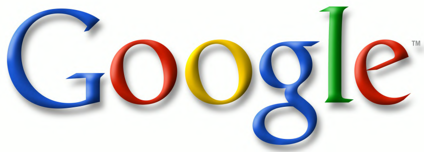

BERKELEY
LIBRARY
UNIVERSITY OF
CALIFORNIA

PÓTKÖTETEK

AZ EGYETEMES

PHILOLOGIAI KÖZLÖNYHÖZ.

SZERKESZTIK

HEINRICH G., P. THEWREWK E., ÁBEL J.

ELSŐ KÖTET.

BUDAPEST.

KIADJA A BUDAPESTI PHILOLOGIAI TÁRSASÁG.

1889.

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

AZ I. PÓTKÖTET TARTALMA.

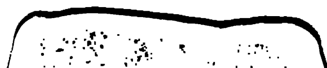
Lap

Fülep Imre, Gyöngyösi István 83
Hittrich Ödön, Középkori görög keresztény anakreontikusok 1
Horváth Cyrill, Temesvári Pelbárt és beszédei... 145
Némethy Géza, Spicilegium criticum in distichis Catonianis 128
Pozder Károly, A sakk a Sáhnámében 317
Schwarz Ignácz, Egy múlt századbeli magyar orvos könyvének egykorú ismertetése 366
Theisz Gyula, Racine ifjúsága 234
Váli Béla, Felvinczy György Comico-tragoediája... 325
Vári (Weiss) Rezső, A magyar nemzeti múzeum egy viridarium-codexe 361
Várkonyi Endre, Párhúzamos idézetek 368
Weiss Rezső, De digammo in hymnis Homericis 369

Apróságok:

Fludorovics Zsigmond, Svéd népdalok 360, 432
Grósz Jakab, Párhuzamos idézetek 233
Horváth Cyrill, Dietmar von Eist, Elvárás 365
Thewrewk Emil, Görög Anthologia XIV, 126 82
— — Anth. V, 27, Rufinustól 127
— — Bodenstedt, Dionysos 144
Vende Ernő, A malom, XVI. száz. német népdal 316

PÓTKÖTETEK

AZ EGYETEMES

PHILOLOGIAI KÖZLÖNYHÖZ.

SZERKESZTIK

HEINRICH G., P. THEWREWK E., ÁBEL J.

ELSŐ KÖTET.

BUDAPEST.

KIADJA A BUDAPESTI PHILOLOGIAI TÁRSASÁG.

1889.

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

AZ I. PÓTKÖTET TARTALMA.

Lap

FÜLEP IMRE, Gyöngyösi István 83
HITTRICH ÖDÖN, Középkori görög keresztény anakreontikusok 1
HORVÁTH CYRILL, Temesvári Pelbárt és beszédei... 145
NÉMETHY GÉZA, Spicilegium criticum in distichis Catonianis 128
POZDER KÁROLY, A sakk a Sáhnáméban 317
SCHWARZ IGNÁCZ, Egy múlt századbeli magyar orvos könyvének egykorú ismertetése 366
THEISZ GYULA, Racine ifjúsága 234
VÁLI BÉLA, Felvinczy György Comico-tragoediája 325
VÁRI (WEISS) REZSŐ, A magyar nemzeti múzeum egy viridarium-codexe 361
VÁRKONYI ENDRE, Párhúzamos idézetek 368
WEISS REZSŐ, De digammo in hymnis Homericis 369

Apróságok:

FLUDOROVICS ZSIGMOND, Svéd népdalok 360, 432
GRÓSZ JAKAB, Párhuzamos idézetek 233
HORVÁTH CYRILL, Dietmar von Eist, Elvárás 365
THEWREWK EMIL, Görög Anthologia XIV, 126 82
— — Anth. V, 27, Rufinustól 127
— — Bodenstedt, Dionysos 144
VENDE ERNŐ, A malom, XVI. száz. német népdal 316

KÖZÉPKORI GÖRÖG KERESZTÉNY ANAKREONTIKUSOK.

Több mint kétezer éve, hogy örökre elnémult Anakreon, a teosi dalnok. E hosszu idő azonban nem volt képes megsemmisíteni az agg költő emlékét s bár költészetét csak ránk maradt töredékeiből ismerjük, költői egyéniségének irodalomtörténetileg fontos befolyását igazolják a ránk maradt irodalomtörténeti adatok, de főleg az utánzók ama nagyszámú csoportja, mely az ókortól egészen napjainkig nevéhez fűződik.*) — Ez utánzók a teosi dalnok dicsőségének hirdetői; bár több közülök alig ismerve Anakreon költészetét, csak a nevéhez fűződő varázs hatása alatt állván, adózott ezzel is a hatalmas tehetségnek. — Anakreon, mint szerelmi költő vált nagygyá. — Az ókor még, mint az agg szívvel is szerelem után vágyódó aggastyánt, az örökké szerelmet éneklő dalnokot ismeri őt. Pedig írt másféle költeményeket is, hymnusokat, jambusokat és elegiákat; e három lyrai fajban elért sikereit azonban úgy látszik messze fölülmulta a negyedikkel, a melossal, melylyel halhatatlanná tette nevét. Utánzói is ezen műfajban követték őt, de különböző módon. Első sorban metrum tekintetében követték, az anaclomenus vagy a hemiambicus metrumot használván, mely néhány fragmentumában is előfordul; tartalmilag is utánozták, a mennyiben szerelemről énekeltek, de későbbi utánzók csak a metrum tekintetében vették őt mintaképül, míg lantjuk a szent háromságról, az élet megvetéséről s egyéb ily, Anakreontól messze eső, tárgyakról zengett. E nagy tartalmi változást minek tulajdoníthatnók másnak mint természeti törvénynek, mely ép úgy uralkodik a természet országaiban, mint az irodalomban. — Az irodalmi műveket csoportosítván, könnyen felismerjük az egy korszak termékeit, melyeket más korszakéival összehasonlítván, csakhamar feltünik előttünk a változás, s megtaláljuk a jellemző eltérést, melyből a fejlődési irányt is meghatározhatjuk. Ez a fejlődés ama közös természeti

*) Az összes utánzókat lásd P. Thewrewk Emil Anakreon kiadásában.

törvény, mely kezünkbe adja az egyeseknél előforduló eltérések magyarázatát, mert az egyes korszakokat vezérlő eszmék, mint a hervadó fa levelei, felváltva követik egymást. Tegnap a polgári erényeket szülő hazafiság, ma az Istenbeni egyesülés után vágyódó mély vallásosság az irányadó eszme, s a holnapit ki tudja? Igy változván az emberi gondolkozás iránya, változik ennek ünnepi kifejezése a költészet is, mely míg tegnap édes szerelmi dalt zengett, ma már az Úr dicsőségét hirdeti.

Az emberiség gondolkozását és lelkesedését az ó-kor letünte után egy új eszme vezérli, mely új, eddig nem tapasztalt, érzelmeket kelt a kedélyekben; a régi nézetek elhalaványulnak az új meggyőződés mellett, melyet az emberi lélekbe oltott az új hit, a kereszténység. — E középkori görög költők keresztények, kik közt már alig akad néhány, ki csak szerelmet zengene; közelebbről érdeklik őket a kereszténység mysticus tanai s asceticus hangu dalaiknak némely helye, mint a legfenségesebb költészet villanásai világitják meg egy-egy pillanatra azt a mély vallásosságban tova húzódó korszakot.

Az anakreoni dal is, mely a hogy Anakreon által inauguráltatott, s még a codex Palatinus dalaiban is leginkább szerelmet, földi gyönyöröket viszhangzott, a középkori anakreontikusoknál ritkán tolmácsolja már ezeket a tárgyakat, mivel magasztosabb s a kor szellemének uralkodó eszméi adták kezeikbe a lantot, mely leginkább a keresztény vallás dicsőségét hirdeti. — A középkori görög anakreontikusokat fogjuk ezuttal összefüggő egészben kutatás alá venni, de csak a mennyiben az anakreontikus költészettel tényleg összefüggésbe hozhatók.

A kitűzött kérdés tárgyalását felette nehezíti az a hosszu kor, melyet költőink, kikkel foglalkoznunk kell, betöltenek; továbbá az a körülmény, hogy a forma, mely egyedül képez összekötő kapcsot közöttük, maga is nagy változáson ment keresztül; gondolatbeli összefüggést pedig sokszor épen nem lehet konstatálni közöttük. Egyes költőknél pedig, mint Gregorius Nazianzenusnál és Synesiusnál ránk maradt költeményeik közül csak néhány esvén alakjánál fogva tárgyalásunk körébe, nehéz ezekről, mintegy elszakítva a többitől, önálló képet nyujtani. A tárgy halmaza sem engedi, hogy ezuttal az egyes költők egyéniségével érdemlegesebben is foglalkozzunk. Mindamellett nem érdektelen az ezen irányban való kutatás, minthogy a codex Palatinus

anakreonteáinak még mindig függőben levő kérdését is csak a középkori görög anakreontikusok ismerete mellett lehet alaposan tárgyalni.

Első sorban tehát a keresztény anakreontikusok dalait fogom ismertetni, minthogy ezek közvetlenül koruk gondolkozási módját tükröztetik vissza s azután a hellenistikusokéit, kik, bár maguk keresztények, dalaikban nem a kereszténység dicsőítését tűzték feladatul.[1])

Chronologiai sorrendben legelőször Gregorius Nazianzenust, a híres theologust kell említenünk, ki 389-ben halt meg. — Reánk maradt számos, különféle metrumban írt, költeménye közül csak hárommal fogunk foglalkozni. A *ὕμνος εἰς Χριστόν* czímű, mely 51. anaclomenus sorból áll, költői emelkedettséggel énekli Krisztust és a szentháromságot a niceai zsinat által megállapított dogma szerint, végül az Atya oltalmába és kegyeibe ajánlja magát. A tárgy tehát mint látjuk, legkevésbbé sem anakreoni. Egyedül a metrum miatt kell e költeményt felemlítenünk, mely azonban magában véve igen emelkedett hangu nyilatkozatban mutatja be Gregorius vallásos költészetét, kinek nagy érdeme az, hogy a dogma præcise meghatározott szabályainak legcsekélyebb sérelme nélkül tudott valódi költői lendületü keresztény költeményeket írni. — Mily magasztos azon kép s mennyire keresztényi, melyet Istenről ád a bevezető sorokban:

Σὲ τὸν ἄφθιτον μονάρχην[2])
δὸς ἀνυμνεῖν, δὸς ἀείδειν,
τὸν ἄνακτα, τὸν δεσπότην,
δι' ὃν ὕμνος, δι' ὃν αἶνος,
δι' ὃν ἀγγέλων χορεία,
δι' ὃν αἰῶνες ἄπαυστοι,
δι' ὃν ἥλιος προλάμπει,

---

[1]) A tárgyalandó anakreontikusok nagy részt a XI. vagy XII-ik századbeli codex Barberinusban vannak meg, honnan Matranga adta ki őket az Anecdota Græca II-ik, és a Spicilegium Romanum IV-ik és IX-ik kötetében. Egyes szemelvények fel vannak véve a Christ et Paranikas-féle Anthologia Græca Carminum Christianorum-ba is. Metrikájukkal behatóan foglalkozik Hanssen: Accentus Grammatici in metris anacreontico et hemiambico quæ sit vis et ratio . . czimű értekezésében. 1887. Philologus. Suppl. Bd. V, Heft 2.

[2]) Christ et Paranik. Anthologia.

δι' ὃν ὁ δρόμος σελήνης,
δι' ὃν ἄστρων μέγα κάλλος,
δι' ὃν ἄνθρωπος ὁ σεμνὸς
ἔλαχεν νοεῖν τὸ θεῖον,
λογικὸν ζῷον ὑπάρχων.

Krisztust továbbá, mint a mindenséget alkotó λόγος-t dicsőiti, mely Isten:

18 ὁμοούσιος γάρ ἐστιν.

A következő sorokban a ὁμοούσιος lényegét fejtegeti, de nézzük a szentháromság könnyen metaphysicai kérdésekbe ütköző jellemzését mily költői egyszerűséggel oldja meg*):

Τριάδα ζῶσαν ἐρῶ σε,
ἕνα καὶ μόνον μονάρχην,
φύσιν ἄτρεπτον, ἄναρχον,
φύσιν οὐσίας ἀφράστου,
σοφίας νοῦν ἀνέφικτον,
κράτος οὐρανῶν ἄπαυστον,
ἄτερ ἀρχῆς, ἀπέραντον,
ἀκατασκόπητον αὐγήν,
ἐφορῶσαν δὲ τὰ πάντα,
βάθος οὐδὲν ἀγνοοῦσαν
ἀπὸ γῆς μέχρις ἀβύσσου.

E számos epitheton litániaszerű egyhangusága a leghűbb kifejezése az akkori keresztények földöntúli ábrándos emelkedettségének. E költeményben tehát a metrumon kívül, tárgyánál fogva nem találunk egyebet, a mit anakreontikus reminiscentiának qualifikálhatnánk. Ennél többet észlelünk másik költeményében, melynek czíme: εἰς τὴν ἑαυτοῦ ψυχήν. Ez 181 hemiambicus sorból áll. A költemény első részét 1—75-ik sorig saját lelkéhez, a következőket pedig saját testéhez intézi a költő; bár nem distinguálja a testi s lelki vágyakat eléggé. — E költemény némely helye élénken emlékeztet némely anakreoni dalra, de csak a mennyiben asceticus keresztény iránya megengedi. — Lelkéhez fordulva költőnk így szól:

*) A szentháromság helyes értelmezését nagy érdemnek tartották. Látni fogjuk, hogy Sophronius ezért mennyire megdicséri Narsest, az askaloni püspököt.

Τί σοι θέλεις γενέσθαι;
ψυχὴν ἐμὴν ἐρωτῶ.

cf. Anacreonteum 9 Τί σοι θέλεις ποιήσω,
τί σοι, λάλη χελιδών;

Első sorban azt kérdi lelkétől, hogy talán gazdagság után vágyódik?

7 Θέλεις τὰ Γύγεω σοι;
καὶ δακτύλῳ τυραννεῖν;

e gondolat megvan a 7-ik anakreonteumban is:

Οὔ μοι μέλει τὰ Γύγεω
τοῦ Σαρδίων ἄνακτος,

Gregorius gazdagságért vágyódó lelkének így válaszol:

22 Οὐ ταῦτα δώσομέν σοι·
λαβεῖν γὰρ οὐδὲ κρεῖσσον·
ἀλλ' οὐδ' ἔμοιγ' ἀνυστόν.
ἔρριψα γὰρ μερίμνας,
ἀφ' οὗ θεῷ προσῆλθον.

A gondtalanság kifejezése megvan az anakreoni dalokban is, — de nem ez a keresztényi, Istenbeni bizalmon alapuló gondnélküliség, ott az élvezetek gyönyöre okozza ezt:

Anacr. 30. 16 πύκασον, κάλει δ' ἑταίρην.
πρίν, Ἔρως, ἐκεῖ μ' ἀπελθεῖν
ὑπὸ νερτέρων χορείας,
σκέδασαι θέλω μερίμνας. továbbá

Anacr. 36. 24 μετὰ καὶ καλῶν γυναικῶν.
μελέτω δὲ τοῖς θέλουσιν
ὅσον ἐστὶν ἐν μερίμναις . . .

Anacr. 43. 1 Ὅταν πίνω τὸν οἶνον,
εὕδουσιν αἱ μέριμναι . . .

Anacr. 48. 5 ὅτ' ἐγὼ πίω τὸν οἶνον
ἀπορίπτονται μέριμναι.

Gregorius sorba kérdi lelkétől a mi után vágyódhatik, gazdagságot, hírt, dicsőséget. Szerinte mindez csak hiuság.

57 τί γὰρ μέγ' εὖ φρονοῦσι
τῶν σήμερον μὲν ὄντων,
ἐς αὔριον δ' ἀπόντων . . .

e kifejezés, bár tartalmilag eltér, hasonlít a következő sorokhoz:

Anacr. 7. 9 τὸ σήμερον μέλει μοι,
τὸ δ' αὔριον τίς οἶδεν;

Végül költőnk így biztatja lelkét:

69 Ἴθι, πρόβαινε ταρσοῖς
ὀξυπτέρου μενοινῆς
κυκλουμένη πρὸς ὕψος·
ἐγὼ πτερὸν καθαίρω,
ἐγὼ λόγοις ἐπαίρω,
ὡς εὔπτερόν τιν' ὄρνιν
ἐς αἰθέρα προπέμψω.

Ezután testét szólítja meg költőnk, érzéki gyönyörök s élvezetek helyett korbácsot s durva ruhát igérve neki. — Gregorius e költeményében a minden földi élvezetekről lemondó keresztényi lélek szigoru erkölcsi szabályai nyilatkoznak, mely mintegy az összes földi élvezetek megtagadásának apotheosisa gyanánt tünik fel előttünk. Gregorius hatalmas keresztény lelke tudott csak ily önmegtagadást hirdetni, ki cappadociai számüzetésében is kárpótolni tudta magasztos vallási öntudatával konstantinápolyi fényes állását és tekintélyét.

Harmadik szinte anaclomenusokban írt rövid költeményének czíme: περὶ ἁγνείας. Az erény van e költeményben dicsőitve, mely minden jót egy úton vezérel.

Gregorius Nazianzenusnak kortársa volt a kyrénei Synesius püspök, ki 379-től 412-ig élt.

Synesiusnak tiz hymnusa maradt ránk *), melyek közül az 1-ső és 2-ik van anaclomenusokban írva. Synesius gazdag, pogány szülőktől származott s módjában volt a hellenisticus műveltséget teljesen elsajátítani, de fennkölt szelleme, mely hymnusaiból is kiviláglik, csakhamar a kereszténységhez fordult s ennek lőn magasztos tolmácsolójává s még e két költeményében is, melyeket tárgyalni fogunk, bár vannak bennük hellenistikus elemek, a keresztény vallásos lelkesedésnek oly elragadó kifejezései tündöklenek, miket csak nagy költői lélek volt képes létrehozni.

*) Legujabban Flach adta ki: Synesii episcopi hymni metrici. Tubingæ 1875.

Synesius első hymnusának bevezető soraiban maga czéloz az anakreoni utánzásra, mely mindenesetre a metrumra vonatkozik:

1 *Ἄγε μοι λίγεια φόρμιγξ,*
μετὰ Τηΐαν ἀοιδάν,
μετὰ Λεσβίαν τε μολπάν,
γεραρωτέροις ἐφ' ὕμνοις
κελάδει Δώριον ᾠδάν, —

anakreoni czélzás van a következő sorokban is:

ἁπαλαῖς οὐκ ἐπὶ νύμφαις
ἀφροδίσιον γελώσαις,
θαλερῶν οὐδ' ἐπὶ κούρων
πολυηράτοισιν ἥβαις, —

hanem Isten anyjának szeplőtlen fogantatása készteti dalra, a mely megmenti őt a földi gyönyörök átkos élvezetétől. A földi gyönyöröket, mint Gregorius is előbbi költeményében, hiábavalóságoknak tartva, elitéli

19 *παρὰ τὰς θεοῦ μερίμνας,*

Költőnk csak a bölcseséget óhajtja, mely kárpótol minden élvezetet s elégedettségre tanít.

45 *κλύε καὶ τέττιγος ᾠδάν,*
δρόσον ὀρθρίαν πίοντος,

mely sorok emlékeztetnek a megelégedés dicsőítésére írt 32-ik anakreonteumra:

Μακαρίζομέν σε τέττιξ
ὅτε δενδρέων ἐπ' ἄκρων
ὀλίγην δρόσον πεπωκὼς
βασιλεὺς ὅπως ἀείδεις. —

Hymnusát azonban az Istenről zengi

52 *ὁ μὲν αὐτόσσυτος ἀρχά,*
ταμίας πατήρ τε ὄντων,
ἀλόχευτος, ὑψιθώκων
ὑπὲρ οὐρανοῦ καρήνων
ἀλύτῳ κύδεϊ γαίων *)
θεὸς ἔμπεδος θαάσσει. . .

---

*) Il. I. 405. *καθέζετο κύδεϊ γαίων.*

e metaphysikai definitió még tovább is folytatódik s utóbb a következő új platonicus sorokat olvassuk:

81 *ὁ καταιβάτας ἐς ὕλαν*
νόος ἄφθιτος τοκήων
θεοκοιράνων ἀπόῤῥωξ,
ὀλίγα μέν· ἀλλ' ἐκείνων
ὅλος οὗτος εἷς τε πάντη
ὅλος εἰς ὅλον δεδυκὼς
κύτος οὐρανῶν ἑλίσσει.
τὸ δ' ὅλον τοῦτο φυλάσσων
νενεμημέναισι μορφαῖς
μεμερισμένος παρέστη.

A keresztény Isten a hellenisticus philosophiai mindent mozgató *νοῦς*-szal azonosíttatván, Synesiusnál nem találunk oly dogmatice is correct definitiókat, mint például Gregoriusnál. Synesius régi pogány nézeteinek, előtte legészszerűbb, tanait megtartván, azokat összeegyeztette a keresztény felfogással, bár keresztényi meggyőződésének vallásos mélységét eléggé bizonyítják e sorai:

108 *μάκαρ, ὅστις βορὸν ὕλας*
προφυγὼν ὕλαγμα καὶ γᾶς
ἀναδύς, ἅλματι κούφῳ
ἴχνος ἐς θεὸν τιταίνει!
μάκαρ, ὅστις μετὰ μοίρας,
μετὰ μόχθους, μετὰ πικρὰς
χθονογηθεῖς μελεδῶνας
ἐπιβάς, νόου κελεύθων
βυθὸν εἶδεν θεολαμπῆ!

bár utóbbi sorokban a *νοῦς* és *βυθός* azonosítvák a keresztény *θεός*-szal. — Költeményét az Isten után áhító költői lélek fenkölt szavaival végzi:

128 *ἄγε μοι ψυχά, πιοῖσα*
ἀγαθοῤῥύτοιο παγᾶς,
ἱκετεύσασα τοκῆα·
ἀνάβαινε, μηδὲ μέλλε
χθονὶ τὰ χθονὸς λιποῖσα·
τάχα δ' ἂν μιγεῖσα πατρί
θεὸς ἐν θεῷ χορεύσεις.

Gregorius is, lelkéhez intézett, szavait előbb tárgyalt költeményében, hasonló gondolattal végzi.

Synesius 2-ik hymnusában, mely ugyanoly metrumban van írva, mint az előbbi, ismét az Istent dicsőíti. Bevezető soraiban a természet szépségei iránt való nem csekély érzékéről tesz tanuságot:

πάλι φέγγος, πάλιν ἀώς,
πάλιν ἁμέρα προλάμπει
μετὰ νυκτίφοιτον ὀρφνάν.
πάλι μοι λίγαινε, θυμέ,
θεὸν ὀρθρίοισιν ὕμνοις,
ὃς ἔδωκε φέγγος ἀοῖ,
ὃς ἔδωκεν ἄστρα νυκτί,
περιχοσμίαν χορείαν.

A világrendszert mozgató νοῦς-t, mint mindennek forrását és atyját dicsőíti; azok az epithetonok, melyekkel felruházza, csak a régi philosophiai nézetekkel ismerős és az új hit élvezetének gyönyörében élő költő szájából eredhettek:

. . . σὺ δ᾽ ἐσσὶ ῥίζα
παρεόντων, πρό τ᾽ ἐόντων,
μετεόντων, ἐνεόντων.
σὺ πατήρ, σὺ δ᾽ ἐσσὶ μάτηρ.
σὺ δὲ ἄῤῥην, σὺ δὲ θῆλυς·
σὺ δὲ φωνά, σὺ δὲ σιγά,
φύσεως φύσις γονῶσα,
σὺ δ᾽ ἄναξ, αἰῶνος αἰών,
τὸ μὲν εἰ θέμις βοᾶσαι.
μέγα χαῖρε, ῥίζα κόσμου,
μέγα χαῖρε, κέντρον ὄντων,
μονὰς ἀμβρότων ἀριθμῶν
προανουσίων ἀνάκτων.

Költői érték dolgában Synesius most tárgyalt két költeménye mögött messze maradnak Sophronius Damascenus jeruzsálemi püspöknek anakreonteái. Sophronius 638-ban halt meg. A codex barberinusban 22 anakreonteája volt, de elveszett közülök

a 14-ik [1]) és 15-ik, a 16-ikból csak az utolsó 12 sor van meg. [2]) Sophronius összes anakreonteái *κατὰ ἀλφάβητον* vannak szerkesztve. A két-két négysoros strofára, az *οἶκος*-ra, következik a két sornyi cuculium, mit ismét 3 sornyi anaclomenus követ, melyekben a cuculium tartalma van variálva, pl.:

I. 17 *Παρθενικῆς Μαρίης ἔθνεα κόσμου*
Σεμνὰ κυηφορίην μέλψατε πάντα.
Μερόπων ὅλη γενέθλη
Μαρίης κλυτῇ κυήσει
Ἱερὸν μέλος λιγαίνοις.

A cuculiumok és a rájuk következő három sornyi anaklomenus kezdő betűi nincsenek az ábécze sorrendjébe véve, s feltűnő, hogy H-val kezdődő strofa nincs Sophroniusnál. — Sophronius nyolcz első anacreonteuma az új testamentum Jézusra vonatkozó kiválóbb helyeinek versbe szedése, mire maga Sophronius is czéloz,

IV. 5 *Βιβλίον κόμιζε Λουκᾶ,*
Κιθάρην φέρε προφῆτα,
Ἵνα οὖν τεχθέντι Χριστῷ
Διφυὲς μέλος προσάξω.

Ez eljárás megszokott volt a keresztény egyházban; a kanonokat is, melyeket isteni tiszteletükön énekeltek, az ó testamentum bizonyos helyeiből készítették nyolcz énekben (cf. Christ Anthologia LXIII.) [3]) Az első anakreonteumban költőnk Jézus fogantatásának megjelentését adja elő, Lukács evang. I. 26—38. versei szerint, a 2-ikban Jézus születését Lukács ev. II-ik része alapján, csakhogy eredeti egyszerűségéből kivetkőztetve, elvont gondolatokkal nyujtja az előadást. — A harmadikban a mágusok tisztelgését olvassuk Máté evang. II-ik része alapján, némi eltérésekkel. Nevezetesen Sophronius szerint Antipatros uralkodik a zsidókon, nem Herodes. [4]) Az 51-ik s köv. sorok így hangzanak:

---

[1]) Ezt Ehrhardt Leo nem rég egy párisi codexben felfedezvén, kiadta.

[2]) A cod. Barb.-ban meglevőket kiadta Matranga Spicileg. Rom. IV. köt.

[3]) A *κατὰ ἀλφάβητον* szerkezet is az egyházban énekelni szokott zsoltárok útján jött divatba; nevezetesen a 119-ik zsoltár is így van írva.

[4]) Herodes Antipatros atyja volt a Jézus születésekor uralkodott Herodes Antipasnak.

Λέγε δὲ σφίσι δολόφρων (t. i. Antipatros):
Ἐπὶ Βηθλεὲμ προπέμπων·
ταχέως, φίλοι, σκοπεῖτε
περὶ τοῦ βρέφους ἰόντες.
Μετὰ τὴν θέαν δὲ πάντως
φανερώσατε . . .
χᾀυτὸς εὐθὺς ἐλθὼν
κεφαλὴν ἄνακτι κλίνω.

Máté II. 8. versében mást olvasunk: «És mikor elbocsátaná őket Bethlehembe, monda nékik: Elmenvén oda, szorgalmatosan értekezzetek a gyermek felől: és minekutána megtaláljátok, adjátok tudtomra, hogy én is elmenjek és tisztességet tegyek néki.» Épen ezért szükséges, hogy Máténál a mágusok álomkép által figyelmeztettessenek Herodes gonosz szándékára, mely figyelmeztetés Sophroniusnál is előfordul, bár itt fölösleges, az 57. s 58-ik sorok következtében. — A 4-ik anakreonteum Jézusnak a templomban való bemutatását tárgyalja Lukács evang. II. 21—40. verse alapján.

A 92. s köv. sorok így hangzanak:

Ὑπὸ σὸν δὲ πνεῦμα, κούρη,
Δόρυ κάρχαρον διέλθοι,
Κραδιῶν ὅπως ἀπείρων
Φανεροὺς λόγους ποιήσῃ.

Lukács II. 35-ik verse, az angol biblia-társulat kiadásában így szól: «(Sőt a te lelkedet is által hatja az éles tőr), hogy megjelentessenek sok sziveknek gondolatai.» A zárjel tehát, tekintetbe véve Sophronius e helyét, fölösleges.

Az 5-ik anakreonteum Jézus megkereszteltetését tartalmazza Máté, Márk és Lukács evangéliuma alapján. Végül mint Matranga is megjegyzi, quasi melodus hæreticos reprehendens dicat: nolite cet.

114 *Εἷς θεὸς ἐν τριάδι προὔπτον ἐδείχθη,*
Τοῦτον ἐν εὐσεβίῃ, τίετε πάντες.
Θεὸς εἷς τριὰς φαάνθη,
Ὁ πατὴρ, πάϊς, τὸ πνεῦμα,
Μόνον αὐτὸν εὐσεβοῦμεν.

A 6-ik anakreonteum Lázárnak Krisztus általi feltámasztatását tartalmazza János evang. XI. 1—45. verse alapján, a cucu-

liumokat kivéve elég objectivitással és hűséggel.[1]) A 7-ik anakreonteum Jézus bevonulását adja elő János evang. XII-ik része alapján, a 8-ik pedig az úrvacsoráról szól. Utóbbiból már a cuculiumok tartalmát variáló három három sornyi anaclomenus hiányzik. A többi költeményben egyenkint Pál apostolt, János evangelistát, István Protomartyrt,[2]) Pál apostol tevékenységét, Thecla Protomartyrt dicsőíti. — A 14-ik anakreonteum a Perzsák által 616-ban elfoglalt szent városra, Jeruzsálemre van írva, mely ezen, nem épen keresztényi szellemet tanusító sorokkal végződik:

99 *Περσίδα καιομένην θᾶττον ἰδέσθαι*
ἀντὶ τόπων ἁγίων, Χριστέ, παράσχου.

Az elveszett 15-ik költemény czíme: *Εἰς ἑαυτὸν ἤτοι εἰς τὸν ἄσωτον.* — Az egyptomi vértanukra irt költeményből csak az utolsó 12 sor maradt ránk; e költemény is körülbelül 100 sor lehetett, mert a ránk maradt rész *ρ*-val kezdődik. *Ῥοόν αἵματος δικαίου . . .*

A 17-ik anakreonteum Narses askaloni püspököt dicsőíti, különösen a dogmák értelmezésébeni kiváló tehetségét:

45 *Λόγον οὐ λέγει τοκῆα,*
Ἕτερον τὸ πνεῦμα μέλπει,
Ἵνα τῶν τριῶν προσώπων
Χύσιν ἐκφύγῃ κακίστην. és
81 *Τὸ βροτῶν ἔρεισμα Ναρσῆν*
Δογμάτων τὸ τερπνὸν ἄνθος.

A 35. és 36-ik sorok eltérnek a cuculium szokott metrumától:

Σμύρνης ἀγαθὸς βλαστὸς ἁγνείῃ βρύει
Ναρσῆς, διὸ καὶ παῖδας ἁγνοὺς ἐκτρέφει.

A 18-ik anakreonteum a keresztet dicsőíti:

Ἀσεβῶν χρόνος παρῆλθεν
Ἀγαθὴ χόρευε πίστις,

---

[1]) Az evangélium e részének 18. és 30-ik versei, melyek a szövegkiadásban is zárjellel vannak jelölve, elhagyandók, mert azonkívül, hogy értelmük is glossára vall, mely később került a szövegbe, Sophroniusban sincs nyomuk.

[2]) A 37. sor Matrangánál így hangzik: *Ἱεροῖσι λόγοις νίκην*, e helyett a metrum *Ἱεροῖς λόγοισι νίκην* olvasást kíván.

'Αἰθέων νέφος ἐδάσθη,
Κιθάρη μέλισδε χάρμην.

A 19-ikben a mennybemenetelt, a 20-ikban pedig a szent város utáni vágyakozását énekli; utóbbiban, mely topographiai fontossággal bír, ilyen összetett szavakra akadunk:

21 *'Ακροκρινοχρυσομόρφους* és
24 *'Ολομαργαρογυρόχρουν.*

A 21-ik anakreonteum czíme így hangzik: *Εἰς τὸν πάππον Μηνᾶν τὸν οἰκόνομον τοῦ 'Εννάτου 'Αλεξανδρείας σύκοφαντηθέντα ἐπὶ Φωκᾶ ὅτι Θεοδόσιον τὸν υἱὸν Μαυρικίου ἐδέξατο.* — Menas atyját Sophroniusnak egy társa irigységből, a gonosztól megszállva, vádolja, hogy magánál rejtegeti a már meghalt Theodosiust, Mauritius császár fiát. Menast Alexandriába viszik, hol kiderülvén ártatlansága, e fölötti örömének ád itt kifejezést Sophronius. E gyanusítás elég alkalom lehetett volna a kegyetlenkedő Phocas megbélyegzésére, de Sophronius tartózkodik ettől.

Az utolsó költemény Paulus Candidatus és Máriának párbeszéde. — Paulus sajnálkozik Mária elhunyta fölött, ki hitbeli főtámasza volt, de megnyugszik, midőn Máriától megtudja, hogy neki mennyit kellett szenvednie, ki sokkal többtől fosztatott meg.

Sophronius anakreonteái után a codex Barberinusban a következő czımü anakreonteum olvasható: *Σωφρονίου μοναχοῦ ἰατροσοφιστοῦ. εἰς τὸν 'Ιωσήφ.* E költemény 120 anaclomenusból, áll, Matranga (Spic. Rom. IV. p. XXX.) és Buecheler (Rh. Mus. XXXVII. p. 328.) Sophronius Damascénusénak tartják, pedig ellenük szól az, hogy e költemény nem *κατὰ ἀλφάβητον* van írva s bár 120 sorra terjed, mégis csak két sornyi cuculium van benne, mely sajátságok pedig rendszeresen vannak keresztül vive Sophronius Damascenus összes ránk maradt költeményeiben. — E költemény József és testvéreinek historiáját beszéli el. — Sophronius nemcsak metrikai tekintetben volt anakreontikus; és bár minden költeményében keresztény tárgyakat dolgozott fel, számos kifejezése közös az anakreoni költőkéivel. Ő is mint az anakreontikusok, a hangszerek közt semmi különbséget sem tesz, nála is a *λύρη, κιθάρη, πηκτίς, τύμπανον* és *κύμβαλον* egyre megy, valamint *μέλος, ὕμνος* és *αἶνος* is. Idézem ezuttal Sophroniusból a következő anakreontikus helyeket:

I. 21 *Ἱερὸν μέλος λιγαίνοις*
cf. Jo. Gaz. 4. 14 *μέλος ὄρνεον λιγαίνει*
1. 34 *σὺν ἐμοὶ μέλος λιγαίνοι*

III. 1 *Ἀγαθῶν Μάγων δικαίων*
Δρόμον εὐσεβῆ λιγαίνω
Ὅτι μοῦ λύρην δονοῦσιν
Ἀπὸ Περσίδος μολοῦντες
cf. Const. Gram. 1. 4 *λύραν ὁ ξένος δονήσω*

IV. 5 *Βιβλίον κόμιζε Λουκᾶ,*
κιθάρην φέρε προφῆτα
Ἵνα οὖν τεχθέντι Χριστῷ
Διφυὲς μέλος προσάξω.
Γενέτῃ γάρ ἐστιν ἶσος
Θεὸς ἐκ θεοῦ παλάμας,
Ἴσος αὖ πάλιν τεκούσῃ,
Βροτὸς ἐκ βροτοῦ γὰρ ἄφθη
cf. Jo. Gaz. 2. 21 *ὁ δὲ Φοῖβος ἄλλος ἐγγὺς*
πάλιν εἴκελος φαάνθη.

V. 1. 1 *Ἀπὸ τῆς φίλης ἐρήμου,*
Ἀπ' Ἰορδάνου τε θείου,
Ἅμα Προδρόμῳ θεοῖο
Ἅγιον μέλος βοήσω
cf. Jo. Gaz. 2. 18 *Παφίης χάριν κομίζων,*
σὺν ἐμοὶ κρότους βοήσει.

V. 34 *Φωτόγονου τελετῆς ἄρτι φανείσης,*
Φωτοφόροις κιθάραις μέλψομεν ὕμνους.
A *φωτόφορος* jelző gyakori Leo Magisternél.

VI. 9 *Γλυκερὸς δὲ Χριστὸς εἶπεν*
. . . . . . *τέκνα*

Const. Gr. 1. 45 γλυκεροὶ κλάδοι, προσηύδα.
VI. 108 Χαρίεν δὲ Χριστὸς εἶπεν

VI. 17 Πηκτίδος ἡμετέρης ἄρχεο Μάρθα
Καὶ Μαρίη κάσιος σῶσμα λεγούσης
Κιθάρην ἐμήν γε Μάρθα,
Μαρίη τε καὶ σὺ πλῆττε
Κάσιος γὰρ ᾆσμα μέλπει. —
cf. Const. Gr. 1. 9 Δακρύων ἡμετέρων ἄρχεο κρήνη

IX. 5 Βασιλεῦ μελῶν προφῆτα,
Κιθάρην δίδου τινάσσειν,
Ἀρετῶν ὅπως γενάρχην
Μέλεσι σοφοῖσι μέλψω
Akoluth. 28 . . . . . τέχνῃ
σοφίης ἄνακτα μέλψον

X. 1 Ἄγε πρὸς τρέχοντα Παῦλον
Πάλιν, ὦ λύρη με θείη,
Ἵνα συντόνους ἀγῶνας
Πάλιν ἐνθέως ἀείσω.

XI. 17 Ἰαχῆς οὐρανίης, ὄβριμε κοῦρε,
Στομάτων ἡμετέρων δέχνυσο δῶρα
cf. Leo. Mag. 5. 1 Ἡδύκομον, ῥοδόχρουν, χρύσεον ἄνθος,
παρθενόφωνα μέλη δέχνυσο ταῦτα.

XI. 81 Φωσφόρε παρθενίης, φωσφόρε μύθων
Ἡμετέρῃ κραδίῃ φέγγος ἰάλλοις
cf. Jo. Gaz. 3. 10 δύο φωσφόροις μιγεῖσι.
Leo. Mag. 5. 48 Ἥλιε, φωτοφόρον σύζυγον εὗρες
χρουσίλυρον παρέχω νῦν ὅθεν ᾆσμα.

XII. 1 Ἀρετὴν, ἀγῶνα, νίκην
Στεφάνου κλυτοῦ λιγαίνω,
Σὺν ἀποστόλοις καλέσσω,
Στίχα μαρτύρων χορεύειν.

XIII. Ἀπ' ἀειλάλων μελισσῶν
Ἀπ' ἀκηράτων τε σίμβλων
Δότε μοι μέλι τρυγῆσαι,
Ἱερεῖς θεοῦ προφῆται
cf. Jo. Gaz. 2. 1 Ἀπὸ φοιβάδος μελίσσης
πεφορημένον με Μοῦσαι . .
Const. Gr. 1. 21 Ἑλικωνίδας τρυγῆσαι
ἐθέλων σοφὰς μελίσσας . .

XIII. 17 Ἱεραὶ παρθενικαὶ, πάσταδα Θέκλης
Στεφάνοις ἀθανάτοις στέψατε νύμφης
cf. Leo. Mag. 5. 81 Νεκταρέοισιν ἴοις στέψατε νύμφης
2. 54 Νεκταρέοισιν ἴοις πάσταδα ῥαίνω.

XVI. 1 Ἄγε μοι λύρην, πολῖτα *)
Νοερὴν τάχος δόνησαι
Μέλος ὄφρα τερπνὸν εἴπω,
Γενέτην σοφὸν λιγαῖνον
cf. Georg. Gr. 8. 18 Ἀπὸ πασσάλου δ' ἀκούσας
χέλυν ὡς τάχος καθεῖλον.

A 17-ik költemény 27-ik s következő sorai Joannes Gazæusra emlékeztetnek:

27 Ζεφύρου πνέουσι κρεῖσσον
Ἀρεταὶ σοφοῦ νομῆος,
Ὅθεν ὡς κύκνος πετάζω
Πτέρυγας σοφῆς μελίσσης.

---

* E sorhoz Hanssen a XXI. 1. sor alapján προφῆτα-t conjiciál.

cf. Jo. Gaz. 1. 22 Ὁ καλὸς γέρων ὁ κύκνος
Ζεφύρου πνέοντος ἔγνω
λιγυρὸν μέλος τι μέλπειν·
« 1. 8 ὁ σοφῆς βρύων μελίσσης,

XVIII. 48 Θανάτου κράτος πατοῦσαν
XX. 10 Θανάτου κράτος πατήσας
cf. Akoluth. 11 ἔριδος τρόπους πατοῦσαι
Anacr. 27. b. 6 σοφίη, τρόπος πατεῖται

XIX. 75 Ῥόος ὀμμάτων ἐμοῖο
Δακρύων ἀποδακρύει νῦν
Ὅταν ἐς λογισμὸν ἔλθω
Ταχέως ἑκὰς στενάξων
cf. Const. Gr. 1. 5 Βλεφάρων ῥόος χεέσθω
ποταμῶν δίκην τρεχόντων
ὅτι μου φίλην γενέθλην
κατέπεφνε ῥοῦς θαλάσσης.

Sophronius után a codex Barberinusban Helias Syncellus, Michael Syncellus és Ignatius Diaconus költeményei következnek chronologiai sorrendben.

Helias Syncellusnak, ki a IX. század elején élt *), két költeményét kiadta Matranga az Anecdota Græca II-ik kötetében. — Az első költemény czíme: *Ἀνακρεόντειον κατανυκτικὸν ᾀδόμενον εἰς ἦχον πλ δ΄*. 96 sora négy strófás anaclomenusokból van szerkesztve, cuculiumok nélkül, *κατὰ ἀλφάβητον* és pedig úgy, hogy a strófa kezdő betűjével a következő sorok kezdő betűi is mind megegyeznek. Az *Η*-val kezdődő helyett *Λ*-s strófát találunk. Mély vallásos hangu költeményünkből nagyon kevés van, ami az anakreontikusokra emlékeztetne. Költőnk saját lelkét dorgálja, figyelmezteti a földi dolgok mulandóságára.

87 Κόνις ὀστέων δυσώδης
κεφαλῆς τρίχας ῥεούσας
κρανία φθορᾶς γέμοντα
καθορῶσιν ὡς βδέλυγμα.
cf. Anacr. 40. 10 κόνις ὀστέων λυθέντων,

---

*) Lásd Hanssen Accentus grammatici vis . . . cz. ért. 203. l.

látja továbbá lelkét halála után az Úr itélő széke előtt, ki őt mindenesetre az örök tűzre fogja kárhoztatni:

61 *Παρὰ τοῦ κριτοῦ δ' ἀκούσω*
πεπεδημένον λαβόντες
πυρὸς ἐν μέσῳ βαλόντες
πικρὰ τοῦτον ἐκπυροῦται.

E bűnhődést kikerülendő Krisztushoz és az Úrhoz fordul, hogy életét igazul tölthesse. Igen megható a bűnbánó léleknek őszinte hangja, mely e költeményen elömlik s mindjárt elején is feltünő:

'Απὸ καρδίας θεμέθλων
ἀνάγω πυκνὰ στεναγμόν,
ὀνομημάτων γὰρ ἄχθος
ἀνακειμένῳ κλονεῖ με.
Βροτὸς ἀσθενὴς ὑπάρχω,
βαρὺ φορτίον προσαίρω,
βιόν ὡς ὁδὸν παρέλκω,
βάθος εἰς κακῶν προκύπτω.

A második költemény, melyből megtudjuk, hogy költőnk szerzetes, az elsővel hasonló tárgyu.

A következő sorok:

5 *Βλεφάροις ἐμοῖς, προφῆτα,*
δακρύων ῥοὰς παράσχοις,
κεφαλῇ τε ῥεῖθρα πλεῖστα
κατανύξεως ὀπάζοις

hasonlítanak Constantinus Gr. következő soraihoz:

1. 5 *Βλεφάρων ῥόος χεέσθω*
ποταμῶν δίκην τρεχόντων . . .

1. 9 *Δακρύων ἡμετέρων ἄρχεο κρήνη,*
ποταμῶν ὑδροφόρων παύσατε ῥεῖθρα.

E második költemény az elsőtől szerkezetileg annyiban tér el, hogy utolsó négy sora cuculium, bár a két első nem rendes metrumban van írva:

89 *'Ελέῳ μόνῳ σῶζε τότε, Χριστέ μου*
τὸν πεσόντα διὰ σοῦ μέγιστον οἶκτον

Μερόπων εὐσεβέες συμπαθὲς ἄλγος
ἐπ' ἐμοὶ Σωφρονίῳ δείξατε θρήνους.

Michael Syncellus Hierosolymitanus *εἰς τὴν ἀναστήλωσιν τῶν σεπτῶν καὶ ἁγίων εἰκόνων* czímű anakreonteumát kiadta Leo Allatius: De ecclesiæ orientalis atque occidentalis perpetua consensione .... Coloniæ Agrippinæ 1648. 1433. s köv. lapján; Hanssen i. ért. idézi Fabriciusnak Michael Syncellusra vonatkozó ezen helyét (Bibl. Gr. Harl. IX. p. 186): «Michael presbyter et Thomæ patriarchæ Hierosolymitani syncellus, amicus Theodori Studitæ (ki Hanssen szerint Fabricius alapján 759—836-ig élt), cuius extant ad eum epistolæ, non minus quam ille multa et gravia pro imaginum cultu passus est post sæculi noni initia.» A IX. század elején mint Hanssen is jelzi, Armeniai Leo 814-ben tiltotta el a képek tiszteletét.

Jelen költeményünk 126 sorból áll; a négy négy soros strofákra két sornyi cuculium következik. Költeményünkben, mely *κατὰ ἀλφάβητον* van írva, kevés anakreontikus reminiscentiát találunk; a 122-ik sor

Μέλεσιν μέλη συνάπτοι

hasonlít Jo. Gaz. 46-ik sorához:

φύσιν εἰς φύσιν συνάπτοι.

Költőnket a szent képek iránti határtalan tisztelet lelkesíté e versek írására. — Első sorban Jézus, azután Mária, majd az apostolok, profétták, vértanuk képeit magasztalja költőnk egy-egy strofában. Például idézem a következő sorokat:

1 *'Αθανάτοιο λόγου σώματος εἶδος,*
Τὸ βροτέης γενέθλης ἕσσατο, μέλπω.

---

41 *Γραπτὸν ἐν εἰκόνι σὸν παρθένε κάλλος,*
Πνεύματος εὐαγέος φέγγεσι λάμπει·
'Ιερῆς θεὸν τεκούσης
Μαρίης κόρης ἀνάσσης
Πάλιν εἰκόνα πρεπόντως,
Μάλα προσκυνῶ, φιλῶ τε.

---

81 Μεγάλων ἀποστόλων τε
Θεοφαντόρων ἀρίστων
Πάλιν εἰκόσι γραφείσαις
Κλέος, ᾗ θέμις προσάπτω

s végül a képrombolók ellen a *Λόγος*-t és a szent lelket hívja segítségül:

119 Ἅγιον θεοῖο πνεῦμα,
Διέπον θεοῖο ποίμνην,
Ἑκὰς αἱρέσεις διώκοις,
Μέλεσι μέλη συνάπτοις.

Ignatius Diaconusnak, ki Constantinus Porphyrogenitus idejében élt, a cod. Barb. pinaxában elősorolt két költeménye közül az első maradt ránk*), melynek czíme: *Εἰς Παῦλον τὸν ἴδιον Μαθητήν*; a másik, elveszett költemény czíme: *ἀνακρεόντιον κατανυκτικόν*. — Költeményünk 96 sorból áll, melyek közül 8 sor cuculium; a strofák *κατὰ ἀλφάβητον* vannak rendezve. Költőnk az élet mulandóságát hangsúlyozva ismétli ezen, az anakreontikusoknál gyakori gondolatot:

9 Βλέπε πῶς πάντα κόνις, πάντα δὲ τέφρη
ὅσα γὰρ κόσμος ἔχει τύμβος ὑφέξει . . .

ez után maga Paulus beszél:

28 Ζοφερὸν δόμον πετάσσας
ἀκόρεστος εἷλε Πλούτων
ἐμὲ Παῦλον ὥσπερ ἔρνος
ἁπαλὸν, τεμὼν πρὸ ὥραις.

Lelke üdvéért Stephanus Protomartyr pártfogásába ajánlja magát, hogy tegye iránta kegyelmessé az Urat:

75 Τεὸν εἰς δόμον με κεύθων,
Στέφανε τρόμῳ λιταίνω
Θεὸν ἵλαον γενέσθαι
ὅτε μοι κρίσιν προσάξει.

---

*) Kiadta Matranga Anecd. Gr. II. E költeményt, mint Hanssen megjegyzi, a cod. Parisinus gr. 1220. bomb. saec. XIV. (fol. 120c) Gregorius Nazianzenusnak tulajdonítja. 50 sora előfordúl a Morelli (Páris 1630)-féle Gregoriuskiadásban is.

A hellén mythologia Plutója a 23. s Hades a 80-ik sor szerint még éltek a nép tudatában; költeményünk így végződik:

98 *Ψέκασι ῥάναντες ὕμνον*
δάκρυσι βρέχοιτε μήπω,
νέκυσιν γέρας γὰρ ὕμνος
θεὸς ἥδεται δὲ τούτοις.

Photius patriarchának, ki 891-ben halt meg,*) három anakreonteuma maradt ránk a codex Barberinusban, melyeket Matranga a Spicilegium Romanum IX-ik kötetében tett közzé. — Photius költeményei annyiban felelnek meg a hemiambicus metrumnak, hogy sorai ugyanannyi szótagszámmal bírnak, de különben a metrikai szabályok mellőzésével, már azon rhythmikai szabályt követik, hogy az utolsó előtti szótag mindig accentuálva van.

Első költeményének czíme: *Ὕμνος ἐκ προσώπου Βασιλείου δεσπότου. Ἦχος α΄.* E költemény 25 négy-négysoros strófában *κατὰ ἀλφάβητον* van írva; Basilius császár vallásos bensőségü szavakban köszöni meg az Úr kegyét s továbbra is oltalmába ajánlja magát és népét. E költemény a templomi hálaének nemes egyszerűségével hat ránk. Eleje így hangzik:

Ἀ π ὸ χειλέων ὕμνον
Προσφέρω σοι τῷ κτίστῃ,
Ἀπὸ καρδίας βάθους
Σοὶ δόξαν ἀναπέμπω.
Β ά θ ο ς σου τῆς σοφίας,
Κριμάτων τὰς ἀβύσσους
Τίς λόγος ἐξυμνήσει
Δέσποτα τῶν ἁπάντων;
Γ λ ῶ σ σ α δὲ πῶς ἐξείποι
Τὸ σὸν, ὕψιστε, κράτος;
Ὢ βάθος, ὢ σοφία,
Νικῶσα πάντα λόγον;

A második költemény: *Ὕμνος ἐκ προσώπου τῆς ἐκκλησίας εἰς Βασίλειον τὸν φιλόχριστον βασιλέα. Ἦχος α΄.*

*) Hanssen i. ért. tévesen állítja, hogy Photius 861-ben halt meg. Cedrenus Synopsisa szerint még Barda császár nevezte ki patriarchává s csak Basilius fia, Leo uralkodása alatt küldetett számüzetésbe.

Itt a gyülekezet dicséri Basiliust.

87 *Κατάπαυσον τὸν κόπον*
Ἡνίοχε ἡμέρας,
Ἀνέτειλεν γὰρ ἄλλος
*Ἥλιος εἰς τὸν κόσμον.**)

A gyülekezet királyát a zsidók hires királyaival összehasonlítva magasztalásában még azoknak is fölébe helyezi, végül így szól hozzá:

Ὦ ἄγαλμα σοφίας
Καλλώπισμα εἰρήνης
Ἀγλάϊσμα τῶν σκήπτρων,
Ἔντεινε καὶ εὐφραίνου.

A harmadik költemény czíme: *Ἐγκωμιαστικὸς εἰς Βασίλειον τὸν φιλόχριστον δεσπότην.* *Ἦχος πλ β'.* Csak husz anaclomenusi szótag számmal biró sor maradt ránk, melyek közül e két strófát idézem:

Ἀπὸ λογικῶν λειμόνων
Σοφίας λάβωμεν ἄνθη,
Ἵνα τοῦ σοφοῦ δεσπότου
Τιμίαν στέψωμεν κάραν.

Ἔαρι τῆς σῆς σοφίας
Τὸ ποίμνιον περιθάλπων,
Ἐπὶ νομὰς τούτους ἄγων
Τὰς ζωηφόρους ἰθύνῃς.

Photius e három költeménye tehát, mint a czímjelzés is mutatja, énekre is volt alkalmazva.

Leo császártól (886—912.) is maradt ránk egy rhythmikus sorokból álló anakreonteum, mely több codexben megvan. Matranga kiadta az Anecd. Gr. II. kötetében; czime *ᾠδάριον κατανυκτικὸν ποίημα κυρίου Λέοντος φιλοσόφου καὶ βασιλέως.* E költemény 190 sorból áll, hat soros strofái *κατὰ ἀλφάβητον* sorakoz-

*) Az Akoluthos-féle költeményben is a naphoz van hasonlítva az illető magasztalt személy.

nak. — Michel Angelo képe elevenedik meg előttünk a császári költő apocalypticus szavaira, melyekben az itélet napját tünteti elénk a maga félelmes nagyszerűségében. Sorai trónon ülő fenséges lélekre vallanak, ki belátja embertársaival közös siralmas sorsát. Idézem belőlük a következőket:

1 *Ἆρα τίς γῆθεν ἀείρας*
ἐν συστροφῇ με Ζεφύρου,
ἀχαριαίως ἀποίσει
πρὸς τὴν κλαυθμῶνος κοιλάδα,
ἵν' ὅπως με τὰς μενούσας
ἰδὼν κολάσεις θρηνήσω;
Βαβαὶ βαβαὶ πῶς βρυχήσει
γαῖα διχῇ ῥηγνυμένη,
νεύσει τῆς ὑπέρθεν βίας
φρικάδεις ἀπογυμνοῦσα
χώρους τοὺς νῦν κεκευθμένους;
φεῦ μοι τῆς θέας ἐκείνης.
81 *Ἐκεῖ βρυγμὸς τῶν ὀδόντων*
ὀλολυγμός τε καὶ θρῆνος,
τάρταρος ἄμοιρος θέρμης,
ἀνήλιος καὶ σκιώδης.
ἐκεῖ πολύστονον πένθος
καὶ ὀχετοὶ τῶν δακρύων.
74 *Λαίλαψ λικμήσει τὰ ὄρη,*
καὶ ἀφανώσει τὰς νάπας,
καὶ ἐν πυρὶ ἀκαμάτῳ
ἐκτεφρωθήσεται χέρσος
ἐκ προσώπου Κυρίου,
κρῖναι τὴν γῆν ἐρχομένου
Μαρμαρυγαὶ νῦν φωστήρων
σβεσθήσονται παραυτίκα,
καὶ τῶν ἀστέρων τὰ πλήθη
οἷά περ φύλλα πεσοῦνται
σὺ δὲ ψυχή, πῶς ὑποίσεις
τὴν ἔλευσιν τοῦ Δεσπότου;

Leírja továbbá az Urat, a mint itéletet hoz a félelemben várakozó csoport fölött, kegyesen megszólitván a jókat, a gonoszokat pedig elűzvén trónja elől.

152 *Φιλανθρωπίας σῆς ὄντως*
ἐκπέσουσιν ἀλαζόνες,
κριταὶ, σοφοὶ, καὶ δυνάσται
καὶ βασιλεῖς ὑπερόπται,
ἀζύγων καὶ ἱερέων
οἴμοι, πληθὸς καὶ μιγάδων.

Végül a szent háromsághoz és szűz Máriához fordul bűnbocsánatért és irgalmas segitségért. Az akkori idő bűnbánó mély vallásosságának tanúbizonysága e költemény, mely metrikai tekintetben csak mintegy hajszál által függ össze még az anakreoni költészettel, de különben már egészen más, fenségesebb czélt követ s egészen keresztényi gondolatfűzést tartalmaz.

Arsenius püspök, kinek kora bizonytalan, szinte írt egy anakreonteumot, melyet Matranga kiadott az Anecd. Gr. II. kötetében; czíme: *Στίχοι εἰς τὴν λαμπρὰν Κυριακήν.* Husvét vasárnapját énekli Arsenius, mint a feltámadás napját, melylyel az egész természet megújul s e fölötti örömének ad kifejezést mint a korábbi anakreontikusok a *ἡμέρα τῶν ῥόδων* alkalmával. — Minthogy tárgya közelebb van az anakreontikusokéhoz, kifejezései is gyakrabban emlékeztetnek rájuk. Költeménye elején a feltámadó Krisztust magasztalja:

Ἴτε μοι ξυμπάντες παῖδες,
ἴτε φιλτάτη χορεία,
ἴτε μουσόθρεπτα τέκνα,
γλυκερὰν ὄπα λαλεῦντες
λιγυρὸν μέλος φωνεῦντες,
ὕμνον προσφέρωμεν πάντες
βασιλεῖ καὶ κτίστῃ πάντων
βασιλίῃ ὡρῶν ἐπέστη
Ἄγε σαλπίσωμεν πάντες,
ἄγε φορμήσωμεν ᾆσμα,
ἄγε τερπνᾶς μελαδοῦντες
Θεὸν ὑμνήσωμεν πάντες
κατέλιπε γὰρ τὸν τάφον,
συνέτριψε κλεῖθρα πάντα
ζοφεροῦ πικροῦ θανάτου
δύναμιν δ' Ἄιδου παμφάγου
ψυχὰς ἀνέστησε πάσας
ἄμαχον κράτος δεικνύων.

Az egész természet felujulásának örömével Krisztus feltámadását ünnepli, ezért buzdítja tanítványait, hogy élvezzék a tavasz gyönyöreit:

81 *Λογικοὶ νέοι μοι δεῦτε,*
ἔαρος καιρὸς, σκιρτᾶτε
ὁ αἵμων ἤδη συρίσδει,
ἐαρινὸν ᾆσμα μέλπει,
θαλεροῖς ἐπὶ ῥεέθροις,
σκιεραῖς ἐπὶ πλατάνοις
ἀνάπαυσιν, εὐτρεπίζει.
χελιδὼν ἄρτι Τηρῆος
καταλαλεῖ τοῦ φθορῆος·
τὸν Ἴτυν ζητεῖ δὲ πάλιν
κασιγνήτη ταύτῃ σφόδρα.
ὁ Πὰν τῆς Ἠχοῦς ἐράει,
ὁ Κύκλωψ τῆς Γαλατείας,
Ἀδώνιδος Ἀφροδίτη.
Λογικοὶ νέοι μοι δεῦτε
ἔαρος καιρὸς, σκιρτᾶτε·
γεράνων ἐσμὸς κλαγγάζει
λιγέως ᾄδει καὶ κύκνος
πτερὸν ἀνεὶς τῷ Ζεφύρῳ.

A tavasz leirását tovább folytatja, megénekli a bimbójából most fakadó rózsát, a többi tavaszi virággal, a virágokat megrabló munkás méhet, mely a kast körül zúgva készíti az édes mézt. Végül a szent háromsághoz fordul költőnk, iskolájának pártfogója Georgiusnak közbenjárásával, hogy tanítványainak

140 *παρέχοις αὐτὸς τὴν γνῶσιν*
ὑψόθεν τοῖς μικροῖς λάτραις,
ἵνα τὴν σὴν ἐξουσίαν
ἀγαθωσύνην τὲ πᾶσαν
συνίωμεν ἐκ κτισμάτων.

Manuel Palæologus császártól (1391—1425) is maradt ránk 15 *στίχοι ἀνακρεόντειοι πρὸς τίνα ἀμαθῆ καὶ πλεῖστα φληναφοῦντα.* Matranga adta ki az Anecd. Gr. II.-ben. Egy tolakodó üresfejü Thersitesnek kigunyolása, mely alig érdemel említést. Joannes Catraretől is, kinek korát nem ismerjük, maradt egy költemény,

ily czímmel: *Εἰς τὸν ἐν φιλοσόφοις φιλόσοφον καὶ ῥητορικώτατον Νεόφυτον ἀνακρεόντειοι.*

219 anaclomenusban van kigunyolva egy bizonyos Neophytos, ki rendkívül kapzsi s mindig a *δουκάτον* után vágyódik. Nagy bölcsnek hivén magát, reményli, hogy patriarcha lesz, pedig semmit sem tanult, még csak grammatikát sem. Ha éhes, elöveszi Aristotelest s azzal megy a piaczra olvasván belőle a kofáknak szörnyü dolgokat, iszonyu magyarázatokkal, miért aztán pénzt kér, s ha valaki megkérdi, hogy mit is beszélt, akkor először pénzt követel az előbbi bölcs szavaiért s ha kényszerítik, szörnyü esküvéseket tesz, hogy ha az illető nem fizet, nem hallja meg a mire kiváncsi. Erre aztán kikapja fizetését:

218 *εἶτ᾽ ἀθρόοι περισχόντες*
οἷγε ταῦτ᾽ ἀνερωτῶντες
συμποδίζουσι τὸν ἄνδρα,
παίουσι κατὰ τὸν νῶτον
τίλλουσι καὶ τὴν ὑπήνην,
ἀμοιβὴν αὐτῷ διδόντες
τῶν σοφῶν αὐτοῦ ῥημάτων.

Christophorus Primus a secretis, kinek korát szintén nem ismerjük, mint költeményeiből kitünik, kikeresztelkedett zsidó volt. Két költeményét kiadta Matranga az Anecd. Gr. II. kötetében. — Az első költemény czíme: *Εἰς ᾿Ισραὴλ παραίνεσις ἠχ. α΄. Κατὰ ἀλφάβητον* szerkesztett 120 sorból áll, melyek egy szótaggal rövidebbek is az anaclomenusnál és a metrika teljes mellőzésével szerkesztvék. Buzdítja a zsidókat, hogy legyenek keresztények.

᾿Απόθου βλασφημίαν
ἀπόθου ἀπιστίαν,
τὸ κάλυμμα ἀπόθου
ψυχῆς, ᾿Ισραηλῖτα.

Figyelmezteti a zsidókat, hogy már a prófféták is megjövendölték Krisztust s így serkenti őket:

Γενοῦ ᾿Ισραηλίτης
πράξει καὶ θεωρίᾳ,
μετάρσιος τὴν φρένα
ὡς ὁ ᾿Ιακὼβ ἐ πάλαι.

Διδάχθητι προθύμως
τὴν γνῶσιν τῆς Τριάδος,
μυήθητι τὴν θείαν
Χριστοῦ οἰκονομίαν.

Ezután a zsidó prófétàk Krisztusra vonatkozó jövendöléseit idézi, mire így folytatja:

Φωτίζομαι, γενοῦχε,
τὸ βάπτισμα λαμβάνω,
μαθὼν ἅπερ ἠγνόουν
μυστήρια τοῦ νόμου.
Χωρὸς τῶν προφητῶν με
προσδέξασθε γνησίως,
ὑμῶν γὰρ ὑπακούσας
ἐνδύομαι τὴν χάριν.

A következő strófából az tünik ki, hogy költőnk Basilius császár idejében élt (867—886):

Ψυχὰς κεκαθαρμένας
προσάγω σοι, Σωτήρ μου,
Βασίλειος ὁ ὄναξ
βοᾷ νῦν τῷ Σωτῆρι.

A második költemény szintén a zsidókhoz van intézve *Εἰς τοὺς αὐτοὺς Ἰσραηλίτας παραίνεσις ἠχ. α΄.*

Költőnk itt a próféták nyilatkozatainak magyarázatát adja:

Διδάχθητι τῶν θείων
Λογίων τὰς ἐκφράσεις
τῶν προφητῶν τὰς ῥήσεις
σωματικῶς μὴ νόει . . . .
Μὴ νόμιζε τὴν πόλιν
Σιὼν οἰκοδομεῖσθαι
ἐκ λίθων φαινομένων
ἐντίμων ἐν τῷ κόσμῳ, hanem
Ἐν ταύτῃ (t. i. *ἐκκλησίᾳ) λίθος ἔντιμος*
θεμέλιος ἐτέθη
Χριστός, ὥσπερ προεῖπεν
τῶν προφητῶν ἡ δόξα,

ki mellett van, mint 12 oszlopkő, a 12 apostol, kik közül Pétert smaragd-, Pált kárbunkulus-, a nagy Joannest pedig jáczint kőnek mondja.

Végül felemlítem a következő költeményt, melyet i. ért.-ben Hanssen közöl először: *Στίχοι ἀναχρεόντειοι τοῦ Ἡφαίστου τοῦ γεγονότος ἀρχιεπισκόπου Βουλγαρίας ἐπὶ τῷ αὐταδέλφῳ αὐτοῦ Δημητρίῳ τελευτήσαντι.* — Hephæstus Hanssen szerint a XII-ik század után élt, mert neve nincs meg a Du Cange által kiadott Familiæ Byzantinæ-ben, hol az addig élt bulgáriai püspökök elszámláltatnak. E költemény szabályos alakja (két két hat soros anaclomenus strofára két sornyi cuculium), de különösen rhythmikai szerkezete miatt figyelemre méltó.

Elegicus hangja némileg Constantinus Grammaticusra emlékeztet.

18 *Νάματα τῶν ὑδάτων παύσατε πάντες*
οἱ ποταμοὶ δακρύων ῥεῖθρα λαβόντες

cf. Const. Gr. 1. 9 *Δακρύων ἡμετέρων ἄρχεο κρήνη*
ποταμῶν ὑδροφόρων παύσατε ῥεῖθρα.

7 *Νιόβης ἔμοι γε πένθος*
κραδίην ἔχει κατ' ἄκρας

cf. Const. Gr. 1. 78 *Νιόβης αἰνοτόκου ἆρα τὸ πένθος*
παθέων ἡμετέρων ἀντιφερίζει.

A 35-ik s köv. sorokat Hanssen így adja:

Παθέων νέος κρατήσας
σταθερὸς [γ]έρων ἐδείχθης
σαόφρων ἐν ἀσφαλείῃ
βλεφάροις νόμους ὁρίζων,
ἵνα . . . .
40 *ὄφιν [ὡς] δά[μαρ]τ[α]φ[εύγῃς]*

Azt hiszem itt inkább azon gondolatot gyaníthatjuk, a mit Gregorius Nazianzenus *εἰς τὴν ἑαυτοῦ ψυχήν* cz. költeménye 136. s köv. soraiban találunk, melyek így hangzanak:

ἐμοὶ γὰρ οὐ σχολή σε
θάλπειν σύνοικον ἐχθρόν,
ἵν' ὡς ὄφις κρυμωθείς
θέρμῃ δ' ἔπειτα λυθείς
ἐγκόλπιός με τρώσῃς.

E hasonlatra czéloz talán a 35-ik sor: *Παθέων νέος κρατήσας.*

Láttuk e költőknél, hogy, míg költeményeik czímeiben majd mindig ott van az anakreoni elnevezés, addig költeményükben az anakreoni költészettel tényleg összefüggő dolgot nagyon keveset találtunk. Verselésük technikáját Hanssen idézett értekezésében áttanulmányozván, kimutatja az ezen költőknél észlelhető verselési fejlődést, mely oda irányult, hogy a metrikai versforma rhythmikussá váljék. Ezt az eredményt az accentus kezelése által érték el, mely ezen metrumokban, t. i. az anaclomenus- és hemiambicusban, mindinkább gyakoribbá vált a sor negyedik és utolsó előtti szótagján. — Míg Synesiusnál a sor negyedik szótagjára 52·2%-szor, s a sor végelőtti szótagjára 70·2%-szor esik a hangsuly, e nisus mindinkább fejlődvén Hephæstus költeményében a negyedik és a sor végelőtti szótagja már mindig accentuálva van. Ezen átmenet a középkori görög keresztény templomi énekek analogiájára történt, melyek csak szótagszám szerint lettek mérve s csak a sor közepe és vége lett az accentus által kiemelve.

Még négy költő van hátra *), kiknél kevesebb keresztényi elemet észlelhetvén, inkább nevezhetők anakreontikusoknak s dalaik mentek lévén a keresztény vallás tanainak dicsőitésétől, közelebb állnak a codex Palatinus anakreontikáihoz; s épen ezen, költeményeikben nyilatkozó több hellenisticus gondolat miatt, adta ki őket Bergk a Poetaë Lyrici Græci III-ik kötetében egy corpusban, az anakreonteák után mint Appendix Anacreonteorumot. Költeményeikkel, melyek bár költői érték tekintetében alig érnek fel az előbb tárgyaltakéval, minthogy eddig feldolgozva nem voltak, kissé bővebben fogunk foglalkozni.

AZ APPENDIX ANACREONTEORUM.

Az appendix anacreonteorum költői: Joannes Gazæus, Constantinus Siculus, Leo Magister és Georgius Grammaticus.

Ezen appendixet először Matranga adta ki Rómában 1850-ben az Anecdota Græca II-ik kötetében, nagyobbára, a XI. vagy XII-ik századból származó codex Barberinus alapján, használt

*) A már felsoroltak közt lett volna helyük a megemlítésre Julianus, Basilius, Paulus Silentiarius és Theodorus Prodromusnak, kiknek költeményeit azonban ez alkalommal nem használhattam.

ezen kivül egy florenczi és egy bécsi codexet is. — Bergk a Poëtae Lyrici Græci III-ik kötetében Matranga kiadása és a codex Barberinusnak Studemund által eszközölt collátiója alapján közli ezen költeményeket.

A codex Barberinusban mint már említettük, több anakreonteum is volt, sőt a meglevőkön kivül a codex indexéből megtudjuk a hiányzók czímeit is[1]). — Elvesztek belőle: Joannes Gazæus, Leo Magister és Georgius Grammaticus egyes költeményein kivül Arethas püspöknek költeménye *εἰς τὰ τοῦ Λέοντος τοῦ βασιλέως βρουμάλια*, továbbá *Λέοντος ποιητικοῦ καὶ φιλοσόφου ἀνακρεόντιον εἰς τὰ βρουμάλια τοῦ Καίσαρος Βάρδα*, egy másik költemény, melynek czíme *ἐγκώμιον Ἡφαίστου (Ἡφαιστίωνος) στρατηλάτου Ἀλεξάνδρου*. — A többi elveszett költemény közt voltak anakreoni dalok is, melyeket czímeik után itélve, tekintetbe véve ezeknek a codex Palatinus anakreoni dalaival megegyező (eltekintve némi megszakításoktól) sorrendjét Bergk és Stark (Quæst. Anacr. p. 43.) azonosoknak tartanak a codex Palatinus anakreoni dalaival.

Joannes Gazæus Gázába való volt. A philisteusok földjén Askalontól délre s a tenger partjától nem messze fekvő Gáza városa irodalomtörténetileg fontos hely, mivel a mindinkább terjedő kereszténységgel szemben, Alexandriával együtt sokáig volt a hellenistikus műveltség ápolója. A Gázában virágzott irodalmi életre czéloz a codex Palatinusban Joannes Gazæus *Ἔκφρασις τοῦ κοσμικοῦ πίνακος*-a mellett levő következő marginálisjegyzet: *ταύτης τῆς γραφῆς μέμνηται καὶ Προκόπιος ὁ Γαζαῖος*,[2]) továbbá *καὶ ὅτι ἡ πόλις αὕτη φιλόμουσος ἦν καὶ περὶ τοὺς λόγους εἰς ἄκρον ἐληλακυῖα ἐλλόγιμοι ταύτης τῆς πόλεως Ἰωάννης, Προκόπιος, Τιμόθεος ὁ γράψας περὶ ζῴων Ἰνδικῶν, καὶ οἱ τῶν ἀνακρεοντ(είων) ποιηταὶ διάφοροι.*

Gáza történetével behatóan foglalkozik Stark «Gaza und die philistäische Küste» czímü dolgozatában, hol bőven tárgyalja ezen városnak, mint a hellenistikus eszmék és irodalom fentartójának hosszas küzdelmét a kereszténységgel. — Stark, idézett müve 644. lapján, Joannes Gazæust Procopius kortársának tartván Proco-

---

[1]) E pinaxot Matranga közli a Spicilegium Romanum IV. kötetében.

[2]) A *γραφή* itt nem ezen költeményre vonatkozik, hanem azon *πιναξ*-ra, mely ezen *γραφή*-ben le van írva.

piusnak Joanneshez czímzett leveleit Joannes Gazæushoz irottaknak véli. Ámbár ezen azonosság a levelekből magukból nem derül ki, mégis igen valószinünek tünik fel, ha némely adatait Joannes Gazæus költeményeivel összevetjük. — Procopius 57. levele 1499-ben jelent meg Aldusnál, Epistolæ Diversorum Philosophorum czím alatt. Angelo Mai 1831-ben a Classici Auctores IV-ik kötetében Procopiusnak még kiadatlan 104 levelét bocsátotta közre, melyek közül négy (XI. XXXV. XCVI. és XCVIII.) van Joanneshez czímezve. Procopius összes leveleit ujabban Hercher rendezte sajtó alá az Epistolographi Græci Didot-féle kiadásában, hol az Joanneshez czímzettek a következők: V. XII. XXXIII. LV. XCV. CLIV. és CLVI. E leveleken magukon is meglátszik, hogy irójuk az anakreoni költők hazájában élt, könnyed stylje, néhol tárgyai és kifejezései is az anakreoni dalokra emlékeztetnek. *)

Procopius CVIII-ik levelében Joannest ajánlja Alexandriában levő testvéreinek, kik, mint a hozzájuk intézett levelekből

---

*) A LXVI. levélből idézek egy részt: *εἰ δὲ καὶ κυπάριττοι πυκταὶ πρὸς χάριν ἀνεῖνται τῆς ἐρωμένης Ἀπόλλωνος* (Daphne) *καὶ ὕδωρ ἄφθονον, καὶ τέττιγες ᾄδουσι, καὶ ὁδὸς τῇ πόᾳ μαλακῇ παρακέχυται, καὶ δένδρα ἄλλ' ἐπ' ἄλλοις καὶ οἰκίαι τῷ τούτων ὕψει κατὰ μέσον κρυπτόμεναι, αὔρά τε μετρία, καὶ ὀσμὴ συμμιγὴς, καὶ σκιὰ τοῦ ἡλίου τὸ λυπηρὸν ἀποκλείουσα, ὑμέτερον ἢ ὡς τάχος ἀγγέλλειν ἢ διηγεῖσθαι τοῖς γράμμασι.*

A LXIX. levél egy része így szól: *Ζαχαρίᾳ ἀδελφῷ. . . ἴσως δὲ θαυμάζεις εἰ σοφιστὴς ὢν καὶ τὸ ἔαρ ἤδη θεώμενος, δέον ἐμπομπεῦσαι τῷ λόγῳ, εἶτα παρῆλθον σιγῇ καὶ ποῦ ζητεῖς ἐν τοῖς γράμμασιν ἄνθη καὶ χελιδόνας καὶ θαλάττης μεταβολὴν ἥμερον, τόν τε Ἄδωνιν τὸν καλὸν καὶ τὴν Ἀφροδίτην ἐκείνην τὴν παραδόξως ἐρῶσαν, καὶ ὅτι μη τὸ ῥόδον ἀκούεις καὶ τὴν ἐπ' αὐτῷ χάριν πάλιν θαυμάζεις. ἐγὼ δὲ τοιοῦτον οὐδὲν ἂν εἴποιμι καὶ μάλιστά γε πρὸς σέ, μήποτε πάλιν γελάσας ἀπειρόκαλόν με καὶ σοφιστὴν ὀνομάσῃς.*

A LXX. levél egy része: *Ἐπιφανίῳ. — . . . ἀλλ' ἐπειδή σε μόλις ἐπεισῆλθε τῆς παλαιᾶς συνηθείας λόγος καὶ μνήμη (εἴθε μὲν καὶ πάλαι γέγονε τοῦτο) ὅμως δὲ τῆς σῆς γλώττης μετὰ τῶν χελιδόνων ἡδύ τι φθεγγομένης ἀκούσας διανίσταμαι τῇ ψυχῇ καὶ λαμπρότερόν μοι τὸν ἥλιον προσβάλλειν δοκῶ καὶ νῦν ὄντως ἔαρ ἐμοί.*

A LXXIX. levélben ezt olvassuk: *Ζαχαρίᾳ καὶ Φιλίππῳ ἀδελφοῖς. . . . . ἄλλῳ μὲν γὰρ ἐν ἡδονῇ Κροῖσος τε εἶναι καὶ τἀκείνου κεκτῆσθαι, τῷ δὲ βασιλεὺς ὁ μέγας ἀκούειν, ἄλλος τὰς χελιδόνας ἰδὼν τὸ ἔαρ ἔχειν ὁρίζεται, ἐγὼ δὲ τῆς ὑμετέρας ἀπολαύων φωνῆς μεῖζον ἐφρόνουν ἢ Κροῖσος ἐπὶ τοῖς ταλάντοις ἐκείνοις καὶ βασιλεὺς ὁ μέγας ὑπὸ τῇ πλατανῷ καθήμενος, καὶ ἀντὶ τῶν χελιδόνων αὐτάς μοι προσᾴδειν ἐδόκουν τὰς Μούσας.*

kitünik, foglalkoztak a költészettel.[1]) — Ajánló leveléből megtudjuk, hogy Joannes tanítványa és egyuttal rokona volt, a ki valószínűleg tanulmányai folytatása végett ment Alexandriába. — Procopius másokat is ajánlott testvéreinek, így pl. CXLIII-ik levélben *Ὁ θαυμαστὸς Τιμόθεος*-t, a ki lehet, hogy azonos ama *Τιμόθεος ὁ γράψας περὶ ζώων Ἰνδικῶν*-nal. Procopius tanítványai közül úgy látszik többen keresték fel Alexandriát, közülök többet ajánlott testvéreinek (miről maga megemlékszik CXLVIII-ik levelében). Levelei után itélve, élénk összeköttetésben lehetett Alexandriával, mely az ő korában irodalmi központ volt.[2]) Az ekkor virágzott irodalomról Procopius elég józan itéletet mond egyik levelében[3]) belátva annak üres sekélységeit s tudja mennyire eltörpült az a régi irók mellett.

De nézzük immár azon leveleket, melyek Joanneshez magához vannak intézve. A XII-ik levélben Procopius egy bizonyos Diodorust ajánl Joannesnek, s ezúttal Diodorus *λύσις*-e hallgatásuknak, a mi meglehetős hosszas lehetett, mert az V-ik levélből úgy látszik Joannes neheztelt Procopius hosszas hallgatása miatt s ebben kölcsönös barátságuk elhidegülését látta, mely vád elől Procopius kitér ugyan, de nem is igen biztatja Joannest. A XXXIII-ik levél első mondata jellemzi Joannes styljét *(Δέδεγμαί σου τὴν φίλην καὶ γέμουσαν ὄντως ἀφροδίτης ἐπιστολήν.)* Az LV. és XCV-ik levelekből megtudjuk, hogy Joannes tanítással

---

[1]) A CVIII-ik levél így hangzik: *Ζαχαρίᾳ καὶ Φιλίππῳ. Ὁ καλὸς Ἰωάννης κἀκ τοῦ γένους ὑμᾶς ἀπαιτήσει τὴν εὔνοιαν κἀκ τῆς παρ' ἐμοὶ συμφοιτήσεως. ἔστι γὰρ Λεοντίου παῖς, εἰ Διονύσιον ἴστε τῆς ἡμετέρας τηθῆς τὸν ἄνδρα. τούτου πέφυκεν ἀδελφὸς ὁ τούτου πατήρ, ἵνα καίπερ εἰδότας ὑπομνήσω τὸν ἄνθρωπον. εἰδὲ καὶ μὴ ταῦτα προσῆν, πάντως ἂν οἰκεῖον ἡγήσασθε θιασώτην ἡμέτερον καὶ τὸν παρ' ἐμοὶ χόρον ἐκπληρώσαντα. οὐκοῦν μὴ μέλλετε τὸν νέον εὖ ποιεῖν ἔχοντα πανταχόθεν ὀφειλομένην τὴν εὔνοιαν, σιωπῶ γὰρ λέγειν ὡς καὶ τῷ τρόπῳ τοὺς ὁρῶντας ἐπάγεται, ἐρυθριᾶν εἰδὼς πρίν τι καὶ λέγειν, καὶ φθέγγεσθαι μέτρια, τῷ καιρῷ τοὺς λόγους μετρῶν καὶ τὸν νοῦν ὑπὲρ τὴν ἡλικίαν κτησάμενος.*

[2]) CXXIV. lev. . *εἰ δὲ καὶ Μοῦσαι ταύτην* (sc. *πόλιν) οἰκοῦσιν, ἔχεις ἐπαινοῦντα κἀμέ.*

[3]) CXVI. . . . *ἀλλ' οὐδὲν δεῖ, φῇς, τὴν νῦν ἐπιπολάζουσαν ἐκβῆναι συνήθειαν. οὐκοῦν κατηγόρει, κἂν εἰ τὴν νῦν κρατοῦσαν τρυφὴν εἰς σεμνότητά τις τὴν ἀρχαίαν ἐπανάγειν ἐθέλῃ, κἂν εἰ τὴν μουσικὴν ἐκπεσοῦσαν εἰς ὕθλους μελῶν καὶ δημοτικὴν φλυαρίαν εἰς τὴν Τερπάνδρου μοῦσαν αὖθις ἐνέγκοι. . .*

foglalkozott*) és nem volt ment a tanítással járó kellemetlenségektől, mely körülmények Joannes Gazæusra is vonatkozhatnak s valószinűvé teszik, hogy azon Joannes, kihez Procopius leveleit intézi, azonos Joannes Gazæussal, ki mint költeményei mutatják foglalkodott tanítással és voltak kellemetlenségei a tanítás miatt.

Joannes Gazæus 2-ik anakreonteumának czímében olvassuk azt is hogy: *ἔχει δέ τινα καὶ εἰς τὸν μεγαλοπρεπέστατον Ζαχαρίαν τὸν Γαζαῖον παρόντα τῇ ἀκροάσει*, tehát itt nyilvános előadásról van szó, a 4-ik anakreonteum czíme még jobban idevág: *Σχέδιον ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῶν ῥόδων | μετὰ τὸ εἰπεῖν τοὺς φοιτητάς.* — Az 5-ik anakreonteum 37-ik s következő soraiból surlódásra következtethetünk, mely Joannes Gazæus és tanítványai közt felmerült:

Τί με, παῖδες, οὐ φιλεῖτε
τὸν ἀεὶ ζέοντα Μούσαις,
νοερὸν φέροντα Βάκχον
Ἑλικωνίοις κυπέλλοις;

Ugyanezen dalban egy hasonlat is van, mely mindenesetre az ő tanító voltára czéloz:

49 *Μετὰ ποιμνίων ὁ ποιμὴν*
μεθύων γάλακτι Μούσης,

---

*) LV. *Ἐζήλωκά σε τῆς γονῆς, εἰ τοιαῦτα τίκτει· ἐπίστασαι. εὐδαιμόνων γὰρ πατέρων παῖδας ἀποφαίνεις εὐδαίμονας, μουσικῷ τινι νάματι τὰ θεῖα σοφῶς προφερόμενος. τοιοῦτος ἡμῖν ὁ λογιώτατος ἀφῖκται Μουσήλιος, ὃν ἐπαινεῖν ἐθέλων καὶ τὰ προσόντα μὴ λέγειν δυνάμενος μόνην τὴν σιωπὴν ἀρκεῖν ἡγοῦμαι πρὸς ἔπαινον. ἀλλ' εἴ μοί τι πίθοιο, τὴν Ἀγαμέμνονος ἐπὶ σοὶ μεθαρμόσω φωνήν, βάλλ' οὕτω, φίλε Τεῦκρε, καὶ μὴ φείσῃ φθεγγόμενος.* — XCV. *Εἰ τὴν φιλίαν ἐψευσμένην δείκνυσι τὸ σιγᾶν, ἀνάγκη μέχρι λόγων αὐτὴν ἀεὶ συνεστάναι εἴγε τούτων ἀπόντων ἐλέγχεται. οὐκοῦν λείπεται καὶ τὸν δυσμενῆ φίλον ἡγεῖσθαι, μόνον εἰ φθέγγοιτο. ἀλλὰ μὴ τοιοῦτοι κριταὶ φιλίας ἡμεῖς· τί γὰρ κωλύει καὶ σιωπῶντα τῇ μνήμῃ τοὺς φίλους ὁρᾶν· ὅπερ ἡμῖν καὶ νῦν ἐστὶ καὶ οὔποτε παύσεται. λογισώμεθα δὲ μᾶλλον ὡς οὐ δέδοται πάντα πράττειν ὡς ἕκαστος βούλεται, αἱ ἔξωθεν δὲ φροντίδες τοῦ βίου καὶ τὸ τοῦ μέλλοντος ἄδηλον ἐπικρατοῦσιν ἔσθ' ὅτε τοῦ λογισμοῦ, καὶ τὰ μὲν ἄγει, ὃ δὲ δουλεύει καὶ πείθεται. κἀμοὶ τοίνυν, ἐπειδὴ τοῦ διδάσκειν ἐπέβην, ἀγῶνές τε συνεχεῖς καὶ αἱ περὶ τούτων φροντίδες ἐξ ἀρχῆς τε ἐπέθεντο καὶ μέχρι νῦν οὐκ ἀπέλιπον. ταῦτα μᾶλλον ἐχρῆν ἐνθυμεῖσθαι ἢ ἐπὶ μικροῖς ὑποπτεύειν ὡς ἦμεν ἀγαθοί ποτε πρὸς φιλίαν καὶ νῦν ἤδη πεπαύμεθα. ἀλλ' ὦ Ζεῦ καὶ Ἔρωτες καὶ ὅσοι φιλίας ἐπόπται, πείθοιτε τοὺς ἐμοὺς κατηγόρους, ὡς οὔποτε πρὸς λήθην αὐτῶν ἀφικόμην, ἀλλὰ σύνειμι τῷ λογισμῷ καὶ λέγειν τι δοκῶ καὶ λεγόντων ἀκούειν καὶ ὡς εἰ τούτους ἀγνοῶ καὶ ἐμαυτοῦ ἐπιλέλησμαι.*

λιγέως ἄριστα παίζω,
καλύκων χάριν δοκεύων.

Ezen összhangzó bizonyítékok után, azt hiszem elfogadhatjuk Stark azon nézetét, hogy Procopius ezen levelei Joannes Gazæushoz vannak intézve. — Elfogadván ezen nézetet Joannes Gazæus korát is meghatározhatjuk, minthogy Procopius Anastasius uralkodása (491—518) alatt élt, Joannes Gazæust az V-ik század végére tehetjük (cf. Hanssen Accentus grammatici vis expl. p. 205). — Procopius CLIV-ik leveléből világosan kitünik, hogy Joannes Gazæus Alexandriában van*), abban az Alexandriában, mely Procopius szavai szerint a Muzsák lakhelye s mint ilyen nagy befolyással lehetett Joannes Gazæusra. — Joannes már Alexandriában tanítóskodott s mint Procopius LV-ik leveléből kitünik, nem csekély eredménynyel; később úgy látszik Gázában folytatta pályáját.

Joannes Gazæustól hat anakreonteum maradt ránk a codex Barberinusban, s ezeken kívül még egy hetediknek czíme: *του αὐτοῦ τίνας ἂν εἴποι λόγους ὁ Διόνυσος τοῦ ἔαρος ἐληλυθότος.*

Költőnk a codex Palatinusnak ama jegyzete szerint a gázai anakreontikusok közé tartozik, mely költészet nagyban virágzott Gázában, valószinüleg Alexandria befolyása alatt. — A legközelebb fekvő kérdés ez uttal az, hogy vajjon micsoda viszonyban állanak Joannes Gazæus költeményei az anakreonteákhoz és miben áll ezen költemények egyéni, jellemző sajátsága. — Ezek a költemények épen úgy, mint az anakreonteák nagy része anaclomenusokban vannak írva; csak két költemény előtt, mintegy bevezetésül, akadunk más metrumra; kifejezéseik pedig annyira közösek, annyira conventionálisak, hogy mintegy a testvériség jelét képviselvén lehetetlen volna ezeket egymástól elválasztani. — Ezen chablonszerü kifejezések illustrálására elégnek tartom csak néhány példát idézni. Igy például:

I. 8 *ὁ σοφῆς βρύων μελίσσης*
III. 12 *γλυκερῆς βρύων μελίσσης*

— — — —

I. 8 *ὁ σοφῆς βρύων μελίσσης*
IV. 22 *ἀγέλαι σοφῆς μελίσσης*

*) *ἀλλὰ καὶ τὴν ὑμετέραν ἐπιστολὴν ἐκ τῆς Ἀλεξάνδρου πεμφθεῖσαν λαβὼν αὐτοὺς ὑμᾶς ἔχειν ἐδόκουν.*

III. 15 ὁ δ' ἔρως . . .
φρένας εἰς φρένας συνάπτων
IV. 5 ὁ δ' ἔρως . . .
φύσιν εἰς φύσιν συνάπτει

III. 18 ἵνα τὰς φρένας συνάπτων
III. 16 φρένας εἰς φρένας συνάπτων

III. 17 ὁμοτερπέεσσιν αὔραις
II. 8 ὁμοτερπέεσσιν αὔραις

Ugyanazon gondolatmenetet látjuk a következő két helyen:

IV. 5 Ὁ δ' ἔρως σοφῷ βελέμνῳ
φύσιν εἰς φύσιν συνάπτει,
ἵνα μὴ χανοῦσα λήθη
γένος ἐκ γένους καλύψῃ. és
V. 18 Φύσι πότνια χλοάζεις
νεότητας ἐγχαράττεις,
ἵνα μὴ βίος καθεύδων
βροτέας σκέπῃ γενέθλας

I. 16 τί πάθω, φίλοι; τί ῥέξω;
VI. 5 τί πάθω, πάτερ, τί ῥέξω;

I. 20 νοερῶν λόγων κρατοῦσαι
VI. 80 νοεροῖς λόγοισι δήσας.
Végül: VI. 90 λιγέως ἅπαντα παίζειν
V. 51 λιγέως ἄριστα παίζω.
cf. Anakreonteum 6. 10 πρέπει τὰ τέρπνα παίζειν.

Látjuk ezekből, mennyire ragaszkodik költőnk némely kifejezéshez, sőt azt is tapasztaljuk, hogy több, ezen egész anakreoni költészetet jellemző szó, különböző költeményben ugyanazon lábon fordúl elő, így például:

γλυκερή	III.	3. és 12.	sorban	ugyanazon	lábon	mint az	I. 26.	36-ik sorban
κεράσσοι	«	18.	«	«	«	«	II. 20.	«
λιγαίνοι	«	22.	«	«	«	«	I. 30.	«
σοφός	IV.	5. 22.	«	«	«	«	I. 39.	«
φιλοτερπής	«	9.	«	«	«	«	I. 29.	«
λιγαίνει	«	14.	«	«	«	«	I. 30.	«
τινάξω	«	25.	«	«	«	«	I. 38.	«
γαλήνης	V.	30.	«	«	«	«	III. 4.	«
κυπέλλοις	«	40.	«	«	«	«	III. 11.	«
κρίσιν	«	42.	«	«	«	«	I. 15.	«
φιλίης	VI.	6.	«	«	«	«	I. 19.	«
μερίμνης	»	9.	«	«	«	«	V. 22.	«
βελέμνοις	«	47.	«	«	«	«	IV. 5.	«
τόλμα	«	57.	«	«	«	«	I. 15.	«

Térjünk át ezennel Joannes Gazæus egyes költeményeinek tárgyalására.

Az első költemény czíme: *'Επιβατήριος*, **induló. — Hat hexameter képezi a bevezetést, melyre 35 anaclomenus következik. A bevezetés a nyilvános előadás, akroasis, hallgatóihoz van intézve** [1]**, mely tapsával vagy kaczajával itélt a közreműködőkön s a melyet megnyerni fő vágya volt az illető előadónak s ezért látjuk költőnk bevezetésében a captatio benevolentiæ nyomait.** [2] **Mint a bevezetésben, úgy az egész költeményben költőnk magáról beszél. A bevezetésből** [3]**, melyben életpályájára hivatkozik s aggodalmát**

---

[1]) Procopius a CXVI-ik levelében ilyen, Gázában tartott, nyilvános előadásra czéloz: *ἀλλ' ὅπως μὴ τήν δύναμιν τῶν ἐμῶν λόγων καταπλαγεὶς πόῤῥωγένῃ τοῦ τὰ τοιαῦτα γραφεῖν ἡμῖν· μὰ γὰρ τὸν σὸν Νεῖλον καὶ τὰς παρούσας σοὶ Χάριτας, θέατρον λογικὸν τὴν σὴν παρέσχον ἐπιστολήν, κἂν τῇ Γάζῃ μέσῃ πρὸς πάντας ἐλέγετο. κἀγὼ μὲν ἀλαζὼν ᾐδούμην ὑπὸ τῶν σῶν γραμμάτων καλούμενος, ἐγέλα δὲ τὸ θέατρον ἐπ' ἐμοί. σὺ δὲ τῶν λόγων εὐδαίμων ἐδόκεις.*

[2]) Ugyanezt látjuk az *Ἔκφρασις* 20-ik s köv. soraiban. Joannis Gazæi Descriptio Tabulæ Mundi et Anacreontea. (Recensuit E. Ábel. 1882.):

'Αλλ' ὦ θέατρον φαιδρὸν ἠττικισμένον,
στήριγμα σεμνὸν τῆς δίκης καὶ τῶν λόγων,
θερμὴν ποιοῦντες τοῖς κρότοις προθυμίαν
μή με γράφοιτε πρὸς θράσος, τόλμης γραφῇ.
ἐγὼ γὰρ ἦλθον οὐ γραφεὺς τῆς εἰκόνος
μηδέν τι τολμῶν, ἀλλὰ τὴν τόλμαν φράσων.

[3]) *Ὦ φίλοι, ἦτοι κλῆρος ἐμός, χαίρω δὲ καὶ αὐτὸς*
Πιερικὴν πλάστιγγα πολύτροπον ὄμμασι λεύσων·

fejezi ki a költői siker fölött, a mi nála, kit a Múzsa csak most fegyverzett fel, kétes, mivel ismeri hallgatóinak szigoru kritikáját, melyet megnyerni vágya, s hogy ezzel hirt szerezzen neki Apolló: mindebből arra következtethetünk, hogy ha nem is egyáltalában, de Gázában való első nyilvános fellépését láthatjuk ezen költeményben. A Múzsa által felfegyverzett csatába induló harczoshoz hasonlıtja magát, ki örömmel megy a harczba, mert hírt szerezhet ott*).

A költemény maga egy kérdéssel kezdődik:

῾Ο χορὸς τίς ἐστιν οὗτος,
ὁ σοφῆς βρύων μελίσσης;

E kérdés azt hiszem az akroasis hallgatóira vonatkozik, melyre a bevezetésben levő captatióhoz consequenter meg is felel költőnk:

ἔλαθον πόδες με μᾶλλον
μεμεθυσμένον λαβόντες
῾Ελικῶνος εἰς τὸ μέσσον.

Tehát azt képzeli, hogy a Helikonon van, hol aztán Apolló és a Muzsák elöveszik öt, hogy Hermes által azon merészséget, hogy a Helikonra mert jönni, megbüntessék. Barátjaihoz fordul; mit tegyen? A következő strófában bátorítja szivét, mert hisz

φιλίης πνέουσι Μούσης
νοερῶν λόγων κρατοῦσι
νοεροὺς λόγους κομίζοις

ezek a Helikonon levők, kik alatt költőnk a hallgatóságot érti.

A következő homályos értelmű strófa így hangzik:

22 *῾Ο καλὸς γέρων ὁ κύκνος*
Ζεφύρου πνέοντος ἔγνω
λιγυρὸν μέλος τι μέλπειν·
ὁ δὲ δῆμος ἐστὶν οὗτος,
γλυκερὴν χέων ἐέρσην.

Μοῦσά με νῦν θώρηξεν ἑκηβόλος, οὐκ ἐπὶ χάρμῃ,)*
οὐκ ἐπὶ δυσμενέων νίφα βάρβαρον· ἀλλὰ μενοινὴν
ὑμετέρην σκοπὸν οἶδα τανύσκοπον, ἣν ῥα δοκεύων
εἴσομαι αἴκε τύχωμι, πόρῃ δέ μοι εὖχος ᾿Απόλλων.

*) Szokatlan itt a Muzsának ‚ἑκηβόλος' epithetonja, mely nyilván Apollótól mint a Muzsák vezetőjétől került a Múzsa nevéhez.

Azt hiszem, hogy a *καλὸς γέρων ὁ κύκνος* korrespondeál *ὁ δε δῆμος ἐστὶν οὗτος*-szal s a *καλὸς γέρων*, mely felismeri, hogy költőnk mily édesen dalol, Gázára, erre a *δῆμος*-ra vonatkozik, melyről később a 35-ik sorban ezt olvassuk:

ὁ δὲ δῆμος ἐστὶν οὗτος,
γλυκερὴ ῥέουσα Μοῦσα, és a 40-ik sorban
ὁ δὲ δῆμος ἐστὶ Φοῖβος.

Tehát Gáza, melynek polgárai az ő hallgatói, először a hattyúhoz, azután a Muzsához, végül magához Apollóhoz van hasonlítva. A következő strófában az előbbi, hattyúról vett, hasonlat mellé rokon hasonlatok sorakoznak:

Γέρανοι τρέχουσι πάσης
σπόρον αὔλακος διώκειν·
φιλοτερπέος δε Γάζης
σπόρον ἤλυθον λιγαίνειν·
ὁ δὲ δῆμος ἐστὶν οὗτος.

A 30-ik sorbeli „*ἤλυθον*" lehet egyes számu 1-ső vagy többes számu 3-ik személy; azt hiszem az előzményekhez jobban illik, ha egyes számu 1-ső személynek vévén, magára a költőre vonatkoztatjuk, ki azt akarja mintegy mondani, hogy a kedves Gázába jöttem énekelni, ide a hol most vagyok. Hogy csakugyan magáról beszél a költő, az kiviláglik a következő strófából:

Δότε βάρβιτον δονήσω·
ὁ δὲ καλλίμολπος Ὀρφεὺς
σὺν ἐμοὶ μέλος λιγαίνοι·
ὁ δὲ δῆμος ἐστὶν οὗτος
γλυκερὴ ῥέουσα Μοῦσα.

A befejező strófában pedig a bevezetésben előadott captatio benevolentiæt tetőzi be, midőn Gázát magához Phœbushoz hasonlítja.

Περί με πνέων ὁ Φοῖβος
χέλυν ἤλυθεν τινάσσειν
παλάμῃ σοφῇ μελίζων·
ὁ δὲ δῆμος ἐστὶ Φοῖβος
νοερῆς γέμων μελίσσης.

Költőnk tehát, ki a bevezetésben mint ujonczot mutatja be magát, dalait szülővárosának, Gázának dicsőitésével kezdi.

A 2-ik számu dal czíme így hangzik:

τοῦ αὐτοῦ. Λόγος εἰς τὸν ὑπερφυέστατον Ζαχαρίαν τὸν Δοῦκα τὸν Ἀσκαλωνίτην· ἔχει δέ τινα καὶ εἰς τὸν μεγαλοπρεπέστατον Ζαχαρίαν τὸν Γαζαῖον παρόντα τῇ ἀκροάσει.

A költemény bevezető két sora így hangzik:

Ὁ λόγος στρατηγικὴν λαβὼν ἐξουσίαν,
θαῤῥῶν πρόεισι τῷ στρατηγῷ συντρέχων,

ezen sorok után következik 20 anaclomenus.

E költemény tehát, mint az előbbi is, nyilvános akroasison adatott elő. Zachariásra, az askaloni dux-ra van írva ki az 5. és 6-ik sorok szerint ott a város katonai parancsnoka lehetett.

5 *πολιηόχοισι κώμοις*
πολιήοχον δονεῖτε.

A 3-ik strófa így hangzik:

11 *Ὁ δ᾽ Ἄρης ἄναξ ὁ σῶφρον*
δεδιδαγμένος γελάσσαι,
Παφίης χάριν κομίζων
σὺν ἐμοὶ κρότους βοήσει

Ezen Ares, kiről itt szó van, az illető Zacharias dux, a kiben a 19. és 20-ik sorok szerint Ares és Phoibos hatalma egyesült.

19 *Πόθεν ἦλθε Φοῖβος, ἄνδρες,*
κράτος Ἄρεος κεράσσας;

A kérdés már most az, hogy Phoibosnak és Aresnek micsoda tulajdonsága egyesült Zacharias dux-ban; erre némi világot vet a 21. 22-ik sor hol ezt olvassuk:

ὁ δὲ Φοῖβος ἄλλος ἐγγὺς
πάλιν εἴκελος φαάνθη.

Ez a *Φοῖβος ἄλλος* a gázai Zachariás, valószinüleg Procopius testvére, ki a hozzá intézett levelek szerint költészettel foglalkozott. Ezt elfogadva, *Φοῖβος* itt mint a költészet istene szerepel s a *Παφίης χάριν κομίζων* Aresben is olyan Zacharias duxot kell képzelnünk, ki a nagyban Paphiét dicsőitő anakreontikus költé-

szetnek ha nem is művelője, talán kedvelője volt, vagy a tudományokat művelte s ily módon érdemelte meg, hogy költőnk azt kivánja, hogy Zacharias magasabb hivatalokra emelkedjék

15 Στρατιῆς, μάκαρ, κρατήσας,
σοφὸν ἱππότην διδάξας,
τὸ δὲ πεζὸν ἡμερώσας
ἔχε μείζονας θοώκους.

Ezen sorokból és az utóbbi józan kivánságból azt következtethetjük, hogy Zacharias duxnak a hadsereg szervezése körül is voltak érdemei.

A 3-ik számu költemény nászdal. Czime: Ἐπιθαλάμιος σχεδιασθεὶς εἰς τὸν θαυμασιώτατον Ἀνατόλιον Φαύστου τὰ πρῶτα φέροντα Γάζης. A bevezető két sor, melyre aztán 24 anaclomenus következik, így hangzik:

Ὁ λόγος ἐρωτικὴν ἐπιγνοὺς παρρησίαν
ἦλθεν χορεύων ὡς δεδοικὼς τοὺς πόθους.

Anatolius, Faustus fia, Gázának elüljárója üli lakodalmát, melynek örömében a 7-ik s köv. sorok szerint az egész város osztozik. Költeményünk elején a vőlegény Phæthon, a menyasszony pedig mint Kythere van nevezve.

5 ὅτι τὴν νέαν Κυθήρην
Φαέθων νέος κομίζει.

A 10-ik sorban ezt olvassuk:

δύο φωσφόροις μιγεῖσι.

Az utolsó strófa pedig így hangzik:

23 Ἀνατελλέτω τὸ φέγγος
τὸ φερώνυμον τοκῆος·
Φαέθων φάος λοχεύων
νεαρὸν σέλας κομίζοι.

Bergk a 23-ik sorhoz ezt jegyzi meg: «Ceterum hæc non satis conveniunt cnm inscriptione, in qua Faustus pater Anatolii dicitur: fortasse supra Φαῦστον Φαύστου corrigendum, ut patri Anatolii, filii Fausti nomen fuerit, qui quidam postea etiam paternum nomen asciverit.» A vőlegénynek a naphoz való hasonítását látjuk Leo Magister 3-ik számu nászdalában is, 29. 30-ik sor:

*῞Ηλιε, φωτοφόρον σύζυγον εὗρες,**)
ἀστέρας εὐστεφέας παῖδας ἐνέγκοις

Ezen gondolatot világosabban fejezi ki Georgius Grammaticus 8-ik számu nászdala 36. s köv. soraiban:

῞Οθεν, ὦ μάκαιρα, χαίροις
γεραροῖς ζυγεῖσα λέκτροις·
τετελεσμένας δ' ἐς ὥρας
πάϊν ἀγκάλαισι φέρβοις.

Joannes Gazæus is a 23-ik s következő sorokban azt akarja mondani, hogy tünjék fel az uj fény, a mely téged apává vagy anyává tesz, azaz legyen magzatod. — Ábel e helyhez Bergk jegyzete után ezt írja: . . «vix recte cum Faustus et *φαῦσις, φαυστήριος, φαυσίμβροτος, φαύω (= φάω, φαίνω)* sono simillima sint.» Valószinű, hogy szójátékkal van dolgunk.

A 4-ik számu dal czíme ez: *Σχέδιον ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῶν ῥόδων, μετὰ τὸ εἰπεῖν τοὺς φοιτητάς.* E költemény szinte akroasison adatott elő. A rózsák napján, mint egyéb ünnepeken is a tanítók nyilvánosan felléptették tanítványaikat, kiknek előadásai után maga költőnk lépett elő ezen költeményével, melyben a tavaszt dicsőíti. — Látja a rózsadíszü berkeket, a Kharisok virágát; dicsőíti Erost, mint a termékenység gondozóját. A tavasznak ujra ébredésével élednek a Muzsák, madárdaltól zeng a zöld liget s e képre kedves fényt bocsát Apolló s költőnk is dalra kél:

21 *Δότε μοι ῥόδον Κυθήρης,*
ἀγέλαι σοφῆς μελίττης,
ἵνα Κύπριδος γελώσης
μέλος εἰς ῥόδον τινάξω.

Hasonló gondolatok vannak az 5-ik dalban, melynek czíme így szól: *Λόγος, ὃν ἐπεδείξατο ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῶν ῥόδων ἐν τῇ ἑαυτοῦ διατριβῇ.* E költemény czíme és azon czélzásból következtetve, mely a 37. s következő soraiban rejlik, nem adatott elő nyilvános akroasison, hanem Joannes valószinüleg csak saját tanítványai körében adta elő. — Itt is Eros, a Kharisok s az ujuló tavasz képezik éneke tárgyát. A 25—36-ig terjedő sorokban

*) E sor még egyszer előfordul Leo Magisternél az 5-ik nászdalban, mint 43-ik sor.

Kythere és Adonisról énekel, a zöldülő kikeletet, mint Adonist, személyesítve hozza elénk. *)

A 37. s köv. sorokban költőnk tanítványaihoz szól

37 *Τί με παῖδες, οὐ φιλεῖτε*
τὸν ἀεὶ ζέοντα Μούσαις,
νοερὸν φέροντα Βάκχον
Ἑλικωνίοις κυπέλλοις;

Tanitványai tehát úgy látszik nem igen kedvelik költőnket, pedig hivatkozik magára, mint a kit mindig a. Múzsák hevítnek, ezzel akarja őket megbékéltetni. A következő strófából e surlódás okát is megtudjuk némileg.

41 *Νέον ἦθος ἐνθαμίζον*
χρίσιν οὐκ ἐᾷ κομίζειν·
νεοτησία γὰρ ἥβη
φιλέει μάλιστα παίζειν.

Tanítványait valószinüleg könnyelmüségükért feddte meg, a miért ezek nehezteltek rá, mivel szemben költőnk az időre hivatkozik, mely neki fog majd igazat adni.

45 *Ὁ σοφὸς χρόνος βαδίζων*
ἐς ἐτήτυμον δικάσσει,
ὅτε τὸν τρέφοντα μύθοις
γενέτην ἔχειν διδάξει.

Költőnk azonban nyugodtan folytatja dalát, mint a pásztor nyája után menve, dalban keresve vigaszt:

---

*) Aphrodite és Adonis ezen viszonya valamint a tavasz dicsőitése Gázában kedvelt théma lehetett. Idézem erre Procopius VIII-ik levelét. *Ζαχαρίᾳ. Λῦσον ἡμῖν μετὰ τοῦ χειμῶνος τὴν σιωπήν, ἀμφότερα μὲν γὰρ ἐπαχθῆ. εἰ δὲ ἦν διὰ παντὸς σοῦ λαλοῦντος ἀκούειν, καὶ χειμὼν ἂν ἡμᾶς οὐδὲν ἐλύπει τοσοῦτον. ἀλλὰ γὰρ ὅλῳ ῥεύματι τὴν σὴν ἡμῖν ἐπάφες πηγήν. νικᾷ γὰρ αὐτὴ παρ' ἐμοὶ τὴν ἐκ τοῦ ἔαρος ἡδονήν, εἰ καὶ νέον ἐν τούτῳ τὸ φῶς, εἰ καὶ χελιδόνες ἐν τούτῳ πληροῦσι τὰς ἀκοὰς τῆς ᾠδῆς, ἐμοὶ δοκεῖν ὑμνοῦσαι τὴν ὥραν, καὶ τὰ ῥόδα τῆς κάλυκος ἀναδύντα μέσην τινὰ καὶ κεκραμένην παρέχει τὴν θέαν καὶ εἰς μνήμην ἄγει διηγημάτων ἀρχαίων ὡς ἦν Ἄδωνις καλὸς καὶ Ἀφροδίτη τοῦτον ἐζήτει καὶ ἡ τεκοῦσα τοὺς Ἔρωτας οὐκ οἶδ' ὅπως ἐρᾶν ἐπαιδεύετο, τῶν δὲ παιδικῶν ἀποτυχοῦσα πλήττεταί τε τὸν πόδα καὶ φαίνει τὸ ῥόδον. ἀλλ' ἡμᾶν ἐρώντων ὡς πρὸς τὴν σὴν φωνὴν μικρὰ ταῦτα νομίζεται.*

49 *Μετὰ ποιμνίων ὁ ποιμὴν*
μεθύων γάλακτι Μούσης,
λιγέως ἄριστα παίζω,
καλύκων χάριν δοκεύων.

A 6-ik költemény, mely 96 anaclomenusból áll *), így van czímezve:

Τίνας εἴποι λόγους ἡ Ἀφροδίτη ζητοῦσα τὸν Ἄδωνιν· | ἀντιφθέγγεται δὲ πρὸς ταύτην ὁ Ζεὺς | ἔπος πρὸς ἔπος ἀμειβόμενος.

Az 1—15-ig terjedő sorokban Aphrodite panaszkodik, hogy ő, kit Eros ösztönöz, hogy az embereket szerelemre tanítsa, búsulásnak adta magát; Zeus a 16—30-ik sorokban felelve szemére hányja Aphroditének álnokságát, ki ezért most méltán bünhödik s a mivel ezelőtt embereket és isteneket gyötört, most maga gyötrődik abban; hisz még atyját sem kimélte meg, ki ezuttal megemlékszik azon sok szégyenről, melyet a földi lényekkel való szerelmeskedései okoztak neki. — Aphrodite (31—45.) az Ares foga által kimúlt s jelenleg az alvilágban Hades feleségét gyönyörködtető Adonist akarja onnan visszahozni, kinek távolléte miatt *ἄγονος φύσις καθεύδει*. Az ugató Kerberus sem fogja megakadályozni, hogy kedvesét visszahozza. Zeus megengedi neki, hogy lemenjen az alvilágba, s a miket előbb mondott szerelmi viszonyairól, most visszavonja.

56 *Ἀπάτας πλέκουσι μῦθοι,*
κενὰ πνέουσι τόλμαι,
τὰ πάθη πνέουσι γαίης
μακάρων ἄνω πρὸς οὖδας·
ἀπαθὴς Ὄλυμπός ἐστιν.

Mintha más Zeus beszélne itt, mint előbb. Aphrodite és Adonis létét tagadja, midőn azt kérdi:

71 *Τί δὲ κωλύει τὸ θάλλειν;*

A 76. s következő sorokban azonban fölismerhetjük Zeusunkban a keresztények Mindenhatóját, a Teremtőt:

76 *Γάνυμαι τὰ τερπνὰ πάσχων,*
ἐσορῶν ἄγαλμα κόσμου
ὑπερουσίῳ φρονήσει,

*) Vége elveszett.

ὅπερ ἤνυσα ξυνάπτων
νοεροῖς λόγοισι δήσας.

De még ez a Zeus is ismer egy hatalmasabb lényt, mely mindenek fölött önmagától létezik.

81 *Κρυφίως ὕπερθεν ἄλλου*
ἕτερος σθένος φαείνει,
τὸ δὲ δευτέρων προάρχον
καθ' ἑαυτὸ χωρὶς ἔστη
ὑπὸ μείζονος προνοίης.

A keresztény istenfogalmat költőnk két egyénre ruházván összevegyíti a görög mythust a keresztény tanokkal, az Alkotót, ki hatalmas szavával a mindenséget teremtette Zeusnak nevezi, de fölébe helyez egy még hatalmasabb lényt. Költőnknek szüksége volt e ketté választásra, mert mythologicus személyeket szerepeltet ezen költeményben s így némileg Zeusnak is meg kellett tartania az antik felfogás szerint képzelt alakját, de mintegy eltörpíti az új hit hatalmas Istene mellett. *)

Aphrodite Zeusnak ezen magasabb értelmű, inkább keresztényies, nyilatkozataira elkedvetlenedve válaszol, de Zeus azután mégis csak az előbbi lesz s Paphiét még inti kötelessége teljesítésére:

91 *Παφίη, φύλαγμα κόσμου*
τὸ τελεσφόρον κομίζεις,

*) Joannes Gazæus *Ἔκφρασις*-ában is tapasztalhatjuk a keresztény és hellenisticus nézetek vegyítését, a mi különben azon időben igen közönséges dolog volt, onnan következtethetjük, hogy azon *κοσμικὸς πίναξ*-on, melyet Joannes leír, keresztény és görög mythologiai alakok egymás mellett voltak ábrázolva. Így az ecphrasis 41-ik sorában a szent háromság ábrázolását írja le költőnk, az 50-ikben pedig Phæthonról beszél s a többi következő alak is mind nagyrészt a görög mythologiából van véve.

Egyébiránt Joannes Gazæus keresztény istenfogalma, melyet 6-ik anakreonteumában leír, hasonlít ahhoz, melyet az ecphrasisban is ád, hol ezt olvassuk:

19 *Παγγενέτωρ, ἐπίουρε, θεηγενές, ὄρχαμε κόσμου,*
σὸν τόκον αὐτοτέλεστον ἕλιξ χρόνος ὑμνοπολεύει,
ῥίζα σοφὴ βιότοιο· σὺ γὰρ νωμήτορι κύκλῳ
ἀξονίην στροφάλιγγα θεηδόχον ἀμφιελίσσεις,
καὶ βιοτῆς οἴηκα παλιννόστοιο φυλάσσεις.
ὦ πάτερ, ἀχράντου λοχίης αὐτόσπορε ποιμήν,
πέμπε μέλους προχοήν, . . .

ἀνὰ νύκτα καὶ καθ' ἦμαρ
διὰ νυμφίων ἐρώτων
γενεὰς τρέφουσα πάσας.
'Αρότους δίδασκε τίκτειν . . .

Aphrodite és vele Adonis itt tehát mint a természeti megújulásnak, a termékeny kikeletnek megszemélyesített alakjai szerepelnek a keresztény Mindenhatóval szemben.

Átfutván az egyes költemények tartalmán, vessünk még egy pillantást rájuk az anakreonteákhozi viszonyukra vonatkozólag. Jellemző az utánzásra nézve, hogy a mint például a 23-ik anakreonteumban a hangszerek közt nem találunk semmi distinctiót,*) úgy váltogatja Joannes Gazæus is a *χέλυς*-t és *βάρβιτος*-t.

Az anakreonteák és költőnk dalai közt egyes helyeknél a következő vonatkozásokat tapasztalhatjuk.

An. 2. 1 *Δότε μοι λύρην 'Ομήρου*
59. 1 *'Ανὰ βάρβιτον δονήσω*
Jo. Gaz. 4. 21 *Δότε μοι ῥόδον Κυθήρης*
1. 32 *Δότε βάρβιτον δονήσω.*

An. 2. 8 *φέρε μοι κύπελλα θεσμῶν*
4. 2 *ἔαρος κύπελλον . .*
59. 27 *πόθων κύπελλα κίρνη*
Jo. Gaz. 3. 11 *Δότε μοι πόθου κύπελλον*

An. 3. 19 *καὶ Κυθήρην γελῶσαν*
Jo. Gaz. 4. 28 *ἵνα Κύπριδος γελάσης.*
A nevető Kypris, úgy látszik, állandó alak.

An. 32. 11 *θέρεος γλυκὺς προφήτης*
Jo. Gaz. 5. 84 *κρατερὸς βίου προφήτης*

---

*) *εἰς κίθαραν — Θέλω λέγειν 'Ατρείδας . . . ὁ βάρβιτος δὲ χορδαῖς* — utóbb *'Ηρακλέους λύρη δε. . . . | ἔρωτας ἀντεφώνει.* — Ezt már Sophroniusnál is tapasztaltuk.

An. 44. 1 Ἴδε πῶς ἔαρος φανέντος
Jo. Gaz. 4. 11 ἔαρος νέον φανέντος

An. 14. 4 ῥόδα φέρουσιν Ὧραι
An. 32. 9 χὠπόσα φέρουσιν ὧραι
Jo. Gaz. 5. 17 Τί γὰρ οὐ φέρουσιν Ὧραι
μετὰ χείματος κελεύθους;

Ennyi az, mit Joannes Gazæusnak az anakreonteákhozi viszonyára vonatkozólag felmutathatunk. Határozott utánzást tehát költőnknél nem láthatunk, de egyes kifejezések használatából azt következtethetjük, hogy ismerte az anakreonteákat; de mégsem tapasztaljuk nála azt a szellemes könnyedséget, mely némely anakreonteumot oly tetszetőssé tesz; költőnk inkább elnyujtja s különfélekép variálja tárgyát; gondolatokban nem gazdag s mint láttuk kifejezéseiben is gyakran ismétli magát. Mythologiai képei szűk körben mozognak, még ha tekintettel vagyunk is ránk maradt költeményei csekély számára. — Főalakjai: Aphrodite, Eros, Adonis, Apollo, kiket költőnk Stark szerint Gáza előbbi cultusából vett át. (cf. Stark Gaza. 643. és 596. ll.)

Gázának kiváló nevezetességét képezte a Majuma nevű kikötő városban tartott tavaszi ünnepély a Majuma, melyet Aphrodite tiszteletére ültek meg, éjjel, fényes kivilágítás mellett; a midőn érzéki jelenetekben ábrázolták Dionysost Satyrokkal, Aphrodite születését a tengerből s viszonyát Eros és Adonishoz. — E fényes ünnepélyt egyéb kikötő városokban is megtartották. Ostiában I. Anastasius császár (491—518) betiltotta, fœdum atque indecorum spectaculumnak jelezve*). Stark a ἡμέρα τῶν ῥόδων-t is, mely Joannes Gazæus 4-ik és 5-ik költeményének czimében is meg van említve, a Majuma ünnepély emlékének hiszi s szerinte ezen ünnepély nyomait tapasztaljuk a gázai anakreontikusok dalaiban is, kik leginkább a tavasz-, rózsa-, Aphrodite-, Dionysos- és Adonisról énekelnek, s ezen mythologiai alakok, melyek a Majuma ünnep alkalmával a látványosságok közt ott forgolódtak a nézők szemei előtt, ez ünnepélynek, mind-

*) Ez ünnepély azonban sokáig szokásban volt, csak más alakban, mert még Constantinus Porphyrogenitus Syntagmájának II-ik könyvében beszél azon formulákról, melyet a katonaság mondott, midőn Majumát kért.

inkább növekedő keresztény befolyás következtébeni eltörlése után, az anakreontikusok dalaiban maradtak fenn *).

Nem mulaszthatom el, hogy Hanssen metrikai kutatásainak eredményét, a mennyire ide vonatkozik, ne ismertessem. Szerinte Joannes Gazæusnál az accentus 93·3%-szor esik az anaclomenus utolsó előtti szótagjára, a sor belsejében pedig 71%-szor esik a negyedik szótagra. — Egyuttal megemlítem, hogy Georgius Grammaticus metrikája nem tér el nagyban Joannes Gazæusétól, a mennyiben Georgius Grammaticusnál az utolsó előtti szótagra 97·5%-szor, a sor belsejében a negyedik szótagra pedig 67·7%-szor esik a hangsúly.

Az előbb említett metrikai tünemények is a mellett szólnak, hogy Georgius Grammaticust Joannes Gazæustól nem nagy időköz választá el s tárgyaik is nagyrészt közösek; a chronologiai rend ellen nem igen vétünk tehát, ha ezennel Georgius Grammaticus ismertetésébe fogunk.

Georgius Grammaticus korára vonatkozólag Bergk az Appendix Anacreonteorum előszavában ezt mondja: «Aetas hominis incerta, fortasse Joannis Gazæi si non æqualis, at popularis certe fuit; cf. Stark Gaza p. 645.» Stark ezen idézett helyen a közös tárgyak következtében sorozza Georgiust a gázai anakreontikusok közé. — Az utóbbi állításra vonatkozólag Hanssen i. ért. 206. l. ezt mondja: «Nec tamen ausim propter Libani mentionem Georgium Gazæis *τῶν ἀναχρεοντείων ποιηταῖς διαφόροις* adscribere, quorum laudem servavit illud codicis Anthologiæ Palatinæ scholion». Pedig az előbbiek nem is a Libanon miatt gondolják Gázába valónak, s a Libanon úgy van említve, hogy abból semmi e féle következtetést nem lehet levonni.

I. 61 *Λιβάνου κλέος Κυθήρη,*
Χαρίτων ὅπου τὰ τόξα·
Μαραθὼν ἔρως Ἀθήνης,
σοφίης ὅπου τὰ τόξα.

*) A *ἡμέρα τῶν ῥόδων*-nak keresztény variansát láthatjuk az Arsenius által megénekelt *λαμπρὰ Κυριακή*-ben, hol, bár az egész költemény keresztény szellemben van írva, szinte meg van említve Aphrodite és Adonis, a kiknek viszonyát, mint láttuk, Procopius is régi mesének mondja s valószínűleg a gázai anakreontikusok elevenítették fel.

Különben is a tárgyazonosságot a költő hazájára nézve csak fenntartással lehet irányadónak vennünk, mert ilyen módon a codex Palatinus csaknem valamennyi anakreonteáját gázai terméknek lehetne qualifikálni. — Hanem van egy hely Georgius Grammaticus 7-ik epithalamiosában, miből azt következtethetjük, hogy Georgius Aegyptomban volt. A kérdéses hely így szól:

9 *Ὁ γέρων πάρεστι Νεῖλος*
κεφαλὴν ῥόδοις πυκάσσας
ἵνα σὺν νέοις χορεύσῃ
πολιοὺς πόδας τινάσσων.

Bár Nilus, mint személynév is előfordul Procopius leveleiben, itt mégis a folyóra kell gondolnunk, melyet Procopius is sokat emleget leveleiben, mint Aegyptom boldogítóját; s ha a később tárgyalandó Akoluthos-féle költeményre nézve elfogadjuk Weil hypothesisét, hogy t. i. ez is Georgius műve, ki ezt Koluthos dicsőitésére írta, a mellett, hogy Georgius illetőségi helyét megtudjuk, korára is következtethetünk hozzávetőleg. — Koluthos u. is Anastasius uralkodása (491—518.) alatt élt, tanítványa lévén Georgius, egyszersmind Joannes Gazæusnak is kortársa lehetett. — De különben Weil hypothesisének elfogadása nélkül is valószinű, hogy Georgius is, úgy mint Joannes Gazæus, Egyptomból, nevezetesen Alexandriából, a Muzsák városából nyerte költői impulzusát. Különösen ha elfogadjuk Hanssennek*) legújabb hypothesisét, melyben az anakreonteák közül a 21—32-ig terjedőket az alexandriai Aristobulosnak tulajdonítja, Alexandriát tekinthetjük az anakreontikus költészet gyúpontjának. — Georgius Grammaticusnak az index szerint 9 költeménye volt a cod. Barberinusban; de csak nyolcz maradt ránk, mert kettő, mely az indexben meg van nevezve, elveszett, egy azonban, mely az indexben nincs megemlítve, a többi közt megmaradt, t. i. a 2-ik számu, Bergknél. —

Az 1-ső költemény czíme: *Τί εἴποι ἡ Ἀφροδίτη τῆς Ἀθηνᾶς φυτευσάσης ἐλαίαν, καὶ ἀνελθόντος ῥόδου;* E költemény eleje úgy látszik elveszett; 168 anaclomenus maradt ránk, melyekben a rózsa és vele Aphrodite van megénekelve, mint a ki diadalmaskodik Athénén, de, hogy tulajdonképen hogyan diadalmaskodik a rózsa által, azt nem tudjuk meg. A költemény gondolatmenete

*) Zur Kritik der Pseudoanakreontea. Philologus XLVI. Bd. 3.

a következő. — Aphrodite maga mondja, hogy Eros kedveskedvén, hozta neki a rózsát, mely itt úgy látszik, hogy a szerelmet, illetőleg a termékenységet jelenti.

19 ὃ γὰρ ἡ φύσις προσεῦρεν
τὸ ῥόδον μόνον προσεῦρεν és
48 Ἔτι παρθένος καλεῖσθαι
τάχα νῦν θέλεις Ἀθήνη·
μάθε τοὺς πόθους Κυθήρης,
ἵνα καὶ ῥόδου κρατήσῃς.

ezzel világos a 7-ik s köv. sor értelme:

7 Ἀπ' ἐμῶν ῥόδων προῆλθες,
ἀπ' ἐμοῦ φέρεις τὸ κάλλος,
ἵνα σε πλέον τὸ κέντρον
ῥοδέοις φυτοῖς δαμάσσῃ.

Általam bírod szépségedet, rózsáim által jöttél létre, t. i. Athéné. — A rózsa által Aphrodite Pallason is diadalmaskodik

70 Παφίη, χόρευε μούνη,
ὅτι καὶ μόνη διδάχθης
κρατέειν σοφῆς Ἀθήνης
φλογεροῖς ῥόδοις τυπείσης.

söt a rózsa által nyert, ezen győzelmét Aphrodite többre becsüli Paris almájánál is, mert:

97 διὰ τῶν ῥόδων γὰρ ἄρτι
σοφίης κρατοῦσα λάμπω.

minek következtében Aphrodite mindenek fölött uralkodik

111 Σοφίης ἄνασσαν ἄρτι
τὸ ῥόδον φανὲν διδάσκει,
ὅτι Κύπριδος τὰ πάντα.

Aphrodite e diadalával nem elégszik meg, még Herát is le akarja győzni.

147 Κρατεοῦσα νῦν Ἀθήνης
Παφίη θέλω κρατῆσαι
Ζυγίης μόνη γὰρ αὕτη
παλάμας ἐμὰς προφεύγει.

Végül arra buzdítja Pallast, hogy a harczba is rózsából készült paizszsal menjen, hogy második Paphiét lássanak benne a Danaok. — Ez nagyjában e költemény tartalma, melyet nagyon elhomályosít az, hogy minden egyes, önálló gondolatot tartalmazó strófa, sem előzőjével, sem a rá következővel semmiféle összefüggés által sincs kapcsolatba hozva, annyira, hogy szinte fárasztó a sok, hasonló tartalmu, anaclomenusnak olvasása. — E költeményen meglátszik Joannes Gazæus hangja.

Mindjárt az 1-ső sor:

Ὁ Ἔρως χάριν συνάπτων

Jo. Gaz. 3. 16. és 6. 46-ra emlékeztet. — A 35-ik sorbeli *Δότε μοι ῥόδον*, valamint a *ῥόδον εἰς χάριν συνάπτων* is igen megszokott kifejezés. Annál szokatlanabb a 65-ik sorban

Ὁ γέρων Ἔρως χορεύει.

Erosnak ezen jelzője másutt nem fordul elő.

Feltünő, hogy míg Jo. Gaz.-nál Eros szerepel, addig Georg. Gr.-nál Eros mellett Erotes is. I. 1. 6. 65. 91. 115. 165.

Georgius Gr. nem kerüli úgy a hiatust, mint Jo. Gaz. pl.:

1. 165 *Ὁ Ἔρως ὁ τῆς Κυθήρης*
1. 1 *Ὁ Ἔρως χάριν συνάπτων*
1. 79 *Ἐδάης ῥόδου τὸ ἄνθος*
2. 86 *Ὁ Ἔρως πάλιν Κυθήρης*
3. 47 *Ὁ Ἔρως Ἄρην δαμάζει*
3. 78 *Ὁ Ἔρως σε, Κύπρι, βάλλει*
3. 115 *Ὁ Ἔρως δίκαια πράττει*
4. 27 *Ὁ Ἔρως τρέχειν διδάσκει.**)

---

*) E példák arra indíthatnának, hogy Georgius 7-ik epithalamiosának 5-ik sorát, mely Bergknél így hangzik: *Ὁ δ'ἔρως ὁ πάντα παίζων ὁ γένος γένει συνάπτων*, így olvassuk *Ὁ ἔρως, ὁ πάντα παίζων*, bár e sor utánzás lehet Jo. Gaz.-ból, kinél 3. 15 ezt olvassuk:

Ὁ δ' ἔρως, ὁ πάντα τίκτων
φρένας εἰς φρένας συνάπτων.

A 83-ik sorhoz, mely így hangzik: *ὅτι Κύπριδος προσῆλθε*, Bergk ezt jegyzi meg: «nescio an ὅθι Κύπριδος προῆλθε scribendum sit». A *προῆλθε* olvasás mellett bizonyítanak ugyanezen dal következő sorai:

7. *Ἀπ' ἐμῶν ῥόδων προῆλθες*, és
21. *Γλυκερὸν ῥόδον προῆλθεν.*

A 42. anaclomenusból álló 2-ik költemény czíme így szól: *Τί εἴποι ἡ Ἀφροδίτη τῆς Ἀθηνᾶς διὰ ῥόδου πεισθείσης βοηθῆσαι τοῖς Τρωσίν;*

Ismét az előbbi stylben szerkesztett, összefüggéssel alig biró, strófákból ismét Aphroditének Pallas fölött a rózsa általi diadalát tudjuk meg; mert ráveszi, hogy segítsen a trójaiaknak.

81 *Μέγα νῦν κλέος προσεῦρον.*
ξένα Παλλὰς ἔργα πτήσσει,
ῥοδόεν στέφος κρατοῦσα
Παφίης πόνους γεραίρει.

A 35. s köv. sorok:

Διός ἐστιν Ἀφροδίτη,
ὁ Ἔρως πάλιν Κυθήρης·
ὁ θέλων Ἔρωτα νικᾶν
Δεῖ τὴν μάχην συνάψει,

hasonlítanak az 1. dal 165. s köv. soraihoz:

Ὁ Ἔρως ὁ τῆς Κυθήρης,
τὸ ῥόδον πάλιν Κυθήρης·
κατέχω δύο κρατοῦντας·
ὁ θέλων μάχην συνάψει.

A 3-ik költemény*) is a rózsáról szól, czíme: *Τί εἴποι ὁ Ἄρης τῆς Ἀφροδίτης τρωθείσης ὑπὸ ἀκάνθης τοῦ ῥόδου;* Aresnek egy

---

Ambár 3. 16-ban ezt olvassuk:

ὅτι Κύπριδι προσῆλθεν.

*) Ezen dal következő soraihoz:

77. *Κατὰ σοῦ τὰ τόξα τείνει,*
νόθον οὐ πέφυκε τέκνον
ἀπὸ τῶν δρυὶ τραφέντων
πάλιν ἢ πέτρᾳ στραφέντων,

Bergk megjegyzi: »nondum tamen locus emendatus, nam neque *πάλιν* quid sibi velit, intelligo, neque *στραφέντων* convenit, cuius loco *κρυβέντων* vel tale quid exspectaveram. Solebant infantes sub arboribus vel rupibus exponere, quo nonnulli grammatici, velut Didymus, referebant illud *ἀπὸ δρυὸς ἠδ᾽ ἀπὸ πέτρης*, vid. Schol. Il. X. 126. *οἱ γὰρ παλαιοὶ τὰ ἐκτιθέμενα βρέφη παρὰ δρυσὶν ἢ πέτραις εὑρίσκοντες ἐνόμιζον ἐκ τούτων γεγενῆσθαι κτλ.*« A *πάλιν*-ra vonatkozólag megjegyzem, hogy e szót Georgius Gr. erősítő kötőszói értelemben is használja, például:

hosszadalmas szerelmi ömlengése 120 soron keresztül, melyek közt a 33. 34-ikben először látjuk alkalmazva a cuculiumot. — Ares kéri Aphroditét, hogy teljesítse ohaját, s ne vágyódjék

---

1\. 165. Ὁ Ἔρως ὁ τῆς Κυθήρης,
τὸ ῥόδον πάλιν Κυθήρης·
κατέχω δύο κρατοῦντας,

továbbá 2. 35. Διός ἐστιν Ἀφροδίτη,
ὁ Ἔρως πάλιν Κυθήρης·
ὁ θέλων Ἔρωτα νικᾶν
Διὶ τὴν μάχην συνάψει.

A 80-ik sorban levő πέτρᾳ aliotája arra enged következtetni, hogy itt többes dativus ‚πέτραις' lehetett, és midőn a szigma helytelenül a következő szóhoz lett írva, a leíró a megmaradt πέτραι-t egyes dativusnak vélvén, minthogy az aliota nem iratott mindig az illető magánhangzó alá, πέτρᾳ-t írt. Ilyen dativusok mellé írt alioták előfordulnak a codex Barberinusban: Akoluthos 28. τέχνῃ helyett τέχνηι, Georgiusnál 1. 2. Κυθήρῃ helyett Κυθήρηι.

A 79-ik sorbeli δρυΐ-t egy szigma betoldása által könnyen többes dativussá változtatván, e két sornak ezen helyes alakját kapjuk:

ἀπὸ τῶν δρυσὶ τραφέντων
πάλιν ἢ πέτραις τραφέντων.

Lehet, hogy a δρυσί-t egy későbbi másoló alakította át a már meglevő πέτρᾳ analogiájára δρυΐ-vé.

A két sor végén előforduló τραφέντων nem ellenkezik Georg. Gr. modorával, kinél ugyancsak a 2-ik dal 36. 37-ik sora így szól:

τὸν Ἄδωνιν οὐ ποθοῦντα
τὸν Ἄρην δὲ καὶ ποθοῦντα,

és az első dal 165. 166-ik sora:

Ὁ Ἔρως ὁ τῆς Κυθήρης
τὸ ῥόδον πάλιν Κυθήρης.

Ugyanezen dal 89. 90-ik soraihoz, melyek így hangzanak:

Γενεὴν τεὴν οἰδάσκεις
ἵνα τῶν θεῶν κρατήσῃς.

Bergk ezt jegyzi meg: «Pronum est γενεὴν τεὴν διδάσκεις corrigere, quod etiam Piccolos proposuit, sed non satis assequor, quid rhetor dicere voluerit». A διδάσκειν-t körülbelül hasonló gondolattal egyebütt is találjuk, pl.: Georg. Gr. 1. 111.

Σοφίης ἄνασσαν ἄρτι
τὸ ῥόδον φανὲν διδάσκει,
ὅτι Κύπριδος τὰ πάντα: és

Adonis után, ki ugyis halandó; de ebben is azt látja Ares, hogy a rózsa még Aphroditét is legyőzi.

Μέγα θαῦμα νῦν δοκεύω,
ὑπὸ τοῦ ῥόδου κρατεῖται
Παφίη, κρατοῦσα πάντων
μερόπων θεῶν τε φύτλης.

A 4-ik dal, melynek czíme *Τί εἴποι ὁ Ἀπόλλων κατατρέχων τῆς Δάφνης καὶ ἐμποδισθεὶς εἰς ἄκανθαν ῥόδου* megvan egy codex Laurentianusban is, (XXXII. 52. sæc. 14. fol.124, 125.) hol Constantinus grammaticusnak van tulajdonítva s a végén eme jegyzet áll: *τοῦ αὐτοῦ ᾠδάριον ἐρωτικὸν δι' ἀνακρέοντ[εο] καὶ κουκουλλίου λαβόντος τὴν ὑπόθεσιν ἐκ μελῳδίου τινός.* E jegyzet nem is vonatkozhatik jelen költeményre, melyben nyoma sincs a cuculiumnak. Bergk e költemény szerzőjéről így szól: «Neque tamen hoc carmen *Γενεὴν ῥόδων* Constantini est, a cuius ingenio abhorret; plane enim refert rhetorum nugas, quibus Georgius Grammaticus delectatur.» Mint az 59-ik anakreonteumban, úgy itt is Apollónak Daphne iránti sikertelen szerelme van leírva, a mi ott tiz (13—23) sorban el van mondva, itt 41 sorra bővült. Különben lehet, hogy utánzással van dolgunk, mert a *κύκνος*, mely szinte előfordul az 59-ik anakreonteumban, a 8-ik sorban, itt be van szőve a mythosba.

Jelen költeményünk 35-ik sora:

Τὸ ῥόδον τὸ τῆς Κυθήρης

hasonlít a 42-ik anakreonteum 1-ső sorához:

Τὸ ῥόδον τὸ τῶν Ἐρώτων.

Költeményünk 3. és 31-ik sora:

τί μάτην δὲ τοῦτο πράττω;
[Σὺ Κύπρις] πόθοις με θέλγεις
cf. anacr. 57. *μάτην δόλοις με θέλγεις.*

---

a 4-ik dal 27. s köv.:

Ὁ Ἔρως τρέχειν διδάσκει
σὺ ῥόδον τρέχοντα παύεις·

Továbbá Leo Magister 5. 47. 48:

ὁ ἔρως ὅπως συνάν σοι
νομίμους πόθους διδάξῃ.

Költeményünk 11-ik sora:

ἵνα μὴ τὸ μίκρον ἄνθος

hasonlít Georgius 1. 113-hoz

τὸ ῥόδον τὸ μίκρον ἄνθος.

E költemény stylje különben egészen Georgiusra vall. Georgius 18 anaclomenusból álló, 5-ik költeménye, melynek czíme *Τί εἴποι ἡ Φαῖδρα ὁρῶσα τὸν Ἱππόλυτον ἐστεμμένον ῥόδοις;* legsikerültebb, mert legrövidebb.

10. sor *διὰ σοῦ ῥόδον γὰρ ἄνθος*

. . . .

κραδίην ἐμὴν ἰαίνει.

cf. Georg. 1. 185 *Κραδίην θεῶν ἰαίνει*
τὸ ῥόδον τὸ τῆς Κυθήρης.

A következő strófa pedig:

18 *Ῥόδον ἤθελον γενέσθαι*
ἵνα μετρίως τυχοῦσα
ἐπικειμένη μετώποις
μετεβαλλόμην φιλοῦσα.

Emlékeztet az Anth. Pal. V. 84-ik epigrammájára:

Εἴθε ῥόδον γενόμην ὑποπόρφυρον, ὄφρα με χερσὶν
ἀρσαμένη χαρίσῃ στήθεσι χιονέοις.

Ugyanezen gondolattal találkozunk a 22-ik anakreonteumban is

5 *ἐγὼ δ' ἔσοπτρον εἴην*
ὅπως ἀεὶ βλέπῃς με·
ἐγὼ χιτὼν γενοίμην
ὅπως ἀεὶ φορῇς με cet.

A 6-ik dal czíme *Ἄλλο εἰς τὸν αὐτόν.* A Hippolytosért vágyodó Phædrának monológja. E költemény szerkezete elüt az előbbiektől; négy. négy hosszabb soru strófa után következik 45 anaclomenus. A három első strófa cuculium, a negyedik pedig iambicus trimeter, s a három első strófának 3-ik és 4-ik sora refrainszerüleg ugyanaz. Itt is a mindenható Paphie, ennek még mindenhatóbb rózsája vannak megénekelve, mint Phædra gyötrelmének okozói.

A 7-ik, valamint a 8-ik költemény czíme: *'Επιθαλάμια.* A 7-ik számu nászdal 20 anaclomenusból áll. Aphroditét dicsőitik a Kharisok dalai; vágyat ébreszt Eros; az öreg Nilus is rózsával diszíti magát; nászdalt énekel Apolló és a Muzsák, ezért költőnk is nászdalt énekel. — Feltünő, hogy az ifju párra nincs semmi czélzás, pedig ezt már tapasztaltuk Jo. Gaz. nászdalában s tapasztalni fogjuk még Leo Magisternél, valamint Georgius 8-ik számu nászdalában *) is, ezért nem épen lehetetlen,

---

*) E dalban a következőket olvassuk Bergknél:

13 *'Απὸ πασσάλου δ' ἀκούσας*
χέλυν ὡς τάχος καθεῖλον,
15 *ἐθέλω δὲ ταῦτα μέλπειν,*
ὅσα μοι βίος κελεύει.
Πόθεν οὖν γένοιτο βαλβίς
'Ελικωνίδος μερίμνης;
τίνα δ' ὡς θέμις προσειπών
— — — — —
20 *'Αγ' ἔλασσον ἢ τεκόντας*
γενέτην σὸν ἢ τεκοῦσαν,
ἐπέων φέρουσαν εὖχος
γεραροῖς νόμοις κομῶσαν.

Bergk a 20-ik sorhoz ezt jegyzi meg: «*ἀγ' ἔλασσον ἢ* Matranga, B. *ἀγελασσον η*, ego non expedio, sententiæ institutæ conveniret *πατέρ' ἢ σὸν ἢ τεκόντας | γενέτην σὸν ἢ τεκοῦσαν | ἐπέων φέρουσαν εὖχος | γεραροῖς νόμοις κομῶ σήν*; vel *κομήσω (κομίσσω)*». — A «*πατέρ' ἢ σὸν ἢ τεκόντας*»-hoz elég megjegyeznem, hogy a *πατήρ* fogalma megvan a 21-ik sorbeli *γενέτης*-ben, tehát itt más accusativust várunk. A következő sorokból:

28 *Μικρὸν οὖν κόρην προσειπών*
μελέων ἐμῶν ἀφορμήν,
θαλίης μέλισμα πάσης,
ἀποπαύσομαι λιγαίνειν.

valamint a többiekből is az tünik ki, hogy e dal a leányhoz van intézve. A 17. s köv. sorokban azt kérdi költőnk, hogy kiről énekeljen:

17 *Πόθεν οὖν γένοιτο βαλβίς*
'Ελικωνίδος μερίμνης;
τίνα δ' ὡς θέμις προσειπών
19 — — — — —

E lacunáról Bergk így szól: «V. 19. in B. nullum lacunæ vestigium, fortasse non solum unus versiculus, sed integra, præterea stropha intercidit.» — Minthogy e strófában két parallel kérdésnek kell lennie, melyre a

hogy e nászdal csonka, s talán épen a 8-ik számú nászdalnak mythologiai képekkel ellátott bevezetését képezi. — Költőnk itt, ki úgy látszik lantját rég pihentette, kap az alkalmon, hogy nászdalt énekeljen, énekével a kedves menyasszonyhoz fordul, kinek boldog házasságot kivánva, óhajtja, hogy:

——— ———

választ a következő strófában kapjuk, nézetem szerint csak egy sor hiányozhatik, melynek, — tekintetbe véve a 18-ik sort:

τίνα δ' ἁς θέμις προσειπών és a 28.:
Μικρὸν οὖν κόρην προσειπών, valamint a 31-ik sort:
ἀποπαύσομαι λιγαίνειν, —

értelme körülbelül ez lehetett: *γαμικὸν μέλος λιγαίνω;*

E strófában tehát így két, egy értelmü, parallel kérdést kapunk, melyre a válasz egy egész strófában van megadva, melynek összes accusativusai a 18-ik sorban levő *τίνα*-ra képezik a feleletet s ezért nem lehet feltünő e strófában a határozott ige hiánya.

Az *ἀγελασσον*-ban tehát egy accusativust kell keresnünk, erre mutat a másik három t. i. *τεκόντας γενέτην* és *τεκοῦσαν*, továbbá a 21-ik sorbeli *σόν* is, melynek megfelelőjét kell keresnünk az *ἀγελασ | σον*-ban is. Kérdés már most, hogy vajjon e nászdalban a leány szülőin, atyján és anyján kivül kiről lehet még szó? Valószinüleg a vőlegényről, ki a 11. 12. 35-ik sorokban mint *φίλος*, *σώφρων σύνευνος* és *πόσις ἄξιος* van említve. — Az *ἄγελας*-ban tehát a vőlegényre vonatkozó epithetont kell keresnünk, — Joannes G. 3-ik számu nászdalában a jegyesek fénylőkhöz vannak hasonlítva, 10. *δύο φωσφόροις μιγεῖσι*, az 5-ik sorban a vőlegény Phæthonhoz, a 25-ik sorban pedig ezt olvassuk:

Φαέθων φάος λοχεύων
νεαρὸν σέλας κομίζοι.

Leo Magister 3-ik nászdalában:

29 *Ἥλιε, φωτοφόρον σύζυγον εὗρες*
ἀστέρας εὐστεφέας παῖδας ἐνέγκοις.

Ezeket tekintetbe véve, a vőlegényre czélozva így is olvashatnók a 20-ik sort

τὸ σέλας σὸν ἢ τεκόντας
γενέτην σὸν ἢ τεκοῦσαν, —

ámbár a *σέλας*- itt fényt, boldogságot vagy talán a lyány sugárzó szépségét jelenti. Weiss Rezső, barátom a *τεκόντας*-ban a következő sorbeli *γενέτην*-nek appositióját gyanítván a 20-ik sorba *τεκόντα*-t ajánl.

És tekintetbe véve hogy a következő strófában azt mondja a költő, hogy az általa felemlítettekről máskor is ráér beszélni, nem beszél most, mikor a szerető párnak minden percz drága, arra lehetne gondolni, hogy a 20-ik versben nem lehetett szó a vőlegényről, mert ez bizony nagyon alkalmas tárgya lett volna az éneknek, hanem csak a leány szülőiről,

88 *τετελεσμένας δ' ἐς ὥρας*
πάϊν ἀγκάλαισι φέρβοις.

Georgius 7-ik nászdalának némely sora, Joannes Gazæusra emlékeztet; például:

7. 5 *Ὁ δ' ἔρως ὁ πάντα παίζων*
ὁ γένος γένει συνάπτων
Jo. Gaz. 3. 15 *Ὁ δ' ἔρως ὁ πάντα τίκτων*
φρένας εἰς φρένας συνάπτων és
Jo. Gaz. 4. 5 *Ὁ δ' ἔρως σοφῷ βελέμνῳ*
φύσιν εἰς φύσιν συνάπτει.

---

kikről bizony *χρόνος ἦν βάζειν*. Ezen felfogás szerint elfogadva a *τεκόντα* javitást, a helyet következőképen lehetne helyre ütni:

ἄγ' ἀείσω ἢ τεκόντα
γενέτην σὸν ἢ τέκοῦσαν;

A hiatus nem képez akadályt, v. ö. a Georgiusnál gyakori *ὁ Ἔρως*-t és az első dal 79-ik sorában az *Ἐδάης ῥόδον τὸ ἄνθος* olvasást.

Végül megjegyzem, hogy a *τεκοῦσαν*-ra vonatkozó két sornyi participalis constructio:

ἐπέων φέρουσαν εὖχος
γεραροῖς νόμοις κομῶσαν,

megmaradhat, mert a 7-ik dal 2-ik strófájában is ezt olvassuk:

Ὁ δ ἔρως ὁ πάντα παίζων,
ὁ γένος γένει συνάπτων
ἀπ' ἐλευθέρας φαρέτρα
βέλος ἱμέρου τινάσσει.

E hely gyanus voltát fokozza az épen előtte levő lacuna is.

E költemény 2-ik strófája így hangzik:

5 *Τί γάρ, εἰπέ μοι, τίς ὤφθης;*
κιθάρης μαθὼν ἄταρπόν,
τόσον εἰς χρόνον μεθῆκας
ἀγέραστα κέντρα πλήκτροις.

A 8-ik sorbeli *ἀγέραστα κέντρα* értelme homályos; tekintetbe véve, hogy itt arról van szó, hogy költőnk lantját rég pihenteti, világosabb értelmet kapunk, ha *ἀνέραστα κέντρα*-t olvasunk. Mivel kapcsolatban felemlítem még, hogy talán a 20-ik sorbeli *ἀγελασσον*-ban is *ἀγ' ἐραστὸν* lehetett a vőlegényre vonatkozólag, s az *ἐραστὸν* vég szótagja a következő sorbeli *σὸν* analogiájára vált *σὸν*-ná s az így már értelmetlenné vált *ἐρασσον*-ból csinált valamelyik leiró *ἔλασσον*-t.

7. 14 Κιθάρης ἄναξ Ἀπόλλων
Jo. Gaz. 4. 17 Σοφίης ἄναξ Ἀπόλλων

7. 15 γάμιον μέλος λιγαίνοι
Jo. Gaz. γάμον εἴγαμον λιγαίνοι.

Georgius Grammaticus dalai befejezettség tekintetében messze maradnak az anakreonteáktól. A kevés szótagu anaclo-menus csak kis dalokra alkalmas és szinte természetellenesnek látszik, midőn oly hosszú költemény, mint Georgius első dala, ebben a metrumban van írva; ily nagy számban alkalmazva unal-massá válik, mivel épen semmi változatosságot sem nyujt, míg például a hexameternél a legváltozatosabb rhythmikai formák fordulhatnak elő. Igy tehát ezen anakreoni metrumnak mintegy természetével függ össze, hogy rövid dalokat képezzen s ha e szabályt nem méltányolja a költő s a compositio iránt oly csekély érzéke van mint Georgiusnak, csak akkor alkothat ilyen költe-ményeket.

Bergk Georgius Grammaticus költeményei előtt közli az Akoluthos-féle költeményt, mely a codex Barberinus pinaxában Georgiuséi után van megnevezve. — E költemény czíme a cod. Barb.-ban: εἰς τὰ βρουμάλια ἀκολούθ. τοῦ γραμ. Ezen homályos költeménynek tartalma körülbelül a következő: Feltünt a bölcse-ség ideje, ezért, mint az idő kivánja, ismét dalolok. Apolló király most, elhagyva a Helikont, megismeri ezt a Helikont, bölcseség fenyét hozva. Nálad tánczol a bölcs Kythéré (!) Pallassal, és, elfe-ledve viszályukat, barátkoznak. Te bölcs uralkodol, a tudományo-kon, te vagy első a költészetben (ἔλαχες λόγων τὰ πρῶτα.) *) tied még a Kappa (κ-betü), mely a költészet jele. A költeményeknek nevetnek a Kharisok, ha a te betüd látszik, s fény tör ki a felhők-ből, ha a te költeményeid tánczra indítják a Kharisokat. Apolló a bölcseség királya hívja a hattyút, hogy édes szavával szólítsa meg a bölcset. Homeros, mythosok művésze, és költemények Muzsája gyönyörködtesd a bölcseség művészetével, a mi a te

*) A λόγος-t itt költemény értelemben vettem, a mint Jo. Gaz. költeményei czímeiben is előfordúl, különben ha a λόγος-t beszéd vagy bölcseség értelemben vesszük, az egész költemény értelme változik.

virágod, a királyt. (Apollót?) Mint ifju bátorkodtam Orpheusként dalolva a napnak fényt kölcsönözni. Adjatok bátorságot, hogy félelem nélkül zenghessem a költészet uralkodóját. Ha itt van a te napod, itt vannak a Muzsák, koszorút fonva.

45 *Λογικὴν πᾶσαν ἔχεις, ἄφθονε νίκην,*
φθονεροῦ ἐξελάσας εὔστοχα βάλλων.

Orpheus dala ösztönöz, vagy talán anyjának a bölcsével összhangzó betüje, (*K*-alliope) hogy énekeljenek. Phæthon (a nap) a hold útján kíván haladni, mert azt hiszi, hogy te vagy Phæthon a költészetben. (Azaz: a nap melletted holddá halaványul.)

A te költeményeidből indultam ki, hogy neked hasonlót készítsek, a bölcseséget tisztelve, mely fölött egyedül uralkodol. Paphie örül most, hogy Kyprisnek is hívják, a tieddel azonos betüvel birván. (*K*) — Weil a Revue critique-ben tárgyalja ezen költeményt (1870. p. 401.). A *βρουμάλια ακολούθου*-ban dittographiát gyanítván, a czímet *εἰς τὰ βρουμάλια Κολούθου τοῦ γραμματικοῦ*-nak olvassa; szerinte Koluthosra czéloznak a következő sorok is:

27 *Κρατέων, Ὅμηρε, μύθων,*
ἐπέων δὲ Μοῦσα, τέχνῃ
σοφίης ἄνακτα μέλψον,
ὅτι σὸν πέφυκεν ἄνθος. továbbá
Μέλος Ὀρφέως με βάλλει·
τάχα μητέρος τὸ γράμμα. —

Koluthosról, a De raptu Helenæ szerzőjéről, Suidas ezt mondja: *Λυκοπολίτης, Θηβαῖος, ἐποποιός, γεγονὼς ἐπὶ τῶν χρόνων βασιλέως Ἀναστασίου* (491—518).

A költeményből világosan kitünik, hogy a benne dicsőitettnek neve *K*-val kezdődött. — Minthogy a pinaxban úgy mint magában a codexben nincs elválasztva, Georgius Grammaticusénak tartja Weil s Hanssen is (p. 205.); Bergk a Poet. Lyr. Gr. IV-ik kiadásában is, eltérve megelőző kiadásaitól Adespoton-nak czímezi.

E soroknál: 18 *Σοφέ, γραμμάτων ἀνάσσεις,*
ἔλαχες λόγων τὰ πρῶτα·
μετὰ γὰρ σὸν οὖν τὸ κάππα
τότε τῶν λόγων τὸ γράμμα.

Weil úgy látszik a 15-ik sorban *κάππα* helyett *κό-π* a 16-ik sorbeli *λό-γων*-ban *Κό-λο-υθος* nevének másodi a *λο*-t sejti. Igen, de ha ily szójátékra akarja felhasznál a *λόγων*-t, akkor nehezen említi vala a 14-ik sorban is ι szót. — Én a 14. és 15-ik sorban, melyek talán hibásan hagyományozva, a következő értelmet sejtem: «mivel *K*-val kezdődik, ezért ez lesz (t. i. a *K*) ezen költemé (melyet itt dicsőiteni fogok).» Weil e költeményt Ge tartja, ki ilyen formán Koluthosnak tanítványa lehetett, szinűvé tenné, hogy Georgius Aegyptomban élt.

E költemény 23-ik sora: *Σοφίης ἄναξ Ἀπόλλω* Jo. Gaz.-nál is a 4-ik dalban, mint a 17-ik sor.

A 63-ik sor; *Ἀπορῶ μὰ τὴν Ἀθήνην* pedig Georg. a 3-ik dalban, mint 114-ik sor.

E költemény 17-ik sora: *Χάριτες λόγοις γέλωσιν* 32-ik sorral. A megszokott *Δότε μοι* előfordul a 37-i sorban, mint Jo. Gaz.-nál is gyakran.

A 47-ik sort: *Δότε μοι φίλοι τὸ θάρσος*
cf. Jo. Gaz. 1. 16 *Τί πάθω, φίλοι, τί ῥέξω;* és
1. 18 *ἔχε θάρσος εἰσδραμοῦσα.*

38-ik sor: *ἀφόβως θέλω χορεύειν*
cf. Leo Mag. 2. 25 *ἐθέλω θέλω χορεύειν*

40-ik sor: *λογικοῖς μέλεσσι μέλψω* és
61-ik sor: *λογικοῖς μέλεσσι μέλψαι*
cf. Leo. Mag. 2. 31 *λογικοῖς μέτροισι μέλψω.*

Leo Magister tehát ép úgy utánozza e költemé Georg. Gr. többi verseit. — Orpheus és a hattyú előford 1-ső dalában is. — A 69-ik sort:

Παφίη τὰ νῦν χορεύει
ὅτι καὶ Κύπρις καλεῖται,
cf. Jo. Gaz. 5. 25 *Ἁπαλόχροος Κυθήρη*
. . . . . .

ἐθέλει . . .
ῥοδοδάκτυλος καλεῖσθαι. és
Georg. Gr. 1. 48 Ἔτι παρθένος καλεῖσθαι
τάχα νῦν θέλεις Ἀθήνη.

---

1 Σοφίης ἔλαμψεν ὥρη,
χρόνιοι λόγοι δονοῦνται,
ὅθεν ὡς χρόνος κελεύει
πάλιν ἐν λόγοις χορεύω.

ſ. Georg. Gr. 1. 58 Πάλιν ὁ χρόνος κομίζει
γλυκερὸν φάος χορείης,
λογικοῖς λόγοις κρατοῦντες,
τελετῆς νόμον τεκόντες.

69-ik sor: Παφίη τὰ νῦν χορεύει,
ὅτι καὶ Κύπρις καλεῖται.
Georg. Gr. 1. 71 Παφίη, χόρευε μούνη,
ὅτι καὶ μόνη διδάχθης
κρατέειν σοφῆς Ἀθήνης.

E sorokban: 9 Ἐπὶ σοὶ σοφὴ Κυθήρη
μετὰ Παλλάδος χορεύει,
ἔριδος τρόπους πατοῦσαι,
φιλίης νόμους κρατοῦσαι.

lzás van Paris almájára, a mit Georg. Gr. 1. 85. s köv. sorok-
ı említ. — A 9-ik sorban Κυθήρη-nek σοφή jelzőjét is csak
org. Gr. 1. 97-ből érthetjük, hol Aphrodite ezt mondja ma-
·ól:

διὰ τῶν ῥόδων γὰρ ἄρτι
σοφίης κρατοῦσα λάμπω. —

Ezen idézetek is költeményünknek Georgius Grammaticus-
l és általa Joannes Gazæussal való összefüggése mellett bizo-
ítanak.

A codex Barberinusban ezen költeményen kivül, még két
sonló czímű is volt, úgy mint: Ἀρέθα ἀρχιεπισκόπου. εἰς τὰ

Λέοντος τοῦ βασιλέως βρουμάλια. és *Λέοντος ποιητικοῦ καὶ φιλοσόφου ἀναχρεόντιον εἰς τὰ βρουμάλια τοῦ Καίσαρος Βάρδα.*

Minthogy a pinaxban Arethas által Photius patriarchára írt egy költemény is van említve, az említett Leo császár, kire a költemény van írva VI. Leo, sapiens, ki uralkodott 886—912-ig Barda pedig Mihálynak, ki 842—867-ig uralkodott, volt cæsar társa és viselte az uralkodás gondjait. Barda cæsarnak a tudományok gyarapitása körüli érdemeiről megemlékszik Cedrenus Synopsisának II. könyvében (547. l. D.) s megemlíti, hogy Barda a Magnaura nevü palotában philosophiai iskolát állított, melynek élére Leo philosophust állította, az e fölötti hála lehetett kifejezve Leo elveszett költeményében.

De térjünk át a Brumalia névre. Du Cange szerint «Festum dies Romanorum octavo kalend. Decemb. celebrari solitus . . .» továbbá . . in honorem Bacchi, quem veteres Bromium appellabant, a Romulo institutum scribunt. Habet etiam Joeles in Chronic. pag. 151. quædam de illius origine non tam omnino consona iis, quæ ab aliis traduntur. . . . Alii probabilius a bruma, seu hieme, qua tempestate eiusmodi festum celebratur. Veteres enim Græci, inquit Scaliger lib. 2. de Emend. temporum, a Bruma, ut cognoscimus ex Octæteridibus Cleostrati et Harpali, tempora sua ordiebantur, et eos secuti Romani, quod facilius ex decremento umbræ horas observarent, brumæ confectione, quam ab incrementis, solstitio. Vide præterea Janum Rutgersium lib. 4. Var. Lect. Cap 8. Gloss. Gr. Lat. *Τροπὴ χειμερινή*, Bruma, Brumalis; Concilium Rom. sub. Zacc. P. P. an. 743. can. 9. et Capitula Attonis Episc. cap 78. Ut nullus Kalendas Januarias et Broma colere præsumpserit Tertullianus libro de Idololatria c. 14. Saturnalia, et Januariæ, et Brumæ et Matronales frequentantur, etc. Brumalia vocat hocc festum Synodus Trullana can. 62. a qua etiam proscribitur interdiciturque Christianis, quod paganorum esset: *Τὰς οὕτω λεγομένα Καλάνδας καὶ τὰ λεγομένα βοτὰ, καὶ τὰ καλούμενα βρουμάλια περιαιρεθῆναι βουλόμεθα...* Quam vocem, alia licet notione, habet etiam epigramma Petri Patricii ad Leonem Philosophum, descriptum a Lambecio lib. 4. Comment. de Biblioth. Cæsarea pag. 180.:

Εἰς μῆκος ἔλθῃς εὐτυχεστάτων χρόνων,
Νίκας ἀνιστῶν εἰς ἀεὶ τρόπαιά τε,
Συγκλητικοῖς ἅπασι σοῖς βρουμαλίοις
Πανηγορίζειν ἐνδιδοὺς ἐτησίως.»

Du Cange görög szótárában ezt olvassuk a Brumalia-ról. Festus dies Romanorum in honorem Bacchi, etiam sub imperatoribus Constantinopolitanis celebratus, interdictus in Synodo Trullana Can. 62. Chronicon Alexandrinum p. 268. *τούτου ἕνεκεν ὁ Ῥώμυλος ἐπενόησεν τὰ βρουμάλια, εἰρηκὼς (φησὶ) ἀναγκαῖον εἶναι τρέφειν τοῦ κατὰ καιρὸν βασιλέα τὴν ἑαυτοῦ σύγκλητον πᾶσαν, καὶ πάσας τὰς ἔνδον τοῦ παλατίου οὔσας στρατιὰς ὡς ἐντίμως, ἐν τῷ καιρῷ τοῦ χειμόνος, ὅτε τὰ πολεμικὰ ἔνδοσιν ἔχρηται· καὶ ἤρξατο πρώτους καλεῖν καὶ τρέφειν τοὺς ἀπὸ τοῦ Α. ἔχοντας ὄνομα, καὶ λοιπὸν ἀκολούθως ἕως τοῦ Ω κελεύσας καὶ τὴν ἑαυτοῦ σύγκλητον τρέψαι τῷ αὐτῷ σχήματι καὶ ἔτρεψαν καὶ αὐτοὶ τὸν ὄχλον ἅπαντα, ἕκαστος ὡς ἐβούλετο οἱ οὖν ἑκάστου ἀριθμοῦ πανδουροὶ ἀπὸ ἑσπέρας εἰς τοὺς οἴκους ἀπιόντες τῶν καλούντων ὡς ἤθελον ἐπ' ἀρίστῳ, εἰς τὴν ἑξῆς ηὖλον πρὸς τὸ γνῶναι ἐκεῖσε, ὅτι παρ' αὐτῷ τρέφοντα αὔριον. καὶ κατέσχεν τὸ ἔθος τῶν Βρουμαλίων παρὰ τῇ Ῥωμαίᾳ πολιτείᾳ ἕως τοῦ νῦν.*

Henricus Stephanus Thesaurusa e szót nem ismeri.

Figyelembe kell vennünk, hogy a ránk maradt *εἰς τὰ Βρουμάλια* czímű költemény és Petrus Patricius költeménye byzanczi császárokra van írva, továbbá, hogy a Brumalia byzanczi udvari ünnepély *), mely donatiókkal volt összekötve, míg előbb a tél kezdetét ünneplő hellenisticus mythologiai ünnepély lehetett, mint a tavaszi Majuma, s mint az utóbbi, úgy ez is betiltatott. Épen e tilalomból következtethetjük, hogy azelőtt nem egy személy ünneplését jelentette, mint a byzanczi császárok idejében, midőn mint a Du Cange által idézett költeményben látjuk, körülbelül a mi újévünknek megfelelő gratulácziókkal s megfelelő ajándékokkal megünnepelt nap lehetett s egyúttal emlékünnepély is;

---

*) A Brumaliáról Constantinus Porphyrogenitus is tesz említést Syntagmájában Lib. II. Cap. LIII. (452. l. D.):

Ἐπὶ δὲ τοῦ μηνὸς Νοεμβρίου τελοῦνται τὰ Βρουμάλια' τῶν Δεσποτῶν, καὶ τελουμένου ἐφ' ἑκάστου κλήσει τοῦ ἑσπερίου φωτοφανοῦς σαξίμου δίδονται ἀποκομβία τάδε. Ἐπὶ μὲν τοῦ Βρουμαλίου Λέοντος τοῦ φιλοχρίστου δεσπότου χρυσοῦ λίτραι κ'. ἐπὶ δὲ τοῦ εὐτυχοῦς Ἀλεξάνδρου Αὐγούστου χρυσοῦ λίτραι ι'. ἐπὶ δὲ τῆς εὐσεβοῦς Ζώης Αὐγούστης χρυσοῦ λίτραι η', ἃ καὶ διανέμονται ὑπὸ τοῦ μεγάλου πρωτομαγίστρου καὶ τοῦ κλινοῦ ἀρτικλίνου τοῦ βασιλικοῦ κατὰ τὸν περιεχομένον τύπον τοῦ καθ' ἡμᾶς κονδακίου.

ezek után tekintettel arra, hogy ha a synodus trullana, mely tudvalevőleg 680-ban tartatott, a Brumalia ünnepélyt betiltandónak tartotta, akkor az nem csak egy olyan újesztendő féle nap lehetett, melyen holmi dicsőítő gratuláczióknak volt alkalmuk, hanem a mythologiai vallásos ünnepély, mely a keresztény hit elveivel nem igen egyezhetett; s feltünő, hogy ezen Akoluthos-féle költeményben, hol valamely személynek bizonyos napja, brumaliája van dicsőitve, ily ünnepélyre semmi czélzást sem találunk, a mitől pedig Georgius Grammaticus nehezen tartózkodott volna. —— Minthogy továbbá ezen byzanczi császárok előtt senkinek Brumaliájáról sem értesülünk, lehetséges, hogy ezen Akoluthos féle költemény is ebből az időből való s az a szerfölött tulságos magasztalás is udvari költőtől való eredetre mutat. — S ha Leo Magister Leo császárról 4. 99. így szól:

Μεδέων ῥητορίης ἦλθεν ἐς ἄκρον
ὑτέχνων ὦ λογίων φεύγετε πλάσται

és 7 *῾Ο φρεσὶ καὶ σοφίῃ κῦδος ἀφύσσας*
ἐσθλοπόνους καμάτους ἐκτολυπεύει.

Nem kevésbbé magasztaló sorokat olvasunk itt is,

45 *Λογικὴν πᾶσαν ἔχεις, ἄφθονε, νίκην,*
φθονεροῦ ἐξελάσας εὔστοχα βάλλων,

cf. Leo Mag. 2. 1 *᾿Απὸ πασσάλου καθεῖλον*
λύραν εὐστόχως λαλοῦσον

s a *Σοφὸς γραμμάτων ἀνάσσων* talán egy császár, s mint *K*-val kezdődő nevü, legközelebb esik maga Constantinus Porphyrogenitus, ki mint testvére Leo szinte foglalkozott költészettel is, és a ki alatt tényleg

1 *Σοφίης ἔλαμψεν ὥρη.* *)

---

*) Constantinusnak a tudományok körüli érdemeiről ezt írja Cedrenus. Synopsis II. 635. C. *Τὰς μὲν ἐπιστήμας, ἀριθμητικὴν, μουσικὴν, ἀστρονομίαν, γεωμετρίαν καὶ τὴν ἐν πᾶσιν ἔποχον φιλοσοφίαν, ἐκ μακροῦ χρόνου ἀμελείᾳ καὶ ἀμαθίᾳ τῶν κρατούντων ἀπολωλυίας, οἰκείᾳ σπουδῇ ἀνεκτήσατο τοὺς ἐφ᾿ ἑκάστῃ τούτων ἀρίστους τε καὶ δοκίμους ἀναζητήσας καὶ εὑρὼν, καὶ διδασκάλους ἐπιστήσας καὶ τοὺς σπουδαίους ἀποδεχόμενός τε καὶ συγκροτῶν. Διὸ μὲν τὴν ἀλογίαν ἀπελάσας οὐκ ἐν μακρῷ τῷ χρόνῳ ἐπὶ τὸ λογικώτερον μετερρύθμισε τὸ πολίτευμα.*

A következő sorok:

41 *Ὅτε σὸν πάρεστιν ἦμαρ*
λογικαὶ πάρεισι Μοῦσαι·
στέφος ἐκ λόγων κρατοῦσαι,
λογικοὺς στέφουσι πάντας.

talán a császári Brumalia alkalmával jól megfizetett udvari poëtára vallanak, valamint a többi szerfölött hizelgő hasonlat is. Ha e nézetet elfogadjuk, akkor az előbb tárgyalt összefüggést költeményünk és Georg. Gr. közt csak utánzásoknak kell qualifikálnunk s ily utánzó épen kéznél volna Leo Magisterben, ki ugyan utánozta Georgiust és Constantinus Porphyrogenitus idejében élt s a ki költeményei után itélve valóban mint udvari költő tünik fel; de nem tulajdoníthatjuk neki az Akoluthos név miatt. A czímnek eredeti alakja «*εἰς τὰ βρουμάλια (Κωνσταντίνου τοῦ βασιλέως). Ἀκολούθου τοῦ γραμματικοῦ*» lehetett, mert úgy a hogy most van hagyományozva, csak azt jelentheti, hogy egy meg nem nevezett költőnek (vagy Georgius Grammaticusnak, kinek anakreonteái után áll minden elválasztás nélkül) versei Akoluthos grammatikus brumáliáira.

Matranga a Spicilegium Romanum IV-ik kötete bevezetésének XXXIV-ik lapján, hivatkozva ama, Du Cangeban is idézett, Lambeciusnál előforduló költeményre, melyben Leo császár Brumaliájáról van szó, azt hiszi, hogy ezen Akoluthos-féle költemény is bölcs Leora van írva, minek világosan ellene mondanak a költeményben előforduló *K* betüs czélzások, melyek inkább Constantinus Porphyrogenitusra czélozhatnak.

A 23. s köv. sorok így hangzanak:

Σοφίης ἄναξ Ἀπόλλων
καλέειν κύκνον δοκεῖ μοι,
ἵνα τὸν σοφὸν προσείπῃ
λιγυραῖς φάρυγξι κύκνος

Apolló tehát a hattyút hívja, hogy ez édes dalával zengjen a bölcsnek, sőt ezzel sem elégszik meg költőnk, hanem felszólítja még Homerost és a Muzsát, hogy gyönyörködtessék a bölcsesség királyát, kinek ez virága, . . .

Κρατέων, Ὅμηρε, μύθων,
ἐπέων δὲ Μοῦσα, τέχνῃ

σοφίης ἄνακτα μέλψον,
80 ὅτι σὸν πέφυκεν ἄνθος.

A 29-ik sorbeli ἄναξ azonos a 25-ik sorbeli σοφός-szal, kit emezek gyönyörködtetnek, s kiről a 68-ik sor ezt mondja:

σοφίης μόνος γὰρ ἄρχεις.

Az ilyen bók megszokott lehetett a byzanczi udvarban, midőn Photius patriarchának 2-ik költeményében Basilius császárról ezt halljuk:

Ὦ ἄγαλμα σοφίας
Καλλωπίσμα εἰρήνης,
Ἀγλάϊσμα τῶν σκήπτρων,
Ἔντεινε καὶ εὐφραίνου.

cf. Leo Mag. 2. 81 Λογικοῖς μέτροισι μέλψω
σοφίης ἄγαλμα θεῖον·
λογίων σοφῶν γὰρ ἄρτι
Χάριτες πάλιν γελῶσιν

cf. Akoluthos 17 Χάριτες λόγοις γελῶσιν,
ὅτε γράμμα σὸν προλάμπει.

81 Στέφανον φέρουσιν ἄνθος
Χάριτες λόγοις γελῶσιν.*)

89 ἵνα τὸν λόγων κρατοῦντα
λογικοῖς μέλεσσι μέλψω.

Az 50-ik sorbeli: σοφίης φίλος is azt hiszem a császári philosophus epithetonra vonatkozik.

Továbbá ugyancsak az első költeményben

Ναὶ δή, καὶ βασιλέως
Κεφαλῇ τῇ ἁγίᾳ
Τοῦ λόγου ἐξ ἀνθέων
Διάδημα πλεκέσθω

s a 3-ik, szinte Basilius császárra írt költeményben:

---

*) E sorokhoz Bergk: 31. quomodo sit emendandus, ambiguum; az értelem ezt kivánná:

Στέφανον φέρουσιν ἀνθῶν
Χάριτες λόγοις γελῶσαι

'Ἀπὸ λογικῶν λειμόνων
Σοφίας λάβωμεν ἄνθη
Ἵνα τοῦ σοφοῦ δεσπότου
Τιμίαν στέψωμεν κάραν.

cf. Akoluthos 41 Ὅτε σὸν πάρεστιν ἦμαρ,
λογικαὶ πάρεισι Μοῦσαι·
στέφος ἐκ λόγων κρατοῦσαι,
λογικοὺς στέφουσι πάντας.

Akoluthos 55 Φαέθων ὁδοὺς σελήνης
ποθέει τὰ νῦν ὁδεύειν.
Φαέθοντα γὰρ δοκεύει
σὲ τὸν ἐν λόγοις φανέντα.

cf. Photius. II. 87 Κατάπαυσον τὸν κόπον
Ἡνίοχε ἡμέρας,
Ἀνέτειλεν γὰρ ἄλλος
Ἥλιος εἰς τὸν κόσμον.

Leo Magister is magasztaltjait többször hasonlítja a naphoz.

Mindezek a túlzott bókok udvari költőkre vallanak s valószinűbb, hogy udvari költő mondhatta az általa magasztaltról, hogy:

Akoluthos 68 Ἀπορῶ μὰ τὴν Ἀθήνην
ἀρετὰς σοφοῦ βοῆσαι.

Mindezek után, azt hiszem helyesebben járunk el, ha megtartjuk Akoluthost költeményünk szerzőjének, nem mint Weil, ki egy tényleg be nem bizonyított állítást, hogy t. i. Georgius Koluthos tanítványa, egy nem bizonyos, csak feltételezett hibával, a dittographiával, akar támogatni.

Az appendix anacreonteorum még tárgyalandó két költője óval későbbi korból való. Constantinus Siculus Bergk szerint a IX-ik vagy X-ik században élt, Leo Magister pedig a X-ikben. — A korkülönbség, mely köztük és az előbb tárgyalt két anakreontikus, Joannes Gazæus és Georgius Grammaticus közt van, metrikájukon is meglátszik. — Constantinus Siculusnál ugyanis 100%-szor esik a hangsúly a sor utolsó előtti szótagjára, Leo Magisternél pedig 99·5%-szor; míg az előbbieknél, mint láttuk Jo. Gaz.-nál 93·3%-szor, Georg. Gr.-nál pedig 97·5%-szor. (L. Hanssen i. ért.) A sor belsejében is tapasztalunk eltérést, a

mennyiben Constantinus Siculusnál 68·8%-szor, Leo Magisternél pedig 84·5%-szor esik a hangsúly a sor negyedik szótagjára; az előzőknél, Jo. Gaz.-nál 71%-szor, Georg. Gr.-nál pedig 67·7%-szor. Bár e számadatoknál a sor belsejére nézve nem tapasztaljuk határozottan a fejlődést költőinknél, így például míg Jo. Gaz.-nál 71%-szor esik a negyedik szótagra a hangsúly, addig a későbbi korbeli Constantinus Siculusnál csak 68·8%-szor; e visszaesés egyéni sajátságnak tudandó be, mely azonban nem akadályozta, hogy ezen módon alakuljon át a metrikus verselés rhythmikussá, mely haladási irányt legjobban illustrálja a Hanssen által i. ért. végén közlött, Hephæstus-féle anakreonteum, melynek minden sorában a negyedik és végelőtti szótagon kivétel nélkül megvan az accentus.

Constantinus Siculus neve alatt három anakreonteum maradt ránk, melyek közül a két első, az index szerint, megvolt a cod. Barberinusban is. — A harmadikat Bergk nem tartja Constantinusénak. — E három költeményt Bergk Matranga és Cramer kiadásai alapján közli. Constantinusnak az Anth. Pal. XV. 13. szám alatt egy epigrammja is maradt ránk. — Első költeményét a cod. Barb. czímjegyzete szerint Byzanczban írta, hova tanulni jött. Szülőinek hajótörés által való elvesztét siratja ezen elégiaszerű anakreonteumban, melyben az anaclomenusokból álló négy soros strófák kezdő betüi az ábéczét mutatják. [1])

A strófákat cuculiumok választják el egymástól, de nem szabályosan, mert néhol egy-, másutt két strófa után következik a cuculium. [2]) — Költeményében maga előtt látja a fenyegetően háborgó tenger közepett hánykodó hajón anyját, a mint átöleli gyermekeit. A vihar ellen az Üdvözítőt hívja segítségül, ki hajdan megmenté Pétert. Panaszkodik, hogy

[1]) Az *H*-val kezdődő strófa hiányzik, melynek helyét Bergk kipontozza, de nem említi, hogy a codexben lacuna van-e, mert ezt szándékosan is tehette költőnk. Sophronius valamennyi anakreonteumából hiányzik ez a strófa, pedig azok is mind *κατὰ ἀλφάβητον* vannak írva.

[2]) A cuculium Jo. Gaz.-nál még nem fordul elő, azonban ő is alkalmaz költeményei elején változatosság okáért hexametereket vagy iambicus sorokat. Georg. Gr. már ismeri a cuculium metrumát, de nem alkalmazza a későbbieknél használt mód szerint, ő t. i. 6-ik költeménye elején írt 12 ilyen sort és a 120 sorból álló 3-ik költeményének 33. és 34-ik sorát írta ezen metrumban. A cuculiumot, mint a strófák elválasztóját csak Const. Sic. és Leo Mag.-nél tapasztaljuk.

49 *Λογικοὺς πόνους μελίττης*
πόλιν ἐς ξένων ἀμέλγων
ἐδάην μόρον τεκόντων,
ἐδάην πόνους ὁμαίμων.

s ezért a panaszos hangu csalogánynyal fog együtt énekelni. E szomorú hírre még a tavasz örömeit sem tudja élvezni, bántja még a napvilág is, sőt nem bánná még hazája pusztulását sem.

105 *Ἀγαρηνῶν νομάδων ἄσπετα φῦλα* *)
πατρίδα πλουτοδότιν σπεύσατ' ὀλέσσαι.

Felhők árjaként hulló könnyei közt megunja a világot

Ὡς ματαιότης τὰ πάντα,
ὡς κόνις, θύελλα, τέφρα· —

A keresztény és görög mythologia e költeményben még világosabban van contaminálva, mint Jo. Gaz.-nál, kinél csak egyes keresztényi czélzások fordulnak elő, míg itt már *Σώτηρ, Πέτρος, Δέσποτα, Παράδεισος* szerepelnek Kythéré, Niobe és Démophon mellett.

Constantinus 2-ik költeményének czímében olvassuk a következő sort is: *δι' ἀνακρεοντείου καὶ κουκουλλίου λαβόντος τὴν ὑπόθεσιν ἐκ μελῳδίας τινός.* A költemény czíme tulajdonkép *εἰς Ἔρωτα* lehetne, hanem csak *Ὠιδάριον ἐρωτικόν*-nak van czímezve. Költőnk látja a szép Erost a mint egy folyó közepén játszik a Najádokkal, de a folyó nem türheti, mert őt is tűzbe hozza. Költőnkben vágy támad Erost megfogni s

κρατεραῖς πέδαις τε δῆσαι
θαλεροῖς νέοις τε δεῖξαι.

Eros azonban kineveti őt s elrepül, csalogatván maga után költőnket, ki utána szaladva kergeti, de elfárad

ἔκαμον τρέχων ἐλαύνων
ἀπεπαυσάμην διώκων. —

Eros ekkor virágokat ád neki, hogy koszorút kössön, de e közben a virágok közti leshelyéből megsebzi költőnket

---

*) Cedrenus Synopsisában II. 576. D.-, a karthagói 580. C.-, a kretai, 581. B. a tarsosi Agarenokat említi; 585. C. szerint tökéletesen elpusztították Syracusæt, Basilius uralkodása alatt (867—886).

βάλεν ἡπάτων τὰ κοῖλα, —

ki erre gyötrelmeiről panaszkodik s barátjait híván segítségül, gyógyszer után tudakozódik, a kik úgy látszik kettőt ajánlanak neki: az *ἀποδημία*-t vagy hogy a csalogánynyal álmatlan éjeken keresztül énekeljen. Költőnk az utóbbit választja s egyúttal inti az ifjakat, hogy kerüljék Erost.

E költemény néhány anakreoni dalt juttat eszünkbe, némileg igazolván a költemény czímében levő megjegyzést.

Hogy költőnk Erost meg akarja kötözni, ehez hasonló gondolat van a 19-ik anakreonteumban:

Αἱ Μοῦσαι τὸν Ἔρωτα
δήσασαι στεφάνοισι . . .

Az Erossal való versenyfutás előfordúl a 28. és 29-ik anakreonteumban:

An. 28 *Ἐδόκουν ὄναρ τροχάζειν*
πτέρυγας φέρων ἐπ' ὤμων
ὁ δ' Ἔρως ἔχων μόλιβδον
περὶ τοῖς καλοῖς ποδίσκοις
ἐδίωκε καὶ κίχανεν . . . .
An. 29 *Ὑακινθίνῃ με ῥάβδῳ*
Χαλεπῶς Ἔρως ῥαπίζων
ἐκέλευε συντροχάζειν . . . .

Végül a 31-ik anakreonteumban Eros a költőt szinte csellel sebesíti meg *μέσον ἧπαρ* (Const. *βάλεν ἡπάτων τὰ κοῖλα).*

Szerzőnk a 2-ik dal 38-ik sorában Proknét, 1. 56-ban pedig Itylost említi; úgy látszik kedveli ezt a mythust. A 2-ik dal 83-ik sora:

Δότε μοι λόγον, τί ῥέξω;
τι πάθω, τί δ' αὖ προσοίσω;

hasonlít Jo. Gaz. 1. 16-ik sorához: *τί πάθω, φίλοι, τί ῥέξω;*

A 3-ik költeményt, melynek czíme: *τοῦ αὐτοῦ ἀνακρεόντειοι χωρὶς ἀνακλωμένων, πρός τινα ἐρῶντα παρθένου, κατὰ ἀλφάβητον.*, Bergk nem tartja Constantinusénak, mert nincs benn a cod. Barb. indexében. — Ez is szerelmes vers, ábéczé szerint írva, 48 anaclomenusban; szövege megrongálva maradt ránk s értelme is igen homályos, Bergk szerint «plane obfuscata est semibarbari scriptoris infantia.»

A tíz első sorban a férfi magasztalja, dicsőíti a leányt, kit szeret,

5 Γέγονας λίθος μαγνῆτις,
ἀνέρας ἄγουσα πάντας

és több ilyen bókkal, mikre a leány elragadva felel:

11 Ζιζάνια ταῦτα, φίλε,
ὄφιος πονηροτάτου.
Ἧλοι μοι τάδε καρδίας (magy. szivem csúcsa)
πεπυρωμένοι δοκοῦσιν.
Θανατηφόρα ποθοῦντι
τὰ λελεγμένα τυγχάνει.

A következő sorokban ismét a férfi beszél a leányról, ki őt szavaival, bájaival meghódította s ki a szivében Eros által ébresztett tüzet egyedül csillapíthatja; s leírja tagjait, melyek őt elvarázsolták, nevető ajkát, szép szemöldökét s rózsapiros száját, a mi mind költőnkre nevet; a 39. s köv. sorokat úgy látszik ismét a leány mondja:

39 Ὑπερμειδίασε πάντα
ἀνέρι φίλα λαλοῦντι,
Φρονιμωτάτῳ, λογίῳ,
ἀγλαῷ, σοφῷ, μεγίστῳ.

A 43. s köv. sorok ismét a férfi szájából valók:

Χάρισιν ἅμα χορεύων
χρύσεον βλέπω τὸν ὅρμον,
Ψυχαγωγίαν ὀλίγην
ἐπισυνάγων ἐρῶ σῇ
Ὧι λόγος δίδωσιν ὦτα
ὁ πόθος δ' ἄλυτος ἔστω.

E sorok értelme talán ez lehetett: Kecseidnek (t. i. melyeket az előbb elsorolt) örülve, azt mint arany lánczot látom (mely t. i. fogva tart engem) s egy kis gyönyört okozva azt fogom mondani neked (a 46-ik sorba ἐρῶ σοι olvasást véve): a kinek ezen verse megnyeri tetszésedet, az az utáni vágyakozásod tartós legyen.

Végül még Constantinusra vonatkozólag a következő rokon helyeket említem:

Const. Sic. 1. 54 λιγυρὸν μέλος λιγαίνω
2. 87 λιγυρὸν μέλος λυρίζων

Jo. Gaz. l. 24 *λιγυρὸν μέλος . . .*
l. 34 *. . . μέλος λιγαίνοι*

Const. Sic. l. 22 *. . σοφὰς μελίσσας*
Jo. Gaz. l. 8 *ὁ σοφῆς βρύων μελίσσης*

Const. Sic. l. 4 *λύραν ὁ ξένος δονήσω*
Jo. Gaz. l. 38 *δότε βάρβιτον δονήσω.*

Leo Magister, mint költeményeiből kitünik, a X-ik században élt *). A cod. Barb.-ban az index szerint hét költeménye volt, de kettő belőlük elveszett. Az első anakreonteum Theoktiste nevű elhalt leányára van irva cuculiumokban, de czíme mégis: *Ἀνακρεόντειον*. Sajnálja leányát, a deli szűzet, ki leszállva az alvilágba, ime porrá lett, sőt

15 *βαλσαμόπνευστον ἔαρ, ναρδοροδόπνουν,*
πῶς δυσάπνουν ἐφάνης; εἰπέ, τί τοῦτο;

kéri az Urat, hogy fogadja magához leányát:

18 *φάσμασι μὴ φθονέῃς νυκτεροφοίτοις,*
θυμὸν ἐμὸν βαλέειν ἡδὺ γελῶσα.

A 7-ik sorban ezt olvassuk:

ἑλκεσίπεπλον ἔχεις παρθένον, Ἅιδη,
ἐρατὴν σεμνοτάτην· πάμφαγε τέρπου.

---

*) Leo Magisterről Matranga a Spicilegium Romanum IV-ik kötete előszavának XXXII-ik lapján ezt írja: «Leonis nostri magistri sive grammatici, sive Carii, a Johanne Scylitze et Cedreno in præfatione laudati, chronographiam ab anno 813 ad 949. a Combefisio Parisiis 1655. editam habemus. Dux Cariorum a manu recente in cod. nominatur et domesticus Constantini Porphyrogeniti. Reapse in postrema ode ipsius nuptias cum Helena Augusta, Romani scilicet Lecapeni filia celebrat; sicut Leonis sapientis nuptias fortasse cum Zoe paullo antea laudaverat. Balneorum vero in aula regia constructorum descriptio venustissima est. Leonis cuiusdam magistri quoddam opus, in S. S. scripturas in Vaticana me inspexisse memini, nec tamen eundem ac melurgum nostrum existimo.» Leo Magister itt említett chronographiáját sajnálatomra nélkülöznöm kellett.

11.-ben pedig: *ἀθανάτους στεφάνους ἆθλα παράσχοις,*
ὑψιμέλαθρα πόλου, δέσποτα, δείξαις.

A túlvilági életre vonatkozó régi és új nézetek vegyülékét mutatják e sorok.

A 19-ik sor *τὰ δίκης παντεφόρου κέντρα με τύπτει,* hasonlít Jo. Gaz. 6. 16-ik sorához: *τό δίκης σέβας σε βάλλει.*

Leo Magister 2-ik, 3-ik és 5-ik költeménye nászdal. Az első kettő Leo császár lakodalmára iratott, az 5-ik pedig Constantinusére. E nászdalok, mint alább ki fogom mutatni, csupa egymásból kölcsönvett sorokból állanak, a mi nem épen nagy költői tehetségre vall. Mint az anakreonteákban úgy itt is tapasztalhatjuk azt a gondatlanságot, a mit már Jo. Gaz.-nál is említettem, t. i. Leo Mag. 2-ik dalában ezt olvassuk:

1 *Ἀπὸ πασσάλου καθεῖλον*
λύραν εὐστόχως λαλοῦσαν és a
14-ik sorban pedig: *Δότε μοι νάβλαν δονῆσαι.*

Mint az anakreonteákban, úgy nála is gyakoriak a *Δότε μοι*-ok. — E nászdalokban a költői compositiónak nyoma sincs, terv nélkül énekel a menyasszonyról, tavaszról, rózsáról, vőlegényről és Erosról. — Költőnk azonfelül, hogy a saját költeményeiből vesz át, utánozza néhol Joannes Gazæust és Georgius Grammaticust. — A párhuzamos helyek a következők:

1. 55 *Ὁ ἔρως βέλη τιταίνων*
ὁ πόθος φύσεις συνάπτων
Jo. Gaz. *Ὁ δ' ἔρως σοφῷ βελέμνῳ*
φύσιν εἰς φύσιν συνάπτει.

2. 24 *γαμικὸν μέλος . .*
Georg. Gr. 7. 14 *γάμιον μέλος*-t ír.

2. 1 *Ἀπὸ πασσάλου καθεῖλον*
λύραν εὐστόχως λαλοῦσαν
Georg. Gr. 8. 18 *Ἀπὸ πασσάλου δ' ἀκούσας*
χέλυν ὡς τάχος καθεῖλον.

3. 8 *γαμικὸν μέλος δονείσθω*
2. 27 *γαμικὸν μέλος προσᾴδειν*

3. 4 *δροσερὰ κόρη στεφέσθω*
2. 8 *δροσερὰν κόρην νοήσας*

2. 11 *Δαφνοφόρους θαλάμους καὶ ῥοδοπλόχμους*
ἐλκεσίπεπλον, ἄναξ, δέχνυσο νύμφην.
3. 5 *Δαφνοφόρους θαλάμους καὶ ῥοδοπλόχμους*
ἐλκεσίπεπλον, ἄναξ, δέχνυσο νύμφην.

3. 12. csaknem ugyanaz, mi 2. 18.
3. 17. 18. « « « 2. 65. 66.

3. 19 *Νομίμως Λέων ποθήσας*
2. 46 *νομίμοις πόθοις δαμάσσῃ*

2. 8 *βλέπε τοῦ πόθου τὸ πλῆκτρον*
Jo. Gaz. 3. 10 *δότε μοι πόθου κύπελλον*

5. 1 *Ἡδύχομον, ῥοδόχρουν, χρύσεον ἄνθος,*
παρθενόφωνα μέλη δέχνυσο ταῦτα

2. 17 *Ἱμερόφωνε κόρη, χρύσεον ἔρνος,*
κυμβαλόφωνα μέλη δέχνυσο ταῦτα.

5. 4. 5. 6. sor ugyanaz, mi 2. 2. 3. 4.
5. 9. 10. 11. 12. ugyanaz mi 2. 13. 14. 15. 16., csak k van felcserélve *χορεύσω* és *κροτήσω*, a mi ugyan kevés válto ságot idéz elő.

5. 13. 14. ugyanaz, mi 2. 5. 6.

2. 25 *Ἐθέλω θέλω χορεύειν*
ἐθέλω κρότους ἐγείρειν
γαμικὸν μέλος προσᾴδειν
ἵνα πᾶς βλέπων συνᾴδῃ
5. 15 *Ἐθέλω θέλω χορεύειν*
ἐθέλω μέλη λυρίζειν
γαμικὸν μέλος προσᾴδειν
ἵνα πᾶς βλέπων συνᾴδῃ.

Hasonló ezekhez a 8-ik anakreonteum 3-ik és 9-ik, a nek 12-ik sora:

θέλω θέλω μανῆναι és

a 12-ik anakreonteum 1-ső sora:

Θέλω θέλω φιλῆσαι.

2. 49—53-ig csaknem ugyanaz, mi 5. 21—24.
2. 65—66. ugyanaz, mi 5. 25. 26.
2. 37—40. csaknem ugyanaz, mi 5. 27—30.

5. 32. *χάρμα τεκόντων*, előfordul az 1-ső dal 1-ső sorában is.
3. 1. *ἀνὰ τὴν πόλιν*, megvan 4. 1.-ben is.
3. 4. *δροσερὰ κόρη* megvan a 2. 3.-ban
3. 5. 6. ugyanaz, mi 2. 11. 12.

Ugyanily módon van összeállítva az 5-ik dal, mely Constantinusnak Helenával való egybekelésére iratott.

5. 87 *παστάσιν ἀργυρέαις καὶ ῥοδοπλόχμοις*
ἑλκεσίπεπλον ἄναξ δέχνυσο νύμφην
2. 11 *δαφνοφόρους θαλάμους καὶ ῥοδοπλόχμους*
ἑλκεσίπεπλον ἄναξ δέχνυσο νύμφην.

5. 39—42. csaknem ugyanaz, mi 2. 19—22.
5. 43. 44. ugyanaz, mi 2. 23. 24.

5. 45 *Ἁπαλὴν κόρην λαβών γε*
ποτὶ σὰς κόμιζε κοίτας
ὁ ἔρως ὅπως συνών σοι
νομίμους πόθους διδάξῃ
2. 48 *Παλάμαις ῥόδον λαβοῦσα*
ποτὶ σὰς κόμιζε κοίτας
ὁ ἔρως ὅπως συνών σοι
νομίμους πόθους δαμάσσῃ.
Georg. Gr. 1. 99 *Παλάμαις ῥόδον λαβοῦσα*
ποτὶ σὰς κόμιζε ῥῖνας.

5. 55. 56. ugyanaz mi 2. 42. 41. csak a két sor fel van cserélve, úgy látszik tehát szerzőnk minden önutánzása mellett is, törekedett némi változatosságra.

5. 57—60. ugyanaz, mi 2. 55—58.

Az 5. 61.-ből [1]) megtudjuk, hogy az egyik jegyes szőke, de ugyanezt olvassuk a 2. 47. és 3. 23.-ban is, ha csak nem gondatlan átvétel ez is. [2])

---

[1]) E sorhoz az Egyetemes Philol. Közl. 1888. évf. V-ik füzetében az *ἀνθόπνους* helyébe *ῥοδόπνους*-t ajánlottam, mely összetétel igazolására idézem most Leo Mag. 1. 15-ik sorát:

βαλσαμόπνευστον ἔαρ, ναρδοροδόπνουν.

[2]) Az 5-ik dal 67. 68-ik sora így hangzik:

Ῥοδόεις, ἱμερόεις, λευκοκρινόχρους
θαλέθων Κωνσταντῖνος νύμφιος λάμπει.

megfelel e soroknak a 2-ik dal 35. és 36-ik sora:

Leo Magister 4-ik költeményének czíme: *Εἰς τὸ λοετρὸν τῇ βασιλείῳ αὐλῇ ὑπὸ Λέοντος τοῦ αὐτοκράτορος οἰκοδομηθέν.*

Ily ecphrasisok gyakoriak a görög irodalomban, említett Joannes Gazæusét, Choricius rhetortól is több maradt r prózában, az Anthologia Planudea II-ik könyvét is egy ecphr képezi, t. i. Christodorusé. — A fürdő, melyet Leo Magister l szerinte az éghez hasonlít, oly díszes *ὀλαβαστροχρυσομόρ* kövekkel ékesítve. A kapun hosszu előcsarnokba lépünk, m szobrászati művekkel van ékesítve, istennőket, harczokat és cs kat ábrázolván. Aranyos kupola födi a hátulsó részt, mely díszes ablakai megtörik a nap sugarait. A medencze fö az uralkodó felesége és folyó istennők szobrai vannak, melye *φοβεροστρόφοις προσώποις* verses feliratok vannak vésve. Halá is van ábrázolva nyillal, hálóval és kosárral. A vízmedenc különfélekép díszesítvék, sőt az ajtók csikorgása is mesterien é dallamot ád; az uralkodó felesége melletti zöld lombok közt pe egy kis madár csicsereg édesen. A víz zugó árja is úgy hang mintha hangszerek dicsőítenék az uralkodót. A kupola al nyolczszögletü medenczében fénylik a meleg víz, a betegek gyógyszere.

Leo a 85. 86-ik sorokban:

Πῶλος ὁ κυκλοφόρος γῆθ', ὅτι Λέων
ἄτροπα φωτοφόρων νήματα δέρκει

mint Photiusnál Basilius, s az Akoluthos költemény dicsőíte is a naphoz van hasonlítva, valamint Leo Magister 2-ik nászd 23. 24-ik soraiban is:

Ἥλιε, φωτοφόρον σύζυγον εὗρες,
χρυσίλυρον παρέχω νῦν ὅθεν ᾆσμα.

A következő sorok valószinüleg egy szökőkutra vonatkozn

87 *Φοβερὸν θέαμα, φίλοι,*
γρυπὸς ἄσθμα νᾶμα βάλλει
πυριλαμπές, ἐκφοβῶν περ
βροτέην φύσιν παρόντων.

Ῥοδόεις, ἱμερόεις, λευκοκρινόχρους,
θαλέθων θάμβος ἔχων νυμφίος ἐστίν.

Lehet, hogy az 5. 68-ik sorban, mely úgy lehetett írva, mint a 36-ik, *Κωνσταντῖνος* mint glossa került a szövegbe.

A meleg víz locsogásának dallama szétáradván, visszaverődve sokáig viszhangzik.

95 *Ψεκάδων ἀφ' ὑγροθέρμων*
μελέων τόνος παρέλκων[1])
παλίνορσον εὗρε ῥῶσιν
μακρὸν εἰς χρόνον νεάζων

Végül költőnk így dicsőíti Leót:

99 *Μεδέων ῥητορίης ἦλθεν ἐς ἄκρον·*
ἰτέχνων ὦ λογίων φεύγετε πλάσται.

A cuculiumok Leora s a fürdőre vonatkozó egyes reflexiókat tartalmaznak.[2])

---

[1]) Bergk e sorhoz *μελέων τόνους περ ἕλκων*-t conjiciál, de egészen fölöslegesnek tartom.

[2]) Hanssen i. értekezésében azt igyekszik kimutatni, hogy az œcust az előénekes, a cuculiumot pedig a chorus énekelte. Ide vonatkozó 27-ik jegyzete így hangzik: *Οἴκοις* obsolvuntur argumenta, quæ carminibus exponenda sibi sumpserat poëta; cuculia autem quamquam a toto carminis argumento non aliena sunt tamen extra sententiarum ordinem posita patefaciunt, quid sentiant et quomodo afficiantur, carminis partes dum animis persequuntur, aut ii qui audiunt aut ipse poëta. Itaque vix a vero aberrabimus, si coniecerimus *οἴκους* ab uno cantore, cuculia a pluribus cantata esse. Qua cum coniectura optime e. gr. concinit alterius Leonis Magistri carminis initium:

Οἶκος (ab uno cantore cantatus):

Ἀπὸ πασσάλου καθεῖλον
λύραν εὐστόχως λαλοῦσαν
δροσερὰν κόρην νοήσας
ὑπὸ παστάδα γλυκεῖαν.

Κουκούλιον (a choro adulescentum cantatum):

Ἅμ' ἄρ οὖν τοὺς στεφάνους πλέξατε πάντες,
ὀργανόφωνον ἔπος μέλψατε κοῦροι.

(A *Ἅμ' ἄρ' οὖν τοὺς* helyébe az E. Phil. Közl. 1888. évf. V. füz.-ben *ἁμαρτάντους* olvasást ajánlottam.) E cuculiumban is azt tapasztaljuk, hogy a hallgatók többes 2-ik személyben vannak megszólítva; elfogadhatnók Hanssen állítását, ha többes számu első személyt olvashatnánk. E kérdésnél nézzük egyuttal a cuculium fejlődését is. Mint már előbb is említettem Jo. Gaz. nem használta. Georgius Grammaticusnál van két sornyi cuculium a 120 anaclomenusból álló 3-ik dalban, e két sor a 33. és 34-ik tehát nem is a költemény közepén állnak. Igy hangzanak:

E költemények tárgyalásánál láttuk, hogy kiket utánzott Le Magister, de leginkább önmagát; Hades, a Kharisok, Eros, Helic Orpheus szerepelnek nála is, mint az anakreoni költészet fő moti vumai; nála is, mint Jo. Gaz.-nál, nagy szerepe van a rózsána

---

Ἀπὸ σῶν αἷμα μελῶν στάξε, Κυθήρη,
γλυκερῶς, ἡμετέρων ἔνδοθι κόλπων.

Igaz, hogy itt előfordul a pluralis első személy, ezt azonban itt va magára a költőre, vagy, ami még valószinübb, az épen beszélő Aresre ke értenünk. — A 74. sornyi Akoluthus-féle dalban a 45. és 46-ik a cuculium:

Λογικὴν πᾶσαν ἔχεις, ἄφθονε, νίκην,
φθονεροῦ ἐξελάσας εὔστοχα βάλλων.

Valószinületlennek látszik, hogy ily elég hosszu költeményből csa két sor jutna a chorusnak. Constantinus Siculusnál már gyakori a cuc lium, egy, két néhol három strófás *οἶκος*-ra következve. De ezen cuculi mok értelme sem engedi meg, hogy chorusra gondoljunk. Igaz ugya hogy az 1-ső költemény 9. 10-ik sora így hangzik:

Δακρύων ἡμετέρων ἄρχεο κρήνη,
ποταμῶν ὑδροφόρων παύσατε ῥεῖθρα.

hogy azonban itt is magát a költőt szabad csak gondolnunk, mutat például a következő cuculium:

1. 37. *Κορυφαὶ τῶν ὀρέων στάξατε πᾶσαι*
μετ' ἐμῶν ὀμβροφόρων δάκρυα ὄσσων, vagy

1. 47. *Τάφον ὑγρὸν τίς ἴδεν τέρμα θανόντων*
τάφον ἐς ῥεῦμα τόσον πῶς τε νοήσω; továbbá

1. 56. *Νῦν θαλέθειν (τὸ ἔαρ) πάντα κελεύει,*
ἐμὲ δὲ φλὸξ μεγάλη ἄρτι μαραίνει.

Ugyanezen következtetést vonhatjuk le a Constantinus 2-ik dalába előfordnló cuculiumokból, pl.:

57. *Πόσα ἄνθη ἔδραμον καὶ ῥοδεῶνας,*
ὀπίσω παιδαρίου πολλὰ διώκων; vagy

71. *Δροσερὰς εἰς λιβάδας πολλὰ διώξας,*
τὸν Ἔρωτα βροχίσαι οὐκ ἐδυνήθην.

Leo Magisternél is a cuculiumokban mindig csak magának költőnek szavait olvashatjuk, pl.:

2. 23. *Ἥλιε, φωτοφόρον σύζυγον εὗρες,*
χρυσοῖλυρον παρέχω νῦν ὅθεν ᾆσμα, vagy

2. 53. *Ἐρατὴ Πηνελόπη, δώματος ἄστρον,*
νεκταρέοισιν ἴοις παστάδα ῥαίνω.

de még sem annyira, mint Georgiusnál. Leo Magister az összetett szavak használatában néhol a túlzásig megy, ilyen szavakat képezvén: 4. 66. *λυροκαλλίμολπα*, **4. 65.** *μελοτραυλόφωνος*, **4. 27.** *θολοκογχόχρυσον*, **4. 14.** *ἀλαβαστροχρυσομόρφος*.

Leo Magisternél már rímelő törekvést is észlelünk, mely vagy hasonló kezdetű sorokban, vagy szójátékokban vagy határozott rímekben nyilvánul, például: 2. 7. 8.

Βλέπε τοῦ ῥόδου τὸ κέντρον
βλέπε τοῦ πόθου τὸ πλῆκτρον.

ugyanitt a 13. s köv. sorok:

Δότε μοι ῥόδον φορῆσαι,
δότε μοι νάβλαν δονῆσαι·
ἄφες ὡς φιλῶ κροτήσω,
ἄφες ὡς θέλω χορεύσω,

ugyanitt a 27. 28-ik sor:

γαμικὸν μέλος προσᾄδειν,
ἵνα πᾶς βλέπων συνᾴδῃ.

Leo Magister ecphrasisában a cuculium három vagy négy strófás œcusra következik, de mint a többbieknél, úgy itt sem lehet kivenni, hogy többen adták volna elő. Mint tapasztaltuk tehát, az inkább lyrikus hangu dalokban a cuculium mindinkább gyakoribbá válik, mit első sorban a metrikai változatosság utáni törekvésnek kell tulajdonítanunk. Nem fogadhatjuk el tehát Hanssen ama föltevését, mert sehol sem vehető észre, hogy többen, tehát a chorus beszélne vagy énekelne.

Az œcus és cuculiumból combinált szerkezet nem bizonyíték arra hogy az anakreonteák énekelve lettek volna, mert például Helias Syncellus, Photius és Christophorus költeményei, melyek czímeiben, mint láttuk, a hangnem is jelezve van, tehát biztos, hogy énekre is voltak alkalmazva, cuculiumok nélkül írvák, s azt hiszem igaza van Christnek, ki az Anthologia bevezetésében p. XXXIV. így szól: Atque adeo tum temporis rhytmicorum carminum dulcedine magis quam metricorum artificiosa subtilitate homines delectabantur, ut Anacreontea carmina legere, non cantare solent, rhytmica et in ecclesiis cantarent et psalmorum canticorumque sacrorum dignitati cedere nollent. Peculiaria nomina his carminibus ipsis nulla fuisse videntur, vulgaribus enim notisque nominibus alia *ποιήματα*, alia *ψαλμοὺς*, alia *ὕμνους*, alia *αἴνους*, alia denique *ἔπη* nominabant, strophas autem proprio et obscuro nomine *οἴκους* appellabant (Az *οἶκος*-nak mint Christ a LXVII-ik lapon megjegyzi semasiologiai paralellje az olasz stanza).

ugyanitt a 47. 48-ik sor:

> Ξανθόκομος, ῥοδόχρους παῖς ἀνεδείχθης,
> τῶν χαριτοβλεφάρων ὡς ὑπερήρθης.

A 4-ik dal 9. 10-ik sorában:

> Γεγανωμένοι πολῖται
> περὶ τὴν θέαν μολεῖτε

ugyanitt 24-ik sor:

> ἀπίδων θέας θεάσῃ

ugyanitt a 35. 36-ik sor:

> ῥοδέην φύσιν φοροῦσαν
> ξίφος ἐν χεροῖν κρατοῦσαν.

továbbá a 93. 94-ik sor:

> μερόπων νόσους ἀλεῦον
> δυνάμεις ἐπιβραβεῦον.

Az 5-ik dalban, 39. 40-ik sor:

> Μάθε πῶς πόθος ποθεῖται
> μάθε πῶς ἔρως ἐρᾶται.

végül az 55-ik sorban:

> Ξυνοτερπές τι φάος πᾶσι φαάνθης.

Ezuttal még az imént tárgyalt költemények czímeire vonatkozólag akarok néhány megjegyzést tenni.

Joannes Gazæus költeményei így vannak czímezve: *'Επιβατήριος, Λόγος εἰς τὸν κτλ, 'Επιθαλάμιος σχεδιασθεὶς εἰς τὸν κτλ, Σχέδιον ἐν τῇ κτλ* és *Τίνας εἴποι λόγους κτλ*, s költeményei mind anaclomenusokban írvák; az első költemény elején alkalmaz hat hexametert, a 2-ik és 3-ik elején két két iambicus sort. A cuculiumot még nem használja. — Georgius Grammaticusnál a következő czímek fordulnak elő:

*Τί εἴποι κτλ**), négyszer, *"Αλλο, 'Επιθαλάμια.* Ő már ismeri

---

*) Hasonló czimezések a codex Barberinus pinaxában későbbi költőknél előfordulnak, pl. *τίνας ἂν εἴπε λόγους τελευτῶν Λέων ὁ βασιλεύς* (Cedrenus II. 606. D. alatt ismerteti e beszédet), továbbá *τίνας εἴποι*

a cuculiumot, de ritkán használja. — A már jóval későbbi Constantinus Siculus első költeményének czíme *Στίχοι ἀνακρεόντειοι κτλ*, s a költemény 4—4-soros anaclomenus strófákban van írva cuculiumokkal. — A 2-ik költemény czímében ezt olvassuk: *ᾠδάριον ἐρωτικὸν δι᾿ ἀνακρεοντείου καὶ κουκουλλίου, λαβόντος τὴν ὑπόθεσιν ἐκ μελῳδίας τινὸς*; itt olyan szerkezetet látunk, mint az előbbiben. E költemény czím tehát világosan megkülönbözteti az *ἀνακρεόντειον*-t a *κουκούλλιον*-tól; az *ἀνακρεόντειον*=anaclomenus; a következő 3-ik költemény czímében pedig ezt olvassuk: *του αὐτοῦ ἀνακρεόντειοι, χωρὶς ἀνακλωμένων*, itt tehát már az *ἀνακρεόντειος (στίχος)*-nak, úgy látszik tágabb értelme van s hogy ez értelme folyton mindinkább tágult, azt különösen Leo Magisternél tapasztaljuk, kinek első költeménye, mely csupa cuculiumi sorból álló elegikus hangu gyászköltemény, *᾿Ανακρεόντειον*-nak van czímezve; hasonlókép az anaclomenusok és cuculiumok combinált strófáiból álló három nászdal és a negyedik számu ecphrasis is *᾿Ανακρεόντειον* czímet visel. Ezen elnevezést tehát Joannes Gazæus és Georgius Grammaticus még nem használják, hanem annál gyakrabban Constantinus Siculus és Leo Magister, így tehát ezen elnevezés valószinüleg az utóbbiak idejében, a X-ik században jött divatba, mely eredetileg úgy látszik az anaclomenust jelentette. Tartalmi ellenmondást is észlelünk az anakreoni dal mai elfogadott fogalmát véve irányadóul, mely a codex Palatinus anakreonteáin alapul, mely szerint Joannes Gazæus és Georgius Grammaticus költeményei, bár nincs rájuk alkalmazva az *᾿Ανακρεόντειον* elnevezés, tartalmilag mégis közelebb állnak az anakreonteákhoz, mint Constantinus Siculus és Leo Magister költeményei, melyek közt elegia, nászdal, ecphrasis, bár különféle metrikai szerkezetben van is írva, közösen bírja az *᾿Ανακρεόντειον* nevet.

Leo Magisternél tehát az anakreonteum-féle elnevezés, sem a tartalomhoz sem a metrumhoz nincs szorosan kötve. Ámbár lehet, hogy a cuculium, mely anakreontikus költeményekben gyakran előfordult, később *κατὰ στίχον* használtatván, szinte anakreonteumot képezett. Feltünő, hogy a keresztény anakreontiku-

---

λόγους Βασίλειος βασιλεὺς τελευτήσαντος Κωνσταντίνου τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ (Cedrenusból megtudjuk, hogy csakugyan meghalt Basiliusnak egy Consantinus nevű fia.)

sok költemény czímeikben már Joannes Gazæus és Georgius Grammaticus előtt gyakran használják az anakreoni elnevezést. Sophronius az anakreoni sorokat cuculiumokkal combinálja, mit valószinüleg a keresztény egyházi költészetből vett át; költeményei a pinaxban 'Ἀνακρεόντεια-nak vannak czímezve, melyek szerkezet tekintetében a későbbieknek mintául szolgálhattak, a kiknél gyakori a στίχοι ἀνακρεόντειοι elnevezése az anaclomenusoknak.

Hittrich Ödön.

Görög Anthologia XIV. 126.

Itt nyugszik Diophantos. A sir maga — bámulatos mód! —
Szám-művészettel hirdeti élte korát.
Egy hatodát szánâ neki gyermekidőnek az isten,
Még fél annyi után képire pelyhet adott.
Egy heted eltelvén nászfáklyát gyujtata néki;
Végre öt év multán fiuval áldja meg őt.
Kései, gyönge fiú! Csak félig elérted atyádnak
Élte korát s hamarán elragadott a halál.
Vígaszt lelt a tudós négy évig a számtudományban
És azután maga is élete végire ért.

Szász Károly is fordította; l. Dr Mocnik-Szász K. Számítástan I. r. Budapest. 1876. (9. kiad.) 155. lap. — Forditása így szól:

E kő alatt nyugszik Diophant porháza;
Hány évet élt? — maga ekkép magyarázza:
Mint gyermek játszá le élete hatodát,
Tizenkettedrészét mint ifjú élte át.
Még hetede mulva hű nőjét találta;
Öt év mulva lőn egy gyermekkel megáldva.
De ez csak félannyi időt élt, mint atyja,
Kitől őt a halál ölébe ragadja.
Négy évig gyászlá még agg apja őt sírva;
Mondd meg, mily korában szállt tehát a sírba?

θαῦμα-t én nem magára a síremlékre, hanem a felirat csodálatos voltára vonatkoztatom, a mit Bachet de Meziriac is latin fordításában «mira arte»-val fejezett ki.

Diophantos Kr. e. IV. századbeli tudós, Alexandriából. Ő volt az első író, a ki arról, a mit most algebrának nevezünk, értekezett. 'Αριθμητικά czímű munkája 13 könyvből állott. Csak 6 könyv van meg belőle. A feladvány megoldása így szól: Diophantos gyerek volt 14 évig, ifjú 7 évig, 33 éves korában nősült, 34 éves korában fia született; ez 42 évig élt, atyja túlélte négy évvel s összesen 84 éves lett. P. T. E.

GYÖNGYÖSI ISTVÁN.*)

I.

Gyöngyösi István életéről kevés adat maradt ránk s az a kevés is sovány, hézagos. Kétszáz esztendő óta (1664—1864) minden öt évre esik egy-egy kiadása egyik-másik művének s Dugonics András még (vagy már) alig tud valamit a legolvasottabb magyar költő, a leghangzatosabb magyar versek írójának életéről! S ma sem sokkal tudunk többet: be kell érnünk jellemének nehány vonásával, hivatali pályájának nehány mozzanatával, melyekre nem annyira a buzgó Dugonicsnak «reménye fölött nyert, nem is álmodott» adatai, mint a költő művei vetnek némi világosságot. Vigasztaljuk magunkat Dugonicsként: van nekünk nemcsak poetánk, hanem hivatalbeli emberünk, nádorispányunk, sőt királyunk is elég, kikről szintén ily keveset, vagy még ennyit sem tudunk.

Költőnk a Gyöngyösiek gömörmegyei régi nemes családjából származott. Születésének évét Dugonics adat hiányában «az észnek szerkesztető tudományához folyamodván» 1620-ra teszi, mert 1653-ben már táblabíró volt. Megnyugszik ebben Toldy is, míg Arany János az ily számítással kijövő hosszú eletkorból (84 év) lealkudhatónak gondol 5—6 évet, mert Gyöngyösi utolsó éveiben is ernyedetlenűl munkálkodik, mint író és tisztviselő. Vallásáról egy munkájával tesz bizonyságot: a *Rózsakoszorú* kath. szellemben, de a legkisebb felekezeti elfogultság nélkül van írva. Ebben az időben, mikor a két részre szakadt országban a szenvedélyek tüzét a vallás, e legégőbb olaj táplálja: ezt nem utolsó érdemül kell betudnunk.

Van Gyöngyösinek egy költeménye: *A csalárd Cupidónak kegyetlenségét megösmérő és mérges nyilait kerülő tiszta életnek géniussa.* Ezen elbeszélő költemény egészen subjectiv: hőse maga

*) Dugonics: *Gyöngyösi Istvánnak költeményes maradványi.* 2 kötet. — Toldy: *Gyöngyösi István válogatott poetai munkái.* 2 kötet. — Arany J.: *Gyöngyösi István.* (Próz. dolg.). — Pauler Gyula: *Wesselényi Ferencz nádor és társainak összeesküvése.* — Thaly K.: *Adalékok a Thököly- és Rákóczy-kor irodalomtörténetéhez.* — Acsádi: *Széchy Mária.* — Thaly és Pauler: *Adalékok Gyöngyösi István életéhez.* (Századok, 1870. 2., 6. füz.; 1871. 4. füz.)

a költő; s ha nem volna oly zavaros, bő forrása lenne a költő életrajzának. Szerkezete sokban hasonlít Dante «*Pokol*»-jáéhoz. Költőnk egy sürű erdőben Venusra bukkan, ki fia, Cupido elvesztésén kesereg. A költő előtt ismeretlen ez a név. Venus csudálkozik: hogy lehet egy férfiúnak, «ki már pelyhesedni kezd s a gyermeki időn átment,» nem ismerni Cupidót? Ne csudáld — mond a költő —

Hogy fiaddal eddig meg nem ösmérkedtem,
Mert ezelőtt Fébus mellett neveltettem,
Onnat elszakadván, Márs szolgája lettem.
Pallásnak tanultam forgatni dárdáját,
Gondolni se mertem Cupidó dsidáját.

Dugonics a forrás megnevezése nélkül állítja, hogy Gyöngyösi 1640-ben elvégezvén iskoláit, legelsőbben is a füleki kapitányhoz, gróf Veselényi Ferenczhez, folyamodott; ez megismervén szép eszét és költői tehetségét, komornyikául — titkárául — fogadta. Arany János nem látja bizonyosnak, hogy egyenesen mint titkár lépett Veselényi szolgálatába, előbb tán apródi szolgálatot teljesített. Dugonics adata onnan került ki, a honnan a születés éve: «az észnek szerkesztető tudományából», mert egyedüli forrásából, Gömörmegye jegyzőkönyvéből azt nem meríthette. Arany János feltevése megállhatna a fentebbi versek, de nem az alábbi adat mellett. Nem tudjuk ugyan, hol és mikor végezte iskoláit, hol és mi foglalatosságban töltötte ifjú korát, de hogy nem volt apród Veselényinél s komornyik sem oly korán, mint Dugonics állítja: kitünik Széchy Máriának 1669-ben kelt adomány leveléből, melyben ez áll: «Nemzetes Gyöngyösi István uram... üdvözült uramat ő kegyelme életében egynehány esztendeig... komornyikúl szolgálta, ő kegyelmének halála után pedig... elsőben udvarunkban continuálván a komornyiki tisztet és azután balogi kapitánynyá levén, esztendeig szolgált azon hivatalában is.»

Komornyiksága előtt még tábla-, majd seregbiró is volt. Táblabírónak 1653-ban választották Gömörmegye rendei. Dugonics szerint ugyanezen évben és napon ülte lakodalmát is Békényi Zsófiával. Erre ismét a «szerkesztető tudomány» vezette s úgy látszik, az egész a zárjel közé tett «33 esztendős levén»-re támaszkodik. Mint táblabíró házasodhatott. Ha csak ez nem támogatja Dugonics állítását, meg az, hogy *Murányi Vénust* 1664 körül «sok

értetlen csecsemők zajgódásokkor»[1]) írta, — mert egyébként 1653. január 4-nek kettős örömünnepe be nem bizonyítható. Nem sokáig szolgálta a vármegyét. A mint egy levele mutatja, 1658-ban már seregbíró, idősb Koháry István főkapitánysága alatt, Füleken. E levélben panaszszal fordul urához, hogy elfogyott a buzája, segítse ki, mert ugyannyira vékony proventusa vagyon, hogy annak jövedelméből egyik cselédjét sem sustentálhatja. E sanyarú állapotból ment komornyiknak, 1660 körül. 1663-ban már Vesselényinél van.[2]) 1664-ben nyomtatva jelenik meg elsőnek ismert műve, melynek czíme a maga teljességében: *Márssal társalkodó Murányi Vénus. Avagy annak emlékezete, miképpen az Méltóságos Gróf Hadadi Vesseléni Ferencz Magyarország Palatinussa, akkor füleki Főkapitány, az Tekéntetes és Nagyságos Gróf Rimaszécsi Szécsi Mária asszonynyal jövendőbeli házasságokról való titkos végezése által csudálatos képpen megvette az híres Murány várat. Iratott ugyanaz ő Nágok komornyikja, Gyöngyösi István által. Nyomtatták Kassán, 1664. esztendőben.*[3]) E czímnek, nem hiába, hogy oly hosszú, egész kis története van. Ennek köszönheti Széchy Mária a *Murányi Vénus* nevet.

Acsádi Ignácz nehány év előtt egy könyvet írt Széchy Máriáról, melyben adatok alapján sokkal jobb színben tünteti fel őt, mint a hagyomány szerint ismertük. Látszik, hogy érdekelte a tárgy. Mint mondja: a szép asszony alakja «századok ködfátyolán át ma is kaczéran és ingerlően mosolyog le rája». Képzelhetni — mivel egy tárczaczikkben le is írta — meglepetését, mikor a történelmi kiállításon meglátta Széchy Mária arczképét, mely inkább — ha szabad így szólanom — nem szép, mint szép asszonyt ábrázol. Mert megjegyzendő, hogy igen nagy azok száma, kik Széchy Mária szépségéről könyvet írtak, de senki sem látta közülök a híres nő arczképét. Acsádi úr hajlandóbb azt hinni, hogy a festő volt rosz művész, mint azt, hogy Széchy Mária nem volt szép asszony. Lehet. Ám Széchy Máriának sokkal több volt az ízlése és hiúsága, semhogy kontár festővel festesse le magát, vagy, hogy rosz képet

---

[1]) Az első kiadásban: «sok értetlen csöcselék kiáltásával zajgó szállásokon.» E kiadás egyetlen példánya a pesti ref. főiskola könyvtárában van.

[2]) L. Füleken 1663. május 7-ről kelt levelét. Thaly: Adalékok a Thököly- és Rákóczy-kor irodalomtörténetéhez. I. Függelék.

[3]) Az első kiadás czímlapjáról.

fogadjon el. Nem lehetetlen, hogy nem nagyon szép asszony volt. Acsádi úr Gyöngyösi költeményén kívül még csak egy argumentumot tud felmutatni szépsége mellett: egy bucsuztató verset, a mire ő sem sokat ad. Kortársai sokat foglalkoznak vele, de egy szót sem szólanak szépségéről. Gyöngyösi mint költő magasztalja, és sem jobban sem egyénibben, mint pl. Lónyai Annát egy másik művében, *Kemény Jánosban*. Mi hát annak az oka, hogy Lónyai Anna bájait elfeledte a világ, míg a Széchy Máriáét — Gyöngyösi után — versenyezve magasztalják a költők.

Dugonics András 1796-ban kiadta *Gyöngyösi Istvánnak költeményes maradványit* s Előintésében ismerteti az egyes költeményeket. A *Murányi Vénusról* így szól: «mivel Gyöngyösi e könyvében Széchy Máriát *Murányi Vénusnak* nevezi, ajándékba kapott egy falut». Acsádi úr is, a mint a ködfátyolon át kaczéran és ingerlően mosolygó alak megjelenik lelki szemei előtt, így kiált fel: «Ez az asszony a *Murányi Vénus*, Széchy Mária».

Valóban ez a két név, isten tudja mióta, egyet jelent. És Széchy Mária szépségének híre, varázsa e névben rejlik: *Murányi Vénus*. S ki adta neki e nevet? Gyöngyösi István, ki a *Márssal társalkodó Murányi Vénust* írta; vagy azok, kik így értették a költemény czímét: *Veselényi Ferenczczel társalkodó Széchy Mária?* Hogyan értette a költő, azt ő maga így magyarázza meg Ajánlólevelében: «*Poétai költöményekkel is szaporítottam irásimat, Vénusnak és Mársnak tulajdonítván a Murányi dolgoknak szerencsés végben menetelét; de nem ok nélkül, mert a régiek a Vénust szerelem Istenasszonyának, Mársot Vitézség Istenének tartották; én is a Vénuson szerelmet, a Márson vitézséget értek irásomban, valóságos dolognak tartván, hogy e Nagyságtok cselekedete a Vénus és Márs, azaz Szerelem és Vitézség segedelme által ment végben, a vitézséget a szerelem, a szerelmet a vitézség bátorítván. A honnét Márssal Társalkodó Murányi Vénusnak neveztem munkámat is.*» Tehát a czím értelme ez: *A vitézséggel szövetkező szerelem Murányban.* Igaz, hogy a költeményben Mars és Venus nem mindig a vitézség és szerelem *fogalmai*, hanem valóságos *személyek*; de mindig valóságos *olympusi istenek*. A mint Veselényi nem Mars, úgy Széchy Mária nem Venus. Ha tudta volna jó Gyöngyösi, hogy Asszonyának szépségét nem verseiben, hanem könyvének czímlapján örökítette meg!

Minthogy Gyöngyösi már mint komornyik írta költeményét, az alatt az egynehány év alatt kellett írnia, mit Veselényi mellett

ennek haláláig (1667) töltött. Ez az egynehány év pedig nem nyulhatik beljebb 1658-nál, mert ekkor még seregbíró volt. Komornyiksága tehát 1658—60-tól 1667-ig terjed körülbelől. S mivel munkáját, mint maga mondja, nagyobb részről úton, sokszor félbeszakasztva, toldozgatva-foltozgatva írta és sokára ballagott végig a dolgon: a költemény eredetét 1659—64 közé lehetne tennünk. Arany János 1653—59 közé teszi a *Murányi Vénus* keletkezési idejét, úgy gondolkodván, hogy nem írhatta Gyöngyösi mindjárt a megénekelt esemény után, mivel megfeledte annak évét (1644) is, két évvel későbbre tevén; de kevéssel sem a kiadás előtt (1664), mert czímlapján ez áll: «melyet írt volt, mostan pedig újabb megjobbításával a verseknek kibocsáttatott és nyomtattatott.» Ez azonban nem az első (Kassa, 1664.), hanem a második (Lőcse, 1674.) kiadás czímlapján áll; az első «iratott ugyan ő Nágok komornyikja által». Arany ugyanis a Dugonics kiadását olvasta, Dugonics pedig sem a kéziratot, sem az első nyomtatást nem ösmerte; ő a lőcsei kiadásokat forgatta, kéziratban pedig csak *Chariklíát* és *Cupidót*.

Toldy a Dugonics-féle *Murányi Vénus* ajánló levele alatti 1674-et azzal igazítja 1664-re, hogy akkor már sem Vesselényi sem Széchy Mária nem élt s így nem ajánlhatta nekik Gyöngyösi a művet. A dolog azonban úgy áll, hogy a kiadó a második kiadás nyomtatása évét írta az első kiadáshoz írt ajánló levél alá. Bizonyára kijavította volna ezt a költő, ha tudtával készült volna a második kiadás; valamint ezt is: «sok értetlen *csöcsömők* kiáltásával *zajgódásokkor*» úgy, a mint az első kiadásban írta: «sok értetlen *csőcselék* kiáltásával *zajgó szállásokon*»; s nem türte volna meg, hogy «a verseknek újabb megjobbításával kibocsáttatottnak» nevezze az élelmes kiadó a második kiadást, mely mindössze is nehány versszak elhagyásában s egy pár lényegtelen változtatásban különbözik az elsőtől.

Mivel a költemény a legapróbb részletekig megegyezik ama franczia munkájával,*) ki Veselényi előadása után mondja el a történetet: azt gondolná az ember, hogy magától Veselényitől hallotta Gyöngyösi is. De az ajánló levél épen nem teszi ránk azt a benyomást, mintha oly költeménynek lenne bevezetése, melynek tárgyát magától a hőstől nem régiben hallotta volna az író. Egé-

*) Jean de Laboureur: Histoire des Amours du Comte et de la Comtesse Vesseleny. 1647.

szen váratlanul állott elő a költeménynyel; az ajánlólevélben mintegy előkészíti a megénekelteket az olvasásra; megmagyarázza: mi czélból, mily felfogással, mily körülmények között származott a költemény, mit jelent abban Mars és Venus. Az ajánlólevél tehát azon alkalomra készült, mikor Vesselényi és Széchy Mária először vették kezökbe a Murányi költeményt. Vajon kéziratban olvasták-e először? A költő egyenesen azzal a prætensioval ír, hogy urának és asszonyának «örök emlékezetet érdemlő nagy cselekedete a következő időknek messze határira repülvén, éljen örökké». Históriáját a görögök és rómaiak «halált nem ösmerő krónikáival» teszi egy sorba, abból a tekintetből, hogy ő is «sok száz esztendőkkel éltet urát és asszonyát sírba szállások után». Irása közben oly művek lebegnek szeme előtt, melyek «a szép híreket, neveket szerte-szélylyel az egész világon örökké megmaradandóságra segítik». Az ajánlólevél eme szavai inkább illenek egy kinyomtatott mű, mint egy kézirat elé. Azt gondolnám tehát, hogy a már kinyomtatott művel kedveskedett s nem nyujtotta be előbb kéziratban. Mivel pedig 1664 előtt egy-két évvel már Veselényi komornyikja volt, nem mondhatjuk, hogy *Murányi Vénus* által nyerte hivatalát. Igaz, hogy nem ez volt első munkája; azonban semmi nyoma Dugonics azon állításának, hogy költői érdem juttatta Veselényi udvarába. Mind a nádor, mind Széchy Mária nagy kedvelői voltak a költészetnek, sőt Murány asszonya meg is próbálkozott a versírással. Veselényi sokat tartott ama kettős diadalára; a hiú Mária sem maradhatott hidegen, midőn kalandját a legcsengőbb versekben olvasta. S fenmaradt leveleik halmazában egy sort sem találni Gyöngyösiről a *költőről*. Mikor *Murányi Vénus*, a könyv megjelent, Murány Venusa már közel járt a 60-hoz, a beteges nádor meg épen azt taposta. S épen 1664-től Veselényi haláláig élték legizgatottabb napjait életöknek, ama *titkos szövetségben*, melynek Veselényi feje, Széchy Mária pedig valóságos jegyzője volt. Felettébb hát nem ütközünk meg, ha leveleikben nem emlékeznek a költőről. Szerették ők Gyöngyösit s nem is lehetett volna őt nem szeretni. Egy olyan udvarban, mint a nádoré, kiváló szerep juthatott egy oly férfiúnak, mint Gyöngyösi volt. Művelt, jókedvű s mindenekfelett szellemes embernek mutatja magát munkáiban, társaságban sem lehetett más.

Veselényi két évvel *Murányi Vénus* megjelenése után, Nagy András mezei hadnagya magvaszakadtával ennek mindennemű

javait Gyöngyösinek, «tamquam bene meritæ personæ», ajándékozza. Feleségestől együtt annyira elhalmozta kegyével, hogy a komornyik irigyelt ember lőn a nádori udvarban s életét sok zaklatás zavarta meg. Veselényi halála után is «keservesen jutnak eszébe azok, melyekkel eleitől fogvást érdemetlenűl rongálta az udvar». De híven és szorgalmasan szolgálta urát annak holtáig s azután is viselte még a komornyiki tisztet az özvegy asszony mellett 1668 októberének végéig. Szomorú ősz volt ez szegény Gyöngyösinek. Valami pletykába keveredett, vagy a mint ő mondja: «átkozott hirharangok ellene zavarták úrnőjének szivét», és számkivettetett a balogi várba. Egy év mulva ír hozzá Széchy Mária s mellékli bizonyos Dózsáné vádlevelét, egy nem épen tisztességes viszonyáról. Válaszában a többek közt azt írja a bús hegyi várból: «A lymbusbeli szent atyák az ó-testamentomban, a purgatoriumbeli lelkek az újban: nem óhajtják jobban szabadulásukat, mint én azt, hogy a Nagyságod néhai kegyelmességéből számkivetett voltomban, bár csak egy lineából álló parancsolatjával vigasztaltatnám valaha. Kegyelmes Asszonyom! — írja tovább — bizvást ünnepet írhatna a lőcsei kalendárium holtom után az én nevemre, és a szűzeknek serege litania gyanánt áhétatosan énekelhetné a processiókban: Sancte Gyöngyösi, ora pro nobis!.., ha oly töredelmes lehetnék Istenem ellen cselekedett bűneimről, mint a mily megkeseredett vagyok, hogy ily nagy kedvetlenségébe jutottam Nagyságodnak» — — «Ha olyan volna az a szolgáló, a minemünek Nagyságod előtt hirdetik, — minthogy már épen szerzetes zabola alá fogtam életemet —: keresztvetés nélkül csak reá sem mernék nézni, félvén a tentatiótól; de minthogy szintén oly együgyű, mint magam, botránkozás nélkül reméltem szolgálatját.» «Sok az én keresztem Kegyelmes Asszonyom — írja végűl; de a mely Isten ezeket titkos itéleti szerént reám eresztė: bízom, azon Isten üdővel elveszi vállaimról; s ha fényes napot nem is, nekem is virraszt valami homályos hajnalt valamikor!» Thaly Kálmánnak a levél mélyebb pillantást enged a költő és Széchy Mária közötti szerelmi viszonyba. Szerinte hiúságát sérthette meg, vagy féltékenységét ébreszthette fel asszonyának Gyöngyösi, ezért küldetett a bús hegyi várba. Mehetünk-e eddig? Annak a sok rossznak, mit Széchy Máriáról kortársai mondanak s a hagyomány fentartott, nagy része bizonyára elfogultság és mesebeszéd. Ám az is bizonyos, hogy hiú, nagyravágyó és könnyelmű volt mód felett. Nagyobb és bonyolultabb

adósság nem pusztított el főúri birtokot még napjainkban sem — a mi nagy szó — mint az övét. Szekérszámra vásárolta s küldte zálogba az ékszereket. Gyomor- és májbajban szenvedett — bizonyosan a fűzéstől — s még öreg asszony korában is fűzte magát. Várában egyik mulatság a másikat érte. De Gyöngyösi, ki akkor került tűzhelye közelébe, mikor ez már hamvahodó félben volt, nála nem igen melegedhetett. A hajdani Vénus már ekkor beteges vén asszony. Nagyobb hányatások árán kevés hajó érte el a révpartot, mint szegény Széchy Mária földi élete. Férje meghalt, s a legzavarosabb két dolog maradt rá: a titkos szövetség szálainál csak vagyoni ügye volt bonyolultabb. Semmi sem viselhette volna meg jobban testét és lelkét, mint ezek gondja. A legfájóbb bántalmakat tapasztalá: érezve azok lenézését, kiket egykor semmibe vett, keresve azok kegyét, kiknek azelőtt szolgálatát fizette meg. Az az asszony, ki nem rég egy ország dolgát forgatta elméjében s a szövetség tagjait ujján: most jószágigazgatója karjaiba veti magát. Szinte erőszakolja szolgálatát, mikor a jószágigazgatóné betegágyat feküdt; de ez a szolgálata igénybe sem vétetett; a komaságot is csak saját kérelmére nyerte meg. Kétségbeesésében a trónhoz esedezik, férje érdemeire hivatkozva, kegyadományért. Én ama levélből nem olvasok ki többet annál, hogy Gyöngyösi, ösmerve úrnője szomorú állapotát, egy pár derült perczet akart neki szerezni tréfás ötleteivel, — mit gyakran megtett bizonyára annakelőtte is. Hanem ha igaz, hogy nem zörög a levél, ha a szél nem fújja: úgy az is igaz, hogy Gyöngyösi csapodár ember volt.

Egy évet töltött Balogvárban, szánva-bánva bűneit. Imént tárgyalt leveléből tudjuk, mi volt a bánnivalója. Erre a *Csalárd Cupidó* is derít némi világosságot. E mű nyomtatva csak a költő halála után jelent meg, 1772-ben, Budán, névtelenül, Dugonicscsal szólva: telve kaczérságokkal. Dugonics Gyöngyösi kezeírása szerint adta ki, melyben nincsenek ama kaczérságok, de rajta van a költő neve s gróf Koháry Istvánnak van ajánlva 1695-ben. Ekkor azonban csak «újabb rendbe vette, régi elrongyollott írások töredekeiből», mert «már ennekelőtte alkalmas esztendőkkel megírta». A *Csalárd Cupidó* így kétféleképen maradt ránk. Dugonics a maga kiadását tartja az igazinak, a többiekben található ocsmányságokat pedig «valami semmirekellő kaczér emberke» toldalékainak. Gyöngyösi költeményes maradványinak I. kötetét azon igérettel adta sajtó alá, hogy *Cupidót* toldalékostúl együtt fogja kinyomatni. De

mikor a II. kötet végén *Cupidó*ra került a sor, megfontolta a dolgot; s hogy kárt ne tegyen az olvasók jó erkölcsében, elhagyta azon kaczérságokat, melyeket — mint mondja — úgy sem talált Gyöngyösi emberséges elméjével megegyezőknek. Dugonics eljárása szolgáljon magyarázatául annak, hogy ama kaczérságok részletezésébe nem bocsátkozom. De hogy azok valóban Gyöngyösitől származnak, bizonyítja nemcsak több kézirati példány s a nyomtatott kiadás, hanem többek között a mű compositiója is. Annak megvilágosítására, hogy mennyi nyomort és kínt okoz a szerelmi csáb, bizonyára nem oly kevés képet nyujt a bőbeszédű, s argumentumokból, példákból kifogyhatatlan Gyöngyösi, mint a mennyit a castigált példányban találunk. Amaz ocsmányságok pedig épen argumentumok, példák. Igen természetesnek találom, hogy azt a példányt, melyet az istenes Koháryn ak ajánlott, megtisztogatta, vagy a mint ő mondja a czímlapon : újabb rendbe vette.

Ha azon «alkalmas esztendőket» keresem, melyekben *Cupidó* keletkeztett, úgy találom, hogy ha keletkezni nem is keletkezett a mű, eszméje legalább 1668—69-ben fogamzott meg a költő lelkében. Hol és mi foglalatosságban volt ekkor? Számkivetésben volt és szerzetes zabola alá fogván életét, vezeklett a balogi várban. A *Csalárd Cupidó* sem egyéb, mint vezeklés; a czím szerint «*a csalárd Cupidónak kegyetlenségét megösmerő és mérges nyilait kerülő tiszta életnek Geniussa*». Fentebb említém, hogy Gyöngyösi önmagáról írta e költeményt. Végig nézi Amor rabjainak nyomorát, őt magát is űzőbe veszi Cupido, de az istenasszony, Diana fogja pártját s megmenekül.

Én pedig Diána lábához borulok,
Köszönöm, általa hogy megszabadulok,
Esküszöm : igy többször meg nem bolondulok,
Én vesztemre bogár után nem indulok.

Nem kivánom többé Cupidót ösmérnem,
Annak moslékjába szivemet kevernem ;
E szűz asszonyt fogom örökké tisztelnem,
S a tiszta életnek ruháját viselnem.

Diana nem tartja őt elég erősnek e fogadalom megtartására. Kézen fogja, négy Nymphát mutat neki egy domb oldalán, hogy válaszszon közülök egyet,

A kivel midőn jutsz igaz szeretetben,
A házasságbeli istenes szerzetben,
Lészen ugy is részed a tiszta életben,
A szemérmességet tartván őrizetben.
Mert az a szüzesség, kit elméd feszeget,
Mintsem romló földet, inkább illet eget.

Majd vadászni mennek; Diana küzdelme a szarvassal, vadkannal és medvével, példázata annak, hogy a költő ellen is Cupido három fenevaddal: test-, világ- és ördöggel fog kelni. De ne csüggedj el — mond Diana —

Igaz hit, reménység, isteni félelem,
Szeretet, *bőjt*, szegényt tápláló kegyelem,
A szives könyörgés s tűrő engedelem
A te oltalmadra derék segedelem.

A költő így esedezik az istennőhöz:

Alázatossággal borulok lábadhoz:
Ne vess meg, ha egyszer fogadtál magadhoz;
Tarts melletted, azért jöttem udvarodhoz,
Hogy köteles legyek ott szolgálatodhoz.

Gyöngyösi épen ezen művéhez nem adott semmi magyarázatot, melyhez leginkább kellene. *Murányi Vénus* előszavában megmondja a gyengébbek kedvéért, hogy Marson vitézséget, Venuson szerelmet kell érteni. De hogy igazodunk el Cupidóval? Gömörmegye hegyei között találjuk Nemzetes Gyöngyösi István urat, Venus, Cupido, Diana és Nymphák társaságában. Már Toldy megütközött abban, hogy: Venus, az istennő, nem lelve fiát, egy halandóhoz folyamodik segítségért; hogy maga a költő hőse a történetnek; hogy Diana összevegyít pogány, jelképes és keresztyén felfogást és hogy Gyöngyösi, a régiség ismerője, oly anachronismusokat követett el. Venus itt is a *szerelem*, Cupido a *szerelmi vágy*. Vajon Diana, ki a szerelem örvényeiből a tiszta életre vezérli a műben a hőst, nem ugyanaz a nő-é, ki a valóságban Gyöngyösi Istvánt, komornyikját, «bizonyos gyanús gondolatokra, kegyelméből számkivetette,» Balogvárba küldte, de egy év múlva «a tiszta életnek ruhájában» visszafogadta. Más munkájában is rejt élő személyeket mythologiai álarcz alá: Esterházy nádort dicsőítő versében Magyarország Nympha képében panaszolja baját; a bécsi

követ Mercur mezében hozza neki Leopoldtól, a sasos Jupitertől azt a jó hirt, hogy Esterházy Pál, a Griff, vont mellette kardot, melynek a Nympha, de maga a sasos Jupiter is örvend Junóstul együtt. Nem hihetetlen, hogy Széchy Máriát Diana ruhájába öltözteté; s ha ez igaz volna, tisztán állana előttünk a költő és úrnője közötti viszony: Széchy Mária mintegy kézenfogva vezette az eltévelyedett költőt a tiszta élet útjára. Mily megbízhatatlan sokszor a hagyomány! Széchy Máriát a női szépség tökélyében, mint Venust képzeltük magunknak: s egy nem rég előkerült arczképén nincs rajta semmi szépség; ledérnek, erkölcstelennek tartotta mindenki ez ideig: s Acsádi Ignácz könyvéből megtanultuk, hogy hű feleség és sokban tiszteletre méltó nő volt. Ha helyesen magyaráztam meg a *Csalárd Cupidót,* egy újabb bizonysággal szolgáltam rehabilitatiójához.

Költőnk még abban az évben, melyben fentebb ösmertetett levele költ, elhagyta balogvári remeteségét. Nem lehetetlen, hogy a levél lágyitott úrnője megkeményedett szivén. Sőt ugyanazon év végén (1669 okt. 14.) kelt az az adománylevél is, melyben Széchy Mária Babaluska gömörmegyei falut ajándékozza Gyöngyösinek, arra való tekintetből, hogy híven és szorgalmasan szolgálta Veselényit s annak halála után sem hagyta el az özvegyet, bár jobb hivatal is kinálkozott számára; és hogy szolgálata alatt «holmi szerencsétlen casusi miatt nem csekély károkat is vallott». Ime, az adománylevélben semmi nyoma annak, hogy *Murányi Vénus*ért nyerte a fejedelmi ajándékot: egy falut egy versért. Szinte nem jól esik keresztül huzni ez adatot, mely páratlanúl állott irodalmunk történetében. Babaluska zálogban volt Széchy Mária kezén 1200 forintban s Gyöngyösi 400 tallérban kapta, mely összegért Széchy Mária vagy örökösei mindig visszaválthatják vala. Ki is váltotta 1695-ben Koháry István, a tulajdonos, 1200 forinton. Tehát 400 tallérért kapott Gyöngyösi 1200 forintot. Szó sem fér Széchy Mária bőkezüségéhez. Hanem én nem látok valami nagy különbséget a közt, hogy egy 100,000 talléros követelését, vagyis az annak biztosítékáúl szolgáló lengyelországi birtokot eladta Lubomirski herczegnek 40,000 lengyel forinton, egy 1200 frtos követelését pedig Gyöngyösi Istvánnak 400 talléron.

A költő ugyanazon évben ajánlotta *Csalárd Cupidó* czimű művét Kohárynak, melyben ez letette az 1200 frtot Babaluskáért. Az előtt öt évvel új esztendei ajándékul küldi neki a *Rózsakoszorú*t

egy hosszú és tömjénező levél kiséretében. 1674 előtt tett már egy versről gróf Koháryнak igéretet, mint egy ehhez írt levele mutatja. Bánja és szégyenli, hogy igéretét ily későn teljesítette. A nagy műveltségű főúr, maga is költő, nagy kedvelője volt Gyöngyösinek; s a Rózsakoszorúhoz írt ajánlólevél mutatja, mily nagy tisztelője volt ő Koháryнak. Vagy tán szerette volna megtartani Babaluskát s ezért kereste Koháry kegyét?

Széchy Mária lengyelországi birtokát Gyöngyösi adta el; e végből járt 1667 őszén Lengyelországban. Vajon nem volt-e politikai küldetéssel összekötve ezen útja? Zrínyi Péter sokat remélt egy lengyelországi beavatkozástól s lengyelországi összeköttetések szerzésére épen az adta az alkalmat, hogy ott Széchy Máriának birtoka volt. Épen ez időtájban értekezik Zrínyi a lipcsei várban a krakkói kanonokkal, sőt ő maga is készül Lengyelországba. Nem lehetetlen, hogy a birtokeladáson kívül más dolga is volt Gyöngyösinek. De nagyon csekély szerep lehetett az, melyben ő szolgálta — ha szolgálta — a szövetségeseket, mert annak vajmi csekély nyoma maradt fen. Tudtunkkal egyszer keveredett bajba Széchy Máriáért. 1670 nyarán kilenczed magával a füleki várba záratott, mert az év elején megjelent a kormány által betiltott kassai gyűlésen. Előbb a főispánhoz, majd Szelepcsényi Györgyhöz folyamodnak. Gyöngyösi írja a levelet s kéri az érseket, ki maga is a nemesi szabadság megsértését látta elfogatásukban — hogy, tekintve a királyhoz való hűségöket, szégyenítse meg vádlóikat, személyöket, javaikat a zár alól szabadítsa fel. Hihetőleg Szelepcsényinek köszönhették, hogy egy hónapig sem ültek a füleki várban. Mikor Széchy Máriát őrizet alá tették, Gyöngyösinek nem lett semmi bántódása, maga jószántából követte úrnőjét Bécsbe. Tehát azt sem mondhatjuk, hogy politikai szolgálatait akarta megjutalmazni Széchy Mária Gyöngyösinek Babaluskával, mintha attól tartott volna, hogy épen tárgyalás alatt levő ügyében a titkár ártalmára lesz.

Széchy Mária 1671. juniustól 1676. októberig volt Bécsben őrizet alatt. A hű komornyik nem tudni, meddig maradt úrnője mellett. 1671. deczemberben az volt a szándéka, hogy «míg nyavalyás asszonyának dolga végbe megyen», addig nem hagyja el; minthogy alkalmas időtől fogvást egeszsége is csak imigy-amugy szolgál ottan, alig várja, hogy felszabaduljon a bécsi lakástól. Asszonyának dolga azonban, mint mondám, csak 1676. októberé-

ben ment végbe, oly formán, hogy rokona, gróf Csáky László jótállása mellett Kőszegre költözhetett, hol 1679. jul. 18-án bevégezte földi életét.

Gyöngyösi 1671. deczemberben irott levelében szól utoljára Széchy Máriáról. Nem menvén jól végbe úrnőjének dolga s alig várván különben is, hogy megszabaduljon Bécstől: nem maradt a csekély évi dijból (1500 frt) szűken élő öreg asszony mellett. 1674-ben már Krasznahorka-Váralján, saját házában találjuk. Ez évből egy, Koháryhoz írt levele maradt fenn, melyben szól bizonyos intentiójáról, melynek folyamatát *Bécsben* Szelepcsényi György meggátolta; említést tesz egy leveléről, mely már útban van *Bécs* felé. Talán amaz intentió és levél a Széchy Mária ügyével van kapcsolatban.

Hogy Széchy Máriától elkerült, Andrásy Péter gömörmegyei főispánnak volt jószágigazgatója. Ezt lehet következtetni nehány leveléből. Gazdasági dolgokról tudósítja Andrásyt s háborús hireket közöl vele, «nem annyira másra, mint arra nézve, hogy ennekutána circumspectusabb legyen a maga dolgaiban,» tehát nem hivatalosan. Ez időben állandóan Váralján lakott s úgy látszik, az Andrásy jószágainak igazgatása mellett ügyvédkedett is. Thaly Kálmán szerint Zrínyi Ilona 1680-ban Munkácson, mint ügyvédjét említi, az ország leghíresebb törvénytudói közt. 1681-től fogva a vármegyén találjuk. Ez évben kettős bizalommal tisztelte meg Gömörmegye: előbb Hevesmegyébe küldötte seregélelmezés ügyében, majd követül a soproni országgyűlésre. Ezen az országgyűlésen — mely első volt az 1662-ki után — Leopold visszaadta a nemzet alkotmányos és vallási szabadságát s megengedte a nádorválasztást. Gyöngyösi egy költeménynyel üdvözli az új nádort. A koltemény czíme: *Maga gyámoltalanságán kesergő és abban a kardos Griffnek szárnya alá folyamodó Nympha, a melylyel Magyarország mostani állapotját példázza és azt a Méltóságos gróf Esterházy Pál úrnak, azon Magyarország Palatinusának stb. ajánlja Nemes Gömör vármegyének a most itt levő országgyülésre küldetett egyik követe: Gyöngyösi István.* Többen üdvözölték verssel az új nádort, de míg mások idegen nyelvekbeli irásokkal tisztelegtek — mondja büszkén ajánlólevelében — ő magyar versekkel örvendezik a régen kivánt magyar Palatinusi méltóságnak. A verset irásban nyujtotta be, ajánlólevél s a kardos Griffet, Esterházy czímerét magasztaló négy sor latin vers kiséretében. Követ-

ségéről azonkívül, hogy a sérelmek orvoslását várta ő is, mint mindenki, az országgyűléstől, csak annyit tudunk, hogy részt is vett a vallásos sérelmek tárgyalásában. Sopronból ír Andrásynak s kéri, hogy tudósítsa őt, miképen redeáltak kath. hitre az oláhpataki, betléri és hárskuti szentegyházak, mert ezt neki szükségképen kellene tudnia.

Az 1683-ki megyei tisztújításon Andrásy főispán a megüresedett első alispáni székre a maga három jelöltje között első sorban a leköszönt alispánt, másodsorban Gyöngyösi Istvánt ajánlotta; a vármegye azonban, mellőzve a főispán jelöltjeit, a maga jelöltjei közül választott. Ha Gyöngyösi e bukása kapcsolatban van követségével s nem a főispán elleni oppositióban leli magyarázatát, úgy a követség nem gyarapította népszerűségét. De ettől fogva feltünően kegyébe veszi a megye. 1685-ben Karaffánál fordul meg, mint követ, «valami különös dolgok elvégzése iránt,» s még ez évben a katonasággal való számvetésre is kiküldik; a következő évben «a főbb embereknek és sok nemeseknek különös kivánságára» alispánná tétetett s 1687-ben követül is küldték a pozsonyi országgyűlésre; 1687-ben alispáni hivatalában megerősítik, noha épen le akar róla mondani; azután is, székújításkor ismételve kérését, hivatalát a pecséttel együtt letette, a választó szobából ki is ment, «de a rendeknek hatalmas kérésekre» tisztségét ismét felvállalta; 1690-ben újból megválasztják; 1691-ben «hosszasan megjelentette, minő terhére lenne alispánsága, s előbbeni kérését megújítván, a megszabadítást kivánta; de báró Andrásy Péternek és az egész Rendeknek nagy kérésére ismét felvállalta; nyakába hárították ekkor a jegyzőséget is;» a következő évben újból rávették a tisztség megtartására; 1693-ban — hét évi alispánkodás után — valóban nyugalomba vonul; hét évet töltött hivatal nélkül s 1700-ban ismét első alispán; felhozta megélemedettségét, gyakor betegségét, hosszú hivataloskodását, s hogy nem ő lesz az oka, ha majd nem tud jól megfelelni hivatalának — «de a Rendeknek és főképen a főispánnak kérésére elfogadta egy esztendőre» s viselte egész haláláig, melynek idejét az 1704. szept. 30-ki jegyzőkönyv e szavaiból tudjuk: «Gyöngyösi István az előbbeni számos esztendőkben Nemes Gömörmegyének érdemesült Föl-ispánja, — első alispán — a múlt napokban vett bucsút e világtól».

Arany János Gyöngyösi e szembetünően gyarapodó népszerűségének magyarázatát a költő politikai viseletének fordulatában

keresi, s ehhez a kulcsot *Palinodia* czímű költeményének sorsa s két főmunkájának, *Murányi Vénus*nak és *Kemény János*nak összevetése adja kezébe. Ugyanis: Gyöngyösi Esterházyhoz 1681-ben írt költeményét 14 év múlva kinyomatta, így változtatván a főczímet: *Palinodia. Prosopopoeia Hungariae*, és elhagyván az ajánlólevelet s a kardos Griffet dicsőítő latin verseket, sőt a saját nevét is. A költemény szövege azonban maradt minden lényeges változtatás nélkül. Ebből Arany azt következteti, hogy Gyöngyösi megbánta e költeményt — talán, mert csalatkozott a «kardos Griffhez» kötött reményében — s a *Palinodia* szó (visszaéneklés, visszavonás) véleménye fordultát akarja láttatni. De ha *palinodia* énekben való visszavonását jelenti annak, mit a költő másszor zengett, s Gyöngyösi ismerte a szónak ily értelmét: e czím alatt talán egy új költeményt írt volna, czáfolatát az Esterházyhoz irottnak. Minden palinodia ilyen természetű, többek közt a Horatiusé, mely visszavonja a költő előbbi gúnyos bántalmait egy nő irányában. A mi a költő nevét illeti, az nemcsak a Palinodiáról hiányzik, s különben sem tulajdoníthatunk jelentőséget elmaradásának, azt tudva, hogy a költemény szövege maradt úgy, a mint a közönség irásban, a Gyöngyösi neve alatt már régóta ismerte. A nyomtatott költemény czíme értelmetlen is: *Palinodia. Prosopopoeia Hungariae. Azaz Maga gyámoltalanságán kesergő és abban a kardos Griffnek szárnya alá folyamodó Nympha, a melylyel Magyarország mostani állapotját példázza.* Ki példázza? A Nympha itt is a *kardos Griffnek* szárnya alá folyamodik, sőt a czímlapon egy kardos Griff képe ékeskedik. Mi jelentősége volna az ajánlólevél és a négy latin vers elmaradásának? A budai 1771-ki kiadás, mely negyediknek mondja magát, közli az ajánlólevelet, pedig ez is *Palinodia*, még pedig: *Palinodia tristis Hungariae* (s következik a költemény úgy, a mint a költő 1681-ben megirta). Ennek a czímnek már igazán nincs semmi értelme. A corrector aligha nem *panaszos éneket* ért *palinodia* alatt. Az én véleményem ez: a költemény az egész országot bejárta kinyomatásáig, s vagy másolás közben változott meg a czím s maradt el az úgyis idejét múlt ajánlólevél, vagy a kiadó igazított rajta, ki se kérdve se hallva, más czímmel, név és ajánlólevél nélkül nyomatta ki. Igy járt *Kemény János* is; ennek czíme minden kiadásban így kezdődik: «*Porából megélemedett Phoenix avvagy*» stb., a mi a kéziratban nincs meg; 1763-ki budai kiadását egy a szerzőhöz intézett latin vers előzi meg, mely minden más

kiadásból hiányzik. Az irói tulajdonjog ekkor még ösmeretlen fogalom. A mint egy munka megjelent, az ország, különösen a könyvnyomtatók közös tulajdona lett: kinyomtatták a hányszor nekik tetszett. Igy járt *Murányi Vénus* is, melynek második kiadása nehány érthetetlen eltéréssel világosan tanuskodik a mellett, hogy a költő tudtán kívül került ki a sajtó alól.

Összevetvén *Murányi Vénus*t és *Kemény János*t, Arany már a tárgy választásában is különbséget vesz észre. Amott Vesselényi a hős, «az igaz király híve,» itt Kemény János, az erdélyi fejedelem. Vesselényit a loyalitás erényében dicsőiti s a költő maga is ez érzelemtől van áthatva, erősen kárhoztatván az I. Rákóczy Györgyhöz szító «pártütő» magyarságot; Kemény Jánosban pedig nemcsak a Barcsay ellen pártütő főhőst magasztalja, hanem II. Rákóczy Györgyöt is. Az ironia, mely *Murányi Vénus*ban az erdélyi párt ellen irányul, *Kemény János*ban a német hadak ellen fordul. Mintha *Kemény* által a közvélemény ama felét is meg akarná nyerni, mely épen nem rajong vala a Murányi költeményben kifejezett eszmékért.

De ne téveszszük össze azt az erdélyi pártot, melylyel I. Rákóczy György a török segítségével III. Ferdinánd ellen harczolt, azzal az erdélyi párttal, mely Kemény Jánost fejedelemmé választotta s Leopold segítségével a török ellen hadakozott. Gyöngyösinek jó embere volt mindaz, a ki a töröknek ellensége volt, azért embere neki II. Rákóczy György. De gyűlölte azt az erdélyi pártot, mely Erdély hagyományos politikáját követte s a törökhöz csatlakozott. Az a Gyöngyösi, ki III. Ferdinándnak híve, a murányi hős dalnoka s I. Rákóczy Györgynek a «török vazallnak» ellensége volt: mit sem változtatott politikai viseletén, mikor Leopold híve, Kemény János és II. Rákóczy György hőstetteinek megéneklője, s Barcsay Ákosnak, a «török vazallnak» ellensége lett. A gömörmegyei, kath. vallású Gyöngyösinek egy politikája volt: a német császár és magyar király segítségével egyesíteni, a török uralom alól kiszabaditani Magyarországot. Leopold híve maradt a török hatalom megtörése után is. Ezt vallja következetesen költeményeiben. Ironiája, melylyel *Murányi Vénus*ban az erdélyi pártot illeti, még erősebb kifejezést nyer *Kemény János*ban, ugyanazon párt ellen, midőn pl. Déva és Fogaras vára

Segitséget titkon törököktől koldul,
Végtére Dévában az eszek megbódul
Német a Magyarral egymás ellen fordúl.

vagy midőn Barcsay András halálát írja le:

Barcsay András is a szelek folytában
Az Amán fájának hives árnyékában,
Szellőztette magát gránát nadrágjában,
Erről hitlevele függvén a nyakában.
Elszökött vala ez, hitét farba rugván,
Keményt rabságában álnokul elhagyván,
S azt miatta nehéz inségekre fogván;
Most fizet érette, kötelen inogván.

Hogy Montecuccolit kigúnyolja, abban is következetes: ennek «rákháton járása» volt oka annak, hogy Keménynek nem sikerült kiragadni Erdélyt a gyorsabb lábon járó török karmai közül. Ha közeledett volna az erdélyi párthoz, nem maradhatott volna meg jó lábon a főispánnal. Andrásy Miklóshoz és Péterhez írt levelei azonban arról tanúskodnak, hogy mindkettőjökkel mindvégig a legjobb viszonyban, jó barátságban állott, s hogy Gyöngyösi István valóságos labancz volt. Azon levelei is, melyeket gróf Koháry Istvánhoz írt, különösen ajánlólevele, melylyel *Rózsakoszorú* czímű művét küldi a legállhatatosabb labancznak, arról tanuskodnak, hogy ellensége volt «a haza csendességét háborgatóknak» s «a törökös czimborának». Az előbbiek alatt Rákóczyt és Bercsényit, az utóbbi alatt Thökölyt érti.

Ő írta volna az «*A ki régen fegyvert fogott hazájáért*» kezdetű verset,*) a törökös czimbora dicsőségéről? Meg van ebben Gyöngyösinek minden poetai tulajdonsága: nyelve, verselése, jellemzési és szerkesztési módja; de egészen ki van fordítva politikai elve: a mű kurucz minden ízében. Hogy írhatta e művet az, a ki a Leopold elleni titkos tervek kohójában — mint Veselényi és Széchy Mária hű embere — is megtudta őrizni loyalitását, s ki halála előtt egy évvel is a haza csendességének háborgatóit látta Rákóczyban és Bercsényiben. Testvér testvérhez nem hasonlíthat jobban, mint e költemény *Murányi Vénus*hoz. Ugy hogy azt kell mondanunk,

*) Megjelent «*Ének Thököly Imre és Zrínyi Ilona házasságáról*» czím alatt az *Olcsó könyvtárban*, mint Gyöngyösi műve.

hogy vagy volt egy kurucz, ki oly híven tudta utánozni poesisben Gyöngyösit, mint költő költőt soha; vagy, hogy a labancz Gyöngyösi villámhárítóul egy kurucz verset tartogatott fiókjában arra az esetre, ha Rozsnyóba is beüt a kurucz mennykő. Ez utóbbi feltevést támogatja az, hogy *egy név sincs a költeményben*, a költő neve sem a czímen, és hogy nem jelent meg nyomtatásban, sőt irásban sem igen forgott kézen s tán csak abban az egy igen ép példányban maradt fenn, mely a nemz. múz. kézirattárában van. Ha kibocsátotta volna keze közül a költő, csak lemásolták volna nehányszor, ha ki nem nyomtatták volna is. A neveket nem másért hagyhatta el, minthogy sem a kuruczok előtt jobb, sem a labanczok előtt rosszabb színben nem akart látszani, mint a milyennek azelőtt ösmerték. Ha ez igaz, a költemény kevésbbé tanúskodik politikai nézetének változtatása, mint a mellett, hogy költőnk valóságos virtuóz volt a verselésben, s ha a szükség úgy hozta magával: labancz létére kurucz-verset is tudott írni. Csak az vethet rá, ki e kort nem ösmeri. Egy jellemző adoma maradt fenn e világból: «Ki éljen, kurucz vagy labancz?» kérdik a kuruczok a tótot. «Labancz» — válaszol habozva a tót. Neki esnek, jól elverik. «Ki éljen, labancz vagy kurucz?» kérdik a labanczok később. «Kurucz» — válaszol nagy bátran a tót, s még jobban elverik. Mi ebben a morál? Okos ember tudja, mikor mondjon kuruczot, mikor labanczot.

Költőnk családi életéről, alig tudunk többet a semminél. Széchy Máriától megválván, Krasznahorka-Váraljára költözött, az Andrásyak régi fészkébe, hol magának is háza és földje volt. Több mint húsz évig lakott Váralján; innen igazgatta Andrásy birtokait s mint alispán is itt lakott. Mikor az «udvari tündérség» nyelvére vette, bizonynyal özvegy ember volt. Választott-e egyet Diána négy Nymphája közül s az istennő ajánlatára összekelt-e vele «a házasságbeli istenes szerzetben»? Erre nem találunk biztos feleletet. De bizonyos, hogy másodszor is megházasodott. 1679-ben feleséges és családos ember. Családja népes lehetett. Gábor fiát, ki körülbelől első feleségétől származott, 1699-ben főjegyzőnek választották, atyja alispánsága alatt; 1701-ben követül járt Bécsben, de távollétében is megerősítették hivatalában. Második házasságából több, kisebb gyermeke maradt, kiket úri jóakaratába ajánl Andrásy Péternek, 1700-ban. Eletének utolsó éveit csetneki puszta-házában töltötte, régebbi betegségének és az alispánságnak terhét viselvén. Már azelőtt is panaszkodik törődött, egészségtelen, tántorgó

öregségéről. De folyvást éber figyelemmel csüggött hivatalán. 1699-ben a méltóságos herczeg — a nádor — megállva pusztaháza előtt, fontos dolgokat üzent általa gróf Koháryak. «Jól lehet — így ír Koháryak — most igen gyenge egészséggel vagyok, és az én régi kínos nyavalyám semmiből sem recrudescál inkább, mint a commotióból; Jolsvának pedig igen köves és másképen is alkalmatlan útja lévén, nem kevés rázódással lehet azon általmennem: mindazonáltal feltettem magamban, hogy valamint-valahogy lehet, a Nagyságod szolgálatja kedvéért általvonassam még ma azokon magamat, akármely nehezen vihessem is azt végben, minthogy régtől fogvást kivánok Nagyságodnak udvarolnom; és ha annak alkalmatosságát most elmulatom: nem tudom, lehet-e ahhoz ezután valaha szerencsém? az én életem hátralevő napjai már igen kevesek levén.»

Ilyen kiváló emberekkel volt Gyöngyösi jó viszonyban. Munkáit is ezeknek ajánlotta. Koháryhoz, ki maga is költő volt, poetai érdek is csatolta; neki ajánlotta a *Rózsakoszorút* és *Cupidót*. Andrásy Péternek ujesztendi ajándékul küldi *Charikliát, Kemény Jánossal* Apor Istvánnak kedveskedett, kit csak hírből ismert és személyét is szerette volna megösmerni. Költeményei elé hosszú ajánlóleveleket szokott írni, melyekben rendesen «summásan foglaltatnak viselt dolgaik is» a megtisztelteknek. Egyenes lineán vezeti le az Apor-nemzetséget Árpádtól, az Andrásyakat Erős Andorástól, ki a Scythiából kijött magyar kapitányok véréből való volt. Rendesen összekapcsolja őket a költeménynyel. A *Rózsakoszorú* senkit sem illet meg jobban, mint Koháry Istvánt, mert a mint e koszorú fejér és piros rózsákból, azaz vigasságos és keserves dolgokból köttetett: úgy a gróf életének koszorúja is, hol gyenge, hol sértő virágokkal, t. i. keserűséggel elegyes örömmel és dicsőséggel fűzetett eleitől fogvást. Andrásy Péter és neje Orlay Borbála születésükre, érdemükre és szerelmükre nézve hasonlítanak Theogeneshez és Charikliához. Apor Istvánt az Apor-nemzetségről szóló költeménynyel szerette volna megtisztelni, de csoportosan tóduló dolgai nem engedtek ahhoz kellő időt; mint Erdély fiának ajánlja *Kemény Jánost*, ez erdélyi történetet. Magasztalásban nem fukarkodik. De nemes büszkeséggel mondja szintén, hogy «a maga cselekedetével dicsőült ember nem utóbb való azoknál, kik nagy ágyból születtek; söt előbb-mozdítást érdemel az, ha ezek magok virtusitól és azok által szerzett dicsőségektől üres

ősi híres nemzetek», mert «elvész abban nemzetének minden fényessége, a ki csak eredetitől vészen dicséretet». «A ki nemzetével dicsekedik, a mások cselekedetit dicséri, egyedül a magunk jeles cselekedeti nemesítenek és dicsőitenek bennünket». Igy azért épen, mert többször születésök dicsőségében magasztalja pátronusait, nem mondhatjuk, hogy szolgalelkü volt. E vád alól felmenti kora is, melyben a kritika sem volt egyéb, mint a mű elé függesztett magasztaló vers. S e kornak vethet-e sokat szemére a mai, melyben igazság és meggyőződés ellenére, egy szeszélyesebb és veszedelmesebb pátronusnak: a közönségnek kegyét hajhászszák könyvek és lapok? A régi iró, hogy boldogulhasson, sokszor hála vagy vonzalom jeléül megírta tömjénező ajánlólevelét, s azután következett munkája, melyet írt úgy, a mint szíve-lelke sugallta. Ma elmarad az ajánlólevél, de bizony megesik, hogy a könyv kötet-, s a lap évszámra egészben a tömeg szája íze szerint írt ajánlólevél.

II.

A XVII. század epikusai közül két költő magaslik ki, kik nem mesterségből, hanem ihletve írnak s valódi költők ma is: Zrínyi, ki üres óráiban Vergiliust és Tassót tanulmányozza s az epopoeia fönségébe emeli ősének, a szigetvári hősnek történetét; s Gyöngyösi, a klassikai műveltségű férfiu, kit költői szólam és verselés dolgában több mint másfél száz évig utól nem értek. Elbeszélő költészetünk velök, Zrínyivel compositio és jellemfestés tekintetében a műepos még eddig el nem ért magaslatára, Gyöngyösivel a költői nyelv és verselés olyan tökélyére emelkedett, melyből még Arany János is sokat tanulhatott. Zrínyi szakít a hagyománynyal, új útat tör, de nyelvének darabosságában, csengéstelen versében kora nem érti meg. Gyöngyösi a régi nyomokon jár, de a krónikát új elemekkel disziti fel; bírja a nyelv és verselés erejét és titkát, s irodalmunkban példátlan népszerűségre emelkedik, műveinek egészen Csokonayig, irodalmunk több irányú fejlődése mellett, bámulói és követői vannak; s míg Zrínyit báró Liszti sovány krónikáival egy polczon lepi a por: Gyöngyösi neve 200 esztendő alatt (1664—1864.) 40-szer jelenik meg művei czímén.

Gyöngyösinek legkedveltebb volt s legérdemesebb is két munkája: *Murányi Vénus* és *Kemény János*. Toldy *verses regényt*

lát e művekben. Szerinte Gyöngyösi epopoeiát *akart* írni, mert machinát alkot, az Olymp isteneit avatkoztatja a tervbe. Jaj lenne *Murányi Vénusnak* és *Kemény Jánosnak*, ha a hősköltemény szempontjából vizsgálnók őket! Hol van bennök a magasabb világeszme, tárgyaik fensége, s mindaz, mi az epopoeiát teszi? Arany János kevesebb igényeket tulajdonit e műveknek: Gyöngyösi nem írt hőskölteményi prætensióval, ő a szerelem költője, ki nem fenségre, csak kellemre irányzott művével; előtte nem lebegett egy Vergil-féle epopoeia, hanem legfelebb egy Ovidiusi elbeszélés; nem epopoeia s nem is annyira regény tehát, a mit költőnk ír, mint *novella*, a szónak első, eredeti értelmében.

Ily jeles férfiak véleménye után, s mivel kevésbbé fontos kérdés, hogy melyik műfaj keretébe illik a mű, mint az, hogy van-e költői becse: nem bolygatnám e dolgot, ha költőnk írói jellemének egy vonása nem volna szóban. Gyöngyösi nem írt példánykép után; ösmerte Vergilt és Ovidot, s a mi bennök megragadta figyelmét, felhasználta munkáiban, műfaji érzék és ösmeret nélkül. *Murányi Vénust* előszavában *történetnek* mondja s nem tulajdonít neki magasabb hivatást, minthogy az emlékezetet érdemlő cselekedetet megörökítse. Másutt mentegeti magát, hogy a történeti dolgok közé «fabulás dolgokat» vegyít, «melyek nélkül a história végbe mehetett volna»; mert mindezek mellett «Tinódy Sebestyén módjára csupán csak a dolgok valóságát fejezte ki a versek együgyüségével». A ki Vergilt, Ovidot, Tinódyt vegyíti össze egy — úgy szólván — napi történet előadásában; összeolvaszt benne eget és földet s e mellett a krónikások hagyományos önérzete vezérli írásában, hogy igazat ír —: az a költő nem más, mint egy újabb krónikás, ki a krónikát új elemekkel díszíti fel; s műve sem egészen krónika, sem epopoeia, sem regény, hanem mindezek sajátságos vegyüléke.

S hogy csakugyan Tinódy nyomdokait szándékozott követni, mutatja az is, hogy magával egykorú eseményeket választott tárgyul. Az egykorú történet írója mindig örvénynek van kitéve. Ha talán képes távol tartani egyéniségét, nem igen tud menekülni azon hibától, melynél fogva pártfeleinek, pátronusainak, tiszteltjeinek minél nagyobb szerepet juttat. A költőnek világnézlet, vezéreszmék, s amaz aprólékos dolgok, melyek nélkül egy később korbeli olvasó a kor képét nem tudja kiegészíteni: könnyen elkerülik figyelmét, mert ő látja az események kapcsát, bele vannak

oltva a cselekvések motivumai; a cselekvők eszméit, gondolkodásuk módját ösmeri, a nélkül hogy ezekről számot adni szükségesnek tartaná. Előtte teljes a kép, de egy későbbi korban csak úgy érthetné meg művét az olvasó, ha úgy lenne præparálva, mint az, a ki írta. Bár a valóságot másolja, ritkán tudja előadni az eseményeket úgy hogy egymásból folyók, a jellemeket, úgy hogy igazoltak legyenek bár ő előtte egymásból folyók, igazoltak. Másfelől a valóság leg többször nem engedi látszani a tettek rugóit; pedig költői műben csak egynek hiánya is mily nagy hiány!

Gyöngyösi elé nagy akadályokat gördített, hogy egykorú tár gyakat dolgozott fel. Az esemény annyira új és érdekes volt, hogy országszerte beszéltek róla, s így a történeti hűség legszűkebb kö rében tárgyain nem alakíthatott. A történet pedig a maga valósá gában legtöbbször nem költészet; s mivel azzá alakítás nem emel heté, a költő Gyöngyösinek «holmiféle toldalékokhoz, fabulá dolgokhoz» s az eszményítés egy kezdetleges módjához kellet folyamodnia: kiválogatni az események azon mozzanatait, melyel hőseinek «örök emlékezetet érdemlő cselekedetei», de egyszersmind igazak is legyenek. Ez még magában kevés. A históriát, mely elő nem térhet ki, nem olvaszthatja össze a poesissel, mit követni akar Sem *Murányi Vénus*ban sem *Kemény János*ban nincsen semm magasabb eszme. Széchy Mária árulás által nyer férjet és szerel mében boldog; Kemény János eleste a harczban e tanusággá záródik be: ne menj a harczba, nem szegik nyakad.

Az epikai tehetség legkeményebb próbáján, a compositióban historicus marad: kezdi a történetet elől, s minden mozzanataiban megtartva a pontos időrendet, megy a végére. A dolgok természe tes rendje pedig magában még nem költői compositio. Épen csak csoportosítja az eseményeket, főbb mozzanataik szerint: I. Vese lényi szerelemre gyuladása. II. Veselényi és Széchy Mária szerelme III. Máriának és a várnak megnyerése. Ezen nagyobb csoportok ban aztán több kisebbet lehet megkülönböztetni, mit maga a költ meg is tett, könyve szélére írván a fejezeteket: «Magyaroknál elégedetlenségek». «Harmadik Ferdinánd Római császár és magyar király». «Rákóczy Györgytől Ferdinánd ellen háborúság indítta tik». «Az hitnek lakóhelye». «Vénus Márssal együtt választatik Murány megvételére Veselényi Ferencz mellé». «A szem a szere lemre való kalauz» — így tovább. Vagy *Kemény Jánosban*: I. Ke mény szerelme. II. Tatár fogsága és házassága. III. Hadakozása

törökkel. Az I. könyv részei: 1. A Lónyai-család, Anna özvegyen maradása. 2. Kemény szerelemre gyuladása. 3. Censabira szerelme, Anna megkérése. 4. A kérők s a jó válasz. Megragadta lelkét az érdekes történet, mely az ujság varázsával is kinálkozott, de nem látott benne egyebet, mint *szép históriát;* és nem fogta fel úgy, hogy az jellemekből foly és jellemekre hat. Igy nem alkothatá meg a főcselekvényt, s mivel nincs központ, a részek sem alkothatnak kerek egészet. *Kemény János* két, egymástól független részre szakad: I. Kemény szerelme s hosszú tatár fogsága után házassága Lónyai Annával. II. Hadakozása a törökkel. Anna, ki a mű első felében az események folyását intézi, a másikban alig hogy említtetik. Ime a mű nem egy egész, hanem két egész.

*Murány*ban a történet egy ágon folyik, nincsenek mellékszálai, melyek bonyolattá szövődve érdekesebbé tennék a főeseményt. A kezdet, mint minden kezdet, bajos, a czél elérése akadályokkal jár, a végén lakodalom van. De az akadályok nem hoznak mozgásba szenvedélyeket, nem teszik próbára s nem mutatják be más-más oldalról a jellemeket, élet és elevenség nem sugárzik belőlök a műre; csak ilyen akadályok: Veselényi nem szólhat Máriával, nincs kitől üzenjen, tótokon, barmokon keresztül jut a várba, kötélhágcsón verekedik fel. Kemény János története már több bonyolattal kinálkozik, de Gyöngyösi, mintha félne összeereszteni szálaikat, hogy majd nem tudja kibontani. Míg Kemény Annáért ég, ő utána meg Censabira, egy hiú és szenvedélyes nő, eped; de Kemény mit sem tud erről, a költő pedig mindjárt a jegyváltás után félreteszi keze ügyéből:

> Censabirának is más reménye nőjjön,
> Már ezekért feje senkinek se főjjön.

Fő pedig érte az olvasó feje, de hiába; nem folyik a cselekvénybe. A tatár rabság nagyobb epizód, mely lakodalma elől szakítja el Keményt; de csak egy levélváltás s az köti a főcselekvényhez, hogy a rabot Anna váltja ki. Mindössze is csak gát, mely egy időre megszakítja az esemény folyását. A szenvedő Kemény megmarad szerelmében — ennyi az egész.

Nem tartja meg az elbeszélő tárgyilagosságát, sőt alanyiságának áldozza fel strófáinak majdnem felét. Lyrai heve, mint áradt folyó, keresi a rést, hol kiönthessen; lyrai hang, még pedig nem mindig a helyzet lyrájáé, nyomja el a cselekvény fejlődését. Rend-

szeresen elmélkedik a történetesen felmerült tárgyakról s nem ösmervén az észrevétlen átmenet titkát: a fordulatokat elmélkedésekkel vezeti be. Veselényi látatlanban szereti meg Széchy Máriát —: elmélkedik, hogy ösmeretség nélkül is származik szerelem; a levélküldésben hőse igen óvatos; elmélkedik a levélirásról, a pénzről, az emberek megbizhatóságáról. Ha Széchy Mária szabadulni óhajt, Daedalus szárnyáról fűzi strófáinak sorát. Ha történeti kép festője esnék költőnk hibájába: bravourral dolgozná ki a személyek ruháit az utolsó gombig, a szoba butorozatát az utolsó szegig. Gyöngyösi terjedelmesen leír minden leírhatót: egy vadászatot, melyből nem hárul egyébb haszon, mint hogy Kemény a zivatar elől egy fa alá menekül, s ott elmélkedik Aeneasként hogy neki nincs Didója. Egy jegykendő, mythologiai képeivel; az ország állapotának békéről háborúra, háborúról békére; az időnek nyárról őszre fordulása — mind-mind, hosszan leíratnak. A *Csalárd Cupidó*ban a költő egy hosszú vadászatra megy Dianával, sok húzakodás után elejtet vele egy szarvast, egy vadkant és egy medvét, azon egyszerű példának okáért, hogy a költőnek is majdan három fenevaddal: test-, világ- és ördöggel kell megküzdenie. De még ez hagyján. Vadászat közben Diána elbeszéli Philomella és Procne történetét, több mint 200 versszakban, nem nyomósabb okból mint hogy egy felrepült fáczán eszébe juttatta a történetet; s e tanuság kedvéért: nyissátok fel szemeteket, hogy Venus fia meg ne csaljon benneteket. Mindezen kitérések csak rakodmányok az esemény vázán, Gyöngyösi alanyiságának váladékai. Vagy semmi vagy oly vékony szál köti őket az elbeszéléshez, hogy a művet ízről-ízre lehetne szedni; s kapnánk egy halmaz kis lyrai költeményt, nagy számú, apró részletekig kiszínezett leírást, nem kevesebb elmélkedést és mythologiai példát, melyek több versszakot adnának ki, mint maga az elbeszélés.

Csodálatos, hogy a historikus nem tiltakozott a költő merészsége ellen, mikor költött beszédeket ad a személyek szájába s oly levelezést költ közöttök, melyet egyáltalán nem vállalhattak magokéul. Ezekben ma is megütközünk, mert bennök nem az elbeszélő, hanem a lyrikus Gyöngyösi beszél.

Veselényit és Máriát Cupido olyanféle nyilakkal sebzi meg mint hajdan Phœbust és Daphnét. Igy keletkezik az esemény mozgató lelke: a szerelem. Igen könnyű módja a megoldásnak. *Keményben* repül a Hir, hogy árván maradott Anna s Hadad vár

— s Kemény szerelmes; megkéreti Annát, ez oda igéri kezét — s Kemény aggódó szerelmes. Mily erősen lehetett volna motiválni a szerelmet, különösen *Murány*ban: Veselényi nem látta ugyan Máriát, de első neje felmagasztalta előtte s mintegy megjósolta, hogy az ő halála után az lesz Veselényiné. Ez meg van Gyöngyösiben, de nem a maga helyén. Jean de Laboureur szerint «Veselényi folytonosan azon töprengve, hogyan szerezheti meg Murányt, egy izben embereivel egy faluban hált meg. Alvás közben ugy rémlett előtte, mintha egy nagy öreg ember felébresztené. Az aggastyán mellére tette kezét, mondván: Álmodjál minden jót Murány elfoglalásáról; tudd meg, bármennyire bevehetetlen, te mégis elfoglalod egy özvegy segítségével, ki a várban lakik. Ezzel a látomány eltünt. Veselényi felkelt és utána futott. A zajra felébredtek hadnagyai, kik vele egy szobában háltak, s mindenütt keresték az öreg embert, de nem találták. Veselényi fejéből azonban ki nem ment többé a gondolat, hogy az öreg segítségével fogja a várat megszerezni». *) A franczia ezt magától Veselényitől hallotta.

Gyöngyösinél a szerelem ugy tünik fel, mint a haditerv egy része; ide mutat az is, hogy az első találkozáskor Veselényi a szerelem tördelt szavai helyett erkölcsi prédikácziót tart Máriának a királyhoz való hűségről. Mária szerelmének motivumai megvannak Gyöngyösiben, de nem a maguk helyén:

Szolgáim!
Tudjátok méltatlan sok szenvedésemet,
Atyámfiaitól vett kisebbségemet,
Melyek éles tőrként sebhetik szivemet,
Epesztik, mint méreg, keserves fejemet.

Borult volt miattuk életem homályban,
Ők voltak a napok, s fénylettek Murányban;
Én, mint homályos hold, öltöztettem gyászban,
Töltvén óráimat sok titkos sirásban.

De megszánta Isten árva életemet,
Igérte köd után kivánt napfényemet,
S elhozzá ezennel várt segedelmemet,
Ki is megszabadít ezektől engemet.

E helyzetnek, s nem Cupido nyílának kellene előkészítni a királyi hadvezér szerelmes levelének utját, s az elhagyott, méltat-

*) Idézi Acsádi Ignácz: Széchy Mária.

lanul szenvedő nő szerelme, menekülése Veselényi karjaiba, meg lenne fejtve.

A szerelmes Veselényi ugyanaz, *a mi* a szerelmes Kemény; Széchy Mária csak némi külsőségekben különbözik Lónyai Annától. Alakjok Marsnak és Venusnak általános rajzában, a vitézség és szerelem abstractiójában mállik szét. Jellemök nincs átgondolva eleitől végig, sőt nem is ugy fogta fel őket a költő, mint jellemeket. Épen nem ütközik meg személyei következetlenségén, sőt a legnagyobb készséggel ajánlja fel elmélkedő tehetségét s bő példatárát kizökkenéseik igazolására. Amennyiben jellemez, cselekvőleg is elénk vezeti a személyeket, de mégsem annyira drámailag festi, mint analysálja őket. Embereiről általánosságban elmondhatjuk, hogy hosszu leveleket irnak egymásnak, egymással szemben pedig ének oldja meg nyelvöket; a levelek elmélkedések megerősitve kellő számu mythologiai és történeti példákkal; az énekek közt nem egy elkezdett és befejezett dal. A levelek és énekek nem a helyzettől, melyben elmondatnak, s nem azoktól, a kik elmondják, veszik értéköket: hanem a bennök foglalt általános emberi eszméktől. Igen szépek és helyzetből fakadók Veselényi ama szavai, melyekkel Máriát az első találkozáskor, a harmatos fűre terített palástjára leülteti:

Boldog az az óra, melyben láthattalak,
Sok óhajtásomra ide várhattalak,
Ismeretlen szolgád, kézen foghattalak,
Özvegy palástomon megszállithattalak!

Ezek a sovárgó szerelmes szavai. De két versszakkal alább már a királyi hadvezér beszél loyalitásról, s hálátlanságot vet szemére a Széchyeknek, kiket osztrák fejedelmek hozának paraszti voltukból nemességre, grófságra. A lobbanékony szerelmesnek a hegymászásban ugyancsak izzad az üstöke, a kötélhágcsó igen megviseli lábát, egy izben vissza is esik, szerencsére megkapják, fáradtan aztán utánok nehézkedik. Ezzel pedig nem igen illik össze amaz óhajtása, hogy szeretné apró személyét felvenni egy gyenge fecskének; kedvese mosdó vizének sarát apró lábaira függesztené s a kedves haja szálaival puhitaná özvegy kis fészkét.

Kemény János jelleme csupa ellentmondásokból áll: érzékies és idealista, lobbanékony és higgadt fontolgató, vakmerő és óvatos. Már a férj temetésekor birni óhajtja Annát; maga elé

képzeli a temetés mozzanatait, kérője fellépését — távol a «lenni vagy nem lenni» gondolatától; mert

— — a sziv mint száraz pozdorja,
A fellobbanásra nála oly hamarja,
Alig lát valakit, máris azt akarja,
Hogy megölelésre szorithassa karja.

Később pedig neje s hazája szeretetében idealismusra emelkedik. Hannibáli vakmerőséget s fabiusi óvatosságot egyesit személyében. Természetes, hogy részvétünk nélkül megy a harczmezőre s rabságra: nem ösmerjük eszméit, érzéseit; ő előtte csak ez áll: «Szerzik a hirnevet idegen helyeken», mint szerezte N. Sándor, Caesar, stb. Szerelmi aggódása, lázas hánykolódása, nyugtalan vágya — melyekben *egy* Veselényivel — affectáltnak látszik; rabságában nem a szerelmest, hanem a szenvedő embert szánjuk; az otthon maradt nő számára nincs vigaszunk: szerelmöknek nemcsak megérését, de még magvát sem láttuk.

Széchy Mária nehány élénk vonását különcz természetének köszönheti: sisakban, pánczélosan jár, várat védelmez, veszélyben férfias bátorságot, higgadtságot és eszélyességet tanusít. Lónyai Annát már csak névleg ösmerjük. Venus, ki elnyeri az arany almát, Andromache, Penelope, Julia, ki mind végig hű marad. Két kisebbrendű alak igen jól van festve. Az egyik a tréfás Décsei, Kemény követe Lónyai Annához. Először mint kérő, szinleléssel lép fel; valami elzálogositott birtok kiváltása iránt jelent meg, úgy mond. Mikor jó hirt viszen, először tréfára fordítja a dolgot, hogy hiába járt; majd megvallja az igazat s így jellemzi Annát:

Nemcsak *Hadadig* kell az ilyenért menni,
Hanem méltó érte *hadaknak* is lenni;
Járást, nemcsak *várást* fáradozva tenni,
Víván, nemcsak *híván* másoktól elvenni.
Nagy *kincs*, jól rá *tekints*, el nem kell nyeretni,
Vért, nem más olcsóbb *bért* kell ezért fizetni,
Tőrrel hogy sem *pörrel* érte ellent vetni
Óhajtod? Óhatod hozzá nem sietni.

A másik Censabira urnő, ki roppant szerelmes Keménybe; sem szép, sem fiatal, de «Csinosítja magát teljes erejével, Tart gyakran tanácsot tüköre fényével». Kemény rá sem néz, csak szolgái áltatják, kiket bőven fizet. A leendő Keményné már a boldog házas életről ábrándozik, mikor nagy sisakosan lovagol Kemény

oldalán. Epizódjának ezzel szála szakad. Kár, hogy nincs beleszőve a műbe. Itt-ott egy-egy vonás s e két alak rajzolása azt mutatja, hogy Gyöngyösinek lett volna jellemfestésre is tehetsége, ha több figyelemmel és tanulmánynyal dolgozik vala. És ha nem zsufolja meg költeményeit fabulás dolgokkal s leleményes toldalékokkal; ha nem akar annyira tudósnak látszani: a szerkesztésben is szerencsésebb lesz vala. *Kemény János* harmadik könyvét olvasva gondoltam ezt.

E könyvben Kemény János rövid fejedelemsége s halála van megénekelve. A költő lelkét annyira megragadja a tárgy, hogy nem ér rá elmélkedni; annyira beleéli magát az emberek dolgába, hogy nincs ideje az Olympusra menni istenekért s mythologiai hasonlatokért. A történet eleitől végig folyton emelkedik. Kemény Jánostól egy perczre sem marad el részvétünk s folyvást erősbülő balsejtelem készit el bennünket szomoru sorsára. Az ország kormányát állhatatlan ember tartja kezében, háboruk emésztik és terhes adó nyomja a szegény Erdélyt. Kemény hazája szerelméből s régi bosszujából Barcsay iránt elfogadja a fejedelemséget, s a porta, vagy ha azt meg nem nyeri, a császár segélyével vissza akarja vívni hazája szabadságát. A portán elárulják, hogy a császárral czimborál, a szultán hadat küld ellene; a császár késik az igért segélylyel. «Édes hazájának ily veszedelmében Majd megszakad Kemény keserves szivében». Végre megérkezik a segély, de Montecucculi seregében dögvész üt ki s visszavonul. A magyarokban sincs lelkesülés, az ifjuság elpuhult, elfajzott. Kemény magára marad. A hazafi keblét apai fájdalom is szakgatja: készülődése közben veszi a hirt, hogy Ferencz fia meghalt. De elsőbb a haza, jó hirnév, becsület a szivbeli gyásznál.

Mit is árt, napjai e muló életnek,
Más örökösebbel ha felcseréltetnek?

Könytelenül vesz végbúcsut nejétől; csak a hazafi szivét viszi keblében s a győzelem biztos reményében Erdély felé siet. De már első lépését elhibázza: Nem tudta meggátolni a két török hadtest egyesülését; Nagy-Szőllősön meglepik. Kemény lova kifárad, másra ül. Még tekintete vidám, még a győzelem reménye lelkesíti. Teleki Mihály intése, hogy végveszélyben forog, mentse meg magát gyermekének és nejének: balsejtelemmel tölti el szivét; de e szavakkal marad helyén:

. . Elkölt már az; későn siettetnél,
A jó hir s becsület drágább mindeneknél.

Fia Simon s hű vitézi elvágatnak tőle, alóla kiesik a ló; Gyulai István át akarja adni a magáét, de neki fejét szegik s Kemény nem juthat lóra.

Látván, hogy nincs remény tovább életében,
Becsületes halált tökéll el szivében.

Mint «busult vadkan», sok sebből vérezve tartja fel a törököket s dzsidások döfései alatt hanyatlik el.

E könyvet már szinezete, tárgya megkülönbözteti a többitől. Egyebütt nem látjuk a kor képét, ezen rajta van korának szinezete. A török és a császár közt ingadozó Erdély, fondorkodások a portán, magyaros színnel tarkított török tábor, a fejedelmek változásában bizalmatlan erdélyi várak s az ország viszontagságai közt lehangolt, elfajult ifjuság — mind igen szépen és helyesen vannak feltüntetve. A tárgy sem olyan adomaszerü, mint Veselényi vagy Kemény házassága: ez egy lap Erdély szomoru történetéből, mely a hazafiság cultusával van megirva. Érezzük, hogy hősével együtt a költő is lelkesül, s értjük az eszmét, mely őket lelkesiti. Ez eszme körül kerekebbé formálódik a cselekvény, a jellemek nem bonyolodnak ellentmondásokba s a költő nem esik ki a felvett hangulatból. Szokott kitérései: a leirások és elmélkedések itt motiválva jelennek meg. Hosszan szól Kemény őseiről, de azt akarja megmutatni, hogy e tekintetben is fejedelmi ember. Kemény hosszasan elmélkedik ugyan, de a haza sorsáról, s gondolkozásában tettek csirája rejlik. Erdély állapotának leirása igen érdekes s a dolgok megértésére feltétlenül szükséges. Csak a tanusággal nem vagyunk kibékülve: A ki ezután az ország dolgában kardot fog, vigyázzon, a maga nyakához ne szabja; az idétlen próba megártott már sokaknak; kivel a seregek ura van, azé a nyereség.

Én ezt a Részt, Kemény János III-ik könyvét, tartom Gyöngyösi legkitünőbb művének, nemcsak eszme, szerkezet és jellemzetesség, de nyelv és verselés dolgában is. Csak az a kár, hogy Rész, s nem független egész. Talán itt érezhette Dugonics is, költőnk legnagyobb tisztelője, «a versekben való édes folyamatot, válogatottságot s ékes magyarságot» leginkább, miket, mint mondja, különösen Keményben érzett. A kezemnél levő régi példányokban e

lapok vannak leginkább megviselve, megjegyezgetve. Talán a egész közönségnek ez volt legkedvesebb olvasmánya.

Kevesebb szóval szándékozom megemlékezni Gyöngyös többi műveiről.

A *Csalárd Cupidó*ról már szóltam. Elbeszélés alakjában tanköltemény ir és játszik el itt a költő, azon eszmék között melyek a szerelem örvényein a tiszta élet geniusához vezérelték Ez a legfabulásabb műve. A jelképesség mint sürü köd boritja Már *Murányi Vénus*ban machinát alkotott az istenekből, pedig a előszóban megmagyarázza, hogy Marson vitézséget, Venuson sze relmet kell érteni. *Cupidó*ban még tovább megy: itt magával költővel dialogizálnak az istenek, Diana csókkal pecsételi meg költővel való szövetségét s megerősiti a gyarló halandót Krisztu eszméiben. Érthetetlen volna a költemény, ha Dianát pogány is tennőnek tartanók s nem annak vagy legalább olyasnak, a kine én gondolom. Legnagyobb hibája e műnek, hogy a költő, elra gadtatva képek- és ötletektől, műve irányát egészen félrevezeti a oktatás czéljától; az olvasó nem tud komoly képet ölteni a tiszt élet geniusa előtt. Fel akarván mutatni Cupido kegyetlenségét é mérges nyilait: egy képsorozatot nyujt a tisztátlan szerelem rab jainak nyomorából. S ime az erkölcsbíró komoly képe átváltozik az undorító kép a frivolitas szinét ölti fel.

A *Rózsakoszoru*ban a költő a földiekről az égiekre emeli sze mét. Maga is érzi, hogy kelletén tul belemerült a világ hiábavaló ságaiba előbbi műveiben.

Mert, a mit ottan feltettél
Elmédben s elődbe vettél:
Mind hiábavalóság;
Sőt abban oly is lehetett
Mely által sértést vehetett,
A lelki ártatlanság.

E nyilatkozatnak *Csalárd Cupidó* kaczérságaira kell vo natkoznia. Sem *Murányi Vénus*ban sem *Kemény János*ban ninc semmi olyas, melytől sértést vehetett volna a lelki ártatlanság A művet vezeklés hangja hatja át, mint Balassa Bálint, Rimay é Benitzky énekeit; a versalak is azt mutatja, hogy ezek hatás alatt keletkezett. De egyéni, benső érzelem van benne, s hangjába őszinteség, eszméiben mélység. A költő ugyan imádságul ajánlja

de nem gondolom, hogy ugy irta volna, mint a papok az imádságot; s az ilyen sorokat:

Megvallom: tőled elszöktem,
Ellened pártot ütöttem.
Tudod azokat szivesen
Megbántam és keservesen
Érzem most is a fájdalmát —

nem általában a bűnbánó ember, hanem a bűnbánó Gyöngyösi ajkára adom. E komor bűnbánat háttere egészen sötét; ha csak az nem vet rá némi világosságot, mit a *Csalárd Cupidó* fejtegetése közben a költő szerelmi viszonyairól sejtve-gyanitva mondtam. E mű csak annyiban elbeszélő, hogy a hymnusi ömlengések Jézus életének különböző szakaszaihoz alkalmazkodnak. Mintha képeken szemlélné a költő a szent történetet, hymnusokat zengedezve. Jézus életének szakai szerint így oszlik fel a mű: I. Rész. Örömnek rózsái. II. Rész. Keserüségnek rózsái. III. Rész. Dicsőségnek rózsái. Mindenik rész 5-5 rózsából áll. Az elbeszélés az olvasóhoz vagy Jézushoz és Máriához intézett szózatokba van szőve, ilyen formán: Kelj fel, bűnös lélek, nézd, mint viszik Megváltódat Kinhalálra; Vagy: Óh Jézus! mint szegeznek Keresztfára s mint csufolnak meg halálodban is. Az apró részletezés s a rövid sorok sűrű rímelése által okozott áradozás csökkenti a mű hatását, és sokszor nagyon is emberies színben tünteti fel a Megváltó isteni alakját.

«Kár, hogy olyan rendetlenül vagyon a Chariklia historiája s nem veszi valaki azt igazításba». Báró Andrásy Péter e szavai buzdították Gyöngyösit Heliodor *Aethiopicájának* átdolgozására. Heliodor triccai püspök az ötödik században élt, Arcadius és Honorius császárok alatt. Művének czíme: Αἰθιοπικῶν βιβλία δέκα. A görög szöveg első kiadása Baselben jelent meg 1535-ben; a kéziratot Obsopoeus Vincze rendezte sajtó alá; ő azt egy katonától vette, a ki meg Mátyás király könyvtárából rabolta. A költemény tárgya egy ifjunak és egy leánynak, Theagenesnek és Charicleának állhatatos szerelme. A monda szerint e könyv szerzőjének állásába került: midőn azt kivánták tőle, hogy vagy égesse meg művét, vagy tegye le a püspökséget, ő az utóbbit választotta. Művét később Európa majdnem minden nyelvére lefordították. Különösen kedvelték a francziák. Mondják, hogy midőn a gyermek Racine-tól tanítója elvette az *Aethiopicát*, a tanítvány egy másikat szerzett;

s midőn azt is elvette tőle, Racine ezt mondá: «most már tűzbe dobhatod, mert könyvnélkül tudom». Magyarra is leforditották, még pedig versekben, még Gyöngyösi előtt; ő ezen «régi versek rongyából és azoknak sok fogyatkozásából ujabb és jobb rendbe vette», s ily czím alatt adta ki: *Uj életre hozatott Chariclia*. Heliodor művének 10 könyvéből csak az 5 elsőt adja többé-kevésbé hiven (Chariclia I—IX. részében); a többiekben egészen önkényesen jár el: itt megcsonkítja, ott megbővíti s az eredetivel nem is egyképen végzi be a történetet. Ez a különbség Gyöngyösi és Heliodor közt erre a feltevésre indította Dugonicsot: egy névtelen magyar köntösbe öltöztette az *Aethiopicának* 5 első szakaszát; itt vagy abbanhagyta művét vagy belehalt; egy másik névtelen a maga fejéből kiegészitette a' történetet. Ezen versek rongyából szedte aztán rendbe Gyöngyösi *Charikliát*. Dugonics Gyöngyösinél sem találván híven a történetet, lefordította Heliodor regényét, nem ugyan az eredetiből, hanem latin fordításából, *A szerecsenek* czím alatt, báró Andrásy Péternek ama szavait választva jeligéül, melyek 100 évvel azelőtt Gyöngyösit a történet rendbehozására buzdították. Módomban volna összevetni Gyöngyösi művét Heliodor regényével, de sok haszon nem háramlana belőle, a mellett a hosszú és szövevényes regény tárgyalása kivenné dolgozatomat formájából.

Gyöngyösinek tulajdonítanak még egynehány névtelenül megjelent művet. Ezek közül legméltóbbnak találja Dugonics Gyöngyösihez a *Cuma városában építtetett Daedalus temploma* stb. czíműt, melyet még az ő idejében széltére árultak a zsibvásárokon a többi szent énekekkel együtt. Faludi Ferencz czíme nagyságából, magyarságából s a mythologiai példákból gondolta, hogy a Gyöngyösié. Verselése nem rosz, megközelíti a Gyöngyösiét. Hanem már a *Szép ének az híres nevezetes Nemes Nemzetes és vitézlő Tunyogi Sámuelről* stb. cziműnek csak annyi a köze Gyöngyösihez, hogy *Kemény Jánosával* és *Polinodiájával* egybekötve árulták; Dugonics azt gondolja, hogy «valamelyik collegiumban egy szakácsinas készítette, midőn egyszer jó kedve szottyant». *Tésla Mihály siralmas krónikáját* is költőnkének tartották, Dugonics szerint «némely füstfaragók, vagy talán tehetősebb emberek is, kik a maguk verseit az övéihez ragasztották, a jót a roszszal egy czégér alatt árulták». Szintén egybekötve jelent meg Gyöngyösivel egy *Álomkönyvvel* együtt, melyre Dugonics ezt mondja: «Övé-e, nem-e, nem vitatom, se nem tagadom. Reá érhetett Gyöngyösi, hogy némely álomnak tapasztalt kimenetelét, a régi

magyarok szokása szerint, feljegyezte, ki is nyomtatta». Így módunkban volna tudomást szerezni költőnk álmainak következményeiről: Babot enni: betegség; bánkódni: öröm; betegeskedni: rabnak jó, másnak gonosz; csukát látni: szapora eső; darut látni: jó stb.

Szerkesztés és jellemfestés dolgában kevés jót tudtam mondani arról a költőről, kit a magyar Parnassus több mint száz évig fejedelmének ismert. Avagy lehet-e epikai műnek szerkezet és jellemzésbeli nagy fogyatkozások mellett is tartós hatása? Nemcsak Gyöngyösi példája mutatja, hogy lehet. Hány bálványozott írónk volt és van, ki nem jó compositor és psycholog! Az olvasó közönség nagyobb részét, melynek figyelme a részletekhez tapad, az ily művek is kielégítik, akár el is ragadják; csak az a kisebb rész rázza fejét, mely az egésztől vár hatást. Gyöngyösi bámulói és követői ama nagyobb részhez tartoztak. Halljuk például Dugonicsot, fejét amaz iskolának, mely Gyöngyösit vallá mesteréűl: «Minő gyönyörűség ama Bronteseknek műhelyébe menni, holott Kemény János számára a békót kalapálják! Mily szép a jegykendőnek leirása! a vadászat! Décseynek enyelgései — — — ezen könyv volt ösztönöm, melylyel a magyar nyelvnek kisimítására ingereltettem». Tehát a részletekben, a nyelv és verselés simaságában keresi és találja gyönyörűségét.

Gyöngyösi hatásának titka valóban ama *válogatott helyekben, a költői szólam, a verselés és nyelv* erejében és bájában leli magyarázatát. Könyveit nemcsak elbeszélésekül olvasták a régiek; feltalálhatta ott a hazafi sóhajtozásainak, a szerelmes érzelmeinek általános kifejezéseit; életelveket, emléksorokat nagy választékban lehetett onnan szedni.

A leirásban Ovidius volt példányképe, s igen sokszor átcsap a költői festés határán, mintha illustrátió alá akarna irni. Ovidiusra vall többek közt Cupido háza tájának, az öröm és szomorúság hajlékának leirása, a Gyász, Kétségbeesés, Harag, Nyughatatlanság, megszemélyesített alakjaival. Gyöngyösinél is van arany és vas idő; a jegykendőt és gyűrűt mythologiai képeikkel szintén Ovidius modorában festi le. S mindezekben oly éles megfigyelő tehetséget, szellemességet tanusít, mint előtte senki. E fajta képei közűl kiválik a vadászatra induló Kemény és fiai rajza:

Keménynek csendesen ballag paripája,
Két sütéssel jegyes a jobbik pofája;
Oláhországi ló, a mint a formája,
Játékos zabláját rágdogálja szája.

Bal felől van Simon, mendegél melette,
Portán tanult lova egy lábát felvette,
Mint a könnyü lejtős, azt megint letette,
Változtató kényén ugrálgat előtte.

Jobb oldala felét Ferencz fia tartja,
Ez is atyja előtt lovát mutogatja;
Szarvas módon szökik, mosolyog az atyja,
Hogy erős ugrását csak alig állhatja.

Legfényesebben ragyogtatja leiró tehetségét, mikor nem festő hatására törekszik, nem állítja versenyre a szót a szinnel: h nem a szónak időbeli természete szerint tartalmokat s nem alakj kat ragadja meg a tárgyaknak, nem ecsetelve, hanem elbeszélve fes És noha — a két művészet külömböző természete miatt — i legnehezebb lenne Gyöngyösit illustrálni: itt nyujtja a legélénke képeket. E valódi érzékkel irja le Kemény János békóját; nem magát a békót, hanem a kemény kovácsmunkát, mely még a h óriási erejü kovácsot is megpróbálja. Egy mázsa vasat vesznek el tüzet szítanak a fúvó gégéje körül s mikor a vas hajnalszínt mut s leégett minden salakja: zúgnak a pörölyök, donganak a szikrá a mázsa vasból öt szem lánczot vernek, ezt teszik Keményre.

A török tábor egészen megelevenül; s azonkívül, hogy mi rajz kitünő, oly élénk képet nyujt a gyors keleti lovakról s erős t rökökről: hogy Kemény János vesztének sejtelmével telik el az o vasó. Gyöngyösi nem kevesebb gondot fordít a lovakra, mint a emberekre: ösmeretes, mennyire szereti lovát a keleti ember. Am kanczák fiai e lovak, *kik* a rege szerint széltől vemhesedtek. Ol bég lováért sokat jártak-keltek, míg rá szert tehettek; néha eg rabló bég tulajdona volt, ki vármegyéket száguldott be rajta; eze ült, midőn a négy Esterházyt levágta is. A vezér a kanizsai bégs get adta érte cserébe, aztán egy jó barátjának elajándékozta; ett vette meg Olaj bég 300 aranyért. Ibrahim atlasz kaftánban van, m a portán kapott ajándékba; arczán a sebet, fülén a csorbát a nag győri csatában egy rácz szablyájától kapta. Kara Mehemet dalm és török vegyülék; mint hegyes vidék szülötte, kitünően bánik

nyillal. Recsep öcscse a pasának, de vállasabb nála; félmázsás buzogányt visel; «nincs oly erős ökör, melyet futásában meg nem tart, ha kaphat annak a farkában». Serege a véghelyiekből áll, kik a Zrínyiek csatáiban edzették meg vitézségöket.

Gyöngyösiben a leíró tehetség erős lyraisággal egyesül. Ki csak néhány lapját olvasta, készséggel elismeri Arany János igazságát: hogy Gyöngyösi alapjában lyrai költő. Egykedvűen megy át a pusztán történeti dolgon, s ott érzi magát elemében, hol honszeretet- vagy szerelemről szólva, kiöntheti érzelmeit; személyeitől ő veszi át a szót s ajkán dallá olvadnak a szavak. S e lyrai helyeket sokszor nagyobb élvezettel olvashatjuk kiszakítva, mint alkatrészekül az elbeszélésben; mert bennök oly általános eszmék vannak, melyek magokban hordják s nem a helyzettől és személyektől veszik érdemüket; sőt sokszor a helyek- és személyekkel való dissonantia csökkenti hatásukat. A lyrai hév megoldja a költő nyelvét s legszebb sorait sugalmazza. Lássunk egyet-kettőt. Czímmel én látom el őket.

Kesergés a haza romlásán.

Veszni tért kis hazánk, forogsz mely sok koczkán!
Hány felé vetett már a szerencse sarkán!
Hol egy ellenségnek, hol másnak vagy markán,
Régi szép épséged mely miatt áll csonkán.

Miképen sirassam ily romlottságodat,
Mivel könnyebbitsem nagy fáradságodat,
Melylyel épithetném romlott országodat,
Miként vigasztalnám szomoruságodat!

Midőn megszemlélem sok romlott bástyáját
Szegény országomnak, s megtompult szablyáját,
Szélvész közt habozó, bujdosó bárkáját:
Sohajtással mondom keserves nótáját.

Óh! a régiektől elfajult nemzetség,
Hiredben, nevedben korcsosult nemesség!
Mióta köztetek nincs az egyenesség,
Ily rutul azóta prédál az ellenség.

A meddig egy szivvel fogtál, magyar, fegyvert,
Volt-é oly ellenség, a ki téged megvert.
Kardod minden ellen diadalmasan nyert,
Sok préda, nyereség lábod alatt hevert.

Hol a szép hir, szép név, szép drága nyereség,
Kit elődbe rakott sok hódolt nemzetség,
Vagy harczokon adott a győzött ellenség ?
Mind elprédálta azt az egyenetlenség.

Tedd félre nemzetem ezt a délczegséget,
Mint régen, kövessed az egyenességet,
Ne fogyaszd magadat! Találsz ellenséget,
Ki majd ránt nyakadra siralmas inséget.

Dal a kegyesről.

Szivem rejtekének tündöklő csillaga!
Heléna szépségü kedvemnek virága!
Felderült napomnak nálad van világa,
S uj fénynyel tündöklő szép világossága!

Ha rózsám szépségét kezdeném számlálni,
A mi benne tetsző, azt mind feltalálni:
A ki azt meghallja, tudom, meg fog állni,
Vagy, hogy többet halljon, nálam is fog hálni.

Nemcsak Gyöngyösinek legszebb sorai, hanem ma is szép sorok. Eszme, szó, rhythmus összhangba olvad. A nyelv mindenütt ugyan, de a lyrai helyeken különösen tömör, fordulatos; vers és rím a rhythmusnak addig s még azután is soká nem hallott bájaival cseng.

A Sándor-vers nála egészen átalakul. Előtte is ez volt az elbeszélés leghasználtabb formája, mert igen kényelmes volt abban, hogy neveket, évszámokat, terjengős szavakat sallangós képzőstől, ragostól magába fogadjon. Nagyobbára megtartották a középmetszetet, vagy azt sem; négyes rímekkel irták volna, de hol ugyanazon szó *vala* a rím mind a négy sorban, sőt sokszor versszakokon át, hol egyik sem rímelt. Mértékről szó sincs; rhythmus csak elvétve csendül meg egyes sorokban, ugy hogy a versalak meghatározására válogatni kell a sorokat. Gyöngyösi lantján az addig unalmas, egyhangú Sándor vers a legváltozatosabb s igy elbeszélésre legalkalmasabb s egyszersmind legmagyarosabb formává alakul. A középmetszet kétfelé vágja a sort s a hat szótagból álló félsor a Sándorvers összes változatai szerint oszlik meg. Azt gondolná az ember, hogy a négyes rímből mind a négy sor együtemüsége, együvé tartozósága következik; holott elég, ha csak a rímelő ütemek meg-

felelő szótaguak. Gyöngyösinek kitünő érzéke van s e változatokban is arányt találunk.

Keménynek | csendesen || ballag paripája,
Két sütéssel | jegyes || a jobbik pofája,
Oláhországi ló, || a mint a formája,
Játékos | zabláját || rágdogálja | szája.

A két közbülső sor ütemoszlása egyforma, de más, mint az első soré; a negyedik sor aztán az első lebegésébe esik vissza, s mintegy bezárja a versszak dallamát. Ez nem egyedüli eset, s ösmerve Gyöngyösit, nem is tartom esetlegességnek. A magyar népdalnak is megvan a többek közt az a sajátsága, hogy szereti, ha a két közbülső sor dallama egyenlő egymással, az elsőé az utolsóval. (Pl. Vékony haja van a piros almának. Ez az én szeretőm, ez a piczi barma. Nem ver meg engem az Isten.)

A mondat sulya minden egyes ütemet kiemel, de legnagyobb nyomatékkal a sor közepét és végét érinti, s azt a lebegést szüli, a melylyel a zene rhythmusában lendülnek dalaink. Mértékről is szólhatok, s ennek Gyöngyösi kitünő zenei hallása a szabályozója. Ez őrködik a jó hangzás felett: hogy össze ne torlódjanak egyhangú, nehezen gördülő szavak, hanem szabadon, könnyen lebegjenek. Meg nem tűr egymás után sok hosszú vagy sok rövid szótagot, a nélkül, hogy szabályt alkotna a szótagok időmenyiségéről. Itt egy szapora anapæstusi láb, s utána egy molossus andalog; de két anapæstus vagy két molossus nem igen kerül egymás mellé; olykor a sor egyik felében két friss lebegésű croticus vagyon, a másik fele aztán halkabb trochæusokkal vagy spondeusokkal üti helyre; a lengedező choriambus után rendesen megpihen a rhythmus, hol egy spondeuson, hol egy trocheuson. A choriambusok a legdallamosabb ütemeket adják; a magyar rhythmus általában kedveli, ha két rövid szótagot hosszuk vesznek közre, akár egy ütemből, akár ha kettőből kerül is ki a choriambicus lebegés. Ilyen sorokat Gyöngyösinél s Arany Jánosnál sűrűen találunk.

A rímek ma már nem nagyon, de abban a korban igen kitünők. Ne feledjük, hogy Gyöngyösi mind a négy sort rímeltette s hogy nyelvünk tiszta rímekben vajmi szegény. Mikor még az asszonánczot nem ösmeri a műköltészet: elösmeréssel kell lennünk az oly rímek iránt, melyeket két egyforma súlyú szótag s ugyanazon magán- s mássalhangzók alkotják, ha ugyanazon képzőjök

vagy ragjok van is. Gyöngyösi legalább kikerüli a Sándor-versek leggyakoribb hibáját: nála a rímelő szók ha ugyanazon mondatrészek is, nem ugyanazon mondatnak a részei.

Ritka az ilyen sor:

Midőn *megszemlélem* sok romlott *bástyáját*
Szegény országomnak s megtompult *szablyáját* . . .

Rhythmusa majdnem mindig *benső, gondolatbeli* s nem pusztán *külső, szóbeli* megoszláson alapul. Egy gondolat egy sorban többnyire be van fejezve; a rím határt szab, szünetet jelöl, bezárja a sort és egyszersmind a gondolatot; nála ritka az, a mit én *sortörésnek* nevezek, mikor t. i. a mondatnak valamelyik része átnyulik a másik sorba, mint az előbbi példa mutatja ; vagy mikor a sor sőt az ütem közepén bevégződik a mondat:

Szállj le. | Ereszkedjél a tágas térségre.

Többnyire, ha megtöri is a sort, ott töri meg, a hol legkevésbbé szakítja meg a rhythmust, a hol különben is nyugvás van: a sor közepén.

Ne fogyaszd magadat. | Találsz ellenséget . .
Látok ott egy ifjat. | Nem tudom kicsoda.

Gyöngyösi nyelve valóságos költői nyelv: feloldja a prózai körmondatosságot; nem ölti egymásba, nem fonja: hanem egymás mellé rakja a gondolatokat. Leghasználtabb eszköze erre az *inversio.*

Arany János az inversiót igy magyarázza meg:*) «A magyar rhythmus a legszorosabban összetartozó részeket egy hangsúlyos gócz köré gyűjti, s ez által egyszersmind a körmondatos szerkezetnek ellene munkál, azt már elemében lerontja, mint ez a rhythmus természeteben fekszik.»

Zrínyi épen az ellenkezőt teszi: inversióiban az együvé tartozó mondatrészeket szétveti egymástól, mint a latin; s minthogy nyelvünknek egészen más a természete, szavaink egymáshoz tartozóságának nincsenek oly határozott jelei, mint a latinban: inversiói sokszor a megértést is megnehezítik. Erőszakosan forgatja fel a mondat rendjét minden rendszer s magasabb czél nélkül; csak

*) A magyar nemzeti versidomról. Próz. dolg.

hogy középmetszete és ríme legyen, miken kívül nincsen is egyéb kelléke a versnek soraiban. Más a Gyöngyösi inversiója. Ő már úgy jár el, mint Arany János mondja: az együvé tartozó részeket összeszedi. De mivel ezzel még igen sok jó inversiója nincsen megmagyarázva: szeretném Arany János definitióját bővebben kifejteni s némileg módosítani. Kifejteni: miért nem szereti a rhythmus a körmondatos szerkezetet, s módosítani: hogy az inversio a rhythmuson kívül még más czélt is szolgál.

Népdalainkból indulok ki. Zeneileg a népdal minden sora befejezett egész; minden sor végén szünet van, sőt minden ütem után van egy kis pihenés. Ugyanaz a magyar vers rhythmikai törvénye is: a rhythmus egy sorban kilebegi magát s megpihen; sőt, mivel minden ütem a végén leszál, elején emelkedik: a rhythmus kisebb szünetet tart minden ütem után. A sor *értelmének* is e törvényt kell uralnia: tehát a gondolatnak a rhythmussal együtt egy sorban befejeződnie, legalább annyira, hogy a sor végén mondattanilag is szünetet lehessen tartani; sőt az ütem is megkivánja, hogy benne a szó véget érjen, hogy az ütemek közti szünet a szót ketté ne vágja. Különben, ha a mondat átnyulik a másik sorba: sem az első sor rhythmusa be nem záródhatik, sem legtöbbször a második oly nyomatékkal, mint az első, nem kezdődhetik. Pedig a megfelelő soroknak egyenlő lebegésüeknek kell lenniök. *Ezért szereti a vers egymás mellé s nem egymás alá rendezni a mondatokat, hogy t. i. mondattanilag is egyenlő értéküek legyenek.* Teljes rhythmicus sort tehát csak befejezett gondolat alkothat. Ez által van megmagyarázva: hogy a mondat sem a soron belül, sem túl be nem fejezhető, csak a végén; s hogy a körmondatos szerkezet, mely a gondolatot talán több soron át függőben tartja, a rhythmusnak ellensége.

Ezt azonban sem a népköltészet, sem költőink nem veszik szigoruan; s jól teszik; mert a szabálytalanság által az egyhangúságot törik meg. Isten mentsen az olyan verstől, melynek minden üteme az elején nyomatekos, minden ütemében be van fejezve a szó, s minden sorában a mondat.

De tovább megyek: az inversio nem csak a rhythmust szolgálja. Ha Szent Bernát hymnusának kezdő sorát («Szent keresztfán ha imádlak») a közönséges szórend szerint alakítom:

Ha *szent* körösztfán imádlak

a rhythmus felbomlik, mert a mondattani nyomaték nem oda esik, hová a rhythmus kivánja. Ha így alakítom:

Ha *imádlak szent* körösztfán,

akkor megvan a rhythmus, megvan az inversio s ennek az a kelléke, hogy — a mint Arany mondja — a kötőszót igéje elé veti. A körmondatos variáns egy szóra vonta, az inversios arányosan megosztotta a nyomatékot. Már csak ezért sem szeretheti a rhythmus a körmondatot.

A mint az eredetiben van, úgy még jobb; mert az első ütem nyomatékos szóval kezdődik. De nemcsak rhythmikailag jobb: inkább megfelel a vallásos érzéssel eltelt szívnek, azon fogalommal kezdeni a sort, mely neki *lényegesebb*, melytől mintegy az impulsust veszi, s nem lényegtelen kötőszóval:

Szent körösztfán ha imádlak . .

Vegyünk Gyöngyösitől példákat:

Két hetek napjait bus szivem számlálván.

Közönségesen ezt így mondanók:

Bus szivem két hetek napjait számlálván,

Így is megvan a rím s a középmetszet, de amúgy a rhythmus jobb. Ha megengedjük is, hogy ezért alkalmazott Gyöngyösi inversiót, de az is áll, hogy egyszersmind értékök szerint sorakoztatta a fogalmakat.

Gyenge lángszin kárpit házát teritette,
Piros hajnalszinbe magát öltöztette.

Alakítsuk így:

Házát *gyenge* lángszin kárpit teritette,
Magát *piros* hajnalszinbe öltöztette.

Igaz, hogy az inversio rhythmus szerint osztotta meg a nyomatékot, de igaz az is, hogy az eredeti két sor szemlélhetőbb képet ad. Mert arra a képre nézve, mit a költő festeni akar, leg-fontosabb a *gyenge lángszin kárpit* és *piros hajnalszin;* a többiek ezeknek csak kiegészítő részei.

Huzza-vonja szegényt annál dühösebben,
Oltalmazza magát mennél erősebben.

Az együvé tartozó mondatrészek így sem esnek távolabb egymástól:

Annál dühösebben huzza-vonja szegényt,
Mennél erősebben oltalmazza magát.

nagy a különbség rhythmus, s még nagyobb *kép* dolgá-. Ha ezt mondom előbb: *annál dühösebben:* akkor előbb megároztam a cselekvés módját, s csak azután mondtam a cselekt; a gondolat képének előbb adtam lényegtelen, mint lényeges ıásait. Úgy tettem, mint az épen nem plastikus német nyelv, a (-mönfont)mondatok e legtermékenyebb földje, mely jelzőkkel, llékmondatokkal szereti hátráltatni a főgondolatot; Gyöngyösi dig úgy tett, mint a kiválóan plasticus görög — különösen a ltői görög — nyelv, mely először megadja a főfogalmat, s utána pcsolja a melleslegeseket.

Érdekes e példa:

Káka tövén költ a rucza,
Jó földben terem a buza,
De a hol a szép lyány terem,
Azt a földet nem ösmerem.

ét utolsó sort körmondatosan igy mondanók: De azt a földet, a a szép lyány terem, nem ösmerem. Az inversio, igaz, felbona a körmondatos szerkezetet, s arányosan osztotta meg a hangrt. Most másképen oldom fel a körmondatos szerkezetet s megom arányosan a hangsúlyt is:

Azt a földet nem ösmerem,
A hol a szép leány terem.

ıég sem menne rá a nép szája. Mi benne a hiba? Elvágtam mástól az együvé tartozó képeket.

Az inversiónak tehát nem az a természete, hogy az együvé ozó mondatrészeket egymás mellé teszi a rhythmus kedvéért; ıem az, hogy *a lényegesebbet, a mennyire a nyelv törvényei dik, elébe teszi a kevésbé lényegesnek. A mi értelmileg fontosabb, hythmus szerint is nyomatékosabb, s egyszersmind a gondolat ének megalkotására is előbb való.* Hibásnak tartanám tehát ıdazon inversiót, mely, bár rhythmust szül is, megnehezíti a alkotását.

De nemcsak a rhythmus: a nép nyelve sem szereti a körndatot; s inversióval nemcsak versben: a közönséges beszédis találkozunk. Népünk nyelve, a mennyire én megfigyeltem,

nem szereti felfüggeszteni az értelmet, «kikanyargatni a beszédet s a mondatok egymás alá rendelésének csak legegyszerűbb formáival él. Kölcsey s Eötvös körmondatai nem a honi föld termékei és nemcsak a gondolatok mélysége s a szavak válogatottság hanem főkép a mondatszerkezet oka annak, hogy azokat a közönséges fő jól fel nem foghatja. S a felhevült érzelem, az indul beszédében sokszor hallottam a néptől inversiót, merészebb mint Gyöngyösinél vagy Aranynál találunk. Sokszor olvasta Aranyt egyszerű embereknek, de nem tapasztaltam, hogy legsz katlanabb inversióin is fennakadtak volna.

Saját költői stilusunk ma már van s ismerjük azt egész fe lődésében. Van kitünő prózairónk is egynehány; de olyan próz stilünk, mint a költői, nincs. A kettő nem fejlődhetett együtt. Sen sem vitathatja el az orthologusok érdemét, hogy a hibásan alk tott vagy képzett szavakat ki akarják irtani s jó részben ki is irtc ták nyelvünkből. De még inkább elkelne egy olyan orthologi mely a beszédben, a mondatban nyilatkozó *logost* kutatná. Költ stilusunk a nép nyelvét emelte az irodalom mai fokára, a próz nem. A népköltészet, bár néha háttérbe szorult, mindig megta totta műköltészettel a kapcsolatát: a prózai népnyelv az irod lommal ott elveszíté, mikor az első biblia-fordítás megjelen Prózai nyelvemlékeink nagyobbára fordított művek. Természete az ismereteket külföldről kellett kölcsönöznünk. Leforditották m gyarra nem a mondatokat, hanem a szavakat. S ez is természete iskoláinkban csak a legújabb időben tanítják a magyar nyelv *ren szerét;* a mit régen tanítottak belőle, az nem volt elég, hogy idegen mondatszerkezet szövevényein eligazítsa a fordítót. I tanultak rendszeres latin, görög grammatikát és syntaxist. Íg fejlődött a mi prózánk; s a mit ma latin- s germanismus név üldözünk, csak egy része nyelvünk latin- s germanismusána Nem nevettetem ki magamat, hogy azt mondjam: keressük ős-magyar prózát s írjunk azon. Nem szeretném levágni nyelvü fájának azon oltott ágait, melyek virulnak és teremnek s a forr dáson kívül egyébb sem mutatja idegenségöket. Így nemesi minden fa s minden nyelv. Írjunk, ha tudunk, úgy, mint ma le jobbjaink. De ne feledjük, hogy nem annyira a hibás szó, mi a hibás mondatszerkezet vetkőzteti ki a nyelvet eredetiségéb A nyelvújitás torz szavai nem terjedtek el a falvak határái falusi szószéken nem igen hallok magyartalan szóképzést: hall

magyartalan szófűzést. A történeti vizsgálódás még nem igen terjedt ki e térre; pedig mondataink nemcsak a plasticitas, hanem az érthetőség rovására is annyira elnyultak, annyira megvannak terhelve közbeszúrásokkal, hogy nem ártana őket egy kissé megregulázni.

Gyöngyösi nyelve saját s költőibb, mint bárkié előtte; és sok idő telt bele, míg utólérhették. Az ő érdeme igen nagy a költői szólam, a nyelv fordulatossága s a stílérzék fejlődésében. Ő a XVII-ik század nyelvújítója. Azon sok jó közül, mit Kazinczy nagyban tett, sokat megtett ő is kicsiben. Tájszókat általánosított, a régiek alapján új szókat, szólásmódokat alkotott, vagy a meglevőknek más árnyalatot adott: a mennyire ép nyelvérzéke megengedte, meg is nyesegette terjengős szavainkat. De mint a verselésben, úgy itt sem állított fel merev szabályokat; bár annyira öntudatosan jár el, hogy eljárásáról számot is adott egy értekezésben, melyet *Kemény János* elé csatolt s az olvasókhoz intézett.

Ő az első, ki a költői nyelv sajátságaival elméletileg is foglalkozott. Értekezésében igen mentegeti magát, hogy költeményes dolgokat is vegyített történeti munkájába, s hogy a cadentia kedvéért a közönséges magyar beszéd ellenére némely constructiót latin rámára vont. De nem kell hinni, hogy ily naivul fogta volna fel a dolgot: csak leszállott olvasói nagy részének niveaujára, hogy jobban megértesse magát. Azok censurája alá — úgy mond —, kik nála többet értenek a vershez, örömest bocsátja művét. A latin metaplasmust, syncopet, metathesist hozza fel eljárásának igazolására. De megjegyzi, hogy nem mindenik latin alak illik a magyar szó folyásához, még a versekben is; hanem vannak olyanok, miket magyarban is folytathatni. Csak azt akarta megmutatni, hogy a költői nyelv «nem vehet be úgy minden szót, mint a folyóirásnak tágasabb mezeje, s több szabadságot enged a költőnek». «Ha vannak — úgymond — verseimben oly szók és azokban oly dispositiók, melyek a verseken kívül nem volnának szintén illők a dolog egyenesen való kimagyarázására: azok a verseket ékesíteni szoktak inkább, hogysem mint valami dísztelenségére szolgálnának; s ne tulajdonítsa azokat az olvasó tudatlanságból vett fogyatkozásoknak, hanem a versek kedvéért lévő szükséges cselekedetnek». Sok helyen megfordulván, ösmerte az akkori nyelv egész szókincsét; meg is jegyzi: «a magyar szó és beszéd nem minden helyeken egyaránt foly az országban; s a ki csak egy részében nevelke-

dik az országnak, nem lehet, hogy az mind megértse a magyar denominatiókat; hanem több helyekbeli látás-hallás kívántatik ahhoz; mert sok dolgot másképen szoktak nevezni az Alföldön, mint a Felföldön, a Tiszán- és Dunántul». A latin figurákkal csak igazolni akarta szokatlanabb alakjait, melyek legnagyobb részben a magyar nyelv természetéből folynak s többnyire csak táji sajátságok, mint *győzelem* pro győzedelem, *lány* pro leány, *mért* pro miért, *tenyér* pro terény, *felleg* pro felhő, *tészem, vészem, észem* pro teszem, veszem, eszem, *szomorgott* pro szomorkodott. Az acc. græc. mellett említi e vonzatot: *Bellona sisakját kevés a ki vágyja*». De az-e ez vajon; nem lehet-é az újabb nyelvtudomány szerint is a legtöbb igét tárgyesettel szerkeszteni?

Gyöngyösi költeményei először kéziratban járták be az országot s másolgatás közben sok hiba csúszott beléjök. Sok boszúságot okozott ez a költőnek, de nem volt kárára: nagyobb műgondhoz szoktatta. Némelyik művét annyira elnyűve, megcsonkítva kapta vissza, hogy mikor ki akarta nyomatni, reconstruálnia kellett első írásának töredékeiből. Igen sokat tett e körülmény azon finom érzék fejlesztésére, mely annyira hozzá szokott a versek jó rendihez, hogy annak csak egy bötű által való megváltoztatását is észrevette.

Ha mondanám sem hinné el senki, hogy szólamai és szavai mindig szerencsések. Teljes példatárra nincs terem: de közlöm a nevezetesebbeket, a jót a rosszal vegyesen.

«Megáll ott szava mindennek, a holott *ajaka* ennek *ékesszólásra indul*». «*Ajaka* ily *szókra indula*». «*Indul* Pandionnak ezen nagy *vígsága*». «*Felrombolja* többi *részeit testének.*» «*Bölcsességed* másokat *megdúl.*» «*A klárisokat megdúló* orczádnak ékességét». «*Küzködnek kövei* a (jegygyűrűnek) *az égi tüzekkel, dúlják azokat is ragyogó fényekkel*». «Kik (a boglárok) *a napot hijják fényekkel csatára*». «*Egymást kergető könnyek*» «*Esőző szemével* orczáját hintette». «A kínzó tatár tőlem sokat kér, melynek *gőzétől szédelgő fejem sér*». «Nem állhat ellene szerelme tüzének, ki *elfogta székit ő gyenge szívének*». «*Mi főzi szivedet?*» «És a kire *omol a bús gondok halma*». «*Karját ölelésreereszti*». «*A nap esetre jut*». «*Botlásra szorít*». «Mind *csendes* mind *habos* időknek folytában». «*Hadd muljon csak habja háborult kedvének*». «Elvárom a sorsnak vagy *hattyját* (fehérét) vagy *vakját*».

Ki gondolná, hogy már Gyöngyösinél feltalálhatni e szava-

kat: *dal, lak, remény,* csal (=csel: «akkor szokott *csalra vinni*».), *meny* (=menyecske: «kerülte a szüzeket s a gyenge *menyeket*»), *kon, ropaj*. Vannak ilyenek is: *akartság, értség, gyakorság, feltett* (feltétel), *felomol, felhalad, melyünk?, nyilvább*. A középfoknak rendesen rövidebb alakját használja: *serényb, ízetlenb, nehezb*. A fosztó képző előtt a szót megcsonkítja: *telhetlen*. A ragot és képzőt vonatkoztatja: «sok barmok- s tótokat érének», «öreg- és kisdedség». Még a pronomen reflexivumot is használja ragtalanúl birtokos jelzőnek: «az istenek, *kik'* dolga igazság». «Bírni valamivel» (habere aliquid) már itt előfordul: «Barcsay *bír az országgal*, s parancsol Erdélyben».

Gyöngyösi műveinek nemcsak történeti becsök van: ma is el lehet őket olvasni. S bizony, irodalmunk ösmertetésére s az ízlés fejlesztésére nem volna sikertelen oly régi művek kiadása, melyeket nemcsak a nyelv és irodalomtörténet művelője, hanem a közönség is haszonnal s élvezettel olvashatna. Többet érne ez, mint sok értekezés.

Arany szavaival fejezem be írásomat: «valahányszor a magyar költészet és nyelv oda jut, hogy idegen befolyástól lesz szükség menekülnie: mindannyiszor nyereséggel fordulhat vissza a néphez, s irodalomban Gyöngyösihez».

Mácsa, 1887. okt. 1.

FÜLEP IMRE.

Görög Anthologia, V. 27.

Rufinustól.

Most már úgy-e köszöntsz, mikor eltűnt fiatal arczod,
 Mely márványnál is szebb simaságu vala?
Most már vélem enyelgsz, a mikor már megkopaszodtál
 És le nem omlik már büszke nyakadra hajad.
Oh ne közelgj, te kevély, se ne jőj már többet elömbe:
 Nem kell énnékem rózsa helyett a szederj.

P. T. E.

SPICILEGIUM CRITICUM IN DISTICHIS CATONIANIS.[1]

Quamquam in distichis, quæ vocantur, Catonianis medio ævo diligentissime lectitatis eoque magis incredibili pæne librariorum neglegentia corruptis inde ab ætate renascentium litterarum multi viri docti operam collocarunt, non nisi recentissimo tempore, qui plures libros manuscriptos adirent atque hos versiculos ad severiora artis criticæ præcepta revocantes scriptoris nostri vulnera efficacioribus tandem aliquando medelis sanare conarentur, inventi sunt. Tantum enim abest, ut præstantissimis inter veteriores Catonis editoribus, Erasmo, Scaligero, Scriverio et Arntzenio, qui, quidquid ingenii acumine sine sufficienti codicum subsidio erui poterat, certe eruerunt, genuinam sententiarum formam restituere contigerit, ut ne *Hauthal*[2]) quidem, cum varietates scripturarum e magna librorum copia sollertissime collegisset, parem se præbuerit purgando huic Augiæ stabulo, quippe qui neque codices in familias distribuere, neque, quanta esset testis cuiusque auctoritas, ea qua par erat cura investigare conaretur. Unde factum est, ut non solum codicem Turicensem antiquitate ipsa commendatum omnino neglegeret, sed plurimos etiam locos manifesto mendosos intactos relinqueret, præsertim cum sibi non ita corruptum ad nostram ætatem pervenisse Catonem infelicissime persuasisset. Quibus si addis, antiquissimos atque optimos codices postea in lucem esse prælatos, editionem eius nulla ex parte a nobis probari non est quod mireris.

Schenkl enim paucis post annis Veronæ in Bibliotheca Capitulari excussit librum manuscriptum Catonis antiquissimum,[3]) quo cum ceteris comparato textum eius ab alio archetypo originem ducere multoque meliorem servasse formam facile apparuit, ut eum mutilum esse neque omnes versus exhibere vehementissime sit dolendum. Sed equidem id maxime ægre fero, quod *Ci-*

[1]) E libello ab amplissimo philosophorum ordine Budapestinensi præmio ornato.

[2]) Catonis philosophi liber, post Ios. Scaligerum vulgo dictus Dionysii Catonis disticha de moribus ad filium. Berolini 1869.

[3]) Vide: Zeitschrift f. öst. Gymn. 1873. p. 485: Eine alte Handschrift der Disticha Catonis. C. Schenkl.

polla [1]) qui postea nulla ratione commentationis Schenkelianæ habita Veronensem denuo, — non enim, ut bonus Italus neglegentiam suam arguens credidit, primus — inspexit, multa aliter exscripsit neque tertius quisquam, qui librum procul dubio maxima cura dignum utramque collationem respiciens consuleret, huc usque inventus est. Deinde publici iuris factæ sunt lectiones duorum neglectorum antea codicum, scilicet Vossiani L. Q. 86 [2]) et Montepessulani in bibliotheca scholæ medicinalis 306 [3]), qui quamquam communem habent cum ceteris ab Hauthalio excussis fontem, multo tamen pluris æstimandi esse videntur.

Postquam igitur artis criticæ via quadam ac ratione exercendæ firmiora iacta sunt quasi fundamenta, confecit recentissimam Catonis editionem Aemilius Bæhrens, [4]) qui cum lectioni constituendæ eam adhibuisset rationem a nobis quidem probatam, ut omnibus præponeret auctoritatem codicis Veronensis, quem ex familia sua solum adhuc repertum esse satis constat, inter ceteros autem alterius familiæ libros Turicensem, Montepessulanum, Vossianum supra memoratos, tum Matritensem [Cajon 14. Nr. 22, 40,] et Ambrosianum (C. 74. sup.) a se primum excussos ut meliores sequeretur, permulta in textu vulgato rectissime correxit neque tamen virorum doctorum exspectationi omni ex parte satisfecit. Nam primum, quem ducem optimum esse dixit, Veronensem parum sibi constans sæpius nulla cogente causa mire neglexit; deinde præferendas esse ceteris pulcherrimas illas lectiones in Parisinis 2772. et 8093. exstantes non ubique vidit; [5]) tum plus æquo tribuit testimonio Columbani, medii ævi poetæ, in *Carmine*

---

[1]) I codici Veronesi dei distici Catoniani. Rivista di Filologia VIII. p. 517—535.

[2]) Vide *H. J. Muelleri* librum: Symbolæ ad emendandos scriptores Latinos. Berolini 1876.

[3]) Vide *Fontaine:* Etude sur les distiques moreaux de Caton d'après deux manuscrits de Montpellier (Revue de Philologie, 1880. p. 177—185.)

[4]) Poetæ Latini minores, Lipsiæ 1881, vol. III. p. 205—236.

[5]) De codicibus Parisinis vide commentationem *Bonneti* diligentissime compositam: Les distiques de Caton et les manuscrits de Paris (Revue de philologie, VII. p. 23—32). Vir doctus, quamquam in familiis codicum describendis cum Bæhrensio non ubique consentit, tamen, quos hic libros maxime secutus est, eosdem melioris notæ esse concedit.

Monosticho,[1]) quem interdum posthabita etiam Veronensis scriptura secutus est, quod nos, cum a Columbano sensum distichorum in monostichorum formam redigente ipsa verba e versibus Catonianis imitando expressis in usum suum converti non potuisse luce clarius sit, nullo modo probamus, maximam cautelam quæstioni tam lubricæ adhibendam esse putantes; denique, id quod cetera quoque huiusmodi opera hominis alioquin ingeniosi miserrime inquinat, insatiabili quodam nova excogitandi pruritu ductus adeo temerariis vexavit coniecturis nostri versus, ut, nisi vana eius commenta severissime castigentur atque reiiciantur, verendum sit, ne incautos decipiens lectores interpolator magis quam emendator Catonis evadat.

Quibus ita expositis vides iam nullam adhuc in publicum prodiisse editionem, quæ omni ex parte ætate nostra digna dici posset. Nos igitur, quoniam iisdem, quibus Bæhrens usus est, subsidiis rectius adhibitis rem multo prosperius cessuram fuisse persuasum habemus, sententiam nostram exemplis demonstraturi hæc quamvis pauca atque levia pro virili parte ad emendandum Catonem conferre animum induximus.[2])

De titulo operis.

Notissima res est, hexametros Catonianos *Dionysii Catonis disticha de moribus* vulgo inscriptos esse inde a Scaligero, qui in exordio adnotationum suarum haec scribit: «In libro vetustissimo Simeonis Bosii, iuridici Lemovicensis, titulus ita conceptus erat: Dionysii Catonis disticha de moribus ad filium. Solus ille codex bonæ notæ repertus

---

[1]) Vide in Thesauro Canisii editionem curatam a Barnagio, Amstelodami, 1725. vol. I. p. 769 sqq.

[2]) Notæ codicum præstantiorum, quibus in hac commentatione usi sumus:

A = codex Veronensis bibliothecæ capitularis n. 163. sæc. IX.
B = c. Matritensis (Cajon 14. Nr. 22, 40) sæc. IX.
C = c. Turicensis 78., sæc. IX.
D = c. scholæ medicinalis Montepessulanæ 306., sæc. IX.
E = c. Vossianus L. Q. 86., sæc. IX.
F = c. Ambrosianus C. 74. sup., sæc. X.

Notas scilicet a Bæhrensio usurpatas errorum evitandorum causa retinuimus. Reliquos libros suo quemque loco adiecto numero atque bibliothecæ nomine proferemus.

est memoria nostra; reliqui, ut sequiorum sæculorum, ita mendosiores.» Nos quamquam fidem Scaligeri in dubium vocare nolumus, nullam fere auctoritatem codici illi tribuimus, cum e lectionibus viri doctissimi librum eius manuscriptum Veronensi, Matritensi, Turicensi, Montepessulano, Vossiano et Ambrosiano, qui nobis præsto sunt, multo deteriorem fuisse luculentissime appareat. In titulo igitur non antiquam servatam esse memoriam, sed forte accidisse, ut liber sic inscriberetur, iure nobis videmur affirmare. Quæ si ita sunt, nihil iam moramur eorum suspicionem qui distichorum collectionem Dionysii cuiusdam opus esse *Cato* inscriptum contenderunt.

Vindicianus autem, comes archiatrorum, in antiquissimo, quod ad nostrum poetam pertinet, testimonio, scilicet in epistola ad Valentinianum imperatorem, simpliciter de Catone loquitur, ut etiam in plurimis codicibus *liber* v. *libri Catonis*, nullo prænomine addito legitur. In Par. 8286 exstat singulare illud *Ethica Catonis*, quod occurrit etiam apud quendam medii ævi poetam:

Si legisse memoras
Ethica Catonis,
In qua scriptum legitur
Ambula cum bonis.

(Vide ap. Hauthalium p. XXIV). In Par. 8320: *liber Catonis Cordubensis*, ex quo Hauthal *Catonem* non titulum, sed ipsum auctoris, Hispani cuiusdam, nomen esse temere coniecit, quamquam, ut Bæhrens rectissime monuit, in hoc deterioris notæ codice Catonem nostrum cum Seneca confundi consentaneum est.

In *D*: *Incipiunt libri Catonis philosophi*; præterea etiam in Par. 2659. et in Puteani collationibus trium codicum, de quibus consule Hauthalii præfationem, *Cato philosophus* legitur. Fortasse librarii nostrum Catonem hac ratione ab antiquo Catone discernere voluerunt ineptissime quidem, cum scriptor distichorum nulli philosophorum sectæ addictus sit. Sin autem Uticensem intellegi volumus, nihilo minus absurdus esse videtur libri titulus. Is enim, qui tertio post Christum natum sæculo hos versus conscripsit, si non suum ipsius nomen libro imposuit, certe Catonem maiorem, auctorem *Praeceptorum* et Ἀποφθεγμάτων a Plutarcho commemoratorum intellegi voluit.

In *B*: *Marci Catonis ad filium salutem* mendosissime.

In *A*: *Dicta Marci Catonis ad filium suum*, in quo *ad filium suum* genuinum esse non potest, primum, quia in eodem codice habemus antiquiorem præfationis formam, quæ, ut infra videbimus, generatim ad lectores, non ad filium scripta est, deinde, quia librario Catonis *Praecepta ad filium* ob oculos versata esse neque *ad filium* cum *Dicta*

apte cohærere — *Praecepta* enim vel *Monita* scriptores ad filios mittebant — facile apparet.

Nos igitur hanc syllogen, quoniam Catonis nomine varias graviter atque acute dictorum collectiones editas esse satis constat, e quo genere ad nostram ætatem pervenerunt *Sententiae Catonis* in Par. lat. 4841,*) e titulo codicis Veronensis, quæ falsa sunt, eiectis *Dicta Catonis*, quo non disticha solum, sed etiam minutissimæ ille sententiolæ oratione soluta scriptæ comprehenduntur, inscribendam esse censemus. Scilicet anonymus carminum auctor Catonis nomen aptissimum putavit, quo præcepta ad mores emendandos pertinentia commendarentur, non eo tamen consilio, ut lectores decipiens librum pro genuino Catonis opere venditaret. Nam scriptor tertio post Christum natum sæculo non recentior, qui satis eleganti dicendi genere sententias composuit versusque fecit optimos, fuit certe litteris adeo imbutus, ut si Catonis personam gerere voluisset, sermone antiquitatem redolenti formisque vocabulorum obsoletis usus esset. Neque enim ei vitio vertendum est, quod indocti medii ævi homines celeberrimi illius Censorii præcepta in hoc libello agnoscere volebant.

Dicta Catonis.

Præfatio.

1. Cum animadverterem, plurimos graviter in via morum errare, succurrendum opinioni eorum et consulendum *famae* existimavi, maxime ut istis gloriose *vivere et honeste mori contingeret*. 2. *Quare* ista facienda atque imitanda esse perscripsi, ut *factis* eorum vita *corrigatur*. Igitur præcepta is legat, qui intellegit. 3. Legere enim et non intellegere neglegere est.

Prologus deest in EF. 1, *Dum:* A; *cum:* ceteri; *adverterem:* A — *animadverterem:* ceteri; *plurimos:* A et Cantabrigiensis Gg. 5. 35 — *quam plurimos:* ceteri; *gravitate:* A secundum Schenkelium; *pravitate:* A secundum Cipollam; *graviter in via:* ceteri; *famae:* A; *fabe* Par. 8093 in prima parte; *fore:* ceteri; *aestimavi:* A; *existimavi* ceteri; *ut:* deest in A; *vivere et honeste mori contingere:* A; *contingeret* correxi; *viverent et honorem contingerent:* ceteri. 2. Hanc partem aliter exhibet A. aliter ceteri; nos Veronensem sequimur: *quae:* A; *quare* correxit Schenkl; *facti:* A; *factis:* correxit Schenkl; *vita cognoscaes* — A secundum Schenkelium; *vita cognoscatur:* A secundum Cipollam; *vitam cognoscas:* coniecit Schenkl; *vita corrigatur:* correxi.

Ceteri codices alteram præfationis partem procul dubio pessime sic exhibent:

---

*) Vide Wœlfflin: Sententiæ Catonis (Philologus IX. p. 679—685).

«Nunc te, fili karissime, docebo, quo pacto morem animi tui componas. Igitur præcepta mea ita legito, ut intellegas. Legere enim et non intellegere neclegere est.»

Librarii scilicet, postquam titulo additum est *ad filium*, præfationem titulo accommodare voluerunt. Nam, cum scriptor in exordio generatim de hominibus in via morum errantibus loquatur, repentinum illum transitum: *Nunc te, fili*, ineptissimum esse neque ab ipso auctore proficisci posse nemo non videt. Quamobrem critici, quibus ignota erat altera genuinaque huius loci forma, totam præfationem in dubium vocarunt, quod nos memoriam codicis Veronensis sequentes minime probamus. Verissimum autem est, quod Schenkl affirmat, scilicet, cum similia huic Statii, Ausonii atque Aviani procemia oratione soluta scripta omnium consensu genuina sint, nullam subesse causam, cur hoc loco interpolationem recentiorem quæramus.

Sententiæ.

7. Ad *nequam* ne accesseris.

ad nequam: Par. 2774; *ante ne quanne accesseris:* A; *nunquam ne accesseris:* B; *antequam voceris ad consilium ne accesseris:* Par. 8246. et Planudes, qui in versione sua Græca codice huic Parisino admodum simili usus esse videtur; *antequam voceris ne accesseris:* ceteri. Ea, quam recepimus, lectio latet etiam in corruptelis Veronensis et Matritensis, ceteras autem scripturas mera esse commenta nemo non videt. Quod ad adiectivum *nequam* pro substantivo usurpatum attinet, confer Matthæi Evang. 13. 38: *zizania autem sunt filii nequam*, Graece υἱοὶ τοῦ πονηροῦ.*) Præterea hæc sententia aperte opposita est priori: *Cum bonis ambula;* confer similia præceptorum paria apud Catonem nostrum: «Maiori concede — Minorem ne contempseris; Rem tuam custodi — Aliena ne concupieris; Mutuum da — Cui des videto; Libros lege — Quæ legeris memento.

40. *Vitae* consule.

tute: codices omnes: *vitae:* correxi; corruptelam hic latere suspicatus est iam Bæhrens, sed emendationem non tentavit. Iam *tute* et vulgarem formam scripturæ *vite*, præsertim si minusculis litteris exararentur, facile confundi posse non est quod moneam.

Disticha. Liber I.

12. Rumores *cave*, *ne studeas* novus auctor haberi;
Nam tacuisse nocet nulli, nocet esse locutum.

cave: A; *fuge:* ceteri; *ne studeas:* A; *ne incipias:* ceteri; *neu*

*) Vide, quæ exposuit *Bonnet* in Revue de philol. VII. p. 23.

studeas; Bæhrens, quod non est necessarium, nam et III. 1. duo pr[illegible]-cepta sine coniunctione copulantur:

Instrue præceptis animum, ne discere cessa, ubi [illegible] Bæhrens quidem spernendam censuit codicum memoriam; *tacuis[illegible] nocet nulli* : A : *nulli tacuisse nocet* : ceteri.

Iam in eo, quod etiam hoc loco auctoritatem optimi libri, Vero-nensis, ceteris omnibus posthabitis, qui *ne incipias* exhibent, secu[illegible] sumus, certe satis fecimus dicendi generi Catoniano. Noster enim sæp[illegible] pleonasmo quodam poetico primum præcipiendo deinde vetando ide[illegible] lectores monet:

I. 2: Plus vigila semper neu somno deditus esto;
III. 1: Instrue præceptis animum, ne discere cessa;
III. 21: Utere quæsitis, sed ne videaris abuti.

16. Multorum cum facta senex *ac* dicta *reprendis*,
Fac tibi succurrant, iuvenis quæ feceris ipse.

ac: A; *et:* ceteri; *reprendis:* B, quod Almeloven ante hunc cod[illegible]-cem in lucem prolatum rectissime coniecit; confer Sententias Publil[illegible] Syri a Wœlfflinio editas vs. 85: consueta vitia ferimus, non *reprend[illegible]mus*, et vs. 516: quod periit, quæri pote, *reprendi* non potest; *rephi[illegible]das:* A secundum Schenkelium; *reprehendas:* A secundum Cipollam [illegible] *recenses:* ceteri, quos secutus est Planudes, pessimus testis, cui apu[illegible]d nos nulla potest esse auctoritas:

Ἔργα λόγους τε *διηγήσῃ* πολλῶν περὶ γῆρας.

Hoc loco enim admonendi sumus, Catonem ab hoc Græculo a[illegible]d mendosi cuiusdam codicis exemplar esse conversum; nam primu[illegible]m pulcherrimarum lectionum, quæ in Veronensi occurrunt, apud eu[illegible]m nullum exstat vestigium, deinde, quoties præstantissimi alterius fami-[illegible] liæ libri, BCDEF et ceteri eiusdem originis non congruunt, versio[illegible] Græca deteriori parti favere videtur. Quod non commemorarem, nisi[illegible] Hauthal in editione sua etiam Planudem ad emendandum poetam nos-trum aliquid conferre dixisset.

25. Quod præstare potes *nec vis, promittere noli*,
Ne sis ventosus, dum vis bonus *esse* videri.

nec vis promittere noli: A; *ne bis promiseris ulli:* ceteri; *esse:* A; [illegible] *ipse:* ceteri. Bæhrens hoc loco præstantissimam Veronensis lectionem [illegible] nulla cogente causa contemnens, pro primo versu integrum Columbani [illegible] hexametrum (Carm. monost. 24.) in textum recepit, alterum autem, [illegible] similitudine III. 19. commendatum:

Ne dicare loquax, cum *vis* urbanus haberi, hoc modo commutavit:

Quod *dare non possis, verbis* promittere noli.
Ne sis ventosus, dum *vir* bonus esse *videris*.

Maximus Planudes et hic deteriorum codicum memoriam secutus est:

Πᾶν ὃ δύνῃ τινὶ δοῦναι, μήποτε *δὶς* καθυπόσχῃ.

40. Dapsilis interdum notis et carus amicis
Cum fueris *dando*, semper tibi proximus esto.

dando: Par. 2772. 8093,[1]) ex correctura etiam Reginensis 2078; *felix:* ceteri, quod molestissimum fuit criticis alteram scripturam ignorantibus. Nunc præstantissima Parisinorum lectio publici iuris facta luculentissime docet, hoc *felix* propter I. 18: *cum fueris felix* in textum irrepsisse; adde quod in *C* et finis huius hexametri: *quae sunt adversa caveto*, nostro loco legitur. Notandum est præterea, Scaligerum, virum ingenii acumine excellentissimum, idem, quod nunc in Parisinis legitur, confidenter coniecisse. Confer adnotationem eius: «Non dubitamus ab auctore scriptum: Quum fueris *dando*. Quum dando multa amicis dapsilis audiveris et liberalis, tamen memineris te tibi proximum esse.»

Bæhrens nescio qua ratione pro *carus* scribit *largus* et versum alterum pessima interpunctione corrumpit:

Cum fueris, dando semper tibi proximus esto.[2])

Liber II.

10. Cui scieris non *te* esse parem, pro tempore cede:
Victorem a victo superari sæpe videmus.

Cui te scieris: A; *quem scieris:* Par. 2874., 8286., 6345., 7575., Bernensis 463.; *cui scieris:* ceteri; *non esse*: codices; *non te esse:* correxi; *parem pro:* A, confer et similis argumenti versum in Collectione monostichorum apud Bæhrensium vs. 42., ubi multa Catoni debentur: Qui vinci sese patitur *pro tempore*, vincit; *parem tibi:* Bern. 403. Par. 7575. 6345. 8286. 8023; *parente:* D; *te parem*: Cantabrigiensis in Collegio Sanctæ Trinitatis O. II. 31. nuperrime a Schenkelio excussus[3]); *parem te:* ceteri.

---

[1]) Vide, quæ exposuit *Bonnet* in Revue de philologie, VII. p. 23—32.

[2]) Ubi in apparatu critico de codice Veronensi nullam feci mentionem, distichon in optimo illo libro deesse scias.

[3]) De hoc deterioris notæ codice vide quæ Schenkl exposuit: Wiener Studien V. p. 166.

26. Rem, tibi quam *scieris* aptam, dimittere noli:
Fronte capillata, post est Occasio calva.

scieris: A; *noscis* v. *nosces:* ceteri; *noris:* Bæhrens; *promittere* A; *dimittere:* ceteri; versus alter deest in A; *post haec:* codices; *post est:* Scriverius. Quod ad productam in *scieris* ultimam syllabam attinet, vide versus in codice Turicensi solo exstantes (2. apud Bæhrensium):

Quod *scieris* opus esse tibi, dimittere noli.

31. Somnia ne cures; nam mens humana, quod *optat*,
Dum *vigilat*, *sperat*, per somnum cernit id ipsum.

Sic codices omnes et Carol. Magn. De non adorandis imag. III-26. Sensus est apertus: «Noli credere somniis; nam, quod optamus, id vigiles speramus, dormientes autem iam ante oculos habere videmur.» Quo magis miror, memoriam librorum ab omnibus editoribus repudiatam esse. Nam plurimi *vigilans* pro *vigilat*, Erasmus *sperant* pro *sperat*, Arntzen *optans* pro *optat* scripserunt. Adde coniecturas Boxhornii;

Dum vigilat, *spectat* per somnum *semper* id ipsum, et Bæhrensii:

Dum vigilat, *verum* per somnum cernit id ipsum, et Anonymi cuiusdam in editione Amstelodami anno 1759. publici iuris facta:

Dum *vigil et* sperat,

quas tamen minime esse necessarias interpretatio nostra satis docet.

Liber III.

4. Sermones blandos blæsosque cavere memento;
Simplicitas veri *forma* est, *laus* ficta loquendi.

ethlesos vitare: A; *et blesos vitare:* Par. 8093; *blaesosque vitare:* Par. 8319. 8320.; *sermonem blandum et blaesum vitare:* suspicatur Bonnet; *blaesosque cavere:* ceteri; *si viri:* A; *veri:* ceteri; *fama:* codices; *forma:* coniecit Barth; *laus:* A, quod iam pridem coniecit Malscius; *fraus:* ceteri; *loquendi:* A secundum Cipollam; *loquentis:* A secundum Schenkelium; *loquendi:* ceteri omnes.

Sensus versus alterius: «Simplicitas est forma veritatis, perpetua laus est forma ficta loquendi i. e. versutæ adulationis.» Lectio Veronensis, *laus*, commendatur etiam I. 27:

Noli homines *blando* nimium sermone probare:

Fistula *dulce* canit, volucrem dum decipit auceps.

Ceterum confer diversissimas editorum coniecturas: Erasmi *veri sana est;* Scriverii *veri norma est;* Withofii *veri plana est;* Arntzenii:

Simplicitas *vera est fantis*, fraus ficta *loquentis;* Malscii:

Simplicitas veri *norma* est, *laus* ficta *loquentis*; Bæhrensii:
Simplicitas veri *forma* est, *laus* ficta *loquentis*.

14. Quod potes, id tenta, operis ne pondere pressus
Succumbat labor et frustra *motata* relinquas.

tenta: CDEF et plurimi; *temptato:* Par. 2659, quod Bæhrens in textum recepit; *tentes:* editores plurimi, quod minime est necessarium, cum hiatus hoc loco hexametri admitti optimorumque poetarum exemplo excusari possit; *mutata:* CDEF Par. 2659. 8320. 8093. 2874; *temptata* ceteri; *inceptata:* Bæhrens.

Motata: emendavi, quod adeo manifestum est, ut nemini huc usque in mentem venisse satis mirari non possim. Nam *motare* contractum ex *movitare* significat saepius movere vel loco movere conari. Quod si recipimus, primum sequimur meliorem memoriam, codices CDEF inter se congruentes, deinde eliminamus molestam illam tautologiam, *tempta* et *temptata*, tum satisfacimus metaphoræ poeticæ, scilicet *operis ponderi*, ad quod verbum *motandi* aptissime refertur. Nam poeta propositum, quod vires nostras superet, perinde ac si res quædam magni ponderis sit, quam loco movere debeamus, describit. E raro autem vocabulo, *motata*, parum intellecto *mutata*, deinde ex hoc ipso, cum nostro loco nullum haberet sensum, *temptata* factum esse consentaneum est. Adde, quod in Par. 8093. et 2874., in quibus prima manu *mutata* scriptum est, manus secunda genuinæ lectioni adiecit *temptata*.

Liber IV.

4. Dilige denarium, sed parce dilige *formam*,
Quam nemo sanctus nec honestus captat *habere*.

Denarium: omnes; *formam:* omnes; *quam:* Bern. 403. Par. 6345; *quem:* plurimi, quod recepit Hauthal, sed explicare non tentavit; *ab aere:* Leid. II. Cod. Membr. Vossii; *habere:* ceteri.

Textum codicibus traditum rectissime interpretatus est Erasmus: «Amare pecuniam ad usum prudentis est: amare, ut forma pascat oculos, avari ac dementis.» Quo magis miror furorem illum criticum, quo omnes fere editores in hos versus sævierunt:

Scaliger et Arntzen:
Dilige *denari*, sed parce dilige formam,
Quem nemo sanctus nec honestus captat *ab aere*. Alciatus Parerg. IV. c. 3:
Dilige denarium, sed parce: dilige formam,
Quam nemo *sapiens vel* honestus captat *ab aere*. Boxhorn:
Dilige denarium, sed parce dilige. *Famam*

Nam nemo sanctus nec honestus captat *ab aere.* — Cannegie
Dilige te *ornari*, sed parce dilige formam,
Quam nemo sanctus nec honestus captat *habere.* Scriverius:
Dilige denarium, sed parce dilige formam,
Qua nemo sanctus nec honestus captat *haberi.* Anonymus An
lodami 1759:
Dilige denarium, sed parce dilige formam,
Quam nemo sanctus nec honestus captat *ab aere.* Schenkl:
Dilige dēnărĭum, sed parce: *despice fenus,*
Quod nemo sanctus nec honestus captat *habere.* Bæhrens:
Dilige *olens nardum*, sed parce: *defuge odorem,*
Quem nemo sanctus nec honestus captat *habere.*

Quibus allatis, utrum tot tamque diversa criticorum comm constanti codicum memoriæ præferenda sint annon, lectorum iu securi permittimus.

11. Cum tibi *proponas* animalia cuncta timere,
Unum præcipue *tibi scito* hominem esse timendum.

praeponas: ACDEF; *proponas:* ceteri, ex correctura etiam *praecipue scito tibi:* A; *praecipue tibi scito:* correxit Sche *praecipio tibi plus*: ceteri.

Arntzen *bruta* scripsit pro *cuncta*, spreta omnium codicum toritate, quod repudiandum est, cum poeta manifesto *cuncta* et u ut inter se contraria alterum alteri opponere voluerit. Quod ta Bæhrensium impedire non potuit, quominus scriberet:

Cum tibi *praeponas* animalia *bruta timore,*
Unum hominem scito tibi præcipue esse timendum.

26. Tranquillis rebus *semper adversa* timeto:
Rursus in adversis melius sperare memento.

semper adversa: CDF Leid. I. II.; *semper quae adversa:* Voss. Vet. Chart.; *semper* (manu secunda suprascriptum *que* a *adversa:* E; *caveto:* Par. 8286. 8246. 7575. 6345. Bern. 403. Leid. quod manifesto errore scripserunt librarii, cum I. 18: *Si fueris* p *quae sunt adversa, caveto* scriptum esse meminissent; *timeto* (m secunda suprascriptum *caveto*)*:* E; *timeto:* ceteri; Bæhrens metri rigendi gratia: *Tranquillis rebus semper diversa* scripsit, sed *adv* retinendum esse docet versus alter, qui *rursus in adversis* habet. ex eo, quod ultima syllaba adverbii *semper* in arsi producta est, lo corruptum esse nondum sequitur, præsertim cum plura habeamu ipso Catone huius licentiæ exempla:

I. 7: Constans et *lenīs*, ut res expostulat, esto;
II. 26: Rem tibi, quam *scierīs* aptam dimittere noli;
IV. 28: Una dies, qualis *fuerīt*, ostendet, amicus;
In cod. Tur. 2:
Quod *scierīs* opus esse tibi, dimittere noli.

Deinde ne id quidem minimi est momenti, quod etiam Vergilius in Aen. XI. 469. *er* syllabam in arsi produxit:
Consilium ipse patēr et magna incepta Latinus.

30. Cum Venere et Baccho lis est et iuncta voluptas:
Quod *laetum* est, animo complectere, sed fuge lites.

lis est et iuncta: EF Par. 2772. 8093. 8319. 2874.; *lis est seiuncta* (deest *lis*): A; *lis et coniuncta:* Par. 7575; *lis est sed iuncta:* ceteri; *laeto:* A; *lautum:* ceteri; *laetum:* correxi e scriptura Veronensis, quo recepto pulcherrimus evadit sensus, nam *laetum*, non *lautum* est liti maxime contrarium; *libitum:* Scriverius; *blandum:* Scaliger.

36. Est iactura gravis *quaesitum* amittere damno,
Sed tibi, cum *valeas*, *semper* superesse putato.

quaesitum: A; *quae sunt:* ceteri; *damno:* A; *damnis:* ceteri. Pro altero distichi versu, qui in A solo legitur, ceteri codices omnes hunc exhibent: *Sunt quaedam quae ferre decet patienter amicum*, quod, antequam Veronensis in lucem prolatus est, scrupulum iniecit criticis, cum, quomodo duo distichi versus inter se cohærerent, nullo modo explicare possent. Sed memoria Veronensis in textum recepta solvitur tota quæstio. *valeat:* A; *valeas:* correxi; *seper:* A; *semper:* correxi; contra Bæhrens: *Sed tibi cum valeat corpus*, qua coniectura quid sibi velit, nescio.

44. Cum *famulos* fueris proprios mercatus in usus,
Et *servos* dicas, homines tamen esse memento.

cum famulos fueris: tertia Par. 8093. pars*); *fueris proprios famulos:* C; *servos proprios fueris:* EF; *servos fueris proprios:* ceteri; *et servos dicas:* tertia Par. 8093. pars; *ut famulos dicas:* Par. 8320.; *hos famulos dicas:* Par. 7575; *et famulos dicas:* ceteri.

Iam Scaliger et Scriverius primo versu *famulum*, altero autem *servum* scribendum esse dixerunt, quod nunc ex parte *C*, maxime autem Par. 8093. comprobat. Nam famulus minus infame nomen est,

*) Vide, quæ de hoc codice Bonnet exposuit: Revue de phil. VII. p. 23.

quod etiam de ingenuo homine alteri inserviente nec non de ministri deorum dicitur; contra servus significat deterrimam hominum condicionem. Confer Macrob. Saturn. I. 11. 11: Nam et maiores nostr omnem dominis invidiam, omnem servis contumeliam detrahentes dominum patremfamilias, servos familiares appellaverunt.

49. Miraris verbis nudis me scribere versus?
Hoc brevitas fecit, *sensu* coniungere binos.

versus—verbis: D. Par. 2659. Leid. II.; *verbis—versus:* ceteri; *hoc br. f. sensu:* A; *haec br. sensus f.:* Bern. 403, Par. 8246. 8460. 8023.; *hoc br. sensus f.:* ceteri; *sensu uno iungere:* Bæhrens, quod, ut infra videbimus, non est necessarium. Primus versus deest in A.

Sensus distichi, si codicem Veronensem sequimur: «Noli mirari, si nimium simpliciter, sine ullo orationis ornamento scribere videor; causa enim huius simplicitatis est ipsa brevitas, cuius gratia semper binis tantum versibus sententias meas comprehendere conatus sum.» Iam vulgata lectio, *brevitas sensus*, quomodo explicari possit, nescio.

Versus in codice Veronensi solo exstantes.

1. Perde semel, socium *quo* ingratum noveris esse:
Sæpe dato *bona, si* scieris bene ponere, quod des.

quem: A, eiecit Bæhrens; *quo:* correxi; *cognoveris:* A, sed ita, ut *cog* erasum sit; *quom noveris:* Bæhrens, quod probari non potest, quia in codice nostro *cum* coniunctio semper *c* littera scribitur; ex altero versu Schenkl hæc tantum verba legere potuit: ... *scieris* ... *aequius addes;* contra Cipolla: *Sepe dato bonis scieris bene ponere quod des*; in quo Bæhrens rectissime, ut videtur, *bona si* scribit.

Sensus distichi: «Cave recuses semel aliquid perdere, ut expertus scias, utrum amicus re vera ingratus sit annon; at sæpe dona dato, si gratis te benefacere cognoveris.»

2. Qui prodesse potest, non est fugiendus amicus,
Si læsit verbo: bonitas sine crimine *nulla* est.

nihil: A; *nil:* Schenkl et Bæhrens, quod reiiciendum est, nam absurdum esset, si poeta bonitatem sine crimine nihil esse, scilicet nihil valere diceret; *nulla:* correxi, ut sensus sit, bonitatem omni ex parte perfectam nusquam terrarum inveniri.

3. Contra hominem astutum noli *tu verus* haberi:
Non captare malos stultum est *nec* velle nocere.

Versum primum codex sic exhibet:

Contra hominem astutum noli *versutus* haberi: quod cum Christianam redolere videtur doctrinam, tum aperte repugnat verbis sequentibus nec non ceteris poetæ nostri de hac re sententiis, e quibus hoc loco præcipue consideranda sunt distichon illud infame in Veronensi exstans:

Dissimula læsus, si non datur ultio præsens:
Qui celare potest odium, pote lædere, quem vult,

et, quod ad totam quæstionem solvendam maximi est momenti, I. 26:

Cum simulat verbis nec corde est fidus amicus,
Tu quoque fac simules: sic ars deluditur arte.

Quibus si addis, Catonem ubique contraria iuxta se posita sectari, ut exempli gratia his locis:

I. 11: Sic *bonus* esto *bonis*, ne te mala damna sequantur,
I. 12: Nam nulli *tacuisse* nocet, nocet esse *locutum*;
I. 26: Qui simulat *verbis* nec *corde* est fidus amicus;
I. 29: Quod *vile* est, *carum*, quod *carum* est, vile putato;
I. 32: *Ignotum* tibi tu noli præponere *notis;*
Cognita iudicio constant, *incognita* casu;
I. 39: Cum labor in *damno* *) est, *crescit* mortalis egestas;
II. 18: *Stultitiam* simulare loco *prudentia* summa est, pro *versutus* tale quid ponendum esse, quod *astuto* maxime contrarium sit, facile colligas. Quamobrem Schenkl pro *versutus* scripsit *inversutus*, sed de coniectura sua, cum hoc vocabulum apud antiquos nusquam occurreret, ipse desperavit. Equidem, ut sententiæ satisfieret, conieci *tu verus*, quorum verborum ordine commutato primum *verustu*, deinde hoc iam a librariis non intellecto propter præcedens *astutus* ex coniectura *versutus* scriptum esse eo verisimilius est, quod in codicibus nostris ne Veronensi quidem excepto *tu*, *te*, et *tibi* pronomina sæpe non apto loco posita inveniuntur, de qua re vide apparatum criticum in editionibus Hauthalii et Bæhrensii ad I. 32, II. 10, IV. 11.

Versus alter: *captare:* A secundum Schenkelium, *captari* secundum Cipollam; *sed:* A; *nec:* correxit Schenkl; *nocere:* A secundum Schenkelium, *noceri* secundum Cipollam; ineptissime Bæhrens pro *sed*

---

*) Hoc loco damnum *decrementum* significare sciendum est. Confer Gellii N. A. XX. 8: Lunæ augmenta et damna; Sidon. XV. 42: lunæ incrementa cur damna sequantur; Senecæ ad Marc. de cons. 18: videbis nocturnam lunæ successionem a fraternis occursibus leno remissumque lumen mutuantem et modo occultam, modo toto ore terris imminentem *accessionibus damnisque* mutabilem, semper proximæ dissimilem.

velle nocere scripsit *sed velle cluere* i. e. velle inde gloriam nancisci, quod cum propter obsoletum illud verbum, tum maxime propter sensum absurdum reiiciendum est.

Sensus distichi: «Cum homine astuto commercium habens noli te simplicem atque sincerum præstare; nam stultitia est malos non decipere neque iis nocere velle.» Quod cum a Christiana doctrina maxime abhorreret, omissum est in ceteris codicibus. Confer etiam IV. 34:

Contra hominem *iustum prave* contendere noli, ut videas, antiquorum de amicitiis inimicitiisque sententiam, scilicet par pari esse referendum, á Catone observari.

4. Quod tacitum esse vis . . . . dicere noli.

Exscripsimus, sicut a Veronensi exhibentur, verba, quæ Schenkl hoc modo:

Quod tacitum esse *velis, aliis tu* dicere noli,

Bæhrens autem:

Quod tacitum esse *velis, verbosis* dicere noli

corrigere atque supplere voluerunt. Nos in coniiciendo modestiores, quid poeta toto disticho dicere voluerit, e testimoniis veterum eruere satis habemus. Nam si comparamus cum fragmento nostro sententias Publilio Syro falso tributas:

Quod tacitum esse vis, nemini dixeris, quia non poteris ab alio exigere silentium, si tibi ipse non præstas (apud Wœlfflinium p. 101.);

Quod esse tacitum vis, id nulli dixeris (ibidem p. 132); et, quæ dicuntur, *Proverbia Senecae:*

Quod tacitum velis esse, nemini dixeris. Si tibi ipsi non imperasti, quomodo ab aliis silentium speras (ibid. p. 137),

versus Catonis ex communi cum his fonte manasse eiusdemque esse argumenti sponte apparet.

5. Fortunæ *donis* semper *par esse* memento:
Non opibus bona *vita* datur, sed moribus ipsis.

Hoc distichon primum Scriverius edidit in libri tertii initio e codice nunc incognito:

Fortunæ *damnis* semper *parere* memento:

Non opibus bona *fama* datur, sed moribus ipsis; quod Scaliger ita commutavit:

Fortunæ *donis raro parere* memento.

Codex Veronensis exhibet *donis* et secundum Schenkelium *semper paruisse*, ex quo ille *parvum tribuisse*, secundum Cipollam autem *semper par esse*, ex quo Bæhrens *semper parcum esse* temere coniecit.

Quod ad alterum versum attinet, in editione Scriverii et apud Columbanum (monost. 36.) legimus *fama datur*, in Veronensi *vitatur*, ex quo *vita datur* conieci.

Sententia ipsa sic explicari potest: «Fortunæ donis, si bene beateque vivere velis, dignum te præstes oportet; nam bona vita, i. e. vera felicitas non in opibus, sed in virtute sola sita est.» Quod Hungarice breviter complecti possumus: «*Igyekezzél megfelelni a szerencse ajándékainak*». Simili sensu usurpatur *par* in elogio L. Cornelii Scipionis:

Quoius forma virtutei parisuma fuit;

Ovid. Fast. VI. 804: *in qua par facies nobilitate sua;* tum in illo Ciceroniano *rebus par oratio* vel *ut constantibus hominibus par erat;* absolute *par est* sæpissime idem significat, quod *aequum est* vel *dignum est*. Quæ attulimus, ne hoc loco codicibus nos destitui atque ad coniecturas confugiendum esse putes.

Disticha Catoni reddita.

1. Non pecces tunc, cum peccare impune licebit:
Sub tortore manet quem *damnat conscia vita.*

Versum alterum, quem Schenkl in descriptione codicis Veronensis non commemoravit, Cipolla primus protulit ex eodem libro. Primum versum invenimus in Collectione Monostichorum (vs. 76 apud Bæhrensium), quæ in codicibus etiam *Proverbia Catonis* inscribitur neque immerito, cum multa contineat Catoniana. Ceterum confer, quæ de hac re Bæhrens rectissime exposuit in editione sua p. 211:

«Nimirum cum exeunte sæculo VIII. (ut supra monui) admodum turbata essent disticha, ita quidem, ut sæpe uno versu privata legerentur aut versus cohærentes discissi exstarent (vide modo libri Veronensis statum condicionemque), idem ut puto vir doctus, qui vulgarem distichorum collectionem instituit, discerpta illa membra in alteram monostichorum syllogen coniunxit; in qua quod bis terve integra disticha se posuisse non intellexit ille, facilem et explicationem et excusationem habet. Ita autem recte me statuere duobus patet argumentis: nam et Turicensis liber in pannis illis insertis et Columbanus habent, quæ in monostichis nostris leguntur.»

Scilicet distichon illud, quod in solo Turicensi legimus, occurrit etiam in Collectione vs. 54. 55:

Lætandum est vita, nullius morte dolendum;
Cur etenim doleas, a quo dolor ipse recessit.

Tum versus solitarius in eodem manuscripto libro:

Dulcis enim labor est cum fructu ferre laborem, bis repetitur · Collectione, primum immutata paulum forma vs. 73:

Sat dulcis labor est cum fructu ferre laborem, deinde cum he= metro aptissimo:

Quod nocet, interdum, si prodest, ferre memento, in unum stichon coniunctus. Quæ cum ita sint, nos versum hunc solitarium Cip- læ cum altero in Collectione reperto, qui cum eo arctissime cohæret, unum conglutinare non dubitavimus.

Quod ad condicionem versus in quæstionem vocati in Codi Veronensi attinet: *tortorem:* A; *tortore:* procul dubio scribendum; *cc scientia doma:* A; *conscia vita notavit:* Bæhrens; *damnat conscia vit* correxi.

2. Quod nocet, interdum, si prodest, ferre memento:
Dulcis enim labor est cum fructu ferre laborem.

Versus alter occurrit in C post II. 7; totum distichon in Colle- tione Monostichorum vs. 52, 53, alter tantum hexameter ibidem vs. 7 paulum immutatus. Ceterum confer, quæ ad versus præcedentes exp suimus.

Quod nocet, interdum: nostra est interpunctio, contra Bæhren Quod nocet interdum, si prodest, ferre memento.

Lipsiæ 1887. GEYZA NÉMETHY phil. dr.

Vegyes.

— Bodenstedt Frigyes «Dionysos und seine Rebenzucht» czím költeményének eredetije az a szép mese, mely tudtommal először Hahn-féle *Albanesische Mährchen* közt jelent meg, s melyet Tü István is «A bor hatása» czím alatt mint keleti mesét közölt a Pulsz Polyxena-féle «Tavasz»-ban. Bodenstedt költeményét a Fliegen Blätter 2274. számában olvashatni, hol képekkel van diszítve.

P. T. E.

TEMESVÁRI PELBÁRT ÉS BESZÉDEI.

PELBÁRT-ról a régiség nagyon kevés adatot jegyzett föl az utókor számára. Azok, kik a XV. században történetirással foglalkoztak, egyetlen szóval sem tettek említést híres kortársukról. Sőt még a XVI. és XVII. században sem ismerünk egyetlen irót sem, ki vele közvetlen foglalkoznék. ISTVÁNFFY mindössze annyit mond, hogy jeles tudományú férfiú volt, de idomtalan görbe orra és rút ábrázata miatt nevetség tárgyáúl szolgált.[1] A XVIII. század elején CZVITTINGER még azt sem bírja eldönteni, vajjon Pelbárt 1501, vagy 1401 körül virágzott-e?[2] BOD PÉTER említi, de többet nem tud róla, mint azt, hogy «írt holmi deák könyveket».

HORÁNYI volt az első, ki a ferenczeseknek régi kéziratos krónikája nyomán Pelbárttal bővebben foglalkozott egy egész, jóllehet nagyon szűk keretben mozgó életrajzban.[3] De ezzel aztán hosszú időre ki is merűlt minden, mit a nevéről eléggé ismert szónokról tudtunk. WESZPRÉMI hozott elő egyetlen adatot róla [4] és kiigazított egy téves nézetet; de aztán TOLDY föllépteig, ki a sovány anyagot összerakta,[5] semmi említésre méltó az ügyben nem történt.

Tény, hogy az idegenek, mint sok egyébben, a Pelbárt-kérdésben is megelőztek bennünket. WADDING, kinek «Scriptores Ordinis Minorum» czímű tetemes munkája 1601-ben jelent meg Rómában, nemcsak ismerte Pelbártot; de műveiről is használható jegyzéket bocsátott közre.[6] Az ő nyomait követé FABRICIUS [7] egy sereg bibliografussal, mint Grässe s mások; — másfelől HAIN is adott egy nagy gonddal készített gyüjteményt.[8]

A magyar irodalomban csak a legújabb időben fordúlt ismét Pelbárt felé a figyelem. A kérdést SZILÁDY 1876-ban napirendre hozta az Akadémiában. 1880-ban már egy terjedelmesebb dolgozat is került ugyancsak tőle a közönség kezeibe, mindazon adatokkal, melyeket a fáradhatatlan író Pelbárt ügyében összegyüjthetett.

Csak most láttuk be, hogy a maga idejében nevezetes szónok életéről a régiek útján majdnem semmit sem tudtunk meg.

SZILÁDY új útat keresett — és talált. Átolvasta Pelbárt munkáit. Ezekben a munkákban sok aprólékos adat és utalás van minden irányban, tehát, tudta, lesz olyan is, a mi egy és más tekintetben világosságot áraszthat a Pelbárt-kérdésnek sok homályos helyére. És bizonyára SZILÁDY oly dolgokat emelt ki a régiség porá-ból, a melyekért csak hálával adózhat neki az irodalomtörténe[illegible] Tőle tudtuk meg, mily állást foglalt el Pelbárt Mátyással szembe[illegible] mily kötelékek fűzik a magyar kódex-irodalomhoz. Pelbártnak töb[illegible] életadatát tisztázta, könyvészetére érdekes megjegyzéseket tett [illegible] azon föltevését, hogy a Katalin-legenda szerzője Pelbárt volt, [illegible] érvekkel támogatta.

De ezzel a kérdés korán sem nyert minden tekintetben kielé-gítő megoldást. Sok dolog kiigazításra, még több kiderítésre vá[illegible] Számos adat a jövőben is kétes marad, Pelbárt életéről csak töre-dékekben adhat számot a történelem.

E dolgozatnak sem lehet czélja, hogy befejezett tökéletességgel világítsa meg tárgyát.

SZILÁDY munkájának megjelenése óta senki sem foglalkozott az akkor fölvetett kérdéssel. Pedig nem mondhatni, hogy monografia-irodalmunk nem fejlődött. Szellemi életünknek, különösen az újabbnak művelői számbavehető munkásságnak lettek tárgyai. Vannak, kikről több jeles munka látott napvilágot; másokkal épen foglalkozik egy-egy kitünő tudós. Ily viszonyok közt a Pelbárttal való foglalkozás sem lehet jogosulatlan, már csak azon összefüggés miatt sem, melyet közte és költészetünk első jelesebb termékének, a Katalin-legendának kérdése közt SZILÁDY ismert véleménye létrehozott.*

* Tartozom azzal az igazságnak, hogy e helyen is kijelentsem, miszerint e kis munka — ha ugyan van némi érdeme — első sorban a[illegible] kitünő tudósnak és tanárnak, GYULAI PÁL-nak köszöni létrejöttét. Ha ő rá[illegible] nem irányozza figyelmemet a Pelbárt-kérdésre, aligha jutott volna eszembe, hogy a középkori tudós és szónok avatag fóliánsaival foglalkozzam. S később is, mikor a részletek már készen állottak, az ő becses útmutatásai vezérelte[illegible] első sorban a munka összeállításában. A ki az ő szellemét ismeri, sokat fo[illegible] találni e műben, mi Gyulai lelkének — bár gyarlón — visszatükrözése. — De köszönettel tartozom SZILÁDY ÁRON, a Pelbárt-kérdés első és minde[illegible] tekintetben jeles harczosa iránt is azon becses figyelmeztetésekért, melyekk[illegible] különösen Pelbárt jellemét illetőleg, a kezdőt támogatni szíves volt; kös[illegible] nettel dr. GRYSAR-nak, a kiváló történetbúvárnak, dr. TUZER A. innsbru[illegible]

E munka a Pelbárt-kérdés fejlesztésére törekszik. Tárgyát Pelbárt életének és jellemének első sorban a Pelbárt beszédein alapúló tanúlmányozása képezi. Foglalkozik a történeti nyomokkal, melyek itt-ott fönmaradtak, Pelbártnak, a szónoknak beszédeiben nyilatkozó nézeteivel és jellemével. Kiterjeszkedik azon kérdésre: elmondotta-e a szerző reánk maradt prédikáczióit? Fel akarja tüntetni azon viszonyt, mely Pelbárt és a magyar szentek legendái közt létezik, s elemezi Pelbártnak szónoki eljárását. Az embert és igehirdetőt korának «perspektivájába» állítja, s lehetőleg magyarázni törekszik vonásait.

A többi — egy második résznek lesz megfelelő anyaga.

I.

Pelbártnak mindjárt elnevezése zavart okozott az irodalomban. Sem azt nem tudták jó ideig: hogy kell voltaképen nevezni? — sem, részben, már bizonyos nevével nem voltak tisztában.

Horányi egyszerűen «Pelbartus Temeswariensis» nevet ismert.[1] Wadding egy helyen[2] megtartotta a Pelbárt munkáin szokásos «Pelbartus de Temeswar» fölirást, megjegyezvén hősünkről, hogy híres szónok volt a maga idejében az összes németek között; de már máshol[3] «Pelbartus Osvaldus Temeswariensis»-nek mondotta, mit aztán Czvittinger[4] hűségesen elfogadott. Fabricius, ki Waddingnak utóbbi művére utalt,[5] megbővítette az elnevezést azzal a magyarázattal, hogy «Pelbartus sive Pelivartus»; de egyébként forrásához ragaszkodott. Schier végül említést tett egy alkalommal[6] a szentéletű iróról, kit «Paulus Pelbartus de Temeswar» néven neveztek annak idejében.

Mindezekből bizonyos annyi, hogy Pelbárt «Pelbartus de Temeswar»-nak nevezte és írta magát. Ezt a nevét találjuk minden irónál, ki valaha a kérdésről megemlékezett, ezt mutatják föl mindama könyvek, melyek Pelbárt kezeiből napvilágra kerültek. Sem a Wadding-használta Osvaldus, sem a Pál név, melyre Schier figyelmeztet bennünket, nem fordúlnak elő egyetlen egy alkalommal sem

egyetemi volt tanáromnak s mindazoknak, kik a kutatás munkáját szíves segédkezésökkel számomra sok tekintetben könnyebbé tették.

kiadásaiban. Sőt, hogy a zavar még felötlőbb legyen, egyik író se adott számot új appellativumáról.

A közönség vakon követte WADDINGOT. Magyar és külföldi szerzők minden kételkedést félretéve beszéltek olyan Osvaldusról a ki soha sem létezett.

Tagadhatatlan, hogy Pelbártot ok nélkül nevezték Osvátnak WADDING és követői oly tévedésbe estek, melyet földeríteni nemcsak lehetséges, de érdekes is annak megmutatására, mint jártak el az írók a Pelbárt-kérdés tisztázásában.

WALLASZKY egyik dolgozatában [7] elősorolja Pelbárt munkáit. És ebben a jegyzékben ott szerepel a «Biga Salutis», tehát egy olyan szerzemény is, melynek Pelbárthoz épen semmi köze. Mindenki tudja, hogy a «Biga salutis» szerzője fráter OSVALDUS DE LASKO, Pelbárt tanítványa, rendtársa és később pesti gvárdián volt, ki mesterének nem csak hogy befejezte egyik munkáját,[8] de műveinek kiadása körül is élénk szorgalmat tanusított.

Mint az idétt Pelbárt munkái, OSVALDUS művei is Hagenauban láttak napvilágot. Nem kellett tehát nagy képzelődés hozzá, hogy a két személyt egynek tartsák oly emberek, kik Pelbártról ép úgy beszéltek mint Osvátról, de egyiket épen úgy nem olvasták, mint a másikat. A felvilágosítás ott van a könyvekben; [9] de TOLDY előtt senki sem gondol a hibára és Pelbártnak harmadfélszáz esztendeig kell viselnie egy idegen nevet.

Meg kell vallanunk, SCHIER helyzete sokkal szerencsésebb, mint WADDINGÉ. Hogy Pelbártot valamikor Pálnak hívták, sem nem bizonyítja, sem nem tagadja a régiség. De az adathiány fölött ott áll az író tekintélye és alapos jártassága, mely három évvel megelőzte a gyöngyösi irott krónika közlését. Ez valószinűvé teszi, hogy itt Pelbártnak keresztnevével van dolgunk, mely időfolytával a szerzetesi és használatos Pelbárt név mellett feledésbe merült. Az írók, kik új és hamis adattal szaporították a Pelbárt-adatok kisded csoportját, nagyon könnyen elfeledkezhettek a valóságosról és meglevőről; a hagyomány, mely az írókból táplálkozott, elejtette azt. Pelbártot Osvátnak mondották, pedig nem volt az; nem tartották Pálnak, pedig lehetett az.

Ily jelenségek után, természetesen, tartózkodva kell fogadnunk mindent, mit akár a történetesség, akár a hagyomány Pelbártra vonatkozólag kezeinkbe adott, és óvakodva kell fontolgatnunk minden, még oly csekélynek látszó adatot is.

A kutatóra nézve mindenesetre elkerülhetetlen fontosságú, hogy Pelbárt vezeték nevével tisztában legyen, ha hősünket a családi viszonyok kötelékei közt, régi emlékek alapján akarja látni valaha; az alaposság megköveteli, hogy érthetetlen nevet ne dobjunk az olvasó elé.

Az a kérdés: minő jelleggel bír Pelbártnak vezetékneve? Mit tartsunk magáról a Pelbárt elnevezésről?

A régi kiadásokban, kivétel nélkül, egy kifejezéssel találkozunk. PELBÁRT «de Temeswar» szavakkal különböztette meg magát. Ez pedig annyit is tesz, hogy «Temesvárról való», de annyit is tehet: Temesváry. Innen van, hogy a szerzők majd «de Themeswar», majd «Temeswariensis», majd «Temeswarius»[10] névvel szerepeltetik latin nyelvű munkáikban, míg a magyarságban «Tömösvári Pelbárt» vert gyökeret.

Ahhoz, hogy Pelbárt Temesvárott született, kétség nem fér; azt, hogy a «Temesvári» elnevezést vezetéknévül használta, épen oly kevéssé lehet tagadni. De tény, hogy itt semmiféle családi névvel dolgunk nincsen.

HORÁNYI a legilletékesebb forrás nyomán jelentette ki, hogy Pelbárt «szülőföldjétől vette nevét»,[11] ezzel a kérdés egyszer s mindenkorra el van döntve.

Maga a Pelbárt név csak látszólagos nehézséget okoz. — Annyi bizonyos, hogy a nyugati katalógusok semmit sem tudnak róla, sőt, a mi hiba, Knauz Kortana sem ismeri. A mai magyar fülnek szokatlanúl hangzik és mint személynév divatját vesztette. De régebben, írja SZILÁDY, ha nem volt is a legközönségesebbek közől való, mégis gyakrabban viselték. Mátyás királynak egy 1467-iki oklevelében a váradi püspök kerepesi jobbágyai előszámláltatván, ezek közt a legelső Pelbartus. 1343-ban Perbarth nevű nemesnek özvegyéről van szó. 879-ből Pernhart testis nevét említhetjük föl, már természetesen nem mint magyarét. Ezeken kívül már 1280-ban jön elő mint helynév: possessio Wodozt, alio nomine Preuarthyda; 1338-ban előnév gyanánt: Iwanka filius Cosmæ de Pelbarthyda. 1264—1330-ig: Priuard, Priwarth, Prewarth, Pribard, Perbarth, Perbard, Pelbart, Pelybarth, Pelebard alakban találjuk.[12]

Mindez azonban korán sem magyarázza meg magát a hangképet, a szót.

Ha az alaki hasonlóságra építünk, főképen a Bernard név gyakorol csábító hatást. És hogy a meglepetés annál nagyobb

legyen: a Peer-kódex Csíziója a XVI. század elejéről csakugyan írj is, hogy: «Cyryak, Lőrincz, Kalára, Mária, nagy Lay, ist, Pelbart hyd bertalanhoz». Az ist alatt pedig, véli Szilády, szent Istvá király napja értendő, mi aug. 20-ára esik. Bertalan 24-én van, így az ezen két név közé eső három nap egyikén kell keresnünk a Pelbárt nevet. És valóban ott találjuk az esztergomi missale 1503. 1513. és 1515-iki kiadásaiban a Bernardus abbas-t augusz tus 21-én.[13] Mi következik ebből?

Az, hogy Pelbárt azonos Bernáttal, tartja Szilády.

Pedig korán sem az. Tudvalevőleg maga a Peer-kódex Csí ziója sem ignorálja a Bernát nevet. Mint nyelvemlékeinkben szo kás, Bernáld-nak írja szépen. Ismeri mind a két Bernátot — a sienait és clairveaux-it — és Pelbárt nevét megkülönbözteti tőlök De hová teszi akkor clairveaux-i Bernát ünnepét, ha augusztus 21-én Pelbártét írta elő? Leviszi május 17-re. A csere világos; minden naptárismerő látja, hogy Pelbárt napjának május 17-én kell lennie Nemcsak Toldy,[14] hanem Szilády is tudja, hogy Pelbártot «a szer zet, melynek tagja volt, érdemeiért a boldogok közt ünnepelte május 17-én»,[15] következésképen Pelbárt nem a «doctor mellifluus» neve, hanem Temesvári Pelbárté.

Ám hogyan magyarázzuk meg akkor a Pelbárt nevet? Egy szerűen. A Jászay-kódexnek egyébként is figyelemre méltó naptár november 7-ére «Pilibart» nevet jegyez, mely nem csak a Zichy kódexnek Sziládynál is idézett Pelybarth-jával rokon feltünőleg hanem Fabriciusnak említett «Pelivartus«-át is erősen tükrözi Ezzel szemben pedig a Pray-kódex írója november 7-ére Willibror dot helyezvén, minden kétségen fölül áll, hogy «Pelbárt» Willibrord nak a magyaros alakja.[16]

II.

Pelbárt családjáról jóformán semmit sem tudunk. Az, a m fönmaradt, egyetlen száraz név. Atyját Lászlónak hívták. Legalább a krakkói egyetem anyakönyvében az 1458-ik esztendőről megva beirása: Pelbartus Ladislai de Themeswar. De egyebet aztán nem tartottak róla szükségesnek följegyezni. Hősünknek gyermek- é ifjukorát elképzelni lehet, ismerni nem.

Szilády megkisérlette születése idejének meghatározását, d

törekvése sikertelen maradt. Pelbárt akár mint tudós, akár mint szónok, sokkal tárgyilagosabb téren működött, hogysem életadatait beszőhette volna munkáiba; nem csoda, hogy vonatkozásai sokkal általánosabbak voltak, hogysem idevágólag egészséges következtetéseknek szolgálhatnának alapúl.[1]

Bizonyos, hogy P. fensőbb tanúlmányait a krakkói egyetemen végezte.[2] 1458-ban már ott találjuk, valószinűleg mint tagját a ferencziek szerzetének, melynek az egyetem szomszédságában később a magyar burza tagjaitól rendesen látogatott szentélye is létezett.[3]

1463-ban, deczember hó 17-én huszonnégy társa közt az ötödik helyen elnyerte a baccalaureátust,[4] és aztán semmi nyoma sincs többé a Jagelló-egyetemen, valamint hazai tudósításaink sem említik az 1483-ik esztendeig. Ő maga mélyen hallgat a lefolyt húsz évről és műveiben sehol sem jelöli meg tartózkodása helyét.

1480-ból följegyez egy eseményt, mely a Kapos vize mellett történt volna egy kegyes életű s nemes származású ember birtokán, ki is azt neki több kanonok — és nem, mint Szilády említi, szerzetestársa — jelenlétében beszélte el; de hogy hol történt ez az elbeszélés, arról nem emlékezik.[5]

1483-ban már Budán van, hol szerzetének házában a theológiát adja elő Petrus Lombardus négyeskönyve alapján.[6] E ház a régi bécsi kaputól nem messze épített, szent János apostol- és evangelistáról czímzett egyházzal állott kapcsolatban, hol I. Ulászló 1495-iki népes gyűlését tartotta és Beátrix visszautasítását megokolta a rendek előtt.[7]

De mikor került ide Pelbárt? Ebben az évben költözött-e Budára, vagy már előbb? erről egy szóval sem értesít bennünket semmiféle krónika.

Annyi bizonyos, hogy Pelbárt szónok-írói működésének kezdete budai tanárkodásáéval összeesik. Első beszédgyűjteményének végén föl van jegyezve az esztendőnek kelte, melyben arra rátette a pontot, és ez az év: 1483.

«Opere», mondja, «nunc isto perfecto gloria Christo.
Laudibus hinc insto: coronas matri Dei sisto.
Honor Francisco: laus sanctis cunctis hoc ipso
Ocdeno trino ciclo c.·quard. tunc presule sixto»

A mű szűz Mária tiszteletére készült és «Stellarium corone benedicte Marie virginis in laudem eius pro singulis predicationibus elegantissime coaptatum» czímet visel.

Mikor fogott Pelbárt a *Stellárium* elkészítésébe? nem neh
megmondani. A munka előszavában van egy hely, mely bizonyíta
látszik, hogy 1480 előtt aligha gondolt még rája. «Vétkesnek
büntetésre méltónak tartanám magamat», mondja ott, «ha hallg
tással mellőzném a boldogságos Szűz magasztalását, kiváltkép
akkor, midőn eleven emlékezetben tartom, mennyi veszedelei
szükség és nyavalya közt részesültem segedelmében. Megvalloı
hogy azon súlyos betegség alatt, mely néhány nappal ezelőtt nehez
dett rám, s a melyből rajtam könyörülve ő szabadított meg, fog
dást tettem neki e munka megirása felől, melyre a nélkül — mé
tatlan és elégtelen voltom érzetében — semmi esetre sem merte
volna vállalkozni.»[8]

Ez a «súlyos betegség» nehezen volt más, mint a pestis, me
1479—81 közt Magyarországban kegyetlenül dühöngött[9] és s
embert elragadott. Pelbárt többször beleesett abba és mint vallj
mindig a boldogságos Szűz közbenjárása által szabadúlt meg
ragály hatalmából.[10] E föltétel szerint fogadásának teljesítését:
munka megkezdését bátran 1480 utánra írhatja a történet, l
mindjárt egyéb adatok kezünk ügyében nem volnának is.

Ámde bizonyos, hogy a mű javarésze 1482 előtt nem készü
Pelbárt egy helyen — a Stellárium IV. könyvében — nyiltan hiva
kozik IV. Sixtusnak 1482-iki bullájára.[11] És ha most meggond
juk, hogy a 4—12. könyvet körübelől egy év leforgása alatt kell
irónknak elkészítenie: akkor az első könyveket azon szorgoskod
mellett, melylyel betegsége után «aliquibus diebus», néhány napp
már munkához fogni látjuk,[12] az 1481-ik évnél előbbre tennü
nem lehet.

A Stelláriummal megkezdette Pelbárt azon nagy vállalat
mely az összes művelt nyugaton, de különösen Németországb
dicsőséget font homlokára. Azon mintabeszédek után, melyeket el
gyűjteményében «Jézus Krisztusnak dicséretére, áldott szent anyj
nak, Máriának magasztalására, szent Ferencz atyának és mind
szenteknek tisztességére» írt, «matériát akarván goromba érteln
és tudatlan beszédei által szolgáltatni az együgyűbb papoknak an
hogy ők ezek nyomán bővebb magyarázatokat tehessenek,»[13] az
nagy feladat állott szemei előtt, hogy egy lehetőleg teljes gyűjt
ményben az egyházi évnek összes, beszéddel megült ünnepeire kel
anyagot nyujtson a szónokok használatára. Ezzel a nagy fontc
ságú ügy dülőre jutott. Pelbárt — elöljáróitól is buzdítva,[14] — me

kezdette azon európai jelentőségre jutott munkáját, melynek összeségét *«Pomérium»* név alatt ismeri a történelem. A szerző maga választotta ezt az elnevezést, és nem alap nélkül, úgymond. «Mert valamint a gyümölcsösben különböző nemű termőfák, gyümölcsök és virágok vagynak, úgy ebben a munkában is mindennemű és sokféle prédikácziók, a tudománynak sokszerű virágai és az isteni titkoknak üdvösséges gyümölcsei találtatnak.» [15]

Ily roppant terjedelmű munkába fogni nagy bátorság magában is. A szerzetes buzgósága, mely égett a lelkek üdveért, még terjedelmesebbé tette azt. Oly gyűjteményt akart a papság kezébe adni, mely ennek szónoki szükségeit éveken át kielégíthesse. Tudta, hogy a nép nem becsüli a beszédet, ha évről-évre ugyanegyet hall, és elhatározta, hogy kivéve ott, hol józan okok kevesebbet ajánlanak, minden vasárnapra s ünnepre 3—4 beszédet fog közrebocsátani.[16] A nagyböjtnek minden egyes napjára három prédikácziót írt, s azonkívül még minden nagyböjti vasárnap délutánjára szerzett egyet-egyet.

Azt is megmondotta, hogy különösen a magyar népre lesz figyelemmel és annak szükségleteihez tartja magát.[17]

E munkában Pelbárt minden tekintetben tervszerűleg járt el. Előtte feküdt a római katholikus egyház misekönyve és ő átvette annak felosztását, melyet aztán lehetőleg gyűjteménye alapgondolatához alkalmazott.

A misekönyvben három nagy rész van: a «Proprium de Tempore», a «Proprium Sanctorum» és a «Commune Sanctorum». Pelbárt a «communé»-kat beolvasztotta a szentek részletébe és kiemelte helyettök a nagyböjti időközt, mi által nagy műve hármas szerkezetet nyert. Így adott aztán Poméiriumában egy gyűjteményt «Sermones Quadragesimales», egyet «Sermones de Tempore» és egyet «Sermones de Sanctis» czím alatt. Az első mű nagyböjti beszédeket tartalmaz három sorozatban; a másodikban a vasárnapok felosztására való tekintettel nagyjában az állandó ünnepek eszméit fejtette ki; a harmadikban a Missale-nak a szentekről szóló részéhez nyújtott gazdag parafrázisokat.

E terjedelmes részletek kidolgozásában Pelbárt eltért a misés-könyv-nyújtotta sorrendtől és mindenek előtt a szentekről szóló beszédek kidolgozására vetette kezeit.

A gyűjteménynek első része, a téli sorozat (pars hyemalis) szerencsésen el is készült 1489-ben, mint a végére iktatott versek:

«Finis est partis: laus Christo, gloria sanctis.
Amen sit cordis deo, sit operis, simul oris.
Bis sepcent actis ocdenis ter tribus annis,»

mutatják, — a többi később. De mikor? Pelbárt utóbbi évszám sehol sem említ a munkában, annak teljes befejezését tehát időil meghatározni nem lehet. Annyi azonban mindenesetre áll, ho ez a «Sermones de Tempore» készültét megelőzte; mert az utót hivatkozik a szentekről szerzett beszédekre [18] és a Stelláriumra míg a S. de Sanctis egyedül a Stelláriumra utal több helyü Így mindjárt az előszóban: «Arra is intem,» úgymond Pelbárt, « olvasót, hogy ebben a munkában semmi különálló beszédet a b dogságos szűz Máriáról nem tettem, abban okoskodván, hogy Uru szent anyja iránt való különös tiszteletem jeléül «Stellarium coro beate Virginis» nevezettel már készítettem egy termetesebb könyv a melyben is a dicsőséges szűz Máriának különféle ünnepeire bő ges beszédek találkoznak.» [20]

A trilógiából Szilády a «Sermones de Tempore» gyűjtemény tette időrendileg a második helyre, s nem helytelenül. Az a köri mény, hogy e mű mind a Stelláriumot, mind az ezt követő szent cziklusát ismeri, mindenkit meggyőz arról, hogy azt Pelbárt e két szónoki munkájának utódjáúl kell tekintenünk. Maga a gy temény világosan kifejezi korát és kétségtelenné teszi, hogy az 14 esztendő az, melyben a szerző rátette a záradékot.[21]

Ámde nem is ez az, mit e helyütt bizonyítanunk szükség A «Sermones de Tempore» lehet az említett gyűjtemények követő de kérdéses: vajjon követőjök-e egyszersmind a nagyböjti soro toknak is?

A feleletet megadja Pelbárt a «De Tempore» első részéb a pars hyemalis végén. «Mivelhogy,» úgymond ottan, «a nagyb ben sok mindennemű beszédekre vagyon szükség, a melyeket napról-napra kell folytatni: annak okáért itt érintetlen hagyom ől abban a szándékban, hogy azokra egy külön munkában gond leszen.» [22]

A «Quadragesimale»-val bezárúl Pelbártnak szónok-írói mu kálkodása. E művét a szerző három sorozatra osztotta fel. Az e sorozat tárgyáúl a bűnbánatot, a másodikéúl a bűnöket, a harn dikéúl a tízparancsolatot tűzte ki. De már a második rész vég érezte erejének hanyatlását és a munka-okozta bágyadtság «Rogo,» mondá, «ut oretur deus pro me: tanto labore fatigato

utilitatem animarum ex christi charitate» és a harmadik részben már csak rövid vázlatokra szorítkozott.

Pedig a munkának még korán sem volt vége. A szónok kezéből kiesett a toll: a theológus fölvette azt és forgatta haláláig. Pelbárt még egyszer munkához ült. A katholikus theológia összeségét akarta összefoglalni, a mennyire az a középkorban emelkedett.

Ez a munka okvetlenűl visszavezeti őt a XI. századhoz. Akkor Roscellin és nominalistái, Porrée Gilbert és Abälard támadásai pezsgő életet idéznek elő az egyházi irodalomban. A tekintélyére támaszkodó egyház a szent tanokat összehordja «Libri sententiarum» nevü gyűjteményeibe, hogy a híveket a doktorok tévedéseitől óvja. Számos gyűjtemény lát napvilágot, a nélkül, hogy általános elfogadást nyerne. Ekkor jő Petrus Lombardus, a «Magister sententiarum» és «Sententiarum libri quattuor» czímű munkájával elnyeri a pálmát.

Petrus L. művében — szent Ágoston nyomán — az összes theológiai anyag négy részre oszlik. Az Istenről és a szentháromságról, a teremtésről és teremtett állatokról, a megváltásról, erényekről s malasztokról és végre a szentségekről és négy utolsó dologról szóló tanok négy külön könyv határai közt foglalnak benne helyet. Az iskolák használatba veszik e könyveket és csakhamar élénk irodalmat támasztanak körülöttük. Alig van nevezetesebb tanító századokon át, ki nem írt volna magyarázatokat hozzájok. Mondhatni, a skolasztika Petrus Lombardus munkája körül fejlett ki.

Ily körülmények közt szükségszerűnek látszik, hogy Pelbárt sem választott más alapot munkájához, mint a régiségtől megszentelt, a tudományos hagyományokban fölemelt négyeskönyvet.

1500 körül fogott hozzá a munkához, melynek befejezését már nem engedte meg neki a halál. Egy igazi katholikus hittudós érzelmeivel és meggyőződésével vetette e műre kezeit. Meghajolt az egyház tekintélye előtt. «Mielőtt,» mondá, «a munkába kezdek, megvallom és tanúságot teszek róla, hogy semmit sem akarok irni vagy mondani az anyaszentegyháznak és az ő tőle helyeselt tanítóknak meghatározása ellenére, sem pedig bármely igazság ellen nem ágaskodom; hanem a doktorok tanítását egyesegyedűl skolasztikus szokás szerint fejtegetvén és a felesleges okoskodásokat lenyesegetvén, azon leszek, hogy a biztos igazságba kapaszkodjam.

De ha valakinek még is úgy látszanék, hogy az igazságból val miben eltértem volna: minden ilyet egyszer s mindenkorra elő is visszavonok, semmisnek nyilvánítok és magam a józanabb ítél helyreigazításának az igazság iránt való szeretetből alávetem és a affélét olybá tekintem, mintha soha sem mondtam volna.»[23]

A munkának czíme: «*Aureum Rosarium Theologie ad Sen tentiarum quattuor libros pariformiter quadripertitum*» lett; d ehhez a kiadások kolofonjai hozzáteszik még, hogy: «A doct subtilis és az ő követői, továbbá akvínói szent Tamás és szent B naventura és sok más tekintélyes doktorok nyomán röviden és vel sen az abc rendje szerint szerkesztette az istenfélő Temesvári Pe bárt atya, az observans ferenczes barátok szerzetéből, a ki a üdvösséges beszédekből való és manapság nagynevezetű Pomérium is... közre bocsátotta».[24]

1500-ban, deczember 24-ikén befejezte Pelbárt az első kön vet.[25] 1503-ban, Gyümölcsoltó Boldogasszony napja táján kész állott a második is.[26] A harmadikat is bevégezte még, — de negyediknél a halál elszólította iróasztalától.[27]

1504-ben, január 22-én, szent Vincze martir ünnepén m solygva szenderült el s megszünt írni, tanítani és élni.[28]

Tetemei ott porladtak el a budai János-szentély körül eg szerű társai közt; szerzete boldogjai közt ünnepelte emlékét május 17-én;[30] szelleme fönmaradt és sokáig nem szűnt me munkálkodni az emberiség nemesítésén.

Nem lehet hasonlítani híres kortársához, GIROLAMO SAVONA ROLÁ-hoz; de hatása mély volt és sokáig érezhető. Művei sok szoros kiadásokban foglalkoztatták a sajtót és megjárták az európ könyvpiaczot; kódex-irodalmunk jórészben reá támaszkodik. Nél küle a magyar irodalomnak egy egész nagy korszakát hiába kisérl meg bárki méltányolni.

És e hatással épen nem áll fordított arányban munkásságá nak terjedelme sem.

Nem is tekintve azt, hogy a müncheni királyi könyvtár Pel bárt említett beszédeihez «Rosarium alme dei genitricis marie czímmel egy új, huszonöt Mária-prédikáczióból álló gyűjtemény csatol,[31] melynek XV. századbeli írott kódexe pontos vizsgála után engem arról győzött meg, hogy a munka Pelbárttól nem származhatott;[32] a Stelláriumon és a Rosarium testes kötetein kívül majdnem hatodfélszáz szent beszéd hirdeti Pelbárt tevékeny

ségét. Megirta «Expositio Compendiosa et Familiaris: Sensus litteralem et mysticum Libri Psalmorum Complectens» etc. czímmel a zsoltárok, az Ó- és Újszövetség énekeinek, Athanáz Symbolum-ának és a «Te Deum»-nak — úgy látszik — iskolai magyarázatát,[33] és mindezekhez Szilády még magyar munkát is vél csatolhatónak.

Valóban, ekkora munkásság megérdemli, hogy Pelbárt személyével végre tüzetesebben foglalkozzunk.

III.

Pelbárt-nak, az embernek jelleme ránk nézve sok tekintetben a szónok jelleme. Megismerésére csak egy út van: munkáinak vizsgálata. Ezek mutatják meg lelkének irányát; belőlük tetszenek ki azon vonatkozások, melyek őt korának talajára és küzdelmeibe állítják, erényei és hibái, szóval jelleme, a mennyiben meghatározható. Ismernünk kell a kort, melyben élt, ismernünk eszméit, nyilatkozatait, melyeket munkáiban helyezett el, s akkor a szónoknak vonásaiból nem lesz nehéz az emberre következtetni.

Meg kell vallanunk, Pelbárt sajátságos helyzetet foglal el korának műveltségi és erkölcsi viszonyai közt.

A XV. századbeli Magyarországnak különös képe van a művelődés történetében. Az arisztokrácziának képzettebb rétegei elhagyják régi műveltségöket, az egyházias felfogás helyett új eszméket és vívmányokat látunk föllépni magasabb köreinkben. A nép szeretettel csüng hagyományain és úgy látszik, nem is fog azoktól megválni. A kor ellentétek közt lebeg.

A magyar műveltség és irodalom öt századon keresztül az egyházi szellem fejlődésének útjait követte. Kulturánk, föl a mohácsi veszedelemig, az egyházra támaszkodott. Az iskolát a kereszténység vezette be a magyar földre és uralkodott benne századról századra. Az irodalmat, vagy helyesebben: költészetet a középkor vallásos szelleme lengette át. Legrégibb lyrai költeményeinkben, mondja Gyulai Pál, melyek alkalmasint még régibb idők visszhangjai, a katholiczizmus és királyság fejezik ki a magyar hazafiság eszméit. Szűz Mária, Magyarország védasszonya, vallásos és hazafi kultus tárgya egyszersmind. Szent István és László nemzeti védszentek, a keresztény hit és nemzeti dicsőség hősei. Szent István jobb keze, mely a kereszténységet és monarchiát megalapította

hazánkban, vallásos és nemzeti ereklye, melyet szent ének mag tal. Szent Lászlót a Peer-kódex éneke mint szentet és hőst dics mint deli termetű és oroszlánszívű lovagot, kegyes királyt, ki országban tündöklik, Magyar- és mennyországban. E két orszá lelkesül a hazafi, Isten választott népének hiszi nemzetét s a gyar korona mint az isteni pártfogás, királyi jog és nemzeti szab ság jelképe, földi és mennyei hazájának összekötő kapcsa.[1] A bib fordítások az Isten szavát mutatják meg a népnek; a Margit-lege egy szent életet tár a középkor olvasója elé, mely a kolostor c láiban termi erényeit. Rideg és szomorú élet távolról, melyet csal isteni szeretet bír a szív mélyében gyönyörré olvasztani.

Ezzel szemben a XIII. században Itáliából új szellem in ki a keresztény Európába. Az olasz nép, mely soha sem szűnt a Scipiók utódainak tartani magát, ősei szelleméhez tér vis Dante összeolvasztja az antik elemeket a modernekkel, a pogán kereszténynyel, Petrarca föllobogtatja a szívekben a régi hagyo nyok iránt való lelkesedést, a Mediciek udvara szétszórja azt m denfelé. Az elvont és szürke bölcselettel elégedetlen szívek az szépségei után vágyódnak; de aztán az emberek nem egyszer m tékletlenül vetik magukat az antik világ élvezetei közé és a hu nizmus, mely annyi szépet és jót hoz létre, nagyon sokszor erkölcstelenség melegágya lesz.

Magyarország sem zárkózhatott el többé a mozgalom e Az Anjou-kori főpapság magával hozta azt Olaszország egyeten ről; Zsigmond félszázada nagyúri szükségletté emelte. A ren sance régen elterjedt már a betűtől nem irtózó egyházi arisztok cziában, midőn Mátyásnak fényes idejében virágkorát nálunk kifejlődni látjuk.

Ámde a magyar humanizmusnak az olaszétól teljesen el természete volt. Ez hús és vér: az puszta himpor. Ez leszál Itália mezőire és új, de mégis régi virágokkal hintette be a ter keny talajt; a mienk a buzaföldek kalászos terein uralkodó he várakban készített tündérkerteket. Ott egy egész nép volt: itt c pán a büszke arisztokrácziának része; ott százezreké, itt egyesel ott valódi élet, itt csillogó ábránd, semmi más. A magyar föl nem álltak Róma omladékai, nem lengett antik szelleme, nem él átöröklött hagyományai. Hőseit senki sem vallotta atyáinak, a szíve nem őrizhette gyermeki kegyelettel régi műveltségének m radványait. E nép lelke sokkal szigorúbb, érzéke sokkal fejlet

nebb, szellemének iránya sokkal hagyományosabb volt, hogysem a humanizmus kész talajra lelhetett volna benne. Ez az élet örömeire, a természet szépségeire utalt; képeit az antik világ verőfényéről szerezte, nézeteiben puszta ész és érzék, érdekeiben tisztán természeti ember volt. A mi szellemünk az égre utalt és az életből mindenütt a nyomor alapszínét emelte ki; képei hithősök és martirok világába vezettek, nézetei: hitelvek, érdeke: a malaszttal megigazúlt emberiség voltak. Az a lelket a múlt virágos terei fölött lebegtette; ez a rideg való sanyarúságaiból az égi jövő felé emelkedett. Annak irodalma az életé, ezé a klastromoké.

Pelbárt — tudjuk — a régi műveltség alapjára állott és a klastromi irodalomnak munkása lett.

Nemcsak a forma, melyben megjelent, de maga felfogása is merőben elválasztotta korának új áramlatától. A humanisták mintegy önczélos dolgokúl tekintették az antik hagyományokat; Pelbárt a keresztény eszmének szolgáivá tette azokat. Amazok a klasszikusok derültségét és élvezeteit óhajtották az életbe visszavarázsolni; Pelbárt a lemondás tanait hirdette. Beszédeiben újra meg újra a bűnbánatot és önmegtagadást hangsúlyozta és a földi örömek helyett a mennyeiekre mutatott. Az embereknek a szenteket mutatta fel példányképekül, kik testöket sanyargatták, a földi javakat megvetették és szívöknek minden vágyódásával a mennyei és örök dolgokhoz ragaszkodtak.[2]

A humanizmus — legalább nálunk — nagyrészt szóvirág, áradozás és üresség volt, retorika csinált érzésekkel, jellemhiány a csillogó frázisok alatt. Pelbárt szókimondó és eszmékben pazar. Egyszerűbb, mint bárki más, de jellem és számottevőleg tudományos ember. A múltra támaszkodott ő is, de ez a múlt a prófétai volt és nem Homéroszé; a martirok és szentek ideje, nem Augustus százada. Bírt tudományos iránynyal, de ez keresztény és deduktiv tudományosság, nem az antik minták utánzása. Józan és vallásos volt mindenek fölött, bár nem előitéletek nélkül.

Ez teszi érthetővé, hogy akkori íróink a mily méltatlanúl, ép oly természetesen, a valódi tudóst a Pomérium szerzőjében nem bírták fölismerni, vagy ha fölismerték is, nem méltányolhatták. Ellentétek és áthidalatlan különbségek választották el őket e szigorú férfiútól, ki sem dicséretekkel, sem gáncsokkal nem törődve, csak az Istentől várta jutalmát.

De épen ez magyarázza meg Pelbárt hatását is. Pelbárt jól

ismerte közönségét és akart is, tudott is hozzá alkalmazkodni. «Az Isten segítségében,» mondotta, «és a Szentlélek kegyelmében vetvén bizodalmam, elhatároztam, hogy hazánk együgyű népének eszejárásához képest, egyszerű beszéddel írom meg a nehéz munkát»,[3] és olvasták azok is, kiknek nem szánta azt különösen használatukra, főkép Németországban, kiknél a régi hagyományok uralkodtak. Itthonn forgatta az alsó papság, a szerzetesek és azok a literátus emberek, kik közelebb állottak a néphez, mint a fényűző humanista nagyurakhoz.

És nem is lehetett máskép. Az általános hatás Magyarországban a régi, hagyományos iránynyal forrott egybe. Nálunk még a reformáczió sem mutatta azon közvetlen összefüggést a humanizmussal, mely másutt, csak a németeknél is, nyilvánúlt. Ellenkezőleg, föllépésétől virágzásáig kizárólag vallásos irányként szerepelt, az irodalomba dobott, vagy az életben folytatott vallási kérdésekkel és vitatkozással.

Pelbárt nem talált oly talajra, mely az ő tudományának magvaihoz alkalmatlan volt volna. Hatnia kellett, mert a szívekhez oly eszmékkel közeledett, melyek azok előtt idegenek nem voltak.

IV.

Pelbárt szónoki munkásságának természete nem követeli meg, hogy gyűjteményének egyes részeivel külön foglalkozzunk. A Pomérium darabjainak bélyege egy, csak czímeik különbözők. Az a vallási rendszer fejlik ki prédikáczióiban, melyet mindnyájan gyermekségünktől kezdve ismerünk, egy magasabb: theológiai szempontból felfogva. Az eszmék nagy része közös és egyetemes: a katholikus egyház igazságai ülik bennük diadalukat.

A szónok dogmákat fejteget és erkölcstani igazságokat von el belőlök, mint kortársai. Régi elveket hangoztat, melyek másfél ezreden át nem változtak az egyház hitében. Hisz, de aztán eszével bonczolja a hit igazságait. Hirdeti az Isten anyjának dicsőségét, kinek tiszteletét nálunk «szent Gellért terjesztette el, s innen fogva Máriát tiszteletből nem nevezi tulajdonnevén a magyar. Csak Boldogaszszonynak vagy Nagyasszonynak szokása őt mondani, s ezért nevezte el szent István király is Pannoniát a Boldogaszszony nemzetének és országának» (De S. de s. Gerardo, D). Őt dicsőíti legszebb

beszédeiben és az akkori thomistákkal szemben, a skotiszták pártján, hosszasan védi a szeplőtelen fogantatást. A szentek életét az erények, az isteni szeretet, szüzesség, önfeláldozás, alázat, türelem követésére, a világ és bűn csábjainak megvetésére buzdító példáúl hozza fel és a régi szent királyok emlékének dicsérettel áldozva kiemelgeti a saját korabeli fejedelmek fogyatkozásait. Az ünnepek természete szerint kiválogatja a vallási igazságokat, — és nem szünik meg tanítani a bölcseséget, mely az Isten szeretetében, a magábaszállásban és bűnbánatban áll. Ez a bibliai bölcseség az ő tudománya; és ennek a tudománynak mennyei védője, szent Katalin vértanú, eszménye. A mi előtte áll: az Istentől nyert gyakorlati bölcseség tudománya, ha kell, a vértanú töviskoszorújával.

Szíve vallásos idealizmussal volt telve; és elhatározta, hogy ez idealizmust életének minden viszonyai közt megvalósítja. Minden munkájának élére odaírta, hogy az Isten dicsőségére és a lelkek üdveért dolgozik, — innen van, hogy nem törődött az emberek dicséretével. Akárhol üssük föl műveit, csak ilyennek fogjuk őt találni [3] és szerzetének hagyománya tanusítja, hogy valóban ilyen is volt.

Pedig helyzete nem volt könnyű. A szónok a hizelgés, a hatalmasok fényűzése, erkölcsi lanyhasága és balvéleményei előtt, ki esküvel kötelezte magát az igazság követésére és megvallására, a világ és a világ javainak megvetésére, az erkölcsi tisztaságra; az egyházi tudós a föltámadt pogánysággal szemben, — legjobban kifejezik helyzetének sajátosságát. Másrészt a skolasztikának véghatárán áll. A középkori tudomány napja lealkonyúlóban. Vajjon mily tanúlságokat, mily tőkét sikerült a korszakos küzdelmek eredményeiből merítenie? Elérte-e idejének jobbjait, vagy elmerült a hibákban, melyek a régi épületet megingatták?

Pelbárt korának szigorú birája volt. És a mit érezett, azt volt bátorsága ki is mondani. A hol mások hízelegtek, ő korbácshoz nyúlt; a mit kortársai eltitkoltak, félelem nélkül vágta a hatalmasok szemébe. Lappangó sebekre mutatott, melyek ott rejlettek a fényüzés alatt. Bűnöket fedezett fel, melyeket senki sem mert érinteni. Nem gyöngült el egyetlen pillanatra sem, hogy meggyőződésének leplezetlen kimondásától visszariadjon vagy a hatalmasoknak tömjénezzen, — lett légyen az a hatalmas akár *Mátyás király*.

Nincs magasztosabb, mint mikor őt beszédeiben halljuk. Ez a majdnem mindig szelid, nyugodt és szeretettel teljes férfiú soha

sem bírt a nagyok bűneiről szigorúság nélkül szólani. Az ő nyilal kozatai Mátyásról, kit a tudós humanizmus valósággal égig emelt ritkítják párjokat a történelemben. Nemcsak nem osztotta e léh dicséreteket: az ékesszólás ostorát bontotta ki az önkényes, tékoz fejedelem ellen, ki szivesen tette kezeit az egyház vagyonára erkölcseiben legkevésbbé sem volt aszkéta.

Jól mondja SZILÁDY, hogy Pelbárt azok közé tartozik, k Mátyásban nem a példabeszédszerű igazságos fejedelmet láttál Ő elégséges okot tudott adni magának, hogy a király igazságosság kétségbe vonja és erkölcsi értékét ne tekintse oly nagynak, mint hogyan legtöbben gondolták. Mint azon úri gonosztevők — pap és világiak, — kikről az akkori iratok nagy száma csak az egyhá javak megrablása miatt is nem egy alkalommal tesz keserves em tést,[3] Mátyás zsarolásai is[4] sokkal ismertebbek voltak, hogysem egyháza érdekeit lelkesedéssel szolgáló szerzetes azokra szem húnyhatott volna. A király nem egyszer idézett elő viszályt a szen székkel és nem riadt vissza oly fenyegetéstől, hogy az országot görög szakadárok hármas keresztje alá vezérli.[5] Az udvar erkölc laza, fényüzése olasz, pazarlása tömérdek volt; a népben nap napra terjedt a nyomor és nélkülözés. Pelbárt hadat üzent a büsz fejedelemnek, a rabló nagyuraknak, a dölyfös, kéjelgő lelkipászt roknak.[6] Az erkölcsöknek és vallásnak őre, a népnek védője let

Szent István ünnepére, írja SZILÁDY, három, szent Lászlóé négy beszédet találunk a Pomerium de Sanctis-ban. E hét besz a legendák adatainak felölelésén kívül általában megkivánta tulajdonságok elősorolásával és fejtegetésével foglalkozik. Az alk mazás sokszor egybe olvad a tárgyalással, többször külön ig rövid hivatkozással történik. Minél rövidebb az ünnepelt kirá példájára vonatkozó figyelmeztetés, annál erősebb kifejezésekb hangzik utána a szerző korabeli állapotok megitélése. A mely beszédnek alapigéjéből hiányzik, fölosztásában s szövegében ann is legfőbb súlyt helyez szerző az igazság, igazságosság, törvényessé hűség, nemeslelküség, könyörületesség, kegyesség és alázatoss követeléseire. Ezek teljesitésében a két szent király tökéletességét történelem és legenda adataival tünteti ki Pelbárt. Összegyűjt ügyesen rendezi el és hatással alkalmazza mindazon szentirásb helyeket, melyek azon erényekről szólnak. Az idézett szavak villa fénye az ős alakok nagyságát sokszorozza, czélzatos súlya alatt ped törpítve tünnek el a kor nagyjai. «Ha azt kérdezi valaki: mi

törvény? megfelel rá Mayro Ferencz, mondván: a tisztességesen élés mestersége, mely az embert arra kötelezi, hogy szüntelen hozzá tartsa magát. Hanem azért igaznak bizonyúl az emberek közt Anaxagoras azon mondása, hogy: a törvény pókháló, melyen a kisebb legyek fönnakadnak, a nagyobbak pedig keresztül rontanak. Így a nagyok és fejedelmek átlépik a törvényt s nincs bántódásuk, a kisebb emberek pedig lakolnak. De eljön az Isten utolsó ítélete stb.» «Szent István decretumában meghagyta a magyaroknak, hogy a hitben megmaradjanak, senki mást ellenség módra meg ne támadjon, se szomszédján perbehívás nélkül ne hatalmaskodjék, az özvegyeket, árvákat senki ne kóborolja, az anyaszentegyházat ne pusztítsa s az egyházi férfiak iránt tisztelettel viseltessék. Oh bárcsak eszekbe vennék ezeket magyari uraimék, de fájdalom, épen az ellenkezőt látjuk végbe menni. Hanem mindenki meghallja, mit Ézsaiás mond: jaj a prédálónak.» «Oh én Istenem! mely sokan vannak e mi időnkben az olyan fejedelmek, a kik az egyházakat fosztogatják, birtokaikat elszedik, elragadozzák az apáturságok s püspökségek javait, melyeket régi szent királyok és fejedelmek fundáltak, mint például sz. László és sz. István Magyar-, sz. Venczel Cseh-, sz. Henrik Bajorországban. Ezek és sokan, a kik más helyeken egyházakat szerzettek s azokat megajándékozták, istenfélők voltak: e mostaniak azokat rabolják el, teszik semmivé. Oh ha most élne sz. László, szent István király, bizonynyal meglakoltatnák az egyház e prédálóit .... Ezekről mondja szent Hieronymus, hogy gazdag ruhákba öltözködnek, a fagyban, hidegben mezítlenűl haldokló szegényekkel nem gondolnak. Magoknak nagy palotákat rakatnak, hogy bámulják az emberek s ügyet sem vetnek arra, hogy a szegények az utczákon haldoklanak. Dúsan vendégeskednek, lakoznak, a szegénység pedig éhen vesz el. De csak lakmározzatok és dőzsöljetek, majd a halál úgy is véget vet mindennek. Majd siránkoztok még ott a pokol kínjai közt egy csepp vízért is, de még azt sem nyerhetitek meg. Hallja meg azért minden keresztény fejedelem, gazdag, szegény egyaránt, hogy szent László példája követésével tartóztassa magát a bűnöktől.»

Mily élesek — úgymond Szilády — és vakmerőséggel határosak ezekhez hasonló czélzatos párhuzamai, kitűnik a sz. István ünnepére késztült harmadik beszéd egy helyéből, melyet senki sem fog az első királyra alkalmazni. Itt is az igazságosság képezi a minden izében fölmutatott s megvilágosított tárgyat, melynek gyümöl-

csöző volta szintén egy hatalmas ösztön lehetne annak gyakorlására «Szereti Isten s megáldja azokat, kik így élnek; soha nem láttam hogy az igaz elhagyatott volna és az ő kenyérkereső magva: láttai pedig elhatalmazott hitetlent, és hogy az felfuvalkodott, de elmúlé és imé nem vala. (37. zsolt.) Gyermekekkel is megáldja az Úr i igazat. A farkas csak úgy szaporít, mint a juh, ezt amaz felfalj az emberek is üldözik és eszik: mégis több a világon a juh, mi a farkas. Honnan van ez? A természetes okokon túl így van azé mert az Isten úgy akarja. A hitetlenek sem mély gyökeret, se állandó fundamentomot nem vernek. (Bölcs. k. 4, 3.) Ennek bizon ságáúl rendelte az Isten, hogy a mint a ragadozó állatok nem sz porodnak, azonképpen az igazságtalan embereknek sincsenek gye mekeik.» Az idézet és alkalmazás így is elég erős, a mint van. Sze István napi prédikáczió alkalmával így is könnyen az uralko király juthatott az emberek eszébe.[8]

Nem állíthatni, hogy Pelbárt ez ellentéteket szántszándékk kereste volna, annál kevésbbé, hogy a demagóg szerepét játszott Ezek a kifakadások ritkák beszédeiben és csak ott fordúlnak el hol a nemzet régi nagyjait dicsőítvén, mintegy szükségszerűleg k lett számot adnia koráról. Nem keresett egyeseket, hogy bélyeg süssön rájuk; általános hibákat és bűnöket ostorozott. Szégyenlet ballépéseket itélt el, melyek nemcsak a hatalmasokban voltak me de a kimagasló állás, melyet épen ezek foglaltak el, annál fölt szőbbé tette csapásait, minél nagyobb embereket érintett.

Szinte megfoghatatlan, mily balhiedelmek uralkodnak e m velt férfiakon. A tudásban helyet kér az alkímia, a fiziognom és csillagjóslás. 1489-ben Ficinus Mátyásnak egy «De vita vali et longa coelitus comparanda» czímű könyvet ajánl Valori Fül által, kinek tisztévé tette volt, «hogy a király előtt a jó egészség hosszú élet orvosi szabályainak, melyek a csillagoknak a földi te tekre gyakorolt befolyásából eredtetvék, élőszóval is tolmácsı legyen». Megjósolja, hogy a király még sokáig él. — Mátyás nem sokára, tudjuk, meghalt. A nagy fejedelem szeretettel dédelgeti fiziognomusokat,[9] csillagvizsgálókat, bűvészeket és nigromantik sokat.[10] Majdnem mindent a vaksorsnak tulajdonít és semmih sem fog a nélkül, hogy a csillagokat meg nem kérdezné.[11] Vitéz a királynak mestere, buzgó gyakorlója az asztrologiának.[12] Am hogy e tévtan egyházi állásával meg nem egyezik, nem is gondo

Mennyivel magasabban állott Pelbárt e tekintetben Magya

ország főpapjánál, sőt sok kitűnő kortársánál is, beszédei tanusitják. A párisi egyetem csak 1494-ben mondja ki az ő döntő itéletét; Pelbárt már 1489 előtt — ez a Sermones de Sanctis, pars hyem. befejezésének esztendeje — föllép az asztrologia ellen. «Minthogy igen sokan hibába keverednek», mondá, «a karácsonra nézvést a miatt, hogy Krisztus születésekor rögtön csillag jelent meg, s azért abban a hiszemben vannak, hogy az ember születése a csillagok állásához vagyon kötve: azért is a mikor és a hol helyén valónak látszik, az efféle tévedések ellen föl lehet tenni a kérdést, ha függ-e a csillagoktól az emberek erkölcseinek különfélesége és cselekedeteiknek következése? Megfelelhetünk erre szent Bonaventurával, kiazt mondja, hogy az ember erkölcseit és a jövendőt kétféle módon tehetjük a csillagok járásától függővé; egyrészt, ha azt mondjuk, hogy a csillagok okozzák azokat egész teljességökben, másrészt, ha úgy vélekedünk, hogy véletlenül és esetleg találkoznak egymással. Ám ha az elsőt választjuk, ez nem csak hamis, hanem eretnek és ördögi képzelgés, mely ellene tör a keresztény vallásnak, ellene mond a tapasztalatnak és józan észnek. Mert ha minden szükségképen a csillagok járása szerint történik: akkor a mi hitünk nem igaz és a mi erkölcsünk becsülést nem érdemel. Tagadja az érdemet és következéskép a jutalmat és kegyelmet és örök dicsőséget. Azért, mondja Dam., ha mindent a csillagok hatalmával cselekszünk, szükségkép cselekedjük, a mit cselekszünk; a mi pedig szükségből történik, sem nem erény, sem nem gonoszság, és akkor sem dicsőségre és koronára, sem kínokra és kárhozatra méltók nem vagyunk. Akkor az Isten igazságtalan, egyiket javakkal és jutalmakkal, a másikat bajokkal tetézvén. Hiábavalóság minden törvény és jog és minden tanács. Veszendőbe megyen az erkölcsök becsülete, ha a bűnösnek vétkét a csillagokra toljuk; nem lesz többé vádolható a gonosz és kimenekül a megtorlás elől. Az ember a csillagok tiszteletére igazíttatik .... bizonyságúl, hogy ördögi hazugsággal vagyon dolgunk, melyet a sátán koholt, hogy őt tiszteljék. Azért mondja Ágoston, hogy minden efféle mesterkedést, mint az emberek és ördögök gaz társaságának gaz czinkoskodásait, a kereszténynek teljességgel utálnia szükséges. — Gregorius szavai szerint is: Isten óvjon minden hivő keresztényt, hogy valami vaksorsban higyjenek .... Mindazonáltal, ha tudni akarod, mennyiben lehet a jövendőt a csillagokból kiismerni: azt felelem, hogy először is nem lehet megismerni semmi olyat, a mi nem

úgy történik, hogy másképen nem történhetnék . . . teszem, mi mikor az ember ásás közben kincsre akad, vagy ha ebben az óráb házasodik vagy utazik és szerencsés lesz, avagy ha harczol és gy és efféléket. De nem lehet megtudni semmi olyast sem, a mi szabadakarat végez, kivévén az ember hangulatát, a mennyiben t tére hatást gyakorolnak a csillagok: de az akaratra ebből kén szerűség nem származik. Azért is a mondottak dolgában a csil gokból jósolni a jövendőt, tilos babonaság, mibe sokszor az ör is beleártja magát a hivők rászedésére. Hanem ha valaki olj jövendőbeli dolgokat kutat a csillagokban, melyeknek azok terr szetes okozói: teszem a szárazság, eső, fogyatkozás, az tilalm épen nem cselekszik».[13]

Másutt[14] a «hittől való aposztaziának» nevezte a babor «Azért írja Ágoston is, hogy a babonás és sorsvető vagy a jós ráéneklő és minden efélék, valamint azok, kik az ilyesekben h nek vagy őket megkérdezik, tudják meg, hogy a keresztény h és a keresztséget megszentségtelenítették, hogy pogányok és h hagyók.» Egyszer egész beszédet szentelt e tárgynak kifejtésére más alkalommal bitorlóknak nevezte a bűbájosokat, kik Isten jog megrabolják. A babonásoknak szemökre vetette, hogy Isten helj a bűbájosoktól várnak segítséget, — és ilyenkor a legvastag elemektől sem tartózkodott. Alkalomadtán elbeszélte, hogy szemfájós asszony nagy pénzen egy bűvös papirt vett, hogy ált bajától megszabadúljon. Valaki elolvasta a papiron álló irást, s volt rajta? «Vájja ki az ördög a szemeidet» és még valami, m mai ember nem szokott papirra tenni.

Ha ez a bátor szókimondás pirítólag hatott a király főpapja nyomdokain járó humanistáknál: az ellentétet nem vésbbé emelték Pelbártnak világmegvetésre és önmegtagadásra s kaló beszédei sem, melyek a fényűző urakat, a drága csec becsékben gyönyörködő vén gyerekeket ostromolták.[16] Hiúnak haszontalannak hirdetett mindent, a mi az örök üdvösséghez kö lebb nem emeli az embert, és tudós, csodált bálványaikat a po lángjaiba sülyesztette. «Arisztótelesz», mondá egy helyen,[17] «a b cselet fejedelme, kit közül-akarattal követ mindenki, mint a mos niak, mivelhogy a többiekhez képest kevésbbé hibás, — maga sokakban tévedett . . . . és a pokolba került . . . A rétorok köz Tullius Cicero, mint afféle pogány, az isteni gondviselésről gon tanokat hirdetett, mint Tamás megmutatja. Hogy feslett erköl

ember volt, megirta Sallustius ... A poéták között hires-nevezetes volt Homérus a görögöknél, a rómabelieknél még nagyobb Virgilius, de mind a kettő hitetlen és rossz erkölcsöket követett. Ovidius Naso összes könyveiben fajtalanságokkal teljes és vásott életünek mutatkozik ... A logikusok közt ismét Arisztótelesz és mind a hányan csak voltak, kárhozottak, mint Averroes kommentátor és a többiek.»

Az itélet mindenesetre, még a theológus szempontjából is, egyoldalú és elfogúlt; de bizonyosan elég volt arra, hogy a humanistákat örökre elidegenítse Pelbárttól. Agyonhallgatták, nem álltak vele szóba. Már akkor el volt terjedve, hogy: «Nincs tudatlanabb egy szerzetesnél«.[18]

Mondanunk sem kell, hogy ez az eljárás oly emberek részéről, mint humanistáink, Pelbárttal szemben, a mily természetes, ép oly méltánytalan volt. Pelbártnak nemcsak jelleme állott fölöttük. Művei, sok tisztúlt és máig érvényben álló nézetei messze maguk után hagyják humanistáink ürességét és megbízhatatlan voltát. Nem szabadúlt ugyan meg korának összes tévedéseitől — e kornak csak jeles fia volt; de eljutott százada tudásának egész magaslatára. Hibái: a középkor hibái. Ennek a kornak tudományos iránya, mondhatni szükségkép termette őket.

A tapasztalati módszer elve még nem volt formulázva. BACO ROGER a XIII. században inkább csak érintette annak szükségét, megirván, hogy: «Az érv következtetéshez vezet, de nem ad bizonyosságot és nem oszlatja el a kétséget annyira, hogy a lélek megnyugodhatnék az igazság szemléletében, hacsak nem kisérlet útján jut ahhoz». A mozgalom új prófétára várt és VERULAMI BACON csak a XVI. században ád új irányt a tudománynak.

Pelbárt botlásai épen a tisztán deduktív eljárásból eredtek. Kétségkívül sok balvéleményt vett át a skolasztikus tudományból, a miket át nem vennie alig is volt lehetséges. De egyet bizonyára nem vett át, a minek át nem vétele egyéni értelmességétől függött. Nem becsülte a szőrszálhasogatást, a nagyképüskődést. Ha foglalkozott is velök, legtöbbször józan maradt. Egy alkalommal föltette azt a kérdést: miként foglalnak helyet a mennyben az üdvözültek ezrei? és — érdekes tudni — Bonaventura szavaival úgy felelt meg rája, mint a hogy a dolgot Rafael Disputája szemlélteti. De hozzá tette, hogy inkább vágyódni kell az üdvösség után, mint azt elképzelni.[19] Másutt skolasztikus szokás szerint a mennyországig

való távolságot meghatározván, kiszámította, hogy Krisztus az mennybemenetelekor tizenegy nap alatt, tehát pünkösd-vasárnapn érkezett föl az égi karokon át az Atya jobbjára; de megjegyezte hogy: Bátor ezek észszerűleg vagynak mondva, még sem szaba őket vakmerően erősitenünk.[20] Midőn pedig RABBI MOYSES ALPHAGRANUS csillagász tételeit a Szaturnusz egének a Földtől va távolságáról idézte, nem állhatta meg, hogy ki ne mondja: De cs az Isten a megmondhatója, ha igazak-e?[21]

A középkorban épen nem volt ritka az imákkal való gy gyítás. Úgy okoskodtak, hogy az isteni mindenhatóság kész bárm pillanatban belenyúlni a természet rendjébe, ha az ember hoz könyörög. Nem vették észre a tudósok sem, hogy ezzel a csod alkalmáról alkotott tanaikkal összeütközésbe jutottak, — Pelbár sem birta ettől megmenteni józansága. A pestistől úgy szabadı meg, hogy a kelevényre keresztet vetett, aztán egyfolytában kilen Üdvözlégy-et mondott és e közben ugyancsak kilenczszer kereszt vetett a daganatra.[22] «A szemverés ellen», mondá, «a keresztvet hét Miatyánknak és Üdvözlégy-nek elmondásával, biztos orv ság.»[23]

A természeti dolgokban csupa elavúlt nézeteket vetett p pirra. Egy lépéssel sem volt előbbre Pliniusnál, kit e téren teki télynek tartott. Tudni vélte, hogy van olyan madár, mely élőfák származik; a fénixről szóló mendemondát valóságnak tartot A gyémántról azt hitte, hogy vonzza a vasat, de csak közelről Egy alkalommal Arábiáról azt mondta, hogy ott vörös színű ara terem;[25] máskor említést tett egy Kaladrius nevű madárról, mel nek az a sajátsága van, hogy ha ránéz a betegre, az meggyógy ha hátat fordít neki, meghal.[26] Azt is beszélte Plinius nyomá hogy ha összekulcsoljuk ujjainkat, ez a kutyákat megfélemlíti A gyöngyről úgy vélekedett, hogy az ég harmatától terem a csigá ban, s ha az ember nyakára köti, gyógyító erővel bír.[28] Más alk lommal[29] Avicennát idézte, hogy az arany hasznos gyógyszer szívfájdalmak és a szívdobogás ellen, megerősíti a szemeket, s l szájunkban tartjuk, annak bűzét elveszi; ha pedig porrá törjük más szerekkel elegyítjük, használ a szeplő és rüh ellen.

Archeologiai s történelmi ismeretei, mint korában általán volt, sokszor tartalmaztak képzeleti elemeket. Buzgalma és kön nyenhivősége nagy tévedéstől sem óvta meg. A «quaternio term norum» csak ritka nála, de nem hiányzik. Egyszer elragadja

buzgóság és tesz olyan lépést, a mire a mai ember elmosolyodik. Igaz, hogy ez a mosolygás nem jogosult. Ha Pelbárt amolyan apró hittudós, megérdemli, hogy kinevessék; ha nagy theológus, legfeljebb az emberi gyarlóság mellett bizonyít. Annál kevésbbé van helye holmi kicsinylésnek vele szemben, ha meggondoljuk, hogy ott esett hibába, hol legnagyobbnak mutatta magát: a Mária-tanban. Nagyon kevesen járták meg azt oly sikerrel, mint ő. A mai egyházi szónoklatnak épen gyalázatára válik, hogy a Mariologiában nem bír egy kiváló lépést tenni, s ott iszaposodik jóformán, a hová Pelbárt csak tévedésből került.

«Ha ismerte-e Mária a szabadművészeteket?» kérdezte egy alkalommal. «Megfelelhetünk erre ALBERTUS nyomán», mondá. «A Példabeszédek könyve leirja az ő előképét: Sapientia edificavit sibi domum, excidit columnas septem. Ez a ház pedig a boldogságos szűzet jelenti és a hét oszlop a hét mesterséget . . . Innen világos a kérdés megfejtése. Aztán azt sem szabad hallgatással mellőznünk, hogy némely szenteknek dicsőséget kölcsönöznek a tudományok, mint Jeromosnak, Ágostonnak stb. és szent Katalinnak, tehát a boldogságos szűztől sem vonhatjuk meg ezt a dicsőséget. A szent szűz, igen is, bírt a tudományok esméretével. Ösmerte mindenek előtt a grammatikát. Mert a grammatika a helyes beszédnek tudománya. Már pedig a boldogságos szűz Mária soha sem hibázott a beszédben: következésképen ismerte azt az ő teljességében. De tudta aztán a retorikát is. Ugyanis azt mondja Ágoston, hogy a szentirásban különféle rétori árnyékolások helyhezvék. Már pedig a boldogságos szűz a szentirást alaposan ismerte: e szerint hát a retorikát is kellett tudnia. Ismerte a polgári és kánonjogot . . . S hogy harmad renden a logikát is tudta jelesül: az világos dolog.» Ismernie kellett a muzsikát, aritmetikát, geometriát, asztronomiát, mathematikát, fizikát, mediczinát, a metafizikát és egész theologiát![30]

Ime Pelbárt hiszékenysége s túlbuzgósága. Épen ez ád műveinek az iskolás módszer mellett elrejthetetlen középkori szinezetet. Olyan, mint a régiség lehellete, mely az aranyon bizonyos homályt hagy: csak növeli a régi műtárgynak becsét. A Pomérium pedig egész régiség. Pelbárt különös szeretettel gyűjtögette elmult korszakok hagyományait és mindig hűséges tolmácsa volt a régiség eszméinek. Látni kell, minő jártassággal állítja össze a Bibliának egymástól legtávolabb eső idézeteit egy-egy csattanós bizonyítás, egy-egy fölvillanó kép kedveért. Szent Ágoston, Jeromos,

akvinói Tamás, Bonaventura, Albertus Magnus, Athanáz, Chr stomus, Cassiodorus, Boëthius, szent Ferencz, Gregorius, Simo Cassia, Bernát, Joannes Damascenus, Petrus Damianus, Oro Eusebius, Origenes, Isidorus, Hugo a s. Victore, Richardus, brosius, Joannes Gerson, Nic. de Lyra, Duns Scotus, Vorag Jakab művei, a Vitæ Patrum, a Gesta Romanorum, a ma legendák gazdag és bőséges alkalmazásai mellett seregesen h nálta fel Plátó, Arisztótelesz, Plinius, Cicero, Ovidius, Seneca, cenna, Rabbi Moyses és sok mások idézeteit. A legszebb régi méket bőven, mondhatni pazarul szórta el beszédeiben, s a ta alapján maradva folyton és a puszta érzéshez alig szállva koráig kifejlett egyházi tudományosságnak képviselőjeül tűni előttünk.

A vallási kérdésekben a katholikus hittudomány hagyomá szerint a tekintélyt vallotta legfőbb bizonyítéknak.[31] «Ez», mo «a theológiában a legerősebb bizonyíték. A többi tudományo a tekintélytől vett hely szerfölött gyönge lábon áll, ha az ész ád neki erősséget; de itt a tekintély ver szilárd fundamentum értelemnek .... Úgy kell ugyanis okoskodnunk, hogy a többi t mányok az emberi találékonyságnak, mely csalhat is, csala hatik is, a gyümölcsei; a hittan pediglen az Isten kinyilatkoz sára és csalhatatlan igazságára nehezkedik. Azért is mondja da kusi János, hogy a miket a törvény és próféták és az apostolo evangélisták által kaptunk, azokat elfogadjuk és megismerjü tiszteljük, nem kereskedvén semmit sem továbbra.[32] A szenta közt épen úgy megtalálta tekintélyeit, mint az ókor nagy elmé nyilatkozataiban az Isten szellemét. Innen visszahajló irá múltba mélyedő természete: innen ritka gazdagsága is. E visszatér a régiekhez és hagyományokkal át meg átszövi mun ez korán sem dísz és hiú csillogás, hanem meggyőződésből fa szeretet.

A keresztény theológia, kezdve szent Ágostonnak az I városáról írt munkájától, sőt szent Pál leveleitől, mindenkor t volt attól, hogy a vallási intézményt az embereknek csupán e töredékeivel hozza kapcsolatba. A ki azt hinné, hogy e rendsze Krisztus előtti határai a kis Zsidóországon túl nem terjeszte csalódnék. A keresztény theológus a bibliai bűnbeesés után csak a kiválasztott egyeseket, családokat, majd törzseket és n szemlélte, melyen túl az isteni szóval és prófétákkal föl nem

gositott pogányság tenyészett. A «sötétségben tévelygőknek» lépéseiben is megtalálta az Istent, kit keresett. Látta kezének kormányzását, szemlélte szellemének terveit. Az elesett emberiséget az öröktől fogva kijelelt Megváltónak vissza kellett vezérelnie az igazság kútforrásához, «mely az örök életre fakad», a tudósnak fokról-fokra látnia kellett egy nemzetséget, melyet az igazság éltet. Ebből fog születni a Messiás; fiai bírják a próféták és jóslatok által folyton frissen tartott hagyományokat, hogy az Isten küldöttjéről, ki eljövend «az idők teljében», bizonyságot tegyenek. A reménynek képviselői és föntartói voltak ezek a Jahvä vezetése alatt. Érezték az ember nyomorát, de tudták, hogy a szabadulás napja elérkezik. A többi népet magára hagyta az égi kéz. Botlaniok és szenvedniök kellett, hogy végre belássák, a mit Plátó szépen mondott: ha az ég nem segít, ember többé nem ád világosságot. Itt a természet küzdelmeit szemlélte a theológus. A természet törvénye pedig az Isten akarata. A bölcsek nemcsak érzik azt, a mit egész koruk érez: ők ki is tudják mondani a természet szavát, — nem csoda, ha a theológus elfogadta igazságul a küzdő emberiség nagyjainak kijelentéseit, melyekben az embert az Istenhez közeledni látta. Ezek is tekintélyek lettek előtte a szent iratok mellett. Mindegyik részen az egyház épült, minden igazság egy-egy kő volt annak erősségehez; a hittanítónak csak reájok kellett mutatnia, hogy tanítson és lelkesítsen.

Talán úgy fog látszani, hogy Pelbárt e tekintetben túlment a határon, midőn nem szorítkozott a tisztán vallási dolgokra. De ennek oka is hagyományaiban rejlett. Tudományát, tudvalevőleg, egyetlen szóval lehet legjellemzőbben kifejezni. Theológus volt minden ízeben. Csakhogy tévedne, a ki Pelbárt theológiáját, de sőt egész koráét is, a mai theológiával azonosítaná. A középkor eljárása erősen különbözött a maitól. Tudományossága korán sem fejlett ki úgy, hogy a munkafelosztás, mely ma az egyes tudományköröket oly élesen körvonalozza, benne érvényre emelkedhetett volna. Bármily éles volt is a skolasztikusok dialektikája, bármily kerekded a rendszer, melylyel a világ összes jelenségeit megfejteni törekedtek, tudásuk mindig általános maradt. A világot egészében és részeiben majdnem mindig egyoldalúlag, az Istenhez való viszonyában fogták fel és vizsgálgatták. Lehozólag haladván előre, ritkán hatoltak a tárgyak belsejébe. Inkább csak arra törekedtek, hogy az egyeseket a nemek és fajok általánosságába beilleszszék. Csak az érdek-

lődést mozdították előbbre a tudományos vizsgálat iránt, mikor kimondták, hogy a teremtmények gyökere maga a mindenektől független és örök lény, az Isten, ki a világot saját dicsőségére teremtette: de megkezdeni — alighogy megkezdették azt.

E felfogás oly tág volt, hogy majdnem mindent be lehetett vinni vele a theológiába. A hittan ezentúl a tudományok teljességét képezte. Nemcsak a theosophia, mely az Isten attribútumait fejtegette, a metafizika, mely a lét törvényeit igyekezett tisztába hozni, hanem a kozmologia, mely a természet jelenségeiben mutatkozó törvényeket közvetlenebbűl vizsgálta, a társadalmi tudományok és a lélektan is, a szentirással és dogmákkal a legerősebb kapcsolatban jutottak tárgyalásra. Mindenben az Isten akaratát akarták megtalálni. Természetesen, nem volt semmi sem, a miben azt fölcsillámlani nem látták volna. A theológia a tudományok anyjává lett, — a hittudósoknak mindennel foglalkozniok kellett.

De ezt korán sem cselekedték hagyomány nélkül. Ellenkezőleg, a skolasztika a keresztény hagyományok s az «emberek közmeggyőződése» mellett Plátóra, Arisztóteleszre utalt vissza. Ez által nemcsak az ó-korral jutott összeköttetésbe, de különösen kapcsolatba keveredett az arabs és zsidó bölcselettel is és minden ellenlábaskodása mellett jelentékenyen fölhasználta azokat. Így volt ez Spanyol-, Franczia-, Olasz- és Németországban, így Magyarországban is, hol Pelbárt a legjelentékenyebb munkások közt foglal helyet.

A Pomérium tudománya nemcsak kifolyásáúl tűnik fel mindenre kiterjeszkedő iránynak; hanem annak egyik legjellemzőbb terméke. Pelbártnak főérdeme épen abban áll, hogy a mind két rendbéli igazságokat nagyobb számban gyűjtötte össze, mint bárki más. És ennek a munkának kettős eredménye volt. Részben károsan, részben jól hatott a szónokra. Egyéniségét és teremtő tevékenységét majdnem teljesen elölte, de egyszersmind műveit valóságos kincses bányákká alakította. Pelbárt alig mutatott fel egyetlen eredeti gondolatot, egyetlen új eszmét. Teljesen a közös, a régi kincsek összehordásába mélyedt. Úgy tünt fel, mint a régiségárús, ki boltjában a régi mestereknek drága munkáit mutogatja, de maga nem alkot semmit és egyéniségének csak árúi elrendezésében és ajánlgatásában követel szerepet. Nem akart bizonyítani maga eszével, az összes embereket hívta bizonyságúl. Idegen gondolatokkal magyarázott, küzdött és győzedelmeskedett. Nem kívánt

hogy eredetinek, találékonynak tartsák. Mintha meg volt volna győződve, hogy a skolasztika újat már nem termelhet. Megelégedett azzal, hogy tudós legyen, és soha sem mulasztotta el a forrásnak megjelölését, melyből merített. Mintha roppant olvasottságával akarta volna az olvasót bámulatba ejteni, a legkülönfélébb, az egymástól legmesszebb eső helyeket állította egymás mellé, s mindig mint a régi hagyományok erősségére támaszkodó theológus lépett kortársai körébe.

V.

Az a föltevés, hogy Pelbárt beszédeit elmondotta és ha elmondotta, magyarúl mondotta el azokat, a magyar nemzeti irodalomtörténet szempontjából különös érdekkel bír. A Pomérium prédikácziói azok lennének a magyar prózában, a mi a Katalin-legenda a magyar költészetben; irodalmunkban félszázaddal előbb lépne fel az általános eszme és szerkezet, a magyar szónoklatnak első becses gyűjteménye nem fűződnék Pázmány századához, ha egyszer Pelbárt beszédei eredetileg magyarúl készült prédikácziókul mutatkoznak.

Kétségkívül, a magyar papok hazánkban a kereszténységnek legrégibb korától fogva nemzeti nyelven hirdették az Isten igéjét. Az egyházi szónoklatnak összes czélja: a nép oktatása, az általános egyházi törvények, melyek a katholikus egyházban kezdettől fogva érvényesültek, a katekumeni intézmény, a «missa fidelium» kezdetén a nép számára alkalmazott homiliák egyfelől, másrészt a nép egynyelvüsége, még csak a látszatát is kizárják, mintha a dolog másként történt volna. A Gellért-legenda[1] hét szerzetes emlékét őrizte meg, kik tolmács nélkül szónokoltak a néphez és megjegyezte, hogy szent Gellért püspök különösen kedvelte a magyar papokat. A Kálmán idejében tartott 1114-iki esztergomi zsinat, melyet Szilády is említ, elrendelte, hogy: «A nagyobb egyházakban minden vasárnap meg kell magyarázni a népnek az evangéliumot és episztolát, a kisebbekben pedig a hitvallást és Miatyánkot.»[2] A XIII. századból egy, a maga nemében jeles magyar gyászbeszéd maradt fönn: a Halotti Beszéd.[3] A Margitlegenda, mely pedig kolostori használatra készült, annyira magyar közönségnek szólt, hogy az író egy-egy elejtett latin kifejezése után szükségesnek látta legott a magyar értelmezést is. A régi emlékek telvék közvetett adatokkal, hogy az igehirdetés magyar volt, és a művelt-

ségnek szűkkörű elterjedése, miről világos adatok állanak el tűnk,[4] egyaránt arra utal, hogy a dolog nem lehetett máskép

És mégis a Pomériumban egyetlen magyar nyelven tart prédikácziót sem találunk. A budai tanító deákúl írta termet munkáit. Nem bizonyítja-e ez a körülmény, hogy a Pomérium b szédeit a szerző nem mondotta el a budai János-templomban avag másutt, hol mindenesetre hosszas igehirdető pályáján tartózk dott? — Korán sem. Pelbártnak akkor, midőn gyűjteményein szerkesztéséhez fogott, kétségen kívül voltak egyázi beszédei, m lyeknek nyelve nem lehetett más, mint a magyar.[5] És olyan okr mely e beszédek fölhasználását akadályozta volna, csak gondol sem lehet. Pelbárt lefordít*hatta* e beszédeket latinra és besz *hette* munkájába.

Annyi mindenesetre bizonyos, hogy ő e darabokat nem az: a szándékkal vetette a könyvpiaczra, hogy őket az igehirdetőkl egyszerűen betanúltassa és elmondassa. A Stellárium Prologus-áb kijelentette, hogy munkáját megírja «matériát akarván szolgálta goromba értelmű és tudatlan beszédei által az együgyűbb papo nak, hogy ők ezek nyomán *bővebb magyarázatokat* tehessenel Más alkalommal[6] elmondotta, hogy: «Szent László sok jó cselel detekkel fényeskedett, böjtölvén, imádkozván és az irgalmas cselekedeteit gyakorolván» s hozzátette: «Vide legendam». Ez legendát pedig egy másik beszédbe szőtte be.[7] Ugyanott elbeszélv hogy «akkor tetszik Istennek a mi foglalatosságunk, ha a jócse kedeteket, melyekhez hozzáfogtunk, hűségesen be is fejezzül «mindez,» mondá, «szépen megvolt szent László királyban, a állhatatos maradt a jóban és istenes halállal múlt ki, mint tudj videlicet prosequendo, si placet, legendam de eius obitu, er etc.» Máskor valóságos theológiai előadásokat írt. «Jesus,» olv suk egy helyen,[8] «moriturus • erat pro gente, et non tantum p gente sc. iudaica, sed ut filios dei, sc. *non actu sed potentiâ* *actum,* reducendo, quia erant predestinati qui dispersi erant, s per diversos ritus gentilium, congregaret in unum.» Egyszer isteni és emberi természetnek Krisztusban való egyesülését fej gette.[9] «Kérdés, vajjon lehetséges volt-e, hogy az Isten az emb természettel egyesüljön? . . . mivelhogy olyan dolgok közt, mely közt semmi proportio sincs, semmiféle egyesülés sem lehetség Már pedig véges és végtelen közt nincsen proportio. Mert valami az egész tengert megmérhetetlen cseppjeivel egy kanálban föl ne

foghatod, épen olyan, söt még csodálatosabb, hogy maga a végtelen Isten magával a véges embert személyi egységbe (unio hypostatica) fűzte: hogy a kit az egek be nem fogadhattak, azt egy szűznek méhe, egy ember befogadja, mint az egyház énekli. Ám e kérdésnél számba kell vennünk, a mit a doktorok sok mindennemű okokkal kimutatnak, hogy az isteni megtestesülésnek és egyesülésnek csudája az Istennél valósággal lehetséges és meg is történt. Ide vonatkozólag a szeráfi Bonaventura és egyszersmind szent Tamás nyomán különösen három okot vetünk föl, hogy tételünket beigazoljuk. És pedig egyet-egyet:

1. az isteni mindenhatóságból,
2. az emberi értelemből,
3. a két természetnek egyezéséből.

Az első ok az Isten mindenhatóságából vétetik. Pedig, mint Ágoston mondja, a csodatételekben a cselekménynek összes alapja a cselekvő képessege. És így a csodás isteni megtestesülésnek legfőbb alapja az Isten mindenhatóságában rejlik. Isten az ő mindenhatóságával mindent megtehet, a mi nem zár magába ellenmondást, avagy az isteni természetben fogyatkozást föl nem teszen. Ezt a dolgot tehát az Isten megtehette, a mint akarta, és ez legyen elég a hiveknek. Tulajdonítsák az Isten mindenhatóságának és ne nyomozzák azt, ne feszegessék, hogy hitök érdemet szerezzen . . . Erre tanít szent Ágoston is, mondván: Ne törekedjél érteni, hogy hited legyen, hanem legyen hited, hogy érthess. Valljuk meg, hogy az Isten mindent megtehet, mi pedig nem érthetünk meg mindeneket. Mindazáltal az előrebocsátott okok alapján, az altételre nézve azt kérdezhetnéd: hogyan? tehát ha az Isten testet ölt és emberi természetet veszen föl, ez semmi ellenmondást, semmi tökéletlenséget vagy fogyatkozást sem tesz föl az Istenben? mikor az örök időbelivé lett, a halhatatlan és független függővé és halandóvá! Erre nézve ugyancsak Bonaventura és Tamás megfelelnek, megmutatván világosan, hogy mikor az isteni természet az emberiel egyesült, nem történt más, mint hogy az isteni személy, mely z isteni természet tekintetéből örök személyiség volt, az emberi rmészet tekintetéből időleges hypostasis leve. Ezzel nem mondaak ők semmi tökéletlenséget vagy fogyatkozást, söt inkább méltóigot és nemességet, mint nem egy dologból kitetszik.

Az örök és mindenekfölött jó Isten semmi tekintetben sem eszt jóságából, ha jóságánál fogva az időben teremtett lények

jóságának oka lesz. Épen így az Isten Fiának személye, ez az értelmi és öröktől létező egyéniség sem lett kisebb semmivel sem, mikor az időben teremtett értelmiség természetét fölvette. És valamint az Isten, ki még nem teremtett, lényének változása és megújhodása nélkül teremt, s a változás csak a teremtett természet részéről jelentkezik: úgy a Fiú, ki előbb nem volt az emberi természetnek személyi egységében, most már lényének minden változása nélkül, tényleg ezen személyi egységben találtatik, változás alá csak a fölvett természet esvén».

A dogmáknak erkölcsi alkalmazását, mit «documentum morale»-nak nevezett, ritkán fejtette ki. Többnyire megelégedett a szokásos «ergo»-val, melyet a könyvet használó prédikátornak kellett «bővebb magyarázattal» pótolnia. Tehát nem akart a papok renyheségének szolgálni teljesen szószékre alkalmazott beszédekkel. Megelégedett azzal, hogy bőséges anyagot helyezett a lelkipásztorok elé azáltal, hogy a skolasztikus theológiának részeit az egyes ünnepek alapeszméihez alkalmazta. A theológusoknak írt, következéskep a theológia skolasztikus latinságával adta elő gondolatait. Innen magyarázhatók meg utalásai, dogmatikai fejtegetéseinek nagyobb száma, melyeket a nép nem értett, a magyar nyelv kifejezni nem birt volna. Ilyen helyeket Pelbárt sem, más sem mondhatott el a szószéken, legfeljebb fölhasználták őket alapúl, a saját okulásuk és biztosságuk végett, beszédeikhez.

Azok a darabok, melyeket elmondottaknak tekinthetünk, csak parányi részét képezik a Pomériumnak. Pelbárt nem meglevő beszédeinek gyűjteményét adta abban közlésre; hanem munkához ült és tervszerűleg, új beszédeket készítve írogatta össze munkáját. E tekintetben Pelbárt maga adja kezünkbe a fonalat. A Stellárium előszavában megvallotta, hogy miért fogott a nehéz dologba. «Ha ez nem serkent, — méltatlan és elégtelen voltom érzetében, — soha sem mertem volna e munkára válalkozni .... Reménységem is van a felől, hogy ő (Mária), ki szívem szándékát ismeri, tökéletességre juttatja akaratomat, s nem kételkedem benne, hogy az segítségével véghez is vihetem azt, mire az ő magasztalása tekintetéből magamat elégtelennek itélem.»[10] A «De Tempore» élén megjegyezte, hogy már sokszor gondolkodott azon, hogy az «Isten dicsőségére és a lelkek javára, aztán meg, hogy mind a papok az igét bőségesebb haszonnal hirdethessék, mind a nép épüljön ráveti kezeit a beszédek gyűjtésének és összeirásának vesződség

unkájára és egy teljes gyűjteményt készít más szerzőknek sok
mindenféle kiadásaiból.»[11] Végre a nagyböjti beszédeknél: «Arról
», mondá, «igéretet teszek e rész körül, hogy a hétköznapokra
övidebb beszédeket fogok késziteni ... Ellenben a vasárnapokra
majd hosszabb prédikácziókat szerzek, hogy az akkor összesereglő
minden renden lévő embereknek, kik közt mind együgyűek, mind
tanultak és magasabb rangúak találkoznak, módjával eleget te-
gyek».[12]

Ez idézetek kétségen kívül helyezik a Pomériumban foglalt
szédek javarészének könyv-prédikácziós jellegét és nagyon kis
re szorítják azon darabokat, melyeket elmondottakúl tekinthet-
ük. Az érdek immár a legtöbb felé a magyar nemzeti irodalom
ténetében, mint a magyar kódex-irás forrása felé irányúlhat. Csak
hány beszéd lesz, melyekben a korra való különös vonatkozások,
teljesebb kidolgozás, főképen a documentum morale erősebb
melése az egyéni feltevésnek a magyarból való fordítás védel-
zéséhez némi alapot szolgáltathat.

VI.

Pelbárt skolasztikus szónok volt. Egy csomó felosztás, meg-
ározás, következtetés és alosztály jellemezte, mint minden
lasztikust, — ennyit mondottak beszédeinek belalakjáról azok, kik
: foglalkoztak. Pedig a Pomérium e részben szinte erővel vonzza
gához a figyelmet. A beszédek szerkezetében első pillanatra oly
séget és újra meg újra visszatérő sajátságokat mutat, hogy
ite lehetetlen elsiklani felettök. Ezekről senki sem kérdezte meg
bártot, pedig a megfejtésnek küszöbénél állottunk: a skolasz-
nál.

Az iskolás bölcselet nem volt csupa formaság. Nem volt pusz-
felosztás és következtetés. Tanok foglalata volt, melyeket fel-
ott és rendszerezett. Nem dialektika, hanem rendszer: a keresz-
vallási igazságok, a patrisztikus és egyházias tudomány igaz-
ainak rendszere, századokon át fejlesztve és együvé alakítva.
keresztényüldözések hitvédőket teremtek, s majd különféle szükség-
k a buzgalmi és tudományos munkák tömegét vetették nyilvá-
ságra. Aztán az apologéták irodalmát az atyák váltotta fel. Ezt az
lalmat szétrobbantják a barbárok becsapásai, de meg nem ölhe-

tik. Életereje megmarad, s az új állapotok megszilárdulása után új virágzást eredményez. Az új irodalom és tudomány — a skolasztika — semmit sem enged a régiek szelleméből és a két korszakot széttéphetetlen kapcsokkal fűzi egymáshoz. Eszméi, elvei a szentatyákéi, szelleme folyton és mindenben a vallás szelleme. A mi új van benne, az csak a forma, a rendszeralkotásra való törekvés. A mit az atyák csak töredékesen és sokszor tisztán alkalmi iratokban tárgyaltak, azt a középkornak nevezetesebb gondolkodói összefoglalják és ezen kövekből emelik föl rendszeröket.[1]

Ismeretes, hova sülyedt alá a skolasztika a XIII. századtól kezdve. Azok, kik művelésére adják magokat, jóformán tehetségtelen epigonok. A világ a miszticzizmus felé hajlik, hol szíve is kielégülést lel; ezek száraz, végletekig űzött okoskodásokban találják gyönyörűségöket. Szent Bernát szelleme és lelkesedése, mely a XI. századbeli Európát fölrázta, újra éled; Tamásét megölik, a kik annak művelőiként szerepelnek. Ezek az emberek úgy tüntek fel, mintha mindennek ellenségei lettek volna, a mihez a szív vonzódik. Az érzés kitörhetett belőlük önkénytelen, erőszakosan; képzeletök elragadhatta őket egy pillanatra; de ők voltakép harczoltak az érzés és képzelet világa ellen. Szerették a szépben az igazat, de nem szerették magát a szépet. Még legjobbjaik is csak vonaglottak egyoldalú *elveik* hálójában. A mi a Tamásoknak áldás volt, az nekik nehéz bilincs lett, melyet elvetni és összetörni nem tudtak. Érezték szorúlt helyzetöket, de elveiket megvetni nem bírták. Szívök önkénytelen is kielégítést keresett; érzéki természetök fölébredt; de ők csak foltozók voltak. A nagyobb rész még ezt sem tette. Valami csökönyös szigorúság volt a legtöbb prédikátorban. Irtóztak a szívtől, féltek a mesterségtől. Föl van jegyezve Lampé-nál, hogy Melius Peter szántszándékkal kerülte a vitatkozásban minden mesterséget. Egyedül az ige erejével akart győzni. Beöthy írja, hogy Geleji Katona önként kerülte a szavaknak mesterséges ékesgetéseit, «nehogy az evangélium igazságát a világi ékesenszólástól tenné függővé». Magyari István az első, ki szakít a hagyománynyal irodalmunkban, s beleviszi a prédikáczióba a gyülölt elemet. Igaz, hogy csak csinyján, alig észrevehetőleg.

A kor még mindig máskép bölcselkedik. A protestánsoknak nem kell a szív, hagyományból, mint Meliusnak vagy Katonának; a katholikusoknak nem kell hagyományból és elvből. Ez az elv ott van az új skolasztikus bölcseletben. Tudják, hogy az egyházi szó-

noklat czélja az, hogy az embert az Istenhez vezesse.[2] E vezetés az embernek rábirásában áll, hogy erkölcsös lenni akarjon. Az akarat szabad és befolyásolhatatlan, választ kénye-kedve szerint azok közt, miket az értelem eléje tár. Az ige az értelemé, a szív nem előzi meg, hanem követi az akarat elhatározását.

Nem csoda, hogy ez a felfogás a szónoklatot mind az elméletben, mind a gyakorlatban erősen megváltoztatta. A régi mesterekkel szemben, kik, mint Demosthenes, Cicero, Quintilianus, Ágoston és Chrysostom elméletileg vagy gyakorlatilag hirdették az érzés előjogait a szónoklatban, bizonyos hideg didaxis ömlött el az iskolások beszédein. Kivételek találkoztak, de kevesen. A legtöbb szónok tapasztalat hijában nem sokat törődött a kedélylyel. Annyi gondolkozó közt egy sem akadt, ki a régi munkákból levonta volna a stil elméletét. Egész a XVIII. századig kopáran áll e tekintetben a theória. Csak 1753-ban lép fel Buffon, hogy a nagy fontosságú tényre rámutasson. «A stil maga az ember, le style est l'homme même,» mondotta, és igaza volt. A stil az egyéni erők kifolyása: az indulaté és képzelemé. Épen ezek, a miket a skolasztikus szónok nem ismert. Általános volt a beszéd; a beszélőt nem lehetett látni, vagy ha igen, csak elvétve, akkor is leginkább csak a nézetek harczaiban, a dialektika különféleségében. Érzelmei, lelkesedése természetfölöttiek voltak, előrement okoskodások eredményei és ép oly általánosak, mint ez okoskodások; melegsége inkább meggyőződés, mint melegség.

Pelbárt mint szónok, a szigorú didaxis követői közt foglalt helyet. Beszédeiben rendszerint hiányoznak azon közvetlen szépségek, melyek első illetésre megragadják a kedélyt. Képzelete könyvekhez van kötve, s bármily szépek különben legedái, folyton meglátszik, hogy nem az ő lelkéből fakadtak. Csak átvette őket, hogy a tantételeket megvilágítsák. Jóformán soha sem emelkedik föl, hogy hallgatóinak szívéhez szóljon és a képzelet és érzés közvetlenségével hódítsa meg őket. Ha itt-ott ád is egy-egy szép helyet, az idegen, idézet.

Külföldi ismerői, köztük Ammon, elismeréssel szólnak nagypénteki beszédéről. A szónok a fia halálán kesergő Mária alakját állította hallgatói elé. «Ó ti keresztények, kiket fiam vérével váltott meg, ime az összes teremtmények gyászt öltenek és fájdalmokat mutatják, hogy vele szenvedjetek, velem bánkódjatok. Ha megkérdezzük az egeket, a napot, holdat, csillagokat: miért sötétültetek

ma el? azt felelik: teremtőnk halálát gyászoljuk és az ő anyjának keserűségeit. . . Ha a földnek mondjuk: miért rendültél meg? feleli: alkotómnak forró vére hullott rám. Ha szólunk a sziklákhoz: miért repedtetek meg? és a sírokhoz: miért tárúltatok föl? azt mondják, hogy az ártatlan Krisztusnak, az igaz Istennek, a mindenek alkotójának szenvedése miatt. Jaj akkor a nyomorúlt kőszívű embereknek, mert szíveik keményebbek, mint a szikla és zárkózottabbak, mint a sír!»[3] Ismeretes az a hely,[4] hol a dőzsölő és fényűző fejedelmeket támadja meg. Másutt a buzgalom hevében fönségesen hirdeti Bernárddal, hogy: «Maga a boldogságos Szűz többet tett az Úrnak, vagy legalább is annyit, mennyit az Isten az emberi nemmel cselekedett. Az Úr a föld porából alkotta meg az embert; Mária az Istent annak fölvett természete szerint szűzi tiszta véréből, ártatlan testéből formálta, mely fölötte áll minden pornak és a világ minden állatának. Az Isten az ő képének díszességét adta az emberre; Mária saját díszességének képét nyomta az Isten fiára, hogy valamint — a zsoltáros tanusága szerint — ő legszebb volt az asszonyok között, Krisztus is legszebb lenne az emberek fiai előtt. . . Az Úr megadta az embernek, hogy az ő képének legyen hasonmása; de a boldogságos Szűz adta meg, hogy az Ige testté lőn.»[5] Ezt a merész és megdöbbentő helyet méltán sorozhatjuk a legszebbek közé, miket egyházi szónok valaha előhozott. Ámde csak megragadta Pelbártot és nem volt az övé.

A Stelláriumban találunk egy fönséges képet, mely a legmélyebb költészet hatását gyakorolja; ám meg kell vallanunk, e szépség csak az ifju lélek, a buzgó Mária-tisztelő emelkedettségének és a jellemzetességre való törekvésnek eredménye.

Maga a *Stellárium* fönséges mű, oly értelemben, mint a Zrínyiász. Egyiknek is, másiknak is nagy emelkedettséget a kiindúló pont kölcsönöz, mely körül csoportosítvák. A kis szigeti veszedelem egyszerre roppant fontosságú lesz, a mint az Isten az ő milliókra kiható tervének középpontjává teszi; a Stellárium: a mint bevezetését megismerjük. Mind a kettő az Istennel kezdődik s felfogásában nagyon is rokon egymással. Csak egy a különbség köztök. Zrínyi két nemzettel foglalkozik, Pelbárt az összes emberi nem érdekeit rajzolja.

A Stellárium szent Jánosnak ismeretes látomása szerint: «És nagy jegy jelenék meg az égben: egy asszonyállat napba öltözve és a hold lábai alatt és fején tizenkét csillagú korona,» tizenkét könyvre oszlik.[6] Pelbárt, úgymond Szilády, emelt fővel, lelkesülten, sőt

elragadtatva zengi itt hymnus-szerű dicséreteit. A Titkos Látások szimbolikájából egyetlen rész sem nyert kimerítőbb és eszmékben gazdagabb magyarázatot, mondjuk mi. E tartalomban dús képek Máriának nemcsak életét és erényeit tárják elénk. Bevezetnek abba a csodás szerepbe is, melyet neki a katholikus theológia a gondviselés terveiben ősidőktől fogva tulajdonít. Pelbárt előadja a bünbeesést, levezet bennünket a limbusba az őskor atyáihoz. Az ősbűn elszakitotta őket az Úrtól és a sátán bilincseibe vetette. De szíveikben nem szűnnek meg az Isten országa után sóhajtozni és az ördög gúnyos kaczagásai között várják és kérik a szabadulást. Ádám az Úr elé lép. Az isteni igazság visszaűzi. A próféták: Izaiás, Jeremiás könyörgéseit saját műveikből vett szavakkal utasítja vissza, és a küldöttség sírva távozik az Isten elől. Jób kétségbe esve tér vissza: «Veszszék el a nap, melyen születtem és az éj, melyen mondaték: ember fogantatott». Csak Dávid áll még, a zsoltárok dalnoka, a Messiás ősatyja és prófétája. Új bizalmat önt a sóvárgó ó-szövetségbe és annak megújított imáitól kisérve száll az ég felé. Az angyal közbenjárását ajánlja néki: elutasítja. Maga lép az Isten elé könyörögni az emberiség váltságáért. «Igaz az Úr és az igazságot szerette,» feleli néki az elutasító isteni igazságosság. De ő visszafelel: «Igaz vagy, Uram, de irgalmas is vagy, tégy velünk a te irgalmad szerint». És a mintegy legyőzött istenség elhatározza a megtestesülést és a megtestesülés végett kiválasztja Máriát, hogy általa jöjjön a szabadító, az üdvösség a világra.

Ez a Stellárium alapja és bevezetése. A halvány vázlat, melyet róla adtunk, csak megközelítő képe sem lehet a kitűnően alkotott jelenetcsoportnak. Az egész csupa szentirási idézetekből van szőve s megragadó hatást gyakorol, melyet az Irás ódonsága, mély költészete és a közös hittani érdek gerjeszt. A próféták szavai műveik legjellemzőbb helyeiből vannak kiírva, s jellemzetességök csak emeli a mély rokonszenvet, melyet az emberiség tragédiájának ez ősi szereplői iránt érezünk. Az Isten visszautasító feleletei szintén a könyörgők munkáiból kiemelve, keserű humorként visszhangzanak szívünkben. Végre jő a kibékülés, érdekünk a kereszténység legszebb női alakjához fűződik s ünnepélyes hangulatban követjük a szerzőt, ki ez alakot rajzolja. A legkülönbözőbb érzelmek váltogatják egymást e bevezetésben: gúny és fájdalom, remény és kétségbeesés, zavar és kibékülés. Az egész úgy hat ránk, mint valami drámai költemény.

Ez volt Pelbártnak legszebb helye. Nem hiába írta a Stellá-riumra, hogy az a hála alkotása. A szokottnál emelkedettebb hangulatban fogott szerkesztéséhez, — semmi sem természetesebb hogy képzelete önkénytelen és erősebben működött. Látta az elesett világ őseinek sorsát. Mint theologus ismerte a bibliának azokra vonatkozó legjellemzőbb helyeit — a jellemzetességre való törekvé jó oldala volt, — összerakta azokat. A költői mélység, az indulato heve, a beszédekben való költői szárnyalás nem az övé: a bibli költészetéé; övé a keret, a jellemző helyek kiszemelése, a hangulat, mely a szép hely összealkotására vezette. Ez a hangulat hozzá tapad az égi királynő szemléletéhez és végigvonúl az egész Steláriumon. És még ez a hangulat sem annyira forró, mint emelkedett: inkább szemlélet, mint érzelem.

Azonban más munkáiban hovatovább ritkulnak az ily hely is. Egyéni érzése nem nyilatkozik meg, képzeletét szigorúan oko kodásaihoz köti. És ekkor is általános, nem egyéni dolgokkal gy korol hatást. Nem mondhatni róla, hogy tüzes és lesújtó volt, mi Pázmány; azt sem, hogy ragyogó képzeletének csapongásáv varázsszerüleg hatott, mint Chrysostom vagy Bossuet; azt sem, hogy egy khaosz, egy viharos khaosz volt volna, mint Ciceróról írja Thiers; azt sem, hogy pathetikus, mint Massillon.

Pelbárt meggyőződését és dialektikáját vitte a szószékre. Meggyőződésének kimondásától semmi sem tántoríthatta el, dialektikájáról nem mondott le soha.

A Poméríumban foglalt beszédek gondolkodásra kényszerítik az embert. Többnyire egy-egy tételt állítanak fel és részeire bontva azt, minden oldalról kimerítik a tárgyalt igazságot. Pelbárt nem lép előre egyet sem, míg tételéből egyetlen is tárgyalás nélkül van, míg középkori olvasója egyetlen érvet felhozhat ellene. A szó szoros értelmében kiszipolyozza, a mi használatra való. Minden követ óvatosan meglatol, mielőtt azt beszédeinek épületében elhelyezné. A vallási igazságokat világos és áttekinthető dialektikájával lehetőleg kifejti, az ellenérvet széttagolja, aztán az észből, kinyilatkoztatásból és tapasztalatból vett helyekkel minden ízében összezúzza. A kor bálványait, tévedéseit és bűneit itélőszéke elé idézi. Kihallgatja védőokaikat; de aztán kiméletlenül leírántja arczulataikról a leplet és akkor fölmutatja meglepett hallgatóinak a törpe, semmit mondó, senkit megcsalni nem képes vázat egész meztelenségében: Ime istenetek! Máskor elvezeti az embert bűneinek következmé-

nyeihez és mikor teljesen lefegyverezte, otthagyja a megdöbbent bűnöst, hogy ezt saját lelke vonaglásai kényszerítsék az igaz útra.

Oly kevéssé szolgálta az érzelmeket, hogy az értelmen kívül még befejezéseiben sem ismert más tényezőt. Mintha Mózes szavait olvasnók: Elétek adtam az igazat és hamisat, a jót és a rosszat, — válaszszatok! — Ilyenek Pelbárt epilogusai. Azt gondolta, hogy csak az értelmet kell megnyernie és akkor megnyert mindent.

Egyik beszédében a mennynek örömeiről szólván, fejtegetését azzal rekesztette be, hogy «nincs akkora *esztelenség* az emberben és nincs nagyobb *őrültség*, mint a pillanatnyi gyönyörűségért koczkára tenni az örök és kimondhatatlan boldogságot és az örök kínokat választani».[7] Ez volt alapgondolata, szónokirói meggyőződésének és irányának kiinduló pontja, mely összes beszédeiben tükröződik. «Nemde,» mondá egyszer,[8] «ha egy király a világnak összes javait és legízletesebb lakomáját neked igérné, de azzal a föltétellel, hogy más- vagy harmadnapra tűzre és kárhozatra vethessen: nem fogadnád el, a mit ajánl vala? Bizony *bolond* lennél, ha elfogadnád.» Még erősebben fejezte ki ezt a gondolatot egy más alkalommal egy félreérthetetlen hasonlatban. «Bizony,» így szólt, «csodálatoskép *őrültek* az emberek s még a barmoknál is *ostobábbak*. Mivelhogy nem törődnek jövendőbéli életökkel avagy nyomorúságokkal, holott még a hangya is gondoskodik magáról nyárszakán, hogy legyen miből élnie télvíz idején. A nyomorúlt ember nem törődik vele, ha éhen hal is a jövő életben; de bezzeg megrakodik eleséggel, ha csak tíz napi útra vagy hadba mén is.»[9]

Ezzel a tisztán tanító, magyarázó vagy czáfoló eljárással akart Pelbárt nagy feladatának megfelelni: nemzedékét az Istenhez vezérelni.

Hogy eljárása nem rettentette el az akkori közönséget, tudjuk; hogy mint mozgott a nem tudatosság nélkül választotta irányban? — oly kérdés, melyre felelnünk kell.

VII.

Nem érdektelen közetlenebbül is megtudni, miként szerkesztette Pelbárt beszédeit; mert azon formáktól, melyeket egyszer elfogadott, nem távozott el soha.

Egyik prédikácziójában[1] ezt az alapmondatot tűzte ki: Fide-

jóságának oka lesz. Épen így az Isten Fiának személye, e: értelmi és öröktől létező egyéniség sem lett kisebb semmivel : mikor az időben teremtett értelmiség természetét fölvette. És ' mint az Isten, ki még nem teremtett, lényének változása és ı újhodása nélkül teremt, s a változás csak a teremtett term‹ részéről jelentkezik: úgy a Fiú, ki előbb nem volt az emberi mészetnek személyi egységében, most már lényének minden tozása nélkül, tényleg ezen személyi egységben találtatik, vált alá csak a fölvett természet esvén».

A dogmáknak erkölcsi alkalmazását, mit «documentum rale»-nak nevezett, ritkán fejtette ki. Többnyire megelégede szokásos «ergo»-val, melyet a könyvet használó prédikáto kellett «bővebb magyarázattal» pótolnia. Tehát nem akart a p renyheségének szolgálni teljesen szószékre alkalmazott beszé kel. Megelégedett azzal, hogy bőséges anyagot helyezett a l pásztorok elé azáltal, hogy a skolasztikus theológiának részei egyes ünnepek alapeszméihez alkalmazta. A theológusoknak következéskép a theológia skolasztikus latinságával adta elő ; dolatait. Innen magyarázhatók meg utalásai, dogmatikai fejte seinek nagyobb száma, melyeket a nép nem értett, a magyar n kifejezni nem bírt volna. Ilyen helyeket Pelbárt sem, más mondhatott el a szószéken, legfeljebb fölhasználták őket ala a saját okulásuk és biztosságuk végett, beszédeikhez.

Azok a darabok, melyeket elmondottaknak tekinthetünk, parányi részét képezik a Pomériumnak. Pelbárt nem meglevő szédeinek gyűjteményét adta abban közlésre; hanem munk ült és tervszerűleg, új beszédeket készítve írogatta össze munk E tekintetben Pelbárt maga adja kezünkbe a fonalat. A Stellá előszavában megvallotta, hogy miért fogott a nehéz dologba. ez nem serkent, — méltatlan és elégtelen voltom érzetében, — s sem mertem volna e munkára válalkozni .... Reménysége van a felől, hogy ő (Mária), ki szívem szándékát ismeri, tökél ségre juttatja akaratomat, s nem kételkedem benne, hogy s segítségével véghez is vihetem azt, mire az ő magasztalása te tetéből magamat elégtelennek ítélem.»[10] A «De Tempore» megjegyezte, hogy már sokszor gondolkodott azon, hogy az «I dicsőségére és a lelkek javára, aztán meg, hogy mind a papo igét bőségesebb haszonnal hirdethessék, mind a nép épül ráveti kezeit a beszédek gyűjtésének és összeirásának vesződs

munkájára és egy teljes gyűjteményt készít más szerzőknek sok és mindenféle kiadásaiból.»[11] Végre a nagyböjti beszédeknél: «Arról is», mondá, «igéretet teszek e rész körül, hogy a hétköznapokra rövidebb beszédeket fogok késziteni ... Ellenben a vasárnapokra majd hosszabb prédikácziókat szerzek, hogy az akkor összesereglő minden renden lévő embereknek, kik közt mind együgyűek, mind tanultak és magasabb rangúak találkoznak, módjával eleget tehessek».[12]

Ez idézetek kétségen kívül helyezik a Pomériumban foglalt beszédek javarészének könyv-prédikácziós jellegét és nagyon kis térre szorítják azon darabokat, melyeket elmondottakúl tekinthetünk. Az érdek immár a legtöbb felé a magyar nemzeti irodalom történetében, mint a magyar kódex-irás forrása felé irányúlhat. Csak néhány beszéd lesz, melyekben a korra való különös vonatkozások, a teljesebb kidolgozás, főképen a documentum morale erősebb kiemelése az egyéni feltevésnek a magyarból való fordítás védelmezéséhez némi alapot szolgáltathat.

VI.

Pelbárt skolasztikus szónok volt. Egy csomó felosztás, meghatározás, következtetés és alosztály jellemezte, mint minden skolasztikust, — ennyit mondottak beszédeinek belalakjáról azok, kik vele foglalkoztak. Pedig a Pomérium e részben szinte erővel vonzza magához a figyelmet. A beszédek szerkezetében első pillanatra oly egységet és újra meg újra visszatérő sajátságokat mutat, hogy szinte lehetetlen elsiklani felettök. Ezekről senki sem kérdezte meg Pelbártot, pedig a megfejtésnek küszöbénél állottunk: a skolasztikánál.

Az iskolás bölcselet nem volt csupa formaság. Nem volt pusztán felosztás és következtetés. Tanok foglalata volt, melyeket felosztott és rendszerezett. Nem dialektika, hanem rendszer: a keresztény vallási igazságok, a patrisztikus és egyházias tudomány igazságainak rendszere, századokon át fejlesztve és együvé alakítva. A keresztényüldözések hitvédőket teremtek, a különféle szükségletek a buzgalmi és tudományos munkák tömegét vetették nyilvánosságra. Aztán az apologéták irodalmát az atyáké váltotta fel. Ezt az irodalmat szétrobbantják a barbárok becsapásai, de meg nem ölhe-

tik. Életereje megmarad, s az új állapotok megszilárdulása után ú virágzást eredményez. Az új irodalom és tudomány — a skolasz tika — semmit sem enged a régiek szelleméből és a két kor szakot széttéphetetlen kapcsokkal fűzi egymáshoz. Eszméi, elvei a szentatyákéi, szelleme folyton és mindenben a vallás szelleme A mi új van benne, az csak a forma, a rendszeralkotásra való törekvés. A mit az atyák csak töredékesen és sokszor tisztán alkalmi iratokban tárgyaltak, azt a középkornak nevezetesebb gondolkodó összefoglalják és ezen kövekből emelik föl rendszeröket.[1]

Ismeretes, hova sülyedt alá a skolasztika a XIII. századtó kezdve. Azok, kik művelésére adják magokat, jóformán tehetségtelen epigonok. A világ a miszticzizmus felé hajlik, hol szíve is kielégü lést lel; ezek száraz, végletekig űzött okoskodásokban találják gyö nyörűségöket. Szent Bernát szelleme és lelkesedése, mely a XI. szá zadbeli Európát fölrázta, újra éled; Tamásét megölik, a kik annak művelőiként szerepelnek. Ezek az emberek úgy tüntek fel, mintha mindennek ellenségei lettek volna, a mihez a szív vonzódik. Az érzés kitörhetett belőlük önkénytelen, erőszakosan; képzeletök elragad hatta őket egy pillanatra; de ők voltakép harczoltak az érzés és képzelet világa ellen. Szerették a szépben az igazat, de nem szerették magát a szépet. Még legjobbjaik is csak vonaglottak egyoldalú *elveik* hálójában. A mi a Tamásoknak áldás volt, az nekik nehéz bilincs lett, melyet elvetni és összetörni nem tudtak. Érezték szorúlt helyzetöket, de elveiket megvetni nem bírták. Szívök önkénytelen is kielégítést keresett; érzéki természetök fölébredt; de ők csak foltozók voltak. A nagyobb rész még ezt sem tette. Valami csökönyös szigorúság volt a legtöbb prédikátorban. Irtóztak a szívtől, féltek a mesterségtől. Föl van jegyezve LAMPÉ-nál, hogy Melius Peter szántszándékkal kerülte a vitatkozásban minden mesterséget. Egyedűl az ige erejével akart győzni. BEÖTHY írja, hogy Geleji Katona önként kerülte a szavaknak mesterséges ékesgetéseit, «nehogy az evangélium igazságát a világi ékesenszólástól tenné függővé». MAGYARI ISTVÁN az első, ki szakít a hagyománynyal irodalmunkban, s beleviszi a prédikáczióba a gyülölt elemet. Igaz, hogy csak csínyján, alig észrevehetőleg.

A kor még mindig máskép bölcselkedik. A protestánsoknak nem kell a szív, hagyományból, mint Meliusnak vagy Katonának; a katholikusoknak nem kell hagyományból és elvből. Ez az elv ott van az új skolasztikus bölcseletben. Tudják, hogy az egyházi szó-

noklat czélja az, hogy az embert az Istenhez vezesse.[2] E vezetés az embernek rábirásában áll, hogy erkölcsös lenni akarjon. Az akarat szabad és befolyásolhatatlan, választ kénye-kedve szerint azok közt, miket az értelem eléje tár. Az ige az értelemé, a szív nem előzi meg, hanem követi az akarat elhatározását.

Nem csoda, hogy ez a felfogás a szónoklatot mind az elméletben, mind a gyakorlatban erősen megváltoztatta. A régi mesterekkel szemben, kik, mint Demosthenes, Cicero, Quintilianus, Ágoston és Chrysostom elméletileg vagy gyakorlatilag hirdették az érzés előjogait a szónoklatban, bizonyos hideg didaxis ömlött el az iskolások beszédein. Kivételek találkoztak, de kevesen. A legtöbb szónok tapasztalat hijában nem sokat törődött a kedélylyel. Annyi gondolkozó közt egy sem akadt, ki a régi munkákból levonta volna a stil elméletét. Egész a XVIII. századig kopáran áll e tekintetben a theória. Csak 1753-ban lép fel Buffon, hogy a nagy fontosságú tén245yre rámutasson. «A stil maga az ember, le style est l'homme même,» mondotta, és igaza volt. A stil az egyéni erők kifolyása: az indulaté és képzelemé. Épen ezek, a miket a skolasztikus szónok nem ismert. Általános volt a beszéd; a beszélőt nem lehetett látni, vagy ha igen, csak elvétve, akkor is leginkább csak a nézetek harczaiban, a dialektika különféleségében. Érzelmei, lelkesedése természetfölöttiek voltak, előrement okoskodások eredményei és ép oly általánosak, mint ez okoskodások; melegsége inkább meggyőződés, mint melegség.

Pelbárt mint szónok, a szigorú didaxis követői közt foglalt helyet. Beszédeiben rendszerint hiányoznak azon közvetlen szépségek, melyek első illetésre megragadják a kedélyt. Képzelete könyvekhez van kötve, s bármily szépek különben legedái, folyton meglátszik, hogy nem az ő lelkéből fakadtak. Csak átvette őket, hogy a tantételeket megvilágítsák. Jóformán soha sem emelkedik föl, hogy hallgatóinak szívéhez szóljon és a képzelet és érzés közvetlenségével hódítsa meg őket. Ha itt-ott ád is egy-egy szép helyet, az idegen, idézet.

Külföldi ismerői, köztük Ammon, elismeréssel szólnak nagypénteki beszédéről. A szónok a fia halálán kesergő Mária alakját állította hallgatói elé. «Ó ti keresztények, kiket fiam vérével váltott meg, ime az összes teremtmények gyászt öltenek és fájdalmokat mutatják, hogy vele szenvedjetek, velem bánkódjatok. Ha megkérdezzük az egeket, a napot, holdat, csillagokat: miért sötétültetek

ma el? azt felelik: teremtőnk halálát gyászoljuk és az ő anyjár
keserűségeit. . . Ha a földnek mondjuk: miért rendűltél me
feleli: alkotómnak forró vére hullott rám. Ha szólunk a szikl
hoz: miért repedtetek meg? és a sírokhoz: miért tárúltatok f
azt mondják, hogy az ártatlan Krisztusnak, az igaz Istennek, a m
denek alkotójának szenvedése miatt. Jaj akkor a nyomorúlt kőszi
embereknek, mert szíveik keményebbek, mint a szikla és zárkóz
tabbak, mint a sír!»[3] Ismeretes az a hely,[4] hol a dőzsölő és fé
űző fejedelmeket támadja meg. Másutt a buzgalom hevében fön
gesen hirdeti Bernárddal, hogy: «Maga a boldogságos Szűz több
tett az Úrnak, vagy legalább is annyit, mennyit az Isten az emb
nemmel cselekedett. Az Úr a föld porából alkotta meg az embe
Mária az Istent annak fölvett természete szerint szűzi tiszta vérét
ártatlan testéből formálta, mely fölötte áll minden pornak és
világ minden állatának. Az Isten az ő képének díszességét adta
emberre; Mária saját díszességének képét nyomta az Isten fiá
hogy valamint — a zsoltáros tanusága szerint — ő legszebb v
az asszonyok között, Krisztus is legszebb lenne az emberek f
előtt. . . Az Úr megadta az embernek, hogy az ő képének legy
hasonmása; de a boldogságos Szűz adta meg, hogy az Ige tes
lőn.» [5] Ezt a merész és megdöbbentő helyet méltán sorozhatjul
legszebbek közé, miket egyházi szónok valaha előhozott. Ám
csak megragadta Pelbártot és nem volt az övé.

A Stelláriumban találunk egy fönséges képet, mely a l
mélyebb költészet hatását gyakorolja; ám meg kell vallanunk
szépség csak az ifju lélek, a buzgó Mária-tisztelő emelkedettségér
és a jellemzetességre való törekvésnek eredménye.

Maga a *Stellárium* fönséges mű, oly értelemben, mint
Zrínyiász. Egyiknek is, másiknak is nagy emelkedettséget a kiind
pont kölcsönöz, mely körül csoportosítvák. A kis szigeti veszedel
egyszerre roppant fontosságú lesz, a mint az Isten az ő milliókra kih
tervének középpontjává teszi; a Stellárium: a mint bevezetését m
ismerjük. Mind a kettő az Istennel kezdődik s felfogásában nagy
is rokon egymással. Csak egy a különbség köztök. Zrínyi két ne
zettel foglalkozik, Pelbárt az összes emberi nem érdekeit rajzol

A Stellárium szent Jánosnak ismeretes látomása szerint: «
nagy jegy jelenék meg az égben: egy asszonyállat napba öltözve
a hold lábai alatt és fején tizenkét csillagú korona,» tizenkét köny
oszlik.[6] Pelbárt, úgymond Szilády, emelt fővel, lelkesülten,

elragadtatva zengi itt hymnus-szerű dicséreteit. A Titkos Látások szimbolikájából egyetlen rész sem nyert kimerítőbb és eszmékben gazdagabb magyarázatot, mondjuk mi. E tartalomban dús képek Máriának nemcsak életét és erényeit tárják elénk. Bevezetnek abba a csodás szerepbe is, melyet neki a katholikus theológia a gondviselés terveiben ősidőktől fogva tulajdonít. Pelbárt előadja a bünbeesést, levezet bennünket a limbusba az őskor atyáihoz. Az ősbűn elszakította őket az Úrtól és a sátán bilincseibe vetette. De szíveikben nem szűnnek meg az Isten országa után sóhajtozni és az ördög gúnyos kaczagásai között várják és kérik a szabadulást. Ádám az Úr elé lép. Az isteni igazság visszaűzi. A próféták: Izaiás, Jeremiás könyörgéseit saját műveikből vett szavakkal utasítja vissza, és a küldöttség sírva távozik az Isten elől. Jób kétségbe esve tér vissza: «Veszszék el a nap, melyen születtem és az éj, melyen mondaték: ember fogantatott». Csak Dávid áll még, a zsoltárok dalnoka, a Messiás ősatyja és prófétája. Új bizalmat önt a sóvárgó ó-szövetségbe és annak megújított imáitól kisérve száll az ég felé. Az angyal közbenjárását ajánlja néki: elutasítja. Maga lép az Isten elé könyörögni az emberiség váltságáért. «Igaz az Úr és az igazságot szerette,» feleli néki az elutasító isteni igazságosság. De ő visszafelel: «Igaz vagy, Uram, de irgalmas is vagy, tégy velünk a te irgalmad szerint». És a mintegy legyőzött istenség elhatározza a megtestesülést és a megtestesülés végett kiválasztja Máriát, hogy általa jöjjön a szabadító, az üdvösség a világra.

Ez a Stellárium alapja és bevezetése. A halvány vázlat, melyet róla adtunk, csak megközelítő képe sem lehet a kitünően alkotott jelenetcsoportnak. Az egész csupa szentirási idézetekből van szőve s megragadó hatást gyakorol, melyet az Irás ódonsága, mély költészete és a közös hittani érdek gerjeszt. A próféták szavai műveik legjellemzőbb helyeiből vannak kiírva, s jellemzetességök csak emeli a mély rokonszenvet, melyet az emberiség tragédiájának ez ősi szereplői iránt érezünk. Az Isten visszautasító feleletei szintén a könyörgők munkáiból kiemelve, keserű humorként visszhangzanak szívünkben. Végre jő a kibékülés, érdekünk a kereszténység legszebb női alakjához fűződik s ünnepélyes hangulatban követjük a szerzőt, ki ez alakot rajzolja. A legkülönbözőbb érzelmek váltogatják egymást e bevezetésben: gúny és fájdalom, remény és kétségbeesés, zavar és kibékülés. Az egész úgy hat ránk, mint valami drámai költemény.

Ez volt Pelbártnak legszebb helye. Nem hiába írta a Stellá-riumra, hogy az a hála alkotása. A szokottnál emelkedettebb hangulatban fogott szerkesztéséhez, — semmi sem természetesebb, hogy képzelete önkénytelen és erősebben működött. Látta az elesett világ őseinek sorsát. Mint theológus ismerte a bibliának azokra vonatkozó legjellemzőbb helyeit — a jellemzetességre való törekvés jó oldala volt, — összerakta azokat. A költői mélység, az indulatok heve, a beszédekben való költői szárnyalás nem az övé: a biblia költészetéé; övé a keret, a jellemző helyek kiszemelése, a hangulat, mely a szép hely összealkotására vezette. Ez a hangulat hozzá tapad az égi királynő szemléletéhez és végigvonúl az egész Stelláriumon. És még ez a hangulat sem annyira forró, mint emelkedett: inkább szemlélet, mint érzelem.

Azonban más munkáiban hovatovább ritkulnak az ily helyek is. Egyéni érzése nem nyilatkozik meg, képzeletét szigorúan okoskodásaihoz köti. És ekkor is általános, nem egyéni dolgokkal gyakorol hatást. Nem mondhatni róla, hogy tüzes és lesújtó volt, mint Pázmány; azt sem, hogy ragyogó képzeletének csapongásával varázsszerüleg hatott, mint Chrysostom vagy Bossuet; azt sem, hogy egy khaosz, egy viharos khaosz volt volna, mint Ciceróról írja Thiers; azt sem, hogy pathetikus, mint Massillon.

Pelbárt meggyőződését és dialektikáját vitte a szószékre. Meggyőződésének kimondásától semmi sem tántoríthatta el, dialektikájáról nem mondott le soha.

A Poméριumban foglalt beszédek gondolkodásra kényszerítik az embert. Többnyire egy-egy tételt állítanak fel és részeire bontva azt, minden oldalról kimerítik a tárgyalt igazságot. Pelbárt nem lép előre egyet sem, míg tételéből egyetlen is tárgyalás nélkül van, míg középkori olvasója egyetlen érvet felhozhat ellene. A szó szoros értelmében kiszipolyozza, a mi használatra való. Minden követ óvatosan meglatol, mielőtt azt beszédeinek épületében elhelyezné. A vallási igazságokat világos és áttekinthető dialektikájával lehetőleg kifejti, az ellenérvet széttagolja, aztán az észből, kinyilatkoztatásból és tapasztalatból vett helyekkel minden ízében összezúzza. A kor bálványait, tévedéseit és bűneit itélőszéke elé idézi. Kihallgatja védőokaikat; de aztán kiméletlenűl lerántja arczulataikról a leplet és akkor fölmutatja meglepett hallgatóinak a törpe, semmit mondó, senkit megcsalni nem képes vázat egész meztelenségében: Ime istenetek! Máskor elvezeti az embert bűneinek következmé-

nyeihez és mikor teljesen lefegyverezte, otthagyja a megdöbbent bűnöst, hogy ezt saját lelke vonaglásai kényszerítsék az igaz útra. Oly kevéssé szolgálta az érzelmeket, hogy az értelmen kívül még befejezéseiben sem ismert más tényezőt. Mintha Mózes szavait olvasnók: Elétek adtam az igazat és hamisat, a jót és a rosszat, — válaszszatok! — Ilyenek Pelbárt epilogusai. Azt gondolta, hogy csak az értelmet kell megnyernie és akkor megnyert mindent.

Egyik beszédében a mennynek örömeiről szólván, fejtegetését azzal rekesztette be, hogy «nincs akkora *esztelenség* az emberben és nincs nagyobb *őrültség*, mint a pillanatnyi gyönyörűségért koczkára tenni az örök és kimondhatatlan boldogságot és az örök kínokat választani».[7] Ez volt alapgondolata, szónokirói meggyőződésének és irányának kiinduló pontja, mely összes beszédeiben tükröződik. «Nemde,» mondá egyszer,[8] «ha egy király a világnak összes javait és legízletesebb lakomáját neked igérné, de azzal a föltétellel, hogy más- vagy harmadnapra tűzre és kárhozatra vethessen: nem fogadnád el, a mit ajánl vala? Bizony *bolond* lennél, ha elfogadnád.» Még erősebben fejezte ki ezt a gondolatot egy más alkalommal egy félreérthetetlen hasonlatban. «Bizony,» így szólt, «csodálatoskép *őrültek* az emberek s még a barmoknál is *ostobábbak*. Mivelhogy nem törődnek jövendőbéli életökkel avagy nyomorúságokkal, holott még a hangya is gondoskodik magáról nyárszakán, hogy legyen miből elnie télvíz idején. A nyomorúlt ember nem törődik vele, ha éhen hal is a jövő életben; de bezzeg megrakodik eleséggel, ha csak tíz napi útra vagy hadba mén is.» [9]

Ezzel a tisztán tanító, magyarázó vagy czáfoló eljárással akart Pelbárt nagy feladatának megfelelni: nemzedékét az Istenhez vezérelni.

Hogy eljárása nem rettentette el az akkori közönséget, tudjuk; hogy mint mozgott a nem tudatosság nélkül választotta irányban? — oly kérdés, melyre felelnünk kell.

VII.

Nem érdektelen közetlenebbül is megtudni, miként szerkesztette Pelbárt beszédeit; mert azon formáktól, melyeket egyszer elfogadott, nem távozott el soha.

Egyik prédikácziójában [1] ezt az alapmondatot tűzte ki: Fide-

lis servus et prudens, quem constituit dominus super familiam suam. Math. 24., és azzal kezdette, hogy: «Ezeket a szavakat a hitvallók seregéről szokás zsolozsmázni. Hanem bezzeg,» folytatta, «ráillenek szent István királyra is, kit hűséges királyúl rendelt az Úr Magyarország népe fölé és az igazágnak doktorává és népe hitének apostolává. Nagyon is illik ennélfogva, hogy mind ez ország tisztelje őt szentségében és megülje az ő ünnepét. Mivelhogy a bölcs mondása szerint az isteneknek, tanítóknak és szüléknek soha sem adhat méltó hálát az ember. Eth. VIII., a mennyire tudniillik igazságban járna a dolog. Már pedig maga szent István király nemzett minket Krisztus hitében és mesterünk és doktorunk vala az örök üdvösség elnyerésére. Azért is tisztelnünk kell őt és rajta lennünk, hogy ha nem is hozzá méltólag, de a mennyire kicsinységünktől telik, őtet veneráljuk. Mert hűséges és bölcs szolgája volt Krisztusnak nemcsak itt a földön, hanem a mennyekben is, hogy az ő érdemei által idvezüljünk. Imezekért hangoztatjuk róla az igéket. Melyek szerint is három titkot kell megjegyeznünk az ő dicséretének megmutatására. És pedig:

1. a Krisztus iránt való bölcs szolgálatot,
2. a hűséges szolgálat buzgóságát,
3. az Úr tetszését a kellő szolgálatért.»

A beszéd tárgyát Pelbárt korán sem vette a szenttől közvetlenül; hanem, mint különösen a franczia igehirdetők, a dicsbeszédeket is alapmondatára fektette. Szívesebben hordott föl egyes jellemző adatokat a legendákból és történetekből mintsem azon gyakori hibáknak kitette volna magát, hogy alkalomadtán minden szentet a legnagyobb gyanánt mutasson be olvasóinak. Azért lépett a tanítói székre, hogy tanítson és Krisztus tanait hirdesse; nem, hogy képzelt vagy egyéni dolgokkal hasson az emberekre. Rendesen szétszedte alapmondatát alkotó elemeire, ezeket ismét fölbontotta. Akkor a szentre alkalmazta a tanokat és befejezte beszédét röviden, többnyire legendás vagy történeti dolgokkal, mintegy visszhangúl a bevezetésre.

A szent Istvánról írt beszéd tárgyalása a legegyszerűbb, de mindenesetre világos módját tünteti fel a szónoki tárgyalásnak. Mindenekelőtt kitűzi az első tételt: «a Krisztus iránt való bölcs szolgálatot». «Mely keresztényt mondhatunk valóban Krisztus bölcs szolgájának? Megfelel erre Ágoston de lib. arb. c. 20., mondván, hogy a bölcseség abban áll, ha tudjuk, mit kell keresnünk avagy

kerülnünk. Azért is ugyanő szerinte a bölcs mintegy előrelátónak neveztetik. 83. Zsolt., mivelhogy előre, azaz idejében gondoskodnunk kell arról, mi a teendőnk avagy mit kell választanunk, nehogy aztán később megkeserüljük cselekedetünket. A bölcseség következésképen valami előrelátásféle, mint Prosper állítja.»

«Ezen az alapon», mondá, «különösen három nagy igazságot lesz alkalmas fejtegetnünk. És pedig először is: hogy széles e világon senki sem lehet bölcs keresztény, ki nem kerüli a halálos bünöket. Mert Ágoston szerint de beat. vit. nem akarni kerülni a lélek halálát, bolondságnak nyilván jele. Jób könyve is, minekutána sok beszédben kereste, hogy miben áll a bölcseség, abban állapodott meg, hogy: félni az Istent és kerülni a bűnt. Jób, 28. Végre a Titkos Látások könyve szintén ide igazítja az embert. Apoc. 12. A hol is szent János elbeszéli, hogy látta, miként a nagy sárkány, mely ledobaték a föld gyomrába és sátánnak neveztetik, farkával elragadá az ég csillagainak harmad részét és lerántá őket a mélységbe. Ugyanis az égből ered az anyaszentegyház, melyben a keresztények három renden vagynak, mintegy a Krisztus hitétől sugárzó csillagok. Ott vagynak első renden az igazak, kik is a gonoszságtól Isten kegyelmével bölcsen tartózkodnak. Aztán másod renden ott vagynak a keresztények, kik elkövetett bűnös cselekedeteik miatt Isten iránt való félelemmel és gerjedezéssel siránkoznak. És ezeket majd nem rántja kárhozatra a sátán farka. Ha nem ott vagynak végre a bünösök, kik megátalkodnak az ő gonoszságaikban, ezeket pokolra rántja a sátán, mint amolyan kisértettel rászedett bolondokat. És nem is ok nélkül. Mivelhogy miképen mondjuk okosnak, ha ki nem kerüli az örök tüzet, de sőt az ő cselekedeteivel a kárhozatot keresi, valósággal eléje sietvén... A második igazság immár abban áll, hogy semmi sem oktalanabb dolog, mint a testnek, világnak és sátánnak szolgálni (felosztás: 1. testnek, 2. világnak, 3. sátánnak)... A harmadik igazság pedig azt mondja, hogy az igazi és legnagyobb bölcseség követeli, hogy megvetvén a testet, világot és sátánt, Krisztus urunknak szolgáljunk...»

«A második titokra (tétel), a «hűséges szolgálat buzgóságára» nézvést vegyük szemügyre szent Hiláriusnak Sup. Joan. azon igéit, hogy hiábavaló minden cselekedet az Úr szolgálatában, ha az igazi szeretet hiányzik belőle. Megérthetjük ebből, hogy a ki hűségesen és kötelessége szerint akar az Istennek szolgálni, annak a szeretetben kell lennie: az legyen tiszta a halálos bűntől vagy tisztúljon

meg a bűnbánat útján. Ezt bizonyítja első renden a tekintély, mond-ván: Szóljak bár az emberek vagy angyalok nyelvén, ha szereteten nincs, stb. I. Kor. 13. Mit is szent Bernát doktor így magyaráz mondván: A szeretet oly jó, melynek kíséretében a legkisebb cse-lekedet sem megvetendő, a melynek híjával a legnagyobb sem érté-kes... Innen mondja Ágoston is, hogy a szeretet mindent érté-kessé teszen, de nélküle semminek sincsen értéke. Bizonyságo teszen prdig erről másod renden a józan ész... Harmadszor kiviláglik a példákból... Mert Gergely szerint semmi jót sem fogad el az Úr, ha azt a bűn keveréke szennyezi. Mit használ, ha az ember az ő tiszteletét az Istennek, magát pedig a halálos bűn által a sátánnak adja át? Látjuk, hogy a holtak semmi élő cselekedetet nem tesznek. Ó ember! kerüld tehát a bűnöket.»

«Itt azonban azt kérdezhetjük: minek mondják, hogy «halá-los bűn», mikor nyilvánvaló, hogy az ember nem hal meg rögtön, ha ilyet követ el, mint a kevélyek, fösvények, mértékletlenek és más ilyen emberek példájából tapasztaljuk. Erre azt felelik a dok-torok, hogy bátor az ilyen ember nem hal meg rögtön testi halállal, ha megcselekszi a halálos bűnt: mégis jól nevezzük azokat halálos bűnöknek. Először is: mert az ember abban a pillanatban, mikor vétkezni akar avagy a bűnbe beléegyezik, meghal lelkileg. A miért is: A lélek élete, úgymond Ágoston De poenit. dist. 1. §. Item. az Isten; a ki elhagyja az Istent, az meghalt. A bűn halált terem. Jak. I. De azért is jól nevezzük a halálos bűnt ilyennek, mivelhogy a bűn kijelel a halálra, az örök kárhozatra. A bűn jutalma: halál. Róm. VI.»

«A harmadik titkot, a szolgálatnak az Isten előtt való tetsze-tős voltát, tekintvén, azt kell kérdeznünk: mily jelekből ismerheti meg az ember, ha szolgálatai miatt kedves-é az Isten előtt és érde-mes-é a mennyei jutalomra? E dologban áttekintvén a doktorok mondásait, a számos jeleket, melyek az Istennek kellő szolgálatban megvagynak, lássuk az abc rendje szerint.»

Különösen hat jelet talált kiemelendőnek az egyházi tudósok tanaiból és idézeteivel röviden megmagyarázta azokat. «Ezek a jelek pedig,» mondotta, «bizony megvoltak szent István királynak minden ő dolgában, mint legendájából kitetszik, de söt a mit leg-jobban eszünkbe kell vennünk, ő isteni kinyilatkoztatással nyerte a bizonyságot, hogy mint az Úrnak választott és kedves szolgája lett a magyarok királyává.[2] Ó kedvesim! járuljunk alázatossággal az

Úr elé, könyörögvén, hogy adná meg nekünk szent királyunk érdemeiért e világon kegyelmét és a másvilágon a dicsőséget.»

Ez az egyszerű szerkezet teljesen elég volt Pelbártnak, hogy a vallásos gondolatok sokaságát kora elé tárhassa. Nem teremtett magának keresett helyzeteket. Söt még az adott alkalmakat sem zsákmányolta ki, hogy közönségét váratlan fordulatokkal meglepje, mint a múlt században Bridaine tett a párisi előkelő világgal. Nyugodtan rendszerezte örökös idézeteit, folyton a gondolatokkal foglalkozott s nem törődött azoknak *váratlanúl* csattanós alkalmazásával. És mégis ez egyszerű, megszokott szerkezeten belül tünt ki legjobban egyéniségének egyik legjellemzőbb sajátsága. Pelbárt nemcsak világos felosztásokra és áttetsző beszédszerkezetre törekedett. Prédikácziói hasonlítanak azon régi ékszerekhez, melyeknek egyszerű foglalataiban a drágakövek egész serege csillog. Ezek a kövek — az ő idézetei — nincsenek finomúl együvé csiszolva. De aztán úgy csoportosítvák, hogy egyiknek a fénye csak emeli a másik villogását. Pelbárt nagyon jól értett hozzá, mint kell az eszméket legjellemzőbb oldalaikról fogni fel s helyezni egymás mellé. Sokszor csak néhány vonást tett, csak két-három gondolattöredéket idézett. De ezekből aztán bámulatos fénynyel tünt elő az igazság.

Egy alkalommal[3] azokról beszélt, kik szóval hisznek Krisztusban, de törvényeit nem tartják meg. «Ó ember!» mondá, «te iszonyú bűnnek tartanád, ha valaki beszédközben így szólna: Én nem hiszek Krisztusban, hanem az ördögbe vetem hitemet. De mondom neked, sokkal iszonyúbb, ha tetteiddel mondod ezt, nem szavaiddal. Mennyivel súlyosabbak a tettek a szavaknál! Nyomorúlt! rettegsz attól, hogy testedet megszállja a sátán: és nem rettegsz lelkedet-testedet, egész magadat bűneiddel átadni az ördögnek.» Más alkalommal[4] az eredendő bűnről szólott. «Ó vajha a mostani emberek eszökbe vennék, mennyi bajt, inséget, nyomort, szenvedést és halálos veszedelmet viselünk azon bűn miatt és tartózkodnának a gonoszságtól. Mivelhogy, ha az engedetlenség egyetlen bűne miatt így megverte az Isten az embereket: mi vár reánk a sok személyes gonoszságokért?»

Elismerésre méltólag tárta az emberek elé Krisztusnak hozzánk való szeretetét is.[5] «Mily bőkezű volt Krisztus a kereszten, nem tartván vissza semmijét sem magának. Egyházát Péternek adta, édesanyját Jánosnak, lelkét atyjának, a paradicsomot a latornak, ruháit felfeszítőinek, a földi javakat Júdának, Józsefnek és

démusnak testét az eltemetésre, testét, vérét és lelkét nekünk dnyájunknak váltságunkra és mindezeket istenségével együtt ele ül az oltári szentségben.»

Ilyen eljárás nem lehetett puszta esetleg munkája, sem oly ködés, melytől a tudatos törekvést megtagadni helyes volna y köznapi szónok itt lelkesedésben tör ki és általánosságokat tár zönsége elé. Pelbárt részekre bontott mindent, megannyi konkrét latot hozott fel, az elvont szeretetet teljes összerüségben szemlél ette. Mintegy vázolni látszott. De a vázlattal megható képeket idé ett föl az emberek emlékezetében, melyek mind egyazon szónoki zél előmozdítására irányúltak. Nem csak rendszerezett, de úgy rendszerezett, hogy közönségét közreműködésre ébresztette. A helyeiből kisugárzó tanulság alkalmazása legtöbbször nem a szónok munkájához tartozott, hanem az olvasóra vagy hallgatóra maradt. Nem törekedett arra, hogy szépen, simán összeforraszsza idézeteit. Már nyelvében is töredékesnek, nagyolónak tünik fel. Azonban a szavakon belül a gondolatok feküdtek, ezek között is hiányokat lehetett észrevenni, melyeknek kitöltését az iró a közönségre bízta rá. Olvasóinak egy eszmét adott, aztán a másodikat, harmadikat. De az összefüggést legtöbbször nem magyarázta meg, nem körvonalazta teljesen, hanem arra törekedett, hogy a sokaságot folyton és önállólag foglalkodtassa. Egy sereg magyarázó idézetet hordott össze, de csak érintőleg, hogy embereiben, kik megszokták, hogy minden pillanatban valami újat ád, az érdeklődést ébren tartsa. Kivéve ott, hol egyenesen metafizikai tételeket magyarázott, vagy ellenvetéseket czáfolt, csupa félig kimondott eszméket hordott elő az irókból. Mintha félt volna, hogy a kimerítő bolygatás letörli róluk a hímport, a szépséget, — tényleg, hogy annál jobban megragadja értelmünket.

Egyik helyén[6] a szentháromság titkáról beszélt. «Hinnünk kell benne,» mondá, «hitünknek biztos igazsága miatt. Mert az Isten a legfőbb igazság s nem akarhatja, hogy az ember mást higyen, mint a való igazat (Ágoston). Az Isten nem mondhat és nem helyeselhet hamisságot és ennélfogva oly hitet kelle az emberek szemei elé terjesztenie, mely igaz volt teljes mértékében — a szentháromságról. És meg kellett azt erősitenie csodákkal a földi élet részére és meg kellett jutalmaznia a másvilágon. Azért mondja Rikhárd és Ágoston, hogy semmi sem biztosabb és erősebb, mint a mit ebben állhatatosan vallunk; mert hitünk megbizonyítására

jelek állnak melletünk és csodák vagynak szemeink előtt. Vajha eszökbe vennék a zsidók és pogányok, mily nagy biztossággal nézhetünk e részt az isteni törvénylátás elé, sőt, hogy egész bizodalommal mondhatjuk: Uram, ha hibáztunk, te vezettél félre bennünket. Mert mindezeket csodák és jelek bizonyitották, a mik csak a te kezeidből jöhetnek.»

Magától értetődik, hogy ezt s az ehhez hasonló szép helyeket elvont, nehéz kérdések tárgyalásaiban más modor és előadás váltotta fel. Minél nehezebb volt a tárgy, melyről szó volt és elvontabbak a fölvett kérdések, annál kevesebb tere maradt a közönség önmunkásságának. Az idézetek jobban összeilleszkedtek, az összefüggés pontról-pontra kifejezést nyert, a szónok-iró maga pótolt ki mindent. De ugyanakkor még az előbieknél is változatosabbakká tette idézeteit, meg-megállott, hogy a lehetőleg apró, tarka köveken és nyugvópontokon át az egyszerűbb embernek is könnyebb legyen az elvont gondolatokból való kilábalás.

Az érveket nem szivesen alkalmazta egész elvontan. Tehetsége szerint a tapasztalathoz, az egyszerű, mindenkitől érzett igazságokhoz fordúlt különös előszeretettel. Az olvasóban mindenek előtt tapasztalati képzeteket ébresztett, ezeket több, de a közös pont, a magyarázat czélja felé törekvő képzetsorokká fejlesztette, s így nemcsak sokoldalúlag, de meglepő biztossággal tudta megértetni a hittan legnehezebb kérdéseit is.

Minden theológus tudja, hogy a prædestinatio azon dolgok közé tartozik, melyek a legmélyebben gondolkodó hittudósoknak is sok bajt okoztak. A reformácziónak egyik alaptétele belőle indúlt ki; később a lőweniek irodalmi harcza, melyben a legjobb nevű dogmatikusok szerepelnek, körülötte keletkezik. Mily világosan beszél ezekkel a késő utódokkal szemben Pelbárt egy prédikáczióban,[7] érdemes megfigyelni. Mindenek előtt egy szentre, tehát egy konkrét alapra irányozza a figyelmet. Aztán folytatja: «Öröktől fogva előre kiválasztotta őt az Isten, hogy lenne (t. i. szent Anna) Krisztus szülőjének édesanyja. Tudva vagyon pedig, hogy a kiválasztásnak gyökere a vonzódás vagyis az Úrnak szeretete. Mert ha azt kérdezzük: kiket avagy milyen embereket szeret öröktől fogva az Isten? — azt feleli a bölcs, hogy ez csakis a kiválasztottaknak lehet kiváltsága. Csak azokat szereti öröktől fogva az Úr, a kiket az üdvösségre és mennyei koronára kijelelt. A ki nem választottakról pedig elmondhatjuk, hogy gyűlöli őket az Isten, azaz visszavetette

őket szine látásától. Így van megírva: Jákobot szerettem, Ézsa pedig gyűlölém. És a bölcsnek imezen szavaiból szent Bonave tura és a doktorok közös megegyezése szerint különösen háro igazságot kell megismernünk. Ugyanis az első igazság azt mond; hogy az Úr nem szereti a gonosz és elvetemült embereket, hane gyűlöli őket mind öröktől. Olvassuk, hogy a magasságbeli gyűlöli bünösöket. Eccli. 12. Szent Ágoston pedig azt mondja: Tudoı hogy az Isten ellensége minden gonoszságnak. És ezt meg is m tatja az Úr számos példákkal. Az angyaloknak annyi ezreit bünt tésre levetette az égből bűnök miatt. Első szüleinket kiűzte a pa dicsomból bűnök miatt és több, mint ötezer évig kizárta a menny örökségéből. A bűn miatt vízözönnel elvesztette az egész világot nyolcz ember és azok híjával, mik Noe bárkájában valának, me semmisíte minden élő állatokat és madarakat. Manapság is a bí miatt a nyavalyák és háborúk végtelen nyomorúságait bocsátja emberekre. Gonoszságunk oka minden nyavalyánknak és veszed münknek. Aztán íme itt vagynak cselekedeteink. Mivelhogy semn féle dolgunk és szolgálatunk, melyet a halálos bűn állapotáb teszünk, nem tetszik az Istennek. Azért Gergely szerint, lássátok a bűnnek gonoszságát, mikor még az is, mi a bűn feloldozásá rendeltetett, a szentség is elvettetik a bűn állapotában. És végre az összes bűnösök levettetnek a pokolba, hogy örök kínokat sze vedjenek. Valósággal, igaza van a bölcsnek II. dist. 42., hogy a h lálos bűn leviszen a pokolba. Athanáz is azt vallja, hogy a k gonoszúl éltek, az örök tűznek lesznek martalékai. De az ör Istenért! hogy van az, hogy ennyi baj és nyomorúság nem dö benti meg a gonoszokat? . . . .

A második igazság azt mondja, hogy Krisztus urunk örökt fogva szerette és kiválasztotta az örök boldogságra a jókat választottakat. Mert a bölcs szerint VIII. Eth. és IX. a barátság szeretetnek gyökere a jóakarat. Ennélfogva tehát azokat szereti Isten, kiknek jót akar és öröktől fogva is jót akara. Ámde a jó vagy amolyan kicsinyes, vagy nagyobbocska vagy mindezek fölö való. És szent Gergely szerint a kicsinyes javak a földi javak: gazdagság, méltóság és efféle kedvező dolgok vagy a testi egészsé Nagyobbacskák azok, melyeket jóra is, rosszra is fordíthat az er ber, teszem a tudomány, előrelátás, gyógyítóképesség és mind ingyen nyert kegyelem, a tudás, emberi bölcseség és közönyös do gok. De legnagyobb javaink a földön: a hit, remény, szeretet és

másvilágon: az örök dicsőség jutalma, melyeket is, ha igazán meg vagynak, senki semmi rosszra nem fordíthat, Greg. 27. Moral. Mindezen jók közől az elsőkkel, a kicsinyesekkel, aztán a közepesekkel a bűnösöket is szereti — megajándékozza az Úr. — A legnagyobbakat egyedűl a jóknak és választottaknak tartja fönn, kiket az örök boldogságra öröktől fogva kiválasztott.

Ám, talán azt vethetnétek ellenem, hogy ha Krisztus mindenkit szeret, a kinek üdvösségét óhajtja, akkor mindenkit szeret, mivelhogy ő minden embernek üdvösségét óhajtja. I. Tim. 2. Aztán az angyalok sem csupán a választottaknak szolgálnak, söt a gonoszoknak és hitetleneknek is vannak őrző angyalaik, mint Jeromos mondja, és ezek mindnyájokat az örök üdvösségre akarják vezérelni. Tehát az Úr mindenkit megajándékoz szeretetével. De megfelel erre szent Bonaventura sup. III. di. 31. qu. c. lram. mondván, hogy két rendbéli az Isten akarata. Egyik megelőzi a mi cselekedeteinket, a másik azok szerint igazodik. Az első egyedül tőle függ, az utóbbi a mi tetteink szerint megyen. Így, úgymond, Krisztus szeretete is más és más lehet. Azzal a a szeretetével, mely megelőzi cselekedeteinket, mindenkit szeret, mivelhogy mindenkit idvezíteni óhajtana, a mennyire csak ő rajta áll a dolog. De azzal a szeretettel, mely a mi cselekedeteink szerint igazodik, nem szeret mindenkit és nem is óhajt mindenkit idvezíteni. Mivelhogy erre a mi érdemeinkre volna szükség. És ekként a hiba mibennünk vagyon.

A harmadik igazság abban áll, hogy az Isten öröktől fogva előre szerette azokat, a kikről előre látta, hogy jobb emberek lesznek.... Távol legyen, azt mondani, hogy ő valakit idő szerint szeretne, mintegy olyan szeretettel, mely most vagy előbb kezdődött és előbb nem volt meg benne. Így az összes szenteket szerette az Úr, minek előtte a világot megteremtette volna, a minthogy ki is választotta őket. És azért szent Anna asszonyt is öröktől fogva kijelelte és kiválasztotta az Isten arra a dicsőségre, hogy Máriának anyja, Krisztusnak nagyanyja legyen.»

Ime Pelbártnál a Molina-féle tan, melyet sok harcz után a katholikus egyházban a hittudósok nagy többsége, úgy látszik, magáévá tett, teljes világosságában.

Igaz, hogy ezen s ehhez hasonló helyekkel szemben Pelbárt sokszor, pusztán mint skolasztikus, mereven elvont fejtegetésekkel lépett paptársai elé. De azon kérdéseket máskép fejtegetnie valósággal nem is lehetett. Sok tételnek induktiv felfogása csak zavart

és balvéleményeket idézett volna elő. Oly helyeken, hol az Ist attributumával foglalkozott, a természetre utalnia nem volt szaba Már akkor rég kimondatott az elv, hogy a kettő közt analógia tiszta lényiségen kívül — ebben is csak tökéletlenül — épen nin Legtöbbször azonban elég érdekes volt, hogy a gondolkodni szere embereket foglalkodtassa. Sőt, ha iratait tekintjük, a szószéken képzetlenek előtt is bírhatott azon varázszsal, mely a szónok kedvessé szokta tenni szemökben. Nem csak hogy foglalkodta tudta őket, mi az érdeklődés ébrentartásának fő feltétele; de ne lehetett elvont sem annyira, hogy ne követhették volna.

VIII.

Pelbárt mint a rendezés, a belalak embere szerepelt. I nagyon közel állott ahhoz, hogy élettelenné, unalmassá váljék. ő legtöbbször szerencsés tapintattal kikerülte a tévedést. Különös két jó oldala volt. Az egyik: lelkének nyugodt, egyszerű, de sze tettel áthatott természete, mely bizonyos bájjal veszi körül mu káit; a másik: roppant jártassága a theológiai irodalomban, mennyire az koráig kifejlődött. Idézett, de ritkán tiszta elméletek Egy-egy jellemző mondása mindig volt, tollára akadt egy-egy pél innen is onnan is; egy-egy drágakő más-más színnel, aranyforgá vagy akkoriban becses, ma már értékevesztett fényesség. Ez a tar egyszerűség és természetesség — a magyar fajnak tulajdona, mely legegyszerűbb soraiban is pazar, színekben dús tud lenni, volt Pelbárt. A régiek mondásait oly helyzetekbe hozta nem eg szer, hogy újaknak látszottak, pedig csak a szempont volt új, mely kiemelt. Az elvontat egy-egy hasonlattal, példával, legendával va szimbolummal magyarázta és sokszor kedélyessé is vált.

Hasonlatai épen oly jellemzők és pontosak, mint az ant irók és költők hasonlatai. Nem keresett hozzájuk bizarr tárgyak folyton a köznapi élet jelenségeinél maradt. De ezekben mind talált valami újat és eredetit. Az volt a czélja, hogy ismeretes do gokkal magyarázzon ismeretleneket. És nemcsak czélját érte el, érdekességét is folyton megtartotta. Egyszerűnek, természetesn látták emberei, — olyan is volt; — szavai és következtetései közö ségesekül tetszettek, a minőket minden ember kitalálhatott volna ez mutatja, hogy helyes úton járt.

Mily szépek azon hasonlatok, melyeket egy alkalommal a test, világ és sátán jellemzésére alkalmazott, [1] nem szorúl fejtegetésre. «Az isteni bölcseség,» így írt, «azt mondja: három dolgot gyűlöl az én lelkem. Tudniillik: a gőgös szegényt, a hazug gazdagot és bolond öreg embert. Bezzeg nem hasznos ezeknek szolgálni, sőt inkább kárban járó dolog. Mivelhogy a gőgös szegénynek nincs mivel kielégítenie az ő szolgáját. A hazug gazdag igér, de nem ura szavának. Az esztelen öreg nem fizet, de ok nélkül kárpálja, ki nékie szolgál. — Tudja pedig minden, hogy a ki a testnek szolgál, gőgös szegénynek szolgál. Mert a test, noha szegény annyira, hogy mindeneket máshonnét kell összekéregetnie élelmére, ruházatára, a földtől kenyeret és bort, a juhoktól ruhát, a barmoktól lábbelit: ugyancsak rátartja magát, díszesebben szeretne öltözködni, mint úraszszonya, a lélek, skárlátba, bíborba, mikor a lélek nyomorúságában nem öltözködik az erények díszességébe. Aztán a test vígan akarna élni és lakmározni és nem is törődik azzal, hogy a lelket is kellene táplálni Isten igéjével. Így aztán gőgösködik, bátor a legszegényebb.

Ismét, a ki a világnak szolgál, hazug gazdagnak szolgál. Mert a világ torkig úszik a gazdagságban, t. i. a múlékony kincsekben; de megcsal hazugúl, mikor a halál óráján mindent elragadoz tőlünk és semmit sem hágy elvinnünk magunkkal. Boldogságot igér, de csalfa gazdagságot ád csupán, hogy kárhozatba döntsön bennünket . . .

Végre a ki az ördögnek szolgál, esztelen öregnek szolgál. Mert az ördögöt öregnek tartják, lévén ő a világ kezdetétől, és esztelennek, gonoszsága miatt, hogy tudva-akarva gyűlöli a legnagyobb jót, az Istent.»

Más alkalommal [2] a szeretetet a világossággal vetvén össze, a szeretet, mondá, méltán hasonlíttatik a fényhez vagy világossághoz. «Mert valamint a világosság minden szép dolgot még szebbnek és kedvesebbnek mutat: ép úgy a szép erények, mint a szűzi ártatlanság, szelidség, jámborság sem kedvesek, hanem formátlanok a szeretet fényességének híjával.»

Kissé alantasabb, de találó volt az a hasonlat is, melylyel az isteni szeretet és bűnök viszonyát magyarázta.[3] «Mindenki látja,» így szólt, «hogy a legyek nem ülnek a tűznél forró fazékra, sem az egerek és patkányok nem mennek az égő lámpához, hogy az olajat kiigyák belőle; hanem kiiszszák azt, ha a lámpa el van oltva. Így a rossz szellemek sem merészkednek a szeretettől égő emberi szívbe

lépni; de aludjék ki egyszer belőle a szeretet: egyszerre bátorsá vesznek meglepni az egyébként jó embereket.»

Azokat, kik fiatal testöket nem zabolázzák, nem sanyargat a bűnbánat cselekedeteivel, hanem dédelgetik abban a reményb hogy öregségökre tartanak penitencziát, olyan gazdához haso totta, ki fiatal szamarát, lovát vagy ökrét meghizlalja és megkin a munkától, arra számítván, hogy ha majd elöregszik a jós dologra szorítja.[4]

Másutt[5] az Isten fiának megtestesülését illusztrálta gyöny hasonlattal. Elmondotta, hogy az angyal «Üdvöz légy» szavak köszöntötte Máriát; és hozzákapcsolta, hogy: «Valamint tavasz akkor szokott az ég harmata esni, mikor «a fülemile éderen zen dez: az Isten fia is akkor szállott alá a szűz méhébe, midőn az fülemile, Gabriel, azt a mézédes éneket: Üdvöz légy, malasz teljes, zengedezte».

E hasonlatok, tekintve a szerepet, mely nekik Pelbárt szón műveiben jutott, benső rokonságban állanak azon tetszetős *péld kal,* melyeket az iró «propter consolationem», vagy, «hogy az elsz dikáló népet fölserkentse»,[6] de meg azért is, mivel tudta, hogy egyszerű hallgatóságnak jobban hasznára vannak és erősebben vésődnek emlékezetébe,[7] bőségesen hintett el beszédeiben.

Részben költött elbeszélésekből állnak azok, részben a t ténetből vagy megtörtént apróbb dolgokról szóló néphagyomány ból vagy épen a legendaköltészet forrásából vették eredetöket.

Pelbárt legendái — az idegen szentek legendáit értem többnyire Voragínei Jakab «Aurea Legendá»-jából irvák ki. De n ritkán találkozunk Petrus Alphonsus, a «Vita sociorum b. Fr cisci», a «Speculum exemplorum», a «Vitæ Patrum», a Gestál «Scala Coeli» nevű középkori gyűjtemények idézésével is. Pelt kiszedte legendáikat, hogy az igehirdetők ne legyenek kénytele a könyvek halmazát kutatni értök.[8] De már a felfogás, melyet ró táplált, legkevésbbé sem volt azon mély költészeti érdeklődés, m nek szempontjából e darabok feltűnőleg becseseknek mutatkozn A nép tetszését, a puszta didaxist nézte, melyet belőlük a közép kisugározni látott. Kivételt alig tett velök. Apró mozzanatokra b totta fel őket, aztán a részleteket tételeinek egyes pontjaihoz f gesztette. Ez volt általános eljárása. «Hogy,» mondá egy alkalc mal,[9] «szent István király a többi királyok és fejedelmek fö nagy tisztességekkel ékeskedik az Istennél, több dologból megn

tathatjuk. Először is: angyali hirdetésre méltatta őt az Úr. Ebben pedig valamiképen Krisztushoz és az ő szent anyjához, Máriához, keresztelő szent Jánoshoz és más nagy szentekhez, kiknek születését előre hirdették az angyalok, tétetett hasonlóvá. Szent István királyt ugyanis előre hirdette az angyal. Olvassuk, miszerint azidétt, hogy a magyarok Scythiából kiköltözének.... Második kitüntetése volt, hogy neve előre kijelentetett. Ugyanis azonközben, hogy a fejedelemnek feleségére elközelgének a szülés napjai, megjelent nékie szent István vértanú.... Hogy pedig ily nagy kitüntetés csak nagy szenteket ér, abból is kitetszik, mivelhogy csak keveseknek adatott részökül. Az ó-testámentomban Lyrai szerint csak két esetben történik, hogy valakinek neve előre kijelentetnék, mielőtt megszületett volna: Izsáké és Joziásé, ezeknél is különös csudák dolgában. Az új testámentomban szintén kettőről olvassuk: keresztelő szent Jánosról és Krisztus urunkról. A boldogságos szűzről pediglen fölteszszük és a krónikák nyomán valljuk ugyanezt. És így szent István király mindezekhez hasonlóvá tétetett. Osztán azt sem illik elfelednünk, hogy ez a dolog nagy titkot jelent, tudván, hogy stephanus koronának magyaráztatik, mivelhogy kimutatja az ő koronás állapotját mind a földön, mind a másvilágon... Negyedik kitüntetése méltóságos fölemeltetésében állott. Mert magas méltóságokra emelte őt fel az Úr. Először is király volt. Aztán apostol. Végre doktor. Királya, apostola, doktora a magyar nemzetnek. Ugyanis mikoron felserdült és a tudományokba béavatták volna, összehivatván Magyarország fejedelmei, királylyá tétetett...»

Pelbárt ritkán beszéli el legendáit egyfolytában. A költői hatásra semmi gondja sincs. Ír, hogy tanítson. Ő eleget tesz kötelességének, ha tanít egyes töredékekkel. Nem is veszi észre, hogy egyes darabokat a legérdekesebb pontoknál megcsonkított és csaknem teljesen elrontott. Egy helyen [10] például elmondja, miszerint Nicodemus evangéliumában olvassuk, hogy «Ádám elgyöngülvén, Seth, az ő fia elment a Paradicsom kapujához és a könyörületesség olajáért könyörgött, hogy megkenvén azzal atyja tagjait, őt meggyógyítsa. Megjelenvén pedig Mihály angyal, így szólt hozzá: «Ne törd magad és ne siránkozzál az olajért, mivelhogy ötezer ötszáz esztendő elteltével nyerheted csak meg». Akkor — olvassuk másutt, — adott neki az angyal három magvat a tiltott fáról, mint Lyrai is idézi. Visszatére tehát Seth és atyját halva találván, elültette a magvakat atyja sírhalmára. Ebből pedig három vessző sarjadt ki, melyek is

együvé ölelkezvén, egy nagy fává növekedtek». Ebből csak se
sem lehet, hogy a fákból kereszt alakúlt, melyről az irgalom
szétáradt Ádám maradékaira, mint a teljes legendából megtuc

Mindemellett Pelbárt a legendák szempontjából korán
kicsinyes tőkét képvisel. Oly tömeget mint ő, csak kevesen hor
össze a középkori költészet ezen drágagyöngyeiből. Az egym
legtávolabb eső forrásokat is fölkereste, sokszor megjelelte s
riánsokról is említést tett. Különösen az apokrif evangéliumo
és könyvekből, melyek a középkorban nagy számmal teremtek
keleti képzelet legtarkább virágait tartalmazták, oly csomó lege
hozott föl, hogy e tekintetben sem közönséges. Igaz, hogy bizo
tekintetben megvetette e könyveket. De megengedte, hogy «h
rice» el lehet mondani tartalmokat,[11] s csakugyan építeni is lát
reájok. Az említett kereszt-legendánál megjegyezte, hogy
mondják, Krisztus keresztjét különböző időkben sokféleképen t
ták meg. Így legelőször Seth, Ádám fia találta meg, mint Nic
mus evangéliumában olvassuk.[12] Ismét új bizonyíték, hogy,
kortársai, Pelbárt sem ismerte azon talajt, melyről ez elbeszél
sarjadzottak: a népköltészetet. Korán sem gondolt arra, hogy r
a szív, a szépérzék szempontjából alkosson itéletet.

IX.

Nem tartoznék ugyan szorosan feladatunkhoz, hogy a ma
szentek legendáival, melyek Pelbárt beszédeiben előfordúlnak, k
foglalkozzunk; de helyzetünk még sem engedi, hogy azokat ha
tással mellőzzük. Pelbárt magyar volt: a magyar nemzeti irod
érdekei vele szemben első rangú kérdések.

Sokan Pelbárt magyar tárgyú legendáit még mindig er
források számába veszik. Szilády szerint: a magyar szentek lege
«kiváló gonddal szerkesztvék» nála.[1]

A Pomériumnak költői szempontból legérdekesebb rész
«Sermones de Sanctis», öt magyar szent legendáját közli: s
Istvánét, szent Imréét, szent Lászlóét, szent Erzsébetét és s
Gellért püspökét.

Honnan vette Pelbárt e legendákhoz az anyagot? Er
feljegyző-e, vagy felhasználta azon latin nyelvű emlékeinkben
tartott legendákat, melyek a legrégibb időkig viszik föl eredetö

Szent *Istvánról* elbeszélte, mint jövendölte meg Gézának az angyal a szent születését, királyságát és örök dicsőségét; mint jelent meg a fejedelemasszonynak István martir, hogy a születendő gyermeket az ő nevére kereszteltesse. Elmondotta az eseményeket Gézának 997-ben történt haláláig, Adalbert távozását és vértanuságát. Megemlékezett az ördög-támasztotta Kupa-lázadásról, a szentmártoni klastrom és tíz püspökség alapításáról, Anasztáz követségéről. Elmondotta azt is, milyen könyörületes volt szent István király a szegények iránt: hogy egyszer a szakállát megtépték, másszor meg sátora csodálatosan fölemelkedett, végül, hogy az országot a Boldogasszony oltalmába helyezte.[2]

Mindezen részletekből a Pozsonyi Krónika csak a Kupa-lázadást ismeri, azt is más, történeti felfogással. Kéza tud Géza fejedelem látomásáról is, de nem mondja el, hanem csak egyszerűen megjegyzi, hogy: «Geicha dux divino præmonitus oraculo genuit sanctum Regem Stephanum». [3] Végre a Képes Krónika sem emlékezik semmivel sem többre, mint az előzők.[4] De már a «Legenda maior s. Stephani» nemcsak hogy nagyrészt ismeri Pelbárt részleteit, hanem, a mint M. Florianus-nak «Historiæ Hungaricæ Fontes domestici» czímű gyűjteményében olvashatjuk, legtöbbször szó szerint egyezik azok előadásával is.

Ámde, bármilyen szószerinti is a két szöveg egyezése, a beható vizsgálat arról győz meg bennünket, hogy Pelbárt nem merített a Nagy Legendából. Ez a régiség korán sem fedezi azon elemeket teljesen, melyeket a Pomérium fentartott. Egy szóval sem emlékezik meg szent István vértanú megjelenéséről[5] s Anasztáz követségéről.[6] Hallgat szent István sátorának fölemelkedéséről is.[7]

Mindezeket azonban említi Hartvik; és ha Schwandtner-féle olvasása[8] nem egyezik is Pelbártéval, de igen is csaknem fedi azt azon szövege, mely a Nemzeti Múzeum kódexében olvasható.[9] Másrészt a vizsgálat kiderítette, hogy a Nagy Legendában ismeretlen Pelbárt-féle részletek épen azon helyek, melyekkel Hartvik, mint eredeti följegyzésekkel dicsekszik. Természetes, hogy ily körülmények közt a XIV. századbeli varsói kódexnek a Pomériummal való egyezése többé szóba sem jöhet, hogy azon igazságot, miszerint Pelbárt az István-legendában egyszerűen kiírta Hartvik-ot, megdöntse.

Hartvik — tudvalevőleg — nemcsak Istvánról hagyott hátra derék legendát; hanem megírta szent Imre életét is.[10]

A Pomérium az István-legendában ő hozzá vezetett viss Pelbárt kiszedte, itt-ott parányit módosított szövegén; nem va szinű-e, hogy az Imre-legendában is hozzá fordúlt és fölhaszná munkáját?

Pelbárt *Imre-legendája* [11] négy mozzanat körül összpontos Szent Imre egy alkalommal Veszprémben a szent Györgyről ne zett egyházban imázik és az Isten megjelenvén neki, fölhívja, h tartson szüzeséget. Máskor a pannonhalmi kolostorban hét csók tünteti ki Maurus barátot, kiről isteni sugallatból megtudta, h szűz és legjámborabb a barátok között. Mikor meghal, Özséb cze reai püspök látja, mint viszik lelkét az égbe az angyalok. Sírjá Konrád zarándok megnyeri bűnei bocsánatát.

Tény, hogy e mozzanatokat Hartvik mind tartalmazza; [12] az is bizonyos, hogy itt Pelbárt és Hartvik előadása rokonsá nem mutat.

Van azonban a bécsi császári könyvtárnak egy XV. századl kódexe, a «Codex Lunælacensis,» melyben Pelbárt legenda-részle épen úgy megtaláljuk, mint Hartvik munkájában. Az ebben fog legenda pedig nem készült később Kálmán uralkodásának idejéı bár nem 1095 előtt sem. És bár biztosra vehető, hogy szerz Hartvik nem volt, neki azt ismernie és használnia kellett. M. F rianus kiadta e legenda szövegét; [13] most kitűnik, hogy Pelb belőle merítette a maga elbeszélését. [14]

Szent László-ról a Pomérium egy egész legendakört mu fel. Egyik beszédében [15] elmondotta Pelbárt, miként mentette n szent László az éhező sereget, mikor imájára egész sereg vad jel meg előtte s megszelidűlve követte őt embereihez. Ugyanott előa a király tetemeinek Nagyváraddá történt csodás elragadtatás Említette azt is, hogy László koporsójából kellemes illat áradt s egész Váradra, szentté avatásakor pedig fényes csillagot látta klastrom fölött, hol tetemeit őrizték, a napnak hatodik óráj kezdve majdnem két órán keresztűl. [16] Másutt [17] följegyezte, hc egyszer valami szemefájdító leány siránkozott szent László sírja fel Egyszerre kiestek fájós szemei és jó új szemek teremtek a helye ben. Elbeszélte a tatárok ellen viselt harczot is, mikor az ellen az üldöző magyarság elé aranyat szórt. De a király imádkozott az aranyak kövekké változtak. Végre említést tett a forrásfal kasztásról. [18]

Kéza, a Pozsonyi Krónika, a Képes Krónika, mindezek

mélységesen hallgatnak. Thurócz érinti a tárgyak egynémelyikét; azonban nem egyezik Pelbárt legendájával. De már az «Acta Sanctorum»-nak az a legendája, melyet a korzendonki bajor szerzetesek kéziratából közölnek a *Bollandisták*,[19] kiknek legendáját KATONA is felhasználta,[20] meglepőleg egyezik Pelbárttal még a szavakban is.[21]

E szerint minden kétségen fölül áll, hogy Pelbártot a László-legendában szintén puszta másolóúl kell tekintenünk.

De honnan vette az *Erzsébet-legendát?* Bajos megmondani. Ez a kérdés már a múlt században gondolkodás tárgyát képezte, de jelentősebb eredmény nélkül. PRAY, kinek jártasságához pedig kétség nem fér, csak annyit tudott, hogy épen nem valószinűtlen, hogy Pelbárt a szentnek egy, annak idejében a nemzetnél közkézen forgott legendájából merített, annál is inkább, mivel elbeszélését azzal kezdette: «Sic enim de ea legitur». Ezzel a kifejezéssel pedig Pelbárt legendára szokott utalni.[22]

Pray véleményét megerősíti az is, hogy ő az ismeretes Erzsébet-legendákat ismerte. Maga emlékezik Jacobus Montanus munkájáról, melyet Surius megváltoztatott előadással, szokása szerint, magáévá tett, továbbá Antonius, Gottfrid barát, Albericus Trithemius és mások munkáiról, azon legenda Prologus-ában, melyet a bécsi cs. könyvtárban egy, nézete szerint XIV. századbeli kódexben fedezett föl és kiadott. E legenda szerzője a thüringi THEODORIK volt, ki Erzsébet halála előtt született és a szent elhúnyta után 59 évvel, 1289-ben kezdett munkájába.[23]

Theodorik legendája ugyan minden más Erzsébet-legendánál terjedelmesebb, de Pelbárt anyagát még sem meríti ki. A rózsáknak gyönyörű részletéről, melyet GARAY feldolgozott, mélyen hallgat. Pelbárt nemcsak elbeszéli azt, hanem úgy adja elő, mint télvíz idején és magyar földön, András királylyal szemben történt eseményt.[24]

Említésre méltó az az ellentét is, mely Pelbárt és Theodorik legendái közt létezik. Mind Pelbárt, mind a thüringi említést tesz Lajos tartománygrófnak keresztességéről, de aztán mindegyik másképp fogja föl ugyanazt. Pelbártnál a férj Erzsébettől kér tanácsot, hogy mitevő legyen? és Erzsébet maga beszéli rá, hogy a hit és Szentföld védelmére fegyvert ragadjon.[25] Theodorik szerint Lajos a keresztet, melyet fölvett, elrejti, nehogy feleségét szomorúságba döntse.[26]

Mindez alaposan igazolja PRAY nézetét, hogy Pelbárt, ki legen-

dáit könyvekből írta ki, Erzsébetről egy ma még ismeretlen mu nyomán adta tudósításait.

Hogy ezek után Pelbártnak Gellért-legendáját sem tartha eredetinek, az az ő szokásából már előre is következik, ha To nem utalt volna is rá, hogy Pelbárt legendája csak kivonata a deák nagy legendának, mindössze jelentéktelen különbségekk

Tévedt tehát SZILÁDY, hogy a magyar szentek legendái bártnál «kiváló gonddal szerkesztvék». Tévedtek, kik Pelbártb magyar szent hajdannak egy eredeti följegyzőjét sejtették. Téve törénetiró, ki benne hazai forrásaink egyik képviselőjét üdvöz Pelbártnak a magyar nemzeti irodalomhoz, azon kívül, hogy k xeink szempontjából forrásként szerepel, sajnos, semmi köze sinc

X.

A Pomériumnak szorosan vett *példái* magukban véve b kisebbek a legendáknál, melyeket Pelbárt följegyzett; de Pel egyéniségének megitélésénél mégis a példáé mindenkor a ki fontosság. Részben ezeket is könyvekből merítette, melyek ismeretlenek előttünk, mint a «Speculum exemplorum», szent zelm «Liber miraculorum»-a, Meffret beszédei, Discipulus, a «C nica Minorum», a «Liber Apiarii», a «Gesta Komanorum», T dorus és Rufinus, Joannes Damascenus, kiből Barlaam és Jo históriájának egy részét írta ki, megjegyezvén, hogy azt d. J «compilálta», és a «Horologium sapientiæ». De bizonyára tet számmal vannak olyanok is, melyekben egykorú eseményekre, beszédekre, a népre vagy épen saját feltaláló képességére tám kodott.

Már SZILÁDY említette a Kapos vize melletti történetet, m Pelbárt egy istenes életű és nemes származású férfiútól hallott egy másikat, mely szerint Mária egy férfiút a Dunából, mel medrében három napig feküdt, elevenen kiszabadított.[2] Ugyanő lékezett az 1456-iki nándori csodálatos jelenésről,[3] melyet Pel két alkalommal is elmondott,[4] a bátai prédikátor furcsa esetérő farkas, oroszlán és szamár meséjéről[6] és arról a történetről, egy babonás asszonynyal esett meg.[7]

Egyszer[8] arról beszélt Pelbárt, hogy mily jó a kereszt jel ördög incselkedéseinek eltávolítására. «Ugyanis,» mondá, «volt

szer egy jámbor férfiú, a ki békeségben és istenesen élt az ő feleségével. Azért is az ördög az ő irigységében kisértéseket bocsátott reájok, hogy akaszszák föl magukat. És mikor mind a kettő szerfölött szomorkodott, egyik a másiktól kérdezvén szomorúsága okát, mondá a férfi, hogy föl akarja magát akasztani. És az asszony felelé, hogy ő is ugyanezen kisértetben szenved. Elkészítvén tehát a köteleket, hogy felkössék magukat, mondá az asszony: Édes uram, innánk előbb egyet abból a jóféle borból, mely a pinczében vagyon, hogy könnyebben halhassunk meg. Az ember pedig beleegyezett. És felhozván a bort, megjelelte azt a kereszt jelével és ittak: és az ördögnek minden incselkedése elhagyta őket, úgy, hogy meggondolták, hogy világért sem teszik meg azt a dolgot.»

Máskor[9] a középkori moralitások modorában elbeszélte, hogy az ördög egy barátot, ki jól tudott festeni, boszúból, mivel Máriát mindig szépnek, őt pedig rútnak ábrázolta, arra csábította, hogy a szent edényeket lopja el és törje össze. Mikor pedig a barát mindezt megcselekedte, az ördög elárúlta őt a szerzeteseknek. Ezek a barátot egy oszlophoz kötötték; de Mária megszabadította azt és helyébe az ördög kerűlt, kit is a barátok aztán emberül eldöngettek.

Azt is említette más alkalommal,[10] hogy az érzékies emberek csak azért nem mennek áldozni, mivel nem akarják elhagyni bűneiket. «Azért is,» mondá, «úgy tesznek, mint a hogy a mese beszéli, hogy mikor az oroszlán, az állatok királya, meghívta a malaczot lakomára, ez megkérdezte: ha lesz-e a királyi asztalnál sáros és ganajos válú, hogy abban fetrenghessen; és mikor hallotta, hogy nem lesz, nem akart elmenni.»

Azokról, kik tartanak penitencziát, de hamisat, mivelhogy nem költik fel a jó szándékot is, hogy jövőre semmiféle bűnt el nem követnek, úgy vélekedett, «hogy hasonlók a mesebeli farkashoz, mely barátcsuhát öltvén, bűnbánatot tartott és bocsánatot kért a juhoktól és ökröktől prédálásai miatt. Megkegyelmeztek neki és örvendeztek. Hanem mikor aztán a farkas minden magános barmot, mely eléje akadt, megevett, mondván: Nem koldúlhatok, sem nem dolgozhatom, tehát zsákmányból kell élnem, — bizony elemésztették az emberek ő kegyelmét».[11]

Ugyanezen alkalommal egy más példát is szőtt be szavai közé,[12] «vigasztalásul és a szundikálók fölserkentésére», annak megmutatásaképen, «hogy az ember, ki kelleténél jobban kergeti a világ dolgait, legalább is bocsánatos bűnbe esik és ezért Isten akara-

tánál fogva megcsalatkozik reményében». «Mivelhogy,» folytatta, «olyatén dolog esik meg vele, a milyen az egyszeri leánynyal történt. Ki is fölötte vágyakodván a főkötőre, gyakorta még álmában is férjhez ment. Ez egy alkalommal egy fazék tejet vitt a piaczra eladni. Leülvén tehát vele, elkezdett gondolkodni, hogy a tej árából szép czipőket veszen, hogy azokban czifrálkodván, megszerettesse magát valami házasulandó férfival. Ebben gondolkodván, elszunditott. Álmában pedig látta a szép czipőket, melyeket magának veve. Mikor is föl akarván húzni azokat, kirúgott sarkával és a fazék tejet mind feldöntötte. Erre fölriadván, elkezdett siránkozni, hogy mind a tejet, mind az árát elvesztegette, mind czipőket nem szerezhetett, hanem ütlegekre tette magát érdemessé».

Semmi okunk sincs, hogy e kedélyeskedések miatt pálczát törjünk Pelbárt fölött. A XIX. században botránkozást keltenének ily példák a szószékről; a XV. század nemcsak megtűrte, de valósággal szerette azokat. Az örökös tanításban elfáradt léleknek jól esett az üdülés oly pontokon, melyek közelebb hozták az előtte ismert való élet melegségéhez. Könnyebben megértette belőlök az igazságot, mint bármi másból. Műveltsége még nem volt olyan nagy, szíve inkább jó, mint csiszolt, hogysem egy kis reálizmuson megütközhetett; egyszerűsége sokkal nagyobb, mintsem a szent dolgokat megsértetteknek vélhette volna, ha azok közt egy ártatlan mosolyt látott. Az a kor, melynek Krisztus-legendáiban szent Péter az ő emberi gyöngeségeivel ma is jóízű nevetésre fakaszt bennünket, nem ütközhetett meg, ha Pelbárt az élet tarkaságaiból egy-egy kedélyes példát helyezett eléje, — már csak azért sem, mert a magyar iró szabadságával vissza nem élt. Pelbárt beszédei alig mutatnak föl három-négy drasztikumot. A Pomérium e tekintetben szemben a külföldi szónokok munkáival, szűzies, ideális alkotás. Legyen elég — Sziládyval — azon idők két leghíresebb franczia egyházi szónokára, MAILLARD-ra és MENOT-ra hivatkoznom, a kiknél minden lépten-nyomon a legdurvább kifejezésekre s triviális példákra bukkan az olvasó; — vagy tizedekkel később LUTHER-ra, kinek asztali beszédei Pelbárttal szemben merő trivializmusok. Meg csak ném is hasonlítanak egymáshoz. Azok tetszelegtek maguk előtt parlagiságukban; Pelbárt az ő ártatlan naturalizmusát eszkönek tekintette csupán. Úgy tett, mint a festő, ki a holt és merev épületeknek azzal kölcsönöz elevenséget, hogy az élet jeleneteit viszi be közéjök.

Pelbárt imezen irányával szemben szinte meglepő volna, ha munkái nélkülöznék a középkornak annyira jellemévé lett szimbolikát. Igaz, hogy a művészet a XV. században már erősen elhagyogatja a kifejezhetetlent és megérzékíthetlent megérzékítő díszeket; de a hittudományban még mindig megtartja uralmát a jelkép. Nemcsak a titkokat hurczolják az anyagi világ jelentéskörébe; a tudás eszméit és igazságait is lekötni igyekezik a maga elvontságában vergődő tudomány. A szentirás hasonlatai önálló jelekké fejlődtek. A természeti tárgyakban ép úgy föl vélték találni az erkölcsi világot mozgató gondolatokat, mint az emberek szivében. Minél jellemzőbb volt az anyagi jelenség, a kép, mely a szemeket lebilincselte, annál öbb jegyet fogadott be az eszme tartalmából, annál értékesebbnek étszett a tudós előtt. Minél több eszmét rakott le abba a tudós, nnál becsesebb lett az a szónokra nézve, kinek az érzéki vonásokat ak meg kellett szólaltatnia, hogy hallgatóságát a képbe helyezett azság megismerésére vezesse. E tarka változatosság a képekben yaránt vonzott mindenkit. A misztikus homály, mely a jelek bizarr nalai mögött honolni látszott, csak annál érdekesebbekké tette okat.

Nem mondhatni, hogy Pelbárt a szimbolikát elhanyagolta na. De azt sem állíthatja senki, hogy a mesterkéltség hibáját erülnie mindig sikerült. A szimbolika mindenkor ingoványos tér t; a ki rálépett, ritkán hagyta el nagy tévedések nélkül. Szinte dálatos, hogy Pelbárt aránylag oly kevés hibával járta meg azt.

Eszme és jelkép tudvalevőleg nem azonosak. Forma és tartan — csak a legdurvább összefüggést mutatják a szimbolumban. ellemző érintkező pont kevés köztök, s a szónok e pontoknál egy éssel sem haladhat tovább. Reájok kell támaszkodnia fejtegetében, a nélkül, hogy a kép többi részleteit érinthetné. Lépjen ább: a gondolatot erőszakolnia kell az érzéki jegyekre. Mesterltté, izetlenné válik. Hanyagolja el a gondolatokat: alaposságnak vallja kárát. Hatását, czélját téveszti. A mily csábító a szimlizálás, épen oly veszedelmes rá nézve.

Nem nehéz megmutatni, hogy a kellő mérték megtartása lbártnak sem mindig sikerült. Kirívó példa erre az a magyarázat, elyet egy alkalommal az oroszlánról, mint szent Márk jelképéről tott.[13] «Tudni kell,» mondá, «hogy az oroszlánnak sok egyéb minéőségei között leginkább hét dicséretes oldala vagyon, minek folytán mi üdvösségünk és megigazúlásunk törvényeit is az oroszlánban

illő módon szemlélhetjük.... Ugyanis az oroszlánnak első minéműsége az, hogy jártában-keltében mindig jobbra tart. Mert Arisztóteles és Plinius szerint az oroszlán, ha sétál vagy megyen, elsőben mindétig jobb lábát mozdítja meg és eléje teszi mindenkor a balnak... Ebben pedig az üdvösség és megigazodás első törvénye tetszik meg, hogy igyekezetünket szakadtalanúl jobbfelé, a mennyei javakra irányozzuk.... Harmadik minéműsége az oroszlánnak, hogy farkával veregeti magát és a vadászok elől ezzel eltörli nyomait. Eltörli pedig nyomait farkával Dénes, Izidor, Plinius és Ambrus szerint, hogy elrejtőzzék és meg ne találják; és farkával üti és veregeti magát, hogy bátorságot kapjon. Ebben pedig az üdvösségnek harmadik reguláját szemlélhetjük. Mivelhogy mire intsen a farok, mely végső része a testnek, mint a halálnak és az utolsó dolgoknak szemléletére... Ez a szellemi fark, melylyel az embernek az ördögök vadászatai előtt el kell törölnie gonosz cselekedeteinek nyomdokait, t. i. a bűnbánat által. És ezzel a farokkal veregesse magát az ember valami szellemi módon. És tisztázkodjék, a jócselekedetekben sürgölődvén. Mivelhogy Gergely szerint szorgalmas az a jó cselekedetekben, ki meggondolja az ő végét... Hatodik minéműsége az oroszlánnak, hogy betegségét beismeri és kivánja az egészséget. Ugyanis a mondott doktorok bizonysága szerint, az oroszlán bátor büszke lelkű, mégis betegségét elismeri, ordítván bizonyos órákban, és azt megvallani nem szégyenkezvén. Tudniillik oly forrósága vagyon, hogy sokszor négy napos lázban szenved. És midőn nagyon rosszúl van, majmot eszik és meggyógyúl, mint Ambrus beszéli. Ebből láthatjuk az üdvösségnek hatodik reguláját, vagy hibáinknak megismerését, alázatos megvallását és a bánat és erények orvosságának keresését.»

Sokkal sikerültebb lett az a hely, hol Pelbárt szent János evangelista jelképével, a magasban szállongó sassal foglalkozott. «A sas,» mondá, «a többi állatok fölött nem szűkölködik nemes és kitűnő minéműségek nélkül, melyek fejedelmivé avatják őtet, azért is illendő módon jeleli szent Jánost... Először is, a sas képes napba nézni. Ugyanis azt állitja Dénes, hogy a sas káprázat nélkül tekinthet a nap tányérjába. Sőt Isidorus szerint még fiait is kiteszi a nap sugarainak, táplálván és fölnevelvén azt, mely egyenesen fényre szegzi szemeit, és elvetvén mint korcsot és elfajúltat, ha félre néz. Igy János is minden mások fölött szemeivel vizsgálta az istenséget, mely megközelíthetetlen világosság. — Azok az á[illegible]

ok, melyek a többi evangelistákat jelölik, a földön járnak; de János, mikent a sas, az emberi gyarlóság felhői fölött repül és erős szemekkel nézi az isteni igazság fényességét, mond Ágoston. Végre pedig János, mint a jó sas, az ő fiait, a keresztényeket, ezen fényességnél vizsgálta, ha kárhozatra méltók-e vagy sem, mondván: Világosság az Isten és sötétség nincsen ő benne. Annak okáért is, ha st mondjuk, mivel szövetségünk vagyon ő vele, tudniillik a hit és szeretet által, és a sötétségben, t. i. a bűnben járunk: hazudunk és em cselekszünk igazságot. Ha pediglen a világosságban járunk, írösséges cselekedetekben töltvén életünket, szövetségünk va-on ő vele.

Második minémüsége a sasnak, hogy röptében magasra emellik. Mivelhogy Ágoston szavai szerint a többi madaraknál maga-ban repül és fiait e repülésre tanítgatja... Igy János is magaban szárnyalt az istenség szemlélete és a szeretet buzgósága által fiait a szárnyalásra tanítgatta. Némelyeket ugyan, mint afféle iinyeket kisebb szárnyalásra, tudniillik a bűn kerülésére, mond-: Azt írom nektek, fiacskáim, hogy ne vétkezzetek; de ha ki vétnék is, megvagyon a közbenjárónk, Jézus, ha penitencziát tark. A középszerűeket pedig magasabb repülésre oktatta, hogy vet- meg a világot, mondván: Ne keressétek a világot és azokat, a világban vagynak. Végre a tökéleteseket tökéletes szárnyalásra ette, a vértanúságra, okúl hozván, hogy ő, vagyis Krisztus, lelkét a érettünk, mi is adjuk lelkünket testvéreinkért.»

Pelbárt nagy szeretettel világította meg egyes szenteknek áló tulajdonait egy-egy jelkép magyarázatával és a keze ügyébe szimbolumokat ritkán hagyta számításon kívül. A képek, hasonok, legendák, példák egész sora eleveníti meg tárgyalásait, mintha g, tapasztalt férfiak oktatásait hallanók. Igy akarta ő azon száságot, melyet a skolasztika a szónoklatba oltott, enyhíteni. Az elmek elhanyagolását a szemlélet lehető foglalkodtatásával póta. Újra meg újra leszállott a való élethez, hogy annak aprólékosgaival érdekessé és érthetővé tegye magát. Szinte szükségszerűk tetszik aztán, hogy néha az ellenkező végletbe esett. Az aprókoskodó alaposság szárazsággá fajúlt; fejtegetései nagyon élénn emlékeztettek a kazuisztika eljárására. Az igazság annyi oldalállíttatott a közönség szemei elé, hogy maga a tárgy unalmassá , a beszéd valóságos theologiai erkölcstani előadás jellemét ötte magára.

illő módon szemlélhetjük.... Ugyanis az oroszlánnak első minéműsége az, hogy jártában-keltében mindig jobbra tart. Mert Arisztóteles és Plinius szerint az oroszlán, ha sétál vagy megyen, elsőben mindétig jobb lábát mozdítja meg és eléje teszi mindenkor a balnak... Ebben pedig az üdvösség és megigazodás első törvénye tetszik meg, hogy igyekezetünket szakadtalanúl jobbfelé, a mennyei javakra irányozzuk.... Harmadik minémüsége az oroszlánnak, hogy farkával veregeti magát és a vadászok elől ezzel eltörli nyomait. Eltörli pedig nyomait farkával Dénes, Izidor, Plinius és Ambrus szerint, hogy elrejtőzzék és meg ne találják; és farkával üti és veregeti magát, hogy bátorságot kapjon. Ebben pedig az üdvösségnek harmadik reguláját szemlélhetjük. Mivelhogy mire intsen a farok mely végső része a testnek, mint a halálnak és az utolsó dolgoknak szemléletére... Ez a szellemi fark, melylyel az embernek az ördögök vadászatai előtt el kell törölnie gonosz cselekedeteinek nyomdokait, t. i. a bűnbánat által. És ezzel a farokkal veregesse magát az ember valami szellemi módon. És tisztázkodjék, a jócselekedetekben sürgölődvén. Mivelhogy Gergely szerint szorgalmas az a jó cselekedetekben, ki meggondolja az ő végét... Hatodik minéműsége az oroszlánnak, hogy betegségét beismeri és kivánja az egészséget. Ugyanis a mondott doktorok bizonysága szerint, az oroszlán bátor büszke lelkű, mégis betegségét elismeri, ordítván bizonyo órákban, és azt megvallani nem szégyenkezvén. Tudniillik oly forrósága vagyon, hogy sokszor négy napos lázban szenved. És midőn nagyon rosszúl van, majmot eszik és meggyógyúl, mint Ambru beszéli. Ebből láthatjuk az üdvösségnek hatodik reguláját, vagyi hibáinknak megismerését, alázatos megvallását és a bánat és erények orvosságának keresését.»

Sokkal sikerültebb lett az a hely, hol Pelbárt szent Jáno evangelista jelképével, a magasban szállongó sassal foglalkozott.[1] «A sas,» mondá, «a többi állatok fölött nem szűkölködik nemes é kitűnő minémüségek nélkül, melyek fejedelmivé avatják őtet, azér is illendő módon jeleli szent Jánost... Először is, a sas képes a napba nézni. Ugyanis azt állitja Dénes, hogy a sas káprázat nélkü tekinthet a nap tányérjába. Sőt Isidorus szerint még fiait is kitesz a nap sugarainak, táplálván és fölnevelvén azt, mely egyenesen a fényre szegzi szemeit, és elvetvén mint korcsot és elfajúltat, ha k félre néz. Igy János is minden mások fölött szemeivel vizsgálta a istenséget, mely megközelíthetetlen világosság. — Azok az álla

tok, melyek a többi evangelistákat jelölik, a földön járnak; de János, miként a sas, az emberi gyarlóság felhői fölött repül és erős szemekkel nézi az isteni igazság fényességét, mond Ágoston. Végre pedig János, mint a jó sas, az ő fiait, a keresztényeket, ezen fényességnél vizsgálta, ha kárhozatra méltók-e vagy sem, mondván: Világosság az Isten és sötétség nincsen ő benne. Annak okáért is, ha azt mondjuk, mivel szövetségünk vagyon ő vele, tudniillik a hit és szeretet által, és a sötétségben, t. i. a bűnben járunk: hazudunk és nem cselekszünk igazságot. Ha pediglen a világosságban járunk, üdvösséges cselekedetekben töltvén életünket, szövetségünk vagyon ő vele.

Második minéműsége a sasnak, hogy röptében magasra emelkedik. Mivelhogy Ágoston szavai szerint a többi madaraknál magasabban repül és fiait e repülésre tanítgatja... Igy János is magasabban szárnyalt az istenség szemlélete és a szeretet buzgósága által és fiait a szárnyalásra tanítgatta. Némelyeket ugyan, mint afféle kicsinyeket kisebb szárnyalásra, tudniillik a bűn kerülésére, mondván: Azt írom nektek, fiacskáim, hogy ne vétkezzetek; de ha ki vétkeznék is, megvagyon a közbenjárónk, Jézus, ha penitencziát tartunk. A középszerűeket pedig magasabb repülésre oktatta, hogy vetnék meg a világot, mondván: Ne keressétek a világot és azokat, mik a világban vagynak. Végre a tökéleteseket tökéletes szárnyalásra vezette, a vértanúságra, okúl hozván, hogy ő, vagyis Krisztus, lelkét adta érettünk, mi is adjuk lelkünket testvéreinkért.»

Pelbárt nagy szeretettel világította meg egyes szenteknek kiváló tulajdonait egy-egy jelkép magyarázatával és a keze ügyébe eső szimbolumokat ritkán hagyta számításon kívül. A képek, hasonlatok, legendák, példák egész sora eleveníti meg tárgyalásait, mintha öreg, tapasztalt férfiak oktatásait hallanók. Igy akarta ő azon szárazságot, melyet a skolasztika a szónoklatba oltott, enyhíteni. Az érzelmek elhanyagolását a szemlélet lehető foglalkodtatásával pótolta. Újra meg újra leszállott a való élethez, hogy annak aprólékosságaival érdekessé és érthetővé tegye magát. Szinte szükségszerűnek tetszik aztán, hogy néha az ellenkező végletbe esett. Az aprólékoskodó alaposság szárazsággá fajúlt; fejtegetései nagyon élénken emlékeztettek a kazuisztika eljárására. Az igazság annyi oldalról állíttatott a közönség szemei elé, hogy maga a tárgy unalmassá lett, a beszéd valóságos theologiai erkölcstani előadás jellemét öltötte magára.

XI.

A Pomériumot a tanítás szelleme hatja át. Pelbárt tanított folyton, mint mestere a népnek, az Irás szavai szerint. Tanítva nyesegette a hibákat, magyarázva zúzta össze a balhiedelmeket. Alig volt az életnek aprósága, melyről mindenre kiterjedő figyelménél fogva felvilágosító szót nem ejtett. Egy-egy babonát, népszokást épen úgy nem vetett meg, mint bármely dogmatikus igazságot. Már Szilády említi, miként magyarázta meg a szentivánéji tűzrakást közönségének.[1] Másutt a Fülöp-napi — május 1. — szokás eredetét kutatta.[2] Előhozakodott azzal is, hogy «Magyarországban állítólag azon hiedelem van elterjedve, hogy ha ki Gyümölcsoltó Boldogasszony napján vagy a többi Mária-ünnepeken a boldogságos Szűz örömeinek emlékezetére és pedig legfőkép azon örömnek emlékezetére, melyet foganásakor érezett, ezer Üdvözlégy-et mond, megnyeri, bármit kér.» «De hát ezt,» tette hozzá, «nem szükséges elhinni.»[3] Keményen megrótta az Aprószentek napján szokásos korbácsolásokat;[4] a farsangi dőzsölések és a bucsúkon való részegeskedések ellen nem egyszer emelte fel szavát. Mindezekben ritkán volt haragos és szemrehányó. Szelid és komoly szavain keresztül érezni lehetett a szeretetet, melyből a népet soha nem zárta ki.

Nyelve legtöbbször egyszerű volt és magyaros. Nem írt fényes latinsággal, de tán rosszabbal sem, mint kortársai. A szók, különösen az igék értelmét gyakran fölcserélte és magyar szókat vegyített magyarosságai közé. A tréfát többször «trufá»-nak mondotta.[5] Ismételten említette a «subá»-t.[6] Nagypénteket, az egyházi használattól eltérőleg, nem fordította a «Parasceve» szóval, hanem «magna sexta feria»-val fejezte ki a magyar beszédmód szerint.[7] Többször használta a «fassang» szót,[8] hogy azt a két kifejezést, melyet Szilády kiemelt: «gengyer»-t[9] és «leubezes»-t[10] mellőzzük. Említést tett párszor a «cygan»-okról is.[11] Egy helyen pedig úgy fejezte ki magát, hogy: «Cogitaverunt pro toto mundo se hoc nolle facere,» a magyar «világért sem teszik» szólásmód szerint.[12] Solecismust temérdeket használt és irtózott a latin természetű hosszú szerkezetektől. Magyarúl érzett, magyarúl gondolkodott és magyarúl beszélt — deák szavakkal.

A tudós humanisták megvethették; de a nép pásztorai keresték bölcsesége miatt, ez pedig nem volt akkor sem, de ma sem

közönséges. Tagadhatatlanúl sok elem egyesült benne. Szerzete házának könyvtára temérdek adatot szolgáltatott Pelbártnak, melyekkel műveit keresztül-kasul tűzdelte; az életből bő tapasztalást merített, melylyel azok hézagait kitöltötte; eszének rendszeres gondolkodásával adta meg nekik az alakot, s lelkének erejével hatotta át, hogy tanítása oktató, képző és megragadó legyen.[13]

Jellemének alapja a mély vallásos buzgalom, a tekintély iránt való kegyelet; tulajdonai az idézetek és tudomány; fegyvere az erkölcs, a szigorú gondolkodás és rendszer; benyomása a magyar józanság- és természetességé. Korának jó fia volt és munkáiban tüköre. Hitéért és népeért dolgozott annyit, mint bárki más; czélja szent és nemes volt, mint bármely tisztes kortársáé.

Bár chablon-szerűen irt, nem volt a művésznek minden vonása nélkül és kiérdemelte, hogy az egyházi szónok századok után is — mint a XVI—XVII. század jezsuitái tették — elzarándokoljon hozzá, eszméiből eszméket, egyszerűségéből tanúlságot meríteni. Megmutatta, mint lehet szóvirágok nélkül hirdetni az Isten igéjét; mint lehet nagy és fontos kérdéseket az egyszerű hallgatósággal megértetni s ugyanakkor a képzetteket lebilincselni. Eleget tett az egyházi szónok hivatásának; tudott tanítani. Bár el nem ragadott senkit, elérte, hogy emberei gondolkodva hagyják el tanító székét. És bár nem volt rendkívüli szellem, de mint szorgalmas tudós kiérdemelte a haza és Európa tiszteletét.

Ilyen Pelbárt munkáiban. Ilyen volt-e a szószéken is? Teljesen aligha. Nem nehéz belátni, hogy mint beszélő, ha alapjában nem is, sok részletben másnak mutatkozott. Milyennek? — nem mondhatni meg. Bizonyos, hogy alapjellemét, mely műveiben tárul elénk, még nem tagadhatta. Tanítónak kellett lennie akkor is, ki igazságait meggyőződésének rendíthetlen szigorúságával vágta a világ szemébe s alkalmazta korának jelenségeire. Idézetekben szólott, melyekkel lelke telítve volt; de ezek, mint általánosak és meg nem tagadhatók, a régiség és szentség szavával annál rettentőbben tüntették fel a visszaéléseket. Nem volt szenvedélyes — a jó szerzetes megölte magában a szenvedélyt; de a szószéken Isten követének tudta magát s ilyenkor meggyőződésének mélysége és erkölcsi bátorsága bizonyos fenséget kölcsönzött alakjának. Mint a tölgy a veszedelmek közt, úgy állt ott, s csak annál lesujtóbbak voltak ellenfeleire tett megjegyzései. Nem szónokolt gyűlölettel rólok, csak meggyőződésének hajthatatlanságával. Máskor, ha nyájához beszélt,

szeretettel szólott, mint az atya gyermekeihez. Egyszerű, nyugalmas hangon dorgálta a tévedőket. Tudta, hogy hajtanak szavára s mint egy mesélgető, példázó öreg, hirdette nekik a bölcseség igéit. Szemeit szeliden jártathatta rajtok s — egyébként tán rút — arczát megszépítette a szeretet. Alkalmazkodott hallgatóihoz, kevésbbé volt tudós és mindig világosan prédikált. Józan maradt mindig, kerülte az elragadtatást és ebből származó szenvedélyes képeket, melyek könnyen érthetetlenekké válnak az egyszerű emberek előtt. Eszökön át akart szívökhöz szólani.

Élete egyszerű volt, mint a kolostori élet rendesen. Ima, önmegtagadás és munka emésztették fel: az érdemszerzés küzdelme a vágyak és szenvedélyek ellen. Harczolt és győzött. Tudta, hogy a halál győzelmi ünnep lesz számára. Az utolsó óra egy szebb vilá[illegible] lehelletét éreztette vele. Látta, hogy a földi élet semmiség s mos[illegible] lyogva lépett át az örökkévalóságba, a szűzek, martirok és dicsőült[illegible] közé, kiknek dicsőségét munkáiban hirdetni meg nem szűnt — ma[illegible]

JEGYZETEK.

[1] Egregium quidem illum et doctum virum, cuius sacræ [illegible] stant lucubrationes, sed qui ab enormi et adunco naso deformiq[illegible] vultu passim rideretur. Ed. 1758. 135. a.

[2] *Specim. Hung. Lit.* p. 301. Claruit A. C. 1501., secundu[illegible] alios vero A. 1401.

[3] *Memoria* Hung. et Provinc. 1777. P. III. p. 392—395.

[4] *Succincta Medicorum* Hungariæ et Transsilvaniæ *Biographia.* Tom. IV. pag. 30. Oswaldus Pelbartus, Temesuariensis Hungarus, e familia s. Francisci Seraphici orator sacer . . . in Sermonibus Pomerii sui. . . in Prologo refert, populares suos pro deuotione sua exposcere Evangelium lingua sua auscultare. Igaz, erről P. egy szót sem szól, s csak annyit jelez, hogy a nép szereti az evangéliumot «textualiter», v. ö. Prolog. de Temp. Quadrag. p. I. o VIII. Prolog. in Quadrag. p. III. — de azért (ez is mutatja Pelbártistáink lelkiismeretességét, mely az egész kérdésben lépten-nyomon kiri) az Ungarisches Magazin, 1783. III. k. 492—3. ll. lefordította Weszprémit minden visszautalás nélkül s kiadta állítását mint biztos igazságot.

[5] *Magy. Nemz. Irod. t.* 1851. II. k. 40. l.
[6] U. o. pag. 275. col. 1—2.
[7] *Bibliotheca Latina.* Vol. V. 1736. pag. 663—664.
[8] *Repertorium Bibliogr.* 1838. Vol. II. p. 2. pag. 50—54.

I.

[1] I. m. i. h. p. 392.

[2] *Annales* Minorum, tom. XIV. pag. 351. Pelbartus de Themesvar Hungarus, per universam Germaniam doctrina et concionibus illustris.

[3] *Scriptores* Ordinis Minorum, 1601. pag. 275. col. 1.

[4] *Specim.* i. h.

[5] I. m. i. h. p. 663.

[6] *Buda Sacra,* 1774. pag. 48. *Paulus* quoque Pelbartus de Temesvar hic mortalitatis vinculis exsolutus haud parum gloriæ contulit cum scriptis suis, tum pietati eximia, a *Szentivanyo* inter Beatos Hungariæ recensitus. Cf. *Szentiványi,* Curiosiora et Selectiora variarum scientiarum Miscellanea, 1702, Dec. III. pars 1. pag. 154 et Continuatio, pag. 79.

[7] *Tentamen* Hist. Litterarum sub rege Mathia, 1749. pag. 37. Auctor est (Pelbartus) inter alia Operum sub rubrica: Sermones de sanctis perutiles, *Biga salutis,* etc. Hagenoæ, 1497. Quadragesimale, Gemma salutis intitulatum, tractans de SS. orthodoxa fide catholica. Hagenoæ, 1507.

[8] Aureum Rosarium Theologie, etc. per Religiosum devotumque patrem: fratrem Pelbartum. A lib. IV. záradéka: «Rosarii theologice sapientie aurei Quartus liber: pro elucidatione Sententiarum libri Quarti: per fratrem *Osvaldum de Lasko*». U. ott említés tétetik, hogy Laskai, ki «tunc provincie Hungarie vicarius» volt Budán, «fratre Pelbarto defuncto» egészítette ki a munkát. V. ö. HORÁNYI, i. m. p. 393. Franciscus GONZAGA, De orig. Religionis Seraphicæ, p. I. pag. 89.

[9] U. o.

[10] *Res Literaria* Hungariæ. Cassoviæ, 1735 (ÁRVAI Mihály). Pag. 37.

[11] I. m. p. 392. Temeswariensis (Pelbartus) Hungarus, a natali solo nomen accepit.

[12] SZILÁDY, Temesvári Pelb. Élete és Munkái, 1880. 17. l.

[13] U. o. 17—18. l.

[14] I. m. i. h. 40. l.

[15] SZENTIVÁNYI, Curiosiora et select. variar. scientiar. Miscel-lanea. Dec. III. p. I. pag. 154. május 27-re teszi a következő szavakkal: «27. B. Pelbartus Themesvariensis, obiit pientissime hac die Budæ.» Cf. Continuatio, pag. 79.

[16] *Uj Magy. Sion*, XI. 376 s köv. l.

II.

[1] «Pelbárt a legnagyobb valószinűség szerint 1435 táján szü-lethetett,» irja SZILÁDY, i. m. 12. l. Mert a «Serm. de Sanctis», mely 1483—89 közt készült, s. de s. Nicolao 3. azt mondja: «Preci-pue recogitemus beati Nicolai exempla, quia a pueritia Christo deservire cepit, ut et nos saltem iam provecte etatis serviamus Christo domino». Ám a Serm. de Temp. p. hyem. s. XXXVI. és P. estiv. LXXX. Isidorus szerint előszámlálván az élet korait, az 50—70. évre teszi a «gravitas» vagy «senium», a 70-en túlra a «senectus» vagy «decrepitus» idejét. Ha hát ő magáról is szólva «provecta etas»-ról beszélt: úgy 1483—89 közt már túl kellett len-nie az ifjuság határául kitüzött 50-ik éven. — Másrészt meg Serm. de Stis, s. CI. E. így szólt: «Sicut si ego a principio adolescentie semper habuissem voluntatem intrandi religionem etatis mee 30». Már pedig nem sokára 1463-iki előléptetése után lépett a szerzetbe, tehát: ha 1463 után lett 30 éves és 1483—89 közt túl volt az 50-en, akkor 1463—30 = 1433; +50 = 1483, következőleg 1433—1435 körül kellett születnie s valószinűleg 1435 táján született. Így Szilády. Helyesen-e? Nem. 1. Hogy mikor lépett P. a szerzetbe, ismeretlen. Pelbárt ezen kívül 2. így szólt az id. CI. beszédben: «Sicut si ego *habuissem* voluntatem». Már pedig ha azt mondjuk: «ha akartam *volna*», ebből nem következik, hogy valósággal akar-tam is, sőt ellenkezőleg. 3. A «provecta etas» nem köthető egybe Isidorus említett «gravitas» vagy «senium» kifejezésével; mert nem más, mint a «pueritia» ellentéte. Ha Szilády következtetése áll, akkor az idézett «nos provecte etatis» annyit tesz, hogy Pelbárt oly hallgatóságra czélozott, melynek összes tagjai az 50. évet már túlhaladták, — a mi lehetetlenség. Igen is, Pelbárt születhetett 1435 körül; de Szilády adataiból ennek még valószinűsége sem következik.

[2] V. ö. az alábbiakkal köv. nyilatkozatát: Novi et ego quendam studentem in universitate Cracoviensi, qui cum non bene posset proficere in studio: beatam Catarinam invocavit, et tandem mirabiliter profecit. De Sanctis. De s. Catharina s. IV.

[3] FEJÉR, Regestrum Bursæ Cracov. Hung. 1821. pag. 4. et 76.

[4] MUCZKOVSKY, Statuta nec non Liber promotion. etc. univers. stud. Jagell. ab a. 1402—1489. Toldy, Irod. tört. i. h. Szilády, i. m. 3. l.

[5] Factum est miraculum in regno Hungarie circa annum dni MCCCC LXXX. vel quasi, quod referente coram pluribus canonicis nobili quodam viro sancte vite accepi. Videlicet quod in quadam ipsius nobilis possessione ville iuxta aquas Kapus vocatas sita, quedam mulier cum pluribus mulierculis vestibus virilibus indutis et alie alio habitu larvationes exercebant, etc. De Tempore, p. hyem. s. XLV. O. — SZILÁDY helytelenűl következteti, hogy az a hely, hol Pelbárt a történetet hallotta, Ozora volt. A »coram pluribus canonicis» nem vonatkozhatik ferenczesekre; mert azok nem voltak soha sem »canonicus»-ok. Másrészt meg sehol sem említtetik, hogy a dolgot Pelbárt a Kapos környékén hallotta volna.

[6] TOLDY, Analecta, I. p. 250.

[7] SCHIER, Buda Sacra, pag. 49.

[8] Viciosum et punitione dignum arbitror eius laudes tacere, maxime cum viva teneam memoria, in multis periculis necessitatibusque et infirmitatibus eius me accepisse suffragia. Morbo quippe gravi, quo his ante aliquibus diebus vexabar, voto sibi facto per eam misericorditer liberatum me fateor. Quod quidem nisi me compulisset (indignum et insufficientem me sentiens) nullatenus hoc opus attemptassem. Prologus in Stellarium.

[9] HELTAY Krón. XLII. az 1479—80. évekre vonatkozólag. V. ö. Szilády, i. m. 10. l. SZENTIVÁNYI, Continuatio, pag. 33. Anno 1481. Magna in Hungaria pestis sæviit

[10] Stellar. l. 1. p. 5. a. 1. cap. 3.

[11] Sed anno domini 1482. bulla speciali, cuius tenorem vidi, ipse Sixtus papa quartus apostolica autoritate reprobat et damnat assertiones et opiniones dicentium quod ecclesia non conceptionem sed satisfactionem virginis celebrat. Stell. lib. 4. p. 2. art. 3.

[12] Prol. in Stellarium.

[13] Ad ipsius igitur nati dni videlicet nostri Jesu Christi gloriam et dignissime sue genitricis Marie laudem ac seraphici patris Fran-

cisci, omniumque sanctorum honorem huic operi manum ap- ponam stilo quidem rudi et sensu ac verbis imperitis mate- riam ministrans simplicioribus predicatoribus ampliora exinde eli- ciendi. U. o.

[14] Etsi horrebam tam arduum laborem suscipere, tum quia retrahebat me virium exiguitas, tum et scientie ac ingenii insuffi- cientia: urgebat tamen artius et allexit charitas pro zelo animarum et insuper deo bono ordinante coegit me ad id prelatorum meorum exactio postulationis et precepti obedientia. Prol. in Serm. De Temp. Szilády téved, midőn a «prelatus» szót «főpap»-pal fordítja i. m. 60. l. Itt nyiltan fogadalmára utal Pelbárt, tehát nem főpap- ról, hanem szerzetes-elöljárókról, egyszerű papokról beszél.

[15] Denique hoc opus censui nominari Pomerium sermonum. et hoc convenienter, quia sicut in pomerio varie sunt arbores, fruc- tus et flores, sic in hoc opere varii et multiplices sermones, flores diversarum doctrinarum et fructus salubres mysteriorum divino- rum continentur. Serm. de Temp. Prologus.

[16] U. o.

[17] Confisus itaque de auxilio dei ac gratia spiritus sancti sim- pliciori stilo prosequendo pro capacitate populi simplcis huius nostre regionis volui manum mittere ad fortia. U. o. — Alios plures sermones hic non scripsi diebus pro istis, quia prescripti sufficere videntur pro audientia populi huius patrie. De Temp. Epilogus in p. pasch. — Szem előtt tartotta a magyar ünnepeket is: Denique in hoc opere pro cuiuslibet sancti festo colendo apud nos quattuor sermones applicare curavi. De festo autem non colendo unicum sermonem feci. Prolog. in S. de Sanctis.

[18] V. ö. De Temp. p. hyem. s. XVI.

[19] U. o. p. pasch. s. XXXIV.

[20] Scire quoque te volo, quod de beata virgine Maria nullum sermonem in hoc opere conscripsi specialem, pro hac ratione, quia ex speciali deuotione qua beatissime dei matri tenebar, precipuum librum nomine Stellarium corone beate Virginis intitulatum iam antea conscripseram, ubi pro singulis festivitatibus eiusdem glorio- sissime Virginis Marie abundantissimi exstant sermones. Prologus in S. de Sanctis.

[21] Dicitur, quod finiri debet mundus in septimo millenario annorum, scilicet a principio mundi. Et secundum hoc deberet iste mundus stare ab hoc anno dni 1496. tricentis adhuc annis et qua-

tuor ad plus...... Quum ex etate a christo fluxerunt iam anni MCCCCXCVI. Pars estiv. s. LXXX. seu ultimus.

[22] Quum ad quadragesimam plurimi requiruntur sermones, utpote pro diebus singulis continuando, ideo speciali volumine de illis acturus hic petranseo. De Temp. fin p. hyem.

[23] Antequam progrediar, profiteor et protestor quod nihil intendo seribere vel dicere contra sancte ecclesie vel doctorum ab ea approbatorum determinationem, nec contra veritatem aliquam assertive diffiniendo. Sed tantummodo scholastice per modum exercitii sequendo doctorum dictamina, superfluas opiniones resecans firmiori veritati adherere curabo. Si autem alicui videbitur me uspiam a vero declinasse, extunc prout exnunc et exnunc prout extunc revoco, casso et correctioni ac iudicio saniori veritatis amore me ipsum summittens tale quid pro non dicto teneo. Prologus in Rosar.

[24] Ex doctrina Doctoris Subtilis (= Duns Scotus) suorumque sequacium, Sanctorum etiam Thome Aquinatis, Bonaventureque ac multorum solidorum Doctorum || per Religiosum devotumque patrem: fratrem Pelbartum de Temeswar Ordinis Minorum de observantia, medullitus adipem exugentem, accuratissime alphabetico Compilatum ordine. Qui et Pomerium Sermonum salutiferorum nunc temporis ubilibet cantatissimum suis lucubrationibus in medium Christianitati obtulit. Kolof. az 1503-iki kiad.

[25] Explicit primus liber Aurei Rosarii Theologie ad xti laudem per Religiosum et devotum Patrem Pelbartum de Themeswar divi ordinis sancti Francisci compilatus et consummatus Anno salutis Millesimo quingentesimo. Die XXIIII Decembris. — Szilády, valószinűleg sajtóhibából, decz. 14-ikét ír. V. Rosar. lib. I. végén.

[26] Dei auxilio ego indignus magnis et multis laboribus me ipsum ultra vires perurgendo recollegi et propria manu conscripsi hoc opus Aurei Rosarii Theologice sapientie, quod finit et explicit ad laudem et gloriam ipsius altissime trinitatis divine et domini nostri Jesu Chrsti atque sanctissime sue genetricis virginis Marie, nec non ad honorem Seraphici patris nostri Francisci et omnium beatorum celestis curie, Anno videlicet ab incarnatione dni millesimo quingentesimo tertio circa festum annunciationis gloriose Virginis Marie.

[27] V. ö. Jegyz. I. 8.

[28] Horányi, Mem. Hung. 394—5. l. Budæ in Monasterio S.

Joannis Evang. more et modo subridentis, in festo S. Vincenti Martyris An. MDIV. scribere, docere et vivere desiit. — Ita Chronicon MS. Provinciæ, vulgo Urbarium.

[29] Csodálatos, a Blanik-féle, ferenczes szentekről szóló gyűjtemény (Thesaurus Franciscanorum, Znoymæ, A.?) nem ismeri Pelbártot.

[30] Szentiványi, Curiosiora et Select. etc. Dec. III. p I. pag. 154. a hiteles naptári adatokkal szemben hibásan teszi május 27-re. Ugyancsak téved abban is, hogy P. május 27-én halt volna meg. V. ö. ugyanattól Continuatio, pag. 79.

[31] *Catalogus* codicum manu scriptorum bibliothecæ r. Monacensis. Tomi III. p. II. Codices Latinos complectens. — Catalog. cod. Latinor. Sec. Andr. Schmelleri indices compos. C. Halm, G. Laubmann, G. Meyer. Tomi I. pars. II. pag. 109. num. marg. 759: «3726 (Aug. eccl. 26) in 4° a. 1489—92. 362 fol. Fol. 1. Rosarium almæ dei genitricis Mariæ a quodam fratre ord. expositum cum tabula amplissima. Sunt XXV sermones, quorum auctor in tegumenti titulo Pelbartus traditur.»

[32] A kódex 1492-ben Plueml János, ingolstadti magisteré volt. A 2-ik folión a leiró vonásaival s tintájával föl van jegyezve: «Iste liber est mgri Sacre theologie Joannis plueml Ingolstatii licenciati. Anno dni 1492.» Fol. 174. végződik a Rosarium e szavakkal: «Finit rosarium alme dei geneitricis marie || a quodam fratre ordinis minorum mirifice || compositum: Anno dni 1489. 4-ta die julii || in collegio studii Ingolstatii.» A másolás gondos, apró, a rubricák gyakoriak. Ránk nézve — azon kívül, hogy a beszédek sehol sem utalnak Pelbártra — különös fontosságú a fol. 2—3. tartalmazott bevezetés, mely a Katalin-legenda kérdéséhez is járul egy adattal. Azért is kiírom annak fontosabb részeit minden megjegyzés nélkül: «Marie rosarium scripturarum per aureolas undique dispersum ipsa ut spero doctrice sepius ingressus quosdam vernantes flosculos mihi elegi et ex hiis florea . . . prout scivi contexui: flores tamen in suo loco rutilentissimos indiscrete per tractationem obfuscavi. Et quia placet nobilibus diversitas et reginam varietate circumdatam recte decet varietas: in qualibet suarum quinque solemnitatum quinarius hic habetur sermonum, ne scilicet tante domine imitatoria deficerent ut unumquodque pro sua frequentia vilescent. Sed magis copia suppeteret nec effluentia fastidium ferret. . . . Accipe ergo *dilecte mi frater Joannes* ... istud exugium, pro quo me

tam anxio ... affectu rogasti: tam scripture calamo quam vive vocis orando. hoc enim scire te volo, quod nec eodem opere: nec sub tali ordine fuerunt ista proposita .... et hoc mihi finis, ut benedicta virgo maria veneretur amplius et ametur. ... Si enim gloriam eius tacuero, scelerus arguor ut ingratus. Obligatius enim laudibus sum astrictus, non solum illius generalis devotionis, quam ei tamquam domine, matri et patrone dei exhibet ecclesia votis sed et ratione mee proffesionis quam deo et beate virgini fecisse me memini. ... Et ne hic fingere videar, de matre unum tibi referam, quod circa patrem moriturum ostendit. Eram patris mei primogenitus in tenera etate ... predilectus. traditus sum studio tandem oxon: veni et demum ordinem fratrum minorum intravi. de quo pater meus admodum anxiatus .... matrem, fratrem et consanquineos et alios mihi familiares ad me misit, preces addidit. . . Et . . ut me extraheret, per quosdam magnos anxie laboravit. Qui tandem sentiens se a proposito defraudatum: eo quod in hoc meum non habebat assensum, in tantum contra me obduratus est, quod nec me videre, nec mecum loqui quoquo modo voluit: nec per aliquos amicos pacificari potuit, quinimo cum quadam die ad portas eius ... venissem et intrare voluissem, igressum mihi per suos negavit, gladium extraxit et quod me perimeret ... iuramento firmavit. Hic taliter obstinatus tandem circa octavam assumptionis gloriose marie letali morbo corripitur ... nec tamen ipsius marie pietate obliviscitur. . . Nam per somnum sic videbatur, *quod a quadam villa proxima, que dicitur herceforder,* in equo suo solito more venit: convexumque montis cuiusdam per quod iter dirigebatur ascendit; in cuius ascensu tres pulcerrimas mulieres, candidiores nive, lacte nitidiores obviam habuit, quarum una ipsum retinuit: ipsumque subsistere fecit. Cui et dixit. Es ne adhuc concordatus cum filio tuo. ... Et ipsa quidem constanter asseruit quod nullatenus inde recederet, nisi prius se mihi firmandum fideliter sibi promitteret. tandem ad instantiam mulieris tam imperiose concordiam promisit. diem pater instituit. Cum que a somno solutus erat et somnii seriem cuidam sibi familiari retulit .... familiaris eius hanc pulcerrimam mulierem dominam mariam interpretatus est. . . Pro me ergo tunc *Londonum* exeunti concito mittitur, pax reformatur et ipse devotus ordinis super modum efficitur.

[33] SZILÁDY, i. m. 11. l.

III.

1 Gyulai P. Vörösmarty M. Munkái, I. k. CLXXI. l.

2 De Sanctis. De ss. Philippo et Jacobo, s. IV. B.

3 De Tempore, Prologus. V. ö. Jegyz. II, 18.

IV.

1 Wallaszky írja i. m., hogy Mátyás halála után Petrus Ranzanus dícsbeszédet mondott a királyról, «qua simul annuente senatu, omnibusque Pontificibus evincere volebat, Matthiam iure esse inter Divos referendum». Gyönyörűséges felfogás!

2 I. m. 35. l.

3 Katona, Hist. Crit. XIII. pag. 427. Wagner, Annal. Scepus. I. pag. 354. Koller, Hist. Quinqueeccl. IV. pag. 331. c. squ.

4 Katona, Hist. Crit. XIV. p. 74. v. ö. az 1468. 14. tvczikk.

5 *Epist. Matth. Corvin,* XXIIII. Sanctitas sua . . . certa esse debet, duplicatam illam crucem, quæ regni nostri insigne est, gentem hungaricam lubentius triplicare velle, quam in id consentire, ut beneficia et prælaturæ, ad ius coronæ spectantes, per sedem apostolicam conferantur.

6 Galeot, i. m.

7 Szilády ezt politikai okokból akarja magyarázni. Érdekes volna tudni, minő alapokra támaszkodik? — Pelbárt munkái legalább egyetlen érvet sem nyújtanak semmiféle politikai magyarázathoz.

8 Szilády, i. m. 35—39. l. Teljességgel érthetetlen ezek után, hogy mily alapon állíthatta Mednyánszky Pelbártot «Liebling des grossen Corvinus»-nak. Taschenbuch für die vaterländ. Geschichte, 1821. S. 344. V. ö. Szilády, i. m. 35. l. De Mednyánszkynak elözője is volt. Egy prédikáczió-gyűjteményben ezt olvassuk: «Deák nyelvben sem követtem Szerzetemnek s Salvatoriana Provincámnak érdemes tagját, Tömösvári Pelbártot, a ki hajdan a Budai Kalastromban, mint akkor Országló, Corvinus Mátyás, győzhetetlen Magyar Királynak nevezetes Prédikátora, és egyszersmind a Szent Theológiának tanító Lectora, töb' munkái között, jeles könyvet ír vala, Nagy Asszonyunk ditséretéről, mellyet Stellarium, vagy Tsillagos Koronának nevezett». Tizenkét Tsillagú Korona, az az. . . Máriának esztendőbéli tizenkét ünnepeire egybe-szedegetett Prédi-

kátziók; mellyeket... világosságra bocsátott P. F. TELEK József... a vátzi kalastromnak ismég guárdiánnya. Budán, az 1769-dik esztendőben. Elöljáró beszéd a kegyes olvasóhoz.

[9] GALEOT, i. m. c. XIII.

[10] BONFINI, Dec. IV. l. 8. Viros astronomos .... magos et nigromantes ... mirifice coluit.

[11] U. o. Ut omnia fere ad fatum referret, et nihil inconsulto adoriretur horoscopo. WALLASZKY, op. cit. p. 20. SCHWANDTNER, tom. I. p. 115. WALLASZKY szerint p. 15. ezen félszeg elveket Vitéz csepegtette volna a királyba: de ez állítást kétségbe vonja KAPRINAI, Hungaria Diplomatica, 1767. p. I. pag. 59—63.

[12] TIMON, Purpura Pannonica 1745. pag. 89. Astrologiæ adeo deditus, ut Ephemerides secum gestans, nihil nisi consultis astris ageret. V. ö. LÁNYI, Magy. Egyház Tört. 1869. I. k. 544. l.

[13] FLEURY, Hist. Ecclesiastica, tom. XXX. pag. 565. c. sqq. Érdekesek köv. szavai: Demum Doctores Parisiensem Curiam adhortabantur, ut ea strenue sese opponeret huius artis progressibus, quam illi perniciosam declarabant, prorsus vanam, nullaque probabili ratione fulcitam, mendacem ac fallacissimam, superstitiosam, divini honoris usurpativam, bonorum morum corruptivam et a dæmone mendacii patre ad animarum ruinam adinventam.

Serm. de Sanctis, in Epiph. Domni. s. IV. Cum autem plurimi de fato nativitatis occasionem ex hoc sumunt erroris, quod Christo nato mox stella apparuit: ideoque unumquemque hominem nasci sub constitutionibus stellarum putant: ut dicit Greg. in homel. et concor. Aug. in ser. Idcirco dum et ubi videbitur, contra tales errores applicari potest hic tertia questio talis: Utrum ex syderibus causetur diversitas morum et eventuum futurorum in hominibus? Respondetur sm. Bona. super II. dist. XIV. qu. et art. ult. quod mores hominum et eventus futurorum a syderibus causari potest dici dupliciter. Uno modo necessario et sufficienter. Alio modo dispositive et contingenter. Si primo modo dicatur, non tantum est falsum, imo est hereticum et diabolicum figmentum, quia repugnat christiane religioni, repugnat sensui et etiam rationi. Nam cum omnia ponit a syderibus necessario evenire: tollit veritatem fidei et honestatem morum; quia tollit meritum et per consequens gloriam. Hinc Dam. 51, 2. Si ex astrorum allatione omnia agimus, secundum necessitatem agimus que agimus; quod autem secundum neccesitatem fit: neque virtus, neque malitia est et sic neque

laudibus et coronis, neque vituperationibus et tormentis existimus digni. Quod si sic, invenietur et Deus iniustus, his quidem bona et premia, illis autem tribulationes dans. Unde frustra essent leges et iura et omnia consilia, etc. Sic etiam honestas morum tollitur, dum culpa peccantis in sydera refunditur, et sic immunes essent peccantes, nec reprehensibiles. Et sic homo ad colendum sydera ducitur . . . et in hoc patet esse commentum diaboli, ut faciat se coli. Unde XXVI. q. II. Illud, dicit Aug. quod omnes huiusmodi artes ex quadam pestifera societate hominum et demonum quasi pacta infidelis amicitie, penitus sunt repudiande a christiano. Ideo Greg. in hom. dicit sic: Absit a fidelium mentibus. quod fatum aliquid credant, etc. D— I.

[14] De Santis. In Convers. Pauli s. II. G. Hinc et XXVI. q. ult. Non observetis. Augustinus dicit quod observans divinationes et sortilegia quecunque vel auguria vel carmina herbarum et similia: et qui, inquit, talibus credunt vel tales interrogant, sciant se fidem christianam et baptismum prevaricasse et paganum et apostatam esse.

[15] Quadrag. p. II. s. XLIII.

[16] De Sanctis. De s. Philippo s. IV. B. Alii (gloriantur) in seculari scientia et philosophis, alii in equis. . . . De omnibus talibus et singulis . . . tenendum est, quod vana et falsa gloria laborant et sic decipiuntur.

[17] De Tempore, p. estiv. s. LVI. B—C.

[18] Henry Vast, Le Cardinal Bessarion.

[19] De Sanctis. In Ascensione Dni, s. III. H.

[20] U. o. s. IV. K.

[21] U. o. s IV. F.

[22] Stellarium, l. 1. p. 5. a. 1. c. 3.

[23] Quadrag. II. serm. XLIII. D.

[24] De Sanctis. In Circumcisione s. III. E.

[25] U. o. In Epiphania, s. I. B.

[26] U. o. In Conversione s. Pauli, s. I. F.

[27] U. o. Pro Inventione s. Crucis s. II. K.

[28] U. o. De s. Margareta s. II. G.

[29] U. o. De s. Laurentio, s. II. C.

[30] Stellar. l. VII. p. III. a. 2.

[31] Az, hogy Szilády szerint i. m. 30—31. l. «Pelbártot több tekintetben méltán számítjuk» a reformátorok közé, érthetetlen

előttem. A reformáczió alapelve épen az «egyéni jogok» kiemelése volt az egyház tekintélyével szemben, és Pelbárt épen az egyház tekintélyét hirdeti. V. ö. Prol. in Rosarium, De Sanctis: de ss. Trinit. s. II. D. Egyszer: De Sanctis, Pro s. Joanne s. III. E. különösen eretnekeknek és szakadároknak nevezte azokat, kik a pápa tekintélyével nem törődnek és hamis pénzekhez hasonlítván őket, azt mondotta rólok, miszerint «méltók rá, hogy tűzre vettessenek az ő mestereikkel, az ördögökkel». Ámde Pelbárt a Miatyánkról szóltában azt mondja De Temp. p. estiv. s. XXIX. E., hogy: «Errant ergo plures, qui difficultatem faciunt in communi expositione vulgari, dicentes, quod per omnia secundum literalem sensum debeat pronunciari«. Ezt Sz. így fordítja: «Tévednek . . . a kik . . . azt vitatják, hogy mindent betű szerint való értelemben (azaz latinul) kell kifejezni». Pedig az eredeti szöveg fordítása ez: «Tévednek . . . többen, kik nehézséget látnak a köznyelven való kifejezésben azért, mivel abban a véleményben vannak, hogy mindent betűről betűre kell kitenni.» Nem az értelem elhanyagolása az, annál kevésbbé a latin nyelv eltávolítása, a mit P. követel. A szerző egyetlen vonással sem czéloz sem latin, sem magyar, sem más nyelvre, hanem csak általán arra: kell-e a formulák betűjéhez ragaszkodni? Előzőleg egy példát mondott el «egy szent férfiúról, ki egy szigeten hátramaradván, semmi más imádságot nem tudott mondani, mint ezt a három szavat: Könyörülj magadon, Isten. Történt pedig, hogy szent Ambrus püspököt tengeri utazás közben arra a szigetre vetették a szelek. Hol is az öreg embert föltalálván, többek között arról is megkérdezte őt, hogy mit szokott imádkozni. Az pedig felelé, hogy semmi más imádságot nem tud, mint ezt: Könyörülj magadon Isten. Mondá tehát neki szent Ambrus: Nem így kell szólnod, hanem mondjad: Könyörülj rajtam, Isten. Az pedig nehányszor ismételte. És történt, hogy mikor szent Ambrus eltávozott onnan, az öreg elfelejtette az imádságnak ama javított módját. Szomorodván tehát, utána méne a püspöknek. És ime száraz lábbal csakhamar megérkezett hozzá a tengeren keresztül, mondván, hogy elfelejtette, mint kell imádkoznia. A mely csodát látván szent Ambrus, monda néki: Menj vissza és imádkozzál azon mód, mint mindig imádkoztál. És amaz a tengeren járva visszamene. Meg kell tehát az Úr imádságának formájáról is jegyeznünk, hogy a keresztény hivek — csak ne vessék meg azt a formát, melyet az Anyaszentegyház eléjök adott, se ne azért változtassák meg azt, mintha

az egyházat kevesellenék, — bátorsággal adhatnak ahhoz világosab értelem okáért vagy buzgóságból valamit, mint teszem szen Ferencz atyánk hozzá szokta volt adni: Legszentebb atyánk, k vagy . . . stb., valamint hogy a nyelvek különfélesége szerint is, mint kell, módosíthatják. Mert, mondja Ágoston is, senkinek igéiben mást ne keressünk, mint az ő akaratát, melynek a szavak szolgái; és ne gondoljuk, hogy hazudik az, ki más szóval mondja azt, mit az mondani akart, kinek véleményét elénk adja. Így ő Tévednek tehát többen, kik nehézséget látnak a köznyelven val kifejezésben azért, mivel azt vélik, hogy mindent betűről betűre kel kitenni». Azzal, hogy némely aggodalmakat eloszlat, Pelbárt egyetlen szóval sem mondja, hogy ne imádkozzék az ember deákúl Hiszen miért nem írt akkor magyarúl mindjárt maga? Aztán bizon szegény Pelbárt mindennel törődött, csak «a betűnek . . . a nemzet nyelvsajátság rovására történt pártolásával» nem. Épen oly kevéss volt reformátor. Oly kevéssé, mint sz. *Ágoston*. Katholikus és sze zetes volt ő minden ízében, szellemében és részletes tanaiban, do máiban, melyek között nincs egy sem, mely a kath. egyházzal legszorosabban nem egyeznék. V. ö. a prædestinatio-ra vonatko elveivel: De Sanctis. Pro Communi int. Pascha et Pentec. III. E.

[32] De Sanctis. De ss. Trinit s. II. D. Ista (auctoritas) est f tissima ratio probandi in theologia. Nam in aliis scientiis locus auctoritate est debilis nisi ratio roboret auctoritatem; hic aut auctoritas roborat rationem et probatio ab auctoritate est firm sima. Ratio huius est, quia aliæ scientiæ sunt ab humana inv tione, que fallere et falli potest, theologia autem est divina insp tione et infallibili veritate. Unde Damascenus: Que nobis trad sunt per legem et prophetas et apostolos et evangelistas, suscipi et cognoscimus et veneramur, nihil ultra inquirentes.

V.

[1] Batthyáni, Scripta et Acta s. Gerardi, p. 327.

[2] Péterffy, Concil. Eccl. Hung. I. pag. 55.

[3] Figyelő, 1877. 321 s köv. ll.

[4] Kaprinai, Hung. Dipl. I. pag. 51. szerint Báthori Ist erdélyi vajda, Országh, kir. fölovászmester, Rozgonyi főkama a XV. század végén, nem tudták kiírni nevöket. Galeot, i. m.-

31. megmutatja, mire becsülték a főurak a tudományt az ő idejében. Hasonlóképen beszél AENEAS SYLVIUS, stb.

[5] HORÁNYI, Mem. Hung. i. h. pag. 392. Quæ porro seu in scholis explicuit, seu ad concionem dixit, collecta, typis in lucem promota sunt. — Mi ennek az értelme, meglátjuk alább.

[6] De Sanctis, De s. Ladislao Rege, s. IV. E.

[7] U. o. s. I. F.

[8] De Sanctis, De Transfiguratione Dni, s. III. G.

[9] U. o. In Virgilia Nativitatis, G. Questio est: Utrum possibile fuit deum unire sibi humanam naturam vel quomodo hoc fieri potuit etiam per miraculum. Etenim nulla potest esse unio inter illa, inter que nulla est proportio. et finiti ad infinitum nulla proportio: ut dicit phs, VIII. physic. et I. celi. Sicut enim mare totum in suis guttis innumerabilibus non potest capi in uno cochleari: sic a fortiori mirabile maximum et super omnem intellectum est, quod deus ipse infinitus potuerit sibi unire humanam creaturam, que est finita in unitate persone: ut quem celi capere non poterant, in unius virginis utero et in uno homine christo capiatur, sicut et canit ecclesia. Sed ad hanc questionem respondetur, quod doctores theologici multimodis rationibus ostendunt revera divine incarnationis et unionis miraculositatem fore deo possibilem et sic factam. Ad quod secundum seraphicum Bonaventuram super III. sentent. di. I. qu. I. simulque secundum sanctum Thomam tres precipue rationes assignamus, quibus ostendemus propositum.

Prima ratio omnipotentie divine.
Scda ratio intelligentie humane.
Tertia ratio convenientie utriusque nature.

Prima ratio accipitur ex dei omnipotentia. quia ut ait Aug. ad Volusianum, in mirabilibus factis tota ratio facti est potentia facientis. et ideo divinali incarnatione mirabilissima ratio eius potissima est omnipotentia Dei. Deus ergo cum sit omnipotens, potest omne illud quod non inducit contradictionem nec aliquem defectum in deo ponit. Et hoc fidelibus sufficiat sc. credere omnipotentie dei. nec debent curiose investigare, ut fides meritum habeat. . . Hoc docet Aug. li. de tri. di. Noli intelligere, ut credas, sed crede ut intelligas. Fides enim intellectum prebet. Et iterum. Demus, inquit, deo omnia posse et nos intelligere non omnia posse. Sed iuxta premissam rationem circa eius minorem querere potes.

quomodo deum incarnari et humanam naturam assumere nullan inducat contradictionem nec imperfectionem vel aliquem defectun in deo ponat: cum sic eternus factus est temporalis, immortalis e impassibilis factus est passibilis et mortalis. Hoc sm eundem Bona venturam et Thomam. ubi. sc. declaratur, quia divinam maturan uniri humane non est aliud, quam divinam personam, que ab etern fuit hypostasis respectu divine nature, esse hypostasim respect humane nature in tempore. Hoc autem non dicit aliquam imper fectionem vel defectum aliquem, imo potius dignitatem et nobili tatem. quod ostenditur per plura. Nam sicut deus cum sit eternu et summe bonus: tamen in nullo fit derogatio bonitatis sue dun ex sua bonitate factus est causa bonitatis creature create in tem pore, quamvis bonitas creata longe sit inferior bonitate increata Sic et persona filii dei cum sit hypostasis intellectualis et increat ab eterno: in nullo derogavit cum factus est hypostasis rationali nature create in tempore. Et quemadmodum deus de non creant fit creans sine aliqua sui mutatione vel innovatione, sed solun facta mutatione ex parte nature create: sic persona filii dei qu prius non erat hypostasis humane nature, in actu habet iam ess eius hypostasis absque aliqua sui mutatione, solum facta muta tione ex parte nature assumpte.

[10] Prol. in Stellar. v. ö. Szil. 9. l.

[11] Mente sepius tractavi . . . ex multis et variis sc. aliorun editionibus unum summarium volumen utcunque contexere.

[12] Ad Serm. Quadrag. Introd. Circa partem autem istam pro mitto, quod pro ferialibus diebus breviores sermones faciam. . Pro diebus autem dominicis longiores aliquantulum sermone faciemus, ut multis concurrentibus pro tunc, tam plebeis quan scientificis et altioribus, possimus pro modulo satisfacere.

VI.

[1] V. ö. STÖCKL, Geschichte d. Philos. des Mittelalters. 1864 I. B. S. 7.

[2] RAVIGNAN szerint az egyh. szónoklat czélja: «ramener le âmes leur Créateur». Maximes sur la Prédication.

[3] De Sanctis. In Parasceve, s. II. A. O vos omnes christian sanquine filii mei redempti, attendite et videte. quia ut compatia mini eius passioni et lugeatis una mecum. ecce omnes creatur

luctum et compassionis signum ostendunt. Si nempe interrogabimus superiora, i. solem, lunam et stellas: cur vos hodie obscurati estis: Respondebunt: ut lugeamus creatoris nostri mortem atque matris eius conpassionem. . . Item, si terram: Cur tremuisti? Respondebit, quia creatoris mei cruor calidissimus me tetigit. . . Item, si lapides queramus: Cur scissi estis? Item si monumenta: Cur aperta fuistis? Respondebunt: super innocentissimi chri passionem veri dei fundatoris omnium. Ve ergo miseris obduratis hominibus quorum corda sunt duriora saxis et magis clausa, quam sepulcra.»

[4] De Sanctis. De s. Ladislao R. s. IV. H.

[5] Stellarium, lib. XI. p. I. cap. 11. Sola enim benedicta virgo plus fecit deo vel tantum, ut sic dicam, quantum fecit deus toti generi humano, etc.

[6] 1. k. Bevezetés. A 2. k. szól Erzsébet meglátogatásáról. A 3. k. szól a tisztulásról és Simeon jövendöléséről, a 4. a szeplőtelen fogantatásról, az 5. M. születéséről, eredetéről, a 6. M. nevéről, a 7. M. életéről, a 8. szüzességéről, a 9. szeretetéről, a 10. M. megdicsőüléséről, a 11. kiváltságairól és a 12. tiszteletéről.

[7] De Temp. p. pasch. s. XIX. Nulla maior hominum insania, nulla maior, heu, stultitia, quam pro delectatione momentanea perdere eterna et indicibilia gaudia et se obligare ad eterna tormenta. V. ö. u. o. s. XX. Q. és s. XXXIX. S.

[8] De Tempore, p. estiv. Dom. II. Pentec. s. III. A. Nonne si rex tibi talia bona mundi daret omnia et optimum prandium, sub hoc tamen pacto, quod die altera vel tercia te poneret ad assandum igni et ad cruciatus magnos: acciperes ne talia sub tali pacto? utique fatuus esses, si acceptares.

[9] De Tempore, p. estiv. s. XX. D. Nam certe mirabilis stulticia est hominum, plus, quam bestialis dementia, quod non curant de futura vita et miseria prouidere sibi, cum etiam formica provideat sibi in estate, quod hebeat in hyeme. . . Sed homo miser non curat, si moriatur fame in alia vita. et tamen si vadit ad viam vel bellum solummodo X dierum: se premunit victualibus.

VII.

[1] De Sanctis. De s. Stephano R. s. II.

[2] U. o. s. I. F. Ecce quadam nocte (Géza előtt) astitit angelus

Domini in specie iuvenis: Pax tibi christi electe!... Non tibi concessum est, quod meditaris, quia manus pollutas humano sanquine habes. Sed de te filius nasciturus est, cui hec omnia disponenda comendavit deus. Hic erit unus ex electis regibus a domino, coronam vite secularis commutaturus eterna.

[3] De Tempore, s. XXX. V. O homo, tu horrendum putares si ore quis diceret: Ego non credo in christum, sed credo in diabolum. Et tamen magis horrendum est hoc opere dicere, quam ore. quantum opera efficaciora sunt verbis! O miser, times a diabolo obsideri in corpore: et non times peccando te totum in anima et corpore diabolo dare et in diabolum ire.

[4] De Santis. De Exalt. s. Crucis. s. III. B. O utinam moderni homines adverterent, quot calamitates, quot miserias et labores ac infirmitates et mortes incurrimus pro transgressione peccati et resipiscerent a peccatis. Si enim pro uno peccato inobedientie sic deus homines punivit: quid erit pro multis peccatis actualibus?

[5] U. o. s. II. E. O quam liberalis fuit christus in cruce, ut sibi nil retinuerit. Nam Petro dedit ecclesiam. Joanni matrem. patri animam. latroni paradisum. crucifixoribus vestimenta. iude temporalia. Joseph et Nicodemo corpus ad sepeliendum. nobis omnibus corpus et sanquinem ac animam in precium redemptionis. et hec ad deitatem in cibum in eucharistia.

[6] U. o. De ss. Trinit s. II. C. Propter certam veritatem fidei. Nam deus cum sit summa veritas, non potest velle ut homo aliud credat, quam veritatem realem. Aug. Deus non potest esse testis nec remunerator falsitatis. et ideo illam fidem debuit dare hominibus, que verissima est, sc. fidem sancte trinitatis. et illam in presenti per miraculorum testimonia confirmare atque in futuro remunerare. Idcirco Richardus de tri. li. 1. c. 2. et Aug. di. Nihil certius et firmius tenetur quam quod constanti fide apprehenditur utimur namque in confirmatione fidei signis pro argumentis, prodigiis pro experimentis. Utinam attenderent iudei et pagani, quanta securitate pro hac parte ad divinum iudicium poterimus accedere imo cum omni confidentia deo dicere poterimus: Domine, si error est, a teipso decepti sumus. Nam ista nobis tantis signis et prodigiis confirmata sunt et talibus, que nonnisi per te fieri possunt. Hec Rich. ubi supra.

[7] U. o. De s. Anna s. III. B—D.

VIII.

[1] De Sanctis. De s. Stephano R. s. II. Nam dicit Sapiens. Eccli. XXII. ca. Tres species odiuit anima mea, inquit, videlicet pauperem superbum, divitem mendacem et senem fatuum. Nimirum his in talibus servire non est ad profectum, sed potius ad detrimentum. quia superbus pauper non habet unde servo satisfaciat. et dives mendax que promittit, non implet. senexque fatuus servitia non conpensat et sine causa servum verberat. Sic spiritualiter carni serviens pauperi superbo servit. Nam caro cum sit pauper adeo quod oportet eam aliunde mendicare omnia pro suo victu et vestitu, sc. panem et vinum a terra, vestes ab ovibus, calciamenta a brutis. Et tamen superbit. quia preciosius indui vult quam sua domina, s. anima, sc. de scarleto, de purpura, cum anima misera manens non induitur virtutum ornatu. Item caro lautius vivere vult et epulari et non curat de anima pascenda verbo dei. et sic est superba, cum sit pauperrima. Item qui servit mundo, servit diviti mendaci. quia mundus abundans diuitiis s. temporalibus mendacio decipit cum in morte omnia aufert et nil nobiscum ducere sinit. beatitudinem promittit et tamen fallaces diuitias dat, quibus ad damnationem illaqueat. I. Tim. VI. . . Denique qui servit diabolo, servit seni fatuo. Nam diabolus senex reputatur, inquantum a principio mundi est factus et est fatuus propter maliciam, quia voluntarie et obstinata mente odit summum bonum s. deum. Bern.

[2] De Tempore, p. estiv. s. XXXVII. N. Merito charitas luci vel lumini comparatur, quia sicut lux pulcrificat et reddit formosa, quecunque pulcra sunt (Nam quantumcunque pulcra imago vel pulcra cledonia et preciosi lapides, si ponantur in tenebris, non videntur pulcritudine informata, sed solum in luce actualiter informante), ita quecumque virtutes pulcre, ut castitas, mititas, pietas . . . non sunt formosa sed informia sine luce caritatis.

[3] U. o. P. Videmus enim, quod musce non insident olle ferventi ad ignem. Item mures vel glires non audent invadere ardentem lampadem, ut oleum ebibant: sed cum fuerit extincta, ebibunt. Sic demones non audent invadere cor hominis charitate accensum, sed extincta charitate non timent invadere homines bona facientes de genere.

[4] De Sanctis. De s. Nicolao s. III. H.

[5] Stellarium, lib. I. p. III. s. 3. Sicut quippe in vere, quando

philomena canit dulciter, consuevit ros celestis descendere: ita c
hec celestis philomena videlicet Gabriel cantum illum mellifluı
videlicet Ave, gratia plena, cecinit: dei filius e celo in uterum ᵛ
ginis descendit.

[6] Quadrag. p. I. s. XXII. G. Huiusmodi exemplum idci inserui ut dormitans populus in sermone post prandium experı catur ad audiendum tali consolatione. — U. o. p. II. s. XXII. U. : exemplo consolatorio ad excitandum dormientes nota, quod . . .

[7] De Tempore, p. hyem. s. IX. V. Sed quoniam exempla s: plicioribus magis prosunt et plus memorie commendantur: ideo hec ostendenda describimus hic exemplum, quod . . .

[8] De Sanctis. Prologus. Legendas quoque abbreuiatas inscri quo ad ea que videntur pulcriora: ut illis in promptu hic habi sarcinas placeat librorum evitare.

[9] De Sanctis. De s. Stephano R. s. I. F—G.

[10] U. o. In Inventione s. Crucis, s. I. G. Legitur in evang Nicodemi, quod sc. cum Adam infirmaretur, Seth, filius eius, poı paradisi adiit et oleum ligni misericordie quo corpus perung (patris) pro recipienda sanitate postulavit. Cui apparens Micl angelus ait. Noli laborare et flere pro hoc oleo, quia habere ı poteris nisi quando completi fuerint quinque millia quingenti aı Legitur autem alibi, quod tunc dedit sibi angelus tria grana li vetiti, prout etiam Lyra super Joann. V. recitat. Rediens erg patrem mortuum inveniens, hec grana super tumulum patris pl tavit. Indeque orte sunt tres virgule, que postea in unam arboı coniuncte creverunt in arborem magnam.

[11] U. o. Sed hec Apocripha sunt quamvis historice nar possint, quia non derogant fidei.

[12] U. o. Sancta christi crux multipliciter dicitur fore inve pro temporum varietate. Primo nempe inventa fuit a Seth filio A ut legitur in evangelio Nicodemi.

IX.

[1] Szilády, i. m. 62—63. l.

[2] De Sanctis. De s. Stephano R. s. I.

[3] Cap. II.

[4] C. XXXV. Geycha vero divino premonitus oraculo, aı dominice incarnationis 969. quemadmodum in Legenda be

Stephani regis scriptum est, genuit s. Stephanum regem. A Kupa-lázadásról v. ö. c. XXXVI.

[5] De Sanctis, i. h. F.

[6] U. o. G—H.

[7] U. o. J.

[8] SCHWANDTNER, Scriptor. Rer. Hung. 1765. Tom. II. pag. 5—8, 17, 20, 24—25.

[9] M. FLORIANUS, Hist. Hung. Fontes dom. Vol. I. pag. 32—70. V. ö. például:

I. PELBÁRT: Interim, cum ipsa ducis uxor iam propinqua foret partui, apparuit illi beatus Stephanus protomartyr habitu levitico ornatus, qui dixit illi: Confide mulier in domino et esto certa, quia filium paries cui primo in hac gente corona debetur et regnum; nomenque meum, inquit, illi imponas. Admirans mulier ait: Quis es domine? Ego sum, inquit, protomartyr Stephanus pro Christo passus. Et disparuit. Nascitur interea predictus a deo revelatus filius, quem sanctus Adalbertus natum Strigonii baptisavit et Stephanum nominavit. . . Quod magnum est ratione mysterii. Quia Stephanus corona interpretatur, ut significetur eius coronatio tam in terris, quam in celis etc.

SCHWANDTNER: Non est autem silentio prætereundum . . . etiam uxorem eius, iam partui propinquam eiusmodi divinitus consolatione affectam. Apparuit illi Beatus Levita et protomartyr Stephanus, Levitici habitus insignibus ornatus, ita eam compellans: confide mulier in Domino et certa esto, te filium parituram, cui primo huius gentis et regnum et corona debetur. Tu vero illi nomen impones meum. Cum autem femina non sine admiratione sciscitaretur ex eo, quisnam aut esset aut vocaretur, sic respondit: Ego sum Stephanus protomartyr, qui primus pro Christi nomine martyrum obvi; iis dictis disparuit. Nascitur itaque, ut prædictum erat, filius Principi. . . Eum vero Beatus et Deo dilectus Episcopus Adalbertus baptizavit; et nomen Stephani ei impositum est, non sine nutu et consilio Dei, ut nos quidem persuasum habeamus. Stephanus enim latine coronam significat. Et illum Deus voluit tum regni temporarii, tum futuræ beatitudinis redimere corona ut vita et gloria perfruatur sempiterna, etc.

M. FLORIANUS: Nec hoc silentio pretereundum est, quod ut omnis ambiguitas tolleretur de medio ne forte predicte visioni solius viri parum uideretur inesse fidei, uxorem eius iam propinquantem

partui tali uoluit uisione divina gratia consolari. apparuit namque illi beatus leuita et prothomartyr stephanus, leuitici habitus ornatu insignibus, qui eam alloqui taliter cepit: confide in domino mulier et certa esto, quia filium paries, cui primo in hac gente corona debetur et regnum. meumque nomen illi imponas. cui cum admirans mulier responderet: quis es domine, uel quo nomine nuncuparis? ego sum inquit stephanus prothomartyr, qui primus pro christi nomine martyrium pertuli. quo disparuit, etc.

II. Pelb. i. h. G—H A asztáz követségéről: Et anno quarto post patris obitum . . . misit rhomam presulem Anastasium ad sanctissimum papam petens, ut paternam benedictionem conferret, episcopatus sm quod iam ordinauerat, confirmaret et regio diademate ipsum roboraret . . . Eodem tempore dux polonorum, cum suis fidem christi amplexus, miserat iam antea ad papam pro consimili causa. Cui papa coronam egregii operis parari iam fecerat et mittere decreverat. Ecce autem nocte precedente pape astitit per visum angelus dni dicens: Crastina die ignote gentis nuncii ad te venient, qui suo duci regiam coronam postulabunt, hanc ergo coronam preparatam illorum duci largiaris, quia sibi pro sue vite sancte meritis debetur cum regni gloria. Cumque die illa presul Anastasius ad conspectum pape intrasset: Auditis cunctis bonis que deus per beatum stephanum in conuersione tante multitudinis operatus fuerat: Papa gauisus cuncta postulata concessit et illam coronam iuxta quod angelus premonuerat, donavit. Insuper crucem ante regem ferendam velut in signum apostolatus misit dicens: Ego sum(ait) apostolicus. Ille vero merito chri apostolus, per quem tantum populum chrus ad se conuertit, etc.

M. Florianus. Quarto post patris obitum anno . . . eundem astricum presulem, qui alio nomine anastasius dictus est, ad limina sanctorum apostolorum misit, quo nouelle christianitati exorte in partibus pannonie largam benedictionem porrigeret . . . . regio etiam dignaretur ipsum diademate roborare . . . eodem forte tempore misca poloniorum dux christianam cum suis amplexus fidem, missis ad romane sedis antistitem nuntiis . . . regio postulauerat diademate redimiri, cuius peticioni annuens papa, coronam egregii operis parari iam fecerat . . . prefixa itaque die, qua parata iam corona poloniorum duci mittenda erat, nocte que precedebat, pape per uisum domini nuntius astitit, cui et dixit: crastina die, prima diei hora ignote gentis nuntios ad te uenturos esse cognoveris, qui suo-

duci coronam a te regiam . . . flagitabunt. coronam ergo quam preparari fecisti, eorum duci prout peteret cures sine cunctatione largiri. sibi enim eam cum regni gloria pro vite sue meritis scito deberi. iuxta igitur huius uisionis modum prescripta sequentis diei hora presul ascricus ad papam pervenit. qui officium iniunctum sibi prudenter exequens, et sancti ducis gesta referens ordine, ab apostolica sede que premisimus insignia postulauit. indicans eum dignum fore tali honore, et dignitate, qui plures gentes per dei adiutorium sibi subiugasset, et multos infideles per suam potenciam ad dominum conuertisset. quibus auditis ualde gauisus romanus pontifex, cuncta prout fuerant postulata, benigne concessit. crucem insuper ante regem ferendam uelut in signum apostolatus misit. ego inquiens sum apostolicus, ille vero merito christi apostolus, per quem tantum sibi populum christus conuertit, etc. III. Pelbárt, u. o. J. v. ö. M. Flor. pag. 54—55. C. VIII. n. 18.

[10] Schwandtner, Script. Rer. Hung. vol. II. pag. 32—38.

[11] De Sanctis. De s. Emerico. s. I. G—K.

[12] V. ö. Schwandtner, id. m. pag. 34—36, 33—34, 36, 36—37.

[13] I. m. Vol. I. pag. 129—139. V. ö. Pray Dissertationes etc. 1774. pag. 87—100.

[14] V. ö. pl. a bevezetést: Pelbárt, i. h. G. Legitur de eo, quod dum orationis causa secreto cum uno tantum famulo ecclesiam sancti Georgii wesprimiensem intrasset, ibique in oratione, quid acceptabilius posset deo offerre pertractaret corde, subito ingenti lumine totum ecclesie edificium circumfulsit. In quo vox divina de supernis insonuit dicens: Preclara est virginitas, virginitatem mentis et corporis a te exigo. Hanc offer, in hoc persta proposito. Ipse vero de se non presumens, sed in deo, mox ait: Domine deus, universitatis inspector, etc.

Codex Lunaelacensis: Contigit autem, (ut) nocte quadam orationis causa secreto, uno tantum contentus famulo, vetustissimam et antiquissimam, que in Vesprimii civitate ad honorem preciosissimi Christi martyris Georgii fabricata est, intrasset ecclesiam, ibique orationi vacando, cum quid acceptabilius (deo) offeret, penes se tractaret, subito lumen cum ingenti claritate totum ecclesiæ circumfulsit edificium. In quo vox divina in supernis sic insonuit: Preclara est virginitas, virginitatem mentis et corporis a te exigo. Hanc offer, in hoc persta proposito. Ille autem non de se presumens,

sed ad gratiam ... confugiens, ait: Domine deus, universitatis inspector, etc.

[15] De Sanctis. De s. Ladislao, s. I. G.

[16] U. o. H.

[17] U. o. s. II. J.

[18] U. o. s. IV. G.

[19] *Acta SS.* Jun. T. V. p. 317. c. squ.

[20] KATONA, Hist. Crit. Reg. Hung. Tom. II. pag. 549, 673, 678, 698, 705—707. V. ö. *Acta SS.* Hungariæ. Tyrnaviæ, 1745. pag. 338—344.

[21] De Sanctis. De s. Ladisl. s. I. G. PELBÁRTNÁL: Post hec cum latrunculi bissenorum irrupissent confinia Hungarie et viros ac mulieres abduxissent captivos, ipse rex beatus cum exercitu insequens pervenit in solitudinem magnam, nec habebant quod manducarent. Videns ergo suos fame periclitari, avulsus ab eis seorsum in oratione se prostravit, ut deus, qui manna paraverat in deserto filiis Israel, populum christianum non sineret fama perire. Surgens ab oratione cum reverteretur ad castra exercitus: ecce grex cervorum et bubalorum ei obviavit et cum eodem simul in medium exercitus, deposita feritate convenit, etc.

Acta SS. Post hæc latrunculi Bissenorum confinia Hungarorum irruperunt et illinc viros et mulieres abduxerunt. Quos ipse cum exercitu suo persequens, venit in solitudinem magnam, nec habebant, quod manducarent. Et dum fame periclitaretur exercitus, avulsus est ipse ab eis seorsum et in oratione prostratus, implorabat misericordiam Dei, ut qui quondam filios Israel manna de cœlo pluens, paverat, Christianum populum fame perire non sineret. Quumque ab oratione surgens, reverteretur, ecce grex cervorum et bubalorum obviavit ei et cum ipso simul in medium exercitum, deposita feritate, convenit, etc. I. h. pag. 318.

[22] PRAY, Vita s. Elisabethæ Viduæ. 1770. pag. 1—2. Credibile est eum ex Sanctæ Viduæ Legenda, quæ tum apud Hungaros usu erat, id accepisse, cum ... verbis hæc præmittat: sic enim de ea legitur, qua phrasi ... Pelbartus Legendam solet indicare.

[23] PRAY, u. o. pag. 34—35.

[24] Feltünőleg, e kedves epizódot még a »Legendæ SS. regni Hungariæ lombardica historia non contentæ« czímű, 1498-ban Budán kiadott gyűjteményben sem találjuk meg, valamint a bélpoklosnak feszületté történt átváltozását sem (Pelb. De Stis. De s. Eli-

sabetha V. s. I. K.). Különösen a rózsák történetét a magyar legendáriumok közül csak az Érdi-kódex legendája adja elő, de ez is Pelbárt nyomán. V. ö. TOLDY, Magyar Szentek Legendái. Carth. Névt. 122—123. l. és Dÿchewseges zent Ersebeth Azzonnak Innepeerol, 1852. Sz. Istv. Társ. 3—4. l.

[25] De Sanctis. De s. Elisabetha, s. I. K.

[26] Lib. IV. c. 1.

[27] *Magy. Szent. LL.* Carth. Névt. VIII. l.

X.

[1] De Tempore, p. hyem. s. XLV. O.

[2] Stellarium, lib. XII. p. II. art. 1.

[3] De Sanctis. De Transfiguratione Domini, s. IV. E.

[4] V. ö. De Sanctis. In Circumcisione Domini, s. III. K.

[5] Quadrag. p. II. s. XXXVIII. T.

[6] Quadrag. p. I. s. XXII.

[7] U. o. p. II. s. XXII. U.

[8] De Sanctis. Pro Inventione s. Crucis s. II. H. Cum enim quidam vir bonus cum uxore sua sancte et pacifice viveret, diabolus invidens immisit eis tentationes, ut suspenderent se. Cumque essent ambo nimis tristes, alter ab altera causas tristitie inquirens, respondit vir, quia vellet se suspendere. Et illa similiter in hoc tentari se dixit. Aptatis ergo laqueis, quibus suspenderent se, ait mulier: O domine bibamus prius unum haustum de illo vino bono, quod habêmus in cellario: ut levius moriamur. Placuit viro. Et allato vino signavit crucis signo et biberunt: et omnis tentatio diaboli aufugit ab eis, adeo, quod cogitaverunt pro toto mundo se hoc nolle facere.

[9] Stellarium, lib. VI. p. II. art. 2.

[10] De Tempore, p. estiv. s. LIX. O. Unde carnales homines faciunt sicut fabulose narratur, quod porcus a leone, animalium rege, invitatus ad convivium nobile: interrogavit, si in illa mensa essent scena lutea et stercorisata, quibus volutaretur, et dicto, quod non, venire noluit.

[11] Qaadrag. p. II. s. VI. C. Sicut exemplum legitur li. Kilil. de lupo penitente in cucullа monachali et veniam petente ab ovibus et bobus de preda facta. cui pepercerunt et gavisi sunt: sed postea lupus ubicunque solitarium pecus reperiebat, devorabat dicens: Non

possum mendicare, nec laborare, ergo vivere de preda oportet. e homines occiderunt illum.

[12] U. o. L. Pro exemplo consolatorio ad excitandum dormie tes, nota quod homo qui nimis sollicitus est de mundialibus, pec saltem venialiter et idcirco faciente deo fraudabitur spe. Contin enim sibi, ut fabulose narratur de quadam puella, que nimis so cita fuit ut traderetur nuptui: propter quod sepe etiam de l somniabat. Çumque ollam lacte plenam ad forum duxisset, ut ve deret et resedisset, cogitavit quod de precio lactis calceos pulch emeret, quibus se posset ostentare, ut viro placeret in matrimoniu in hac cogitatione obdormivit et vidit in somnis calceos sibi p chros emptos, quos cum conaretur ad pedes trahere, ecce lac tot in olla calcaneo eliso repente perfudit et excitata flere cepit, qu et lac et precium perdidit, nec calceos habere potuit; sed verber demeruit.

[13] De Sanctis. De s. Marco, B—D.

[14] U. o. Pro s. Joanne Ev. s. IV. C. Est autem aquila in alia nobili et precipua nobilitate generosum animal, propter qu congruenter significat Joannem . . . Prima est: quia aquila ha in solis visu lympiditatem. Nam secundum Dionysium ol. c. c hierarch. Aquila irreverberatis oculis respicit rotam solis. sec. aut Isid. etiam pullos suos radiis solis obiicit. et quos viderit fix tenere aciem, fovet et nutrit. quos vero flectere intuitum vide tamquam degeneres et adulterinos abiicit. Sic Joannes divinitat que lux est inaccessibilis, intuitus est pre ceteris. Aug. supra Joa Animalia per que alii evangeliste designantur, in terra gradiunt At vero Joannes velut aquila volat super nubila infirmitatis l mane. et lucem divine veritatis firmissimis oculis intuetur. I ille, etc.

XI.

[1] De Sanctis. De s. Joanne s. I.

[2] U. o. De s. Philippo et Jacobo s. IV. G.

[3] Stellar. lib. II. p. II. art. 2. c. 3. Sed hoc verum esse pu non necessario.

[4] De Sanctis. Pro Innocentibus s. IV. F.

[5] U. o. Quid ergo charissimi est, quod multi vestrum ho exercent vanas *trufas* in mutuis verberibus? etc.

[6] De Sanctis. Commune int. Pascha et Pentec. s. IV. G.

tibi daret rex magnus unam *schubam* suam . . . pro maiori dono et gloria existimares, quam si talem daret tibi rusticus.—De Tempore, p. pasch. s. XL. T. «suba» (subam).

[7] De Sanctis, pars I. végén. V. ö. «Feria quinta magna», Quadrag. p. I. s. L. Az említett «feria sexta magna»-t Hain meg is kérdőjelezi, mint érthetetlent Repertor Bibl. 1838. Vol. II. p. II. pag. 51. n. 12553.

[8] De Tempore, s. XLIV. etc.

[9] U. o. p. est. s. XVII. T.

[10] Quadrag. p. II. s. XXX. K.

[11] De Sanctis. De s. Thoma s. IV. C. Etiam CYGANI se per suam fidem meliores iudicant, ut dicere solent. Preter fidem, inquiunt, cyganicam non est melior, quam hungarica vel romana, etc.

[12] U. o. Pro Inventione s. Crucis s. II. H.

[13] SZILÁDY, i. m. 79. l.

Párhuzamos idézetek.

Hom. Il. II. 87 skk.

ἠΰτε ἔθνεα εἶσι μελισσάων ἀδινάων,
πέτρης ἐκ γλαφυρῆς αἰεὶ νέον ἐρχομενάων·
βοτρυδὸν δὲ πέτονται ἐπ' ἄνθεσιν εἰαρινοῖσιν·
αἱ μέν τ' ἔνθα ἅλις πεποτήαται, αἱ δέ τε ἔνθα·
ὣς τῶν ἔθνεα πολλὰ νεῶν ἄπο καὶ κλισιάων
ἠϊόνος προπάροιθε βαθείης ἐστιχόωντο
ἰλαδὸν εἰς ἀγορήν.

Verg. Aen. VI. 706. skk.

Hunc circum innumeræ genter populique volabant;
ac velut in pratis ubi apes æstate serena
floribus insidunt variis et candida circum
lilia funduntur, strepit omnis murmure campus.

Arany Buda halála X. ének. 66. és 67. verszak:

Mint ha ki méheshez közelít távunnan
Szállingani egyes bogarat lát onnan,
Azután mind sűrűbb a repesők rajja,
Czikázik a táncza, és zümmög a zaja;
Bong a tele kaptár; ki-be a nyiláson
Sok ezer fényes hát hentereg egymáson;
Úgy hemzseg az ember sűr je, zajossa,
A mint közeledik Etele városa.

GRÓSZ JAKAB.

RACINE IFJUSÁGA.

I.

La Ferté-Milon és Beauvais.

Páristól nem messze, Aisne-départementban, lejtős d(tetején ősrégi vár romjai látszanak. A romok aljában, gyöny kertek s árnyas fák között házsorok fehérlenek, melyek mint emeletekben ereszkednek a tekervényes Ourcq keskeny, de regér völgyébe. La Ferté-Milon házai ezek, mely, kicsinységének ti tában, békés lakosaival oltalmat keresve simult a várhegy oldalál A siető utas gyorsan halad el a szerény városka mellett; d irodalom barátai gyakran zarándokolnak oda, mert ott olvasl régi anyakönyv elsárgult levelén e reszkető kézirás: *Le vi deuxième décembre mil six cent trente-neuf fut baptisé Je* ***Racine****, fils de Jean Racine procureur, et de Jeanne Sco tenu sur les fonts par M. Pierre Sconin commissaire, et M des Moulins.* (Signé) *Colletet.*» [1]).

Ez ugyan nem valamely magasrangú hatalmas főurna keresztlevele; de mennyi dicsőség környezi ez egyszerű nevel mennyi illustrissimus és serenissimus borult homályba melle

La Ferté-Milon úgyszólván csak Racine óta létezik. La Fe Milon a költő szülőföldje és Racine La Ferté-Milonnak min dicsősége. A békés lakók nem törődnek a hatalmas várurakkal, ott századokon át garázdálkodtak; míglen Richelieu hajthata karja, Isten büntetése gyanánt, nehezült reájok. De büszkesé mutogatják a költő szülőházát. Egyszerű egy emeletes kő Márványtábla hirdeti, hogy ott ringatták a nagy költő bölcsőjé És a költő gyermeki szeretettel csüggött szülőföldjén. Szép v kének képe mélyen vésődött be szivébe. Gyermekeit odaki nővéréhez, kihez igazi testvéri szeretettel ragaszkodott, és a m

---

[1]) Oeuvres I. 174. v. — Ez a keresztlevél ellene mond Racine leg életírójának, a kik szerint a költő atyja *controleur du grenier à sel*, n atyja pedig *procureur du roi aux eaux et forêts* volt.

[2]) Bizonyossággal csak annyit mondhatni, hogy ez a ház Sconin Pé Racine anyai nagyatyjáé volt. De nem lehetetlen, hogy Sconin vej lakott s hogy a költő csakugyan e házban született.

csak teheté, maga is ellátogatott szülővárosába, mert Petőfi szavai «minden régi kedves helyet bejárt», és a letünt ifjúkor emlékei ujra föléledtek lelkében.

La Ferté-Milon a Racine-család régi lakóhelye. A költő dédapja kir. adószedő volt. Érdemeiért a király nemességre emelte. Czimerében a patkány és hattyú diszlett (a patkányt később a költő elhagyta). Nagyapja a Des Moulins, és apja a Sconin családba házasodott, mi által La Ferté-Milon legjobb polgári családjaival jutottak rokonságba. A költő édes anyja, egy gyenge alkatú nő, még 1641-ben január hóban halt meg, életet adva egy leánykának, kit Máriának kereszteltek. Az apa nem sokára mostohát hozott a házhoz. De három hóval rá a kérlelhetetlen halál őt magát ragadá el családi köréből, 1643 febr. 6-án, és a két gyermek apátlan anyátlan árva lőn.

Racine apja szomoru anyagi viszonyok között élhetett. Öszszes hagyatéka a hivatal volt, melyet Vol János, második feleségének atyja, 350 livresért vett meg. Ez összeg a fenforgó adósság törlesztésére sem volt elegendő. Az árváknak és az özvegynek semmi sem jutott. És különös, hogy azontúl mit sem hallani e mostoháról. Racine maga sohasem említi leveleiben és fia, Lajos, Emlékirataiban nagyapjának második házasságáról végképpen megfeledkezik. Ugy látszik, hogy a mostoha elhagyta a gyermekeket és soha sem törődött többé velök.

De azért a két árva nem maradt elhagyatva. Nagyszülőik még éltek és megosztozkodtak a gyermekeken. Racine János házához fogadá a fiut, Sconin Péter pedig csecsemő unokáját, Mariskát. És ha a két árva nem részesülhetett is édesanyai pótolhatatlan nevelésben, a nagyszülők mindkettőjöknek nagy szeretettel viselték gondját. A nagyszülőknek még több gyermekök volt a háznál és a két árva nem sokára a sok bácsinak és néninek kedvenczévé lőn. De kivált a nagymama volt az, a ki teljes szívvel-lélekkel csüggött jóképű unokáján, és a költő teljes életében a legnagyobb hálával emlékezett meg szeretetéről. A jó öreg asszony volt második anyja, és Racine nem is hívta másképp soha. Őszinte ragaszkodásának jelét látjuk azon levelekben, melyeket nagyanyjának betegsége és halála alkalmával intézett nővéréhez. «Ha van egy kis időm, irja *) Port-Royalba megyek anyámhoz. Nagyon-nagyon beteg s úgy

*) Oeuvres VI. (Levél 1663. julius 23-ról.)

látszik, hogy nem fog többé fölgyógyulni. Ki sem mondhatom, hc mennyire fájlalom; hisz a világ legháládatlanabb teremtésén kellene lennem, ha anyámat nem szeretném, a ki oly jó vala i nyomban, a ki még saját gyermekeinél is jobban gondozott en met. Épp úgy szeretett téged is, noha nem volt alkalma, hc szeretetét irántad kimutassa». «Bármily szomorú vagyok, írja e másik levélben, [1]) kötelességem tudatni veled ama nagy veszteség mely bennünket jó anyánk elhalálozásával ért. Tudom, hogy na szomorúság fog el e hírre, jóllehet régóta nem láttad volt Kérlek, ajánld a nagyapa (Sconin Péter) imáiba. Most már senki sincsen nagyapánkon kivül; ő lesz a mi apánk és anyánk. K nünk kell az Istent, hogy sokáig tartsa meg nekünk őt...»

A kis Racine tehát gyermekkora legnagyobb részét nagys lői házánál, gyöngéd felügyeletök alatt tölté. Akkor tanult ír olvasni, számolni ; de hogy kinek köszönheté alapismereteit, n tudjuk.

Nemsokára azonban ismét nagy változás állott be életéb Nagyatyja meghalt 1649-ben szeptember havában. A kis Raci ekkor vagy kevéssel ezután elküldik Beauvaisbe a collegiumba özvegy nagyanyja pedig Ágnes leányához (kit a kolostorban Sz Thekla nővérnek neveztek) vonul vissza a Port-Royal des Cham apátságba; 1652-ben május havában már ott találjuk. [3])

A kis Racine tehát a beauvaisi collegiumban tanult, m ez időtájt, virágzó intézet vala, a mennyiben több száz tan látogatta. A költő kitörülhetetlen emléket vitt magával Beauvs ből: egy sebhelyet a balszeme fölött, melyet a Fronde-polg háboru idejében két pártra szakadt iskolásfiuk harczában ny De tanárairól, tanulásáról s haladásáról, fájdalom, mitsem tudu Azonban kétségtelennek látszik egyrészt az, hogy a beauvaisi c legium akkortájban a Port-Royal barátjai kezében vala, másré pedig az, hogy a kis Racine szép haladást tehetett az intézetb mivel már 1655-ben a Port-Royal des Champs iskoláiba fölvehe nek találták. Minthogy pedig Port-Royal a költő vallás-erkölcsi

---

[1]) Oeuvres VI. (Levél 1663. augusztus 13-ról. A nagyanya aug. 12 halt meg.)

[2]) Össze nem tévesztendő a híres párisi Collège de Beauvais melynek Boileau is tanítványa volt, és a melyben Racine Lajos, a kö fia, is tanult Rollin igazgatása alatt.

[3]) Sainte-Beuve, *Port-Royal* VI. 85,

szellemi életére döntőleg hatott volt, azért itt rövid történetére, főképpen pædagogiai jelentőségére, mulhatatlanul ki kell terjeszkednünk.

II.

Port-Royal.

Port-Royal vagyis inkább Port-Royal des Champs apátsága, Chevreuse közelében, Versaillestól nem messze, még 1204-ben keletkezett. III. Honorius pápa (1223) nagy privilegiumokkal ruházta föl és megengedte, hogy oda világi nők is visszavonulhassanak.

Az idők folyamában, de kiváltképpen a reformáczió századában, a szerzetes rendek erkölcsei általában meglazultak volt és az apáczák is nagyon kifogás alá eső életet éltek. Történt pedig 1602-ben, hogy Port-Royal des Champs egy tizenegy éves leánykát tett fejedelemasszonyává.*) E gyönge leánykában bámulatra méltó erős lélek lakott. Tizenhét éves korában megkezdé az apátság reformját. A jó példa és a fejedelemasszony tapintatos, szelid eljárása sikerhez vezettek. Egyszerű életmód, szigorú erkölcs, honosodott meg a kolostorban. Port-Royal des Champs az apátságok mintaképe lőn és Arnauld Angelika neve országos hírre emelkedett. Az ország minden részéből Port-Royalba zarándokoltak az apáczák, hogy ott a jó rendet megtanulják. Magát Angelikát több kotostorba meghívták, hogy a reformot saját tekintélyével vigye keresztül. De Port-Royal des Champs mocsáros, egészségtelen helyen feküdt, azért az öreg asszony, Angelika anyja, 24 ezer livresért házat vett Párizsban a faubourg Saint-Jacques-ban, s az apáczák 1626-ban ide költöztek. Az új otthon Port-Royal de Paris nevet kapott.

Azonban az apáczák elköltözése Port-Royal des Champs-t sem szüntette meg. A misemondó káplánnak magányában nem sokára több nagytudományú, egyházi és világi férfiu osztozott. Legtekintélyesebb vala közülök az ú. n. solitairek szellemi feje, Duvergier de Hauzanne, Saint-Cyran apátja. Társai közül, kik kisebb-nagyobb időközökben csatlakoztak volt hozzá, megemlítendők:

*) Arnauld Angelika vala ez, a ki 1591 szeptember 8-án született. Kolostorba lépett 1599 szeptember 2. s fogadalmat tett 1600 október 29. Meghalt 1661 augusztusban, épp akkor, midőn Port-Royal nagy üldöztetésnek volt kitéve. (Fontaine I. 6, II. 205.)

Lancelot Claudius [1]) és Nicole,[2]) továbbá Angelikának rokonai és testvérei Le Maître Antal,[3]) Le Maître de Séricourt,[4]) Le Maître de Sacy,[5]) a nagy Arnauld [6]) és Arnauld d'Andilly.[7])

---

[1]) Lancelot született 1615 körül Párisban. Nagy buzgalommal tanulta az egyházi atyákat, sajnálva, hogy már nincsenek Szent Chrysostomosok, Ambrosiusok, Augustinusok. Ekkor vevé hírét Saint-Cyran példás életének, azonnal fölkereste és 1638 január 20. belépett Port-Royalba, hogy osztozzék vele a vezeklő életben. Lancelot Port-Royalnak és Racinenek legkiválóbb tanára lőn. Nagy irodalmi munkásságot fejtett ki. Meghalt számkivetésben Bretagneban 1695 ápril 15. (Fontaine II. 488.)

[2]) Nicole, korának jeles moralistája, nagy műveltsége daczára sem tudott elfogulatlan lenni: ferde felfogása volt Sokrates és Descartes bölcseletéről, elitélte a drámairókat s általában a költészetet.

[3]) Le Maître Antal, ügyvéd s szónoki tehetség. Szül. 1608 május 2. Visszavonulása Port-Royalba (1638 január 10.) általános feltűnést keltett. Meghalt 1658 november 4.

[4]) Le Maître de Séricourt (1611—1650) katona vala s szintén 1638-ban lépett Port-Royalba.

[5]) Le Maître de Sacy (1613—1684) kellemes költői kedély. Főműve a bibliának franczia fordítása. Port-Royal feldulása alkalmával (1661-től) bujdosni volt kénytelen. Az öreg Vitartné, ugyanaz, a kinél már 1638-ban is menedéket talált La Ferté-Milonban, ismét elrejté őt Singlinnel együtt Párisban (a Faubourg Saint-Marceauban). Singlin ott meg is halt 1664. ápril 17. Sacy ekkor kénytelen volt másfelé menekülni, de nyomára jöttek; 1666. május 14. elfogták és a Bastilleba zárták. Csak két év mulva szabadult ki.

[6]) Dr. Arnauld Antal, vagyis a nagy Arnauld, Port-Royal legkiválóbb embere. Hatalmas tehetség, kitűnő iró. Művei 42 negyedrétnyi kötetet tesznek, többnyire polemikus munkák. Port-Royalba 1641-ben vonult. A jezsuitákkal 1643-ban gyült meg a baja, midőn *De la frequente communion* czímű híres munkáját kiadta. Azóta a jezsuiták nem nyugodtak. Uj meg új vádakkal léptek föl ellene, míg végre Arnauld bujdosóvá lőn 1656-ban. Született 1612-ben febr. 6. Párizsban s meghalt számkivetésben Brüszelben 1694. aug. 8. Titokban temették el, nehogy a jezsuiták megzavarják örök nyugalmát s kiássák csontjait, mint a Janseniuséit. — A nagy Arnauld a *kis iskolák* lelke vala. Port-Royal minden tankönyvén meglátszik férfias keze. A híres *Grammaire génerale et raisonnée* cz. művet Lancelot úgy szerkesztė, hogy a nagy Arnauld elé kérdéseket tűzött és a tanítás alkalmával felötlő nehézségeit mondta el, melyekre emez megfelelt. Igy keletkezett a *La Logique de Port-Royal ou l'Art de Penser* cz. mű (Nicole szerkesztésében), mely Aristotelessel szemben Descartes tanát merte az iskolába bevinni. A jezsuiták, az egyetem mind Descartes ellenei voltak.

[7]) Arnauld d'Andilly (1588—1674) neje halála után 1645. vagy 1646. vonult vissza Port-Royalba.

Mind e tudós férfiak szigoru erkölcsi életet éltek és nagy vezeklésnek adták át magokat. De nem munkátlan bünbánatnak. Egy részök az apátság anyagi ügyeivel foglalkozott: művelé a földet, szárítgatta a mocsarakat, javítgatta a házat, egészségesebbé, lakhatóbbá tette. A másik, tehetségesebb részök, Saint-Cyran példáján lelkesedve, az ifjuság nevelésének szentelé idejét és alapját veté meg az ú. n. *kis iskoláknak* (Petites Écoles).

De e kis iskolák alighogy megnyiltak, már is bezárattak. A hatalmas Richelieu, Saint-Cyran személyes ellensége, felhasználva a jezsuiták alaptalan vádjait, Vincennes várába záratja az érdemes férfiút;[1]) barátait pedig a Port-Royal des Champs csendes magányából elüzeti. Ekkor történt, hogy Lancelot Claudius La Ferté-Milonban, tanítványának, Vitart Miklósnak szülőinél keresett és talált menedékhelyet. Nemsokára Port-Royalnak néhány más üldözöttje is szíves fogadtatást talált Vitart vendégszerető házánál. Ezek Singlin, Le Maître Antal és Le Maître de Séricourt valának.[2])

Port-Royal férfiai közel egy esztendőt töltöttek a Vitart családnál, melylyel bizonyára már régibb idő óta barátságban élhettek.[3]) Midőn végre az ellenök támasztott vihar kissé lecsendesedett, 1639. aug. havában, elbúcsúztak La Ferté-Milontól. Távozásuk napja gyásznap volt az egész vidékre, annyira megszerették őket ottan. De kivált a Vitart, a Des Moulins és a Racine családok azok, melyeket teljesen megnyertek Port-Royalnak. úgy hogy e családok tagjai egymásután követték őket a magányba.[4])

---

[1]) Duvergier de Hauzanne, Saint-Cyran apátja, 1581. szül. Bayonneban. Az ifjúság nevelésének egyik leglelkesebb bajnoka. Richelieu 1638. jul. 14. záratta el s ő még börtönében is tanított. Börtönéből csak 1643 febr. 6. (Richelieu halála után) szabadult ki, hogy nehány hónapra rá (1643 okt. 11.) örök nyugalomra térhessen hányatott élete után.

[2]) Lancelot, *Memoires. . . sur Saint-Cyran*, 42. — Fontaine I. 86. 96. Ellenben La Roque, a Racine-család ivadéka, azt hiszi, hogy e remeték Chartreuse de Bourg-Fontaineben laktak s hogy csak bejártak Vitartékhoz. (La Roque 19—20.)

[3]) Mutatja ezt az a körülmény is, hogy midőn 1638 október 12. a Vitart családban Antal született, a fiu keresztszülői: Sconin Péter és Arnauld Katalin, a Le Maître testvéreknek (Vitart-ék vendégeinek) anyja, vala.

[4]) *a)* Desmoulins Zsuzsanna özvegységre jutván, már régebben élt Port-Royal-ban, 1625. fogadalmat tett és azon időben, a melyről szó van

A *kis iskolák* újra föléledtek és 1646-ban új szervezetet nyertek. Saint-Cyran sírba szállott, de szelleme élt és irányt adott Port-Royal nevelésének. A nagy Arnauld hatalmas lelke lebegett fölötte s bár a kis iskolák rövid életűek voltak, pædagogiai elveik-, tanítási módszerük- és könyveik-, de kiváltképpen tanítóik jelleme- és tehetségénél fogva tisztelt helyet vívtak ki a pædagogia történetében.

Hogy a *kis iskolák* szelleméről is kellő fogalmunk legyen, röviden összefoglalom Port-Royal pædagogiájának főbb elveit.

A gyermeknevelés a keresztény ember legméltóbb foglalkozása.[1])

A jó nevelés a család boldogságának, az egyház és állam javának forrása, ellenben a rossz nevelés minden bűnnek és bajnak kútfeje.[2])

Elengedhetetlen föltételül kivánták, hogy a szülő teljesen reájok bízza gyermekét.[3]) És minthogy nem minden gyermek alkalmas a tudomány művelésére, tanítványaikat gondos megfigyelés alapján

---

pinczemester vala. — *b)* Desmoulins Claudia, Zsuzsanna nővére, férjével, három leányával és két fiával, 1639. vonult Port-Royalba. Vitart haláláig (1641.) vitte Port-Royal mezei gazdaságát. Neje később Párisba ment, bábaasszony lett és férjes leánya házában lakott a faubourg Saint-Marceauban. Ott rejtette el Singlint és Le Maître de Sacyt. (L. 7. lap 5. jegyz.) — *c)* Desmoulins Mária, Racine nagyanyja, az előbbiek nővére, — *d) Ágnes* leányát (Agnès de Sainte-Thécle) követé. Racine Ágnes talán még 1639-ben 12 éves korában lépett Port-Royalba. Fogadalmat tett 1648-ban, 1690-ben fejedelemasszony lett, meghalt 1700-ban

Semmi sem természetesebb tehát, mint hogy a kis Racine is Port-Royalba kerül a kis iskolákba. Bizonyára nagyanyja kérésére, sürgetésére vették föl, még mielőtt a kellő kort elérte volna. Mesterei azok a művelt kegyes üldözöttek lettek, a kik mint sorsának geniusai élete hajnala előtt jelentek meg La Ferté-Milonban. De pár hóval hamarább távoztak el, mielőtt napvilágot látott volna az a gyermek, kinek teljes életére, jellemére oly döntő befolyással voltak.

[1]) Saint-Cyran méltatlankodással említi, hogy a társadalom a nevelőséget, a tanítói állást lenézi.

[2]) Szigoruan elitélték a szülőket, kik gyermekeik nevelését elhanyagolják, és magasztalva említik azokat, kik az ifjúság nevelésének szentelik életöket.

[3]) Madame de Maintenon szintén félti növendékeit a szülők rossz befolyásától. A Saint-Cyrban nevelt leánygyermekek évharmadonként csakis egyszer és akkor is legföljebb egy rövid félórára láthatták szülőiket.

válogatták össze. A választásnál azonban nem annyira a gyermek természetes képessége, mint inkább a gyermekben rejlő «erénymagvak» voltak döntők.

Fősúlyt fektettek a keresztény-erkölcsi nevelésre, a szív művelésére. Az értelem fejlesztésére is törekedtek, de nem tudóst, hanem keresztény embert akartak nevelni. Fájdalom, a test nevelésével, edzésével nem igen gondoltak. Szerintök a test a szenvedély, a bűn kútforrása; ellenség az, melyet fékezni kell s legyőzni. [1])

A klasszikus nyelvek művelésére nagy gondot fordítottak. Az írók megválasztásában szigorúan jártak el és a görög és latin könyvekben a szabadabb helyeket kitörölték. Azonban megesett rajtok, hogy Terentiust is olvastatták, mely következetlenséget Racine később szemére is lobbantotta tanárainak. [2])

Az anyanyelvet tanulmány tárgyává tették és a klasszikus írókat franczia nyelven magyarázták. Merész újítás és figyelemre méltó reform volt ez.

Gyakorlati szabályaik komoly, tapasztalt, szerető tanítókra vallanak. Itt csak a legfőbbek felsorolására szorítkozom: Mindenek előtt jó példát kell mutatni a gyermeknek. A tanítónak azon kell lennie, hogy a tanuló bizalmát, szeretetét megnyerje; ezt pedig szelid s igazán atyai eljárása által érheti el. A gyermek hibáit, gyengéit türelemmel nézze; s minél gyöngébbek, tökéletlenebbek, annál nagyobb szeretettel viseltessék irántok, nehogy elcsüggedjenek. Inkább kérőleg hasson, mint parancsszóval; mert a tanító túlszigorú tekintete, hatalmaskodó viselete elriasztja a gyermeket. A tanítónak tudnia kell a gyermek szívéhez szólani, felfogásához leereszkedni, hogyha magához akarja emelni. A rossztól szüntelenűl óvni kell «a kis lelkeket». A tanító szigorúan vizsgálja meg, vajjon nem ő-e az oka a tanítványaiban észlelt hibáknak. Mielőtt a gyermeket megbüntetné, imádkozzék, nehogy haragja vagy indulata elragadja. Eleinte jel által figyelmeztesse a gyermeket, azután

[1]) A klasszikus ókor tanulmányozásával több gondot kezdtek fordítani a test nevelésére. Rabelais és Montaigne a XVI., Locke a XVII., Rousseau a XVIII., Hufeland a XIX. században hathatósan sürgették a testgyakorlatot és diadalra emelték az ókor emez igaz mondását: Mens sana in corpore sano. — Különben Lancelot, mint a Conti herczegek nevelője, minden reggel nagy sétákat tett tanítványaival. (Fontaine II. 479.)

[2]) Oeuvres IV. 281—282.

következzék a dorgálás és csak a legvégső esetekben a testi büntetés. Általában ezt tartották: *parler peu, beaucoup tolérer, prier davantage.*

Ily szellemben nevelték a kis Racine-t Port-Royal kis iskoláiban és hasonló szellemben nevelték az apáczák a leánygyermekeket Port-Royal de Parisban. És kik voltak Racine tanárai? «Nem voltak azok közönséges emberek», mondja Racine maga Port-Royal «Rövid történeté»-ben. «Elég annyit mondani, hogy egyikök a hírneves Nicole vala; a másik ugyanaz a Lancelot, a kinek az Új Görög és Latin Nyelvtanokat köszönhetjük, melyek *Méthodes de Port-Royal* név alatt oly ismeretesekké váltak.»[1] Nicole Racinet latinra és a humaniórákra tanítá; Lancelot, a nagynevű hellenista, a görög nyelvre és mennyiségtanra.

De úgy látszik, hogy a kis Racine legkedveltebb tanárai a lelkes Le Maître és a szelídlelkű Hamon valának. Teljes szívvel-lélekkel ragaszkodott hozzájuk.

Le Maître különös előszeretettel viselkedett a fiatal árva iránt, *édes fiá*nak nevezte, a ki viszont őt *édes apjá*nak szólította. És Racine, Port-Royal Eliacinje, később mégis mint Joas kegyetlenűl neki ront a szent helynek, mely kebelére fogadá, dajkája, új otthona vala. És éppen a ki őt legjobban szerette, Le Maître iránt tanusította felindulásában a legnagyobb hálátlanságot: a boldogultnak emlékét sem hagyta pihenten. De mint sírhatott későbbi éveiben, ha szeme elé került Le Maîtrenek ama kedves levélkéje, melyet bujdosó tanára 1656. márcz. 21. rejtekhelyéből Bourg-Fontaineből írt «pour le petit Racine à Port-Royal». «Isten veled kedves fiam, írá, szeresd mindig apádat, a mint ő téged szeret».[2] Tudjuk, hogy Racine maga a tanárai iránt elkövetett háládatlanságot élete legcsúnyább tettének tartotta.[3] És később annyira megbánta hibáját, hogy alig merjük ezért szemrehányással illetni.

---

[1]) Érdekes latin nyelvtanának egy megjegyzése: «Több dolgot elhagytam, mert kevéssé fontosnak találtam. Megemlékeztem Quintilianus bölcs tanácsáról, hogy t. i. az ügyes grammatikus tudományának egy része abban áll, tudni, hogy vannak dolgok, a melyek nem érdemesek a tanításra s tanulásra».

[2]) Oeuvres VI. 371—2.: «Bonjour, mon cher fils. Aimez toujours votre papa, comme il vous aime».

[3]) Lásd alább a X. fejezetet.

Le Maître és Port-Royal többi tanára a jezsuiták által támasztott viharok alkalmával bujdosni voltak kénytelenek. [1]) Racine hihetőleg Port-Royalban maradhatott rokonaival, vagy Vaumurier várában tanult a fiatal Chevreuse herczeggel [2]) Lancelot vezetése alatt. Igen valószínű, hogy Racine ez időtájt a kegyeslelkű Hamon tanítványa is volt. A szeretetreméltó orvos annyira megnyerte a fiatal ember szívét, hogy Racine még halálos ágyán is megemlékezett róla s azt kivánta, hogy e nemes ember lábaihoz temessék.

Természetes, hogy a tehetséges és szorgalmas Racine Port-Royal kitűnő tanárainak vezetése alatt nagy haladást tett a tudományokban. Tankönyveibe és olvasó könyveibe írott jegyzetei, valamint fönmaradt írásbeli gyakorlatai, fordítási kisérletei és

---

[1]) Port-Royal, illetve a nagy Arnauld és a jezsuiták közötti ellenségeskedés 1641-ben új lángra lobbant (l. 238. 6. jegyz.). A jezsuiták a vitát a római szék elé vitték s kivánták, hogy Arnauldnak «*De la Fréquente communion*» cz. könyve elitéltessék. Nem értek czélt. Erre a legaljasabb vádakkal léptek föl és Port-Royal apáczáit sem kimélték: elvetemülteknek, vallástalanoknak és erkölcsteleneknek nevezvén őket, kik a szentségekben nem hisznek. Pascal 11-ik és 16-ik levelében indignatióval szól e vádakról. De a jezsuiták még tovább mentek. Arnauld-t államellenes törekvésekkel vádolták és a kormányt és az ifjú király szívét is elfogulttá tették Port-Royal irányában, mert a látszat csakugyan ez ellen vallott. A Fronde véres polgárháborúja után ugyanis sok elégületlen, megtört lelkü avagy kegyvesztett főúr s magas rangú nő Port-Royal csendes magányába vonult vissza, vagy oda látogatott gyakrabban, mint pl. Gondy Retz bibornok, La Rochefoucauld és a jezsuiták ellenfele Pascal. Némelyek külön épületeket emeltek maguk és barátjaik részére Port-Royal területén. Ott éltek többek közt: Liancourt herczeg feleségével; Guimené (szül. Rohan Anna) herczegnő, Gonzago Mária-Lujza, a későbbi lengyel-királyné; Sablé marquise, Conti herczeg és nővére a hírneves Longueville herczegné stb. A jezsuiták által támasztott vihar 1656-ban tört ki. A szerzeteseket szétkergették, a kis iskolákat (a jezsuita intézetek versenytársait) feloszlatták és a tanulókat haza küldték.

[2]) Luynes herczegnő, a híres Chevreuse herczeg anyja, férjével Port-Royal mellé akart vonulni. Szomszédságában építé tehát Vaumurier várát (és az apáczák részére szép hálótermet is). De mielőtt az épületek elkészültek volna, a herczegnő meghalt. Az ifjú Chevreuse herczeg, Lancelot tanítványa, Racine barátja és minden időben jóakarója lőn. Racine Lajos, e barátságról szólva, Quintilianus szavait idézi: «Az ifjúkorban kötött barátság csak az élettel együtt végződik».

egyéb füzetei komoly törekvésre, érett gondolkodásra s világos főre vallanak. [1])

De hogy Racine valamennyi franczia költő közül, Chénier Andor mellett, legközvetetlenebbül meríthetett a görög klasszikusok forrásából, azt Lancelot Claudiusnak köszönheté. E nagytudományú férfiú megkedveltette vele a görög irodalmat, és az ifjú Racine főkép a görög tragikusok műveibe mélyed el. Legnagyobb örömét abban lelte, ha az apátság gyönyörű erdeiben bolyonghatott: Sophokles- vagy Euripidessel kezében. [2]) Egy alkalommal Heliodorosnak «Les Amours de Théagène et de Chariclée» cz. görög regénye került kezébe.[3]) Mohó érdeklődéssel olvassa. Lancelot meglepi és a könyvet a tűzbe veti. Racine új példányt szerez, mely hasonló sorsban részesül. Racine nem mond le a regényről, a kiváncsiság bántja, egy harmadik példányt szerez. Hihetetlen gyorsasággal megtanulja az egész regényt, azután maga adja át tanárának e szavakkal: «Most már elégetheti ezt is». Hallgatással mellőztük volna e csekélységnek látszó esetet, az ifju Racine gyermekes magaviseletét, ha az egész emberre oly jellemző nem volna. Az ifjú Racine bámulatos emlékező tehetségén kívül, ízlését árulja el. Természetesnek találjuk, hogy a szerelemnek jövendő költője Heliodoros érzelgős historiája iránt oly legyőzhetetlen kiváncsisággal viselkedett. Másrészt látjuk, hogy az ifjú Port-Royal szigorú nevelése daczára kapva-kap a tiltott gyümölcsön. Érezzük, hogy emancipatiójának órája közeledik. Magaviselete, eljárása rendkívüli szívósságra, mondhatnók daczra, ironikus sőt maliczíósus hajlamra vall.

És ilyennek fogjuk ismerni a nagy költőt, az embert is. A mihez fog, teljes szívvel-lélekkel neki adja magát; szófogadó, békés, majdnem női szelidségű természete mellett izgékony, heves és daczos. Fölindulása első perczében gúnyra, sértésre, személyeskedésre hajlandó; de az indulat lecsillapultával őszinte megbánásá-

---

[1]) Oeuvres VI. — *Brouillons et extraits faits presque à la sortie du collège de 1655 à 1658.* Kézirat a Bibliothèque nationale-ban. *La Rochefoucauld-Liancourt* V. VI. köt. A kézirat számos javításai mutatják, hogy Racine fáradalmasan tanulta az írói mesterséget.

[2]) Boileau, Perraulthoz írott nagy levelében (1700) ezeket mondja: «*Ce sont Sophocle et Euripide qui ont formé Racine.*»

[3]) Heliodoros a negyedik században élt és állítólag e műve miatt elveszté püspöki székét.

ban minden lehetőt megtesz, hogy kiengesztelje, a kiket megsértett. És e mellett Port-Royal mély vallásos érzést tett állandóvá szívében. Ifjúsága könnyelműségre ragadja, de jellemének alaptulajdonsága, a komolyság, újra visszatér, hitének éltető melege is újra fellobban. Port-Royal minden tekintetben kitörölhetetlen jegyet nyomott Racine jellemére, erkölcsi és szellemi életére.

Racine 1658-ban került Párisba. De mielőtt oda követnők, első költői kisérleteiről kell megemlékeznünk. Racine Port-Royalban latinúl és francziáúl verselt. Érdekesek e zsengék, az ifjú múzsának első megszólamlása; de sem eredetiség, sem költőiség nem jellemzi ez első kisérleteit. Latin versei jobbak franczia verseinél; amazokat nagy költők mintái nyomán, ezeket tanárainak gyönge versei alapján írá. [1]) Port-Royalban készült versei általában mély vallásos érzelemre vallanak.

Figyelemre legméltóbb költeményei a következők:

1. Az *Ad Christum* cz. elegia, mely 1656-ban készült, midőn a kis iskolák tanítóit és tanulóit a jezsuiták vádaskodása alapján Port-Royalból elűzték. Pascal ekkor írá halhatatlan röpiratát «Les Lettres provinciales», a kis Racine pedig panaszos dalát, melyben a gonoszoknak tanárain és iskoláján elkövetett méltatlanságát mondja el és a magas egektől békét és derült napokat kér. Mintha Eszther és Athalia kardalainak előhangját hallanók, melyekben Israel romlása fölött panaszkodnak. [2])

2. Az a hét óda, melyekben Port-Royal csendes magányát,

---

[1]) Tanárai ugyanis néha verseléssel is foglalkoztak. Fontaine megőrzé emlékirataiban (I. 87—90) Le Maître de Sacynak egy kedélyes költeményét, melyben édes anyjának a négy különböző színű pénzzsacskóért a maga és testvérei nevében köszönetet mond. Különben vallásos hymnusokat írt és fordított. — Arnauld d'Andilly is verselt, ismeretes az *A la solitude* cz. ódája. Megjelentek e versek egyebekkel vegyesen 1670-ben *Recueil des poésies chrétiennes et diverses* cz. két kötetes gyűjteményben, melyhez Lancelot előszót írt, La Fontaine pedig Conti herczegnek szóló ajánlást.

[2]) Oeuvres IV. 208—210:

«Hanc tutare domum, quæ per discrimina mille,
  Mille per insidias vix superesse potest. . . .
Tu spes sola, Deus, miseræ. . .
. . . .
Quem dabis æterno finem, Rex magne, labori?
  Quis dabitur bellis invidiæque modus?
. . . .

természetes szépségeit, virágos rétjeit, árnyas erdőit, a tó tükörét... énekli meg. [1])

3. Mindezeknél kitünőbbek a *Hymnes du Bréviaire romain*; de ezeket Racine későbbi éveiben nemcsak kijavította, hanem újra átdolgozta. [2])

III.

Páris.

Racine 1658-ban őszszel hagyá el Port-Royalt, hogy Párisban a Collège d'Harcourt-ban a bölcselet tanulmányának adja magát. Port-Royal nyugodtan bízhatta növendékét ez intézetre, mert hisz feje ama Fortin Tamás vala, a ki a collegiumban Pascal híres «Levelei» közül többet ki mert nyomatni 1656-ban.

Hogy mint tölté Racine az esztendőt a collegiumban, arról mit sem tudunk. Még levele sem maradt abból az időből. Jegyzeteiből azonban látjuk, hogy legnagyobb kedvvel az erkölcstant tanulta.[3])

Hihető, hogy rokonai, a kik oly féltő gonddal nevelték s oly szép reményeket kötöttek hozzá, nem hagyták egészen magára.

(Mintha Athaliában [810—11] e versekre gondolna, midőn így zeng:

«Combien de temps, Seigneur, combien de temps encore
Verrons-nous contre toi les méchants s'élever ?».)

Huc quoque nos quondam tot tempestatibus actos
. . . .
Pacem, summe Deus, pacem te poscimus omnes:
  Succedant longis paxque quiesque malis.
Te duce disruptas pertransiit Israel undas:
  Hos habitet portus, te duce, vera salus».

[1]) *Le Paysage, ou Promenade de Port-Royal-des-Champs.* (Oeuvres IV. 19—43.)

[2]) Oeuvres IV. 90—137. Corneille az egész breviariumot lefordította. (Oeuvres IX. Régnier: les grands écrivains.) Fordítása 1670. jelent meg. A két fordítás sem stilus, sem kifejezés, sem fordulat tekintetében nem hasonlít egymáshoz, egészen külömböző jellemüek.

[3]) Érdekes Racine e jegyzete: *Passio neque virtus est neque vitium* = a szenvedély sem nem erény, sem nem vétek. Az egyikhez vagy a másikhoz vezet s az teszi az embert dramatikus személylyé. «Études littéraires et morales de Racine». (La Rochefoucauld-Liancourt, Oeuvres choisies VI. 61 l. 95 pont.)

Kétségkívül megkérték nagybátyját Vitart Miklóst, Lancelot régi tanítványát, hogy ügyeljen a fiatal emberre. Vitart szívesen fogadta a költőt családjába és Racine sok kellemes napot töltött ottan. [1]) Nemsokára testvéri szeretet fejlődött ki közöttük s a jó viszony egész életükön át tartott. [2]) E szeretetreméltó családi körben ismerkedett meg a fiatal Le Vasseur apáttal és a nálánál tizennyolcz évvel idősebb jó La Fontainenel, a ki Château-Thierryből gyakran bejárogatott Párisba. Kellemes víg czimborák voltak. Idejök legnagyobb részét korcsmában töltötték. [3]) Ők vezették be az ifju Racinet abba a világba, melyről Port-Royal-ban álmodozott:

Où tous les jours mille merveilles
Frappent les yeux et les oreilles. [4])

Nem sokára testi-lelki barátok lettek mindannyian. La Fontainenel a költészet iránt való kölcsönös szeretet fűzte össze Racinet, míg Le Vasseur úgy látszik gyöngédségével nyeré meg. E fiatal apát mindig szerelemről álmodozott. Majd a Parthénice név alatt megénekelt bájos Lucretiát szerette [5]); majd egy tizennégy éves mignonne után epedezett; [6]) sőt még Vitart ifjú feleségének

---

[1]) Vitart Miklós igen tekintélyes családba nősült 1658. elején. Nejét Le Mazier Margitnak hívták. Ennek apja *procureur au Parlement*, testvére pedig *avocat général au Châtelet de Paris, conseiller du Roi* vala. A nő férjét tiz évvel élte túl, meghalt 1693-ban nov. 29-ikén.

[2]) Mindig egy tető alatt laktak vagy közel egymáshoz. Úgy látszik, hogy Vitart hozta össze Romanet Katalinnal, neje rokonával, a kivel a költő oly boldog házas életet élt. Racine 1683. jul. 8. veszté el e derék rokonát és barátját. Két hóval halála előtt még keresztvíz fölé tartotta Racine második leánykáját.

[3]) Walckenaer *Histoire de la vie et des ouvrages de Jean La Fontaine.* Páris. 1824. 13 lap. Azonban megjegyzendő, hogy akkor tájban nem voltak a mai kávéházak s hogy az emberek korcsmába jártak, mint ahogy ma kávéházba járnak.

[4]) Költemény Vitart Antalhoz (Vitart Miklós öcscséhez) hihetőleg 1656-ból (Oeuvres I. 18.): «Hol mindennap ezer új csoda Foglalja el az ember szemét s fülét».

[5]) Racine levelei: (1660-ból); 1661. jan. 26., máj. 27., jun. 2. (Oeuvr. VI. 374, 384, 390—96.) De hogy ki volt ama Lucretia, bizonytalan. Racine maga is írt költeményt e Parthénicehez, hihetőleg Uzèsből (Oeuvres IV. 44—48.)

[6]) Racine levele 1661. máj. 27. (Oeuvres VI. 390—96.)

is udvarolgatott[1].) Rossz társaság, veszedelmes példa volt ez Racinera nézve. Ő volt a legfiatalabb a társaságban, melybe bevezették: alkalmazkodni kellett az idősebbekhez. És a mulatság zajában, a gyönyör közepette megfeledkezett Port-Royal jó tanításáról: rátért arra a sima útra, mely egészen más irányba vezette...

A jó Vitart bizonyára sok mindenről nem tudott. Hivatala és családi ügyei elfoglalták és Racine még akkor nem lakott vele egy tető alatt. De mihelyt tisztán fölismerte a helyzetet, a melybe öcscse sodródott, azonnal intézkedett. A jó rokont lelkiismerete is bánthatta, a mennyiben zsebe nagyon is könnyen és gyakran megnyilt Racine előtt. Állást teremtett eladósodott öcscsének. És 1660-tól Racinet a Chevreuse-palotában találjuk Vitart mellett, mint Luynes herczeg íródeákját.

Maga Vitart már régibb idő óta kezelte Luynes herczeg javait. 1657-ben Chevreuse herczegnő intendansának és Luynes herczeg (a herczegnő fia) titkárának czímezik. A herczeg szerette, becsülte és inkább barátjának, mint szolgájának tekintette.[2]) Racinet már Port-Royalból ismerte. Mind hárman Lancelot tanítványai valának. Úgy látszik tehát, hogy Racine alkalmazása nem járt nagy nehézséggel, sőt Luynes herczeg örömmel fogadta Vitart ajánlatát. Racine szép arcza, kellemes modora, engedékeny természete, műveltsége teljesen megnyeré a fiatal herczeget. Természetesnek találjuk tehát, hogy sokszor hosszan, bizalmasan társalogtak, együtt mulattak, a mit Racine gyakrabban említ leveleiben.[3])

Racinenak tehát hivatala volt; de úgy látszik, hogy az nem foglalta el minden idejét. Maradt elég ideje mulatságra, meg verselésre is. Barátjaival való viszonya nem szakadt meg, ámbár hihető, hogy most ritkábban lehetett kirugnia. Költői hivatása

---

[1]) U. o. E levélben megírja barátjának, hogy *Mademoiselle* Vitart, már mint Vitart*né* (mert a XVII. században a polgári nők mind *mademoisellek* voltak, még ha férjhez is mentek volt) rémülve kiáltá el magát, midőn olvasta, hogy Le Vasseur «*vízbe veti magát*». (Le Vasseur ugyanis fürdőbe ment és tréfásan írta e szavakat.) «Vitartnak feltűnt nejének rémületes felkiáltása s féltékenykedni kezdett, de neje ügyesen másra téríté a társalgást.»

[2]) Vitart első gyermekének Luynes herczeg és neje Chevreuse herczegnő, másik gyermekének pedig az ifjú Luynes marquis és jegyese Rohan Anna valának keresztszülői. (Oeuvres I. 177.)

[3]) Levél 1661 május 27. Oeuvres VI.

azonban mindig jobban és jobban nyilvánult, s 1660-ban valóban nagy irodalmi tevékenységet fejtett ki. Kisebb költeményei, sonettjei, madrigaljai, verses levelei avagy élczes és udvarias verssorokkal átszőtt tréfás levelei kézről-kézre jártak. Tetszettek, mert kellemesek és bizonyára jobbak valának az akkori szokásos terményeknél. Ez volt akkor a költők rendes fellépése. Neve ismeretes lőn, és a fiatal Racinet költő számba kezdték venni.

De a színpad vala a költők ambitiója. Tulajdonképpeni költőnek akkortájban csak a színműírót, elsö sorban a tragédia-írót tartották, másrészt a színmű is volt az egyedüli műfaj, mely némi anyagi jutalommal is járt. Racine is dráma-írói dicsőségről álmot dozott. Folyvást jár a színházba és az operába, melyet masináknak neveztek el.[1]) Keresi a színészek társaságát és megismerkedik a színésznőkkel is.[2])

De halljuk magát Racinet. Le Vasseur barátjához intézett levelei, a mellett hogy gyakran visszatérnek a szerelmes apát imádottjaira, érdekesen adnak számot a költő foglalkozásáról és ez idötájt elért sikereiről. «A sonettet teljesen átdolgoztam», írja 1660-ban.[3]) «Rá sem fog ismerni és ha érdemesnek tartja, megmutathatja Lucretia kisasszonynak is.» Hihetőleg a Mazarinhez intézett sonettről van szó, melyet az 1659. november havában kötött pyrenei békekötés alkalmából írt.

Port-Royal megrettent, megdöbbent ez első szárnypróbálgatásnál. Legkedvesebb tanítványa, kit tanárai annyi gonddal neveltek, kihez annyi jogos reményt kötöttek, egy csapásra meghazudtolja tanításukat. Világi költővé lesz s pályáját avval kezdi, hogy Port-Royal ellenfeleit magasztalja. És bekövetkeztek az intések, a szemrehányások minden felől, főképpen nénjétől, Ágnestől. A szegény Racine nem tudott hová lenni. Port-Royalnak igaza volt. De Racine költő akart lenni. Akkor tájban pedig szokásban volt az országos események megéneklése. Nemes versenynek tartották. A legjobb költemény jutalmat, írója dicsőséget nyert. Maga a jó La Fontaine is belevegyült a versenybe. Racine sem hallgathatott tehát. A Mazarinhez intézett sonett elveszett. De az általa fölidézett

---

1) Levele 1661-ből Le Vasseurhöz. (Oeuvres VI. 387—390.)

2) Névszerint Roste és Beauchâteau kisasszonyokkal. Az első a Marais, a másik az Hôtel de Bourgogne szinháznak volt tagja.

3) Levél 1660-ból vagy talán még 1659-ből. (Oeuvres VI. 373—4.)

vihar tartós lőn; nemcsak hogy le nem csendesedett, hanem dörgése idővel még erősödött. Port-Royal tudomást szerzett Racine életéről, társaságáról, viselt dolgairól s profán irodalmi munkásságáról.

Mert Racine ez időtájt nagyon szorgalmasan dolgozott. Munkáival azonban nagy zavarban volt. Szerette mások tanácsát kikérni, most meg nem merte verseit senkinek sem mutatni. Vitart és Le Vasseur voltak bizalmas emberei. «De Vitart el van foglalva», írja Le Vasseurnek [1]) «és különben is ritkán képes teljes figyelmét valamely dologra fordítani. Ugy hogy már-már egy vén szolgáló véleményét akartam kikérni verseimre nézve (mint Malherbe tette), midőn észrevettem, hogy az is jansenista . . . és hogy elárulhatna engemet. Az pedig végső romlást hozna reám; ugyis kapok levelet levél után vagyis excommunicatiót excommunicatio után szegény sonettem miatt.» 1660. szept. 5. elkeseredetten ír *Amasie* czimű színművének sorsáról. «E levél meg fog lepni», irja Le Vasseurnek. «La Roque, a Marais szinház befolyásos tagja, első felolvasásnál nagyszerűnek találta művemet, minden sora elbájolta. Azután elkérte a darabot, hogy nyugodtabban megtekinthesse. S íme ítélete». Elveti. «Roste kisasszony[2]) ugyancsak meg lesz lepetve, mivelhogy a darab nagyon tetszett neki. Vitart úr [3]) több okot tud vigasztalásúl felhozni és nem esik kétségbe. De én, valóban attól tartok, hogy a színészek most csak a gallimathiast szeretik, föltéve, hogy nagy szerző írta.[4]) Az óda már kész. Vitart úrnak adtam át, hogy Chapelainnek mutassa.»

Ez óda a *La Nymphe de la Seine* [5]) czímű költemény. Chapelain pedig az, a kit akkortájban a Parnassus fejedelmének, a legnagyobb költőnek tartottak. Colbert miniszter bizalmi embere volt. Az ő ajánlatára osztattak ki az írói jutalmak és írói pensiók. Látjuk, hogy Racine jól választja meg embereit; tudja, hogy kihez kell fordulni.

---

[1]) Levele 1660. szept. 13-áról. *La Nymphe de la Seine* cz. ódája alkalmából. (Oeuvres VI.)

[2]) L. 249. lap 2. jegyz.

[3]) Racine nagybátyja iránt való tiszteletét az által is kifejezte, hogy leveleiben, ha róla szól, mindig úrnak nevezi. (Ez volt a szokás Port-Royalban.)

[4]) Kérdés, vajjon nem a nagy Corneillere czéloz-e?

[5]) Oeuvres IV. 49—64.

«Chapelain, írja Le Vasseurnek,[1]) a legnagyobb szívességgel nézte át az ódát, jóllehet beteg volt. Három napig tartotta magánál. Megjegyzéseit írásban tette meg és én nagyon is követtem tanácsát. Vitart úr sohasem volt jobbkedvű, mint éppen e látogatás után . . . Chapelaintől, akaratom ellenére, Perrault Károlyhoz ment. Perrault szintén kedvezően szólt az ódáról. Vitart úr feljegyezte megjegyzéseit s én követtem, egy-pár kivételével, melyekre nézve még magát Apollót sem követném. Perrault azt mondta, hogy az óda tizszerte többet ér színműveмnél.[2]) És most halljad Chapelain szavait. Szó szerint idézem, mint az evangyéliom szövegét, a legcsekélyebb változtatás nélkül: «Az óda szép és költői. Van benne több versszak, melyek különbek nem is lehetnek. Ha az általam megjelölt pár hely kijavíttatnék, valóban igen szép költemény válnék belőle». Chapelain nagyon ostromolta Vitart urat, hogy nevezze meg előtte az óda szerzőjét. Leglényegesebb megjegyzése a tritonokról szóló versszakra vonatkozott. A tritonok ugyanis nem éltek folyókban, hanem csakis tengerekben. Az egész versszakot át kelle változtatnom; az pedig annyi nehézséggel járt, hogy inkább szerettem volna, ha a tritonok mindenestől a vízbe fúlnak.»

Ez az óda Racinenek nyomtatásban megjelent legelső műve. Nem remekmű; de több versszaka sikerült s könnyedség és eleganczia jellemzi. Egészben véve a mindennapi divatnak hódol. A királyt legnagyobb hódítónak mondja, 1660-ban![3]) A Szajna Nymphája pedig boldognak érzi magát, hogy a királyné birodalmában folyhatik.[4]) Azután van az ódában elég csillag, nap, páratlan szépség, Tájo aranya, Indiák kincsei és több efféle, hogy megnyerhette Chapelain és Perrault tetszését.[5]) De általában Racine ódáját

---

[1]) Levél 1660. szept. 13-ikáról. (Oeuvres VI.)

[2]) Úgy látszik, hogy *Amasie*-ről van szó. Perrault erősen megbirálhatta a darabot, mert Racine az ódát nem akarta bemutatni neki.

[3]) *Le plus grand conquérant qui soit en l'univers.* De az 1671-ik évi kiadásban e vers így hangzik: *Un roi qui de son nom remplit tout l'univers.*

[4]) *Mais de couler sous votre empire,*
C'est plus que de régner sur l'empire des mers.

[5]) Lám, ha Boileau idején közbe nem lép, Racine Chapelain és Perrault ízlésében és pártfogásuk alatt fejlődött volna tovább. Késön vagy talán soha sem lett volna azzá, a mivé lett. Racine költői pályája úgy is rövid vala. Jó mesterre volt szüksége, hogy, kevés kisérlet után, remekműveket alkothasson.

jobbnak találták mind ama költeménynél, melyek a király házassága alkalmából készültek.[1]) Chapelain, a ki Racineban fölismerte a költőt, ajánlá Colbert miniszternek, a miniszter a királynak, és a fiatal költő buzdításúl száz louis d'ort[2]) kapott a király nevében. Eme kitüntetés Racine nevét egyszerre ismeretessé tette. De hírneve eljutott Port-Royalba is. Újra ismétlődtek tanárainak, rokonainak intő, figyelmeztető és panaszkodó levelei. A folytonos szemrehányások mind jobban elidegenítették Port-Royaltól.

De kisérjük időrendben.

Az 1661 január 26-iki humoros levele Babylonból van keltezve. A költő ugyanis Chevreuse várában való hivatalos tartózkodását babyloni fogságnak nevezi. «Talán azt várja», írja Le Vasseurnak, aki nem váltotta be azt az igéretét, hogy Racinet Chevreuseben meglátogatja, [3]) «hogy megírom, mennyire unatkozom Babylonban, és elrecitálom Jeremias panaszait. Nem teszem, mert nem akarom, hogy sajnáljon, s mert tudom, hogy úgy sem szánna meg. Ellenkezőleg megmutatom, hogy igen is jól töltöm időmet. Eljárogatok a korcsmába kétszer-háromszor is napjában. Parancsokat osztogatok kőmiveseknek, üvegeseknek és asztalosoknak. Szépecskén engedelmeskednek és a munka után egy kis borravalót kérnek. A herczeg és pair szobájában lakom. Ez aztán fényűzés, különösen ebben a koldus fészekben! De van ám ártatlanabb mulatságom is, mely talán első tekintetre nem látszik mulatságnak. Élvezem a magányos élet minden gyönyörét. Öt-hat órát kivéve, egész nap egyedűl vagyok, csendben, zajtalanúl. A szél azonban nem zajtalan, hanem oly nagyokat üt, hogy néha a ház is megrendűl belé. De van egy költő ki azt mondja:

«O quam jucundum est recubantem audire susurros
Ventorum, et somnos, imbre juvante, sequi!»[4])

---

[1]) A király mennyegzője 1660. junius 3. ment végbe, Párisba való bevonulása augusztus 26. történt.

[2]) Egy louis d'or körülbelűl egy magyar aranyat vagyis tizenegy frankot ért.

[3]) Oeuvres VI. 384—387.

[4]) Mily kellemes, ágyba dűlve, hallgatni a szelek süvöltését, s az eső zugásánál elszenderűlni. — Racine vagy nem emlékezett jól Tibullus soraira, vagy talán csak Port-Royal átidomított alakjában ismerte. Az eredeti így hangzik (Tibullus lib. I. eleg. 1.):

Quam juvat immites ventos audire cubantem,
Et dominam tenero detinuisse sinu;

«De hiába, nem tudok hozzászokni a szélhez, megakadályoz az alvásban, oly szörnyű. Azt hiszem, a költő a szelek alatt ama hízelgő zephyreket értette, a melyek

«. . . . . dibattendo l'ali
Lusingavano il sonno de' mortali.»[1])

Verseket olvasgatok és csinálni is próbálgatok. Most éppen Ariosto kalandjait olvasom; és magam sem vagyok kalandok nélkül. Tegnap egy kisasszony sergent-nak nézett . . . . Íme, így töltöm időmet Babylonban. Ezek után tehát arra kérem, hogy látogasson meg. . . . Együtt megyünk majd a korcsmába. Önt majd kommisszáriusnak fogják nézni és az egész helység reszketni fog előttünk. . . . Lucrétiát tiszteltetem. Mondja meg neki, hogy legalázatosabb sergentja s szolgája vagyok. Értse, a hogy neki tetszik.»

E levélből látjuk, hogy Racinenak a hivataloskodás nem igen volt inyére. De viszont a babyloni fogság időt engedett neki elmélkedésre, olvasásra és verselésre. Később ismét egy színdarabról emlékezik: *les Amours d'Ovide.* «A darab tervét», írja Le Vasseurnak,[2]) «megcsináltam, ismételten átdolgoztam és most immár tökéletességben van előttem. Felhasználtam Beauchâteau kisasszony minden megjegyzését. Ovidius második Juliájának nevezem abban a levélben, melyet tegnap írtam neki.[3]) . . . . . Továbbá átolvastam és jegyzetekkel kisértem hősöm minden munkáját és már néhány verset is írtam.»

Hogy e darabból mi lett, kidolgozta-e, befejezte-e, bizonytalan. De a tárgy megválasztása, Ovidius műveinek gondos tanulmánya ismét elárulja a szerelem későbbi költőjét. És e levél azonfelül pillantást enged a költő műhelyébe. Látjuk irodalmi pályája kezdetétől, mily gondosan gyűjti az anyagot, tervét újra meg újra átdolgozza és csak azután fog az íráshoz. Fia (Emlékirataiban) még azt teszi hozzá, hogy Racine előbb prózában írta meg munkáit.

Aut, gelidas hibernus aquas quum fuderit Auster,
Securum somnos, imbre juvante, sequi!

[1]) «Szárnyaikat libegtetve
A halandókat álomba ringatják.»
(Torquato Tasso, Gerusaleme Liberata XIV. 1.)

[2]) Levele 1661 junius hóról. Oeuvres VI.

[3]) Lásd: 249. lap 2. jegyz.

Ha ezzel készen volt, a darabot már késznek mondta; annyira könnyen ment neki a versbe szedés.

Azalatt súlyos napok következtek Port-Royalra. Az ifjú király gyóntatója jezsuita volt s ennek az útján rendtársai megnyerték a király szívét. Elfogulttá tették Port-Royal irányában. A jansenismust új eretnekségnek hirdették, államellenes törekvésekkel vádolták. És a látszat mellettük szólott. A prædestinatió tana ugyanis a kálvinisták dogmája; a Port-Royalba és közelébe vonúlt főurak és általában Port-Royal barátainak nagy része, a Fronde-háborúban szerepeltek: az elégületlenek, a kegyvesztettek valának. A király mindezt rossz szemmel nézte s mihelyt trónra lépett, azonnal szabadúlni akart e veszedelmes szektától.

A király megbizottjai 1661 ápr. 23. megjelentek Port-Royal de Parisban és másnap a Port-Royal des Champsban.[1]) Az iskolákat bezárták, a tanulókat s apácza-növendékeket haza küldték és az új fölvételeket megtiltották. Ez az ú. n. «nagy dispersio». A tanárok menekültek és elrejtőztek. A ki idején el nem tünt, vagy a kit később elfoghattak, a Bastilleba került.[2]) Jul. 12-ikén új vizsgálat kezdődött, mely szept. 2-ikáig tartott. Az öreg Angelikát halálos ágyán hallgatták ki. Elkeseríték utolsó óráját annak, ki egész életét az erénynek s Port-Royalnak szentelé. Napról-napra szomorúbb hírek terjedtek s általános volt a fájdalom, a kétségbeesés Port-Royal hívei közt.[3])

Hát Racine?! Racine, kit Port-Royal nevelt, ki 1656-ban oly megható hangon fejezte ki fájdalmát a tanárain és iskoláján elkövetett méltatlanság miatt, — Port-Royal szerencsétlenségét, úgy látszik, saját fölszabadúlásának tekintette. Tanárainak és rokonainak intései tehát annyira elkeseríték, hogy háládatlan lőn irántuk. Le Vasseurhöz intézett levelében hideg tréfákat enged meg magának, kegyetlen gúnyt űz az üldözöttek tiszteletreméltó fájdalmából.[4]) És ha nem veszszük is komolyan ama hideg szókat,

[1]) Már 1661 márcz. 7. jelent meg egy királyi parancs Retz bibornok, a Port-Royal barátja ellen. E szerint «mind azok, a kik vele egyetértenek avagy leveleznek, fogsággal és vagyonvesztéssel fenyítendők»· Oeuvres VI. 379. (Oeuvres de Retz. Régnier-Feillet: les Grands écrivains.)

[2]) L. 238. lap 5. és 6. jegyz.

[3]) Oeuvres IV. 510.

[4]) Levele 1661 jun. haváról. (Oeuvres. VI.) «Singlin már nem ül Szent Ágoston trónján, — írja — ,Percutiam pastorem et dispergentur

melyeket úgy könnyedén oda vetett, talán a nélkül, hogy szíve érezte volna: mégis elbámulunk, hogy Racine mily utat tett meg e rövid idő alatt, mily távol van már Port-Royaltól s hogy még mind jobban távolodik.

Ez időben szülővárosába La Ferté-Milonba is gyakrabban ellátogatott, hol számos rokona élt. De úgy látszik, ott sem volt otthon ülő, hanem könnyelmű és kalandozó, a miért nővére, kit gyöngéden szeretett, időről-időre szelid szemrehányásokat tehetett neki. A Port-Royalból vett hírek nem voltak épületesek. Le Vasseurről nem lehetett valami kedvező véleményök. La Fontainet ismerték, mert La Ferté-Milonból nősült s ott gyakran megfordult. De éppen azért, mert jól ismerték, nyugtalankodtak rokonuk miatt. Különösen az öreg Sconin, Racine nagyatyja, nem igen szenvedhette költőunokáját. Igaz, hogy az öregnek különös természete volt és Racine el is hanyagolta kissé.

Végre nővére is neheztelni kezdett. Nem írt, haragudott. Pedig a költő teljes szívvel csüggött rajta. Mindenképpen ki akar vele békülni. De maga sem mer írni. Már 1660-ban így kezdte egyik levelét: «El vagyok készülve arra, hogy levelemet, haragodban, melyet még mindig táplálsz irántam, olvasatlanúl eltéped».[1]) Azután ismét hallgatott. Végre megjött a várva-várt alkalom. «Vitart unokatestvérem nem sokára La Ferté-Milonba megyen», írja Marinak,[2]) «tehát én is küldök tőle levelet. Bár benned is volna annyi jóakarat, s írnál nekem, a mikor lehet. De te nem akarsz írni... Reméltem, hogy írsz, legalább egyszer minden hóban. De látom, hogy mindig haragszol. Meg akarsz büntetni azért, hogy, szerinted, elhanyagoltalak, mikor La Ferté-Milonban jártam.

---

oves gregis'. És a sok barátból alig maradt más, mint Guays és Maurice mester» — t. i. Port-Royal szállítója és szakácsa. — Természetes, hogy Port-Royal történetében egészen más hangon szól e szomorú eseményről. — Ugyancsak e levélben az öreg Vitart néninek, a jó des Moulins Claudiának fájdalmából is gúnyt űz. Korának könnyelműsége, heves természete s gúnyolódó hajlama messze ragadta. Rá sem ismernénk Port-Royal egykori tanítványára. — Később magához tér s nagyanyjának (Vitartné nővérének) halála alkalmából ezt írja Mari nővérének: «Kedves Vitart néni nagy segítségedre leszen. Ő nagyon szeret bennünket; ezentúl ő lesz a mi anyánk». (Oeuvres. VI.)

[1]) Levele 1660 márcz. 4. Oeuvres VI.

[2]) Levele 1661 jul. vagy aug. hóról. Oeuvres VI.

Többé nem is megyek oda teljes életemben. Hisz minden látogatásom elidegenedést okozott közöttünk. Nem vagyok e hát e részben a világ legszerencsétlenebb embere, mikor tulajdonképpen csakis a te kedvedért mentem oda. De minek is beszélek neked: te nem feleded el könnyen a haragot. Pedig mindent megtennék, csakhogy kibékítselek. Írd meg, hogy mit kivánsz. És ha csak az kellene, hogy minden héten írjak s hogy esküvel fogadjam, hogy egy pillanatra sem hagylak el, ha majd La Ferté-Milonba megyek (a mit nem sokára meg is teszek), teljes szívemből megfogadnám és megtenném. Aranyos papíron írok neked, remélve, hogy az is hozzájárul a béke létrehozásához. A te leveleidet pedig, még ha a legdurvább papirra írnád is, ép oly szívesen fogadnám, mintha arany betűvel írtad volna. Anyám rosszúl volt és még most sincsen jól... Ha majd írsz nekem, ha ugyan megteszed, írd meg, mint vélekedik felőlem a nagypapám s ha vajjon az utolsó látogatásom nem ártott-e nekem, mint az előbbiek.... Az Istenre kérlek, írj nekem mielőbb... Isten veled kedves nővérem, bocsásd meg eddigi hanyagságomat s hidd el, hogy örökre a tied vagyok.» Utóiratképpen pedig hozzá teszi: «Minden tettemről értesíteni foglak. Csak azt hidd felőlem, a mit magam írok meg.»

E levélből s különösen utóiratából látjuk, hogy Racine költői foglalkozása, de még inkább könnyelmű életmódja miatt egész családjával összeütközött. Pedig Racine szegény ember volt, a költői pálya anyagi jövedelemmel nem kecsegtette. A költők akkortájban a főurak avagy a király kegyadományaiból éltek. Nyugtalankodó, lelki javáért reszkető rokonai, kik a verselést semmittevésnek nézték, mindent elkövetnek, hogy a henye életből, a párisi rossz társaságból kiragadják. Pályaválasztásra szorítják. Luynes herczegnél elfoglalt állása sem elég jövedelmező, sem elég biztos nem lehetett. Adóssága Vitartnál nőttön nőtt. És ez adósság nyomta lelkét.

A rokonok az egyházi pálya felé akarják terelni. A Sconinek e pályán szép állásra emelkedtek. Anyai nagybátyját Sconin Antalt befolyásos embernek tartották, a ki maga is hitte, hogy könnyen szerezhetne unokaöcscsének valami priorságot vagy apátságot.*)

---

*) Sconin Antal La Ferté-Milonban született 1608 szept. 27. Egyházi pályára szánta magát s 1628. fogadalmat tett. Tehetségénél fogva gyorsan emelkedett. 1650 szept. 14-ikén a Szt. Genovéfáról czímzett káptalan feje

Magához csalogatta Uzèsbe, talán Port-Royalnak és rokonainak unszolására. És Racine engedékenyebbnek bizonyúlt mintsem remélték. Képzeletében föléledt Port-Royal csendes, erkölcsös élete, szívében fölébredt a vallás érzelme, mely nem is aludt ki sohasem. Viszont érzé, hogy mindent nem áldozhat föl szenvedélyének s azután az apát akkortájban félig világi, mondhatni irodalmi férfi volt; az egyházi állást tehát a költészet művelésével összeférőnek tartotta. Az apátság, priorság kenyeret, nyugodalmat, időt biztosított volna a költőnek. Végre tehát vallásos érzelmének s okoskodásának kölcsönös hatása alatt, talán nem is minden habozás nélkül, engedett a jó rokonok tanácsának, Vitart Miklós és Le Vasseur rábeszéléseinek *) és elfogadta nagybátyja meghivását. Uzèsbe készült.

IV.

Uzès.

Racine 1661 okt. utolsó napjaiban kelt útra. Ez volt egész életében a leghosszabb utazása. Körülbelül két hétig tartott. De alighogy megérkezik Uzèsbe, nagybátyja szíves hajlékába, szemét-szívét már is oda fordítja vissza, a honnan jött. Megemlékezik a távolban élő rokonairól, barátairól és nem minden bánkódás nélkül. Szorgalmasan levelez velök és levelei érdekes képét adják uzèsi életének. Szellemes, udvarias levelek, az őszinte barátság és ragaszkodás ömlengései; szép nyelven, gondosan írva. Tolla szabadabban mozog ugyan, de az illem határait nem lépi át. Kezdetben írott leveleit világias, enyelgő, pajzán hang jellemzi; gondtalan, derült kedélyre vallanak. A költő jól találja magát a napos ég alatt. A priorságra való kilátás reményében nagy a munkakedve: tanulja az egyházatyákat, de olvassa a költőket is és szorgalmasan versel. Későbbi levelei azonban nyugtalankodást, kedvetlenséget, elkeseredést, levertséget tükröznek vissza. A priorságra való

s három évi apátura lőn (supérieur général et abbé triennal dans le chapitre général de Sainte-Geneviève). Erélye sok ellenséget szerzett neki s a párisi püspökkel is egyenetlenségbe hozta. A congregatio tehát a három év letelte után szadabúlni akarván tőle, Uzès városába küldte. Ellenfelei nem elégedtek meg ezzel, hanem még azután is útjában voltak e derék s tehetséges ember minden törekvésének. Meghalt 1689-ben.

*) Racine levele Le Vasseurhöz 1662 ápr. 30. (Oeuvres VI.)

kilátás reménye mindinkább tünedezik. Derültsége, munkakedve fogy. Olvas, de nem tud írni. Elfogja az unalom és fölébred benne a vágy a párisi élet, illetőleg a költészet iránt.

De hogy mélyebben pillanthassunk a költő szívébe, halljuk őt magát. Lássuk benyomásait. Közöljük megfigyeléseit, észrevételeit, vallomásait, igéreteit, a melyekből megtudjuk, hogy Uzèsben való tartózkodása mily jó hatással volt szellemi és erkölcsi életére. Azután áttérünk jóakaró nagybátyjára és a meghiúsúlt priorság történetére.

«Utazásom szerencsésebb volt, mint sem reméltem», írja La Fontainenek,[1]) ki negyven éve daczára a fiatal Racinenal a legbensőbb baráti viszonyban élt. «Két napot töltöttem Lyonban... s két napig utaztam a Rhône folyón,» egészen új fedett hajón. (Az utazást a Rhône folyón veszedelmesnek tartották akkortájban, «az ördöngős Rhônetól mindenki fél,» írja Sévigné.) «Uzès városa magas hegyen, merő sziklán fekszik, úgy hogy a várost a legesősebb időben is száraz lábbal járhatjuk be. A mezőkön mindenfelé olajfákat látunk, melyeken a legszebb olajbogyók díszlenek»... «A napok a képzelhető legszebbek», írja Vitart úrnak.[2]) «A fák itt oly zöldek még most is, mint nálunk junius havában; és ma, a mint a mezőre kimentem, a meleget nagyon alkalmatlannak találtam. Képzelje, milyen lehet nyárban.» — És januárban[3]): «A legszebb napok, melyeket nektek tavasz nyújt, nem érnek föl azokkal, melyeket itt a tél enged nekünk. És május hava amott fönn sohasem tűnik föl oly kellemesnek, mint itt a január.» A déli természet csodaszerűsége mély hatással van az északi lakóra. Költői kedélyét, képzelődését elbájolta a boldog klima, mosolygó egével, csillagos éjszakáival, melyeken álmodozva merengett el. Bámulta novemberben a zöld fákat, márcziusban a virágos réteket és a teljes szépségökben díszlő rózsákat; a hosszúra nyúlt őszeket és a sietve jövő tavaszokat, melyek között a télnek alig jut hely.

A városban politikai egyenetlenség uralkodik. «A józan ész ritka, hűség egyáltalában nincs. A város minden lakosa rossz, érdek minden tettének rugója»...[4]) «Egymás élete ellen törnek

---

[1]) La Fontainehez 1661 nov. 11. (Oeuvres VI.)

[2]) Vitarthoz 1661 nov. 15. (Oeuvres VI.)

[3]) Vitarthoz 1662 jan. 17 v. 24. (Oeuvres VI.)

[4]) Le Vasseurhöz 1662 febr. 3. (Oeuvres VI.)

s mintegy szándékosan keresik az akasztófát. Átkozott egy város!»[1]) «De irántam előzékenyek nagybátyám iránti tekintetből,.. sőt nagyon is udvariasak, mert itt még jobban járják a ceremoniák, mint Italiában.»[2]) «Fölkeresnek, költőnek üdvözölnek ódám miatt,»[3]) «s minthogy tudják, hogy a könyveket nagyon szeretem, mindennap könyvekkel lepnek meg. Némelyek görög, mások másféle könyveket hoznak.»[4]) «Társaságukba hínak. De bár százszor jönnek értem s bár e tekintetben nagyon gyöngéd szívem vagyon, úgy hogy senkitől sem szeretek megtagadni semmit: mégis a megtagadás mellett maradok, nem járok ki s még sehol sem mutattam magamat.»[5]) A város nagyon nyugtalan. «Mindenütt csak kommisszariusokat látni. Egyátalán nem akarok ismerkedni, mert egy barátot szerezve száz ellenségem támadna. Nem engedek tehát hivogatásuknak: *mens immota manet.*»[6]) «És nagybátyám ezt igen jó néven veszi tőlem.»[7])

De e miatt maga is csodálkozik önmagán. «Sohasem hittem volna», írja Vitart úrnak[8]), «hogy képes vagyok visszavonúlt életre, és ön sem igen várta volna azt tőlem.» «Nincs itt hozzám való ember. *Non homo, sed littus, atque aër et solitudo mera.*»[9]) Képzelhetni, hogy ily viszonyok közt várva várja barátai levelét. Vitart úr «leveleivel két napon át társalog».[10]) Le Vasseur levelei kézről kézre járnak, mintha Languedoc levegőjéhez akarnának hozzászokni.[11]) De a párisi nyelven írott leveleket más oknál fogva is szereti. Lyontól fogva már nem értette a nép nyelvét és őt sem értették meg. A baj csak nőtt, a mint tovább haladt dél felé. Megírja, hogy mennyi

---

[1]) Vitart úrhoz 1662 jan. 17. (24.) (Oeuvres VI.)

[2]) Vitarthoz 1661 nov. 15. u. o.

[3]) Vitarthoz 1662 jan. 17. (24.) u. o.

[4]) Vitarthoz 1662 máj. 16. u. o.

[5]) Le Vasseurhöz 1662 febr. 3. és Vitart úrhoz 1662 máj. 16. (Oeuvres VI.)

[6]) Vitart úrhoz 1662 jan. 17. (24.) [Oeuvres VI.] Vergilius Aeneis IV. 449. «Lelkem rendíthetetlen marad.»

[7]) Vitart úrhoz 1662 máj. 16. (Oeuvres VI.)

[8]) Vitarthoz 1662 jan. 17. (24.) u. o.

[9]) Le Vasseurhöz 1662 febr. 3. (Oeuvres VI.) «Nincs ember mellettem, csak a tengerpart, levegő és a szomorú magány.» (Cicero Atticushoz I. k. 18. lev.)

[10]) Vitarthoz 1662 jan. 17. (24.) (Oeuvres VI.)

[11]) Le Vasseurhöz 1661 decz. 26. u. o.

félreértés eredt már ebből. «Azért csak írjon, írjon, kérem, legalább könyörületből», írja Le Vasseur-nek.[1] «Ki vagyok téve annak a veszedelemnek, hogy elfelejtem azt a kevés francziát is, a mit tudok. Mindennap jobban elszokom tőle és nemsokára csak parasztnyelven beszélek majd... Szolgálatot tesz nekem, ha kissé azon nyelven szól hozzám, melyen Párisban beszélnek.»

Kevéssel Uzèsbe való érkezése után Nîmes városába ment. Csodálja az amphitheatrumot, mely roppant kövekből épült. Kifelé nyilt, széles arkádokkal, befelé köröskörül nagy kőülésekkel, melyekről a nép a vadak és gladiatorok küzdelmét nézte.[2] «Maga a város szép, folytatja, s nincs mulatság, mely itt föllelhető nem volna:

Suoni, canti, vestir, giuochi, vivande,
Quanto può cor pensar, può chieder bocca.[3])

«Elmentem megnézni a tűzi játékot...[4] Kétségkívül nagyon szép volt... De én nem ügyeltem rá eléggé, hogy részletesen leírhatnám. Más látni való foglalt el. Voltak ugyanis körülöttem arczok, melyeket a tűzi játék fénye megvilágított. Meg nem állhattam, hogy ne nézzem és bizonyára ön sem állotta volna meg. Mert nem volt közülük egy sem, a kinek ne mondta volna szívesen:... *Ne fastidias hominem peregrinum inter cultores tuos admittere: invenies religiosum, si te adorari permiseris.*[5] De én nem is gondolhattam arra. Csak suttyomban nézhettem őket; egy tisztelendő úr volt velem, a ki nem szeretett nevetni.

«E parea, più ch'alcun fosse mai stato,
Di conscienza scrupulosa e schiva.»[6]

Komolynak kellett hát lennem mellette, vagy legalább olyannak tünnöm föl.»

---

[1]) Le Vasseurhöz 1661 decz. 26. u. o.

[2]) Le Vasseurhöz 1661 nov. 24. u. o.

[3]) Ariosto *Orlando furioso*, IV. 32. versszak: «Zene, dal, díszruha, játék, lakoma, A mit a szív csak kigondolhat, a száj csak kívánhat.»

[4]) A tűzi játékot a dauphin születésének ünnepére tartották nov. 22-ikén.

[5]) Petronius: Satyricon 127: «Ne vonakodjál elfogadni udvarlóid közzé az idegent: buzgónak fogod találni, ha megengeded, hogy imádjon».

[6]) Ariosto: Orlando fur. II. 13 versszak: «Szőrszálhasogatóbb és szigorúbb lelkiismeretűnek látszik, mint bárki valaha».

A leányok szépsége volt az első, mi az ifjú Racinenak Uzès táján feltünt: «Meg nem állhatom», írja La Fontaine-nak,[1] «hogy a vidék szépségeiről egy szót ne szóljak. Sok szépet hallottam róluk Párisban», de az mind semmi a valósághoz képest. «Akármely falusi leány vagy foltozó varga leánya versenyre kelhet szépségre a Fouillouxkkal, a Mennevillekkel[2]... *Color verus, corpus solidum et succi plenum.*[3]) De minthogy az első dolog, a mit nekem mondtak, az volt, hogy vigyázzak magamra: nem akarok tovább is szólani róluk, annál kevésbbé, mert... *Domus mea domus orationis.*[4]) Ezért el lehet készülve arra, hogy e tárgyról egyáltalában nem fogok írni.[5]) Azt mondták nekem: Légy vak! Ha nem tudok is egészen vak lenni, legalább némának kell lennem. Mert lássa: rendesnek kell lennem a rendesekkel, a mint hogy farkas voltam önnel s a többi farkas komával.»

És annyi szépség közepette nem csodálkoznánk, sőt természetesnek találnók, ha a költő ifjú szíve szerelemre gyuladt volna. De nem. Uzèsben nem érzé azt a szenvedélyt, melynek báját, dühét később oly meghatóan tudta festeni. Erre nézve positiv állítást tesz, a föltevésnek tehát helye nincs. «Tudom, hogy mért nem ír», írja Le Vasseurnek,[6]) «és mért felejtett el. *Amor non talia curat.*[7]) Igen is az foglal el, van róla tudomásom... Hozzám a szerelem nem tér be, jóllehet szükségem volna társaságra. De jobb egyedül maradni, mint sem oly veszedelmes vendéget fogadni. Hanem azért ne vádoljon vadsággal, érzéketlenséggel:

---

[1]) La Fontainehoz 1661 nov. 11.

[2]) A Fouilloux és Menneville kisasszonyok a királyné udvarhölgyei valának. Mind a kettő híres szépség.

[3]) Terentius, *Eunuch.* II. felv. 4. jel. 318. vers: «Természetes szín, erős és piros pozsgású test».

[4]) «Az én házam imádság háza», t. i. a káptalan, a hol Racine ez időtájban időzött.

[5]) Később visszatér e tárgyra. De lehet, hogy a priorság fölött való kedvetlenségében, vagy mert visszavágyódik szülőföldje tájékára, vagy mert megszokta az arczokat, egészen más szemmel nézi ugyanazokat a szépségeket. «Három vagy négy igazán szép leányt kivéve», írja Le Vasseurnek 1662 máj. 16. (Oeuvres VI. 469.), «itt úgy szólván csak nagyon közönséges arczokat látni. A hugenotta lányok még csak szépek; de szép katholikus leány egyáltalában nincs.»

[6]) Le Vasseurhöz 1662 febr. 3. (Oeuvres VI.)

[7]) «A szerelem nem törődik efféle kicsiségekkel.»

«Vous savez bien que les déesses
Ne sont pas toutes des Vénus;
Et vous savez que les belles, non plus,
Ne sont pas toutes des Lucrèce!»[1])

Később, midőn Le Vasseur vallomásra készteti, még határozottabban nyilatkozik. «Higyje el», írja,[2]) «ha szívem itt megsebesült volna, naivúl megvallottam volna; de meg sem állhattam volna, hogy el ne mondjam. Hisz tudja, hogy a szív sebei mindig bizalmast kivánnak... és ha ily természetű sebem volna, senkinek nem panaszolnám, csak önnek. De hála Istennek, még szabad vagyok; és ha most hagynám el e vidéket, szívemet oly sértetlenül vinném el, a mint ide hoztam. De azt elmondom, hogy mily tréfás esetem volt e tekintetben. Van itt egy nagyon szép termetű leány. Nem igen láttam öt-hat lépésnél közelebbről s mindig igen szépnek találtam. Arcza élénk, ragyogó szeme nagy és szép fekete, nyaka s a többi, a mit itt eléggé szabadon föltárnak, nagyon szép fehér. Gyöngéd és a hajlamhoz közel eső fogalmam volt róla. De én csak templomban láttam; mert, mint mondám, eléggé visszavonultan élek, visszavonultabban, mint a mennyire ezt Vitart úr ajánlotta nekem. Végre megakartam tudni, vajjon nem csalódtam-e az ideában, melyet róla alkottam. Igen jó alkalmam nyilt rá. Közeledtem feléje s megszólítám. Nem volt egyéb czélom, mint megtudni, hogy mit fog felelni... De mihelyt számat kinyitám és szemben állottam vele, majdnem hogy némán nem maradtam. Arczán holmi foltok látszottak, talán valamely betegség maradványai és én azonnal kiábrándultam. De azért csak megszólítottam és ő igen szeliden és lekötelezőleg válaszolt... Végre is örülök e találkozásnak, mert bizonyos nyugtalanság kezdeteitől is megszabadított. És most kissé okszerűbben akarok élni és nem akarom, hogy bármi is elragadjon.»

És nem is ragadta el semmi. Okosabb, komolyabb ember lett belőle. Idejét a tanulásnak, a tudománynak szenteli s szívét a barátság érzelme tölti el. «A jó barátság», írja,[3]) «a legédesebb a világon, és úgy érzem, hogy az a tudat, hogy szeretnek, a leg-

---

[1]) Jól tudja, hogy az istennők nem mind Vénusok és tudja, hogy a szépek sem mind Lucretiák.

[2]) Le Vasseurhöz 1662 ápr. 30. (Oeuvr. VI.)

[3]) Le Vasseurhöz 1662 máj. 16. (Oeuvr. VI.)

kegyetlenebb életviszonyok közt is meg tudna vigasztalni.» Teljes mértékben gyakorolta a pogány Senecanak e keresztény maximáját: *Si vis amari, ama.* «Érzem, hogy mennyire ragaszkodom önökhöz (t. i. Vitart úrhoz és Le Vasseurhöz) és el vagyok ragadtatva, hogy oly jó barátok lettek Poignant barátommal.»[1]) La Fontainera mindig úgy gondol, mintha együtt volnának, s Párisból való távollétében La Fontaine levelei legjobb vigasztalói.[2]) Vitart urat ismételten biztosítja hálájáról s igéri, hogy jóravaló ember akar lenni. Vitartnéhoz gyöngéden ragaszkodik. Nem tud neki mit írni. Az szeliden korholja és a költő negédes hangon felel:

Que votre colère est charmante,
Belle et généreuse Amarante!
. . . .
Les reproches mêmes sont doux
Venant d'une bouche si chère.[3])

Fáj neki, hogy La Ferté-Milonbeli rokonai közül egyik-másik megharagudott reá. Úgy látszik, hogy a rokonok irigykednek a költőre. Azt hiszik, hogy Sconin nagybátyjuk gazdag ember, hogy Racine, kedvébe járván neki, magához ragadja vagyonát, vagy hogy nem sokára magas egyházi méltóságokra fog emelkedni általa. «Nagyon el vagyok keseredve», írja nővérének 1662 jan. 3. «hogy unokatestvérem szakított velem ide való utazásom miatt. Látom, hogy ő nekem nem oly jó barátom, mint a milyen én vagyok neki. Ha ő jött volna ide én helyettem, én nem nehezteltem volna reá... Mindezt azért mondom, mert semmit sem gyülölök annyira, mintha rossz viszonyban kell élnem vele, a kivel mindig oly jól megvoltam... Hisz tudja, hogy én mindenkoron becsültem őt és még most is éppen úgy becsülöm.»

De legnagyobb barátságot érez Le Vasseur iránt. Ő neki mindene. Vele közli szíve minden titkát, keble minden aggodalmát. Sohasem feledkezik meg Lucretiájáról, kit kedves művelt nőnek kell gondolnunk. Verseire Le Vasseur véleményét kéri ki első

---

[1]) Poignant, La Fontaine legjobb barátja, nagyon szerette s mondogatta, hogy örökösévé teszi. Meg is tette, de fájdalom, csak adósságot hagyott. Racine hálából megfizette betegsége és temetése költségeit.

[2]) La Fontainehez 1661 nov. 11. és 1662 jul. 4. (Oeuvr. VI.)

[3]) Mily bájos az ön haragja, szép s nagylelkű Amaranthe!. . Még a szemrehányás is édes ily kedves szájból!

sorban. *Les Bains de Vénus* cz. költeményét, melyet Le Vasseur számára írt, nem meri szépnek mondani addig, míg barátja, Lucretiája és néhány más hozzáértő nem nyilatkozott.[1]) Társaságát nagyon nélkülözi. «Kár, hogy nincs itt oly emberem, mint ön, írja, «a kinek mindent azonnal megmutathatnék, a mint megírtam.» Le Vasseurre vonatkozólag idézi Ciceronak Atticus barátjához intézett következő helyét: *Nihil mihi nunc scito tam deesse, quam hominem eum, quicum omnia quae me ad aliqua afficiunt una communicem, qui me amet, qui sapiat, quicum ego colloquar, nihil fingam, nihil dissimulem, nihil obtegam. Non homo, sed littus, atque aër, et solitudo mera. Tu autem, qui saepissime curam et angorem animi mei sermone et consilio levasti tua, qui mihi in rebus omnibus conscius et omnium meorum sermonum et consiliorum particeps esse solebas, ubinam es?*»[2]) Örül, hogy barátja kibékült apjával.[3]) És midőn észreveszi, hogy némi felleg támadt Le Vasseur és Vitart úr között, közbe lép és ezeket írja[4]): «Nagyon nyugtalankodom a miatt, hogy az abbéval való viszonyuk meghidegült. Jóllehet ő mit sem írt, érzem, hogy valami változás állott be közöttük. A dolog végkeppen elszomorítana, ha nem tudnám, hogy barátságuk sokkal erősebb, sem hogy az elhidegülés közöttük sokáig megmaradhatna. Mind a ketten eléggé nagylelkűek, hogy azon kicsinységeken túl emelkedjenek, a melyek félreértésre adtak okot. Teljes szívemből kivánom, hogy a jó egyetértés közöttük mielőbb helyreálljon. Értesítsen arról azonnal, mihelyt csak teheti, mert megölne a bánat, ha végszakadásra kerülne a dolog és elmondhatnám Chimènenel: La moitié de ma vie a mis l'autre au tombeau.[5])

---

[1]) Le Vasseurhöz 1662 már. 28. (Oeuvr. VI.)

[2]) Cicero Atticushoz I. k. 18 l. (Racine némi módosítással idézi): «Tudd meg, hogy most semminek sem érzem annyira hiányát, mint egy oly embernek, a kivel azonnal közölhetném mindazt, a mi engem érint, a ki szeret, a ki okosan gondolkozik, a kivel beszélhetnék teljes őszinteséggel, tettetés nélkül, takargatás nélkül. De itt nincs ily ember mellettem, csak a tengerpart, levegő és a szomorú magány. De te, a ki lelkem gondját és aggodalmát beszéddel és tanácscsal megkönnyítéd, te, a kivel minden ügyemet közölni szoktam, mindent megbeszélni és megfontolni, o, hol vagy te?»

[3]) Le Vasseurhöz 1662 márcz. 21. (Oeuvr. VI.)

[4]) Vitart úrhoz 1662 jul. 25. (Oeuvr. VI.)

[5]) Corneille: Le Cid III. 3. jel. «Életem egyik fele eltemette a másikat».

De hiszen önök a végletekig nem fognak menni, mind a ketten nagyon is szelid természetűek.»

Racine önzetlenül szerette barátját. Szegény ember volt, priorsághoz nem tudott jutni; de midőn az Oulchy vagyis inkább Aulchy-le-Château priorságra volt kilátása, azt írja Vitart úrnak, a ki az ő érdekében fáradozott, hogy Le Vasseurrel szemben szívesen lemond igényeiről.[1] «De higyje el», írja Le Vasseur-nek 1662 apr. 30. «ha nekem kedvez a szerencse *urbem quam statuo, vestra est.*[2]) Vous serez Monsieur l'Abbé ou Monsieur le Prieur.» És mintha a sors elfogadta volna Racine önzetelen ajánlatát, Le Vasseur 1671-ben csakugyan Auchy-le-Château priorja lett és ott halt is meg 1700-ban.

De térjünk át Racine priorságára s nézzük, hogyan alakultak ügyei. Mert hisz a priorság volt uzèsi útjának, törekvéseinek czélpontja. «Nagybátyám igen szívesen fogadott», írja Vitart urnak. «Közvetetlenül maga mellett adott szobát s minthogy sok a dolga, mondotta, hogy kissé könnyíteni fogok rajta.» «Igen okos és ügyes ember, nem annyira szerzetes, mint theologus.»[3] «Megkedvelt, «mert nagyon szelíd természetű»[4] «s azt hiszem, hogy ő az egyedüli családjában, kinek gyöngéd, nagylelkű szíve van. A többi mind igazi paraszt, a nagyapát kivéve, bár őt sem minden részben.»[5] «Nagybátyám nagyon haragszik, hogy a démissoiret[6] el nem hoztam; de ez Sconin úr[7] hibája». «Sürgettem, a mint csak tudtam,» de hiába. «Már Avignonba vitt volna a tonsura végett,... mert most rajta a kinevezés joga. Ha megjön az ideje, majd írok. De ha addig a démissoiret megszerezhetné számomra, nagyon leköteļezne...

[1] Levele Vitart úrhoz 1662 jun. 6. (Oeuvr. VI.)

[2] Vergilius, Aeneis I. 573. «Tied leszen a város, melyet alapítok».

[3] Vitarthoz 1662 máj. 30.

[4] Vitarthoz 1661 nov. 11.

[5] Vitarthoz 1662 jun. 6. De megjegyzendő, hogy Racine haragban írta e sorokat, a mit maga is bevall, nyomban utána tevén: «Nem mondanék ennyit, ha haragos nem volnék».

[6] A *démissoire* vagy helyesebben *dimissoire* írásbeli engedély, melynél fogva a püspök beleegyezik, hogy az egyházmegyéjéhez tartozó egyént más püspök szentelhesse föl.

[7] Hihetőleg az uzèsi Sconinnek testvére, kit Racine D. Cosme néven szokott nevezni és a kiről azt mondja, «hogy az az ember csak azért született, hogy minden ügyét elrontsa». (Levele Vitart úrhoz 1663 jun. 13.)

E napokban azért mégis elmegyünk Avignonba. Nagybátyám könyveket szándékozik venni számomra, mert azt akarja, hogy tanuljak. Magam sem kívánok egyebet... Jó lesz egy kis theologiát tanulnom Szt. Tamásból... De különben is a legszívesebben beleegyezem mind abba, a mit akar.»[1]) «Időmet nagybátyámmal, Szt. Tamással és Vergiliussal töltöm. Sok kivonatot készítek theologiai könyvekből s a mellett néhány költőből is. Nagybátyámnak igen jó czélja van velem. *De még semmi biztos kilátásom nincsen*, még mindig várom a démissoiret. Nagybátyám azalatt feketébe öltöztetett tetőtől talpig és várva várja az alkalmat, hogy valamit biztosítson számomra. Akkor majd azon leszek, hogy törleszszem adósságom egy részét, ha lehet; mert addig mitsem tehetek.»[2])

De ügyei nem javúlnak. Néhány hóval később már azt írja, hogy «e helyen nincs remény».[3]) Ettől fogva kedvetlensége nőttön nő. Egyszerre mégis új reménysugár tűnik föl. Kilátása nyilik az Aulchy-le-Cháteau priorságra és Vitart úr fáradozik érdekében, «mindenre hajlandó vagyok, nem törődöm sem fekete sem fehér ruhával; a melyek valaha nyugtalanítottak és melyek miatt ön is (Le Vasseur) meg Vitart úr is korholtak ... De addig is itt maradok. Legalább azt nyerem, hogy többet tanulok s hogy önuralomra szoktatom magamat, a mire azelőtt egyáltalában nem voltam képes...» Az alatt Vitart megküldte a démissoiret; de a priorságra való kilátás csökkent. De ismét új beneficium tűnik fel a láthatáron. D. Cosme járt el ez ügyben, illetve neki kellett volna eljárnia. «Két hónapja, hogy nem irt sem nagybátyámnak, sem nekem.[4]) Nem tudjuk, hogy miért nem ír és azt sem tudjuk, miként áll az anjoui beneficium ügye.»[5]) Elégedetlenség, elkeseredés fogja el. «Csak könyveim mel-

---

[1]) Vitart úrhoz 1661 nov. 15. (Oeuvr. VI.)

[2]) Vitarthoz 1662 jan. 17. (24.) u. o.

[3]) Le Vasseurhöz 1662 ápr. 30. u. o.

[4]) Vitart úrhoz 1662 máj. 16. (Oeuvr. VI.)

[5]) Ez az anjoui beneficium hihetőleg Epinay priorsága, melyet Racine később megkapott, de a melyet, valószínűleg a Bernay családdal folytatott per útján, elveszített volt. Epinay priorsága csakugyan az uzèsi püspök megyéjében volt s maga Sconin, Racine nagybátyja, bírta 1661-ben. Hogy a költő mikor kapta meg, bizonytalan. Egy 1666 máj. 3. kelt jegyzői iratban Sainte-Madeleine de l'Epinay priorjának neveztetik. 1668 máj. 12. még prior vala (Oeuvr. I. 22. okirat.) De midőn a *Les Plaideurs* cz. darabja színre került, Racine, Olivet és fiának állítása szerint, beneficiumát

lett találok vigaszt», folytatja, «de *a scribendo prorsus abhorret animus.*[1]) És nekem még különös okom is van arra, hogy nem tudok írni. Nagy zavarban vagyok ugyanis ügyeim balsikere miatt, és e nyugtalanság minden gondolatomat megöli. Valóban nem tudnék hová lenni, ha önhöz bizalmam nem volna.»

Ily lelki nyugtalanság közepette megszorítja levelezését. Levelei üzleti színt öltenek. Minduntalan csak a priorság körül forognak. Az öreg Vitartnénak, Racine Ágnesnek, Sainte-Thècle-nek, nem ír. «Mert mit is írnék nekik?» írja Vitart úrnak.[2]) «Elég, hogy itt kell a hypokritát adnom, minek adjam még párisi leveleimben is? Mert hypokrisisnek nevezem azt, ha az ember leveleiben mindig csak devotióról kénytelen szólani és bűneiért való imádkozását emlegetni. Nem azért mondom, mintha nem férne rám a sok imádság, de szeretném, ha imádkoznának érettem, a nélkül, hogy kénytelen volnék minduntalan kérni őket arra. Ha az Isten megsegít, hogy priorrá leszek, annyit fogok imádkozni másokért, a mennyit én érettem imádkoztak.» A költő nyugtalankodik, panaszkodik, hogy az egyházi pálya kapui oly nehezen nyílnak meg előtte, de talán még boldogtalanabbnak érezte volna magát, ha oly szerzetesek között kellett volna töltenie életét, a milyeneket Uzèsben tanult ismerni. «Szerzeteseink nagyon ostobák», írja Vitarthoz 1662 máj. 30., «söt mi több, tudatlanságuk mellett sem akarnak tanúlni semmit sem. Azért kerülöm őket és undor támadt bennem a barátok munkátlan élete iránt, mely érzelmemet nem is igen tudom titkolni.»

Nagybátyja kiváló ember volt nemcsak családja tagjai között, hanem a káptalanban is. Gondoskodása unokaöcscse érdekében megható. E jó rokon mindent megpróbál, de mind hiába. A jó öreget e sikertelenség elszomorítja. Neki érdemei vannak az egyház s főképpen a rend iránt. Társai részéről jóakaratot várt, támogatást remélt s rossz akarattal találkozott. Ez fáj a jó öregnek. «Nagybátyám beteg», írja Racine Vitartnak 1662 jun. 6., «és az

---

elveszíté. Lehet, hogy önként mondott le róla, mert sok kellemetlensége volt miatta. De vannak okiratok, a melyek bizonyítják, hogy Racine 1671 és 1672-ben Saint-Jacques de la Ferté priorja vala és egy 1673 nov. 12. kelt keresztlevelet, mint Saint-Nicolas de Choisis (talán Chézy) priorja írt alá. (Oeuvr. I. 19. okirat.) Magának Boileaunak is volt beneficiuma.

[1]) Cicero Atticushoz II. 6.: «Lelkem irtózik az írástól».

[2]) 1662. máj. 16.

nagyon érzékenyen hat rám, mert látom, hogy betegsége csak nyugtalankodásából s levertségéből ered. Százféle baja van és az egyik kellemetlenebb a másiknál. Harmincz ezer livrest fizetett már adósság-törlesztés fejében, mióta itt vagyok, és minden nap új adósságok merülnek föl: valóban azt mondhatná az ember, hogy a barátok nem is ismertek más örömet az adósság-csinálásnál; gyönyörűségök telt abban, hogy tönkre teszik a szerzetet. De jóllehet, hogy nagybátyám halálra dolgozza magát érettök, mindig jobban és jobban tapasztalja, hogy ők rossz akarattal vannak iránta... A püspököt éhenkórász emberek zaklatják s ezeknek ád mindent. Nagybátyám már annyira megunta e rendetlenséget, hogy tegnapelőtt minden erővel arra akart bírni, hogy az ő saját beneficiumát vegyem át, ő lemond róla... De én nem akarom, nincs is meg kellő korom és nem is vagyok pap. Végre elhatározta, hogy a maga beneficiumát egy világi beneficiumért becseréli, melyet én kapnék. De nehéz ám ily cserét találni. Mindezekből láthatja, ha vajjon megnyertem-e őt s ha vajjon jóakarattal van-e irántam. Különben elhatározott dolog, hogy e napokban Nímesbe vagy Avignonba visz a tonsura végett, hogy minden eshetőségre készen legyek...»*) «Ha az ön egyházmegyéjében üresednék meg valami, gondoljon reám. Azonban szívesen beleegyezem, hogy az abbé-nak (t. i. Le Vasseur barátjának) elsősége legyen velem szemben... Azt hiszem, hogy Port-Royalban csak nem fognak reám e miatt zúgolódni, hisz jól látják, hogy én itt az egyháznak szentelem életemet.»

Azután értesíti Vitart urat, hogy nagybátyja az anjoui ügyet testvére kezéből ki akarja venni és Vitart kezébe adni. D. Cosme ugyanis azt írta, teszi hozzá, «hogy az egész Bernay család föllépett ellenünk». Beperelt. «Ma senkinek sem tudnék írni», folytatja, «lelkem a legnagyobb zavarban van s ily állapotban csakis perről és perről tudnék beszélni» ... Végül nyilván megvallja Vitart úrnak, hogy mért vágyakozik annyira beneficium után, «*csak azért, hogy legalább egy részét törleszthessem annak, a mivel önnek tartozom*». Ime saját szavai, vallomása. Az egyházi pályát kenyérkeresetnek, eszköznek nézte. Határozott hivatást iránta bizonyára sohasem érzett. De lehet, hogy vallásos kedélye mellett ez állással teljesen

*) Nincs biztos adatunk, vajjon csakugyan ellátták-e tonsurával, vagy nem?

megbarátkozott volna, ha törekvését siker koronázza és ha a sok cselszövény kedvét nem szegi.

Nagybátyjával igen jó viszonyban van, hisz költői hajlamát a jó öreg nem gáncsolta, sőt örült ódája sikerén.[1]) Kedvelte unokaöcscsét és szerette volna, ha még sokáig vele együtt marad, még ha beneficiumot nem kap is.[2]) De a költő elkedvetlenedett, a várakozást megunta és szemét ismét szülőföldje és Páris felé fordította. Hazafelé, északfelé vágyódik s jóllehet, hogy ott Uzèsben sok bor termett s hogy olcsón ihatnék barátjai egészségére, jobban szeretne velük együtt inni a reimsi hegyek borából.[3])

A priorság ügye kétségbe ejti. Dolgozni nem tud, mert nagyon sok oka van a melancholiára. Ily lelki állapotban találja őt La Fontaine levele. Varázsként hatott az ifjú költőre. Új életerő, munkakedv szállotta meg. «A Parnassus kellő közepén gondolom magamat», válaszolja neki 1662 jul. 2., «oly kellemesen írja le mindazt, a mi emlékezetes történt amottan.» És Le Vasseurnek elragadtatással írja 1662 jul. 4.: «La Fontaine írt nekem. Sok újságot közöl velem a költészet, de kiváltképpen a dráma-irodalom köréből. . . Felszólít, hogy verseljek» . . . . «Hogy Párisba visszatérjek.» «Keresek is valamely drámai tárgyat és van elég hajlamom a munkához.» Végűl megkéri barátját, hogy az ő számára írt *Les Bains de Vénus* cz. költeményét La Fontaine számára másoltassa le.[4])

És ekkor, midőn La Fontaine új költői tevékenységre lelkesíté, ekkor írhatta azt a költeményt, mely *Les Stances à Parthénice* cz. a. jelent meg.[5]) Egy igazi költőnek első dala ez, melyben szívének húrja szólal meg, mely talentumát, hajlamát csodálatosan

---

[1]) Vitart úrhoz 1661 nov. 15. (Oeuvr. VI.)

[2]) Vitarthoz 1662 jul. 25. u. o.

[3]) Vitarthoz 1662 jun. 13. u. o.

[4]) Le Vasseurhöz. 1662 jul. 4. és 1662 márcz. 28. (Oeuvr. VI.)

[5]) Legelőször a *Journal général de France* cz. lapban 1788 okt. 2. A költemény hihetőleg Le Vasseur Lucretiája számára készült, kinek költői neve Parthénice vala (Racine levele 1661 jun. 3.) s ki iránt Racine a legnagyobb tisztelettel és rokonszenvvel viselkedett, a mennyiben leveleiben sohasem feledkezik meg róla. S valóban csak a távolból sóhajthatott a költő ilyképpen:

«Vous qui n'avez point vu l'illustre Parthénice,
Bois, fontaines, rochers, agréable séjour,
Souffrez que jusqu'ici son beau nom retentisse».

árúlja el. Melancholikus báj jellemzi, mely méltó a troubadourok hazájához, Petrarca szomszédságához. És e bájos dallam zeng a költő minden művében. E költeményben nyilatkozik először kiváló költői ereje. Racine újra költőnek érzi magát. A költészet iránti szeretete, melyet benne első kísérleteitől fogva el akartak fojtani, szenvedélylyé válik. A legnagyobb hévvel fog a munkához. Tragédia-tárgyat választ. Mi sem természetesebb, minthogy *Les Amours de Théagène et de Chariclée* dramatizálásához fog, mely regény Port-Royalban elbájolá.[1])

Ennek utána tanulmányozza Rotrou *Antigonéját*, Senecának és Euripidesnek *Phöniciai nőit* s főképpen ez utóbbinak művét bő jegyzetekkel kiséri. A kellő tanulmányok után hozzá lát a *Thébaïde ou Les Frères ennemis* cz. tragédiájának megírásához.[2]) De még a darab befejezése előtt Párisba tér vissza.[3])

V.

Ismét Páris.

Racine Uzès városától elbúcsúzva, ismét Párisba tért. Uzèsben szorgalmasan tanulta az egyházatyákat s már-már megbarátkozott azzal a gondolattal, hogy pap lesz. Hogy nem lett, nem rajta múlt. De a hosszas, hiábavaló várakozás végre kifárasztá: Párisba tért vissza, hogy lelke hajlamait követve, a költészetnek szentelje magát.

---

[1]) L. 244. l. — Oeuvres I. 220.

[2]) Oeuvres I. 220.

[3]) Uzès városától állítólag e sorokkal bucsúzott el:

«Adieu ville d'Uzès, ville de bonne chère,
Où vivraient cent traiteurs et mourrait un libraire».

Némelyek azt vélik, hogy Racine még 1662 őszén tért vissza Párisba. De ha igaz, hogy Uzèsből egy teljesen kész és egy félig kidolgozott tragédiát vitt magával (holott 1662 jul. 4. még csak tárgyat keresett volt), akkor újév előtt aligha térhetett vissza a fővárosba. Azonban valószínű, hogy 1663 január havában már Párisban volt, mivelhogy akkor ő is részesült királyi kegyadományban. Nolcz száz livrest kapott. Chapelain ugyanezen jegyzékben három ezer livresrel van fölvéve. Indokolásúl neve mellett ez áll: «a legnagyobb franczia költő, ki valaha élt és a legalaposabb itélő tehetség». («Le plus grand poète français qui ait jamais été et du plus solide jugement.»)

Vitart rokonához száll, a ki még mindig Luynes herczeg szolgálatában volt. Régi barátjai örömmel fogadják s új barátokat szereznek neki. Racine ápolja irodalmi összeköttetéseit s lázas munkásságot kezd kifejteni. Minden alkalmat felhasznál, hogy az udvarral és a közönséggel megismertesse magát. A dauphin születésekor Uzèsben vala, meg nem énekelhette.[1]) De új alkalom nyílik. A király ugyanis (1663) május végén nehéz betegségbe esik, junius havában életveszélyben forog. De a veszedelem elmúlik, a király fölépül s az ország örömünnepeket rendez. Racine a közvéleménynek kifejezést akar adni s megírja *Sur la Convallescence du Roi* cz. ódáját. Racine ez ódáját is Chapelainhez viszi és Chapelain méltónak találja arra, hogy Colbert miniszternek jelentést tegyen róla (1663 jun. 22.): «Néhány nap múlva kapok egy franczia ódát, melyet egy fiatal ember hozott hozzám s melyen most tanácsom szerint simít. Az óda tárgya ő felsége fölépülése, a fiatal embert pedig Racinenak hívják.»

A költemény nagyon gyenge. Nem méltó Racinehoz. De Chapelain méltónak találta dicséretére, pártfogására. És Racine jul. 23. ezt az örvendetes hírt írhatta nővérének: «Talán megmondták neked, hogy a király évi járadékot igért nekem; de én jobb szerettem volna, ha arról egyáltalában nem szólottak volna mindaddig, míg tényleg meg nem kaptam. Majd írok a dologról. De addig ne szólj arról senkinek, mert ilyen dolgokról csak akkor jó beszélni, ha ténynyé váltak.»[2]) De ugyancsak ez örvendetes hírrel egyidejűleg nagy szomorúságáról is ír. Nagyanyja, kit édes anyjának tekintett s kihez végtelenül ragaszkodott, veszedelmes beteg. A mint csak egy kis ideje van, Port-Royalba siet, hogy meglátogassa. De nem sokáig teheti. A jó öreg asszony jobb létre szenderül (1663 aug. 12.). Nagy gyász volt az reá nézve s aug. 13. kelt levelében meghatóan ír nagy fájdalmáról. «Isten veled, kedves nővérem,» végzi sorait. «Anyám nincs többé. Most még jobban kell egymást szeretnünk, mivel nemsokára senkink sem leszen.» E levél egyszersmind a költő anyagi viszonyaira is világot vet. Nincs pénze s nővérének gyászruha kell: «Nagyon szomorú vagyok,» írja, «hogy

[1]) Le Vasseurhöz 1661 nov. hóról. (Oeuvres VI.)

[2]) Levele nővéréhez 1663 jul. 23. (Oeuvr. VI.) És Racine 1664 aug. 22-ikén csakugyan kapott 600 livresből álló tiszteletdíjat.

még meg nem kaptam azt a pénzt, a mit igértek. Teljes szívemből hozzá járultam volna költségeid fedezéséhez.»

Talentuma s talán még inkább anyagi helyzete sürgetve késztetik a drámairodalom felé. Molière, ki az 1663. év derekán már hírneves ember vala, mint költő és színigazgató egyaránt érdekes és fontos személyiség volt egy kezdő drámaíróra.[1]) Racine felfogja érdekét, keresi ismeretségét s igyekszik kedvébe járni. Molière szívesen fogadja a fiatal embert, buzdítja, bátorítja. Racine bemutatja neki színdarabját: *Les Amours de Théagène et de Chariclée.* Molière örömmel fogadja a tragédiát s Racine el van ragadtatva barátságától. Ez november első napjaiban lehetett. Ekkor írja Le Vasseur barátjának: «Ma a reggeli fogadtatásnál (lever du Roi) jelen voltam. Ott találtam Molièret, a kit a király nagyon kidicsért, *én nagyon örültem annak,* s neki is nagyon jól esett, hogy én is ott voltam.»

Azalatt Molière átolvasta s jelleméhez képest teljes nyíltszívűséggel kimutatta a darab hibáit. Nagy hibák lehettek, mert Racine az ő szavai folytán tűzbe vetette tragédiáját.[2]) Meghajolt Molière meggyőző birálata előtt, de megsemmisitő itélete fájhatott neki. Hihető, hogy Racine a *Thébaïde ou les Frères ennemis* czímű darabjának egyes részeit is bemutatta Molièrenek, mert ugyancsak a fentebb idézett levelében ezeket írja[3]): «A mi a *Testvéreket*

---

[1]) Molière 1663-ig a következő darabokat írta: *L'Étourdi. Le Dépit amoureux. Les Précieuses ridicules. Sganarelle, ou le Cocu imaginaire. Don Garcie de Navarre ou le Prince jaloux. L'École des Maris. Les Fâcheux. L'École des Femmes. La Critique de l'École des Femmes. L'Impromptu de Versailles.*

[2]) La Roque *Lettres inédites de J. Racine* 70. Racine fia (Emlékiratainak 240. lapján) egyszerűen ezt mondja: «Apám abba hagyta a tragédiát» a melynek nyoma sem maradt».

[3]) Levele Le Vasseurhöz 1663 nov. hóról (Oeuvr. VI.). A *többi* alatt bizonyára Molièret is kell érteni. «A hagyomány tovább megyen. E szerint Racine a tragédiának nemcsak eszméjét, hanem tervét is Molièretől kapta, a ki a munkát siettette, sót állítólag egyes részein maga is dolgozott. Ez bizonyára túlzás, mert Racine fia a Mémoiresban és a költőnek 1663 nov. hóban kelt levelére tett jegyzetében határozottan mondja, hogy apja a Thébaïde tragédiát még Uzèsben kezdte meg, tehát még Molièrerel való ismeretsége előtt. De azért nincs kizárva az a lehetőség, hogy Molière tanácsával támogathatta Racinet munkájában, mire ugyancsak Racine Lajos Emlékirataiból lehetne következtetnünk: «Párisba visszatérve, megismerkedik Molièrerel és befejezi a *Thébaïdet*». Molière és

illeti,... a IV. felvonást szombaton fejeztem be; de fájdalom, sem nekem, sem a *többinek* nem volt ínyére az a sok kivont kard. [1]) A kardokat tehát hüvelyükbe kellett tétetnem és ez okból kétszáz sornál többet elhagynom, a mi ugyan nem kellemetes dolog.» Racine resteli a dolgot. Idegenkedni kezd Molièretől. Nem szeret vele találkozni, sőt úgy látszik, hogy kerüli, mert egy-két héttel reá ezeket írja Le Vasseurnek [2]): «Az *Impromptut* (t. i. Molièrenek *L'Impromptu de Versailles* czímű új vígjátékát) még nem láttam, de nyolcz napja, hogy magát a szerzőt sem láttam.» Pedig e darabot már nov. 4-ike óta adták a Palais Royalban. De még többet is ír. «Montfleury (az Hôtel de Bourgogne színésze) vádiratot adott be Molière ellen a királynál. Vádolja, hogy nőül vette annak a leányát, a kivel azelőtt szerelmi viszonyban élt. De Montfleuryre nem hallgatnak az udvarnál,» teszi hozzá hidegen.

Valóban e közöny feltűnő. De az idegenkedés még inkább kitűnik, ha a levelet tovább olvassuk. Azt jelenti ugyanis Le Vasseurnek, hogy Antigone szerepét Beauchâteau kisasszony vállalta el. Ez, az Hôtel de Bourgogne jeles színésznője, Racine régi ismerőse vala, kit az ifjú költő egy pár évvel ezelőtt «Ovidius második Juliájának» nevével tisztelt meg.[3]) Racine Molièret túlszigorúnak találván, az Hôtel de Bourgogne színházra veti szemét. A közvetítő szerepet talán szép ismerőse viszi, ki talán jó tanácsával is támogatja. Az Hôtel de Bourgogne, jóllehet darabja még nem is kész, jóakarólag fogadja és megigéri, talán Beauchâteau ajánlatára, hogy a tragédiát három más új darab után színre is hozza. [4]) A költő tehát folyton dolgozik: javít, módosít, simít darabján s deczemberben jelenti barátjának, hogy a tragédia készen van.

Le Vasseur ekkortájban Crône falujában időzött Villeneuve-Saint-George közelében. Boileau is ott élt rokonaival. E fiatal

---

a Thébaïde ily összehozása nem látszik véletlenségnek, hanem valódi összefüggés kifejezésének.

[1]) Ez a IV. felv. 3. jelenetére vonatkozik. Racine első feldolgozásában Éteokles és Polynices, testvéri gyűlöletökben, anyjuk jelenlétében kardot rántanak egymásra. Kreon és Hémon, hogy az összeütközést megakadályozzák, szintén kardot rántanak. Racine ezen módosított, és azontúl a gyűlölség nem ragadta el a testvéreket a végletekig.

[2]) Le Vasseur barátjához 1663 nov. vagy decz. hóról. (Oeuvr. VI.)

[3]) Levele Le Vasseurhöz 1661 jun. hóról. (Oeuvr. VI.) L. 253. l.

[4]) Ugyanahoz 1663 deczember hóról. (U. o.)

ember, lemondván az ügyvédi pályáról és a theologiáról, a költészetnek szentelé magát. Satiráit baráti s irodalmi körökben olvasgatta föl és becsülni kezdték műveltségét, jó ízlését. Egyik satirája éppen ez időtájban nagyon feltűnt. Le Vasseur megismerkedik vele, Racinetól elkéri a tragédiát és bemutatja Boileaunak. Ez elolvassa s megteszi észrevételeit. Le Vasseur közli a szerzővel, a kit meglepnek Boileau találó megjegyzései. «Éppen most olvastam hosszú szép levelét,» írja válaszúl Le Vasseurnek.*) «Nagyon le vagyok kötelezve a birálónak észrevételeiért. Végtelenűl becsülöm és nem kívánok egyebet, mint hogy vele személyesen megismerkedhessem.» Le Vasseur teljesíteni akarván barátja kívánságát, bemutatja Boileaunak. Megismerkednek, rokonszenveznek. Viszonyuk e pillanattól fogva oly benső lett, hogy életük jóformán összefolyik. Barátságuk irodalomtörténeti hírre emelkedik s lehetetlen szólanunk Racineről, a nélkül, hogy Boileau neve eszünkbe ne jutna. E két férfi méltó egymáshoz szívbeli és észbeli tulajdonaiknál fogva egyaránt. Racine emez új barátja karján lép a drámaírói pályára. Férfias jelleme, nyiltszívűsége s veleszületett jó ízlése hatalmas s üdvös befolyással voltak az érzékeny, heves, de engedékeny Racinera s egész irodalmi munkásságára. Boileau a XVII. század második felében majdnem minden íróra gyakorolt kisebb-nagyobb befolyást: az egyikre satirikus, a másikra barátságos tanácsával. De oly közvetetlen és tartós befolyást senkire sem gyakorolt, mint éppen Racinera. Ő ragadta ki a Cotinek és Chapelainek kóros irodalmi ízléséből. Neki köszönhető, hogy az ifjú költő a *Thébaïde* és *Alexandre* után egyszerre *Andromaque* remekművéig tudott emelkedni. És Racine szíve teljes melegével tudott ragaszkodni barátjához. De szüksége, nagy szüksége is volt az érzékeny kebelnek

---

*) Levele Le Vasseurhöz 1663 decz. hóról. (Oeuvr. VI.) Ez volt Racine utolsó levele hozzá. — Racine fia (Mémoires 221.) azt mondja, hogy Boileau a *Renommée aux Muses* cz. ódára tett volna megjegyzéseket Ha alapos tudomása volt a dologról, tanúbizonysága ellen mit sem lehet. felhozni: de a levélből inkább a *Thébaïde*ra kell következtetnünk. Brossette is azt mondja, hogy Le Vasseur a színdarabot adta át Boileaunak megbírálás végett. De szerinte Racinet nem Le Vasseur, hanem La Fontaine mutatta be Boileaunak. (*Mémoires de Brossette sur Boileau-Despréaux* 519 Ez Emlékiratok függelékét teszik annak a műnek, melyet Laverdet *Correspondance entre Boileau-Despréaux et Brossette* czímen adott ki 1858-ban.)

-oly őszinte barátra, ki vele együtt tudott érezni, örülni és sírni. Semmitmondó kritika is megzavarta nyugodalmát, írja fia. Hát még ama tervszerű támadások, melyeket legelső föllépésétől legutolsó remekművéig intéztek ellene. Sikereit megzavarták, sőt compromittálták, őt magát elcsüggesztették s tehetsége tetőpontján a színpadtól végképpen elűzték. És midőn, évek múltán, új forrásból merítve, génieje még tisztábban jelent meg: újra elragadták tőle a jogosan várt dicsőséget — és a költő még halálakor is kételkedett legjelesebb remekművének értékén.

Racine barátja kebelén sírta ki keserveit. Boileau vigasztalta. Nyiltan hirdette azt az itéletet, a melyet az utókor szentesített. Ismerte barátját, izgékonyságát, azért midőn a drámai pályáról visszavonúlt, nem is buzdítá őt soha írásra. És midőn Maintenon később ismét a drámaírói pályára akarja terelni, Boileau mindenképpen lebeszéli szándékáról. Lelke nyugodalmát féltette. Barátságuk Racine haláláig tartott. És mily megható az a búcsú, melyet hű barátjától vesz: halálos ágyán, a mennyire ereje engedi, fölemelkedik, utoljára megöleli és emez igaz szavakat intézi hozzá: «Boldog vagyok, hogy előtted halok meg!» *)

De térjünk vissza Le Vasseurhöz. Ő ismerteti meg Racinet Boileauval, s íme a két régi jó barát levelezése ép e pillanatban szakad meg. Érdekes jelenség. Úgy látszik, hogy Boileau és Le Vasseur barátsága nem volt összeegyeztethető. Racinenak választania kellett s a könnyelmű apáttól a komoly Boileau felé hajlott. Régi barátjával való viszonya meglazúlt; de sokkal bensőbb volt, mintsem hogy egyszerre megszakadt volna. Sőt hihető, hogy mindig jó viszonyban éltek egymással: örömmel találkozhattak, de nem keresték egymást. Le Vasseur a költő eddigi mentora volt, Boileau ezentúl jó geniusa lett.

A szerencse valóban mosolyogni látszik az ifjú költőre. Egy költeményt írt, mely egész életére döntő befolyással volt. E költeményt hálából írta. Czíme: *La Renommée aux Muses.* Nem feledkezvén meg «az új Augusztus mellett működő Mæcenasról», t. i. Colbertről, magasztalva emlékezik meg ama pártfogásról, melyben a dicső király az irodalmat, a művészeteket és a tudományt részesíti. E költemény irodalmi becse csekély, de megbecsülhetetlen pártfogót szerzett az ifjú költőnek. «A *Renommée* eléggé szerencsés

*) Racine Lajos, *Mémoires* 343. (Oeuvr. I.)

volt, [1]) Saint-Aignan gróf nagyon szépnek találta. Elkérte a többi munkáimat és magamat is magához kéretett.» Racine bemutatja magát és Saint-Aignan ez időtől fogva a legélénkebb érdeklődéssel viselkedik iránta. Maga Saint-Aignan igen kellemes ember vala. Nemes, lovagias modoráért a nők szerették; Sévigné asszony *paladin* névvel tisztelte meg. A polgárháborúban a királyi párton harczolt. Vitézségének több csatában fényes bizonyságát adta s férfias arczát nem egy sebhely diszítette. De voltak más érdemei is. Az irodalom lelkes barátja, az írók nagylelkű pártfogója vala. Maga is verselt; hűségesen olvasta korának végtelen hosszúra nyuló regényeit a szerelem lovagjairól, szorgalmasan járt a színházba — és dúsan fizette a dedicatiókat. De nem is ajánlottak soha senkinek annyi munkát, mint ő neki. Ő rendezte 1664-ben a *Plaisirs de l'île enchantée* név alatt ismeretes versaillesi ünnepeket. Maga is s a király is tánczolt a balletekben. Érdemei elismerésre találtak; az Akadémia tagjává, a király herczeggé, pairré tette.[2]) A király teljes bizalommal viselkedett iránta s hihetőleg Saint-Aignan nagy részben befolyt arra, hogy a király az irodalmat, a művészeteket pártfogásába vette. Racinet e kegyelt, befolyásos főúr vezeté be az udvarhoz. A király megismeri és megkedveli a tehetséges, kellemes társalgású költőt, a ki nemcsak korára, hanem termetére és arczára nézve is eléggé hasonlított hozzá. Ettől fogva Racinet ott látjuk a reggeli fogadtatásoknál. Félig-meddig udvaroncz lett, de még eléggé unalmasnak találja e mesterséget.[3]) A királyt azonban teljesen megnyerte s elmondhatjuk, hogy a XVII. század nagy írói közül a király kegyeiből neki jutott ki az oroszlánrész.

Az 1663. év tehát Racine életére nézve igen szerencsés volt. Saint-Aignan pártfogása királyi kegyhez, Boileau barátsága irodalmi dicsőséghez segítette.[4])

---

[1]) Levele Le Vasseurhöz 1663 nov. hóról. (Oeuv. VI.)

[2]) François de Beauvilliers, duc de Saint-Aignan, pair de France szül. 1610 okt. 30., meghalt 1687 jun. 16. Az Akadémia 1663 jul. 8. választá be tagjai sorába; a király ugyancsak abban az esztendőben decz. hóban tette meg herczeggé, pairré: tehát éppen akkor, a mikor Racinet pártfogásába veszi.

[3]) Levele Le Vasseurhöz 1663 nov. hóról. (Oeuvr. VI.)

[4]) Mielőtt a költő életrajzát folytatnók, sajnálattal kell megemlítenünk, hogy Racine levelezése, mely eddig oly érdekesen számot adott gondolkozásáról, érzelmeiről, foglalkozásáról, az 1663. évvel hirtelen

VI.

La Thébaïde.

A következő 1664. esztendő igen emlékezetes Racine életében. Ekkor került színpadra *La Thébaïde ou les Frères ennemis* cz. tragédiája. Molière színtársulata adta, holott a mű az Hòtel de Bourgogne szinháznak volt szánva; hihetőleg La Fontaine és Boileau barátsága útján jutott Molièrehez. Junius 20. adták először. Ezzel lépett Racine arra a pályára, melyen halhatatlan dicsőség, de egyúttal sok keserűség és csalódás várta.

Fellépése abba az időbe esik, a mikor szerelmes madrigalok, sonettek, rondeauk napi renden valának. Mert jóllehet az Hôtel de Rambouillet szép napjai már letüntek, Párizsban és a vidéken hasonló központok alakúltak, utánozva, túlozva a híres Hôtel munkáját. Az ú. n. *preciositás*, a *bel esprit* uralkodóvá lett a költészetben: Chapelain hosszú költeményei és a Pharamond, Cléopâtre, Cyrus, Clélie s efféle végnélküli regények Páris és a vidék gyönyörei, a jó ízlés, a szép nyelv törvénykönyvei, a galanteria s a szerelem iskolája valának. A szerelem akkor követelmény vala: erény, melyet szerezni; tan, melyet vallani kellett. És az akkori szinház,

---

megszakad. Legelső drámai művének színrehozatalától, 1664-től *Phèdre* remekművének bukásáig, helyesebben egész 1684-ig, tehát 20 éven át, azaz működésének legérdekesebb, legfényesebb — s magán életének leghomályosabb — korszakán át nélkülöznünk kell a költő leghitelesebb t. i. személyes tanúskodását. És ezt annyival inkább kell sajnálnunk, mert életének ez időbe eső több fontos mozzanata, a mely egész jellemére fényt vetne, a kellő magyarázat nélkül marad. Ilyenek Molière és volt tanárai, a Port-Royal barátai iránt való viselete; hirtelen visszavonulása *Phedre* bukása után 1677-ben, 38 éves korában, midőn genieje teljes erejében buzgott és költői dicsősége tetőpontján ragyogott; ilyen élete, költészete irányának rögtöni változása. Mint történhetett, hogy a ki évek hosszú során át a gyönyöröknek, a költészetnek élt: egyszerre a legpéldásabb családi, majdnem tüntető vallásos életnek adja magát és megvetőleg, utálattal fordul el a profán költészettől, mely halhatatlanságot szerzett neki? Kétségtelen, hogy e lépésre nem múló szeszély, hanem lelke mélyében rejlő okok indították. Ép e fontos kérdésekben hallgat a költő: tetteinek okait bár gyaníthatjuk, de kellőkép meg nem magyarázhatjuk. (Az 1664, 1665, 1676, 1678, 1681—84 évekből csak egy-egy levelünk van.)

a regényirodalom bámulatos hatása alatt, e kóros ízlés hű képét tükrözi vissza. Quinault, nem Corneille, az uralkodó költő és a Scudéri és La Calprenède regényei alapján gyártott tragédiáit a legfényesebb siker kiséri. Söt a kornak kóros ízlése és Quinault sikerei még az öreg Corneille talentumát is inficiálják. Letér az általa vert helyes útról: minden hősét, még a vén Sertoriust is, a szerelem jármába hajtja, de nem tud versenyezni a szerelem édeskés dalnokaival s csak compromittálja régi dicsőségét. *Pertharite* bukása (1653) hat évi hallgatásra bírja és midőn 1659-ben ismét megszólal, megvallja, hogy a közönség közönye, feledékenysége, fáj neki.

Az alatt azonban megindúlt az irodalmi visszahatás és Molière 1659. hatalmas csapást mért az ú. n. preciositásra. De kell-e azon csodálkoznunk, hogy az ifjú Racine, kinek még nem voltak megállapodott drámai elvei, pályája kezdetén, még nem tudott szabadúlni a kóros ízlés befolyása alól? Senki sem lehet egyszerre mester. A genie is csak fáradságos munka után emelkedhetik a tökéletesség magaslatára. Racine is mások nyomán indúl meg, mielőtt saját útját követheti.

A *Thébaïde* czímű tragédiájának tárgya nem új; de az akkori időkben a föltalálásra nem fektettek valami nagy súlyt. [1]) Racine előtt (1638) Rotrou dolgozta föl ugyanazt a tárgyat, *Antigone* czím alatt. De nála a két testvér a harmadik felvonás elején hal meg. A mi azután következik, az úgy szólván kezdete egy új tragédiának, melyben egészen új érdekek működnek közre. Rotrou tehát egy darabba foglalt össze két különböző cselekvényt, melyek egyike Euripides *Phöniciai nőinek*, másika pedig Sophokles *Antigonéjának* szolgál tárgyúl. «Megértettem, írja Racine tragédiájának előszavában, hogy a cselekvény e kettőssége árthatott darabjának, melyben különben annyi szépséggel találkozunk.»[2]) Hogy e hibát

---

[1]) Bizonyítják ezt pl. La Fontaine állatmeséi, Shakespeare és Molière színműveinek meséi stb.

[2]) Rotrou János, franczia drámaíró, szül. 1609, meghalt 1650. Számos színművet hagyott hátra, köztük az itt említett *Antigonét*. Előtte két franczia költő dolgozta föl e tárgyat: Garnier (kit Ronsard a görög tragikusok fölé mert helyezni) *Antigone ou la piété* czím alatt 1580., és Robelin *La Thébaïde* czím alatt 1584-ben. Valószinű, hogy Racine sem Garnier, sem Robelin darabjáról mit sem tudott, mert azok az ő idejében már

kikerülje, Racine tragédiája tervét, a mint mondja, Euripides említett műve alapján alkotta meg. Senecának *Thébaïs* czímű művéről pedig azt jegyzi meg Heinsius nyomán, »hogy az nem is Senecának, hanem inkább valamely declamatornak a munkája, a ki azt sem tudta, hogy mi a tragédia.«

De ha a dolgot közelebbről vizsgáljuk, sajnálkozva kell tapasztalnunk, hogy Racine, jóllehet Euripidest lelkiismeretesen tanulmányozta, hogy remekművét találó észrevételekkel kísérte, a görög költőtől nemcsak a tervet, hanem a kidolgozást illetőleg is sokkal jobban eltért, mint maga hitte. Nem tekintve ama néhány sort, melyeket már Seneca is, Rotrou is utánzott volt, Racine és Euripides darabjában csak két közös jelenetet találunk: Polynices találkozását anyjával és a két testvér vitáját anyjuk jelenlétében. És eme találkozás is inkább csak külsőleges: Euripidesnél természetes érzelmek nyilatkoznak egyszerű nyelven, Racine személyei szőrszálhasogatólag okoskodnak, politizálnak. (V. ö. főképpen Euripides 357—442. verssorát Racine II. felv. 3. jelenetével.) Ezek után kimondhatjuk, hogy Racine tragédiája egyáltalában nem Euripides remekművének, hanem (mint látni fogjuk) a görög író gyenge utánzóinak még gyengébb utánzata.

Összevetve Rotrou Antigonéjával, Racine utánzása nemcsak egyes elszórt gondolatokra, hanem több jelenetnek szerkesztésére s a párbeszéd részleteire is kiterjed. Legfeltünőbb a hasonlóság a következő jelenetek között:

Rac. I. 1. Rot. I. 1.: Jocaste fölébred, megtudja, hogy a thebaiak kirohanást intéztek, s panaszolkodik a kérlelhetetlen sors ellen.

Rac. II. 1. Rot. I. 4.: Antigoné és Hémon találkozása.

Rac. III. 3. Rot. I. 3.: Antigoné elmondja anyjának, hogy a

---

végképpen feledésbe mentek. Azonban Rotrou bizonyára ismerte legalább Garnier tragédiáját, s hihetőleg tőle vette azt az eszmét, hogy egy műbe foglalja össze Sophokles Antigonéját, Euripides vagyis inkább Seneca tragédiájával. Különben megjegyzendő, hogy tulajdonképpen Euripides tragédiája sem végződik a testvérek és Jocaste halálával. A költő Oidipos, Antigone és Creon között még több új és érdekes jelenetet ad. Megtudjuk azokból egyrészt, hogy Oidipost Creon Thebæ városából száműzi s hogy leánya követi a számkivetésbe; — másrészt, hogy Antigone ellenszegül Creon parancsának, ki Polynices testvérétől a szokásos temetést megtagadja. — Látjuk tehát, hogy a cselekvény kettősségét Euripides sem kerülte ki, csakhogy nála kevésbbé szembeszökő, mint Rotrounál.

várfalak magaslatáról nézte a harczot*) s látta Ménécée hősies önfeláldozását.

Rac. IV. 3. Rot. II. 4. A testvérek találkozása anyjuk jelenlétében. E jelenet különben Euripides és Seneca művében is megvan. Racine itt határozottan Rotrou mögött maradt.

Rac. V. 1. Rot. III. 1. Antigoné stanzákban panaszolkodik a sors ellen. Különben a stanzák akkortájban magánbeszédben divatosak voltak; csak Corneille *Cid*jére hivatkozunk.

Rac. V. 3. Rot. III. 2. A testvérek küzdelme és halála. Euripidesnél Polynices esik el s ő gyilkolja meg Eteoklest. Rotrou és Racine megfordítva adják a dolgot; de Racine itt határozottan fölülmúlja Rotrout. Különben Racine e jelenetben Statius *Thebaïs* czimű hőskölteményének XI. könyvét is utánozta.

De mindezen utánzások daczára Racine önálló alkotásának is bő része van a tragédia szerkesztésében. Egyszerű, egységes cselekvényt alakított Rotrou kettős tragédiájából és öt felvonásra illesztette azt a tárgyat, a mely Rotrounál a harmadik felvonás második jelenetével véget ér. Hogy az öt felvonást kitöltse, pótlé-

---

*) Racine is Rotrou is csak félénken utánozták Euripidesnek valóban szép és érdekes jelenetét, a melyben Antigoné a vár magaslatáról nézi az ellenséges sereget, a melynek vezéreit nevelője nevezi meg előtte. Racine Euripides művére tett jegyzetében eléggé megokolta, hogy miért: «Mind az nem cselekvény, írja. De a költő utánozni akará azt, a mi Homerosnál szép». Homerosnál ugyanis (Ilias III. 161—242.) Helena a toronyból nézi a görög hadakat és megnevezi Priamosnak és a trójai aggastyánoknak a görög hősöket. — Ugyanezt a jelenetet találjuk Aischylosnak *Heten Thebae ellen* cz. tragédiájában. A kar, mely fiatal leányokból áll, nézi az ellenséges hadsereget. Eleinte csak porfelleget lát, mely a síkságban támad s a város felé közeleg. De ez a por rettentő csapások hírvivője, s a leányok megértik némaságát. Nemsokára hallják már az emberek és lovak lépteinek tompa zaját is, mely a hegyről a völgybe zuhanó vizek morajához hasonlít. Meglátják majd az érczpajzsok villámát, mely a porfellegből hasad ki, meghallják a csatazajt és a fegyverek zörejét. Paizs paizshoz ütődik, a lándzsák összeütköznek s összetörnek. És a kar leányai könnyezve ölelgetik az istenek és istennők szobrait s könyörögnek: «Védjetek, védjetek bennünket, istenek, istennők! Védjetek meg a rabságtól, a megbecstelenítéstől!» — És e kar nagyszerű hatással lehetett a görögökre. Csak az imént menekültek meg a veszedelemtől a marathoni győzedelem által s tudták, hogy Xerxes szám nélküli serege közeledik boszút állani rajtok. És akkor halál vagy rabság várt a legyőzöttekre. A szűzek dala, könyörgése: a néző közönség érzelme vala. A költő, a szinész, a közönség együtt érezett. A szinház forum, agora; a dráma beszéd; a költő szónok vala.

kokról kelle gondoskodnia. Hosszabbra nyújtja a jeleneteket, föleresztvén Rotrou energikusabb, tömöttebb stilusát. Újabb jeleneteket alkot, behozván (a kor ízlésének hódolva) a szerelmet, jóllehet előszavában helyesen jegyzi meg, hogy a szerelem csak nagyon csekély helyet találhat Oidipos és szerencsétlen családja borzasztó historiájában. Föltalálja Hémon gyászos halálát a küzdő testvérek fegyverei között, kiket Hémon el akart egymástól választani. A küzdelem végső eldőlte előtt Polynices győzedelmének álhírét jelentik Antigonének, minek eszméjét Racine bizonyára Corneilletől vette. (V. ö. *Horace* III. 6.) Továbbá megtartá Ménécée episodját is, melyet bátran elhagyhatott volna. Euripidesnél Ménécéenek szerepe van. Ő az, a ki Teiresiást Creonhoz vezeti s a jós az ő jelenlétében nyilatkoztatja ki az istenek akaratát. A jelenet megható. Ménécéenek meg kell halnia, hogy Thebæ városa s népe tönkre ne menjen. A nép sorsa a főérdek: Ménécée halálának, hősies önfeláldozásának van értelme a görög tragédiában. És Racine ezt felfogván helyesen jegyzé meg, hogy «Ménécée halála megérdemelné, hogy hosszabban beszéltessék el». Racinenál Ménécée nem is szereplő személy, önfeláldozása szükségtelennek, haszontalannak tünik fel, mert nem foly be a tragédia menetére. A költő emlegeti ugyan, hogy halála visszaadá a hazának a *békét:* de a háború azért tovább folyik és az orakulum, így adva, hatástalan. Racine fia tehát helyesen jegyzé meg, hogy Ménécée halála iránt kevésbbé érdeklődünk, mert Ménécéet nem is ismerjük.

A mi végre Senecát illeti, kiről Racine oly becsmérlőleg szól, meg kell jegyeznünk, hogy sokkal többel tartozik neki, mintsem megvallja. Racine Senecának művében, nagy hibák mellett, számos igazán tragikus eszmét talált. A mű főhibája a jellemekben rejlik: személyei bőbeszédű, pedans declamatorok, kik érzelmekről szóllanak, erényekről okoskodnak s vétkeikkel büszkélkednek. *)

---

*) A görög Oidipos vallásos borzadálylyal gondol vétkeire, a palota belsejébe rejtőzik, búbánat, lelkifurdalás emészti: hisz családjának, hazájának rossz szelleme ő. Es ezt a néző közönség is érzi, tudja: minden szó róla szól, reá vonatkozik, mert minden tettnek, bajnak oka ő; csak halkan beszélnek róla, félelemmel suttogják nevét. Végre előlép a jajveszékelésre; tapogatózva, inogva lépdel, mert hisz vak és aggastyán. Megtudja a gyász okát s Creon parancsára távozni készül. De mielőtt elindul fiai és neje holt testét akarja megérinteni. Odavezetik, megtapogatja s megáldja őket. Azután elmegy számkivetésébe, a hol új bajok várnak reá. Szerető leánya

És fájdalom, Racine Euripides remek jellemei helyett Senecának e torzalakjait utánzá.

Euripides minden személye érdekes, még a gyűlölködő testvérek is. Legyőzhetetlen gyűlöletöket nemes érzelmek mérséklik. Eteokles igazságtalan, esküszegő: de a haza szolgálatában áll, a hazáért küzd. Polynices személyes gyűlölségből hazájára tör: de rokonszenvünket nem tagadhatjuk meg tőle, neki igaz ügye van, a trón őt illeti s ő a számkivetett, a szerencsétlen. — Racine a két testvérből valóságos két vadat alkotott. Alig különböznek egymástól, kegyetlenek, ittasok a dühtől s mindketten egyaránt utálatosak. Politikai okoskodásuk Corneille iskolájára vall. Végre elbuknak, de haláluk meg nem indít bennünket, szánalmat nem érezünk.

Jocaste Euripidesnél gyöngéden szerető anya; reszket fiai életéért s kétségbeesése meghat bennünket, szánjuk. Racine Jocastéja úgy beszél fiaihoz, mint Corneille Sabinája férjéhez. Szőrszálhasogató okoskodással bizonyítgatja fiainak, hogy első sorban az ő megölése szükséges. Polynicesnek (Seneca nyomán) azt tanácsolja, hogy mondjon le Thebæ trónjáról s menjen seregével Ázsiába, királyságot hóditani; és vigasztalásúl hozzáteszi: (IV. 3.)

Si vous lui souhaitez en effet tant de mal,
Élevez-le vous-même à ce trône fatal.
Ce trône fut toujours un dangereux abîme:
La foudre l'environne aussi bien que le crime.*)

Euripides Antigonéjának könnyei, testvéri és gyermeki szeretete minden szívet megnyer, megindít. Racine Antigonéja szerel-

---

Antigone otthon maradhatna, uralkodhatnék Hémonnál; de a jó leány vak apját elkiséri a nyomoruságba. — A római Oidipos kivetkőzött emberi természetéből, dölyfösen hivatkozik vétkeire, dicsekszik velök. Nem elég a polgárháború, kiált föl, támadjon testvér testvér ellen. Hadd folyjon a vér, a legkedvesebb vér is, én meg nem állitom. Nem! nem! Fiaim engem követnek, bennök ráismerek fajomra! stb.

*) Rotrou hasonlóan fejezi ki ezt a gondolatot: (II. 4.)

Thèbes, vous le savez, est un fatal empire,
Et son trône est un lieu bien funeste à son roi.

Mindkettő csak körülírta Seneca (645—649) energicusabb verseit:

Ne metue; pœnas, et quidem solvet graves:
Regnabit. . . . .
. . . . Sceptra Thebarum fuit
Impune nulli gerere.

mes Hémonba és Hémon viszont szereti. E szerelem még Euripides Antigonéjánál is tragikusabb személylyé tehette volna, ha az unalmas, preciosos hideg udvarlás a fiatal szerelmeseket meg nem fosztaná attól a bájtól, melyet nekik ifjuságuk és szerencsétlenségök kölcsönöz.

Leghibásabb Creon jelleme: nagyravágyó, képmutató bűnös.[1]) Hogy Thebæ trónjára jusson, Machiavelliféle politikával él, mert nem tud engedelmeskedni ott, a hol apái uralkodtak. Egymásra uszítja unokaöcscseit, Eteoklest és Polynicest, míg végre kölcsönösen meggyilkolják egymást; nővére Jocaste kétségbeesésében megöli magát. De azért a lelkiismeret nem bántja, megedzett ő már a bűnben. És midőn bizalmasa résztvevőleg említi azt a nagy veszteséget, mely két fiának gyászos halála folytán érte, apai fájdalma utálatos triviális szavakra fakad (V. 4):

. . . . Oui, leur perte m'afflige,
Je sais ce que de moi le rang de père exige;
Je l'étois; mais surtout j'étois né pour régner;
Et je perds beaucoup moins que je ne crois gagner.
Le nom de père, Attale, est un titre vulgaire:
C'est un don que le ciel ne nous refuse guère.
Un bonheur si commun n'a pour moi rien de doux:
Ce n'est pas un bonheur, s'il ne fait des jaloux.
. . . . . .
D'ailleurs tu sais qu'Hémon adoroit la princesse, . . .
En me privant d'un fils, le ciel m'ôte un rival.

Valóban Creonban kihalt az emberi természet: bűnt bűnre halmoz, de elvei még tetteinél is utálatosabbak. Végre czélt ér. Tronusa azoknak holt testein emelkedik, a kiket gonoszsága hajtott a halálba. És ekkor, fiainak s rokonainak még el nem hült tetemei fölött, a vén bűnös szerelmes ömlengéseknek adja magát. A legczifrább preciositással szólal meg s véres koronáját, mocskos szivét Antigone unokahugának (Hémon mátkájának) lábai elé rakja. A boldogtalan Antigone utálattal fordul el tőle s saját kezűleg oltja ki ifjú életét. És Creon, a nagyravágyó Creon nem lelki furdalásában, hanem szerelmében akar a halálba menekülni, hogy *Antigone még az alvilágban is lássa gyűlölete tárgyát.*[2])

---

[1]) *La Thébaïde* III. 6.

[2]) *La Thébaïde* V. 3. Euripides Creonja nem gondol a halálra, sem

A jellemek hibás rajza, de főképpen a catastropha, melyet maga Racine is nagyon véresnek talált, a kezdő tapasztalatlanságát árulja el. Az ifjú költő valóban kérlelhetetlen. Minden hősét halálra ítéli, még a láthatatlan Ménécée-t is. Csak a bizalmasaknak kegyelmez. Azonban a tragédia minden gyöngéi mellett, ha nem is fényes, de mégis eléggé tisztességes sikert aratott. Junius 20-tól julius 18-ig tizenkétszer adták és még azután is többször hozták színre. És Racine Saint-Aignan pártfogójához intézett ajánlásában azt mondja, hogy darabját némileg megtapsolták, a mi az jelenti, hogy jól megtapsolták. Magyarázza e sikert az a körülmény, hogy Racinenak emez első, gyönge tragédiája is fölért Quinaultnak, a kor legnépszerűbb költőjének legjobb tragédiáival.

A *Thébaïde* cselekvénye egységes, terve egyszerű, menete eléggé gyors és világos. Látjuk, hogy a költő legelső művétől kezdve biztosan kezeli tárgyát s ügyesen fűzi össze jeleneteit. Azonban tagadhatatlan, hogy mindamellett drámai érdeket, érdeklődést nem tud kelteni. Nyelve sokszor lapos, színtelen és erőtlen, de a verselés gyakorlottságra vall. Az érzelmekben ritkán tapasztalunk természetességet, mélységet; de itt-ott a szenvedélyek felfogásában s kifejezésében már drámai erőt és a stilus kellemét is találjuk. Így pl.: Antigone (II. 1):

Je m'en souviens, Hémon, et je vous fais justice :
C'est moi que vous serviez en servant Polynice.
Il m'étoit cher alors, comme il l'est aujourd'hui,
Et je prenois pour moi ce qu'on faisoit pour lui.
Nous nous aimions tous deux dès la plus tendre enfance,
Et j'avois sur son cœur une entière puissance.
Je trouvois à lui plaire une extrême douceur,
Et les chagrins du frère étoient ceux de la sœur.
Ah! si j'avois encor sur lui le même empire,
Il aimeroit la paix pour qui mon cœur soupire;
Notre commun malheur en seroit adouci :
Je le verrois, Hémon ; vous me verriez aussi!

Antigone testvéri szeretetéről szólva, bájos módon árulja el Hémon iránti szerelmét.

Mintha Corneillet hallanók Polynices e verseiben (II. 3):

---

nem szerelmes Antigonéba; ellenkezőleg örömmel foglalja el a vérrel szerzett trónt. — Antigone és Hémon is életben maradnak.

Esclave de son peuple, et tyran de son frère,
Pour commander tout seul, il veut bien obéir,
Et se fait mépriser, pour me faire haïr.
Ce n'est pas sans sujet qu'on me préfère un traître:
Le peuple aime un esclave, et craint d'avoir un maître.

Energikus Jocaste magánbeszédének több sora, melyeket Voltaire *Oedipe*jában (V. 4.) nem ért utol:

O ciel, que tes rigueurs seroient peu redoutables,
Si la foudre d'abord accabloit les coupables!
. . . . . .
Voilà de ces grands dieux la suprême justice!
Jusques au bord du crime ils conduisent nos pas,
Ils nous le font commettre, et ne l'excusent pas! (III. 2.)

Idézzük még a következő sorokat:

L'on hait avec excès lorsque l'on hait un frère. (III. 6.)
Plus il approche, et plus il me semble odieux... (IV. 1.)
Qu'ils entrent. Cette approche excite mon courroux.
Qu'on hait un ennemi quand il est près de nous! (IV. 2.)
J'ai senti son beau corps tout froid entre mes bras. (V. 5.)

Mindezek után elmondhatjuk, hogy Racine *Thébaïde* czímű tragédiája kezdetleges, tökéletlen munka. Az ifjú költő még nem tudott szabadúlni az idegen járomból, utánzott, és, fájdalom, mestereinek inkább rossz oldalait mintsem jó tulajdonait utánozta; a mellett darabjában a kor kóros ízlésének is hódolt. De másrészt az első kisérlet is magán hordja Racine szellemének nyomát: a felsorolt idézetek és a testvérharcz leírása nagy reményekre jogosítanak, éreztetik a szenvedélyek festőjét s hirdetik a fejlődő nagy drámaírót. Az első lépés megtörtént: az út nyitva állott.

VII.

Négy költő barátsága.

Az előbbi fejezetekből tudjuk, hogy Racine La Fontainenel már évek előtt barátságot kötött, s hogy 1663-ban Molièrerel és Boileauval is megismerkedett. Nevöket kezdték ugyan már az országban emlegetni, de nagy hírnek az időtájt még csak Molière örvendett. Nagy korkülönbség volt közöttük: Molière és

La Fontaine ugyanis majdnem húsz esztendővel idősebbek Boileaunál és Racinenál. Ismeretségük mindazonáltal benső barátsággá fejlődött. A költészetet s az élet gyönyöreit egyformán szerették; ez kiegyenlíté az évek külömbségét. Jó ízlés és a fő dolgokban való kölcsönös egyetértés szorosabbra fűzte közöttük a baráti köteléket; de azért az egykorúak (La Fontaine Molièrerel, különösen pedig Boileau Racinenal) mégis közelebb állanak egymáshoz, jobban rokonszenveznek s az élet folyamában is elválhatatlanok maradnak.

La Fontaine a költők eme harmonikus együttélésének szép emléket emelt *Les Amours de Psyché et de Cupidon* cz. regényében.[1]) Érdekes, jellemző vallomások és megfigyelések foglaltatnak e műben a költők egyéniségéről. La Fontaine ismerte barátait, tehetségöket, hajlamaikat, gyengéiket. Maguk a nevek is találók: A jó ízlésű, nyíltszívű Boileaut *Aristé*nek, vagyis *Legjobb*nak nevezi. A vígjátékíró Molièret *Gélaste*nak, t. i. *Nevető*-nek, *Gunyolódó*-nak; magamagát pedig *Polyphile*nek: *a ki mindenfélét szeret*. Racine neve a regényben *Acanthe*, a mely név első tekintetre különösnek látszik, de ha a mollis acantus növénynek éles metszésű hegyes leveleire, töviseire és Racine éles és satirikus szellemére gondolunk, ezt is találónak kell tartanunk. Elmondjuk e regény rövid vázlatát, mert ebből Racine írói egyéniségének nagyon becses vonásait nyerjük.

A négy barát, írja La Fontaine, társaság-félét alakított, melyet Akadémiának lehetett volna nevezni, ha tagjai többen vannak és ha a múzsákkal is annyit foglalkoznak, mint az élvezetekkel. Összejöveteleiknek hivatalos színezetet nem adtak. Mulatni, szórakozni gyűltek össze; de nem idegenkedtek a tudományos és szépirodalmi kérdésektől sem. Nem szerettek megállapodni sokáig egy themánál, egy tárgytól a másra tértek át, mint a méh virágról virágra röpköd. Szerették a klasszikusokat s megbecsülték a modern írók jó munkáit. Szerénységgel szólottak saját műveikről s őszinte tanácsokat adtak egymásnak, ha valamelyikök könyvet írt: mert az irigységet, rossz akaratot nem ismerték.[2])

Egy új költői iskola fejlődik e társaságban, mely az aljast

---

[1]) *Oeuvres de La Fontaine*, nouvelle édition par *C. A. Walckenaer*. Paris. Lefèvre. 1826. 5. köt.

[2]) Oeuvres de La Fontaine V. 23—24.

kerüli[1]), a józan észt megbecsüli,[2]) csak az igazat, a természetest tartja szépnek s egyedül a szépet szeretetre méltónak.[3]) A kor beteges irányával, a preciositas, *bel esprit* kinövéseivel szemben a szív igaz érzelmeinek természetes festését, a forma tökéletességét, a nyelv egyszerűségét követeli. E reformeszmék megvalósításán fáradozott mindnyájok genieje, a legnagyobb hatással a józan gondolkodású Boileau kiváló műizlése. Azért La Fontaine őt meggyőződésből tiszteli meg az *Ariste* névvel.

De halljuk a regényírót magát:

Polyphile *Psyché* regényét írja. Sokáig dolgozik rajta, de titokban tartja. Végre bemutatja az elkészült részt barátainak s véleményök meghallgatása után folytatja munkáját. Mikor a mű elkészül, fölkéri őket, tűzzenek ki időt, hogy előttök felolvassa.

Acanthe erre *szokása szerint* kirándulást ajánl a várostól távolabb eső helyre, a hová kevés ember jár, mert végtelenül szereti a kerteket, a virágokat, az erdőket. Polyphile hasonlít hozzá e tekintetben. Acanthe javaslatát helyesléssel fogadják s mindjárt más napra határozzák a kirándulást.

Ariste ajánlatára Versaillesba mennek. Korán reggel oda érkeznek. Megtekintik az állatkertet, a déli növényeket. A szép narancsfák láttára Acanthe, visszaemlékezvén a napsugaras délre, önkéntelenül verseket szavalgat. — Ime a lyrikus hajlamú Racine, kivel Esther és Athalie remek kardalaiban újra találkozunk. — Ebéd után a várba mennek, csodálják a királyi termeket s bejárják a gyönyörű kerteket. Egy hűs barlangban telepednek le, hogy a nap hevét kikerüljék. Körbe ülnek és Polyphile megkezdi felolvasását. De midőn regényében odáig jut, a mikor a kiváncsi Psyché mécset gyujt, hogy férjét, tilalma daczára is, megláthassa, és véletlenségből forró olajcseppet ejtvén az alvóra, fölébreszti: Polyphile megáll, mondván, hogy ezzel végződik Psyché boldogsága. Kéri barátjait, hogy az elbeszélés folytatását engedjék el: mert az nagyon szomorú; a szerelmes Psyché szenvedéseiről szól s talán nagyon is meghatná, könyekre indítná őket. (La Fontaine: V. 104.)

---

[1]) *Évitez la bassesse.* Boileau: *L'Art poétique* (Brossette. 1716.) I. 79.

[2]) *Aimez donc la Raison.* (U. o. I. 37.)

[3]) *Rien n'est beau que le Vrai. Le Vrai seul est aimable.* (Boileau: *Épitre* IX. 43.)

«*Nos, hát sírni fogunk!*» válaszolt Acanthe, a kiben Racine gyöngéd szíve nyilatkozik. A szánalomnak is megvan a maga bája; sőt jobb szereti, ha szánalmat ébresztenek benne, mintha nevetésre inditják. És azt hiszi, hogy e tekintetben Ariste egyetért vele. Aristere hivatkozik, a mint hogy az életben kritikusaival szemben sokszor tehette. És Ariste igazat ad neki.

Erre Polyphile azt mondja, hogy akaratlanul is sok vigat kevert e szomorú történetbe. De ez természetében van s e hibáját sehogy sem tudja levetni. Erre Acanthe azt javasolja, hogy hagyják el a barlangot s nézzék meg a kertet. Azután majd leülnek a puha fűbe s meghallgatják a regény folytatását.

Egy ideig némán haladnak egymás mellett. De Gelaste, visszaemlékezvén Racine megjegyzésére, azt mondja: hogy ő, a ki mindenek fölött nevetni szeret, nem tűrheti ellenmondás nélkül, hogy a sírást a nevetés fölébe helyezzék. Mire Acanthe odaveti, hogy ha csak ellenmondásról van szó, tudja, hogy Gelaste oly vitát képes kelteni, melynek se hossza se vége nem lenne. — E megjegyzés Racine satiricus természetére vall. — Ariste és Polyphile mosolygással fogadják Acanthe válaszát; de Gélaste kissé zokon veszi. Nem enged, sőt neki tüzesedik s a vígjáték és nevetés védelmére kel. Tréfás megjegyzései derültséget keltenek. Igy pl. Racine *Andromaque* cz. tragédiájára vonatkozólag ezeket mondja: Az ember azért megy el a szinházba, hogy mulasson; s ime ott talál egy siró embert egy másik siró mellett, az a másik sir egy harmadik siró mellett, és mindnyájan sirásra fakadnak azon szinésznővel együtt, a ki Andromaque szerepét adja és a ki együtt sir a költővel. — Érdekes vonatkozás Racine és Du Parc szerelmére. Racine ugyanis maga tanítá Du Parc szinésznőt Andromaque szerepére. Gélaste elméskedésére nem Acanthe, hanem a komoly gondolkodású Ariste felel. Logikájával mindig a főkérdésre akarja terelni a tréfás Gélastet, mit ez mindenképpen kerül. De midőn Ariste elvetvén a sulykot, inkább pórias mulatságnak nyilvánítja a nevetést: Acanthe, a *Plaideurs* cz. kitűnő vígjáték írója, maga is a vígjáték mellett szólal fel, s a nevetést művelt emberrel is összeférőnek mondja. A tréfás, szellemes vitának Gelaste vet véget, kimondván, hogy többet nem szól. De ha legyőzöttnek akarnák tartani, a vitatkozást ujra kezdi. Séta közben megnézik a fényes tavaszi ünnepektől fönmaradt épületeket. Azután leülnek a puha fűbe s Polyphile folytatja felolvasását. (La Fontaine: V. 113, 121, 128.)

Midőn a hűséges Psyché és Cupido legelőször viszontlátják egymást, Polyphile, leejtvén kéziratát, elragadtatva kiált föl: ‚Oh boldog szerelmesek, csak ti ismeritek a boldogságot!' Erre Acanthe, visszaemlékezvén valamire, fölsohajt. Gelaste gunyos mosolylyal folytatásra szólítja föl Polyphilet. A felolvasás befejeztével megbeszélik a mű főbb helyeit. Ariste, még mindig elfoglalva a Gelastetal való vita gondolatával, mintegy dícséretképpen megjegyzi, hogy legnagyobb gyönyörűséget talált azon részletekben, a melyek szánalmát ébresztették föl. (La Font.: V. 236. 248.)

Régen nem volt oly szép nap mint e kiránduláskor. Acanthe gyönyörködve nézte a lenyugvó napot és ábrándozva tekintett a holdra, melynek mosolygó telt képe bizton kisérte őket Párizsba. A kirándulás a mult őszszel történt.[1])

A négy költő sokszor rendezhetett hasonló kirándulásokat: de bizonyára nem mindig voltak oly komolyak és okosak, a minőknek La Fontaine festé e regényében. Szerették a zajosabb mulatságot is s a bort nem vetették meg. Sőt azt tapasztaljuk, hogy a XVII. század költői borismerőknek tartják magukat.[2]) Gyakran eljárogatnak az akkortájt hírneves korcsmákba (Mouton blanc, Pomme de pin, Croix de Lorraine, Auberge de M. Poignant); de legtöbbször találkoznak Boileaunak a Vieux-Colombier utczában levő lakásán. Velük tart az eszes, de iszákos Chapelle, a szótáríró Furetière és több más a királyi udvarhoz bejáró nemesember. Társaságukat sokan keresik: mert kellemesen és szellemesen tudnak mulatni. Boileau a legpontosabb: nem szeret váratni magára, mert (úgy mond) azt vette észre, hogy a várakozó társaság mindig a későn jövőnek gyöngéivel bibelődik. Satiráit e társaságban olvasta fel: kitűnő előadása volt; utánozta azok hangját, járását, testmozdula-

---

[1]) La Fontainenek *Les Amours de Psyché et de Cupidon* cz. regénye 1669-ben, a Molière által kitréfázott *Andromaque* pedig 1667-ben jelent meg. Ebből az következnék, hogy a költők eme kirándulása 1668-ban történhetett. Ennek daczára 1664 v. 1665 őszére kell azt tennünk; egyrészt, mert La Fontaine e regényében a versaillesi ünnepekről (melyek 1664. máj. 7. kezdődtek s hét napig tartottak), mint közel mult eseményről szól, másrészt és főképpen azért, mert a jó viszony Racine és Molière közt, fájdalom, már 1665. decz. hóban megszakadt. Hihető, hogy La Fontaine regényének első felét, melyben e jellemző vitát elbeszéli, 1665-ben vagy 1666-ban írta; az Andromaque cz. tragédiára vonatkozó részletet pedig később foglalta művébe.

[2]) *Boileau*, Brossette 1716. Satire III. 76. 77.

tait, a kikről szó volt. Egyszer egy nehézkes tánczost utánzott, a mi nagy derültséget keltett, mert Boileau különben sohasem tánczolt.[1])

Egy időben az asztaltársaságnak nagy gyönyörűsége telt abban, hogy Chapelainnek *La Pucelle* cz. hősköltményéből az ízetlen verseket kiszemelgesse, felolvassa, nevetség és gúny tárgyává tegye. Sőt tovább mentek. Elhatározták, hogy a ki Chapelain hibájába esik, a nyelv vagy a logika ellen vét vagy a kritika miatt meg talál haragudni, *La Pucelle* néhány versének felolvasására itéltetik. Ha az itélet egy egész lap elolvasására szólt: az már halálitéletet jelentett.[2]) De még itt sem állapodtak meg. Kicsapongó jó kedvük nem ismert határt. A pedans hivatalos bírálót, ki az írói kegydíjak jegyzékébe magamagát a legnagyobb összeggel szokta fölvenni, sehogy sem szivelhették. Ellenszenvöket a *Chapelain décoiffé* cz. satirában fejezték ki. E satira a Don Diego és Gormas gróf közötti jelenetnek parodiája.[3]) Chapelain és La Serre vitatkoznak benne azon királyi pensio fölött, melyet amaz nyert. A vita azzal ér véget, hogy La Serre Chapelain fejéről a parókát lerántja. A megsértett méltatlankodásának egy monologban ád kifejezést s barátját, Cassaignet boszúra szólítja föl.

Boileau vallomása szerint, a parodia készítésében főképpen Furetièrenek, de a mellett magának Boileaunak és a szerencsétlen Racinenak is volt része. Tudjuk, hogy Chapelain Racine jótevője vala. Racinenak eme meggondolatlan mulatságából több életírója igen szigorú következtetéseket vont jellemére. Azonban enyhébbek leszünk, ha a költő ifjúságát s a parodia keletkezésének körülményeit számba veszszük. A parodia ugyanis, Boileau vallomása szerint, poharazás közben, talán nem egészen józan állapotban, szoros baráti körben készült és sohasem foglaltatott írásba. Igazságtalanok volnánk tehát, ha Racinet a parodiának ama torzalakja alapján itélnők el, melybe mások tűrhetetlen aljasságokat csúsztattak be.[4])

A költők néha komolyabb munkára is lelkesültek e körben,

---

[1]) Oeuvres I. 224.

[2]) Oeuvres I. 238. — Brossette, Oeuvres de Boileau. Genève, 1716. I. 438.

[3]) Corneille: Le Cid I. 3.

[4]) Boileau levele Brossette barátjához, 1701. decz. 10. (*Correspondance entre Boileau-Despréaux et Brossette.* Kiadta Laverdet. Paris. 1858. 95—96. l.)

és Racine állítólag a *Perlekedők* cz. darabjának eszméjét s több vonását a «Mouton blanc» korcsmájának köszönheté. Molière, úgy látszik, ritkábban vett részt e mulatságokban. Betegeskedett s Auteuilben visszavonultan élt. De barátai gyakran meglátogatták, kivált miután Chapelle is hozzá költözött. E látogatásokról több érdekes adoma emlékezik meg. Egy alkalommal, midőn a bor fejökbe szállott, az élet nyomorúságáról beszéltek. Megemlékezvén az ókori bölcs eme szavairól: «A legnagyobb szerencse nem születni, s az utána való legnagyobb, mielőbb meghalni,» arra a hősies elhatározásra jutottak, hogy azonnal vízbe vetik magukat. Nyomban elindulnak s már a Szajnához érnek, midőn Molière ezeket mondja: «Barátaim, ez a szép tett eléggé érdemes arra, hogy ne az éj homályában, hanem fényes nappal hajtassék végre». Megállanak s egymásra tekintve így kiáltanak: Igaza van! Chapelle hozzá teszi: Igenis uraim, holnap reggel fullaszszuk el magunkat, azalatt pedig igyuk meg azt a kis bort, a mely még megmaradt. Természetes, hogy reggelre kijózanodtak s jobbnak találták, ezentúl is türelemmel elviselni az élet nyomoruságát.*)

Még több ily adomát sorolhatnánk föl, melyek a költőknek és barátaiknak hol komoly, hol gúnyolódó, sőt kicsapongó mulatságairól szólanak. De ezt az egyet is elégnek tartjuk. Csak azt jegyezzük még meg, hogy ez asztaltársaságnak hatalmas része volt az irodalmi reformeszmék terjesztésében. A költők műveltsége, ízlése jó befolyással volt reájok. Az asztaltársaság a költők nézeteit, eszméit, elveit majdnem észrevétlenül magáévá tette s lassacskán utat nyitott a jó ízlésnek a nagy közönségbe: a reformeszmék közkincscsé lettek. Így készült elő a nagy irodalmi reform, mely nem volt kevésbbé fontos és szükséges, mint Malherbe reformja a XVI. században, s a mely élénken emlékeztet ama mozgalomra, melyet századunkban a romantikus iskola keltett.

Az ifjú Racine nem tud egyszerre szabadulni első mintáinak kóros befolyása alól, de már legközelebbi tragédiája *Alexandre le Grand* után, — hála Boileau közvetetlen befolyásának — remekműveket alkot és a franczia nemzet szelleme, XIV. Lajos korának társadalmi élete az ő műveiben nyer legtökéletesebb kifejezést.

---

*) Oeuvres I. 261.

VIII.

Alexandre le Grand.

A *Thébaïde* mérsékelt, de kezdetnek eléggé tisztességes sikere Racine nevét ismeretessé tette s megnyitá előtte a drámaírói pályát. Hévvel és szenvedélylyel követi geniusát. A barátság, rokonság, hála és tisztelet érzelme egyidőre mintha mind kiszorúlna szívéből a dicsőség vágya elől. Lelkesedéssel fog a munkához s rendkivüli gyorsasággal dolgozik. A *Thébaïde* 1664. jun. 20 került először színre s új darabjával 1665 elején már annyira előhaladt, hogy belőle Du Plessis-Guénégaud asszony házánál, fényes társaság jelenlétében, három és fél felvonást felolvashatott. Boileau is jelen volt, néhány satiráját mutatta be. Figyelmes és műértő hallgatókra találtak. Ott voltak többek közt La Rochefoucauld és Pomponne, kiket Boileau a jó ízlés biráinak mond, ott La Fayettené és Sévigné asszony leányával. Racine felolvasása nagy figyelmet keltett, és Pomponne bizonyára a közvéleményt fejezte ki, midőn feb. 4. kelt levelében azt írja, hogy a *Comédie de Porus* (így nevezi Racine új tragédiáját) valóban nagyon szép darab. A műértők által megtapsolt szomorújáték híre elterjedt, és előre is fényes sikert jósoltak neki.

Mindez bizalmat keltett az ifjú költőben és arra az elhatározásra bátorítá, hogy tragédiáját a nagy mester ítélete alá bocsássa. Ez természetes volt. Minden művéhez birálót vagyis inkább jóakaró tanácsadót keresett s a helyes tanácsot mindenkor szívesen követte. Lehet, hogy a kezdő e lépést azért is tette, mert önkéntelenül Corneille befolyása alatt érezte magát. Hozzá ment s remegő hangon olvasta fel művét. Corneille figyelemmel hallgatja s midőn az ifjú elhallgat, megdícséri a szép, elegans verseket, de egyúttal *biztosítja, hogy a drámairáshoz nincs tehetsége.**) Corneillenek e kemény ítélete csak ismétlése azon tanácsnak, melyet neki magának, körülbelül harmincz évvel azelőtt, a színdarab-gyártó Hardy adott volt. Ezzel elutasítá, elidegeníté magától azt az ifjút, a ki hozzá simúlni vágyott s a ki tanácsára s barátságára méltó-

*) Ezt Valincourt beszéli el Olivethez írott levelében s azt állítja, hogy magától Racinetól tudja (*Histoire de l'Académie française* par Pellisson et d'Olivet: II. 336.)

volt. *Alexandre* gyenge tragédia; de Corneille agyonsujtó ítéletében még Saint-Évremond sem osztozott, a ki szigorú birálatot írt a darabról. Saint-Évremond lelkesült az öreg Corneilleért s mégis ezeket mondja: «Mióta a Nagy Sándor cz. tragédiát olvastam, Corneille öregsége kevésbbé nyugtalanít; nem félek többé attól, hogy a tragédia vele együtt véget ér.»[1]) Racine pedig legközelebbi darabjával fényesen meghazudtolá a dicsőségét féltő öreg Corneille ítéletét.

Corneille ítélete bizonyára elkedvetleníté az érzékeny Racinet, de el nem csüggeszté. Komolyan foglalkozott darabjának színre hozatalával. Bernay apát, a kinél lakott, azt tanácsolá neki, hogy tragédiáját az Hôtel de Bourgogne színháznak ajánlja föl. De Boileau Molière mellett emelt szót és a tragédia Molière szintársulatához került.[2])

Mialatt az előkészületek folytak, a közönség általános érdeklődést tanusított a darab iránt és türelmetlenül várta előadását. Sublignynek *La Muse de la Cour* cz. verses levele (nov. 29.) találóan festi a közönség várakozását:

Si bientôt le Grand Alexandre,
Ouvrage, dit-on, sans égal,
Ne se joue au Palais-Royal:
Je crains, pour se trop faire attendre,
Que ce héros s'en trouve mal.[3])

Ily várakozás, ily kedvező vélemény előzte meg. A színház örült a nagy érdeklődésnek (az első előadások átlag 1200 livrest jövedelmeztek), de a szindarab annál nagyobb, annál kényesebb igényeket talált maga előtt. Végre megjött a próba napja. A darabot 1665. decz. 4. adták első ízben, még pedig nem a Pomponne által megjelölt *Porus*, hanem *Alexandre le Grand et Porus* cz. alatt.[4]) A lehető legfényesebb közönség, Racine szavaival élve: «a földnek

---

[1]) Oeuvres. Amsterdam. 1706. II. 300.

[2]) *Oeuvr. de Boileau:* Sat. III. Brossette jegyzete a 185. verssorhoz.

[3]) *Lettres en vers de. . . Robinet, Perdou de Subligny. . .* Recueillies et publiées par Rothschild. 1881. I. 519.

[4]) *Vendredy, 4e Décembre, premiere representation du Grand Alexandre et de Porus.* Registre de La Grange (Paris. 1876. 78. l.) De midőn nyomtatásban megjelent, a század Nagy Sándorának (t. i. XIV. Lajosnak) ajánlva, már csak *Alexandre le Grand* czímet viselt.

legelső emberei, a század Nagy Sándorai»[1]) gyültek össze, hogy megbámulják «azt a *páratlan,* azt az *isteni darabot*».[2]) Ott volt a király testvéröcscse és felesége (Henriette d'Angleterre), a nagy Condé és fia d'Enghien herczeg, Gonzague Anna, az ú. n. *princesse palatine* és

Cent jeunes guerriers d'aujourd'hui
Y prirent de nobles idées...
Cent beautés furent voir cette pièce divine.[3])

A közönség valóban fényes és a bevétel nagyszerű vala: de a tragédia előadása gyönge. A költő e miatt műve sikerét veszélyeztetve látván, nyugtalankodni kezdett. Sajnálta, hogy nem követte Bernay apát tanácsát, mert köztudomású dolog volt, hogy akkor tájban az Hôtel de Bourgogne színháza a tragédia előadásában jeleskedett, míg Molière társulata inkább a vígjátékban vált ki.

Közbe jött véletlen megmenté e nyugtalanságából, s tragédiájának fényes, tartós sikert biztosított. Armagnac grófnő ugyanis decz. 14-kén fényes ünnepet adott a király tiszteletére. Jelen volt a király testvéröcscse feleségével, számos más főúr és úri hölgy. A nagyszerű lakomát fényes bál követte és színelőadás előzte meg:

On y vit le Grand Alexandre
Représenté par Floridor ;
Et nommer cet acteur qui vaut son pesant d'or,
C'est dire encore assez qu'on se plut à l'entendre.[3])

Meglepetéssel olvassuk e sorokat, mert Floridor az Hôtel de Bourgogne szintársulatának, a Palais Royal versenytársának, tagja vala. A tényállás valóban érdekes. Kettős tanulságot vonhatunk belőle. Mutatja egyrészt, hogy Racine tragédiája csakugyan megnyerte a király s a főurak tetszését; másrészt, hogy Molière szintársulata rosszúl adta a darabot s hogy az uri gyülekezet többet várt az Hôtel de Bourgogne szintársulatától. Várakozá-

---

[1]) *Alex. le Grand* első előszavában.

[2]) *Lettres en vers* (Rothschild 1881.): I. 474: Subligny: *La Muse de la Cour* decz. 7-ről.

[3]) Lettres en vers de La Gravette de Mayolas, Robinet, *Perdou de Subligny* (Recueillies et publiées par James de Rothschild 1881.) I. 519. *La Muse de la Cour* Sublignytől. 1665. decz. 20-ikáról. — Subligny ez állítását a *Gazette* 1665. decz. 19. száma is megerősíti. (Recueil des Gazettes Nouvelles. . . Paris. 1666. 1233. l.)

sukban nem csalódtak. Rövid volt az idő, de Floridor bámulatos gyorsasággal készült a darabhoz, hogy versenytársain túltegyen. Az előadás fényesen sikerült. A közönség tetszése megnyugtatta a költő aggodalmas lelkét. Az Hôtel de Bourgogne eme sikere jelentős figyelmeztetés lehetett Molière színészeire. Be kellett látniok, hogy a tragédia terén ők a gyöngébbek s előre sejthették a következményeket. Racine beleegyezését adván az első előadáshoz, a várakozását meghaladó siker után az előadás jogát Floridortól meg nem tagadhatta.

Négy nappal ama zártkörű előadás után *Alexandre le Grand*ot egyszerre két színpadon adták: a Palais Royalban és az Hôtel de Bourgogne-ban. Molière társulata elképed, s mintha a decz. 14-iki előadásról mit sem tudott volna, kigyót-békát kiált a költőre és az irói osztalékot nem adja ki, hanem tagjai közt felosztja.[1]) Molière színtársulata még decz. 20., 22. és 27-ikén adta a darabot, de az Hôtel de Bourgognenyal egyenetlennek találván a versenyt, felhagyott vele.

Robinet, jelentést tevén a decz. 20-iki előadásról, dícsérettel emlékezik meg Axiane (Du Parc) és Cléofile (Molièrené) szépségéről s gazdag öltözetéről, de mit sem mond játékukról s hallgat a többi szereplőről is. Sőt ismertetését e gyanus megjegyzéssel végzi:

Et certes il est difficile
De pouvoir rien trouver de tel,
Si ce n'est peut-être à l'Hôtel (de Bourgogne.)[2])

Mindez fájt Molièrenek és bizonyára Racinenak is, mert csak hozzájárult viszonyuk elhidegüléséhez. Azóta sokat írtak a dologról és az írók általában Molièrenek fogván pártját, túlszigorúak lettek Racine irányában. Alattomossággal, árulással, hálátlansággal vádolják, mert nem jelenté be Molièrenek, barátjának, hogy tragédiáját más társulatnak adta. Részünkről azt hiszszük, hogy a decz. 14. Armagnac grófnő házánál tartott sikeres előadás nagyon is érthető figyelmeztetés volt. Molière társasága jól érezte, hogy a darabot rosszul adta; tudta tehát, hogy a drámaíró nem szeszélyből, hanem alapos okok alapján cselekedett. Saját érdeke előbb való volt neki mások érdekénél s a mellett eljárása, ha nem volt is

---

[1]) *Registre de La Grange.* Paris. 1876. 79. l.
[2]) Lettres en vers (Rothschild. 1881.) I. 538.

őszinte, nyilt, szerződésbe nem ütközött, jogsértést nem foglalt magában. Racinet hálátlannak is mondják Molière irányában. Nem állítjuk, hogy az ifjú költő a tapasztalt írónak, *barátjának* semmivel sem tartozik; de azért Molièrenek u. n. jótéteményei nagyon is kétségesek. A száz louis d'orról szóló adoma bizonyításra szorúl. A gyenge *Thébaïde* előtt pedig, a mint Racine leveleiből tudjuk, az Hôtel de Bourgogne is hajlandó volt megnyitni vendégszerető házát. (L. 273. l.)

A két nagy ember, kiket saját érdekökben és az irodalomébau mindig egymással karöltve szerettünk volna látni, az *Alexandre* előadása alkalmából meghasonlott. De a legenda megszüntette a két nagy költő kölcsönös elhidegülését és számos adomát őrzött meg, melyek azt bizonyítják, hogy ezután is megbecsülték egymást.*) Az irodalomtörténetnek azonban sajnálattal kell megemlítenie, hogy volt idő, a mikor elhidegülésük valóságos ellenségeskedéssé fajúlt. Ismét Racine kezdte. Szerelmi viszonyban lévén a bájos és kellemes özvegy Du Parckal, a decz. 18-ki előadás után Molièrenek e legjelesebb színésznőjét is az Hôtel de Bourgognehoz csábította. Ezt Molière meg nem bocsátá neki. Boszút állott s ahhoz joga is volt, teszik hozzá életírói. Színre hozta Sublignynek *La Folle Querelle* cz. színművét, melyben a szerző Racine *Andromaque*ját példátlan ostobasággal és páratlan rosszakarattal parodizálta. A paródiát sokáig adták. Molière tehát elégtételt vett magának. A paródiával az írót és régi imádottját, Andromaque személyesítőjét, Du Parcot egyszerre akarta sujtani.

Du Parc kisasszony 1653-ban Lyonban csatlakozott a Molière színtársulatához. Gyönyörű termetű, bájos nő volt, kibe a század majdnem minden nagy költője beleszeretett. Molière is azonnal lángra lobbant iránta, de Du Parc hidegen visszautasítá udvarlását. Később neje lett Berthelot Du Parc színésznek. Rouen-ban, 1658-ban, a két Corneille lelkesült érette. Párizsban La Fontaine és Sarazin ábrándoztak bájairól. Mindnyájan megörökíték verseikben

---

*) Racine fia Emlékirataiban a következő két adomát jegyzi föl. (Oeuvr. I. 228.) Molière *Misanthrope*ját hidegen fogadták (1666.). Racine egyik ismerőse örömmel jelenté költőnknek, hogy Molière darabja megbukott. Racine azt válaszolá, hogy nem hiszi el, *mert Molière rossz darabot nem írhat.* — Midőn 1668-ban Racinenak *Les Plaideurs* cz. vígjátékát majdnem kifütyölték, Molière azt mondta: «azok érdemlik meg a kigúnyolást, a kik e darabból gúnyt űznek».

s állítólag Molière sem feledte el régi szerelmét. Du Parc 1664. nov. havában özvegységre jutott.

Racine hihetőleg a *Thébaïde* színrehozatalának előkészületei alkalmával ismerkedhetett meg vele. Ismeretségök *Alexandre* megjelenése idejében valószínűleg benső viszonynyá fejlődött. Boileau határozottan mondja, hogy Racine szerelmes volt a szép asszonyba s ő tanította szerepeire. Mert Du Parc nem volt valami nagy tehetség (Racine fia egyenesen butának mondja); de megjelenése, szépsége és bájos modora elragadá a közönséget. Külömben az egész viszonyról keveset tudunk. Du Parc már 1668. decz. 11-ikén gyermekágyban meghalt.[1]) Racine kétségbe volt esve, mert Du Parcot igazán szerette. És Robinet verses levelében leírván a színésznő temetését és megemlékezvén imádóiról, költőnk fájdalmát is érinti:

. . . . . , le plus intéressé,
Étoit à demi trépassé.[2])

De térjünk vissza az *Alexandre* sorsára. Az Hôtel de Bourgogne jeles játéka, Montfleury úr, Des Oeillets kisasszony és főképpen Floridor kiváló tehetsége még sokáig föntartá a darabot. Hozzájárult nem sokára Du Parc is, a ki Axiane szerepében tűnt ki. A tragédia sikere valóban rendkivüli lehetett. Sévigné asszony még 1672. is megemlékezik róla, mondván, hogy Racine sohasem fog feljebb emelkedhetni *Alexandre*nél s *Andromaque*nál.[3]) Pedig akkor már a *Britannicus, Bérénice* és *Bajazet* is megjelentek volt. Maga a király kétségtelenül nagy előszeretettel viselkedett *Alexandre* iránt: a galans hősben önmagára ismert (akkor még csak ez oldalról hasonlíthatott hozzá). Szívesen fogadta a költőnek ügyes és hizelgő dedicatióját és még husz esztendő mulva is tetszéssel nézte *Alexandre* előadását.

De a fényes siker irigységet keltett s barátjainak túlbuzgalma

---

[1]) Később La Voisin azon aláváló váddal lépett föl, hogy Racine Du Parcot megmérgezte.

[2]) *Robinet:* 1668. decz. 15-ikéről. Különben megjegyzendő, hogy Du Parc már nem volt ifjúsága virágában, midőn Racine szerette. 1653-ban lépett színpadra s nemsokára férjhez is ment. Ha föltesszük, hogy akkor tizennyolcz éves vala, úgy 1665-ben már harminczkét évesnek kellett lennie, Racine pedig ugyanakkor életének huszonhatodik évében járt.

[3]) *Lettres de Madame de Sévigné* (Régnier-Monmerqué kiadása. 1862.): 1672. márcz. 16.

ellenfeleiben rosszakaratot szült. Barátai elragadtatásukban, mámorukban, talán Corneille ítéletétől sarkalva, a fiatal kezdőt a nagy mesterhez kezdik hasonlítani. Corneille párthívei, a régibb, nyersebb, büszkébb nemzedék, méltatlankodással fogadja e vakmerőséget s rosszakarólag fordul a simább, elegans új nemzedék költője ellen. Hozzá csatlakoznak Racine egyéb ellenfelei és megkezdődik a küzdelem, mely a költő teljes életén át tart. Minden darabja, minden felelete újabb hullámokat ver, új támadásokat idéz föl, míg végre Racine kifáradva, elkedvetlenedve, búcsút mond a színirodalomnak.[1]) Ez alkalommal Corneille párthívei minden lehetőt megtesznek, hogy Alexandre gyöngéit s Corneille hasonlíthatatlan felsőségét kimutassák. Hatszor s még többször elmennek a színházba, az előadásokat a legnagyobb figyelemmel kisérik, a darab hibáit lesve-lesik s diadalmasan kürtölik.[2]) Minden nap új keserűség Racinera. Hisz maga vallja be idősebb fiának, hogy a legfényesebb siker sem szerzett neki annyi örömet, mint a mennyire el tudott keseredni a leghaszontalanabb kritikán. Végtelen izgatottság fogja el; se éjjele, se nappala. És éppen ez időtájban (decz. 31-ikén) jelenik meg Nicole volt tanárának ama híres levele, a melyben a drámaírókat a *lélek megmérgezőinek* nevezi. Ezzel megtelt a keserűség pohara. Azonnal, első fölhevülésében, megírta darabjához az előszót s Nicolehoz a választ, mind a kettőt kíméletlen gúnynyal és elkeseredettséggel.[3]) Mind a kettő még 1666. január havában, melegiben, került sajtó alá. A tragédia czímlapjára még jelentős képet is nyomatott: Minervát, a mint az irigység démonját földre teríti. A kép felirása: *Virtus invidiam superat.*

Természetes, hogy az ilyen válaszok csak gyülölséget támasztanak, ujabb támadásra bőszítik az ellenfeleket és nem gyógyítják meg a sebeket, melyeket a költő érzékeny kebelén oly könnyen lehetett ejteni. A tragédia kinyomatása csak megkönnyíté ellenfelei-

---

[1]) Racine, mint minden újító, mindig egész táborral állott szemben: a régibb nemzedék embereivel s korának kóros ízlését követő versenytársaival. Küzdelme tartós s elkeseredett volt. Remekművei a sikert jóformán csak kierőszakolták, s legjelesebb művei megbuktak vagy félreismertettek (Phèdre, Athalie). Racine eme irodalmi küzdelmeiről Deltour érdekes munkát írt: *Les Ennemis de Racine au XVII. siècle* cz. alatt.

[2]) Racine első előszava e színművéhez.

[3]) Nicolelal folytatott tollharczát a X. fejezetben fogjuk előadni.

nek dolgát. Nem hogy elhallgattak volna, hanem most már úgy szólván újjal mutattak rá a darab gyengéire. De még ezzel sem elégedtek meg. Saint-Évremond véleményét is meg akarták tudni. E kegyvesztett főurat, a ki már tíz év óta élt számkivetésben, irodalmi tekintélynek tartották. Bourneau asszony tehát, a kivel a számüzött Angolországban sokszor találkozott, megküldé neki az *Alexandret* és megkéré, hogy e nagyon is megtapsolt mű fölött mondja ki véleményét. Saint-Évremond tanuja volt a *Cid* csodaszerű sikerének s híven őrizvén ifjukori emlékeit, még mindig a nagy Corneille remekműveinek hatása alatt érzé magát. Azért, nem is sejtvén, hogy az ő nyilatkozatát egy cselszövő párt Racine ellen akarja felhasználni: a darabról alapos, de szigorú birálatot mondott. Magas müveltségénél, tágabb látókörénél, az angol színirodalomban való jártasságánál fogva oly szempontból is bonczolta *Alexandret*, a mely Racine ellenségeinek eszébe sem jutott. Bourneau asszony csak ezt várta. Diadalmasan mutogatta a szigoru biráló levelét s a nagyszámú másolat csakhamar bejárta az egész várost.

Saint-Évremondnak rosszul esik, midőn megtudja, hogy levelét oly csunya módon Racine ellen használták föl. Sajnálja, hogy akaratlanul is fájdalmat okozott a költőnek, kit nem ismer s kit *bel esprit*nek tart. Továbbá megjegyzi, hogy a Bourneau asszonynak küldött véleményét a tragédiáról csak sebtében veté papirosra, a nélkül hogy a darabot figyelemmel olvasta volna. Végre arra kéri barátját Lionne grófot, hogy tegye közzé azt a birálatot, melyet leveléhez mellékel. Saint-Évremondnak Lionnehoz intézett levele egyúttal arra enged következtetni, hogy a szerző a Bourneau asszonyhoz küldött birálatát újonnan átdolgozta, hangját mérsékeltebbé, enyhébbé tette s a hizelgő dicséretet talán csak ekkor csusztatta be.*) Saint-Évremond e birálata jeles munka marad: Corneille felsőbbségét jogosan hangsúlyozza, az *Alexandre* hibáit szigorúan, de valljuk meg, legtöbbször igazságosan sújtja; — de másfelől az írónak kiváló tehetségéről is elismeréssel emlékezik meg.

---

*) Saint-Évremond. II. 321—23, 280.

IX.

Alexandre le Grand (folytatás).

Az *Alexandre le Grand* cz. tragédia tárgya történeti, a menyiben Quintus Curtius regényes művét és Plutarkhos Életrajzait történetnek mondhatjuk.

Nagy Sándor az Indus mellékén fekvő Omphis királyságba nyomúl. A király a nagy hódító követét, Ephestiont szívesen fogadja, meghódol és Taxile czímet vesz föl. Ellenben Porus, Indiának egy másik királya, büszkén utasítja vissza N. Sándor ajánlatát. A dolog háborúra kerül. N. Sándor győz s Porust nagylelkűleg visszahelyezi trónjára. A tárgy e történeti egyszerűségében sincs nemes vonások nélkül. A nagy Corneille, jobb napjaiban, az admiratióra alapított, hősies párbeszédekkel díszített remekművet alkotott volna belőle. «És ha már Sertorius és Pompejus párbeszéde lelkesedéssel tölté el kebleinket, mit várhattunk volna N. Sándor és Porus párbeszédétől?»[1])

De Racine korának más ideáljai vannak. A hatalmas, büszke nemesség, mely addig kénye-kedve szerint élt s ereje tudatában a királysággal is daczolni mert: hajlékony, hizelgő szolgaszemélyzet lett. A király lett a mindenható; minden kegynek kútforrása. Érte rajongani, előtte térdre borulni, neki hódolni, őt szolgálni, érette meghalni, — minden erényekkel fölért. Az egyház is meghajolt. A nép számba sem jött. Új világ hajnala derengett. A társadalom nagy változáson ment át. Minden az udvartól indul ki. Versailles egy kis mindenség lett, melynek középpontja, lelke, szíve a király. A nők iránti hódolat, a szerelem vagyis inkább a szerelemnek tüntetése, ékes, czifra szavakkal való előadása és általában az udvarias társalgás: minden *honnête homme*nak első kötelessége. És az ifjú király volt a legelső *honnête homme.*[2]) A nemesség társadalmi finomságért adta cserébe előbbi befolyását. A köztisztelet a női méltóságot, a nőiességet emelte. E változást a költészet is visszatükrözte. Racine is, mint minden művész, csak azt másolta, a mi szeme elé tünt. Az ókori nevek, a történeti háttér csak keret, melybe

---

[1]) Saint-Évremond. II. 308. (Corneille, *Sertorius* III. 1.)

[2]) *Honnête homme* akkor tájban egyértelmű volt a mai *homme du monde*, *homme de bonne compagnie* kifejezésekkel.

korának képét foglalta. Racine igazán korának költője: XIV. Lajos Francziaországa az ő műveiben nyert legtökéletesebb kifejezést, az ő műveiben nyert halhatatlanságot.

Alexandre le Grand is korrajz vagy még inkább alkalmi mű. Meg nem érdemelt sikere s a különös tetszés, a melyben a király részesíté, legvilágosabban bizonyítja, hogy teljesen megfelelt kora ízlésének. Az író tragédiája hősét a szerelmes, az *ellenállhatatlan* király képére teremtette. És ez nem üres föltevés, kitűnik leginkább az ajánlás hyperboláiból, de a műbe szőtt hizelgő vonatkozásokból is.*)

Az erkölcsök és jellemek történeti hűségét, figyelmet keltő helyzeteket, nagy érdekek es erős szenvedélyek összeütközését, hiába keressük a darabban. A tragédiában nincs sem érdek, sem cselekvény. Bonyodalmát kisszerű, még vígjátékhoz is alig méltó szerelmi cselszövény alkotja, mely, minthogy a darab minden episod híjával is van, hosszadalmas, unalmas, semmitmondó társalgásban, negédes fecsegésben fejlik ki, a mely mellett N. Sándor legdicsőségesebb hadjárata, legnagyobb hőstette csak mellékes dolognak tűnik föl.

A tragédia főhibája a jellemek téves felfogásában s a szerelem mozgató erejével való visszaélésben rejlik. Hősei, kik a történelemben lelki nagyság, hősiesség által tüntek ki: képzelet alkotta princessek rabjai; bilincseikben görnyednek, lábaiknál sopánkod-

---

*) Legvilágosabb a czélzás a III. felv. 3. jelenetében:

. . . . . . *Oui, ma soeur, j'ai vu votre Alexandre.*
D'abord ce jeune éclat qu'on remarque en ses traits
M'a semblé démentir le nombre de ses faits.
Mon cœur, plein de son nom, n'osoit, je le confesse,
Accorder tant de gloire avec tant de jeunesse.
Mais de ce même front l'héroïque fierté,
Le feu de ses regards, sa haute majesté,
Font connaître Alexandre; et certes son visage
Porte de sa grandeur l'infaillible présage;
Et sa présence auguste appuyant ses projets,
Ses yeux, comme son bras, font partout des sujets. . . . .

Különben megjegyzendő, hogy a művészeteket pártoló király dicsőítése divat volt s hogy ennek nemcsak Racine, hanem minden költő, minden művész s főképpen az Akadémia hódolt. Félszázados uralkodása alatt az Akadémia alig tudott más tételt kitűzni, mint a legnagyobb király végtelen dicséretét.

nak s *isteni bájaikat* a legpreciosusabb nyelven *imádják.* Bolyongó lovagok, kalandorok. Nem a halhatatlanító dicsőség vágya, nem a hazaszeretet, nem a szabadság nemes érzeménye: hanem egyedül imádottjaik szép szeme lelkesíti őket harczra. (III. 6.) Az Hôtel de Rambouilletből kerültek ki s Indiánál jobban ismerik a *Pays de Tendre*-t. Az ú. n. *couleur locale*nak, mely a színműben a cselekvény színhelyének követelményeit érvényesíti, nyoma sincs. És ha megengedjük is, hogy a történeti hűség soha egyetlen egy művészetben sem valósítható meg tökéletesen; és megengedjük, hogy hajhászata visszaélésekre vezetett, hogy a külsőségben, a részletekben sokszor a művészet lényege, alapja is elveszett: mindazonáltal Saint-Évremonddal sajnáljuk, hogy Racine művében több helyet nem engedett a költői leirásnak, a mely kiválóan erős oldala volt. Szerettük volna, ha a költő világosabb fogalmat nyújt nekünk a csodaszerű háborúról. A Hydaspesen való átkelés, hatalmas ellenség előtt, egyszerű tömlőkön; a nagy küzdelem, melyben N. Sándor bátorságához méltó veszedelmet talál: mind emelhette volna a költő képzelő tehetségét. De az író, a helyett hogy a Hydaspeshez vitt volna bennünket: hőseit hozta a Szajna partjára, a hol bámulatos módon alkalmazkodtak XIV. Lajos udvarának modorához.[1])

A világhódító N. Sándorból a költő oly középszerű fejedelmet alkotott, a ki bámulat helyett sajnálatot gerjeszt maga iránt. Nem mintha barátai s ellenségei szép dolgokat nem mondanának róla. Ephestion követe gyönyörűen festi, midőn Porusnak eme szavaira:

La gloire est le seul bien qui nous puisse tenter,
Et le seul que mon cœur cherche à lui disputer.
C'est elle. . .

ezeket mondja:

Et c'est aussi ce que cherche Alexandre. . .
C'est ce qui, l'arrachant du sein de ses États,
Au trône de Cyrus lui fit porter ses pas,
Et, du plus ferme empire ébranlant les colonnes,
Attaquer, conquérir, et donner les couronnes.[2])

---

[1]) *Saint-Évremond.* II. 306—308.

[2]) Ez utolsó sor Julius Cæsarnak híres «Veni, vidi, vici»-jénél is jelentősebb.

Racinenak majdnem igaza van, midőn azt mondja, hogy az egész tragédiában egyetlen sor sincs, mely Nagy Sándor dicsőítésére nem szolgálna.[1]) Azonban N. Sándor maga el nem bírja e nagyságot. Midőn végre a III. felvonás második felében megjelenik, rá sem ismerünk. Nem felel meg azon képnek, a melyet róla alkottunk. N. Sándornak csak a nevét viseli, kiváló tulajdonait hiába keressük Racine hősében. Semmit sem tesz, a mi az igazi N. Sándorhoz méltó volna, még a mikor tehetne is. A csatában Porussal találkozik, bátorságához méltó veszedelmet talál: de ime *un gros de soldats* elválasztja őket s — hallatlan, N. Sándor többé nem is gondol Porussal; csak Cléofilis szép szemei után rajong és megfeledkezik dicsőségéről, hadseregéről, magáról az eldöntetlen csatáról, szerelme türelmetlenségében ott hagyja a csatatért, hogy mielőbb szeretője lábaihoz borulhasson. És azalatt, mig Porus kétségbeesetten harczol, N. Sándor nevetséges versekben udvarol s Celadon példájára oltárokat igérget szerelmesének. E szerelme valóban nevetségessé teszi, eltörpíti, és habár Racine történetileg igazolja is, a tragédia szempontjából egyáltalában nem igazolható. A boldog szerelmes Taxilet is boldoggá akarná tenni. Axianet tehát, ki a hős Porust szereti, arra akarja kényszeríteni, hogy a gyáva Taxilehez menjen férjhez. E tette már majdnem gyülöletessé teszi öt. Mindezek szembeszökő hibák a történeti hűség, a valószínűség, de még a józan ész ellen is. N. Sándor az ízetlen udvarlásból s a hozzá nem méltó szerelmi cselszövényekből csak az utolsó jelenetben szabadúl meg, hogy valódi jellemének magaslatára emelkedjék. Nagylelkűleg bánik ellenségével: visszaadja országát és szeretőjét.

Porus a tragédia legérdekesebb személye. Jellemrajza sikerültebb, sőt figyelemre méltó. Addig míg szeretőjétől távol van, a történeti Porus szellemében, hősiesen, sőt néha dicsekvőleg is beszél és cselekszik. A legszebb, legerőteljesebb sorok az ő szerepében foglaltatnak. De mihelyt Axiane közelébe jut vagy ha csak hall is róla: XIV. Lajos korának legudvariasabb szerelmi lovagjává változik, ki Axiane szép szemeiért, isteni bájaiért él-hal. Ilyenkor sajnáljuk, hogy Racine Axiane alakját alkotta. Mindazonáltal Porus érdekel. Szövetségese által elárulva, egyedül küzd és a küzdelemben nagyobbnak tűnik föl N. Sándornál.[2]) N. Sándor ott

---

[1]) Racine második előszava.

[2]) *Robinet* verses levele Porus e felsőbbségét így fejezi ki:

hagyja a csatatért. Dicsőségeért katonái küzdenek, míg ő szeretője lábánál eped. Porus oroszlánként küzd, sebei nem szüntetik meg harczát. Végre kimerül s íme a gyáva Taxile is elősiet támadására. És ekkor a hős, hazájának, a szabadságnak védője, nem mint király kiván meghalni, trónja romjai alatt, hanem mint szerelmes lovag imádottja védelmében (V, 3):

Viens lâche! . . . Axiane est à toi.
Je veux bien te céder cette illustre conquête :
Mais il faut que ton bras l'emporte avec ma tête!

Tehát végig kisért az a szerencsétlen szerelem! A haza veszedelemben forog. Koczkán van minden és Porus nem talál más tárgyat, minthogy ismételten negédes udvarlással ömlengjen Axianenak.

Végre a darab utolsó jelenetében létrejön a várva várt találkozás. Porust N. Sándor elé viszik. Büszkén hordja fejét s nem alázza meg magát. És midőn N. Sándor e szavakat intézi hozzá:

Parlez donc, dites-moi,
Comment prétendez-vous que je vous traite?

a legyőzött Porus büszkén feleli: *En roi!* De Sándor nagylelkűsége daczára még itt is a rövidebbet húzza. Nemes tette nem hat meg bennünket kellőképpen és rokonszenvünk Porushoz hajlik. Sándor nagylelkűsége nem tűnik föl nagy érdeműl. Kegyetlennek mutatkozott, hogy Taxilenek adhassa a legyőzöttnek országait és szeretőjét is. De Taxile nincs többé. Kegyetlenségének létjoga megszünt s a nagy kegyelem, melyet gyakorol, nem ütközvén akadályba, tulajdonképpen nem is áldozat az ő részéről. Augustus kegyelme Cinna irányában mélyen meghat bennünket: mert a római császár ezzel legtermészetesebb, legjogosabb méltatlankodását küzdötte le.

Még egy megjegyzés Porus jellemére vonatkozólag. N. Sándor nagylelkűsége lefegyverzi; természetesnek találjuk tehát e szavait (V, 3):

Je me rends; je vous cède une pleine victoire.
Vos vertus, je l'avoue, égalent votre gloire.

Azonban különösek a következők:

Là, Porus fait aussi son rôle,
Et généreusement contrôle
Le grand vainqueur de l'univers.

Allez, seigneur, rangez l'univers sous vos lois;
Il me verra moi-même appuyer vos exploits:
Je vous suis; et je crois devoir tout entreprendre
Pour lui donner un maître aussi grand qu'Alexandre.

Szép sorok, igaz; de vajjon a bennök kifejezett gondolat, érzelem méltó-e Porushoz? Miután a tragédia folyamában oly nemes lelkesedést tanusított hazájáért, miután oly vitézül harczolt a szabadságért, méltó-e hozzá, hogy conspiráljon a világ szabadsága ellen, és mindenre vállalkozzék, csakhogy egy úr hatalma alá hajthassa a világot? És Porus e szavai után méltán kérdezhetjük: nem hazudtolják-e meg azt a jellemet, melylyel a költő a darab folyamában fölékesíté?

A tragédia többi személyéről kevés mondani valónk marad. Cleofilis és Axiane szép szemök és isteni bájaik mellett is érdektelenek, unalmas és sokszor valóban szerénytelen nők. Éphestion, mint ura «szép lángjának hű bizalmasa», kissé megalázó szerepet visz; de mint politikai követ India királyainál kiváló államférfiúnak bizonyul. (II. 1. 2) Legmostohábban bánt a költő a szerencsétlen Taxile királylyal. Jelleme jellemtelenség: folytonos ingadozás férfiasság és gyengeség, nagyság és alávalóság, elszántság és gyávaság között. Nevetséges szerelmében, a melyet megvetéssel viszonoznak. Megvetésre méltó, midőn Porust, szövetségesét cserben hagyja; utálatos, midőn a haza védelmében kimerült Porus támadására elősiet. Visszataszító egész szerepe, s halála nem indít meg bennünket.

A tragédia szerkezete is lényeges hiányokat tüntet föl. Sándort a költő csak a III. felvonás negyedik jelenetében lépteti föl először. Porus pedig eltűnik a II. felvonás végén s azontúl már csak a tragédia utolsó felvonásában találkozunk vele. Porussal a drámai érdeklődés is távozik. Attól fogva a tragédia menete unalmas. A III. és IV. felvonásban és még az V. felvonás első felében is jóformán csak Sándor ízetlen enyelgéséről és a Taxile érdekében folyó szerelmi cselszövényéről van szó. A tragédia csak az utolsó jelenetben emelkedik egy pillanatra, hogy a következő pillanatban ismét léha udvarlásba sülyedjen. Hogy a költő a felvonásokat kitöltse, a szerelmesek több jelenetben találkoznak, a nélkül, hogy újabb mondani valójok volna. Így találkoznak Porus és Axiane az I. felvonás harmadik és a II. felvonás ötödik jelenetében; N. Sándor pedig az V. felvonás első jelenetében ismétli Cleofilisnak ugyan-

azon vallomásokat és igéreteket, a melyeket a III. felvonás hatodik jelenetében tett.

Véleményünk szerint a helyegység megtartása lényegesen hozzájárult a tragédia hibás szerkezetéhez, megfosztá élethűségétől és valószínűségétől is. A helyegységnél fogva Porus nem léphetett föl ott, a hol ellensége Sándor volt az úr s viszont Sándor föllléptét Porus távozásáig el kellett halasztani. Valószínűtlen továbbá, hogy Porus kedvesét Taxilenak, szerelmi és politikai vetélytársának táborában hagyja, az alatt míg ő harczba keveredik. Ez áldozatot a helyegység kivánta meg, de különben mivel töltötte volna ki a költő a III. és IV. felvonást?

A *Thébaïde* ismertetése alkalmával kimutattuk, hogy Racine tragédiája megírásánál főképpen Rotrou nyomdokán haladt. E helyen azt kell még megjegyeznünk, hogy a fiatal költő semmivel sem tartozik azoknak, kik Sándor és Porus históriáját ő előtte megjelenítették.[1]) Azonban a nagy Corneille hatása ugyancsak meglátszik a fiatal Racine e tragédiáján. Még nem tudott menekülni befolyása alól, a mi főképpen Axiane és N. Sándor szerepében tűnik föl. Axiane jelleme és helyzete valóban szembeszökő azonosságot mutat Corneille Viriathe-jával, de főképpen Emiliájával.[2]) Maximus és Cinna egyaránt szeretik Emiliát, éppen úgy, mint Taxile és Porus Axianet. És Emilia csak Cinnát szereti, miként Axiane is egyedül Porust. Maximus, hogy versenytársától szabadúljon, barátját Cinnát elárulja, kezét, szívét Emiliának ajánlja föl s szökni akar vele. Taxile hasonlóan cselekszik: hogy Porust, szö-

---

[1]) De la Taille Jakab, tehetséges költő, húsz éves korában halt meg. Két tragédiát írt 1573. és 1574-ben: *Daire* és *Alexandre* cz. a.

Hardy Sándor, a kiapadhatatlan színműgyártó megírta: *La mort de Daire* (1619) és *La mort d'Alexandre* (1621) cz. tragédiáit.

Utánok jött Baro: *Parthénie* cz. tragédiájával (1642), melyben N. Sándornak főszerepe van. Boyer pedig *Porus ou la Générosité d'Alexandre* cz. a. írta meg tragédiáját 1648.

Legjelentékenyebb ezek közül Hardy Sándornak *La mort d'Alexandre* cz. tragédiája. A mű teljes érdeke egyedül az *admiratió*ban van: csodáljuk N. Sándor hősiességét, melylyel halálának jóslatát s magát a halált fogadja. A tragédia stilusa gyönge, de van benne néhány sajátos ízű jelenet, néhány nagyszerű vonás, mely meglep, meghat és tiszteletet parancsol.

[2]) Corneille, *Sertorius*: II. 4. és *Cinna* IV. 5.

vetségesét, tönkre tegye, N. Sándornak meghódol s Axiane kezét a világhódító kegyelmétől várja.

Emilia és Axiane egyaránt boszúra tüzelik kérőiket. (*Cinna* IV, 5, *Alexandre* IV. 3.)

Emilia: *Quiconque après sa perte aspire à se sauver*
Est indigne du jour....
Axiane: ... *Il faut, s'il est vrai que l'on m'aime,*
... *haïr Alexandre autant que je le hais...*
Il faut combattre, vaincre, ou périr sous les armes.

De midőn a kérők gyávaságát látják, megvetéssel fordulnak el tőlük:

Emilia: ... *Tu m'oses aimer, et tu n'oses mourir!!*

Axiane felelete még ennél is hatásosabb, maróbb:

Tu veux servir. Va, sers, et me laisse en repos!

Racine N. Sándora élénken emlékeztet Corneille Julius Cæsarjára.*) Cæsar Cleopatra szép szemeiért harczol. A táborból szerelmes leveleket küldöz és a csata után sietve jő, hogy szeretőjének isteni bájaiban gyönyörködhessék. De jegyezzük meg, hogy Corneille hőse szerelmében még sem veszti el teljesen fejét: csak a kivívott győzedelem után hagyja el a csatatért. És Saint-Évremond, midőn, a nagy Corneille dicséretére írott birálatában, Racinenak e hibákat ugyancsak szemére veti, nem veszi észre, hogy csapásainak súlya a magasztaltnak fejét is éri. De úgy látszik, hogy ezt maga Corneille sem vette észre. A dicséret jól esett szívének s érzékeny levélben fejezte ki köszönetét.

Racine nem köszönte meg a birálatot, a mely első tekintetre nagyon sérthette. Saint-Évremond ujjal mutatott rá sebhető helyére s a mellett szerfölött megdicsérte azt, a ki drámaírói tehetségét kétségbe vonta. De idővel a megfontolás győzött és Racine bizonyára érezte, hogy Saint-Évremond birálata jó hatással volt talentuma érlelésére.

Az *Alexandre le Grand* czímű tragédia valóban gyenge mű. Cselekvés és jellemzés dolgában még Racine első kisérletének is mögötte áll. De azért vannak kétségbe vonhatatlan érdemei is. A preciosos ömlengések mellett némely sorban erővel teljes dictio

*) Corneille: *Pompee* II, 1.

zendül meg. Porus szerepe, jellemrajza, kisebbszerű hibái mellett, igazán szép, és a felvonás második jelenete méltán állítható a nagy Corneille mesteri tanácskozó jelenetei mellé.

Ujabban többen erőlködtek kimutatni: hogy Racine *Alexandre*je nem vall Quinault és Scudéry kisasszony iskolájára. Hiába való fáradozás. Mi türés-tagadás, a fiatal költő e tragédiával nem előre lépett, hanem félre. Nagy Sándorja tagadhatatlanul azon regényhősök egyike, kiket Boileau a *Dialogue des héros de roman* czimű szellemes satirájában gúnyol.[1]) És e vallomás után mosolyogva olvashatjuk azt a kis maliciát, melyet állítólag Sévigné Károly szerzett s Boileau említett satirájának kézről-kézre járó másolataiba belecsempészett:

Pluto. Kicsoda az a fiatal szeleburdi, a ki félig komoly, félig vidám arczczal közeleg?

Diogenes. Azt hiszem, hogy az N. Sándor. Mennyire megváltozott! Alig ismerek rá. Arczkifejezése sem nem görög, sem nem barbár. Dandy egy hadvezér! Úgy látszik, hogy hosszú útja elpuhította egy kissé. — De mégis N. Sándor, rá lehet ismerni.

Ezzel megvallja, hogy Racine N. Sándora mégis kevésbbé van eltorzítva a közdivatú regényhősöknél.

Pluto. Ó! Ezuttal valódi hőssel van dolgunk és nem ízetlen negédes emberrel. Mindig csak a dicsőségért lelkesült. Sőt oly kevéssé törődött az udvarlással, hogy hét esztendő alatt csakis egyszer látogatott be Dárius feleségéhez és leányaihoz, jóllehet hogy a világ legszebb női s hozzá még hadi foglyai is valának. Megesküdhetném, hogy biztosította magát a rossz levegő ellen, melyet mások beszívtak volt. — Lépj közelebb, Ázsiának hőslelkű meghódítója, lépj közelebb! Harczról-háborúról van szó. Az alvilág királyának szüksége van karodra.

N. Sándor. Je suis venu; l'amour a combattu pour moi;...
Tout cède autour de vous: c'est à vous de vous rendre;
Votre cœur l'a promis, voudra-t-il s'en défendre?
Et lui seul pourroit-il échapper aujourd'hui
À l'ardeur d'un vainqueur qui ne cherche que lui?[2])

Diogenes. Hát igazat mondtam-e, hogy elpuhúlt útjában? Nagy Sándorból udvarló lett!

Pluto. Az ördögbe, micsoda jargon-on beszél hozzánk? Micsoda!

---

[1]) *Oeuvres de Boileau.* (Kiadta Berriat-Saint-Prix) III. 38—82.

[2]) Racine: *Alexandre* III, 6.

N. Sándor, a ki csak csatákért lelkesűlt, elfeledkezik magáról szeretője mellett!

N. Sándor. Que vous connaissez mal les violents désirs
D'un amour qui vers vous porte tous mes soupirs!
J'avouerai qu'autrefois, au milieu d'une armée,
Mon cœur ne soupirait que pour la renommée.
Mais, hélas! que vos yeux, ces aimables tyrans,
Ont produit sur mon cœur des effets différents!
Ce grand nom de vainqueur n'est plus ce qu'il souhaite.

Diogenes. El kell küldeni a nagy Cyrushoz.*)

N. Sándor. Hé quoi! vous croyez donc qu'à moi-même barbare
J'abandonne en ces lieux une beauté si rare?

Pluto. Vigye el a pestis ezt az eszelőst, gyöngéd nyafogásával együtt! Lelkemre mondom, oly bolond, mint a többi! Valóban igazuk volt azoknak, a kik sajnálták, hogy Macedoniában nem volt őrültek háza, a hová bezárhatták volna. Zárjuk el hát a lehető leggyorsabban.

A tréfa kitünően sikerült. Boileau eszejárása, stilusa találóan volt utánozva. A másolatok kézről-kezre jártak. Valóban pikáns gondolat volt, úgy tüntetni föl a dolgot, mintha Boileau, Racine legjobb barátja, írta volna. Ez a malicia bizonyosan fájt mind a két barátnak. De meg kell vallanunk, hogy Boileau sem ítél *Alexandre*ről kedvezően, ha a barátság el nem némította vagy el nem vakította volna.

Mindezek daczára *Alexandre le Grand* nagy sikert aratott, mert alkalmi darab volt. Nagyban emelte a költő hírnevét s a közönség az ifjú Racinet — igaz, hogy kissé korán — a nagy Corneillehez kezdte hasonlítgatni.

Azonban az ifjú költő drágán fizette meg e dicsőséget: Tragédiája ellentétbe állította Corneillelel, megrontá barátságát Molièrerel és — a mi teljes életében a legjobban fájt neki — közvetett oka volt ama háladatlan eljárásának, mely volt tanáraitól, rokonaitól hosszú időre elidegeníté.

X.

Racine szakít Port-Royallal.

Racinet születése, neveltetése, gyermekkori emlékei mind erős szálakkal fűzték Port-Royalhoz. De Port-Royal és a rokonok mindent elkövettek, hogy az ifjú Racinet a költészettől elvonják.

*) T. i. *Scudéry* kisasszony regényhőséhez.

Egyházi pályára akarják terelni, *hogy isten és emberek előtt kedves életet éljen.*[1]) Az ifjú Uzèsbe megy nagybátyjához: de egyházi javadalomhoz sehogy sem tud jutni. Ekkor azután Párizsba tér vissza azzal az elhatározással, hogy ezentúl geniusát követve, a költészetnek szenteli magát. Buzgalommal dolgozik; de minden sikerét újabb figyelmeztetések, intések, szemrehányások keserítik meg. Azonban mindez el nem tántorítja: erősen megmarad elhatározása mellett, nem hátrál, hanem halad előre a maga útján.

Végre megjelenik a *Thébaïde* 1664. jun. 20-ikán. Port-Royal megdöbben. Fájdalommal s szent megbotránkozással látja, hogy legkedvesebb tanítványa az irodalomnak éppen a legvétkesebb ágát műveli: színdarabokat ir és színészek között tölti életét. A megbomlott viszonyt a *Thébaïde* teljesen elrontotta, az új tragédia híre pedig 1665. elején szakadást idézett elő. A szent ház, a rokonok elfordultak a költőtől. A költő lelkén sebet üt az elszakadás. Minden lehetőt megtesz, hogy rokonaival kibéküljön. Testvérhúgához fordul (1665. aug. 19.), kit oly gyöngéden szeretett: kérdi, mit vétett neki, hogy annyira haragszik rá; és kéri, hogy legalább egyszer írjon neki három hónaponkint. E kérelem azt bizonyítja, hogy húga hallgatása már sokáig tartott. Nem tudni, engedett-e Mári neheztelésének jege; mert ez Racinenak egyetlen levele, mely 1665-ből ránk maradt. Majd maga is Port-Royalba készül, hogy Agnès nénjét kiengesztelje, mert őszintén szerette, tisztelte és nénje viszont szerette őt. Nénje, megtudván szándékát, szigorú levelet írt neki:[2]) «Szívem keservében, könyek között írok neked s mindenre kérlek, kedves öcsém, gondolj lelki üdvödre, térj magadba és tekintsd komolyan, mily örvénybe sülyedtel!» Naiv borzadálylyal beszél a színészekről, kiknek neve kárhozatos minden ember előtt, ha csak egy mákszemnyi kegyesség van benne s a kikkel unokaöcsese most inkább érintkezik, mint valaha. Esdve kéri, hogy szüntesse meg azt a viszonyt, mely megbecsteleníti isten és emberek előtt. «De ha annyira szerencsétlen vagy, hogy azt meg

[1]) *Agnès de Sainte-Thècle* levele Racinehoz. (Oeuvr. VI.)

[2]) Agnès de Sainte-Thècle levele Racinehoz (Oeuvr. VI.). E levél kelte bizonytalan: Mesnard 1663-ra, mások (köztük Deltour is) 1665-re teszik. Részünkről az utóbbiak véleményéhez csatlakozunk. Élte alkonyán a költő Maintenon asszonyhoz írott levelében ezeket írja Ágnes nénjéről: «*C'est elle dont Dieu s'est servi pour me tirer de l'égarement et des misères où j'ai été plongé pendant quinze années*».

nem teheted, akkor» — nyugodt, de szigorú elhatározással teszi hozzá — «ne is gondolj arra, hogy engem meglátogass. Mert miképpen tudnék én hozzád szólani, mikor tudom, hogy oly siralmas, a keresztény vallással annyira ellentétes állapotban vagy.» Azonban az utolsó mondat enyhíti a fönt idézett sorok keménységét: «Én részemről meg nem szünöm imádkozni az istenhez, hogy könyörüljön rajtad és rajtam is azért, hogy megbocsátok neked, mivel a te lelki üdvödet a szívemen hordom.»

Képzelhetjük e levél szigorúsága, gyöngédsége mellett is, mennyire fájt az ifjúnak. Ha visszagondolt nénje szemrehányásaira, könyörgésére, könyeire, a bűnbánati gyakorlatokra, a melyekkel az ő kárhozatnak indult lelkét meg akarta menteni: nem egyszer megzavarodhatott sikereinek közepette; és dicsőség után vágyó lelkét fájdalom szorongatta, ha Port-Royal nevét hallotta.

Az alatt színre került *Alexandre le Grand,* 1665. deczember havában. A fényes siker örömét Corneillelyel és Molièrerel való meghasonlása, valamint a többé kevésbbé alapos és rosszakaratú birálatok özöne megkeseríté. És akkor, 1665. decz. 31., jelent meg tanárának Nicolenak Des Maretshez, a *Visionnaires* czimű vigjáték költőjéhez írott levele, melyben a következő sorok foglaltatnak: A regény- és színműírás «oly foglalkozás, a mely a számba vehető emberek itélete szerint nem nagyon tiszteletre méltó, a keresztény vallás s az evangyéliom tana szerint meg éppen borzasztó. Egy regényíró, egy színműköltő nyilvános megmérgezője nem a testnek, hanem a léleknek. Kell, hogy vétkesnek tekintse magát végtelen sok szellemi gyilkosságban, a melyeket tényleg elkövetett, vagy elkövethetett.» *)

---

*) Nicole 1664-től fogva tizennyolcz névtelen kis röpiratot írt *Lettres sur l'Hérésie imaginaire* cz. alatt, melyeket «Petites Lettres de Pascal» néven kezdtek nevezni. Az utolsó nyolcz levél még a *Visionnaires* mellékczimet viselte: mert Des Marets ellen volt írányozva, ki nemcsak hogy a *Visionnaires* cz. vigjáték szerzője, hanem maga is különös módon *visionnaire* (képzelgős, rajongó) vala. Des Marets ugyanis előbb színmű- és regényírással foglalkozott. Egyszerre azonban túlbuzgó katholikus lett. Theologiával kezdett foglalkozni; magyarázta az apocalypsist és az *Avis du Saint-Esprit* cz. művében, melyet a királyhoz intézett volt, profétaként lépett föl. Azt tanácsolja a királynak, hogy 144 ezer emberből álló hadsereget gyűjtsön, melylyel sikerülni fog neki az eretnekséget kiirtani és az igaz vallást helyreállítani. Próféta őrültségének éle a jansenisták és Port-Royal ellen irányult. Könyvére Nicole leveleivel felelt. De a mellett

Racine e sorok olvasásánál haragra gyuladt. A *nyilvános mérgező* nevét magára vette. Meg volt győződve, hogy Des Marets név alatt ő rá czéloznak. És lehet, hogy helyesen okoskodott: hisz a tények mint lánczszemek függtek össze. Tanárai kezdettől fogva ellenséges szemmel nézték költői hajlamát; rokonai elidegenedtek tőle; nagynénje eltiltá látogatásától. A szakadás közte és Port-Royal között megtörtént: de még csak négyszem közt, magán levelekben. *Alexandre* előadása újabb és nagyobbszerű felháborodást kelthetett Port-Royalban. Tanárainak fájt, hogy az a tehetséges ifjú, kit Isten számára neveltek, az ördög szolgálatába szegődött. Lehetetlen föltennünk, hogy Nicole a fentidézett sorok irásánál, melyek *Alexandre* előadásaival összeestek, tanítványára ne gondolt volna. A levélben foglalt kifejezések különben is nagyon ismeretesek lehettek Racine előtt, számtalanszor hallhatta Port-Royalban, tanárai és nagynénje szájából. Nicole levelét új támadásnak nézte s a dolog úgy tünt fel előtte, mint ha volt tanára személyes ügyöket a nyilvánosság elé akarta volna hurczolni.

E hitben, nem tudván parancsolni felindulásának, nyomban felelt, a nélkül, hogy bárkinek is egy szót is szólott volna.*) Válasza remekmű a maga nemében. Ismerve tanárainak gyengéit s Port-Royal belső viszonyait: az ifjú költő kegyetlenül visszaélt vele. Vérig ható gúnynyal halmozta el azokat, kiknek hálával tartozott s kiket még szertelen szigorúságuk mellett is tisztelnie kellett volna. Minden csapás talál. Czélzásai finomak, csak gondolkodás után érthetjük meg sujtó értelmüket. Nem lehet eléggé sajnálni, hogy az ifjú vak elkeseredésében a boldogult Angelikának és Le Maître tanárának emlékét is meggyalázta. Tudjuk, hogy Le Maître a gyermekköltőt *kedves fiának* s a költő őt viszont *kedves apjának* nevezte. E jeles tanár már 1658-ban meghalt, tehát még mielőtt Racine költőül föllépett. Ő tehát nem volt s nem is lehetett a költő ellensége

---

hogy Port-Royal védelmére kelt, Des Maretsnek régibb foglalkozását is megtámadta s a költőknek is neki ment. Az idézett sorok az első *Visionnaires* cz. levélben foglaltatnak.

*) Feleletének czíme: *Lettre à l'auteur des Hérésies imaginaires et des deux Visionnaires* (Oeuvr. IV. 255.). Az első kiadásnak nincs kelte. Az új kiadók 1666. jan. hóról keltezték. Bizonyos, hogy az év elejéről való, mert a reá megjelent válasziratok egyike márcz. 22-ikén, másika pedig ápr. hó elsején kelt.

és Racine reá, csak mint jótevőjére gondolhatott. Túlságos érzékenysége, hevessége hálátlanságra ragadta.

Racine felelete névtelenül jelent meg. Nagy port vert föl. A jezsuiták ujjongtak: végre-valahára akadt oly ember, a kinek tolla Pascaléval mérkőzhetett. De a szerző nevét nem is sejtették. Testu apát, látván, hogy a kis remeket senki magáénak nem vallja, nyiltan szerzőjének hirdette magát. Erre a szemtelenségre Racine megnevezte magát.[1])

Port-Royal följajdult. Soha, de soha sem tételezte volna föl, hogy legkedvesebb tanítványa ily csunya tettre vetemedjék. Mérges kigyót nevelt kebelén s fájdalmában elhallgatott. De akadt Port-Royalnak két más védője: Dubois komolyan, tárgyilagosan felelt. Nem rendelkezett ugyan Racine stilusának fényes tulajdonaival, de a válasz néhány pontját alaposan megczáfolta.[2]) A másik válasz ügyetlen, otromba gúnyirat, mely csak arra szolgált, hogy a költőt még jobban felizgassa s új feleletre késztesse.[3])

És Racine e két válaszra csakugyan írt új feleletet. Méltó volt ez az elsőhöz: elbizakodás, személyeskedés s oly satirikus erő jellemzé, minővel a francziák Pascal levelei óta nem találkoztak. Azonban mégis megfontolta a dolgot s barátai tanácsára nem adta sajtó alá.

Azonban Nicole 1667-ben ujra kiadta a maga leveleit és a *Les Visionnaires* czímű kötetbe a két védőiratot is fölvette.[4])

Racine ekkor újra elővette abbahagyott levelét, az elsőhöz csatolta, bevezetéssel látta el s az egészet Boileauhoz vitte. Barátja figyelemmel elolvasta, azután így szólott: «Mindezt nagyon szépen írtad, de nem gondolod meg, hogy a világ legtisztességesebb emberei ellen fordulsz. E munkák nagy szellemre vallanak, de nem jó szívre!» Racine a milyen heves, ép oly gyöngéd szívű, engedékeny lelkű vala. Megadta magát s hű barátja ajánlatára a levelet nem

---

[1]) Ker. Jánosnak, a költő idősebb fiának följegyzése alapján. (*Oeuvres de Racine*, kiadta La Harpe 1807. VI. 5—6.)

[2]) Czíme: *Réponse à l'Auteur de la Lettre contre les Hérésies imaginaires et les Visionnaires.*

[3]) Czíme: *Réponse à la Lettre adressée à l'Auteur des Herésies imaginaires.* Állítólagos szerzője Barbier d'Aucour.

[4]) Ez az új kiadás Lüttichben jelent meg két kötetben. Az első kötet czíme *Les Imaginaires* . . . ., a másiké *Les Visionnaires.*

adta ki.[1]) És ez becsülendő benne, hogy erőt vett magán a csata hevében, ifjú kora s heves szenvedélye daczára, a mikor győztesnek érzé magát.

Ezek után a költő viszonya Port-Royallal s talán rokonaival is végképpen megszakadt.[2]) Boileau ezuttal is védőangyala volt; nélküle még fokozta volna azt a hibát, mely jellemére sötét foltot vet s melynek mentségére alig lehet valamit felhozni. Legföljebb azt mondhatjuk, hogy a költő álláspontját, művészetét védte, melyért éveken át annyi szemrehányásnak, annyi támadásnak volt kitéve. Eljárásának hevessége szívének legnagyobb mértékű felindulását árulja el. Levelével legjobb embereinek okozott fájdalmat; de midőn hibáját megvalljuk, ne tulozzuk. Ne keressünk gonosz szívet, avagy szívtelenséget ott, a hol tényleg csak a túlságos érzékenységből kifolyó izgatottságról és szertelen hevességről lehet szó.

Boileau jó hatással volt barátjára. De Racine hevessége és gúnyos hajlama még vele szemben is nem egyszer jelentkezett. És a gúny fegyvere[3]) az ő kezében hathatósabb vala, mint Boileau kezében: mérges fulánkja a kellő helyen, lassan, mélyen, vérig hatott. Egy vitatkozás alkalmával Boileau e szavakkal utasítá mérsékletre: «Igenis, igazad van; de inkább ne legyen igazam, mintsem hogy oly dölyfösen legyen igazam.» — Egy másik alkalommal Racine gúnynyal halmozá el barátját. A vita végén Boileau így szólott hozzá: «Meg akartál haragítani?» — «Isten mentsen!» válaszolt Racine. — «És lám, nincs igazad, mert megharagítottál», szólott Boileau.

Ilyen volt Racine, és ilyennek ismerték legnagyobb ellenségei is. Egyikök ezt tanácsolja neki: «Azt tartom, hogy oly gyöngéd és

---

[1]) *Oeuvres I. 234.* E második levél csak a költő halála után, 1722-ben jelent meg a bevezetéssel együtt. Megtalálták Dupin apátnak, Racine rokonának, iratai között. Czíme: *Lettre aux deux apologistes de l'auteur des Hérésies imaginaires.*

[2]) Ezt onnan következtetjük, hogy levelezése rokonaival, még hugával is 1665-ben végképpen megszakadt.

[3]) Még megtérése után is írt epigrammokat Boyer, Pradon, Fontenelle és mások ellen. És Fontenelle *Aspar* cz. színművének emlékét csakis Racine epigrammja tartotta fönn. Fontenelle ezért engesztelhetetlen gyűlölettel viselkedett iránta és a költő barátok ellen e mérges szavakat írta: «Boileau ájtatoskodó volt és gonosz, de Racine még ájtatoskodóbb és még gonoszabb».

érzékeny szívű embernek, a milyen ön, csak arra kellene gondolni, hogy békességben éljen s hogy minden kellemetlen összeütközést kerüljön».*)

Fájdalom, Racine nem kerülte az összeütközéseket. A bírálatokra, melyek sokszor rosszakaratúak, igazságtalanok valának, heves, maró gúnynyal felelt, miáltal sok keserűséget és engesztelhetetlen ellenségeket szerzett magának. De legsajnálatosabb a háladatlanság, melyet Port-Royal iránt tanusított volt. És ezt a költő legjobban tudta, érezte, őszintén megbánta, sajnálta: e sajgó seb egész életén át fájt neki. És midőn késő évek múltán Tallemant az Akadémiában újra fölelevenítette a már elfeledett ügyet, Racine nyiltan így válaszolt beszédére: «Igenis uram; önnek igaza van. Az az én életemnek legcsúnyább tette, és most szívem vérét adnám érette, ha el nem követtem volna.» Hibájának férfias beismerése hallgatásra bírta azokat, a kik nevetni, gúnyolni akarták.

Vérzett a seb; de Racine kibékülésre gondolni, bocsánatot remélni nem mert mindaddig, mig a színirodalomnak élt. Mikor aztán a drámairodalomtól elkedvetlenítették, ismét Port-Royal kebelére tért, vigaszt, nyugodalmat, enyhe békét, sírt keresni.

THEISZ GYULA.

Utószó.

«Racine ifjúsága» első részét teszi azon tanúlmánynak, melynek megírásához fogtam. A második rész a költő életének legfényesebb t. i. remekműveinek korszakáról, a harmadik utolsó huszonegy évéről fog szólani.

Természetes, hogy levéltárak kutatására nem terjeszkedhettem; olvasóimat tehát ineditumokkal meg nem lephetem. Czélom szerényebb. A költő műveinek, leveleinek gondos tanulmányozása alapján, és a róla eddigelé megjelent jelesebb műbírálatok kellő figyelembe vétele mellett: a magyar közönségnek tiszta, helyes képet akarok adni Racineről, a legnagyobb franczia tragikusról, mint költőről és mint emberről egyaránt.

Az első rész megírásánál főképpen a következő munkákra támaszkodtam.

Oeuvres de J. Racine. Kiadta s életrajzzal ellátta Mesnard. Paris. Hachette. 1865—1873. (Les Grands Écrivains.) Dolgozatomban e kiadásra rövidség kedvéért *Oeuvres* szóval hivatkozom.

---

*) Barbier d'Aucour felelete Racinenak Nicolehoz intézett levelére.

Oeuvres complètes de J. Racine... Kiadta Saint-Marc-Girardin s folytatólag Moland. 1869—1875.

Théâtre complet de Racine. Kiadta Bernardin. 1882.

Oeuvres de La Fontaine. Kiadta Walckenær. 1826.

Mémoires de Louis Racine a Mesnard-féle kiadásban.

Lettres inédites de J. Racine et de L. Racine... par leur petit-fils Adrien de La Roque. 1862.

Correspondance entre Boileau-Despréaux et Brossette. Recueil des Mémoires de Brossette. Kiadta Laverdet. 1858.

Mémoires de Fontaine pour servir à l'histoire de Port-Royal. Utrecht 1736.

Lancelot: Mémoires... sur Saint-Cyran. (1723.)

Sainte-Beuve: Port-Poyal. Paris. 4. kiad. 1878.

Cadet: L'éducation à Port-Royal. 1887.

Caro: Étude sur La Ferté-Milon et Racine. 1865.

Registre de La Grange 1658—1685. Kiadta Thierry, 1876.

Oeuvres meslees par M. De S. E. (Saint-Évremond) Amsterdam 1706.

Lettres en vers de.. Robinet, Subligny... Kiadta Rothschild 1881.

Deltour: Les Ennemis de Racine au XVII. siècle. Paris.

Deschanel: Le romanticisme des classiques. 1883.

Stapfer: Racine et Victor Hugo. Paris. 1887.

A folyóiratok közül: *Revue bleue ou Revue politique et littéraire.— Revue des Deux Mondes...* stb.

A malom.

(XVI. századi német népdal.)

Ott fenn a hegynek ormán
Zakatol egy malom,
Éjjel, nappal szerelmet
Őrölnek csak azon.
A malom elpusztúlt már
Kihült a szerelem, —
Isten veled örökre hát,
Szép rózsám, kedvesem!

VENDE ERNŐ.

A SAKK A SÁHNÁMEH-BAN.

Firdúszí e szép játék feltalálását a szászánída Kiszrá Núsírván uralkodásának történetében mint episodot mondja el. A «Gev és Telhend története és a sakk feltalálása» czímű rész Mohl, Le livre des rois par Abou'lkasim Firdousi (Paris 1877.) VI. kötetének 319—356. l. olvasható és kivonatban a következő.

Az agg és bölcs Sáhúj elbeszélése szerint volt egykor Indiában egy Dsemhúr nevű király, a ki Kesmírben és China határai felé is uralkodott és a kinek székvárosa Szendeli (vagy Szendel) volt. Kevéssel azután, hogy nejének fia született, a kinek Gev lett a neve, a király rövid betegség következtében meghalt. Az ország nagyjai az elhunyt fejedelem öcscsét, Májt hívták meg székhelyéről Denberből, hogy az ő országukon is uralkodjék. Máj elvette bátyja özvegyét, a kitől Telhend nevű fia született. Mikor ez kétéves volt, Gev pedig hétéves, Máj kétheti betegség következtében elhunyt. Ekkor az országnagyok egyhavi gyász után az özvegy királynét választották uralkodójokká, míg fiai felserdűlnek. A királyné egy-egy músbeddel (mágusok elseje, tűztemplom papja, bölcs, tanító) gondosan neveltette fiait, a kiket nagyon szeretett és a kiknek külön-külön gyakran odaigérte a koronát. A fiúk felnevekedtek, gonosz környezetük és édes anyjok igéretei hatása alatt egymástól mindinkább elidegenedtek és a népet is két pártra szakították.

A királyné okos és szerető anyai szózata már nem bírta később a két ifjút egymás iránt testvéri szeretettel eltölteni, ámbár Gev kijelentette, hogy szivesen lesz öcscsének alattvalója, ha anyjok azt érdemesebbnek tartja a trónra; a királyné tehát igazságosan megosztotta kincseit két fia közt és visszavonult. Gev azt indítványozta, hogy két nevelőjük a fővezérekkel és a bölcsekkel együtt tegyen köztök igazságot; majd csupán két tanítójokra bízták, hogy egyiköket királylyá válaszszák. E két műbed hosszas vita után az ország előkelőit gyüjtötte össze a két királyfi színe előtt és felszólította, hogy válaszszanak királyt. Az előkelők nem bírtak megegyezni és az egész ország forrongásba jutott.

A két herczeg viszálkodása végre nyilt ellenségeskedéssé fajult. Mindakettő sereget szerelt föl, hadi elefántjára szállott és maga mögött vitette a csatatérre czímeres zászlaját: az egyik tigris

a másik királyi sas képét. Telhend készült el hamarabb; szenvedélye nem engedte nyugodni.

A higgadtabb Gev követet küldött öcscséhez és azzal azt az ajánlatot tette neki, hogy a birodalmat felezzék meg; egyuttal a lelkére beszélt, hogy a kiontott vérért mind ezen, mind a másik világon neki kell felelnie. Telhend azonban lángoló gyülöletében és telhetetlen nagyravágyásában azt izente vissza, hogy inkább meghal, mint hogy nézze, hogy bátyja is király, és hogy minden áron harczot akar. Gev újabb követséget menesztett tanítója javaslatára öcscséhez, a melylyel figyelmeztette, hogy az állatöv tizenkét jegye és a hét bolygó is Telhend ellen fordul és hogy Indiát e belső villongás következtében a kesmíri király, a chinai feghfúr (begh-púr a. m. divi filius, adivus oly értelmében, a milyenben a római császárság korában használták az imperatorokról) és az íráni hősök felől nagy veszély fenyegeti. Telhend ez újabb békés ajánlatot is viszszautasította. Erre mindakét herczeg nagy árkot ásatott a két sereg köré.

Másnap a két sereg csatasorba rendezkedett; közepén állott a két herczeg, mellettök bölcs nevelőjök, azaz desztúrjok (fővezér, főtanácsos, főpap). Mind a két herczeg meghagyta seregének, hogy a másik herczeget ne ölje meg, hanem fogja el élve; midőn a csata zürzavarában egymással találkoztak, egymásra figyelmeztető szóval kiáltottak és elkerülték egymást. Este Telhend serege szétszóródott, ő maga Merghbe menekült, ott új csapatokat toborzott össze és újra daczosan bátyja ellen támadt, a ki híven tanítója intéséhez nagy engedékenységgel és jósággal járt el Telhenddel szemben. Ujabb izenetváltás eredménye sem volt a béke; a két sereg a tenger partján lévő nagy szabad téren maga körül mély árkot ásott, teleeresztette vizzel, hogy senki el ne menekülhessen, és egymásra csapott.

Véres, elkeseredett harczot vívnak, a melyben Gev marad a győztes. Telhend elefántja hátán végignézi seregének vereségét; éhség, szomjuság, hőség gyötri, de mindennél inkább vereségén érzett fájdalma és szégyene, menekülnie is lehetetlen, meg sem sebesült, csak úgy terült el aranyos ülőhelyén és meghalt. A nemeslelkű Gev meg is siratta erőszakos öcscsét.

Az özvegy királyné fájdalma mérhetetlen volt, mikor megtudta, hogy kisebbik fia elesett. Indiai szokás szerint máglyán megégette fia holttestét és aztán vigasztalan gyászba borult. Hiába bizonyítgatta Gev, hogy Telhend nem fegyvertől halt meg, anyja nem

hitt neki és isten büntetésével fenyegette testvére meggyilkolásaért. Végre nagy esküt esküdött Gev, hogy vagy bebizonyítja valamiképen anyjának, hogy igazat mond, vagy tűzzel öli meg önmagát. Aztán nevelőjével hosszasan tanakodott, hogyan lehetne ama csata képét láthatóvá tenni.

Az episod utolsó szakaszát egészen közlöm.

«Telhend anyjának megvigasztalása végett feltalálják a sakkot.

Gev mindenfelé lovasokat küldött, a hol kiváló múbed volt, és ez mind a király kapujához jött; mindnyájan ama dicső udvarba jöttek. A világ királya leült az indiaiakkal, e hatalmas, bölcs és ragyogó szellemű férfiakkal, és tanítója eléjök rajzolta a csatateret, hogy megmutassa, hogyan esett a királyok és seregek harcza; mindnyájan beszéltek ez értelmes embernek a folyóról, az árokról és a víz bevezetéséről; egyikök sem aludt azon éjjel és ajkuk nem nyilt más szóra.

Mikor az üstdobok hangja hallatszott a dísztéren, e tapasztalt emberek ébenfát hozattak és két hatalmas meg jóakaró férfiú abból négyszegű táblát készített, a mely az árkot, a csatateret és a két szemközt álló sereget ábrázolta. E táblára száz mezőt rajzoltak, a melyen a seregek és a királyok mozoghattak; aztán két sereget csináltak teck-fából (*száds*, tectona grandis) és elefántcsontból, meg két felséges koronás királyt, a ki fennen hordta fejét; gyalogosok és lovasok két sort képeztek csatarendben; lovak, elefántok, vezérek és lóháton az ellenségre rohanó vitézek alakjait készítették, mindnyáját a hogy a csatába mennek, némelyek sietve és ugrándozva, mások nyugodtan. A király a középen volt, mellette állott jóakaró tanítója; mellettök két elefánt volt, a mely olyan sötét porfelleget vert föl, a milyen a Nilus vize; a két elefánt mellett két gyors teve állt, a melyen tisztaszándékú emberek nyargaltak; a tevékre következett két ló és lovasa, a ki kész a csaták napjain harczolni; végre e sort a két hadseregben két bajnok fejezte be, a kinek ajka vértől tajtékzott. Előttök és megettök gyalogosok mozogtak, a kik arra voltak szánva, hogy a többieken segítsenek a csatában, és ha valamelyik a csatatér tulsó széleig jutott, a király oldala mellé állott, mint a tanítója. Ez a csatában soha sem mozdult egy mezőnél tovább a királyon túl; a fejét fennen hordó elefánt három mezőt járt be és az egész csatatérre figyelt két mérföldnyire; a gyors teve szintén három mezőt haladhatott fáradva a csatatéren; a ló is a harmadik mezőig ment;

e három mező egyike rézsutt esett utjából. Senki sem mert a bajnokkal szembeszállani, mert ez az egész táblán végig mehetett. Mindegyik így haladt saját küzdőterén és sem többet, sem kevesebbet nem tett megszabott mozdulatainál. Ha valaki a király hatása körébe jutott a csatában, hangosan így szólt: «Vigyázz, ó király!» és a király elhagyta mezejét, míg nem mozdulhatott többé; miután a másik király, a ló, a tanító, az elefánt és a csapatok elállták útját, szétnézett mind a négy irányban, látta, hogy emberei tönkre jutottak és szemöldöküket összeránczolják, hogy a víz és az árok elvágja útját, hogy ellenség van jobbra-balra, előtte és mögötte, és aztán fáradságtól és szomjúságtól meghalt; ez volt a sor, a melyet a forgó ég rászabott.

A nemes és jóakaró Gev király nagyon megszerette e sakkjátékot, a mely Telhend sorsát ábrázolta; anyja megtanulta és szíve vértől dagadt fiáért viselt gyászában; éjjel-nappal fájdalommal és haraggal telten ott ült, szemét a sakkra szegezve; semmit sem akart, semmit sem óhajtott e játékon kívül, mert lelke kétségbe esett Telhend elvesztén; szüntelenül ontotta véres könyeit és kínjainak gyógyulását csak a sakktól remélte. Igy ült étlen s mozdulatlan, míg halála bekövetkezett. Ilyen a világ dolgának sora; majd bánattal, majd örömmel tölt el.

Befejeztem e történetet úgy, a mint régi elbeszélésekből megértettem, és a sakktábla azóta emlékként maradt meg az emberek között.»

E leírásból láthatjuk, hogy Firdúszí e helyen a *tíz-tisztű* sakkról beszél, melytől a nálunk is ismeretes *nyolcz-tisztű* lényegesen különbözik. Ennek alakjait perzsául így hívják: a király *sáh*, a vezér (így nevezik helyesen magyarul, holott másutt királyné a neve, a mi teljesen ellenkezik a nőnek keleten elfoglalt társadalmi helyzetével) *firz, firzán, ferzín* (felsőbbség, győzelem, tudás), a futó *píl* vagy arabosan *fíl* (elefánt), a huszár *eszp* (ló) vagy *szevár* (lovas), a bástya *ruch* (bajnok) és a paraszt *pijádeh* (gyalogos). A *ruch* szóról, a melynek mi a *rochirozás* műszavát köszönhetjük, érdekesen ír Vullers (Firdusii liber regum qui inscribitur Schahname, III. köt. 1141. l. 1. jegyz.) mikor a tizenkét bajnok párbajának történetét közli. *Ruch* annyit tesz perzsául, mint arcz, orcza és a népies etymologia ebből úgy magyarázza a bajnokot, hogy ez ellenségével színről-színre, szemtől-szembe vívja párbaját. Ugyanúgy működik a bástya is a sakktáblán. A keletieknek van egy műsza-

vok : *sáh ruch*, a mely olyan húzást jelent, a melylyel a királyt a bástya támadja meg. A világverő Timur Leng épen ezt a sakk-húzást csinálta, mikor hírül vitték neki, hogy negyedik fia született; e fiát ennek következtében *Sáh Ruch*-nak nevezte. Mohl (III, 327. és 438.) a *ruch* szót így fordítja: champion. Vullers Lexicon Persico-Latinum-ában még a mesés *ruch* madár nevével tartja a bástya nevét azonosnak. A sakknak magának ujperzsa neve *setreng, setrends*, a szanszkrit *csaturanga*, a négyrendű, mert a sereg e négy rendből állott: az elefánt *(píl)*, a ló *(eszp)*, a szekér *(crábeh)* vagy a bástya *(ruch)* és a paraszt *(pijádeh)*. A sakkról több érdekes adatot l. Ujperzsa nyelvjárások cz. értekezésem (M. T. Akadémia I. oszt. VIII. köt. 9. sz.) 76—78. l.

A sakk a Sáhnámeh-ban anachronistice is fordul elő: V. Behrám Gúr király elé vendégszerető házi gazdája, a szegény Lenbek, szép sakk-játékot tesz (Mohl V, 451.), holott Firdúszí saját időszámítása és elbeszélése szerint még csak 75½ évvel később uralkodott Kiszrá Núsírván perzsa király, a kinek az indiai radsa az első sakkot küldötte. E küldemény leírásában Firdúszí a nálunk is ismeretes *nyolcztisztű* sakkot vázolja; Mohl (VI. köt. V. lap) e kétféle leírásból egész helyesen azt következteti, hogy Firdúszí ebben is, mint számos más leírásában, két egymástól független hagyományt örökített meg eposában.

Összehasonlíthatás végett ide iktatom egész terjedelmében, azt a szakaszt is, a melyben Firdúszí a sakknak Perzsiába való származását leírja, Mohl VI, 306—312.

»Az indiai rádseh Núsírvánnak sakk-játékot küld. Egy múbed elbeszéli, hogy egy napon a király rúmí (keletrómai) aranyos selyemszövettel ékesítette fel palotáját és koronáját teck-fa trónja fölé akasztotta; a trón egész fája elefántcsonttal volt borítva, az egész elefántcsont elhomályosult a korona fényétől, minden ragyogott, mint a hold világa, mindent felülmult a király trónja; az egész udvar megtelt Kiszrá kiséretével, az egész palota tele volt múbedekkel és a belchi és bámii végeknek, meg a birodalom egyéb határainak őrgrófjaival.

A világ királya éber megbizottjai által megtudta, hogy Hind (India) királyának egy küldöttje jön elefántokkal, napernyővel, Szindbe való lovasok kiséretével és ezer megrakott tevével és hogy engedelmet kér, hogy a királyt láthassa. A mint az eszes király ezt megtudta, diszkiséretet menesztett elébe. A dicső és hatalmas feje-

delem küldöttje belépve üdvözölte a nagy királyt a nagyok módjára és hálát adott a teremtőnek; aztán a király elé sok drágakövet tett ajándékkép, elefántokat, fülbevalót és egy indiai napernyőt adott neki, a mely aranynyal volt ékesítve és mindenféle drágakővel kirakva. Megnyitotta ládáit az udvar színe előtt és a király lába elé rakott mindent, a mi bennök volt; volt ott sok arany és ezüst, pézsma, ámbra és friss áloé-fa, rubin, gyémánt és végig habos pengéjű indiai kard, végre volt ott mindenből, a mit Kennúds és Máj (indiai városok) földje kinál. Sietve vitték oda mindazt és letették a trón elé; a győzelmes szerencséjű király megtekintette ama kincseket, a melyek a rádseh-nek akkora fáradságába kerültek, és aztán kincstárába vitette.

Majd levelet adott át a küldött, a melyet az indiai rádseh Núsírvánnak atlaszra írt, és sakktáblát, a mely olyan remekül készült, hogy egész kincsbe került; a követ ehhez indiai nyelven a rádseh ez izenetét csatolta: «Vajha addig maradhatnál király, míg az ég fennáll! Hagyd meg azoknak, a kik legtöbbet foglalkoztak tudománynyal, hogy magok elé tegyék e sakk-táblát és mindenképen tanakodjanak, míg e nemes játék szabályait megtalálják, neve szerint megismernek valamennyi alakot, meghatározzák menetöket és mezőiket, kitanulják a gyalogosokat, az elefántokat és e sereg többi tagjait, a bajnokokat és a lovasokat és a vezér meg a király menetét. Ha felfedezik e szép játék szabályait, a világ valamennyi tudósát felülmulják és mi szívesen küldünk e királyi udvarba annyi adót és váltságot, a mennyit a király tőlünk követel; de ha Irán népének híres emberei nem birják e feladatot megoldani, nem szabad többé tőlünk adót követelniök, minthogy nem mérkőzhetnek velünk tudományban; akkor inkább neked kell adófizetőnkké lenned, mert a tudomány többet ér bárminél, a mit az emberek dicsőítenek.»

Kiszrá fülét és elméjét arra fordította, a mit az az ember mondott, mikor az izenetet előadta, a melyet rábíztak; a sakkot a király elé tették és ez hosszasan nézte a bábokat. A sakk-táblán bábok voltak, egy részök fényes elefántcsont, más részök teck-fa; az éberértelmű király kérdezősködött ama bábok alakjáról és ama szép sakk-tábláról, az indiai pedig így felelt: «Ó király! ez az egész a háború képe; ha sikerül felfedezned a játékot, ütközet menetét, terveit és készületét fogod találni.» A király így szólt: «Hétnapi időt kérek, a nyolczadik napon szívesen játszunk.» Szép palotát rendeztek be és lakásúl adták a követnek.

A nemesek és múbedek, Kiszrá tanácsosai, összegyülekeztek a királynál, magok elé tették a sakk-táblát és nagy figyelemmel nézték; igyekeztek megérteni, megkisérlették mindenféleképen és egymás ellen minden módon játszottak; beszéltek, kérdezősködtek és hallgattak, de miután egyikök sem fedezte föl a játék menetét, eltávoztak összeránczolt ábrázattal és Búzurdsmihr (a legfőbb tanácsos) ment Kiszrához, a kit haragosnak és csalódottnak talált, mivel a dolog így esett; minthogy azonban módját látta, hogy e dolgot befejezze, a mely olyan rosszul kezdődött, azért így szólt Kiszrához: Ó király, világ ura, éber és hatalmas! fel fogom fedezni e szép játék menetét, arra fogom fordítani elmém minden erejét.» A király így felelt: «Méltó hozzád e czélt elérned. Vajha tisztán látna elméd és épségben maradna tested! A kennúdsi rádseh még azt mondaná, hogy egyetlen jó tanácsot adó emberem sincs, és ez nagy szégyen volna múbedeimre, udvaromra és bölcseimre nézve.» Búzurdsmihr elhozatta a sakk-táblát, leült mélyen és nagy figyelemmel gondolkodva; minden úton-módon kereste a játék menetét és addig próbálgatta, míg mindegyik bábnak helyét megtalálta. Miután egy éjszaka és egy nap alatt a játék módját felfedezte, palotájából Irán királyához sietett és így szólt: «Ó győzelmes szerencséjű király! gondolkodtam e fekete bábokon és e sakk-táblán és a világ hatalmas urának szerencséjéből tökéletesen számot vetettem e játékkal. Hivasd magad elé a rádseh követét és mindazokat, a kiknek kedvök van a játékot látni; azonban a királyok királyának kell először látnia; azt mondanád, egy csatatér hű képe.»

A király nagyon örvendett e szónak, áldott nyomú embernek és a sors kedveltjének nevezte és meghagyta, hogy a múbedek, a nemesek és a dicső bölcsek színe elé járuljanak. Aztán elhivatta a rádseh követét és leültette dicsőséges trónja előtt. Erre megszólalt Búzurdsmihr és ezt mondta: «O te, a naparczú rádseh múbedje! Mit mondott neked urad e bábokról? Vajha mindig az ész volna társad!» Az indiai így felelt: «Szerencsés uram így szólt hozzám, mikor eltávoztam színe elől: Vidd a korona urának trónja elé e teck-fa és elefántcsont bábokat és mondd meg neki, hogy tegye összegyűlt múbedjei, tanácsosai elé. Ha felfedezik e nemes játék menetét, ha helyesen és mesteri játszók módjára állapítják meg mi zacskószámra küldünk aranyat, rabszolgákat, váltságot és adót, a mekkorát bírunk, mert a tudományban van a királyok értéke és nem gazdagságukban, alattvalóikban és magas trónjokban. De ha a

király és tanácsosai kudarczot vallanak és ha elméjök nem elégséges, akkor ne kivánjon tőlünk Núsírván kincseket és adót; bölcs lelke gyászba fog borulni fáradsággal szerzett kincsein és elismerve lelkünk és szellemünk élét ő fog nekünk bőven kincseket küldeni.»

Búzurdsmihr oda vitte a bábokat és a sakk-táblát a szerencse-óvta király trónja elé, ott letette és így szólt a nemesekhez és műbedekhez: «Ó dicső és tisztaszivű bölcsek! Figyeljetek e szavakra és az ő okos ura akaratára.» Azután csatateret rendezett el a bölcs, közepére tette a királyt, jobbra-balra a sereg rendjeit, a vitéz gyalogosokat előre, az okos desztúrt a király mellé, hogy a csatában vezesse, kétfelül a hadi elefántokat, a melyek együtt figyelik meg a csatát; ezek mellé a csataméneket, a melyeken két ügyes lovas ült; végre szélről a bajnokokat, a kik egymással vetélkednek és jobbra-balra készek a csatára.

Mikor Búzurdsmihr így elrendezte azt a sereget, az egész gyülekezet elámult rajta; az indiai követ nagyon elbúsult és e szerencse-óvta emberen megdöbbent; nem bírt magához térni meglepettségéből, a melyet e bűbájos okozott, sokáig elmerült gondolataiba és így szólt: «Pedig soha sem látott sakk-táblát, soha sem hallotta, hogy az indiai bölcsek erről beszéltek, én sem vezettem rá a bábok feladatára, sem meg nem könnyítettem semmiképen sem dolgát; hogyan találhatta ki? Senki a világon fel nem ér ezzel az emberrel.» Viszont Kiszrá oly büszke lett Búzurdsmihrre, hogy azt mondanád, érezte, hogyan fordul feléje a szerencse; boldog volt és kegyesen bánt vele, pompás díszruhát készíttetett számára, királyhoz méltó drágakövekkel töltetett meg serleget, aranynyal telt erszényt meg lovat adott neki zabolástul és elhalmozta áldásaival.»

Ezenkívül még kétszer fordul elő a sakk a Sáhnámeh-ban; egyszer, mikor Bíndúj így szól a nagy veszélyben levő Chuszrev Pervíz királyhoz: «Ó király, szerzek neked menekülés módját. De az én életem lesz a világ urának, az ifjú királynak váltsága; mert a ki sakkot mond a királynak, nem jut a paradicsomba a más világon» (Mohl VII, 50.); és másodszor, mikor ugyancsak Chuszrev Pervíz időfelosztásáról van szó: «Az idő másik része a sakk és nerd játékának meg a háborús időkről való elbeszéléseknek volt szánva.» (Mohl VII, 224.)

Dr. Pozder Károly.

FELVINCZY GYÖRGY COMICO-TRAGOEDIAJA.

A tizenhetedik század vége felé az erdélyi nemesi családok vezéregyéniségei körében a naplóirás valóságos divattá vált. Tehetsége, környezete, vagy összeköttetései szerint e naplóirók egynémelyike valóban nagy jelentőségű politikai események avagy érdekes társadalmi jelenségek rajzát örökíté meg emlékirataiban. A naplóirók nagy tömege azonban megfigyelő-érzékének meddősége avagy összeköttetései primitiv volta miatt, csak oly adatokat örökített az utónemzedékre, melyekből alig kalászolható ki egy-egy szilánk az egykorú társadalmi, irodalmi, művészeti avagy állami élet megösmeréséhez. Általános jelenség gyanánt észlelhető e naplóiróinknál a tárgyhiány, illetőleg azon előrelátó érzék hiánya, a melylyel ki tudták volna szemelni a köznapi események sorából azon egyedeket, melyek a későbbi nemzedékeket is érdekelni képesek. A többi, feledéstől meg nem mentett érdekességgel egyetemben veszett el ilyképen a kolozsvári főúri udvarok egy érdekes alakjának emléke: Felvinczy Györgyé, ki «örömben-bánatban» költeményeivel több évtizeden át volt mulattatója a kolozsvári curiának és fejedelmi udvarnak. A tárgyhiányban sinylődő naplóirók azon Felvinczy Györgyről, ki rögtönzött dalaival a magyar irodalom utolsó dalnoka czímét érdemlé ki, azon Felvinczy Györgyről, kitől a legelső magyar világi színpad számára készült színművet birjuk, és a kit a magyar színművészet alapítója gyanánt tisztelünk — nem tartották érdemesnek megemlékezni!

A hagyomány is Felvinczy Györgyről igen keveset tartott fenn. Ezt is a családi kegyelet révén birjuk csak és nem a naplóirók közlései által.

Állitólag a Felvinczy-család ősi fészkében született hősünk: Tordán, s Kolozsvárott látogatá az iskolákat. Irodalmi munkásságának sokoldalúsága arra enged következtetni, hogy jó sikerrel végezte ifjúkori tanulmányait. Az erdélyi helytartótanács levéltárában őrzött és I. Lipót császár és királyhoz benyújtott könyörgő levele szerint Felvinczy György alacsony származású szülőktől eredt, sőt azoktól is korán árván hagyatva mint csecsemő: itt-ott jó szivből szánakozó emberek által tápláltatott és neveltetett föl.

Az őszinte embereket jellemző naivitással írja le, «hogy háza, jószága nem volt soha, jelenben pedig annyija sincs ingatlana,

mint a tenyere, vagy ahová mint sajátjára talpát letegye, avagy fejét lehajthassa». Élete egész tartama alatt mások hajlékában, idegenek házfödele alatt élősködött mindezideig; pedig hát nem a szorgalom hiányán mult vagyontalanúl való maradása. Szavai erősítéseül felhozta, hogy némi nyelvismerettel is bír a közhasználatban levő latin nyelvben, de — úgymond — a mennyire az emelte, a sors mostoha szeszélye két annyira nyomta alá, mert kétszer a tatárok, s ugyancsak kétszer a labanczok által minden házi holmijától, igás lovaitól stb. megfosztatott elannyira, hogy annyija sem maradt, a mivel testét befedhesse és megoltalmazhassa a hideg ellen; sőt egy izben a tűzvész is megkárosította, mely csapások után az Isten különös gondviselése nélkül nem is remélt a nyomorúság porából többé fölemelkedni. Szenvedett kárai folytán kibonyolíthatlan adósságokba merülten, hitelezőinek adott erős kötelezései folytán annyira zaklatottá lőn élete, hogy három élő gyermekét szülőföldén idegenek gondviselésére bízva, áldott állapotban levő nejével együtt bujdosóvá lőn, elvánszorgott a ma nagy távolságból a cs. és kir. felség ajtaján kopogtatni és lábai elé borulni.

Szívhez szóló őszinteséggel tárja fel helyzetét elmondván azt, hogy eladott háziholmijok árából szerezték meg útra indulásuk előtt néhány napra való élelmöket, a mi elfogyván mihamar, koldulva és kéregetve tartották fenn magukat, a császári és királyi székhelyet elérve azonban immár az éhség miatt csaknem elvesznek. Mint igazolt kolozsvári lakos nejével együtt beadott könyörgőlevelében pénzbeli segélyt adó és katonamentességet, közterhektől való felszabadítást s az adószedők és hitelezők zaklatásai ellenében védlevelet adósságai lassankénti törlesztésére s élelme megkeresése végett pedig engedélylevelet kért *versbe foglalt erkölcsös és tisztességes comikai-tragoediai játékok s bohózatok (comoedia) Magyarország és Erdély területén való bemutatására.* Könyörgő-levele erősítése végett egy latin költeményt is csatolt beadványához, melyet egynémely erdélyi befolyásos főúr segélyével sikerült is az uralkodó kezeihez juttatni. Költeménye a következőleg hangzott:

Summa Suplicationis Georgii Felvintzy Transilvani Hungari ad Cæsarem Majestatem directæ:

I.

O clemens Majestas respice Libellum
Qem humilis Servus supplex præbet illum,
Ne foveas corde adversus me bellum,
Quoniam paupertas me premit misellum.

II.

Nam æs, aut argentum, vel aurum non peto,
Sed libellum artem exercere dato,
Eandemquoe salvo passu confirmato,
Possim exercere ut ubique tuto.

III.

Sed eximitote, ne me vexet census,
Qoniam antiquus mox deseret servus
Pauperies premit, me hercle justo plus,
Detur ad solvendum ut sic mihi tempus.

IV.

Et quid dare potest, nihil plane habens;
Effecta sunt nulla ubi nullum est ens.
Asserit hoc certe Philosophorum mens,
Vera dico Cæsar, esto mihi Clemens.

V.

Qæ si Cæsarea dederit Majestas,
Reviviscet ad huc mea semel ætas,
Post nubila Phœbus, post Hiemem Aestas,
Sequitur, et inde recedet egestas.

VI.

Dirigat Divinium cor Cæsaris Numen,
Ut fiat subscripto mihi lætum omen,
Laudetur et Deus et Cæsaris Nomen
Quod miseris datur relevamen. Amen.

Felvinczy György bizonyára azt látva, hogy hazánkban az idegenajkú vándorszíntársulatok mily kedveltségnek és jóllétnek örvendenek, jutott azon ötlethez, miszerint ő is szervezzen egy ily színtársulatot, s ezáltal magát kiemelje a tönkrejutottság ösvényéből. Szabadalom-levél kiállítása végett Felvinczy nem fordult az illetékes forumhoz, azaz a színészek grófjához, kihez az idegen országbeli vándorszínészek és különféle látványosságok mutogatói járultak, és a ki a szabadalomlevelet önkényüleg megállapított díjért szolgáltatta ki, mely szabadalom-levelek két fennmaradt okmány szövegezése szerint hazánk területére is jogérvényesek voltak, ép úgy mint Ausztriában. Elkerülte a színészek grófját azon egyszerű okból, mivel a kiszabott díjat, bármily csekély lett volna is az, nem volt volna képes lefizetni. Lipót kegyelmesen fogadta az esdeklést, s rögtön megparancsolta annak teljesítését, elrendelvén egyszersmind a szabadalom-levél szövegének pergamenhártya helyett egyszerű papirra való iratását, nehogy a pergamen kiváltási árával Felvinczy létviszonyait megnehezítse. 1696-ik évi október 23-ikán alig írta alá Lipót császár Kálnoki Sámuel ellenjegyzé-

sével Felvinczy engedély-levelét, melyben összes kérése királyi aláírással teljesíttetett (az eredeti okmány saját gyűjteményemben található), azzal (a családi hagyomány szerint) azonnal levándorolt Felvinczy Kolozsvárra s állítólag tartott is ott egynémely hozzácsatlakozó társaival néhány előadást. A felől a nagyszámú erdélyi napló- és emlékirók közől egyetlenegy sem tartá érdemesnek megemlékezni, hogy Felvinczy miként, hogyan s mily szövetségesekkel, annál kevésbbé, hogy mily végeredménynyel birta az uralkodó több rendbeli kedvezményt biztositó kegylevelét. E naplóiróknál az általunk érdekelt alak iránt tanusitott mély hallgatásból elszomorodva olvassuk ki azt, hogy Felvinczy úttörő vállalatának az egykorúak épen semmi fontosságot nem tulajdonitottak, továbbá azt, hogy Felvinczy szándéka aligha sikerült, minélfogva nem is volt képes fentartani kisded társulatát. A sokat hányatott ember e napon egy csalódással lett gazdagabb s nem egy reménynyel lett szegényebb, de utolsó reményétől búcsúzott el.

Felvinczy színigazgatói kisérletét előző életviszontagságairól általánosan emlékező könyör-levél sorain kívül életéről és irodalmi munkássága felől alig maradt fenn néhány emléktörmelék. Aranyos-Rákosi Székely Sándor szerint 1674-ben a jóhirű thoroczkai unitárius aliskolának volt tanítója, a mely időben ő országszerte «híres volt énekeiről». Másfél évtizedig aztán semmi nyoma hollétének és állapotának. Lőcsén 1689-ben jelent meg tőle egy «Igen szép história az Jerusalemből Jerichóba menő és tolvajoktól megsebesített embernek állapottjáról» szóló művе, melyek megjelenési helyéből azt sejthetjük, hogy Erdélyből a Szepességre sodorta az élet vihara, melynek kiméletlensége később oly keserves panaszokra fakasztá. Ugyancsak Lőcsén jelent meg tőle 1693-ban, «De Conservanda bona Valetudine Liber Scholæ Salernitanæ azaz az angliai Scholának jóegészségről való megtartásának módjairól» irott könyve, mely művecskében a fordítás és versbeszedés hősünk érdeme. Ugyanezen évben *«jobbította meg, tragoediai játékrendibe és magyar Rhytmusokba alkalmaztatta Plutó, Neptunus és Jupiternek» villongásairól szóló comico-tragoediát.*

A színigazgatói szabadalom-levél kiadatását követő évben azaz 1697-ben jelent meg Felvinczytől Kolozsvárott a «Procuratoria Dicsérete», mely művének beltartalmáról «Protonotária» czimű művének eme sorai tájékoztatnak:

Hol vagy Calliope?
Vagy te Melpomene?
Jöjjetek segitségre!
Ha mellettem lesztek
Egy éneket kezdek.
Inditsatok készségre
Majd el is dúdolom
Ne legyen unalom.
Tudom méltóságtok tőlem sem ellenzi
Hogy versemmel vidul udvaroknak díszi.
Én minap, nem régen,
E sæculum végén
A bölcs procátorokat
Ditsirtem nyelvekről
És szép elméjekről
Mint eszes jámborokat.

Az ügyvédi kar dicsérete után erkölcsi kötelességének tartá — úgymond — az ügyvédeket képző elmékről is verses munkában megemlékezni. E czélzattal írta meg «Római Császár, kegyelmes urunk és koronás királyunk eő Felsége Erdélyi Proto-Notariájainak és cancellariájának, hütes Notáriussinak és Iró-Deákinak illendő Dicsireti» czímü verses művecskéjét, melyet az «*írósereg*» fővédnökének: gróf Bethlen Miklósnak, Erdélyország főkanczelláriusának ajánlott. Bevezetésében a következő kort és személyt jellemző sorokat írja:

Hogy e kis munkámat, kibocsátottam,
Ebben nem fejemtől, csak magam átottam,
Hanem az *ifjaktól erre nódíttattam.*
Ha hasznot nem töttem, talán nem ártottam!
Úri méltóságos Itélőmesterek
A nállatok lakó *Ifjúság kedveért*
Némelyeknek penig *ugyan kéréseért*
Irtam ez verseket, *nem annyira bérért*
Mint rajtok *jövendő, fennmaradó hírért!*

E mű czélzatáról és keltezése idejéről felvilágositást nyújtanak végsorai, melyek így hangzanak: «Ezerhatszáz után, Kilenczvennyolcz fottán, Hogy szent András havát, Egy Diætán érém, Ugyanott dicsérém a Proto-Notariát, Hogy aki olvassa. Az elne mulassa, Odaszentelni fiát.»

1. Árúsok Dicsérete; 2. Nyavalyák Gyűlése; 3. Echo; 4. Nyergesek dicsirete; 5. Jó gazdasszonyokról; 6. Mausoleum Ducumque Hungariæ; 7. A Hegedű Dicsérete czím alatt ösmert művein kívül az erdélyi illetve kolozsvári muzeumban őriztetik egy eddigelé tel-

jesen ösmeretlen nagyobb szabású költeménye a «Pokolról és annak állandó lakosairól, természetéről s azon helynek alkalmatosságáról» melyben érdekesen beszél — valószínűleg olasz forrás nyomán — a pokolról, melynek létezését kevesen hiszik már. Leírja annak lakosztályait, berendezését azon czélzattal, hogy annak «leírt ábrázolatja, a bűntől az embert megírtóztatja». Költeménye szövegét a Lethe folyó leírásával kezdi; majd Cocytus, Acheron, Styx, Phlegeton folyók rémesen hatásvadászó leírása után részletesen jellemzi Kháront a pokol révészét. Részletezve emlékezik meg a Cerberusról, Typhurgó király rémalakjáról, Aplestóról, a Furiákról, Philocreus királyról, Plutoról stb. szörnyalakokról.

Verselésének módja úgy ezen, mint összes műveiben igen változatos. A métrumok alkalmazásában általában igen jártasnak mutatkozik. Rímei csak elvétve dissonálnak s még ritkábban erőltetettek. Szóbősége ép oly meglepő, mint az a könnyedség, a melylyel ügyesen változtatja a magyaros verselési módot a klassikus versformák legkülönfélébb alakzataival. Ez utóbbi genreben kivált Horatius egy ódájának ügyes utánzata érdemes említésre.

Az utolsó adatok tartalma, mit az első magyar szinigazgató és az első világi színpad számára dolgozó magyar író irodalmi tevékenységéről tudunk, arra szorítkozik, hogy 1702-ben jelent meg tőle «A természet próbája», 1706-ban pedig ugyancsak Kolozsvárott jelent meg tőle «Ritkán kellő, Hüvös szellő, Fú tégedet, Kolozsvár» kezdetű költeménye! Műveinek kellemes zengzete fényesen igazolja Aranyos-Rákosi Székely Sándor azon állítását, hogy Felvinczy György, a derék erdélyi dalnok méltán «híres volt énekeiről». Hogy milyen színigazgató volt, annak méltatása a jövőben felderítendők közé tartozik.

Felvinczy iránt érzett kegyeletemnek ez időszerint be kell azzal érnie, hogy egyetlen elrongyolt példányban fennmaradt színművét kiragadom az ösmeretlenség és hozzáférhetlenség homályából, és sokszorosítása által közkincscsé tevén, egyszersmind biztosítom a jövő számára!

VÁLI BÉLA.

COMICO TRAGOEDIA.

Az - Az:

Valamelly dolognak ßomoru kimene telinek nyájas verſekkel való

KI-FEJEZESE,

E' Munkában pedig le iratik, miképen

PLÚTÓ, NEPTUNUS

és

JUPITER

Meg-oßtozván az Attyoktól *Saturmus*tól maradott òrßágokkal, és az oßtozás egyeneſen nem eſvén, PLÚTÓ és JUPITER egymás között villonganak.

Melly a Bölts Poëták iráſiból ki-ßedegettetvén Trageodiai játék rendiben és Magyar Rhytmuſokban alkalmaztattatott vólt.

FEL-VINTZI GYÖRGY

által.

Mellyet újonnan meg-is jobbitott az 1 6 9 3.dik Eßtendöben.

E' dolognak rövid Summája.

A' régi Pogány bölts Poëtak az ö Pogányi értelmek szerint ugy irnak e' dologról, hogy Az Egnek egy Leánya vólt, mellynek neve vólt Vesta: e' szülte Saturnus Istent: Saturnus vötte Feleségül Ops avagy Opis Isten Asszonyt: Ezektől származtatnak, e' három Atyafiak, Plútó, Neptunus és Jupiter; Kiknek az ö Attyok mind az egész világnak alsó és felső részeit, birta. Az Attyok holta után penig meg osztozván az egész világgal, Jupiternek jutott részíben az Egeknek minden részek: Plutónak a' földnek minden részei a' Pokollal együtt: Neptunusnak minden tengerek, és minden vizek a' benne valokkal együtt: Ez a Neptunus meg-elégedett az ö sorsával. De Plútó Jupiter ellen pártot üt, látván hogy Jupiternek — jobb, és kiessebb rész jutott vólna, tudniillik az Egek. Melyért panszra fakad Jupiter ellen, és követeket küldvén hozzája, s' nevezet szerint Aplestót fő Követnek, (ki fogadott fia Proserpinának, kit nagy panasszal-is sirata hogy el-küldeték) s' azt izeni e' követektöl, hogy nem egyenes igassággal lött az osztozás közöttök, mivel ö neki mindeniknél bajossabb birodalom jutott: mert Neptunus tsak a' vizeknek, gályáknak, és halaknak viseli gondját; a' melly nem igen nehéz dolog a' gubernálásban. Jupiternek pedig igen kies, fényes és tágas ország jutott, még-is oda igen kevés lélek megyen. De az ő néki jutott ország, ugy mint Pokol, a meg számlálhatlan tömmtelen ezer lelkeknek sok volta miatt igen bajos, szoross, és alkalmatlan ország; hanem, vagy tágasittsa meg Jupiter az ő Országát-is a' Poklot, vagy a' lelkekböl kivegyen vagy több lelkeket oda menni ne hadgyon; különben ö pártot üt ellene. Jupiter penig, keveset godolván a' Plutó kivánságával Követeit rosz kedvel látja: sőt fenyegeti Plútót dólgainak gonoszabb kimenetelivel, mivel hogy az osztozáshoz lött alkalomhoz magát nem tartotta. A' Követek azért — meg-hozván Jupitertül Plútónak a' választ; nagy haragra indul a' Plútó és minden hiveit egybe hivatván, kinek kinek azok közzül megparantsollya, hogy az ő hivatallyok szerint nagyobb dühösséggel és mesterséggel hajtsanak mindeneket Pokolba, mint eddig: el annyira, hogy ha lehetséges lészen, senkit is az Egekbe ne botsássanak, hanem a' Pokolnak kinnyára mindeneket be-hajtsanak.

Az Olvasóhoz:

RHytmusimat ha látod, szivesen reá nézni ne resteld:
A' ki komor vagy igen, tsak kezeidbe se vedd.
Tudhatod azt nyilván, buzogány nem kedves ajándék
Hogyha Papodnak adod, tzifra légyen bátor az.
Bibliát-is ne jovalj soha vinni tsatára vitéznek;
Jobb ha szerit teheted, küldj oda pórt 's golyóbist.
Lám az Eb-is nem eszik zabot, ennie nékie tsont jobb:
Kit hogy ávitna Szamár, ládtad-é? nem te soha.
A' ki nyájas, sem óhajt szomorút; de vigat szeret inkább
Torba siet ki komor; vig lakodalmat ávit.
Meg-ne tsufoljad azért ez irásomat, ám ne ditsérd bár,
Szebb kapa mig-nem elébb 's fejsze kohodba készül.
Nem szereted? Ne dudold; tudod a' te kezedbe mi nem jó,
A' ki penig szereted, haszna tenéked ihol:
Has-tekerő Kólikád, vagy egyéb nyavalyád ha mikór bánt,
Vedd elé, nyilva nem árt: kinodat oltsad igy-is.
Mert-ugyanis-ha henyélsz tsak az Álom-Könyvnek-is adsz helyt;
Vagy Cisioba fülelsz, 's annak örülsz, ha hazud.
Itt penig ollyra találsz, mit a' bölts Poëták-is úgy irtak:
Hát ne beszélly gonoszúl, avagy imezt, vagy ámazt.

E' Munkában egybe-szóllalkozó személyeknek Nevek.

Plútó. A' Pokolbéli nagyobb és fövebb Király.
Próserpina; Plútónak Felesége.
Erictho; Proserpinának Szólgálója.
Jupiter. Az Égnek Királya.
Radamanthus, Minos, AEacus: A' Plútónak három Birái, vagy Tanátsi.
Dorophonus: Telescopus. Philortus: Jupiternek Nótáriussi
Aschárót, Béliál, Sathiel, Python, Sacrophágus, Sarracillus, Jána, Celoeno. A' Plútó Királynak udvarló hű Szolgái.
Typhurgó. Aplesto, Miástor, Phylocreus. Plútó útán való négy Pokolbéli Királyok.
Aello. Thiella. Ocipédé: Pokolbéli Hárpyák avagy Posták.

Első Meg-jelenés Első Tselekedet.

Summája: Plútónak panaszsza Jupiter és Neptunus ellen.

A Trója Históriájának Nótájára.

Plútó. SAturnustúl származott Királyi ág.
Én vagyok Plútó, kit Ural ez Ország.
Birodalmam mineden-felé széles, tág,
Mert két annyi 's még.több mint e' nagy világ,
2. Mellyet nagy részént én hatalmam vezet.
Engem keresvén, nékem nyujtnak kezet;
Sok ezerni ezer nép itt férkezett,
Azért vagyok mostan búban én veszett.
3. Bátor az idöben vesztem volna ott,
A' hol 's mikor nékem ez ország jutott:
Örökségül nem kivántam én Poklot,
Mint karhozott lelkekkel tellyes aklot.
4. De jól tudom ki lön ennek az oka,
'S kitöl áratt légyen mind füle, 's foka:
Hogy Plútónak Pokolban lön birtoka.
Meg-panaszlom mert fel-indit a' soka.
5. Atyámat Saturnust hogy Vesta szülé,
Ottan ö Feleségül Opsót vévé,
Kinek méhét én foganásom telé,
Az után Jupiter és Neptunus ülé.
6. Az Ötséim mihelyt jó kort érének,
Az Uraság felett el-nem férének,
Nagy instantziával engem kérének,
Hogy meg-osztozzunk, 's mind arra térének.
7. Mint hogy Jupiter igen fenn héjázott,
Az Egeket kivánta, 's néki jutott;
Neptunus a Tengereken vött sorsot:
Pokolban én nállam a' Királyi-bot.
8. Hogy mindenik székiben tsendesen ül,
Engem pedig ide tudtak egyedül,
Bánattyában fejem tsak ezen öszül,
Kiért soha szivem hozzájok nem fül.
9. Mert Neptunusnak tsak arra van gondgya,
Miképen áll Feleségének kontya,
Mindenekben Tetys a' verdót mondgya,
De félek hogy hamar idön el-ontya.

10. Könnyü ám ott regnálni akárkinek,
A' hól nints mit parantsolni senkinek:
Mert Tengerek sok számu szigetinek,
Tsak halak az lakosi, 's a' nagy vizek.
11. Ö ellene nem vólna igen nagy szom,
Leginkább tsak Jupiterre haragszom:
Mert ö vala mesterségével azon,
Hogy énnékem részemben Pokol jusson.
12. Azért tölt-el szivem szörnyü méreggel,
Ugy tetzik hogy ugyan rakva féreggel.
Bizonyitom az ördögi sereggel,
Kik bánatim láttyák mind estve reggel.
13. Im Jupiter mindeneket ide üz,
A' miképpen egy döggel ijesztő büz,
Néki tsak olyan kell a' ki büntöl szüz ;
A' többit itt emészti nagy kénkö tüz.
14. Tsudálkozom rajta hogy ö szégyenli
Ama' széles süvegüket bé-venni,
Kiknek Törvény szerént-is ott kén lenni,
Nem tudom mint regnál ha ugy kezd tenni.
15. Akar tsak az ollyanokat venné bé,
Kik az nagy Papokat hivják vendéggé,
Lám mindennap imádkoznak eléggé,
Ne lénnének bár tsak azok ördöggé.
16. Amaz nagy magass palotákban lakók,
Tsászár, Király, Szerzetesek, 's Fö Papok.
Kalmári rend, tzifra ruhákon kapók;
Sok pénz-olvasok, kotzka s' kártya tsapók,
17. Ezeken kivül mennyi tollas vitézek,
Utón állók, Talpasok, és Kenézek,
Kiket ide jönni minden Nap nézek;
Üress a' menynyország, én ugy intézek.
18. Nintsen annak száma mennyi féle nép,
Gazdag, szegény, közép rendü, rút, és szép,
Itt kinlódnak mind tsonka bonka' s' mind ép,
Annyira hogy lábom tsak nem rájok lép.
19. Mert Jupiternél egyik Notarius,
Amaz igasság szerető Phylorthus,
Másik amaz számvévö Telescopus,
Harmadik amaz szemfül Dorophonus,
20. A' kik mindeneknek vétkeket tudgyák,
S ö nékie számban mind elö adgyák,

El-nem titkoltathatik bár tagadgyák,
Mellyekért ö számok közzül ki-hadgyák.
21. 'S Ide küldik, melly nékem ugyan mételý,
Nem gondolván hogy igen szoros ez helly,
Maga nem elég sok késnek egy hively:
Mi? hiszem e' sem volna kováts müheły.
22. E' sérteget engem, mint annyi mirigy
Még-is azt mondgyák, hogy én vagyok irigy,
Eddig-is az ártott hogy vóltam szeligy,
Nem türök már ha fel-bomol-is a' frigy.
23. Hanem ha Jupitert arra vehetném,
Hogy országom szélesebbé tehetném,
E' Királyi széket én ugy szeretném.
Mindazaltal bé-mégyek, mert ehetném.

Második Tselekedete Első Megjelenésnek.

Summája: Proserpina panassza Jupiter ellen.

Személyek: *Proserpina, Ericth*o.

Nóta: Bóldog örömben hirdet mindent Vénus, 's a' t.

Proserpina. NE tsudállya senki bár azt magában
Hogy a' Király ö Felsége házában
Vagyon nagy bánatban,
Bizony nem hijában.
2. Mert ím látod Erictho tennen-magad,
Jupiterre panaszsza miért fakad,
Belénk miként akad,
'S mindenből ki-tagad.
3. Hogy Férjemnek ö gonoszszát kivánnya,
'S énnékem-is ki vagyok ö Leánya,
Ha fejem nem szánnya,
Bizony még meg-bánnya.
4. Lenne bár most tsak annyi segitséggel,
Hogy dolgunkat forditaná jó véggel,
Hogyha sietséggel
Oda küldünk reggel.
5. Meg-is várja, hogy utánna járjanak.
Mindenekben, 's tsak ö tölle várjanak,
Mást ne akarjanak,
'S néki takarjanak.

6. Noha bizony hogyha jól számot vetünk,
Még mi vámat több embertől vehetünk ;
Ha most reá esünk,
Arról nem tehetünk.
7. Mostan vagyon rajtunk egy kis hatalma,
Tsak országa-kiessége jutalma.
Ericthο. De mi az ? *Pros.* Tsak szalma
Néki sincs több malma
8. Ez-aránt most velünk ugyan jól tehet,
Hogy sok ezer lelket innét ki-vehet,
Vagy, ha reá mehet,
Tágasabbá tehet.
9. Ha nékem-is panaszomat kivánnya,
Nem mondhattya, hogy vagyok-más Leánya;
Söt övé ; 's ha bánnya
Bár szememre hánnya.
10. Noha akkor engemet meg-tagada,
Mikor Plútó AEchnáról el-ragada,
Osztán néki ada,
'S viszsza sem fogada
11. Tudom akkor szive rajtam meg-esett
Udvarából mikor valék ki-esett :
Hogy Ceres keresett,
Akkor ugyan lesett.
12. Bár tsak mostan engemet tekintene,
'S ez országnak szélesebb határt tenne,
Lelkekben ki-venne,
Hogy kevesebb lenne.
Ericthο. 13. No meg-válik holnap-után egy héttel,
Ha értettyük a' Királyi petséttel,
Mitsodás beszéddel
Botsáttya szolgánk-el.
14. De meg-lássa, követül kiket választ,
Ö Felsége ; mert által láttam én azt,
Hogy most mind el-maraszt,
Vagy dolgunkban halaszt.
Proserp. 15. Valamint lesz ; de már arra fel-töttünk,
Sok ideje hogy mind azon töródtünk,
Az estve sem ettünk,
Hanem tsak etödtünk.
16. Bár az üstöt Tysiphóné hevitse,
Hogy az egész Udvart meg-elégitse,

Az étket készitse,
'S mongyad, melegitse.
Erictho. 17. Ihol mindgyárt Kegyelmes Aszszonyom.
Felséged szavára meg-parantsolom,
Miként tölled hallom
Ugy lészen, gondolom.

Második Megjelenésnek Első Tselekedete.

Summája: Plútó Királyi Tanátsot gyüjt: Követeket és Postákat választ az Országban, hogy Jupiterhez küldgyön.

Személyek: *Plútó, Radamanthus, AEácus, AEllő, Ocypéde.*

Nóta: Régi hatalmam, gazdag vigalmam, 's a' t.

Plútó. UDvarom fénye, 's észszel serénye,
Tellyes erövel nagygya s' keménye;
Palotámnak minden rendü föfö legénye
Üllyetek-le, 's szándékunknak-
Szakadgyon vége.
2. Ha kik e' helyen nintsenek jelen,
Ihol Alastor, küldgyünk-el ezen.
Radam. Ocypédé, nosza mindgyárt ülly fel hirtelen.
Minos. Hogy keveseu törvényt tegyünk,
Bizony disztelen.
AEácus. 3. Hól hát Aelló, ki gyors mint a' ló,
Vagy mint az hajó, 's még gyorsabb futó?
Thyellát-is hivjátok-el, mert ö bizony jó,
Sebbel járó, mint á ráró,
Senkit nem váró.
Aelló. 4. Ihol ez helyen vagyunk mind jelen,
Talám kételen eggyink sem mégyen;
Ocypédé Söt örömest, tsak Celaenó velünk ott legyen.
Celaenó. Több ne légyen, járjunk négyen,
Talán nem szégyen.
Plútó. 5. No kellyetek-fel készüllyetek-el,
'S itt nagy sereggel legyetek reggel:
Tétovázván beszédünket ha nem hinnék-el
Im e' levél, petsétünkel,
Légyen ez a' jel.
Minós. 6. Typhurgó-is fö, talán el-is jő:
Nem leszsz kivető, mert tanátsal bö,

Dolgaiban álhatatos, mint egy vas-ülö.
Nem levegő, sem rebegö,
Hirrel ugyan nö.

Radam. 7. Hát Apollion, 's amaz Abadon?
Legyetek azon, hogy leljétek honn;
Innét lakik amaz igen-széles patakon,
Mely Achéron; az hol Cháron
Terhes hajót von.

Aeacus. 8. Jöjjen-el Thymos, mivel igen szós;
Ugyan haragos, de okos 's túdós;
Miastorral Philócreus mindenik okos,
Kivánatos, álhatatos,
Szava hathatós.

Plútó. 9. No, ne késsetek, mert hoszszú az út,
Nevek eszünkben másoknak nem jut,
Kérdezzétek, mert az idö hirtelen el-fut;
Vénségünkre mi fejünkre
Ne hozzatok bút.

Második Meg-jelenés Második Tselekedet.

Summája: A' Pokolbéli három Birák tanátskozván, nem javallyák a Plútó Király szándékát, hogy az Országban Gyülést hirdessen, és Jupiterhez Követeket küldgyön.

Személyek: *Radamánthus, Minós, Aeacus.*

Nóta: Szertelen-rút dológ vólt bünnel, 's a' t.

Radam. Soha nem lesz e' fel-tött dolognak jó vége,
Tsak nem tudom mit akar Király ö Felsége.
Mert nints Jupiter ellen semmi erössége;
Ha kivánta, érkezik majd elég vendége.

Minos. 2. Ebben egyéb nem lészen, hanem tsak pironság,
Melly minékünk fejünkre nagy gyalázattal hág,
A' mint van is el-bomol félek ez az ország:
Kevesebbel érjük, ha még sem elég tág.

3. Ez hitván lelkek felett berzenkedik Plútó.
Ki miatt az barátság lesz töllök el-futó;
Maga hiszem bé-vészi a' Pokoli ajtó,
Valameddig meg-telik ama' nagy tüzes tó.

4. Ugyan nem ér ö soha véget Jupiterrel,
Mert ö bizony nem gondol az Ördögi perrel,

Talál elég Prokátort akar ugyan fellel,
Kik Relatoriáját igazittyák szerrel.
Aeácus. 5. De vallyon 's ki ültette mostan ollyan lóra ?
Radam. Nem tudom ; de keserves lészen az az óra-
A' kiben fel-indult is, noha érti jóra,
Meg-érem hogy még fogja suplicatióra.
6. Nem tehet ö semmit ott Uri hatalmával,
Ámbátor oda mennyen sok számu hadával,
Mert egy tálból eszik tseresznyét Urával,
Az homlokát pattantyák hamar a' magvával.
7. Ugy akar hogy követét eressze, 's abban jár,
Kiért ötet követi betsülhetetlen kár,
Mert ö tölle Jupiter tsak egy tseppet sem vár,
A' helyett a' jó Urunk tsak veszteg ülne bár.
8. Söt valaki fel-vészi e' követség baját :
Nagy félelem szoritván ugyan tépi haját,
Szepegéssel keresi Jupiter ajtaját,
El-indulásának-is átkozza oráját.
Minos. 9. Mikor oda érkezik, szeretném hallani ;
Követségét mi formáján kezdi bé-vallani,
Mellyet Jupiter hallván, ha fog sokallani,
Mindenikünk kudartzot nagyot, fog vallani.
10. Tsak leg-elsö szóván-is hirtelen el-ámúl,
Szivében inkább ijed, mint akár melly kis nyúl,
Nyelve fogik, s' meg-reked : torka ugyan meg fúl,
Inai meg-reszketnek, 's lábairól le-húll,
Aeácus. 11. Semmi ha tsak az lenne : de nem az lesz elég-
Söt nagyobb-is követi ollyat aránzok még,
Életekben tsak alig ha nem ott lészen vég,
Alig marad Plútón-is e' Királyi felség.
12. Ha reá-kezd fel-indúlt haraggal igy irni,
Hogy a Poklot sem hadgya ugy mint eddig birni,
Nem-is fogják e' tollas ördögök kísérni,
Elég lészen min tudgyon mind örökké sírni.
13. Én illy tanátsot adnék, ha fejében férne :
Hadna békét most annak hogy nagyobb részt kérne
Nem ugy látom, hogy lelkek miatt el-nem térne,
De még olly kár követi mellyet nem-is vélne.
Radam. 14. Ne adgy bár ott tanátsot majd elö hivják-
Az Ország fö népeit amaz gyors Harpiák,
Ezek Jupiter házát talám ugyan vijják.
'S nálunk nélkül ez után mind örökké birják.

Minos. 15. Látok egy nagy sereget tsak ihol nem meszsze,
Deliáson, tollason: De ök azok, nézsze,
Nosza jerbé, mongyuk meg az Úrnak hadd nézze,
'S Eleiben egy nehány legényit ereszsze.

Harmadik Tselekedete Második Meg.jelenésnek.

Summája: Plútó Király örül azon hogy az melly Postákat az Országára Pokolra szerin-szerte ki-küldött, azok bé-hivták az ö fö Népeit, és számoson-is vagynak a' Jupiterhez küldendö Követek választásáról való tanátskozásra.

Személyek: *Plútó, Ocypédé, Radamanthus Aeácus, Jánus, Minos, Ascharot, Tifurgó.*

Nóta: Az Músák szállása Nymphák. 's 'a t.

Plútó. KEdvel ujjúl szivem, hogy ennyi sok hivem
Itt ül szemem láttára,
Kiket illy hirtelen, hogy legyenek jelen,
Ugyan nem hittem mára,
Ocypede, méltán ültél lovam hátán,
Mert nem jártál sokára.
2. Nem-is véltem soha, hogy az Léthé tova-
El-botsásson illy hamar,
Melly mostan meg áradt, testetek is fáradt,
S' a' Révész-is olly fukar
Amaz álnok Cháron, mert hogy mindent áron,
Vigyen által ugy akar.
Ocypéde. 3, De most nem olly drágás, mint az elött, mert más-
Állapotban van sorsa,
Hogy két fillért le-tök, akkor tsak aval lök-
Szükségének orvossa:
Az erszényt meg-nyitá, pénzt beléforditá,
Azt felelvén, hogy Dobsa.
Radam. 4. Ám pedig, hogy igy lött, 's már mindenik meg-lött,
Hiven hozzád Urokhoz,
A' Tanáts fel-készült, 's rendesen széket ült,
Fogjunk egyéb dologhoz,
Kéresssünk olly szolgát ki ez ország dolgát
Tudja, 's igaz Plútóhoz.
Plútó. 5. Mint hogy én vagyok fö, nem lészen illendö,
Hogy most közzétek szollyak:

Aeace, mint Biró, légy voxot le-iró:
Itt én mit salapollyak?
A' jó szot ki-tanuld, roszszért meg-is tsufold,
Mert tudom lésznek ollyak.

Aeacus. 6. Fel-veszem én bizvást. *Rad.* Ne-is válaszszunk mást,
Minos: 'S kit tudnánk jovallani?
Személlyét sem nézem, tsak hiven intézem,
Mellyik mit kezd szollani:
Ki egyet ért velem, kedvel veszem, 's ki nem
Keresztül fog húllani.

Radam. 7. Az kell ugyan bezzeg, ennyi sokat veszteg-
Itt hiában mit ülünk?
Tsak hogy okos légyen, ki töllünk el-mégyen;
Mert nyilván belé sülünk.

Jána. 8. Nem én vagyok elsö, sem tanátsal belsö;
De ezt ugyan tudom jól:
Ha követet küldünk, Uraságunk s' földünk.
Nem maradhat még sohol;
Ki mellém nem vonszon, nints szobában haszon,
Am ki ki lássa mit szoll.

Aeácus. 9. Itt nem érünk sokat, ha minden illy szókat
Hántorgat az agyából,
Nézd tsak miket leppent, illy hamar meg-szeppent
'S Beteges a' lágyával:
Minap nem ez valál: Túl lötték, 's azért áll-
Felölünk az ágyával.

10. Hát ide mi hozott, ha mint egy kárhozott
Lélek ugy meg-ijedtél,
Nem voltál érdemes hogy köztünk illy nemes
Ördögök közt részt vettél:
Ha minket nem szeretsz, ismét ugy el-mehetsz
A' miként ide jöttél.

Tiphurgó. 11. Azt én sem jovallom, söt szomorán hallom,
Hogy némellyik tétováz,
Szavaiban haboz, másra félelmet hoz,
Mint egy rosz ijesztö váz,
Ambátor viszszát vonny, ha hütöd olly vékony;
Mint a tserépre kent máz.

12. Ugy kell; egy bátor szü, jeltül ki igaz 's hü
Többet használ mint ezer,
Nagy dolgot fel-tészen, 's annak Ura lészen,
Valamit meg-mond egyszer.

Ascharot hogy felelly, tés abban módot lelly,
Mert reád került a' szer.
Ascharot. 13. Engemet mit kértek? mert keveset értek
Tudgyátok e' dologhoz:
A' mi néktek nem árt, nekem is nem hoz kárt,
Lássuk a' jó sors mit hoz:
Bizom tsak reátok, a' mire hadgyátok,
En szóm-is arra nyomoz.
Radam. 14. Sok szóban mi haszon? tsak üdö foly azon,
'S ugyan még sem lelljük-fel?
Ha tinéktek tetszik, nem árt ha fel-jegyzik,
Hogy, Aplestot küldgyük-el:
Lám magát ugy hivja, mint hogy fogott fia
Aszszonyunknak, 's ollyan kell.
Plútó. 15. Szóllithatszátok hát, de lám itt van, s jól lát,
Tehát ezen érteszszé?
Tégedet választunk, 's melléd még támasztunk
Egy néhányat, jó leszszé?
Azért sokat ne üily, hanem mindgyárt készülly;
Aplestó: Hová? *Plútó:* Mégis kérdeszszé?
16. Jupiter Bátyádhoz, a' honnét nékünk hozz
Választ követségeddel,
Erre más reménlett, de tégedet illet.
Hogy a' gloriát vedd-el;
A' mivel kinálunk, meg-ne vesd, hogy nálunk
Tündököllyél hireddel.
Aplestó. 17. Ha nints ebben más mód maradgyon helyén szod,
Talán végben vihetem.
Hogy jómra forduljon, vagy hozzám ne-nyuljon
Könnyen el nem hihetem.
Engem javallátok; de ha kárt vallotok,
Én meg nem fizethetem.
18. Hanemha hirtelen, (úgy lennék kételen)
Ott hagyatnám fogságra,
s' Többször ide soha, nem jöhetnék haza
Ez én laktam országra,
Melly ha meg-történnék, a' Plútó sem innék
Tovább ez Úraságra.
19. No hát, siessetek, s' ollyakat vessetek
Mellém, kik eszes szolgák.
Sathielt és Pythont, kik régen Abiront
Dúlfúlni tanitották;

Egy nehány még jöjjön, kikkel számunk nöjjön,
'S Rútubánt el ne hadgyák.
Plútó. 20. Ott légyen Apáti, Mómos, Erys, Lysti.
Daretis Samochárus
Imez déltzeg Lymós, Amphyros, nagy Orcós,
Aty, és Briareus
Janira, 's Erebus, ama zömök Creus.
's A' nagy magas Typoeus.
21. Van még veled gondom, ezennel meg-mondom
Az követség mi légyen:
Hogy e' szoros helyben, tolyongó lelkekben.
A' Jupiter ki-végyen;
Melyre ha nem-hajol, tágasodjék Pokol,
Lássuk ha reá mégyen.
22. Beszéded bár ne nyujtsd, hogy haragra ne gyujtsd,
Ellenünk, 's kárban ne-ejts.
Ezt-is meg-kivánja, (sorsunk inkább szánnya)
A' Titulust ne felejts.
Kihez midön fel-jutsz, ha szolni szépen tudsz-
Elötte most el-ne rejts.
Aplestó. 23. Tsak reám bizzátok, mert számból réátok
Nem-jö tudom semmi kár,
Helyén hagyom szódat, de még én más modat
Tartok ebben, hidd-el bár.
Tsak vigan járjatok. Minos: Békével járjatok,
Távozzék tölletek kár.

Harmadik Meg-jelenésnek Elsö Tselekedete.

Summája: Proserpina a' Plútó Felesége panaszszal kesergi Aplestot, mint fogadott Fiát féltvén a' Jupiter haragjától.

Személyek: *Proserpina, Plútó, Radamanthus.*

Nota. Oh én szegény árva, ki halálát várja. 's 'a t.

Proserp. JAj mit tselekvétek, hogy oda küldétek,
Aplestó fejedelmet,
Bú miatt sárga szin, rettenetes nagy kin,
Hogy eméssszen engemet;
Mert a' kitől a' sült-ki,
Hogy Aplestó Király-fi
El-mennyen nagy fennyen,
Még az-is nevet.

2. Ugyan még-érzettem, hogy a' kit kedveltem,
A' hoz nékem siralmat;
Vagyok olly' nehezen, mintha bús szivemen
Vonnának éles gyalmot;
Ha Aplestó most el-vész,
Mindgyárt én-is lészek kész
Ezennel, testemmel
Tölteni, halmot.
3. Mert mint hogy ö sain, lészen hozzá kain,
Tudom bölts beszédéért;
Ki-hogy jút eszemben, még az-is szivemben
Köthetetlen sebbel sért:
Ámbár néki mondjon jót;
De Jupiter ez illy' szót,
Meg-hánnya, 's úgy bánnya,
'S mindent másra ért.
4. Azért addig nékem kedves izü étkem,
Mig nem látom nem lészen,
Az légyen átkozott, ki e' búra hozott.
Ihól meg-hóltam készen.
Mert noha vagy-is Báttya,
Hived' rosz kedvel láttya,
Gyülöli, meg-öli,
Boszszút így tészen.
5. Óh kedves Aplestóm, lám ki-nem mondhatom,
Szivem' fájdalmát soha,
Tsudám hogy nem szánod; de végre meg-bánod,
Miért vagy illy mostoha?
Engem' pediglén gyászszal,
Mint egy halotti nászszal,
Bé-fogott 's ugy tapot,
Bánatnak moha.
Hútó. 6. De tsak ne piszegnél, 's e' tollas süvegnél
Ne fognál eléhb járni.
Hogy pittyet ajakad rökölésre fokad,
Nem tudod-é be-zárni?
A' dologhoz nem értesz,
Még-is szivemben sértesz;
Majd el-futsz, hanem tudsz
Tsendesen várni.
7. Dolgodat tsudálom, hogy elméd illy álom,
'S fejedben meg-nem fordúl,

Menyi lélek itten; kihez képest ott fen
Mi van? tsak meg-sem kondul:
Kiket (talám) büntelen
Hogy ide küld szűntelen,
Búval öl 's szememből
Könyvem ki-tsordul.

8. No mond kérlek tehát, hogy senki-is nem lát:
Keserüséget, tsak te:
Mert a' mi néked jaj, az énnékem-is baj;
'De mit haljak-meg érte?
Én vagyok búval tellyebb,
Még-is néked áll fellyebb,
Hogy magát, mint szolgát,
Oda igérte.

9. Ugya'n inkább tekint ö reá hogy sem mint
Akárki ment vólna más:
Tudván, hogy nem ledér, hanem Király 's Vezér,
'S kedvére lesz a' szállás.

Proserp. De ha fogja szavában,
Tudom, léssen hijában
Mind költség, követtség,
'S oda járás.

10. Ebböl nem jö-ki jó, ha nem tetszik a' szó,
'S 'a miket kezd beszélni:
Mert hizelkedéssel, tséltsap kérkedéssel
Senkit nem túd emelni;
De mindent valósággal,
Nem kardé gyanúsággal
Ki-fejez, s' meg-nevez
Mit fel-tud lelni.

Plútó. 11. Eregy tsak tartsd dolgod, tudod nints abba mod,
Hogy már el-ne-ment légyen;
Nem bizták azt reád; te rajtad ki mít ád?
A' vox ki mástól mégyen.

Radam. Hogy egy Asszonynak a' kontya
Tanátsunkat el-bontya,
Patvart szóll s' meg-tsúfol,
Hitemre szégyen.

Harmadik Meg-jelenésnek Második Tselekedete.

ımája: Béliál 's Miástor edgyütt beszélgetnek az el-ment követekröl, a Proserpinának, Aplestó után való siránkozásáról, és az Úrnak Plútóval való bánkodásáról.

Személyek: *Miastor*, *Beliál.*

Nóta: A' Szent irás mondja hogy szoros út vagyon 's a' t.

istor. HAlládé Béliál, ha voltál Udvarnál,
A' Király most min búsul?
Mert én úgy értettem, noha nem-émettem,
Hogy dolga volna roszszul:
Tsak álmadtam-vala, 's egy nagy tüzbe hala,
De nem jóvára fordul.
iál: 2. Onnét jövök én most, de semmit olly gonoszt
Nem veheték eszemben:
Bánnya ö Felsége, hogy a Felesége —
Sir, 's eped gyötrelemben.
Azért ollyan dérdur, hogy el-ment a' kis Ur —
'S nem lehet velle szemben.
3. Halván Radamanthus, hogy Aszszonyunk illy' bús,
Alig hogy meg-nem szidá.
Nem álhatá meg-is, oda monda ö-is,
Keresztül a' mint tudá,
Méreggel lön tele, hirtelen fel-kele,
'S a' székit-is el-rugá.
istor. 4. Méltán tselekedte, mert szokásban vette.
Hogy mind untalan dúl fúl,
Azt itéli nyilván, hogy már a' dió-fán
Övé mind innen 's mind túl,
Tudjuk e' nélkül-is, ingerlés nélkül-is
Urunk eléggé búsúl.
5. Úgy aránzom hogy még, mindeniknek elég
Juthat a' siralomban,
Mert ha szintén öket mint gonosz tévőket
Nem rakja is halomban;
Ollyan választ izen, hogy nagy kárban viszen,
Bár hiba légyen számban.
6. Mondani eredém, hogy el-szenderedém,
Imént az ajtónkivül,

'S mondám, hogy a' Plútó sebesen rá fútó
Lángoló tüzben hevül:
Tüz haragot jelent, 's jövendölök illyent,
Hogy mind nyakunkban kerül.
7. Lám jó hellyen lakik, 's még-is nem nyughatik,
'S nem fér-el a böriben,
Magát 's Feleségét, minket és kösségét —
Ejt Jupiter töriben,
Ki hogyha meg-marja, 's bár ugyan akarja,
Sem kaphat a' szöriben.

Beliál. 8. Senkire ne vessen, mert tsak egyenessen
Önnön maga tanátsa,
Hogy kit elő végyen, vagy bünössé tégyen
Száját tsak fel-se tátsa.
9. Aplestót nem-féltem, tsak meg sem reméltem:
Hogy ott meg-tartoztassék;
Mert nem-engedtetett, onnat ki-vettetett
Ördög hogy ott lakhassék;
Söt mind öszvességgel, fejünk több inséggel
Félö, ne átkoztassék.
10. Nyilván meg-sem öli, mert ágyeka béli
Leányát Plútó vette;
Más az, hogy régenten, minden nemzetségen
Halhatlanná tette;
Bár azt ne sirassa, 's haját ne szaggassa,
Mert majd lesz haza jötte.

Negyedik Meg-jelenésnek Elsö Tselekedete.

Summája: A' követeknek Júpiter elött való Oratiójok: Követségeknek ki-beszéllése: Jupiternek feleletei és haragja.

Személlyek: *Aplestó, Sáthiel, Sarratzilus, Jupiter, Philorthus. Telescopus, Dorophonus. Pithon.*

Nóta: Tudom sokan kivánnák tudni szivem állását.

Aplestó. ORszágokat rontható, 's nékünk jó hírt mondható
Gyözhetetlen Felség!
Minek Uraságában, Egek magasságában
Soha nem lészen vég.
2. Hatalmadnak nagy hire, e' világ' négy szélire,
'S Pokolban-is terjed;

Azért én-is te hived, bízom hozzád hogy szíved
Kegyelemmel gerjed.
3. Köszöntésünk vólna nagy, de nem szükség mert te vagy
Örökké boldogúl:
Jóvad' száma szapora, 's nyavalyáknak ostroma
Te reád nem tódúl.
4. Hoszszú életet sem kérsz, mert te mind örökké élsz,
'S örökké meg-maradsz:
Szerentsét sem kivánunk, mert tudva van mi nálunk,
Hogy nékünk-is te adsz.
5. Mivel meg-hányod a' szót, ha mit találsz benne jót,
Mint nékünk mondották:
Eleinktől értettük, azért mi-is el-hittük
Hogy ök sem álmodták.
6. Kérünk Uram meg-botsáss, ha nyelvünkre jöne más
Hogy sem elménk forgat,
'S minékünk meg-kegyelmez, 's beszédünkre figyelmez
Mert nyavalyánk szorgat,
7. Mi felséged szolgái, Lucipernek hívei,
Ki más néven Plútó,
Nem mi magunktól jöttünk, de másoktól küldettünk
Kit te-is vagy tudó:
8. Plútó Királly azon sir, hogy kitsiny országot bir,
'S tsak azon hánykodik,
Haját meg-eresztette, 's fejét le-függesztette,
Olly'-igen bánkodik.
9. Nyelvét keresztül falva, könyöklöt az asztalra,
'S feje kezen nyugszik,
Mind két szeme könybe ül, hogy sok lélek gyültön gyül
'S nagy sirást tselekszik.
10. Utza, piatz, síkátor, mindenütt fel-vont sátor
Rakva ö táborán.
Kiért Próserpinával, Felséged leányával
Alkuszik háborán.
11. Mert nintsen ott nyughatta, sok lelkeknek miatta
Tsak egy Ördögnek-is,
Söt ez, hogy a' Királynak szorosságot tsinálnak,
'S a' Királynénak-is.
12. Ezen Uram bár meg-álly, ugy éljek én 's a' Király
Nints olly szempislantás,
Kin számok nem többülne, vagy légyio nem gyülne,
Vagyon nagy villongás.

13. Minos azolta hidd el, hogy Biróságot visel,
Szemét bé-nem-húnta,
Azért a' lelkekre vét, kiknek szörnyü jövését
Kháron-is meg unta.

Júpiter: 14. Nó, mit akarsz? ne mulass, mert minékünk unalmas,
Sies, hamar kezd-el!
Kell-é hát e' Királyság? lássam mi az kivánság,
Szívem' terhét vesd-el.

Aplesztó: 15. Követséget viselünk, Uram, de jól tégy velünk,
'S kérésünkre hajolj.
Lám jól tudod el-hiszszük, hogy országunk igen szük,
Hanem meg-orvosolj.

16. Mellyet ha most vélünk tész, szolgálatunk lészen kész,
Akárki meg-láttya;
Igy beszélle (kin meg-álly) ö magas-is a' Király,
Felségednek Báttya —

17. Im levelet-is adott, mellyben tsak azért fogott
Suplicatiora,
Hogy jobb szivel olvassad, 's dolgunkat ne halaszszad
Apellatiora

Sarratz.: 18. A' miképpen szemlélem, ha melly tágasnak lelem
E' fényes országot,
Többet hoznál ide bár, mert üressé hadni kár,
Illy derék jószágot.

Sáthiel: 19. Tudgyuk mi vagyon benne, akar olvasd, akar ne
Ha tettzik tsak tedd-el,
Irja hogy a' lelkeknek, kárhozatra jötteknek
Hason-felét vedd-el.

Aplesztó: 20. Lám azt igazán mondjuk, bár Felségedre hadjuk
Harmadánnyi sintsen,
Lélek itt mind minálunk: A mi Plútó Királyunk
Engem úgy segittsen.

Jupiter: 21. Be fenn kezdél aratni, majd alább fogsz maradni
Hidd-el ha nem szoktad.
Nyelved olly bátran ered, mintha volna nyert pered,
Noha meg-sem fogtad.

Philort.: 22. Ládd-é mit tselekedtél, hogy nyakadba vetettél
Nyiltól üress tegzet;
Tudd-é soha nem képes, hogy itt lehessen lépes
A' ki ótt meg-regzet.

Aplesto: 23. Úram ne! mert igen kér, mellyet ha most megnem nyér,
Bánattya fog-nöni,

Mellyet ha meg-nem adsz-is, jó lészen ha nem hadsz-is
Többet oda jöni.
roph.: 24. Illy gorombán mit izen, mi nem állunk meg-ezen,
Mert minekünk roszsz út,
Tudja, hogy meg-gátollya; 's tsuda még-sem átallya
Szóllani illy boszszut.
piter: 25. Ihol mindgyárt tsak lesse, mi nem úgy áll hogy messe'
'S mindgyárt övé légyen;
De, nem hogy még az lenne, hogy több oda ne menné
Söt bizony több mégyen.
lestó. 26. Tudgyuk néked únalom, de még-kettőt szóllanom,
Ne légyen tilalmas;
Elméd rollunk ne vedd-el, söt kegyelmes füleddel
Kérlek réá halgass!
27. Az mint nékem beszéllé, úgy mondhatom én elé,
Kit Felséged tudhat:
Mikor az osztozás vólt. mindenitek rá hajlott,
Ha eszedben juthat.
28. Mivel mindeniteknek (kiről vagyon-is levél)
Alatsonabb részt vett,
Mi Felséged' illeti, határát meg-bövíti;
Illy igéretet tett.
piter: 29. Halgass, ne szolly egyet-is: nem igértem semmit-is
Ortzátlanúl hazud;
Mert illy' obligatiót, hogy mi tettünk vólna ott,
Egyikünk-is nem tud.
30. Talán még nem tudjátok, hogy haragszom reátok,
'S véletek mint bántam,
Mikor mind Uratokat, mind pedig magatokat,
Mennyégből le-hántam.
31. Ha mit nem tekintenék, vitézimnek intenék,
Innét seperjétek,
rophonus: Mennyetek-el mit vártok? ezentúl roszszul jártok.
ilortus: Semmit se kérjetek.
piter. 32. Söt a' kik kárhozandók s' reám boszszút hozandók,
Hiven bé-hordjátok.
Kit ha nem tselekesztek, hitemre mind el-vesztek
'S rajtatok lesz átok.

Második Tselekedete Negyedik Meg-jelenésnek.

Summája: A' Követek meg-ijedvén, viszszá térnek Jupitertől: és panaszolnak egymásnak félelmes állapottyokról.

Személlyek: *Pithon, Gáthiel, Aplestó.*

Nóta: Mennyünk-el vitézek viszszá szégyennel, 's a' t.

Pithon: MIt akarsz? nó, hamar jertek el-innét:
Mert Apátok ha reánk melly szemeket vét.
Sáthiel: Tagadák, 's nem adák 'a mire biztunk,
Haszontalan reménységért vittunk.
Aplestó; 2. Ugy félek, de kérlek, még se siessünk;
Ne véllye, 's reméllye, hogy meg-ijedtünk;
Szaporább, 's ugy inkább nem küld útánnunk:
A' keleptzét tsak odébb kell hánnunk.
3. Sáthiel, nem-is kell mondani mindgyárt:
Mert épen szivében tenne talán kárt,
A' Királly; hanem álly. Igy lelem én fel,
Mikor bé-gyül a' Tanats-is reggel.

Ötödik Meg-jelenésnek Első Tselekedete.

Summája: A' Plútó Király Bé-járó Szolgái megértvén hogy Jupitertől meg-jöttek a Követek, 'sibongnak egymás között a' rosz válasz felől.

Személlyek: *Typhurgó, Miástor, Sarratzilus, Radamánthus, Sarcóphagus, AEácus.*

Nóta: Tegnap Gróf halála mint megszomorita. 's a' t.

Typhurgó: A' mint én értettem, eszemben úgy vettem,
Meg-jöttek a' Követek.
De hallottam olly' szót, a' mellyből semmi jót
Ugyan nem reméllhetek:
Roszszat beszéll Tymós, azért ebből gyanós
Én-is méltán tehetek.
Miástor: 2. Sathiel azt mondja, hogy nints semmi gondja;
De senki nem hiheti;
Nem beszélt Plútóval, még-is illyen szóval.
Biztatva magát veti:
Mert vette eszében, hogy nem esett szépen,
'S Más posztó az ületi.

ıtzilus. 3. Tsak azért titkolják, hogy meg-ne tzáfolják
Haszontalon Járások;
Maga nem ö nékik tulajdonittatik,
Mert okok ebben mások.
Plútó Király, 's Minós, Radamanthus, Tymós,
AEácussal hibások.

ım.: 4. Ezennel meg-hallyuk, még meg-is sokallyuk,
Olly' sullyos dolog lehet;
Ha szerentsés vólna, nagyobb híre folyna;
De kedvetlen izenet;
Nem Ország hasznát nyert, hanem éles fegyvert,
'S tüzzel égető szenet.

ıus: 5. Az Ur-is íhol jö, 's vélle minden fö fö
Rend, úgy látom, öszve gyült;
Mindenik mint vert-had, nézd-el bár te magad,
Még most úgyan el rémült:
Nem hellyes a' dolog, melyben fejünk forog,
'S nyilván a' markunkban sült.

ıph.: 6. Mind el-érkezének, 's ahun belépének,
Tsitt! most ne beszéllyetek!
Vesztég én sem ülök, talpamra pendülök:
Ti-is mind fel-kellyetek.

ı: Jó müvetek légyen? *(Minos:)* Kiben sok részt végyen
Nagyságtok 's Kegyelmetek.

ı: 7. Oh bár tsak az lenne, mind eleget tenne,
Melly eddig vólt állandó!
De töllünk el-állott: sokkal alább szállott,
'S mire lesz még szállandó?

ım.: Ki tudgya? talán nem. Hogy igy kell felelnem,
Ne légyek útálandó.

8. Ugy aránzom még én, hogy a' második végén
Szerentse jobbat fordit;
Ne féllyünk ez iránt: La még az eb sem bánt,
Ki távolról tsak ordit,
Hanem-ha meg-sérthet. Azért erröl érthet
Felséged-is valamit.

ı: 9. Nem az. Hijjátoksza; mert igy vége 's hoszsza
Nem lesz a' tsátsogásnak:
Eregy Sarcophágé! Nó, még-is itt vagy-é?

ıph.: Nékem mondod? *Rád.:* Nem másnak.
Mert semmi haszna nints', akár hová tekints,
A' szó szaporitásnak.

Sarcoph.: 10. Ihol mindgyárt futok, s' mihelyt odá jútok,
Meg-mondom ezen szókkal;
Ne késsenek sokat, hogy hívataltokat
Meg-vetnek valami okkal,
Igy szivünk ne tsügjön, mintha vonnák nyügön.
Aeácus: Ugy kell, 's jobb lészen sokkal.
11. 'S ki tudná jobban azt, mint a kik a' választ —
Hozták 's magok ertették ?
Talán jól sem esnék, hogyha úgy nem nyesnék,
Noha meg-sem kérdették,
Ne hidgyünk lágy szónak : mert ebben Birónak
Nem mindeniket tették.

Második Tselekedete Ötödik Megjelenésnek

Summája: A' Követek beszéllik a Jupitertől lött választ.

Személlyek: *Aplestó, Phító, Radamanthus, Mínós. AEacus. Philocreus, Sarratzilus, Sáthiel.*

Ad Nótám: Odes 22. Horatii ad Fuscum Aristium:
Integer vitæ scelerisquæ purus.

Aplestó: IM meg-érkeztünk, 's ihol jelen vagyunk
Senki ne véllye valami jó hasznunk.
Sarratzilus: Mit tudunk szólni? *Sáthiel:* Jóbb lészen titkólni
Rettenetes búnk :
Plútó: 2. Hozd elö bizvást, mit gondolok azzal ?
Senki beszéddel, tudod, le-nem vagdal.
Radam.: Patvar éltében, valaki féltében
Hirtelen meg-hal.
Minos: 3. Azt aránzom, hogy vagyon szódban kétség,
Vagy serény elméd fogta-bé setéttség.
Aplestó: A' miben is mérsz, szólni hogy illyet mersz,
Tölled-is vétség.
4. Nem tudom, néked kitsodának tetszem :
Mert hazugságért tsak egyiket-is nem
Ért-meg annyiba, kibe vólna híba,
Mint tsak egy mák-szem.
Plútó: 5. Ugy de ha szépen nékie nem szóltál,
Vagy dérrel-dúrral beszédben voltál,
Vagy ijedtedben nem jutott eszedben
Itt mit tanúltál.

Aplestó: 6. Söt beszédemben vóltam ollyan bátor,
Mint egy sullyos pert forgató Prókátor,
Nem vólt Apolló olly' ékesen szólló,
Mint én Orátor.
7. Hallottad, 's még sem veheted eszedben.
Farkast és bárányt egy Példa-beszédben:
Én iszom fellyül, 's zavar alól rám gyül;
Mit habarsz vizben?
8. Szintén igy ö-is, mivel hogy erősebb,
Töllünk meg-sérütt; 's mi rajtunk a' nagy seb.
Radam.: Nem kötünk ijjat: mert a' hájért szijat
Rágta-meg rosz eb.
Aplestó: 9. A' levélt, mellyet küldöttél, fel-nyitá,
'S Dorophonusnak haraggal hajitá,
Olvasá hajdén, imigy amígy kardén,
'S félre taszitá.
10. Nem hagya többé vélle feleslenem,
Végre szidalmat kelleték viselnem.
Most én-is szólnék, 's hamarébb kész vólnék
Kardra-is kelnem.
11. Mint Alexander Barbarusnak szóvát;
Nem érté, hogy ne vehesse jó szovát;
Igy beszédimnek, miként jeles hímnek,
Meg-veté jóvát.
12. Üsse tsömör-meg a Telescopust-is,
Ugy riaszt, hogy lám neheztellem most-is,
Túl ült mellette, 's hát reám bérlette
Még Philortust-is.
13. Hallyad ezt immár Júpiter a' mit szól:
Érte mit kivánsz; de arra nem iszól;
Büz néked 's nagy gond, talám ô sem bolond,
Tudhatod azt jól.
14. A' kik ott laknak, nem lehetnek, méltók,
(Ugy mond) hogy nállunk légyen ö hajlékok;
Mint az sem tsoda, hogy mi töllünk oda
Sem mehetnek jók.
15. Ugy tsudálkoztak mire nyitád-fel szád,
Hogy még több lelket ne botsásson hozzád;
Tsak kevélységed, de azért-is téged'
Meg-büntet, meg-ládd.
16. Illy' fenyegetve, imigyen parantsol:
Mondgyátok néki: hamar tellyék Pokol;

Kit hogy ha meg-szeg, nem maradhattok meg
Ellenem sohol.
17. A' kik ott vagynak, ne-légyen nyúgalmok,
Kénköves tüzben nöjjön ö siralmok;
Ezt jól meg-lássa, hogy el-ne mulassa
Semmi fogott ok.
18. Kinlódgyék ö is egyaránt azokkal,
Mit boszszant engem' illy' patvaros szókkal:
Mert ha nem szólna, hitemre jobb vólna
Nékie sokkal.
19. Igy lön nagy garral vége beszédének,
Mellynél nints nékünk szomoritobb ének.
Indúló félben szemek vete tzélben,
'S meg-nevetének.
Radam.: 20. Értéd-é Minos? mit felelsz ezekre?
Minos: Jó: de rosz izün esék a' retekre:
Bal füllel hallom; azért azt jóvallom,
Tennök más szegre.
Plútó: 21. Hümh! még bé-tellyék Pokol, azt izeni,
Ö vétett nékem, noha reám keni:
Ugy veti magát; de ez után fogát
Még jóbban feni.
22. Mert nem azt hajtom tsak ide, mit izen;
Boszszúság engem holott nagyra viszen:
Hordani lesz kész amaz erös Révész.
Styxfolyó vizén.
23. Im most Typhurgót az ö seregével,
Antikristust-is tsalárd hiveivel
Utra botsátom; de én-is meg-látom,
Mint felejti-el.

Harmadik Tselekedete az Ötödik Meg-jelenésnek.

Summája: A' Jupitertől meg-jött és választ meghozó Követek beszélgetik egymás között, hogy, jól tseldkedte Aplestó hogy mindeneket ki-nem beszélt a mellyeket Jupiter fenyegetéssel mondott a bátja Plútó felől.

Személlyek: *Sáthiel, Pithon, Aplestó, Sarratzilus.*

Nota: Menj-el édes Szólgám 's a' t.

Sáthiel: BEzzeg jól tselekvéd, hogy meg-nem jelentéd
Az Urnak Plútónak rendit minden szónak.

2. Mert nem-is vólt szükség mondania, hogy még
Haragjától félünk, s' reszketve beszéllünk.

Aplestó: 3. El-halgatám azt-is, hogy fel-hányá most-is,
Mint járt vólt Luciper 's ö véle sok ezer:
4. Mikor a' mennyégből, a' magass felségböl
Minket ide le-hánt, 's velünk akkor mint bánt.
5. Ezt-is ö nékié meg-jelentenie-
Nem jónak álitám, mert haragját szítnám:
6. Hogy az osztozásban nem lött része másban,
De jutott tsak Pokól, több semmi sem sehol.

Pithon: 7. Mihelyt hallám e' szót, hogy ok nélkül Plútót
Ugy meg-hamissitá, szivem-is hasitá.

Sáthiel: 8. Tsak lassan beszéllyünk, mert attól-is fellyünk,
Hogy ha titkon lesik, 's a' fülökbe esik.

Sarratzil.: 9. Majd széket-is ülnek, eddig-is készülnek:
Mert nem múlik-el ez, mit a' Király végez.

Utolso Meg-jelenésnek Utolso Tselekedete.

Summája: Nagy haragra indulván Plútó a' Jupiter' izeneten, meg-parantsolta minden rendbéli hiveinek, hogy kiki az ö tiszti szerint hitessen el minden embereket azzal az mesterséggel, kinek az ö hajlandósága szerint miket gondolhat-fel.

Nóta: Im' minden rendek dolgokban eljárnak, s' a' t.

Plútó: IMmár hiveim vagyon híretekkel,
Meg-háborodott szivem min indúlt-fel,
'S Mennyi bánattal sértö hir érdekel,
Kit el-halgatnunk semmiképen nem kell.
2. Mert mit Jupiter nagy haraggal izent,
Mindeniteknek tudom fülében ment,
Gonosz akaróm de még azzal rettent,
Ki neki nem kell ide hozzak mindent.
3. Jól lehet most-is sok féle népekkel,
Teli országom kárhozott lelkekkel,
Kiket kinozok tüzzel és férgekkel;
Sok beretvákkal vagy tüzes szegekkel.
4. Mindazonáltal ha annak kell lenni,
Bé-gyözi számán ö-is könnyen venni:
Mert nem tudom kik fognak oda menni,
Illy' boszszuságot mérek én is tenni.

5. Noha úgy akar, hogy engem meg-tsaljon,
De nem teheti szerit, bár akarjon :
Kevés halat fog, bár vizet zavarjon :
Mert nem engedem, hogy ö itt nyargaljon.
6. Ezzel énnékem mi nem felettébb árt,
Lássa mit mivel, meg-állom én a- sárt,
Sok vitézeimet ki-botsátom mingyárt,
Kikkel ö néki tétetek szörnyü kárt.
7. Azért Typhurgó eredgy-el mindgyárást,
Világon szerte ne resteld a' járást,
Királlynál s', Papnál keresd-fel a' hálást,
'S Minden népeknél tégy illy prédikállást.
8. Hogy jelen vagyon amaz nagy Mesiás,
Kiröl régentén beszélt E'sáiás,
A' pedig te vagy ; senki nem egyéb más,
Jelekkel mútasd hogy szóvad nem hibás.
9. Valakik azért tégedet hallgatnak,
Kénköves tában soha nem jajgatnak,
Más Tanitoknak ha pedig helyt adnak,
Cerberus ebbel Pokólban ugatnak.
10. Ha melly Tartomány e' beszédeden kap,
Nem kell azután nékiek egyéb Pap,
Valamig el-jö amaz utolsó nap,
Kin minden él-ég, miként a' gyúlt harap :
11. Indully-el azért rettenetes haddal,
Sok százszor való ezered magaddal,
Hogy mindeniket meg-birj hatalmaddal ;
A' hová nem érsz parantsolj szájaddal.
12. Ne hadd nyugodni Belzebul Hadnagyot,
A' ki tsak ebben légyen tölled hagyott,
Hogy arra intsen mind kitsint mind nagyot,
Hadgya-el immár mire eddig vágyott.
13. Senki mit eddig hallott el-ne hidgye,
Mert (annak) azt a' népnek kapja tsak szelidgye
Más értelemre tudományát vigye,
Ki igy tselekszik nem lészen irigye.
14. Cyntziust pedig erre tanitsd kivált,
Mindeu dologban szeressen akadált,
Efféle dolgot mert ö gyakran probált,
Miatta láttak sokan örök halált.
15. Sokakot vesztett ő nagy haragjában,
Mert némelyeknek követ sarulyában

Vét alattomban, 's görtsöt ad inában,
Hogy szitkozodgyék mérges haragjában.
16. Mamnon pediglen tsak abban forgódgyék,
Kereskedésben, hogy minden aggódgyék,
Kitsin haszonért sokat pántolodgyék,
Mit vehet oltson azon olálkodgyék.
17. Mellyet mikoron piatzra ki-tészen,
'S fukar vásárló az árossa lészen,
Százszor egy nyomban meg-esküdgyék ezen,
Hogy ö-is vette szintén annyi pénzen.
18. Sokadalmokban menjen-el sétálni,
Nem jó mindenkor harang-szót hon várni,
Né talán hoszszan fognak prœdikálni,
'S a' társaságtól meg-kelletik válni.
19. Im' ebben légyen Jána foglalatos:
Légyen egymásnál kiki utálatos,
Tölle tanuljon minden földi lakós,
Patvarkodással mert igen hathatós.
20. A' Pereseknek légyen jó baráttya,
Mert' a' Prokátort imigy tanithattya:
Az Exceptiot mikor el-mulattya;
Az ö peressit meg-károsithattya.
21. Asmopens-is mindenekhez tatson,
Még a' jóknak-is hogy ha lehet ártson,
Gonosz bünökben sokakat meg-fojtson:
Hogy sok legyiót ide hozzánk hajtson.
22. Tsak immel ámmal semmit ne mivellyen,
Boron ivókat mindenütt fel-lellyen,
Véllek egyemben még tántzra-is kellyen,
Halott éneket bár ne énekellyen.
23. Néha lövéssel vesztegessen puskát,
Hogy nagyobb garral ihassák a' duskát,
Gyakran kiáltsa: Ag eb a' ki bút lát,
Senki ne szánnyon borért adni dutkát.
24. Tsak gyilkosokat gyarapitson Python,
Kakodaemon-is ne maradgyon ithon,
Büjös bájossal számot szaporittson,
Idös kofákat büjölni tanitson.
25. Summa: hogy kiket vijéndesz világra,
Oktassad öket ezer tsalárdságra,
Hadd tanitsanak mást-is gonoszságra,
Hallyék hiretek mindenik Országra.

26. A' többinek-is tanátsúl azt adom;
Hívek légyenek, hadd múllyék haragom,
Én haza mégyek; tsak ŕeások bizom,
Senki nem hallya e' helyen többé szóm.

V É G E.

Dalekarlia.*) Svéd népdal.

Verőfényes nyáron minden úgy vigad,
Hol a Dala folyik — messzi;
Amikor a nyírfa, virág s rügy fakad,
Oly szép a Dala partján lenni.
Ó Isten, áldj meg minden embert ottan,
A víz partján, a völgyön és hegyen.

Ott csattogtatja észak csalogánya
Szerelmi dalát, s nem egyedül;
Ott a csicsergés, ének egyre járja
A hűs, árnyékos berken belül.
Ó Isten, áldj meg minden embert ottan,
A víz partján, a völgyön és hegyen.

A Siljamon ringnak hajó és csolnak,
Ezüstszinű haboktól hajtva.
Vizén süllők és kacsák bukdácsolnak,
Halász- s vadásznak van ott dolga.
Ó Isten, áldj meg minden embert ottan,
A víz partján, a völgyön és hegyen.

A távolban erdős völgy nyúlik messze,
S túl rajta a hegy Särne mellett,
Jávor- s iramszarvasok számos ezre
Ott szabadságnak úgy örvendhet.
Ó Isten, áldj meg minden embert ottan,
A víz partján, a völgyön és hegyen.

A Mindenható hatalmas kezével
Velünk ilyen sok kegyet művel;
Kedves nekem e hon, semmisem ér fel
Szülőföldem sok szépségivel.
Ó Isten, áldj meg minden embert ottan,
A víz partján, a völgyön és hegyen.

FLUDOROVICS ZSIGMOND.

*) Dalekarlia, svédül Dalerna (a völgyek), egy svéd tartomány neve.

A MAGYAR NEMZETI MÚZEUM EGY VIRIDARIUM-CODEXE.

A kézirat, melynek signaturája nincsen, áll 56 levélből, melyeknek kisebb fele 20 levél hártya, nagyobb fele 36 levél papiros. Pergamen- és papiroslevelek váltakozva követik egymást. Egy lapnak szélessége 14 1/2 %, magassága 21·8 %. A mi a prózában írt præambulumot illeti, egy lapon van 30 sor, a versekből 28; a codex vége felé rendesen 22 vagy 20 sor. Az írás mindvégig minusculaírás, szöveg és scholion egy kéztől. Initialék nincsenek, csak az Explicit etc. vagy Incipit etc. van nagy betűkkel írva. Hogy valamely scholion melyik excerptumhoz tartozik, azt rendesen egy odarajzolt kéz mutatja. Nem érdektelen az Ovidius metamorphosisai elejéből való kivonatokhoz rajzolt, beosztott és kiszínezett két kör, melyeknek egyike az Ovidius által leírt chaost akarja visszaadni, másika ismét az éghajlatokat és a 4-féle szelet tünteti fel.

Mint már megjegyeztem, új signaturája a codexnek még nincsen. A magyar nemzeti múzeum 1884 április 18-án Jankowich örököseitől vette meg. 1842-ben Literáti Nemes Sámuel birtokából került a Jankowichéba. Magának a codexnek keletkezési történetét a 3. levélen olvashatjuk, a mennyiben a kötéskor a czímlap elé hibásan egy üres s egy, claudianusi excerptumokkal teleírt pergamenlap került. A czímlapon ezt olvashatjuk :

Spiritus sancti | adsit gratia. S ez alatt: «Incipiunt flores poetarum morales et ad diuersa negotia allegabiles, collecte hinc inde per dominum Anthonio de Bonanno, Siculum de terra salem, legum doctorem, — et apostillate per eum ad complacentiam Reverendissimi in Christo patris et domini, domini, dominici Rani, episcopi ylerdensis dignissimi, utriusque Juris doctoris satis famosi.» Ezután következik a «Preambulum ipsius», t. i. az Antonius de Bonanno-é.

«Qualis mihi acciderit in sompnis monitus, dum tot laboribus artus quassatos placidus foveret sopor, *praeceptor* præcipue, et quid hinc sequutum fuerit, paucis percipe. Ipsa etenim Poesis,*) quam plurimorum hinc atque hinc glomeratis sapientum choris

*) poesis. C.

visa est, in hiis monitis silentia nocturna rumpere. ,Quid egi misera, mi alumpne, his uberibus enutrite? Cum tam eminus te fugientem prospiciam? Totum etiam iuri civili quam anxie deditum tum aliqua repertoria componendo, super ipsius iuris doctoribus quam diuersis tum aliis multis modis circa illud te tuumque totalem animum dedicando me autem measque pedisseqnas reliquisti? Te itaque obsecro, Anthoni de Bonanno, mi dulcis Sicule, legum doctor! Ipsæ etiam musæ Sicilides te ortantur, ut nostri sis memor! Particulam temporis nobis impende etiam minimam, ut de tot repertoriis unum etiam satis breue pro nostrum omnium conspiramine construas perpetuo valiturum! Quodsi nulla te nostrum mouet pietas, saltem aspice virum illum inter mortales unicum, Dominum, dominicum Rani ilerdensem, Reverendum antistitem utriusque iuris serto præclarum! Qui sapientia Apollinem, fortitudine Martem, eloquio Ciceronem, pietate eneam, pudicicia ypolitum superauit. Cuius non immerito obsequio novi te quam deuote quam uigilanter insisteres. Illius itaque affectio te coercet,*) quem profecto sis inter mortales ceteros veluti inter viburna mollia quercum maximam præfulgere.' — Quibus dictis abiit, meque tanto monitu quam perterritum, pluraque sibi loquuturum reliquit. Qua de re, *princeps religiosissime*, tantis iussis obsequentissimum me exibui, et aliquorum poetarum flores morales tamen et allegabiles in unum contexui, quos aliquibus apostillis interlinearibus lucidaui. Quibus etiam aliquas glossulas per modum summandi addidi. Tandemque omnium materiarum tabulam coadiunxi, ut sic tam periti, quam iuvenes possint illas faciliter inuenire et posthac multorum poetarum dogmatibus gloriari.»

Azaz, valami *Antonius de Bonanno*, sziczíliai születésű jogásznak megjelent álmában az általa régen elhanyagolt Költészet, s szemrehányólag kérdi, hogy miért fordúlt el tőle? Emlékeztetve őt *Rani Domokos* leridai püspökre, ki jogász létére költészettel is foglalkozott, otthagyja. Bonanno magába tér, s azonnal hozzálát latin költők műveinek excerpálásához, hogy bárki azután, ha kedve tartja, az életben alkalmazhassa.

E præambulum tartalmából kettős következtetést vonhatunk. Először, hogy előkelő tanítójának, Rani püspöknek dedicálta florilegiumát, másodszor, hogy ez az egész codex, melyet ismertetünk,

---

*) coarcet. —

a pár soros bevezetést kivéve, Anthonius de Bonanno könyvének egyszerű másolata, azzal a különbséggel, hogy az eredeti körülbelül háromszor oly terjedelmes volt, mint a mi, végén csonka viridariumunk. Kitetszik ez nem csak akkor, ha a kézirat utolsó levelére pillantunk, hanem kiderül abból is, hogy a præambulum után következő index jóval több költőt és művet sorol fel, mint a mennyit a mi codexünk tartalmaz.

A 4. levélen levő «omnium materiarum tabula» t. i. ezeket az auctorokat és műveket sorolja el:

Prudentius de pugna virtutum et viciorum.
Claudianus contra Ruffinum.
Virgilius eneidos in buccolicis et georgica.
Statius thebaydos et achylleidos.
Lucanus de bello cesaris et pompey, et in catholecton.
Ovidius metha. de eplis. de arte. de remediis et alibi.
Titullivius de felicitate pauperis uite.
Oratius in carminibus et in epistolis. Boetius de consolatione.
Seneca in tragediis.
Juvenalis.
Persius.
Marcialis.
Calpurius [sic!] in bucolicis.
Terencius in comediis.
Gualterius super dario et et [sic!] alexandro. Goffredus in poetria.

Ezzel szemben a codexben tényleg ezek foglaltatnak: *Prudentius:* Psychomachiájából 20 excerptum, *Claudianus*nak csaknem összes fenmaradt költeményeiből 86 excerptum, *Vergilius* bucolicáiból 9, culexéből 2, georgiconjaiból 5, az Aethnaból 1, az Aeneisből 31 excerptum, *Gaius Valerius* Argonauticájából 10, *Statius* Thebaisából 55, Achilleiséből 2 excerptum, *Lucanus*ból 74, a Laus Pisonisból 2, *Ovidius* Metamorphosisaiból 97, összesen 394 excerptum. Codexünk írója tehát Ovidius Metamorphosisaival fejezi be florilegiumát, és csak a fastiból való excerptumok lemásolásáig jutott. Legalább az utolsó levél versóján lévő, körülbelül több mint féllapnyi üres spatiumból következtethetni, hogy az írót másolásában valami megakasztotta.

A codex igen jó karban maradt reánk. Még a szélén lévő, rendkívül sok ligaturával irt, — különben teljesen értéktelen —

scholionok is eléggé jól olvashatók. Megvizsgáltam a költői szöveg hagyományának az értékét is. Prudentiusra nézve a Dressel-féle 1860-ban megjelent kiadást használtam, Claudianusra nézve Jeep nagy kritikai kiadását, Vergiliusra nézve a Ribbeck-félét, az Aethna-ra nézve a Bæhrens P. L. M. II. k.-ben olvasható szöveget, Gaius Valeriusra nézve szintén Bæhrens szövegkiadását, Lucanusra nézve a Tauchnitz-félét, Statiusra nézve a Kohlmann, Ovidiust illetőleg a Merkel-féle kiadást forgattam.

Könnyen meggyőződhetni, hogy a codexnek szövegkritikai értéke nincsen. Lássuk pld. a Claudianus XV. költeményében olvasható következő három sort (96—98):

Ille diu miles populus, qui præfuit orbi,
Qui trabeas et sceptra dabat, quem semper in armis
Horribilem gentes, placidum sensere subactæ

E helyet az excerptor, czéljainak megfelelőleg, e két sorrá torzítja el:

Hic tibi Roma fuit populus, quem semper in armis
Terribilem gentes placidum sensere subactæ.

S ilyen példát tuczatszámra idézhetnék, a mi természetes is, hiszen Anthonius de Bonannonak az a czél lebegett szeme előtt, hogy az ő floresei az életben alkalmazhatók legyenek. Azért minden egyes excerptumnak czímet is adott, pld. de iustitia, de invidia, de fama, de voluptatibus stb. stb. Hogy azután miként járt el az excerpálásban, ime egy példa Vergilius bucolicáiból: I. ecloga 24. 25. II. 17. 18. III. 16. vs. V. 36. 37. VIII. 63. VIII. 27. 28. IV. 6. 7. VIII. 75. IX. 51. — Igen meg van tehát nehezítve az excerptumok hovávalóságának felismerése. A szélén ugyan megjegyzi egyszer, hogy az illető néhány sort melyik könyvből excerpálta, de másszor megint elmulasztja. Sőt néha egyenesen félrevezeti az olvasót. Így az Aeneis VI. énekének 852—853. soraihoz a margón azt jegyzi meg «in VII°». — A IX. bucolicon 51. sorához azt jegyzi meg, «in ultima» t. i. ecloga. — Ebből azt következtetem, hogy ezek, a margo szélén lévő utalások nem Anthonius de Bonannótól, hanem codexének hanyag másolójától erednek.

Nem érdektelen, hogy tán még Anthonius de Bonanno előtt egy 4 könyvre felosztott meglehetősen teljes Claudianus feküdt. Mert például az első 27 excerptum után olvassuk, hogy Explicit liber primus, Incipit liber secundus. Ez a 27 excerptum pedig megfelel a következő helyeknek: III. 21 (iam —) 23 (ruant.); 25—49;

200 (semper cupit); 215, 216—219; 228 (iurata —) 238 (est); V. 49—53; 87—88; 231; 280 (sensu —) 281; 300; 320 (multis —) 321 (amicitiæ); 415 (spatium — ira), 440—453; 482—490; 516—519; XV. 96—98; 182—183 (luxuries); 262 (quamvis —) 264 (erit); 385 (minuet — famam); 451; XVIII. 1—8; 132—140 (viam); 140 (pro —) 144; 149—150; 181—186; 187, 227—228; XIX. 61. — E helyek kritikai megvizsgálásából is kiderülhet, hogy Claudianus kritikájának semmi hasznot sem hajtanak.

A codexnek különben egész külseje arra vall, hogy a XV. századból való.

Bár szövegkritikai szempontból értéktelen e codex, melyet leírtunk, megvizsgálása mégsem volt egészen meddő fáradság. Ha ugyanis úgy, mint a jelen codexben, különböző költőkből való floresekkel találkozunk, lelkiismeretesebb vizsgálatra van szükség, mint az olyannál, mely egy egész művet tartalmaz, s hol már az első pár lapból következtethetünk a hagyomány jó vagy rosz voltára. A kézirat értékének vagyis inkább értéktelenségének egyszersmindenkorra való megállapítása után elejét vettük annak az eshetőségnek, hogy más valaki is még alávesse magát az ily hosszadalmas munkának. Ez indított arra, hogy e sorokat közzétegyem.

Dr. Vári Rezső.

Dietmar von Eist.

Elvárás.

Kinn a pusztán asszony állott,
Nézdelé a pusztaságot.
És hogy kedvesére várt,
Egy gyors sólyom arra járt:
«Sólyommadár, boldog vagy te!
Hová tetszik, elmehetsz te!
A hol szebb lombok fakadnak,
Ott választasz fát magadnak.
Mint te, ép úgy tettem én,
Férjet választottam én.
Megszerettem egy látásra,
Sok asszonynak haragjára.
Mért nem hagynak engem, ó minek is bántanak?
Nem bántom szeretőjét én senki fiának.»

Horváth Cyrill.

EGY MULT SZÁZADBELI MAGYAR ORVOS KÖNYVÉNEK EGYKORÚ ISMERTETÉSE.

Mult századbeli íróink a német tudományos világgal a legszorosabb viszonyban álltak. Távol minden politikai s nemzetiségi üzelemtől együtt működtek a tudományok terén s szívesen fogadták egymás irodalmi termékeit. Ennek főoka természetesen az volt, hogy a németek íróink latin nyelvű műveit képesek voltak megérteni s kellőleg méltatni, alkalmuk volt magyar viszonyokkal megismerkedni, szóval szellemi összeköttetésben álltak keleti szomszédjaikkal, a kikről eddigelé azt hitték, hogy emberevők, barbárok. Ezen irodalmi összeköttetést főkép a németországi tudományos folyóiratok közvetítették. Az «Academia Leopoldo-Carolina» közlönyében, a «Commercium Noricum» s «Commercium literarium Norimbergense» stb. hasábjain százakra mennek magyar tudósaink értekezései s mindezek fontos s értékes adalékait képezik tudományos műveltségünk történetének. Még egy része irodalmunknak volt az, mely sokat tett szellemi s anyagi életünknek a külfölddel való megismertetésére nézve, t. i. a külföldi egyetemeket látogató magyarok tudori értekezései. Ezek mult századbeli irodalmunk java részét képezik s sajnálatos, hogy mi nem tudjuk azokat kellőleg megbecsülni, holott egyik-másikból örömmel tudjuk meg, a tudomány mily magas színvonalán álltak régibb íróink. E munkák többnyire a természet- s orvostudományok egyes ágaihoz tartoznak s kitünik belőlük, hogy irodalmi férfiaink e téren is mindig lépést tudtak haladni a művelt nyugottal.

Kont Ignácz úrnak az «Egyet. Philologiai Közlönyben» (XIII, 729) közölt ismertetéséhez függelékül hadd álljon itt ugyancsak a nagytudományú debreczeni fizikus Weszprémi István tudori értekezéseuek egykorú ismertetése, a mely a «Göttingische Anzeigen von Gelehrten Sachen» 1757. évfolyamának 2. kötetében (1079 old.) látott napvilágot. Az ismertetés következőleg szól:

Utrecht.

Im mitten Junii 1756 vertheidigte Stephan Weszpremi, ein Ungar, seine Inaugural-Schrift Sist. observationes medicas, die mit allerley nüzlichen und zum theil wenig bekannten Erfahrungen angefüllt sind. Hr. W. hat zu Zürch, und in Engelland sich auf die Arzneiwissenschaft gelegt. In der erstern Statt hat er verschiedenen

Oefnungen krankgewesener Menschen beygewohnt, und den Herzbeutel mit dem Herzen zusammen gewachsen, und das Kreissfell um und um mit der Lunge vereinigt gesehen. Bey einer Verengerung des Schlundes ist, wie im Boerhaavischen Beyspiel, die Speichelcur glücklich gewesen,und ein periodischesKopfweh hat die Fieber-Rinde geheilt. In Engelland hat er, auf eine schändliche Gewohnheit, die Blindheit, und eine sonderbare Empfindung im Rükmarke wahrgenommen, die sich mit kalten Bädern hat heben lassen. In einigen Ertrunknen hat er kein Wasser in der Lunge gefunden und glaubt, der Tod erfolge aus der aufgehäuften, zusammengepressten, und die Lunge anfüllenden Luft. Einen Ertrunknen hat er durch das Aufblasen der geöfneten Luftröhre, und auch andre Mittel wieder zu sich selbst gebracht. Er beschreibt eine schwarze, schuppichte, fast unerträgliche Krätze. Die grossen Vortheile der Einpropfung der Kinderpocken hat er in dem dazu gewidmeten Hospitale bestätigt. Selten folgen andere Pocken als die von der besten, zerstreuten Art. Einige mahle sind nach der Einpropfung (wie öfters nach den natürlichen Pocken) Geschwüre an den Armen, oder auch Wasserbläschen entstanden. Die Masern heilt man am besten, auch in zarten Kindern, mit der Aderlässe. Des James Pulver ist das gelindere aus dem Spiessglase und Weinstein bereitete Brechmittel des Bœrhaave mit etwas thierischen Oeles gelindert. Seehls Pulver ist das blosse bekannte Brechmittel aus Weinstein und Spiessglas.

Haller Albrecht, az orvostudományok híres encyklopædistája, Weszprémi e megfigyeléseit az általa kiadott «Disputationes practicæ selectæ» czímű gyűjtemény 7-dik kötetébe is felvette, a mi gyakorlati fontosságukat eléggé bizonyítja.

Weszpréminek Kont úr által említett művét illetőleg megjegyzem, hogy azt angolországi tanulmányútja alkalmával 1755-ben Londonban írta s latin eredetijének czíme: «Tentamen de inoculanda peste».

A «Göttingische Anzeigen» különböző évfolyamai számos magyar mű ismertetését tartalmazzák. Nézetem szerint bibliografiánk hálás feladat megoldására vállalkoznék, ha a külföldi folyóiratokban megjelent magyar tárgyú recensiókat összegyűjtené.

Bécs, 1889 novemb. SCHWARZ IGNÁCZ.

PÁRHUZAMOS IDÉZETEK.

Vergil. Aen. II. 755.: «— — ipsa silentia terrent.»
Eötvös «A megfagyott gyermek» : «A csend irtóztató.»

Homeros Il. I. 528—30.:

«Ἦ καὶ κυανέῃσιν ἐπ' ὀφρύσι νεῦσε Κρονίων·
— — — μέγαν δ' ἐλέλιξεν Ὄλυμπον.»

Verg. Aen. IX. 106. X. 115.: Adnuit et totum nutu tremefecit Olympum.

Catullus Epithal. Pelei et Thetidos 204—6.:

«Annuit invicto cælestum numine rector,
Quo motu tellus atque horrida contremuerunt
Aequora concussitque micantia sidera mundus».

Berzsenyi «Fohászkodás»:

«— — — A te szemöldököd
Ronthat s teremthet száz világot,
S a nagy idők folyamit kiméri!»

Verg. Aen. I. 204.:

«Per varios casus, per tot discrimina rerum
Tendimus in Latium, sedes ubi fata quietas
Ostendunt; illic fas regna resurgere Troiæ.»

Vörösmarty, Szózat: És annyi balszerencse közt,
Oly sok viszály után,
Megfogyva bár, de törve nem,
Él nemzet e hazán.»

Verg. Aen. II. 728.:

«Nunc omnes terrent auræ, sonus excitat omnis
Suspensum et pariter comitique onerique timentem.»

Arany V. László:

«Ha zörren egy levél,
Poroszlót jönni vél» és «Olyan rettegve lép, —
Most lopja életét
Kanizsa, Rozgonyi.»

VÁRKONYI ENDRE.

DE DIGAMMO IN HYMNIS HOMERICIS QUÆSTIONES.

Præfatio.

Anno 1713 *Richardus Bentley* vestigia quædam digammi in carminibus homericis primum persecutus nobis notitiam huius litteræ aperuit. Tamen viri docti per plus centum annos inventum eius neque probabant, neque satis magni æstimabant. Immo *Fridericus Augustus Wolf*, vir omni doctrina summus ac sagacissimus se a ratione Bentleii adeo avertebat, ut quadam animi pertinacitate digamma impugnaret, eiusque vestigia deleret, qua re in errorem sane maiorem incidit, quam philologus Britannus ille quidem violenter in hac quæstione grassatus.[1]) Cum digammum apud Homerum — sed tantummodo in Iliade, quod omnes valde dolemus — tum leges hiatuum subtiliter tractavit *Car. Aug. Jul. Hoffmann,*[2]) quem ab omnibus, qui linguam homericam post eum indagabant, laudari non est quod expressis verbis moneam. Deinde *Immanuel Bekker* in recensione carminum homericorum Bonnensi digamma restituit,[3]) sed subsidia ex comparatis adfinibus linguis quærenda, quod *Leskien* paulo post fusius — sed nonnunquam minus iuste — vituperavit,[4]) in usum suum convertisse non vide-

[1]) *R. C. Jebb:* Richard Bentley. Eine Biographie. Autorisirte Uebersetzung von E. Wöhler (Berlin 1885). p. 146.

[2]) Quæstiones Homericæ. Scripsit *C. A. J. Hoffmann* (I. Clausthaliæ 1842. II. ibid. 1848). — Inprimis vide quæstionem quartam: De digamma ante vocales literas initiali 97—172. §§. et quæstionem quintam: Quomodo statuendum sit de locis Iliadis, in quibus neglectum esse digamma videatur? 173—220. §§. — Mitto eiusdem editionem librorum Iliadis XXI. et XXII, et Prolegomena ad hos libros.

[3]) Carmina Homerica *Immanuel Bekker* emendabat et annotabat. 2 voll. (Bonnæ 1858.)

[4]) Rationem quam Immanuel Bekker in restituendo digamma secutus est examinavit *Dr. A. Leskien.* (Lipsiæ 1866.)

tur. In digammo homerico pervestigando exegit monumentum ære perennius *Olavus Guilelmus Knoes,* qui prius in libello, qui «Prolegomena ad quæstiones de digammo homerico instituendas (Upsaliæ 1869.)» inscribitur, *Bentleii, Heynii, Wolfii, Boeckhii, Thierschii, Buttmanni, Spitzneri, Bekkeri, Savelsbergii, Ahrensii* aliorumque priorum rationes [1]) examinavit, deinde inter acta universitatis Upsaliensis de digammo homerico tribus partibus [2]) tanta cura ac diligentia disseruit, ut illis solum *Guilelmi Hartelii* «Studia Homerica» [3]) comparare liceat. Uterque in eo tantum errabat, quod litteræ ν paragogicæ aliquam rationem ducebat. Quam litteram *Christ,*[4]) *Fick,*[5]) et *Leeuwen* ac *Mendes,*[6]) ubi ea digammo restituendo obstat, recte deleverunt. A quibus viris præclarissimis digamma nonnunquam magna vi restitutum esse nemo est qui nesciat, — nemo quin præsertim inmoderatam Fickii licentiam, Leeuwenii circa pronomen ϝε ludibria reiiciat. Christ etiam in plura

---

1) Scripta quæ ad quærendum digamma spectant fere omnia beneficio virorum doctissimorum *Eugenii Abelii, Gustavi Meyeri, Aemilii Thewrewkii de Ponor* mihi præsto fuerunt, nisi *Longardi* Symbolæ ad doctrinam de digammo æolica (Bonnæ 1837.), *F. G. G. Hjeltii* Disquisitio academica de digammate (Helsingforsiæ 1844.), *Pohlii* libellus «De digammate homericis carminibus restituendo (Vratislaviæ 1854.)», *Petersii* Quæstiones etymologicæ et grammaticæ de usu et vi digammatis (Culmiæ 1863. 1864.), *Bieljajewii* quæstionum homericarum partt. duæ (Petropoli 1875), quas dissertationes inspicere mihi non contigit.

2) De digammo homerico quæstiones. Scripsit *Olaus Vilelmus Knoes* (I. Upsaliæ 1872. II. ibid. 1873. III. ibid. 1879.)

3) Homerische Studien. Beiträge zur homerischen Prosodie und Metrik von *Wilhelm Hartel* (I². Berlin 1873. Pars secunda solum inter acta academiæ Cæsareæ Vindobonensis volumine LXXVI. a. 1873. p. 329—376., — tertia eorundem actorum volumine LXXVIII. a. 1874. p. 7—88. in lucem emissa est.)

4) Homeri Iliadis carmina seiuncta discreta emendata prolegomenis et apparatu critico instructa edidit *Guilelmus Christ.* (Lipsiæ 1884, 2 voll.) — De digammo v. Proll. p. 150—171.

5) Die homerische Odyssee in der ursprünglichen Sprachform wiederhergestellt von *August Fick* (Göttingen 1883.) De digammo cf. p. 7—11. — Die homerische Ilias nach ihrer Entstehung betrachtet, und in der ursprünglichen Sprachform wiederhergestellt v. *August Fick* (Göttingen 1886.). De digammo medio cf. p. 556—559.

6) Homeri Iliadis carmina cum apparatu critico ediderunt *J. van Leeuwen J. F.* et *M. B. Mendes da Costa.* (I. Lugduni Bat. 1887. II. ibid. 1889.).

verba ϝ mediale inducebat. Contra *Nauck*[1]) et *Rzach*[2]) quamquam digammum in textum recipere noluerunt, tamen vestigia huius litteræ — ille magis, quam hic — detegere conati sunt. Multo probabilius rem gessit *Cauer*,[3]) qui aut digamma restituendum aut ν paragogicum ante vocabula, quæ olim a digammo incipiebant, relinquendum censuit. Certe enim, si textum edimus, aut ἴδεν ἄστεα, aut ϝίδε ϝάστεα scribendum erit, ἴδε ἄστεα scribere numquam licebit. — Ceterum *Ludwichii* sententia qua digammum litteræ ν ἐφελκυστικῷ æquiperavit,[4]) quam sit falsa, iam a *Scheindlero* luculenter declaratum est.[5]) Digamma enim non est, sicut ν paragogicum quasi appendix, sed verior quædam pars vocabuli.

Apud Hesiodum *Paley* nuper defunctus primum digamma et initiale et mediale in notis instituit,[6]) sed haud raro in commune cum Bekkero vitium incidit. Post illum autem, cum *Foerstemann* in libello «De dialecto hesiodea» inscripto[7]) de digammate non sufficienter disputavisset, *Johannes Flach* sæpius etsi violenter ferociterque tamen maxima cura de hac re egit,[8]) atque totam

---

[1]) Homeri Ilias cum potiore lectionis varietate edidit *Aug. Nauck.* (2 voll. Berolini 1877—79.). De digammo v. I. præf. p. XVII—XIX. — Homeri Odyssea cum pot. lect. varietate ed. *Aug. Nauck.* (2 voll. Berolini 1874.) De digammo cf. I. p. XI—XIII.

[2]) Homeri Iliadis carmina. Ed. *Aloisius Rzach.* (Pragæ-Lipsiæ-Budapestini 1886. 1887.)

[3]) Homeri Odyssea. Scholarum in usum edidit *Paulus Cauer* (Pragæ-Lipsiæ. 1885. 1887.) De dig. v. p. VIII—XII.

[4]) *A. Ludwich:* Aristarch's Homerische Textkritik. (Leipzig 1884. 1885.) De dig. v. vol. II. 270—287.

[5]) In recensione operis Ludwichii: Zschrift f. oest. Gymn. 1886. VIII. IX. pp. 627 et 628.

[6]) The epics of Hesiod. By *F. A. Paley* (London. 1861.) Second edition revised 1883. — De digammo cf. præf. p. XXIX—XLIV. — In editione Iliadis (London. 1866, sec. ed. 1884.) de spirante haud subtiliter et tantummodo in notis disputavit.

[7]) *Jos. Foerstemann:* De dialecto Hesiodea. (Halis Saxonum 1873.) De digammo v. p. 4—9.

[8]) Die hesiodische Theogonie mit Prolegomena. Herausgegeben v. Dr. phil. *H. Flach.* (Berlin 1873.) De digammo v. p. 1—64. — Die hesiodischen Gedichte. Herausgeg. von *Dr. H. Flach.* (Berlin 1874.) De dig. cf. Vorbemerkungen p. V—XXIV. — Das dialektische Digamma des Hesiodos v. *H. Flach* (Berlin 1876.)

quæstionem aliquamdiu enixissime impulit. Adversarii deinde partes suscepit *Clemm,* qui vehementer peccavit, quod digamma in carminibus Hesiodeis — quin etiam in theogonia — vivum fuisse prorsus negavit.[1]) Mediocritatem — quamvis non auream — tenebat *Rzach,*[2]) cui adnumerare etiam *Devanterium*[3]) liceat, quorum uterque rationem Hartelii secutus est. Semper magna violentia exposuit rationes *Fick,*[4]) cuius animadversiones quod omisi peccasse mihi non videor. Confidimus fore, ut *Paulson* de hac quoque re — sicut pollicitus est[5]) — uberius disserat, neque tamen — quod adhuc metuendum est — litteræ ν paragogicæ rationem habeat.

De digammo in quibusdam hymnis homericis post *Vossium* et *Hermannum* nos monuit *Hoffmann,*[6]) qui et in his carminibus ingeniose, neque tamen satis amplo ad quæstionem solvendam apparatu disseruit. Multo post eum *Ernestus Windisch* ostendere sibi proposuit[7]) nullam subesse causam, cur in hymnis homericis digammum vivum restituamus. Cuius viri doctissimi sententiam etiam nunc vigere nos recensio hymnorum a *Gemollio* emissa,[8]) nec non quæstiones metricæ de his carminibus ab *Eberhardo*[9])

---

1) *V. Clemm:* «Kritische Beiträge zur Lehre vom Digamma in Anschluss an dessen Wiederherstellungsversuch bei Hesiod.» in Curtii Studiis IX. p. 409 et sqtt. Eiusdem «Quæstiones Hesiodeæ» part. I. (Gissæ 1877.)

2) *A. Rzach:* «Hesiodische Untersuchungen» (Prag 1875.) De digammo v. p. 39—59. — Eiusdem: «Der Dialekt des Hesiodos» (Leipzig 1876.) De digammate cf. p. 377—388. — Hesiodi quæ feruntur omnia recensuit *A. Rzach.* (Pragæ 1884.)

3) *Fr. Devantier:* Die Spuren des anlautenden Digamma bei Hesiod. I. (Jever 1878.)

4) Hesiod's Gedichte in ihrer ursprünglichen Fassung und Sprachform wiederhergestellt von *August Fick.* (Göttingen 1887.)

5) *Joh. Paulson:* Studia Hesiodea. I. De re metrica (Lundæ 1887.) Cf. p. 144.

6) In libri supra commemor. pp. 186—194.

7) *G. O. E. Windisch:* De hymnis homericis maioribus (Lipsiæ 1867.)

8) Die Homerischen Hymnen. Herausgegeben und erläutert von *Dr. Albert Gemoll.* (Leipzig 1886.)

9) *E. Eberhard:* Die Sprache der homerischen Hymnen. (I. Husum 1873. II. ibidem 1874.) De digammo v. II. p. 34—35. — Eiusdem: Metrische Beobachtungen zu den homerischen Hymnen. (I. Magdeburg 1886. II. ibid. 1887.) De digammo cf. II. p. 12—27.

subtiliter institutæ luculenter docuere. Windischii rationi adsensus est etiam *Curtius* (Etym. p. 562). Contra illius sententias quam inanibus argumentis niti quis non videt, qui secum consideraverit imitationem tam diligenter institutam, quæ non solum ad elocutionem religiosissime accederet, sed etiam in digammi usu carmina homerica consequeretur, semperque pulcherrime explicari posset, denique numquam — ut ita dicam — proposito itinere deerraret, mente concipi non posse. Et qui deinde fit, ut fragmenta orphica, quorum magnum numerum ad tempus valde remotum ascendere constat, digammatis consonantis vice fungentis nullum indicium præbeant? — Rationem Hartelii *Johannes Witrzens* [1]) solus secutus est, cuius quæstiones bonæ frugis plenæ essent, nisi ille ut antea *Koehn* [2]) tempora ac locos, quibus affatim inter se diversis singuli hymni orti esse putandi sunt, neglexisset. Cautius quam in carminibus Hesiodeis quæsivit de littera spirante *Flach* [3]) cui me de multis rebus adsentiri non est quod infitier. Valde gauderem, si rationes ingeniosissimi at certos fines sibi nunquam nusquamque constituentis viri — *Fickium* [4]) dico — probare sæpius mihi contigisset. Item *Sterrettii* [5]) ratio haud raro repudianda mihi videbatur. *Abelium* [6]) denique, quem in hac quæstione facem mihi prætulisse libere confiteor, omnino ita sequor ut digamma nisi eius certa aut ex lapidibus aut ex metricis indiciis verborumque originibus deducta vestigia habeamus, restitui vetem. Fick digammum initiale in hymnis II. IV. VI., Abel in I. II. IV.

---

[1]) *Dr. J. Witrzens:* Bemerkungen zur Prosodie der homerischen Hymnen. (Wien 1876.) De digammo v. p. 8—14.

[2]) *Alb. Koehn:* Quæstiones metricæ et grammaticæ de hymnis homericis. (Halis 1865.) De digammate v. p. 11—18.

[3]) *H. Flach:* Das nachhesiodische Digamma. (In secundo Symbolarum ad linguarum quæ indogermanicæ vocantur cognitionem ab Adalb. Bezzenberger editarum volumine. Gottingæ 1877. p. 1—71.) De digammi in hymnis homericis usu p. 1—42. a viro præstantissimo actum est.

[4]) *A. Fick:* Die ursprüngliche Sprachform der homerischen Hymnen. (In nono Symbolarum a Bezzenbergero editarum volumine. Gottingæ 1885. p. 195—246.)

[5]) *St. Sterrett:* Qua in re hymni homerici quinque maiores inter se differant. (Boston 1881.) De digammo v. p. XXIX—LXI.

[6]) Homeri hymni, epigrammata, batrachomyomachia. Edidit *Eugenius Abel.* (Lipsiæ-Pragæ 1886.) De digammate v. præf. p. XV—XXV.

V. VI. VII. XXIV. restituerunt, — digammum mediale hic in I. II. IV. XXIV., ille in hymnis II. IV. VI. X. instituit.

Iam quæritur utrum illi viri doctissimi in hac re recte iudicaverint, necne? Licetne digammum vivum quibusdam hymnis adtribuere? Licere dixerit quis, si respexerit, evictum esse a Flachio hymnis quibusdam homericis digamma consonantis vice fungens adiudicari posse. Adde testimonia lapidum ad sæculum ante Chr. n. secundum descendentia, quæ a *Tudeero*[1]) et *Gustavo Meyer*[2]) diligentissime collecta sunt, quorumque copiam ex Sylloge Inscriptionum *Collitzio-Bechteliana*[3]) aliisque publicationibus magnopere auxisse mihi videor. Sed qui tandem fit, ut in dialectorum lapidibus radicum quarundam digamma servatum, aliarum vero neglectum sit? Qui fit, ut in tabulis Heracleensibus — quas exempli gratia adferam — prope ϝέτος, ϝίδιος aliaque verba inveniantur vocabula ἕκαστος, ἐργάζομαι et cetera, quæ digammum exuisse videntur? Sed idem et in carminibus homericis observatum est. Igitur in eam sententiam adductus sum, ut vim digammi violentia rhapsodorum, qui hanc litteram in quibusdam radicibus ignorarent et hiatu, ubicunque fieri posset, tollendo carminum textum depravarent, adsidue neglectam esse statuerem. Licet alia rhapsodorum pars — sed non solum Ionicorum, quod Abel (præf. p. XVI.) defendit — summam operam navaverit, ut verborum, quorum spirantem ipsi vivum sentirent, digamma conservaret.[4]) Explicatur

---

[1]) De dialectorum græcarum digammo testimonia inscriptionum collegit et examinavit *O. E. Tudeer* dr. phil. (Helsingforsiæ 1879.)

[2]) *Gustav Meyer:* Griechische Grammatik. (2. Aufl. Leipzig 1886.) De digammo cf. p. 229—240.

[3]) Sammlung der Griechischen Dialektinschriften v. F. Bechtel etc. Herausgegeben v. *Dr. Hermann Collitz.* — Adhuc editur. — Vol. I. (Göttingen 1884.) Vol. II. 1. (1885.) Vol. III. 1. 2. (1888.) Vol. IV. 1. (1886.) 2. (1888.)

[4]) Aliter ratiocinatur Flach in Proll. p. 7.: «Den grossen Dichtern dieser Periode traf sich die Sache äusserst günstig. Sie nahmen den epischen Apparat aus den alten Liedern auf, die zum grössten Theil aus einer Periode stammten, wo das Digamma seine volle consonantische Kraft hatte; wo sie dichteten, nahmen sie entweder den schon geschwächten Gebrauch auf, wie er vermutlich zuerst von den untersten Schichten und bei den geläufigsten Wörtern in Gang gekommen, oder sie richteten sich danach, *und gaben dem Wort consonantischen Anhauch*, wie sie ihn vielleicht auch in einem Stande oder in einer Gegend, die sie durchwandert, noch 'n Gebrauch sahen».

hac ratione, quod alia via explicari vix posset, quomodo factum sit, ut digamma modo neglectum modo restituendum videamus.

Qua de causa recensioni ab Aristarcho redactæ inhærendum esse censeo. Quis igitur ζ 280 — ut exemplo utar — utrum ἤ νύ ϝοι εὐξαμένῃ an ἠέ ϝοι εὐξαμένῃ an demum ἠέ τις εὐξαμένῃ genuina lectio fuerit possit diiudicare? (V. p. 14.) Ideo siquis Homerum aut Hesiodum aut hymnos edat et digamma in his carminibus instituere velit, me quidem sentiente valde erret, si iis locis, quibus ν littera paragogica non invenitur, lectiones traditas ceteroquin haud ineptas spernat. Cautissime vero inter omnes qui ad id temporis carmina illa edidere, Abelium digammatis rationem executum esse meo mihi iure adfirmare posse videor. Divinare, tentare, conicere, si digamma neglectum videamus, nemini detrimento est, dummodo commenta in textum inferre ne audeamus. Qua de causa, si ipse quoque in coniecturas delabor, significatum tantum volo, quid illo loco ante digamma neglectum fuisse suspicer. Nam non est opus expressis verbis commemorare, quid sit conicere, quid coniecturas levissimas in auctorem quempiam intrudere.*)

Cum verba, quæ olim a digammo incipiebant vel digamma medium habebant, in hymnis homericis perscrutari mihi in animo esset, utilissimum mihi visum est breviter attingere, quomodo nobis horum verborum digamma in carminibus homericis et hesiodeis occurrat. Singulis igitur locis ubi hanc literam in textum inferre liceat, ubi vero codicum memoria neglegatur diligenter demonstrabam. Quibus in rebus non potui negligere, quas emendandi vias viri docti ingressi sint, ut non solum quam raro viri multi clarissimi in his locis sanandis consentirent eluceret, sed etiam Knoesii libelli singulares hac ex parte a nobis supplerentur. Maximam auctoritatem tribui etiam testimoniis inscriptionum, e cognatarum linguarum cautæ comparationi. At lyricos græcos et præter Hesychium unum grammaticos veteres huius litteræ ignaros atque expertes sæpissime neglexi.

---

*) Hanc rationem et Hoffmann defendit (Q. H. §. 175.): «Primum tenendum est, aliam esse editionem, aliam quæstionem. Si ederem Iliadem, quantum fieri potest, religiosissime conservarem recensionem Alexandrinam, maxime Aristarcheam; nec inferrem digamma, nec coniecturas, quibus digamma restitueretur».

Quod ad digamma mediale attinet, dicam certas rationes adhuc non esse ductas. Lex *Bechtelio-Fickiana* [1]) quæ ad vocales olim a digammate diductas contrahendas spectat, parum ad rem facit. Ipse solum cum *Christio* [3]) adfirmare volo, digammum intermorans, quod primitus breves vocales antecedentes iam produxerit, non esse restituendum. Ergo ᾱείδω, sed ᾰϝειδε, — φᾱεα, sed φᾰϝεα etc. scribenda sunt. [2])

Hæc sunt, quæ de harum quæstionum ratione præmonenda esse statui. Ut rei propositæ ex omni parte satisfacerem, opus in tres partes mihi dividendum fuit, quarum prima quæstiones de digammo in hymnis IV. II. I. et XXIV., in quibus de digammo non solum initiali, sed etiam mediali agi potest, secunda quæstiones in hymnis V. VI. VII. XXXI., ubi solum digamma initiale restituemus, tertia quæstiones de digammo in hymnis reliquis, ubi littera hæc iam evanuerat, continebit.[4])

---

[1]) V. *Fick:* Ilias p. 556 et sqq.: »Vocale, welche ursprünglich durch ϝ getrennt sind, können nur in zwei Fällen zusammen gezogen werden:

1. Wenn durch Schwund des inneren ϝ die Diphthonge αι, ᾱι, ει, οι entstehen, z. B. πᾶις: πάϊς πάϝις etc. An diese Regel, deren Begrenzung ich *F. Bechtel* verdanke, kann man vielleicht den einzigen Fall anschliessen, wo ευ aus εϝυ entsteht, nämlich εὖ aus ἐύ für εϝυ εϝσυ = got. ius. etc.

2. Kann auch dann Contraction eintreten, wenn suffixales ϝο- an α, ε, ο, tritt. Ist dagegen inneres ϝο nicht suffixal, sondern gehört es zum ursprünglichen Worte, tritt niemals Zusammenziehung ein: hom. ῥέω, ῥόος, νόος u. s. w«.

[2]) Proll. p. 170.

[3]) Cf. etiam *Brugmann:* «De græcæ linguæ productione suppletoria» in Curtii Studiis IV. p. 130—136; et eiusdem Grammaticam Græcam in ἐγχειριδίῳ ab Johanne Müller redacto p. 24.

[4]) En tibi scripta ad quærendum digamma cetera:

J. Savelsberg: De digammo seu vau græco (Aquisgrani 1854.)

A. Sachs: De digammo eiusque usu apud Homerum et Hesiodum (Berolini 1856.)

J. Bekker: Homerische Blätter (I. Bonnæ 1863. De digammo v. p. 133—137. II. ibid. 1872. De digammo p. 21. et s. et p. 69.)

J. Savelsberg: De digammo eiusque immutationibus (Berolini 1868.)

G. Hinrichs: De homericæ elocutionis vestigiis æolicis. (Jenæ 1875.) De dig. v. p. 24—36.

Hartelii censura de opp. Flachii: Dial. Dig., et Rzachii: Dial. d. Hes. in Zschrift f. öst. Gymn. XXVII. (1876) p. 619—642.

CAPUT PRIMUM.

De digammate in hymno qui vocatur in Venerem.

Huc pertinent: *Hermann* in s. ed. ad v. 86. huius hymni. — *Hoffmann:* Quæstt. Homerr. p. 187—190. — *Windisch:* De hymnis h. maiorr. p. 48—55. — *Thiele:* Prolegomena ad hymnum in Venerem homericum quartum (Halis 1872.) p. 32—42. — *Flach:* Die hesiodische Theogonie m. Proll. p. 13. et s. — Eiusdem: Das nachhesiodische Dig. p. 14—21. — *Suhle:* De hymno quarto in Venerem. (Stolpæ 1878.) passim. — *Sterrett:* Qua in re h. h. q. maiorr. inter se diff. p. 1—14. — *Fick:* Die Sprache d. h. H. p. 195—196. 213—219. — *Abel* præf. p. XV. et XVII—XIX. — *Eberhard* Metr. Beob. II. p. 20—22.

I. De digammo initiali.

Cum hymnus in Cererem ac hymnus, qui dicitur in Venerem, quibusdam phrasibus inter se congruant, aut hymni quarti auctorem hymnum quintum ante oculos habuisse (quam rationem defendit *Abel* p. 53. et in libello, qui «A homerosi Demeterhymnusról. Budapest, 1886.» inscribitur p. 65.), aut hymni qui vocatur in Cererem, poetam hymnum quartum imitatum esse in propatulo erit. Iam, cum homines doctissimi plerique inter se consentiant, hymnum qui est in Cererem circa olymp. 30. ortum fuisse nihilque certi argumenti habere, cur hymnum quartum post olymp. 30. ortum fuisse cum *Matthiaeo, Vossio* et *Suhlio* censea-

---

G. Curtius: Grundzüge der griechischen Etymologie. 5. unter Mitwirkung v. E. Windisch umgearbeitete Auflage. (Leipzig 1879.) De dig. p. 558—601.

J. Einhauser: Die drei Spiranten der griechischen Sprache. (Landshut 1881.)

D. B. Monro: A grammar of the homeric dialect. (Oxford 1882.) De digammate cf. p. 287—309.

R. Meister: Die griechischen Dialekte. I. (Göttingen 1882.) De dig. v. p. 103—114. 253—257. 300.

D. Pezzi: La lingua greca antica. (Torino 1888.)

G. Vogrinz: Grammatik des homerischen Dialektes. (Paderborn 1889.) De dig. v. pp. 47—54.

Alia scripta alio loco adferam.

mus, sententiam *Gemollii* (p. 260), qui hymnum ante olymp. 30. confectum esse putavit, probandam duco.

Digamma in hoc hymno litteræ consonantis vice fungens fuisse, id post Flachium iterum argumentis sustinere præter necessitatem habeo. Qua de causa solum vestigia digammi inquirere, explicare volo.

a) Quae verba obtinuerint litteram digammum?

1. (σ)ϝαδ* [skr. svad* (svádāmi, suādús, — lat.: suadeo, suavis). — Inscrr. ϝασάνδρω (Coll. 476. bis), ϝάδωνος (Coll. 553.), ϝεϝαδηϱότα (Coll. 1478.), ϝασίας (Coll. 418.), Γασίαο (? Coll. 544.), ϝαδιουλόγω (Coll. 557.), ϝαδ.... (Coll. 1159.), ἕϝαδε (G. 82. secund. *Joh. Baunack* [JB]: Cretica. Berl. Philologische Wochenschrift VII. p. 59.); — Hesych: γα[δε]δᾶν, γαδεῖν, γάδεσθαι, γάδεται, βάδομαι, γάδονται, γανδάνειν, γάσσαν, γάδον. — Eleorum βάδυ (Paus. 5. 3, 2.) — V. *Curtius* Et.[5] p. 229. *Brugmann*: Grundriss der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen. I. p. 98. *Knoes*: De dig. hom. p. 202—204.] ϝανδάνω: Apud Homerum præter duos [1]) nullus refragatur locus. Cf. *Christ* Proll. p. 158. — In carminibus Hesiodeis semper restitui potest. Cf. *Flach*: Das dial. Dig. d.Hes. p. 34. — In hymno nostro nullus locus obstat. V. 10.: ἀλλ' ἄρα οἱ πόλεμοί τε ἅδον καὶ ἔργον Ἄρηος, ubi solus codex E(stensis) pro ἅδον κ. ἔ. Ἀ. exhibet: καὶ ἀγλαὰ ἔργ' ἀλεγύνει, quam scripturam *Gemollii* apparatus criticus non habet enotatam. Hoc loco digamma requiritur. — V. 18: καὶ γὰρ τῇ ἅδε τόξα, ubi *Flach, Sterrett, Fick, Abel* sicut v. 21: οὐδὲ μὲν αἰδοίῃ κούρῃ ἅδε, atque V. 9. ἅδεν ἔργα scripserunt ϝάδε. — ϝηδύς: In carminibus homericis digamma suum tuetur undequadragies, abiecisse vero videtur sexies, [2]) id quod mirum est, inprimis in

---

[1]) Γ 173: ὡς ὄφελεν θάνατός μοι ἁδεῖν κακός (ubi Bentley με ϝαδεῖν, Hoffmann ὥς μ' ὄφελεν θάνατος ϝαδέειν, Nauck proponit με ἑλεῖν, Naber με λαβεῖν, Fick μ' ἀνέλῃν, Leeuwen-Mendes μ'(οι) ἐλθεῖν vel μ' ὄφελεν ... χανέμεν tentant), H 45: ἥ ῥα θεοῖσιν ἐφήνδανε (Hoffmann, Christ, Rzach θεοῖς ἐπιϝάνδανε, — Bentley, Nauck, Fick, Leeuwen-Mendes ἐϝάνδανε, — Bekker male ἐϝήνδανε. Cf. *Leskien* p. 34.)

[2]) Δ 131: ὅθ' ἡδεῖ λέξεται ὕπνῳ (ὅ Bentley, Bekker, Christ, Rzach, Leeuwen-Mendes; v. eiecit Fick, — mitto coniecturam Hoffmanni), γ 51: δέπας ἡδέος οἴνου (v. damnavit Fick), ϑ 64: δίδου δ' ἡδεῖαν ἀοιδήν (δ' del. Fick), ι 210 (ὀδμὰ δὲ ϝάδεια Fick), ν 80: νήγρετος ἥδιστος (v. eiecit Fick), τ 510: κοίτοιο τάχ' ἔσσεται ἡδέος ὥρη κοίτω τάχα ϝάδεος ἔσσεται ὥρα Fick).

recentiore carmine Odysseæ. — Apud Hesiodum tribus locis (Th. 40. 961. 1021) digammi vestigium servatum est. — In hymno IV. initio v. 49. legitur: ἡδὺ γελοιήσασα, ubi *Flach*, *Sterrett*, *Fick* et *Abel* digammum iure restituerunt. — ϝεδανός: nihil efficit apud Homerum Ξ 172, qui versus in nostro hymno recurrit (v. 63.). Codices hic quoque sicut Ξ 172 ἑανῷ exhibent, quam ob rem *Abelium*, qui Ruhnkenii coniecturam ἑδανῷ in textum recipere noluit, cum *Eberhardo* (Metr. Beob. II. p. 21.) reprehendere cavebimus, cum loco homerico quoque lectio ἑδανῷ incerta sit. At si pro certa defendimus apud Homerum, in hymno quarto versus 63 sine dubio damnandus est. — νήδυμος: forma magnam suspicionem movet, qua de causa iam in carminibus homericis *Buttmann*, *Bekker*, *La Roche*, *Nauck*, *Kirchhoff*, *Christ*, *Rzach*, *Cauer*, *Fick*, *Leeuwen-Mendes* formam ἥδυμος (i. e. ϝήδυμος) restituebant. — Verbum apud Hesiodum non occurrit. — H. n. v. 171. legitur: νήδυμον, αὐτὴ δὲ χροῒ ἕννυτο εἵματα καλά. *Baumeister*, *Flach*, *Suhle*, *Fick*, *Gemoll* formam ἥδυμον præferebant, contra *Sterrett* et *Abel* traditam lectionem non mutaverunt. Forma νήδυμον legitur etiam in quibusdam lapidibus, sed ad quæstionem solvendam nullius est momenti, nam titulus 101 (*Kaibel* Epigrr. græca ex lapp. conlecta. Berolini 1878.) ætatis romanæ, titulus 714. sæculi II. a Chr. n. est, in titulo 502 autem Νήδυμον pro nomine proprio habendum est. Qui ad radicem nandh* referre conabantur (cf. Curtius Et.[5] p. 725.), certa etymologia non nituntur.

2. ϝαλ* [skr. var*. — Nec inscriptiones nec Hesych. servabant eius radicis digamma. — Cf. *Curtius* Et.[5] p. 550.] ϝάλις: Litteram vau in carminibus homericis admittunt viginti et sex, non accipiunt tres loci.*) Cf. *Knoes* p. 75. — Apud Hesiodum verbum nusquam reperitur. — In hymno nostro v. 139 (= ν 136): οἵ δέ κέ τοι χρυσόν τε ἅλις digamma requiritur, qua de causa a *Flachio*, *Sterrettio*, *Fickio*, *Abelio* recte insertum mihi videtur. An ex eo, quod ν 136. in hoc hymno recurrere *Eberhardus* demonstravit, etiam digamma illius verbi poetæ ignotum fuisse consentaneum est?

*) P 54 ὅθ' ἅλις ἀναβέβρυχεν ὕδωρ (ὃ ϝάλις Bentley, Hoffmann, Bekker, — v. eiecit Fick), Φ 236 = [344]: οἵ ῥα κατ' αὐτὸν ἅλις ἔσαν (Eusth. ἔσαν ἅλις quod probabant Bentley, Heyne, Hoffmann, Bekker, Christ, Leeuwen-Mendes, — repudiabant Dindorf, La Roche, Nauck — qui καθ' αὖθι proposuit — Rzach; versum damnavit Fick).

3. *ϝavax* * [etymol.? Cf. *Knoes* p. 52.—53. — Inscriptt.: ϝάναξ (Coll. 18. 59. in nummo 154. — J. A. 49. bis. *Cauer* Delect.[2] 277.), ϝάναχτι (Coll. 3119a. quinquies, 3119b. bis, 3119c.), ϝανάκοιν (J. A. 43. a.), ϝανάκων (Cauer[2] 48. a.), ϝανακείωι (Coll. 1531.), ϝανακτοριῆς (J. A. 71.), ϝάνασσαν (Coll. 1267.), ϝανάσσας (Coll. 38. 39. 40. 1265.), ϝαναξίδοτος (Coll. 467.), ϝανάξανδρος (Coll. 550.), ϝαναξάνδρω (Coll. 530. 531. 534. 544. 551.), ϝαναξανδρίδαο (Coll. 707.), ϝαναξαρέτα (Coll. 855.), ϝαναξίλαος (Coll. N. 791.), ϝαναξίων (Coll. 470. 486. 528. 543. 557.), ϝαναξίωνος (Coll. 417. 528. 529. 553. 558.), ϝανακισίας (Coll. 1203.), ϝανάιμας (Coll. 1265.), Ἀριστοϝάναξ (*Deecke* Berl. Phil. Wochenschr. 1886. p.1292.), Βαναξιβούλου (C. J. 2572. 2577.), Δαμοϝάνασσα (Coll. 3140.), Ἐπιϝάνακτος (Coll. 570.) Εὐρυβάνασσα (C. J. 1372.), Καρστιϝάναξ (Coll. 68.), Τιμοϝάνακτος (*Sayce* IX. X. B. Ph. Woch. 1886. p. 1292.). — Hesych.: βάννας.] ϝάναξ: Digamma huius vocis apud Homerum restitui potest locis centum duodeseptuaginta, neglectum est vicies ac semel.[1]) — V. *Knoes* p. 53—55. — In carminibus Hesiodeis digammon undecies scribi potest, duo loci autem refragantur.[2]) — V. *Rzach*: Der Dialekt des Hesiodos p. 378. et *Flach* Dial. Dig. p.

---

[1]) B 672: Χαρόποιό τ' ἄνακτος (Χαρόπου τε Bentley, Heyne, Hoffmann, Bekker, Nauck, Christ, Rzach, Stier, Fick, Leeuwen-Mendes), H 162 = Ψ 288: πρῶτος μὲν ἄναξ (πρώτιστα ϝάναξ Bentley, Bekker, Nauck — qui solum H 162 mutavit — Leeuwen-Mendes, — μὲν πρῶτα Fick), O 453: κροτέοντες ἄναξ (κροτέοντε Bentley, Bekker, Christ, Fick, Leeuwen-Mendes), O 639: Εὐρυσθῆος ἄνακτος (v. l. est Εὐρ. ἀέθλιων, quam prætulerunt Heyne, Bekker, Nauck, Christ, Fick, Leeuwen-Mendes, — repudiaverunt La Roche, Rzach), Π 371 = 507: ἅρματ' ἀνάκτων (ἅρμα Bentley, Christ, Fick, Leeuwen-Mendes), Π 464: ἦεν ἄνακτος (ἦε Bekker, Christ, — ἔσκε proposuit Bekker H. Bl. I. 228 recepit Nauck, — ἦσκε Leeuwen-Mendes, v. eiecit Fick), Π 523: ἀλλὰ σύ πέρ μοι, ἄναξ (με ϝάναξ Bentley, Heyne, Bekker, Christ, Leeuwen-Mendes, — ἀλλὰ σύ περ ϝάνα μοι, Fick, sed v. quod p. 230 adnotavit), Υ 67: Ποσειδάωνος ἄνακτος, (Ποσειδάωνι ἄνακτι Bentley), Ψ 49: ὄτρυνον, ἄναξ (ὄτρυνε Bentley, Bekker, Nauck, Christ, Fick, Leeuwen-Mendes), Ψ 517: ὅς ῥά τ' ἄνακτα (part. τ' a Heynio, Bekkero, Fickio, — part. ῥα autem a Nauckio, Christio, Leeuweno ac Mendesio deleta est), Ω 449 et 452: ποίησαν ἄνακτι (δείμαντο Bentley, Fick, — πονέοντο Dawes), ι 452: ἦ σύ γ' ἄνακτος (σὺ ϝάνακτος Bekker, Nauck, Fick), ξ 40: γὰρ ἄνακτος, 395: νοστήσῃ ἄναξ (ἔλθῃσι Fick), 438: θυμὸν ἄνακτος (Fick tentat κύδαινε δὲ κῆρ Ὀδύσηος), ρ 189: χαλεπαὶ δέ τ' ἄνακτος (τόξα Bekker, Nauck, Fick).

[2]) Theog. 486: Οὐρανίδῃ μέγ' ἄνακτι (v. damnant Paley, Flach), 543: πάντων ἀριδείκετ' ἀνάκτων (Paley proposuit ἀριδείκετε λαῶν, quod Flach ita

25 et s. — H. n. v. 157.: ὅθι περ πάρος ἔσκεν ἄνακτι *Flach, Fick* et *Abel,* cum ϝάνακτι scripserint, rectam rationem iniere. — ϝάνασσα: Vox apud Homerum quattuor locis servati indicia digammi habet. — V. *Knoes* p. 55. — Carmina Hesiodea hoc verbum non habent. — In hymno nostro v. 92. legitur: Χαῖρε ἄνασσ', ἥτις etc. Licet in quadam formula occurrat, tamen verisimile mihi videtur illa re diutius, quam alia conditione servari. Qua de causa viris clarissimis *Flachio, Sterettio, Fickio* et *Abelio* quod ϝάνασσ' scripserint, adsentior. — ϝανάσσω: Apud Homerum nusquam digamma expressius requiritur. Loci decem, qui litteram respuunt, a *Bentleio, Hoffmanno, Bekkero, Nauckio, Christio* et cet. facillime correcti sunt. Id vero, quod opponi potest, a viris illis doctissimis prorsus non refutatum est, qui factum sit, ut μεταγραψάμενοι ex forma ἐϝάνασσε vv. Π. 172. et 572. formam ἤνασσε contraxerint et versum dactylicum in spondiacum mutaverint? Cf. *Knoes* p. 55—56. — Apud Hesiodum verbum ubicunque digammo instrui potest, sed nullo requiritur loco. V. *Flach* Dial. Dig. p. 26. — H. n. v. 112: Φρυγίης εὐτειχήτοιο ἀνάσσει. Digamma ratione *Hoffmanni* et *Eberhardi* non est quærendum. Sed quamquam nullum habemus testimonium, quo verbi ἀνάσσειν digammon efficax demonstretur, tamen in hymno antiquissimo litteram vau illius vocabuli servatam esse conicere licebit. Hac ratione cum *Flachio, Sterrettio, Fickio, Abelio* v. 112: ϝανάσσει, v. 196.: Τρώεσσι ϝανάξει scribere audeo.

4. *(σ)ϝε** [ex σεϝε*, skr. sva ex sava*. Cf. prisc. lat. souos. — Titt.: ϝ'ἰν (Cauer Del.[2] 279; sed v. *Peppmüller* in Philol. nova series I. p. 164 et s. et *G. Meyeri* Gr. Gr.[2] p. 383.), ϝίν (T. de Gort. II.), ϝόν (T. de G. I.), ϝὸν (T. de G. II; III; IV), ϝὸ (G. 80. p. JB), ϝός (? Coll. 324.), ϝά (T. de Gort. II; III quater), ϝᾷ (T. de Gort. X.), ϝέ (Coll. 95; 100; 122), ϝοι (Coll. 59; 60; 1200), ϝοῖ (I. A. 532. Coll. 719?), ϝhέ (Coll. 1267.), ϝέ (Tabb. Heracll. I. quater, II. semel), ϝεαυτῷ (Coll. 41 sec. *Rich. Meister* Berl. Philol. Woch. 1887. p. 1644.). — Balbilla: γοι (Coll. 320), γε (Coll. 320.). — Hesych. γίο, γοί, γῷ, βαίκαν. — Cf. *Curtius* Et.[5] p. 393 et s. *Brug-*

---

probavit, ut pro ἀριδείκετε variam lectionem περιδείκετε receperit). — Prætermitto fragmenta Hesiodea.

*) Β 665: ἀπείλησαν γάρ οἱ ἄλλοι (δέ ϝοι Bentley, Stier), Ε 338: ἀμβροσίου διὰ πέπλου, ὅν οἱ Χάριτες κάμον (ὅ ϝοι Heyne, ὅν αἱ proposuerunt Wiel et Nauck, quod in textum recepit Christ, v. eiecit Fick), Ζ 90 et Ν 561: ὅς οἱ (ὅ ϝοι Bentley Heyne, Hermann, Bekker, Dindorf, Ameis,

mann Gr. d. vgl. Gr. I. p. 143.] Ϝοῖ: In carminibus homericis ratione *Knoesii* (p. 208—213.) restitui potest huius verbi spirans locis octingentis et undequadraginta; obstant vero loci tres et viginti. Cf. *Hermann* Orph. II. 775. et seqt. — In carminibus Hesiodeis decies et novies digamma accipit, refragatur nullus, quem viderim, locus. V. *Rzach:* Hesiodd. Unterss. p. 44. — H. n. vs. 9 exemplaria habent οὐ γάρ οἱ εὔαδεν ἔργα, quo loco *Matthiae, Hermann, Baumeister, Suhle, Sterrett, Fick* et *Abel* recte οὐ γάρ οἱ ἅδε scripserunt. Lectionem traditam male retinebant *Windisch, Guttmann, Gemoll.* Ceteris locis in meo iure consisto, quibus scribam:

Nauck, Christ, Rzach, Leeuwen-Mendes, ὅ τις Fick) denique φ 416 (ὅ οἱ Cauer), Z 101: οὐδέ τις οἱ (οὔ τίς Ϝοι Bentley, Heyne, Bekker, Christ, Leeuwen-Mendes, v. eiecit Fick), Z 289 et ο 105: ἔνθ' ἔσαν οἱ (ἔνθα δ' ἔσαν πέπλοι Heyne, ἔνθ' ἦν Ϝοι Bekker, ἔνθα τ' ἔσαν Nauck, ἔνθα Ϝ' ἔσαν Gendt, Leeuwen-Mendes, fort. ἔνθ' ἦσαν πέπλοι? — Ameis et Fick hic articulum esse contendunt.), Λ 339: οὐ γάρ οἱ ἵπποι (v. l. a schol. A. tradita οὐδὲ γὰρ ἵπποι, quam receperunt Heyne, Hermann, Bekker, οὐδέ οἱ quod habet cod. Vind. præferunt Bentley, Spitzner, Nauck, Christ, Rzach, Fick, Leeuwen-Mendes), Π 735: μάρμαρον ὀκριόεντα, τόν οἱ (ὀκριόενθ' ὅν Bentley, Heyne, Hermann, Bekker, Dindorf, Ameis, Nauck, Christ, Rzach, Fick, Leeuwen-Mendes), Γ 282: ἔστη, κὰδ δ' ἄχος οἱ χύτο μυρίον (κὰδ δ' ἀχλὺς χύτο Bentley, Nauck, Cobet, — nisi μυρίη — Christ, Fick, κὰδ δ' ἄρ ἄχος χύτο Hermann, κὰδ δέ Ϝ' ἄχος χύτο Leeuwen-Mendes), Ψ 865: μέγηρε γάρ οἱ τό γ' Ἀπόλλων (μέγηρεν γὰρ τό γ' Hermann, μέγηρε δέ Ϝοι Heyne, Bekker, Christ, Rzach, τὸ γάρ Ϝ' ἐμέγηρεν Ἀπόλλων Leeuwen-Mendes), Ω 53: νεμεσσηθῶμέν οἱ ἡμεῖς (ἂν ἡμεῖς Heyne, νεμεσσηθείομεν vel. νεμεσσηθήομεν Hermann, Bekker, Nauck, Christ, Rzach, Fick, Leeuwen-Mendes), 72: ἦ γάρ οἱ αἰεί (δὴ γὰρ αἰεί Ϝοι Bentley, Heyne, ἦ τέ Ϝοι αἰεί Hermann, Bekker, Christ, Rzach, Leeuwen-Mendes, εἴ γέ Ϝοι proponit Nauck, v. cum Aristarcho eiecit Fick), α 300 et γ 198: Αἴγισθον δολόμητιν, ὅς οἱ («ubi ὅ οἱ pro ὅς οἱ Aristarchus scripsisse traditur, quem sequuntur Bekker, Ameis, La Roche», Nauck, Abel, Cauer) γ 308: ὅς οἱ (ὁ Bekker, Dindorf, Ameis, La Roche, Knoes, Nauck, Abel, Cauer), ε 234: δῶκε μέν οἱ (δῶκέν Ϝοι Hermann, Bekker, Dindorf, Ameis, Nauck, Fick), ζ 280: ἤ τίς οἱ εὐξαμένη (ἤ νύ Ϝοι Hermann, ἠέ Ϝοι Nitzsch, ἠέ τις Bekker, Nauck, vs. damnavit Fick), ι 360: ὣς ἔφατ'· αὐτάρ οἱ αὖτις ἐγὼ, v. l. ὣς φάτ' ἀτάρ (Ϝ)οι, quam scripturam probaverunt Ameis, La Roche, Nauck, Cauer, ἀτάρ Ϝοι ἐγὼν αὖτις Hermann, Bekker, Fick), λ 442: μηδ' οἱ (μή Ϝοι Hermann, Bekker, Dindorf, Ameis, Nauck, Fick), ν 430: κάρψε μέν οἱ χρόα καλὸν («κάρψε μέν cod. Ven. K, unde κάρψεν μέν sumpserunt Bekker, Dindorf, Ameis» Nauck, μέν delendum putavit Hermann, cui adsensus est Fick), ο 101: ἀλλ' ὅτε δή ῥ' ἵκανον ὅθ' οἱ κειμήλια (pauci libri, ἵκανον ὅθε om. οἱ complures, quod receperunt Bekker, Ameis, Nauck, Fick, Cauer, ἶκονθ' ὅθι Ϝοι Hermann, ἶκαν' ὅθι οἱ v. l. recepit La Roche).

vs. 10: ἀλλ' ἄρα ϝοι πόλεμοι, vs. 53: 'Αγχίσεω δ'ἄρα ϝοι, vs. 162: κόσμον μέν ϝοι πρῶτον etc., vs. 164: λῦσε δέ ϝοι ζώνην, vs. 208: ὅππη ϝοι φίλον υἱὸν etc., vs. 210: δίδου δέ ϝοι υἷος ἄποινα, vs. 212: τούς ϝοι δῶρον ἔδωκεν, vs. 235: ἧδε δέ ϝοι κατὰ θυμόν. — De vv. 59 (ἔνθα δέ οἱ τέμενος) et 63 (τό ῥά οἱ τεθυωμένον ἧεν), quos viri doctissimi editores complures damnaverunt, taceo. — ϝέ: Apud Homerum locis duodeoctoginta vocabulum digammi vim habet, uno solo loco abiecit.[1]) V. *Knoes* p. 213. — Apud Hesiodum nusquam non ϝε pro tradito ἑ scribi potest. — V. *Flach* D. D. d. H. p. 38. — Quæ cum ita sint, h. n. vs. 267 cum *Flachio, Sterrettio, Fickio* et *Abelio* τεμένη δέ ϝε κικλήσκουσιν scribere cur non audeamus? — ϝός: Vs. 203: ἥρπασε ϝὸν διὰ κάλλος pro cdd. ἥρπασ' ἑὸν scripserunt *Flach, Sterrett, Fick, Abel.*[2])

5. ϝεθειρ* [skr. vṛdh? — Cf. *Legerlotz* Miscell. Etymoll. Halle 1858. p. 7. *Knoes* p. 174—175.] ϝέθειρα: Apud Homerum quinquies legitur hoc vocabulum, cuius digamma unus locus respuit[3].) Voci litteram spirantem tribuerunt *Bekker, Christ, Fick, Leeuwen-Mendes.* — In carminibus Hesiodeis frustra verbum id quæritur. — Digamma vim suam in h. n. non abiecisse testatur hiatus, qui est in pede quinto versus 228: πολιαὶ κατέχοντο ἔθειραι, ubi digammate instructum est a *Sterrettio, Fickio Abelio*; contra *Flachium* fugit id verbum.

6. ϝεκα* [etymol.? Cf. *Knös* p. 63. — Inscriptt.: ϝΗεκαδάμοε (Coll. 876.) V. *Brugmann* Gr. d. vgl. Gr. I. p. 149. *Meister* Die griech. Dial. I. p. 254. — ϝεκέδαμος (Coll. 344.), ϝεκάβα (Coll. 3130.). Cf. *Fick* Ilias p. 232. — Hesych: βεκάς, βεκῶς (βεκόσα *Schmidt*)] ϝεκηβόλος: In carminibus Homericis quinque loci litteram vau admittere, tres autem obstrepere videntur.[4]) — V. *Knoes* p. 65. — Apud Hesiodum legimus verbum Theog. 94., qui locus

---

[1]) Ξ 162: ἐλθεῖν εἰς Ἴδην εὖ ἐντύνασαν ἓ αὐτὴν (ἐντύνασα Bentley, Hermann, Bekker, Christ, Fick, ἐντύνασαν ἑϜ' Leeuwen-Mendes, repudiaverunt Hoffmann, La Roche, Nauck, Rzach). — Mitto virorum doctissimorum Batavorum *Cobeti, Herwerdeni, Gendtii, Leeuweni ac Mendesi* circa ϝε quæ adamarunt, ridicula.

[2]) Huius vocis digammi neglecti indicia infra adferam.

[3]) Τ 382: περισσείοντο δ' ἔθειραι (v. cum sequente spurium suspicantur Nauck, Christ, damnant Heyne, Fick, Leeuwen-Mendes).

[4]) Α 21: υἱὸν ἑκηβόλον (υἷα Bentley, Bekker, Nauck, Christ, Fick, Leeuwen-Mendes), 438: βῆσαν ἑκηβόλῳ 'Απόλλωνι ('Απόλλωνι κλυτοτόξῳ coniecit

digamma aspernatur (ἐκ γὰρ Μουσάων καὶ ἑκηβόλου Ἀπόλλωνος); vs. c. *Flach* in editione carminum Hesiodeorum prima secundaque fragmentum hymni recentioris ætatis habet; at pro ἑκηβόλου legi potest ἀφήτορος. — Hymni qui est in Venerem v. 151. legitur: οὐδ' εἴ κεν ἑκηβόλος αὐτὸς Ἀπόλλων. Digammon cum *Flachio, Sterrettio, Fickio, Abelio* vocabulo adiciendum est.

7. (σ)Ϝεκα* [(v. *Allen* in Curtii Studiis III. p. 251.) skr. sva + ka—s.* — Cf. Titull. Ϝέκαστον (Coll. 1154.), Ϝέκαστος (Coll. 1152. 1478.), Ϝεκάστους (Coll. 1478.), Ϝεκάστων Coll. 1478. bis.), Ϝεκάσταν (T. d. Gort. IV.), Ϝεκάστας (T. d. G. I. ter), Ϝέκαστο (T. d. Gort. IX. VI.), Ϝέκαστον (T. d. G. II. IV.), Ϝέκαστος (T. d. G. V), Ϝεκάτερος (T. d. G. I.), Ϝεκάσταν (O. 10. post JB.), Ϝεκάσται (?. O. 6.), Ϝέκαστον (G. 82. 21.), Ϝέκαστος (O. 1.) — Cf. *Curtius* Et.[5] p. 466.] Ϝέκαστος: hoc verbum in carminibus homericis digamma suum tueri a *Leone Meyer* in actis Kuhnii XXI. pp. 350—366. optime demonstratum est. Locis centum septuaginta tribus restitui potest, quinquaginta quinque autem refragantur.*) Cf. etiam *Knoesium* pp. 67—68. — Loci Hesiodei

---

Ameis, ϜεκαϜέργῳ v. Gendt, v. eiecit Fick), X 302: υἱεῖ ἑκηβόλῳ (υἷι exhibet cod. *C*. quam lectionem probavit Hoffmann, in textum receperunt Bekker, Nauck, Christ, Rzach, Fick, Leeuwen-Mendes).

*) B 719: δ' ἐν ἑκάστῃ (δὲ Ϝεκ. Bekker, Leo Meyer, Nauck, Fick, Leeuwen-Mendes), E 470: ὤτρυνε μένος καὶ θυμὸν ἑκάστου et vv. 792, Z 72, Λ 291, N 155, O 500, 514, 667, Π 210, 275, θ 15 (μένος θυμόν τε Bentley, Bekker, Leo Meyer, Fick, Leeuwen-Mendes, — cf. *Christ* Proll. p. 159.) I 203: ἔντυνον (ἔντυνε Bentley, Bekker, Leo Meyer, Nauck, Christ, Fick, Leeuwen-Mendes), ρ 70 et τ 463: ἐξερέεινον (ἐξερέοντο Bekker, H. Bl. I. 318, vv. damnavit Fick), ω 417: καὶ θάπτον (θάπτον τε Bekker, Leo Meyer), O 505: γαῖαν (v. eiecit Fick), θ 259: πρήσσεσκον (v. damnavit Fick), ι 127: τελέοιεν (v. eiectus a Fickio), 468: νεῦον (νεῦσα Fick), χ 57: ἐεικοσάβοιον (ἐεικοσάβοια tentat Bekker, v. eiecit Fick) — Restant loci hi: I 180, 383: ἀν' (quod dell. Bekker, Nauck, contra Leeuwen-Mendes 380—384 seclusit), K 215: οἱ ἕκαστος, 388: διασκοπιᾶσθαι ἕκαστα (ἅπαντα suspicatur Heyne, — Christ Ϝέκαστα διασκ., Fick coniecit p. 479. διοπτεύσαντα Ϝέκαστα), Λ 11: ἔμβαλ' (ὦρσε Bentley, Hoffmann, Fick, Leeuwen-Mendes) = Ξ 151, — O 189: δὲ πάντα δέδασται (δέδαστο Bentley, ἐδέδαστο Fick, δέδασται πάντα Leeuwen-Mendes), 288: θυμός (mitto coniecturam Fickii), P 252: διασκοπιᾶσθαι ἕκαστον (v. eiecit Hoffmann, ἅπαντας scripss. Bentley, Heyne, ἅπαντα Nauck, διοπτεύοντι coniecit et in textum recepit Fick), T 302, 332, Ψ 55: ἐφοπλίσσαντες (ἐφοπλίσαντο D. «quod Bentley ita probavit, ut v. 56. eiiciendum censeret» adsentientibus Nauckio, Fickio, Leeuweno ac Mendesio), Ω 1: λαοὶ δὲ θοὰς ἐπὶ

septem digamma respiciunt, contra unus locus repugnat.[1]) — Cf. *Flach* Das dial. Dig. d. H. p. 28., *Rzach* Hesiodd. Unterss. p. 51. et *Flach* Vorbemerkk. p. X. — In hymno nostro vs. 15.: ἐδίδαξεν ἐπὶ φρεσὶ θεῖσα ἑκάστῃ digamma requiritur, sicut in vs. 212: εἶπεν δὲ ἕκαστα. Quam ob rem his locis littera vau cum *Flachio*, *Sterrettio*, *Fickio*, *Abelio* restituenda est.

8. ϝεκ * [skr. vac.* — Inscriptt. ϝεϙόντας (Coll. 1478.) Hesych. γέκαλον, γεκᾶσα. — Cf. εὔκηλος (v. *Hinrichs* De hom. elocut. vest. æol. p. 35.). — *Curtius* Et.[5] p. 136.] ϝέκητι: Apud Homerum ter legitur, duobus locis digamma requiritur. V. *Knoes* p. 69. — In Hesiodi Theog. vs. 232. radicis digamma neglectum est. Nec non aspernatur locus litteram vau in hymno nostro unus, scilicet vs. 147: ἀθανάτοιο δ' ἕκητι, ubi cod. M. habet ἀθανάτου δ' ἕκατι, quam scripturam *Hermannus* recte ita emendavit, ut ἀθανάτου δὲ ἕκητι scripserit, quam emendationem receperunt *Flach*, *Sterrett*, *Fick*, *Abel*.

9. ϝεπ * [skr. vak,* lat. voc.* — Inscr. ϝέπιja (Coll. 60.), ϝήπω (Coll. 68.), ϝέπος (Coll. 1149.), ϝείπαι (T. de Gort. VIII.), ϝείπωντι (T. de G. VIII.), ἀποϝειπάθθω (T. de G. XI.), ἀποϝείπωντι (T. d. G. IX.), διαϝειπάμενος (T. de G. IX.), προϝειπάτω (T. de G. II. et XI.). — Hesych. γίπον. — *Curtius* Et.[5] p. 459. et s.] ϝέπος: In carminibus homericis hoc vocabulum digamma suum locis trecentis octoginta tuetur, abiecit autem locis sexaginta quinque.[2]) — Cf. *Knoes* p. 86—88. — Apud Hesiodum litera vau octies

---

νῆας ἕκαστοι (ἅπαντες Bentley, ἑὴν ἐπὶ νῆα ϝέκαστος Heyne, Leo Meyer, Nauck, Fick p. 530., Leeuwen-Mendes), γ 7: δ' ἐν (pro quo Nauck suspicatur δέ, versum damnavit Fick), θ 324, 392: τῶν οἱ ἕκαστος φᾶρος (v. l. est φᾶρος ἕκαστος, — Nauck coniecit τῶν φᾶρός γε ϝέκαστος, Fick φᾶρός τε ϝέκαστος) ι 60: δ' ἀφ' (δὲ Nauck, Fick), 65, λ 542: δὲ κῆδε' ἑκάστη (ὃ ϝε κᾶδε, ϝέκαστα Fick), ξ 128: καὶ ἕκαστα (τε Fick), ο 24, 377, π 313: εἴσῃ (εἶσθα Bekker H. Bl. II. p. 2., Nauck), τ 501, ω 339: καὶ ἔειπες ἕκαστα (ϝεῖπές τε ϝέκ. Leo Meyer, Nauck, Fick), Ψ 107: μοι ἕκαστ' ἐπέτελλεν (τε Hoffmann, pro ἕκαστ' Nauck malit πολλ', — καὶ τὰ ϝέκαστ' Fick, καὶ μ' ἐπέτελλε ϝέκαστ' Leeuwen-Mendes), 370: πάτασσε δὲ θυμὸς ἑκάστου (θυμὸν δ' ἐπάτασσε ϝέκ. Heyne, Bekker, Leo Meyer, Leeuwen-Mendes, — ἁπάντων Bentley, ἀγήνωρ Christ et Fick), β 258: δώμαθ' (δῶμα Bekker, Fick) et σ 428, ω 188; — μ 130 (δ' dell. Bekker Fick), — et demum τ 592: τοι (τε Bekker, v. damnavit Fick).

[1]) Theog. 459: ὥς τις ἕκαστος (ὅστε scripsit Flach, Paley tentavit εὖτε).

[2]) Locis, quos enumero A 582, E 30, 893, I 376, 526, M 391, O 127, 156, Γ 200, 211, 256, 431, Φ 286, Ψ 363, Ω 102, 771, γ 264, δ 137, 461, η 17,

restitui potest, ter refragatur.[1]) — V. *Flach* Das dial. Dig. d. Hes. p. 28. et s. — Verbum in hymno nostro digamma quattuor locis admittit, quibus cum *Flachio, Fickio, Abelio* id restituendum mihi videtur: vs. 91: Ἀγχίσην δ' ἔρος εἷλεν, ἔπος δέ μιν etc. (ubi *Peppmülleri* emendationem [Philol. N. F. 1. p. 16.]: Ἀγχίσην τάφος εἷλε, Ϝέπος τέ μιν probandam duco) = vs. 144, — vs. 176: ἐξ ὕπνου τ' ἀνέγειρεν, ἔπος τ' ἔφατ' ἔκ τ' ὀνόμαζεν, — vs. 184: λισσόμενος ἔπεα πτερόεντα προσηύδα. — Ϝεῖπον: apud Homerum calculis a me subductis ducenties et quindecies inseri potest, tricies et ter autem digamma neglectum [2]) esse patet (ratione *Knoesii*

θ, 91, ι 224, λ 99, μ 36, ν 323, ρ 123, 393, σ 111, 244, φ 192, 206, χ 213 ψ 216, ω 410, codicum memoria ἐπέεσσι(ν) traditum est, ubi vero semper Ϝέπεσσι(ν) forma reducta restitui potest. Hos locos Θ 35, 89, 145, β 269, ε 117, η 236, ϑ 442, 460, ν 290, ψ 34, (φωνήσας'), Χ 81 (δακρυχέουσ' ἔπεα πτερόεντα) Hoffmann, Bekker, Knoes ita sanaverunt, ut ἔπεα per synizesin legerint. Quod recte se habere ex synizesibus verborum σάκεα Δ 113, πρωτοπαγέα Ω 267, Διομήδεα Δ 365 et Ε 881, ἀσινέας λ 110 et c. elucet. Paulo violentius emendati sunt a viris ingeniosissimis loci qui restant Β 342: αὔτως γάρ ῥ' ἐπέεσσ' (ῥ dell. cum lex. Apoll. et cum schol. B. Hoffmann, Bekker, Nauck, Rzach, Fick, Leeuwen-Mendes, — γάρ ῥα Ϝέπεσσ' ἐριδαίνομεν proposuit ceterum Hoffmann, quod recepit Christ), Ξ 208: εἰ κείνω γ' ἐπέεσσι (κείνω Ϝεπέεσσι Bekker, Nauck, Fick, — κείνω γε Ϝέπεσσι Hoffmann, Christ, Rzach, Leeuwen-Mendes), Ε 879: ταύτην δ' οὔτ' ἔπεϊ (οὔτε Ϝέπει Hoffmann, Bekker, Nauck, Rzach, — οὐ Ϝέπεϊ Christ, — τὰν δ' οὔτε Ϝέπει Fick, τὴν δ' οὔτ' ἄρ Ϝέπεϊ Leeuwen-Mendes), Β 213: ὅς ῥ' ἔπεα (ῥ' dell. Hoffmann, Bekker, Nauck, Christ, Rzach, Fick, — Hoffmann etiam ὅς ῥα Ϝέπεα coniecit), δ 484: δή μιν ἔπεσσιν = δ 706, ε 96, ι 258, 363, κ 500, π 193, τ 214, (ubi Ϝε Ϝέπεσσιν scripsit Bekker, quod Fick, exceptis vv. δ 484, 706, κ 500, quos eliminavit, in textum recepit), — Π 108: δεξιτερῆς ἕλε χειρὸς ἔπος (δεξιτερὴν . . . χεῖρα Bentley, Bekker, Christ, Leeuwen-Mendes, — δεξίτερας ἕλε χέρρι [!] Fick), Ε 683: χάρη δ' ἄρα οἱ προσιόντι | Σαρπηδὼν Διὸς υἱος ἔπος (χάρη δ' ἄρα Ϝοι Διὸς υἱὸς | Σαρπηδὼν προσιόντι, Ϝέπος Bentley, Bekker, Fick, — Christ coniecit: χάρης δ' ἄρα σοι πρ. | Σ. Δ. υἱε Ϝέπος δ' ὀλοφυδνὸν ἔϜειπες), π 469: πρῶτος ἔπος (πρῶτα Bekker), λ 146: ῥηΐδιόν τοι ἔπος (v. l. τι, quam receperunt Nauck, Fick), 561: ἵν' ἔπος (ἵν' del. Fick), ξ 509: παρὰ μοῖραν ἔπος (v. damnavit Fick), ο 375: οὔτ' ἔπος (οὐ coniec. Nauck), ρ 374: Ἀντίνοος δ' ἔπεσιν (αἰσχρῶς maluit Nauck, Ἀντίνοος δὲ Ϝέπεσσι ἐνείκεσ' ὕφορβον [!] Fick), ω 161: ἀλλ' ἔπεσίν τε (ἀλλὰ Ϝέπεσσι coniecit Nauck).

[1]) Theog. 84: τοῦ δ' ἔπε' ἐκ (καὶ Ϝέπε' Paley, v. seclusit Flach), Opp. 453: ῥηΐδιον γὰρ ἔπος (δὲ Ϝέπος proposuit Paley, v. eiecit Flach), Sc. 326: θαρσύνουσ' ἔπεα (θαρσύνουσα Ϝέπεα Paley, Flach).

[2]) Α 64: ὅς κ' εἴποι (ὅς εἴποι Hoffmann, ὅς Ϝείπῃ Bentley, Bekker, Nauck, Christ, Fick, Leeuwen-Mendes), 230: ἀντίον εἴπῃ (ἀντία Bentley,

p. 84—85, — sed tricies quinquies neglectum esse significat *Monro* p. 294), atque sicut *Christ* Proll. p. 160 recte nos docet, præsertim in Odyssea digammi vis abiiciebatur. — In carminibus Hesiodeis locis quattuordecim restitui potest, unus digamma aspernatur.*) — V. *Flach* p. c. — In hymno nostro cum *Flachio, Sterrettio, Fickio, Abelio* locis, quos nunc enumerabimus, mihi spirantem restituere licet: vs. 48: καί ποτ' ἐπευξαμένη εἴπῃ, — vs. 138: εἰπεῖν πατρί τ' ἐμῷ καὶ μητέρι κηδομένῃ περ, vs. 143: ὣς εἰποῦσα θεὰ γλυκὺν ἵμερον ἔμβαλε, vs. 155: ὣς εἰπὼν λάβε χεῖρα, vs. 212: τούς οἱ δῶρον ἔδωκεν ἔχειν· εἶπεν δὲ ἕκαστα, vs. 291: ὣς εἰποῦσ' ἤιξε πρὸς οὐρανον ἀστερόεντα. — Quæ cum ita sint, digamma huius verbi etiam vs. 186: σὺ δ' οὐ νημερτὲς ἔειπες (qui locus fugit *Flachium*) et vs. 25: ἀλλὰ στερεῶς ἀπέειπεν (quod *Flachius* similiter silentio præteriit) scribi licet, denique vs. 286: εἰ δέ κεν ἐξείπῃς in εἰ δέ κεν ἐκϝείπῃς a *Flachio. Sterrettio* et *Abelio* mutatum probo, *Fickii* ἐξϝείπῃις autem reprehendendum arbitror.

10. *ϝεργ* * [skr. vrag.* — Inscriptt. ἔϝρεξα (Coll. 71.), εὐϝερ-

---

Bekker, Nauck, Christ, Fick, Leeuwen-Mendes), B 70: ὣς ὁ μὲν εἰπὼν (ὅ γε Bekker, Fick, Leeuwen-Mendes), Z 281: ἐθέλῃσ' εἰπόντος (ἐθέλῃ Heyne, Hoffmann, Bekker, Nauck, Christ, Fick, Leeuwen-Mendes), Π 277: σκῆπτρα σχέθον (σχέθε Bentley, Christ, — σκᾶπτρ' ἔσχον Fick, Leeuwen-Mendes), 300: ὧδ' εἴπῃσιν (ὡς Bentley, Hoffmann, Bekker, Fick, Leeuwen-Mendes) simil. M 317 et ζ 275 (ubi ὡς recepit Nauck), Π 375: καὶ δὲ τόδ' εἰπέμεναι (τὸ Heyne, Hoffmann, Bekker, Leeuwen-Mendes, — καὶ τόδε proposuit Nauck, Fick scripsit καὶ δὲ τόδε ϝείπην), I 688: τάδ' εἰπέμεν (τὰ Heyne, Hoffmann, Bekker, Nauck, Leeuwen-Mendes, — sed 688—92 ab Aristophane et Aristarcho damnati sunt), Λ 791: ταῦτ' εἴποις (εἴποις ταῦτ' 'Αχ. Hoffmann, — τὰ ϝείποις Bentley, Heyne, Bekker, — ταῦτ' ἐνέποις Fick), P 260: οὐνόματ' εἴποι (οὔνομα Bentley, Hoffmann, Bekker, Leeuwen-Mendes), Γ 250: κ' εἴπῃσθα (κ' dell. Bentley, Hoffmann, Bekker, Fick, Leeuwen-Mendes), α 10: Διός εἶπε (ἔσπε Fick), 37: οἱ εἴπομεν (ἔσπομεν Fick), δ 28: ἀλλ', — 682: ἢ εἰπέμεναι (ἢ del. est a Bekkero, Nauckio, sed ceterum omissum est etiam apud Longinum de sublim. 27.), ι 279: μοι (ἔσπ' Fick), λ 297: πάντ' (v. eiecit Fick), π 338: δ' εἶπε συβώτης ἄγχι (Nauck tentat ἄγχι συβώτης εἶπε), χ 350: τάδε γ'εἴποι (γ' dell. Bekker, Fick, — τά γε Nauck), ψ 91: μιν (γε tentat Nauck, ϝε scripsit Fick), 342: δεύτατον εἶπεν (δεύτατα Bekker), — Π 68, nec non vv. Π 349, 369, Θ 6, T 102, η 187, ϑ 27, ρ 469, σ 332, φ 276: ὄφρ' εἴπω (ὡς εἴπω Heyne, ὄφρ' ἔσπω Leeuwen-Mendes, Fick, — qui nonnunquam et ὄφρ' ἐνέπω scripsit, — ὄφρ' ϝείπω Hartel, quod nullo modo potest enuntiari).

*) Theog. 645: ὄφρ' εἴπω (ὡς ϝείπω Flach).

γεσίας (Coll. 71.), Ϝεργαένετος (Coll. 914. III.), Ϝεργονίκω (Coll. 533. bis), Ϝέργων (Coll. N. 791d; 533.), Ϝέργωνος (Coll. 532; 536.), Ϝέργων (J. A. 543.), Ϝέργον (J. A. 41; — O. 3; 5. secund. JB.), Ϝάργον (Coll. 1149 bis), Ϝεργασίας (T. de G. VIII.), ἐϜεργάσατο (J. A. 48.), ἐϜεργεσίας (G. 84. p. JB.), Ϝεργαζέσται (O. 4. p. JB.), Ϝεργακσάσται (O. 2. p. JB.), Ϝέρκσαι (T. de G. X.), Ϝερκσαίεν (G. 82. p. JB.), κατεϜέρξοδυ (Coll. 1267.), ΘεοϜέργω (Coll. 802.). — Hesych. γαβεργόρ, γέργανα. — *Curtius* Et.[5] p. 181.] Ϝέργον: In carminibus homericis locis centum nonaginta novem digamma vim suam obtinuit, locis duobus et viginti [1]) verbum digammi vi destitutum est. — V. *Knoes* p. 94—96. — Apud Hesiodum restitui potest locis quadraginta tribus, refragantur loci quindecim.[2]) — Cf. *Flach* D. D. d. H. p. 26 s k. — In hymno n. verbum

---

[1]) A 395: ἠὲ καὶ ἔργῳ (ἠέ τι Bentley, Heyne, Hoffmann, Bekker, Nauck, Christ, Leeuwen-Mendes, — ἠὲ συ Ϝέργωι Fick), B 751: Τιταρήσιον, — Δ 470: ἐπ' αὐτῷ δ' ἔργον ἐτύχθη (ἔπειτα δὲ Ϝέργον ἐτύχθη Herwerden, αὐτῷ δ' ἔπι Ϝέργον prop. Leeuwen-Mendes, ἐπ' αὐτῷ δ' ἔπλετο Ϝέργον Fick, ἐπ' αὖ τῷ ἔργον Heyne), Z 289: πέπλοι παμποίκιλοι, ἔργα γυναικῶν (παμποίκιλα c. Ven., Bentley, Hoffmann, Bekker, Nauck, Christ, Fick, Leeuwen-Mendes), I 228 δαιτὸς ἐπηράτου ἔργα (ἐπήρατα Bentley, Hoffmann, Bekker, Nauck, Christ, Rzach, Fick, Leeuwen-Mendes), 374: οὐδὲ μὲν ἔργον (οὔδε τι Bekker, Nauck, Leeuwen-Mendes, — Fick cum cod. A οὐδ' ἔτι), M 412: πλεόνων δέ τοι ἔργον (δὲ dell. Hoffmann, Bekker, Christ, Fick, Leeuwen-Mendes, — δέ τε Bentley, quod probavit Hermann, nec repudiavit Hoffmann), Λ 703: ἠδὲ καὶ ἔργων (ἠδέ τε Bentley, Fick), P 279: περὶ δ' ἔργα τέτυκτο (δ' ἔπλετο Ϝέργα Fick) = λ 550, — X 450: ἴδωμ' ὅτιν' ἔργα (Ϝίδω τινα Hoffmann, Nauck, Christ, Fick, Leeuwen-Mendes, — ἴδωμ' ὅτι cod. D., quam lectionem defendit Hoffmann in edit. librr. XX. et XXI. Proll. p. 249.), Ψ 671: ἐν πάντεσσ' ἔργοισι (ἐν πᾶσιν Heyne, Hoffmann, Bekker, Christ — qui ceterum vs. cum antecedente damnat — πάντεσσ' ἐν Fick, Leeuwen-Mendes), Ω 354: φραδέος νόου ἔργα (νοῦ Bentley νόου Hoffmann, φράζεύ νυν vel φράζευ φίλε tentavit Nauck, φραδέος νῦν Menrad, νῦν φράζευ propos. Leeuwen-Mendes), λ 474: μήσεαι ἔργα (per syniz. vult legi Knoes, μήσαο tentat Nauck; μήσεαι ἄλλο scripsit Fick), ξ 228: ἐπιτέρπεται ἔργοις (v. damnat Fick), 344: εὐδειέλου ἔργα (εὐδείελα Fick), ρ 313: ἠδὲ καὶ ἔργα (ἠδέ τε Bekker, Fick), χ 422: τὰς μέν τ' ἔργα (τ' del. Knoes, spurium esse contendit Nauck, eiecit v. Fick).

[2]) Theog. 146: βίη καὶ μηχαναὶ ἦσαν ἐπ' ἔργοις (ἦν ἐπὶ Ϝέργοις scripss. Lennep, Paley, v. eiecit Flach), 595: κακῶν ξυνήονας ἔργων et 601: γυναῖκας . . . ξυνήονας ἔργων (γυναῖκα ξυνήονα Paley, Flach), Opp. 28: μηδέ σ' Ἔρις κακόχαρτος ἀπ' ἔργου θυμὸν ἐρύκοι (ἀϜεργον θυμῷ suspicantur Bentley, Paley, μὴ κακ. Ἔρις σ' ἀπὸ Ϝέργου Schœmann, Flach 2.), 119: ἥσυχοι ἔργ' ἐνέμοντο (ἥσυχα Bentley, Paley, Flach 2.), 306: σοὶ δ' ἔργα φίλ' ἔστω (v. damnavit

sæpe recurrit et semper digamma tuetur. V. 1: Μοῦσά μοι ἔννεπε ἔργα, quo ex versu, sicut *Abelius* (præf. p. XV.) nos certiores fecit, digammum in hymno quarto consonantis vice fungentem litteram fuisse elucet, nam poetam quominus durum hiatum evitaret et ad Homeri exemplum Ἔργα μοι ἔννεπε Μοῦσα scriberet, quid impedisset? Num argumentum *Windischii* (p. 50), quod poeta hymni quarti maluisset hiatum admittere, quam longius ab exemplari suo recedere, quam inane sit et inconsideratum plenius exponam? — Vs. 6. πᾶσιν δ' ἔργα μέμηλεν. — Πᾶσι δὲ ab Hoffmanno restitutam lectionem etiam genuinam fuisse, ex codicum M. et D. scriptura πᾶσι apparet. Quam ob rem laudo *Thielium, Flachium, Sterrettium, Fickium, Abelium*, qui πᾶσι δὲ ϝέργα scripserunt. — Vs. 9: οὐ γάρ οἱ ἅδεν ἔργα cum *Flachio, Sterrettio, Fickio, Abelio* ϝάδε ϝέργα mihi proponere licet. Quibuscum viris doctissimis scribi potest littera spirans vs. 10: καὶ ϝέργον Ἄρηος, vs. 11: καὶ ἀγλαὰ ϝέργ' ἀλεγύνειν, vs. 15: ἀγλαὰ ϝέργ' ἐδίδαξεν, vs. 21: ϝάδε ϝέργ' Ἀφροδίτης, vs. 122: πολλὰ δ' ἐπ' ἤγαγε ϝέργα.

11. ϝεργ* [skr. varg.* Lat. urgeo. — «Consonam initialem produnt figuræ vocali prosthetica ε instructæ ἐέργει etc.» *Knoes* p. 96. — Cf. *Curtius* Et.[5] p. 181.] ϝέργω: in carminibus homericis duobus locis vau requiritur, sex loci digammum admittunt, quattuor autem respuunt.*) — V. *Knoes* p. 97. *Christ* Proll. p. 160. — Apud Hesiodum vocabulum non reperimus. — In hymni quarti vs. 47 verbum duplicatum ἀποεργμένη digammatis vesti-

---

Paley, Flach 2.), 382: ὧδ' ἔρδειν καὶ ἔργον ἐπ' ἔργῳ (ϝέργον δ' ἐπὶ ϝέργῳ Lennep, v. damnarunt Schœmann, Steitz, Flach 2), 409: μινύθῃ δέ τοι ἔργον (δέ τε Bentley, Hermann, Flach 2, Rzach), 412: μελέτη δέ τοι ἔργον (δέ τε Bentley, spurium dicunt Paley, Flach), 422: ὥριον ἔργον (ὥρια ϝέργα Lennep, Schœmann, Paley, Flach 2, Rzach), 443: ὅς κ' ἔργου (κ' dell. Bentley, Paley, Flach 2, Rzach), 454: πάρα δ' ἔργα βόεσσιν (δ' dell. Lennep, Paley, v. damnavit Flach 2, Rzach), 494: ὁπότε κρύος ἀνέρας ἔργων (ἀνέρα Hermann, Gœttling, Paley, Flach 2, Rzach), 578: ἠώς γάρ τ' ἔργοιο (τ' dell. Paley, Flach 2, Rzach), 579: προφέρει δὲ καὶ ἔργου (δέ τε Bentley, Flach 2).

*) Π 481: φρένες ἔρχαται (Christ εἴρχαται [i. e. εἰργϝαται, cf. Proll. p. 114.], quod etsi Leeuwen recepit, difficultatem non sustulit. Fickium digamma hoc verbo neglectum fugit), Ρ 354: γὰρ ἔρχατο (εἴρχατο Christ, Leeuwen-Mendes, — nihil mutavit Fick), 571: ἥτε καὶ ἐργομένη (ἢ καὶ ἐϝεργομένη Heyne, Bekker, Christ, Fick, Leeuwen-Mendes, — ἢ καὶ ϝεργομένη Wackernagel), ξ 15: χαμαιευνάδες ἐρχατόωντο.

gium testatur. Voci spirantem reddunt *Flach, Fick, Abel*, fugit autem locus *Sterrettium*.

12. ϝεσ* [skr. vas*. — Lat. vestis. — Titt.: ϝεῖμα (T. de Gort. III.), ϝείμας (T. de G. V.). — Hesych. βέστον (aut βέττον), γεῖθρον (?), γέμματα, γέστα, γέστια, γῆμα. — Cf. *Curtius* Et.[5] p. 376. ϝεσθής: apud Homerum, tantum in Odyssea, vau loci duodecim admittunt, tres repugnant.[1]) — V. *Knoes* p. 106. — Apud Hesiodum loco uno vocabulum occurrit, digamma ceterum non requiritur. — V. *Flach* D. D. d. H. p. 37. — In hymno nostro vs. 139 cum *Flachio, Sterrettio, Fickio* et *Abelio* digamma retinendum est: χρυσόν τε ἄλις ἐσθῆτά θ' ὑφαντήν. — ϝεῖμα: In carminibus homericis locis undeoctoginta restitui potest, unus refragatur.[2]) — V. *Knoes* p. 106. — Apud Hesiodum verbum bis occurrit, sed versum, quo verbi spirantem restituere liceret (Sc. 159), damnant *Schlichtegroll, Goettling, Paley* et *Flach*, — alter locus illius verbi digamma spernit.[3]) — Cf. *Flach* l. c. — In hymno nostro ergo cum *Flachio, Sterrettio, Fickio, Abelio* his locis digammum reducere libet: vs. 64: περὶ χροῒ εἵματα καλά, — vs. 164: ζώνην ἰδὲ εἵματα σιγαλόεντα (ubi cod. M. habet ἠδ', quam scripturam *Windisch* ac *Thiele* præferunt), — vs. 171: χροῒ ἕννυτο εἵματα καλά. — ϝέννυσθαι: Apud Homerum locis uno et quadraginta digamma concedi licet, tres loci spiranti restituendo adversari videntur,[4]) sicut monet nos *Knoes* p. 104—105. — In carminibus Hesiodeis codices quattuor locis verbum exhibent, quos omnes ne digammo instruamus nulla res impedit. — Cf. *Rzach* Hesiodd. Unters. p. 45. — In hymno nostro ad vocabulum ubicunque digammate augendum me cohortantur etiam exempla *Flachii, Sterrettii, Fickii* et *Abelii*, qui hæc scripserunt: initio versuum 64 et 172 ϝεσσαμένη, — vs. 171 (qui fugit *Flachium*): αὐτὴ δὲ χροῒ ϝέννυτο ϝείματα καλά, — in forma augmento instructa vs. 86: πέπλον μὲν γὰρ ἔϝεστο, et in vocabulo duplicato vs. 285: καταϝειμένον.

---

[1]) ζ 83: φέρον δ' ἐσθῆτα (φέρον δ' ὕεσιν Fick), ξ 510: οὔτ' ἐσθῆτος (οὐ ϝεσθῆτος Fick), ω 67: ἔν τ' ἐσθῆτι (τ' dell. Bekker, Nauck, v. eiecit Fick).

[2]) η 259: ἔμπεδον, εἵματα δ' αἰεὶ (ἔμπεδα propos. Nauck, recepit Fick).

[3]) Opp. 556: κατὰ θ' εἵματα δεύσῃ (καὶ ϝείματα suspicatur Paley, quod probavit Flach 2.)

[4]) Ξ 383: ἐπεὶ ῥ' ἕσσαντο (ῥ omittunt Heyne, Hoffmann, Bekker, Nauck, Christ, Rzach, Fick, — ἐπεὶ ῥ' ἐϝέσαντο Leeuwen-Mendes) = ω 467, 500.

13. ϝετ* [skr. vat* (vatsas). Lat. vetus. — Titt. ϝέτος (Coll. 1478; 3045; tabb. Heracll. a *Meistero* in Curtii Studiis IV. p. 449—462 editis I, 51; 53), ϝέτεος (Coll. 1151 bis; tabb. Heracll. I, 109; 110; 121; 124; 134; 177), ϝέτει (Coll. 59; 60; tabb. Herr. I, 121; — O. 10 sec. JB.), ϝέτεα (Coll. 1159; 1150; 1151; 1478; — J. A. 68), ϝέτη (Tabb. Heracll. I, 111), ϝέτιjα (Coll. 1267), ϝέτια (Coll. 425; 489), ϝετέων (Tabb. Herr. I, 103; 104; 117; 178), Εὐϝετειρίς (Coll. 1040), δυοδεκαϝετία (T. de Gort. XII), ϝικατιϝέτιες (Coll. 417; 418; 551), διαβέτης (C. J. Gr. 1241; 1242; 1243; 1273; 1432). — Hesych. γέτορ, γέτος. — Cf. homericum (B. 765) οἰέτεας (pro quo *Bekker* ὀϝέτεας scripsit, v. *Hartel* H. St. III. p. 32.). — *Curtius* Et.[5] p. 208.] ϝέτος: Apud Homerum littera vau præter unum [1]) locis omnibus restitui potest. — V. *Knoes* p. 109. — Apud Hesiodum tres loci digamma admittunt, unus autem repugnat.[2]) — V. *Flach* Dial. Dig. d. H. p. 35 et s. — Quæ cum ita sint, hymni nostri vs. 277: ἐς πέμπτον ἔτος αὖτις ἐλεύσομαι etiam si digamma non postularetur, tamen cum *Flachio*, *Sterrettio*, *Fickio*, *Abelio* voci reddendum esset.

14. ϝηλ* [etym.? — Lat. vallus. — Hesych. γάλλοι. — Cf. *Knoes* p. 109. *Curtius* Et.[5] p. 360.] ἀργυρόϝηλος: Ex hoc composito etiam sequitur, ut verbum ἧλος olim a digammo inceperit, quamvis unus apud Homerum locus [3]) repugnet, quare *Bekker* nec in vocabulo duplicato digammum est ausus restituere. Nisi *Fickium* unum illi adstipulati sunt *Christ* (cf. Proll. p. 165) et *Leeuwen-Mendes*. — In carminibus Hesiodeis verbum frustra quæritur. — H. n. vs. 165: ἐπὶ θρόνου ἀργυροήλου digammum, quia apud Homerum vim abiecisse non testantur sat indicia, cum *Fickio* et *Abelio* inserendum duco.

15. ϝιδ* [skr. vid* (vêdmi). — Lat. video. — Inscriptt.: ϝίστορες (*Savelsberg* nro 72, — Coll. 426; 430; 482; 488; 811), ϝίστωρ (Coll. 488 quater), ϝειζώς (Coll. 1158), ϝεῖδυς (Coll. 1346),

---

[1]) B 328: ἡμεῖς τοσσαῦτ' ἔτεα (τοσσαῦτα ϝέτεα Bekker ac Nauck, — Christ mavult τοσάδε ϝέτεα, — Fick scripsit τοσσαῦτ' ἄμμες ϝέτεα, Leeuwen-Mendes τόσσα ϝέτεα).

[2]) Theog. 803: ἐννέα παντ' ἔτεα δεκατῳ (πάντα ϝέτεα Paley ac Flach in editione prima, sed in secunda et in libello «Das dial. Dig. d. H.» inscripto v. damnavit).

[3]) Λ 29: ἐν δέ οἱ ἧλοι (ἐν δέ τε ϝάλλοι Fick).

— βίδεος (C. J. Gr. 1241; 1242; 1255; 1256; 1258), βίδεοι (C. J. Gr. 1268; 1269; 1364), βίδυος (C. J. Gr. 1254), βίδυοι (C. J. Gr. 1270; 1271). — Hesych. βίδην, γισάμεν, γοῖδα, γοίδημι. — V. *Curtius* Et.[5] p. 241 et s. *Brugmann* Gr. d. vergl. Gr. I. p. 68, *Knoes* p. 110.] ϝεῖδος: Digamma suum in carminibus homericis tricies septies tuetur, bis vero abiecisse videtur.[1]) — Cf. *Knoes* p. 119 et s. — In carminibus Hesiodeis litera tribus locis admittitur, quattuor refragantur.[2]) — Cf. *Flach* D. D. d. H. p. 33 et s. — In hymno nostro ubicunque inseri potest: vs. 41: ἡ μέγα εἶδος ἀρίστη, — vs. 82: μέγεθος καὶ εἶδος ὁμοίη, — initio vs. 85: εἶδος τε μέγεθός τε, — vs. 201: ὑμετέρης γενεῆς εἶδός τε φυήν τε, — vs. 241: τοιοῦτος ἐὼν εἶδός τε δέμας τε. — Quare *Flach*, *Sterrett*, *Fick*, *Abel* optimo iure his locis vocabulum digammate instruxerunt. — ϝειδώς, (ϝ)ε(ϝ)ιδυῖα, ϝειδός; — ϝειδώς et ϝειδός: In carminibus homericis digamma restitui potest locis sescentis et duodequadraginta, et nullo est oblitteratum loco. — V. *Knoes* p. 116 et s. — Apud Hesiodum reparari potest participii generis masc. et neutr. formæ digamma locis septem, obstrepere litteræ videtur locus solus.[3]) — Cf. *Flach* D. D. d. H. p. 33. — In hymno nostro vs. 167 *Flach*, *Sterrett*, *Fick* et *Abel* recte οὐ σάφα ϝειδώς scribebant. — Nec non scribi potest vs. 43: Ζεὺς δ' ἄφθιτα μήδεα ϝειδώς, quem versum cum sequente atque antecedente *Ilgen*, *Jenenses*, *Guttmann* et *Abel* sine certo argumento eiecerunt. — ϝειδυῖα: Ubicunque in epica poesi vetustiore pro hac forma *Ahrens* (Rhein. Mus. II. p. 177 et ss.) et *Hoffmann* formam ἰδυῖα restituendam proposuerunt, quorum hominum præstantissimorum alter opinionem his breviter ac plane expressis verbis confirmare tentavit (H. H. 202. §.): «Sunt autem suspicionis tres potissimum causæ. Primum enim hoc participii femininum in Iliade nusquam efficit hiatum, quamvis ante masculinum εἰδώς legatur hiatus

---

[1]) Γ 224: ἀγασσάμεθ' εἶδος (v. secluserunt Bentley, Heyne, Bekker, Christ, Rzach, Fick, Leeuwen-Mendes), ϑ 169: ἄλλος μὲν γάρ τ' εἶδος (partic. τ' dell. Bekker, La Roche, Nauck, Fick, Cauer).

[2]) Theog. 619: ἀγώμενος ἠδὲ καὶ εἶδος (ἀγαιόμενος ἰδὲ ϝεῖδος Flach), 908: πολυήρατον εἶδος ἔχουσα (v. secluserunt Paley, Flach), Opp. 63: παρθενικῆς καλὸν εἶδος ἐπήρατον (π. κᾱλὸν εἶδος πολυήρατον coniecit Hermann, damnavv. v. Paley, Flach), 714: κατελέγχετω εἶδος.

[3]) Opp. 187: σχέτλιοι οὐδὲ θεῶν ὄπιν εἰδότες (v. eiecerunt Heyne, Lehrs, Steitz, Kœchly, Flach 2, Rzach, — ὄπα tentat Paley).

sæpissime. Tum ex his [quos laudaverat A 365, I 128, T 245, Φ 263] quatuor locis in pede quinto, plerumque dactylico, spondeum præbent tres. Accedit, quod ex eodem participio fit adiectivum ἰδυῖα, cf. Σ 380, 484, A 608; quæ ipsa quin antiquitus fuerit participii feminini forma dubitari non potest. Patet igitur omnibus locis restituendum esse hiatum et participium ἰδυῖα.» Cui viro excellentissimo adsensi sunt omnes qui digammum in textum receperunt, aut eius vestigia detexerunt editores. Nec non *Hartel* (H. St. III. p. 38 et s.) et *G. Meyer* (p. 483) illi adstipulantur. Denique *Knoes* (p. 117) hæsitat. Uno enim loco formam ἰδυῖα metrum non admittit.[1]) Sed fortasse omnibus locis forma (ϝ)εϝιδυῖα scribi potest, cuius digammum initiale sicut in verbis ϝέϝοργα vel ϝέϝολπα prius evanuisse statuamus, quam mediale. Qua sententia ceterum non contradicere videor illi doctrinæ, quæ litteram mediam prius quam initialem universe exstinctam esse nobis suadet. — In Hesiodum formam ἰδυῖα inducebant *Schoemann, Paley, Flach* et *Rzach,* quamvis unus locus restituendo obstet.[2]) — H. quarti vs. 44 pro κέδν' εἰδυῖαν κεδνὰ ἰδυῖαν, vs. 134 pro κέδν' εἰδυίῃ κεδνά ἰδυίῃ proposuit *Hoffmann,* quæ a *Windischio* (p. 24) et *Gemollio* (p. 264) levibus argumentis repudiata sunt. Utroque loco *Thiele* (p. 21), *Flach, Sterrett, Fick* Hoffmannum secuti sunt, *Abel* vero solum vs. 134, — nam vs. 44, sicut supra indicavi, eliminandum censuit. — ϝείδεα: in carminibus homericis digammo augeri potest locis undetriginta, unus locus autem litteram spernit.[3]) — V. *Knoes* p. 117 et s. — In carminibus hesiodeis in hoc verbum nusquam incidi. — In hymno nostro cum *Flachio, Sterrettio* (qui autem male ϝῄδει scripsit) *Fickio* et *Abelio* fine vs. 207 scribendum est: οὐδέ τι ϝείδει. — ϝίδον, ϝιδοῦσα: Ratione *Jebbii* (Bentley p. 148) digamma stirpis ϝιδ * apud Homerum locis quingentis septuaginta sex restitui potest. Ratione *Knoesii* (p. 112—114) loci unus et quinquaginta [4]) spirantem respuunt ex-

[1]) P 5: οὐ πρὶν εἰδυῖα τόκοιο (ubi Flach Das nachhes. Dig. p. 16 πρίν γε ϝιδυῖα, Hartel l. c. ὑϊδυῖα maluerunt).

[2]) Theog. 887: πλεῖστα θεῶν εἰδυῖαν (τε ἰδυῖαν Schœmann, Flach, Rzach, qui etiam ϝεϝιδυῖαν restitui posse monet).

[3]) ψ 29; Τηλέμαχος δ'ἄρα μιν πάλαι ᾔδεε ἔνδον ἐόντα (ϝείδη πάλαι Bekker HBl. II. p. 24., Τηλέμαχος δὲ πάλαι μιν ἐϝείδεε Fick).

[4]) Θ 453: πόλεμόν τ' ἰδέειν, δ 475 ε 41, 114 ζ 314 η 76 ι 532 legitur φίλους τ' ἰδέειν, ϑ 410: ἄλοχόν τ' ἰδέειν, quibus locis a Bekkero, Nauckio par-

ceptis figuris ἔξιδεν, εἴσιδον, ἐσίδεσκε, εἰσανιδών etc. — In carminibus Hesiodeis restituere licet locis quindecim, refragantur autem

---

ticula τ' deleta est. Knoes coll. vss. λ 142 et π 144 pro ἰδέειν proposuit ἰδεῖν, quem in hac re Christ — qui infinitivi formam -εειν ubique reprehendit (cf. Proll. p. 145—147) — Fick et Leeuwen-Mendes secuti sunt. Nec non Rzach Θ 453 Eustathii lectionem τε ἰδεῖν recepit. — Loci, qui restant, sunt A 203: ἦ ἵνα ὕβριν ἴδῃς (ὁρᾷς Bentley, — Christ tentat ἦ ὕβριν Ϝιδέμεν, Leeuwen-Mendes ἦ ὕβριν 'Ϝείδησθ', vGendt ἦ ἵνα Ϝέργα Ϝίδῃς, Fick ἦ ὕβριν Ϝίδεαι), B 82: νῦν δ' ἴδεν ὅς (δὲ Ϝίδ' Bentley, Hoffmann, Bekker, Nauck, Christ, — δ'ἔϜιδ' Leeuwen-Mendes, — v. eiecit Fick), 269: ἀχρεῖον ἰδὼν (ὁρῶν Bentley, Christ, — ἄχρεια Fick), Γ 224: εἶδος ἰδόντες (v. eiecerunt Bentley, Heyne, Bekker, Christ, Rzach, Stier, Fick, Leeuwen-Mendes), 453: εἴ τις ἴδοιτο (εἴ κε Ϝίδοιντο Bentley, εἴ γε coniecit Nauck, v. eliminavit Fick, εἴ Ϝ'ἐϜίδοντο Herwerden, Leeuwen-Mendes), Δ 232: σπεύδοντας ἴδοι (ὅρα Bentley, ὅρη Heyne, σπεύδοντα Ϝίδοι Wakefield, v. eiecit Fick), 374: οἵ μιν ἴδοντο (οἵ Ϝε Ϝίδοντο Bentley, Bekker, Ϝ' ἐϜίδοντο Leeuwen-Mendes) = η 322, Δ 240: μεθιέντας (μεθιέντα c. Ven. Leeuwen-Mendes, v. eiecit Fick), 508: ἐκκατιδὼν (ἐκκαθορῶν Bentley, ἐκπροϜιδών Naber, ἐκ τὰ Ϝιδὼν tentat Leeuwen-Mendes, ἐκ καϜιδών Fick, cf. formam Hesiodeam καυάξαις) = Η 21 (ubi Nauck ἐκκατιών), — E 166: τὸν δ' ἴδεν Αἰνείας (δὲ Ϝίδ' Bentley, Heyne, Hoffmann, Christ, — δ' del. Bekker, τὸν δ' ἔϜιδ' Nauck, Fick, Leeuwen-Mendes) cui simillimus locus E 565; — M 333: εἴ τιν' ἴδοιτο (ὁρῷτο Heyne, v. eiecit Fick), 389: ἦ ῥ' ἴδε (ῥ' dell. Heyne, Hoffmann, Bekker, Nauck, Christ, Rzach, Fick, Leeuwen-Mendes), Ξ 294: ὡς δ' ἴδεν (ὡς δὲ Ϝίδ' Hoffmann, Bekker, Christ, — δ' ἔϜιδ' Nauck, Fick, Leeuwen-Mendes), O 155: οὐδέ σφωιν ἰδών (σφωε Heyne, Bekker, Nauck, Christ, Rzach, Fick, σφε Leeuwen-Mendes), X 450: δεῦτε, δύω μοι ἕπεσθον, ἴδωμ' (ἕπεσθε, Ϝίδω Bentley, Bekker, Christ, Fick, Leeuwen-Mendes), Ω 337: μήτ' ἄρ τις ἴδῃ (μή τίς Ϝε Ϝίδῃ Bentley, Cobet, Leeuwen-Mendes), β 152: ἐς δ' ἰδέτην (δὲ Ϝίδον coniecit Nauck, δ'ἔϜιδον Fick), γ 233: νόστιμον ἦμαρ ἰδέσθαι (ἵκεσθαι male Fick) = ϑ 466. — γ 372: θάμβος δ'ἕλε πάντας ἰδόντας ('Αχαίοις Fick), δ 556: τὸν δ' ἴδον (δ' dell. Bekker, Nauck, Fick), ε 209: ἱμειρόμενός περ ἰδέσθαι (ἵκεσθαι Fick), 220: νόστιμον ἦμαρ ἰδέσθαι (ut supra Fick), 486: τὴν μὲν ἰδών (δὲ Bekker, Nauck, Fick), ζ 160: οὐ γάρ πω τοιοῦτον ἴδον βροτὸν ὀφθαλμοῖσιν (τοιοῦτον ἐγὼ ἴδον scripsit Nauck, qui etiam proposuit τοιόνδε ἴδον βροτὸν probante Fickio), 311: ἦμαρ ἴδηαι (ἵκηαι Fick), η 234: εἵματ' ἰδοῦσα (Ϝέμματα κάλλα Fick), ι 143: προυφαίνετ' ἰδέσθαι (vs. eiecit Fick, sed si placet, legas *οὐ δὲ προέφαινε Ϝιδέσθαι* coll. η 102, τ 25), κ 44: ἀλλ' ἄγε θᾶσσον ἰδώμεθα (ὀρεώμεθα Fick), λ 522: δὴ κάλλιστον ἴδον (κάλλιστόν γε Nauck, vs. eiecit Fick), ν 215: ἀλλ' ἄγε δὴ τὰ χρήματ' ἀριθμήσω καὶ ἴδωμαι (ἀλλ' ἄγ' ἀριθμήσω τὰ χρήματα ἠδὲ Ϝίδωμαι Fick, qui hoc modo hiatum creavit), ρ 327: αὐτίκ' ἰδόντ' (αὖθι vel αἶψα voluit Bekker HBl. I. p. 275, v. eiecit Fick), σ 375 et 379: τῷ κέ μ' ἴδοις (μ' dell. Bekker, Nauck, Fick), τ 567: ὅτε κέν τις ἴδηται (τίς κε Ϝίδηται Knoes), φ 122: τάφος δ'ἕλε πάντας ἰδόντας ('Αχαίοις Fick cum schol. BL ad I 293) 228: μή τις

loci duo.[1]) — V. *Flach* D. D. d. H. p. 33. — H. n. vs. 56: τὸν δὴ ἔπειτα ἰδοῦσα, vs. 181: ὡς δὲ ἴδεν (δ' εἶδεν cod. M., sed nihil ad rem), vs. 185: θεὰ ἴδον ὀφθαλμοῖσιν, et initio vs. 205: θαῦμα ἰδεῖν. — Quibus locis ergo *Flach, Sterrett, Fick, Abel* digamma non iniuste restituerunt. — ϝοῖδα: apud Homerum spirantis vim locis septuaginta sex defendit, novem autem digamma aspernatur.[2]) Cf. *Knoes* p. 114 et s. — Apud Hesiodum digamma suum constanter recipit. — V. *Flach* D. D. d. H. p. c. — Nec non in hymno nostro digamma restituentibus *Flachio, Sterrettio, Fickio, Abelio* locus quidam difficultatem paravit, videlicet vs. 113: καὶ ἡμετέρην σάφα οἶδα et vs. 116: καὶ ὑμετέρην εὖ οἶδα. — ϝινδάλλομαι: apud Homerum locis, quibus codices exhibent, quattuor a *Bekkero, Christio, Fickio, Leeuweno* ac *Mendesio* restitutum est littera vau. — Cf. *Knoes* p. 120. — Apud Hesiodum non videmus vocem. — Quæ cum ita sint, h. n. vs. 178: εἴ τοι ὁμοίη ἐγὼ ἰνδάλλομαι digammum *Fick* et *Abel* recte reparabant; *Flachium* et *Sterrettium* — mirum est — fugit id verbum, quod explicare prætermisit etiam *Eberhard*.

16. ϝικ* [skr.? — Ad verbum εἴκω, quod olim a digammo incipiebat, referunt vocabulorum εἶκε, ἔοικα etc. stirpem *Bekker* H. Bl. I. p. 137 et *Curtius* Et.[5] p. 663. Ad stirpem jικ* retulerunt *Hartel* H. St. III. p. 72 et *Knoes* p. 159—162, qui nihilosecius haud probandum putavit stirpem a palatali spirante incipientem, cum p. 161 ita prolocutus esset ac quid sentiat nesciret: «Certe audacius sit ex his [ab illo adlatis] locis digamma verbo illi adhæsisse conicere.»] ϝεϝίσκω: in carminibus homericis digamma locis decem admittitur, quattuor autem neglectum videmus.[3]) — V. *Knoes* p.

ἴδηται (ἴκηται Fick, forte μή σε ϝίδῃ τις?), ω 491: ἐξελθών τις ἴδοι, — 504: τὴν μὲν ἰδών (τὴν δὲ Nauck cum paucis codd.).

[1]) Opp. 701: ἀμφὶς ἰδών (ἀμφιιδών commendarunt Heyne, Buttmann, edidd. Flach, Rzach; ἀμφι ϝιδών Paley), 738: πρίν γ' εὔξῃ ἰδὼν ἐς καλὰ ῥέεθρα (ἰὼν coniecit Flach).

[2]) Z 367: οὐ γάρ τ' οἶδ' ἤ (τ' dell. Hoffmann, Bekker, Nauck, Christ, Fick, Leeuwen-Mendes), Λ 792: τίς δ' οἶδ' εἰ (δ' dell. Heyne, Hoffmann, Bekker, Nauck, Christ, Fick, Leeuwen-Mendes), idem O 403, Π 860, β 332, γ 216; — T 421: εὖ νύ τοι οἶδα καὶ αὐτός (εὖ νυ καὶ αὐτὸς ϝοῖδα Hoffmann, εὖ νυ τὸ ϝοῖδα Bekker, Nauck, Christ, Leeuwen-Mendes, v. eiecit Fick), Σ 185: οὔτ (vel οὐδ') οἶδε Κρονίδης (οὐ Heyne, Leo Meyer, Leeuwen-Mendes, v. damnant Hoffmann, Fick), ρ 573: λυγρ' ἔχω· οἶσθα (v. eiecit Fick).

[3]) Φ 332: δινήεντα μάχῃ ἠΐσκομεν (ἐϝεϝίσκομεν Bentley, Nauck, Christ,

164 et s. — Apud Hesiodum spirantem semper tuetur. Cf. *Flach* D. D. d. H. p. 36. — Hymni n. vs. 109: τί μ'ἀθανάτῃσιν ἐΐσκεις *Flach, Fick, Abel* recte ἀθανάτῃσι ϝεϝίσκεις, *Sterrett* male ϝεΐσκεις scripsere. — ϝεϝικυῖα: hanc formam pro ea εἰκυῖα restitui iubet apud Homerum *Gustavus Meyer* p. 483, — quod etsi locis septemdecim fieri potest, tamen tribus repugnat.[1]) — Cf. *Knoes* p. 164. — Apud Hesiodum huius participii forma generis feminini nobis non occurrit. — Quam ob rem *Fick* et *Abel*, cum h. n. vs. 153: γόναι ϝεϝικυῖα θεῇσι scripserint, non erraverunt, sicut *Flach* et *Sterrett*, qui ϝεικυῖα scripsere. Locus longe corruptissimus est vs. 136 et s., quos codd. DELM sic exhibent:

οὔ σφιν ἀεικελίη νυὸς [νηὸς M] ἔσσομαι, ἀλλ' εἰκυῖα
εἴ τι [τοι ELM] ἀεικελίη γυνὴ ἔσσομαι [ἔσομαι D] ἠὲ καὶ οὐχί.

Classis Parisina unum solum versum habet pro duobus:

οὔ σφιν ἀεικελίη γυνὴ ἔσσομαι, ἠὲ καὶ οὐχί,

quod probaverunt *Ruhnken* (nisi quod γυνή in νυός emendavit), *Flach, Fick, Abel.* Contra *Gemoll* solum versum primum in textum recepit, alterum autem damnavit. Versuum alteruter sine dubio eiiciendus est, nam prioris versus sententia prope eadem est, quæ posterioris. Ipse *εἰκυῖα* ex verbis ἠὲ καὶ οὐχί corruptum esse compertum habeo, cum vox εἰκυῖα ceterum non sit voci ἀεικελίη bene opposita, quoniam hæc habet notionem *indigna*, illa vero semper *similis* et nusquam *digna* significat. — ϝεϝοικώς: scribi potest apud Homerum omnibus, quibus inveniatur, locis. — Cf. *Knoes* p. 163. — Apud Hesiodum unus tantum locus repugnat.[2]) — V. *Flach* libr. cit. p. 36. — Quæ cum ita sint, in h. n.

Rzach, Fick, Leeuwen-Mendes, — ϝηϝίσκομεν male Bekker), δ 247: καταχρύπτων ἤισκεν (ἤϝισκεν Bekker, ἐϝέϝισκεν proposuit Nauck et in textum recepisset, nisi vs. interpolatum censuisset, qua in re illum secutus est Fick), ι 321: ἄμμες ἐΐσκομεν (ἐϝίσκομεν Bekker, Fick), λ 363: σ' ἐΐσκομεν (ἐϝίσκομεν Bekker, σε ϝίσκομεν Fick).

[1]) Ψ 66: κάλ' εἰκυῖα (ἰκυῖα Hoffmann, Bekker, Christ, ἐϝέϝικτο Fick, Leeuwen-Mendes), β 383: Τηλεμάχῳ δ'εἰκυῖα (δ' omm. octo ll., quos sequuntur Bekker, Ameis, La Roche, Abel, cett. edd.), ε 337: αἰθυίῃ δ'εἰκυῖα (vs. eiecerunt Ameis, Nauck, Fick, Cauer). Mitto formam εἰοικυῖαι (Σ 418), quam sec. Nauckium et G. Meyer editores in ϝεϝικυῖαι emendaverunt.

[2]) Opp. 235: τίκτουσιν δὲ γυναῖκες ἐοικότα τέκνα γονεῦσι (τίκτουσιν δὲ γονεῦσι

versum 55: δέμας ἀθανάτοισιν ἐοικώς cum *Flachio, Sterrettio, Fickio, Abelio* digammum inferre propono. Nec verba duplicata digammo restituendo adversari videntur, qua re cum illis viris doctissimis vs. 136: ἀϝεικελίῃ (quod fugit *Sterrettium*), vs. 219: ἐπιϝείκελον, vs. 279: θεοϝείκελος restituo.

17. ϝιλ* [skr. vil*? — Cf. *Oscar Meyer:* Quæstiones Homericæ. Bonnæ 1868. p. 1—25.] ϝίλιος: In carminibus homericis gammum recipit locis dicentum quattuordecim, non accipit quater et decies.*) — V. *Knoes* p. 181 et s. — Scilicet in carminibus Hesiodeis verbum non occurrit. — H. n. vs. 280: αὐτίκα μιν ποτὶ Ἴλιον ἠνεμόεσσαν digamma requiritur. Adde, quod legitur apud *Knoesium* p. 97: «Figura ποτί nusquam, quod viderim, vocabulum a vocali incipiens antecedit». Rectam ergo rationem secuti sunt *Flach, Sterrett, Fick, Abel,* cum ϝίλιον scripserint.

18. ϝισϝ* [skr. visva*. — Inscrr. ϝίσαρχος (Coll. N. 791h), ϝισοδίκω (Coll. N. 571a), ϝισοκλέεις (Coll. 914IV), ϝισοκλεῖς (Coll. 977), ϝισόκλια (Coll. 978), ϝισοτέλιαν (Coll. 806 bis; 936; 938; 940; 941; 944; 946; 947; 948; 951; 952; 953 bis; 954; N. 747d; N. 747e; N. 956a ter), ϝισοπρόξενον (Coll. 1153), ϝισοδαμιωργόν (Coll. 1153), ϝίσϝαι (G. 82 p. JB), ϝίσϝας (O. 10. p. JB), ϝίσϝον (B. 2 ex *J. Baunack* und *Th. Baunack:* Die Inschrift von Gortyn. Leipzig

---

ϝεϝοικότα τέκνα γυναῖκες coniec. Paley, quod probavit Flach 2, nisi pro γονεῦσι codd. M. B. auctoritatem secutus τοκεῦσι scripserit).

*) E 204: ὡς λίπον αὐτὰρ πεζὸς ἐς Ἴλιον (ὡς ἔλιπον, πεζὸς δ' ἐς ϝίλιον tentaverunt Leeuwen ac Mendes, v. eiecit Fick), Z 286: ἀλλ' ἐπὶ πύργον ἔβη μέγαν Ἰλίου (ἐπὶ τεῖχος ἔβη μέγα ϝιλίου Naber, μέγαν Ϝιλίω Fick, mitto coniecturam levissimam Leeuweni ac Mendesi), 493: πᾶσιν, ἐμοὶ δὲ μάλιστα, τοὶ Ἰλίῳ ἐγγεγάασιν (πᾶσι, μάλιστα δ'ἐμοί, τοί Hoffmann, Bekker, Nauck, Christ, Fick, Leeuwen-Mendes), H 345: γένετ' Ἰλίου (γένετ' Ϝιλίῳ Fick, 'πλέτο ϝιλίου coniec. Leeuwen-Mendes), Λ 349: Ἀχαιικὸν Ἰλιόθι πρό (Ἀχαιῶν Bentley, Leeuwen-Mendes, v. eiecit Fick), P 144: σὺν λαοῖσι, τοὶ Ἰλίῳ (λαοῖς, τοι Bentley, Heyne, Hoffmann, λαοῖς Bekker, Fick, λαοῖσ' οἱ proposuit Nauck, receptum est a Leeuweno ac Mendesio), Σ 270: ἀφίξεται Ἴλιον ἱρήν (v. eiecerunt Fick, Leeuwen-Mendes), Φ 81 et 156: ὅτ' ἐς Ἴλιον (ὅτε Bentley, Bekker, Leeuwen-Mendes, ὅτ' ἐς Ϝίλιον Fick, qui v. 156. damnavit), 128: κιχείομεν Ἰλίου ἱρῆς (κιχείω ϝιλίου del. v. 129 Naber, κιχήετε ϝιλίου tentant Leeuwen ac Mendes, Ϝιλίω Fick), Ω 67: οἳ ἐν Ἰλίῳ (ἐν dell. Heyne, Bekker, Fick, Leeuwen-Mendes), ϑ 578: ἠδ' Ἰλίου (καὶ Bekker, Fick, ἢ cod. Vind.), ξ 238: ἡγήσασθαι ἐς Ἴλιον (ἡγήσασθ' Bekker, Fick), ρ 104: ἅμ' Ἀτρείδῃσιν ἐς Ἴλιον (Ἀτρείδῃς Bekker, v. eiecit Fick).

1885. p. 167.), ϝισϝόμοιρον (T. de Gort. X. et G. 79 sec. JB.), ἐϝείσης (Coll. 68). — Hesych. γισγόν, βίωρ. — Cf. *Curtius* Et.[5] p. 378.] ϝῖσος: Apud Homerum digammum recipit locis uno et sexaginta, abiecisse videtur octies.[1]) — Cf. *Knoes* p. 129 et s. — Apud Hesiodum octo locis restituendo nil obstat, duo loci tamen refragantur.[2]) — V. *Rzach* Dial. d. Hes. p. 385. — In hymno nostro vs. 214: καὶ ἀγήρως (ubi solum cod. D ἀγήραος exhibet) ϝῖσα θεοῖσιν scribendum est secundum *Flachium, Sterrettium, Fickium, Abelium.*

19. ϝιστ* [skr.? — Lat. Vesta. — Inscr. ϝιστίαι (? Coll. †223), ϝιστίαυ (Coll. 1203). — Hesych. γιστία] ϝιστία: Digamma huius stirpis, nisi in verbis duplicatis ἀνέστιος, ἐφέστιος, apud Homerum et Hesiodum nusquam non servatum est. — V. *Knoes* p. 131. — H. n. initio vs. 22: Ἱστίῃ, ἣν πρώτην τέκετο κ. τ. λ. legitur. Digammum iure vocabulo reddiderunt *Flach, Sterrett, Fick, Abel.*

20. ϝοικ* [skr. vēçá-s, vēç-jam. — Lat. vicus. — Inscrr.: ϝοίκωι (Coll. 60.), ϝοικίας (Coll. 937; 719 bis; 939; T. de Gort. V.), ϝυκίας (Coll. 380; 492; 493; 734; N747d; N747e; 806; 807; 808 bis; 812; 935; 936; 941; 944; 947; 951; 952; 953: 954; N956b; N956c; 946 bis; 948 bis), ϝοικίαν (I. A. 544; — G. 83 p. JB), ϝοικέαν (T. de G. II bis), ϝοικίαι (Coll. 1154), ϝοικίων (T. de G. IV), ϝοικεύς (T. de Gort. II; IV), ϝοικέος (T. de Gort. II; III; IV bis; — L. 2 p. JB., G. 80 p. JB), ϝοικῆι (Coll. 3045), ϝοικέα (T. de Gort. II bis; III bis; IV), ϝοικέας (T. de Gort. IV), ϝοικηταῖς (Coll. 1478.), ϝοικιατᾶν (Coll. 1478.), ϝυκέτας (Coll. N499a), ϝυκέταν (Coll. N497; 500; 501), ϝοικέοντος (Coll. 1478), ϝοικέοιεν (Coll. 3208), ϝοικιόντες (G. 83. p. JB), ϝεϝυκονομειόντων (Coll. 488), ϝοικυπολι... (Coll. 1267), ϝοικυπόλις (Coll. 1267 bis), ϝοιϙοδομίας (G. 52 p. JB), ϝοικόπεδον (G. 83 p. JB), ϝοικοσθένειος (Coll. 934), ἐνϝοικέν (G. 80 p. JB), ἀπιϝοικία (Coll. 1478.), ἐπίϝοιϙον (Coll. 1478

---

[1]) E 467: ὄντ' ἶσον (ὂν ϝῖσον Bentley, Hoffmann, Bekker, Nauck, Christ, Fick, Leeuwen-Mendes), I 142: δέ μιν ἶσον (δέ ϝε Heyne, Bekker, Fick Leeuwen-Mendes), Ψ 736: ἄεθλια δ' ἶσ' ἀνελόντες (ἄεθλα δέ Bentley, Hoffmann, Bekker, Nauck, Christ, Fick, Leeuwen-Mendes), — [Λ 705] ι 42 et 549: κίοι ἴσης (αἴσης Bentley, — Fick solum v. 549 mutavit, nam Λ 705 et ι 42 eiciendum censuit), β 203: οὐδέ ποτ' ἶσα (αἶσα Bentley οὐδ' ἀπότεισα Fick), λ 484: ἐτίομεν ἶσα (ἔτειον ϝίσσα Fick).

[2]) Opp. 533: βροτῷ ἶσοι (v. eiecit Flach), 752: δυωδεκάμηνον· ἶσον (v. damnaverunt Paley, Flach, — cf. *Paulson* I. p. 126.).

is), τῶπιϝοίϙωι (Coll. 1478), ἐπιϝοίϙων (Coll. 1478 quinquies), ἐπιϝοίϙοις (Coll. 1478), ἐπιϝοίϙους (Coll. 1468 bis), καταϝοικιδέσθαι G. 82 p. JB), μεταϝοικέοι (Coll. 1479), Ὀνασίϝοικος (Coll. 27; 83), πεδάϝοιϙοι (I. A. 35), πεδάϝοικοι (I. A. 40), Στασίϝοικος (Coll. 93), Στασιϝοίκω (Coll. 183), Στασιϝοίκων (Coll. 27), — βοικίαρ Coll. 1172). — Nihil præbet Hesych. — V. *Curtius* Et.[5] p. 63.] Apud Homerum stirps ϝοικ* calculis a me subductis locis ucentis sexaginta duobus digammi vestigium servasse, locis triginta septem destrinxisse videtur. — ϝοῖκος: Apud Homerum — præsertim in Odyssea — digamma neglectum est locis viginti sex,[1]) qua de re cf. *Knoes* p. 135—136. — Apud Hesiodum admittitur digamma locis uno et viginti, restituendo difficultatem parant loci duo.[2]) — V. *Flach* D. D. d. H. p. 31. et s. — H. n. s. 30: καί τε μέσῳ ϝοίκῳ scribendum censeo cum *Flachio, Sterrettio, Fickio, Abelio.*

---

[1]) A 15: εὖ δ' οἴκαδ' ἱκέσθαι (καὶ ϝοίκαδ' Bentley, Heyne, Hoffmann, Bekker, Christ, Fick: εὖ δ' ἀπονέεσθαι coniecit Nauck, ἐκπέρσασι πόλιν Πριάμοι' ὖ ϝοίκαδ' ἱκέσθαι male Suringar, εὖ δ' Ἄργος proposuit ceterum Bentley), I 364 et 391: καὶ ἔτ' οἴκοθεν (ἔτ' dell. Heyne, Hoffmann, Bekker, Nauck, Fick, Leeuwen-Mendes), Ω 572: δ' οἴκοιο (δὲ δόμοιο Hoffmann, Fick, — Leeuwen-Mendes — quorum suspicionem mitto, — δὲ θρόνοιο Bentley), β 52: μὲν ἐς οἶκον (ἐς dell. Bekker, Fick), δ 596: κέ μ' οἴκου (με ϝοίκου Bekker, v. eiecit Fick), η 326: ἀπήνυσαν οἴκαδ' ὀπίσσω (v. eiecit Fick), ι 530: πτολιπόρθιον οἴκαδ' ἱκέσθαι (πτολίπορθον sex codd., quod receperunt Bekker, Fick, — ἀπονέεσθαι proposuit Nauck), κ 35: καὶ ἄργυρον οἴκαδ' ἄγεσθαι (ἄσκῳ ἄγεσθαι [!] Fick), ν 42: ἀμύμονα δ' οἴκοι ἄκοιτιν (δ' ἔνδον Fick), 121 et 305: ὤπασαν οἴκαδ' ἰόντι (δῶκαν Bekker H. Bl. 1. p. 317, Fick, οἴκαδ' ὄπασσαν suspicatur Nauck), 125: αὖτ' οἶκον (αὖ cod. A. adsumpserunt Bekker, Nauck, Fick), ξ 318 et ρ 84: ἦγεν ἐς οἶκον (ἦγε δόμονδε coniecit Nauck, εἰς δόμον ἄγε Fick), ο 21: κείνου βούλεται οἶκον ὀφέλλειν (v. eiecit Fick), 66: ἐέλδεται οἴκαδ' ἱκέσθαι (ἀπονέεσθαι suspicatur Nauck, v. eiecit Fick), 436: μ' οἴκαδ' (vel δ' οἴκαδ' codd., sed v. l. οἴκαδ', quam secuti sunt Bekker, Nauck, v. damnavit Fick), π 70: ὑποδέξομαι οἴκῳ (ἔνδον Fick), 463: εἰρύαται οἴκαδ' ἰόντα (εἴρυνται vult Nauck, v. eiecit Fick), σ 419: κατακείομεν οἴκαδ' ἰόντες (κείωμεν Fick), υ 232: ἐλεύσεται οἴκαδ' Ὀδυσσεύς (ἔνθαδ' coniec. Nauck, recepit Fick), φ 211 et χ 35: ὑπότροπον οἴκαδ' ἱκέσθαι (ἔνθαδ' Bekker H. Bl. I. p. 317, αὖτις Fick, ἀπονέεσθαι tentavit Nauck), ψ 8: οἵ θ' ἑὸν οἶκον (οἵ ἑὸ suspicatur Nauck, probavit Fick). ω 208: ἔνθα οἱ οἶκος ἔην *(δόμος ϝοι?).*

[2]) Opp. 376: πάις εἴη πατρώιον οἶκον (πάις ϝοῖκον πατρώιον εἴη Paley, Flach), 632: ἐντύνασθαι ἵν' οἴκαδε (ἐντύνασθ' ἵνα Heinrich, Lennep, ἐντύνειν ἵνα Paley, Flach 2).

21. ϝοιν* [skr.? — Lat. vinum. — Titt.: ϝοίνωι (Coll. 73; tit. de Gort. X.), ϝοίνων (Coll. N791d), ϝοινίας (Coll. N791d), ϝοινιάδαι (Tudeer p. 36), Βοινοβίου (C. I. Gr. 2576), Βοίνοπα (C. I. Gr. 2554), Βοινε... (Tudeer p. 15.) — Hesych. γοῖνος, γοίνακες, γοινάρυτις, γοινέες. — V. *Curtius* Et.[5] p. 390.] Verbum in hymno nostro vs. 204 quod legitur duplicatum ἐπι-οινοχοεύοι digammi vestigium prodit, quare optimo iure digammum flagitaverunt *Knoes* (p. 138), *Flach, Sterrett, Fick, Abel.*

b) *Quibus locis digamma neglectum statuendum sit?*

1. ϝεσ* [V. p. 22] ϝεῖμα: Vocis digamma, cui hymni nostri locis tribus ius suum reddi poterat, bis neglectum etiam videmus; vs. 85: εἶδός τε μέγεθός τε καὶ εἵματα σιγαλόεντα, ubi *Flach* particulam delendam esse censuit, quod ab *Abelio* (p. XVII) recte reprehensum mihi videtur sicut *Fickii* μέγεθός τ' ἰδέ. Violentior est mutatio, quam fecit comprobante Hermanno *Matthiae* coll. ω 253 in εἶδος καὶ μέγεθος καὶ εἵματα. Adsentiri ergo debemus *Abelio*, qui nullis machinis hoc loco digamma vocabulo ϝείματα reddi posse arbitratus est. — Alter locus qui sane non facilius sanari potest est vs. 232: σί·τῳ τ'ἀμβροσίῃ τε καὶ εἵματα καλὰ διδοῦσα, ubi digammum nullo modo restitui potest. Quamquam ἀμβροσίῳ καὶ εἵματα coniecit *Hermann*, probandæ coniecturæ denique repugnat E 341: οὐ γὰρ σῖτον ἔδουσ' οὐ πίνουσ' αἴθοπα οἶνον, quem ad locum a schol. B hæc recte adnotatum reperimus «ἀλλ' ἀμβροσίαν», unde σῖτος discrepare ab ἀμβροσία satis elucet. — *Flach* et hic particulam τε ante καὶ delendum, *Fick* ἰδὲ scribendum proposuerunt.

2. ϝιδ* [V. p. 23] ϝίδον: habemus indicia digammi cum servati, tum neglecti; vs. 256: τὸν μὲν ἐπὴν δὴ πρῶτον ἴδῃ et vs. 278: ἐπὴν δὴ πρῶτον ἴδῃς. Utroque loco poetam scripsisse δὴ πρῶτα *Flach, Sterrett, Fick* contenderunt, ceterum *Sterrett,* — necnon *Abel* — etiam τὰ πρῶτα probabilem coniecturam esse suspicati sunt.

3. ϝι* [skr. vi*. — Lat. vis. — Titt. ϝιφιάδαν (Coll. 488 ter), ϝιφιάδας (Coll. 488 quater), ϝιφικράτιδας (Coll. 713a), ϝίφιτος (Coll. 3133). — Cf. *Curtius* Et.[5] p. 389.] ϝίφια: Apud Homerum digamma huius vocis non solum ubique restitui potest, sed etiam necessario requiritur. — V. *Knoes* p. 128. — Apud Hesiodum vocem non invenimus. — H. n. vs. 169 legitur: βοῦς τε καὶ ἴφια μῆλα

ubi particulam τε omittendum suaserunt *Hoffmann, Flach, Fick, Eberhard*, in textu relinquendum et *Thiele*, et *Sterrett* et *Abel.*

c) *Quae in hymno quarto verba iam aetate carminum homericorum, i. e. Iliadis et Odysseae, digammum amiserint?*

Huc primum verba, quæ a litteris δϝ vel ϝρ vel σϝ olim inceperint, quorumque spirantem iam in carminibus homericis redintegrari vetem, referenda censeo. Cuius rei habeo argumenta hæc. Initium enim verborum a digammo cum alia consonante iuncto incipientium quam rarissime breves in thesi syllabas produci ex locis, qui a *La Rochio* (Hom. Untersuchungen, Leipzig 1869) et *Knoesio* (in libro sæpissime laudato) congesti sint, satis elucet; nec non digamma sæpe ea conditione neglectum esse videtur. Deinde ne digamma in carminibus recitandis antecedenti litteræ δ vel σ aut sequenti litteræ ρ facillime se applicare potuisse putemus, nil est, quod impedit. Ceterum pauca sunt exempla, quæ digammum cum littera ρ aut σ coniunctum fuisse declarent.[1]) Adde, quod etiam in oratione soluta consonas aliquas ad coniunctas attrahere vulgo solebant, cuius rei est exemplum thessal. ττολίαρχοι et ἀρχιττολιαρχέντος (Coll. 1330); quo magis ergo versibus sponte sua ad numeros aptos venientibus hæc fieri poterant! Quare neque δϝεινός, neque ϝράπις, neque σϝείω[2]) aliaque nec in carminibus homericis edi probo. Ceterum in hymno nostro exigui momenti est hæc quidem quæstio, cum nullo requiratur loco digamma. Attende, quæso, tibique persuadeas:

Vs. 193: δείδιθι (antecedit μετὰ φρεσί), 194 δέος (anteeunte οὐ γάρ τοί τι). Vocabula referri possunt ad radicem δϝι*. [Cf. tit. Δϝεινία (Coll. 3114). Hesych. δεδροικώς (?). V. *G. Meyer* Gr. Gr.[2] pp. 235 et 483.] Nec δϝείδιθι, nec δϝέος scribi admittit metrum. Scribi poterat priori loco cum editoribus Lugdunensibus δέδϝιθι, sed tunc ne ξένϝος quidem restituendum moremur. — Cf. *Knoes* p. 278—280.

---

[1]) Ex titulis omnino hæc collegi: ϝρήτας, ἔϝρεξα, εὐϝρητάσατυ, ἐϝρητάσατυ, προϝρήταστα, ϝράτρα (hoc sæpissime). — Cf. etiam formas ϝίσϝαι et similia sub Nr. 18.

[2]) Stirpibus σϝαδ*, vel σϝε* res aliter se habet. Nam hic litteram σ prius quam digamma evanuisse, et ideo spirantem diutius viguisse consentaneum est.

Vss. 105 et 260: *δηρόν*. Ad radicem verbi δήν, quod olim a digammo incepit, retulit præeunte *Buttmanno* artis grammaticæ græcæ antistes *Curtius* Et.[5] p. 572. Cf. præter illum *Knoes* p. 283 et *La Roche* H. U. p. 47. — In carminibus homericis vocabulo digammum reddiderunt *Christ*, *Leeuwen-Mendes*. H. n. utroque loco initio versuum legitur, ubi nec *Fick*, nec *Abel* spirantem reduci probavere.

Vss. 117 et 121: *χρυσόρραπις*. Vocabulum, quod ad radicem ϝρεπ* (cf. καλαῦροψ) retulit *Curtius* Et.[5] p. 351, χρυσόϝραπις scripserunt apud Homerum *Fick*, h. n. locis citatis *Fick*, *Abel*.

Vs. 101: *ῥέξω*. Scilicet ad radicem ϝεργ* attinet. Sed digamma suam vim iam apud Homerum locis viginti duobus (V. *Knoes* p. 297) abiecisse videtur, cum quinquagies et quinquies auctore *Fickio* restituere liceat. — Carminibus Hesiodeis huius verbi digammatis vim abiudicavit *Flach* Vorbemerk. p. XVI., XVII. — In h. n. locum cit.: βωμὸν ποιήσω, ῥέξω δέ τοι ἱερὰ καλὰ etsi digamma non requirendum est, intulerunt *Fick*, *Abel*.

Vs. 39: *ῥηϊδίως*, quam vocem ad stirpis verbi ῥεῖα adferri constat (*Curtius* p. 634. *Knoes* p. 298. βραΐδιον Hesych.), digammate instructum est apud Homerum a *Fickio*, in hymno nostro ab eodem et *Abelio*.

Præter hæc verba digammatis vim iam in carminibus homericis exuisse censemus vocabula, quæ sequuntur:

Vs. 70: *σαίνοντες* (mhd. swanz, hom. περισσαίνουσι etc. Cf. *Knoes* p. 223, *Curtius* Et.[5] p. 695).

Vs. 164: *λισσόμενος*. De huius vocabuli origine nihil constat. Consonas duas initiales olim habuisse indicant figuræ ἐλλίσσετο, πολύλλιστος etc. — Cf. *Knoes* p. 232. — In Iliade *Fick* voci digammum reddidit, in Odyssea et in hymni n. vs. cit. vocabulum sine spirante in textu reliquit.

Vs. 13: *ἅρματα*. Voces has in titulis bœoticis repertas: ϝαρμιχίω (Coll. 529), ϝαρμίχω (Coll. 529 ter; 532; 535; 539) *Meister* Gr. D. I. p. 253 ad stirpem vocis ἅρμα = currus, quæ ceterum iam temporibus Homeri digammum amisit, referendas censuit. Cf. etiam *Rothe*: Quæstiones de Cypriorum dialecto et vetere et recentiore. I. Lipsiæ 1875. p. 41.

Vss. 281, 289: *εἴρηται*. Formam εἴρημαι ex ϝέϝρημαι, quam ad verbi ϝείρω stirpem ϝερ* (cum metathesi ϝρε*) referri solent, extitisse nos docuit *Knoes* p. 89. Quamquam forma apud Home-

rum semper restitui potest, tamen ratione supra a me fusius exposita linguæ poeseos epicæ abiudicandam duco. Ceterum h. n. initio vs. 289 legitur, ubi *Flach* ϝέϝρηται, *Fick* εὔϝρηται scripserunt, vs. 281 autem figura vetustior restitui non posse silentio præteriit *Flach*. Fick ἵρηται edidit, contra *Sterrett*, *Abel* lectionem corrigere ausi non sunt.

Vss. 89, 163: ἕλικας. Ad stirpem ϝελ* verbi ϝελίσσω refert vocabulum *Knoes* p. 78. Iam apud Homerum loco quo legitur solo Σ 401: πόρπας τε γναμπτάς θ' ἕλικας κάλυκάς τε καὶ ὅρμους digammum neglectum deleta particula θ' restituere conatus est *Fick*. Cum ille quidem versus hymni nostri vs. 163 recurrat, hunc eliminavit *Fick;* sed *Abel*, quod ex loco homerico sequitur, ut versu 163 nihil mutandum sit, ex versu h. n. 163 autem, ut poetæ hymni, qui dicitur in Venerem, digamma huius verbi ignotum fuerit, neutro loco spirantem inferre religioni habuit. *Flachii* errorem, quo Knoesium vocem ἕλιξ cum latino vocabulo, quod est *salix*, composuisse credidit, iam *Abel* p. XVIII. optime correxit. — *Sterrett* vs. 163 hoc modo poetam scripsisse opinatus est: πόρπας τ' εὐγναμπτὰς ϝέλικας κ. τ. λ.

Vss. 30, 115 ἑλοῦσα, 239 ἑλοίμην, 91, 144, 162 εἷλε 57 εἷλεν, [274] ἕλῃ. Cf. *Curtius* Et.[5] p. 557: «Schwieriger ist die Analyse von αἱρέω und εἷλον. Das Augment des Aorists lässt auf einen anlautenden Consonanten schliessen, ebenso ἀπο-αἱρεῖσθαι A 230, ἀπο-αίρεο A 275 neben ἀφαιρεῖται A 182, und ϝέλωρ, ϝελώρια wie I. Bekker zur Vermeidung des Hiatus schreibt... Erweisen lässt sich weder das eine noch das andre.» Ad skr. vr̥ṇomi refert eorum vocabulorum radicem *G. Meyer* pp. 425 et 240. — Dial. cypr. ϝελών (Coll. 95; 122) non huius loci est, nam ϝ' ἐλών legendum est, quod docent nos ἑλόντα tab. Gortyn. II., ἑλόνσι ibidem. — Cf. etiam *Knoesii* libri pp. 171 et s. — ϝελώρ et ϝελώρια scripserunt male cum *Bekkero* (v. *Leskien* 16), *Fick* ac *Leeuwen* et socius, ad vs. A 4 suasit scribere *Christ*.

Vs. 96 ἑταιρίζουσι. A stirpe pronominis tertiæ personæ σϝε* ducere verbum conatur *Curtius* Et.[5] p. 251. Quod si recte se habet, mirum est, digammatis initialis quam pauca indicia illud vocabulum præbere, cum id de tertiæ personæ pronomine non sit demonstratum. Locorum in carminibus homericis repugnantium numerum permagnum esse confirmavit *Knoes* p. 222. Idem et in

carminibus Hesiodeis observari potest. — Hymni n. versu laudato voci antecedit littera ν paragogica.

Vs. 26. ὄρχον. Relatum est ad radicem ϝεργ*. Cf. *Knoes* p. 98, qua pagina locos longe plurimos digammo restituendo obstare declaratum est. Obstat et versus a nobis citatus.

Vss. [98], 258 ὄρος, 54 ὄρεσιν, 69 οὔρεος, 18, 160 οὔρεσι. Sine dubio ad radicem var* referendum testantur skr. varshmán, lat. verruca, inscr. ϝόρος (V. *Hoskyns-Abrahall,* a new-found inscription at Aegina. Academy 1888 N. 858. p. 168), nec non figuræ Βορέας, Ὑπερβόρειοι etc. — V. *Curtius* p. 516. — Quamvis de verbo ὄρος *Knoes* nil egerit, tamen haud testimoniis confirmare necesse erit in carminibus homericis permulta, quæ digammum exuisse doceant, inveniri exempla.

Vs. 217 ὀχεῖτο. Ex stirpe ϝεχ* deducendum nos monent skr. vábami, lat. veho, titt. ἔϝεξε (*H. Voigt:* Ueber einige neugef. kypr. Inschr. — Stud. Nicolait. Leipzig 1884. p. 67), ϝεξίας (? Coll. 783), ϝεχέτω (Coll. 1267), Hesychii ἐεχμένη. — Cf. de hac re *Curtius* Et.[5] p. 192 et *G. Meyer* p. 6. — Apud Homerum digammum nullus locus requirere videtur, obstrepere autem spiranti videntur loci multi haud sane a me enumerandi. V. *Knoes* p. 145. — Et in verbo duplicato, quod non commemoravit *Knoes,* ἐποχέομαι K 330, P 449 digamma restitui non potest.

Vs. 249 ὀάρους. A radice ϝερ*, ad quam referri solebant ϝείρω, duxit vocabulum ὄαρος *Curtius* p. 343. Ex quibusdam locis homericis de digammo initiali non diu efficaci aliquid concludi posset, et cum *Bekkero* restituere liceret, si veriloquium verbi incertum atque in lapide Cyprio ὄαρον (Coll. 123) sine littera vau inscriptum esse omnes nescirent. *Paleii* ad Theog. 205 notatum ὀϝάρους prætereo.

Quæ cum ita sint, auctore *Bekkero* particulæ ἰδέ vs. 164, (cf. *Knoes* p. 190), auctore *Fickio* vocabulis ἰότητι vs. 166 (cf. *G. Meyer* p. 222), εὐ(ϝ)ηγενέος vs. 228, εὐ(ϝ)ώδεα vs. 66, θυ(ϝ)ώδεα vss. 58, [59] digammum reddere cavebimus, nullum cum habeamus de horum verborum origine certum vestigium.

II. De digammo medio.

In confesso est, sane difficilem esse quæstionem, utrum quibusdam hymnis homericis, cum egeamus certa ratione, digamma medium abiudicandum, an reddendum sit, aliqua ex parte solvi

posse. Ipse unam tantum normam sequi posse puto eam, qualis ratio inter eos locos, qui litteram vau requirere et eos, qui repugnare videantur, intercedat. Tum quoad locorum, quibus digammum requisitum videamus, numerus dupliciter saltem numerum locorum, quibus spirantem neglectam sciamus, excesserit, digamma medium in verba inferre non audebimus. Compertum nempe habent viri docti digamma mediale paulo prius evanuisse, quam initiale. Ergo cum *Abelii* rationis summam amplexus hanc inter eos locos, qui litteram vau quærere et eos, qui restituendo difficultatem parare videntur, rationem intercedere concedam, qualis est $4^{1}/_{8}$: 1, veri non dissimile mihi videtur digammum medium in hymno quarto olim enunciatum esse. Utrum hæc littera in iis quidem verbis, quæ ab *Abelio* digammate mediali instructa sint, umquam pronunciata sit, necne, diiudicare posse tantum quis sumat? Tamen quia omnium qui ad id temporis carmina homerica edidere, illum quidem mihi magistrum benevolentissimum hanc rem optime gessisse arbitrer, primum ac potissimum de iis verbis agere mihi proposui, quibus ab illo viro doctissimo digamma iam redditum est. Verba composita et augmento vel reduplicatione aucta, ubi semper ex metricis indiciis de digammo servato aut neglecto aliquid concludi poterat, videlicet in capite «de digammo initiali» inscripto tractavi. In hoc caput vero ea tantum verba recepi, quæ aut littera prosthetica amplificata fuerint, aut quorum digamma medium pars stirpis extrema vel suffixi pars fuerit. Verba per literarum ordinem explicabo.

Vs. 253 *ἀάσθην*. Ad quamdam radicem va* accedente littera *a* prosthetica referendum testantur Hesychii glossæ γάταλαι, ἀγάτασθαι, ἀγάτημαι, ἀάβατοι, deinde pindaricum αὐάταν (Pyth. II. 28 et III. 24, ubi *Mommsen* ἀϝάταν scripsit). Cf. de hac re *Hartel* H. St. III. p. 29 et s., nec non *Meister* I. p. 109. — Apud Homerum digammum non instituit *Christ*, formam æolicam autem induxit *Fick*. Apud Hesiodum tamtummodo a *Flachio* digamma restitutum est.

Vs. 208 *ἄελλα*, 217 *ἀελλοπόδεσσιν*. Radix est secundum *Curtium* Et.[5] p. 387 au*, cuius rei testimonium habemus in Hesychii glossa αὔελλα. V. etiam *Meister* I. p. 110 et s. — In carminibus homericis digammum medium restituit *Christ*. *Fick* nec formam æolicam intulit in textum. Apud Hesiodum scripsit *Paley*.

Vs. 154 *Ἄιδος*. Hesychii g[l]. αὐιδετοῦ et Balbillæ εὔιδε (Coll.

320) si contuleris, stirpis *Ϝιδ** digamma et post vocalem prostheticam vivum fuisse confiteberis. Apud Homerum ediderunt litteram vau *Bekker, Fick, Leeuwen-Mendes,* proposuit ad A 3 *Christ*. Apud Hesiodum scripserunt *Paley, Flach,* in hymno nostro *Sterrett, Fick, Abel.* Sed cum A producta sit, inferendum dissuadeo.

Vs. 201. *αἰεί*, 62 *αἰὲν*. Cf. lat. ævum, titt. *αἰϜεί* (Coll. 60; 1537), *καταιϜεί* (Coll. 1478). — V. *Curtius* Et.[5] p. 385. — In carminibus homericis digammum *Christ* et *Fick* non restituerunt. Apud Hesiodum proposuit litteram inferendam *Flach* Dial. D. d. H. p. 43.

Vs. 55. *βόας*. Stirpem βοϜ* indicant skr. gavalas et lat. bovis, inscr. βόϜα (Coll. 1267). V. *Curtius* Et.[5] p. 478. Apud Homerum digammum nemo editorum posuit, Hesiodo commendaverunt *Paley* ac *Flach* D. D. d. H. p. laud. — In hymno nostro et *Fick* digamma edidit. — Ut vs. 78. pro tradito *βουσὶν* *Paleium* sequens βόϜσιν scribam animum meum inducere non possum.

Vss. 8, 23, 27, 81, 107, 191, 204 *Διός*, 4 *διιπετέας*. Cf. skr. dēvás, lat. divos, inscriptionum ΔιϜείθεμις (Coll. 60), ΔιϜί (J. A. 32), ΔιϜός (Tudeer p. 117), ΔιϜο- (Coll. 3119i), ΔιϜογένειος (? Coll. 700), ΔιϜομήδης (? Coll. 3119h; cf. 3133). — *Curtius* Et.[5] p. 616. — Apud Homerum nec *Christ*, nec *Fick* digammum restituere ausi sunt. Tamen *Christ* ad A 3 hæc adnotavit: «ΔιϜός . . . poetam dixisse verisimile est.» — Nec *Paley*, nec *Flach* de digammate huius verbi in carmina Hesiodea inducendo aliquid egerunt.

Vs. 188. *ἐάσῃς*. Digammi medii vestigium præbent Hesychii gl. ἔβασον et Festi Pauli *desivare* (p. 51 editionis *Thewrewkianae* mox prodituræ). V. *G. Meyer* p. 426. Apud Homerum nemo digammum illius verbi medium instituere conatus est. In hymno nostro scripsit litteram vau etiam *Fick.*

Vs. 222 *ἐέλδωρ*. Litera prosthetica digammum testatur. *Curtius* Et.[5] p. 580 ad radicem var* retulit. In carminibus homericis *Fick* semper ϝέλδωρ edidit, sicut hymni nostri loco laudato. *Bekker, Christ, Leeuwen-Mendes* autem apud Homerum, *Paley, Flach* apud Hesiodum ἐϜέλδωρ scripsere.

Vs. 61 *ἐλαίῳ*. Digammatis vestigia præbent nomen castelli Siciliensis 'Ελαύια et verbum ex Græca lingua petitum *oliva*. V. *Curtius* p. 566. 35[0] atque *Brugmann* Gr. d. vgl. Gr. I. p. 91. Neque in carminibus homericis neque Hèsiodeis digamma inferendum utile alicui visum est.

Vs. 203 ἑόν. Sic exhibent codices. At certa est *Hermanni* emendatio ὅν, de qua vide supra.

Vss. 105, 256, 272 ἠελίοιο. Cf. Hesychii ἀβέλιον, ἀβελίην. A radice us*, et vetustiore αὐσέλιος (cf. lat. Aurelius) duxit *Curtius* p. 397 et s. — V. etiam *G. Meyer* p. 76. Dialecti Pamphyliae ἀβέλιον ex αὐέλιον profectum esse certum habeo. *Fick* in hymno nostro ἀϝέλιος edidit. In carmina homerica vel Hesiodea nemo editorum digamma intulit.

Vss. 218, 223, 230 Ἠώς 226 Ἠοῖ. Sicut ἥλιος ad radicem us* referendum, et ex αὐσώς derivandum (cf. lat. Aurora) dixerunt *Curtius* et *G. Meyer* locis nunc ipsum a me commemoratis. — Cf. Hesychii ἀβώρ, αὔερος. — Apud Homerum *Fick* Αὔως, in hymno nostro Ἀϝώς edidit. *Paley* in carminibus Hesiodeis item Ἀϝώς proposuit.

Vs. 71 θοαί, 67 θοῶς. Abel propter θεύω et θείειν, quae formae radicem θεϝ* testantur, edidit θοϝαί et θοϝῶς. Cf. *Curtius* p. 256. Neque carminum homericorum neque Hesiodeorum editores spirantem instituebant.*)

Vs. 70 λέοντες, 159 λεόντων. Litterae vau medialis vestigium produnt ahd. lewon, homericum λείουσι (ex λέϝουσι), pro qua forma, quae tribus locis occurrit, *Hartel* H. St. III. p. 34 λεύουσι legi proposuit. — V. *Curtius* p. 366. — Apud Homerum et Hesiodum nemo digammum instituit.

Vs. 58 νηόν, 31 νηοῖσι. Cf. aeolicum ναῦος (*Meister* I. p. 111.) et etiam in titulis ναύοις (Coll. 214), ναῦον (Coll. 311 bis), ναύω (Coll. 311), — ναϝῶν (J. A. 91), ναϝός (? Coll. 3157). Sed ϝ ex υ profectum esse valde veri simile est. Cf. *Curtius* p. 566. — In Homerum *Christ* vocem digammate instructam non intulit, *Fick* vero ναῦος edidit.

Vs. 106 λαοῖς. Stirpem λαϝ* demonstrant titulorum testimonia: Λαϝοπτόλεμος (Coll. 3151), Λαϝῖνος (Cauer² 279), Λαυαγήτα (C. J. Gr. 1466), Prisciani Λαϝοκόϝων (I. 22; VI. 69), ac fortasse etiam ϝιολαϝός (Coll. 3132). — Cf. *Curtius* p. 362. — Hesiodo adiudicare voluit *Paley*.

---

*) Editionem Hesiodi a *Fickio* curatam, sicut iam indicavi, semper neglexisse nunc iterum moneo. Nam rectas et aliqua ex parte novas rationes in editione illa quidem non extare inter omnes constat.

Vs. 251 νόημα, 254 νόοιο, 83, 179, 289 νοήσας, 223 ἐνόησε. Cf. inscr. Πολυνόϝας (Coll. 3186). — V. *Curtius* p. 179.

Vs. 79 οἷος, 76 οἷον. Cf. zend aêva, inscr. οἴϝωι (Coll. 60). V. *G. Meyer* p. 373.

Vs. 104 ποίει, 101 ποιήσω, 13 ποιῆσαι, 44 ποιήσατο, 141 ποιήσας, 173 εὐποιήτου, 161 εὐποιήτων, 75 εὐποιήτους. Cf. titt. ἐπέϝασα (? Coll. 88), ἐπέϝει (? Coll. 119), ποιϝέοι (Coll. 1151), ἐποιϝηέ (J. A. 42; 44a). Conferri potest etiam inscriptionum ποιιομένα (Coll. 382; N406 bis), ποιιόμενος (Coll. 384; 391; 397; 398 bis; N400a), quorum ι, nisi me fallo, nec non digammi vestigium præbet. Fortasse a stirpe ποϝj* deducenda erunt hæc vocabula?

Vs. 227 ῥοῆς. Stirpem ῥοϝ* testatur tit. ῥηοϝαῖσι (Coll. 3189). V. *G. Meyer* p. 169, *Curtius* Et.[5] p. 352 et s. — *Christ* apud Homerum vocabula ex hac quidem stirpe deducta digammo medio instruxit. Cf. Proll. p. 169.

Vss. 105, 256, 272 φάος, 162 φαεινόν, 60, 89, 236 φαεινάς, 86 φαεινότερον. Stirpem φαϝ* ostentant titt. Φαϝέω (Coll. 133), Φαυΐδας (Coll. 1246C), Hesychii φαυόφοροι ac Prisciani Δημοφάϝων. V. *Meister* I. p. 111. — Conferre liceat etiam pamph. φάβος. — V. *Curtius* Et.[5] p. 296.

Vs. 204 ἐπιοινοχόευοι. Stirpem χεϝ* significant homerica sæpissime quæ legitur forma χεῦε, skr. ghavāmi, nec non figura χείω. V. *Hinrichs* p. 31, *Curtius* p. 204 et s. — Vs. 170 etiam figura ἔχευε invenimus. — *Christ* apud Homerum vocabulo dedit eius digammum, quod apud Hesiodum commendaverunt *Paley* ac *Flach* D. D. d. H. p. 43.

Venimus nunc ad verba suffixo ornata hæc:

Vs. 169 ἀνθεμοέντων, 291 ἀστερόεντα (?), 264 ἐροέντων, 280, (291) ἠνεμόεσσαν, 141 ἱμερόεντα, 78 ποιηέντας, 99 ποιήεντα, 184 πτερόεντα, 85, 164 σιγαλόεντα, 20, 74, 124 σκιόεντα, 152 στονόεντα, 288 φολόεντι. Cf. inscr. τιμάϝεσα (Coll. 1267), στονόϝεσσαν (Coll. 3189). Suffixum -ϝεις, -ϝεσσα, -ϝεν ad indogerm. suffixum -u̯ent referendum docet *Brugmann* Gr. d. vgl. Gr. II. 1. Strassburg 1889 p. 379—382.

Vs. 168 νομῆες, 131 τοκήων. Cf. titt. βασιλέϝος (Coll. 39; 46; 47; 59; 60 ter; 153; 154; 176; 177; 178; 179 bis), Ἠδαλιέϝες (Coll. 60), ἱερέϝος (Coll. 1), Κετιέϝες (Coll. 60), Λιπαρέϝα (Coll. 44). Ergo ex suffixis ευ formata verba digammo instrui potest. Huc etiam vocabulum Ἄρηος vs. 10 referendum censemus, cum æoli-

cum Ἄρευος, Ἄρευϊ etc. (v. *Meister* I. p. 156), ac cypr. Ἀρεϝα (Coll. 44) stirpem Ἀρηϝ* testentur. V. *Brugmann* Griech. Gramm. p. 52 et *G. Meyer* 323. §.

Vss. 11, 15, 127, 140 *ἀγλαά*. *Abel* propter vocem κολοβός, — quæ a Xenophontis ætate in Græca lingua legitur, — et ταναόποδες atque ἀγαυός (cf. Hesiodeam vocem Ἀγαυή Theog. 246, 976), quæ verba suffixum -ϝο (indogermanice -u̯o) produnt, edidit ἀγλαϝά. V. *Savelsberg* De dig. eiusque immutt. p. 52 et *Brugmann* Gr. d. vgl. Gr. II. 1. p. 127. Hymni nostri vss. laudatis *Fick* digamma non inseruit.

Omnes has, de quibus nunc egi, voces exceptis iis, quibus digamma ex υ profectum esse puto, auctore Abelio digammate medio instruendum pro certo habeo. Excepto uno vocabulo cetera verba, quæ nunc ipsum tractavi et *Fick* littera vau mediali instruxit, deinde alia quoque, quorum de digammate inserendo tantum in his verbis illi viro longe eruditissimo adstipulari possum: vs. 24 *Ποσειδάϝων* propter corynth. Ποτειδάϝωνι (Coll. 3119a bis) et vs. 189 *θιϝοθάλμιος* propter cypr. βίϝα (Cf. *W. Prellwitz:* Kyprisch piva. Bezzenb. Beitr. 1885. p. 172). — Sed quæ restant verborum digammum instituendum improbo: ἄϝιξε vs. 291, *αἰϝολοπώλους* 137, ὀναϝῆραι vs. 234, γόϝασκε 209, 216, ἄϝος (i. e. ἧος) 225, ἐλέϝαιρ' 189, ἐλέϝησε 210, ἠϝέ 93, 94, 136, 264, ὁμοίϝιον 244 (cuius verbi magis formam littera ι non auctam ὁμοίη vss. 82 et 178 digammo instruere debuisset, nam verbi ὁμοίιον littera ι digammi locum tenet, qua de re cf. *Christ* Proll. p. 169), πῖϝαρ 30 (quod cum et *Abel* digammo instruxerat, præf. p. XXIV prima adnotatione ipse ille improbavit), στερεϝῶς 25, — nam nulla sunt adhuc in lingua Græca indicia, quæ horum verborum digamma medium testentur.

Quod *Abel* pro talibus, quales sunt vs. 214 *ἴσα*, vs. 8 *κούρην*, vs. 21 *κούρῃ*, 127 *κουριδίην* formis ϝίσϝα (cf. supra sub nro 18), κόρϝην, κόρϝῃ aut κορϝιδίην [coll. thess. κόρϝαι (Coll. 373)] edere improbavit, ea de re illi adsentior. Nec non vs. 260 *εἶδαρ* in ἔδϝαρ, sicut *Abel* in adnotatione illius loci proposuit, aut ἔδδαρ, quod *G. Meyer* 285. § in carminibus homericis restituendum vult, mutari improbo. Et vs. 227 nemo pro *πείρασι* edet πέρϝασι.

Digamma medium restitui non potest in vocabulis *παῖδ'* vs. 115 et *παίζομεν* vs. 120. Quod cum ita sit, nec vocibus *παῖδες παίδεσσι*, quæ vs. 197 leguntur, spirantem reddemus. (Cf. prisc. lat.

pover). Sed vs. 61 auctore *Fickio* vocabulum *λοῖσαν* in λόϝεσαν distrahendum (quo de verbo infra disseram) erit. Quod si recte se habet etiam vs. 263 pro codicum *σπείων* scribendum puto σπεϝέων. (V. *Cauer* præf. ad Odyss. p. XV.)

CAPUT SECUNDUM.

De digammate in hymnis qui dicuntur in Apollinem maioribus et in hymno XXIV qui est in Vestam.

A) De digammo in hymnis qui sunt in Apollinem maioribus.

Constat *Gemollium* hymnum in Apollinem qui dicitur maiorem a *Ruhnkenio* in duas partes divisum iterum conglutinare conatum esse. Quod illi quidem viro doctissimo probare minime contigisse nos censura *Abelii* (in Zschrft f. œst. Gymn. XXXVIII. p. 23 et s.) luculenter docuit. Attamen unam *Gemollii* ratiocinationem refellere mihi in animo est. P. 114 enim fatetur Aristidis hæc verba (II 558): τίς ἄριστος ἐπῶν ποιητής; Ὅμηρος. τίς δ' ὡς πλεῖστον ἀνθρώποις ἀρέσκει καὶ τῷ μάλιστα χαίρουσι; ἢ τοῦτό γε καὶ αὐτὸς ὑπὲρ αὑτοῦ προείδετο. διαλεγόμενος γὰρ ταῖς Δηλιάσι *καὶ καταλύων τὸ προοίμιον*· εἴ τις ἔροιθ' ὑμᾶς, κ. τ. λ. ad hymnum primum spectare et ex fine eiusdem hymni petita esse, nisi Aristidem notum illum Thucydidis locum (III. 104) ante oculos habuisse, atque ex eo hausisse compertum haberemus. In quo primum offensioni est Aristidem inscium quod verum est dixisse, scilicet versus 165—172 esse finem hymni. Deinde si illud *προοίμιον* Aristidis re vera ad Thucydidem referendum esset, sequeretur ex verbis Thucydidis: ἐκ τοῦ προοιμίου Ἀπόλλωνος ei non duos, sed unum tantummodo hymnum in Apollinem notum fuisse? Quid? Nonne possemus eodem iure concludere, ei solum in Apollinem hymnum primum fuisse notum, alterum non? Quo concesso hymnum secundum post ætatem eius ortum esse nondum sequitur. Propterea in quæstionibus nostris de digammate instituendis hymnum, qui dicitur in Apollinem Pythium, et hymnum, qui in Delium, separatim tractabimus.

De digammo in hymno qui vocatur in Apollinem Pythium.

Huc pertinent: *Windisch:* De h. homerr. maiorr. p. 20—26. — *Christensen:* De hymno in Apollinem homerico (Kiliæ 1876) p. 33—38. — *Flach:* Das nachhes. Dig. p. 33—36. — *Sterrett:* Qua in re h. h. q. maiorr. inter se diff. p. 15—31. — *Fick:* Die Sprache d. hom. Hymnen p. 196 et 220—228. — *Abel:* Præf. p. XX et s. — *Eberhard:* Metr. Beobb. II. p. 15—18.

I. De digammo initiali.

Quod digamma in hoc hymno littera consonantis vice fungens fuit, id non solum a *Flachio* evictum esse, sed etiam ex aliis duobus indiciis, in quæ infra animum vertam, elucere arbitror. En habes primum digammatis initialis quæ multa sunt vestigia servata.

a) *Quae verba obtinuerint litteram digammum?*

1. *(σ)ϝαδ** [V. p. 10] ϝανδάνω: Scribere licet digamma fine versus 220: τό τοι οὐ ἅδε θυμῷ et item fine vs. 244: τόθι τοι ἅδε χῶρος ἀπήμων, quibus locis digammum restituerunt *Christensen, Flach, Sterrett, Fick, Abel.*

2. *ϝαναx** [V. p. 12.] ϝάναξ: Scribi posset initio vs. 179: Ὦ ϝάνα etc., si vss. 179—181 interpolatori, qui versus laudatos ad hymnum primum et secundum conglutinandos inseruisset, non vindicandi essent. Sed omnibus locis qui sequuntur, cum *Flachio, Sterrettio, Fickio, Abelio* digamma restituendum erit, initio vs. 526: Ὦ ἄνα, εἰ δὴ etc., vs. 257: Φοῖβε, ἄναξ, ἑκάεργε, vs. 268: ἐσσί, ἄναξ, ἐμέθεν, 285: ἔνθα ἄναξ τεκμήρατο, 301: κτεῖνε(ν) ἄναξ, 357: ἰὸν ἐφῆκε(ν) ἄναξ, 382: ὦσε(ν) ἄναξ, fine vs. 237: οἱ δὲ ἄνακτι, 372: οἱ δὲ ἄνακτα, 413: Ἠελίοιο ἄνακτος, 420: πνοιῇ δὲ ἄναξ, 440: ἐκ νηὸς ὄρουσε(ν) ἄναξ, 514: ἦρχε δ' ἄρα σφι(ν) ἄναξ. — ϝανακτορίη: Apud Homerum uno solo loco legitur, quo autem digamma non requiritur. — Cf. *Knoes* p. 55. — In carminibus Hesiodeis vocem non invenimus. — H. n. vs. 234: κεῖν' ὄχεα κροτέουσι(ν) ἀνακτορίην ἀφιέντος digamma non quæritur. Restituerunt autem *Sterrett, Fick, Abel;* fugit vocabulum *Flachium.*

3. *σ(ϝ)ε** [V. p. 13.] ϝοι: Digamma requirendum est vs. 276: ὄφρα οἱ αὐτῇ et in prima thesi vs. 357: πρίν γέ οἱ ἰὸν ἐφῆκε. —

Digammo ius suum reddiderunt *Flach, Sterrett, Fick, Abel.* — ϝε: vs. 319 requiritur: ἀλλά ἑ Νηρῆος θυγάτηρ, ubi digammum scripserunt *Flach, Sterrett, Abel,* at non *Fick,* cum totam de Typhaonis ortu narrationem ab alio auctore confectam esse putaverit. Sed in digammi usu illa quidem narratio ab hymni aliis partibus minime discrepat. — ϝός: apud Homerum locis ducentis viginti duobus digammum suum tuetur, abiecisse videtur locis triginta.[1]) — V. *Knoes* p. 214 et s. — Apud Hesiodum sex locis litteram vau obtinet, uno loco [2]) abiecisse videtur verbum. — V. *Flach* D. D. d. H. p. 38. — In h. n. ubicumque iure restituerunt spirantem *Flach, Sterrett, Fick* (exceptis scilicet vss. 320 et 348), *Abel,* fine vs. 444: πιφαυσκόμενος τὰ ἃ κῆλα, vs. 320: καὶ μετὰ ᾗσι κασιγνήτῃσι, 375: ἔγνω ᾗσιν ἐνὶ φρεσί, 348: τέρπετο οἷς ἱεροῖσι.

4. ϝεκ* [V. p. 17] ϝεκών: Apud Homerum locis tredecim di-

---

[1]) Monuit me typotheta vocis huius neglectis digammi indiciis p. 15 spatium relinqui non posse. Postquam ergo ab illa re illic retardatus sum, prætermissa hoc loco revocare volo. — Α 609: Ζεὺς δὲ πρὸς ὃν λέχος (δὲ πρὸς λέχος Bentley, δ' ἐπ' ἐϝὸν tentat Bekker, δὲ ποτὶ proponit Nauck, δὲ ἑὸν scripsit Christ, δ' ἐπὶ ϝὸν Cobet, Stier, Leeuwen-Mendes, δὲ πρὸς ἑὸν [!] Fick, — πρὸς ὃ λέχος scripsisse traditur Zenodotus), Ε 165: ἵππους δ' οἷς ἑτάροισι δίδου (αὖ Heyne, αὖθ' Nauck, Christ, Fick), Ζ 474: αὐτὰρ ὅ γ' ὃν φίλον υἱὸν (γ omm. Bentley, Hoffmann, Bekker, Nauck, Christ, Stier, Fick, Leeuwen-Mendes), Θ 535: αὔριον ἣν ἀρετὴν (hunc versum et qui sequuntur 536—537 delendos esse censuit Aristarchus, secuti sunt Bekker, Nauck, Fick, Leeuwen-Mendes), Λ 517: αὐτίκα δ' ὧν ὀχέων ἐπεβήσατο (δ' dell. Heyne, Hoffmann, Bekker, Nauck, Christ, Leeuwen-Mendes, δ' ἕων Fick), Μ 162: ᾤμωξέν τε καὶ ὦ (καὶ ϝῷ Heyne, Hoffmann, Bekker, Christ, καὶ ἑ(ϝ)ῷ Bentley, Nauck, Fick per synizesin — Leeuwen-Mendes), Π 522: ὃ δ' οὐδ' ᾧ παιδὶ ἀμύνει (οὐ Heyne, Christ, Leeuwen-Mendes, οὐδ' ἑῷ Fick), Τ 4: περικείμενον ὃν φίλον υἱόν (π. υἱὸν ἑῆα Bekker, χύμενον πέρι ϝὸν Heyne, Herwerden, ἑὸν Fick), Ψ 748: ἄεθλιον οὗ ἑτάροιο (ἄεθλον Heyne, Leeuwen-Mendes, — ἀέθλια Bekker, Nauck, Christ, ἑῶ Fick), α 41: ἡβήσῃ τε καὶ ἧς (omm. τε duo codd., Nauck, Fick, — καὶ ἐϝῆς edidit Bekker), δ 4: θυγατρὸς ἀμύμονος ᾧ ἐνὶ οἴκῳ (ἀμύμονα Bekker, v. damnavit Fick), η 196: πρίν γε τὸν ἧς γαίης ἐπιβήμεναι (v. eiecit Fick), λ 273: υἷι· ὃ δ' ὃν πατέρ' ἐξεναρίξας (ὃ δ' αὖ tentat Nauck, υἷι· ὃ δὲ ϝὸν Fick), ν 198: ἔπειτα καὶ ὣ πεπλήγετο μηρὼ (cf. Μ 162). ο 93: αὐτίκ' ἄρ' ᾗ (αὐτίκα ϝῇ Bekker, Nauck, [ᾗ καὶ] Fick), φ 41: φόρει δέ μιν ἧς ἐπὶ γαίης (δέ ϝε Bekker, v. eiecit Fick), ψ 165: ἀντίον ἧς (ἀντία Bekker, v. damnavit Fick), 247: καὶ τότ' ἄρ ἣν (τότ' ἐϝὴν Bekker, τότε ἣν Nauck, Fick), ω 56: ἔρχεται, οὗ (ἔρχετ', ἐϝοῦ Bekker, v. damnavit Fick).

[2]) Opp. 131: μέγα νήπιος, ᾧ ἐνὶ οἴκῳ (cum v. antecedente dell. Bentley, Heyne, Flach).

gammo non caret, spirantis vim exuisse videtur quinquies.[1]) — V. *Knoes* p. 69. — Apud Hesiodum uno loco restituere licet, unus locus refragatur.[2]) — Cf. *Flach* D. Dig. p. 36. — H. n. vs. 471 legitur: οὔ τι ἑκόντες. Quamvis digamma non sit quærendum (Cf. *Knoes* p. 36, *Devantier* p. 16), tamen in hymno nostro digamma illius verbi non pronuntiatum esse quam adferamus causam? — Mitto *Baumeisteri* coniecturam ἑκοῦσα ad vs. 419.

5. ϝεκα* [V. p. 15.] ϝεκάϝεργος: In carminibus homericis digamma admittunt loci septemdecim, respuit unus locus solus.[3]) — Cf. *Knoes* p. 65. — Apud Hesiodum vocem frustra quæsivimus. — In hymno nostro nusquam digammi vestigium non servatum est. — Vs. 257: Φοῖβε ἄναξ ἑκάεργε, 357, 382, 420, 440: ἄναξ ἑκάεργος Ἀπόλλων, quibus versibus *Flach*, *Sterrett*, *Fick*, *Abel* digammum optimo iure restituerunt. Restitui posset etiam vs. 242: τὸν διαβά, Ἑκάεργε, si cum *Matthiaeo*, *Fickio*, *Abelio* vss. 239—242 eiicendos non putaremus. *Sterrett* quamquam illos quidem versus seclusit, digamma tamen edidit. — ϝεκατηβόλος: Apud Homerum loci sex digammum verbi ferre videntur, unus locus autem repugnat.[4]) — V. *Knoes* loco l. — Apud Homerum semel occurrit (Sc. 58), ubi requiritur. — V. *Flach* D. D. p. 40. — In hymni nostri tantummodo priori parte legitur, in posteriori formæ ἑκάεργος inveniuntur. Vs. 215: ἔβης, ἑκατηβόλ' Ἄπολλον, 222: διαβάς, ἑκατηβόλ' Ἄπολλον, 229, [2 9] et 277: ἔκιες ἑκατηβόλ' Ἄπολλον. Adsentior *Flachio*, *Sterrettio*, *Fickio*, *Abelio*, quod digamma in hos versus intulerunt.

6. *(σ)ϝεκα** [V. p. 16.] ϝέκαστος: verbum spirantem suam locis duobus obtinuit, vs. 447: εἷλε(ν) ἕκαστον, et vs. 477: δώματα καλὰ ἕκαστος. Digammum scripserunt *Flach*, *Sterrett*, *Fick*, *Abel*.

---

1) Ψ 434: αὐτὸς γὰρ ἑκὼν (δὲ Heyne, Bekker, Leeuwen-Mendes, — ῥα Fick), 585: μὴ μὲν ἑκών (τι Bekker, Nauck, Leeuwen-Mendes, — μὴ μὲν ἐμὸν σὺ ϝεκών dubitanter Heyne, recepit Fick), β 133: αὐτὸς ἑκὼν ἀπὸ μητέρα πέμψω (ἐγών pauci codd., quos secuti sunt Bekker, Nauck, Fick, Cauer), δ 649: αὐτὸς ἑκών οἱ δῶκα (ἐγώ Nauck), ε 100: τίς δ' ἂν ἑκὼν (τίς κε suspicatur Nauck, probavit Fick).

2) Theog. 232: ὅτε κέν τις ἑκών (τίς κε Flach).

3) X 15: ἔβλαψας μ' ἑκάεργε (βλάψας με Bentley, Bekker, Fick, Leeuwen-Mendes, — ἔβλαψας, ϝεκάϝεργε Hoffmann, sed v. seq. τρέψας μ' adstipulante Christio).

4) Ρ 333: Αἰνείας δ' ἑκατηβόλον (ubi Hoffmann, Bekker, Nauck, Christ; Fick, Leeuwen-Mendes δὲ ϝεκηβόλον).

7. *ϝελ-ικ** [skr. val*. — Lat. volvo. — Inscr. ϝελιξίων (Coll. 485), ἀποϝηλ . . . (Coll. 1159), ἀποϝηλέοι (Coll. 1154), ἀποϝηλέοιαν (Coll. 1150), ἐγϝηληθίωντι (Tabb. Heracll. I.), καταϝελμένων (T. de Gort. X; XI). — Hesych. γελλίκη. — V. *Curtius* Et.[5] p. 359.] ϝελίσσω: In carminibus homericis digamma suum tuetur locis duodecim, abiecisse videtur quinquies.[1]) — Cf. *Knoes* p. 77 et s. — In carminibus Hesiodeis in hoc verbum nusquam incidi. — H. n. vs. 361 auctoribus *Flachio, Sterrettio, Fickio, Abelio* ἔνθα καὶ ἔνθα ϝελίσσετο scribendum erit.

8. *ϝεπ** [V. p. 17] ϝέπος: Litteram vau his locis: 257 ἑκάεργε, ἔπος τί τοι ἐν φρεσὶ θήσω, 451 φωνήσας ἔπεα πτερόεντα προσηύδα, 534: ῥηΐδιον ἔπος, 540: τηΰσιον ἔπος ἔσσεται *Flach, Sterrett, Fick, Abel* iure inseruerunt. — ϝόψ: in carminibus homericis voci digammum tribuerunt *Bekker, Fick, Leeuwen-Mendes,* tribuere ausi non sunt *Knoes, Christ.* Sed cum locis viginti tribus spirans, quae ceterum tantum locis tribus neglectum esse patet[2]) (Cf. *Knoes* p. 88 et s.), restitui possit, apud Hesiodum deinde tribus quoque locis, ubi inveniatur, inserere liceat (quamquam nec *Paley,* nec *Flach* inserebant), nihil est, quidni supponere liceat etiam h. n. vs. 189: ἀμειβόμεναι ὀπὶ καλῇ, sicut iam *Flach, Fick, Abel* supposuere, digamma huius verbi vivum fuisse. — Huc referendum censeo etiam compositum εὐρύοπα vs. 339, cui digammum reddere nec *Flach,* nec *Sterrett,* nec *Abel* ausi sunt. Sed cf. *Curtius* Et.[5] p. 460. — ϝεῖπον: Digamma huius vocabuli his vss. h. n. restitui potest: 254 et 294: ὡς εἰπών, 275 et 331: ὡς εἰποῦσ', 256: ἐχολώσατο εἶπέ τε μῦθον, 392: ὅττι κε(ν) εἴπῃ, 486: ὡς ἂν ἐγὼ εἴπω (ubi iam *Christensen* et *Flach* monuerunt omnes — quod mirum est — co-

---

[1]) N 204: ἧκε δέ μιν σφαιρηδὸν ἑλιξάμενος (σφαιρηδὰ Bekker, Fick, — σφαιρηδὸν δέ μιν ἧκε Heyne, Cobet, Christ, Leeuwen-Mendes), Ψ 309: περὶ τέρμαθ' ἑλισσέμεν (τέρμα Bentley, Hoffmann, Bekker, Nauck, Christ, Rzach, Fick, Leeuwen-Mendes), 320: ἐπὶ πολλὸν ἑλίσσεται (πολλά Bentley, Fick, Leeuwen-Mendes), 846: ἡ δέ θ' ἑλισσομένη (θ' dell. cum cod. C. Hoffmann, Bekker, Nauck, Christ, Rzach, Fick, Leeuwen-Mendes), υ 24: αὐτὰρ αὐτὸς ἑλίσσετο (αὐτὸς δὲ suspicatur Nauck, ἐϝλίσσετο Fick [! cf. Iliadem eius p. 75]). — Mitto M 49.

[2]) *Knoes* perperam Heynium secutus etiam Γ 221 huc retulit. — Λ 137: μειλιχίοις ἐπέεσσιν· ἀμείλικτον δ' ὄπ' ἄκουσαν (μειλιχίοισι ϝέπεσσ'· ἀμέλικτον δὲ Fick), cui simillimus locus est Φ 98; — ε 61: ἡ δ' ἔνδον ἀοιδιάουσ' ὀπὶ καλῇ (ἀείδουσα Fick).

dices ἐγώ et non ἐγών exhibere), — deinde in formis augmento auctis 246: καί μιν πρὸς μῦθον ἔειπες, 310: μετ' ἀθανάτοισιν ἔειπε, 378 καί μιν πρὸς μῦθον ἔειπε.

9. ϝερ* [skr.? — Lat. verbum. — Inscr. ϝρήτας (Coll. 60 bis), ἐϝρητάσατυ (Coll. 60), εὐϝρητάσατυ (Coll. 60), προϝρήταστα (Coll. 86), ϝράτρα (Coll. 1149; 1150; 1152; 1153; 1156), ϝρήτρα (Coll. 1163). — V. *Curtius* Et.[5] p. 343.] ϝερέω: apud Homerum locis longe plurimis litteram vau tuetur, refragantur tres tantum loci.[1]) — V. *Knoes* p. 90 et s. — In carminibus Hesiodeis nusquam non admittitur. — Cf. *Flach* D. D. d. H. p. 40. — Quæ cum ita sint, non solum h. n. vs. 261: ἀλλ' ἔκ τοι ἐρέω præeuntibus *Flachio, Sterrettio Fickio, Abelio* digamma scribemus, sed etiam nec vs. 534: ῥηΐδιον ἔπος ὔμμ' ἐρέω digammum neglectum auctoribus *Flachio, Sterrettio, Abelio* statuemus, contra cum *Fickio* (qui ceterum et τι ϝέπος ϝερέω coniecit) ad exemplum Hesiod. Opp. 202 (quamvis versus spurius sit): βασιλεῦσιν ἐρέω etiam h. n. loco laudato ὔμμι scribendum proponimus.

10. ϝεργ* [V. p. 19] ϝέργον: H. n. vs. 540: ἠέ τι ἔργον vocabulum suam litteram recipit. — ϝερδέσκω: Apud Homerum digammi vestigium servatum est locis quinque, neglectum est semel.[2]) — V. *Knoes* p. 93. — Apud Hesiodum forma iterativa ϝερδέσκω nobis non occurrit. — Nil efficit h. n. vs. 303: ἀνθρώπους ἔρδεσκεν, — ubi num a *Flachio, Sterrettio, Fickio, Abelio* digamma recte insertum sit, dubium mihi videtur. — In verbis duplicatis εὐεργής 418, et ἑκάεργος (v. supra) digamma ab illis quidem viris clarissimis optimo iure institutum est.

11. ϝερυ* [skr.? — Lat. verro. — Titt. ϝέρρην (Coll. 1153), ϝυρύσας (?? Coll. 3129). — Hesych. αὐερύοντα. Cf. et hom. αὐέρυσαν similiaque (de quibus v. *Hinrichs* p. 27.). — *Curtius* Et.[5] p. 345. — Cf. *Fröhde* Zur griech. u. lat. Conjug. Bezz. Btr. IX. p. 122.] ϝερύω: apud Homerum huius vocabuli digamma calculis a me subductis locis nonaginta octo scribi potest, refragantur loci septemdecim.[3]) — Cf. *Knoes* p. 102 et s. — Apud Hesiodum unus

---

[1]) Δ 176: καί κέ τις ὧδ' ἐρέει (ὥς Hoffmann, Fick, Leeuwen ac socius, qui ceterum ϝείπῃ scripserunt), Ψ 787: εἰδόσιν ὔμμ' ἐρέω πᾶσιν (ὔμμι Hoffmann, Bekker, Nauck, Rzach, Fick, ϝειδόσι πᾶσ' ὔμιν ϝερέω Menrad, Leeuwen-Mendes), μ 156: ἀλλ' ἐρέω (ἀλλὰ Bekker, Fick).

[2]) I 540: πόλλ' ἔρδεσκεν (ἔρρεζεν Hoffmann, Bekker, Nauck, Christ).

[3]) A 141: νῦν δ'ἄγε νῆα μέλαιναν ἐρύσσομεν (θόαν προϝερύσσομεν Fick),

locus spirantem admittit, unus autem adversari videtur.[1]) — Cf. *Flach* D. D. p. 39. — In hymno nostro cum *Flachio, Sterrettio, Fickio, Abelio* vs. 488 scribi potest: ἐπ' ἠπείρου ϝερύσασθε.

12. ϝεσ* [V. p. 22] ϝεῖμα: Vs. 184 *Flach, Sterrett, Fick, Abel* ἄμβροτα ϝείματ' ἔχων scripserunt, nec non vs. 225 verbum duplicatum καταϝειμένον.

13. ϝετ* [V. p. 23] ϝέτος: H. n. vs. 250 cum *Flachio, Sterrettio, Abelio* ἀψ περιτελλομένου ϝέτεος scribi potest.

14. ϝι* [skr. vi*; ad stirpem vi* a verbi ἵημι stirpe se* alienam referunt *Leo Meyer* Bezz. Btr. I. p. 308, *Brugmann* Gr. Gr. p. 81, *Gustav Meyer* Gr. Gr.[2] p. 217, ad radicem ji* referunt *Knoes* p. 156 et sqtt., *Hartel* H. St. III. p. 72 et s., *Curtius* p. 604.] ϝίεμαι: apud Homerum restitui potest locis sexaginta tribus, repugnant loci quattuor.[2]) — V. *Knoes* p. 158 et s. — Apud Hesiodum tantummodo locis quattuor inserere licet, decies autem digamma neglectum videtur, quam ob rem nec *Flach* digammum inferre conatus est. — V. *Flach* Vorbemerkk. p. XXI. — H. n. initio vs. 472: νόστου ἱέμενοι legitur. Etsi *Baumeister, Guttmann, Sterrett, Fick* versum eiiciendum opinantur, tamen a *Gemollio* optime defensus est, qua re cum *Flachio, Abelio* digammum restituendum censemus.

15. ϝιδ* [V. p. 23] ϝεῖδος: fine vs. 198: καὶ ϝεῖδος ἀγητή. — ϝειδῶ: vs. 467: ὄφρ' εὖ εἰδῶ. — ϝείδομαι: In carminibus homericis digammi vestigium servatum est locis triginta sex, neglectum est

---

Α 467: γάρ ῥ' ἐρύοντα (ῥ dell. cum cod. C. Hoffmann, Bekker, Nauck, Christ, Rzach, Fick, Leeuwen-Mendes), 492: νέκυν ἑτέρωσ' ἐρύοντα (ἑτέρωσε νέκυν Heyne, Christ, νέκυν Ϝερύοντ' ἑτέρωσε Fick), Ρ 635: ἠμὲν ὅπως τὸν νεκρὸν ἐρύσσομεν (ὅπως νεκρόν τε Bentley, νεκρόν γε tentant Lugdunenses, ἐϜρύσσομεν Fick) = 713; — Ψ 21: Ἕκτορα δεῦρ' ἐρύσας (v. eiecerunt Fick, Leeuwen-Mendes), Ω 16: τρὶς δ' ἐρύσας (δ' dell. Heyne, Fick, Leeuwen-Mendes), δ 577 et simill. κ 403, 423, λ 2: πάμπρωτον ἐρύσσαμεν (πάμπρωτα Bekker, Fick), θ 34: νῆα μέλαιναν ἐρύσσομεν (Fick ut Α 141) = π 348; — ι 77: ἀνὰ θ' ἱστία λεύκ' ἐρύσαντες (ἵστια εὐρύσαντες Fick) = μ 402, — ρ 479: δώματ' ἐρύσσωσ' (δῶμα Bekker, Nauck, Fick), τ 481: ἆσσον ἐρύσσατο (ἐϜρύσατο Fick).

[1]) Theog. 304: ἡ δ' ἔρυτ' εἰν Ἀρίμοισιν (δ' del. Flach.)

[2]) Σ 501: ἄμφω δ' ἱέσθην (ἄμφω Ϝιεμένω Fick, α. ἐϜιέσθην tentant Leeuwen ac socius), β 327: ἐπεί νύ περ ἵεται αἰνῶς (ἔσσυται Fick), κ 246: ἔπος, ἱέμενός περ (ἐσσύμενος Fick), ξ 142: ὀδύρομαι, ἱέμενός περ (v. eiecit Fick, sed melior est var. l. ἀχνύμενος).

quater.[1]) — V. *Knoes* p. 118 et s. — Apud Hesiodum forma hæc media non reperitur. — Qua de causa his h. n. locis: 441 ἀστέρι εἰδόμενος, 449 ἀνέρι εἰδόμενος et initio vs. 494 εἰδόμενος δελφῖνι digamma restituendum censeo. — ϝειδέω: h. secundi vs. 484: βουλάς τ' ἀθανάτων εἰδήσετε. — ϝίδον: vs. 198 μεγάλη τε ἰδεῖν digamma requiritur. Nec non vs. 415 inserendum est ὀφθαλμοῖσι ϝιδέσθαι; vss. 255 et 341 ἡ δ' ἐσιδοῦσα exhibent mss. (præter M, qui vs. 341 δὲ ἰδοῦσα habet), quæ lectiones iam *Hermann* in δὲ ἰδοῦσα emendaverat approbante *Gemollio*. Conferendam habes et *Rzachii* ad Theog. 82 versum notam. — *Flach, Sterrett, Fick* (solum vs. 255), *Abel* recte ἡ δὲ ϝιδοῦσα scripserunt. — In compositum vs. 493: ἠεροειδεῖ digammum inferendum esse quis non videt?

16. ϝικ* [V. p. 27] ϝέϝοικα: h. n. vs. 464: καταθνητοῖσι(ν) ἔοικας. — ϝεϝοικώς: h. n. fine vs. 400 δελφῖνι ἐοικώς traditum est. Traditas lectiones digammo ornabant *Flach, Sterrett, Fick, Abel.*

17. ϝισχ* [skr. vish*? — Hesych. βίσχυν, γισχύν. — V. *Curtius* p. 389.] ϝισχύς: In carminibus homericis non legitur. — Apud Hesiodum litteram vau bis restituere licet, semel non licet.[2]) — H. n. initio vs. 210 nomen proprium occurrit: Ἴσχυ ἅμ' ἀντιθέῳ, Ἐλατιονίδῃ εὐίππῳ. Si in Hesiodi fragmento 147 Rz. in nomen illud proprium non incideremus, ibique digamma non requireretur, (cf. *Flach* Vorbemerkk. p. XIX) ambigerem id verbum digammo instruere. Hoc nomen substantivum concretum Ἴσχυς ab abstracto ἰσχύς *(vis)* separare frustra conatur *Wilamowitz-Moellendorff:* Isyllos v. Epidauros. Berlin 1886. p. 81. not. — *Sterrett* voci digammum non reddidit, vss. 208—253 damnavit *Fick.*

18. ϝοικ* [V. p. 30.] ϝοικεῖν: digamma huius verbi apud Homerum in formis ᾤκεον, ᾤκει, ᾠκηθεν traditis neglectum esse demonstravit *Knoes* p. 137, qui omnibus locis ϝοίκεον, ϝοίκει, ϝοικηθεν cum digammo servato legi viris *Nauckio, Christio, Rzachio, Stierio, Fickio, Leeuweno* ac *Mendesio* persuasit, *Bentleii* et *Bek-*

---

[1]) Θ 559: πάντα δέ τ' εἴδεται (τ' dell. cum cod. Vind. Hoffmann, Bekker, Nauck, Christ, Rzach, Fick, Leeuwen-Mendes), Ξ 472: οὐ μέν μοι κακοειδεται (οὔ τι κακός μοι ϝείδεται Bentley, Herwerden, receperunt Christ, Fick, ἐϝείδεται Cobet), Γ 234: Ἴππῳ δ' εἰσάμενος (δ' omm. Heyne, Hoffmann, Bekker, Leeuwen-Mendes, v. damnavit Fick), τ 283: κέρδιον εἴσατο θυμῷ (εἴσατο κέρδιον εἶναι tentat Nauck, v. eliminavit Fick).

[2]) Theog. 823: ἐπ' ἰσχύϊ ἔργματ' ἔχουσαι (ἐπ' ἔργμασιν ἰσχὺν ἔχουσαι Schœmann).

keri illicitas formas ϝῴχεον, ϝῴχει, ϝῴχηθεν autem cum *Leskieno* (p. 34) reprehensit.*) — Apud Hesiodum verbum non reperitur. — H. n. vs. 522 initio legitur: οἰκήσειν πολλοῖσι τετιμένα, ubi *Flach, Sterrett, Fick, Abel* digammum restituerunt.

19. ϝοιν* [V. p. 32.] ϝοῖνοψ: Digamma huius verbi apud Homerum locis viginti reddere licet, neglectum est nusquam. — V. *Knoes* p. 140. — Apud Hesiodum digammi vestigium locis duobus servatum est, Opp. 622 et 817. — H. n. vs. 394: ἐνόησ' ἐπὶ οἴνοπι πόντῳ digammi vivi testimonium habemus, nam quominus poeta ἐνόησεν ἐπ' οἴνοπι πόντῳ scriberet, illum quid impedisset?

b) *Quibus locis digamma neglectum statuamus?*

1. ϝανακ* Fine vs. 385: ἔνθα δ' ἄνακτι. *Matthiae, Sterrett, Fick, Abel* δ' male deleverunt. Vs. 437: ἡγεμόνευε δ' ἄναξ. *Flach* ἡγεμόνευε — ἴξον δ' eliminandum esse censuit, cum iam ex vss. 420 et s. ab Apolline navem directam esse apparet; nil lucramur quod *Fick* in textum ἁγεμόνευε δ' ὁδὸν recepit, p. 197 autem ἦγε δὲ νῆα ϝάναξ scribendum esse proposuit. Neque *Sterrett,* neque *Abel* traditam lectionem mutavere. Vs. 396: οἵ ῥά τ' ἄνακτι, ubi τ' omiserunt *Flach, Sterrett, Fick.* Quamquam etiam *Abel* particulam τ' in textu omisit, præfationis p. XX not. errorem correxit. — ϝανάσσω: vs. 181, ubi μέγ' ἀνάσσεις legitur, ab interpolatore additus est.

2. ϝεκα* Vs. 275 et 276 vocis Ἕκατος digamma neglectum videmus: ὡς εἰποῦσ' Ἑκάτου et fine vs. 276 μηδ' Ἑκάτοιο. Quos locos mutare in textu solum *Fickium* ausum esse, nemo mirabitur. Vir egregius nempe pro εἰποῦσ' Ἑκάτου scripsit ϝειπῶσα θεῷ cum Flachio, vs. sequentem autem damnavit. Mitto *Flachii* suspicionem ad vs. 276.

3. (σ)ϝεκα* Huius verbi spiranti restituendo unus locus vs. 535: δεξιτερῇ μάλ' ἕκαστος ἔχων ἐν χειρὶ μάχαιραν difficultatem parat. Pro codd. μάλ' *Flach* malit legere μὲν vel γε, sed neutri coniecturæ adsentiri possum, nec *Fickii* mutationi δεξιτερᾶφι.

4. ϝελ* [etym.? — Lat. vallis, Veliæ. — Titt. ϝελεδάμω (? Coll. 117), ϝελατίη (Coll. 489), ϝελατιήυ (Coll. 489), ϝαλείοις

*) Sed. cf. Γ 218: ὤχεον, ubi cum Heynio ϝοίχευν legi vetant *Leeuwen* ac socius.

(Coll. 1149; 1152; 1160), ϝαλεῖορ (Coll. 1169), ϝαλείω (Coll. 1152), ϝαλείων (Coll. 1171; 1175), ϝαλεῖοι (J. A. 71). — Cf. Ὑέλη apud Herodot. I 167 et in nummis, coll. *Baumeister* Denkmäler d. class. Altertums p. 1129. — V. *Curtius* Et.[5] p. 360. *Savelsberg*: De dig. eiusque immut. p. 14.] ϝέλος: apud Homerum quattuor loci digamma admittunt, duo autem refragantur.*) — Cf. *Knoes* p. 80. — Apud Hesiodum vocabulum non legitur. — H. n. vs. 410: πὰρ δὲ Λακωνίδα γαῖαν Ἕλος τ' ἔφαλον πτολίεθρον ne *Fick* quidem digamma restituere conatus est, cum ad B 584 hæc adnotaverit: «εἶχον Ἕλος ist richtig überliefert, die Stadt heisst nicht ϝέλος, sondern Ἕλος, so auf der Damononinschrift J.G.A. 79.» Quod forte recte se habere libenter confiteor.

5. ϝεργ*. H. n. vs. 297 legitur υἱέες Ἐργίνου, quod *Fick* in υἱέε ϝεργίνου mutavit «cum υἱέε Ἐργίνου in codice Moscoviensi scriptum esse e Baumeisteri editione collegisset.» Sed ille quidem codex υἱέε σεργίνου exhibet. Ceterum *Fick* υἷες proposuit, quod iam *Abel* improbavisse moneo.

6. ϝερυ* [V. p. 47] ϝερύω: h. n. vs. 506 invenimus huius vocabuli digamma neglectum: θοὴν ἀνὰ νῆ' ἐρύσαντο, qua pro lectione *Fick* ναῦν ϝερύσαντο edidit, quam formam *Abel* in epica poesi inauditam esse suo iure declaravit.

7. ϝεπ* [V. p. 17] ϝεῖπον: h. n. vs. 286 codices exhibent: νηὸν ποιήσασθαι ἐπήρατον εἶπέ τε μῦθον. *Fick* τεύξασθαι ναϝὸν περικαλλέα, ϝεῖπέ τε μῦθον, et non quod *Abel* præf. p. XX. indicavit, edidit.

Mitto coniecturam *Cobeti* vs. 235: ἅρματ' ἀγῆσιν, quam *Abel* in textum recepit.

c) *Quae verba iam aetate Iliadis et Odysseae digammum amiserint.*

De vocabulis, quæ ex hymno secundo sumta enumero, vss. 306, 352, 401 *δεινόν*, vs. 447 *δέος*, vs. 404 *δειμαίνοντες* (ubi δϝειμαίνοντες scribere metri causa vetamur), vs. 544 *εἴρηται*, vs. 525 *ἀνειρόμενος*, vs. 318 *ἑλοῦσα*, vs. 489 *ἕλεσθε*, vs. 447 *εἷλε*, vs. 511 *εἵλοντο*, vs. 232, 235, 265, 270 *ἅρματα*, vs. 347 *πολύλλιστος*, vs. 223, 428 *ὄρος*, vs. 234 *ὄχεα*, vs. 382 *ῥίον* (ubi *Gemoll* ingeniose ῥόον scripsit, quod etiam vv. hymni II 107 et 108 Callimacheis

*) B 584: εἶχον Ἕλος τ' ἔφαλον πτολίεθρον, et 594: καὶ Πτελεὸν καὶ Ἕλος.

commendari puto), vs. 447 ῥιπῆς, vs. 391 ῥέξουσι, vs. 421 ῥηιδίως, 534 ῥηΐδιον, vs. 505, 508 ῥηγμῖνι, vs. 516 ῥήσσοντες, vs. 403 ἀνασσείσασκε (cf. hom. περισσείοντο), — vide quæ supra p. 33—36 egi.

Vs. 232 ἕλκων, 406 ἕλκον [Cf. bulg. vet. vlěk-a, lit. velk-ù. — V. *Curtius* Et.[5] p. 136. — Cf. *Brugmann* Gr. d. vgl. Gr. I. p. 147: «Das ʿ von ἕλκω «ziehe», welches Wort von αὖλαξ «Furche» und lit. velkù «ziehe» nicht getrennt werden kann, erklärt sich vielleicht so, dass Anlehnung an ein dem lat. sulcus und dem ags. sulh «Pflug» entsprechendes ἑλκ- ὁλκ- (mit ʿ aus σ-) stattfand.»] Cum in carminibus homericis, tum in Hesiodeis nullus est locus, qui digammum requirat. V. *Knoes* p. 79.

Vs. 450 χαιτῆς εἰλυμένος. Ad stirpem ϝελ* referunt *Knoes* et *Curtius* p. 359. Ex ϝεϝλυμένος formam εἰλυμένος ortam esse nos docent editiones *Fickii* et *Leeuweni-Mendesi;* quam ob rem valde verisimile mihi videtur digamma iam temporibus Homeri evanuisse; nam ϝεϝλυμένος sicut ϝέϝρημαι a lingua poeseos epicæ alienum esse cui non apparet?

Vs. 426 Ἦλιδα. Voci antiquitus digamma præfixum fuisse constat ex veriloquio eius verbi, quod enucleavit *Curtius* Et.[5] p. 360. [V. p. 50.] — Sed apud Homerum satis sunt exempla, quæ digammum neglectum exhibeant. — V. *Knoes* p. 80. — Spirans verbo ne in nostro hymno quidem reddi potest.

Denique de vocibus ἔρματα vs. 507. Ἥρη vss. 307, 309, 332, 348, 353, et Ἀζανίδα vs. 209 (cui vocabulo *Flach* digammum adiudicavit, sed quo *Bursiani* Ἀμυρηίδα magis placet), dubium est, num a digamma antiquitus inceperint.

Prætereo verbum ἰότητι vs. 484, quod *Fick,* sicut supra indicavi, digammo instruxit.

II. De digammo mediali.

Cum inter eos locos, qui litteram vau in hymno secundo requirere et eos, qui respuere videntur secundum *Abelium* (præf. p. XXI), cuius observationes in universum amplexus sum, ratio 3¼ : 1 intercederet, ii homines prudentissimi, qui etiam digammum medium restituerunt, rectam iniere viam. Digamma horum verborum αἰεί 248, 259, 262, 288, 299, 412, 485, 496, 536 (mitto vs. 529 coniecturam *Baumeisteri* ἐπήετανόν), βοείας vs. 487, 503, βοεῦσιν 407, βοῶπις 332, 348, 353, Διός 187, 195, 279, 301, 338,

344, 427, 433, 437, 480, 514, 531, 545, *Διί* 307, *ἐῶσιν* 236, *Ἠελίοιο* 371, 374, 411, 413, *ἠέλιον* 436, *ἠῶ* 436, *θοῆς* 494, *θοῇ* 401, 497, 511, *θοήν* 409, 488, 506, *θέουσα* 435, *λάεσσιν* 299, *λᾶινον* 296 (Cf. *Curtius* p. 362), *νηῷ* 253, 293, *νηόν* 221, 245, 247, 258, 266, 286, 287, 298, 478, 482, 501, 523, 538, *νηοῖσι* 347, *νόημα* 186, 448, *νόον* 379, *ἐνόησ(ε)* 394, *νοῆσαι* 402,*) *οἷος* 323, *οἵης* 381, *ποιήσατο* 313, 384, 490, *ποίησαν* 508, *ποίησαι* 269, *ποιήσασθαι* 286, *εὐποίητα* 265, *ῥέεθρα* 383, 387, *καλλιρέεθρον* [240], *καλλίρροος* 300, 376, *καλλιρρόου* 385, *καλλίρροον* [241], 380, *ἀμφιφαείνει* 202, *ἰοχέαιρα* 199, *προχέει* [241], *προχοῇσιν* 383, *ἀγλαόν* 230, *Νηρῆος* 319, *οὐρῆες* 263, *δενδρήεντι* 235, 384, *δενδρήεντα* 221, 245, *ἠμαθόεντα* 398, 424, *ἱμερόεσσαν* [180], 185, *μητιόεντος* 344, *νιφόεντα*, 282, *πετρήεσσαν* 183, *πετρηέσσῃ* 390, *πτερόεντα* 451, *ποιήεντα* 242, *τελη
έσσας* 249, 260, 289, 366, *ὑλήεσσα* 429, quas voces *Abel* digammo instruxit, et eorum verborum digamma, quibus *Fick* præterea digammum medium dedit, *θεώμεσθα* vs. 528, *ἠὲ* 208 [quem vs. ceterum *Fick* damnavit], *Πιερίην* 216, *πίειραν* 250, 290, 419, 432, *πίονι* 253, 293, *πίονα* 478, 482, 501, 523, — iam in capite primo fusius tractavisse videor. Præter ea vocabula inveniuntur etiam alia, ad quæ virorum doctorum animos intendere mihi proposui, hæc:

Voces littera prosthetica amplificatæ *ἐέργει* [V. p. 21] vs. 432, et *ἐίσης* [V. p. 29] vs. 489.

Vs. 208 *ἀείδω*, 500, 517 *ἀείδειν*, 188, 519, 546 *ἀοιδή*, 299 *ἀοίδιμον*. Cf. doricum ἀβείδω, — titull. αὐλαϝυδός (Coll. 503), κιθαραϝυδός (Coll. 503), κωμαϝυδός (Coll. 503 bis), ῥαψαϝυδός (Coll. 503), τραγαϝυδός (Coll. 503), τραγαϝυδῶ (*Wachsmuth* Rhein. Mus. XVIII. p. 539). — Hesych. ἀβηδόνα. — *Christ* Proll. p. 168 hac

*) Locum longe corruptissimum, quem codices ita exhibent:

ἐν πόντῳ δ' ἐπόρουσε (sc. 'Απόλλων) δέμας δελφῖνι ἐοικὼς 400
νηῒ θοῇ, καὶ κεῖτο πέλωρ μέγα τε δεινόν τε.
τῶν δ' ὅστις κατὰ θυμὸν ἐπεφράσσατο νοῆσαι,
πάντοθ' ἀνασσείσασκε, τίνασσε δὲ νήϊα δοῦρα
οἱ δ' ἀκέων ἐνὶ νηῒ καθείατο δειμαίνοντες

hoc modo legendum propono:

ἐν πόντῳ δ' ἐπόρουσε δέμας δελφῖνι ἐοικὼς 400
νηῒ θοῇ, καὶ κεῖτο πέλωρ μέγα τε δεινόν τε· 401
πάντοθ' ἀνασσείσασκε, τίνασσε δὲ νήϊα δοῦρα. 403
τῶν δ' ὅστις κατὰ θυμὸν ἐπεφράσσατο *βοῆσαι*, 402
οἱ δ' ἀκέων ἐνὶ νηῒ καθήατο δειμαίνοντες. 404

opinione falsa versabatur: «neque ἀϝείδω scribere ausus sum, quoniam simplex verbum ϝείδω ab Homero usurpatum non invenitur.» Quam sententiam iam *Abel* (præf. p. XXIV) his verbis refellit: «Ubi in Græca lingua ϝείδω legit?» — Cf. *Curtius* p. 248 et *G. Meyeri* Gr. Gr.[2] p. 231.

Vs. 426 *δῖαν*. *Abel* δῖϝαν scripsit, sed præf. p. XXIV improbavit. Nam δῖαν ex δίϝιαν ortum esse constat.

Vs. 493 *ἠεροειδέι Fick* ἀϝεροϝειδέϊ, *Abel* ἠϝεροϝειδέϊ edidit. — Cf. Hesychii ἀβήρ. — Sed si conferimus æolicum αὔηρ (V. *Meister* Gr. Dial. I. p. 110) et Hesychii glossam αὔερος, litteram ϝ ex υ profectam esse pro certo habebimus. — V. etiam *Curtius* p. 387.

Vs. 276, 381 *κλέος*. Cf. skr. çrávas, et titt. κλέϝος (Coll. 1537), Νικοκλέϝης (Coll. 40), Νικοκλέϝος (Coll. 179), Τιμοκλέϝεος (Coll. 36; 64). — V. *Curtius* Et.[5] p. 151. — Forte vs. 219 ναυσικλεϝιτῆς scribere licet?

Vs. 284 *κοίλη*, 405 *κοίλην*. Ad radicem κυ* [κυ*: κοϝ* = πνυ*: πνοϝ*] refert *Curtius* Et.[5] p. 157. *Abel* propter Mimnermi κοΐλη (frgm. 12 Bgk., quamquam ex coniectura *Meineckii*) et Alcæi κοΐλαι (vulgo κοῖλαι, frgm. 15 Bgk.) locis hymni nostri laudatis cum *Fickio* κόϝιλος edidit.

Vs. 454 *ληιστῆρες*. Ad stirpem λαϝ* refert *Curtius* p. 363 propter ἀπολαύω, lat. Lavena, prisc. slav. ling. lovu, etc. Sed vide an in hoc verbo spirans ex vocali υ nata sit?

Vs. 231 *νεοδμής*. Compositum est ex νέος et δαμάω. Digammi vestigia in vocabulo νέος præbent skr. návas, lat. novus, inscr. νεϝοστάτας (Coll. 59). — Cf. *Curtius* p. 315. — Tit. Νεγόπολις (Coll. 1260) num voci Νεϝόπολις æqualis sit, dubitat *G. Meyer* Gr. Gr.[2] p. 235.

Vss. 406, 416, 440, 457, 489, 494 *νηός*, 397, 401, 404, 459, 471, 497, 511 *νηΐ*, 395, 405, 409, 414, 448, 488, 506 *νῆα*, 403 *νήϊα*. Cf. lat. navis. «Die Wurzel entweder *snu*, oder *sna*, das freilich nur in der Bedeutung lavare angeführt wird. In letzterem Falle würde ναῦς wie γραῦς gebildet sein.» *Curtius* p. 313. — Cf. Hesychii glossam καραβίδες· γρᾶες. — *Meister* I. p. 113.

Vs. 231 *ἀναπνέει*, 362 *ἀποπνείουσ'*. *Fick* etiam vs. 420 πνοϝιῇ scripsit. — Ad radicem πνυ* refert *Curtius* p. 279. Si θέϝω, χέϝω etc. scribimus, scribamus oportet etiam πνέϝω.

Hæc sunt verba, quæ ab *Abelio* plerumque recte digammo

medio instructa sunt. Addo vocabula a *Fickio* digammate mediali ornata:

Vs. 357 *ἰόν*, 199 *ἰοχέαιρα* (skr. íṣu. *G. Meyer* p. 222), 318 *εὐρέι*, 255, 295 *εὐρέα*, 374 *ὀξέος* [cf. inscr. πελέκεϝας (Coll. 60 quater), sed etiam quod *Abel* præf. p. XXIV adnotavit], 272 *'Ιηπαιήονι* ('Ιηπαιάϝονι *Fick*), 517 *ἰηπαιήον'*, 518 *παιήονες*, 233 *τέως*, 392 *χρυσαόρου* (verbum ultimum et pænultimum etiam *Abel* digammo instruxit, sed præf. p. XXIV rem male gessisse confessus est).

Sed restant insuper nonnulla verba, quorum digamma medium tractare necesse erit, hæc:

Vs. 438 *εὐδείελον*. Ad stirpem διϝ* refert *Curtius* Et.[5] p. 236. Cf. δέελος K 466. — In verbo εὐδείελον digammi locum obtinet littera ι, qua re vocem digammo instruere vetamur.

Vs. 218 *'Ιαωλκόν*. De digammo medio huius verbi præcipue disseruit *Flach* D. D. d. H. p. 40, — sed conferendum est etiam *Knoes* p. 183, quorum virorum uterque vocem ὦλξ (dor. ὦλαξ, hesiod. αὖλαξ Opp. 439 et 443) ad radicem ϝελκ* referre contendunt. At, cum verbum ἕλκω iam ætate Iliadis et Odysseæ digamma abiecisse a me supra demonstratum sit, nullam habemus causam, qua in vocabulum 'Ιαωλκόν digamma medium inducamus.

An *τετιηϝότε(ς)* vs. 456 (*Brugmann* Gr. Gr. p. 93), *Ποσιδήϝιον* vs. 230 (cf. *Fritsch:* Zum Vokalismus des herodotischen Dialektes. Hamburg 1888. p. 8.), scribam, dubius hæreo. Sed *ξεῖνοι* 451, 475, *ξεῖν'* 464 in *ξένϝοι* et *ξένϝ'* [cf. Titt. Ξενϝάρεορ, (Coll. 1165), Ξενϝοκλῆς (Coll. 3119d), Ξένϝων (Coll. 3121), πρόξενϝος (Coll. 3188), Ξενϝάρεος (Coll. 3190)], *κούρην* vs. 209 in κόρϝην mutare minime audeo. Diphthongum verborum *παίζουσ'* 201, *παίζοντα* 206, *παῖς* 317, 328, *παῖδα* 337 nequaquam dissolvere potest.

Secundum rationem *Paleii* vss. 306, 352 *ἀργαλέϝον*, 533 *ἀργαλέϝους* scribere vel proponere caveo.

De digammo in hymno qui vocatur in Apollinem Delium.

Cum hymnum, qui est in Apollinem Pythium, inter olympiados 11, 3 et ol. 48, 3 ortum esse ex pluribus argumentis constat, de hymni primi ætate certe difficilior est quæstio. Propter dicendi genus, quod antiquitatem redolere videtur, *Voss*, *Bergk*, *Gemoll*, *Abel* septimo a. Chr. n. sæculo medio, *Matthiae* eiusdem

sæculi fine, *Flach* (Gesch. d. griech. Lyr. p. 95) initio sæculi sexti scriptum volunt.

I. De digammo initiali.

Huc pertinent: *Windisch:* De h. h. maiorr. p. 8—10. — *Flach:* Das nachhesiod. Dig. p. 29—32. — *Christensen:* De h. in Apoll. p. 33—38. — *Sterrett:* Qua in re h. h. q. m. i. se diff. p. 32—39. — *Fick:* Die Sprache d. h. H. p. 197., — Die homerische Odyssee p. 278—291. — *Abel* præf. p. XIX et s. — *Eberhard:* Metr. Beob. II. p. 14—15.

In hoc hymno iam digammatis initialis minus certa vestigia sunt a *Flachio* reperta. Tamen digammum initiale his verbis reddendum curavimus, quamvis *Fick* hymnum Cynætho, poetæ Jonum, quorum dialecto digammum suo more abiudicat, tribuere conatus sit.

a) *Quae verba obtinuerint litteram digammum?*

1. *(σ)Ϝαδ** [V. p. 10.] Ϝανδάνω: vs. 75: ἥ κεν ἅδῃ οἱ, ubi ἥ κε Ϝάδῃ *Christensen, Flach, Sterrett, Abel.* — ἡδύς: An hymni nostri vs. 169 ἀνὴρ Ϝήδιστος cum *Flachio, Sterrettio, Abelio* restitui possit, nescio.

2. *Ϝαλ** [V. p. 11.] Ϝάλις: In hymno nostro vs. 74 κατὰ κρατὸς ἅλις αἰεί digamma requiritur, quam ob rem cum *Christenseno, Flachio, Sterrettio, Abelio* spirantem restituendam puto. — Cf. etiam *Eberhard* M. B. II. ad hunc locum.

3. *Ϝανακ** [V. p. 12.] Ϝάναξ: Vss. 63 et 90: ἑκάτοιο ἄνακτος. Quamquam ratione *Hoffmanni* et *Eberhardi*, sicut supra indicavi, digamma non est quærendum, tamen quis probaret rationem, qua litteram vau tantum si metricis indiciis requisita sit, insereret aliquis. Qua de causa vs. 140, quo ἀργυρότοξε ἄναξ legitur spirantem cum *Flachio, Sterrettio, Abelio* voci reddendam statuo. — Ϝανάσσω: Vs. 29 legitur θνητοῖσιν ἀνάσσεις. — Quid impedit, quominus θνητοῖσι Ϝανάσσεις scribamus cum *Flachio, Sterrettio, Abelio?* Sed num recta ratione digamma restituere liceat, post ea quæ de hoc verbo p. 13 egi, sub iudice lis est. — Ceterum *Abel* vv. 25—29 post v. 29 hymni qui est in Apollinem Pythium inserendos censuit. Sane placet, sed tunc etiam eius sententiam hymni secundi vv. 179—181 [1—3] ex hymno quodam in Apollinem Delium scripto

versui 182 præfixos esse amplecti debemus. Nam versus, quales 29 et 181 sunt, in eodem hymno exstare posse confidenter nego.

4. *(σ)Ϝε** [V. p. 13.] Ϝοῖ: Digammi in h. n. indubitata indicia præbent vs. 7: καί οἱ ἀπ' ἰφθίμων ὤμων, — vs. 46: εἴ τίς οἱ γαιέων, — vs. 75: ἤ κεν ἅδῃ οἱ. — Viri, qui digammi consonantis vice fungentis aliquot vestigia in hoc hymno inveniri demonstraverunt, omnibus locis adlatis digammum restituere.

5. *Ϝεκα** [V. p. 15.] Ϝέκατος: In hymno nostro huius verbi digamma, quod apud Homerum semper inserere licet et tantum in hymno, qui est in Apollinem Pythium neglectum esse patefactum est, ubicunque cum *Flachio, Sterrettio, Abelio* restitui potest. Vs. 1: 'Απόλλωνος ἑκάτοιο cum in quinto pede hiatu. Vs. 63: γονὴν ἑκάτοιο, — vs. 90 γονῇ ἑκάτοιο. — ϜεκάϜεργος: H. n. vs. 56: 'Απόλλωνος ἑκαέργου. *Eberhard* p. 14 huius hiatus excusationem adfert apud Homerum quæ inveniantur aliquot exempla, quibus ut in cæsura semiquinaria breves syllabæ finales, quæ in consonas litteras exeunt, ante verba a vocalibus incipientia produci possint demonstrare voluit. Sed quamvis huius rei apud Homerum *Knoes* p. 27 et s. centum septuaginta quinque contulerit exempla et tantum centum undecim sint loci, qui breves syllabas finales, quæ in consonas litteras excidunt, ante vocabula a digammo incipientia productas exhibeant (cf. *Hartel* H. St. II. p. 62—73, exceptis versibus, qui recurrere solent), sequiturne ea ratio, quæ hiatus, quorum est 'Απόλλωνος ἑκαέργου, in tertia thesi digammo tollendos vetet? — Ϝεκατηβελέτης: h. n. vs. 157: κοῦραι Δηλιάδες, ἑκατηβελέταο θεράπναι digammum restituerunt *Flach, Sterrett, Abel.* — Ϝεκατηβόλος: H. n. vs. 134: ἀκερσεκόμης, ἑκατηβόλος, et vs. 140: ἄναξ ἑκατηβόλ' 'Απόλλων digamma voci adiciendum est. — Ϝεκηβόλος: Scribi potest vs. 45: ὠδίνουσα Ϝεκηβόλον, ubi *Fick* ὠδίνουσ' ἑκατηβόλον scripsit.

6. *Ϝελπ** [skr.? — Lat. volup(is), voluptas. — Inscr. Ϝελπαρον (*Savelsberg* p. 56. nro 85). — V. *Knoes* p. 80. *Curtius* p. 264.] ἄϜελπτος: apud Homerum non legitur. — H. n. versu 91 ἀϜέλπτοις scripserunt *Knoes, Flach, Schmidt* (Synonymik d. griech. Spr. III. Leipzig 1879. p. 590), *Sterrett, Abel.*

7. *Ϝεπ** [V. p. 17.] Ϝέπος: In h. n. his versibus restitui potest: Vs. 50: καί μιν ἀνειρομένη ἔπεα, — vs. 66: ἀλλὰ τόδε τρομέω, Λητοῖ, ἔπος, — vs. 111: ἐπροκαλεσσαμένη ἔπεα, quibus locis *Flach*,

Sterrett, Abel digamma reducebant. — Ϝεῖπον: H. n. vs. 133: ὣς εἰπὼν spiranti restituendo nil obstat.

*(σ)Ϝερ** [Skr. svar*? — Ad stirpem σϜερ* referunt vocem εἴρω *Curtius* Et.[5] p. 354 et *Gust. Meyer* Gr. Gr.[2] p. 221.] Ϝείρω: Litteram consonam produnt apud Homerum formæ augmento amplificatæ ἕερτο, ἐερμένον et fortasse etiam ἤειρε K 499. Digammum restituit *Bekker* solus. — Apud Hesiodum vocem frustra quæsivimus. — H. n. vs. 104, quamvis ex Odyssea recurrat (σ 296: ἠλέκτροισιν ἐερμένον), spirantem restituendam censeo. Nam si littera σ prius evanuerat, Ϝ illi iunctum diutius vigere ex verbis Ϝέξ (lat. sex), Ϝίδρως (sudor), Ϝε (se) luculenter apparet. Si firmius est σ, prius evanescere solebat digamma. (cf. σείω, σαίνω etc.)

8. *Ϝιδ** [V. p. 23.] Ϝίδον: De digammo huius verbi nil certi demonstrant vs. 153: πάντων γάρ κε(ν) ἴδοιτο et vs. 84: Ἴστω νῦν τάδε Γαῖα, καὶ κ. τ. λ. — Utroque loco *Fiach, Sterrett, Abel* digamma restituerunt.

9. *Ϝιρ** [etym.? — V. *Knoes* p. 125] Ϝῖρις: apud Homerum (tantummodo in Iliade) locis triginta septem digamma suum tuetur, quater spirantem abiecit.[1]) — Apud Hesiodum digammatis vestigium initialis ubicunque est servatum, qua de re cf. *Flach* D. D. d. H. p. 29. — Hymni nostri vs. 107 in epica formula illa quidem notissima ὠκέα Ϝῖρις scribendum est vau cum *Flachio, Sterrettio, Abelio*; formulæ enim conditione digamma certe diutius servari cui non liquet? *Fick* ceterum ὠκέ' Ἶρις edidit.

10. *Ϝοικ** [V. p. 30.] Ϝοικέω: Cum huius verbi stirpis digamma testantur testimonia lapidum plurima, h. n. vs. 172: τυφλὸς ἀνήρ, Ϝοικεῖ δὲ Χίῳ scribere me exempla *Flachii, Sterretti, Abelii* monent. Ϝοικία: Initio vs. 78: οἰκία ποιήσονται. Vs. 137 restituere liceret (ὅτι μιν θεὸς εἵλετο οἰκία θέσθαι), nisi sine ulla dubitatione cum versu antecedente et sequente — quos in margine habent D (a manu sec.), E, L, omm. cett. codd. — secludendus esset auctoribus *Ruhnkenio, A. Matthiaeo, Hermanno, Spie-*

---

[1]) E 353: τὴν μὲν ἄρ Ἶρις (τὴν ἄρα Ϝῖρις Thiersch, Leeuwen-Mendes, τὰν μὲν Ϝῖρις Fick; v. 353—431 interpolatos esse probavit *La Roche* Zschrft f. œst. Gymn. 1863 p. 167), 365: πὰρ δέ οἱ Ἶρις (Ϝε Ϝῖρις Cobet, Christ, Fick, τε Ϝῖρις Herwerden, Leeuwen-Mendes), Λ 27: τρεῖς ἑκάτερθ' ἴρισσιν ἐοικότες (ἐρίδεσσιν Zenodotus, Ϝίρισσιν Fick), Ψ 198: ὠκέα δ' Ἶρις (ὦκα δὲ Bentley, Christ, Fick, Leeuwen-Mendes).

szio, Frankio, Priemio, Baumeistero, Sterrettio, Abelio. Defendit locum *Gemoll.*

b) *Quae verba digammi vi destituta esse videntur?*

1. *(σ)Ϝαδ** Ϝανδάνω: neglectum est vs. 22 σκοπιαί τοι ἅδον, quem versum eiecerunt *Baumeister, Christensen, Abel.*

2. *Ϝανακ** Ϝάναξ: Vs. 15 codd. exhibent Ἀπόλλωνά τ' ἄνακτα. Mutare locum tantum *Sterrett* ausus est, qui particulam τ' delendum vidit. Sed vss. 14—18 alii hymni, qui dicatur in Latonam, clausulam esse censeo, quibus etsi *Gemoll* (p. 123) hymno orphico 35 Ab. vetustiores esse arbitratur, digamma vivum iam pridem exstinctum fuisse nemo non videt.

3. *Ϝεκα** Ϝεκηβόλος: Vs. 177 legitur λήξω ἑκηβόλον quem locum sanare adhuc nemini contigit.

4. *(σ)Ϝεκα** Ϝέκαστος: H. n. vs. 163: αὐτὸς ἕκαστος. Versum *Matthiae* et *Flach* sine certiore causa damnaverunt. Digamma enim huius vocis ἕκαστος iam in carminibus homericis evanescere cœpisse supra a me demonstratum est.

5. *Ϝεπ** Ϝέπος: Vs. 106: μή μιν ἔπειτ' ἐπέεσσιν. *Windisch* (p. 10), *Eberhard* (Die Sprache d. h. H. I. 1873. p. 17), *Sterrett,* ἔπειτα Ϝέπεσσιν scripserunt, fortasse recte.

6. *Ϝηχ** [skr.? (lat. vag-io). — Cf. *Oscar Meyer* Q. H. p. 50, *Knoes* p. 59. et titt. Ϝᾶχος (Coll. 1181), Ϝάχυς (Coll. 3139)] δυσϜηχής: Apud Homerum tantummodo in formulis πολέμοιο δυσηχέος aut θανάτοιο δυσηχέος legitur, quibus *Bekker, Fick, Leeuwen-Mendes* πολέμου aut θανάτου ediderunt. Vide etiam *Hartel* H. St. III. p. 58. — Apud Hesiodum verbum nusquam vidimus. — H. n. vs. 64 digammo restituendo obstat: εἰμὶ δυσηχής.

7. *Ϝιδ** Ϝίδον: H. n. duobus locis digammum neglectum esse videmus, vs. 71: μή ὁπότ' ἂν τὸ πρῶτον ἴδῃ, ubi *Flach* et *Sterrett* τὰ πρῶτα legerunt, contra *Abel* lectionem traditam non sprevit, — deinde vs. 163: μιμεῖσθ' ἴσασιν quem versum *Matthiae* ac *Flach* eiiciendum censebant. Forma Ϝίσασιν apud Homerum locis duodeviginti occurrit, cum tres loci litteram vau respuunt.*) Egregie fal-

---

*) Z 151: πολλοὶ δέ μιν ἄνδρες ἴσασιν (δὲ Ϝίσασί μιν ἄνδρες Heyne, v. damnaverunt Bentley, Nauck, Christ, Fick — qui, si quis v. damnare nollet, illi suasit Ϝίσασι δέ μιν μάλα πολλοί coll. ν 239 — Leeuwen-Mendes) des) = Υ 214, — Ψ 271: οὐδ' ἄρα τοί γ' ἴσασι (γ' dell. Bekker, Nauck, v. eiec. Fick).

litur *Curtius*, cum in actis, quæ ad antiquarum litterarum studia spectant, Lipsiensibus III. p. 190 dixerit: «Die nachhomerische Græcität kennt nur die Kürze».

8. *Ϝιρ** *Ϝῖρις*: digamma vs. 102: Αἶ δ' Ἶριν vim suam abiecit, et neque *Flach*, neque *Sterrett* loco mederi potuerunt.

9. *Ϝοικ** *Ϝοικία*: Neglecta est littera vau vs. 46: εἴ τις οἱ γαιέων υἱεῖ θέλοι οἰκία θέσθαι, ubi *Hermann* εἴ τίς οἱ γαιέων ἐθέλοι υἷι οἰκία θέσθαι, *Matthiae* θέλοι υἱεῖ οἰκία θέσθαι coniecerunt. Sed traditam lectionem retinebant *Abel*, *Gemoll*.

c) *Quae vocabula iam temporibus, quibus Iliadis et Odysseae carmina orta esse putanda sint, digamma amiserint?*

De verbis *δεινότατος* 86 (antecedit ὅρκος), *ἐδείδισαν* vs. 47 (*Abel* male ἐδείδϜισαν), *δείδοικα* vs. 70 (δείδϜοικα *Abel*), *Ῥήναια* vs. 44 [*Ϝραν**. — skr. urṇā. — Lat. lāna (ex vlāna). — Titt. *Ϝάρνων* (Coll. 489), *Ϝάρρην* (Coll. 1152), *Ϝαρίχως* (? Coll. 1158), Βραννίδας (Coll. 418). — Hesych. βάριον, βάριχοι, βρίννια (i. e. *Ϝρήνεια* sec. *Schmidt*), et alia. — V. *Curtius* Et.[5] p. 344 et s. *Meister* I. p. 253 et 255. — *Knoes* p. 56. — Νάξος τ' ἠδὲ Πάρος Ῥήνεια scripserunt *Gemoll* et videlicet *Fick*], *ῥίον* vs. 139 (ὡς ὅτε τε ῥίον), — quæ *Abel* digammo instruxit, — sententiam meam iam supra aperui. Nihil est, quod addam vocibus vs. 147 *ἑλκεχίτωνες*, 7 *ἑλοῦσα*, 116 *εἷλε*, 137 *εἵλετο*, 18, 26, 35, 40 *ὄρος*, 34 *ὄρεα*, 23, 145 *ὀρέων*, 136 *οὔρεος*, 86 *ὅρκος*, 79, 83, 89 *ὅρκον*.

Sed restant quædam verba, de quorum digammo initiali breviter agendum sit.

Vs. [24] *ἀκταί* [ἀκ* aut *Ϝαγ**? Dubitat et *Curtius* Et.[4] sub Nro 654] apud Homerum nullum invenimus digammi vestigium. V. *Knoes* p. 52.

Vss. 99, 129 *ἔρυκε* in carminibus homericis digammum amisisse nos docet *Froehde* Zur griech. u. lat. Coniug. Bezzenb. Btr. IX. p. 123, cum ἐρύω eadem stirpe deductum littera vau non destitutum esse constat.

Vs. 7 *ἰφθίμων*. Ad radicem vi* pertinere defendit *Knoes* p. 127. Sed idem apud Homerum multos locos, qui digammo restituendo obstent, exstitisse nos docuit p. 129.

Vs. [16] *Ὀρτυγίη* (skr. vartaka-s. — Hesych. γόρτυξ. — Cf. *Curtius* Et.[5] p. 349). — Apud Homerum uno loco, initio versus

o 404 occurrit, alter: *) ε 123 digammo restituendo difficultatem parat. H. n. loco citato: τὴν μὲν ἐν Ὀρτυγίῃ verbum digammi vim abiecisse apparet.

Vs. 73 ὤσῃ. Verbi ὠθέω (skr. vādh*, — *Curtius* p. 260) digamma testantur apud Homerum composita ἐννοσίγαιος et εἰνοσίφυλλος. Ceterum denique compluribus locis littera spirans neglecta est. — Cf. *Knoes* p. 132 et sq.

Prætermitto vs. 53 ἅφεται, cui verbo *Flach* Vorbemerk. p. XV. digammum adiudicare conatus est. Sed de huius verbi origine nil certi habemus. V. *Curtius* p. 510.

II. De digammo medio.

Constat *Abelium*, qui in hymno primo hanc inter eos locos, qui digamma quærere et eos, qui spernere videntur rationem intercedere vidit, qualis est 2½ : 1 (i. e. 20 : 8), solum digammum medium instituisse. Qua in re illi viri præstantissimo minime adstipulor, nam tantum in quattuordecim locos incidi, qui mihi digammum — etsi non expressius — requirere videantur. Quæ cum ita sint, calculis a me subductis ratio mea ab Abelii ratione valde discrepat, est enim hæc: 1¾ : 1 (i. e. 14: 8). Ideo digammum medium in hunc hymnum inducere haud alicui fas esse arbitror. Attamen cognoscamus verba, quæ *Abel* littera mediali instruxit.

De vocabulis *ἀείδουσιν* 161, *ἀοιδῶν* 169, *ἀοιδοῖς* 20, *ἀοιδή* 164, *ἀοιδῇ* 149, *ἀοιδαί* 173, *αἰεί* 58, 74, 87, 151, *Διός* 2, [96], 132, [136], *Διί* 5, *ἠελίοιο* 71, *θέειν* 108, *κλέος* 156, 174 *λαὰν* 78, *νηόν* 52, 56, 76, 80, *νηοί* 143, *νῆας* 155, *οἴῃ* 5, *πῖαρ* 60, *πίονα* 52, *πιοτέρη* 48, *ποιήσονται* 78, (*ῥεέθροις* [18]), *προρέοντες* 23, 145, *φάος* 71, *φόωσδε* 119, *ἰοχέαιραν* [15], 159, *χρυσάορα* 123, (*ἀγλαά* 14), *κραναῇ* [16], 26, *κραναήπεδος* 72, *αἰγλήεσσα* 40, *ἀμιχθαλόεσσα* 36, *δενδρήεντα* 76, 143, *ἠνεμόεσσα* 43, *παιπαλόεις* 39, *παιπαλόεντος* 141, *παιπαλοέσσῃ* 172, *περιτιμήεσσα* 65, *πετρήεσσα* 44, *πτερόεντα* 50, 111, *σκιόεντα* 34 nihil est quod agam. Transeamus ad voces ab Abelio digammate instructas a me autem adhuc non explicatas.

Vs. 93 *Διώνῃ*. *Abel* ΔιϜώνῃ edidit voce, quæ antecedit, tradita

---

*) ἕως μὲν ἐν Ὀρτυγίῃ (versum eiecit Fick).

ἔσαν cum *Wolfio* in ἔασι mutata. Haud recte, cum *Gemoll* allegante Verg. Aen. I. 499 (Dīana) nil mutandum nos docuerit. Litteræ ι enim a digammo productæ exemplum adferri potest homericum 'Ωρίων et Ψ 346 'Αρίονα [quod pro codd. 'Αρείονα restitui vult — nisi 'ΑρίϜονα proposuisset — *Kretschmer:* Die korinthischen Vaseninschriften in Zschrft f. vgl. Sprachforsch. XXIX p. 152 et sqq. s. Nro 13. Cf. 'ΟρίϜων (Coll. 3136.)].

Vs. 8 *ἑοῖο*. *Abel* propter Ϝός, Ϝέθεν, Ϝέο [V. p. 13.] scripsit ἑϜοῖο (cf. præf. p. XXIII.). Formam ἑϜός ex vetustiore σεϜός* ortam esse (quam in carminibus homericis male restituerunt *Leeuwen* ac socius) docet prisc. lat. forma *sovos*. — Cf. *Curtius* p. 353.

Vss. 147, 152 *'Ιάονες*. Cf. skr. Javanás et prisc. pers. Yauna. — V. *Curtius* Et.[5] p. 606. Brevis vocalis *α* a digammate producta esse certum habeo. — Cf. etiam *G. Meyer* Gr. Gr.[2] p. 76.

Vs. 6 *ἐκλήϊσσε* (ἐκλήϊσε cum codd. *Gemoll*). *Abel* propter κλωβός digamma in verbum intulit. (Cf. *Curtius* Et.[5] p. 585: «κλωβός Käfig, Deminut. κλωβίον hängt wohl mit dem St. κλᾱϜ*· d. i. mit κλῃίς = clavis zusammen.») Apud Homerum *Christ* in verbum κληίς digammum medium induxit.

Vs. 42 *Κόως*. *Abel* propter κόϊλος digammo induit. An secundum *Nauckium* et hoc loco Κόος restituendum sit, ambigo.

Vs. 120. *λόον*. Propter Ennii lavere, homer. præterit. λόε, formam λοετρόν, quæ ad stirpem λοϜ* spectant (cf. *Curtius* p. 368), digammo instructam edidit vocem *Abel*. Apud Homerum ubicunque formas ex stirpe λοϜεσ* deductas restituendas esse ait *Leskien* (in Curtii Studiis II. p. 104 et s.), sed uno loco Ξ 7 formam solutam redintegrare nequit (θερμήνῃ καὶ λούσῃ ἄπο βρότον αἱματόεντα, ubi Herwerden λοέσῃ τε coniecit). — Titulis Coll. 98 et 99, quibus *Abel* aliquam auctoritatem tribuit (præf. p. XXIII), nil lucramur.

B) De digammo in hymno vicesimo quarto, qui dicitur in Vestam.

De hymni huius ætate nihil constat. Certe difficilis atque sterilis erit tunc de hoc carmine qualiscumque sit quæstio. Duo hiatus illiciti vs. 1 ἥτε ἄνακτος et vs. 4 ἀνὰ οἶκον *Abelium*, non solum ad digammum initiale, sed etiam mediale instituendum adduxerunt. Quam ob rem initio vs. 1: Ϝεστίη ἥτε Ϝάνακτος 'Απόλλωνος Ϝεκάτοιο, vs. 4 ἀνὰ Ϝοῖκον edidit. Sed cum vs. 3 αἰϜεί, — ἔλαι-

ϝον, — vs. 5 μητιόϝεντι et ἀϝοιδῇ edidisset, cur eodem versu quinto Διὶ et non Διϝὶ scripserit, nescio. Quamquam digammatis neglecti exemplum in hoc hymno nullum habemus, quæritur, utrum in hoc hymno digamma medium optimo iure restituamus, necne?

An vs. 4 pro ἐνηέα, quæ est *Barnesii* pro manuscriptorum ἐπέρχεο ab *Abelio* et *Gemollio* recepta coniectura, ἐνηϝέα scribendum sit (cf. *Curtius* Et.[5] p. 386.), id equidem in medio relinquam.

Addenda.

Libellus iam typis excussus fuit, priusquam *Richardi Meisteri* operis »Die griechischen Dialekte« inscripti tomus secundus (Göttingen 1889, de dig. v. pp. 46—49. 103. 242—246) in lucem prodiisset; ex illo quidem libro addenda sunt hæc:

Ad verbum νήδυμος p. 11 cf. *Meister* II. p. 141 not.

Ad nrum 3 p. 12. Adde inscript. ϝανάσσας (Coll. 36a; 36b; *Meist.* p. 179 et s.).

Ad nrum 11 p. 21. Adde κατεϝόρκων (Coll. 60; sec *Meist.* II. p. 154 legendum est κατέϝοργον).

Ad nrum 18 p. 29 et s. Pro ἐϝείσης (Coll. 68) malit *Meist.* II. p. 158 ϝείπω.

Ad verbum Διός p. 38. Cf. Διϝειθέμιδος (Coll. 52b; *Meist.* II. p. 180), Διϝισωνίδας (Coll. 26 secund. *Meisterum* II. p. 139).

Ad verbum ποίει p. 40 cf. *Meister* II. p. 48 not.

Ad verbum κλέος p. 54. Cf. titt. 'Αριστοκλέϝης (Coll. 147a, — *Meist.* II. p. 182), κλεϝιτῶ (Coll. 147e, *Meister* II. p. 183), Νικοκλέϝης (Coll. 36a, *Meist.* II. p. 179), 'Ομφοκλέϝης (Coll. 147kk., *Meist.* II. p. 189), Παυκλέϝεος (? Coll. 147g, *Meist.* II. p. 183), 'Ρακλέϝης (Coll. 147t, *Meist.* II. p. 186), Σαϝοκλέϝης (Coll. 147dd, — *Meist.* II. p. 188), Τιμοκλέϝης (Coll. 147e; 147f, — *Meister* II. p. 183).

Ad verbum νεοδμής p. 54 cf. inscr. Νεϝαγόρας (Coll. 147m, *Meist.* II. p. 186).

SVED NÉPDALOK.

I.

A magas észak. (Song to the North.)

Te, atyám honja, sziklabérczes hon,
Hol zordon a tél, s forró szív terem,
Nem ismerek jobbat a földön sehol;
Itt dél szépségit könnyen feledem.

A gyors patak habja szüntelen cseveg,
Örökzöld az erdő, éjjel süt a nap,
Ércztelvék a sziklák, rajtok emberek,
S leányaink kéjt s szerelmet nyujtanak.

Hálával én vissza hányszor gondolék,
Hogy mily drága valál nekem honom,
Itt ringott a bölcsőm, boldog itt valék,
S egykor csöndes sírom itt lesz — északon.

II.

Dal Gottlandból. (Song from Gottland.)

Magasan a kék égen
Fényes csillag ragyog,
Mint kedvesemhez éppen,
Hozzá nem juthatok.

Megesküvék ő nékem,
Hogy sírig hű leszen,
Én megőrzém hűségem,
Vigadva s könyesen.

FLUDOROVICS ZSIGMOND.

PÓTKÖTETEK

AZ EGYETEMES

PHILOLOGIAI KÖZLÖNYHÖZ.

SZERKESZTIK

HEINRICH G., P. THEWREWK E., NÉMETHY G.

MÁSODIK KÖTET.

BUDAPEST.

KIADJA A BUDAPESTI PHILOLOGIAI TÁRSASÁG.

1890.

A ROMAI KÖLTÉSZET KORSZAKAI.

Valamely irodalom történetét korszakokra osztani annyit tesz, mint megjelölni fejlődésének különböző phasisait. Nem elég az irodalmat e czélból valamely más történeti disciplina, pl. a politikai történet köréből vett felosztási alap szerint erőszakosan szétdarabolni vagy pedig az emelkedés, virágzás és hanyatlás kényelmes kategoriái szerint a legkülönbözőbb jelenségeket egy kalap alá vonni, hanem magában az irodalomban kell felkutatni azokat az inditó okokat, melyek a fejlődés menetét meghatározzák.

Ha a feladatot jelen czélunkhoz képest a költészet terére szorítjuk, első pillanatra világos, hogy, a mennyiben a költészetnek mint minden művészetnek czélja a szépnek érzéki alakban való előállítása, itt a fejlődésre nézve, ha azt a maga idealis tisztaságában vizsgáljuk s a zavaró történeti befolyásoktól egyelőre eltekintünk, a műformák lesznek irányadók. A czél lesz kimutatni, hogy valamely népnél a legkezdetlegesebb, csaknem öntudatlan kisérletekből miképen fejlenek ki lassanként az első művészi formák s hogy ezekből akár önállóan, akár idegen hatások alatt, hogyan jönnek létre újabb és újabb, egyre bonyolultabb s mindig gondosabb öntudatos művészi munkát kiváнó költői productumok; ki kell emelni továbbá azokat a jelenségeket, melyek a productio fokozatos kimerülését mutatják s végig kisérni a felbomlás szomorú processusát egészen addig, míg, az eszmei tartalom egyre sivárabbá válván, utoljára még a technikai ügyesség is veszendőbe megy s ezzel, mint minden művészetben, úgy a költészetben is a végelgyengülés beáll.

Legegyszerűbb és legvonzóbb e feladat az olyan eredeti költészetben, minő a görög, melynek története minden irodalomtörtenet ideálja. Csak feltevés útján reconstruálható elemekből fejlik ki s lép teljes tökéletességben elénk a homerikus eposz, mint az egész későbbi költészet szülőanyja és szilárd alapja, észrevétlen

átmenet vezet ebből az elegiába, innen a melikus és chorikus lyrába, ez utóbbiból a dráma mind a két fajába s végre a comœdia eredeti alakjából a közép és az új comœdiába. Bátran beszélhetünk itt az eposz, a lyra és a dráma koráról s könnyen magyarázhatjuk ki az egyiket a másikból. Majd a költői productio, mint új műfajok teremtése véget érvén kezdődnek a virtuózitásig vitt technikai ügyességtől támogatott reproductio hosszú századai, míg utoljára időszámításunk hatodik századától kezdve beáll a technika hanyatlása is, az elbarbárosodás.

Bonyolultabb a problema a római költészetben, mely nem fejlett, mint a görög, csaknem minden számbavehető idegen hatás nélkül önmagából, s a hol a nemzeti és a görög, tehát két elem kölcsönhatása határozta meg a fejlődés menetét. Csupán a műformák elvével itt nem boldogulunk. A rómaiak nem maguk teremtének műfajokat, hanem kész formákat vettek át s egyszerre kezdték meg a lyra, eposz, tragœdia és comœdia művelését s egy műfaj sohasem volt uralkodó. Nem helytelen ugyan alapjában az a felosztás, melyet a római irodalomtörténetírók csaknem kivétel nélkül követnek, midőn megkülönböztetik az archaistikus, arany és ezüst kort s a hanyatlás korát, de két nagy hibája van: először, hogy a római irodalomra nézve *nem jellemző*, másodszor, hogy a költészet terére szorítva, *elnagyoltsága* azonnal szembe tűnik. Nem jellemző azért, mert csupán azt fejezi ki, a mit az előadásom elején említett kényelmes kategoriák, hogy t. i. a római irodalomnak épen úgy, mint minden más irodalomnak, melyet valamely szerencsétlen külső behatás csirájában el nem fojtott, volt emelkedése, virágzása és hanyatlása s legföllebb arra tanít, hogy a természetes fejlődés e három phasisa *mikor*, de nem arra, hogy *miként* ment végbe. Elnagyolt pedig azért, mert az Augustus idejére eső aranykor szempontjából nézeti velünk az egész irodalmat s a megelőző két század költészetét egy közös név, az archaistikus kor neve alá vonván, nem ad semmiféle képet annak változatos és a későbbi időszakok megértésére rendkívül fontos fejlődési phasisairól. Csak mellesleg említem, mint teljesen elhibázottat, a Ribbeck felosztását a *Római költészet történetében*, a hol a köztársaság és a monarchia költészetét különbözteti meg, mintha bizony az irodalmi aranykor relativ tökéletessége a kormányforma változásaiból s nem a megelőző két század alapvető munkásságából volna magyarázandó.

Eddigi fejtegetéseinkből már eléggé kitünt, hogy mi a felosz-

tástól, ha meg akar felelni czéljának, első sorban azt kívánjuk, hogy *jellemző* legyen, vagyis, hogy megfeleljen az illető irodalom sajátságos jellegének s a fejlődés különös, csakis itt előforduló momentumainak kiemelésével az egészről oly képet adjon, mely egyedül a szóban forgó irodalomra illik s így kulcsul szolgál megértéséhez és a világirodalomban elfoglalt helyének megfelelő méltatásához. Ha ezt az elvet jelen czélunkhoz képest a római költészetre alkalmazzuk, azonnal szembe ötlik, hogy ezt minden más költészettől *tiszta reproductiv jellege* különbözteti meg. Az összes római költőknek a jó Livius Andronicustól kezdve mindvégig öntudatos vezérelvök az, a mit Horatius a Pisókhoz írt levelében így formulázott:

Vos exemplaria Græca
Nocturna versate manu, versate diurna;

ők sohasem ismertek nagyobb czélt absolut tökéletességüeknek hitt görög minták többé-kevésbbé hű utánzásánál. Ez elvnél fogva tehát *a római költészet fejlődésének objectiv mértéke az a különböző viszony lesz, a melyben időről időre a görög irodalomhoz állott.*

Tételünk a tárgyalásból egyenesen kizárja a Livius Andronicust megelőző, görög befolyástól nem érintett költészetet. Arra a kérdésre, vajjon nem követünk-e el hibát akkor, midőn ezt az irodalom későbbi fejlődésétől mereven elkülönítjük, könnyen megfelelhetünk. Mert bármily kevés az, a mit a római költészet őskoráról tudunk, annyit a ránk maradt csekély maradványokból is láthatunk, hogy ebben az időben a rómaiaknál öntudatosan művelt, irodalmi költészetről nem lehetett szó. Voltak vallásos énekek, jósversek, varázsigék, voltak bordalok, menyegzői és temetési énekek, szóval mint egy népnél, úgy a rómaiaknál sem hiányoztak a népies költészet alakban és tartalomban egyaránt primitiv termékei: de oly költőik, a kik művészi czélra értékesítették és tökéletesítették volna azt, a mit a népnél találtak, s így megkísértették volna a nemzeties műköltészet megteremtését, nem akadtak. Az első költő pedig, a ki e nevet megérdemli, a nemzeti hagyománynyal teljesen szakított s áthidalhatatlanná tette az űrt a népies és műköltészet között.

A római poesis atyja *Livius Andronicus,* de nem olyan értelemben, mint Homeros a görögé: mert Homeros a maga nemzetéből való énekesek hosszú időn át folytatott poetikus munkásságára, Livius Andronicus ellenben egy idegen irodalom kész remekeire

támaszkodott. Bámulatos merészséggel fogott ez a görög eredetű ember a görög költészet összes főbb műfajainak római talajra való átültetéséhez: írt eposzt, tragœdiát, comœdiát és kardalokat egyaránt. Egész működése nem egyéb fordításnál, de míg Odysseájában megtartotta az ősi *saturniust*, a latin nemzeti versalakot, drámáiban ezzel is szakítva, görög formákat használt, és pedig nemcsak hatos jambust és hetes trochæust, hanem még az anapæstusoktól, kretikusoktól s a kardalok bonyolult systemáitól sem tartózkodott, s így a latin nyelvet kimondhatatlan fáradsággal a görög metrika szigorú jármába fogta. Így tette göröggé a római költészetet nemcsak tartalomban, de külső formában is. Az egyetlen, a mi nála még a régi népköltészetre emlékeztet, az *alliteratiónak* és az *assonantiának* az akkori latin nyelvtől elválaszthatatlan használata.

Utóda, *Naevius* szintén a görög irodalom alapján áll ugyan, de mint latin anyanyelvű és teljesen római érzelmű ember, nem elégedhetett meg a görögök szolgai utánzásával, illetőleg egyszerű lefordításával. Már comœdiáiban is nagyobb szabadsággal járt el, mint elődе: ő volt az első, ki a *contaminatio* név alatt ismeretes műfogást alkalmazta, vagyis nem ragaszkodott szorosan ahhoz a görög eredetihez, melyet a mese alapjául elfogadott, hanem valamely más darabból is vett át egyes szerepeket és jeleneteket; felhasználta továbbá a vígjáték szabadságát arra is, hogy politikai nézeteinek adjon bennök kifejezést s a zsarnokoskodó római oligarchákat merészen megtámadja. Görög tárgyú tragœdiáiban már a dolog természete megkövetelte az eredetinek pontosabb szemmel tartását, kárpótlásul azonban megteremté a római történeti tárgyú komoly drámát, a *fabula praetextata*-t, s ezzel megtette a merész lépést a nemzeties irányú műköltészet megteremtésére. Még tovább ment öreg korában írt, de legkitűnőbb munkájában, a *Bellum Poenicum*-ban, a hol a nemzeti tárgy, a római nép világhódító hivatásának megéneklése mellett a nemzeti versalakot, a *saturniust* is visszahelyezte régi jogaiba s művészibb formát igyekezett neki adni. Működésében tehát világosan látjuk a nemzeti elem reactióját a görögösködés ellen, melynek kiszámíthatatlan következményei lettek volna, ha folytatója akad. Utána azonban a kor irányának hódoló ellenlábasa, Ennius, foglalta el a tért s így ő vele bevégződött *a római költészet első időszaka, a görög és a nemzeti forma küzdelme*, a mire jellemzőleg utal a neki tulajdonított sírfelírás:

Itaque postquam est orcino traditus thesauro,
Obliti sunt Romai loquier lingua Latina.

Új korszak kezdődik *Enniusszal,* kinek legnagyobb tette *Annales* czímű eposzának megírása volt. Ő ugyan nemzeti eposzt akart adni a római népnek, melyet szembe lehessen állítani Homeros költeményeivel: de a nemzeti elemet csakis a tartalomban juttatta kifejezésre. Az egyes részletek compositiojában, a csataleírásokban, a különböző epikai fogásokban, a machinában, a stilusban mindenütt Homeros hűséges utánzója igyekezett lenni s e törekvésére a koronát a *hexameter* meghonosításával tette fel. Itt ért a római költészet egy újabb forduló pontra, a honnan lehetetlen volt többé a visszatérés; ekkor győzedelmeskedett a későbbieknél többé kérdés alá sem eső elv, hogy t. i. *a római költészetben a nemzeti tartalom is csak görög alakban jelentkezhetik.* Ez az elv, illetőleg ennek végső consequentiája, a *hexameter* behozatala érczigába hajtotta magát a nyelvet is. Mert míg a drámai versformákban, a hol a görög metrikát már Ennius előtt is követték, a jambikus, trochaikus, logaoedikus és anapæstikus systemákban a latin nyelv még meglehetős szabadsággal mozgott s a hangsúly, a rövidség és hosszúság ingadozásai a kiejtésben, a hangugratás és a végzetek elkopása a versalkotásra mindenütt észrevehető befolyással volt: a hexameterben, a hol az arsis felbonthatatlan, a thesis csak egy és két szótag közt váltakozhatik, csakis a hosszúság és rövidség kivételt nem ismerő törvénye uralkodhatott s a költészetnek az élet nyelvével végképen szakítania kellett. Ennius azonban ezzel, hogy megalapítá végleg a római költői nyelvet és műformát, még nem elégedett meg: tragœdiáiban egész sereg új mythussal ismerteté meg a római közönséget, comœdiáiban szigorúbban követte elődeinél a görög mintákat, *Sota*-jában és *Satirái* egy részében ő ülteté át első ízben az alexandrin irodalom divatos termékeit, *Epicharmusá*ban és *Euhemerusá*ban pedig már a görög philosophiai felvilágosodás apostolának állott be. Szóval tervszerűen azon munkálkodott, hogy a görög szellemi élet számtalan irányú nyilvánulásait a költészet révén a rómaiak közkincsévé tegye.

Ennius mellett valamivel idősebb kortársa, *Plautus,* vonja magára figyelmünket, mint *az első specialista a római költők közt.* Ez a körülmény az egész későbbi irodalom megértésére rendkívül fontos, mert újabb közeledést jelent a görög irány felé. A görög költők ugyanis irodalmuk klasszikus korában valamennyien spe-

cialisták voltak, egész életükben egy műfajjal foglalkoztak, s épen azért maradt meg minden műfaj a maga idealis tisztaságában s fejlett a természetének megfelelő sajátságos törvények szerint. E példán buzdult Plautus, midőn tisztán az attikai új comœdia művelésére adta magát s minden önálló inventióról lemondván — a mit előtte senki, még Livius Andronicus sem tett — megelégedett azzal, hogy Menander, Philemon, Diphilus és mások nyomán kimerítse az egész görög komikus repertoire-t s otthonosakká tegye a rómaiakat a kijátszott balga atyák és léha fiak, a kardcsörtető Bramarbasok és falánk parasiták, az elegáns kaczér hetærák és furfangos szolgák, a piszkos uzsorások és kapzsi kerítők furcsa világában. Czélját el is érte; mert ő volt az, a ki a görög comœdiát, az úgynevezett *fabula palliata*-t Rómában végleg meghonosította s a szó szoros értelmében népszerűvé tette.

Mind Ennius, mind Plautus a hellenismust segítették diadalra, amaz a költészetnek inkább a komoly, ez a víg nemében. De ők még mind a ketten naiv elfogulatlansággal állottak a görög szellem remekeivel szemben, távol attól, hogy mintáik művészi becsét teljesen felfogni képesek lettek volna. A jó Ennius az ő *Annales*-e révén második Homerosnak tartotta magát, el is sajátította több-kevesebb sikerrel apróbb műfogásait, stilusát, versalakját: de hol maradt az eposz fő titka, az egységes compositio, a mit Aristoteles régen felismert? Ebben a tekintetben Ennius a maga közönségének szellemi színvonalára szállott le, mely megelégedett versbe szedett, belső egység nélkül való krónikával. Hát Plautus hogyan bánt el az attikai comœdia finoman szőtt meséivel? Előtte a részletek drasztikus hatása volt a fő: e czélból alkalmazta nyakra-főre a rómaiakat érdekesen jellemző barbár fogást, a *contaminatiot*, még csak arra sem ügyelve, hogy az egyes máshonnan átvett jeleneteket legalább külsőleg, a legdurvább ellenmondásokat kiegyenlítve, alkalmazza az eredeti meséhez, ezért rontotta el a comœdia atheni helyi színezetét görög és római intézmények és viszonyok összevegyítésével; ezért helyettesítette Menander attikai savát az italiai néphumor borsával, mely mindig a komikum durvább nemeiben találta gyönyörűségét. De a nyelv sem tudott még hozzásimulni a természetének meg nem felelő idegen metrikához: nemcsak Plautusnál, hanem Ennius drámai töredékeiben is látjuk még a hangsúly küzdelmét a metrikai arsissal, az ingadozó kiejtés vergődését a csak hosszúságot és rövidséget ismerő időmérték Pro-

krustes-ágyában; mint az ős itáliai költészet kései visszhangja, még mindig kisért az alliteratio, az assonantia s a hangfestés különböző, gyakran drasztikus nemei, melyek mind nem férnek meg a görög művészet discret színezésével. Szóval sok hiányzik még ahhoz, hogy a tanítványok megközelítsék mestereiket s így *a római költészet második időszakát,* midőn Ennius és Plautus uralkodtak, bátran jellemezhetjük úgy, mint *a görög formák kezdetleges utánzásának korát.*

De minél közelebbről ismerkedtek meg a rómaiak, főleg Görögország meghódítása után, a legyőzöttek magas műveltségével, minél inkább szaporodott Rómában a bevándorlott tudós görögök száma, kik a maguk irodalmának leghivatottabb tolmácsai és magyarázói valának, annál nagyobb bámulattal teltek el a tanítványok mestereik iránt s lemondtak arról, hogy az önálló alkotás terén velők versenyezzenek. A tüzetes tanulmányon alapuló hű utánzás, az eredetinek minden finomságához simuló fordítás, a formabeli tisztaság és tökéletesség lett most a jelszó. Nem mertek többé arra gondolni, hogy egy ember átölelje a görög költészet valamennyi főbb faját a nagy eposztól az epigrammáig: megelégedtek azzal, ha egy nemben valami tűrhetőt produkálhattak. Így tett a következő időszak minden jelentékeny írója: Statius Cæcilius, Terentius, Turpilius csak a *fabula palliata*-ra, Titinius és Afranius csak a *togata*-ra, Pacuvius és Accius pusztán a tragœdiára szorítkoztak.

Az új irányt *Statius Caecilius* inaugurálta és pedig a fabula palliata-ban. Nagyon kevés ugyan az, a mit róla tudunk, de annyi a rendelkezésünkre álló hézagos adatokból is kitűnik, hogy gondosan járt el az eredetiek megválasztásában, különösen ragaszkodott a finomságáról és elegantiájáról híres Menanderhez és, a mi nagy fontosságú lépés volt, tartózkodott a contaminatiótól. Ezt méltányolta bírálója, Volcatius Sedigitus, a ki ismeretes kanonjában tíz komikus közt neki adta az első helyet. Utóda *Terentius* lett, a ki a nagy műveltségű ifjabb Scipio Africanus társas köréhez tartozott, mely egyesíté Rómának akkori összes akár római, akár görög származású szellemi előkelőségeit s a latin irodalmi nyelv és ízlés csiszolására nagy befolyással volt. E körből indult ki az a mozgalom, mely az irodalmi forma főtörvényévé az *urbanitas*-t, az előkelő finomságot tette s a melynek első hivatott képviselője épen Terentius lőn. Élete czélja, a mit kora halála miatt tökéletesen meg nem valósíthatott, Menander méltó átültetése volt, s noha

Cæciliushoz képest visszaesést mutat annyiban, hogy a contaminatiótól nem tartózkodott teljesen, működésének egész irányából világos, hogy később ezzel is végképen felhagyott volna; jellemző azonban a kor ízlésére, hogy ezt a hibáját, mint prologjaiból kitűnik, szemére is hányták ellenségei. Azt azonban nem vitathatták el tőle, hogy a Menandert annyira jellemző attikai finomságot és gratiát ő vezette be a római irodalomba, hogy nem, mint Plautus, a tömeg, hanem az előkelők ízlése után indult s nem az ő jó akaratán múlt, hogy Cæsar igazságos itélete szerint csak *fél Menander* maradt, mert elegantiájával nem tudta párosítani a komikai erőt, a *virtus comica*-t. Nyelve már nagyon kevés archaistikus nehézkességet mutat, a metrikában pedig bölcs mérséklettel lemondott a változatosabb s nehezebb formákról, de annál nagyobb műgonddal ragaszkodott az egyszerűbbekben a görög versalkotás törvényeihez s alig él már azokkal a szabadságokkal, melyeket előtte a latin nyelv természete megkövetelni látszott. Az utolsó nevezetesebb palliatairóról, *Turpilius*ról ismét nagyon keveset tudunk, de jellemző erre is, hogy Cæcilius és Terentius nyomain haladva, főleg Menanderhez ragaszkodott.

Tanulságosan jellemzi e kort a nemzeti vígjáték, a *fabula togata* fejlődése is. *Titinius* tette meg azt a merész lépést, hogy a vígjáték színterét italiai ég alá, a latin városok körébe helyezte át. Mi lehetett volna ennek a következménye, ha előbb történik, ki tudná megmondani; így azonban elkésett, mert maga az italiai élet, e vígjáték létalapja, annyira át meg át volt már hatva görög műveltségtől s még sokkal inkább görög romlottságtól, hogy az eredmény nem lehetett más, mint a *togata* nemzeti elemeinek elsatnyulása és a *palliata*-val való összeolvadása. Ezt látjuk legnevezetesebb művelőjénél, *Afranius*nál, ki nemcsak a compositióban támaszkodott görög mintákra, hanem még csekély számú töredékei is tele vannak menanderi reminiscentiákkal. Jól mondja róla legkitűnőbb ismerője, Ribbeck, a *Római költészet történetében*: «A színtér s nagyjában a személyzet italiai ugyan, de a légkör, a hang, az erkölcsi alap s a mese görögös, mint az akkori élet. Görög szolgák és szolgálók, görög hetærák, s a mi még rosszabb, görög fiúszeretők játszák a legfontosabb szerepeket».

A komoly drámában *Pacuvius* az első specialista. Ő sem ismer magasabb czélt a görögök gondos tanulmányozásánál s hű fordításánál, a miért meg is kapja a *doctus poeta* nevet. A régibb tragiku-

sokkal szemben a római műbírák nagyobb műgondját, finomabb technikáját s tudós irodalmi műveltségét emelték ki; dícsérték azt is, hogy Ennius után ő tökéletesíté a tragikai versformát, s először alkalmazta a trimetert görögös tisztaságában. Nem csekélyebb készültséggel fogott a költői alkotáshoz utóda, a legnagyobb római tragikus, *Accius* is, a ki, hogy elcsépelt meséinek némi új fordulatot adjon, egyes darabjaiban a contaminatiót is alkalmazta ugyan, de egészben véve Pacuvius nyomain haladt: fordító volt, a ki a tragikai nyelvet és technikát az addiginál magasabb fokra emelte s noha még Cicero idejében általános bámulat tárgya volt, eredetiséget semmiben sem tanusított.

Érdekes mind a két tragikusnál a nemzeti komoly dráma, a *fabula praetextata* szerepe. Míg ugyanis a görög mythos köréből vett tragœdiákat tuczat számra gyártották, prætextata-t alig írtak egyet-kettőt, azt sem annyira művészi becsvágyból, hanem valamely ünnepélyes alkalommal a nemzeti büszkeségnek hozott köteles hódolatból. Így satnyult el a kedvezőtlen viszonyok közt a jeles Næviusnak ez a nagy reményekre jogosító teremtménye is.

Hasonló sora érte a Nævius-Ennius-féle történeti eposzt, melyet pedig a nagy tetteikre büszke rómaiaknak mindenek fölött kellett volna kedvelniök. A calabriai öregnek méltó epigonjai nem akadtak; a jóval későbbi *A. Furiust* és *Hostiust* csak kicsinyléssel emlegetik a műbírák. Ennek az iskolának utolsó tagja, az ataxi *P. Terentius Varro,* főleg azért érdemel említést, mert ő az első római, a ki a görög nyelv ismerete nélkül tisztán római irodalmi műveltséggel merészelt a költészet terére lépni s megénekelte Cæsar egyik háborúját, a *Bellum Sequanicum*-ot Ennius modorában. De meg kellett hajolnia a kor szelleme előtt: 35 éves korában nagy szorgalommal feküdt neki a görög nyelv tanulásának s egyik végletből a másikba esvén, az alexandrin költészet bámulója és utánzója lőn, sőt nem elégedett meg a tudós Apollonius Rhodius *Argonautica*-jának fordításával, hanem még tudósabb geographikus és kosmologikus tanköltemények írására adta magát, szintén alexandriai minták után.

Ezzel, t. i. az alexandrinismusnak mintául való elfogadásával ért el a római költészet ez időszakbeli fejlődésének utolsó stadiumába. Miután csaknem mind átdolgozták már a görög poesis klaszszikus korbeli remekeit s miután e nehéz munkában a formát mindennél többre becsülni megtanulták: hátra voltak még az alexandrinusok, kik a hasonlóan a római költőkhöz, a poesist tudós mes-

terség gyanánt űzték s a *forma virtuózai* valának. Hogy itt van még valami új elhódítani való az olyanok számára, a kik nem akarnak rég elcsépelt tárgyakkal foglalkozni, azt *Valerius Cato*, a híres grammatikus ismerte fel, kinek sikerült csakhamar egész iskolát teremtenie. Nem a hosszú lélekzetű munka, hanem a kifogástalan forma volt előtte a fő; czélul tanítványai elé epigrammák, kisebb lyrai darabok, elégiák írását tűzte s a költői alkotás netovábbját, egészen Kallimachos szellemében, a heroikus mythos epizódjaiból vett *epyllionban*, a kis eposzban látta, a mire *Diana*-jában példát is adott. Az ifjabb nemzedék nagy lelkesedéssel követte őt: így *Cornificius* Glaucus-ával, *Licinius Calvus* Io-jával akart halhatatlan lenni, *Helvius Cinna* kilencz évig dolgozott Smyrnáján; maga *Catullus* is ez iskolához tartozik legnagyobb és leggondosabb munkájával, a *Peleus és Thetis lakodalmával* s két más alexandrin tanulmányával, az *Attissal* és a *Berenike hajával*, s bizonyára maga is többre becsülte tudós szorgalmának e termékeit azon költeményeinél, melyekben eredeti egyénisége szabadon nyilatkozik. Ők mindnyájan büszkék voltak a *doctus poeta* névre s ironikus felsőbbséggel tekintettek az Enniust majmoló régibb iskolára, a mi nagyon boszantotta ennek egyik fő hívét, Cicerót, a ki elkeseredésében a *cantores Euphorionis* jellemző nevével tisztelte meg őket, a mi rajtok is száradt.

Ha így áttekintjük az egész időszakot Statius Cæciliustól Catullusig, világosan látjuk, hogy valamennyi számba vehető költő közös törekvése a nemzeti elem csaknem teljes mellőzésével a görög remekek szabatos fordítása volt s hogy ennek alapján bátran elnevezhetjük e kort *a görög formák szolgai utánzása korának*. Nem módosíthatják ez itéletünket egyes, az egykorú irodalmi iskolákon kívül álló, elszigetelt jelenségek, mint *Lucilius*, a ki a maga mulattatására hanyag versekbe foglalta s humoros világításba helyezte a római társadalmi, politikai, irodalmi és tudományos élet körében tett tapasztalatait s így megtette egy nála nagyobb utód, Horatius számára az előmunkálatokat egy új irodalmi műfaj, a satira megalapítására, vagy mint *Lucretius*, a kinek műve, Epicurus physikájának versbe foglalása, minden szépsége daczára a költészet végbatárán áll s irodalmi jelentősége leginkább abban a hatásban keresendő, melyet az aranykor legnagyobb didaktikusára, Vergiliusra tett.

Végre tehát elértünk volna a római költészet úgynevezett

aranykorához. Azon szigorú iskola után, melyen a költészet két század folyamában keresztül ment, míg, a legkezdetlegesebb kisérletekből indulva ki, lassanként a görög forma egyre tökéletesebb elsajátításáig emelkedett, még egy emelkedés volt lehetséges: újabb és az eddigieknél mélyebbre ható görög tanulmányokkal párosítani a római irodalom kritikai tanulmányát, elválaszthatatlanul összeforrasztani a költői alkotásban a nemzeti és görög elemeket s így hozni létre nem ugyan egész új műfajokat, hanem a *görögből átvett műfajok életre való módosításait, válfajait*. Ilyen válfajok, melyeket az aranykor nagy költői teremtének meg, az allegorizáló idyll, a tanító költemény, a nemzeties műéposz, a satira, az epistola, a bölcselkedő lyra, az érzelmes elegia, melyek mind a világirodalom közkincsévé lettek. A fejlődés ez a foka, mely többé nem szolgai utánzás, nem egyszerű fordítás, hanem *a görög formák művészi elsajátítása*, a legmagasabb, a mit egy reproductiv jellegű irodalom elérhet.

Így *Vergilius* már az eclogákkal — melyeket nem tekinthetünk egyébnek, mint a nagy költő technikai iskolájának — nemcsak oly műfajt hozott be a római irodalomba, mely addig még a görögöktől elhódítva nem volt, hanem az idyll egy új alosztályát, az allegorizáló idyllt is megteremté, s noha e lépés a tiszta æsthetika szempontjából alig nevezhető haladásnak, következményeiben mégis világirodalmi jelentőségűvé lett. Első remeke, a *Georgica* már világosabban mutatja a kettős forrást, melyből szelleme táplálkozik: tanulmányozza a régibb római irodalmat, főleg Lucretiust s felhasználja, a mi benne becses, de ép oly jól ismeri az összes görög didaktikusokat is; jól tudja, hogy nem lehet czélja gazdasági szakmunkát írni, hanem hazafias és erkölcsi irányeszmékben gazdag paraenesist kell adnia Italia földmívelőinek; e vezéreszmék folytonos hangoztatásával s a mythikus epizódokkal önt életet anyagába s ír a didaktikus nemben valódi hazafias költeményt, a legtökéletesebbet, a mit az ókori poesis e téren létrehozott. Még bámulatosabb az a tanulmány, melyet Aeneisére fordított: fel vannak használva ebben az összes görög és római epikusok s nemcsak az apróbb műfogások vannak egytől-egyig ellesve a mestertől, Homerostól, hanem még a compositiónak annyi századon át meg nem értett nagy titka is. Mi sem igazabb a Domitius Afer ítéleténél, a ki arra a kérdésre, ki áll Homeroshoz legközelebb, így felelt: *Secundus est Vergilius, propior tamen primo quam tertio.*

(Quint. X. 1; 86.) Homeros és Vergilius — a mint már más helyt bővebben kifejtettük*) — az ókori eposz két különálló, a többivel össze sem hasonlítható nagysága; mert Homeros után csak Vergilius teremtett a heroikus elbeszélés terén olyat, a mi új és költői becsű volt egyszersmind. A Maeonida, a ki a mondákba naiv hittel elmerülve, oly utánozhatatlan bájjal festé le népe hőskorát, megteremté a népéposz örökre felülmulhatatlan mintáját: Vergilius, midőn a mondát öntudatos művészettel nemzete történeti életének költői visszatükrözésévé tette, megalkotta a nemzeties műéposzt.

Horatius is egyformán támaszkodik Luciliusra és a görögök egész komikus és humorisztikus irodalmára, midőn műformát ád a *satirának* és a *humoros epistolának*, mely műfajok azóta maradandó helyet foglalnak el minden nemzet irodalmában. Alcæus, Sappho és Anakreon nyomán elsajátítja az æol lantos költészet addig meg nem rómaiasitott formáit, de itt sem marad puszta utánzó, hanem e műfajra is rá tudja nyomni egyéniségének bélyegét s megalapítja a görögöknél ilyen alakban ismeretlen *bölcselkedő lyrát*.

Tibullus és *Propertius*, csatlakozva a *cantores Euphorionis* csoportjához, az elegiában az alexandrinusokat fogadták el mintául, de bátran mondhatjuk, hogy a tanítványok mestereiket felülmulták s a modern elegiát tulajdonképen ők alapították meg azzal, hogy benne a subjectiv elemet tettek uralkodóvá. Hogy egyebet itt ne említsünk, a Tibullus mély és meleg érzését, kedves sentimentalismusát, rajongását a természet egyszerű szépségei iránt, Propertius férfias erejét, szilaj életkedvét és izzó szenvedélyességét hiába keressük az alexandrinusoknál, a kik e nemben tudvalevőleg a mythosra s annak tudós kiszinezésére fektették a fősúlyt s a költői egyéniséget háttérbe szorították.

Augustus korának e nagy költői alakjaival végződik a *római költészet első nagy időszaka*, mely a már tárgyalt négy kisebb korszakot foglalja magában s melyet úgy jellemezhetünk, mint *a görög formák fokozatos elsajátításának korát*. Mert Livius Andronicustól kezdve egészen a legutóbb említettekig a római költészet éltető eleme a görög volt s haladása egyértelmű volt újabb és újabb görög műformák elhódításával. Ez a nagy czél, a görög költői művészet

*) L. *Az Aeneis mint nemzeti eposz* cz. értekezésemet, Egy. Phil. Közl. XII. k. 9. l.

összes főbb fajainak elsajátítása, az aranykorban már teljesen el volt érve s a római költészet már ekkor befejezte világirodalmi hivatását, a közvetítést a görög szellem és a modern világ között. A következő időszakot, az úgynevezett *ezüstkort* az előbbiektől épen az különbözteti meg, hogy *többé nem kölcsönöz se újabb műfajokat, se technikát a görögöktől, hanem, még ha görög anyagot dolgoz is fel, a római költészet már elsajátított kész formáival megelégszik.*

E felfogásunk szerint már *Ovidius* is az ezüstkorhoz tartozik. Ő volt a római költői technika legnagyobb virtuóza, éppen azért, mert nem kellett többé fáradságon ellesni a görögöktől újabb és újabb műfogásokat, hanem szabadon dolgozhatott azokkal a művészi eszközökkel, melyeket az elegiában Tibullus és Propertius, a tankölteményben s az elbeszélésben Vergilius adtak kezébe. Még világosabb a későbbi költők függése az aranykoriaktól. Két csoportra lehet osztani csaknem valamennyit: Vergilianusokra és Horatianusokra. Vergilianus minden epikus, akár görög, akár római tárgygyal foglalkozik, így Lucanus, Silius Italicus, Statius, Valerius Flaccus; minden didaktikus, így Grattius, Germanicus Cæsar, Manilius; az idyllírók, mint Calpurnius. Horatianusok a lyrikusok, mint Cæsius Bassus és Statius a *Silvae* némely darabjaival, továbbá a satirikusok, Persius és Juvenalis. Önállóbb jelenség, de Catullus és Ovidius hatását mégis világosan mutatja Martialis. Az egyetlen, a kinél az aranykori példák utánzása nem annyira világos, Seneca, a tragikus, de nem szabad felednünk, hogy éppen az Augustus korabeli drámából nem maradtak ránk még csak valamire való töredékek sem, pedig tudjuk, milyen híres volt Ovidius *Medea*-ja, Varius *Thyesteséről* pedig olyan műbíró mondja, mint Quintilianus, hogy bármely görög tragœdiával szembe lehet állítani.

Hadrianus korában, mondhatnók Juvenalis-szal véget ér a római költészet ezüst kora is. Innen kezdve, a mint nem tudják többé követni az aranykor nyomdokait, az ízlés, a nyelv és technika egyaránt hanyatlik; öntudatos irodalmi irányokról többé szó nem lehet s beáll az anarchia a költészet terén még sokkal hamarább, mint a prózában, melynek Fronto kétségbeesett kisérlete, az archaistikus példányképek utánzása, egyelőre még némi lendületet adott.

Fejtegetéseink végére érve, a következőleg állíthatjuk össze a római költészetnek korszakokra való fölosztását:

Első időszak. A görög formák fokozatos elsajátításának kora. Itt ismét négy korszakot különböztetünk meg:

1. A görög és a nemzeti forma küzdelme (Livius Andronicus, Nævius).

2. A görög formák kezdetleges utánzása (Plautus, Ennius).

3. A görög formák szolgai utánzása (Cæcilius, Terentius, Turpilius, Titinius, Afranius, Pacuvius, Accius, Valerius Cato, Cornificius, Licinius Calvus, Helvius Cinna, Catullus).

4, A görög formák művészi elsajátítása, az aranykor (Vergilius, Horatius, Tibullus, Propertius).

Második időszak. Az elsajátított formák tovább művelésének kora. — Itt csak két kisebb korszakról lehet szó:

1. Az aranykori formák virtuóz kezelése, az ezüstkor, a mely tart Augustus uralkodásának második felétől Hadrianusig.

2. Az elbarbárosodás.

Végül bocsánatot kell kérnem e szerény vázlat hézagos voltáért, a minek oka azonban csakis abban keresendő, hogy óriási anyagot kellett egy rövid előadás keretében felölelnem. De, ha csak némi fogalmat adhattam a tisztelt hallgatóságnak arról, hogy mily felfogással szándékozom a római költészetet a tek. bölcsészeti kar engedelmével tartandó collegiumaimban tárgyalni, czélom el van érve.

Dr. Némethy Géza.

A jó barát.

(Uhland.)

Volt nékem egy barátom,
Jobb már nem is leszen.
A dob csatára pergett,
Ott jött barátja mellett,
Sort tartva léptiben.

Golyó süvölt s felénk tart,
Neked vagy énnekem?
Őt érte és lesujtva,
Mint testem egy darabja
Omlott le véresen.

Nyujtná kezét hogy éppen
Töltém a fegyverem.
«Nem fogliatom kezed meg,
Csak szálljon lelked mennynek
Te hű, te jó felem!»

Id. Pekár Károly.

A «HIMILRÎCHE» CZ. KÖZÉPFELNÉMET KÖLTEMÉNY.

I. A kézirat.

A *Himilriche* cz. középfelnémet költemény, melyet Schmeller tett közzé a Haupt-féle *Zeitschrift*ben (VIII. 145—155. l.), a cod. lat. Mon. 9513 (Oberaltach 13) első tizenhárom lapjának szélén van feljegyezve. Az ívrétű szironykézirat, mely a *Moralia Gregorii in Job*ot (liber XII—XXII) foglalja magában, az oberaltachi*) Szt. Péter-kolostorból származik (l. fent a belső födélen: *iste liber ẽ Sancti Petri in Oberaltach; Fol. I.* lent újabb kéz írása: *cod. Oberalt. 13. von Docen ausgeschnitten, unter andern Fragmenten gefunden 9. Juni 1842*).

A kézirat összeszorított írása (egy-egy lapon átlag negyvenöt sor) vereses, elhalaványúlt, és a mint látszik ugyanazon téntával készült és azon kéztől ered, a mely a kéziratban lib. XX fol. 4-ig pótolta a hiányzó szavakat. Innen végig más ténta és más kéz vehető észre; v. ö. lib. XIII fol. 6 b α: *patre;* lib. XV fol. 2. aβ: *ad;* fol. 3 b. α: *lingue;* lib. XX fol. 2. b. α. *finem, ancam.*

A költemény e leirása *másolat.* Bizonyítják ezt kimaradt és később a sorok mellett vagy fölött kiegészített szavak: 29 *ouh.* 82 *mit.* 90 *in.* 119 *si.* 121 *uns.* 142 *fiures.* 199 *maginchrefte* 240 *chuninc.* Ugyanezt bizonyitják oly szavak is, a melyeket az iró helytelen sorrendben írt és aztán *a, b, c* stb. jegyek által javított, p. o. 115 *suln sicher*^{b} *guisliche*^{a} *sin* 128 *in dinere*^{a} *ê*^{c} *den*^{d} *allere beste vernunstliche*^{b} *gelerten.* E mellett szól végül az a tény, hogy az író egész verssorokat hagyott ki, a melyek aztán a felső szélen toldvák. 331—336. 357. Ezen kiegészitett verssorok nincsenek leírva szakadatlan irásban mint a költemény más részei, hanem verssorokban és azért arra engednek következtetnünk, hogy az egész költemény első leirása *verssorokra volt osztva.*

A kézirat 1885-ben Lipcsében kezembe kerülvén, új összeolvasáshoz fogtam, mely azonban csak kevés pontra nézve eredményezett eltérő olvasásmódot.

1. *unde* 21. *diner* 26. *ſo iz unſ . . chunt* (*unſ* biztos. *chunt*-ból csak a *chu* . . világos) 28 *ihu* 40 *hohest* 59 *herro, da* 74. *dih* 80 *da*

---

*) Alsó-Bajorországban, nehány mérfölddel délkeletre Regensburgtól, Windberg közelében.

97 *fctæwet* 100 *maninne* 129. *Jh.* 134. ***unguærliche*** (v. ö. ***ungewærlich*** Beneke-Müller-Zarncke kfn. szótára III 522b). 138. ***antheiz*** után még *der* 141. *uone* 154. *niemmer* 163 *fi* 178. ***gnædiclih*** 188 *einem o* 207 *guotes* 208 *ahtære* 208 *aueuæhten* 209. *fuie fere fi ie mere* 221. *die in ime* 223 *martirare* 249. *ce wirmen* (v. ö. *ce wollibe* 272. l. Diemer *Deutsche Gedichte des XI. u. XII Jahrhunderts.* 363. l. és jegyzet; Haupt: «*vom übelen wîbe*» 787. Szükségtelen tehát a Lexertől felvett ige: *wirmen, erwirmen*) 259. *ouh.* 261 *næhiste* 271. *iemmer* 284. *fuer der* 287 *noh* 307 *getanere* 314. *verfliuhet* 324 *dere* 330. *alte widerwarte* 334 *christ.* 336 *willen unde muozze* 347. *dermite* 351. *zuiuile* 356. *unfich* 367. *werdent* 376. *uernunftich.*

A pontozást Schmeller nem jegyezte fel pontosan. Igen kevés kivétellel a páros számú sorok végén pont és a páratlan számúakén felkiáltójel áll. Hosszuságjel csak háromszor használtatik: 52 *sît.* 128 *ê.* 246 *scâf.*

Végre még az írónak egy tulajdonságát kell említenem. A *sch* jelében a *h* betü nehányszor a spiritus asper (ʿ) által van kifejezve. A Schmeller említette *bescʿirmet* (16) és *gescʿaret*-hez (17) csatlakozik még 82: *scʿalle,* 239 *wirtscʿefte.* (v. ö. Wattenbach: *Anleitung zur lat. Paläographie* 42. l. v. ö. is *Windberger Psalmen* ed. Graff 112—113 l. hasonmás: *chunescʿefte).*

II. A költemény forrásai.

A költemény kezdete Isten magasztalását foglalja magában, és az égnek későbbi rajza is ezen dicséret alakját alkalmazza külső keretül. Hogy itt valamely zsoltár szolgál alapul, azt már az 59. sor bizonyítja: *dâ bat der herro Dauid, daz sin teil muose sîn**) (v. ö. 109. zsolt.). Többnyire azonban csak általános, újra meg újra előforduló vonások azok, a melyekből az előttünk fekvő költemény merít. Ezek a következők:

Himilriche. *I.* Michil bis du herro got unde lobelîh harte.	*Zsolt.* *95₄ és 144₃:* magnus dominus et laudabilis nimis.
II. *1.* *és* *2.* .... michil ist dîn chraft ûf dere himilisken warte.	*Zs.* *47₂.* magnus dominus et laudabilis nimis in civitate dei nostri, in monte sancto ejus.
II. *7.* dînere êren, dînes wîhstuomes ist niht zale.	*Zs.* *146₅:* magna virtus ejus, et sapientiae ejus non est numerus.

*) A helyesírás mint a kéziratban; csak a hosszúságjelt tettem hozzá.

H. 118—120... der in îsrnînere gerte rihtet liute unde diete! unde brichet si cesamene, daz ire got ergaz, die den unfride machent, alsô eines hauenæres uaz!

Zs. 2_9. reges eos in virga ferrea, et tamquam vas figuli confringes eos.

H. 288. ss. Nihne brennet der sunne die dâ sint uber tach. wande er mit glanstes hizce dâr gelangen nemach! noh diu mâne fiuchtet dâr ingegen uber naht.

Zs. 120_6: per diem sol non uret te neque luna per noctem.

Azonkivül még v. ö. *102. Zsoltár* 19. vers: dominus in cælo paravit sedem suam et regnum ipsius omnibus dominabitur részint *H. 2,* részint *H. 45.*

A mennyország rajzolásának alapvonalai az Apokalypsisből származnak, a mire már a 26-ik vers utal *(sô iz uns chunt getân Johannis reuelatio.)*

Apokal. cap. IV, 2, 3. et ecce sedes posita erat in cælo et super sedem sedens ... et iris erat in circuitu sedis.

Himilriche 109: uon den sâligen wirt da gesehen diu schône iris, in dere wîten umbeuerte des hôhstuoles.

IV, 4. et in circuitu sedis sedilia viginti quattuor, et super thronos viginti quattuor seniores sedentes.

H. 325—327. dâ sizcent uore dir in ire êrhaften sezzelen, die gedîhte wegent unde helfent uns agezzelen! die geêrten uiginti quatuor seniores.

IV, 6. et in circuitu sedis quattuor animalia plena oculis ante et retro.

H. 321. 324. Umbe den stuol sint dei hêren quatuor animalia; ... wande si uorne unde hinten uolliu sint dere ougene.

IV, 8. (animalia) die ac nocte dicentia Sanctus, sanctus, sanctus dominus omnipotens.

H. 322. dei dîne êre bridigent, dîn lob singent inter alia.

IV, 10. ... mittent coronas suas ante thronum dicentes: dignus es, domine et deus noster, accipere gloriam et honorem et virtutem.

H. 344—46. unde dir darumbe ire coronas ce êren uersellent, unde bietent sih dir diemuoticliche ce fuozzen, daz si dih mit êren lobeliche gruozzen.

Cap. VII, 16. non esurient neque sitient amplius, neque cadet super illos sol neque ullus æstus.

H. 271 ss. 289 si ne gerent durh den durst iemmer metes noh wînes, oder ce wollîbe morâtes noh trinchenes deheines.

Cap. XXI, 6. ego sum *α* et *ω*, initium et finis.	*H. 25. 32.* uone diu heizzis du in chriechisken alfa & *ω* . . . eine bis initium unde eruollenter finis.
XXI, 12. et habebat murum magnum et altum, habens portas duodecim et in portis angulos duodecim . . . . et ab oriente portae tres et ab aquilone p. t. et ab occasu p. t. et ab austro p. t.	*H. 79—81.* darine gênt uon uier halben zuelf burgetor. dâ stêt inne diu schône phalence hôhe inbor!
XXI, 16. et civitas in quadro posita est, et longitudo ejus tanta est quanta et latitudo.	*H. 81.* dâ umbe in glîchere antreite zuelf turne, die sint erfullet mit lobesanges scalle diurno.
XXI, 23. et civitas non eget sole neque luna, ut luceant ea: nam claritas dei illuminavit eam.	*H. 99.* got selbe erliuhtet die burch iouh den sal dâr inne, si nebedarf liehtes des sunnen noh dere mâninne! dere sternen hât si rât iouh anderre liehtuazze.
XXI, 25. nox enim non erit illic.	*H. 97.* diu naht dirre werlte scætewet dâr in alanch niht.

V. ö. még Lukács X, 18: videbam Satanam sicut fulgur de cælo cadentem és *H. 91. 92:* die in ê wîlen sâhen unsamfte benichen, alsô die donerstrâle, die me sihit gâhes uerblichen.

Az égboltozat rajzához [140, ss.] v. ö. *Isidor IV*, 114 (1801-ik évi kiadás): quia aqua tenuis, aër lucidus et nubes caligans, irradiata ista, varios creant colores.

A szivárványról értekező hosszú szakasznak forrását nem sikerült feltalálnom. Sem Augustinus (*de civitate dei* lib. XV, XVI.: *de diluvio*), sem Ambrosius (*de Noë et arca*), sem Avitus (*carmina* lib. IV: *de diluvio*) nem nyujtanak semmi megfelelőt.

Egyéb szakaszaiban a költemény a paradicsom ama felfogására támaszkodik, a mely az akkor divatban levő álomlátások sajátja.*) Nehány vonást már Gregorius beszélgetéseiben találunk (IV. könyv.); ezeken alapúl az álomlátások egész akkori irodalma: «Egy katona pompás virágos mezőket lát a paradicsomban, a melyeknek már illata is fenntartá az embert, és a melyeken fehérbe öltözött emberek sétáltak. Különféle lakás volt ott, egy házat

*) A német irodalomban ilyen a *Tundalus* cz. költemény; az ó-skandináv irodalomban: a *Sólarljóđ*, továbh a *Biskupa-sögur* cz. elbeszélések I 145 I 452. II 9 Flateyjarbók II 377; v. ö. Paul-Braune, *Beiträge* XII. 278.

épen akkor építettek, aranyos téglával.» (L. Ebert: *Geschichte d. L. im M.* I 522) v. ö. *H.* 76, 77. 205. (*dâ ist der bezziste, der suozziste wâz.*)

III. Szerző, nyelvjárás, a szerkesztés ideje.

Schmeller a windbergi zsoltárfordítás írójának vagy szerzőjének tulajdonítja költeményünket, s a német irodalomtörténeti kézikönyvek rendszerint ismételik ezt a véleményt. Scherer Vilmos hozzá teszi: «a windbergi zsoltárfordítás nyelvjárásával való egyezés félreismerhetetlen. Szellemi érintkezések sem hiányoznak». (Quellen und Forschungen XII, 101. jegyz.) Csak Steinmeyer (*Anzeiger f. d. Alterthum* II, 240) tartja lehetetlennek, hogy a zsoltár szerzője egyúttal a költeménynek is szerzője.

Minthogy a windbergi kézirat jelenleg Strassburgban van dr. Martin tanárnál, nem vizsgálhattam meg, mennyiben támaszkodott Schmeller palæographiai okokra. A Graff-féle kiadáshoz csatolt hasonmás azonban nagyon hasonlít a költeményünk irásához, ebben is megleljük a fent említett, meglehetősen ritka ' jelt a *h* betű helyett. De láttuk már, hogy költeményünk csak *másolat*, és lehetetlen, hogy a költeményt maga a szerző irta volna le oly roszszul egy kézirat szélére. Költeményünk *irója nem egyúttal szerzője* — ez később más okból is ki fog tünni, — és ha a windbergi zsoltárfordításnak és költeményünknek írója azonosak is, mégsem találhatjuk ebben szerzőjét. De ki akkor a szerző? Tán, a mint Schmeller véli, a windbergi zsoltár-fordítás *szerzője?*

Mielőtt összehasonlítjuk a két darab nyelvjárását, még egy pontot kell tisztáznunk. A rímek, melyek általában tiszták, két helyen nem csengnek össze. 271 : 272 *wînes : deheines* és 371 : 372 *lûten : diuten*. Az első rím bajor-ausztriai, a második középnémet. De miután a szókincsre nézve a költemény kétségtelenül bajor eredetű, a *wînes : deheines* rím az eredetinek tulajdonítandó, míg a második rímet (*lûten : diuten*) az író ennek helyébe iktatta *lûten : douten* [v. ö. *Genesis* Diemernél 83,18 114,36]. Azt látjuk tehát, hogy az eredeti nyelvjárása más mint az íróé. A szerző bajor, a másoló, a mint mindjárt látni fogjuk, középnémet nyelvjárásban írt. Ez a tény is ama véleményünk mellett szól, hogy a költemény írója nem egyszersmind a szerzője is.

A költeménynek nyelvi sajátságai a következők:

3*

I. Hangtan.

a. Az *æ* umlaut a 97-ik versben (*scæteuæt*) valószínűleg csak tollhiba. A *h* betű előtt hangzó-elegyűlés *o*-vá: wohsen : ohsen 235. (Weinhold *Mittelhochd. Gr.*[2] § 23.). V. ö. a Windbergi Zsoltárban: *wohsen* Haupt-féle *Zeitschrift.* VIII₁₃₀, *Diutiska* III₄₆₁, Graff-féle kiadás: 555₃, *wohs=cera* 263₈ 298₂ 451₅, ellenben *wahs=acutus* G. 201₁₀ 591₄.

å. Az umlaut ingadozó: 217 : 218 *enphâhet: næhet.* 353 : 354 *besuæret: uâret.* Gyöngülés *e*-vé: *dâr* 7 *der:* 347 *dermite;* 136 *deruone* 294 *der.* V. ö. Wb. Zs. Graff 27₁₁. 47₁₀ stb.

e. A végszótagban többnyire nincs apokopálva: p. o. 7 *dînere* 50 *dere* 89 *dare* stb. V. ö. *Wb. Zs.* G. 1₁ *deme dere* 4₄ *sineme* stb. Középelisio: 4. *gualte* 361 *glusten* 370 *gnesen.* Ellenben 89 *genæhen* 237 *gelabet.* V. ö. *Wb. Zs.* G. 16 *gnade guirhte* stb.

i. Nem gyöngült *e*-vé: *himil* [többször], 1 *michil* 261 *hemide* 47 *manich engile,* 114 *angistliche W. Zs.* többször.

ü helyett: 245. 334. *guirhte* [Weinhold bajor gramm. § 19.]. *Wb. Zs. gewirhte* G. 287 és többször *tribesal* G. 54₇ 133₆ stb.

e helyett, a mely *æ*-ből származik: 322 *bridigen.* [Weinhold *mhd. Gr.*[2] § 40] *Wb. Zs.* G. 590 *bridigen.* Továbbá 407 *bridichlîchen* [hiányzik a kfn. szótárakban] de *bredige* is. G. 27₁₄ 4₆.

î. Hangváltozás *ei*-vé: 271/72 *wines : deheines = weines : deheines* és 371/372 *douten : louten.* (Wb. Zs. kétszer *dineu* és *sineu*). *ie*-vé: 335 *vertielges* [W. Zs. G. 230₃ 233₁₀ 521₁₂ 522₁₃ (316₃₃ 25₅ *vertilget*) és 22 *wieses* 90₆ *diener.*]

ô. Az umlaut nem tökéletes, a rímekben sem: 197 *cestôret : gehôret* 328 : *hôres : seniôres. Wb. Zs.* p. o. *schône* G. 225₁₂ 372₅₇.

uo helyett 217 *heimôte.* Wb. Zs. G. 448₇ 545₈.

u. Az umlaut teljesen hiányzik.

a helyett: 270 *mulcen.*

û. *uo* helyett 205. *gemûset.*

uo. Az umlaut teljesen hiányzik.

d. *t* helyett: 292 *geduer* [e helyett *getuer*] 18 *daret* [Weinhold bajor gr. 145].

t. *d* helyett többször *n* és *l* után p. o. 8 *abgrunte* 21. *hente.* Ellenben: 1. *unde* 171 *hulde* 205 *golde* [Weinhold bajor gr. 141]. Nem változott még *z*-vé: *morâtes* 272 (e helyett: *morâzes.*)

hs. *s* helyett: *wihstuom* 8. 49. 230. *Wb. Zs.*: e tőnek minden alakjában *wihsheit, wihslîch, wihssage,* mintegy 22-szer. Csak kétszer G. 158₄₅ *wisheit,* 447 *wistuom.*

m. *mm* 46. 271. 154 *iemmer* és *niemmer* [e helyett *iemer, niemer.*] Wb. Zs. G. 166₂₆ 217₈ stb. mintegy 22 szer. Csak egyszer: *iemer* 320₂.

Névragozás.

A-tövek. masc. gen. sing. 8 *himilis* 11 *umberingis* 107 *saphiris: iris* [ellenben 260 *winteres* és többször]. fem. dat. plur. 60 *gnadun.* Wb. Zs. gen. pl. G. 90₈ *gnadun* 120₃₇ *zungun.*

I-tövek. fem. gen. plur. 24. *brusten* 266 *durften* 207 *anedæhten* (?) v. ö. Weinhold *mhd. Gr.*[2] 452. *Wb. Zs. burgen* Haupt Zeitschr. VIII 134. G. 65 *næten.* Ellenben G. 459 *bruste* pectorum.

N-tövek: masc. nom. singl. *herro* 1. 59. 304. *Wb. Zs.* ezen szóban többször.

masc. gen. singl. 27 *euangeliste : christe.* [Weinhold *mhd. Gr.*[2] 458.]

neutr. gen. plur. 324 *ougene : tougene,*

Melléknevek.

masc. gen. sgl. 31. *dinis : finis.* Ellenben: 294 *neheines* és többször.

neutr. nom. singl. 19. *ieglihiz* 132 *guifsiz* stb.

Ellenben: 136. *getougenez* 164 *ietwederez* stb.

A felső fok megőrizte az *i*-t. 45. *êrist : hêrist* 181. *jungist* stb.

Névmások.

masc. nom. singl. *dere* 145. [Weinhold *mhd. Gr.*[2] 485.]

neutr. nom. acc. plur. *dei* többször. Épenúgy a *Wb. Zs.*-ban.

nom. és acc. pl. váltakozva *si* és *sie*, míg a Wb. Zsoltárban *si* = nom. *sie* = acc. p. o. G. 62₃₃ 77₄ 160₅₈ 192₃ stb. Az eredetiben valószínüleg megvolt az a megkülönböztetés, mert 348 a nom. *si sie*-ből van javítva.

Számnevek: 149 *fiumf* 150 *fiumuen* [v. ö. Diemer 86₅ *fiunf*].

Igeragozás.

2. sing. indic. úgy az erős mint a gyenge igeragozásban vegyesen *-es, -is, -est, -ist,* p. o. 25 *heizzis.* 38 *waltes.* 351 *uerlâzzest.* 316 *warnis: carnis.* 38 *rihtes.* 352 *gemâzzest.*

3. singl. indic. *-et* és *-it.* 311 *stiget.* 277 *filtit.* 62 *uerbiderbet* 195 *uerwîsit.*

1. pl. hiányzik a vég *-n,* ha a névmás hozzá járul. 55. *uerente wir* 176 *wizze wir.*

wesan: 31. bist 353. *birn.*

wellen: 3 pl. *wellent* 29. 263. 343 (: *uersellent*).

hân: 1. pl. præt. *hieten* 154.

mugen: 1. pl. *magen* 34. 48. 149 (: *sagen*) 189. *Wb, Zs.* G. 62₄₉, 347₆. 444₃.

megen 6. 338.

A mint ezen összeállítás feltünteti, költeményünkben vannak *felnémet* és *középnémet* nyelvsajátságok. V. ö pl. *heimôte, dere, euangeliste*, ezekkel: *birn, hieten, magen, megen*. Általában azonban túlnyomó a bajor nyelvjárás és a *weines : deheines* rím eléggé bizonyítja, hogy ez volt az eredetinek nyelve. A középnémet sajátságok, miután a rím által megőrizett *euangeliste* e helyett *euangelisten* a felnémetben sem lehetetlen (Weinhold *mhd. Gr.*[2] 458), az írónak tulajdonítandók.

Mint a szerzőre nézve jellemzőt különösen a költemény szókincsét vizsgáljuk meg és összehasonlíthatva ezt a Windbergi zsoltáréval, kiemeljük az ezen két műben kizárólag vagy különösen használt szavakat.

alanch ritka szó. 63. 97. 193. 258. *Wb. Zs.* Haupt Zschrift VIII. 144.

âgezzel H. 326 [Lexer *Mhd. Wb.* I. 28], ritka szó. *Wb, Zs.* G. 627_6 *âgezzel* = oblitus 517_9 *âgezzele manafse.* 28_{19}, 117_{21} *âggezzele* oblivio és 411_{16} *âgezzelunge* oblivio [hiányzik a középfelnémet szótárakban]. G. 357, *du verâgezles* oblivisceris [hiányzik a Kpfn sz.]

antreitære H. 151. még csak *Wb. Zs.* G. 137.

uerbiderben ritka szó. H. 63. 246. *biderbe* 288. Wb. Zs. G. 235. 557_{37} *gebiderbe* 572_{87} *abebiderbe* 463.

halt, kettős jelentéssel; ugyan, hát H. 5. 152. és: potius, sed H. 312. Wb. Zs. többnyire ezen második jelentésben p. o. G. 170_9 537_9 610 stb. más helyett ritkán.

A Grimm-féle *Deutsches Wörterbuch* IV 2, 273 két tövet vesz fel. Az idézett nyelvjárási alakokhoz: »schlesisch *haldich, hâlich, hallich*«, »hennebergisch *heillich*« v. ö. még erdély-szászban: *háldich, hållich.*

heifter wind. H. 166. Ezen szó rokonaival együtt még csak a Wb. Zs.-ban fordúl elő: Haupt. VIII 125 *in wazzeren den heifften* = in aquis vehementibus G. 308_8 313_{19} *diu heifte* tempestas [hiányzik a Kpn. sz.] *heifticlîche(n)* G. 16_{10} 476_1 583_{90} 588_{167}. Heyne (*Deutsches Wörterbuch* IV_2, 774] azt véli, hogy ezen szónak ugyanazon töve van mint *haft*-nak. *heftig*-nek, a hol aztán az ‚*ei*' korcshangzó *e* helyett [»mint a hogy *heinde* e helyett *hende; leifil* e. h. *lefil.* Weinhold *Bair. Gr.* 83. *Alem. Gramm.* 55.103«].Ezen véleménynek épenséggel nincs alapja. ‚*Haifdichen*' Kaiserchron. Diemer 188_1 és *haift* gyors, erős Schmeller[2] I 1066 azt mutatják, hogy ez az *ei* kettőshangzó. V. ö. gót. *haifsts* éjszaki német. *heipt*; dán: *hæftig.* A german tő két módon fejlődött. Vagy kiesett az *f* hangzó, az *s* hozzájárulta következtében: gót. *haifsts* [**haift-tis*-ből], ó-felnémet: *heistigo* Otfrid III 13_6. Lex. alem. tit. 10: *haistera hanti* manu violenta. Langob: *Haistulfus*; vagy az *f* megmaradt, mint a fent említett alakok-

ban. Ugyane fejlődést tünteti fel a második szó is, mely a gótban az *ft* mássalhangzócsoportot tartalmazza; *thrafstjan;* ó-német *drôst, trôst,* óskand.: *thrapt,* angolsz. *thräpt,* ó-felnémet: *deodraft* subditus humilis Graff. V 88. V. ö. még *swister* tacitus Graff. VI 861. és *swifte (die wurden alle swifte)* Beneke-Müller-Zarncke *mhd. Wb.* II² 787a.

hôhstuol H. 109. Még csak glosszákban [Graff VI 664 triclinium, tribunal] és *Wb. Zs.* Haupt. VIII. 123. solium G. 327 *des hôhen stuoles rîhsære.*

innerhalbe H. 87. 216 és *ùzzerhalbe* 86, sajátságos az erős alak miatt ezen névmási összeköttetésben. Wb. Zs. *innerhalbe* G. 471_1 524_{21}. Ófn. *oberhalbe* Graff IV 883 [*alahalba* Otfr.; Würzburger Marktbeschreibung és Oros. hist. V. ö. Lexer II 2039].

laden 350 imádni [invocare Graff II 164. Notker: *ladôn*]. Ezen jelentésben még csak *Wb. Zs.* Haupt VIII 130 *ich lade* invocabo G. $54_{4,7}$. 190. 226_{16} 241_6 346_1 383_{19}. Ily jelentéssel *inladunge* invocatio [hiányzik a szótárakban] G. 433.

me gyöngítve e h. *man* H. 92. 124. Még Diemer 366_{18} *Diutiska* 2, 293 és *Wb. Zs.* Haupt VIII 122. 184_4 238. 445_3 497_{15} 553_4 572_{87}.

nihwan. H. 19. 173. Csak *Wb. Zs.* Haupt VIII 141. 145. Diut. III. 460_{11} 460_{20}. G. 442_{17} 502_{34} 573_{92} 598_1 603_1 G. 464_{13} *niwan.*

nihne H. 189. 351. Csak *Wb. Zs.* Mintegy 330-szor. *nihtne* kétszer G. 157_{35} 158_{47}.

nôtdurfticlich H. 214. Csak *Wb. Zs.* Haupt VIII 143 *necessarium.*

vernozzen H. 235. Az emberre vonatkoztatva még csak *Wb. Zs.* G. 14. contritus 235_{18} *herze daz uernozzene* humiliatum [Notkêr: *kemuletez*]; 661_3.

gesuîften H. 42 csak Wb. Zs. G. 415_{10} = *gesemften.* [Notkêr : *stillest*]. V. ö. H. 298 *suîfte* ἀπ. λεγ. és a ritka *suîften* H. 352.

getougen 136. mint melléknév csak itt és *Wb. Zs.* G. 33. *getougene* [*mhd. Wb.* III 59ᵇ]. H. 323 378. G. 24. 31_{30} 68_{16} 515.

uberuengel 48. ἀπ. λεγ. V. ö. Wb. Zs. G. 460_4 *uberuengede.* [*ubervanc* mhd. Wb. III 210ᵇ Graff III 415 *uparfengida* excessus, superstitio.

umbeuart, rendszerint: keringés, forgalom. [Mhd. Wb. III 255ᵃ.] H. 109 = circuitus. Épen úgy *Wb. Zs.* G. 195_{14} 223_4 351_{11} [cod. Trevir. *in deme umbecreize.* Notkêr: *die umbe in sint*].

urgiht. H. 24. ritka. Wb. Zs. 33; 185_7; 214_{14}; 245; 318_{40}; 387; 414: confessio duit *bihte unde urgiht.* 448_6; 459_4; 476_2; 529_3; 661_7; 666_{18}. Notkêr-nél rendszerint *kijiht.*

urchuole H. 366. Még csak *Wb. Zs.* G. 294_{11} 295 refrigerium.

Ezen összeállításhoz még nehány észrevételt csatolok, olyan költeményünkben előforduló ritka szavakra vonatkozólag, a melyek

a középfelnémet szótárakban hiányzanak, vagy nincsenek helyesen magyarázva.

glîherte : [geuerte] 297 hiányzik a kpfn. szótárakban; Lexer I 814 *gelihern* egyeníteni. Ehez tartozik *glîherte* a mint *hunderôt hunderôn*-hoz [D. Wb. IV[1] 1923] vagy, a genusban is összehangzólag *merde mern*-hez. [*mhd. Wb.* II[1] 139]. *merâte* valósziniüleg nem német alak. v. ö. Wackernagel a *bredigâte* szóhoz, Lexer I. 345.

glûche : (lûche) 143. ἀπ. λεγ. Lexer összeállítja a tyroli *glauch*-chal [«glänzend, hell» Schöpf tyrol. Idioticon 193.]. V. ö. még a *Mittelniederdeutsches Wb.* II 123. *ock was de melck ganz seltzam, dat se so lang unde glauch* [«durchsichtig»] *wass, dat men se nicht woll geneten kunde.* Neocorus *Chron.* 2, 426. — Lexer elkülöníti e szót *gelûch*-tól, a melyet *lûchen* mellé tesz. F. Bech, *Germania* X 403: «nyitva álló, vagy felfuvalkodott.» De ez utóbbi vélemény nem lehet helyes, mert a *lûchen, liechen* jelentése nem nyitva állani. — *Glûche* valósziniüleg = *gelûche*, mert költeményünkben *gel* rendszerint *gl*-lé lett. Tekintetbe kell vennünk e glosszát: *ciluchemo* viridante gurgite Graff. II 145. «Zöldesen ragyogó», ez igen jól illik ide, a hol az æther forog szóban, mint a mi költeményünkben. Ez a jelentés a középalnémet példában [a tejről] is helyén van. V. ö. még a gönczölszekér csillagai: «*nah einemo gloccun joche gescaffen sint.* Mcp. Graff I 591. *glocinpare* electro. A szónak etymologiája mégis nem világos [1]), *Lûchen*-hoz biztosan nem tartozik; talán összeköttetésben áll *Lauch*-hal [*zöld* növény, hagyma; ó-fn. *louch*. ó-sk. *laukr*. angsz. *leác*, a melynek etymonja szintén ismeretlen. [Kluge *Etym. Wb.* 194.]

benichen. 91. ἀπ. λεγ. Lexer azt írja: *benîchen*, erős ige: *verblîchen*. De *ch* itt, a mint még többször a költeményben *ck* helyett áll, és e szó *nicken*-hez tartozik, melynek intransitiv jelentését a *mhd. Wb.* II[1] 353 bizonyítja. A rím tehát: *benicken : verblicken*, végig ragyogni, a mely szintén ἀπ. λεγ.[2]), de jobban illik a villámhoz mint *verblîchen*.

geruozzen. 266. Lexer I 891 = kormossá lenni. Ez helytelen. A simplex *ruozzen* nincs meg az ó- és középfelnémetben; nincsen más compositurna sem. (*uberruozzen Mhd. Wb.* II[1] 821 az idézett helyen nem található.) — Össze kell vetnünk ó-f-n. *ruozjan* Graff II 564. suscitare, movere. angsz. *vrôtan*. ó-sk. *hrôta*.

swarzmâl 265. ἀπ. λεγ. (*swarzgemâl*. Troj. 22451). Úgy használva mint *var* és *gevar*.

---

[1]) Fick 69 = görög. γλαυκός. De ezzel a *lautverschiebung* törvényei ellenkeznek

[2]) *Wb. zs. donerblicche* 367 *blicchezunge, weterblicche* Haupt VIII 137.

ueruâhen. 282. Azon jelentésben mint *Kudrun* 1061₃. [v. ö. *mhd. Wb.* III 208. és a jegyzet a Symons-féle kiadásban.

erwanet 160. Nem *erwenden*-hez tartozik, a hogy Lexer véli, hanem *wanen*-hoz, üresséI enni [Lexer I 696]. ó-f-n. *wanôn* Graff. I 855. gót. *vanains* hiány, ó-sk. *vana* angs. *vanjan*.

erwenet 360. talán = *vanjan*, és ide tartozik.

Hogy költeményünk szoros összeköttetésben áll a windbergi zsoltárfordítással, azt avval bizonyíthatjuk, hogy a zsoltáridézetek, melyeket a költemény felhasznál, *épen ezen windbergi fordításból* vannak véve. A doxologia, a melylyel a költemény kezdődik, szószerint egyezik a windbergi fordítással: H : 448₄ *wande michil herro unde lobelich harte.* [cod. trevir: *gròz* Notkêr: *mahtig.*]. 655₃ *michil herro unde lobelich harte* [Notkêr : *lobesam*]; 211₁ *Michil h. u. l. h.* [cod. trevir: *unser herre.* Not. *mahtig, lobesam*]. Továbbá: G: 661₅ *wihstuomes sines nihne ist zale*=H. 7. Notkêr: *unzalahafta.* 594₉ *Uber den tach diu sunne nihne brennet* [cod. trevir: *dur den tach,* Notkêr: *tages* ne *taròt*].

Egy igen jellemző hely, fájdalom, cserben hagy. A költeményben itt (120) a nehezebb *dahen* helyett a közönségesebb *hauen* áll, ugy mint a Notkêr-féle fordításban. Ha, a mint Koberstein véli [*Grundriss*[5] 79], a windbergi zsoltárfordítás csak a st.-galleni Notkêr-féle fordításnak nyelvi megújítása volna, azt vélhetnők, hogy a költemény itt jobb, az eredetihez közelebb álló kéziratot követett. De Koberstein felfogása nem állhat meg. Mind *a két fordítás a latin szövegnek más-másféle szerkezetén* alapszik. És azonkívül az egyik, a wb. zsoltárfordítás nem valódi, hanem sorközi fordítás.

Lássuk most, mond-e valamit maga a költemény a szerzőjéről?

A szerző tudós, tud latinul, sőt valamit görögül is. Szeret a német versekbe latin szavakat, valamint theologiai műszókat is beleszőni.

A hittani nézetekben való jártasságát más forrásai bizonyítják. Mindez olyan szerzőre utalna, mint a minőre Schmeller gondolt. De más pontok ellenmondanak ennek, első sorban a költő saját szavai. 126 s köv. v. az irisről beszel, a mely Isten trónusát környezi; «de mindezt nem érti meg az alacsony nép, ennek ismeretét csak a te [Isten] törvényeidben leginkább jártas bölcseidnek tulajdonítjuk. Én sem merészelem ezen gondolatot [az iris allego-

rikus fejtegetését] inkább, mint az alacsony nép. Nagyon is lassú vagyok arra, hogy összebontott útait kiismerjem, késedelmes és nehézkes, hogy hittudományi dolgokat kitanúljak. Akkor is, mikor biztos tanuságot találok a könyvekben, félek, hogy járatlanságom igaztalanságra csábít. De meg akarom mondani, a mire a *magezoge* tanított.» És más helyen (190. v.) a szivárvány rajzolásának végén: «Némelyikünk erről nem tud még semmit. Csodáidban, oh Isten, kevésbbé vagyunk jártasak, semmint kötelességünk volna.» Ily szerény nem lehetett a tudós zsoltárforditó, a ki forditásának jegyzeteiben nyelvtani és szófejtegetéseket nyujt tanítványainak. Egyebet is fontolóra kell vennünk. A mennyország rajza negativ, a költő t. i. felsorolja a földi élet viszonyait és azután azt mondja: «ez meg az nincs így a mennyben.» «Ott nem ölnek meg sem juhot, úgymond, sem kecskét, sem ökröt, sem bakot az adó kedvéért. Tűzre nem szükséges ott sem törzsök, sem tuskó; nem kell ott se fonni, se szőni; nem kell a mennyország lakosainak fürdőruha, a *vœle* és köpeny, nem kell ing és nadrág, prémruha és lenharisnya, nem kell sem fekete, sem fehér czipő. Kenyeret nem sütnek, nem pirítanak, húst és halat nem sütnek, sem kocsonyát nem főznek belőle. Zabra vagy árpára nincs szükségök, hogy sört főzzenek belőle; bort, méhsert és *moràte*-t nem kivánnak. Nem sütnek-főznek sem tojást, sem sajtot, sem más valamit a rostélyon. Nincs ott fésű és kefe, tollas-ágy, párna, terítő, ágy es fürdőpaplan, szappan és lúg. Nincsen gyűrű, karperecz és arany nyakboncz. Biró, ügyvéd nem szükséges. Jók az utak és hidak. Nem ficzamodnak ki az ember tagjai az eke mögött.» Nem zárdabeli viszonyok ezek, hanem a parasztélet vonásai. Parasztember öröme ez a felett, hogy a mennyországban nincsen adó *(ze deme dienste)*, hogy nem kell ott fésülködnie és mosakodnia, hogy nincs szüksége ruházatra.

Egyrészt tehát a hittudós felfogása, másrészt paraszt viszonyok rajza: ez ellenmondást csak oly módon oldhatjuk meg, ha a verses költeményt *szent beszédnek* vagy *egyházi könyörgésnek* tekintjük, a melyet a szerző parasztok számára mondott el. A költő fiatal, világi pap és a zsoltár fordítójának tanitványa lehetett. Innen a szerző szerénysége: a *wole geërten, in dinere è allere beste gelêrten* egyike épen ama magasztalt tanító volt. A windbergi zsoltár nyelvjárását és szókincsét a szerző az iskolában tanulta, mert ez a fordítás valódi iskolakönyv volt: v. ö. Wb. Zs. G. 501so «*quassatio*» *hât manich gediute, dei elliu ze muon unde ze nôte gezichent. iz chuit*

uone einem worte, daz chuit «quatio» ih scute, «quatis» du scutes, «quatit» er scutet. 540$_{22}$ *«benedico» daz ist ein zesamene gesezctez wort uon zuein sprichen: wole unde ich spriche; daz sult ir merchen.*

A mi a költemény korát illeti, tudjuk, hogy a windbergi codex egyes részei 1187-ben jöttek létre. Ez idötájt keletkezett költeményünk is, a minek bizonyságai a tökéletlen rímek, másrészt a bajor hangzóváltozás, H. 61 *erstirbit : verderbit.* 63. 97. 257 *niht : lieht* (*=nieht : lieht* mint a *Genesis*ben és Wolframnál). 81. *diurno : turne.* 171. *archa : starche* 113. *siczit : suiczet* 277. *enphâhet : nahet.* 353. *besuæret : uâret.* 241. *dienen : niemen.* Továbbá a bájor rímek: 271 *wînes: deheines;* 371 *lûten: diuten (douten).* 143. *(lûche : glouche?)*

Weinhold *Mhd. Gr.*[2] 99 azt mondja, hogy a bajor hangzóváltozás okiratokban 1158-ban fordul elő először, rímben azonban csak Türlein Henriknél [1220]. Költeményünk nem származhatik ily késő korból. Ellenmond ennek a még nem tökéletes rímelésen és a régies nyelvjáráson kívül az a tény, hogy a költemény teljesen hijával van még az *udvari jellemvonásoknak.* A költemény bizonyosan a XII. század utolsó évtizedéből származik; rímeiben tehát a bajor hangzóváltozás *első nyomai találhatók.*

IV. A költemény jellemzéséhez.

Scherer Vilmos (*Q. F.* XII 101) szigorú itéletet mond költeményünkről és szerzőjének prózai természetéről (erzprosaischen Sinn). Steinmeyer (*Anz. f. d. A.* II, 240) ezzel szemben védelmére kel, azt vitatván, hogy a tagadólagos leírás e korszakban csak oly költőknél található, a kik némi húmorral voltak megáldva, mint pl. Wolframnál, Neustadti Henriknél stb. Részünkről azonban nem találunk sehol sem húmort költeményünkben. Szerzőjénél a tagadólagos leirás nem enyelgő, vidám kedélyből származik mint Wolframnál, ő csak száraz lelkiismeretességgel dolgozza ki, a mi a paradicsom rajzaiban már ő előtte tagadólag volt megjelölve. A pokol lefestése többnyire megelőzi a paradicsomét. A pokol régóta tárgya volt az ember gondolkozásának és képzeletének, és azért sok határozott képzet keletkezett róla. Sokkal ritkábban volt tárgyalva a paradicsom és minden képe csak az apokalypsis előadásának körülirása. Ép azért határozott költői haladást mutatnak fel a latin hymnusok, a melyek a paradicsom kellemeit az által igye-

keztek lefesteni, hogy a pokol gyötrelmeit tagadták róla.*) De még nagyobb, még pedig valódi keresztény haladás az, mikor az emberi életet kezdik a mennyországgal szembeállítani. Mert az új szövetséget ép az a felfogás jellemzi, hogy az új, mennyei élet nem lesz egyéb, mint a földi fájdalmaktól való megszabadúlás. Már az apokalypsisben is feltűnnek a tagadólagos irásnak nyomai: VII$_{16}$ *non esurient, neque sitient, neque cadet super eos sol neque ullus aestus.* A német irodalom eleinte szintén ezen a nyomon jár, főképen Otfrid (Lib. quintus XXIII de qualitate cœlesti regni et inæqualitate terreni; v. ö. még Flateyar bók I 30. *ther er eigi sótt, ne thytr, eigi daude eigi huygleikr ok eigi vésold).* De majd itt is uralkodóvá lesz a latin visio-irodalom befolyása [l. 18. lap.]. Ezentúl nem a paradicsom boldogságát festik le, hanem a mennyei Jeruzsálemét és az aranyos mennyei várat vagy a 12 drágakövet irják le allegorikus módon. (Heinrich v. Krollewitz; *Himmlisches Jerusalem* Diemernél).

A mi költeményünk szerzője elhagyja a tévutat és ismét az életből merít. És ez legalább helyes költői tapintat volt. Mert psychologiai tény, hogy a költő vagy szónok csak akkor hat az ember szívére, ha az új eszméket avval hozza kapcsolatba, a mi már az ember lelkében rejlik.

Költeményünk előadása nem ügyetlen. A leirás nem áll csak annak felsorolásából, a mi nincs meg a mennyországban; a tagadó állítmányokkal igenlők is váltakoznak, valamint felkiáltások és kérdések is. Az elbeszélést néha-néha félbeszakítják a költő sóhajai.

A nyelv könnyed és sajátszerű kellemet nyer a számos ritka vagy csak e helyen előforduló szóból. A fent említett szavakhoz hozzájárulnak még a következők: 21 *gebrûch.* (még csak *Zimr. chron.)* 35 *umbescriben* ἁπ. λεγ. 44 *gezuhtigen* ἁπ. λεγ. 96 *naht-diep.* ἁπ. λεγ. 126 *smáhuolc* ἁπ. λεγ. 134 *anuorbeschen* ἁπ. λεγ. 134 *ungewarliche* ἁπ. λεγ. 210 *werltminære* ἁπ. λεγ. 211 *freidigen* ἁπ. λεγ. 260 *weterlich* ἁπ. λεγ. 264 *linsoche* [csak glosszákban]. 280 *zu[s]e* (csak glosszákban). 292 *geduer* neutr. ἁπ. λεγ. 293 *zuiwurft* ἁπ. λεγ. 300 *erlenchen* ἁπ. λεγ. 318 *inwertes* ἁπ. λεγ. 339 *wádlic* ἁπ. λεγ.

---

*) V. ö. Mone, Lat. Hymnen des Mit. I 417$_{69}$ I 422. I 334$_{49}$ I 435 jegyzet. Daniel, thesaurus hymn. I 116. I 118.

A mondatok azonban sokszor tűrhetetlen hosszuak és egyik a másikba van foglalva [198—215]. Költői lendületet épenséggel nem találunk a költeményben. A művészi egység majdnem teljesen hiányzik. A külső keret, az Istenhez intézett könyörgés, mindun- talan meg-megszakad és az égboltozatról szóló hosszú szakaszban egészen meg is feledkezünk az imádságról. Efféle költői hibák előfordulnak egyebütt is. A 237. s köv. versek az evésről szól- nak, 255 a ruházatról, 268 ismét az evésről, 280 ismét a ruhá- zatról stb.

A költeménynek költői érdeme tehát nagyon csekély; el- ismerést érdemel azonban, hogy a szerző a dogmaticus-sym- bolicus képletekkel és az égnek allegorikus magyarázataival — leg- alább részben — szakitani igyekezett, és helyesen értve meg az új szövetség tartalmát, a mennyei életet a világi élet alap- ján épitette fel. Hogy költeményünknek mívelődéstörténeti fontos- sága is van, az már a fent idézett példákból is kitünik. Az akkori paraszt élet minden nyomorával (*ze deme dienste; hize, frost* stb.) és örömével tárul fel előttünk. Fontos hogy az udvarias, lovagi élet *még nem hatott a paraszt életre,* a mint azt már nem sokkal későbbi időben ép ezen vidék költői termékeiben, Meyer Helmbrechtben és még később Nîthard dalaiban láthatjuk.

V. A költemény verselése.

A *Himilrîche* költői tartalmánál nagyobb érdeklődést kelt *külső alakja.* Hosszú verssorokban van írva, ezek többnyire két- szótagú rímmel vannak ellátva [134 : 55]. Wackernagel (*Littgesch.*[2] 273 l.], Bartsch K. (*Germania* VII 371), Haupt (*Vom ubelen wibe* jegyz. 787-dik sorhoz) azt vélik, hogy ezek a versek hexameterek, *az első német hexameterek.* Azóta ezt a véleményt a német iroda- lomtörténeti művek nagyobb vagy kisebb meggyőződéssel ismétlik. E vélemény szerint ez volt tehát az első ilynemű kisérlet és hosszú időre egyetlennek is maradt volna. Mert a német irodalomban a második hexameterkisérletre csak 150 évvel későbben [1340] aka- dunk (Wackernagel: *Gesch. d. d. Hexameters* kisebb műveiben II 23.); a Hoffmann által (*Altd. Blätter* I 328) *Ruodliebből* felho- zott verssorokat [Seilerféle kiadás XIII 41. 42] ugyanis lehetetlen német hexametereknek neveznünk; német hal-nevek vannak itt be- szőve a latin elbeszélésbe:

Prahsina, lahs, charpho, tinco, barbatulus oruo
Alnt, naso, qui bini nimis intus sunt acerosi.

Vizsgáljuk meg most költeményünket ezen állítólag hexameteres versmértékének szempontjából. Talán a költeménybe beleszőtt latin szavak tárgyalásmódja ad felvilágositást. A 327-ik vers, melynek nagyobb része latin szavakból áll, valóban hexameter lehet, meg van mind a 6 láb. De *ezen latin mondat egészen* az *Apokalypsisből* (IV4) *van átvéve* és hexameteres jellege azért csak véletlen. A többi latin szavak, a melyek majdnem mind a vers végén fordulnak elő, határozottan ellenkeznek a hexameterrel: 26 *johannis revelatio.* 315 *oblectamenta carnis.* 317 *unctione.* 318 *salubri compunctione* 321 *quattuor animalia.* 322 *inter alia.* 357 *universalia* . 364 *caelestis medele.* Mind e versek végén lehetetlenség a hexameter utolsóelőtti dactylusát kitalálni. Sőt egyszótagú véglábat mutat fel egy vers: 25/26: *alfa et ω : revelatio.* A szerzőnek, ha a németben akarta követni a latin hexametert, legalább a latin hexameternek verselésmódjában kellett volna jártasnak lennie.

Nézzük más versekben az utolsó előtti lábnak dactylusát. 158 versben csak nagy nehezen ismerhető fel dactylus; e verseknek utolsó lába kétszótagú. Más 21 versben ez utolsó láb egyszótagú. De 199 verssor épenséggel nem mutat fel az utolsó-előtti lábban dactylust. Mert lehetetlenség, hogy egy szerző, a kinek rímelő és nyelvbeli ügyessége szembetünő, olyan verstagolást erőszakolt volna: 2 *dére himílisken.* 4 *ênphliehen noh entwichen* 20 *churzés unde lénges.* 22 *anegengé iouch den énte.* 40 *lúzel odér vil.* 44 *sèlé reht gelèren.* 55 *lebén untòtlichen* stb.*)

Mint a verssorok vége, ugy kezdetök is sokszor ellenkezik a hexameter alaptörvényeivel. A mint hogy 130 verssornak a közönséges tagolás szerint ütemelőzője volna, úgy sok sornál épen szükséges, hogy az első szót ütemelőzőnek vegyük, p. o. 30 *si uindent.* 44 *gezuchtigen.* 110 *ze sicherheite.* 130 *zerluogene.* 249 *zewirmen.* 263 *ze nihte.* 279 *si ruowent.* 377 *ze heile.*

*) A Wackernagel idézett könyvében felhozott példákban ilyen szótagolást is látunk: *És sin drî éré die ein íeglich mán wol empére.* A szerző itt szembetünőleg *idömértékes* verseket szándékozott írni. Úgy mint Gesner Konrad is: *És macht dlleinig der glaúb die gläubige sälig.* Hogy erről költeményünkben szó sem lehet, az minden egyes versből kitünik.

Ha megkiséreljük, kifejthetjük-e a hexameter 6 ütemét, sok vers — főkép kezdetén — nem nehezen osztható hat lábra:

1. *Michil* | *bis du* | *herro* | *got unde* | *lobelich* | *harte.* A másodiknál már egy kis erőltetés szükséges; a 3-dik, 4-dik versnel jól megy az osztás, az 5-diknél már lehetetlen. Ezt csak így olvashatjuk: *wìrnèn noh,* ez pedig német hangsúlyozás és nem a latin verselés utánzása. A 7-dik verset így kellene olvasnunk: *wîhstuomes* | *ist niht* stb.

Az első 100 verssor közül 32-ben a hat láb egyáltalában nem mutatható ki, 19-ben csak erőszakoltan, 49 könnyen osztható hat verslábra. De ezek közül 6-nak ütemelőzője van, 5-nek egyszótagú végső lába, és csak 18-ban dactylus az utolsó előtti versláb.

Hexametereknek mondhatók-e tehát ezek a versek? Ez lehetetlenség. Avagy e verssorok talán, a mint azt más költeményekben is látjuk, két régibb, rövid versből állanak, a melynek archaikus ríme itt-ott a vers közepén még meg van tartva? v. ö. *engile : here ;* 13. *handtgetate : geschefte ;* 17. *bevaret : gescaret ;* 22. *anegenge : hente ;* 24. *gluste : urgihte ;* 33. *anegenge : ente ;* 35. *umbegeben : umbescriben ;* 61. *eruirdit : erstirbit ;* 117. *gerihte : miete;* 118 *gerte : diete;* 281. *lihlachen : badelachen;* 338. *gewerren : uerren.* De ez csak véletlen, mert azok a versek, a melyek, a mint láttuk, egészen a windbergi zsoltárból vannak átvéve [l. 7. 289], egészen ellenkeznek ilynemű felfogással. Ez csak rímjáték, mely ezen kor prózai prédikáczióiban is gyakran előfordul [l. Wackernagel *Lit. G.* § 40]. L. azon rímeket, a melyekben végrímről szó sem lehet: 1. *ôsteret* in *westeret,* 16. *sint bescirmit, sint gefirmit.* 38. *waltes unde gehaltes, richtes unde phlichtes.* 39. *cechest unde antreites, enges unde breites.* 210. *uone den uerlogenen den ungezogenen.**)

---

*) Sőt úgy látszik, hogy a mássalhangzós rím itt-ott szándékosan is előfordul. 12. *gerne guotliche.* 29. *wellent walhe.* 32. *eruollenter finis.* 37. *furhtent flégent.* 65. *wî wunnesam.* 67. *rede geruoret.* 95. *heten habent herren.* 96. *lâzzent geluogen.* 102. *golde glenstet gazze.* 105. *steinen gestrowet.* 108. *sâligen gesehen.* 130. *cerluogene leider laz.* 131. *sûmich seine ersuochen.* 135. *wâne, wârheite.* 136. *getougenez getrîbet* 149. *gehilwe heitere.* 141. *wirmen wolchene.* 153. *wuntere wunnen.* 163. *helflich heilsame.* 166. *weter wint.* 169. *wazzere werlt* 177. *wizze gewarte.* 196. *uiant anefaht.* 212. *worten werchen.* 215. *weiche entwichent werltliches wente.* 221. *liebent lasteres.* 226. *gnaden greht guote,* 227. *zinnen zîle.* 240. *christ chunich.* 251. *werchen willen.* 256. *wenel warf weben.*

A rímelésre vonatkozólag tehát csak annyit mondhatunk, hogy ez valódi *rímes próza*, s ez a felfogás legjobban illik a költemény czéljához is (egyházi könyörgés). Természetes hogy itt-ott, mint p. o. a költemény kezdetén, némi versmérték is vehető észre, de azt a még legújabb prózairók is szeretik (p. o. Freytag Gusztáv *Die verlorene Handschrift* czímű regénye első fejezetében). Tudvalevőleg megczáfolták Wackernagel véleményét, hogy a rövid párrím rímes prózából eredt, és hogy p. o. a *Genesis*, az *Aranyos Jeruzsálem* stb. nem egyéb mint rímes próza. De található a mi költeményünkhez hasonló rímes próza is. V. ö. a latin *Speculum humanae salvationis* (berlini kézirat Ms. lat. fol. 179. későbbi időből mint e költeményünk), a melyre Zarncke tanár úr szíveskedett engem figyelmeztetni.

Hinc est quod ad eruditionem multorum decrevi librum compilare,
In quo legentes possunt eruditionem capere et dare
In præsenti autem vita nihil æstimo homini utilius esse
quam deum creatorem suum et propriam conditionem nosse stb.

Ezen kívül l. még Müllenhoff-Scherer Denkm.[2] 415_3 és:

O Susser gott alle deyne gnoden ich begere
Sende mir von hymmel deynen engil hyr
Das ich ein buch wol mache
Dyr von deynem angesichte here wol spreche
und singe wie ich*) von Jherusalem her keyn Rome quam
und dem krancken keyser seyne zouche benam.

(Feronica; Hoffmann: Verzeichniss der altd. Handschriften der k. k. Bibl. in Wien. p. 178).

Szt. Ágotha, 1888. jan. havában.

Dr. Schullerus Adolf.

---

259. *uælen uorderent.* 260. *winteres weterlichen wantele.* 268. *brot bachen bán.* 361. *wercliche warnis.*

*) a kéziratban: ny sich.

GYÖNGYÖSI ISTVÁN MŰFORDÍTÁSAI. *)

Helena Párisnak.

Helena Párisnak levelét elolvasván, mintha azzal megbántatott volna, elsőben őtet szemtelensége miatt pirongatja, tovább annak javasásit ugy czáfolja, hogy mégis jelentett szerelmét nagyrabecsülni látszatnék, utóljára kitetszik, hogy meghódult, a mint (a história szerint) el s ment Párissal Trójába — s igy kezdi válaszát:

Vakmerő leveled hogy megbántást hozott,
És nagy botránkozást szememnek okozott,
Meghült a vér bennem, szinem elváltozott,
Pajkos értelmitül az elmém irtózott.
Gondolám azonnal azt a tüzre tenni,
S vásott értelmére semmit sem üzenni,
De tőlem válaszát csupán csak nem venni,
Csekély dicsőségnek állittatott lenni.
Feddeni szükséges annak merészségét,
Ki egyaránt szórja vak szemtelenségét,
Te is szállásodnak megszegvén szentségét,
Férjes gazdasszonynak kisérted hivségét.
Azért fogadott-é e föld be tégedet,
Kiszállítván habos tengerből testedet,
Azért-é palotám hiv szállást engedett,
Ámbár nem ösmerte még nemzetségedet.
Tehát emberségem nálad annyit ére,
Hogy törvénytelenség lenne annak bére
Mi vagy? ki házamnak most lettél zellyére
Vendég vagy ellenség ? nem tudom végtére.
Ezt hallván, gondolom, imelyeg a bélyed,
S igaz panaszomat parasztnak itéled,
De ha jámborságom tisztaságtól éled,
Ámbár parasztnak mondj, nem gondolok véled.
Hogy vidám és kegyes az én tekintetem,
S magamat komornak lenni nem tette(te)m,
Azért mégis, hidd el, jámbor az életem,
Meg nem gyönyörködtet senkit én esetem.

*) V. ö. az *Egyetemes Philolog. Közlöny* XI. (1887.) 31. és 335. ll.

Azért is lelkemben tész *az viadalmat*,
És nagy álmélkodás vesz rajtam hatalmat,
Hogy mi adott néked olyan bizodalmat,
Hogy ágyamban reménlj magadnak jutalmat.
Talán, hogy már egyszer ily sorsra jutottam,
És Thesevs által én elragadtattam,
Azért másodszor is méltónak látszattam,
S az elragadásra mintegy rést mutattam ?
Bátor ugy volt, de én abban sem vétettem,
Mert édes beszéddel meg nem győzettettem,
Hanem erőszakos ragadást szenvedtem,
Akkor is csak merő nem-akarást tettem.
Ő sem vette kivánt hasznát munkájának,
S el nem érte czélját feslett szándékának,
Én sem láttam egyéb kárát ártalmának,
Hanem hogy félelmek reám áradának.
Küszködés közt mégis megkapván subámat,
Néha némely csókkal illetné orczámat,
Két ujjai közé néha fogta számat,
S igy az én testemből nem vett egyéb vámot.
Juj de mely lator a te csintalanságod,
Ezzel bé nem telnék, tudom, kivánságod,
Hanem többre vagyon menni vásottságod,
Mintsem Theseushoz hasonlatosságod.
Theseus engem(et) épen visszaadott,
Tisztaságom tőle ártatlan maradott,
Mértékletességgel tett vétke apródott,
S képtelen dolgáért bánatra fakadott.
Vétkét bánván Theseus, mintha arra menne,
Hogy Páris is tőle erre okot venne,
Nevezlek, hogy mégis kedved telnék benne,
S legalább hogy neved egyszer semben (?) lenne.
Nem horgászom mégis, ámbár ugy látszatik,
Mert a szeretőre ki haragudhatik ?
Főképen, ha elmém abban megnyughatik,
Hogy szerelmed szivből, nem szinből mutatik.
De az mégis bántja kétséges szivemet,
Sokféle gondolat fárasztja fejemet,
Nem mintha nem biznám, tudván szépségemet,
A vagy nem ösmerném tulajdon képemet.
Hanem az, hogy könnyen hinni minden szóknak
Sokszor ártalmokra volt az asszonyoknak,

Titeket is lenni mondnak hazugoknak,
Kik ilyek pedig már, ki higyjen azoknak.
De vétkeznek mások s ritka a fejér nép,
Szemérmetességtől a ki félre nem lép,
Bátor, de mi tiltja, ámbár termetem szép,
Hogy a ritkák között legyek én is egy ép.
Hogy pedig anyámnak szemérmének kára
Te néked helyesnek látszott utóljára,
Melylyel engemet is húznál példájára,
Ezen fortélyodat veszem csak tréfára.
Tudod-é, hogy anyám megcsalást szenvedett,
S tudatlan dolgában hiba keveredett,
A buja magára hattyutollat szedett,
S mint madár csalárdul mellé heveredett.
De már ha én vétek, mi menti vétkemet,
Semmi tudatlanság nem csalja szememet,
Mindent tudok, mire kénszerits engemet,
Nincs palást, mely fedje cselekedetemet.
Anyám jól vétkeze, azzal feljebb hága,
Mert megváltá vétkét latra méltósága,
Ha én vétek, hervad szemérmem virága,
Mely Jupitertől lesz az én vétkem drága?
Pompás nemzeteddel hogy pedig kérkedel,
Hogy Isten-ősöknek véréből eredel,
Szép ez, én is vallom, méltán hizelkedel,
Mert házad díszével nagyra telepedel.
De ámbár Jupitert, fő ősét ipamnak
Elhallgassam, Pelopst nagyatyját uramnak,
S ne számláljam ezek diszét jutalomnak,
Mintha nem használna ez semmit magamnak,
Anyám, Léda, ennek nagyobb diját vette,
Ő saját apámnak mert Jupitert tette,
Midőn hattyuképben öltözött érette,
S mint hattyut engedte feküdni mellette.
Menj, most kérkedj, (ugyan tisztelet nemednek)
De a kit te tartasz nagy dicsőségednek,
Az volt még ötödik őse szülésednek,
Nékem pedig atyám, — nem titok szívednek.
Tróját is ámbátor hatalmasnak vélem,
De nincs — mért földemet rosszabbnak itéljem,
Hogy házad gazdagabb és népesb, reménylem,
De hogy vad és paraszt, nemcsak én beszélem.

Igér a leveled sok ajándékokat,
Kik meggyőzhetnének Isten-asszonyokat,
De már ha én törni akarnék fazekat,
Nem kivánnék nálad erre más okokat.
Mert vagy holtig tisztán megmarad életem,
Vagy csupán csak a te személyed szeretem,
S nem ajándékokat hódulván követem,
Mert kivüled minden kincsemet megvetem.
De annak sincs nálam épen gyülölete,
A mely levelednek az ő igérete,
Mert az az ajándék kedvesb s van kelete,
Melyet drágának tesz ura tekintete.
Nagyobbra becsülöm mégis személyedet,
Nagyobban becsülöm hiv szeretetedet,
Hogy értem veszélyre feltedd életedet,
S hosszas hajózásra adtad szép testedet.
Most is, az asztalnál midőn veled eszem,
Ámbár tányéromat szemem elé teszem,
Ámbár mind azokat eltitkolja eszem,
Csintalanságodat ha eszembe veszem.
Majd feslett szemiddel szemeimet csalod,
Majd fohászkodással fülemet furdalod,
Majd pohárt mellőlem kapván tapasztalod,
S mely felől én ittam, te is onnan nyalod.
Ujjaid mely igen sokat integettek,
S néha mintegy bető formára szedettek,
Szemöldökid pedig oly jeleket tettek,
Épen csak hogy immár majdnem beszélettek.
Szörnyü félelemben sokszor szinte fáztam,
Hogy Uram ne látna, s reá is vigyáztam,
Noha elpirulván, susogva példáztam,
Hogy nincs orczád, abban lám nem is hibáztam.
Láttam azt is, midőn az asztalt karczoltad,
A melyre nevemet ujjoddal rajszoltad,
A bornak csöppeit ott öszveránczoltad,
S ezen szót: *szeretlek* azzal kimázoltad.
De hogy azt nem hiszem szükség tőle félni,
Komor húnyorgással adtam megitélni,
Ládd, ki tudtam eddig csak szózattal élni,
Jaj nékem, tanultam már igy is beszélni.
Valóba ha immár vétkezendő volnék,
Ily hizelkedésid által meghódolnék,

Javallásod szerént talán mást gondolnék,
S mézes kelepczédbe önkön begázolnék.
Azon kivül is nagy a te kegyességed,
Vidám tekinteted, ritka a szépséged,
Édes a beszéded, nemes emberséged,
Akármely nem méltán megölelhet téged.
Ezen szerencsében Delus részesüljön,
Mintsem hogy hüvségem én bennem meghüljön,
Mintsem gyalázatban jó nevem merüljön,
Mint sem idegenre szerelmem kerüljön.
Ne kivánj ó Páris, ebben gyönyörködni,
Szép feleség nélkül tanulj szükölködni,
A szép asszony miatt félni és töródni,
Rólam példát vehetsz, mint kell itt küzködni.
A szép asszony az ő férjének gyötrelme,
Kétképen kinlódik e miatt az elme.
Ha látja, bágyasztja szivét ő szerelme,
Ha nem látja, vagyon érette félelme.
Retteg, hogyha mással beszél felesége,
A ki házához jön, minden ellensége,
Csak egyedül az az ő kedves vendége,
Ki hamar búcsúzik s ritka jelensége.

— — — — — — — — — —

Mértékletességgel e fölött csillogni
S a tetszett dologtól magát elfoglalni
Kivánság gátlásán nem fujni s morogni,
Virtusok számában szokott ez ragyogni.
E kivánság, hidd el, nemcsak rajtad esik,
Mert a mit keressz, azt mások is keresik,
E prédát, a mint te, ők szinte ugy lesik,
Bokros kivánságit csakhogy jobban nyesik.
De te többet látsz-é, nálok szemesebb vagy?
Nem látsz többet, sem te benned nem jobb az agy,
Vakmerőség miatt hanem elméd elfagy,
S te szived sem bátrabb, hanem csak a szád nagy.
Akkor hozott volna bár a sors tégedet,
Midőn ezer kérő házamra terjedett,
Ezer közül látván ezen szépségedet,
Választottam volna a te személyedet.
Maga sem csufolja férjem beszédedet,
S vélem, helyben hagyja az itéletemet,

Mert mint akkor maga lopta el szívemet,
Ugy-szabad volt szebbhez kötni életemet.
De már későn jöttél, más hágott előmben,
Más a gazda, látod, tőled várt örömben,
Hogy tied legyek, nincs szabadság erőmben,
Az te jutott Prédád jutott más körömben.
Mégis mint kivánnék néked párod lenni,
Ugy Menelaustól csak szánnék elmenni,
Szánj meg azért engem édes szóddal kenni,
A kit szeretsz, annak ne kivánj kárt tenni.
Hagyj engem sorsában eddig tölt kedvemnek,
S annál megmaradjon vágyása szivemnek,
A kit a szerencse nékem tett férjemnek,
Ne kivánd prédáját tiszta életemnek.
De Vénus (ugymondod) neked ezt igérte,
Midőn három Dea itéleted kérte,
Erővel egy, s másik országgal kisérte,
Harmadik, a Vénus, engem igért érte.
Nehéz ezt is hinni, hogy mennyei testek
Nálad itéletet szépségért kerestek,
Legalább hogy reám ezen voxok estek,
Hitelére épen gondolatim restek.
Testem bízodalmi annyit nem igérnek,
Engem Isten-asszony hogy tegyen fő bérnek,
Elég, ha engemet emberek dicsérnek,
Vénus dicséreti gyomromhoz nem férnek.
De légyen ugy immár, magamat megadom,
Szép vagyok s a többit én felyülhaladom,
E dicséreteket kedvesen fogadom,
Mert mit szivem kiván, számmal mért tagadom.
Azt azért legelső örömömnek tettem,
Hogy Vénus asszonynak annyira tetszettem,
De abból még nagyobb vigasztalást vettem,
Magad tetszésitől hogy fő béred lettem.
Én vagyok hát néked erő és hatalom,
Én vagyok, ládd, néked ország s birodalom,
Vas legyek bár, s aczél és kemény kőhalom,
Ha nem szeretem e szivet s magasztalom.
Vas nem vagyok, hidd el, de félek szeretni,
Azt, kit magamévá nem vélem tehetni,
Az oly reménységet mi haszna követni,
Kit sem hely, sem üdő el nem hágy érhetni.

Mit használ a vizet tüzkőből csafarni,
Az lapút kapálni és ekével marni,
Buzát jégben vetni, tejet összevarrni,
A levegő égben halászni akarni.
E felett nem szoktam soha ily tréfára,
Igen paraszt vagyok Vénus lopására,
Még férjemnek nem volt hüvségemben kára,
Soha sem fektettem latrot az ágyára.
Most is oly levelet hogy kezeid vettek,
Melyben beszédemnek titkai tétettek,
Soha ezek ennek előtte nem lettek,
Még ily szolgálatot betőim nem tettek.
Boldogok, kik tudták ezt szokásban venni,
Én együgyü vagyok, nem tudok bünt tenni,
Nehéz utját vélem a véteknek lenni,
Az melyen még eddig nem tanultam menni.
Az félelem is árt, majd csaknem bódulok,
Levelemre nézvén most is elpirulok,
Hol kimegyek, hol be felé megindulok,
Minthа minden látna, ugy félek s búsúlok.
Nem is ok nélkül nincs én szivemnek nyugta,
Mert felőlem volt bölcs az nép félre rugta,
Már gyalázatomat imitt-amott zugta,
A mint Aethra minap ezt fülemben súgta.
Ezt te csak titkold el, nem szükség szagolnod,
Akármit beszélnek, nem szükség rá szólnod,
Hanem ha már elállsz s kivánsz mást gondolnod;
De miért állnál el, lehet eltitkolnod.
Játszál, de csak titkon, nem árt az okosság,
Rejtek helyet kiván az tolvaj nyájasság,
Hogy férjem itthon nincs, nagy alkalmatosság
Adatott, de mégsem legnagyobb szabadság.
Ő ugyan messze van, tenger levén közte,
Mivel szorgos utját nagy ok ösztönözte,
És noha kétséged egy darabig főzte,
De végre a szükség ugyancsak meggyőzte.
Vagy elmenetelit talán én szerzettem,
Mert kételkedésit midőn észben vettem,
Hogy bizvást induljon, ököt integettem,
Mondván menj el, vissza de siess érettem.
Örülvén az jelnek, megcsókol engemet,
Megy és mond: megőrizd házi értékimet,

Ajánlom a Párist, kedves vendégemet
Jól tartsd és megbecsüld, mint én személyemet.
Akkor a nevetést csak alig tarthattam,
S mokogva egyebet nem is mondhattam,
Hanem: meglesz! azzal hátat fordítottam,
Mit gondoltál akkor, azt is jól tudhattam.
Ő ugyan messze ment utjain hajóknak,
De hogy minden szabad, ne véld ezt olyaknak,
Távul is vigyázni rám szemei szoknak,
Tudod, hosszú kezek van az királyoknak.
Az hir is, mely nagyra viszi szépségemet,
Akadályoztatja igyekezetemet,
Mert mennél inkább ti dicsértek engemet,
Annál inkább férjem félti személyemet.
Mely dicsőségemet haszonnal illeti,
Ugyanaz sorsomat károkkal bünteti,
Bár megcsalatnának a hir igéreti,
És ne volnék oly szép, azt mint az hirdeti.
Ne csudáld pedig, hogy elmenvén azonban
Véled magányosan itt hagyott házambau,
Tudni illik bizott én jámborságomban,
Felőled akarmit tartott alattomban.
Félti az orczámot, bizik életemben,
Két féle sors leli őtet egyetemben,
Mely bátran megnyugszik erkölcsös szivemben,
De szépségem miatt vagyon félelemben.
Ösztönöz arra is serény hamarsággal,
Ne töltsék az időt haszontalansággal,
Hanem éljünk az jó alkalmatossággal,
Melyet hagyott férjem merő tompasággal.
Tetszik is, félek is, függ még akaratom,
Nagy kétség közt fárad sebes gondolatom,
Majd gerjed, majd hunyik mozgó indulatom,
És mi tévő legyek, épen nem tudhatom.
Férjem itthon nincsen, messze mulatozik,
Páris is az ágyban csak maga nyujtózik,
Te is szeretsz, szivem tőled sem irtózik,
Képem neked s tied énnekem adózik.
Éjszakák is hosszak, vagynak meguntsággal,
S beszéd szerint immár élünk társasággal,
Te is (jaj énnekem!) birsz nagy nyájassággal,
És egy házban lakunk éjjel s napvilággal.

Megvallom, mindezek engem integetnek,
A kivánt vétekre bátran édesgetnek,
De midőn lábaim már majd-majd égetnek,
Nem tom mely félelmek csak visszakergetnek.
Ha már nem tudod ezt velem elhitetni,
Hatalommal tudnád bár végben vitetni,
Hizelkedést félre kellett volna vetni.
S én keménységemet erővel sürgetni.
Némelykor valakin erőszakot tenni
Annyit tesz, mint mézet ajakára kenni,
A mit tagad szóval, máskép kész felvenni,
Én is kivánnék ily módon boldog lenni.
Tudod, az asszony mely sok practicával él,
A mit nem kér tőled, ha adod, csak elkél,
A mit kér pedig, hogy ne bántsd, az nála czél,
És talán hogy ne bántsd, ő ugyanattul fél.
De még szerelmünk uj, vagyon zsengéjében,
Talán jobb lesz botot vetni ménesében,
Sokszor még a láng is volt gerjedésében,
Csak kevés viz gátlást érzett égésében.
Nincs vendégben igaz szerelem, lásd meg bár,
Hanem mint ő, az is kóborl, fel- s alá jár,
Midőn reménlenéd, hogy oly erős, mint vár,
Akkor tapasztalod, hogy csak volt és nincs már.
Ennek Hypsipyle czégéres példája,
A kit igen megcsalt Jason hazug szája,
Ugy Ariadne is, Theseus mátkája,
Tudja, hamis hitnek mi légyen tréfája.
Te is Oenonét sokáig szeretted,
De azt utóljára tőled elkergetted,
Nem tagadod, én is tudván, hogy e tetted,
Sokat értekeztem, hidd el, már éretted.
De hadd, hogy állandó a szerencsében lész,
Nem lehet, mert hajód már a menésre kész,
Csak még szólj s a kivánt éjre rendelést tész,
Addig jó szél támad s tőlem hamar elmész.
Közepin utjának örömed elfordul,
Ujságának teljes virágjában megfúl.
Az feledékenység azután ebben dúl,
A mi szerelmünk is a szelekkel elmul.
De lám, kérsz hogy veled én is utat tegyek,
Mert hogy Tróját lássam javalják a jegyek,

S vén Laomedonnak vigasztalást tegyek,
És unokájának felesége legyek.
Még annyira le nem tettem szemérmemet,
S az hírre sem vetek oly megvető szemet,
Hogy nem sértné mintegy már elszánt kedvemet,
Ha Trója hordozná becstelen nevemet.
Mit mondana Spárta, mit egész Achája,
Mit Trója és téres Ázsiának tája,
Mit Priamus, annak hitesének szája,
Mit bátyáid s az ő feleségek nyája.
Magad is hogy' vehetsz oly nagy reménységet,
Hogy te hozzád holtig mutatok hivséget,
Tulajdon példábul nem vészsz-é intséget,
Hogy más is majd üzi ezt a mesterséget?
Akármely jövevény Trójába fog szállni,
Főképen ha talál éjszakán ott hálni,
Az néked fog mindjárt félelmedre válni,
Tartván, hogy netalán engem jött vizsgálni.
Te is, ha haragra gerjed benned az nyál,
Asztalnál fejemhez hányszor repül a tál,
Az ocsmány k . . . . név hányszor nyakamba száll,
Noha az én bünöm az te vétkedből áll.
Te magad lész az én vétkemnek feddője,
A ki magad voltál annak megszerzője,
A mely bünnek vagy most puha megkérője,
Ugyanannak lész majd kemény üldözője.
Inkább előbb az föld fémet elboritsa,
S megholt tetememet sírjába szólitsa,
Mint sem hogy éltemet a sors igy csufitsa,
S én állapotomat ily kinra forditsa.
Ez volna-é amaz megigért vigasság,
Ez-é a gazdagság s királyi házasság,
Ez-é a musika, táncz, öröm, nyájasság,
Nemde halálnál is mordabb kés s gyilkosság.
De biztass, hogy ettől nem kell megdöbbenni,
Mert fogok ott merő boldogságban lenni,
S igért javaidnál sokkal többet venni,
A mit akarok, az arannyal azt tenni,
Királyi ruhában mindjárt öltöztetem,
Mint angyal, szinténugy tőled kedveltetem,
Soha nem sértetik bánattal életem,
Sőt, mint nagy királyné, szentül tiszteltetem.

Megbocsáss, de annyit igéreted nem ér,
Mint az mit én tőlem te kivánságod kér,
Mely földön most lakom, nekem ez elég bér.
Kivánságom szerint rám minden jókat mér.
Ha már ki Trójába fenvén irigységét
Rajtam elkövetné törvénytelenségét,
Ki segit s hol lelem bátyáim készségét,
Hol keresném édes anyám segitségét.
Medeának Jason tett sok igéretet,
S országábul tőle messze elvitetett,
De végre az házbul is kiverettetett,
Az idegen földön bolygóvá tétetett.
Nem volt ott Acetes atyja, kihez menne,
Nem Idyia anyja, kinek panaszt tenne,
Nem volt Chalciope nénje, hogy ő benne
A szegény Medea vigasztalást venne.
Ettől én ne féljek, mert Páris biztatott?
De Medea sem félt, mégis megcsalatott,
Sok jó reménységre már koczka hányatott,
Többször vakot — ritkán vetett arra hatot.
Mely hajókkal most a tengert ellenkezni
Látnád s habok miatt majd sorsát végezni,
Csendességben kezdtek a parttól evezni,
Ugy a sors is szokott elsőben kedvezni.
Az tüzes fáklyán is szükség megrémülni,
Melyet édes anyád látszott vala szülni,
A jövendölésnek sem lehet örülni,
Mondván: görög tüzben Trója fog merülni.
S a mit Vénus kedvez, gondolatid vették,
Birói végzésit hogy nyertessé tették,
Más ketten fejemet ugy gondban ejtették,
Pörököt általad a kik elvesztették.
Nem is kétlem, nem lesz ha méltó félelmünk,
Hanem hogy elszökjünk, elvégzett értelmünk,
Fene harcz lesz azért a mi jövedelmünk,
Jaj nékem, fegyveren által megy szerelmünk.
Lapitháknak honnan lett vérek ontása,
S Centaurusok ellen való harczolása,
Nem-é Hippodame szüz elragadása
Okozta ezt, melyért sok kard éle vása?
Mit vélsz férjem felől, ha te hágsz jussában,
Gondolod-é, rest lész igaz haragjában?

Nemde nem kardot kap Tindarus markában,
S bátyáimmal siet a tolvaj Trójában.
  Egész Görögország fegyverben öltözik,
S ellenkező szivvel Trójára költözik,
Mezein népeddel sokszor megütközik,
Kettőnkért mely sokan vérőket öntözik.
  Ölelgetés helyett fegyvert várhat nyakad,
Mert lágy nyájasságunk kemény harczra fakad,
Szerelmünk kötele éles kardban akad,
Jaj, félek, ez által talán el is szakad.
  Kérkedel ugyan sok vitézi munkáddal,
De ez ellenkezik a te szép orczáddal,
Mi irigy követést tart szélvész a náddal,
Vagy a csikorgó Márs csókolkodó száddal.
  Inkább illik tested Vénusnak nyájában,
Mintsem ama véres Mársnak táborában,
Az harcz izmosoknak légyen hatalmában,
Te csak melegedjél szerető ágyában.
  Hector, kinek nálam dicséretét tetted,
Vitéz seregével keljen fel helyetted,
Ő vijja a munkás harczokat éretted,
Te más vitézségnek ajándékát vetted.
  Ezt látván és értvén, hamar jót gondolnék,
És bár csak merészebb egy kevéssel volnék,
Sok fittatásodra épen meghódulnék,
Kezet fognék s többé ellened nem szólnék.
  Meg is cselekszi azt s ráhajtja a jó szesz,
A mely asszony nálam bátrabb s okosabb lesz,
Az ajánlott sorsból jobb nyereséget vesz,
És utjában, mint én, annyi gáncsot nem tesz.
  Avagy talán én is még kapok vérszemet,
S megcselekszem, félretévén szemérmemet,
Hódolás jelére kinyujtom kezemet,
És raboddá hagyom meggyőző szivemet.
  A mit pedig értek általad sürgetni,
Hogy akarnál vélem titkon beszélgetni,
Tudom, szándékodat könnyen megérthetni,
Az beszéd név alatt mit akarsz kergetni.
  Csakhogy sietsz s mohón bánsz mindjárt kezdetben,
Sorsod pedig még csak most van készületben,
Egy kis mulatást tégy az igyekezetben,
Szándékodat viszi talán jobb keletben.

Rugd ki már tintádot s adj nyugtot ujjamnak,
Én pennám, tudója egyedül titkomnak,
S eszköze szokatlan tolvaj irásomnak,
Rugd ki már tintádot s adj nyugtot ujjamnak.
Az többiről pedig még mit kék itélni,
Climen, Aetra által fogunk majd beszélni,
Én társaim ezek, nem kell tölök félni,
A mit a jó sors ád, azzal fogunk élni.

III. Penelope Ulyssesnek.

Páris Helenával, Menelaus feleségével, Trójába elszökvén, az egész ›rögország fejedelmi ellen támadnak, kik között vala Ullysses is, ıraciának királya, és Penelope asszonynak férje, a kik Tróját tiz ꞩtendőkig viván, megveszik, földig lerontják és Helenával visszamenk Görögországba; de Ullysses hajója a szélvésztől messze földre elꝫadtatván, még más tiz esztendőkig bujdosott a tengereken, kinek sedelmét Penelope asszony nem tudván mire vélni, ezen levéllel inti, gy mennél hamarabb visszajöjjön.

Penelope küldi néked e levelet,
Ullysses, én férjem, kivánván jó szelet,
A mely téged hozzám hozzon válasz helyett,
Mert már nálad nélkül töltök én husz telet.
Görög asszonyoknak hosszas özvegysége,
Hamuvá vált immár Trója erőssége,
Koromszinre jutott hajdani szépsége,
Csak voltnak mondatik régi dicsősége.
Priamus királlyal Trója annyit nem ért,
Mint mennyi bánatot ő mi szivünkre mért,
Hogy miatta messze férjek öntöttek vért,
A melynek panasza engem még most is sért.
Óh de a tenger is ebben vétkezhetett,
A tolvaj Párisban mert hagyott életet,
Spárta mellett, midőn hajóra csalt vetett,
Kedves lopására még szert nem tehetett.
Im most nem látszatnám én fél elevennek,
S nem tudnák tagjaim lenni kegyetlennek,
Hogy magányos ágyban hidegtől rettennek,
Unalmas napjaim sem hogy későn mennek.
De özvegy kezeim sem bágyadoznának,
Összeszedésétől a vászon ránczának,

Tartóztatásával csakhogy ily munkának
Unalmát kell győznöm hosszas éjtszakának.
  Nyughatatlan gonddal teljes a szerelem,
Szüntelen gyötri ezt a gyanus félelem,
Azért a szerelem csak merő sérelem,
Mérges méz, édes kin és nyájas gyötrelem.
  Félti a kit kedvel s miatta aggódik,
Majd szomorú, majd vig, nevet, fohászkodik,
Majd piros szint mutat, majd halaványodik,
Minden veszedelmén csak egyért kinlődik.
  E miatt elméje bágyad sok képzéstől,
A vizet is félti a tüzégetéstől,
A porban is félti az elmerüléstől,
A mezőn is félti a hajótöréstől.
  Én is te miattad kínzattattam ettől,
Féltettem éltedet majd minden esettől,
Mindenkor tartottam nagyobb történettől,
Mintsem valóban már volt veszedelemtől.
  Habos gondolatim sok veszélyt költöttek,
Most a trójaiak — mondám — rád ütöttek,
Innen amazonok, innen phryxek jöttek,
Ily képzések engem naponkint gyötröttek.
  A vitéz Hectortól éltedet féltettem,
Kinek nevére is halavánnyá lettem,
Antilochust Hector levágta — értettem,
Netalán te légy ez szörnyen megijedtem.
  De hasonlóképen Patroclus halála
És hogy Tlepolemus elesni talála,
A kiben Licusnak dárdája megálla,
Kétséges gondomra nékem mindez vála.
  Egy szóval — köztetek ha ki megöletett,
Hallván azt, szivemre hideg ereszkedett,
Melyet máskép hevit a forró szeretet,
Mert vélém, rajtad is ez megtörténhetett.
  Benned is a halál találhat oly ízet,
Mint mely vitézekből megölt már sok tízet,
Kikért hitesei szemek öntvén vizet,
Gondolám, majd a sors nékem is így fizet.
  Ugy midőn férjeket özvegyi jajgatták,
Mit várhatok én is, azzal megmutatták,
Mert bárkik élteket egyszer megtarthatták,
De más harczban ugyan azt csak oda hagyták.

De hiv szeretetnek mégis volt jutalma,
Mert hamuvá válván Trójának hatalma,
Férjemet megtartá Istennek oltalma,
Ámbár még szivemnek nincs vég nyugodalma.
A görög vitézek megjöttek Trójából,
Háláló füst támad azok oltárjából,
Házi Isteneknek csupán csak magából,
Sok áldozat esik idegen prédából.
A házas Nymphák is vigadnak ekképen.
Férjekért áldoznak, hogy megjöttek épen,
Azok pedig viszont elbeszélék szépen,
Mint akadt meg Trója a halálos lépen.
Nagy álmélkodásnak a vének indulnak,
Mert még mit nem tudtak, ezekből tanulnak,
A félénk asszonyok rettegnek s fásulnak,
Férjek beszédjére szinte elbámulnak.
Nem hajt ételére, sem az italára,
Hanem az ujjait tevén villájára,
Huzza vonja eztet rendes leniára,
Mig le nem karczolja Tróját tányérjára.
Mondván: Simoisnak erre ment folyása,
Sigaeumnak partja tengertől elvása,
Az volt Priamusnak királyi lakása,
Szép palotájának igy vala állása.
Amott az Achilles, Ullysses ez táján
Üt az ellenségre, lovát tartván száján,
Hector is sok vágás levén a ruháján,
Erre rohant vala vitéz paripáján.
Fiadnak ezt Nestor mind elbeszélette,
Ő pedig énnekem értésemre tette,
Ugy, hogy Rhesust s Dolont kardod eltemette,
Ezt álom, csalárdság amazt megejtette.
Bizantinusoknak Rhesus fővezére
Mely nap Trója mellé segitségül ére,
Az éjjel népével más világra tére,
A te fegyveredtől öntettetvén vére.
Dolon pedig miként Trójából kihatott,
De még Trója felé akkor elfogatott,
Ki eltéért minden titkot kimutatott,
De a felül feje tőled elvágatott.
Óh mennyit próbáltál, minket elfelejtvén,
Éjtszaki fortéllyal a Rhesust megejtvén,

Annyi sok férfiat életből kifejtvén,
Hogy csak egy társad volt, előttök elrejtvén.
De Diomedessel ámbár magad voltál,
A szép okkal-móddal még itt is gondoltál,
Ily bátran s vitézül azért is harczoltál,
Emlékezetedhez hogy engem kapcsoltál.
Mert az ellenségnek szaporodásával
Gondolád, léssz tőlem több ideig távol,
Mert tovább kellene küszködni Trójával,
Ha erősíttetnék ellenség számával.
Holt-eleven lettem, a vérem nem jára,
Figyelmezvén öreg Nestornak szavára,
Mint ütöttél vala Rhesus táborára,
Másként hazádbéli pártos czímborára.
De mit használ nékem Trójának romlása,
S általatok történt hamarán válása,
És lator földjének méltó feldulása,
Melyen erős fáknak volt hajdan állása.
Én mindeddig vagyok azon özvegységben,
Melyben voltam, midőn Trója volt épségben,
A mely okért késtél, az immár ment végben,
Még sem vagy mindeddig nálam jelenségben.
Ugy vagyon, másoknak Trója elrontatott,
De az én részemre épen meghagyatott,
Mert valamint midőn férjem ott mulatott,
Ugy most is személyed tőlem elzáratott.
Nem vív ugyan Trója bajt a görögökkel,
Fényes vára helye mert felnőtt bürökkel,
Diadalmas zsellyér nem hajtván pörökkel,
És szántja utczáit az fogoly ökrökkel.
Tarlóvá lett épen s rakva van kévével,
Kasza bír piarcza zöldült térségével,
Görög szántó töri préda ekéjével
Megtrágyázott földét lakosa vérével.
Még most is szenvednek ellenkezéseket,
Kik tolvaj Trójában letették élteket,
Szántó vas szaggatja mert holt tetemeket,
S majd eltemeti, majd kiássa ezeket.
Hol volt, kinek háza senkinél sincs tudva,
Mert már romladékit fellepte a dudva,
Azért bizonyitván szólana hazudva,
Avagy a kétséggel legalább alkudva.

Te mégis oda vagy, szemem könnyet hullat,
S miattad bús szivem nagy bánatra gyuladt,
Meghült de te benned a régi indulat,
Hogy azt sem tudhatom, vas szived hol mulat.
Valahány idegen hajóra akadok,
Felőled sokféle kérdésre fakadok,
És mindaddig tőlök el nem is szakadok,
Mig hozzád vivendő levelet nem adok.
Nestornak is irtam Pylon városában,
De semmi bizonyos nem volt válaszában,
Levelet nem másképp küldöttem Spártában,
Ott sem tudják, hogy légy mely ország tájában.
Bár még most is Trója állna régi nyomban,
Jaj, de mit kivánok szörnyü bánatomban,
Vagy szégyen, vagy vétek, ki mondom azonban,
Bár még most is Trója állna régi nyomban.
Legalább hogy ott vagy, arról volna jelem,
Lenne az is búmban enyhisztő kegyelem,
Hogy mások is, kiket sértvén (?) ily gyötrelem,
Volnának hasonló panaszban én velem.
Most semmi bizonyos nincs, mitől féltselek,
Azért is mindenben én félelmet lelek,
Mennyi veszélyt hoznak tenger, föld és szelek,
Mindezektől téged egyaránt féltelek.
Jaj, de más okot is lehet itt nevezni,
Hát hogyha találtál más hitvest szerezni,
S én parasztságomról nála emlékezni,
A ki tanultam volt csak vásznat himezni.
Könnyen meglehet ez, mert nagy feslettségtek
Óh görögök s tudva van hitetlenségtek,
Sokszor obsitot nyér jámbor feleségtek,
S hüségtelen másnak szerelmétől égtek.
Bár megcsalatkozzam ezen gyanuságban,
És te se légy részes ily rut gonoszságban,
Hanem hozzám kötött első szabadságban
Siess hazajönni, mert vagyok aggságban.
Utálja az atyám én özvegységemet
S kivánja más férjhez kötni életemet,
Szidja késésedet, majd vár, majd eltemet,
Bizik eloltani (s) ezzel szerelmemet.
Szidja bár, nem bánom, de mássá nem tészen,
Sem untatásából jutalmat nem vészen,

Tied vagyok s voltam, most is várlak készen,
Penelope végig Ullyssesé lészen.
  Tekintetes erkölcs mindenkor szenvedett,
Az irigység sulya reá ereszkedett.
De a terhe alatt feljebb emelkedett,
És az üldözés közt inkább nevelkedett.
  Gyökeres hüségnél drágább erkölcs nincsen,
Meg nem akad annak folyta a bilincsen,
Romlására bárki merő kincset hintsen,
De mint a pozdorján, ugy nem kap a kincsen.
  Lábamnak járását a láncz gátolhatja,
A fogság testemet tömlöczben tarthatja,
De szivemnek lángját fogva nem tarthatja,
Még a kősziklát is mert ez általhatja,
  Valahol akarja a szerelem ott jár;
Meg nem tarthatja ezt sem tenger, sem kővár,
Oly előtte a nagy lakat és erős zár,
Mint az oszlandó viz, vagy a puha pép-sár.
  Atyám is, tekintvén immár hüvségemet,
Nem untat annyira azóta engemet,
Letette haragját s vet reám jobb szemet,
Reménnyel enyhíti keserüségemet.
  Dulichium, Szamos, Zaczint szigetének
Feslett vőlegényi már sokat kérének,
Nálunk isznak, esznek ifiak mind vének,
Kik miatt van fogyta házad értékének.
  Pisan, Medon, Polib(us) lator mind a három,
Eurimacht, Antinoust ezek mellé zárom,
Vérrel vett javadban kik miatt van károm,
Mert már bordélyházok lett királyi várom.
  Itasemis Irust kapja minden óra,
De Melanthius is, kecskéid pásztora
Pazarlja marhádat, nem hajtván a szóra,
Kit szükség volt húzni már régen karóra.
  Hárman vagyunk, levén elégtelenségben,
Mert tett asszonyi sors engem gyöngeségben,
Laertes is jutott már álmos vénségben,
Telemach pedig még most van gyermekségben.
  Ez is majd elveszett tőlem alattomban,
Akaratom ellen midőn ment Pylonban,
De add Isten, hogy ő halálos ágyomban
Fogja bé szememet — tédet is azonban.

Egy szóval, mindenek ellenséggé válnak,
Még a cselédink is nékünk pörben szállnak,
Gulyás, kondás, dajka módot practicálnak,
Mint dulják fel házát Ullysses királynak.
Laertes fegyverét immár nem birhatja,
Azért ellenségtől házát nem tilthatja,
Telemachnak gyermek még az állapotja,
Kinek segitségül kellene az attyja.
Én nekem sincs pedig oly nagy merészségem,
Mely által lehetne üldözéstől végem,
Mert asszony létemre sok az ellenségem,
Azért jöjj meg hamar, én hiv reménységem.
Jöjj meg hamar férjem, ne hagyd hitvesédet,
Ily sok idő után foghassa kezedet,
Ki gyakor bánatot miattad szenvedett,
De megvidámul, ha látja személyedet.
Óh de talán immár kő termett melledben,
Meghült a melegség elpártolt szívedben,
Vagy ércz keveredett megfagyott véredben,
Penelope nem jut hogy egyszer eszedben.
Vagy Diomedesnek élsz rut példájából,
Vagy immár áldoztál Lethe patakjából,
Vagy maszlogot ittál Cyrce poharából,
S épen kivetkeztél emberi formából.
Csakhogy ezt elhinni nehéz te felőled,
Mert a kegyetlenség messze van te tőled,
De meg a hüség sem szakadt el mellőled,
Azért ismét kérlek, ne vess el mellőled.
Tekintsed vén atyád, Laertest végtére,
Jöjj haza legalább ő temetésére,
Mert immár utólsó napjaira ére,
A halál koczkája vakot hány éltére.
De én is részt vettem a bántzai vámban,
Elmenetedkor voltam ki menyecske számban,
Lásd meg bár, mennyi rántz vagyon az orczámban,
Fogaimnak sorja részes már a számban.
Vedd azért mostanság végső levelemet,
Válasz helyett magad — s vidámits engemet,
Mert hogyha megveted az én kérésemet,
Tulajdon kezemmel végzem életemet.

Közli Dr. NAGY SÁNDOR. †

A MAGYAR PHILOLOGIAI IRODALOM 1889-ben.

Az összegyűjtött anyag ez összeállításnál a következő rovatokba van osztva.

I. *Általános nyelvészet és ethnographia.*

II. *Aesthetika és műtörténet:* 1. Aesthetika. — 2. Képzőművészetek. — 3. Zene. — 4. Szinészet.

III. *Philologiai paedagogia:* 1. Általános irányú czikkek (nyelvtanításról, olvasásról, taneszközökről stb.). — 2. Magyar nyelv s irodalom. — 3. Klasszikus nyelvek. — 4. Német nyelv.

IV. *Ugor nyelvek.*

V. *Árja nyelvek* (a czigány nyelvvel).

VI. *Keleti nyelvek.* (Arab, héber, török stb.)

VII. *Magyar nyelv s irodalom:* 1. Bibliographia. — 2. Magyar-irodalomtörténet. (Ebbe fölvétettek a szépirodalmi művek és a színművek birálatai is. Ez utóbbiaknál azonban csak az első előadás napja van megjegyezve. Ez lehetővé teszi a különböző napilapokban megjelent ismertetések fölkeresését.) — 3. Egyes írókról. — 4. Magyar nyelvészet, (a végén: egyes szókról és szólásokról). — 5. Iskola könyvek.

VIII. *Klasszikus nyelvek s irodalmak:* 1. Általános irányú dolgozatok. (Egy pár az újabb irodalomra vonatkozó is.) — 2. Görög történet s régészet. — 3. Görög irodalomtörténet s egyes görög írók. — 4. Görög nyelvtan s olvasókönyv. — 5. Latin történet s régészet. — 6. Latin irodalomtörténet s egyes latin írók. — 7. Latin nyelvtan s olvasókönyv. — 8. Magyarország ókori régészete.

IX. *Germán nyelvek.*

X. *Román nyelvek.*

XI. *Szláv nyelvek.*

XII. *Vegyes.*

I. Általános nyelvészet.

a) Nyelvészet.

1. A beszéd fiziologiája. Kalauz a siketnémák oktatása terén. 7. sz.

2. *Binder Laura.* A világbetű. Nemz. Nőnevelés. 418—424. l.

3. Bonitz Á. (Nekr.) Phil. Közl. 180—183. l.

4. *Borovszky Samu.* 'Ατελκούζου, 'Ετὲλ καὶ Κούζου. Phil. Közl. 193—202. l.

5. *Hoernes Mór dr.* A praehistória Ausztriában. Arch. Ért. 45—50. l. — Elejét lásd a mult évi könyvészetben.

6. *Lichtenegger József.* Még valami a philologiai muzeumokról. Tanáregyl. Közl. XXII. évf. 565—571. l.

7. *Pulszky Fer.* Az őrégészek bécsi és párisi kongresszusai. Arch. Ért. 347—349. l.

8. *Seraphin F. W.* Wie entstehen Sagen? Korrespond. Bl. d. Ver. f. Siebenb. Landeskunde. 10. sz.

9. *S. Szabó József.* Ó-classicismus és Biblia. Sárosp. Lap. 4. sz.

10. *Szabó Mihály.* A nyelv eredete. Szeged 1889. Röviden ism. Cz. G. Magy. Állam. 141. sz.

11. *Szalánczi dr.* A második osztr. kath. nagygyűlés tudományt, irodalmat és művészetet érdeklő határozatainak ismertetése és méltatása. Egyh. Közl. 10—14. sz.

12. *P. Theureck E.* Megnyitó beszéde. Phil. Közl. 162—167. l.

b) Ethnographia.

13. *Baksay Sándor.* Halottaink, gyászunk. Vasár. Ujs. 6. sz.

14. *Hermann Antal.* Magyar néprajzi múzeum. Nemzet. 344. sz.

15. *Jancsó B.* Az új Társaság. Alföld. 250. sz. a »Néprajzi Társaság«-ról.

16. *Jancsó Benedek, dr.* A magyarországi néprajzi társaság. Főv. Lap. 295. sz.

17. *Kardos Lajos.* Folklore. Nyelvör 113—122. l. Az Ethnol. Mittheilungen ismertetése.

18. *Katona Ludw.* Allgemeine Charakteristik des magyarischen Folklore. III. Ethnol. Mittheil. I. Bd. 3. Heft.

19. A kuruzslók népünk babonájában. Muraköz. 43. sz.

20. *Leland Ch. G.* levele a magyarországi néprajzi társasághoz. 1889. nov. Vasár. Ujs. 51. sz.

21. *Néprajzi társaság,* (magyar) felhívása. Vas. Ujs. 2. sz.

22. Magyarországi néprajzi társaság. Erdélyi Hiradó. 12. sz.

23. *Nerelős L.* Scheibensonntag. Ethnol. Mittheil. 338—340. l.

24. *Pápay K. dr.* Zur Volkskunde der Csepel-Insel. Ethnol. Mittheil. I. Bd. 3. Heft.

25. *Pulszky Ferencz.* Néprajzi társulat. Nemzet. 296. sz.

26. Egy régi nép maradványai. *B.* Zala. 22. 23. sz. (A baskokról szól.)

27. *Spuller Fr.* Sächsisches Bauernleben in Siebenbürgen. Ausland. 708. l.

28. *Szalay Pál.* Gyakorlati Ethnologia. 1887. Ism. Religio. I. félév. 50. 51. sz.

29. *Thúry József.* Az ősi magyar halászatról. Vasár. Ujs. 51. sz.

30. Viszhang az ethnographiai társulat eszméjéhez. Pécsi Hirl. 23. sz.

II. Aesthetika s műtörténet.

1. *Aesthetika.*

31. Ábránd és való. Széptani karcolat. Szépirod. Kert. 16. 17. sz.

32. *Acsay Ferencz.* A prózai műfajok elmélete. Budapest, Kókai L. 1889. (8 r. XIV, 790 l.) 5 frt. Ism. Dr. H. Á. Egyh. Közl. 23. sz.

33. *Beöthy Zsolt.* Történet és költészet. P. Napló. 355. sz.

34. *B-y Zs,* Aesthetikai egyoldalúságok. Budap. Szemle. 57. köt. 333—336. l.

35. *Binder Laura.* A növényvilág és a költészet. (Kolozsvári áll. felsőbb leány isk. 1888/9 ért.)

36. *Csurgovich* és *Máthé.* A dalról. Kelet. (Ungvár.) 40. sz.

37. *Erődy D.* A költői syllogismusról. Ism. Dengi J. Phil. Közl. 81—83. l.

38. *Esztegár László.* Valami a pessimismusról. Erdélyi Hiradó. 150. sz.

39. *Hartmann Ed.* Aesthetik. Rövid ism. Philos. Szemle. 149. l.

40. *Hock János.* A humor és az élcz. Orsz.-Vil. 1. sz.

41. *Kelemen Bela.* Költészet és tudomány (Egy esztbetikai határkérdés). Pesti Napló. 6. sz.

42. *Kovács Antal* A szerelmi bánkódás kifejezése a magyar népköltészetben Kecskem. Lap. 14. 15. sz.

43. *Léray Mihály.* Reflexio és reminiszczenczia a költészetben. Magy. Szemle. 42—46. sz.

44. *Máday Mátyás.* A tréfa, a humor és Wippchen. Alföld. 276. sz.

45. Naturalismus und Idealismus. Siebenbürg.-Deutsch. Tageblatt. 4856—7. sz.

46. *Négyessy László.* A magyar verselmélet kritikai története. (Kisf. Társ Évl.) Ism. Jász-Nagykun-Szolnok. 2. sz.

47. *Négyessy László* verstani munkái. Ism. Torkos László. Nyelvőr. 262—269. 300—308. l.

48. A népdalról. Agathon. Kecskem. Lap. 32. sz.

49. *Netoliczka Oszkár.* Schäferdichtung und Poetik im 18. Jahrhundert. Vierteljahrsschrift f. Literaturgesch. II. Bd. 1—61. l. Rövid ism. Korresp. Bl. d. Ver. f. siebenb. Landeskunde. 10. sz.

50. Az orosz regény *NB.* Budap. Szemle 57. köt. 232—252. l.

51. *Palágyi Menyhért.* A szép pszichologiája. P. Napló. 158. sz.

52. *Radnai Rezső.* Aesthetikai törekvések Magyarországon 1772—1817. (Olcsó Könyvtár. 252.) Budapest, Franklin t. 1889. (16-r. 327 l.) 60 kr.

53. *Reviczky Gyula.* Anyag és forma. Magy. Szemle. 33—34. sz.

54. *Rudnyánszky Gy.* A népszínműről. U. o. 38. 39. sz.

55. *Stinde Gyula.* A szépség nevelése. U. o. 39. sz.

56. *Szana Tamás.* Nemzetiség a művészetben. P. Napló. 76. sz.

57. *Szana Tamás.* A magyar regény, P. Napló 264. sz.

58. *Szigetvári J. dr.* A tropusokról. Ism. Dr. Dengi J. Phil. Közl. 160. l. Szigetvári és Dengi válaszai. u. o. 415. 416. l.

59. Szinészeti kritikánkról. Főv. Lap. 169. sz.

60. *Szokolay Kornél.* A kritika. Főv. Lap. 181. sz.

61. *Szombathy István dr.* Szellemjelenés a drámában. Kecskem. Lap. 34. 35. 36. sz.

62. *Timár Szaniszló.* A női egyéniségről. (»Nóra« előadása alkalmából.) Főv. Lap. 279. sz.

63. *Timár Szaniszló.* Az érzelgős elem népszínműveinkben. Főv. Lap. 306. sz.

64. *Vajda János.* Drámairodalmunk és a nemzeti közszellem. Magyarság. 23. sz.

65. *Vass Bertalan dr.* A szonett és jelesebb művelői. (Székesfehérvári kath. főgym. 1888/9 értes.)

66. *Vécsey B.* A hősköltemény. Ism. Heinrich G. Phil. Közl. 500—502. l.

67. *Vende Ernő.* Attila mint tragikus hős. Figyelő. 27. köt. 1—11 l.

68. *Waldberg M.* Die deutsche Renaissancelyrik. Ism. Phil. Közl. 93. l.

2. Képzőművészetek.

69. **Aggházy Károly.** *Justh Zsigmond.* Salon X. köt. 597—600 l.

70. **Amerling.** *Nyári Sándor.* Amerling életrajza. (Frankl L. Á. műve) Főv. Lap. 239. sz.

71. Az aradi vértanuk emlékszobra. Vasár. Ujs. 40. sz.

72. — l. 138. sz. a. is.

73. *Balló Ede.* Stilszerű rajzminták gyűjteménye. Ism. Csizik Gy. Műv. Ipar. 119. l.

74. **Baskirtzew Marie.** (Orosz képirónő). (NP.) Főv. Lap. 122. sz.

75. **Böhm. P.** *Széchy Károly.* Böhm Pál. Nemzet. 358. sz.

76. *Czobor Béla dr.* Erdődi Bakócz Tamás kárpitja. Arch. Ért. 120—131. 209—218. l.

77. *Diner Józs.* Művészeti tárgyak gyűjtése és hamisítása. Műv. Ipar. 177—181., 197—210. l.

78. *Dömötör László.* Az aradmegyei hímzés. Művészi Ipar. 64—72. l.

79. **Eisenhut Ferencz.** A kigyóbüvölő festménye. Vas. Ujs. 4. sz.

80. Szent Erzsébet a képzőművészetben. U. o. 46. sz.

81. *Fellner Frigyes.* A festészet fejlődése Magyarországon. Egyetértés. 225. sz.

82. **Feszty Árpád.** A kesergő asszonyok Krisztus sírjánál. Festmény. Vasár. Ujs. 49. sz.

83. *Fittler Kamill.* Az 1889-ik évi párisi világtárlat épitészete. Műv. Ipar. 129—133. l.

84. *Fraknói V.* Erdődi Bakócz Tamás primás műtárgyai. Arch. Ért. 112—120. l.

85. *Gebé Péter.* A görög egyház építkezési styljéről. (Archaeologiai tanulmány). Kelet. (Ungvár) 27—29. 31. 33. sz.

86. *Gurlitt Corn.* Gesch. d. Barock-Stiles, des Rococo. und des Classicismus. II. 1888. Ism. O. F. Művészi Ipar. 115—119. l.

87. *György Aladár.* Ős-magyar mythologiai nyomok középkori művészetünkben. Vasár. Ujs. 2. sz.

88. Hauptwerke der Kunstgeschichte . . . Ism. O. F. Műv. Ipar. 150. l.

89. *Häuselmann J.* Studien . . . über den Ursprung . . . . des Ornaments. 1889. Ism. Jakabffy Fer. U. o. 186—189. l.

90. A herendi porcellángyár. Főv. Lap. 325. 337. sz.

91. *Herz Miksa.* Arab diszítmények. Művészi Ipar. 17—23. l. — Elejét lásd az 1887. és 1888-dik évfolyamban.

92. **Huszár A.** *Baróti Lajos.* Adatok Huszár Adolf életéből Vasár. Ujs. 27. sz.

93. *Szana Tamás.* Huszár Adolf síremléke. P. Napló. 64. sz.

94. **Jaczek.** L. 142. sz. a.

95. *Kacziány Ödön.* A téli kiállítás a műcsarnokban. Főv. Lap. 314. 320. 331. sz.

96. **Kaulbach.** *Széchy Károly.* Kaulbach és világtörténeti képei. Nemzet. 130. 134. 140. 141. sz.

97. Képek és szobrok. (A műcsarnokban). Föv. Lap. 59. sz.

98. Képes lapjaink s a magyar művészet. G. H. Magy. Szemle. 54. sz.

99. A képzőművészeti kiállítás. U. o. 50. sz.

100 *Keszler. József.* Képzőművészeti kiállítás. Nemzet. 326. 330. 343. sz.

101. **Klimkovics** Ferenc. Főv. Lap. 112. sz.

102. *Prém József.* Klimkovics Ferencz. Vasár. Ujs. 17. sz. és Orsz.-Vil. 18. sz. — Nemzet. 113. sz.

103. *Szana Tamás.* Klimkovics F. Napló 113. sz.

104. *Kovács Dénes.* A technologiai iparmuzeum uj palotája. Vasár. Ujs. 28. sz.

105. *Könyöki József.* A holicsi edények jegyei. Művészi Ipar. 61—63. l.

106. *Rj.* Két középkori miseruha. Arch. Ért. 169—173. l.

107. **Kupetszky.** *Nyári Alex.* Johann Kupetzky. Ung. Revue. 97—110. l.

108. *Kürcz Antal.* A kereszténység, főképen a katholicismus befolyása a művészetre. (Budapesti V. ker. főgym. 1888/9. ért.)

109. *Lázár Béla.* Magyar ifjak a müncheni művészakadémián. Magy. Salon. XII. köt. 189—193. l.

110. *Luthmer Ferd.* Gold u. Silber. Handbuch der Edelschmiedekunst. Ism. Jakabffy Fer. Műv. Ipar. 149—150. l.

111. **Malcewszky.** *Esztegár László.* Malcewszky két festménye. Főv. Lap. 109. sz.

112. — L. 142. sz. a. is.

113. **Mányoki Ádám** két képe. Vasár. Ujs. 3. sz.

114. **Margitay** Tihamér. A kosár cz. festménye. U. o. 45. sz.

115. **Matejko.** «Kosciuszko» festménye *(m)* Főv. Lap. 50. sz.

116. *Silberstein A.* Matejko's «Kosciuszko» Pest. Lloyd. 48. sz.

117. **Mészőly G.** *Szana Tamás.* Mészőly Géza vázlatai. P. Napló. 51. sz.

118. Mészőly hátrahagyott képei. Főv. Lap. 56. sz.

119. **Mikó János** bécsújhelyi festőművészről *Boeheim W.* Arch. Ért. 107—112. l.

120. *Moser Ferd.* Ornamentale Pflanzenstudien. Ism. Csizik Gyula. Műv. Ipar. 151—152. l.

121. **Munkácsy M.** Munkácsy Mihály műtermében. (Párisi levél). Orsz. Vil. 30. sz.

122. Munkácsy a párisi világkiállításon. Sz. M. Nemzet. 201. sz.

123. A műipar a régi egyiptomiaknál. Vasár. Ujs. 38. sz.

124. *Nyáry Sándor.* Egy orosz festő művei. (Jean Koeler-Wiliandi). Nemzet. 286. sz.

125. *Nyári Sándor.* Savoyai Jenő mint műbarát. Főv. Lap. 58. sz.

126. *Nyári Sándor.* Vautiers. U. o. 114. sz.

127. Egy franczia ötvös véleménye a franczia ötvösségről. Műv. Ipar. 134—141. l.

128. *Pasteiner Gyula.* A képzőművészeti társulat őszi tárlata. Budap. Szemle. 57. köt. 126—137. l.

129. *Petrik Lajos.* Adatok a magyar agyagipar történetéhez. Művészi Ipar 1—16. 95—196.

130. A protestántismus és a művészetek. Szab. Egyház. 14. s köv. sz.

131. *Pulszky Károly* és *Radisics Jenő.* Az ötvösség remekei. Ism. ab. Arch. Ért. 67—76. l.

132. *Radisics Jenő.* A nagy ötvösműkiállítás Bécsben. Művészi Ipar. 85—94. l.

133. *Schultz A.* Einführung in das Studium der neueren Kunstgeschichte. 1887. Ism. Pasteiner Gy. Arch. Ért. 183—185. l.

134. *Simkó József.* A művészi iparról. Orsz.-Vil. 30. sz.

135. *Sonnenfeld Sigm.* Die reorganisirte ungarische Landes-Bildergallerie. Ung. Revue. 24—29. l.

136. *Spitzer Mór.* Néhány adat Felső-Magyarország agyagiparának történetéhez. Művészi Ipar. 107—110. l.

137. *Szádeczky Lajos.* Magyar ötvösök Krakkóban. Arch. Ért. 242—244. l.

138. *Szana Tamás.* Az aradi vértanuk szobra. P. Napló. 6. sz.

139. — l. 71. sz. a. is.

140. *Szana Tamás.* A műcsarnok kiállítása. Napló. 47. sz.

141. *Szana Tamás.* A téli műtárlat. 1. Magyar képek. U. o. 315. sz. — 2. Szobor művek. U. o. 321. sz. — 3. Idegen képek. U. o. 324. sz.

142. *Szana Tamás.* Két lengyel kép Budapesten. P. Napló. 106. sz. (Malczewski, Jaczek művei).

143. *Széchy-Lorenz Josephine.* A Medicik s a művészet Florenczben. Magyarság 25. sz.

144. *Gr. Szécsen Antal.* Rafael. Budap. Szemle. 57. köt. 337—357. l. — Németül. Ung. Rev. 545—565. l.

145. *Szendrei János.* A habánok története Magyarországon és a habán majolika. Műv. Ipar. 161—176. l.

146. *Szilágyi S.* Az ötvösség történetéhez Erdélyben. Arch. Ért. 173. l.

147. *Szmrecsányi Miklós.* A művészet pártolása. Magyar. Salon. XI. köt. 309—311. l.

148. *Szumrák Pál.* Az «olajfák hegye» Beszterczebányán. Arch. Ért. 218—223. l.

149. **Vignola.** *Palóczi Antal.* Vignola oszloprendszerei. 1890. Ism. O. T. Műv. Ipar. 148. l.

150. **Weber Antal.** 1823—1889. Vas. Ujs. 32. sz.

3. Zene.

151. *Ábrányi K. id.* Magyar zenészeti nevelés. P. Napló, 115. 116. sz.

152. *Ábrányi Kornél id.* Az operaidény végén. U. o. 144. sz.

153. *Ábrányi Kornél dr.* A szegedi dalünnep. U. o. 219. sz.

154. *Ábrányi K.* A magyar zene hajdan és most. U. o. 341. 342. sz. — Erd. Hiradó. 292. sz.

155. *Adorján Sándor.* Dalcsarnokok. Nemzet. 342. sz.

156. Aggházy Károly újabb szerzeményei. Ism. Orsz.-Vil. 12. sz.

157. *Angszter József.* Az orgona története. Zenelap 1—3., 5. sz.

158. *Auber*. Az ördög része. Víg dalmű 3 felv. Szövegét írta Scribe, zenéjét —. Először adatott a m. k. operaházban decz. 7-én.

159. **Bach.** — *Varrinecz Mór*. Bach «ünnepi nagymisé»-je. Főv. Lap. 98. sz.

160. *Bartalus István*. Vázlatok a zene történetéből. 1. köt. 2. kiadás. Budapest. Vallás- és közokt. miniszt. 1889. (8-r. 387 l.)

161. **Beethoven.** *Paullon, C. H.* Aus Beethovens Greisenzeit. Temesv. Zeit. 66. sz.

162. **Berlioz.** *Varrinecz Mór*. Berlioz «Lear király» nyitánya. Főv. Lap. 84. sz.

163. A «budai dalárda» története. Nemzet. 281. sz.

164. Chopin emlékezete. Alföld. 52. sz.

165. Chován Kálmán. Zenelap. 12. sz.

166. *Csizmadia Aladár*. Ismét néhány szó a népiskolai énektanítás érdekében. Paedag. Szemle. 6. füz.

167. *Czirbusz Géza dr*. Az egyházi ének a kath. kongressuson. Veszpr. Közl. 33. sz.

168. Daláregyesület (Az orsz. magyar) s jövője. Zenelap. 20. 21. sz.

169. *Deák Gerő*. A gymn. énekoktatás érdekében. Protest. Közl. 286. 294. 302. 311. l.

170. *Deák Gerő*. A chorál-éneklésről. U. o. 483. l.

171. *Az egyházi zene*. Egyh. Közl. 11. sz.

172. A jobb úton haladó egyházi zene. u. o. 10. sz.

173. Ellinger J. — L. 220. sz. a.

174. Az új *énekes-könyv* kérdéséhez. Benevolus. Sárosp. Lap. 29. sz.

175. **Erkel F.** *Erkel Ferenc*. Brankovics György. Nagy opera 5 felv. Első előadása az operaházban febr. 23.

176. *Id. Ábrányi K.* Erkel F. «Brankovics» dalműve. P. Napló 54. sz.

177. Erkel Gy. — L. 220. sz. a.

178. *Ertl Vendel*. Zene a népiskolában. Pædag. Szemle. 6. füz.

179. *Feith Ottokár*. A genuai hegedűs. Operette 3 felv. Először adatott a budai színkörben. aug. 9-én.

180. *Fejes István*. Az éneküggy barátaihoz. Sárosp. Lap. 24 sz. — Protest. Közl. 253. l.

181. Gungl József, magyar zenész. Nekr. Vasár. Ujs. 9. sz.

182. *Harrach József*. A magyar kir. zeneakadémia (Reformok.) Főv. lap. 170. sz.

183. *Harrach József*. A világkiállítás zenei élete. (Párisi tárca). U. o. 201. sz.

184. *Harrach József*. Közlemények a zeneművészet köréből. (Egyetemes könyvtár 24. füz). Győr. Gross G. 1889. (16-r. 71 l.) 10 kr.

185. **Haydn.** *Virágh Elek*. Haydn életéből. Pozsonmegy. Közl. 57. 58. sz.

186. *Hintz Gy*. A kolozsvári zene-conservatorium története. 1819—89. Erdélyi Hiradó. 56. sz.

187. *Hofecker Imre*. Általános zenetörténelem. Budapest, é. n. (1889). (12 r. 95. l.)

188. Huber Károly. Zenelap. 16. sz.

189. Jankó Pál zongora-billentyüzete. *D. J.* Vasár Ujs. 48. sz.

190. *Káldy Gyula*. A franczia nagy forradalom zeneművei. Főv. lap. 178. sz.

191. *Kertay Ede.* Zene és énekművészet. Kölcsey egyl. évkönyve VI. köt. 102—116. l.

192. *Kőszeghy Géza.* A házi zenéről. Főv. Lap. 286. sz.

193. *(Kőszeghy Géza.)* Zeneszerzők sorsa. U. o. 306. sz.

194. Kőszeghy-ről. U. o. 316. sz.

195. — L. 220. sz. a. is.

196. *Lénárd István.* Az új énekes-könyv érdekében. Sárosp. Lap. 17. sz.

197. *Lénárd I.* Énekügyünk s egy kis énekbirálat. U. o. 41. sz.

198. **Liszt F.** *Ábrányi K. id.* Emlékezés Liszt Ferenczre. P. Napló. 208. sz.

199. *Szana Tamás.* Emlékezés Liszt Ferenczre U. o. 353. sz.

200. Franz Liszt und Barbu Lăutar. Román Revue. 581—583. l.

201. *Lockroy* és *Cormon.* «Villars dragonyosai.» Víg opera. Zenéjét szerzé Maillart. Első előadása az operaházban márcz. 31-én.

202. *Mahler Gusztáv* szimfóniája *X. Y. Z.* P. Napló. 319. sz.

203. *Vavrinecz Mór.* Mahler «Szimfóniai költemény»-e. Főv. Lap. 319. sz.

204. Murska Ilona operaénekesnő. Nekr. Vas. Ujs. 4. sz.

205. *Németh Béla.* Az orgonajáték gyakorlati tankönyve. Egyúttal vezérkönyv orgonatanítók részére. Pécs, Engel L. 1889. (8-r. 181 l,) 1 frt 80 kr. — Ism. Néptanítók lapja. 699. l. — Schultz Imre. Magyar Állam. 248. sz.

206. **Nicolai.** *Kőszeghy Géza.* Nicolai A «windsori víg nők» zeneköltője. Főv. Lap. 293. sz.

207. Nők mint a hegedű mesterei. Vasár. Ujs. 11. sz.

208. Az operaház első öt éve. (Statisztikai visszatekintés.) Főv. Lap. 265. 266. sz.

209. Paganini. Zenelap. 24. 26. sz.

210. Rákosi Jenő és az operette. Erdélyi Hiradó. 11. sz.

211. **Rubinstein.** *Kőszeghy Géza.* Rubinstein. Főv. Lap. 329. sz.

212. Rubinstein Antal ifjúságából. (Oroszbúl.) Erd. Hiradó. 281. sz.

213. Salamon János jubileuma. U. o. 68. sz.

214. *Schnitzer J.* Die Königsbraut. Oper in 3 Akt. — Ism. Helm Th. Pest. Lloyd. márcz. 29. esti l.

215. *Schubertről.* Apróságok. Zenelap. 19. sz.

216. *Steiger Laj.* és *Stojanovits Jenő.* Új Romeo. Eredeti ballet 1 felvonásban.

217. *Szana Tamás.* Simonfy Kálmán. P. Napló. 12. sz.

218. *Thewrewk Emil* (P.) The origin of hungarian music. Journal of the gypsy Lore Society Vol. I. Nr. 6.

219. *Thewrewk Emil* (P.) Musique tsigane ou musique hongroise. La Revue de l'Orient. 1889. 29. sz.

220. Az ujpesti veteránokról. (Kőszeghy Károly, Erkel Gyula és Ellinger József.) Főv. Lap. 278. sz.

221. **Wagner R.** — *Wagner R.* A Walkür. Első előadása a m. kir. operaházban jan. 27.-én.

222. *Wagner R.* A Rajna kincse; a Walkür X. Budap. Szemle. 57. köt. 462—469. l.

223. *Wagner R.* Briefe an Uhlig, Fischer u. Heine. Ism. Kővy Béla. Főv. Lap. 33. sz.

224. *Ábrányi Kornél. id.* A Wagner-zene hajdan és ma. Magy. Salon XII. köt. 161—169. l.

225. *Kereszty István.* Bayreuth. A Wagner-színház minta előadásai. U. o. XI. köt. 473—480. l.

226. *Kereszty Pista.* Wagner «A Nibelung gyűrűje.» U. o. X. köt 646—649. l.

227. «A Nibelung gyűrűje.» Zenelap. 2—4. sz.

228. *V-i S-r.* Trisztán és Izolde. (Zenei levél Wagner Richardról). Szépirod. Kert. 27. sz.

229. *Varrinecz Mór.* Wagner R. «A Rajna kincse». Főv. Lap. 26. sz.

230. Wagner Richard és a Budapesti Szemle. Zenelap. 22. 23. sz.

231. *Weiss Wilh.* Die Concerte des Hermannstädter Musikvereines 1839—1889, Hermannstadt. W. Krafft. 1889. (8-r.) 75 l. Rövid ism. Korrespond. Bl. d. Ver. f. Siebenb. Landeskunde. 9. sz.

232. Zenekritika. (Nálunk és más tt.) Zenelap. 10. 11. sz.

233. Zeneoktatásunk. U. o. 23. sz.

234. Magyar *zene* U. o. 9. sz.

235. *Gr. Zichy Géza.* Dolores, zeneköltemény, *(K.)* Főv-Lap. 117. sz.

4. Szinészet.

236. **Blaháné.** *Hunyadi Margit.* A Blaháné új szerepei. Nagyvárad. 157. sz. — Főv. Lap. 188. sz. 1395 l.

237. Blaháné. Nagyvárad. 151. sz.

238. *Esterházy Sándor dr.* A munka felosztás tulságáról. (A színpadon). Főv. Lap. 207. sz.

239. Halmi Ferencz. — Magyarság. 39. sz.

240. **Jászai M.** — *Ötvös Adolf. dr.* Jászai Mari. Magy. Salon. XII. köt. 55—64. l.

241. *Tábori R.* Jászay Mari. Délmagyar. Közl. 29. sz.

242. Jászai Mari. Nagyvárad. 167. sz. — L. 1504. sz. a.

243. A kolozsvári nemzeti színház működése 1889-ben. Erdélyi Hiradó. 306. sz.

244. *Koltai Virgil dr.* Győr szinészete. I. rész 1849-ig. Györ. Gross G. 1889. (8-r. IV, 176 l.) 1 frt 20 kr. — Rövid ism. Főv. Lap. 329. sz.

245. *E. Kovács Gy.* Mikor, hol és mikép játszottam Bánkot először. Nagyvárad. 192. 193. sz.

246. Ligeti Irma. Nekr. Vasár. Ujs. 4. sz.

247. *L. K.* A máramaros-szigeti műkedvelő jótékony egyesület kezdete s elsőbb éveire való vissza emlékezés. Máramaros. 40—43. sz.

248. Verőné-Margó Czélia. Alföld. 291. sz.

249. *Mihály József.* A nemzeti szinház és opera. Magyar Salon. XI. köt. 417—422. l.

250. Néhány igénytelen szó a pozsonyi magyar szinészet érdekében. Pozsonmegy. Közl. 81—83. sz.

251. *Nyári Sándor.* A bécsi népszinház. Főv. Lap. 187. sz.

252. Paulay Ede. Magyarság. 26. sz.

253. *Pelikán Lipót.* A vidéki szinészet rendezése. Bácska. 40—41. sz.

254. Rossi Budapesten. (Hamlet; Lear király; Othello; XI. Lajos.) *(L. B.)* Főv. Lap. 25. 26. 29. 30. sz.

255. Rossi Ernesto. Vasár. Ujs. 4. sz. — Egy művész emlékeiből. — U. o. 18. sz.

256. *Samarjay Károly.* Színpártoló egyesület. Pozsonymegy. Közl. 97. 98. sz.

257. *Sebesztha Károly.* A párisi szinházak a nagy forradalom idejében. Orsz. Vil. 37—39. sz.

258. *Szép Aladár.* Bács Károly. (25-éves jubileuma alkalmából.) Alföld. 13. sz.

259. *Szigetvári János dr.* Politika a szinpadon. Főv. Lap. 79. sz.

260. Az orsz. magy. kir. *sziniképezde* és zeneakademiáról. Zenelap. 12—13. sz.

261. *Szuper Károly.* A vidéki szinpad félszázaddal ezelőtt. (Szinészeti naplójából.) Főv. Lap. 312. sz.

262. *Tábori Rób.* Prielle Kornélia. Délmagyar. Közl. 299. sz.

263. *Teuber O.* Gesch. d. Prager Theaters. Ism. Phil. Közl. 92. l.

264. Vom Theater in der guten alten Zeit. *F.* Siebenb.-deutsches Tageblatt. 4722. 4723. sz.

265. *Ürmössy Lajos.* A kolozsvári színház. (Régen és most.) Főv. Lap. 57. sz.

266. *Váli Béla.* Az aradi színészet története. 1774—1889. Budapest. 1889. (8-r. VIII, 173 l.) 1 frt 20 kr.

267. *Váli Béla.* Die serbische Schauspielkunst in Ungarn. Ung. Revue. 30—33. l.

III. Philologiai pædagogia.

1. *Általános irányú czikkek.*

268. *Balassa József, dr.* Ütem és pausa. Tanáregyl. Közl. XXII. évf. 164—165. l.

269. *Dudás Gyula.* Ifjusági olvasmányok. (Új olvasókönyvek.) Főv. Lap. 322. sz.

270. Gyermekirodalmunk. *D. Gy.* U. o. 230. sz.

271. *Hoffmann Mór.* Az olvasásról és az olvasókönyvekről. Egyetértés, 240. sz.

272. Kath. tankönyveink. Egyh. Közl. 17. sz. — Schultz Imre válasza. u. o. 18. sz.

273. *Kisfaludy Á.* Levelek az olvasásról. Ism. Békesi, Kalauz a nevelő-oktatás terén. 185. l.

274. *Máthé György.* Mikor kezdhetjük meg az idegen nyelvek oktatását? (Nyiregyházi ág. ev. főgymn. 1888/9. ért.)

275. A nyelvtanítás kérdéséhez. Z—i. Egyetértés. 62. sz.

276. A nyelvtanítás pædagogiai szempontból. Nemzet. 78. sz.

277. *Öreg János, dr.* Nyomorúságos nyelvtanítás. Közokt. Szemle. 606—613. 649—656.

278. *Salamon Ferencz.* A középiskolai nyelvtanításról. Nemzet. 11. szám.

279. *Schubert Pál.* Az írásfüzetek helyzetéről és az írásvonalak irányáról. Közli Binder Laura. Nemz. Nőnev. 237—247. l.

280. *Schultz A.* A nyelvtanítás észképző tényezőiről a kezdőknél. (Munkácsi áll. gymn. 1888/9. értes.)

281. *Szántó Kálmán, dr.* Hogyan olvassunk. Nemzeti Nőnevelés. 163—177. l.

282. *Szirmai József.* A népiskolai olvasókönyvekről. Pæd. Szemle. 6. füzet.

283. *Szőllősi István.* Az olvasókönyv. Máramar. Tanügy. IV. évf. 5—7. szám.

2. *Magyar nyelv.*

284. *Deme Károly.* Magyar nyelvtanítás. Pozsony, Stampfel K., 1889. (8-r. 81 l.) 60 kr. Ism. Riedl Fr. Nyelvőr. 351—355. l. — Isk. Szemle. (Csurgó.) 7. sz. — Jancsó Benedek. Egyet. Közokt. Szemle. 349—351. l. — dr. Kerékgyártó Elek. Felső nép- és polg. isk. Közl. 199. l.

285. *Grósz Jakab.* A magyar nyelvtan oktatása iskolánk első osztályában. (Temesvári áll. főreálisk. 1888/9. ért.)

286. *K—r. J—j.* Észrevételek a magyar nyelv és irodalom tanításáról. Isk. Szemle. 5. sz.

287. *Láng Mihály.* Mikép tanítandó a népiskolákban a magyar nyelv, mint a gyakorlati élet társalgási nyelve. A »Délmagyarországi tanítóegylet« által jutalmazott pályamű. Pancsova, Wittigschläger Károly. (8-r. 28 l.) 30 kr.

288. *Mayer Béla.* A magyar nyelv tanításáról. Kalauz a nevelőoktatás terén. 54—59. l.

289. *Négyessy László, dr.* A verstan-tanítás módszeréről. Tanáregyl. Közl. XXII. évf. 222—231. l.

3. *Klasszikus nyelvek.*

290. *Borsos István.* A klasszikus nyelvek tanításának haszna. Prot. Egyh. és Isk. Lap. 38. szám.

291. *Lockroy Ede.* A klasszikai oktatás jövőjéről. Közokt. Szemle. 239—245. l.

292. *Markusovszky Sámuel.* A classicus nyelvek és irodalmuk tanítása a gymnasiumban. Evang. Egyh. és Isk. 51. 52. sz.

293. *Schambach Gyula.* Classica philologiai szemléltető eszközök. (Kaposvári főgymn. 1888/9. értes.)

294. *Borsos István.* A görög nyelv kérdése. Prot. Egyh. és Isk. Lap. 33. sz.

295. *Böhm Károly.* Prot. gymnasiumaink és a görög nyelv. U. o. 50. 51. sz.

296. A görög nyelv tanítása. (Levél.) P. Napló. 247. sz.

297. *r.* A görög nyelv. U. o. 331. sz.

298. A görög nyelv a gymnasiumban. Isk. Szemle. (Csurgó.) 20. sz.

299. A »görög«-ködés. (L. N.) Főv. Lap. 340. sz.

300. *Jeszenszky Pál.* A görög nyelv tanításáról. Prot. Egyh. és Isk. Lap. 46. sz.

301. *Jurányi Gusztáv.* A görög nyelv tanítása érdekében. U. o. 40. sz.

302. *Kármán Mór.* A görög nyelv. Főv. Lap. 335. sz.

303. *Lázár István.* Mivel lehet pótolni a görög nyelv tanítását. Prot. Egyh. és Isk. Lap. 37. sz.

304. *Nosz Gusztáv.* A görög nyelv kérdéséhez. U. o. 49. sz.

305. *Schvarcz Gyula.* A görög nyelv mint facultativ tantárgy. Nemzet 319. sz.

306. *Schvarcz Gyula.* A görög nyelv. P. Hírl. 194. Mások hozzászólásai. U. o. 195. s köv. sz.

307. *Gr. Széchényi Dénes.* A görög nyelv tanításának kérdése. Nemzet 309. 314. 315. sz.

308. *Türgyei Jusztin.* A kultuszminiszter reformjavaslata a görög nyelv ügyében. Magy. Állam. 218. sz.

309. *Brassai Sámuel.* Horatius öt ódájának iskolai magyarázata. Unitárius vallásközönség iskol. 1888/9 ért.

310. *Németh Antal dr.* Hogy állunk a latin nyelvi tankönyv dolgában. Közoktat. Szemle. 540—544. l.

311. *Pruzsinszky János.* A reáliskolai latin tanítás első éve. Tanáregyl. Közl. XXII évf. 157—164. l.

312. *Telmányi Emil.* A latin nyelvtanítás methodikájához. Közokt. Szemle. 79—85. 369—379. 422—427. l.

313. *Theiss János.* Der Lateinunterricht an unseren Gymnasien mit besonderer Berücksichtigung der Anfangsklasse. (Medgyesi ág. ev. gymn. 1888/9 értes.)

314. *Vozári Gy.* Hogyan tanítom én a latin nyelvet. stb. Ism. S. Szabó Józs. Phil. Közl. 399—401. l.

4. Német nyelv.

315. *Endrei Árpád.* A német nyelv gyakorlati oktatása a középiskolákban. Isk. Szemle. 3. 4. sz.

316. *Gretcs Józs.* Egy német nyelvi házi dolgozatnak megbeszélése az V. oszt. Ism. Heinrich Gusztáv, Phil. Közl. 620. l.

317. *Gyomlay Gyula dr.* Néhány adat a német nyelvtanításhoz. Nemzet. 13. sz.

318. *Hatvan Ferencz.* A német nyelv tanítása a közép- és polgári iskolákban különös tekintettel a kereskedelmi középiskolákra. (Soproni áll. keresk. akad. 1888/9. ért.) — Külön lenyomatban is megjelent.

319. *Hegedüs Pál.* A német nyelv tanításáról. Nagy-Kikinda. Radák J. 1889. (8-r. 16. l.) 15 kr.

320. *Heinrich Gusztáv.* A német nyelv tanításához. Közokt. Szemle. 225—228. l.

321. *Klinghardt H.* Ein Jahr Erfahrungen mit der neuen Methode. Bericht ü. d. Unterricht m. einer englischen Anfängerklasse. etc. Ism. dr. Balassa Józs. Tanáregyl. Közl. XXII. évf. 589—590. l.

322. *Schnábl. dr.* A német nyelv tanításának reformjához. Közokt. Szemle. 118—124. l.

323. *Székely György.* Néhány észrevétel tősgyökeres magyar gymnáziumaink alsóbb fokú németnyelvi tanításához. Sárosp. Lap. 16. sz.

IV. Ugor nyelvek.

324. **Ehst.** Mährchen u. Sagen d. Ehstnischen Volkes. Uebers v. H. Janssen Ism. *V. B.* Budap. Szemle. 58. köt. 153—158. l.

325. **Finn.** *Ahlqvist Ág.* Suomen Kielen lukusanoista. (A finn nyelv számneveiről.) Ism. Budenz J. Nyelvt. Közl. XXI. köt. 200—206 l.
326. *Krohn Jul.* Les variantes du kalevala. Helsingfors, 1888. Ism. Simonyi Zsigm. Budap. Szemle. 59. köt. 140—147. l.
327. Kuluu ikä laula mattaki. Finnből Gringoire. Veszprém. 1. sz.
328. *Schreck E.* Finnische Märchen. Ism. Katona L. Ethnol. Mittheil. I. Bd. 3. Heft.
329. *Szinnyei József.* Leszáradt a fa levele .... (finn népdal). Magyarság. 11. sz.
330. **Lapp.** *Qvigstad J.* u. *Sandberg G.* Lappische Sprachproben. 1888. Ism. Halász Ign. Nyelvt. Közl. XXI. köt. 207—219. l.
331. **Liv.** *Setälä Emil.* A lív nép és nyelve. Nyelvt. Közl. XXI. köt. 241—264. l. — Budap. Szemle. 58. köt. 438—454. l.
332. *Setälä E.* Liv nyelvtudomány. U. o. 265—273. l.
333 **Mongol.** *Budenz József.* Rövid mongol nyelvtan. — Mongol nyelvmutatványok. Nyelvt. Közl. XXI. köt. 275—320. l.
334. **Ugor.** *Budenz József.* A harmadik személynévmás az ugor nyelvekben. U. o. XXI. köt. 190—199. l.
335. *Duka Th.* The ugor branch of the Ural-Altaic family of Language. Journal of the r. asiat. Soc. of Great Britain. XXI. 3. füz.
336. **Vogul.** *Munkácsi Bernát.* Nyelvészeti tanulmányútam a vogulok földén. Bud. Szemle. 60. köt. 206—237 ; 383—408. l.
337. **Votják.** *Pervuchin Miklós.* Vázlatok a glazovi votjákok hagyományai és életmódja köréből. (Oroszul.) Ism. Munkácsi B. Nyelvt. Közl. XXI. köt. 220—239. l.

V. Árja nyelvek (s czigány nyelv).

338. **Czigány.** *Ándréj Loló.* Hogy fakadtak a herkulesfürdői «hét forrás» vizei ? Czigány népmonda. Brassó. 146. 148. sz.
339. Beiträge zu den Stammesverhältnissen der Siebenbürgischen Zigeuner. Ethnol. Mitteil. 336—338. l.
340. Brahms. Czigány dalok. *(L. M.)* Főv. Lap. 83. sz.
341. *Čop-Marlet Mara.* Die Zigeuner unter den Südslaven. Ethnol. Mittheil. 308—311. l.
342. *Götsch József.* Tíz év az úri czigányok életéből. Kecskem. Lap. 19. 20. sz.
343. *Herrmann Antal.* Czigány dalok. I—VII. Szöveg és ford. Kolozsvár. 197. sz.
344. *Herrmann Antal.* Az erdélyi czigányság. Anyaszeretet az erdélyi sátoros czigányoknál. Kolozsvár. 298. sz.
345. *Herrmann Ant.* Erdélyi czigány népdalok. Ford. Brassó 75. sz.
346. *Herrmann A.* Transylvanian gypsy songs. Journ. of the gypsy lore. soc. 1889. I. köt.
347. Journal of the Gypsy Lore society. 1888. I. II. füzet. Ism. H. A. Budap. Szemle. 57. köt. 322—325. l.
348. *József főherczeg* a czigányokról. Nemzet 317. sz.
349. *Kapus Sámuel.* A czigányok. Szilágy. 1889. 2. 3. sz.
350. *Koós F.* Romániai czigány népdalok. *1)* Megyek az úton ..., Brassó. 80. sz. — *2)* Te már nem is gondolsz reám, u. o. 81. sz. — *3)*

Táncz van ott... u. o. 82. sz. — *4)* Szép virágszál az ablakon. *5)* Add el apám a paripád... u. o. 85. *6)* Öld meg Isten azt az asszonyt... u. o. 87. sz. — *7)* Nagy fának csokros virága,... u. o. 96. sz. — *8)* Száll a nap... u. o. 127. sz. — *9)* Nagy fának csokros virága... u. o. 134. sz. — *10)* Ne ölj engem Istenem... u. o. 135. sz.

350a. *K(oós) F.* Romániai czigány népdalok. Közli —. 1. Miért csókolsz meg az úton. Brassó, 108. sz. — 2. Nyisd ki anyám az ajtót. u. o. 109. sz. — 3. Kis fának zöld virága. u. o. 111. sz. — 4. Meg ne csókolj az úton, u. o. 113. sz. — 5. Fejér káposzta levele, u. o. 115. sz. — Törpe fának zöld levele, u. o. 116. — Fejér száját megcsókoltam, u. o. 119. — Bojtár lettem, bojtár vagyok u. o. 120. — Nem ettem ma egyebet, u. o. 121. — Apám, apám mit vétettem, u. o. 122. sz.

351. *Koós F.* Szentpéteri (Brassó m). czigánydal. *1)* Én uram, én teremtőm... Brassó 87. sz. — *2)* Egyszer egy czigányné... u. o. 89. sz.

352. *Koós F.* Szentpéteri czigány dalok tánczközben. u. o. 88. sz.

353. *Leland. Ch. G.* Levele Magyaroszágból. Vasár. Ujs. 2. sz. (Czigánytanulmányokról.)

354. *Pozder Károly.* A czigányok a Sáhnámehban. Phil. Közl. 50—52. l.

355. — L. 218. 219. sz. a. is.

356. *Wlislocki Henrik, dr.* Az erdélyi sátoros czigányok karácsonyi és újévi szokásai. Vasár. Ujs. 1. sz.

357. *Wlislocki H.* Lieder, Reime und Spiele der siebenbürg. und südungarischen Zigeuner. Zeitschr. f. Volkskunde 1889. 11—12. füz.

358. *Wlislocki Heinr.* Todtenklagen in der Volksdichtung der siebenbürg. und südungarischen Zeltzigeuner. Magazin f. d. Litter. d. In- u. Ausland. 11. sz.

359. *Wlislocki Heinr.* Ueber den Zauber mit menschlichen Körpertheilen bei den transsilvan. Zigeunern. Ethnol. Mittheil .I. Bd. 3. Heft.

360. *Wlislocki H.* A transilvanian-gypsy ballad. Journ. of the Gypsy lore Soc. 1889. I köt. 6. sz.

361. **Örmény.** *Cselingárián Jakab.* Örményekről. Magyarság. 14. sz.

362. *Esztegár László.* A mai örmény lira (Pátkanian, Besigthaslean, Alisan). Főv. Lap. 210. sz.

363. *Esztegár László.* Az örmény irodalom hanyatlási kora. Armenia. 4. sz.

364. *Esztegár László.* Az örmény irodalom fénykora. U. o. 3. füz.

365. *Esztegár László.* Örmény népénekesek. Orsz.-Vil. 25. sz.

366. *Esztegár L.* Az ujabb örmény liráról. Magy. Szemle. 20. sz.

367. *Harmath Lujza.* Örmény népköltészet. Armenia. 4.

368. *Molnár Antal.* Az örmény nyelv alakulásáról. U. o. 7. 8. 10. sz.

369. *Pátkánián Ráfaël,* «Krisztosz hárjáv!» Ford. Simay János. U. o. 5. füz.

370. *Szongott Kristóf.* Örmény és latin feliratok Szamosujvártt. U. o. 10. füz.

371. **Perzsa.** *Firduszi.* Zál, Rusztem atyja. — Sáhnámé-jából. Ford. dr. Erődi Béla. Erdélyi muz.-egyl. kiadv. VI. köt. 369—381. l.

372. *Firduszi.* Zohák és atyja története. (Sáhnáméból). Perzsából ford. Erődi Béla. Magyarság. 69. sz.

373. *Firduszi.* Földosztó Feridun. Sáhnámé-ból. Persából ford. dr. Erődi Béla. Kolozsvár, Közművelődési nyomda. 1889. (8-r. 29. l.)

374. *Firduszi.* Feridun halála. (Sáhnámé-ból). Ford. Erődi Béla. Kolozsvár. 260. sz.

375. *Firduszi.* Jussuf és Suleicha. Ford. O. Schlechta. Ism. Abai Lajos. Főv. Lap. 151. sz.

376. *Pozder Károly dr.* A sakk a Sáhnámehban. Phil. Közl. I. pót-köt. 317—324. l.

377. *Szádi.* Gulisztán vagy rózsáskert. Persából forditotta dr. Erődi Béla. Budapest, Singer és Wolfner. (8-r. XVI, 168. l.) 1 frt 50 kr. Ism. Pozder K. Phil. Közl. 247—252. l. — Vas. Ujs. 2. sz. — Főv. Lap. 5. sz. 31. l. — Tanáregyl. Közl. XXII. köt. 516—519. l.

378. *Szádi Sirázi.* Szegény ember nyomora, Persából ford. Erődi Béla. Vasár. Ujs. 36. sz.

379. **Szanszkrit.** *Fiók Károly.* Szávitri vagy a hűség diadala. Hindu rege a Mahabharátából. Szanszkritból ford. — Bud. Szemle. 59. köt. 401—439. l.

380. *Hirzel A.* Gleichnisse u. Metaphern im Rgveda. Ism. Phil. Közl. 765. l.

VI. Keleti nyelvek s irodalmak.

381. **Arabs.** *Alvinczy Sándor.* A «Szaharában». *1)* A költészet. *2)* Arabs troubadour. Főv. Lap. 311. sz.

382. *Goldziher Ignaz.* Muhammedanische Studien. I. Theil. Halle a. S. 1889. Niemeyer. (8-r. XII, 280 l.) Ism. T-n. Liter. Centralbl. 22. sz.

383. *Kégl Sándor.* Kamăl al-dîn davûrî hajât al-hajwâm. (Az állatok élete.) Budapest Révai L. 1889. (8-r. 35. l.) 40 kr.

384. **Héber.** *Alcharizi* költeményeiből. (Jeruzsálem városára.) Ford. Lederer Ign. Magy.-Zsidó Szemle 165. l.

385. *Bacher V.* Abulvalid Mervân Ibn Ganâh szentírásmagyarázatából. (Rabbiképző int. ért. 1888/9). Ugyanaz megjelent németül is:

386. *Bacher W.* Aus der Schrifterklärung des Abulwalîd Mervân Ibn Gânâh (R. Jona). Leipzig. O. Schulze, 1889. (8-r. VI, 104. l.)

387. *Bacher Vilm.* A szentírás és a zsidó tudomány irodalma 1888-ban. Magy.-Zsidó Szemle. 12—21. l.

388. *Bacher W.* Elija Levitas wissenschaftliche Leistungen. Zeitsch. d. d. morg. Ges. 43. Bd. 206—272. l.

389. *Bárány József.* Maimuni és Nachmáni. Magy.-Zsidó Szemle. 449—460.

390. *Blumenthal Ad.* Rabbi Meir. 1888. Ism. Blau L. U. o. 162—164. l.

391. *Deutsch Henrik.* Numeri vagy Mózes negyedik könyve magyarra fordítva és nyelvtani s tárgyi magyarázatokkal ellátva. Budapest, 1889.

392. Mózes II. és III. könyve. Ford. Deutsch H. 1887—88. Ism. Klein M. Magy.-Zsidó Szemle. 90—93. l.

393. *Eisler Máty.* A gyökbeli hangok interdialektikus változásai az aram nyelvekben. Adalék a sémi nyelvek összehasonlító hangtanához. Budapest.

394. *Friedmann M.* Ezechiel. 20. Kapitel. 1888. Ism. Ziegler Ign. Magy.-Zsidó Szemle. 159—162. l.
395. *Gabiról* költeményeiből. (Merengés). Ford. Makai E. U. o. 212. l.
396. *Ibn Gabiról.* Izraél imája. Ford. Makai Emil. U. o. 528. l.
397. *Gabiról.* Fohász. Ford. Makai E. U. o. 18. l.
398. Ibn Gajját költeményeiből. Ford. Mosonyi Alb. U. o. 164—165. l.
399. *Hochmuth Ábr.* Adalékok a szentírásmagyarázathoz régi forrásokból. U. o. 276—279. l.
400. *Júda Haléri.* 1. Oh Sinaj! .... 2. Ösvényedet Isten ... Ford. Makai E. U. o. 613—615. l.
401. *Kecskeméti Lipót.* Humor az édenben. U. o. 385—397. l.
402. *Kohlbach Bernát.* Egy középkori rabbi és erkölcs tanító (Alámi Salamon). U. o. 65—78. 147—153. l.
403 *Kohlbach Bernát.* A zsidó vallásas vitairodalom történetéhez. U. o. 460—473. (Ismerteti Lœb. Is. La controverse religieuse entre les chrétiens et les juifs. Neubauer A. Jewish Controversy etc., Schreiner M. Zur Gesch. der Polemik zw. Juden u. Muhammedanern cz. munkákat.)
404. *Lewy J. dr.* Ein Wort ü. d. Mechilta des R. Simon, 1889. Ism. Blau L. U. o. 474. l.
405. *Mózes ibn Ezra.* Ima. Ford. Makai E. U. o. 616. l.
406. *Nachum.* Tavaszi dalok. Ford. Makai E. U. o. 618. l.
407. *Perls Arm.* Jeremiás siralmai, U. o. 97—100; 285—288; 340—343.
408. *Schön D.* és *Stern A.* Olvasmányok a bibliából. II. rész. 1889. Ism. Rosenberg E. U. o. 202—209. l.
409. *Selbók Mark.* (Schönberger). Die syrische Uebersetzung der zwölf kleinen Propheten. 1887. Breslau. Ism. H. Str. Liter. Centralbl. 5. sz.
410. *Stern Ábr.* Héber nyelvtan. Rövid vezérfonal középiskolák és szemináriumok számára. Budapest.
411. **Török.** *Csapkay István.* Az oszmán irodalomból. Magy. Szemle. 54. sz.
412. *Kúnos Ignácz dr.* Oszmán-török népköltési gyüjtemény. II. kötet: Oszmán-török népmesék és népdalok. Fordította. — Budapest Akademia 1889, (8-r. XXXIV. 420 l.) 2 frt 80 kr.
413. *Kúnos Ignácz dr.* A padisák könyvtára. Magy. Salon. XII. köt. 184—188. l.
414. *Kúnos Ign.* Rosenschön. Ein türkisches Märchen. Ung. Revue. 208—214. l.
415. *Kúnos Ignácz, dr.* Orta-Ojunu. Török színjáték Büjüdzü ojunu (a varázsló). Fordítással és jegyzetekkel ellátta —. Budapest, Hornyánszky V. 1889. (8-r. 63 l.) 1 frt.
416. *Kúnos Ign.* Orta ojunu. török népszínjáték. (Magyar fordítás). Nyelvt. Közl. XXI. köt. 161—189. l.
417. *Kúnos Ignácz, dr.* Török népmesék. Eredetijét gyűjtötte és magyarra fordította —. Vámbéry Ármin előszavával. Budapest, Hornyánszky V. 1889. (8-r. VIII, 202 l.) 1 frt 60 kr.
418. *Kúnos Ign.* Osmanische Volksmärchen. Ung. Revue 33—40. l.
419. *K. I.* Karagöz. Alföld 4. sz.

420. *Mohammed Salih.* Die Scheïbaniade. Ford. H. Vámbéry. Ism. Liter. Centralbl. 47. sz.

421. *Schreiner Márton, dr.* Az iszlám vallásos mozgalmai az első négy században. (Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből. XV. köt. 1. sz.) Budapest, Akademia, 1889. (8-r. 39. l.) 30 kr.

422. Török Költőnők. W—s O—a grófnő. Magy. Bazár. 9. sz.

VII. Magyar nyelv s irodalom.

1. *Bibliographia.*

423. *Ábel Jenő, dr.* Két ismeretlen Corvin-codexről. Könyvszemle. 1888. 140—167. l.

424. Adalék a bakabányai plébánia-könyvtárhoz. (XV. száz.) T. K. U. o. 1888. 326. l.

425. Adatok a hazai középkori könyvtárak történetéhez. Közlik: Schönherr Gy., Cs. J., dr. Csánki D. és Nagy Imre. U. o. 1888. 85—90. l.

426. *Aigner Károly.* Híres könyvkereskedők. — I. Brockhaus F. A. — II. Köhler K. F. — Corvina. 28—32. sz.

427. *Aigner Károly.* A magyar nyomdászat fejlődése a XIX. században. Corvina 10—21. sz.

428. *Aschenbrenner József.* A könyvek különféle formáiról (Kulturtörténelmi tanulmány). Magy. Állam. 293. 294. sz.

429. *Ballagi Aladár.* A nagyszombati érseki főgymnasium könyvtára és az iskolai értesítőkben megjelent könyvjegyzékek. Könyvszemle, 1888. 195—205. l.

430. A Birk-codex. Nemzet. 4. sz.

431. *Breznay Béla.* Magyar kath. irodalom-történeti unicum a bpesti t. egyetem hittud. karának kézi könytárában. Religio I. félév 8. 9. sz. (Fráter Lajos kincstartócska. 1637. munkáját ismerteti.)

432. *Catalogus* librorum manuscriptorum Bibliothecæ Universitatis r. scientiarum Budapestinensis Pars I. Budapestini, typ. univer. (8-r. 303. l.) 1889.

433. *Chernel István.* Bibliographia ornithologica Hungarica. (Monographia a magyar madártani irodalomról.) Könyvszemle 1888. 9—51. l.

434. *Csontosi János.* Egy hamisított Corvin-codex müncheni könyvpiaczon. U. o. 1888. 286—313. l.

435. *Dankó József.* Magyar egyházi bibliographiai érdekességek. Az Ordinariusok. U. o. 1888. 105—139. l.

436. *Fraknói Vilmos.* Váradi Péter kalocsai érsek missaléja 1498-ból. U. o. 1888. 1—8. l.

437. Guttgesell bártfai nyomdász a kassai tanácsnak naptárakat küld. Közli Kemény Lajos. Tört. Tár. 606. l.

438. *György Aladár.* Magyarország köz- és magánkönyvtárai 1885 ben. Könyvszemle. 1888. 217—228. l.

439. *Hellebrant Á.* A m. t. Akadémia könyvtárának ősnyomtatványai. Ism. Könyvszemle 1888. 269—278. l.

440. *Hellebrant Árpád.* A magyar philologiai irodalom 1888-ban. Phil. Közl. 255—336. l.

441. Ifj. Hochmeister Márton örökösei (1837—1843). Corvina 8—12. sz.

442. Katalog der Bibliothek der evang. Landeskirche A. B. in Siebenbürgen. Hermannstadt, 1889. (8 r. VI, 488 l.)

443. *I. Kemény Lajos.* Ritka XVI. századbeli nyomtatványok a kassai városi levéltárban. Könyvszemle. 1888. 206—210. l.

444. *Kemény Lajos*, ifj. Kassa XVII. századbeli könyvnyomtatói. Kassai Szemle 1889, 15. sz. és Corvina. 17. sz.

445. *I. Kemény Lajos.* A kassai nyomdászat XVII. századi történetéhez. Könyvszemle. 1888. 248—251. l.

446. *Kemény Lajos.* Egy kassai harangozó könyvtára 1580-ból. U. o. 1888. 328—330. l.

447. *Kemény L.* A kassai nyomda történetéhez. Tört. Tár. 200 l.

448. *Könyvárusi jegyzék* 1710-ből. (A legrégibb magyarországi —.) Könyvszemle. 1888. 59—84. l.

449. *H. Kiss Kálmán.* Anti-hodegographos. Varadini. 1640. Sárosp. Lap. 4. sz. Egy ily czímű ritka könyv ismertetése.

450. *Könyvészet*, Magyar —. 1888. Bibliographia Hungarica 1888. Jegyzéke az 1888. évben megjelent új vagy újolag kiadott magyar könyveknek és térképeknek az alakok, lapszámok, megjelenési helyek, kiadók és árak fölemlítésével és tudományos szakmutatóval..... Összeállította Bereghi József. XIII. évfolyam. Függelékül a magyar hírlapok és folyóiratok 1889-ben. Budapest, 1889. (8-r. XXI. 114 l.) 1 frt.

451. *Könyvészet* (Magyar) II. kötet. 1876—1885. Jegyzéke az 1876—1885. években megjelent, vagy ujolag kiadott magyar könyveknek és térképnek. Összeállította Kiszlingstein Sándor. 5—16. füzet. Budapest, könyvkeresk. egyl. 1889. (8-r. 129—512 l.) Egy füzet 40 kr.

452. A könyvkereskedők *V. S.* Szépirod. Kert. 5. sz.

453. Nyilvános *könyvtárak* a vidéken. Dr. V. Érmelléki Hiradó 3. sz.

454. Könyvtáram előtt. *R. B.* Főv. Lap. 290. sz.

455. *Kropf Lajos.* Calepinus egy 1588-ki kiadása. Könyvszemle. 1888. 330. l.

456. *Nussbächer Károly.* A brassói evangelikus iskola könyvtára. U. o. 1888. 189—194. l.

457. *Petrik Géza.* Magyarország bibliographiája 1712—1860. Ism. y. Nemzet. 167. sz. — di. Bud. Hirl. 196. sz.

458. *Petzholdt Gyula*, dr. A könyvtárnok képzéséről. Könyvszemle. 1888. 91—93. l.

459. *Ráth György.* A legrégibb esztergomi obsequiale 1496-ból. U. o. 1888. 264—268. l.

460. Rónai Jáczint könyvtára és emlékiratai. Vasár. Ujs. 487. l.

461. *Schönherr Gy.* Könyvek Váradi Ötvös Pál hagyatékában 1629-ben. Könyvszemle. 1888. 327. l.

462. *Schönherr Gyula.* Egy XVII. száz. magyar könyvnyomtató emlékezete. U. o. 1888. 279—281. l.

463. *Sennovitz Adolf.* Laikus okoskodások a tudományos bibliographia terén. Figyelő. 26. köt. 303—307. l. Greus Györgynek egy 1583-ki szebeni naptár töredékről szól.

464. *Sennovitz Adolf.* A magyarországi antiquar-könyvkereskedelemről. Corvina. 1. 3—8. sz. Folytatás a múlt évről.

465. *Szabó K.* Régi Magyar könyvtár. Ism. «Ungarische Bibliographie» czímmel Ung. Revue, 624—628. l.

466. *Szana T.* A könyv régen és most. Ism. Könyvsz. 1888. 347. l.

467. *Sz. T.* A karácsonyi könyvpiacz. P. Napló 348. sz. — Ismerteti a kiválóbb díszműveket.

468. *Szilágyi Sándor.* Két ritka XVII. századbeli nyomtatvány. Könyvszemle 1888. 52—58. l. (1. 1617-ki keresztúri naptár. — 2. Egy XVII-ik századi vizsgarend.)

469. *Szinnyei József.* A magyar hirlapirodalom 1889-ben. Vasár. Ujs. 5. sz.

470. *Thaly István.* Ghyczy Kálmán könytára. U. o. 1888, 229—234. l.

471. *Thompson E. Maunde.* A kéziratok rendezéséről és fentartásáról. Ford. Kereszty Istv. U. o. 1888. 94—104. l.

472. *Vári Rezső, dr.* A magyar nemzeti múzeumnak egy viridarium-codexe. Phil. Közl. I. Pótköt. 361—365. l.

2. *Magyar irodalomtörténet.*

473. *Abonyi Lajos.* Nehéz sebek. Színmű 4 felv. Először adatott a nemzeti színházban decz. 20.

474. *Aranyossy Józs. C.* Szív és lant. 1889. Ism. *yda.* Kath. Szemle. 459—461. l. — Horváth Zoltán. Magy. Sion. 395. l.

475. *B. D.* Van-e kath. szépirodalom? Magy. Állam. 62. sz.

476. *Babik József.* Egyházi irodalmunk az 1888-ik évben. Egyh. Közl. 1. 2. sz.

477. *Ballagi Géza.* Trenk Magyarországon. Budap. Hirl. 72. sz.

478. *Balogh Ferencz.* A magyar protestáns irodalmi társaság életbe lépése. Szab. Egyh. 9. sz. — A magyar prot. irodalmi társaság a tiszántúli egyházkerületi közgyülés előtt. U. o. 11—12. sz.

479. *Balog István.* Ujabb költemények. Ism. K. A. Szarvasi Lap. 3. sz. — Haksch Laj. Pécsi Hirl. 4. sz. — Rövid ism. Vasár. Ujs. 4. sz. — Orsz. Vil. 5. sz. — Egyetért. 33. sz.

480. *Baráth Ferencz.* A czinkotai kántorról szóló adomának angol változata. (King John and the Abbot of Canterbury.) Phil. Közl. 472—476. l.

481. *Bartók Lajos.* Erdőzúgás. Ism. Esztegár László. Főv. Lap. 173. sz. — P. M. Orsz.-Vil. 33. sz. — Rövid ism. Vasár. Ujs. 20. sz. — Magy. Salon. XI. köt. 517. l. — Palágyi Menyhért. P. Napló 171. sz.

482. *Bartók L.* Téli regék. Ism. P. Hirl. 345. sz. — Rövid ism. Vasár. Ujs. 50. sz.

483. *Bartók Lajos.* Haluska Benedek. Bohózat 3 felv. Első előadása a népszinházban márcz. 22.

484. *Bartók Lajos.* A méhek. Vígj. 3 felv. Először adatott a nemz. színházban nov. 29-én.

485. *Bayer József.* Az első magyar iránydráma: «Az érdemes kalmár» (1807). Phil. Közl. 369—375. l.

486. *Bayer József.* Stuárt Mária első előadásai a magyar színpadon. U. o. 709—724. l.

487. Beiträge zur Vergleichung der Volkspoesie. VIII. Vergiftung. (Forts.) A. H. Ethnol. Mittheil. 292—308. IX. Und wenn der Himmel wär Papier. Reinh. Köhler. u. o. 312—318. X. Und wenn der Himmel. A. H. u. o. 319—323. l.

488. *Békefi Antal.* «Szegény ördögök». Elbeszélések. 1889. Ism. D. Gy. Főv. Lap. 222. sz. — Rövid ism. Orsz.-Vil. 34. sz. — Egyetértés. 261. sz. Lipcsey Ádám. — Alföld. 185. sz.

489. *Beledi Miksa.* Néphumor és szatira a Rábaközből. Salon. X. köt. 439—443; 542—544. 649—652. l.

490. *Benedek Elek.* Apa meséi 1888. Ism. k. Nemz. Nőnev. 128. l.

491. *Beniczkyné-Bajza L.* A hegység tündére. Regény. — Szabály ellen. Regény. Ism. X. Y. Z. P. Napló 317. sz.

492. *Berczik Árpád.* A svihákok. Vigjáték. 3 felv. Első előadása a nemzeti szinházban jan. 11-én.

493. *Berczik Á.* jelentése a Kóczán-díjról. Nemzet 326. sz.

494. *Bodó Géza.* Irodalmi állapotok. Magy. Szemle. 1. sz.

495. *Boromisza István.* Társadalmunk zsarnoka (A napi sajtó.) Magyar Szemle 9. 10. sz.

496. *Boromisza Istv.* A kath. napisajtó hivatása. U. o. 11—13. 15—16. sz.

497. *Csengery János.* Mulatságra üt az óra. Ism. ij. Bud. Szemle. 60. köt. 479. l.

498. *Csengey Guszt.* A vadonban. Regény. Rövid ism. Orsz.-Vil. 42. sz.

499. *Csengey Gusztáv.* Elbeszélések. Rövid ism. Egyetértés 226. sz.

500. *Csicsáky Imre.* Költeményei és kisebb műfordításai. Ism. R. Bud. Szemle. 60. köt. 461—467. l.

501. *Csiky Gergely.* Az elvált asszony. Regény. 1888. Ism. t. Budap. Szemle. 58. köt, 142—146. l.

502. *Csiky Gergely.* Az Atlasz család, Regény, Ism. N—n. Magy. Szemle. 54. sz.

503. *Csupor Gyula.* Tíz év után. Költemények. 1889. Ism. M. Pál. Zombor és vid. 4. sz. — Szulik Józs. Bácska. 3. sz. és Don Carlos u. o. 5. sz. — Révész E. «Egy a sok közül». Főv. Lap. 5. sz. — Magy. Szemle 5. sz. és Szulik J. u. o. 6. sz.

504. *Czigány Károly.* A magyar szépirodalom. Zalai Hirl. 2. mutatv. szám.

505. *Darvai M.* Die politische Literatur Ungarns bis 1825. Ung. Rev. 434—453.

506. *Dengi János, dr.* A Fővárosi Lapokról. Magy. Szemle. 37. sz.

507. *Dengi János.* Drámai túltengés. U. o. 52. sz.

508. *Deréki Antal.* A kondorosi szép csaplárné. Első előadása a budai színkörben jul. 14 én.

509. *Dóczi.* Beszélyek és vázlatok. Ism. Adorján Sándor. Nemzet. 314. sz.

510. *Dóczi Lajos.* Költeményei. Főv. Lap. 341. sz. és 351. sz. és Brassó 146. sz. — Nemzet 341. esti sz.

511. *Dóczi Lajos.* Vegyes párok. Színmű 3 felv. Első előadása a nemzeti szinházban márcz. 29. — Birálja Gyulai Pál. Bud. Szemle 58. köt. 301—308. l.

512. —. L. 707. sz. a. is.

513. *Dömény József.* Költemények. Rövid ism. Vasár. Ujs. 3. sz. — Egyetértés. 33. sz.

514. *Dömötör Pál.* Költemények. Győr. 1888. Ism. Szulik József. Magy. Szemle. 52—54. sz. és Bácska. 85. sz.

515. Ujabb dráma-irodalmunkról, *Szemlélő*. Magy. Szemle. 39. sz.
516. *Dura Máté*. Szőke Dunapartról. Rövid ism. Vasár. Ujs. 3. sz.
517. *Endrei Ákos*. Hazánk a német költészetben. (Csurgói ref. főgym. 1888/9 ért.)
518. *Farkas Gyula*. Az utolsó ütközet 2453-ban. Regényes éposz 8 énekben. Rövid ism. Vasár. Ujs. 10. sz.
519. *Faylné-Hentaller Mariska*. A magyar írónőkről. Arczképekkel. 2. kiadás. Budapest. Singer és Wolfner. 1889, (8-r. 188 l.) 1 frt 50 kr. — Ism. Dr. P. Kath. Szemle. 628. l. — Komáromy L. Nemz. Nőnevelés. 124—128. l.
520. *Ferenczi Zoltán*. Adatok a X-ek társulatához. Petőfi-Muz. 177—182. l.
521. *Ferenczi Zoltán*. Irodalmi irányok és harczok 1847-ben. U. o. 205—216. 257—276. 321—338. l.
522. *Follinus Aurél*. Náni, 100 aranynyal jutalmazott népszínmű. Először adatott a népszínházban nov. 15-én.
523. *Friedmann Alfred*. Ein ungarischer Essayist. Magazin f. d. Liter. d. In- u. Ausl. 2. sz. — Dr. Kohut Adolfról szól.
524. *Fülöp Alajos*. Ákszióмák gyűjteménye latin és magyar nyelven. Gyulafehérvár, 1889. Rövid ism. Egyh. Közl. 6. sz.
525. *Gabányi Árpád*. A mumus. Vígj. 4 felv. Első előadása a nemzeti színházban ápr. 12-én.
526. *Geraudó (de) Ant.* Pali gyermeksége és ifjusága. Ism. S. Nemz. Nőnev. 248. l.
527. *Gonda Béláné*. Eszmék és emlékek. 1889. Ism. Kenessey Béla. Nemz. Nőnevelés. 184—190. l. Vasár. Ujs. 9. sz.
528. *Gömöri Lajos*. A közlekedés befolyása hirlapirodalmunkra. Főv. Lap. 61. 62. sz.
529. *Gyulai Pál*. Zur Geschischte des ungarischen Theaters. Ung. Revue, 242—251. l.
530. —. L. 731—733. sz. a. is.
531. *Habina János* A modern sajtó kinövéseiről. (Töredékek). Kecskem. Lap. 41—43. sz.
532. *Heinrich Gusztáv*. Árgirus. Budap. Szemle 59. köt. 161—179. l.
533. *Herrmann A. dr.* A polgáriskolai tanárok irodalmi működéséről. Felső nép és polg. isk. Közl. 3. sz.
534. *Hindy Árpád*. Hirlapszerkesztés a hatvanas-évek közepén. Salon. X. köt. 291—293. l.
535. *Hornyik József*. Egy lap irodalmunk történetéből. (Kecskeméti főrealisk. 1888/9. ért.)
536. *Hortoványi Jenő*. Karczképek. Ism. Dr. Koltai V. Győri Közl. 144. sz.
537. *Horváth Cyrill*, dr. Katholikus szépirodalom. Veszpr. Közl. 29. sz.
538. Méray *Horváth Kár*. Diadalmas szerelem. Regény. Ism. Tábori R. Délmagyar közl. 81. sz.
539. *Ida néni*, Gyermekmesék. Ism. Cs. J. Budap. Szemle 57. köt. 169. l.
540. *Imre Sándor*. A magyar népdal nemei. Erdélyi muz.-egyl. kiadv. VI. köt. 382—402. 465—486. l.

541. *Ipolyi Arnold.* Kisebb munkái. V. köt. Beszédek 1888. Ism. Agricola. Századok. 247—257. 332—342. l. — A 3—5. köt. ism. dr. Karácsonyi Ján. Egyh. Közl. 3. sz.

542. — L. 743. sz. a. is.

543. «Irodalmi-kör» (A szatmár-egyházmegyei —). Magy. Állam 64. sz. — P. Angelikusz, Egyh. Közl. 21. sz.

544. Irodalmi pályázatok. Magy. Szemle. 41.

545. Az irodalom és a sajtó. *Szemlélő.* Magy. Szemle. 32—36. sz.

546. Irodalom pártoló társaság. Corvina. 16. sz.

547. Irónők. Erdélyi Hiradó. 69. sz. (Irod. tört. elmefuttatás.).

548. *Iványi Ödön.* A püspök atyafisága. Regény. Ism. Boros Vida. Alföld. 283. sz. — Columbus. Délmagyar. Közl. 283. sz. — Jancsó Benedek. Főv. Lap. 356. sz.

549. *Jakab Elek.* Egy ismeretlen költő versei. Salon. X. köt. 274—276. l. (A XVI. v. XVII. századból való.)

550. *Jakab Ödön.* Galambosi Sándor. Népszínmű 3. felv. Erdélyi Hiradó. 277. sz.

551. — L. 745. sz. a. is.

552. Jókai. Erdély aranykora Rosner L. fordításában. Ism. Szigeti Jenő. Főv. Lap. 304. sz. 2250. l.

553. *Jókai Mór.* A tengerszemű hölgy. Regény 3 köt. Budapest, Révai 1890. Ism. *K.* Főv. Lap. 348. sz.

554. *Jókai M.* Gr. Benyovszky Móricz életrajza, 2. köt. Ism. Brassó. 145. sz.

555. — L. 747. 748. sz. a. is.

556. *Justh Zsigm.* Páris elemei. Rövid ism. Magy. Salon. XI. köt. 517. l. — Orsz.-Vil. 17. sz.

557. *Kabos Ede.* Éva. Színmű 3 felv. Először adatott a nemzeti szinházban okt. 25.

558. Az «Éva» esete. Főv. Lap. 295. sz.

559. *Kaczиány Géza.* A fekete-sárga zászló alatt. Rövid ism. Orsz.-Vil. 17. sz. — Vasár. Ujs. 15. sz.

560. *Kalocsai Alán.* Mária Lant. 1889. Ism. Szulik József. Magy. Szemle. 22. sz. — Egyh. Közl. 8. sz.

561. *Karacs Teréz.* Beszélyek. Ism. Nemz. Nőnevelés. 498. l. — Naményi Lajos. Főv. Lap. 319. sz.

562. Gr. Károlyi Sándor temetésekor mondott búcsúztató, kiadta Éble Gábor. Ism. *a.* Budap. Szemle. 57. köt. 171—173. l.

563. Katholikus szépirodalom. Magy. Szemle. 11. 13. sz.

564. *Katona Lajos, dr.* A népmesékről. Tört. Rég. és Néprajzi közlem. 9—11. l. Pécs. 13. sz.

565. *Keményfy Dániel.* Az akadémia megalapítása előtt. Magy. Szemle 51—53. sz.

566. Keresztény napilapot a népnek. *Zászlos.* Magyar Szemle. 28. sz.

567. *Keszler József.* Magyar irodalom- és művészet pártoló egylet. Nemzet 129. sz.

568. *Kiss József.* Ünnepnapok, zenésítette Major J. Gy. 1 füz. 1889. Ism. Hegyi Béla. Magy. Zsidó Szemle 339. l.

569. *Kiss Józs.* nnepnapok. Ism. Rosenberg S. Magy.-Zsidó Szemle 93—96. l.

570. *Kiss J.* A hét. Ism. a legujabb irodalmi eseményről czímmel. Ung. 50. sz.

571. *Kiss Józs.* Gebet. Ford. Lichtner I. Ung. Revue. 457. l.

572. *Kiséri (Péter Dénes).* Jó kedvemből. Humoros elbeszélések. Rövid ism. Vasár. Ujs. 16. sz. — Csicseri Bors. Főv. Lap. 346. sz. — Egyetértés. 103. sz.

573. *Kobány bácsi.* Legujabb gyermekversek. Rövid ism. Orsz.-Vil. 37. sz.

574. *Koltai Virgil, dr.* Katholikus papságunk nemzeti irodalmunk ujjászületése korában. Egyh. Közl. 8. sz.

575. *Koltai Virgil.* Költészetünk vallásos jelleme a középkorban. Győri. Közl. 24. sz.

576. *Koltai Virgilről* és műveiről. Lasz Samu. Győri Közl. 27. sz.

577. *Kozma Andor.* A tegnap és a ma. 1889. Ism. *i.* Budap. Szemle. 59. köt. 303—309. l. — K+E. Főv. Lap. 40. sz. — Ambrus Zoltán. P. Napló 41. sz.

578. *Kölcsei Ferencz* minden munkái. 3. bőv. kiadás. I—X. köt. Budapest, Franklin t. 1887. Ism. *d.* Budap. Szemle. 57. köt. 151—159. l.

579. — L. 797. sz. a. is.

580. *Körösi Henrik.* A magyar népmesék anyagáról. (Budapesti II. ker. főgymn. 1888/9. ért.)

581. *Kőrössy László, dr.* Katholikus költők. Irodalomtörténeti anthologia. Esztergom, Buzárovits G. 1889. (8r. XII, 387 l.) 2 frt. Ism. *K. Á. B.* Kath. Szemle. 623—628. l. — Dr. Kereszty Géza. Magy. Sion. 549. l. — Rudnyánszky Gy. Magy. Szemle. 30. sz. — Egyh. Közl. 17. sz. Körösy válasza u. o. 18. sz. — Zalai Közl. 24. 25. sz. — Szulik Józs. Magy. Állam. 207. sz.

582. *Kőrösy László.* A szerelem örvényei. Regény. Ism. Magy. Szemle. 8. sz.

583. *Lánczy Gyula.* Történelmi kor- és jellemrajzok. Ism. *Sz.* Főv. Lap. 330. sz.

584. Kritikai levelek a szerkesztőhöz. Pater Laurentius 1. A katholikus sajtóról. Magyar Szemle. 9. sz. — 2. A kath. írók érzékenysége. U. o. 11. sz. — 3. Irodalmi reklám. U. o. 12. sz. — 4. Az irodalom a sajtóban. U. o. 15. sz. — 5. Az irói és költői névről. U. o. 17. sz.

585. *Lipcsei Ádám.* Gyöngyvirág és kisebb versek. 1889. Ism. Gárdonyi, Szegedi Hiradó. 44. sz. — Délmagyar Közl. 49. sz. — Rövid ism. Orsz.-Vil. 10. sz. — Vas. Ujs. 9. sz. — Főv. Lap. 43. sz. 311. l. — Egyetértés 48. sz.

586. *Loósz István.* Salamon és Markalf. Phil. Közl. 783—788. l.

587. Régi *magyar dalok* egy párisi könyvtárban. (Podhorszky L. lelete). Vasár. Ujs. 504. l.

588. A magyar faj és művelődés eredete. Ism. dr. Czirbusz Géza. Magy. Állam 100. sz.

589. *Malonyai Dezső.* Pipacsok. Rövid ism. Főv. Lap. 273. sz. — Orsz.-Vil. 45. sz.

590. *Méry K.* Kis virágok. Ism. Lasz Samú, Győri Közl. 22. sz. — Kacziány Géza. Pécsi Figyelő 11. sz.

591. *Mihály József.* A népszínműpályázat. Jelentés. P. Napló. 57. sz. Egyetértés. 57. sz.

592. *Mikszáth K.* A beszélő köntös. Regény. 1889. Ism. *Z.* Bud.

Szemle. 60. köt. 151. l. — Solymossy Sándor. Főv. Lap. 193. sz. — Rövid ism. Vasárn. Ujs. 29. sz. — Kecskemét. 32. sz. — Egyetértés. 191. sz.

593. *Mikszáth K.* Tavaszi napfény. — Otthon és a Zöld mezőben. Ism. P. Hirl. 347. sz.

594. *Modrányi Iván* költeményei. Rövid ism. Vasár. Ujs. 4. sz.

595. *Moldován Gerg.* A Rákóczi-induló Jassyban. Orsz.-Vil. 4. sz.

596. *Molnár Ferencz.* A népszínmű jövője. Főv. Lap. 311. sz.

597. *Munkay János.* Nyilt levelek a szerkesztőhöz. Magy. Szemle. 16. 18—22. 23—26. sz. Irodalmi és társadalmi viszonyokról szól.

598. A *napisajtó* karácsonyi számai a kritika rostáján. Religio. I. félév. 3. sz.

599. *Néprománcz* fordítása: Es welkt, es welkt die Rose.... (Volksromanze). Ford. Handmann Ad. Ung. Revue 303. l.

600. *E. L.* A magyar *népszínmű* és a népszínház. Magy. Szemle. 54. sz.

601. Osztrák-magyar irodalom, *Zászlós.* Magy. Szemle 50. sz.

602. *Palágyi Lajos.* Küzdelmes évek. Költemények. Ism. Lázár Béla. Főv. Lap. 318. sz. és rövid ism. u. o. 253. sz. — Vasár. Ujs. 42. sz. — Délmagyar. Közl. 249. sz. — Orsz. Vil. 40. sz. — Egyetértés. 261. sz.

603. *Palotás Faustin.* Homok Felhők. Rövid ism. Orsz.-Vil. 26. sz. — Egyetértés. 177. sz.

604. *Perényi (Patzner) I.* Műfordítások. Ism. Hódosi Laj. Délmagyar. Közl. 110. sz.

605. *Petrasovszky Leo* költeményei. Ism. Máthé M. Kelet (Ungvár) 26. sz.

606. *Pósa Lajos.* Az aranytollú madár nótái. Ism. P. Hirl. 347. sz.

607. *Pósa Lajos.* Kis arany kert. Budapest. Ism. R. Nemz. Nőnevelés. 63. l.

608. *Pósa Lajos.* Virághullás. Rövid ism. Egyetértés. 123. sz.

609. *Prém József.* Cseress Gábor. Rövid. ism. Orsz.-Vil. 6. sz. — Egyetértés. 20. sz.

610. *Radácsi György.* Magyar prot. irodalmi társaság. Sárosp. Lap. 13. sz. A magy. prot. irodalmi társaság szervezkedő gyűlése u. o.

611. *Rákosi Jenő.* Éjjel az erdőben. Népszínmű 3 felv. Először adatott a városligeti színkörben 1889. jun. 16.

612. *Rákosi J.* Magdolna. Népdráma. Ism. Tábori R. Délmagyar. Közl. 282. sz.

613. — L. 210. sz. a. is.

614. *Reviczky Gyula.* Magány. 1889. Ism. Dr. Jancsó Benedek. Főv. Lap. 86. sz. és Alföld. 75. sz. — Esztegár L. Erdélyi Hiradó. 65. sz. — Rövid ism. Vas. Ujs. 7. sz. Orsz.-Vil. 12. sz. — Kozma Andor. u. o. 14. sz. — Palágyi Menyhért. P. Napló. 71. sz. — Egyetértés. 41. sz.

615. — Lásd 914—921. sz. a. is.

616. *Roffi.* A vidéki sajtó hivatása. Jász-Nagykun-Szolnok 45. sz.

617. *Rónaszéki Gusztáv.* Humoros költői elbeszélés. Ism. Főv. Lap. 8. sz. 51. l.

618. *Rónaszéki Gusztáv.* Sarló Benedek a mennyországban. Ism. Esztegár László. Főv. Lap. 16. sz.

619. *Rónaszéki Gusztáv.* «Asszonyok bűne». Életkép. 3 felv. Első előadása a népszinházban ápr. 4.

620. *Rosty Kálmán.* Mária költeményei. IV. füzet. Ism. Szulik Józs. Magy. Állam. 90. sz.

621. *Rudnyánszky Gyula.* Nyár. Ism. Pintér Kálmán. Kecsk. Lap. 28. sz. és Veszpr. Közl. 25. sz. — Egyh. Közl. 15. sz. — Magy. Állam. 156. sz.

622. *Rudnyánszky Gyula.* A versfaragók. Irodalomtörténeti adat. Magy. Szemle. 34. 35. sz.

623. A modern *sajtó* kinövéseiről. *a—s.* Kecskem. Lap. 41. 42.

624. *Salamon Ferencz.* Irodalmi tanulmányok. — Kiadja a Kisfaludy-Társaság Kasselik Jenő alapítványából. — I. II. köt. Budapest, Franklin-t. 1889. (8-r. XIV, 394 l. és IV, 394 l.) 3 frt 60 kr. — Tartalom. I. köt.: Arany J. és a «népiesség». — Arany János kisebb költeményei. 1. Katalin. 2. Népmondák és népregék. Daliás idők. Buda halála. Petőfi Sándor újabb költeményei. Petőfi Sándor bemutatása a francziáknál. Csokonai Dorottyája. Zrinyi a költő. — II. köt.: Shakespere. Balzac. Világirodalom. Könyvismertetések: Zrinyi J. Béla. Fáncsy Album. Csengery és Kemény, A magy. nép könyve. Mocsáry L., A magyar társasélet. Lisznyai K., A madarak pajtása. Jósika M., A rom titkai. Két új zsebkönyv. (Szépirodalmi Album 1858. Remény 1858). Emilia, Beszélyek. Csokonai Album. Gyulai P., A részvét könyve. Eötvös J. Gondolatok. Jósika J. Család élet. — Alkalmi czikkek. Bajza J. emlékezete. Vachott Sándor. A Kisfaludy-Társaságról. Vörösmarty M. Berzsenyi eddig ismeretlen versei. Br. Kemény Zs. emlékezete. Ism. x. Budap. Szemle. 57. köt. 481—486. — Háhn Ad. Phil. Közl. 476—488. l. — Komáromy L. Nemz. Nőnev. 249—252. l.

625. Sárosy-Album. Ism. Főv. Lap. 129. sz.

626. *Schulpe György.* Felhők és csillagok. Ism. Albert Józs. Pozsonymegy. Közl. 59. sz.

627. *Schwicker H.* Geschichte der ungarischen Litteratur. Leipzig. Friedrich W. 1889. (8-r. VIII, 944. l.) Ism. Váczy János. Századok. 344—349. l. — Háhn Adolf Phil. Közl. 605—616. l. — Hofmann Ludw. Ung. Revue 278—282. l. — iy. Bud. Szemle. 59. köt. 147—152 l. — Horváth Cyrill. Magy. Szemle. 17. 18. sz. — Rövid ism. Vas. Ujs. 10. sz. — Dr. Czirbusz Géza. Magy. Állam. 51. sz. — Egyetértés 55. sz.

628. *Sebesi Jób.* Erdélyi népballadák. Ism. Sebestyén Gy. Phil. Közl. 409—411. és 506—508. l.

629. Sejtelmek és eszmék az irodalmi társaságra vonatkozólag. Ecclesiasticus. Sárosp. Lap. 8. sz.

630. *Silberstein Ad.* Dramenschriftsteller und Schauspieler. Pest.-Lloyd. 22. sz.

631. *Solymossy Sándor.* A karácsonyi mysteriumok eredete. Phil. Közl. 351—368. l.

632. *Somló Sándor.* Gorgo. Tragœdia. Ism. Ifj. Vutkovich S. Pozsonymegy. Közl. 26. sz.

633. *M. Szaák Lujza.* A kisdednevelési irodalom uttörői. P. Napló. 265. 266. sz.

634. *Szalánczi dr.* Egyházirodalmi iskoláink hivatásáról. Egyh. Közl. 24. sz.

635. *Szana Tamás.* Ujabb elbeszélők. (Mikszáth Kálmán. — Baksay

Sándor. — Bodon József. — Petelei István. — Jakab Ödön. — Tóth Sándor. — Palotás Fausztin. — Tóth József. — Sebők Zsigmond. — Gozsdu Elek. — Justh Zsigmond. — Prém József. — Bródy Sándor.) — Budapest, Hornyánszky V. 1889. (8-r. 120. l.) 1 frt 50 kr.

636. *Szana Tamás.* Magyar Költők. Salon. XII. köt. 225—232. l.

637. *Szana Tamás.* Az első magyar politikai élczlap. Tóth Kálmán kiadatlan leveleivel. P. Napló. 249. 250.

638. *Szana Tamás.* Irodalmunk bajai. U. o. 289. 292. sz. — *Thoroczkay Lajos.* «Közönségünk bajai» czímű válasza. U. o. 307. sz.

639. *Sz. T.* Irodalmunk 1889-ben. U. o. 358. sz.

640. *P. Szathmáry Károly.* Az asszony komédiája. Ism. Vas. Ujs. 23. sz.

641. Szeged az irodalomban. 1888. Szegedi Napló. 1. sz.

642. *Szendrei János dr.* Régi népdalok. Főv. Lap. 338. sz. Erre dr. Négyesy László felelete: «Egy felolvasás értéke». U. o. 342. sz. Szendrey J. válasza u. o. 344. sz.

643. *Szentiványi Emil.* Szépirodalmi sajtónk. Magy. Állam. 291. sz.

644. *Szépfaludi O. Fer.* A régi és az új. Színmű 3 felv. Először adatott M.-Szigeten szept. 23. Főv. Lap. 266. sz.

645. Szépirodalmunk. Erdélyi Hiradó. 281. sz.

646. *Szigetvári János. dr.* A nemzeti genius. Főv. Lap. 180. sz.

647. *Sziklay János.* Keresd a férjet. Regény. Ism. Paál Árpád. Pozsonymegy. Közl. 20. sz. Egyetértés 48. sz. — Hódosi Laj. Délmagyar. Közl. 46. sz.

648. *Szőllőssy Károly.* A beszterczebánya-egyházmegyei papság irodalmi működése. Magy. Sion. 71—75. l. Pótlék. u. o. 463. l.

649. *Szőllőssy K.* Csanád-egyházmegyei papság irodalmi működése. U. o. 464—471. 632—637. 700—704. 777—788. l.

650. *Szulik József.* A Magyar Szemle kritikai leveleiről. Magy. Állam 44. sz.

651. *Szulik József.* Még néhány szó a Magyar Szemléről. U. o. 50. sz.

652. *Szulik József.* A Magyar Szemle folytatja a kezdett «irodalmi hangot». U. o. 57. sz.

653. *Szulik József, dr.* A kath. szépirodalom létezése kérdéséről és irányáról. U. o. 69. sz.

654. *Tábori Róbert.* Ildikó, dráma. Hegedüs Istv. jelentése. Erdélyi Hiradó. 35. sz.

655. *Támer János.* Szabados Ilonka. Költői beszély. Rövid. ism. Vasár. Ujs. 45. sz.

656. Gr. Teleki Sámuel levele Kovásznai Sándorhoz. Közli Koncz József. Figyelő. 26. köt. 316—318. l.

657. *Temérdek.* Költemények. 1888. Ism. Esztegár László. Főv. Lap. 49. sz.

658. *Timár Szaniszló.* Régi népszínműi nyomok. (Az első magyar színdarabokban). Főv. Lap. 131. sz.

659. *Tolnai Lajos.* Mai Magyarország Ism. Erdélyi Hiradó. 15. sz.

660. *Tószögi Andor.* Titánok. Költemények. Rövid ism. Magy. Salon. XI. köt. 517. l. — Vas. Ujs. 35. sz.

661. *Tuboly Viktor.* Költeményei. Ism. Palotay Ákos. Zalai Közl. 21. sz. és y. Zala. 18. sz.

662. *Vachott Sándorné.* Rajzok a multból. 27. Sárosi Gyula elfogatása. 28. Borongós hetek. 29. Vachott Sándor elfogatása. 30. Bajza József árnyéka. 31. Az új épületben. 32. Viszontlátás. 33. A Ludoviceum. 34. Válságos huszár dolmány. 35. Br. Eötvös Józs. első látogatása. 36. Ismét együtt. Figyelő. 26. köt. 45—56.; 102—111.: 193—209.; 277—293.; 366—370. l.

663. *Váli Béla.* Eltünt reliquiák. (Szól az 1779-ki Pressburger Theater-Zeitung; Kossúth két színdarabjáról.) P. Napló. 358. sz.

664. *Városy Gyula.* Tik-Tak. Humoreszk. 1889. Ism. Kathol. Szemle. 159. l.

665. *Vidor Pál.* Ingyenélők. Eredeti népszínmű 3 felv. Első előadása a népszínházban febr. 21.

666. *Wallis A. S. C.* Schelten mi de Hongaarsche poesie. «Gido». Hollandi folyóirat jul. aug. okt. számaiban. Ismerteti Petőfi, Tompa és Tóth költészetét, szól Arany és Vajdáról.

667. *Werner Gyula dr.* Az irodalomról. Magyarság. 26. sz.

668. *Zilahy József.* Egy földműves-poeta. (Tövissi György). Figyelő. 26. köt. 383—385. l.

3. *Egyes írók.*

669. **Alstedt. H.** — *Kvacsala Joh. dr.* Johann Heinrich Alstedt. Ung. Rev. 628—642. l.

670. **Ányos.** — *Ányos Pál* kiadatlan elmélkedései. Közli Csaplár B. Egyh. Közl. 15—21. 23. sz.

671. *Balassa József.* Ányos és nem Fazekas. Főv. Lap. 43. sz.

672. *Ralovich Lajos.* Ányos István Pál kiadatlan leveleiből. Phil. Közl. 62—65. l. Koltai V. helyreigazítása. 110. l.

673. **Apáczai Csere.** — *Szily Kálmán.* Apáczai Enczyklopædiája mathematikai és fizikai szempontból. Term. Tud. Közl. 465.

674. **Arany J.** *Arany János* hátrahagyott iratai és levelezése. I. kötet. Hátrahagyott versei. II. köt. Prózai dolgozatok. III. IV. Levelezés. 1. 2. köt. Budapest Ráth M. 1889. (8-r. 556.; 573 + XLIII; XIX + 496.; 473. l.) 15 frt 60 kr. Ism. Dr. Váczy János. Főv. Lap 194. 196. sz. — Rövid ism. Brassó 145. sz.

675. *Arany Joh.* Bahrgericht. Ford. Glücksmann H. Ung. Revue. 40—42. l.

676. *Arany János.* Rab gólya. Oroszra ford. Mihajlova Olga. Vjesztnik Evropy. 1889. szept.

677. Arany János rendjele. P. Napló. 18. sz.

678. *Enyi László.* A Toldi-trilógia nőalakjairól. (Trencséni áll. felsőbb leányisk. 1888/9. ért.)

679. *Lázár Béla.* Arany «Hidavatás»-a és rokonai. Főv. Lap. 262. sz.

680. *Reviczky Gyula.* Arany János Rozgonyiné-ja. Magy. Szemle. 36. sz.

681. *Simonyi Zs.* A védelmeztetett Arany János. Nyelvőr. 25. l.

682. *Sztankó Béla.* Arany János dalai. Néptanítók Lapja 19. sz.

683. *Végh Mátyás.* Arany János. A nagy-idai czigányok. Irodalmi tanulmány. Brassó. 26—30. sz.

684. — L. 624. 666. 895. sz. a. is.

685. **Bacsányi J.** — *Széchy Károly.* Magyar költő idegen földön. Erdélyi múz. egyl. kiadv. VI. köt. 206–225. 303—322. l.

686. **Bajza.** — *Baló József.* Bajza Józsefről. Főv. Lap. 81. sz.

687. L. 624. 662. sz. a. is.

688. **Balassa B.** — *Torma Károly.* Balassa Bálint ismeretlen költeményei. Századok. 638—643. l.

689. **Báróczy S.** — *Zimányi József.* Báróczy Sándor »védelmeztetett magyar nyelv«-e (Ungvári főgymn. 1888/9. ért.)

690. Óda Báróczy halálára. Közli Ferenczi Zoltán. Erdélyi muz. egyl. kiadv. VI. köt. 83–88. l.

691. **Beöthy Zs.** — *Beöthy Zs.* Das Schloss in Maros-Némethi. Ford. Schrott E. Ung. Rev. 743. l.

692. **Berzsenyi.** — L. 624. sz. a.

693. **Bessenyei.** — *Széll Farkas.* A nagybesenyői Bessenyey család. Turul. 1–21. l.

694. *Torsek Helén.* Bessenyei lelki életéből. (Bessenyei naplóiból összeállítva.) Magy. Bazár. 11. 12. sz.

695. *Viktórisz József.* Bessenyei és »Philosophus«-a. Nyirvidék. 48—50. sz.

696. **Bodon Á.** — *Bodon Ábrahám* két levele. Közli Findura I. Gömör Kishont. 24. sz.

697. **Boruth E.** — L. 950. sz. a.

698. **Buczy E.** — *Lázár Béla.* Buczy Emil élete, 1888. Ism. Weszely O. Phil. Közl. 380—382. l.

699. **Comenius.** — *Zsolticzky Samu.* Comenius. Gondolat. XI. évf. 1—5. sz.

700. **Csáktornyai M.** — *Koncz József.* Csáktornyai Mátyás és Marosvásárhelyi Gergely írók életrajzaihoz. Figyelő. 26. köt. 238–240. l.

701. **Csóka J.** — *Erdélyi Pál.* Adolf levelei. Phil. Közl. 513—519. l. Ismerteti Tejfalusi Csóka József fordítását.

702. **Csokonai.** — L. 624. sz. a.

703. **Czuczor G.** — *Czuczor Gregor.* Traue nicht den Burschen! Ford. Handmann Ad. Ung. Revue. 302. l.

704. **Darmay Victor.** — L. 950. sz. a.

705. **Deák Farkas.** (Nekr). M. T. Akad. Almanach 1889. 355. l.

706. **Dessewffy M.** — *O. Mátray Ernő.* Gróf Dessewffy Marcel. Figyelő 26. köt. 7—14. l.

707. **Dóczi L.** — *H—i L—s.* Dóczi mint elbeszélő. (Spadaro Carmela). Magyarság. 15. sz.

708. — L. 509—511. sz. a. is.

709. **Döbrentei G.** — L. 777. sz. a.

710. **Édes G.** — Édes Gergely önéletrajza. Dunántúli Prot. Közl. 12. sz.

711. **Eötvös.** — *B. Eötvös J.* költeményei. Ism. Brassó 146. sz.

712. — L. 624. 662. 1631. sz.

713. *Br. Eötvös Lóránd,* a m. t. akad. uj elnöke. Vas. Ujs. 19. sz.

714. **Erdélyi Ján.** — *Erdélyi Pál.* Erdélyi János levelestárából. Figyelő. 26. köt. 1–6, 128—136. 186—193.

715. **Fábián G.** – Fábián Gábor levele Kisfaludy Károlyhoz. Arad. 1827. febr. 4. – F. G. levele Stettner (Zádor) Györgyhez. Világos 1827. május 8. Közli dr. Dengi János. Figyelő 26. köt. 234–238. l.

716. **Fáy A.** — *Badics Ferencz dr.* Fáy András ifjúkorából. Főv. Lap. 269. 270. sz.

717. *Badics Ferencz dr.* Fáy András tanulókora. (Ujvidéki kath. főgymn. 1888/9. ért.)

718. *Badics Ferencz.* Fáy András politikai működése a megyén és az országgyűlésen. Bud. Szemle. 60. köt. 1—25. 190—205. l.

719. *Findura I.* Fáy András élete. Ism. Molnár Béla. Phil. Közl. 73—76. l.

720. *Koltai V.* Fáy András élete és működése. Ism. Szabó János. Phil. Közl. 79—81. l. Koltai és Szabó válasza. 187—188. l. — Rövid ism. Századok. 180. l.

721. **Fazekas.** — *Mátray L.* Fazekas élete. 1888. Ism. Kelemen B. Phil. Közl. 148—154. l. és Sebestyén Gyula. U. o. 376—380. l.

722. A megboszult Döbrögi (Fazekas Mihály szelleméhez). Főv. Lap. 46. sz.

723. — 671. sz. a. is.

724. **Felvinczy Gy.** — *Váli Béla dr.* Felvinczy György comicotragœdiája. Phil. Közl. I. Pótköt. 325—360. l. — Különnyomatban is megjelent.

725. **Fischer S.** — *Ferenczi Zoltán.* Fischer Sándor. (Nekr.) Petőfi-Múz. 1. l.

726. *Tolnai Lajos.* Fischer Sándor emlékezete. Nemzet 7. reg. és est. sz.

727. **Garay.** — *Jakab Ferencz.* Garay János élete és költészete. Figyelő. 26. köt. 321—332., 27. köt. 33—50. l.

728. *Grassalkovits Antal.* Beteges.... gondolatai. Kézirat. Ism. Márki Sándor. Alföld 39. sz.

729. **Greguss Á.** — *Bánóczi József.* Emlékbeszéd Greguss Ágost, a M. T. Akadémia rendes tagja felett. Budapest, Akadémia 1889. (8-r. 23. l.) 20 kr.

730. **Gyöngyössi I.** — *Fülep Imre.* Gyöngyössi István. Phil. Közl. I. Pótköt. 83—127. l.

731. **Gyulai P.** — *Gyulai P.* Bei der Lectüre des Horaz. Ford. Handmann Adolf. Ung. Revue. 42—44. l.

732. *Gyulai P.* Tagesordnung. Übers. Pest. Lloyd. 64. sz.

733. *Komáromy András.* Gyulai Balázs czímeres levele. Turul. 97—99. l.

734. — L. 529. 624. sz. a. is.

735. **Heltai.** — *Zlinszky Aladár.* Heltai egy meséjének eredetéhez. Phil. Közl. 240—243. l.

736. **Henszlmann I.** — *Myskovszky Viktor.* Henszlmann Imre emléke. P. Napló. 141. 142. sz.

737. **Herepesi János** szászvárosi ref. pap versei a kenyérmezei ütközetről, 1799-ből. Közli Sándor János. Hunyad. 10. sz.

738. **Honterus** als Lehrer. *T.* Korrespond. Bl. d. Ver. f. Siebenb. Landeskunde 8. sz.

739. **Horváth E.** — L. 774. sz. a.

740. **Huszár Gál.** — *Kemény Lajos.* Huszár Gál levele Kassa városához 1559. márcz. 26. Tört. Tár. 602. l.

741. *Komáromy András.* Hol és mikor halt meg Huszár Gál? Könyvszemle. 1888. 211—216. l.

742. **Ináncsi G.** — Kántor Gerzson halotti verse. (Ináutsi Gábortól.) Közli Váli Béla. Figyelő 26. köt. 385—388. l.

743. **Ipolyi A.** *Ipolyi Arnold* levele Révész Imréhez. Zohor VII, 9. 55. Prot. egyh. és isk. Lap. 4. sz.

744. — L. 541. 813. sz. a. is.

745. **Jakab Ö.** — Jakab Ödönnél. Erdélyi Hiradó. 277. sz.

746. — L. 550. sz. a. is.

747. **Jókai.** — *B. S.* Jókairól. (Márczius hőse.). Erdélyi Hiradó. 67. sz.

748. *Karczag Vilmos.* Jókai a Hortobágyon. Nemzet 142. sz.

749. Özv. Váli Ferenczné, szül. Jókai Eszter. Nemzet. 133. sz.

750. L. 552—554. sz. a. is.

751. **Jósika M.** — *Szaák Lujza.* Báró Jósika Miklós élete és munkái. Figyelő. 26. köt. 64—74. 148—158. 218—232. 294—303. 359—365. 27. köt. 26—33. l. Folytatás a mult évről.

752. *Szaák Lujza.* B. Jósika Miklós mint regényíró. P. Napló. 237. sz.

753. *Melháné Szaák Lujza.* Jósika Miklós báró sírjánál. Orsz. Vil. 52. sz.

754. — L. 624. sz. a. is.

755. **Károli Gáspár.** *Görömbei Péter.* Károli Gáspár és a magyar prot. martyrok élete. Sárosp. Lap. 12. sz.

756. *Károlyi Gáspár* levele Kassa városához 1563. decz. 9. és 1584. márcz. 28. Közli Kemény Lajos. Tört. Tár. 605. l.

757. A Károli-fordítás revisiója. Evang. Egyh. és isk. 37. sz.

758. *Kemény Lajos,* ifj. Adatok Károlyi Gáspár életéhez. Tört. Tár. 793.

759. *Kemény Lajos* ifj. Károlyi Gáspár emlékezete. Kassai Szemle. 38. sz.

760. *Kemény Lajos.* Károlyi Gáspár hagyatéka 1597. márcz. 24. Tört. Tár. 784—792. l.

761. *Papp József.* Adatok Károli Gáspár életéből. Sárosp. Lap. 43. 52. sz.

762. **Károli-emlék.** *Bartha Béla dr.* A Károli-mozgalom Angliában. Sárosp. Lap. 45. sz.

763. *Berki József.* Károli Gáspár mozog. U. o. 27. sz.

764. *Füzi János.* A Károli-emlék ügyében. U. o. 8. sz. *Radácsi Gy.* A Károli-alap és emlék ügyében. U. o. 9. sz.

765. *Radácsi György.* A sárospataki vallás- és egyháztudományi kar véleményes javaslata a Károli-emlék és alap ügyében. U. o. 20. sz.

766. *Kún Bertalan* és *br. Vay Miklós.* Felhívás a «Károli-emlék és alapitvány» ügyében. Prot. egyh. és isk. Lap. 30. sz.

767. *Kún Bertalan.* Felhívás .... a «Károli Gáspár-emlék és alapitvány» ügyében. Sárosp. Lap. 30. sz.

768. *Nagy Elek.* Őszinte szavak a «Károli-emlékhez». Szab. Egyh. 5—8. sz.

769. *Olajos Pál.* Marmoreo tumulo Licinius jacet. etc. Sárosp. Lap. 19. sz. (Károli Gáspár emlékéről szól.)

770. *Szőts Farkas.* A Károli-emlék és alap érdekében. Prot. egyh. és isk. lap. 10. sz.

771. *Szőts F.* Károli Gáspár emlékének megörökítése. U. o. 4. sz.

772. **Katona J.** — *Zoltvány L. Irén.* Katona József «Bánk bán»-ja, vonatkozással a tragikum elméletére. Kath. Szem. 313—358; 487—520 l.

773. L. 245. sz. a. is.

774. **Kazinczy F.** Kazinczy Ferencz levele Horváth Endréhez. Széphalom. oct. 6. 1816. Közli dr. Borovszky Soma. Nemzet. 85. 87. sz.

775. Kazinczy Ferencz levele Patay Sámuelhez. Széphalom 1813. jan. 9. Közli Egervári P. Ödön. Figyelő. 27. köt. 78. l.

776. *Bayer József.* Kazinczy Ferencz Hamlet-fordítása. Budap. Szemle. 58. köt. 125—141. l.

777. *Széchy Károly.* Kazinczy és Döbrentei. (Régi pör új megvilágításban.) Erdélyi múz.-egyl. kiadv. VI. köt. 520—530. l.

778. *Széchy Károly.* Kazinczy Ferencz mézeshetei. (Kivonat az erdélyi múz.-egyl. kiadv.-ból.) Főv. Lap. 23. sz.

779. Kazinczy-ünnepély. Sárosp. Lap. 23. sz.

780. *Kazinczy Gábor* gondolataiból. Közli T. E. Figyelő. 26. köt. 232. l.

781. **Kemény Zs.** — *Komáromy Ferencz.* Kemény Zsigmond báróról. Erdélyi Hiradó. 224. sz.

782. *Szántó Kálmán.* Báró Kemény Zsigmond. P. Napló. 339. sz.

783. *Tutsek Anna.* B. Kemény Zsigmond nőalakjai. Orsz.-Vil. 52. sz.

784. — L. 624. sz. a. is.

785. **Kerényi.** — L. 875. sz. a.

786. **Kisfaludy K.** — *Kisfaludy K.* Gelbes Blatt.... Ford. Handmann Ad. Ung. Revue. 543. l.

787. — L. 715. sz. a.

788. **Kisfaludy S.** — *Dengi János.* A Kisfaludy-család. (Lugosi kath. főgymn. 1888/9. ért.) — Főv. Lap. 215. 216. sz. Magy. Szemle. 31—34. sz.

789. *Kisfaludy Alex.* Aus «Himfy's Liedern. 1—5. Ford. Handmann Adolf. Ung. Revue. 144. l.

790. **Komjáti Benedek.** — L. 1024. sz. a.

791. **Kossuth L.** — 663. sz. a.

792. **Kovács Józs.** — *Illésy János dr.* Kovács József és Szemere Pál. Figyelő. 26. köt. 379—383. l.

793. **Kovács P.** — *Koltai Virgil.* Kovács Pál élete és működése. Győr, Gross G. 1889. (8-r. 155. l.) 1 frt. Rövid ism. Egy. Közl. 8. sz.

794. *Koltai Virgil.* Kovács Pál kiadatlan versei. Figyelő. 26. köt. 372—378. l. 27. köt. 65—70. l.

795. *Puszlavszky Sándor.* Kovács Pálnak egy tréfás öröméneke. U. o. 26. köt. 56—64. l.

796. **Kovásznai Sándor.** — L. 656. sz. a.

797. **Kölcsey.** — *Váczy János.* Kölcsey halála s az ekkor támadt polemia. Főv. Lap. 160. 161. sz.

798. *Gy. E.* Kölcsey sírjánál. Máramaros. 15. sz.

799. — L. 578. sz. a. is.

800. **Kuthen.** — *Szulik Józs.* Kuthen hátrahagyott költeményei. Magy. Szemle. 2—4. sz.

801. **Lauka G.** *Scossa Dezső.* Lauka Gusztáv. 1839—1889. Nemzet. 324. sz.

802. *Szabó Endre.* Lauka Gusztáv. Orsz. Vil. 48. sz.

803. **Szulik** József levele Lauka Gusztávhoz. Főv. Lap. 277. sz.
804. **Lauka** *(K.)* Főv. Lap. 323. sz.
805. **Lauka** jubileuma. Főv. Lap. 326. sz.
806. **Lévay József** levele Szemere Miklóshoz. Miskolcz, 1858. szept. 27. Zemplén. 7. sz.
807. *Léray Jós.* 1. Weiss Täubchen. 2. An den Wassern zu Babylon. Ford. Handmann Ad. Ung. Revue. 302. és 542. l.
808. **Listhy L.** — *Csergheö Géza.* Listhy László a költő s a gyilkos két külön személy. Századok. 148—150. l.
809. *Dudás Gyula.* A »Magyar Márs« szerzője. Főv. Lap. 106. sz.
810. *Komáromy András.* Költő-e vagy gonosztevő? Századok. 240—246. l.
811. **Lisznyay K.** — L. 624. sz. a.
812. **Lorántffy Zs.** — *Illésy János.* Adalék Lorántffy Zsuzsánna fejedelemasszony irodalmi működéséhez. Könyvszemle. 1888. 332. l.
813. **Lugossy J.** — *Abafi Lajos.* Lugossy József levele Ipolyi Arnoldhoz. Figyelő. 26. köt. 74—77. l.
814. **B. Lukács J.** — *Ravasz János.* Borosnyai Lukács János erd. ref. püspök élete. Prot. Közl. 110. 120. 127. 136. l.
815. **Madách.** — *Gerecze Péter dr.* Madách Imre és az ember tragédiája. Pécs, Engel L. 1889. (8-r. 36 l.) 25 kr.
816. *Münz Bernhard, dr.* Die Tragödie des Menschen von Emerich v. Madách. Magazin f. d. Liter. d. In. u. Ausland. 37. sz.
817. *Szász Károly.* Az ember tragédiájáról. (Egyetemes könyvtár 22. füz.) Győr. Gross G. 1889. (16-r. 80 l.) 10 kr.
818. *Tábori R.* Az ember tragédiája. Délmagyar. Közl. 3. 5. sz.
819. — L. 835. sz. a. is.
820. **Magyar L.** — *Grosschmied G.* Magyar László. Bácska. 4. sz.
821. **Marosvásárhelyi G.** — L. 700. sz. a.
822. **Medgyes L.** — L. 877. sz. a.
823. **Melanchton** levele Kassa városához. Közli Kemény Lajos. Tört. Tár. 603. l.
824. **Melczer Ján.** — *Melczer István.* Melczer János ismeretlen strassburgi dissertatiója 1595-ből. Könyvszemle. 1888. 252—263. l.
825. **Melius P.** — *Zoványi Jenő.* Könyvészeti adalékok Melius Péter irodalmi működéséhez. Könyvszemle. 1888. 186—188. l.
826. **Murai K.** *Jancsó Bened.* Murai Károly mint író. Alföld. 93. sz.
827. **P. Nagy. L.** — *Márki Sándor, dr.* Perecsényi Nagy László naplója. Phil. Közl. 570—594. l. — Alföld. 241—252. sz.
828. **F. Nagy P.** — *Kolmcz József.* Fogarasi Nagy Pál. Figyelő 27. köt. 79. l.
829. **Ney Ferencz.** 1814—1889. Vasár. Ujs. 38. sz. — Főv. Lap. 250. sz.
830. **Obernyik.** — *Kovács József.* Obernyik Károlyról. Figyelő. 27. köt. 59—65. l.
831. *Moravcsik Géza.* Obernyik Károly. Phil. Közl. 425—443.; 551—560.
832. **Orczy L.** — *Illésy János, dr.* Adalék Br. Orczy Lőrincz életéhez. Figyelő. 26. köt. 318. l.
833. *Kassai Lajos.* Báró Orczy Lőrincz emlékezete. (Székelyudvarhely. főgym. 1888/9. ért.)

834. *Zlinszky Aladár.* Idegen elemek Orczy költeményeiben. Phil. Közl. 625—650. l.

835. **Pajor I.** *Abafi Lajos.* Pajor István viszonya Szemere Miklóshoz és Madách Imréhez. Figyelő. 26. köt. 351—358. l.

836. **Pákh A.** — L. 896. sz. a.

837. **Páriz Pápai.** — *J. Kemény Laj.* Pápai Páriz ritkább szavai. Nyelvőr. 138. l.

838. *Steuer J.* Páriz Pápai székely szavai. Nyelvőr. 370. l.

839. **Pázmány.** — *Pázmány* válogatott egyházi beszédei. Bevezetéssel és szótárral. Szerkesztette Bellaagh Aladár. Budapest, Franklin-t. 1889. (8-r. XX, 204 l.) 60 kr. — Ism. Religio. II. félév. 33. sz. — Egyh. Közl. 24. sz.

840. Péchi Simon. — Magyarság. 20—22. sz.

841. **Péczeli.** — *Péczeli József* meséi kiadta Takáts S. Ism. Ballagi Aladár. Prot. egyh. és isk. lap 52. sz. — Lázár Béla. Phil. Közl. 801—807. l.

842. **Petőfi S.** *Petőfi Sándor* válogatott költeményei. Magy. Dr. Badics F. Ism. Dr. Dengi J. Tanár egyl. Közl. XXII. évf. 297—301. l. — Egyet. Közokt. Szemle. 249—254. l. — Háhn Adolf. Phil. Közl. 130—138. l.

843. *Petőfi.* Insanus. Az őrült. Ford. Hegedüs István. Phil. Közl. 732—734. l.

844. *Petőfi.* Me cruciat sententia .... (Egy gondolat bánt engemet). Ford. Hegedüs Istv. U. o. 815. l.

845. Petőfi latinul. Fordít. Hegedüs Ist. 4. En autumnus iam reversus .... (Itt van az ősz), 5. In fine Septembris (September végén). Petőfi Muz. 19—21. 6. Cantus mei (Dalaim). U. o. 77. l. 7. Insanus (Az őrült). U. o. 135. l. 8. Me cruciat sententia ... (Egy gondolat bánt). U. o. 203. l. 9. Votum Petőfianum. (Szabadság szerelem ....) 10. Cum arboribus Auster colloquitur. (Beszél a fákkal ....) U. o. 275. l. 11. Dic quam te memorem? (Minek nevezzelek.) U. o. 339. l. — Elejét lásd a mult évi könyvészetben.

846. *Petőfi A.* Die Einsamkeit, übers v. L. Brájjer. Gr. Becskerek. Wochenbl. 7. sz.

847. Petőfi németül. (Ha az Isten ....) Közli Cs. Gy. Petőfi Muz. 343. l.

848. *Petőfi* Távolból. Oroszra ford. Mihajlova Olga. Vjesztnik Evropy. 1889. szept.

849. *Badics Ferencz.* Szövegjavítás Petőfi költeményeiben. Petőfi-Muz. 163—176. l.

850. *Barabás Károly.* Hogy halt meg Petőfi? Salon. X. köt. 540—542. l.

851. *Csergheö Géza.* Petőfi Sándor származása és czimere. Turul. 185. l.

852. *Csernátoni Gyula.* Két kortárs Petőfiről. Petőfi-Muzeum. 23—31. l.

853. *Cs. Gy.* Ujabb nézetek Petőfi haláláról U. o. 51—60. l.

854. *Csernátoni Gyula.* Petőfi a plágium vádjával illetve. U. o. 77—86. l.

855. *Csernátoni Gyula.* Czélzások és vonatkozások Petőfire az egykoruaknál. U. o. 85—92; 154—158; 345—348. l.

856. *Csernátoni Gyula.* Petőfi «A gyüldei ifjakhoz» czímű költeményének teljes szövege. U. o. 101—104. l.

857. *Csernátoni Gyula.* Az «Uti levelek» és a Honderű. U. o. 137—150. l.

858. *Cs Gy.* Petőfi orosz fordítója. U. o. 177. l.

859. *Csernátoni Gyula.* «A királyokhoz» czímű költemény egykorú német átdolgozása. U. o. 215--222. l.

860. *Csernátoni Gyula.* A Petőfi-irodalomhoz. U. o. 125; 251—256; 311—316; 377—384. l.

861. *Csernátoni Gy.* Adalék Petőfinek a «Naphoz» cz. költeményéhez. U. o. 339—342. l.

862. *Erdélyi Károly.* Petőfi olaszul. U. o. 283—286. l.

863. *Erdélyi Károly, dr.* Petőfi a svédeknél. U. o. 193—204.

864. *Farnos Dezső, dr.* Kritikai észrevétel Petőfi eltünésének irodalmához. 1849. julius 31-ének XL. évfordulója alkalmából. Kolozsvár Márton K. 1889. (4-r. 1 ív) 60 kr. — Egyetértés. 210. sz.

865. *Ferenczi Zoltán.* Petőfi «Dalaim». Petőfi-Muz. 22—24. l.

866. *Ferenczi Zoltán.* Petőfi-reliquiák. U. o. 33—36. 345. l.

867. *Ferenczi Zoltán.* Petőfi külföldön. U. o. 59—62. l. Loew N. Magyar Songs cz. munkát ismerteti.

868. *F. Z.* Repertorium a Petőfi-literaturához. U. o. 61—64.

869. *Ferenczi Zoltán.* Adatok Petőfi műveinek megjelenéséhez. V. U. o. 37—52. 103—110. 187—190. 225—234. 293—300. l.

870. *Ferenczi Zoltán.* «Az őrült.» U. o. 93—98. l.

871. *Ferenczi Zoltán.* A kortársak birálatai Petőfi műveiről. U. o. 97—102. 181—188; 233—244. 305—312. 355—362. l.

872. *Ferenczi Zoltán.* Egykorú bírálati megjegyzések Petőfinek a lapokban megjelent műveiről. U. o. 115—126. l.

873. *Ferenczi Zoltán.* Apró hírek Petőfiről (41—43.) U. o. 63. l. (44. 45.) U. o. 127. l. (46—50. sz.) U. o. 189—192. l. — (51—66.) U. o. 315—320. l.

874. *Ferenczi Zoltán.* Petőfinek egy abban maradt terve. (Le akarta fordítani Mme Anaïs Ségalas «Enfantines» cz. művét). U. o. 129—136. l. és Főv. Lap. 120. sz.

875. *Ferenczi Zoltán.* Uti levelek Kerényi Frigyeshez. U. o. 149—154. l.

876. *Ferenczi Zoltán.* Petőfi Kolozsvárt 1847-ben. U. o. 159—164. l.

877. *Ferenczi Zoltán.* Medgyes Lajos nyilt levele Petőfihez. U. o. 243—252. l.

878. *Ferenczi Z.* A Petőfi- (Petrovics-) család nemzetség-táblája. U. o. 277. l.

879. *Ferenczi Z.* Petőfi arczképeiről. U. o. 279—284. l.

880. *Ferenczi Zoltán.* Pasquillok Petőfiről. U. o. 299—306. l.

881. *Ferenczi Z.* Petőfi és Emich szerződése. U. o. 351—354. l.

882. *Ferenczi Z.* Petőfi «Egy szó Tarczi Lajos úrhoz» czímű czikkének eredete. U. o. 353—356. l.

883. *Ferenczi Zolt.* Petőfi és Szeberényi. U. o. 361—376. l.

884. *F. Z.* Költemény Petőfi Sándorhoz. 8. Lauka Gusztávtól. U. o. 85. l. — 9. Szelestey Lászlótól. U. o. 175. l. — 10. Erdélyi hangok Petőfihez. Mentovich Ferencz. U. o. 221. — 11. Petőfi Sándorhoz. Greguss Á. U. o. 224. l. — 12. Petőfi ujabb költeményei. Szász Kár. — 13. Petőfi

bölcsője s sírja. Szász Károly. U. o. 287. sz. 14. Petőfi Sándor emlékkönyvébe. Egressy Gábor; 15. Petőfi Sándor. Szemere Bert. U. o. 347. l.

885. *Fischer Alexander.* Petőfi's Leben und Werke. Eigenführt von Maurus Jókai. Leipzig W. Friedrich, 1889. (8-r. XVI, 628 l.) Bír. Váczy J. Phil. Közl. 221—240. l. — Heinrich Kár. Ung. Revue. 500—516. l.

886. *Fischer Sándor.* Petőfi élete és művei. Ford. Tolnai L. 1890. Ism. Szana T. Pesti Hirl. 340. l. — Vasár Ujs. 48. sz.

887. *Haller József, gr.* Válasz Illyés Sándornak Petőfi sírhelyéről írt véleményére. Marosvidék. 2. sz. — H-r. nyilatkozata U. o. Balogh Dánielné nyilatkozata az elesésre nézve. U. o.

888. *Haraszti Gy.* Petőfi Coriolánja. Phil. Közl. 666—683.

889. *Koronczy Imre.* Petőfi életéhez. Figyelő. 27. köt. 51—59. l.

890. *Lakatos Sámuel.* Petőfi a hollandoknál. Petőfi-Muz. 3—20. 65—78. l.

891. *Lázár Ádám.* Petőfi Sándor utolsó napjai. Aradi Ujs. 73. sz.

892. *Lendvai Miklós.* Mikor volt Petőfi Temesvárott. Délmagyar. Közl. 143. sz.

893. *Pákh Károly.* Petőfi Iglón 1845-ben. Vasár Ujs. 23. sz.

894. *Palágyi M.* Petőfi. Budapest 1889. (8-r. 25. l.) Ism. Kovács Péter, Phil. Közl. 68—73. l.

895. Petőfi és Arany egy levélkéje. F. Z. Petőfi-Muz. 383. l.

896. Petőfi reliquiák. (Petőfi levele Pákh Alberthez.) Petőfi-Muz. 287—290. l.

897. Térey Mária levele Petőfihez. Közli Ferenczi Z. Petőfi-Muz. 349—352. l.

898. Petőfi Sándor életéből. Aradi Ujs. 72. sz.

899. Költemények Petőfi ellen. 3. Jobb, hogy születtem ezredév után. Berecz Károly, Petőfi-Muz. 37. l. 4. Óda Ökörszemhez, 5. Viszonóda Sármánykához. U. o. 109—116. l. — 6. F. . . . király Petőfi Sándorhoz. 7. Honfi szózat. (Petőfi «Királyokhoz» verse ellen). U. o. 291. l.

900. *Petőfiana* évkönyv. Kizárólag a költő és művei szolgálatában. Szerkeszti Farnos Dezső. I. kötet. 1888/9. Egy színes műmelléklettel. Petőfi illetőleg Julia kiadatlan kézirata. Kolozsvár Márton Kálmán 1889. (2-r. 39 l.) 6 frt. Ism. Csernátoni Gy. Petőfi-Múz. 378—380. l.

901. *Schöldström B.* Harposlag och svärdsklang. 1888. Ism. *rd-r.* Bud. Szemle. 58. köt. 471—475. l.

902. *Szabó Endre.* Mihajlova N. Olga. Petőfi orosz fordítója. Vasár. Ujs. 14. sz.

903. — L. 624. sz. a. is.

904. **Petőfiné.** *Sz.* Egy költőnk nejéről. (A «Petőfiana» egyik közleményére). Főv. Lap. 298. sz.

905. Petőfiné, Szendrey Julia költeménye. (Az emlékezet). Petőfi-Muz. 33. l.

906. **Prém J.** — L. 609. és 1051. sz. a. is.

907. **Rádai P.** — *Rádai Ráday Pál* munkái. Összegyűjtötte és életrajzzal bevezette Négyessy László. (Olcsó könyvtár 256. sz.) Budapest, Franklin-t. 1889. (16-r. 216 l.) 40 kr.

908. *Négyessy László.* Ráday Pál munkái. Nyelvtörténeti adatok. Nyelvőr 423—425. 470—473. 569—570. l.

909. **Révay Kata.** *Komáromy András.* Révay Kata Szidónia levelei férjéhez 1656—1702. Budapest, Pfeifer F. 1889. (8-r. 88 l.) 80 kr. — Ism. Főv. Lap. 97. 98. sz.

910. **Révai M.** *Csaplár Benedek.* Révai Miklós élete. IV. kötet. Budapest, Aigner L. 1889. (8-r. VI, 453 l.) 3 frt. Ism. Egyh. Közl. 8. sz. — Veritas. Magy. Állam. 83. 85. 86. sz.

911. *Csaplár Benedek.* Kiegészítő adalék Révai didactikájához. Figyelő. 26. köt. 137—148.

912. *Erdélyi Pál.* Révai Miklós tanítványai. Könyvszemle. 1888. 235—247. l.

913. **Révész I.** — L. 743. sz. a.

914. **Reviczky Gy.** — Irodalmi levelek Reviczky Gyulától. Magy. Szemle 35. 39. sz.

915. *Benedek Elek.* Reviczky Gyula. Orsz.-Vil. 30. sz.

916. *Koroda Pál.* Reviczky Gyula utolsó szerelmi ciklusáról. U. o. 30. sz.

917. *Koroda Pál.* Reviczky Gyula. Magyar Salon. XI. kötet. 547—566. l.

918. *Radó Antal.* Reviczky Gyula költészete. Egyetértés. 189. sz.

919. *Rudnyánszky Gyula.* Reviczky Gyula. Magy. Szemle. 31. sz.

920. *Tolnai János dr.* Reviczky Gyula Aradon. Alföld. 160. sz.

921. Reviczky Gyula. Vasár. Ujs. 29. sz. — Főv. lap. 188. sz. Nemzet. 188. esti sz. — Alföld. 159. sz.

922. — 614. sz. a. is.

923. **Rómer Fl.** *Czobor Béla.* Rómer Flóris Ferencz. (1815—1889). Egyh. Közl. 8. sz.

924. *Szirós Béla.* Koponya-ásás. Emlékezés Rómer Flórisra. Vasár. Ujs. 15. sz.

925. Rómer Flóris. 1815—1889. Vasár. Ujs. 12. sz.

926. **Sajnovics.** — *Hám Sándor.* Sajnovics János élete és demonstratiója. Irodalomtörténeti tanulmány. Esztergom. Buzárovits G. 1889. (8-r. 49 l.) Megjelent a M. Sionban.

927. **Sárosi Gy.** — *Széchy Károly.* Az arany trombitáról. Orsz.-Vil. 20. sz.

928. *Vadnai Károly.* A hazakerült «Arany Trombitás»-ról. Emlékezés Sárosy Gyulára. Főv. Lap. 175. 176.

929. Sárosy Gyula elfogatása. (Emlékirat nyomán). *Sz.* Főv. Lap. 43. sz.

930. — L. 662. sz.

931. **Simai Kr.** — *Kapás Aurél.* Simai «Zsugori telhetetlen fösvény ember» czímű drámája. (Pozsony-szent-györgyi kath. algymn. 1888/9. ért.)

932. **Stökel L.** — *Kemény Lajos.* Stöckel Lénárd levele Csabai Mátyás kassai tanítóhoz 1559. aug. 29. Tört. Tár. 602. l.

933. **Sujánszky.** — *Sujánszky A.* költeményeiből szemelvények. Ism. Ney Ferencz. Esztergom és vidéke. 24. sz.

934. *Ney Ferencz.* Nyilt levél Sujánszky Antalhoz. Kathol. Szemle. 144—148. l. Ismerteti Sujánszky költeményeit.

935. **B. Szabó D.** — *Horváth Balázs.* Baróti Szabó Dávid. Rövid ism. Századok. 261. l.

936. **Szabó I.** — Szabó Istvánnak a félszázados akadémikusnak csöndes jubileuma. Magy. Állam. 270. sz.

937. A mi jubilánsunk. U. o. 274. sz.
938. A «Magyar Állam» Martiálisa. *Veritas*. Magy. Állam. 101. sz.
939. *Csaplár Benedek*. Szabó István. Egyh. Közl. 22. sz.
940. Szabó István. Dr. V. J. Vasár. Ujs. 47. sz.
941. **Szász Gerő.** Orsz.-Vil. 40. sz.
942. **Szász K.** — *Szász Károly*. Bölcs Salamon. Bibliai dráma 4 felv. Első előadása a nemz. színházban jan. 25.
943. *Ribizke*. Arról a drámaíró «püspök»-ről. Magy. Állam 11. sz.
944. **Széchenyi I. Gr.** — *Kovács Lajos*. Gróf Széchenyi István közéletének három utolsó éve. 1846—1848. 2 köt. Ism. *K*. Főv. Lap. 153. sz.
945. *Majláth Béla*. Gróf Széchenyi István leveleiből 1814—1830-ig. P. Napló. 43. 44. 46. sz.
946. Gróf Széchenyi István és a magyar nyelv. P. Napló. 62. sz.
947. **Székely István** levele a kassaiakhoz. Közli Kemény Lajos Tört. Tár. 604. l.
948. **R. Székely S.** — *Péterfi Lajos*. Aranyos-Rákosi Székely Sándornak «A székelyek Erdélyben» czímű eposza. Kereszt. Magvető. 213—229. l.
949. **Szekér I.** — *Czapáry L*. Szekér Joakhim. Ism. Sebestyén Gyula. Phil. Közl. 502—505. l.
950. **Szemere M.** — *Paszlavszky Sándor*. Három zemplénmegyei költőről. (Szemere Miklós. Boruth Elemér. Darmay Victor.) Budapest Aigner L. 1889. (8-r. 53 l.) Előbb a Figyelőben jelent meg.
951. — L. 806. és 835. sz. a. is.
951a. **Szemere Pál.** — L. 792. sz. a.
952. **Szigligeti.** — *Szigligeti E*. Béldi Pál, új betanulással adatott márcz. 16.
953. *Somló Sándor*. Szigligeti Ede. Pozsonymegy. Közl. 55. sz.
954. *Szigligeti*. Béldi Bál. Ism. Silberstein A. Pest. Lloyd. 76. sz.
955. *Váli Béla*. A «Szökött Katona». P. Napló. 340. sz.
956. **D. Takács Jud.** — *Récsey Viktor*. Dukai Takács Judith. Bud. Hirl. 71. sz.
957. **Takácsy I.** — *Koltai Virgil dr*. Egy ismeretlen katholikus költő. Takácsi Józsa (1804—1889). Egyh. Közl. 24. sz. — Győri Közl. 152. sz.
958. **Taurinus I.** — *Márki Sándor*. Dósa első költője. Kath. Szemle. 210—243. l.
959. **Telegdy I.** — *Cserghető Géza*. Telegdy István sírköve. Turul. 34—36. l.
960. **Temesvári Pelbárt.** — *Horvát Cyrill*. Temesvári Pelbárt és beszédei. Phil. Közl. I. pótköt. 145—233. l. — Különnyomatban is megjelent. Ism. Ung. Revue. 334—338. l. — Egyh. Közl. 11. sz. — Kath. Szemle. 453. l.
961. **Tinódy.** — *Kemény Lajos*. Tinódy Sebestyén és családja történetéhez. Tört. Tár. 199. l.
962. **Tompa M.** — *Kerékgyártó Elek dr*. Tompa Mihály mint pædagógus. Prot. egyh. és isk. lap. 30. sz.
963. *Komáromy Lajos*. Tompa Mihály. Phil. Közl. 697—708. l.
964. *Komáromy Lajos*. Tompa-ünnep Feketehegyen. Vasár. Ujs. 31. sz.

965. *Mitrovics Gyula ifj.* Tompa Mihály zsengéi. Figyelő. 26. köt. 161—173.

966. *S. Szabó József.* Tompa népregéi és népmondái Figyelő. 27. köt. 70—78. l.

967. *Székely György dr.* Tompa Mihályról. Főv. Lap. 199. sz.

968. A gömöri Tompa-szobor terve. *(Sz.).* Főv. Lap. 41. sz.

969. *Tompa M.* Im Hanffeld klagt die Wachtel. Ford. Handmann Ad. Ung. Revue. 543. l.

970. **Tóth K.** — *Rudnyánszky Gyula.* Tóth Kálmán. Magy. Szemle. 36. sz.

971. — L. 637. sz. a. is.

972. **Trefort Á.** — *Bründllné Ottilia.* Emlékbeszéd Trefort Ágostonról. (Soproni fels. leányisk. 1888/9. értes.)

973. *Groisz Gusztáv.* Trefort Ágost emléke. Erdélyi Hiradó. 128—130. sz.

974. *Keleti Károly.* Emlékbeszéd Trefort Ágoston felett. M. T. Akad. Évkönyv. XVII. köt. 7. darab.

975. *Marikovszky Menyhért.* Trefort Ágoston emlékezete. (M.-Szigeti áll. felsőbb leányisk. 1888/9. ért.)

976. *Révy Ferencz.* Emlékbeszéd Trefort Ágostonról. (Budapesti áll. fels. leányisk. 1888/9. ért.)

977. Trefort Ágoston. (Nekr.) M. T. Akad. Almanach 1888. 356. l.

978. *Trefort.* (Apró vonások). *T—v.* Főv. Lap. 260. sz.

979. — L. 1631. sz. a.

980. **Vachott S.** — L. 624. 662. sz. a.

981. **Váradi Antal.** — *G. M.* Orsz.-Vil. 9. sz.

982. **Verseghy F.** — *Négyessy László dr.* Verseghy Ferencz mint versújító. (Szolnoki áll. főgymn. 1888/9. ért.)

983. **Virág B.** — *Kubányi Béla.* Virág Benedek halál-híréről. Figyelő. 26. köt. 313—317. l.

984. *Szalay Gyula.* Virág Benedek élete és művei. Figyelő 26. köt. 30—45. 112—122. 209—218. Folytatás a mult évről.

985. *Vizkelety Imre* életirása. Tört.-régész. Értesítő (Temesvár) 82—87. l.

986. **Vörösmarty M.** — *Berecz Károly.* Vörösmartyról. Világ tükre. 705—707. l.

987. *Pintér Kálmán.* A bölcselő elem Vörösmarty lyrai költeményeiben. (Budapesti kegy. r. főgymn. 1888/9. ért.) és Szépirod. Kert. 34—36. sz.

988. *Szabó József.* Vörösmarty Mihály mint epikus. Figyelő 26. köt. 15—30. 123—128. Folytatás a mult évről.

989. *Szikszay Pál.* Epikai nőalakok Vörösmartynál. Főv. L. 96. sz.

990. *Vozári Gyula* Vörösmarty költői nyelvezete. Figyelő. 26. köt. 307—313. l.

991. *Vörösmarty Michael.* Eingang von «Zaláns Flucht». Ford. Handmann Ad. Ung. Revue. 342—350. l.

992. — L. 624. sz. a. is.

993. **Weszprémi I.** — *Kont Ignácz dr.* Egy magyar főorvos könyve a XVIII. századból. Phil. Közl. 729—732. l.

994. *Schwarcz Ignácz.* Egy mult századbeli magyar orvos könyvének egykorú ismertetése. Phil. Közl. 1. pótköt. 366- 367. l.

995. **Wohl St.** — *Justh Zsigm.* Wohl Stefánie. Orsz.-Vil. 6. sz.

996. *Zichy Géza gr.* Emlékezés Wohl Stefániera. Salon. XII. köt. 271. l.

997. Wohl Stefanie. Magy. Bazár. 21. sz. — Vasár. Ujs. 44. sz.

998. *Wohl Stefanie.* Aranyfüst. (A német birálatok részletei.) Főv. Lap. 8. sz.

999. **Zádor Gy.** — L. 715. sz. a.

1000. **Zádori I.** — *Gyürki Ödön.* Zádori János. Egyh. Közl. 3—6. sz.

1001. **Zrinyi M.** — *Cserép Józs., dr.* Zrinyiászunk Tasso és Vergil világításában. Figyelő. 26. köt. 241—257. 332—351. 27. köt. 11—25. l.

1002. *Horváth Jenő.* Gróf Zrinyi Miklós a költő és hadvezér hadtudományi elvei. Hadtört. Közlem. 1—19. l.

1003. *Horváth Jenő.* Montecuccoli és Zrinyi vitája. Hadtört. Közlem. 4. füz.

1004. Zrinyi Miklós egy kiadatlan költeménye. Hadtrt. Közl. 512. l.

1005. — L. 624. sz. a. is.

1006. **Zsoldos Ignácz.** (Nekr.) M. T. Akad. Almanach 1889. 349. l.

4. Magyar nyelvészet.

1007. *Albert János.* A gömöri tájszólás. Nyelvőr. 417—423. 453—459. 501—508. l.

1008. *Balassa József.* Nyelvjárásaink ügye. U. o. 13—16.

1009. *Balassa Józs.* Az »isten« szó i-je. U. o. 27. l.

1010. *Balassa Józs.* Az »ly« ejtése. U. o. 79. l.

1011. *Barbarics Róbert.* A névmások és a személynevek jelentéstanához. U. o. 160—165. l.

1012. *Bessenyei Fer.* Idegen szavak a köznép ajkán. Délmagyar. Közl. 1. sz.

1013. *Binder Jenő.* A magyar hasonlítás. Nyelvőr. 193—199. 241—249. 289—299. 337—341. l.

1014. *Brassai Sám.* Szerény észrevételek a »Hangsúly« czímű értekezés irányában. U. o. 341—351. 396—406. l.

1015. *Brassai Sámuel.* Védjük nemzeti nyelvünket. Erdélyi muz.-egyl. kiadv. VI. köt. 250—267. 322—343. l.

1016. *Brázay.* A Miatyánk magyar szövegének nyelvtani alakulása négy század befolyása alatt. Magy. Állam. 93. sz.

1017. *Danielovics K.* A mondat. Válasz Balassa I.-nak. Phil. Közl. 188—191. l. Balassa I. válasza. 191—192. l.

1018. Deák Ferenc a göcseji nyelvjárásról. Nyelvör. 126—129. l.

1019. *Duka Tivadar.* Néhány szó az idegen neveknek magyar helyesírásához. Vasár Ujs. 17. sz.

1020. *Fialovszki Lajos.* Honosodó idegen szók írásáról. Phil. Közl. 537—550. l. — Nemzet. 106. 107. sz.

1021. *Findly H.* Hogy is mondják ezt magyarul? Röv. ism. Egyetértés 33. sz. és Főv. Lap. 24. sz.

1022. *Fischer Károly Lajos.* A hun-magyar írás és annak fennmaradt emlékei Budapest 1889. (8-r. 105 l.) 3 frt.

1023. *Fülöp Adorján, dr.* Az ikerszók. Erdélyi muz.-egyl. kiadv. VI. köt. 68—82; 160—179.

1024. *Jacobi Gyula.* Komjáthi Benedek sz. Pál levelei. Nyelvőr. 308—317. 356—365; 406—416. 443—453. 490—500. 534—545. l. Különnyomatban is megjelent.

1025. *Joannovics György.* A hangsúly. U. o. 61—68. 100—113. 153—160. 200—212. 249—262;

1026. *Joannovics György.* Szórend és hangsuly. U. o. 545—552. l.

1027. *K. Mártonffy Imre.* Magyar nyelvi hibák. Értekezés. Kecskemét. 3. 7. 9. sz.

1028. *Maurer János* és *Zsingor Mihály.* Magyar-német tornaszótár. Budapest, Nagel Otto, 1889. (16-r. 63 l.) 30 kr.

1029. *Túri Mészáros Ist.* Tájszótár-mutató. Phil. Közl. 52—62. l.

1030. *Nagyszigethi Kálmán.* Pótlék a nyelvtörténeti szótárhoz. Nyelvőr. 33—38. 85. l.

1031. *Nagyszigethi Kálmán.* Magyarnak Pécs, németnek Bécs. U. o. 97—100 l.

1032. *Pál Antal.* A Döbrentei-codex nyelvi sajátságai (Gyulafehérvári főgym. 1888/9 ért.)

1033. *P. Rácz Soma.* Állapothatározó és attributum (Zombori főgymn. 1888/9 ért.)

1034. *Reményi E.* A magyar nyelv. stb. Ism. Balassa Józs. Phil. Közl. 498—499. l.

1035. *Schuchardt Hugó.* A magyar nyelv román elemeihez. Nyelvőr. 385—396. 433—442. 481—490. 529—534. l.

1036. *Simonyi Zsigmond.* A magyar nyelv. A művelt közönségnek. I. köt. A magyar nyelv élete. II. köt. A magyar nyelv szerkezete. Budapest, Akadémia 1889. (8-r. VIII, 301. + VIII. 362. l.)

1037. *Simonyi Zsigmond.* A magyar nyelv apologiája. Budap. Szemle. 68. köt. 1—12. l.

1038. *Simonyi Zs.* Kombináló szóalkotás. Nyelvőr 1—8. l.

1039. *Simonyi Zsigm.* A tárgyas ragozásról. U. o. 553—559. l.

1040. *Steuer János.* A székely nyelv hangjai. Ism. Balassa Józs. U. o. 76—79. l.

1041. *Steuer János.* Oláhos fordulatok a székely beszédben. Nyelvőr. 11—13. l. Baló József megjegyzése. U. o. 129—132 l.

1042. *Steuer János.* Még egyszer «az oláh hatás.» U. o. 172—176 l.

1043. *Steuer János.* Az elbeszélő mult idő használatához. U. o. 80.l.

1044. *S. Szabó József.* Gömöri nyelvsajátságok. Nyelvőr. 139. l.

1045. *Szarvas G.* és *Simonyi Zs.* Lexicon linguæ hungaricæ ævi antiquioris. — Magyar Nyelvtörténeti szótár a legrégibb nyelvemlékektől a nyelvujításig. A magyar tud. Akadémia, megbizásából szerkesztették. — I. kötet. A—J. Budapest, Hornyánszky V. 1889. (4-r. XXXIII, 1654 hasáb). 10 frt. Ism. Balassa Józs. Phil. Közl. 66—68. l. és Ung. Rev. 110—122. l. Békesi. Kalauz a nevelőokt. terén. 197—210 l. Tanáregyl. Közl. XXII. köt. 150. l. — Alexi György. Kölcsey-egyl. évkönyve. VI. 94—101. l.

1046. *Szarvas Gábor.* Egy betü hang nélkül. Nyelvőr. 29—32. l.

1047. *Szarvas Gábor.* A pótolhatatlanok. U. o. 49—61. l.

1048. *Szarvas Gábor.* Nyelvünket ne bántsátok, azt nem hagyjuk! U. o. 69—76. l.

1049. *Szarvas Gábor.* A kik a magyar nép nyelvében beszélnek. U. o. 165—172. l.

1050. *Szarvas Gábor.* A nyelvgazdagodás. U. o. 269—273. l.

1051 *Szarvas G.* Egy legjelesebb magyar-író. U. o. 318-327. Prém J. Quisisana-fordítását ismerteti.

1052. *Szvorényi József.* A magyar nép eszejárása és eszmeköre, közmondásaiban s egyéb elmeműveiben elétüntetve. (Egri főgym. 1888/9 értes.).

1053. *Takács István.* Egy nagy magyar nyelvtan ügyében. Phil. Közl. 111—125 l.

1054. *Vietórisz József.* Nyelv és divat. Főv. Lap. 339. sz.

1055. *Winkler Herm.* Deutsch und Magyarisch. Ung. Rev. 11—24. l.

1056. *Zolnai Gyula.* Egri nyelvsajátságok. Nyelvőr. 16—25.

Egyes szókról.

1057. *Aggastyán.* Négyesy L. Nyelvőr. 26. l. Steuer J. U. o. 81. l.

1058. *Agostyán.* Vasverő R. U. o. 82. l.

1059. *Ajang.* Finta Fer. U. o. 81. l.

1060. *Ara.* Szarvas Gábor. U. o. 132—135. l.

1061. Barna Eszter csókjából beérni. M. B. Bud. Szemle. 57. köt. 157. l.

1062. *Bécs.* Kovács Kálm. Nyelvőr. 180. l.

1063. *Béke (békesség) Nyugalom* (nyugodalom, nyugvás, nyugovás, nyugság). Bélteky Kálmán. U. o. 9—10. l.

1064. *Bolond kocsi.* Balassa József. U. o. 565. l.

1065. *Csámesz.* Szarvas G. U. o. 522. l. — Jaksics L. Gulyás J. U. o. 565—567. l.

1066. *Dal.* Szarvas G. és Szinnyei J. U. o. 518. l.

1067. *Dédelget.* Szarvas G. U. o. 145—152. l. — Németh A. U. o. 460. l.

1068. *Döntő magyarok.* (Dentumoger). Szarvas G. U. o. 464. l.

1069. *Döröcköl.* Szarvas G. U. o. 366. l.

1070. *Égni.* Steuer Ján. U. o. 329. l.

1071. *El kell menjek.* Steuer J. U. o. 517. l.

1072. *Erősen.* Steuer János. U. o. 328. l.

1073. *Esernyő.* Steuer János. U. o. 328. 515. l.

1074. *Ezënten.* Csapodi J. U. o. 513. l.

1075. *Fajtól.* Porcs Ján. U. o. 514. l.

1076. *Fecstéj.* = colostra. Porcs Ján. U. o. 514. l.

1077. *Fogad. Igér.* (igérget). Bélteky K. U. o. 10. l.

1078. *Folytán.* — L. 1091. sz. a.

1079. *Foncsika* Baló Józs. U. o. 511. l. — Albert J. U. o. 560. l.

1080. *Franc, francu, francur.* Steuer János. U. o. 179. 225—227. l.

1081. *Gőzü.* Szarvas G. U. o. 136—137. l.

1082. *Gyakorság.* l. 1086. sz. a.

1083. *Gyerekvány.* Szarvas G. U. o. 273. l.

1084. A *gyopár* szó a székely nép ajkán. Imre D. Term. tud. közl. 83. l.

1085. *Gyürü.* Hollósi R. Nyelvőr. 461. l. — Józsa J. U. o. 511. l.

1086. *Hattyja. Dal. Lak. Meny. Gyakorság.* Szinnyei Józs. U. o. 517. l.

1087. *Horog*. Csapodi J. U. o. 514. l.
1088. *Hűlajtó*. Steuer János. U. o. 179. l.
1089. *Kell hogy*. Veress Ign. U. o. 561—563. l.
1090. *Kereskedik*. Porcs J. U. o. 514. l.
1091. *Kisérel. Kérel. Folytán. Tű füle*. Simonyi Zs. U. o. 509. 510. l.
1092. *Közvetetlen* vagy *közvetlen*. Szarvas Gábor. U. o. 229—231. l.
1093. *Kujon*. Porcs J. U. o. 514.
1094. *Küszöb*. Vajjon «kűszüb» volt-e a «küszöb»? Steuer Ján. U. o. 81. l. — Németh Ambr. U. o. 132. l.
1095. *Lábbító*. Porcs J. U. o. 515. l. — Gulyás J. U. o. 567. l.
1096. *Lak*. Szarvas G. és Szinnyei J. U. o. 517. 519. l.
1097. *Langász, láz*. Szarvas G. U. o. 522.
1098. *Látszik, tetszik, rémlik*. Bélteky Kálmán. U. o. 122—124. l.
1099. *Lépcel*. Szarvas G. U. o. 463. l.
1100. *Lét* vagy *létel*. Szarvas G. U. o. 467. l.
1101. *Magas, nagy, szálas*. Bélteky Kálmán. U. o. 124—125. l.
1102. *Marhasózás*. Szarvas G. U. o. 468; Gulyás Istv. U. o. 512. 513. l.
1103. *Méltoztatik*. Szarvas Gábor. U. o. 563—565. l.
1104. *Meny*. — l. 1086. sz. a.
1105. *Mindnyájunkat érhet* v. *érheti a baj*. Szarvas G. U. o. 519. l.
1106. *Mondúr*. Steuer J. U. o. 366. l.
1107. *Monnó*. Szamosi G. U. o. 38. l.
1108. *Mustra*, Nagyszigethi K. U. o. 329. l.
1109. *Nádra*. Szarvas G. U. o. 135. l.
1110. *Nemtő*. Szarvas G. U. o. 461—463. l.
1111. *Nyám*. Steuer J. U. o. 283. l.
1112. *Nyilván*. Steuer János. U. o. 28. l.
1113. *Pánk*. Szarvas G. U. o. 521. l.
1114. *Pernye*. Porcs J. U. o. 515.
1115. *Pirkó*. Szarvas G. U. o. 274—276. l.
1116. *Póka*. Porcs J. U. o. 515.
1117. *Rögöl*. Csapodi J. U. o. 513. l.
1118. *Részesitjük vagy részesítünk?* U. o. 466. l.
1119. *Safarina*. Szarvas G. U. o. 367. l.
1120. *Sérigál*. Porcs J. U. o. 515.
1121. *Stömp*. Porcs J. U. o. 515.
1122. *Sulyt fektet*. Steuer J. U. o. 516.
1123. *Szállok az úrnak!* Nagyszigethi K. és Szarvas G. Nyelvőr. 177. 178. 276—283. és 464—466. l. — Szvorényi J. U. o. 224. l.
1124. *Századbeli vagy századnál?* Szarvas G. U. o. 469. l.
1125. *Szőnyeg*. Steuer Ján. U. o. 178. l.
1126. *Szőnyegre hozatott*. Szarvas Gábor. U. o. 132.
1127. *Tű füle*. l. 1091. sz. a.
1128. *Tüzet tenni*. Steuer J. Nyelvőr. 365. l. — Józsa J. U. o. 511—512. l.
1129. *Úgy is*. Csapodi J. U. o. 513. l.
1130. *Űz és üldöz*. Király Károly. U. o. 460. l.
1131. *Valal*. Szarvas G. U. o. 135. l.
1132. *Zárójel*. Csomár Istv. és Szarvas G. U. o. 28. l.
1133. *Zsibvásár*. Porcs J. U. o. 515. l.

5. Iskolakönyvek.

1134. *Balassa József, dr.* Kereskedelmi zsebszótár. I. Német-magyar rész. Kereskedelmi középiskolák és akadémiák használatára. Összeállította —. Székesfehérvár, Singer E. (16-r. 174. l.) 1 frt. —. II. rész. (16-r. 158 l.) 60 kr.

1135. *Boros Gábor, dr.* A magyar nemzeti irodalomtörténet vázlata. 6. javított kiadás. Budapest, Lampel R. 1889. (8-r. 144, 433. V. l.) 2 frt.

1136. *Böngérfi János.* Vezérkönyv a magyar fogalmazás tanításához. Budapest, 1889. (8-r. 194 l.) 1 frt. 40. Ism. Isk. Szemle. (Csurgó) 15. sz. Szerző válasza. U. o. 17. sz.

1137. *Dallos J.* Praktischer Lehrgang zur schnellen und leichten Erlernung der ungarischen Sprache. Nach Dr. Fr. Ahn's Lehrmethode. I. Theil. 66. von L. Torkos und Dr. Sigm. Sonnenfeld umgearbeitete Auflage. Budapest, Lampel R. 1889, (8-r. 158 l.) 36 kr.

1138. *Füredi Ignác.* Magyar-német és német-magyar szótár. I. rész. Magyar-német. II. rész. Német-magyar. Budapest, Méhner V. é. n. (1889.) (8-r. 622. és 564. l.) 1—1 frt. —. Magyar-német és német-magyar zsebszótár. I. II. rész. (U. o.) (16-r. 391. 352. l.) 60—60 kr.

1139. *Gergely Lajos.* Magyar helyesírástan. Tanodai és magán használatra. 2. olcsó kiadás. Kolozsvár, Stein J. 1889. (8-r. 134 l.) 40 kr.

1140. *Góbi Imre.* Poétika. A költői műfajok ismertetése. Gymnásiumok és reáliskolák használatára írta és olvasókönyvvel ellátta. — Budapest, Franklin-t. 1889. (8-r. 304. l.) 1 frt 40 kr. — Ism. Albert J., Ev. Egyh. és Iskola. 42. sz.

1141. *Gööz József* és *Tóth S.* Magyar olvasókönyv. A polgári fiuiskolák első osztálya számára. Pora Ferencz. polg. isk. igazgató közreműködésével szerkesztették —. Budapest, Lampel R. 1889. (8-r. 204. l.) 60 kr.

1142. *Gyulay Béla.* Magyar olvasókönyv nyelv- és irálytani feladványokkal. I. rész. A polgári és felső népiskolák I. és hasonló czélú intézetek megfelelő osztályai számára. Budapest, Kókai L. 1889. (8-r. 159 l.) 70 kr. —. II. rész. A polgári és felső népiskolák II. osztályai számára. U. o. (8-r. 170. l.) 70 kr.

1143. *Ihász Gábor* magyar nyelvtana a középiskolák használatára. Átdolgozta Barbarics Róbert. 26. kiad. Budapest, Lampel R. 1889. (8-r.) 247. l. 1 frt.

1144. *Király Pál.* Magyar nyelvtan. I. II. rész. Budapest 1887—88. Ism. Molnár Sándor. Tanáregyl. Közl. XXII. évf. 111—113. l.

1145. *Korda Imre.* Stylistika és verstan. A gymnásiumok és reáliskolák IV. osztálya számára. Halas, Práger F. 1889. (8-r. VIII. 184 l.) 1 frt. 20 kr. — Ism. Protest. Közl. 266. 274. l.

1146. *Névy László.* Magyar kereskedelmi levelező. Az alsófoku keresk. iskolák számára Budapest, Kókai L. 1889. (8-r. 115 l.) 80 kr.

1147. *Névy László.* Olvasókönyv az alsófokú kereskedelmi iskolák számára. II. rész. Budapest, Kókai L. 1889. (8-r. 239 l.) 1 frt. 20 kr.

1148. *Novák Sándor.* A magyar nemzeti irodalom ismertetése a polgári- és felsőbb leányiskolák IV. osztálya számára. 2-ik javított kiadás. Budapest, Kókai L. 1889. (8 r. VI, 236. l.) 1 frt. 20 kr.

1149. Magyar nemzeti olvasókönyv. I—V. kötet. Ism. Jancsó Ben. Közokt. Szemle. 351—354. l.

1150. *Pollácsek Móric.* Theoretisch-practische Unterrichts-Briefe zur Erlernung der ungar. Sprache. (Nach Rosenthal's Meisterschafts-System.) Hauptsächlich für den »Selbstunterricht«. 15 Briefe. Budapest, Grimm L. 1889. 4 frt.

1151 *Riedl Frigyes.* Poetika és poetikai olvasókönyv. Budapest, Lampel R. 1889. (8-r. 218. l.) 1 frt. 40 kr.

1152. *Samarjay Carl, dr.* Praktische Anleitung zur schnellen und leichten Erlernung der ungarischen Sprache nach Dr. P. Ahn's bekannter Lehrmethode. I. Cursus. Budapest, Lauffer V. 1889. (12-r. 120 l.) 42 kr.

1153. *Simonyi Zsigmond.* Kis magyar nyelvtan. 1. 2. oszt. 5 kiad. 1886. Ism. Szabó Józs. Sárosp. Lap. 50. sz.

1154. *Szántó Kálmán.* Irály- és költészettan polgári fiu- és felsőbb leányiskolák használatára. 2. átdolgozott kiadás. Budapest, Franklin t. 1889. (8-r. 111 l.) 60 kr.

1155. *Szinnyei József.* Rendszeres magyar nyelvtan. A középiskolák 3. osztálya számára és magánhasználatra. 3. lényegében változatlan kiadás. Budapest, Hornyánszky V. 1889. (8-r. 201 l.) 1 frt. 20 kr.

1156. *Tomor Ferencz* és *dr. Váradi Antal.* Magyar olvasókönyv a középiskolák II. osztálya számára. 4. kiadás. Budapest Lampel R. 1889. (8-r. 218 l.) 1 frt.

1157. *Udvarhelyi Gyula.* Magyar nyelvtan. Polgári és felső népiskolák számára. Budapest, Franklin t. 1889. Ism. Isk. Szemle (Csurgó). 12. sz.

1158. *Vajda Pál.* Rondirás. Góth, fraktúr és modern betűminták. Budapest. é. n. (8-r.) 40 kr. Ism. Kolacskovszky Sz. Tanáregyl. Közl. XXII. évf. 114—116. l.

1159. *Versényi György, dr.* Poétika a költői műfajok elmélete, megfelelő olvasmányokkal. Reáliskolák 6. és a gymn. 7. osztálya számára Budapest, 1889, (8-r. 324 l.) 2 frt.

VIII. Klasszikus nyelvek s irodalmak.

1. *Általános irányú dolgozatok.*

1160. *Abday Asztrik.* Az imádság és átok a görögöknél és rómaiaknál. (Komáromi kath. gymn. 1888/9 értes.)

1161. *Böhm János.* A rabszolgaság az ó-korban. Eger. Érs. lyc.-ny. 1889. (8-r. 85. l.) 50 kr.

1162. *Gerber Sándor.* A varázslat a görögöknél és rómaiaknál. Salon. XII. köt. 317—324. l.

2. *Görög történet s régiségek.*

1163. *Bournáz Ernő.* Az olympiai játékok. (Brassói kath. főgym. 1888/9. ért.)

1164. *Giesswein Sándor.* Az egyiptomi eschatologia befolyása a görög mythusra és bölcselkedésre. Magy. Állam. 270. sz.

1165. *Klincsek Józs.* A hellének testgyakorlatairól. Ism. Némethy G. Phil. Közl. 159 l.

1166. *Kohlbach Bertalan.* Adalék a görög nyelv kiejtésének történetéhez Phil. Közl. 774—781. l.

1167. La nécropole de Myrina. Ism. Irmei Fer. Arch. Ért. 427—435. l.

1168. *Nosz Gusztáv.* A görög drámáról. (Eperjesi ág. ev. főgymn. 1888/9. ért.)

1169. *Pecz Vilmos.* A görög tragédia. I. köt. A görög tragédia története. Budapest, Akadémia 1889 (8-r. 383 l.) 2 frt 40 kr. — Ism. K. B. P. Napló. 300. sz. — Egyetértés. 275. sz.

1170. *Pecz V.* A legújabb ásatások Görögországban. Phil. Közl. 695.

1171. *Szilágyi István.* I. A görögök nevelési rendszere. II. A spártaiak nevelési rendszere. Máramar. Tanügy. V. évf. 5. sz.

1172. *Takáts Menyhért.* Az eleusisi mysteriumok. (Kassai főgymn. 1888/9 értes.)

3. Görög irodalom.

1173 **Aischylos.** *Hegedüs István.* Bevezetés Aiskhylos «Orestiá»-jához. Phil. Közl. 337—351.; 444—471.; 519—536. 651—665.

1174. *Schmidt Márton.* Adalékok egy Aeschylus-életrajzhoz. Phil. Közl. 1—37.

1175. A «Perzsák» fordítója. Főv. lap. 355. sz.

1176. **Anakreon.** — *Hittrich Ödön.* Az anakreoni dalokhoz. Phil. Közl. 417—424. l.

1177. *Hittrich Ödön.* Középkori görög keresztény anakreontikusok. Phil. Közl. I. Pótköt. 1—82. l.

1178. **Anthologia.** — Görög Anthologia. XIV. 126. Ford. P. T. E. Phil. Közl. I. Pótköt. 82. l.

1179. Görög Anthologia V. 27. Rufinustól. Ford. P. T. E. Phil. Közl. I. pótköt. 127. l.

1180. *P. Thewrewk E.* Görög anthologia. VII. 429. Phil. Közl. 161. l.

1181. **Aristophanes.** — *Hegedüs István.* A görög szellem és Aristophanes. Főv. Lap. 47. sz.

1182. **Aristoteles.** — L. 1204. sz. a.

1183 **Euhemeros.** — *Euhemeri* reliquiæ. Collegit, prolegomenis et adnotationibus instruxit Geyza Némethi. (Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből. XIV. köt. 11. sz.) Budapest, Akadémia. 1889. (8-r. 103. l.) 60 kr.

1184. **Euripides.** — *Szamosi János.* Medea a világirodalomban. I. Euripides és Medea cz. tragœdiája. II. Medea Senecánál, Corneillenél, Klingernél. III. Soden, Grillparzer, Legouvé. Erdélyi muz.-egyl. kiadv. VI. köt. 110—121. 187—205. 283—302.

1185. **Herodotos.** — *Herodot.* Ford. dr. Télfy Iván. III. füzet. II. könyv. 26—151. fejezet. (Hellen remekírók magyar fordításban. 23. köt.) Budapest Lampel R. 1889. (16-r. 193—288 l.) 40 kr.

1186. *Fröhlich Róbert.* Herodotos pontosi útja. (Budapesti ág. ev. főgym. 1888/9. ért.)

1187. **Homeros.** — *Homeros* Iliása. Magyarázta és bevezetéssel ellátta Veress Ignác. I. füzet. I—III. ének. 2. kiadás. (Görög és latin remekírók gyüjteménye. 27.) Budapest, Lampel R. 1889. (8-r. XXXII. 112 l.) 40 kr.

1188. *Homer* Odysseája. II. füzet. IV. ének 259—VIII. é. 423 v. Fordította Télfy Iván dr. 2. kiadás. (Hellen remekírók magyar fordításban. 14.) Budapest, Lampel R. 1889. (16-r. 73—168. l.) 40 kr.

1189. *Csengeri J.* Jegyzetek Homeros Iliasához. 1888. Ism. Weiss R. Phil. Közl. 385—389. l. Csengeri válasza. U. o. 621—624. l.

1190. *Csengery János, dr.* Jegyzetek Homeros Odysseiájához. A homerosi nyelv fő sajátságainak összefoglalásával. Budapest, Eggenberger, 1889. (8-r. 198 l.) 1 frt. 20 kr. Ism. Hóman Ottó. Phil. Közl. 797. l.

1191. *Csengeri János.* Párhuzamos idézetek az Odysseiához. Phil. Közl. 125—129.; 217—221. l.

1192. *Gergye Lénárt.* A homerosi kor kosmographiája. (Esztergomi főgym. 1888/9 ért.)

1193. *K. p.* (Szabó István). Mózes nyomai Homernál. Budapest, 1889. (8-r. 18 l.)

1194. *Szarvas Gábor.* Hasonlíthatatlan gyöngyök. Nyelvőr. 217—223. l. Ismerteti Télfynek Homeros-fordítását.

1195. *Várkonyi E.* Homérosz kedélyvilága. Ism. Weiss R. Phil. Közl. 397—399. l.

1196. *Weiss Rezső.* A homerosi háznak néhány alkotórészéről. Phil. Közl. 38—49. l.

1197. *Weiss Rud.* De digammo in hymnis Homericis quaestiones. Phil. Közl. I. pótköt. 369 -431. l.

1198. — L. 1262. sz. a. is.

1199. **Longos.** – *Longos.* Daphnis és Khloé. Ism. Magyarság. 49—53. sz.

1200. **Lukianos.** — Kallimachos sírverse. Ford. Szabó J. Sárosp. Ifjus. Közl. 5. sz.

1201. **Mimnermos.** — Panasz (Hideg verejték fut . . . .) Ford. Szabó Józs. Sárosp. Ifjus. Közl. 5. sz.

1202. **Philo.** — *Arnim, H. v.* Quellenstudien zu Philo v. Alexandrien. 1888. Rövid ism. Phil. Közl. 413.

1203. **Plato.** — *Szamosi János, dr.* Jegyzetek a Platon műveiből való szemelvényhez. Gymnasiumok használatára. Bpest, Eggenberger, 1889. (8-r. 134 l.) 80 kr. Ism. Hóman O. Phil. Közl. 799. l.

1204. *Szilvek Lajos, dr.* Plátó vagy Aristoteles? Bölcseleti folyóirat 3. 4. füz.

1205. **Simonides.** — 1. Intés (Mulandó minden . . . .); 2. A 300 spártai sírverse. Ford. Szabó J. Sárosp. Ifjus. Közl. 5. sz.

1206. **Sophokles.** — *Cserei József.* Sophokles Oedipus királyáról. (Lévai kegy. r. főgymn. 1888/9 ért.)

1207. *Czörek Frigyes.* A Labdakidák Sophoklesnél. (Bajai kath. főgymn. 1888/9 ért.)

1208. — L. 1586a. sz. a. is.

1209. **Theokritosz.** — II. pásztorkölteménye. A kuruzslók. Ford. Hegedüs Istv. Magyarság. 26. sz.

1210. **Thukydides.** — *Hunfalvy Pál.* Thukydides. Bud. Szemle. 60. köt. 321—356. l.

1211. **Népköltészet.** — *Erődi Béla.* A fülmile panasza. Új-görög népköltési gyüjteményből. Bud. Szemle. 60. köt. 80. l.

1212. *Erődi Béla.* A szarvasünő. Uj-görög népköltemény. Ford. —. Magyarság. 18. sz.

1213. **Nazianzi G.** Himnosz prosz Chrisztosz. Görögből ford. Máthé Miklós. Magy. Állam. 154. sz.

1214. *Nazianzi G.* Eisz Theon. Görögből Máthé Miklós. Szépirod. kert. 39. sz. — Halál előtt. U. o. 41. sz. — Búsongás. U. o. 45. sz.

4. Görög nyelvtanok s olvasókönyvek.

1215. *Magvald József, dr.* Görög gyakorló- és olvasókönyv Xenophonból. 1888. Ism. Köpesdy S. Tanáregyl. Közl. XXII. évf. 378—379. l.

1216. *Roseth Arnold.* Görög alaktan a homerosi nyelv alapján iskolai használatra. Budapest. Eggenberger, 1889. (8-r. 104 l.)

1217. *Schenkl Károly, dr.* Görög elemi olvasókönyv Curtius görög nyelvtanához. A 13. eredeti kiadást fordította dr. Ábel Jenő. 2. kiadás. Budapest, Lampel R. 1889. (8-r. 263 l.) 1 frt. 40 kr.

1218. *Szinyei E.* Görög nyelvtan. 1888. Ism. Dr. Gyomlay Gy. Tanáregyl. Közl. XXII. évf. 446—449. l.

5. Római történet s régiségek.

1219. Az acta fratrum arvalium új töredéke. Phil. Közl. 761.

1220. *Bozóky Alajos, dr.* Felolvasások Rómában. Nagyvárad. 284—287. sz.

1221. *Burány Gergely.* A rómaiak házasságkötése. Vasmegy. rég. egyl. évk. 15. 16. évf.

1222. *Cagnat M. R.* Cours élémentaire d'épigraphie latine. Ism. F. R. Arch. Ért. 435—437. l.

1223. *Edelmann Otto.* Róma topographiája. (Nagy-becskereki főgym. 1888/9 ért.)

1224. *Farkas Józs.* Titus Flavius Vespasianus. (Kolozsvári kath. főgym. 1888/9. ért.)

1225. *Finály Henrik.* Ujságok a régi Rómában. Erdélyi muz.-egyl. kiadv. VI. köt. 97—109. l.

1226. *Fodor Gy.* M. Minucius Felix Octaviusa. Ism. Némethy G. Phil. Közl. 83—84. l.

1227. *Hübner Emil, dr.* Römische Epigraphik. 1886. Ism. Fröhlich R. Arch. Ért. 76—79. l.

1228. *Keil Alajos, dr.* Császári főhivatalnokok Rómában. P. Napló. 212. 214.

1229. *Kocsner Józs.* A régi római vízvezetékek. (Beszterczebányai főgym. 1888/9 ért.)

1230. *Kotunovich Sándor.* A közegészségügyi intézmények a régi Rómában. (Nagyváradi kath. főgym. 1888/9 ért.)

1231. *Lázárné Kasztner* Janka. Családi élet a rómaiaknál. Nemz. Nőnevelés. 178—183; 229—236. l.

1232. *Széchy Károly.* Nero és a keresztények. Prot. Közl. 283. 290. 299. l.

1233. *Vajda Károly, dr.* Marcus Aurelius. (Fehértemplomi főgymn. 1888/9 értes.)

6. Latin irodalom.

1234. **Boëthius.** — *Kádár Ambrus, dr.* Boëthius bölcseleti hatása. Bölcseleti folyóirat. 3. 4. füz.

1235. **Cato.** — *Némethy Géza.* Cato párverseinek magyarországi kiadásai és fordításai. Phil. Közl. 97—110; 202—217. l.

1236. *Némethy Géza.* Ad vs 4. L. III. distichorum Catonianorum. U. o. 769. l.

1237. *Némethy G.* Spicilegium criticum in distichis Catonianis. Phil. Közl. I. pótköt. 128—144. l.

1238. **Catullus.** — *Wirth Gyula.* Egy hang a Lesbia-kérdés jelen állásához. Ism. Dr. Csengeri J. Phil. Közl. 244—247. l.

1239. **Cicero.** — *Cicero.* De Imperio Cn. Pompei. Pro P. Sulla, Pro P. Sestio. Ford. és magyarázta dr. Némethy Géza. V. füzet. (Tanulók könyvtára. 50 füzet.) Pozsony, Stampfel é. n. (1889) (16-r. 257—318 l.) 30 kr.

1240. *Cicerónak.* M. T. —, első, második és tizennegyedik Philippicája. Magyarázta Jánosi Boldizsár. (Jeles írók iskolai tára. 33.) Budapest, Franklin t. 1889, (8-r. 171. l.) 50 kr.

1241. *Bódiss Jusztin.* Hat év (63—57 Kr. e.) Cicero életéből. (Győri kath. főgym. 1888/9 ért.)

1242. **Festus.** — *Festi* (Sexti Pompei —). de verborum significatu quae supersunt cum Pauli epitome, edidit Aemilius Thewrewk de Ponor. Pars I. Budapest, Akadémia 1889. (8-r. VIII, 631 l.) 3 fr. 80 kr. — Ism. dr. Pruzsinszky János. Nemzet. 320. sz.

1243. **Firmicus.** — *Némethy Géza.* Quaestiones de Firmico Materno astrologo. Budapest, Lampel R. 1889. (8-r. 33 l.) 30 kr.

1244. **Horatius.** — *Lázár István.* Horatius olvasása. Tanáregyl. Közl. XXII. évf. 96—102. l.

1245. *Medgyesi L.* Horatius II. epodusának tárgyalása. Ism. Vietórisz Józs. Phil. Közl. 157—159. M. és V. válasza. 508—512. l.

1246. *Pruzsinszky János.* Horatius vagy Horácz? Phil. Közl. 561—569. l.

1247. — L. 309. sz. a.

1248. **Juvenalis.** — *Irmei Ferencz.* Juvenál. (Egyetemes könyvtár. 23. füz.) Győr Gross G. 1889. (16-r. 49 l.) 10 kr.

1249. *Irmei Ferencz.* Egy ókori szatirikus. P. Napló. 158. 161. 164. 167. sz.

1250. *Urbán J.* Juvenalis. Paedagogiai értekezés. Felolvastatott a hódmezővásárhelyi esperességi kerület tanítói gyűlésén. Szeged, Várnai L. 1889. (8-r. 15 l.) 20 kr.

1251. **Livius.** *Livii* T. ab urbe condita libri. Edidit Stephanus Dávid Vol. I. Libros XXI—XXV. continens. (Bibliotheca scriptorum Graecorum et Romanorum.) Budapestini, Lampel R. 1889. (8-r. 272 l.) 80 kr.

1252. **Ovidius.** — *Ovidius (P. Naso.)* műveiből való szemelvények. II. füzet. Ford. és magyarázta Kaposssy Lucián. (Tanulók könyvtára. 49. füz.) Pozsony, Stampfel. é. n. (1889). (16-r. 65—128 l.) 30 kr.

1253. **Propertius.** — *Propertius.* III. 23. Az elveszett könyvecske. Ford. Csengeri János. Budap. Szemle. 57. köt. 124. l.

1254. **Sallustius.** — *Sallustii C. Cr.* Bellum Catilinae et bellum Iugurthinum. Ed. Guil. Pecz. (Bibliotheca scriptorum Graecorum et Romanorum curante Aemilio Thewrewk.) Budapest, Lampel R. 1889. (8-r. 120 l.) 40 kr. — Ism. Dr. Pecz V. Phil. Közl. 740—742. l. és Egyet. Közokt. Szemle. 802—805. l.

1255. *Sallustius* Catilina. II. füzet. Ford. és magyarázta Kapossy Luczián. (Tanulók könyvtára. 51. sz.) Pozsony, Stampfel. é. n. (1889) (16-r. 65—127. l.) 30 kr.

1256. **Seneca.** — L. 1184. sz. a.

1257. **Tacitus.** — *Tacitus* műveiből való szemelvények. Iskolai használatra magyarázta *Dávid István* és *Pozder Károly*. Budapest, Lampel R. 1889. (8-r. 159. l.) 1 frt. Ism. Bartal A. Phil. Közl. 735—738. l.

1258. *Tacitus* évkönyvei (Annales). II. füzet. Ford. és magyarázta dr. Fodor Gyula. (Tanulók könyvtára. 52. füzet.) Pozsony, Stampfel, 1889. (16-r. 65—128 l.) 30 kr.

1259. **Terentius.** — *Schmidt Attila.* Terentius Adolphœ .... viszonya görög archetypusaihoz. Ism. Dr. Ziehen Gy. Phil. Közl. 383—385. l.

1260. **Vegetius.** — *Némethy G.* Ad Vegetii Epit. rei milit. I. 1. Phil. Közl. 506. l.

1261. **Vergilius.** — *Vergilii P. M.* Aeneis edidit Geyza Némethy. Budapest, Lampel R. 1889. (8-r. 306 l.) 80 kr. Ism. Dr. Némethy G. Phil. Közl. 738—740. l. és Egyet. Közokt. Szemle. 800—802. l.

1261. a. Vergilius IV. eclogája. (Az aranykor) Ford. Vietórisz József. Phil. Közl. 782. l.

1262. *Gyomlai Gyula.* Párhuzamos helyek Vergilius Aeneiséből és Homeros két eposából. Phil. Közl. 725—729. l. 789. 793. l.

1263. — L. 1001. sz. a. is.

1264. **Kempis T.** Jézus Követése III. k. 20. fej. Ford. **Kálmán Kár.** Magy. Szemle. 6. sz.

1265. **XIII. Leo Pápa.** Önirta epigrammok. Ford. Kolmár Józs. Magy. Állam. 93. sz.

7. *Latin nyelvtanok* és *szótárok.*

1266. *Békési Gyula.* Alaktan. Gymnásiumok első osztálya számára. 4. lényegében változatlan kiadás. Debreczen. Csáthy K. 1889. (8-r. 172. l.) 1 frt. 20 kr.

1267. *Dávid István.* Latin synonymika (rokonértelmű szók gyűjteménye) és a latin helyesírásnak rövid vázlata. A gymnasiumok III—VIII. osztálya és a tanárjelöltek számára. A latin szótárak és nyelvtanok kiegészítéseül és az irásbeli dolgozatokhoz szükséges segédeszközül. Budapest, Lauffer V. 1889. (8-r. 76 l.) 40 kr.

1268. *Dávid István.* Latin-magyar zsebszótár. A gymnásiumok és reáliskolák számára. Budapest, Lauffer V., 1889. (8-r. VI, 524. l.) 1 frt. 80 kr.

1269. *Leffler Sámuel.* Római irodalomtörténet. A gymnasiumok felsőbb osztályai számára és magán használatra. Nyiregyháza, Tarczali D. 1889. (8-r. 93 l.) 1 frt. — Ism. Pecz Vilm. Philol. Közl. 139—143. l.

1270. *Pirchala J.* Latin mondattan reálisk. VI. oszt. számára. 1888. Ism. Dr. Pruzsinszky J. Tanáregyl. Közl. XXII. évf. 375—378. l. — Kircz Jakab. Phil. Közl. 144—146. l. Grósz Jak. U. o. 750—752. l.

1271. Proverbia metrico-rythmica. Méretes és rímes közmondások. Budapest, Athenaeum 1889. (8-r. 58 l.) 50 kr.

1272. *Schultz Ferdinánd.* Kisebb latin nyelvtana. Átdolgozta Dávid István. 5. javított, de lényegében változatlan kiadás. Budapest, Lampel R. 1889. (8-r. V. 296 l.) 1 frt. 20 kr.

1273. *Pintér Ede.* A latin igeragozás rendszere. (Kaposvári főgym. 1888/9 ért.)

1274. *Uhlárik János, dr.* Nyelvészeti tanulmány Anonymus «De gestis Hungarorum» czímű munkája felett. (Nagyszombati érseki főgymn. 1888/9 értes.) Különnyomatban is megjelent. Ism. Kiáltossy Józs. Egyh. Közl. 10. sz.

8. *Hazai ókori régiségek,*

1275. *Ádám Iván.* A peleskei épületmaradvány s a szigligeti csonka toronyról. Arch. Ért. 366—368. l.

1276. *Bella Lajos.* Újabb soproni ősleletekről. U. o. 357—366. l.

1277. *Brosteanu P.* Das Trajanische Dacien auf der Peutinger'schen Weltkarte des Castorius. Romän. Revue. 146—155. 226—231. 349—357. 697—701. l.

1278. *Budapest régiségei.* A főváros területén talált műemlékek és történelmi nevezetességű helyek leirása. Szerk. Gömöri Havas Sándor. Budapest. Nagel O. 1889. Tartalom: Bevezetés Irta Gömöri Havas S. A legújabb aquincumi ásatások. 1887—1888. Irta Kuzsinszky Bálint (8-r. 170 l.) 2 frt. 50 kr. — Ism. Fröhlich R. Arch. Ért. 425—427. l.

1279. *Burány Gergely.* Tájékoztató az őskori régészetben. Vasmegy. rég. egyl. évk. 15. 16. évf.

1280. *Csergheö Géza.* Czímerek régi hazai ötvös műveken. Arch. Ért. 223—229. l.

1281. *Csergheö u. Csoma.* Mittelalterliche Grabdenkmäler aus Ungarn. Ung. Revue. 642—664. l.

1282. *Czobor Béla, dr.* A műemlékek orsz. bizottságának működése a mult évben. Arch. Ért. 412—417. l.

1283. *Darnay Kálmán.* Etruszk bronz-edények Zalában. Tört. Rég. és néprajzi Közlem. 11. sz.

1284. *Sz. Darnay Kálmán.* A sümeghi etruszk bronz-edényekről. Arch. Ért. 258—263. l.

1285. *Darnay Kálm.* Zalamegyei bronzleletek. U. o. 176. l.

1286. *Darnay K.* Rézkori emlékek Zalamegyében. U. o. 418. l.

1287. *Drexler. W.* Aegyptische Gottheiten betreffende Inschriften Pannoniens. Ung. Revue. 267—277. l.

1288. *Drexler W.* Die Inschrift von Csiv. Ung. Revue. 350 359. l.

1289. *Dudás Gy. dr.* Onagrinum. (Római erőd a bácskai területen). Bácska. 94. sz.

1290. *Dudás Gyula.* A szegedi Szent-Döme templomról. Arch. Ért. 238—242. l.

1291. *Ebenhöch Fer.* A győri székesegyház régi flandriai kárpítja. U. o. 8—14. l.

1292. *Farkas Sándor.* Őskori leletekről Szentes vidékén. U. o. 253—258. l.

1293. *Farkas Sándor.* Alpári ősleletek. U. o. 382. l.

1294. *Fekete A.* Akvinkum. Érmelléki híradó. 23. sz.

1295. *Finály Henrik.* Az apahidai sírlelelet. Erdélyi muz.-egyl. kiadv. VI. köt. 403—423. l. Arch. Ért. 305—320.

1296. Französische Colonisten in Südungarn. A. H. Ethnol. Mitteil. 340—341. l.

1297. *Frenyo Pál, dr.* A dévaványai «Templomdomb»-ról. Arch. Ért. 53—57. l.

1298. *Fröhlich R.* Castellium Onagrinum. U. o. 98—107. l.

1299. *Gaul Károly.* Ókori kocsi helyreállítása a somodori sírlelet alapján. U. o. 193—205. l.

1300. Der Goldschatz in der Sibjeler Burg. *H. M.* Korresp. Bl. d. Ver. f. siebenb. Landeskunde. 3. sz.

1301. *Gyárfás István.* Pannonia őskeresztény emléke. Régészeti tanulmány. Budapest, 1889. (8-r. 104 l.) Ism. Pór Antal. Századok. 720—722. l. — Egyh. Közl. 14. sz. — *aa* Arch. Ért. 369. l.

1302. *Hampel.* A n. múzeum régiségtárának gyarapodása 1888. Arch. Ért. 83—87. l.

1303. *G. Havas Sándor.* Ujabb leletek és helyrajzi adatok Aquincumból. U. o. 163—167. l.

1304. *Honz W.* Ueber die Spuren der einstigen Römer-Kastelle zu Stampfen und Mast. Westungar. Grenzbote. jun. 14. sz.

1305. *Jakabffy Fer.* A jó patina kérdése. Művészi Ipar. 24—26. l.

1306. *Körér Béla.* A büngösdi aquamanile. Arch. Ért. 406—410. l.

1307. The gold bars of Kraszna. The classical Review. 1889. 4. füz.

1308. Kunsthistorischer Atlas. Ism. T. G. Arch. Ért. 372. l.

1309. *Kuzsinszky Bálint, dr.* Az ó-buda-aquincumi ásatások. Vasár. Ujs. 10. sz.

1310. *Kuzsinszky B. dr.* Római fürdők Aquincumban. U. o. 38. sz.

1311. *Kuzsinszky Valent.* Eine Medeagruppe aus Aquincum. Ung. Revue. 200—207. l.

1312. *Kuzsinszky Bálint.* Az aquincumi Medea szobor. Arch. Ért. 24—30. l.

1313. *Kuzsinszky Bálint, dr.* Hétfalusi éremlelet. U. o. 249—252. l.

1314. *Kuzsinszky Bál.* Aquincumi muzeum. U. o. 336—338. l.

1315. *Kuzsinszky Bálint, dr.* Római föliratos kövek Ó-Budán. U. o. 396—406. l.

1316. *Lakner Ambró.* A csornai leletekről. U. o. 263—267. l.

1317. *Lipcsey Józs.* A zólyomi régiségkiállítás. U. o. 339—342. l.

1318. *Lipp Wilh.* Das Gräberfeld von Fenék. Ung Revue. 65—85; 166—185. l.

1319. *Liszkay János.* A rimabrézói ág. ev. templom falfestményei. Gömör és Kishont. 21. sz.

1320. *Milesz Béla.* A tisza-füredi régiségmuzeum keletkezése és mai állapota. Tisza-Füred. 47. 48. 49. sz.

1321. *Milleker Bódog.* A rézkor emlékei Dél-Magyarországon. Tört. és rég. Értesítő (Temesvár.) 1—6. l. Patzer J. Észrevétele. U. o. 13—16. l.

1322. *Münnich Sándor.* A mahafalvai Hradiszkóról. Arch. Ért. 57—59. l.

1323. *Myskovszky V.* Felső-Magyarországi műemlékek és régiségek. 1888. Ism. L. F. Arch. Ért. 179. l.

1324. *Myskovszky Viktor.* Régi mozsarakról. Arch. Ért. 51—53. l.

1325. *Myskovszky Victor.* Serédy Gáspár emlékkápolnája. U. o. 245—249. l.

1326. *Neudeck Vilmos.* A sajógömöri várhegyről. Arch. Ért. 350—352. l.

1327. *Neudeck Gyula.* Sajógömöri éremlelet a XVI. századból. U. o. 417—418. l.

1328. *Osborne W.* Das Beil etc. 1887. Ism. T. G. U. o. 182. l.

1329. *Pecsétek.* A m. k. orsz. levéltárban .... őrzött pecsétek mutatója. Ism. Cs. Arch. Ért. 180—182. l.

1330. *Petrik Lajos.* Az erdélyi kék sgraffitos edények. Művészi Ipar. 56—60. l.

1331. *Pósta Béla.* Ujabb leletek a tószegi őstelepekről. Arch. Ért. 144—150. l.

1332. Puchó vidéki ősleletek. X. y. U. o. 287. l.

1333. *Pulszky Fr.* Tanulmányok a népvándorlás korának emlékeiről 1889. Ism. *ab.* Arch. Ért. 178. l.

1334. *Pulszky Franz.* Studien über Denkmäler der Völkerwanderungszeit. Ung. Rev. 465—479. l.

1335. *Pulszky Ferencz.* Egy avarkori fejedelmi sírlelet. Nemzet. 110. sz.

1336. *Pulszky Ferencz.* A szombathelyi fiatal Bacchus. Arch. Ért. 167—169. l.

1337. *Pulszky Ferencz.* A szilágysomlyói kincs. U. o. 233—238. l.

1338. *Pulszky Kár.* A győri alakos kárpit. U. o. 14—20. l.

1339. *Rakovszky Ferencz.* Nyitramegyei ásatásaim eredménye. U. o. 385—390.

1340. *Sándorfy Sándor.* A szomolányi (Pozson m.) őstelepről. U. o. 420 - 423. l.

1341. *Schönherr Gyula.* Történelmi kiállítás Nagybányán. U. o. 342—346. l.

1342. *Semper, dr.* Bronz-mozsarak a n. muzeumban. U. o. 132—138. l.

1343. *Sz—ő.* Az uralkodóház magyarérdekű fegyverei. U. o. 410—412. l.

1344. *Számek György.* Néhány szó az Árpádkori pénzekről. Tört.-rég. Értesítő. (Temesvár) 7—12. l.

1345. *Szelle Zsigm.* A bölcskei ásatásról. Arch. Ért. 353—356. l.

1346. *Szendrei János, dr.* Csoma József régiséggyűjteménye. II. Közl. Arch. Ért. 150- 154. l. Elejét lásd a mult évi könyvészetben.

1347. *Szendrey Ján. dr.*. A lajta-ujfalusi lelet. U. o. 230—232. l.

1348. *Sz., J.* Felső ausztriai hagymás tálak az iparművészeti muzeumban. Műv. ipar. 142—144. l.

1349. *Szendrey János, dr.* A gyűrű. Történelmi és műtörténelmi szempontból. Vasár. Ujs. 47- 49. sz.

1350. *Téglás Gábor.* Tanulmányok a rómaiak daciai aranybányászatáról. Székfoglaló értekezés, egy térképpel. (Értekezések a történeti tudományok köréből. XIV. 6. sz.) Budapest, Akadémia, 1889. (8-r. 61 l.) 40 kr.

1351. *Téglás Gábor.* Blandiana. A Peutingertábla egyik dácziai állomásának meghatározása. Nemzet. 304. esti sz.

1352. *Téglás Gábor.* Az apahidai kincslelet. Főv. Lap. 208. sz.

1353. *Téglás Gáb.* Hátszegvidéki aranyleletekről. Arch. Ért. 59—62. l.

1354. *Téglás G.* Őskori buvárlatok a Lajtán túl. U. o. 276—278. l.

1355. *Téglás G.* Római bányászat a tordai hasadék keleti torkolata felett. U. o. 289 —295. l.

1356. *Téglás István.* Őskori telep Kőhalom határán. U. o. 356. l.

1357. *Téglás Gábor.* Római kőbánya a dévai Bezsán nevű hegyen. U. o. 390—395. l.

1358. *Téglás Gábor.* Zwei neue Knochenhöhlen aus Siebenbürgen. Ausland. 19. sz.

1359. *Téglás G.* Beiträge zum Goldbergbau des vorrömischen Dacien. Ung. Rev. 260—266. 323—334. l.

1360. *Téglás Gábor* és *Király Pál.* Ujabb feliratok az erdélyi aranyvidékről. Erdélyi muz.-egyl. kiadv. VI. köt. 180—184. 357—367. l.

1361. *Teutsch G. D., dr.* Egy erdélyi kehely. Arch. Ért. 175. l.

1362. *Thallóczy Lajos.* Az Ujlakyak síremlékei. U. o. 1—8. l.

1363. *Vásárhelyi Imre, dr.* A gyermeli bronzleletről. U. o. 62—66. l.

1364. *Wosinszky Mór.* A kölesdi (Tolna m.) őstelep. U. o. 34—44. l.

1365. *Wosinszky Mór.* Lengyeli ásatások. 1888-ban. U. o. 331—335. l.

1366. *Wosinszky Mór.* Az őskorszak zsugorított helyzetű temetkezése. Magy. Állam. 181. sz.

1367. *Wosinszky Mór.* A lengyeli őstelep viszonya Görögország és Kis-Ázsia őstelepeihez. U. o. 190. sz.

1368. *Ziehen Gyula.* Medea szobor a m. n. muzeumban. Arch. Ért. 31—34. l.

1369. *Ziehen Gyula.* Antik mythologiai domborművek a nemzeti muzeumban. U. o. 154—162. l.

1370. *Ziehen Gy.* Antik mythologiai művek a n. muzeumban. U. o. 296—304. l.

IX. Germán nyelvek s irodalmak.

1. Német.

1371. *Balassa József.* A német nyelv kiejtése. Phil. Közl. 770—774. l.

1372. *Basch V.* Wilhelm Scherer et la philologie allemande. 1889. Ism. Kont Ign. Phil. Közl. 752—756. l.

1373. *Bäuerle Fer.* A germán mythologia-és mondavilágból. Ism. Petheő Lajos. Phil Közl. 756—760. l.

1374. *Bertleff A.* Beitr. zur Kenntniss d. Klein-Bistritzer Mundart. Ism. Balassa J. Phil. Közl. 499. l.

1375. *Costenoble K. L.* Aus den Burgtheater. 1818—37. Rövid ism. Phil. Közl. 184. l.

1376. Dahn's u. Marlin's Attila. Siebenb.-deutsch. Tageblatt. 4649. sz.

1377. *Dahn.* Odhin vígasza. Ism. Barang. Győri Közl. 36. sz.

1378. *Ebers Gy.* Josua. Ism. Magyarság. 53. sz.

1379. *Feist L.* Grundriss d. gotischen Etymologie. 1888. Ism. Petz G. Phil. Közl. 154—157. l.

1380. *II. Ferdinánd.* Speculum vitæ humanæ. 1589. Ein Drama. Ism. Heinrich G. Phil. Közl. 819—820. l.

1381. *Freytag Ant.* Michael Weisz, der Richter v. Kronstadt. Vaterl. Gemälde in 3 Aufzüg. Ism. F. Siebenbürg.-Deutsch. Tageblatt. 4867. sz.

1382. *Golther V.* A Wieland-mondáról. Ism. H. G. Phil. Közl. 408. l.

1383. *Grupp Rudolf.* A német tanító költők viszonya az iskolákhoz a XII. és XIII. században. Ism. H. G. Phil. Közl. 812. l.

1384. *Heine Carl.* Das Schauspiel der deutschen Wanderbühne vor Gottsched. 1889. Ism. Heinrich G. Phil. Közl. 818. l.

1385. *Heinrich Gusztáv.* A német irodalom története. II. kötet. Budapest, Akadémia 1889. (8-r. XV, 567. l.)

1386. Her és Meister-ről Grimme Fr. Ism. H. G. Phil. Közl. 408. l.

1387. *Heresi Ludw.* Buch der Laune. 1889. Ism. Abai Laj. Főv. Lap. 90. sz. — Silberstein A. Pest. Lloyd. 65. sz.

1388. *Kohut Adolf.* Bühnenkünstler und Kritiker. (Aus ungedruckten Briefen von Charlotte v. Hagn, Karl Blum, Fanny Janauschek, Mathilde Marlow, Emil u. Eduard Devrient u. A.) Pest. Lloyd. 11. sz.

1389. *Krawall* szó eredete. Phil. Közl. 767. l.

1390. *Lichtenstein U. von.* Frauendienst. Ism. H. G. Phil. Közl. 93. l.

1391. *Nagel W.* A XVIII. századi német idyllről. Ism. H. G. Phil. Közl. 813.

1392. *Neumann Fr.* A Kudrun-eposz fejlődése. Ism. H. G. Phil. Közl. 762. l.

1393. *Pausinger László.* A német helyesírásról. (Kolozsvári polg. isk. 1888/9. ért.)

1394. *Petz G.* A német *ein* használata. Phil. Közl. 694.

1395. *Pilz O.* Die Dramen der Roswitha. Rövid ism. Phil. Közl. 186. l.

1396. Rother Király. Ism. H. G. Phil. Közl. 762. l.

1397. *Scherr Johann.* Letzte Gänge. Ism. Szulik Józs. Magy. Szemle. 29. sz.

1398. *Schuller Gust.* Meister Lukas. etc. 1888. Ism. Korrespond. Bl. d. Ver. f. siebenb. Landeskunde. 3. sz.

1399. *Schwieger J.* Geharnischte Venus. 1888. Ism. H. G. Phil. Közl. 92. l.

1400. *Strnadt J.* Der Kirnberg bei Linz. Ism. H. G. Phil. Közl. 763.

1401. *Vingolf* szóról. P. G. Phil. Közl. 761. l.

1402. *Weltner Oszkár.* A tiroli passziójáték. Magy. Állam. 189. sz.

1403. *Werner Gyula.* «Farsang Weimarban». Vigj. Ism. Főv. Lap. 88. sz.

1404. *Wirth L.* Die Oster- u. Passionspiele. 1889. Ism. Heinrich G. Phil. Közl. 492—498. l.

1405. *Wolff* Hans. Der Purismus in der deutschen Litteratur des XVII. Jahrhunderts. 1888. — Rövid ism. Korresp. Bl. d. Ver. f. Siebenb. Landeskunde. 2. sz. — Phil. Közl. 93. l.

1406. *Zangemeister K.* Th. Mommsen als Schriftsteller. Rövid ism. Phil. Közl. 184. l.

1407. *Zimmerstädt F.* Der Wanderer vagy Etzel udvartartása. Ism. *H. G.* Phil. Közl. 764. l.

1408. *Ackermann* Lásd 1602. sz. a.

1409. *Ammar.* A költő óhaja. Ford. Méry Károly. Vas. Ujs. 8. sz.

1410. *Anzengruber Lajos.* Folt a becsületen. Népszínmű 3 felv. Ism. Nyári Sándor. Főv. Lap. 256. sz.

1411. *Anzengruber.* Milyen vergődés ez. Ford. Révész Ernő. Főv. Lap. 347. sz.

1412. *Attems Hartig* Zsófia grófnő. Hervad ősszel. Ford. Csillay Károly. Orsz.-Vil. 41. sz.

1413. *Baumbach.* A három vándor. Ford. Fidelis. Székesfehérv. és Vid. 24. sz. — A három toll. U. o. 48. sz.

1414. *Baumbach.* Cupidó és a halál. Ford. Hódosi Laj. Délmagyar. Közl. 87. sz.

1415. *Bodenstedt.* Vígasz. Ford. Révész Ernő. Főv. Lap. 161. sz.

1416. *Bodenstedt* verseiből. Ford. Révész Ernő. M. Salon. XI. köt.

1417. *Bodenstedt.* Barátság. Ford. W. J. Magyar. Bazár. 8. sz.

1418. Mirza Schaffy in Pressburg. (Aus Anlass des 70. Geburtstages Friedr. v. Bodenstedt's.) Pressb. Zeit. 110. sz.

1419. *Dietmar von Eist.* Elvárás. Ford. Horváth Cyrill. Phil. Közl. I. pótköt. 365. l.

1420. *Dietmar von Eist.* Szerelmi dal. Ford. Capriccioso. Kecskem. Lap. 32. sz.

1421. *Ebner-Eschenbach Marie.* *1)* Az emberiség hajója. *2)* A dal. Ford. Bury Istv. Főv. Lap. 190. sz.

1422. *Jászniqi Sándor.* Ebner Eschenbach Mária bárónő. Magy. Bazár. 15. sz.

1423. Elze Károly. (Nekr.) Phil. Közl. 336.

1424. *Br. Feuchtersleben.* Isten végzése és az elválás. Ford. Pekár Kár. Kölcsey egyl. Évk. VI. 29. l.

1425. *Gellert Ch. Fürchtegott.* Brief an Baron Cordon. Ung. Revue. 360. l.

1426. *Goethe* Hermann u. Dorothea. Magy. Harrach Józs. 1889. Ism. Dr. Schnabl R. Tanáregyl. Közl. XXII. évf. 450—452. l. — Heinrich G. Phil. Közl. 252—254. l.

1427. *Goethe.* Iphigenie auf Tauris. Erläutert v. R. Schnabl. Ism. Perényi Adolf. Tanáregyl. Közl. XXII. évf. 166—167.

1428. *Goethe* Hermann és Dorotheája I. énekének magyar fordítása Lehr Alberttől. (Budapesti ág. ev. főgymn. 1888/9. ért.) — Ism. X. Bud. Szemle. 59. köt. 488—491. l.

1429. *Goethe.* Torquato Tasso. Szomorújáték 5 felv. 4. jel. Ford. Ivánfi Jenő. Főv. Lap. 56. sz.

1430. *Goethe.* *1)* Memento. *2)* Igaz szerelem. Ford. Révész E. Salon. X. köt. 446. l.

1431. *Goethe.* Mindent egészen .... Ford. Veigelsberg Hugó. Orsz.-Vil. 16. sz.

1432. *Esterházy Sándor dr.* Goethe és a nők. Főv. Lap. 257. sz.

1433. *Faligny E.* Histoire de la légende de Faust. 1888. Rövid ism. Phil. Közl. 87. l.

1434. *Fischer K.* Die Erklärungsarten d. Goetheschen Faust. Ism. Heinrich G. Bud. Szemle. 60. köt. 157—160. l.

1435. *Haraszthi Gy.* Goethe Iphigeniájának olvasásához. Ism. Heinrich G. Phil. Közl. 78—79. l.

1436. *Hegedüs István.* Goethe és Byron Prometheusa. Nemzet. 355. sz.

1437. *Hehn Victor.* Gedanken über Goethe. I. Th. Ism. Heinrich G. Budap. Szemle. 57. köt. 313—320. l.

1438. *Kazaliczky Antal.* Faust. Goethe tragédiája. Alföld. 31. sz.

1439. *Schnabl Robert dr.* Einleitung nebst fortlaufender Erläuterung zu Goethe's Hermann und Dorothea. 2. verbesserte Auflage. Budapest Lauffer Vilm. 1889. (8-r. 82 l.) 30 kr.

1440. *Greif.* *1)* A költő kívánsága. *2)* Tanács. *3)* A szerencse; *4)* Nyugalom; *5)* Aratás előtt. Ford. Feleki Sándor. Orsz.-Vil. 50. sz.

1441. *Greif Martin.* *1)* Az első nyári fű. — *2)* Aratás előtt. Ford. Fidelis. Székesfehérvár és vid. 91. sz. *3)* A költő kivánsága. *4)* A szerencse. *5)* Emlékvers; *6)* Ut a nyugalomra, u. o. 105. sz. *7)* Őszi dal. *8)* Esti dal. u. o. 127. sz. *9)* Késő őszszel. u. o. 135. sz. *10)* Otthon mint idegen. *11)* Az ő sirja. u. o. 136. sz. *12)* Falusi temető este, u. o. 139. sz. *13)* Duna dicsérete, u. o. 155. sz.

1442. *Abai Lajos.* Grillparzer. Főv. Lap. 140. sz.

1443. *Volkelt J.* Franz Grillparzer als Dichter d. Tragischen. Röv. ism. Phil. Közl. 186. l.

1444. — L. 1184. sz. a.

1445. *Hartmann v. Aue.* Keresztes dal. 1. 2. Ford. Bartha Döme. Phil. Közl. 569. l.

1446. *Haug.* *1)* Tudós nők; *2)* Egy le-irónak; *3)* Egy orvos halálára; *4)* Szép arcz,, szép vers; *5)* Kérelem; *6)* Párbeszéd, Barátság. Ford. Révész Ernő. Salon X. köt. 446. l.

1447. *Heine.* Olyan vagy mint a rózsa. Ford. Fidelis. Székesfehérv. és vid. 9. sz.

1448. *Heine.* Egy szó. Ford. K-n A. S-l. Bácska. 54. sz.

1449. *Heine.* Dalok. I—VI. Ford. Macsolai Barna. Nyirvidék. 31. sz.

1450. *Heine.* Lágy tavaszdal. Ford. Méry Károly. Vasár. Ujs. 8. sz.

1451. *Heine.* A nyárnak heve .... Ford. Olivér. Veszprém. 36. sz.

1452. *Heine.* A mór király, ford. Spóner Andor. Budap. Szemle. 59. köt. 125. l.

1453. *Heine.* Asra. Ford. Szombathy B. Muraköz. 7. sz.

1454. *Heine.* Május. Ford. Szulik József. Magy. Szemle. 23. sz.

1455. *Heine.* Babiloni gondok. Ford. Vargha Gy. Vas. Ujs. 50. sz.

1456. *Heine.* *1)* Nem mondja .... *2)* Rí a hegedű .... Ford. Veigelsberg Hugó. Orsz.-Vil. 16. sz.

1457. *Barabás.* Heineről. Irodalmi csevegés. Győri Közl. 31. sz.

1458. *Soós Antal.* Új adatok Heine életéből. Magy. Salon. XI. köt. 728. l.

1459. L. 223. sz. a.

1460. *Hensel Lujza.* Gyermek üdvözlete a túlvilágról. Ford. Szulik Józs. Magy. Szemle. 10. sz.

1461. *Herder.* A gond gyermeke. Ford. Pekár Kár. Kölcsey egyl. Évk. VI. évf. 27. l.

1462. *Heyse.* *1)* Könnyek. *2)* Nyomorgó igazság. Ford. Méry Kár. Vasár. Ujs. 8. sz.

1463. *Hoffman.* A legnehezebb út. Ford. Anilla. Győri Közl. 152. sz.

1464. *Kästner.* *1)* Vénülő költők. *2)* A bölcseség. Ford. Révész Ernő. Salon X. köt. 446. l.

1465. *Kletke*. A fenyvesben. Ford. Perényi Istv. Műfordítások. 234. l.

1466. *Klinger*. L. 1184. sz. a.

1467. *Der von Kürenberg*. (1120—1140 körül) Dalok. 1. 2. Ford. Horváth Cyrill. Magy. Szemle. 19.

1468. *Lenau*. Találkozás-bucsuzás. Ford. Feleki Sándor. Orsz.-Vil. 35. sz.

1469. *Lenau*. *1)* Elborulás. (Egyszerre mért hallgattál úgy el?) — *2)* Intés, vágy. (Ne élj oly lázasan,...) Ford. Ivánfi Jenő. Erdélyi Hiradó. 253. sz.

1470. *Lenau*. Sásdal. Ford. Pekár Kár. Kölcsey-egyl. Évk. VI. köt. 28. l.

1471. *Lenau*. A bolygó zsidó. Ford. Perényi Istv. Műfordítások. 223—230. l.

1472. *Lenau*. A könnyek. Ford. Riesz Gáspár. M. Szemle. 30. sz.

1473. Lenau szerelmi viszonyai. Egyetértés. 250. sz.

1474. *Lessing*. Barnhelmi Minna vagy a katona-szerencse. Vígj. 5 felv. Ford. Kazinczy Ferencz, 12 képpel. Budapest, Franklin t. 1889. (8-r. 215 l.) 2 frt 40 kr.

1475. *Lessing*. Barnhelmi Minna, vagy a katona-szerencse. Vígj. 5 felv. Németből ford. Kazinczy Ferencz. (Olcsó könyvtár. 260. sz.) Budapest, Franklin t. 1889. (16-r. 191 l.) 40 kr.

1476. *Weninger László dr*. Lessing «Bölcs Náthán» ja. (Budapesti VIII. ker. főreálisk. 1888/9. ért.)

1477. *Lingg*. A lázbeteg. Ford. Fidelis. Székesfehérvér és vid. 93. sz.

1478. *Logau*. A csók; A butaság; A nők haja; Az igazság; A hős; Krisztus lejövetele; Származásunk; A tükör; Vaksi úr; A világ; Embertársaink. Ford. Bleyer Izidor. Békés 5. sz.

1479. *Logau*. *1)* Az irigység; *2)* Vagyonszerzés. *3)* Szerelmesek. Ford. Révész E. Salon. X. köt. 446. l.

1480. *Logau*. Epigrammák. Ford. Vende Ernő. Phil. Közl. 488. l.

1481. *Luthers* Fabeln. Halle. 1888. Rövid ism. H. G. Phil. Közl. 87. l.

1482. *Luther*. Erős várunk nekünk az Úr! Ford. Csengey Guszt. Prot. egyh. és isk. lap 46. sz.

1483. *Méry Károly*. Osztrák népdalok I—XIV. Budap. Szemle. 57. köt. 443—445. l.

1484. Népdal. (XIII. száz.) Ford. Vende Ernő. Phil. Közl. 683. l.

1485. A malom. (XVI. száz. német népdal.) Ford. Vende Ernő. Phil. Közl. I. pótköt. 316. l.

1486. *Pfeffel*. A rang fokozat. Ford. Dombi Lajos. Békés 46. sz.

1487. *Platen*. A buzentoi sír. Torontál. 11. sz.

1488. *Platen*. Hát eltünél ... Ford. Veigelsberg Hugó. Orsz.-Vil. 16. sz.

1489. Hasztalan törekvés. (Priamel.). Ford. Bartha F. Phil. Közl. 688. l.

1490. Raimund és a Tékozló. Pécsi Hirl. 44. sz.

1491. *Reinick*. A beteg leányka. Ford. Bleyer Izidor. Békés. 2. sz.

1492. *Reinmar der Alte*. Panasz. Ford. Horváth C. Phil. Közl. 650. l.

—

1493. *Reuchlin Johann.* Komödien. Ein Beitrag zur Geschichte d. latein, Schuldramas v. H. Holstein. 1888. Ism. Heinrich G. Budap. Szemle. 59. köt. 309—316. l.

1494. *Robert.* A publicum. Ford. Bleyer Izidor. Békés. 5. sz.

1495. *Rückert.* Salamon és a magvető. Ford. Dombi Lajos. Békés. 27. sz.

1496. *Rückert.* Takács. Ford. Szulik József. Magy. Szemle. 2. sz.

1497. *Saphir.* A «vadrózsák»-ból. *1)* Szenved, beteg a kis gyerek,... *2)* Háromfélét bajos titkolni. Ford. Fidelis. Székesfehérv. és vid. 76. 81. sz. Egy csillag. u. o. 108. sz.

1498. Saphir, M. G. und Joseph Lewinsky. Arad. Zeitg. 14. sz.

1499. *Scherer.* Még mielőtt ... Ford. Méry Kár. Orsz.-Vil. 8. sz.

1500. *Schiller Frigyes.* Die Braut von Messina. Ein Trauerspiel mit Chören. Magyarázta Dr. Bauer Samu. (Jeles irók iskolai tára 24.) Budapest Franklin t. 1889. (8-r. 163 l.) 50 kr. — Ism. Dr. Petz G. Phil. Közl. 742—750. l.

1501. *Schiller.* A vashámor. Ford. Fludorovics Zsigm. Szépirod. Kert, 31. sz.

1502. *Schiller.* 1. Indokok. 2. Méltóság. 3. Majestas populi. 3. Saját eszmény. 5. A játszó gyermek. 6. Gyászdal. 7. Az ókor dalnokai. Ford. Vargha Gyula. Budap. Szemle, 59. köt. 271—273. l.

1503. *Schiller.* A nők méltósága. Ford. Váró Ferencz. Erd. Hiradó. 302. sz.

1504. *Ödönffi Miksa.* Stuárt Mária a történelemben, St. M. Schillernél és Jászai M. St. M.-ja. Nagyvárad. 171. sz.

1505. Eine Kegelpartie bei Friedrich Schiller. Siebenb.-Deutsch. Tageblatt. 4884. sz.

1506. Schiller Ludwigsburgban. H. G. Phil. Közl. 815.

1507. — L. 486. sz. a.

1508. *Schmausz Sándor.* Roswitha. Ford. Holosnyay Irén. Bácska. 54. sz.

1509. *Seidl.* A férfi fegyverei. Ford. Endrődi Sándor. Pozsonym. Közl. 102. sz.

1510. *Soden.* — L. 1184. sz. a.

1511. *Spervogel.* Spruch. Ford. Vende E. Phil. Közl. 518. és 550. l.

1512. *Sturm.* Isten áldjon! Ford. Méry Károly. M. Szemle. 11. sz.

1513. *Sturm.* Kis kezére. Ford. Méry Kár. Orsz.-Vil. 8. sz.

1514. *Uhland.* 1. Szegény ember dala. Ford. Perényi István. Műfordítások, 231. l. — 2. Elhatározás. u. o. 232. l. — 3. Az elsülyedt korona. u. o. 233. l.

1515. *Vende Ernő.* Részlet a «Waltárius»ból. Phil. Közl. 594—596. l.

1516. *Wackernagel.* Isten segitsége. Ford. Méry Károly. Vas. Ujs. 8. sz.

1517. Weilen József. — Főv. Lap. 180. sz. — Vas. Ujs. 27. 28. sz. — Alföld. 152. sz.

1518. *Wickenburg, Gr.* A névtelenek ligete Budapesten. Ford. Pekár Kár. Kölcsey egyl. Évk. VI. köt. 30. l.

1519. *Wisbacher.* Két virág. — Vége van. — Ford. Fidelis. Székesfehérv. és vid. 93. 94. sz.

2. Svéd-norvég.

1520. *Andersen* meséi. Budapest, Lampel R. é. n.

1521. *Andersen* újabb meséi. Ford. Szép Józs. Budapest, Lampel R. é. n. — Ism. Komáromy L. Nemz. Nőnevelés. 61—63. l.

1522. Hludanára vonatkozó felirat Frieslandból. Phil. Közl. 760. l.

1523. *Hoffory J. & Schlenther P.* Dänische Schaubühne. 1888. Rövid ism. H. G. Phil. Közl. 185. l.

1524. *Ibsen Henrik.* Nóra. Szinmű 3 felv. Ford. Reviczky Gy. Először adatott a nemzeti színházban okt. 4-én. — Róla Erdélyi Hiradó 291. sz.

1525. *Kielland L. S.* Worse kapitány. Regény. Norvégből ford. Szinyei Otmár. 1889. Ism. Baráth Ferencz. P. Napló. 19. 20. sz.

1526. *Lázár Béla.* «Nora» harmadik felvonása. Főv. Lap. 276. sz.

1527. *A. Z.* Ibsen. Nora. Dráma 3 felv. P. Napló. 275. 277. 278.

1528. *Ibsen.* A kisértetek. Színmű. Főv. Lap. 45. sz.

1529. *Harden Max.* Ibsen auf der Berliner Hofbühne. Pester Lloyd. 68. sz.

1530. *Ibsen.* «A tengerről való asszony,» dráma. Ism. Salon. X. köt. 547—549. l.

1531. *Ibsen Henrik.* Költői levél. Ford. Ivánfi Jenő. Erd. Hiradó. 294. sz.

1532. *Ibsen Henrik.* 1. Az «utókor»-nak. 2. Fölégetett hajók. Ford. Ivánfi Jenő. Főv. Lap. 349. sz.

1533. *Ibsen Henrik.* Az «utókornak». Ford. Ivánfi Jenö. Magyar Szemle. 53. sz.

1534. *Ambrozovics Dezső.* Ibsen Henrik. Egyetértés 273. sz.

1535. *Székely Gy.* Ibsen. A társadalom támaszai. Főv. Lap. 296. sz.

1536. Ibsen Henrik (arczképpel). Salon. XII. köt. 331. l.

1537. *Ossián* költeménye a kelő naphoz. (Epilog.) Máthé Miklóstól. Szépirod. Kert. 24. sz.

1538. *Smith Frithjof.* A kórház kertjében festménye. Vasárnapi Ujs. 18. sz.

1539. *Svéd népdalok.* 1. Dalekarlia. Ford. Fludorovics Zsigmond. Phil. Közl. I. pótkötet. 360. l. 2. A magas észak. 3. Dal Gottlandból. U. o. 432. l.

1540. Vigfusson Gudbrand. (Nekr.) Phil. Közl. 254.

3. Angol.

1541. *Adams Flower.* Sára. Angyal a sírnál. Ford. Hegedüs Istv. Erdélyi Hiradó. 95. sz.

1542. Angol komédiások a XVII. században. H. G. Phil. Közl. 690—693. l.

1543. *Kingsland, W. G.* Robert Browning, chief poet of the age. Ism. Darvai Mór. Főv. Lap. 32. sz.

1544. *Burns.* Oh nyisd ki az ajtót! . . . Ford. Ács Zsigm. Orsz.-Vil. 24. sz.

1545. *Burns.* Senki. (A nőcském csak enyém . . . .) Ford. Kozma Andor. Főv. Lap. 4. sz.

1546. *Burns*. Fensíkon a szivem. Ford. Kőrösi Albin. Veszpr. Közl. 7. sz.

1547. *Burns*. Egy falusi szombatestéje. Ford. Kőrösi Alb. Veszpr. Közlöny. 38. sz.

1548. *Burns*. Mig Jakab el nem jön. Ford. Lévay József. Budap. Szemle. 58. köt. 289. l.

1549. *Burns*. Téli örömek. Ford. Levay József. Bud. Szemle. 60. köt. 450. l.

1550. *Burns*. Malombeli Margit. Ford. Lévay József. Föv. Lap. 176. sz.

1551. *Ribiczey Aladár*. Burns Róbert. Tanulmány. Magy. Szemle. 18—24. sz.

1551a. — Lásd 1607. sz. a.

1552. *Byron*. A sötétség. Ford. Sáfrány Kár. Veszpr. Közl. 29. sz.

1553. *Byron*. Inezhez (Childe Haroldjából). Ford. Sponer Andor. P. Napló. 355. sz.

1554. *Megyery István, dr*. Lord Byron. Életrajz-tanulmány. Budapest, Pallas-ny. 1889. (8-r. 118. l.) 1 frt 20 kr.

1555. *Popini Alb*. Byron életéből és költészetéből. («The dream» cz. költeménye alapján.) Föv. Lap. 284. 285. sz.

1556. — L. 1436. és 1607. sz.

1557. Collins Wilkie. Vasárn. Ujs. 40. sz.

1558. *Creizenach W*. Die Schauspiele der engl. Komödianten. 1889. Rövid ism. Phil. Közl. 413. l.

1559. *Csicsáky Imre*. Az erdő virágai. Ir dal. Magy. Szemle. 8. sz.

1560. *Cullen Bryant*. Az élet csermelye. Ford. Jancsó Benedek. Alföld. 297. sz.

1561. *Duka T., dr*. Grote Arthur. Nemzet. 157. sz.

1562. Elátkozott hely. Angolból dr. Hegedüs Istv. Erd. Hiradó. 302. sz.

1563. *Hemans Fel*. Egy család sírjai. Ford. Kőrösi A. Veszpr. Közl. 12. sz. — Vándormadarak. u. o. 21. sz.

1564. *Hillsdale*. Üres ház. Ford. Jászfalusi. Föv. Lap. 100. sz.

1565. *Hood, Thom*. Szép Inesz. Ford. Kőrösi Alb. Veszpr. Közl. 8. szám.

1566. Indián leánykérő dala. (The creeks bridegroom.) Angolból ford. Láncz (Hornyák) Viktor. Alföld. 156. sz.

1567. *Koltai*. Újabb angol költők. Ism. r. Bud. Szemle. 58. köt. 309. l.

1567a. *Leigh H*. — L. 1607. sz. a.

1568. *Longfellow*. 1. Excelsior. 2. Hajnali szellő. Ford. Fidelis. Székesfeh. és vid. 31. és 40. sz.

1569. *Longfellow*. Az indián vadász. Ford. Kőrösi Alb. Veszpr. Közl. 32. sz.

1570. *Longfellow*. A rabszolga a rémes mocsárban. Ford. Kőrösi Alb. Veszpr. Közl. 33. sz.

1571. *Longfellow*. Hesperus hajótörése. Ford. Kőrösi Alb. Veszpr. Közl. 48. sz. — Ford. Dux Armin. Brassó. 91. sz.

1572. *Longfellow*. A híd. Ford. Sáfrány Kár. Veszpr. Közl. 3. sz.

1573. *Longfellow*. Mad river, a fehér hegyek közt. Ford. Szász Béla. Budap. Szemle. 58. köt. 122—124. l.

1574. *Longfellow.* Nyíl és dal. Ford. Szekula Gyula. Orsz.-Világ. 13. sz.

1575. *Longfellow.* 1. A dal és nyíl. Ford. Szulik J. Magy. Szemle. 4. sz. — 2. Legjobb otthon. u. o. 5. sz.

1576. *Lowe John.* Mari álma. Ford. Kőrösi Albin. Veszpr. Közl. 14. sz.

1577. *Moore Tamás.* Letűnt Erinnek fénye. Ford. Dux Ármin. Brassó 86. sz.

1578. *Moore.* Hol temessük el . . . . Ford. Lányi Guszt. Szarvasi Ujs. 11. sz.

1579. *Poe H. E.* Valakinek a paradicsomban. Ford. Ferenczi Zolt. Erdélyi Hiradó. 63. sz.

1580. *Poe A. E.* A kisértetek palotája. Ford. Ferenczi Z. u. o. 95. sz.

1581. *Poe A. E.* To Helen. Ford. Ferenczi Zoltán. u. o. 302. sz.

1582. *Ferenczi Zoltán.* Poe A. Edgar elbeszélései. Erdélyi muz.-egyl. kiadv. VI. köt. 344—356. 440—461. l.

1583. *Scott Walter.* A tűzkirály. Ford. dr. Boros Gábor. Magyarság. 67. sz.

1584. *Scott Walter.* Költő, dalolj szerelmet. Ford. Hegedüs Istv. Magyarság 39. sz.

1585. *Shakspere.* A velenczei kalmár. Ford. Ács Zs. Uj betanulással először adták a nemz. szinházban szept. 6-án.

1586. Coleridge Shakespearéről. (Sz. D.) Föv. Lap. 29. sz.

1586a. *Csiky Gergely.* Lear és Oedipus. Alföld. 93. sz.

1587. *Esterházy Sándor, dr.* Romeo és Julia. Főv. Lap. 291. sz.

1588. *Horváth Döme.* Shakspere a magyar irodalomban és szinművészetben. Kecsk. Lap. 19. 20—23. sz. Különnyomatban is megjelent. Rövid ism. Főv. Lap. 186. sz.

1589. *Jancsó Benedek, dr.* Hamlet és Don Quichotte. (Párhuzam.) Főv. Lap. 125. 126. sz. Alföld. 238—240. sz.

1590. *Szigetvári János, dr.* Coriolanus. Főv. Lap. 345. sz.

1591. *Vitzthum, Gr. v.* Shakespeare u. Shakespere. Rövid ism. Phil. Közl. 186. l.

1592. *Shakespeare* drámáinak előadása a XVII. században Németországban. Phil. Közl. 693.

1593. Shakspere művei illustrált kiadás. Ism. Brassó. 146. sz.

1594. Shakespeare szinpada. (Müncheni terv.) Főv. Lap. 96. sz.

1595. II. Rikhárd. Erdélyi Hiradó. 14. 17. sz.

1596. — L. 624. 776. 888. sz. a. is.

1597. *Washington Irving.* Shakespeare. Ford. Ács Zsigm. Magyarság. 68. sz.

1598. *Shelley.* 1. Harriethez. 2. A halál. 3. A világ vándorai. Ford. Jancsó Benedek. Alföld. 297. sz.

1599. *Shelley.* Holnap. Ford. Méry Károly. Salon X. köt. 551. l.

1600. *Popini Alb.* Shelley életéből és költészetéből. Főv. Lap. 272. 274. sz.

1601. *Popini Albert.* Részletek Shelley életéből és költészetéből. Zala. 15—17. sz.

1602. Shelley és Ackermann Prometheusa. Erdélyi Hiradó. 67. sz.

1603. *Shenstone.* A pacsirtához. Ford. Dr. Boros Gábor. Magyarság. 48. sz.

1604. *Smith Eduárd.* «Im én vagyok, ne félj te már!» Ford. Hegedüs Istv. Főv. Lap. 36. sz.

1605. *Smith Horácz.* Egy múmiához. Ford. Molnár János. Kath. Szemle. 265—267. l.

1606. *Southey.* A blenheymi csata. Ford. Perényi Istv. Műfordítások. 235. l.

1607. *Szüts Ferenczné.* Mult századi szerelmes levelek (Arvéde Barine után). Főv. Lap. 185. sz. (Burns, Byron, Leigh Hunt-ről.)

1608. *Tennyson Alfréd.* Király idylljei. Angolból fordította és bevezette Szász Károly. Budapest, Franklin-társ. 1889. (8-r. 556 l.) 2 frt 50 kr.

1609. *Tennyson.* Airy, fairy, Lilian... Ford. Koroda Pál. Magy. Szemle. 1. sz.

1610. *Haraszti Gyula.* Tennyson. Budap. Szeml. 59. köt. 1—30. l.

1611. Tennyson Alfréd. Egyetértés. 216. sz.

1612. *Viktoria* angol királynő. Bölcsődal. Ford. K. Komárom. 15. sz.

4. Nyelvtanok.

1613. *Ahn-Erényi,* gyakorlati tanfolyama a német nyelv megtanulására. 6. kiad. Sajtó alá rendezte Dr. Bokor J. Budapest, 1889. Rövid ism. Phil. Közl. 411. l.

1614. *Albrecht János.* Német nyelvtan. Közép- és polgári iskolák számára. Pozsony és Budapest, Stampfel K. 1889. (8-r. 100 l.) 60 kr.

1615. *Albrecht János.* Német olvasókönyv. Gyakorlatokkal és nyelvtannal. I. kötet. A gymnasiumok 3. osztálya számára. Pozsony, Budapest, Stampfel K. 1889. (8-r. 177 l.) 1 frt.

1616. *Felsmann József.* Deutsches Lesebuch für Mittelschulen mit deutschen und ungarischen Anmerkungen. I. Theil. 12. durchgesehene Auflage. Budapest, Lampel R. 1889. (8-r. 187 l.) 80 kr.

1617. *Fleischhacker M. Fr.* és *dr. Kárpáti Kár.* Német nyelvtan. Gymnasiumok, reáliskolák, kereskedelmi középiskolák, polgári és felső leányiskolák használatára. Budapest, Lampel R. 1889. (8-r. VI, 270 l.) 1 frt. 20 kr. — Ism. Dr. Petz G. Phil. Közl. 684—688. l.

1618. *Heinrich Gusztáv.* A német irodalom rövid története. Középiskolák számára. Budapest, Lampel R. 1889. (8-r. 165 l.) 1 frt. 20 kr.

1619. *Heinrich Gusztáv, dr.* Deutsches Lehr- und Lesebuch für höhere Lehranstalten, insbesondere für Obergymnasien und Oberrealschulen. III. Band. Mit einem Grundriss der Literaturgeschichte und erklärenden Anmerkungen. 4. sehr vermehrte und verbesserte Auflage. Budapest, Lampel R. 1889. (8-r. VI, 448 l.) 1 frt. 80 kr.

1620. *Heinrich Károly, dr.* Gyakorlati kézikönyv a német nyelv tanításához. Középiskolai használatra. Budapest, Kókai L. 1889. (8-r. VII, 316 l.) 1 frt. 80 kr. — Ism. dr. Petz G. Phil. Közl. 489—492.

1621. *Hermann Antal, dr.* Német olvasókönyv és nyevtan mindkét nembeli polgári iskolák számára. I. rész. Budapest, Méhner V. 80 kr. Ism. Mádai Mátyás. Nemz. Nőnevelés. 189—192. l. — Dr. Petz G. Phil. Közl. 146—148. l.

1622. *Hoffmann Mór.* Német nyelvtan és olvasókönyv. Budapest, Franklin t. Ism. H. P. Nemz. Nőnevelés 499. l.

1623. *Langraf Móritz.* Deutsche Sprachlehre mit 150 Uebungsaufgaben. Ein Handbuch für Schüler der Volks-, Bürger-, und höhern Töchterschule. I. Theil. 39., vermehrte und sehr verbesserte Auflage. Budapest, Lampel R. 1889. (8-r. 144, VI. l.) 36 kr. — Rövid ism. Phil. Közl. 412. l.

1624. *Oldal János.* Német nyelvtan. (Gyakorló-, nyelv- és szókönyv). Polgári leányiskolák, úgyszintén a felsőbb leányiskolák számára. 4. kiadás. I. rész. Az I. és II. osztály számára. Budapest, Eggenberger, 1889. (8-r. 108 l.) 60 kr.

1625. *Oldal János.* Német olvasó könyv polgári leányiskolák, úgyszintén felsőbb leányiskolák számára. — I. rész. az I. és II. osztály számára. Budapest, Eggenberger, 1889. (8-r. 80 l.) 60 kr —. Ugyanaz. II. rész a III. és IV. osztály számára. U. o. (8-r. 150, III. l.) 80 kr.

1626 *Schwicker J. H.* Deutsches Sprach- und Stylbuch für Volksschulen. 9. verbesserte Auflage. Budapest, Dobrowsky & Franke, 1889. (8-r. 101 l.) 44 kr.

1627. *Szemák J.* Német nyelvtan. 1888. Ism. Dr. Petz G. Phil. Közl. 389—397. l. — Szemák Válasza. Egyet. Közokt. Szemle. 391—397. l. Petz G. «viszonválasza.» U. o. 477—479. l.

1628. *Walter Max,* Der Anfangsunterricht im Englischen auf lautlicher Grundlage. Ism. dr. Balassa Józs. Tanáregyl. Közl. XXII. évf. 585—589. l.

X. Román irodalmak.

1. *Franczia.*

1629. *Chyle Ferenc.* Páris, a francia nyelv- és sajtó culturalis jelentősége. B. Csaba, 1889. (Kilián Fr. bizom. Budapest). (8 r. 66 l.) 40 kr.

1630. *Csiky Gergely.* Műkedvelők színpadja. I—X. Ism. *Br.* Budap. Szemle. 58. köt. 313—316. l.

1631. *Dudek János, dr.* Guizot, b. Eötvös, Trefort és a kereszténység. Magy. Sion. 81—112; 171—199. l.

1632. *Erdélyi Károly.* A franczia eposz eredetéről. Ism. Heinrich G. Phil. Közl. 401—404. l.

1633. A franczia hirlapirodalom történetéből. Egyetértés. 243. 244. sz.

1634. A franczia köztársaság naptára. Vasár. Ujs. 10. sz.

1635. *Kohlbauer Ferencz.* Néhány szó a XIX. évszázbeli franczia regényirodalomról. Kölcsey-egyl. évkönyve. VI. 37—43. l.

1636. *Walter Max.* Der französische Klassenunterricht. Ism. dr. Balassa Józs. Tanáregyl. Közl. XXII. évf. 591. l.

1637. *Willer Józs.* Az ó-franczia hősköltészet eredetéről stb. Ism. Heinrich G. Phil. Közl. 404—406. l.

1638. *Artois Armand.* Clémenceau. Szinmű 5 felv. Először adatott a nemzeti szinházban febr. 22.

1639. *Augier* és *Faussier.* A szegény arszlánnők. Erdélyi Hiradó. 256. sz.

1640. Augier Emil. 1820—1889. Vasár. Ujs. 44. sz. — P. Hirl. 295. sz. — Főv. Lap. 294. sz. — Egyetértés. 296. sz.

1641. *Darvai Móricz, dr.* Augierről. Főv. Lap. 299. sz.

1642. *Delpit Albert.* Augier és Dumas nőalakjai. Nemzet. 336. sz.

1643. *Gurnesevits Lajos.* Augier színművei. 1820—1889. Alföld. 289—292. sz.

1644. — L. 1671. sz. a.

1645. *Ferry Gabr.* Balzac ifjuságából. Nemzet. 167. esti 169. esti sz.

1646. — L. 624. sz. a. is.

1647. *Baudelaire Ch.* Az albatrosz. Ford. Endrődi Sándor. Nagyvárad. 93. sz.

1648. *Béranger.* A hazatérő. Ford. Endrődi Sándor. Nemzet. 158. sz.

1649. *Béranger.* 1. A nép emlékei. Ford. Perényi Istv. Műfordítások. 216—219. l. — 2. Május 5-ike. U. o. 219—221. l.

1650. *Béranger.* A dicsőség. Ford. Révész Ernő. Salon. X. köt. 446. l.

1651. *Béranger.* Ötven év. Alföld. 87. sz.

1652. *Béranger.* Stuart Mária búcsúja. Ford. *K. f.* Kecskem. Lap. 37. sz.

1653. *Blachnemaine Prosper.* Az apáca és a virág. Szabadon ford. Kassai Lajos. Szépirod. Kert. 32. sz.

1654. *Blum E.* és *Toché R.* Ideges nők. Vigj. 3 felv. ford. Paulay E. Először adatott a nemz. színházban szept. 20. án.

1655. *Chamfort.* Leopold Samu. Egy kevéssé ismert lángész. Salon. X. köt. 654—656. l.

1656. *Gärtner H.* Chateaubriand. Ism. Dr. Jancsó B. Phil. Közl. 617—620. l.

1657. *Coppée* Evangeliom. Ford. Jánosi Gusztáv. Magy. Szemle. 46. sz. Veszprém. 45. sz.

1658. *Coppée.* A két sír. Francziából ford. Jánosi Gusztáv. Vasár. Ujs. 12. sz.

1659. *Coppée.* A virrasztás. Ford. Jánosi Guszt. Veszpr. Közl. 16. sz.

1660. *Coppée.* Szitok és imádság. Ford. Jánosi Gusztáv. Magy. Szemle. 3. sz.

1661. *Coppée.* A folyondár. Ford. Radó Antal. Jász-Nagykun-Szolnok. 51. sz.

1662. *Coppée Franc.* Régi tánczene. (»Contes rapides«-ból.) Főv. Lap. 267. sz.

1663. *Corneille* Cid. Tragédia 5 felv. Ford. Radó Antal. (Olcsó könyvtár. 259. sz.) Budapest, Franklin-t. 1889. (16-r. 100 l.) 20 kr.

1664. — L. 1184. sz. a.

1664a. *Daudet.* La lutte pour la vie. Drama. Ism. Nemzet. 302. esti sz.

1665. *Deschamps Emile.* Egy gondolat. Ford. Sas Ede. Alföld. 297. sz.

1666. *Ducis.* A fűz románcza. Ford. Dr. Boros Gábor. Magyarság. 46. sz.

1667. *Duma S.* és *d'Artois* Armand, Clémenceau. Színmű 5 felv. Ford. Fái J. Béla. Ism. (L. B.) Főv Lap. 53. sz.

1668. *Dumas.* III. Henrik és udvara. Dráma 5 felv. Ism. Sz. B. Főv. Lap. 14. sz.

1669. *Dumas Sándor ifj.* Albumlevél. Ford. Sas Ede. Alföld. 297. sz.

1670. *De Gerando Antonina.* Századunknak egyik legtermékenyebb dráma- és regényírója. Magyar Bazár. 5. 6. sz.

1671. Modern szinpad. Dumas és Augier. Kolozsvár. 256. sz.

1672. — L. 1642. sz. a.

1673. Mme Gréville Henry. Magy. Bazár. 9. sz.

1674. *Houssaye Arsène.* Éva. Ford. Sas Ede. Alföld. 297. sz.

1675. *Hugó Viktor.* Egy holt gyermekhez. Ford. Hasszófér. Szab. Egyház. 19. sz.

1676. *Hugo Viktor.* A «Szellem négy szelé»-ből. I—III. Ford. Hegedűs Istv. Magyarság. 69. sz.

1677. *Hugo Victor.* Dal. Ford. Hegedűs Istv. Magyarság. 53. sz. Kolozsvár. 298. sz.

1678. *Hugo Victor.* Dal. Ford. Sas Ede. Orsz.-Vil. 34. sz. — Alföld. 297. sz.

1679. *Hugo Victor.* A gyermek. Ford. Pázmány Z. Győri Közl. 152. sz.

1680. *Hugo Victor.* A szegényekért. Ford. Perényi Istv. Műfordítások. 208—211. l.

1681. *Hugo Victor.* Jó versek. Ford. Révész Ernő. Salon. X. köt. 447. l.

1682. *Hugo Viktor.* Köröttünk az erdő .... Ford. Szalay Fruzsina. Orsz.-Vil. 6. sz.

1683. *Lamartine.* A pillangó. Ford. Árvay Sánd. Magy. Szemle. 11. sz.

1684. *Lamartine.* A hold. Ford. dr. Boros Gábor. Magyarság. 24. sz.

1685. *Lamartine.* Halotti gondolat. Ford. Pázmány Zoltán. Győri Közl. 129. sz.

1686. *Lamartine.* Az ősz. Ford. Pázmány Z. Komárom. 39. sz.

1687. *Legouvé Ernő.* Nagyatyám. Ford. Feleki Józs. Főv. Lap. 80. sz.

1688. — L. 1184. sz. a.

1689. *(Malherbe.) Boros Gábor dr.* Egy híres versfaragó. Magyarság. 29. sz.

1690. *Meilhac* és *Halévy.* Szitakötő. Vígj. 3 felv. Ford. Kürthy Emil. Első előadása a népszinházban jan. 18-án.

1691. *Meilhac* és *Ganderax.* Pépa. Vígj. 3 felv. Ford. Paulay E. Első előadása a nemzeti szinházban máj. 17.

1692. *Mendes, Catulle.* Az anya. Szepesi Lap. 40. sz.

1693. *Katona Lajos, dr.* Molière otthon és a társaságban. (Pécsi áll. főreál. 1888/9. ért.)

1694. *Sorel A.* Montesquieu. Ism. Rácz Lajos. Philos. Szemle. 309—314. l.

1695. *Montgolfier Adél.* A kis madár. Ford. Perényi Istv. Műfordítások. 211. l.

1696. *(Moreau.)* Királygyilkossági dráma. (Moreau Emil Ravaillac.) Nemzet. 180. sz.

1697. *Musset Alfr.* Egy deczemberi éjen. Ford. Bölöny Józs. Magyarság. 69. sz.

1698. *Musset Alfréd.* Isten veled! Ford. Endrődi S. Alföld. 227. sz.

1699. *Musset Alfréd.* Te gyarló föld fia . . . . Ford. Radó Antal. Magy. Szemle. 50. sz.

1700. *Musset.* Tristesse. Ford. Veigelsberg Hugó. Orsz.-Vil. 16. sz.

1701. *Racine.* Nagy Sándor. Tragédia 5 felv. Ford. Perényi Istv. Műfordítások. 71—139. l.

1701a. *Racine.* Az ellenséges fivérek. (La Thébaide.) Tragédia 5 felv. Ford. Perényi Istv. Műfordítások. 1—69. l.

1702. *Racine.* A perlekedők. Vígj. 3 felv. Ford. Perényi István. Műfordítások. 141—194. l.

1703. *Theisz Gy.* Racine ifjúsága. Phil. Közl. I. Pótköt. 234—317. l. Külön is megjelent.

1704. *Reboul, J.* Az angyal és a gyermek. Ford. Perényi István. Műfordítások. 214. l.

1705. *Regmeczy János.* La Rochefoucauld. Ism. Salon. XII. köt. 326—331. l.

1706. *Rogeard.* Képek a franczia irodalomból. Ism. r. Budap. Szemle. 58. köt. 310.

1707. *Sardou V.* «Marquise!» Vígjáték 3 felv. Ism. Székely Béla. Főv. Lap. 47. sz.

1708. *Sardou.* A jó barátok. Vígj. 4 felv. Új betanulással adatott a nemz. szinházban jun. 1.

1709. *Sardou.* Az utolsó levél. Vígj. 3 felv. Új betanulással adatott a nemz. szinházban aug. 24-én.

1710. *Sardou V.* és *Deslandes R.* Napam-asssony. Vígj. 3 felv. Ford. Fái Béla. Először adatott a nemzeti szinházban nov. 8-án.

1711. Sardou's «La Marquise» — ein Fiasko. *P—ki.* Pest. Lloyd. 48. sz.

1712. *Schuller M.* Ein Lied von Napoleon Bonaparte. Korresp. Bl. d. Ver. f. siebenb. Landeskunde. 4. sz.

1713. *Soumet.* A szegény leány. Ford. Perényi Istv. Műfordítások. 212. l.

1714. *(Staël.) Kövy Béla.* Blennerhasset asszony könyve. (Mme Staël életéről.) Főv. Lap. 251. sz.

1715. *Sully Prudhomme.* Oly bús, üres lett . . . . Ford. Br. Bálintitt Józs. Kolozsvár. 296. sz.

1716. *Sully-Proudhome.* Sóhaj. Ford. Radó Antal. Orsz.-Vil. 46. sz.

1717. *Theuriet André.* Az utolsó csók. Ford. Radó Antal. Nemzet. 355. sz.

1718. *Turquety.* Az Istentagadó. Ford. Perényi Istv. Műfordítások. 221—223. l.

1719. *Vigny, Alfr. de.* — Mózes. Ford. Perényi Istv. Műfordítások. 197—201. l.

1720. *Vigny, Alfr. de.* — A házasságtörő. Ford. Perényi István. Műfordítások. 202—208. l.

1721. *Zola. Csernátoni Gyula.* Zola Emilről. Erd. Hiradó 95. sz.

2. Tankönyvek.

1722. *Mendlik Alaj.* Franczia nyelvkönyv. Olvasókönyv, gyakorlókönyv, nyelvtan. Kezdők számára. Budapest. Eggenberger. 1889, (8-r., 259, és 44 l.) Ism. Bartos Fülöp. Phil. Közl. 793—796. l.

1723. *Noël Károly.* Franczia nyelvtan. 5. kiad. 1888. Ism. Bartos F. Tanáregyl. Közl. XXII. évf. 301—305. l.

1724. *Ploetz Károly.* Elemi franczia nyelvtan. Reál-, kereskedelmi, valamint felső leányiskolák számára. A szerző engedélyével magyarította Salamin Leo. 2. bőv. és jav. kiadás. Budapest, Lauffer, 1889. (8-r. 251. l.) 1 frt 50 kr. — Ism. Bartos Fülöp, Phil. Közl. 597—604. l.

3. Olasz-spanyol-portugal.

1725. *Canini Alarco Ant.* Il libro dell'amore. Ism. Sz. T. P. Napló. 58. sz.

1726. *Darvai Móric.* Pavolini műfordításai. Főv. Lap. 155. sz. — Magyar költők művei is le vannak fordítva.

1727. *Nolhac P.* Les correspondents d'Alde Manuce. 1888. Ism. F. V. Századok. 257—258. l.

1728. *Wotitz Carl.* Erster Unterricht in der italienischen Sprache, Zum Schul u. Privatunterricht. 2. neu verbesserte Auflage. Nagy-Kanizsa. Fischel F. 1889. (8-r. 403. l.) 1 frt. 60 kr.

1729. *Zambra P.* Sull' origine d. lingua italiana. Ism. Negovetich A. Phil. Közl. 689—690. l.

1730. *Ariosto.* A megzavart légyott. Ford. Dr. Radó Ant. Marosvidék. 1. sz.

1731. *Schwarz J.* Ariosto's Satire über Ungarn. Ung. Revue. 282—291. l.

1732. Cellini önéletírása. Röv. ism. Brassó. 146. sz.

1733. *Dante.* Ugolino. (Pokol. I. rész. 32. ének.) Ford. Ifj. Ábrányi Korn. Magyarság. 69. sz.

1734. *Dante* Divina Commedia-jából. A Purgatorium XII. éneke. Ford. Szász Károly. P. Napló. 355. sz.

1735. *Delle Grazie.* Dalok a temetőből. I. II. Ford. Fidelis. Székesfehérvár. és vid. 96. sz.

1736. *Leopardi.* Enyelgés. Ford. Dengi János. Magy. Szemle. 5. sz.

1737. *Leopardi.* Ünnepeste. Ford. Radó Antal. Bud. Szemle. 58. köt. 436. l.

1738. *Leopardi.* Csend a vihar után. Ford. Radó Antal. Főv. Lap. 337. sz.

1739. *Leopardi.* Szombat a faluban. Ford. Radó Antal. Főv. Lap. 109. sz.

1740. *Leopardi Giacomo.* Az uralkodó gondolat. Ford. Sáfrány Károly. Veszpr. Közl. 47. sz.

1741. *Boros Gábor, dr.* Leopardi. Magyarság. 25. sz.

1742. *Lissa Alberto.* Szerelem hirnöke. Ford. Méry Kár. Vasár. Ujs. 8. sz.

1743. *Domanovszki Endre.* Machiavelli Miklós politikája. Philos. Szemle. 344—384. l.

1744. *Domanovszki E.* Machiavelli «Fejedelme». U. o. 423—450. l.

1745. *Maffei Andrea.* Betegen. Ford. Kőrösi Albin. Veszpr. Közl. 43. sz.

1746. *Ramazzini Vinc.* A telegraf. Ford. Kőrösi Alb. Veszpr. Közl. 43. sz.

1747. *Tasso Torquato.* Olind és Szofrónia. Megszabadított Jeruzsálem II. ének. 1—53. v. Ford. Jánosi Gusztáv. Egyetértés. 355. sz.

1748. — L. 1001. sz. a.

1749. *Calderon.* Saját becsületének orvosa. Ford. Beksics G. Ism. r. Budap. Szemle. 58. köt. 311—313. l.

1750. Cervantes. — L. 1589. sz. a.

1751. *Kayserling M.* Refranes ó proverbios españoles, Ordenados y anotados. Budapest.

1752. *Lope de Vega.* Király és pór. Vígj. Ford. Sziklai János. Első előadása a nemz. szinházban márcz. 8.

1753. *Montanus.* Szerethetek? Ford. Révész Ernő. Főv. Lap. 64.sz.

1754. *Gonsalvez Diaz.* A vizi tündér. Ford. B. Donászy Ferencz. Zalai Közl. 45. sz.

1755. Guiomar Torrezão. Portugáli írónő. (W. H.) Főv. Lap. 87. sz.

4. Oláh.

1756. *Alexi György.* Román népdalok. (1. Ha az ég papiros volna . . . . 2. Szegény szívem, 3. Idegenbe került leány.). Jász-Nagykun-Szolnok. 10. sz.

1757. Argir und Helene, das Märchen aus Siebenbürgen. Român. Revue. 413—417. l.

1758. *Boblica Ivan.* Karakterek. Ford. Jakab Ö. Alföld. 92. sz.

1759. *Densusianu A.* Istoria limbei si literaturei romane. Jasi. 1885. Ism. Darvai Móric. Főv. Lap. 145. sz.

1760. Dora d'Istria. Român. Revue. 40—43. l.

1761. *Kuun Géza gr.* Dora d'Istria. Erdélyi Muz.-egyl. kiadv. 1—8. l.

1762. *Hârsa Melchior M.* Zur altrumänischen Kirchenliteratur. Român. Revue. 634—647. l.

1763. *Hermann A.* Alternativen zur rumänischen Ethnologie. Ethnol. Mittheil. 328—333. l.

1764. *Jarnik, J. U.* Neuer vollständiger Index zu Diez' etymolog. Wörterbuche d. roman. Sprachen. Ism. Némethy Géza. Phil. Közl. 807. l.

1765. *Moldován Gergely.* A román nyelvtan kézikönyve. Gyakorlati olvasmányokkal, szótári és irodalomtörténeti részszel. Iskolai- és magánhasználatra. Kolozsvár Horatsik J. 1889. (8-r. 224 l.) Ism. Hindy Árpád. Nemzet. 63. sz. — Alexi Gy. Egyet. Közokt. Szemle. 247—249. l.

1766. *Moldován Gergely.* A románság. Kolozsvár. 1889. 298. sz.

1767. *Viciu A.* Din vocalismulu limbei române. (Balázsfalvi főgym. 1888/9 ért.)

XI. Szláv nyelvek s irodalmak.

1768. *Asbóth, Oskár.* Kurze russische Grammatik. Leipzig, F. A. Brockhaus. 1889. (8-r. X, 145. l.) 1 Mk. 60 Pf.

1769. *Cajumina Olga.* Bánat. Ford. Szabó Endre. Orsz.-Vil. 31. sz.

1770. *Dostojewski* »Játékos«-a, Orosz regény. Főv. Lap. 271. sz.

1771. *Zabel Jenő.* Dosztojevsky Mihály. A Deutsche Rundschau-ból mutatv. Erdélyi Hiradó. 151. sz.

1772. *Duchnovics L.* Hattyudal. Oroszból Máthé M. Kelet. (Ungvár.) 17. sz.

1773. Az euchologionból. Ó-szlávból ford. Máthé Miklós. Szépirod. Kert. 23. és 29. sz.

1774. *Feleki Sándor.* A dal. (Szláv népdal.) Orsz.-Vil. 18. sz.

1775. *Halász Ignácz.* Magyar elemek az északi szláv nyelvekben. Nyelvőr. 212—216. l.

1776. *Jovánovics János.* A bokréta. Ford. Ábrányi Emil. Főv. Lap. 157 sz.

1777. *Jovánovics János.* 1. Rózsák. I—VI. Ford. Pavlovics Jenő. 2. Az elhamvasztott költemény. — 3. A dal. Ford. Ábrányi Emil. Vasár. Ujs. 22. sz.

1778. Jovanovics J. Ung. Rev. 458—462.

1779. *Hadzsics Antal.* Zmaj-Jovanovics János. Főv. Lap. 148—150. sz. — Vasár. Ujs. 22. sz. — Magy. Salon. XI. köt. 409—443. l.

1780. *Kolczov Alexej.* A nagy titok. Ford. Révész E. Főv. Lap. 105. sz.

1781. *Krauss, Dr. Fr. S.* Das Lied von Gusinje. II. Ethnol. Mitthl. 323—328. l.

1781a. *Krauss, Dr. Fr. S.* Das Burgfräulein von Pressburg. Ein Guslarenlied der bosnischen Katholiken. Ethnol. Mittheil. I. 3. füz.

1782. *Krek G.* Einleit. in d. slav. Literaturgeschichte. Rövid. ism. Reissenberger K. Korresp. Blatt d. Ver. f. Siebenb. Landeskunde. 1. sz.

1783. *Lermontov.* A próféta. Ford. Sáfrány Kár. Veszpr. Közl. 6. sz.

1784. *Lermontoff.* A szirt. Ford. Sáfrány Kár. Veszpr. Közl. 18. sz.

1785. *Lomonoszov Mihály.* Az Isten nagyságáról. Oroszból ford. Petrásovszky Leo. Magy. Szemle. 6. 14. sz.

1786. *Margitai József.* Rövid magyar-horvát és horvát-magyar zsebszótár iskolai és magán használatra. Nagy-Kanizsa, Fischel F. 1889. (8-r. III, és 143 l.) 1 frt. 60 kr.

1787. *Margitai Józs.* Muraközi horvát népdalok. Muraköz. 10. 15. 18. sz.

1788. Muraközi népdalok. (Ének a nyulról.) Muraköz. 51. sz.

1789. 1. Murad szultán levelet írt Lázár czárnak. 2. A rigómezei ütközet. Szerb eredetiből ford. H. A. Vasár. Ujs. 25. sz.

1790. Nekraszov Miklós. P. Napló. 340. sz.

1791. *Popovics István.* Csop-Marlet Mara. Vasár. Ujs. 14. sz.

1792. *Pulszky Fr. v.* Caroli Fejérváry de Keresztes Commentatio de moribus et ritibus Ruthenorum. Ethnol. Mittheil. 333—335. l.

1793. Puskin és Tolstoj mint ifjusági elbeszélők. Néptanítók Lapja. 652. 657. l.

1794. *Sebesztha Károly.* Puskin életéből. Orsz.-Vil. 6. 7. sz.

1795. *Romanecz Mihály.* Szerb nyelvtan, tekintettel a horvát nyelvre. Magyar állami közép- és polgári iskolák, valamint a hazai közönség számára. Pancsova. (8-r.) 1 frt. 20 kr.

1796. *Schulenburg Willibald.* Die Frau bei den Südslaven. Ethnol. Mittheil. I. Bd. 3 Heft.

1797. *Stawenow.* Az egyetlenhez. Ford. Fidelis. Székesfehérv. és vid. 93. sz.

1798. *F. L.* Tolstoj Leo gróf ifjusági iratai. Néptanítók Lapja. 129. sz.

1799. *Felméri Lajos.* Tolstoj Leo gróf és a gyermekek. Erdélyi Hiradó. 222. sz.

1800. — 1793. sz. a. is.

1801. Turgenyev megiratlan novellái. Egyetértés. 9. sz.

XII. Vegyesek.

1802. *Dallos József.* Ninive hajdan és most. Vasmegy. rég. egyl. évk. 15. 16. évf.

1803. *Gebaur Izor.* Volapük. Ism. Pozder K. Phil. Közl. 77—78. l.

1804. *Pesty Fr.* Magyarország helynevei. Ism. Schwicker J. Ung. Revue. 186—200. l.

1805. *Rónai Károly.* Gabelsberger Xav. Ferencz. Orsz.-Vil. 11. sz.

1806. *Szentpétery Sám.* Pesty Frigyes contra Lenkey Zsigmond. Sáros. Lap. 35. 36. sz. Ismerteti Lenkey Zs.-nak a helynevekről írt munkáját.

1807. *Vikár Béla.* Gáti István steganographiája. Kapcsolatban a moder stenographiával. Gáti István arczképével. «Tachygraphia vagy szapora írás módja» czímű munkája 2-ik kiadásával és 5 stenographiai táblával. (Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből. XIV. köt. 12. sz.) Budapest, Akadémia. 1889. (8-r. 44. V. l.) 40 kr.

1808. *Jamek.* Jóslat. Ford. Fidelis. Székesfehérv. és vid. 52. sz.

HELLEBRANT ÁRPÁD.

Légy üdvöz, mennyei este!

Német népdal Ludwig Frigyestől.

Légy üdvöz, mennyei este,
Kiért szivem várva eped!
Üditő vagy, kegyes, enyhe,
Azért legyen üdv teneked!

Kedves, hűs árnyad ölében,
Felejtve a gond, a mi bánt,
Felejtve a dél heve régen;
Mind sarkal hála iránt.

Ha szellő kél a berekbül,
S nem leskel senki közel,
Barátok serlege csendül,
Az este örömbe' fogy el.

Selyempuha gyöpre heverten
Ül sok jó, régi barát,
Áldást nyer a bőszivü ellen
És senki se' űzi nyomát.

S ha bájos lányka szorítja
Sötétbe', susogva kezed,
— Nincs költő, a ki leírja
E mennyei jelenetet.

Ég lángjai fényiben, ébren
Ül hű szerelem diadalt;
Dobognak a szívek a kéjben,
Visszhang suttog: diadalt!

Légy üdvöz, ó kegyes este,
Nyugalmat nyújtsz minekünk,
Átbüvölsz édeni kertbe,
S üdvöt mosolyodba lelünk.

Id. PEKÁR KÁROLY.

«VAN» ALAK- ÉS MONDATTANA.

BEVEZETÉS.

«Van» alaktana.

Minden nyelvben legtöbb dolgot ád a nyelvtanosnak a «van» ige alaktani úgy mint mondattani szereplése. Azonos gyökünek ez sehol sem mondható, s ezért az a sok rendhagyóság alakilag. *Van, vagy, val, vol, lesz, nincs, sincs;* ezek közt van-e s melyik gyök minő rokonságban van egymással, az a nyelvhasonlítók dolga legyen. A kik mondattani sajátságaival foglalkozunk, csak megállapítjuk ez alakok lételét. Szerény kis értekezésem ezeket sem foglalhatja mind az ő szűk keretébe: csak a jelentő jelen 3. személyét tűzi ki mondattani vizsgálódása tárgyáúl, mint a mely egymagára úgy mint más nyelvekkel összehasonlítva elég megfigyelni valót nyújt.

Előre bocsátom, hogy a felmerülő szabályokhoz a példák többnyire Petőfi [1]) és Aranyból választvák. De hozzá vettem alkalmilag találtakat más régibb irókból is. Talán beérhettem volna saját érzékem szerint alakított példákkal. De látva, hogy ezt a közkézen forgó szócskát szabályozták nyelvtanilag leginkább az idegen nyelvek mintájára, óhajtottam annak természetét nagyobbára a nevezett mintairóink nyelvezetén feltüntetni, mint a kik a jelen nyelv legnépiesebb, leghelyesebb kifejezői.

E jelentő jelen 3. személyű ige alakjai tudvalevőleg: *van, vagyon, vannak (vagynak);* tagadólag: *nincs, nincsen, nincsenek*; ismételve tagadólag: *sincs, sincsen, sincsenek.* — Igekötősen ezeket találjuk: *kivan: Arany* I. 118, 7. Hajra, fiuk! ez a pohár Az elfolyt nyolczszáz ötvenért! *Kivan;* nincs egy nap híja se. — II. 208, 23. Császárnak azonban azt is bejelenték, Miben leli kedvét a fiatal vendég, Hogy *kivan* és mulat prágai urakkal. — *megvan: Petőfi* 32, 8. *Megvan!* S a kiváncsi világ azt kérdi, mi *van meg.* — Ar. I. 273, 20. *Megvan*-e[2]) a szép szokás? —

[1]) Idézetek az 1877-diki kiadás szerint, valamint Aranyból a Ráth-féle VIII kötetes kiadás szerint.

[2]) L. még P. 5, 1. 31, 20. 32, 12. 95. 33. 364, 24. 613, 17. 647, 9. — A. I. 168, 4. 352, 7. II. 89, 6. 111, 4.

megvagyon: P. 32, 1. *megvagyon* a szabadulás terve. — *nincs meg:**) P. 429, 4. Álmodd meg azt a nagy szót, A mely *nincsen* még *meg.* — 568, 8. *Nincs*-e még *meg* minden régi baj? — 647, 3. Hol ez *nincs meg,* . . . Azon nemzetnek még sincs semmije. — 688, 8. Az a hon többé *nincs meg.* — *össze van:* A II. 449, 6. Talált egyedül most lovagolni messze, Hol a Szele viznek folyása *van össze.*

Elvan igének csak jelen első (P. 125, 11.) és mult 3. személye (P. 137, 21) volt található.

Minthogy az igekötők az egyszerű ige értelmét különféleképp módosítják, «van» igekötős alakjai sem jöhetnek tovább itt számba.

«VAN» MONDATTANA.

I. A név állítmányképessége.

«Van» mondattani kérdésének megfejtésével szorosan összefügg az állítmányé s az állítmányéval az alanyé. A nélkül azonban, hogy e két czímet kimeríteném, csak annyiban fogom érinteni, a mennyiben ezek «van» ige szereplésével összefüggnek. Csak így mondom: szereplésével, hogy ne mondjam: hiányzásával. Mert legfőbb szabálya jövendő magyar nyelvtanunknak állítmány czímén az lesz, hogy jelentő jelen idejű (egyes és többes) 3. személyű mondatokban *állítmányképes minden* (ragozatlan) *név* (főnév, melléknév, névmás, számnév). E szabály mellett *van* kihagyásának nincsen helye. Csak ha a kérdést az európai nyelvekből indulva fejtegetjük, szólhatunk *van* kihagyásáról.

E szabályt követte a magyar ember a HB ideje óta a mai napig, és tudták ezt nyelvtanosaink Sz. *Molnár* A. óta a legújabbig, csak nem fejezték ki így.

Sz. *Molnár* (Toldy Corp. gr. 268): Ratio casuum rectorum: II. Essendi verbum *vagyon est, vadnak sunt,* præsentis temporis *in tertia persona nunquam exprimitur* nisi sermo fuerit de loco et habendo. III. Idem fit in negationibus, simpliciter enim ponitur particula negans *nem, non, nec additur* tertia præsens *Est, vagyon, vadnak, sunt.*

Pereszlényi csak mellékesen, az *-u -ü* képzőjü melléknevek alkalmával, említi (T. C. gr. 528), hogy: Nota circa hæc adiec-

*) Csak utántétes igekötővel.

tiva . . . , quod apud Ungaros illud (*sum*) *non* exprimatur, quamdiu est constructio in tempore præsenti modi indicativi, v. g. *édes ézü (ízü) az isteni félelem, dulcis saporis* est *timor* Dei. — Alább: Idem est de verbo *sum*, quando apud Latinos in præsenti tempore habeat utrumque nominativum ad eandem rem pertinentem, ut *A harag és a kivánság rossz tanácslók, Ira et cupiditas sunt mali consiliarii.*

Bár mindegyik nyelvtanos érzi a *van* nélkül alakított mondatok lehetőségét, de ennek csak kihagyásáról szól s a név állítmányképességét egy sem sejti.

A Debr. Gr. (196) is a latin nyelv szempontjára helyezkedik, midőn *van* igénket *foglalónak* (copula) nevezi. S bár elődjeinél több esetét ismeri az állítmányképes névnek, ő is csak *van* tételéről meg kihagyásáról szól.

Legkegyetlenebbül sütik a magyar név állítmányképességére az idegenszerűség bélyegét, a kik — *Brassai* óta — azt vallják, hogy «az ige a mondat lelke és uralkodója» és hogy ige nélkül nincs mondat vagy, ha van, az hiányos.

Az idegen nyelvek nyomása alól nem menekülhetett *Lehr* sem, a ki (Arany Toldi 281) a *van*-t szintén copulának nevezi s ez esetben elmaradásáról beszél. Jó rendin, azt mondja továbbá, csak úgy maradhat el a *van*, ha mellette határozó áll s ha e határozón nyomaték van és állítmánynak *érzik (!)*. Bizonyos, hogy Arany-Toldi jeles magyarázója csak szellemi *érzékünkre* alapította e szabályát, de az is bizonyos, hogy a hányan vagyunk, annyiféle (nyelv) érzékkel rendelkezvén, erre a *van* szabályozását nem alapíthatjuk.

A bőbeszédű *Finály* magyar érzékétől vezetve, a helyes körül tapogatódzik, midőn (Hogy is mondják ezt magyarúl 1888, 36. l. 6. §.) azt írja, hogy «egy *névszó* magára szerepelhet mint mondat», s hogy «van lehetőség rá, hogy a magyar mondat egyetlen névszóból álljon». De csakhamar elrontja ezt (a 43. lpn) így szólva: «Abban a kevés (!) esetben, a melyben magyar mondat alakulhat ige nélkül, a *létezés* fogalmát kifejező ige jelentése ott *lappang*, mivel a magyar nyelv annak a közlésére, hogy valami van, elégnek tartja a létező valaminek a megnevezését, és az ily *ige nélkül alakított mondatok csak is valaminek a lételét akarják közölni*». — Finály *kevésnek* nevezi a szóban forgó mondatok előfordultát. Nincs az a magyar könyv, melynek minden lapján állítmányképes névvel képzett mondatot legalább egyet ne találjunk. Hisz csak az említett

36. lapján hivatolt munkájának 12 oly mondat van a 38 sorban; tehát esik minden 3 sorra egy példa. Ha elismerjük továbbá a névszó állítmányképességét, nincs mért gyanítni, minden ily névszó mögött vagy alatt hogy «van» lappang. Egy-egy állítmányképes névszó felér a nevezett időben bármely igével, a mely állapotot jelent.*)

A mi pedig a *van* előfordultát illeti, erre nyelvtanosaink a mondat nyomatékát meg az ige lét-értelmét emlegetik. *Nyomaték!* hisz nyomatéka a mondat ama szójának van, melyet az értelem követel. Már pedig az értelem azé (alanyi), a ki a mondatot olvassa vagy hallja. «Sok a német», e mondatot mindig úgy ejtik, hogy «sok» nyomatékos és nem «van», a mi nincs is benne. S ha ezt hallom mondani, hogy «Van sok német», nyomatékkal akkor is «sok»-at hallok és nem «van»-t. «Az ember olyan mint az állat» és «Van olyan ember mint az állat», a melléknévi «olyan» itt is ott is megköveteli a nyomatékot, jóllehet a «van» is eltűri azt ebben. S épen azért szabályt a nyomatékra nem alapíthatok. — *Lét*-értelmet az igének csak akkor tulajdonítok, a mikor a *van*-t már oda tettem. Igen, de én szeretném az előtt is szabályból tudni, vajjon lét-értelmet követel-e a gondolat s csak azután illeszteném a mondatba belé a *van*-t. «Itt az ember» lét-értelemmel bír-e, és ne mondjam-e inkább így: «itt *van* az ember»? Szándékosan választottam oly példát, melyben a «van» tétele közömbös, de annál fényesebben bizonyítja a lét értelméhez kötött szabály tarthatatlanságát.

Aztán feltéve, hogy «nyomaték» és «lét» szabály számba jöhet, ki nem meríti a szabályok különféleségét a «van» tételére meg elmaradására. Ha pl. Petőfi azt mondja a Bolond Istókban (69, 22), hogy «Ételed jó, de egy híja van; Az az egy a híja, hogy Nagyon sótalan», azt tapasztaljuk, hogy e három verssorban a költő 4 mondatot alkotott, melyek mindegyikéről nyelvtanainkban külön szabály kellene hogy rendelkezzék. E négy mondat közt csak az egyik igeállitmányos. De ha van szabálya *van* kitételének, lesz a többi háromban az igétlenségnek is; s ezt a név említett állítmányképességében leljük, azzal a különbséggel, hogy az egyik

*) Nem rosszúl sejtette *Schoemann* (Miklosich, Die Verba impersonalia im Slawischen, Denkschr. d. k. A. d. Wiss. Wien 1865, XIV, 208. l.), hogy «es giebt *Verba, die zugleich Nomina sind*».

melléknévi, a másik számnévi állítmányt tüntet fel a kitett alany mellett, a harmadikban pedig a puszta állítmánynévhez az alany hozzá értett, a nélkül, hogy ez modatszerűségéből legkevesebbet is veszítene, mint ezt alább (139 és 158) fogjuk példákkal bizonyítva találni.

Mielőtt a «van» természetét vizsgáljuk, tanulságos megfigyelni ugyanez ige természetét más európai nyelvekben s kérdeni: nincs-e ezekben is állítmányképes név, s ha van, azonos-e a magyaréval.

A *görög* nyelv képes mondatszerkesztésre ἐστίν ige nélkül. «*Subjekt* und *Praedikat*, auch wenn sie noch eine Bestimmung bei sich haben, *bilden* oft *bloss* zusammengestellt, *ohne Vermittlung eines Verbums, einen Satz;* meist jedoch nur wenn die dritte Person bezeichnet wird.» Krüger Griech. Schprachl. I. 62, 1. V. ö. Curtius-Ábel Gör. nyelvt. 361, 6. — Melléknévi állitmánynyal, Homerosnál: Λιμῷ *οἴκτιστον* θανέειν. Οὐκ *ἀγαθὸν* πολυκοιρανίη. — Pindarosnál: Τὸ διδάξασθαι εἰδότι *ῥᾴτερον*. — Sophoklesnél: Ἐχθρῶν *ἄδωρα* δῶρα κοὐκ *ὀνήσιμα*. — Euripidesnél: Θεῶν δύναμις *μεγίστη*. — Xenophonnál: *Δῆλον* ὅτι οὕτως ἔχει. Ἀ*δύνατον* πολλὰ τεχνώμενον ἄνδρωπον πάντα καλῶς ποιεῖν. — Menandernél: Μα*κάριος* ὅστις οὐσίαν καὶ νοῦν ἔχει. — Főnévi állitmánynyal, Homerosnál: *Αἰδὼς* αὖ νέον ἄνδρα γεραίτερον ἐξερέεσθαι. Ὥρη μὲν πολέων μύθων, ὥρη δὲ καὶ ὕπνου. Ἦ μάλα δή σ' ἐφόβησε Κρόνου παῖς, ὅς τοι *ἀκοίτης*. Ἔτι μοι *αἶσα* βιῶναι. — Aeschylosnál: Τὸ μὴ κακῶς φρονεῖν θεοῦ μέγιστον *δῶρον*. — Platonnál: Τῷ μὲν πατρὶ Πυριλάμπης *ὄνομα*. Οὐ σχολὴ κάμνειν. Τῷ ἀληθεῖ χαλεπαίνειν *οὐ θέμις*. — Euripidesnél: Μεγάλη *τυραννὶς* ἀνδρὶ τέκνα καὶ γυνή. Φέρειν *ἀνάγκη* τὰς παρεστώσας τύχας. — Xenophonnál: Οὐ *φόβος*, μή σε ἀγάγω ἐπὶ τὸ ταῦτα πορίζεσθαι. — Isokratesnél: Οἱ Λακεδαιμόνιοι ἦρχον τῶν Ἑλλήνων οὐ πολὺς *χρόνος* ἐξ οὗ. Σοὶ ἀκμὴ φιλοσοφεῖν. — Gnomici: Γυναικὶ *κόσμος* ὁ τρόπος. Ξένον προτιμᾶν μᾶλλον ἀνθρώποις ἔθος. — E példákban az állítmányi fő- és melléknevek tagadhatatlanúl állítmányképességre vallanak. És ha nem szorítkoznának egyes közmondásokra, versenyeznének a magyar sajátsággal.

A *latinban* már ritkábbak az *est* és *sunt* kihagyásai. «Quot homines tot sententiæ, Summum ius summa iniuria, Varium et mutabile semper femina, Suus cuique mos» hasonlóan példabeszédek. De melléknevek és részesülők mellett is gyakori e hiány, mint: «Omnia præclara rara», vagy Cicero (Phil. II. 11): «Sed hæc vetera,

illud vero recens, Cæsarem meo consilio interfectum». Mintha csak magyarból fordította volna Cicero: «Azok (a hírek) régiek, de ez új, hogy Cæsart az én tanácsomra ölték volna meg». S így lehetne, kivált Livius- és Tacitusból, az állítmányi részesülők és melléknevek hosszú sorát idézni.

A *német* az ő «ist» igéjét nem nélkülözheti úgy sem mint a latin. Érzi ugyan, hogy ennek az *ist*-nek puszta alaki szerepe van, hogy értelmi szükség rá nincs. De hogy nélküle ki nem fejezheti gondolatját, csinálta ezt a szabályt: «Da jeder Satz eine Aussage enthält, das Verbum aber der *einzige Redetheil* ist, welcher die *aussagende Kraft* besitzt: so kann es (t. i. *ist*) in keinem Satze fehlen». *Heyse* Ausf. Lehrb. d. deut. Spr. Hannover 1836. 5 Ausg. I. 2. 652. l. — Csak kivételesen, rövidségre való törekvéssel, találni német mellékmondatokban *ist* nélkül kifejezéseket, mint: «Der Zug, welcher heute Früh *abgegangen*, wird erst morgen wiederkehren», vagy «Nachdem die Feierlichkeit vollführt (t. i. *ist* vagy *war*)», vagy «Daher die vielen Qualen».

Lehet tehát szólani a *van* és *vannak* ki nem tételéről vagy elmaradásáról a görög, latin és német nyelv említett eseteiben, de nem a magyaréiban.[1]) A különbség könnyen ki fog derülni ezek közt pl. e mondatok egybevetéséből: «Ἄριστον μὲν τὸ ὕδωρ», «Triste lupus stabulis». E mondatok mindegyikébe bátran bele tehetjük az egyikbe az ἐστίν-t a másikba az *est*-et, s görögségén vagy latinságán azzal mit sem változtatunk, de igen is a magyarságán eme mondatnak, ha azt mondjuk, hogy «legjobb *van* a víz» vagy «az akolnak veszedelme *van*[2]) a farkas». — A különbség szembe szökő. Az idegen nyelvekben a *van* hiánya esetleges, nem lényeges, a magyarban szükségszerű; a latin, görög és német nyelvben a «van» kihagyására velős mondatok szerkesztése s a rövidségre való törek-

---

[1]) Megrótta már 1865-ben *Miklosich* (Die Verba impersonalia im Slaw. Denkschr. d. k. Ak. d. Wiss. XIV. 210) nyelvtanosainkat, a kik a magyar név állítmányképességét nem ismerve, a *van* puszta kihagyásáról beszéltek: «im Magyarischen wird nämlich *nach einer allerdings nicht vollkommen correct formulirten Regel der Grammatiker* das Verbum «van» ausgelassen, wenn es nicht ein Befinden oder ein Anwesendsein an einem Orte ausdrückt».

[2]) «Van» befurakodását névállítmányos mondatokba, l. Nyr. VI, 45 Sárközi sajátságok alatt).

vés ösztönzi az írót, a magyarban a név állítmányképessége kényszeríti annak elfojtására.

Előre látható, hogy a név állítmányképességének helyeslésével és elfogadásával nyelvtani rendszerünk is, bár nem teljesen, de lényeges részeiben fog változást szenvedni. És ehez mérten leszünk kénytelenek a mi magyarjaink számára írt idegen nyelvtanokat is megfelelő változás alá vetni. Igy pl. német, latin s görög nyelvtanainkban legalább következő szabályoknak kell helyet foglalniok:

1. Mondat csak igeállítmány segítségével lehet, és csupán közmondásokban meg velős mondatokban (Livius, Tacitus) szolgálhat a név állítmányul.

2. Ha név az állítmány, a jelentő jelen 3. személyben *est* (ἐστίν, *ist*) vagy *sunt* (εἰσίν, *sind*) illesztendő a mondatba.

A magyar név állítmányképessége a magyar egyik eredeti sajátsága, és legalább oly régi mint a HB. «Kik ozuk, miv vogymuk», jelen szavainkkal: «A kik azok, mi (is azok) vagyunk», és mai magyarsággal: «A mik ők, azok vagyunk mi is».

Ugyan e sajátságot követték a XV. és következő századok írói a jelenkorig. Megengedem ugyan, hogy egy-egy régibb író olykor a latinságtól csábítva egy-egy mondatba a névállítmány mellé beleszúrta a *van*-t. De a többség, mint alább következő idézeteinkből látható lesz, az idegenszerűségtől el nem tántoríttatta magát. Megengedem azt is, hogy ma találni egyes vidéket (pl. Sárköz, a 127. l.), a hol a nép eme sajátságunk elhanyagolásával a *van*-t kedveli inkább. De a többséggel szemben a *van*-nak e befurakodását csak idegen befolyásnak s legjobb esetben tájszerűségnek nevezzük.

A magyar névszó állítmányképességének a forrása, titka a szó *helyzetében* s az ezzel járó mondatsúlyban rejlik. E súlyt, ha nem foglalta le az ellentét valamely megelőző mondatfogalomban, a név értelmezője veszi igénybe. Legszokottabb értelmezője a névnek a melléknév. Rendes jelzői helye a főnév előtt van. De akár a név mögé, akár eléje teszem, mindig nagyobb súlylyal ejtem főnevénél. Ha e két kifejezést «a fekete kőszén» megváltoztatom igy: «a kőszén fekete», azt veszem észre, hogy «fekete» melléknévvel minősített «kőszén» fogalmából mondat lett, de hangsúlyát az a mondatban is megtartotta. A szók ugyanazok maradtak, de nyelvtanilag «fekete» szerepet váltott: «a kőszén» *értelmezője* amott *jelzői* volt, imitt *állítmányi* lett. — Ép így jár az állítmányi főnév,

mint egy másik főnév értelmezője, pl. «az ember állat» ; ez is, mint a melléknév, a nagyobb hangsúlyt igényli az értelmezett főnévnél.

Míg tehát az elöl említett idegen nyelvek csak ige segítségével képezhetnek mondatokat, a magyar pusztán az értelmező *helyzete* változtatásával és a hangsúly segítségével alakítja azokat. Sejtette ezt *Riedl* (M. nyelv r. 55. l. 29. §), midőn a névbeli állítmányt következőleg határozta meg: «A magyar nyelvben az alany és állítmány összeköttetése a *szók helyzete* által jellemeztetik; pl. *a halandó ember* még nem mondat, de a következő *az ember halandó* már mondatot képez».*)

A magyar tehát képes mondat alakítására igével ép úgy mint névszókkal, a nélkül, hogy értelmét koczkáztatná. S nincs szükségünk a *van* kihagyásához folyamodnunk, ha pusztán állítmányi névszók segítségével képzett mondatokat találunk. De össze sem szabad téveszteni a név állítmányképességéből eredő igétlenséget az igeállítmány olyatén hiányával, a melyekben e hiány könnyen kiegészíthető más szomszéd mondatból vagy az összefüggésből. Ilyenek a foglaló módú igék kihagyásai, mint: «jó napot (adjon isten)!» «rajta!» «fel!» «el!», «vígan!» vagy a hol a kiegészítést a szomszéd mondatok állítmányai nyújtják, pl. Arany I. 201 Mi emléket hagytál? Annyit sem (t. i. *hagytál*) nekem, mint a tavali naptár, vagy Petőfi 160, 12 A világ az isten kertje; Gyom s virág vagytok ti benne, Emberek, Én a kertnek egy kis magja (t. i. *vagyok*). 339, 24 Boldog én, ha a csatát nyerem! — Az igeállítmány pótlására utal a magyar mondat, valahányszor *alanya első* vagy *második* személyü, és e név (*magja*, *boldog*) az ő állítmányképességét e személyek mellett *elveszti*.

II. Az alany és állítmány meghatározása.

Ha be akarok hatni a mondat értelmébe, az észtan kényszerít, hogy kérdezzem magamtól: miről is beszélnek? s ha ezt megtudtam, ötlik a második kérdés: mit is beszélnek róla? Az alany is állítmány is el lehet rejtve, mint láttuk, szomszéd mondatokban,

*) Csak nem határozza meg Riedl a lényegét e helyzetnek. Mert «az ember halandó» ép úgy lehet mondat, mint «halandó az ember». Hogy az állítmány meg is előzheti alanyát, ez statistikai számítás eredménye. Hogy pedig «a halandó ember» mondat is lehet, arról alább szólunk.

vagy könnyen hozzá érthető. De a gondolkodó ész a mondat értelmét e kettőnek a megtalálásához köti. A mondatnak e két részét ha elfogadtuk szükségesnek, következik a harmadik kérdés, hogy hát néválIítmányos mondatokban *két név közt melyik alany* s *melyik az állítmány*. E kettőnek a vizsgálása kényszerít először is *magyar* térre helyezkednünk. Igaz ugyan, hogy alany és állítmány oly bölcsészeti fogalmak, melyek — látszólag — mint a kétszer kettő, a gondolkodó ész előtt minden nyelvben azonosak. És még is megköveteli a nyelv alakja, hogy a mi a magyarban *nyelvtani* alany (ragtalan név), az idegen nyelvben csak *észtani* alany legyen, és megfordítva, pl. «sajnálom *(én)*», németül: «es thut *mir* leid», latinul: «pœnitet *me*»; megfordítva: «*ich* muss gehen», «*nekem* mennem kell». — «Was ist schön» és «τί καλόν, τί αἰσχρόν» volt Sokrates (Xenoph. Sokr. nev. I.) beszélgetésének tárgya, melyekben «schön, καλόν, αἰσχρόν» az állítmány és «was» meg «τί» az alany. Mi ezt «mi a szép» alakban mondjuk s ebben «a szép» szót névelővel toldva *alanynak* tüntetjük fel.[1])

Ha a mondatban ige van, kétséget nem szenved az alany és állítmány meghatározása. De ha a mondatrészek nevek, ezeknek meghatározása szabályt követel, már csak azért is, hogy e két név mondatszerűségét megállapíthassam.

Tulajdonképen nem is kell mind a kettőt keresnünk. Elég, ha csak az állítmányt leltük meg; másik része az alanyt rejti.

1. *Az állítmány* tehát, mint fentebb (128. l.) jeleztük, *az alany mögött foglal* helyet. Hogy a nevek a megfordított helyzetben is alkothatnak mondatot, hasonlóan (129. l.) érintettem. V. ö. a példákat 140—141. ll. S jóllehet statisztikailag az alany helyzete az állítmány előtt csak kevéssel múlja felül a fordított helyzetet, de még is felülmúlja. [2])

2. *Állítmány a melléknév*, melléknévi névmás (enyim, tied,

---

[1]) Mondhattam volna úgy is mint a görög: «mi szép? mi rút?» de magyarosabbnak hiszem így: «mi *a* szép? mi *a* rút?» V. ö. «hány *az* óra? egy meg egy *a* kettő, négyszer öt *a* húsz.» Más példákat alább. Szabályt a magyar alany és állítmány meghatározására nyelvtanainkban még nem találtam.

[2]) Talán felesleges mondanom, hogy vannak nyelvek, a melyekben kizárólag csak e szabály szerint lehet meghatározni, melyik fogalom mikor alany, mikor állítmány.

miénk, tiétek), számnév (egy, kettő, három sat. első, második sat.) szembe a főnévvel.

3. *Az állítmányi főnév névelőtlen,* de *lehet jelzős meg személyragos.*

Csak a tökéletesség kedvéért iktatjuk ide, hogy

4. *alany a főnév* vagy főnévi melléknév, *szembe a melléknévvel.* Alany jelzésére szolgál helyzetén kívül a névelő, melléknévi jelző vagy személyrag. Ezekhez a külső jelzésekhez járul értelme (főnév) és ismeretes voltának feltétele, azaz, hogy ismeretesebb az állítmánynál.

5. *Két főnév közt a névelős alany, a névelőtlen állítmány.*

A névelő idegen nyelvek találmánya, de már elsajátítottuk, és most szeretjük mi is alany jelölésére, mint a görög (l. Curtius-Ábel 378) és a német. A mutató *(az, a)* használata névelőként még ismeretlen a HBben, de már Pereszlényinél szabály tárgyát képezi (T. C. gr. 544). «Quando apud Latinos verbum *est* inter duos nominativos ad eandem rem pertinentes in tempore præsenti est positum, tum apud Ungaros verbum non exprimitur, sed articulus *a* vel *az* expresse ponitur et subit vices occultati verbi, ut *Isten a biró, Deus est iudex.*»

6. Ha mind a két főnév névelős vagy névelőtlen, *az ismeretlenebb állítmány.* Ha ismeretlen mind a kettő, első helyen áll az alany. Két névelőtlen főnév közt a tulajdonnév az alany.

7. Ha kerestük és megkaptuk *az állítmánynevet,* azt *nyomatékosabban ejtjük mint az alanyt.*

Előre kijelentettük (125. l.), hogy az állítmány csak akkor veszi igénybe a nyomatékosabb súlyozást, ha állítmánynak bizonyult be; *) valamint azt is (128. l.), hogy az alany e súlyt csak az ellentét kedvéért veszi át.

A magyar mondat alakításának mily fontos tényezője a *mondat hangsúlya,* látni abból, hogy elől álló jelzői értelmezővel lehet a főnév mondat, ha arra vetem a hangsúlyt. Megvilágításul szolgáljon Riedlnek fenn idézett példája «a halandó ember», a melytől ő a mondatszerűséget eltagadta. Pedig ez azonnal mondattá válik, mihelyt «ember» szót súlyozom hangosabban «halandó» jelzőjénél, s akkor eléáll pl. ez az ellentétes mondat, hogy «a halhatatlan

---

*) S nem megfordítva, hogy elébb súlyozunk egy mondatrészt s aztán ráfogjuk, hogy ez az állítmány.

isten». S egy másik szintén idézett példában «a fekete kőszén (fűtésre szolgál)» a jelzett «kőszén» hasonlóan állítmányivá válik «kőszén» hangsúlyozásával, pl. ebben: «E két ásvány közt a fekete kőszén, a fehér kősó». Még csak nehány példát szabadjon részleteznem az elébb említett szabályok kedvéért. «Kép sárga» még nem mondat, noha a «kép» értelmezője (sárga) állítmányi helyzetet foglalt; névelő vagy személyrag vagy jelző hozzájárulását követeljük[1]) így: «a kép, ez a kép, egy kép, minden kép, képem sárga». Így ellátva megelőzheti azt az értelmező, s akkor is mondatnak fog hangzani ez: «sárga képem», németül: «blass ist mein Bild», még mielőtt megtoldotta volna Petőfi (181, 15) így: «Mért hogy olyan sárga képem?» — Ebben: «Bem vezér» kétségen kívül «vezér» állítmány; kétséges, ha személyragozom, így: «Bem vezérünk»; de kétséget kizárólag «vezérünk» alanynyá válik a névelő hozzájárulásával, midőn Petőfi (738, 5) így énekli: «Mi ne győznénk? Hisz Bem a vezérünk». — Mindazonáltal nincs kizárva lehetősége oly egyes eseteknek, hogy az állítmányi főnév személyragos, pl. P. 171, 9 A sírás nem *kenyerem;* vagy hogy az állítmány névelős, pl. P. 173, 1 Fa vagyok én, lelkem *a gyökér;* vagy hogy alany is, állítmány is névelős, pl. P. 141, 17 A nagy világ *az életiskola;* vagy hogy mind a kettő névelőtlen (l. alább a 158. l.), pl. P. 255, 16 Igazmondás elhajított *kő;* vagy hogy az alany névelőtlen s az állitmány névelős, pl. P. 316, 30 *Vénség* az életnek *visszhangja* csak. 464, 27 Jön rátok is még boldogabb idő, Ha *mult* s *jelen* nem a *tiétek* is. Egyéb részleteket a mondat súlyáról alább.

Mind ezekben a kétségekben útba igazít a helyzet, melynél fogva első helyen találom az alanyt, másodikon az állítmányt.

E külső ismertető jelnél nehezebben igazít el a belső (l. 131. l. 4). *A haladás ismeretesről ismeretlenre* mondtuk (u. o. 6), hogy sugallja nekünk az *alany* és *állítmány* voltát. És ebben is megeshetik az az eltérés, hogy mind a kettő az alany külső jeleivel ellátva (névelő, személyrag) megelőzi az állítmány az alanyt. Ilyenkor a *mondat értelme* annak ismertetője, hogy a kettő közt melyik ismeretlenebb, s ez sugallja, hogy melyik legyen a mondat súlyosabb része (állítmánya). «P. 655, 15 Habár fölül a gálya S alul a víznek árja, Azért *a víz* az úr.» Ebben mind a kettő névelős, de értelemre isme-

[1]) Kivételesek a tulajdonnevek és «isten», ha névelőtlen.

retesebb lévén «az ur», ez válik alanynyá, s ugyanez az értelem súlyosbíttatja velünk «a víz»-et mint a mondat állítmányát. P. 582, 20 «Mert *a mi fegyverünk* az élesebb, Mert *az igazság* a mi fegyverünk». Mind a két mondatban ismétlődik «a mi fegyverünk». De míg az elsőben még ismeretlen volt, hogy melyik «az élesebb», a másodikban ugyanezt már ismerjük s csak azt nem tudtuk, hogy mi «a mi fegyverünk».

Különös bajt okoznak a *névmásos* mondatok. A névmások hivatvák, hogy képviseljék az alanyt egyedül vagy támogassák azt nevet jelzőleg. És akár névvel, akár egy másik névmással szemben csak figyelmes értelembehatolással meg kellő hangsúlyozással állapítható meg a mondatban szereplése. Maradjunk az elébbi mondataink mellett: «az ember halandó» és «a kőszén fekete», a melyekben a mondatrészek kétségen kívüliek, és pótoljuk hol az egyiket hol a másikat a mutatókkal, kérdőkkel vagy személyesekkel, és kapni fogunk következő alakokat: «az ember halandó = ő halandó» és «ő az»; ezekben «ő» alany, «az» állítmány. «A kőszén fekete = az fekete», ebben «az» alany, míg elébb állítmány volt. «Az ember halandó» helyett tegyük ezt: «Ez az ember atyám», s névmásokkal helyettesítve lesz: «ez ő», s ebben «ő» állítmány, míg elébb alany volt.

A kérdő névmások: *ki? mi?* főnévvel szemben mindig állítmányiak, melléknevekkel alanyiak; s ez kitűnik ily mondatokból: «Ferencz József király» és «F. József a király». E két névállítmányos mondat t. i. egymástól abban különbözik, hogy az egyikben «király» állítmány, a másikban «a király» alany, s ehez képest kérdezhetem egyszer, hogy «F. József mi?» másodszor, hogy «ki a király?» és mindannyiszor feleletül az állítmánynév áll elé. Ellenben melléknevekkel szemben (ki bűnös? mi szép?) ugyanazok a kérdők alanyiak.*) V. ö. még 149. l. b.

Állandóan állítmányiak a kérdők egy másik névmással szemben, míg a mutató *(az, ez)* egy másikkal szemben közömbös.

---

*) «Melyik?» melléknév számba jő, s csak egyedül, főnevet helyettesítve (149. l.) tekinthető főnévnek. Más melléknév hasonló minőségétől abban tér el, hogy a névelőt megveti, mint *ki!*

III. Alanytalan mondatok.

Ily czímmel illette *Heyse* [1]) után *Miklosich* [2]) azokat a mondatokat, a melyekben személytelen ige fordul elő. És ez természetes. Mert az indogermán nyelvekben minden alany, minden főnév, személyhez vagy nemhez van kötve. Ha tehát egy ilyen (latin) ige, mint: *pluit, tonat*, vagy benhatók szenvedője, mint: *itur, fletur*, alany nélkül lép fel, nincs más mód, mint *alanytalanságot* állítani róluk.

Ha nincs is személytelen igénk, a minője a latinnak, hasonló alanytalanságot észlelhetni mondatainkban, mikor pl. ezt mondjuk: *esik, dörög*. Nekünk is «eső» vagy «menny» alany hozzáértése csak magyarázatképen jut eszünkbe s nem mintha a hozzáértést állandóan követelné a mondat.

Van tehát az említett tudósok értelmében a magyarnak is alanytalan mondata, de ezt csak *igeállítmányos* mondatokban engedjük meg nekik. Mert jóllehet a magyar ige jelentő jelen egyes 3. személyének — az ikesige kivételével és ilyenekével mint: *tesz-en, vesz-en* stb. — nincs személyraga, s így épen személyrag hiányával válik ez a csupasz igető 3. személyűvé: a harmadik személyű alanyra czélzását mégis érezzük. A névállítmány (melléknév) megint nem rendelkezik nemmel, s így ez sem utalhat külsőleg alanyára. Hanem a névállítmány még kevésbbé lehet el alanya nélkül, sőt épen csak a vele való viszonynyal válik állítmánynyá. Vannak t. i. — elég sűrűen — mondataink, melyek puszta névállítmányból állanak s melyekhez az alany hozzá értett, sokszor — mint alább (151—155. l.) látni fogjuk — jó távolból hozzá értett, de alanytalanoknak épen ezért nem fogjuk mondhatni. És Miklosichnak okoskodása bármily helyes volt, ez egyben neki igazat nem adhatunk. Ő t. i. így gondolkozott (u. o. 203): Ha van személytelen ige, van alanytalan mondat is; annál inkább létezik ez, úgymond, oly nyelvekben, melyek *mondatot puszta névvel alakíthatnak*, mint a magyar (u. o. 210). Téved Miklosich. Cselekvés,

[1]) Ausf. deutsche Sprachl. II. 4. és 16.

[2]) Die Verba Impersonalia im Slawischen. Denkschr. d. k. Ak. d. Wiss. Wien. 1865. XIV. E műre, úgy mint a czímzett mondatokra *Simonyi* A határozókról írt műve és szíves felvilágosítása figyelmeztetett. Később (1883) 2. kiadásban jelent meg Miklosich id. műve ily czím alatt: Die subjektlosen Sätze.

akár személytelen, akár személyes *igével* kifejezve, személytől elvontan is képzelhető, lehetséges, mint: *esik, dörög, villámlik*, vagy *járnak, jönek, mondják;* és ezek alanytalanság számba is jöhetnek. De *névállítmánynál* alanytalanságot feltételeznünk nem lehet, nem szabad, ha az alany még oly távol esik e névtől. A magyar állítmányt az ő alanyához — mindig a jelentő jelen 3. személyét értve — nem külső jelek viszonyítják: *belső* (értelmi) viszony köti a két mondatrészt egymáshoz, s ezt a magyar nyelvérzék személyrag nélkül is megleli, ha alanya még oly rejtett. A személytelen igeállítmány és a látszólag alanytalan névállítmány közt a különbség az, hogy az igéhez alanyt lehet hozzá érteni, de nem kell: (eső) *esik*, (menny) *dörög*, (emberek) *mondják;* a névállítmányhoz alanyt mindig kell hozzá érteni, ha azt mondatrésznek képzeljem és nem puszta szónak. Az ige lehet alanytalan mondat állítmánya, a név nem. Miklosich (i. h.) példáiban e névszók: *mese*, es ist das eine Fabel, *kötelességem*, es ist das meine Pflicht, e gondolatokat csak a megfelelő alany hozzá értésével adják.*) E nélkül *mese:* (eine) Fabel, *kötelességem:* meine Pflicht.

Hadd tekintsük már most közelebbről, a mi alanytalanságainkat. Ezek t. i. mondatok, a melyekben állítmány

1. a fennemlített személytelen igék: *esik, dörög, villámlik*, vagy általános alanyú személyesek: *jőnek, mennek, mondják, tudják;*

2. *van* ige ily melléknevekkel: hideg, meleg, sötét *van* (l. alább), ha csak nem akarom ezeket főnévileg használt mellékneveknek tekinteni;

3. *van* ige határozóval, és pedig *a)* helyivel, mint P. 196, 4 Boldogtalan leszek Koporsóm zártáig, Csak az vigasztal, hogy *Nincs messze* odáig (l. még alább); — *b)* módhatározóval *így, úgy, hogy*, pl. P. 365, 1 Nem *úgy van*, a mint volt (l. még alább); A. II, 185, 20. *Úgy van*, kiki tüzzel mondja.

Az alanyt pótló igenév (l. alább 155. l.) és függő mondat (156. l.) is Miklosich szerint ide tartoznék. De mivel nyelvtanosaink más álláspontot foglalnak, az ide való esetekre nem leszünk tekintettel. S miután feladatunk, csak «van» természetét puhatolni, nem törődünk ennek multjával se (így úgy *volt*) s a többi ehez fűződő alanytalanságokkal, a minők: úgy *kell, lehet, lett, tet-*

*) Több példát l. a 151. l.

szik, történt. De azt meg kivánjuk jegyezni, hogy a hírlapirodalom túlhajt a nyelvtanilag megengedett szabadságon, mikor így ír: «Velenczében *volt* egy esős tavaszon», l. Budapesti Hirlap 1889. ápril. 7-diki 96. sz. tárczája elejét. A német csak segít magán így: «*Es* war in Venedig an einem regnerischen Frühlingstage» azzal a semmit jelentő *es* névmással, milyene nincs meg a magyarnak az alany pótlására.

A név mint mondatrész, úgy mondtuk, képtelen a szigorúan vett alanytalanságra (134. l.). Csak a határozókkal található a névbeli állítmány «úgy *van, a* hogy *tetszik*» mintájára, mint: «úgy *szép*, így is *jó* ily bús legénynek (P. 284, 25)», «Mikép jutott e hegyre e szobor? A földrül vitték őt oda, vagy az Égbül esett le? *Így szentebb; de úgy Magasztosabb*, ha emberkéz emelte (P. 664, 23)», «Csak úgy *virág*, ha tarka; Csak úgy *asszony*, ha barna (P. 595, 21)». — Az *így, úgy, hogy* módhatározók ugyanis e névmásoknak *ez, az, a ki* felelnek meg. Ugyanezeket a névmásokat képviselik is az utóbb említett alanytalan névállítmányos mondatokban, s mint ilyenek követelik a magyar nyelvérzéktől az alany és állítmány közti viszony értelmét. Tehát: *úgy* szép, *így* jó a. m. *az* szép, *ez* jó. — Csak így magyarázható, hogy *úgy, így* egyedül is mondathelyettesítő pl. ebben: P. 77, 31 *Így*, Rákóczi bátya! most szent a frigy velem. 57, 2. Nem *úgy* jó bátya! így nem alkuszunk. A. III. 201, 7 Igen uram! Prágát mi beveszszük haddal. Nem *úgy*, a király mond; hiszen ez nem virtus.

Sajátságos a *-ből* ragú főnév mellett a határozatlan számnevekkel képzett alanytalanság, mint P. 96, 10 Itt a mogorva úr Szóhoz jutott s szólt: *Elég* már a komédiából.*) V. ö. 675, 13 *Elég* volt már a furulyából.

IV. Állítmány hiánya.

Az állítmány, akár ige akár név alakjában szerepel, az alany cselekvését vagy állapotát az idő pillanatához vagy hosszához köti. E két időbeli mozzanattól csak igenév alakja vonja el azokat. Legelvontabban fejezi ki a cselekvést vagy állapotot a főnév. S akár ige származéka akár tárgynak a neve, az képviselheti az állítmányt egyedül (l. alább 164. l.) is, ha állapotát vagy minőségét kell meg-

*) De így is: *elég* ebbül *ennyi*. (P. 740, 11).

jelölni oly alanynak, mely más mondatból hozzá értendő vagy csak gondolható.

E hozzá értés, hozzá gondolás teljesen megszűnik, mikor a gondolat még nem öltött mondat-alakot, csak czím vagy tétel (thema) gyanánt szolgál a rákövetkező mondatnak, mint P. 653, 9 *Szeretet!* hah, ezt a szép virágot Tövestül kitéptétek ti rég. 762, 25 Küzdő *gerjedelmek, fény, homály,* csapongó *Vágyak* és *remények* tarka *serege,* Melyek majd borongva majd derengve kelnek, Indulat csatáit a zajló kebelnek, Ah! ki festi le? 726, 9 Piros bársony *köpenyege,* Ide vele! hamar ide!

Ide nem való az egyedüli alany függő mondatban, mint A. II. 33, 22 «S tán a szó belőle, mig *a világ,* folyna», melynek állítmányi kiegészítése egy ismeretes közbeszédtől van feltételezve, v. ö. 159. l.

Ellenben gyakori az állítmánytalan főnév akár egyedül, akár többed magával, mikor mellékkörülmények jelölésére szolgál. E mellékkörülmények mint egy képben úgy csoportosulnak a főtárgy körül. Ezek:

1. Az idő fogalmai: P. 446, 1 Kellemetlen őszi *reggel.* Kedvetlen borus *idő.* Hulldogál az elvirított Őszi tájra az eső. 511, 17 Tavaszi *délután,* verőfényes *idő;* Az égen kis fehér felhők uszdogálnak. 430, 1 Borus, ködös őszi *idő,* A nap nem is pillant elő. 721, 1 Hideg *idő,* hűs őszi *éj,* Ott kandallómon ég a tűz. 372, 1 Vad téli *éj;* Sűrü hópelyhek esnek;

2. a *hely:* A. II. 480, 18 Puszta *gyep,* egy nyul sem bujna el ott lesben. P. 755, 1 Erdő szélén puszta *csárda;* Héj, mért sietsz oda, sárga? 504, 1 Négy ágú *épület,* a mely be sincs fedve, Mely akasztófának vagyon keresztelve, Akasztófa mellett hollók *károgása.* 607, 9 *Rózsabokor* a domb oldalon, Borulj a vállamra angyalom! 607, 13 Lenn a Dunában a nap *képe,* Reszket a folyó örömébe. 517, 11 Idétlen *rom,* mogorva puszta *vár,* Falai között senki sem tanyáz. P. 725, 1 Elpusztuló *kert* ott a vár alatt, Elpusztuló *vár* ott a kert felett; Rajtok borong homályos szomorun Az őszi köd és az emlékezet;

3. *égi* tünemények: P. 713, 13 Köröskörül sötét *felhő* az égen, Egy magányos csillag ragyog középen. 603, 13 Holdvilágos sárga *éjfél,* Sirjából az ifju fölkél;

4. *hangbeli* tünemények: P. 731, 5 *Ordítás,* dob *pergése,* De hallik Kont mennydörgése. 731, 1 Isszonyú *csend.* Kont lehajlott,

A kiomlott vérbe markolt. 475, 13 Semmi *zaj*. Az ünnepélyes csendbe Egy madár csak néha füttyentett be;

5. *személy* leírása: P. 779, 5 Piros *orcza*, piros *ajkak*, Barna *fürtök*, barna *szem*, És ez arczon és e szemben Mennyi lélek, istenem! 472, 3 Fölugrott a lóra, kengyelben két *lába*, Sebes vágtatva ment erdők vadonába. 654, 9 Az egyik kezemben *fegyverem*, A másikat sem hevertetem. A. II, 127, 3 Ócska dolmányt szerze, s egy ütött-kopott szűrt, Rossz *süveg* fejében, vállain kötő *fék*, Akkor egy otromba lóra fészkelődék.

A mellékkörülményekből alkotott leírás rendesen megelőzi a főtárgyat, de követi is: P. 369, 31 Láttam mellettök fényes arczokat, Miken a jólét napja ragyoga, Bokáikon arany *sarkantyu*, sárga. 476, 2 Pórmenyecske jött, *korsó* kezében. A. II. 166, 20 Király lova is már ott áll vezetéken, Rojtos takarója csülkét veri épen, Ezüst liliommal tele irva *selyme*, Üstöke gyémántján struczlobogó *pelyhe*. P. 637, 30 csak félig mutatják A betyár alakját, Kit éji szállásra prüsszögve visz a ló, Háta mögött *farkas*, feje fölött *holló*.

Míg az eddigiekben a mellékkörülmények *névelőtlen* és *kötetlen* követték vagy előzték meg a főeseményt, a következőkben ezt a leíráshoz «és» köti. Ezekben a körülmény, a melynek *hatása alatt* következik be a főesemény, váratlan, meglepő. Ilyenkor

1. az *idő* rövid: P. 586, 4 Még egy *percz*, s örökre zárva lészsz. 710, 15 Még csak nehány *percz*, És koczkánk eldobva lészen. 522, 6 Egy futó *pillanat* A tóra mellettem, s benne kit látok meg? 246, 14 Csak még egy *pillanat*, S most pókháló födözné Versiró tollamat. 440, 1 Egy pár rövid *nap*, és én megint éltem. A. II. 477, 6 Honuk alatt támad rút kelevény képe, Egy *óra*, egy-két *nap* s az erősnek vége. P. 652, 5 Egy ilyen nap *vezérsége*, S díjazva van az élet. A. II. 51, 11 Egy *marokszorítás*,*) s ha száz lelke volna, Még is elhallgatna;

2. a *mellékesemény gyors*: P. 58, 43 Nem is nyögött, egy *rángás*, s vége volt. 58, 18 Egy *újsuhintás*, és Jób homlokát elborította vére. 260, 3 Idő, szárnyadnak még egy *csattanása*, S a jelen év is sírban szendereg;

A kötő «és» csak egyszer — aligha nem sajtóhiba folytán — hiányzik ebben: A. II. 496, 2 Egy fuvallat, s összedől e kártyahalmaz.

*) Azaz, annyi idő, a mennyibe «egy marokszoritás» kerül.

Jellemző végre ez utóbbiaknál, hogy a mellékkörülményeket «egy» és «néhány» jelzi, csak egyszer nem: P. 513, 9 (az ürge) mint szalad! *Pillanat*, S oda benn van.

Különben mily mondatidomoknak a képviselői emez állítmánytalan alanyok, mutatják példák, melyekben a rövidítések teljes mondatokká fejlődtek, mint P. 689, 9 Egy *percz* jöhet, s az épület ledől. 492, 31 Oh ha bírnám e hangszert! *Pillanatra* érintém csak És dalától reszketett Örömében a teremtés.

A) «VAN» ÁLLÍTMÁNYI MELLŐZÉSE.

Felosztás.

Közöltem a név állítmányképességéről szóló szabályunkat, mely *van* kihagyásáról a szót teljesen kizárja. Ennek bizonyítására a példák száma régibb és újabb irodalmunkban egyaránt nagy, es ezt ki kell emelnünk még egyszer azok ellenében, a kik azt kevesellik. A példák sokasága meggyőzött az eset *gyakoriságáról* úgy, mint *sokféleségéről*. Sokfélék azok az alany és állítmány minősége szerint. A következő *felosztásra* alkalmat adott az állítmányi név minősége a nevek *különfélesége* szerint. Kezdem t. i. az állítmányi mellékneven, folytatom főnévvel, névmással és végezem a számneven (I—IV). Az állítmánynév osztályait követni fogja egy néhány oly osztály (V—VII), melyekben *van* a név e képességét kizárja. Végre következnek osztályok (VIII—XIII), melyekben a név megosztja az állítmányképességet *van* igével.

I. A melléknév állítmányképessége.

A melléknév van hivatva első sorban értelmezni a főnevet akár állítmányilag akár jelzőileg. E melléknév lehet egyszerű úgy mint képzett és összetett. Állítmányképességre nézve vele egyenlően jogosúlt a névmásféle (*enyim, tied, annyi ennyi, olyan ilyen, akkora ekkora, más*) és számnévi (*hányadik, első* stb.) melléknév, valamint a jelen (pl. *késő, forró*) és mult (pl. *átkozott, elhagyott*) névjelző. Ide valók végre a középfok, a *-nyi, -ü* és *-é* ragúak meg képzőjűek is. — Elébbi állításom a melléknév állítmányi ú. m. jelzői szerepéről csak egy kis megszorítást szenved: a *melléknév többese* (pl. *jók, szépek*) *és e birtokos névmások: enyim, tied* csak *állítmányi szerepre hivatvák.*

Az állítmányi melléknév alanya főnév (I 1) vagy névmás

(I 2). E névmás (mutató és személyes) természeténél fogva hiányozhatik is; ilyenkor az alany hozzá értett (I 3). Végre alanyt pótló az igenév (I 4) meg függő mondat (I 5). Ezek az alanyi minőségek nyujtják a melléknévi állítmányos mondatok további osztályozásának az alapját, melyekhez még hozzájárul emez alanyi főnév egyéb minősítése, ú. m. névelő, jelzés és személyrag.

1. Az állítmányi mellléknev alanya főnév.

A főnév czímével itt kivételesen nem csak a közönséges, hanem a főnévnek, de különösen alanynak használt egyéb neveket is illettem.

Emez alosztályon belül az említett minőségeken kívül még kisebb osztályok alakítására ösztönzött a két mondatrész helyzete egymás közt. Alább, a személyragosak alatt egy harmadik mondatelem még apróbb osztályozásra kényszerít.

a) Az alanyi főnév puszta.

Az alany pusztaságát kiemelni kivánom a névelőssel *(b)*, jelzettel *(c)* és személyragossal *(d)* szemben. Az alany névelőtlensége kiemelésének nincs értelme tulajdonneveknél s «isten» szónál, bár ez névelősen is áll; s csak a tökéletesség kedveért soroltam ily alanyokat is ide.

Ám következzenek a példák, a mennyi annyi; s csak ott választékkal, a hol kevesebb is meggyőző.

α) Előző alanynyal: P. 444, 18 Búsulnak a virágok, Szegénykék *betegek.* 533, 28 Erdő, kert, ég, legény *boldog.* 734, 1 Európa *csendes.* Pann. megvét. Szil. 3. (a kapitánok) Mind *egyesek* ü dolgokban, *Hatalmassok* viadalokban. P. 5, 14 Busulás, keresés, minden *haszontalan.* Molnár (T. C. gr. 273) Isten *jobb* királynál. P. 50, 16 De mostan ég és föld egészen *más.* A. II 204, 18 Csat, peczek és fűző, kapocs, ajaj! *mennyi!* 467, 7 Szerencse *serényé.*

β) Követő alanynyal: P. 662, 10 *Beteg* most szegény. Münch. C. Volf 335 *Bódogok* meddők és hasak, kik nem szültenek. P. 70, 5 *Ismerős* előttem Éjszak, dél, kelet, nyugat. 28, 19 Nem *szükséges* nekik sem étel sem ital.

b) Az alany névelős.

α) Előző alanynyal: P. 764, 11 A huszárok *csinosak.* Molnár (T. C. gr. 273) Az oroszlán *erősb* a medvénél. P. 635, 2 a természet

olyan *gyönyörű*. 402, 31 Az idő *igaz*. 300, 25 Az isten *jó*. 71, 9 a boldogság soh'sem *késő*. 786, 30 Az isten *könyörületes*. 286, 10 A felhővel a lélek *rokon*. 223, 14 A tudósok mind *szegények*. 521, 25 a puszta nem *szép*. 102, 9 az élet *rövid*.

β) Követő alanynyal: P. 621, 19 Csak *annyi* az élet mint futó felhőnek Árnya. 288, 18 Ily *boldogító* már a szerelem. 637, 2 *Csendesek* a tanyák. 617, 21 *Csüggedetlené* a díj. 543, 23 *Dicső* a munka. 516, 7 Mily *édes* az élet, Mily *szép* a világ! 317, 13 *első* a haza. 449, 17 *Halhatatlan* a lélek. 193, 1 *Hányadik* már a pohár? 711, 25 *hitvány* az ember. 358, 22 *Ilyen* a szerelem. 456, 10 *Jó* az isten. A. II 111, 23 *Jó* az isten, jót ád. P. 296, 23 Mi *kék* az ég! 185, 12 *Késő* eső után a köpenyeg. 727, 2 *Kész* a csatára a sereg. 158, 3 *Mogorva* a tél, *puszta* a határ. 323, 7 A *paraszté* a dolog. 40, 4 *rémséges* a bűn. 749, 9 *Sok* az orosz. 570, 20 *Savanyu* a szőlő. 169, 10 *Szép* a hív. A. II. 464, 2. (látta) Hogy *teli**) a földvár. 250, 26 Mire *való* is már a fényűzés? 288, 15 *legvígabb* a jelen.

c) Az alanyi főnév jelzett.

a) *Egyszerűen.*

αα) Előző alanynyal: A. II egyegy tűzfény is a sötétben *bátor*. P. 343, 2 e puszta oly *határtalan*. A. II. 387, 2 Egyenes út *legjobb*. 98, 24. Egy szó *annyi* mint száz. Bécsi C. Volf 3 *Kié* ez lány? A. II. 394, 42 Mely föld neki *szülő*? P. 105, 17 milyen isten *tagadó* ez ember!

ββ) Követő alanynyal: P. 631, 8 *drága* minden percz. P. 320, 17 *szabad* a holtnak egy óra naponként. 526, 26 *Szép* a lyány. 426, 12 *Tied* minden dal, minden hang. 59, 5 *Tiétek* minden kincs. 335, 14 Oly *tündöklők* e szellemek.

β) *Többszörösen.*

αα) Előző alanynyal: A. II 492, 12 A merész élet nem *egyéb* vértőnál. P. 339, 14 A magas menny *holdas, csillagos*. 242, 2 Ez a kétség *irtóztató*. 136, 34 A tiltott gyümölcs a *legjobb*. 210, 16 Ez a világ *nagy*. Tih. C. 102 Az igen fehér testű emberek igen *fázékonyak*. P. 194, 10. a katonai pálya fene *sík*. 243, 12 e boldogtalan hon Oly *szegény* és oly *beteg*;

---

*) *Teli* melléknév, másképen tele, l. alább.

ββ) Követő alanynyal: P. 182, 32 Nem *árva* már az egykor Árva hon. 304, 6 Bármilyen *barna* is az a kenyér, Itthon sokkal jobb ízü. 525, 10 *Hányt vetett* a vad hullámos élet. A. II 206, 16 Mind *olasz* a csehnek még a magyar szó is. P. 686, 1 *Szabad* a magyar nép. 71, 10 *Szent* előttem minden fájdalom.

d) **Az alanyi főnév személyragos.**

α) *A személyragos alanyi főnév puszta.*

1. személyű: P. 509, 22 szivem nem *eladó*. 728, 17 testem nagyon *beteg*. 79, 26 karjaink *erősek*. 258, 4 Lelkem reája *kész*. A. II 214, 15 seregünk *maroknyi*. P. 473, 9 Magyar vagyok, természetem *komoly*. 556, 3 zsebem *üres*;

P. 367, 17 unalmas *hosszu* életem. 369, 25 *Irtóztatók* koronként álmaim. 302, 16 *Lágyabb* szivem a rózsám szemétől. 408, 17 oly *mogorva* képem. 284, 15 *Nyugodt* már kebelem. 268, 26 Hervadt vagy: *puszta* életem. 72, 4. annál szebb lesz jövendőm, Minél *rutabb* jelenem. 181, 15 Mért hogy olyan *sárga* képem, Én azt meg se mondom. 282, 4 S *kész* ajkam, hogy csókját ajkadra hintse. 437, 20 Tiéd éltem. 544, 27 *Tied* jövendőm. 544, 21 *Tied* szerelmem. 690, 9 *Szilárd* reményem mint a sziklakő. 764, 12 A huszárok csinosak, de kissé *hosszuk* ujjaik. Fest. C. Volf 6 Seregeknek úr istene, *telyesek* mennyek és föld te dicsőségednek felségével.

A személyragos főnevek névelőtlen csoportját azzal a megjegyzéssel zárjuk be, hogy emez utolsó bekezdésben soroltuk fel azokat a példákat, melyekben a *közvetlenül megelőző állítmányi melléknév állítmányi voltát kétségbe teheti a követő személyragos alanyi főnév*. Csupán többes ragu és «enyém, tiéd» névmásos melléknevek állanak e kétségen kívül. Vö. a 139. l. S ha az alany és állítmány közti viszony tudatát meghamisítja pl. a német nyelvérzék, hajlandó a magyar az állítmányi melléknév és alanya közé egy *van*-t szurni, pl. a fenti példában (P. 282, 4) így: «kész *van* ajkam, hogy» —. Sőt ha e kétséget kizárólag meg is előzi állítmányát az alany, készen tartja *van*-ját egy ilyen melléknév megtámasztására az idegen nyelvérzék befolyása alatt álló irástudó.*) —

*) Mint pl. H(ojtsy) a Budapesti Hirlap 1880. nov. 30-án 330. sz. tárczaczikkében: «A kitűzött idöig minden *kész van*».

Hasonló kétséget támasztó jelenséggel találkozunk a következő 2. és 3. személyragos főnévi példákban (β alatt);

2. személyű, α) előző alanynyal: P. 702, 8 Csókod most még *édesebb*. A. II. 406, 3 barmod olyan *félénk*. P. 766, 17 kegyed, Látom, *határtalan*. 69, 22 Ételed *jó*. 56, 32 dalold el mind, mivel szived *teli*. 114, 17 Kezed *vörös* mint biborod, Arczod *sápadt* mint koronád, Szived *fekete* mint a gyász. 304, 2 kenyeretek *barna*. 206, 4 Beszélgetéstek *meghitt* és *vidám*;

β) követő alanynyal: P. 46, 3 *fényesebb* szemed fényes pánczélodnál. 55, 9 *ismerüs* Előttem arczod. A. II. 182, 22 mire *kész* haragotok, értem. P. 581, 2 *korcsok* fiaid. 616, 28 Százszor *nagyobbak* lángitok. 495, 15 ha *poros* nadrágod, Kiporozza a káplárod;

3. személyű, α) előző alanynyal: A. II. elámultak, udvara mily *fényes*. 289, 19 Keze *gyorsabb* még mint szava. P. 771, 17 Gyászos hallani, Hogy verse *hitvány*, verse *rosz*. A. II. 504, 15 A vezér büntet, de foganatja *kétes*. P. 224, 14 Beszédjek, nem tudni, *magyar*-e vagy *német*. 128, 7 búsul a kürt, hangja *méla, tompa*. A. II. 287, 11 Szeme bortul *nedves*. tekintete *redves*. 177, 6 Szeme *nyájas*, szava *édes*, Maga *tetszős*, bár negédes;

β) követő alanynyal: P. 459, 22 *Bágyadtabb* sugára, Mintha —. A. II. 344, 1 már nem *biztos* vára. 17, 2 Kincse volt temérdek, s arra *büszke* mája. 288, 8 Igy látnia sem kell, hisz *elég* hallása. P. 754, 8 mézednél még is *édesebb* csókja. 470, 23 A szegény nép! olyan *felhős* láthatára. 153, 8 *Gömbölyü*-e termete? A. II. 262, 23 láttam, mire *képes* jobbja. 473, 11 (ha) *kevés* is népe. P. 564, 9 Alszik az egész föld, *mély* és *csendes* álma. Pannon. megv. Szil. 3 *Nagy* erejek mint Samsonnak, *Bátor* szivek mint oroszlánnak. P. 186, 2 de *nagyobb* Boldogtalansága. 62, 7 nem olyan *nagyok* szépségei. 537, 20 *Nehezebb* már láncza mint maga. 286, 17 Királyi széknél *pompásabb* árnyéka. 372, 15 *sötétpiroslók* fényeik. A. II. 295, 12 Tűri, ha *sulyosb* gyötrelme. P. 471, 17 Haza jött a ló, de bezzeg *üres* nyerge. 597, 16 *zavaratlan* föld alatti álma.

Mint előre jeleztem az 1. személyüek alatt (a 142. l.), itt is kétséget hagy a követő alany a megelőző melléknév állítmányossága iránt. E kétség eloszlatására szolgál egyesekben egyegy névutó és határozó (*már, is*) az állítmány és alany közé szurva. A mondatvezető kötőszó (*ha, hogy*) ugyan ezt a szolgálatot teljesíti: előre jelzi a bevezetett szók mondatszerűségét (l. a 151. s 167. l. *a*) és *b*) alatt).

β) *A személyragos alanyi főnév névelős.*

1. személyű, α) előző alanynyal: A. II. 440, 1 a kezem oly *gyenge.* P. 265, 11 Mind a kettőnk oly *halovány.* 284, 26 A sarkantyum *rozsdás, görbe.* 234, 7 a szobám *világos*;

β) követő alanynyal: A. II. 92, 10 *Álmos* a csaplárunk. P. 782, 29 *annyi* a barátom Mint —. 246, 6 *bús* az életem. 126, 18 *Fejér a* fejem. 168, 22 *forró* a szivem. 701, 23 Hideg a vérem és *forrók* a könnyeim. 713, 25 *közös* az ellenségünk. 559, 18 *mennyi* a kínom. 661, 17 *nagy* a mulatságunk. A. II. 508, 13 *Sietős* az útam. P. 72, 2 Annál *több* az örömem.

2. személyű: P. 728, 15 Az orczád *bús.* — P. 60, 5 *Fekete* a pillád, *kék* a szemed. A. II. 46, 9 *gyilkos* a szándékod. P. 652, 17 *halvány* az orczád. 702, 19 *Magyar* a hited. 78, 11 *üres* a konyhád. 158, 1 *véres* a fogad. A. II. 511, 1 *véres* az ujjad.

3. személyű: A. II. 334, 21 rubinttal a czifrája *ékes.* 177, 4 De a szive szín *mutató.* P. 133, 5 az orra *kurta.* — P. 286, 13 Mi hát az a hír, hogy *annyi* a bolondja? 244, 4 *kedves* nekem a munkája. A. II. 463, 22 *kicsi* a dandárok. P. 265, 4 *Külömböző* csak a nevök. A. II. 168, 11 *Magyaros* a neve. 323, 11 *Meztelen* a karja. 92, 3 Busuljon a lovad; elég *nagy* a feje. Molnár (T. C. gr. 281) Négy *singnyi* az hossza. P. 71, 34 Néki *sok* a gyermeke. 248, 19 Sugaramnál *szebb* a szeme. 253, 6 *szép, ifju* a neje. 445, 4 *véres* az oldala.

γ) *A személyragos alanyi főnév jelzett.*

a) Egyszerűen:

1. személyű, αα) előző alanynyal: P. 753, 10 Hő szivem *tied*; — ββ) követő alanynyal: P. 370, 9 *ilyek* éji látományaim. 650, 18 *Kárhozottak* ős apáink. 197, 3 Dunavíznél *mélyebb* mély szerelmem, Szent Gellértnél *nagyobb* nagy keservem.

2. személyű: P. 709, 21 Szép zenétek hasznot nem *hozó.* 552, 11 egy szótok sem *igaz.* — Fest. Co. Volf 2 Mily *csodálatos* te neved. P. 733, 22 *utósó* e dalod.

3. személyű: A. II. 226, 10 zord hágón gyors lába *szokatlan.* 130, 21 Makkos erdejök *nagy.* P. 538, 20 Kék színe csak kevéssel *Sötétebb.* 305, 15 Piros könnye *tüzes.* — P. 364, 21 *sikeretlen* esdeklő beszédje. 253, 25 *Széles, hosszu* szántó földje.

b) Többszörösen.

1. személyű: 'A. II. 177, 1 A mi lyányunk nem *eladó, Büszke, daczos, válogató.* 130, 23 nagy jó uram épen *azok-féle.* 146, 8 az én kezem *balog.* 395, 23 Az én mesterségem ugyis *olyanféle.* P. 447, 6 Az én angyalom Mindennél *szebb.* — P. 81, 5 *Bástyás* az én szivem. 666, 5 *Hosszu* a mi türelmünk. 17, 9 *Kemény* az én szivem. 381, 20 *Legkeserübb* az én könyűm. 582, 20 *kicsiny* még a mi seregünk. 661, 17 *Nagy* a mi örömünk. 36, 30 *Olyan* az én lelkem. 772, 5 mi *szép* A mi föladatunk! 556, 4 *Üres* az én hasam.

2. személyű: A. II. 155, 3 A két szemed *drága.* P. 13, 6 A te karjaid már *gyöngék.*

3. személyű: A. II. 252, 14 *nagyobb* neki annál a legkisebb gondja. P. 745, 21 *Olyan* a két ága mint —.

c) A személyragos alanyi főnév birtokossal.

Ez az a része nyelvtanunknak, mely az idegenek tanításánál legtöbb nehézséget okoz. Ezt tisztába csak a kellő részletezéssel hozhatjuk. Nyelvtanunk meglehetős mostohául bánik e szakaszszal, midőn a birtokos és birtok számára alapított felosztásnál megáll és mondattani sajátságaira, a mondatelemek helyzetére és szereplésére gondot nem fordít. Más szóval: kivánatos nem csak alaktanilag felsorolni a birtokviszonyító ragok értelmét, hanem mondatbeli szereplésöknek is helyt adni a mondattanban.

A helyzet milyen fontosságú a névállítmányos mondatokban, kitünt, mikor a jelzős fogalomból *(a fekete kőszén)* puszta helyzet változtával mondatot alakítottunk és azt mondtuk, hogy az a mondatrészek eredeti helyzete, melyben az alany megelőzi az állítmányt. És nem egy esetet találtunk, melyben a fordított helyzet kétséget idézett. E kétség ellen biztos támasza volt az alanynak a személyrag, s ennél még biztosabb a névelő. Ez utóbbival ellátva költők és szónokok is könnyen alkalmazzák páros mondatokban az ellentétes helyzetet egymás után, mint A. II. 260, 16 *Gyöpös* az út, az éj *siket.* 274, 7 *Gyötrelmes* az élet, a halál *rettentő.* P. 303, 3 *Homályos* a nap, a mező *deres.* 697, 11 *Szomoruk* az idők, a napok *feketék.*

Eddig a két mondatrész csak *kétféle* helyzetben tünt fel: állítmányt előző vagy követő alanynyal, pl. «a ház *szep*» és «*szép* a

ház». A mint e két elem közé egy *harmadik* vegyül (pl. *apám* háza szép), a helyzet többféle lesz, s a volt kétség lehetősége névelő nélkül is megszünik, de támadnak más nemű nehézségek.

Az alany t. i. e csoportban ketté oszlik (birtokos és birtok: *apám háza*) s az állítmánynyal együtt most hárman képezik a mondatot. Ez a harmadik elem, a birtokos, mindig csak az alanyt jelzi, ha a melléknévi állítmány közbeszuratos helyet is foglal. Az egyik nehézséget képezi épen e három elemnek a mondatban elhelyezése, a másodikat a rag (*-nek*) és névelő (*az, a*) alkalmazása, melyek (rag és névelő) az említett elhelyezés szerint hol maradandók hol enyészők. E szerint kapjuk a következő mondatalakokat:

I. Apám (v. szülék) háza *szép*.
II. *Szép* apám háza.
III. Háza apám*nak szép*.
IV. *Szép* háza apám*nak*.
V. Háza *szép* apám*nak*.
VI. Apám*nak szép* (*a*) háza.

Első (I és III) helyre tettem azt az alakot, melyben az alany megelőzi az állítmányt; második helyre (II és IV) ennek fordítottját. Az V és VI alakban az állítmány birtok és birtokos közt foglal helyet. Egy második jellemző vonása a III, IV és V alaknak, hogy a birtokos *nak* ragja helyzeténél fogva maradandó; a VI. alaké, hogy a ragon kívül az *a*(*z*) is maradandónak látszik.

Ez nem zárja ki a névelő és említett rag alkalmazását a többi (I—IV) alakokban, csakhogy ezekben a névelő úgy mint a rag mozgó, enyésző. A szerint tehát, a mint e kettő e mondatokban további alkalmazást nyer, kapunk következő másod alakokat:

I. Apám háza *szép*.
1. *Az* apám háza *szép*.
2. Apám*nak* háza *szép*.
3. *Az* apám*nak* háza *szép*.
4. Apám*nak a* háza *szép*.
5. *Az* apám*nak a* háza *szép*.

II. *Szép* apám háza.
1. *Szép az* apám háza.
2. *Szép* apám*nak* háza.
3. *Szép az* apám*nak* háza.
4. *Szép* apám*nak* a háza.
5. *Szép az* apám*nak a* háza.

III. Háza apámnak szép.
1. *A* háza apámnak *szép*.
2. Háza *az* apámnak *szép*.
3. *A* háza *az* apámnak szép.
IV. *Szép* háza apámnak.
1. *Szép a* háza apámnak.
2. *Szép* háza *az* apámnak.
3. *Szép a* háza *az* apámnak.
V. Háza *szép* apámnak.
1. *A* háza *szép* apámnak.
2. Háza *szép* az apámnak.
3. *A* háza *szép az* apámnak.
VI. Apámnak *szép* háza.
1. Apámnak *szép a* háza.
2. *Az* apámnak *szép* háza.
3. *Az* apámnak *szép a* háza.

E 28 fő és másod alakok majd mind egyike talál hol a elléknévi hol a főnévi (158. l.) állítmányos mondatainkban ›pviselőket, csak ezek az alakok nem: III_1, III_3, IV_1, IV_3, V_1, V_3. e további kutatás nyelvtani szabályaink szabadelvű alkalmazása ellett hiszem hogy ezekre is találhat példákat.

Statistikailag bebizonyult továbbá, hogy emez alakok közül ggyakoribb az I. és legritkább az V. Az egyes másod alakokat ilön tekintve leggyakoribb a II_2.

I. fő alak: P. 160, 17 Lelkem útja tetteimben *Egyenes*. 89, 24 füstöd fellege, Miként galambom szeme, *kék*. 549, 24 zdájok lelke *kicsiny*. A. II. 328, 9 Maga lova *fényes*, paripája *nyes*. 285, 14 a zuztól erdők haja *kondor*. P. 154, 11 Csókod ngja mint a napfény *mennyei*. 727, 25 Szivök nem minden porczija *rosz*. A. II. 422, 20 Lajos hadi népe még *serényebb*. 144, 1 ›zgonyi lakása nem valami *fényes*.

1. másod alak: A. II. 455, 18 a szája s szeme vége *fodros*. P. 13, 7 a szőlővessző és a Költő sorsa oly *hasonló*. 195, 8 a szeem héja Oly *nehéz*. 767, 23 A szinpad czélja *nagy*. 485, 13 Az kotmány rózsája a *tietek*.

2. másod alak: P. 81, 9 (Fejedelem) Kinek koronája *dúsabb* övénél. Weszpr. C. Volf 8 (az ur isten) kinek birodalma *közönyes*. P. 46, 11 Ildikónak arcza *szép*. 698, 10 Szárnyának röpte *rész* és *magas*.

3. másod alak: P. 638, 17. (galamb) a melynek érintése oly *jó*. 676, 21 A költészetnek istene Olyan *kegyes* hozzám. 549, 24 a gazdának lelke *nagy* és *szép*.

4. másod alak: P. 302, 9 Paripámnak az ő színe *fakó*.

5. másod alak: P. 125, 7 Az uraknak pedig az ideje *drága*.

II. fő alak: A. II. 11, 13. *drága* S nem *megunt* előtte Isten szép világa. 9, 17 *Ilyenforma* Toldi Miklós gondolatja. P. 422, 1 Szép Olaszország ege.

1. másod alak: P. 300, 20 *Édes* a szabadság tiszta levegője. 189, 22 Nem *kék*-e a menny födele? 654, 13 *Koszorus* a haza homloka. A. II. 502, 8 *Közös* a kettőjök minden java, titka. P. 226, 17 Egészen *más* a szinész végzete. 462, 23 *Mienk* a konyha szöglete. A. II. 390, 16 Megmutatom, *milyen* az itélet napja. P. 600, 19 *siket* a magyarok hazája. 285, 1 *Szent* a költő lantja. 491, 5 *Sötét* az ember kebele.

2. másod alak: P. 184, 2. Sűrű a füvön az éj harmatozása, De *sűrűbb* két szeme könnyének hullása.

3. másod alak: P. 61, 5 *Csendes* a révkocsmárosnak háza. 160, 15 *Tiszta* e kebelnek mélye. 556, 1 *üres* az embernek Zsebje.

4. másod alak: P. 302, 14 De *tüzesebb* rózsámnak a szeme.

5. másod alak: P. 302, 13 Héj, *tüzes* a kovácsnak a szene. 470, 4 *nagy* az én szivemnek ő gyönyörűsége.

III. fő alak: A. II. 149, 20 kínja szerelmednek annál *gonoszabb*.

IV. fő alak: P. 36, 6 *igaz* egy betűig Tartalma beszédidnek.

VI. fő alak: P. 650, 27 (ember,) Kinek *drágább* rongy élete.

1. másod alak: P. 5, 19 uramnak ugy is *rosz* a csillagzatja. 94, 4 (mindenki) Kinek *jobb* a ruhája mint tiéd. 317, 16 (a haza) melynek *annyi* a baja.

2. másod alak: A. II. 471, 9 a királynak *sietős* parancsa.

3. másod alak: P. 310, 22 (ennek) a mai napnak *Nagy* az ára.

2. Az alany névmás.

A névmás úgy, mint a megelőzőkben a főnévi alany, helyzetre hasonlóan változó: hol megelőzi hol követi alanyát. Csak a visszahozó nem: állandóan állítmánya előtt áll.

a) **Az alanyi névmás személyes.**

1. alanyt előzve: P. 462, 17 ő *boldog*. 114, 15 ők *ártatlanok*. A. II. 148, 8 ő nem *gazdátlan*. P. 162, 2 A deákné vásznánál ő se *jobb*. 57, 20 ő *kettőnké*. 206, 13 ő becsületes *lelkű, igaz*.

2. állítmányt követve: P. 724, 24 csak *álmos* ő, de nem beteg. 659, 14 Nem *egyebek* ők mint árnyak. 221, 3 *Egyetlen* ő, ki nem hagyott el. 230, 19 És *ilyen* ő tetőtől talpig. Toldy C. gr. 106 Dícsérjétek az úristent, mert *jó* ő. P. 719, 8 *Nagyobbak* ők mint a hadvezérek. 293, 17 Mi *szépek* ők!

P. 789, 13. oly parányok, *a minő ön*, Levett kalappal szóljanak velem. A. II. 233, 14 *Maga* még sem *kényes*. 339, 13 Maga, tudom, *jámbor*.

b) **Az alanyi névmás kérdő.**

A kérdő névmások közt csak az eredetit *(ki? mi?)* hiszszük ide valónak, a melyről említettük (133. l.), hogy csak melléknévi állítmánynyal szemben képviseli az alanyt. P. 197, 1 Mi *nagyobb* a nagy Szent Gellért hegynél? Mi *mélyebb* a mély Duna vizénél? 576, 15 Egy szempillantásnál mi *rövidebb*? 781, 23 Mi *sötétebb* mint e köd? 698, 25 s én valóban nem tudom, mi *több*.

Hasonló figyelmet érdemel e névmás mint osztó: A. II. 364, 11 ki *paraszt* ki *müves*, kinek odva szerzet.

Utánzatai közt legközelebb áll *melyik:* P. 788, 11 S melyik nem *büszke* most? 423, 24 E két baj közt Melyik *jobb?*

c) **Az alanyi névmás határozatlan.**

α) *(a) ki:* A. II. 360, 5 ki *bűnös*, haljon. P. 701, 20 A ki csak *franczia*, mind testvér. 649, 21 A ki *gyáva, siket* is, nem Hallgatott rá. 446, 9 Vannak, a kik Én előttem *kedvesek*. 43, 8 biró uram az, ki követ görditeni *képes*. 732, 16 a ki *kész* a halálra, Az diadalmaskodni fog. 727, 1 A ki *magyar*, a ki *vitéz*, Az ellenséggel szembe néz. A. II. 202, 11 a ki *üdősebb*, egyre fejét rázza.

β) *(a) mi:* A. II. 19, 13 a mi az *enyém*, azt elviszem. 211, 4 Szedi a nép össze, a mi *féltő*, drága. P. 15, 27 Készítsen, a mi *jó*, mindent. P. 105, 4 elmondta a szenvedéseket, mik a nyomornál még *irtóztatóbbak*. A. II. 256, 23 Ne hallja korán meg, a mi úgy is *késő*. P. 191, 25 sok, a mi *sok*. 447, 6 angyalom mindennél szebb, a mi csak *szép*. A. II. 496, 7 asztalához ült, hol (mi nála *szokat-*

lan) Nagy halom levél gyűlt össze. P. 786, 19 És a mi *több*, a mi fő, Az isten könyörületes.

γ) *(a) mely:* A. II. 188, 2 (paripa) mely *bokros* avagy *csiklós*. P. 647, 20 (lég) Mely *dögvészes*. 657, 11 (érzemény) Mely *édesebb* a kárhozatnál. A. II. 396, 12 (csoport) mely, látja, olyan maga *forma*. 500, 10 (kunyhó) a mely egy kúp nádhoz, Benne meg egy ember, *hasonló* baráthoz. 252, 22 De megint jő egy percz, . . . a mely *keserűbb* mind ennél. P. 615, 4 (élet) mely érted halni *kész*. 350, 6 (világ) Mely úgy sem *más* mint egy csatatér. 736, 10 S dicső lesz élted, boldog és szabad, A milyen *senkié* a nap alatt.

d) **Az alanyi névmás mutató.**

α) *ez*, 1. állítmányt előzve: P. 19, 15 És ez *elég* neked. 727, 23 Ez mind igen *jó*, mind valóban *szép*. 736, 7 Egy ember a haza, s ez halni *kész*. A. II. 435, 17 hisz ez *pompás*. P. 615, 23 Éld le ifjuságodat! Ez *rövid*. 432, 32 és szerelmem? oh ez véghetetlen.

2. állítmányt követve: P. 161, 21 nem *elég* ez. 234, 5 Annál *megfoghatatlanabb* ez. A. II. 507, 10 Hát csak *olasz* ez is. P. 318, 28 Csak *clyan* ez mint a virág. 631, 15 *Szent* és *nagy* ez valóban. 587, 5 nem is oly *szép* ez mint szeretnők. 73, 21 Nem szentségtelen lábnak *való* ez.

β) *az*, 1. állítmányt előzve: P. 424, 18 A ki legszebben hizeleg, az *boldog*. 229, 13 Az *igaz*, most jobb az állapotom. 462, 23 Az ostor, az *igaz*, Hogy pattog. 690, 25 Az *igaz*, hogy torkára forrt az a Kún barátság. 767, 25 Az *illő*, hogy legyen Főben kebelben ép. A. II. 480, 17 az *lehetetlen*. P. 692, 2 a mi sok, az csak *sok*.

2. állítmányt követve: P. 131, 23 *Elég* a hozzá, hogy sátraikba bújtak. 632, 22 *jó* az nékem. 136, 24 *iszonyuságos* az, a mit hallotok. A. II. 68, 1 *keserű* az nékem, A mit jelentenem gyász kötelességem. P. 163, 3 Mert *kellemes* az, noha sok sebet ejt. 125, 7 épenséggel *mások* Azok, a kiket én mulattatni vágyok. 132, 7 *Nagyobb* az, hogy recseg az asztal. A. II. 218, 15 Jön a magyar, dúl, ful; *özön* az, temérdek.

γ) összetettek: A. II. Emez *fiatal* még, az terepely immár. P. 415, 5 Legény, leány: amaz *szőke*, Ez barna. 183, 14 úgy hiszem, ennyi untig *elég*. 599, 20 Nekem ennyi Nem *elég*. 696, 25 Annyi *szent*, hogy minket Vissza nem visz.

c) **Az alanyi névmás határozatlan.**

P. 59, 31 Egyik *fehér* és a másik *piros*. 549, 22 (paloták) a hol Minden, minden *más*. 68, 9 Minden oly *bús*, Oly *kedvetlen*. A. II. 209, 22 De azért mind *részeg* a cseh barát mellett. P. 779, 2 S nem mindenik *haszontalan*.

3. A melléknév alanya rejtett.

Az elébb talált alany-pótló (mutató és személyes) névmásokat a magyar érzék alanyokul nem követeli. S hiányukkal ha végkép elesik az alany, azt valamely megelőző mondatban megkeresi, megleli és ahoz való viszonyát az egyedül maradt állítmánynévnek fenntartja, a nélkül, hogy ez személyragos voltára vagy nemi különböztetésre szorulna, mint más európai nyelvek. Csak a többes ragú melléknév meg a birtokos névmások minősítik magukat külsőleg is állítmányiaknak (l. 139. l.). Ilyenek: P. 85, 24 De hisz mind egy; elég, hogy *boldogok*. 370, 10 *ilyek* éji látományaim; De nem csodálkozom, hogy *ilyenek*. 560, 9 Koldus vala az, Királyfi emez; Mi külömbség! De egybe *hasonlatosak*. A. II. 406, 20 *Képesek* a zsoldért nemzetöket verni. 311, 24 Urokért Lajosért élni halni készek. P. 546, 17 Hadd menjenek! nem *méltók* Egy sorban állni vélünk. 430, 8 Mint füstölnek (a tűzbe dobott lombok)! De nem csoda, mert *nedvesek*. A. II. 488, 24 ülnek vala többen, A mint *öregebbek* rangban vagy időben. 86, 33 én őket, bár *vétkesek*, Vétkökben is fölötte szeretem.

De az állítmányosság e külső jele nélkül is megtaláltatja velünk a rejtett alanyt a nyilt állítmányhoz ugyan az a nyelvérzék, mely képes volt két egymás mellett álló névből mondatot alakítani. Segítségére jön e nyelvérzeknek egyegy kötőszó, a minőket mindenha mondatvezetőknek ismertünk, rá mutatván a következő név állítmányszerűségére és egyszersmind a gondolat feltételes (*ha*), tartalmi (*hogy*) vagy magyarázó (*mert*) és egyéb viszonyára a megelőzőhëz. Éreztük ezt a könnyítést már elébb (113. l.), azzal a külömbséggel, hogy ott két név töltötte be a két mondatrész szerepét, itt egyetlen nevet kell állítmánynyá és mondattá bélyegeznie. Ilyen kötőszók:

a) *hogy*: A. II. 236, 16 Megnézte a csöp vért, s izlelte, hogy *édes*. P. 436, 22 várok, míg nem mondod, hogy *elég*. 627, 30 Nem

is foghatják rá, hogy *fösvény* vagy *lusta*. 711, 3 Te reád merik azt mondani, hogy *gyáva*. A. II. 498, 5 Meggyőződött róla, hogy *igaz*. P. 636, 15 Alant röpül a nap mint a fáradt madár, Vagy hogy rövid *látó*. Már öreg korától. 251, 5 Volt bennem annyi emberismeret, Rá foghatnom, hogy nem *más* mint színész. 129, 20 Könynyebb volt lelkének, Ha csak a nevét hallotta, hogy *német*. A. II. 150, 8 Még az irigység is megvallja, hogy *rendes*. 18, 19 Nem válik belőle semmi, csak nagy léha, Hogy parasztnak is *rosz*. P. 68, 24 Ételed jó, . . . egy a hija, hogy Nagyon *sótalan*. 121, 10 szentül hitte, hogy *szabad*. A. II. 299, 19 látták, hogy *több* az elégnél. 462, 13 belátták, hogy *több* a kettőnél.

E «hogy» érzéki igéknél el is marad, mint A. II. 149, 20 Toldi nem oly hetykén mozdúl neki ellent; Látszik, elég *bátor*, De vigyáz a mellett. P. 133, 21 S ezzel kész az arczkép; Érzem, *tökéletlen*.

b) *ha:* A. II. 290, 24 De ha *becstelen* már, az előtt is legyen. P. 420, 4 a legzajosabbikat Kérdezzétek meg csak, ha vajon *boldog*-e. A. II. 336, 13 Jó úton, ha *göröngyös*, lépve. P. 98, 4 Ha *igazságos*, úgy azt nem tehette. A. II. 222, 24 Fájdalom azt mondja: de ha *késő*. P. 71, 15 (büntetés) Mely, ha *nagy*, azért az, Mert —. A. II. 291, 7 A hír, ha kivált *rosz*, mint levegő terjed. P. 346, 19 (szerelmem) nem gyöngül, ha néha *szelidebb* is. A. II. 422, 5 a zsoldot, ha *való*, fizessék. 341, 5 Ha neki *veszélyes*, hát a nagyanyjának! P. 642, 14 Mi is az a jövő s mult? Ha *zordon* vagy ha *szép*, Az mind egy.

c) *mert, hisz:* A. II. 18, 20 bírna dolgot, mert *erős*. P. 715, 27 E néphez állanék, Mert *elhagyott*, mert a *legelhagyottabb* Minden népek közt. 638, 18 (galamb) a melynek érintése oly jó, Mert *lágyabb* a selyemnél. 756, 20 Azért hagyjátok-é a tájat, mert nem *meleg?* 294, 14 Ládámat tolvajtól nem féltem én, Mert oly *üres* mint sok tudós feje. 212, 16 Megverem, bírok vele, hisz *Vén*.

d) *bár:* P. 215, 21 Megterem sok prédikáczió; Nem igen hallgatják, bármi *jó*. 176, 15 S kihajtom egy cseppig borát A teli üvegnek, Bár *keserű;* mert —. 550, 12 Megelégszik ő a pusztai gyeppel, Bár mi *sovány*. 556, 13 az álom, bár mi *szép*, csak álom. 349, 2 Lejösz-e hajlékomba? *Szűk* s *kicsinke* bár: Oh azért megférünk.

e) *kérdők* (-e, vajon, mért): P. 536, 28 Fölötte hófehér szobor. Miért *fehér?* miért nem *fekete?* 153, 7 *Felnyúló*-e mint a czédrus?

A. II. 477, 15 Van kifelé innen föld alatti járat. *Igaz*-e? P. 128, 9 Ő sokszor nézte, nem *fehér*-e más? 381, 1 Vagy nem *méltó*-e rá, hogy —? 26, 7 vigyük el? mért olyan *vakmerő*? A. II. 164, 4 *Szerelmes*-e még jó Csuta Györgybe? P. 288, 16 Haszontalan historia az élet; Miért is van? vagy mért nem *végtelen*?

f) *mutatók* (oly, olyan, úgy, így): P. 783, 14 *olyan gyáva*, hogy föl nem kiált. 565, 2 van-e ott is élet? S ha van, ily *gyötrelmes*, ily *bús* mint a földi? 447, 12 A fogyó hold talán az én bánatom; Oly *halvány*, hogy már csak alig láthatom. 60, 12 Át nem érné (a fűzér) az én szerelmemet, Olyan *nagy*. 80, 25 És ez is azért van, hogy szemem őt lássa, Oly *szép* s olyan *bátor*. A. II. 378, 23 Néztek az urak rá, mi ez? oly *szokatlan*. 78, 32 Ott áll haloványan a vezérhölgy előtt, És mint nyelvtelen harang oly *szótalan*. 741, 4. Hófehér volt a föld; Mostan, miként az ifjúnak Reménye, olyan *zöld*. A. II. 177, 19 Majd megeszi, oly *éhes*. 507, 3 De biz azért *boszus*, Haddal neki mért nem foga el egy nyulat.

g) Mutató nélkül a *visszahozó* «mint» tőszomszédsága egyedül is elegendő állítmányi támasznak. P. 515, 2 Haja tél; *fejér* mint a fehérített vászon. A. II. 264, 19 Reszket, *halovány* mint a liliom szirma. P. 151, 10 *Savanyú* mint az éretlen vad alma. 714, 10 Itt van az ősz, itt van ujra, S *szép* mint mindig én nekem.

Az egyedül álló visszahozó *mi*, *mily(en)* felkiáltóképen szolgál, mint *oh! beh!* ebben: P. 396, 14 Egy helyre mentek mind a ketten? Oh, *lehetetlen!* 286, 21 egy kis bort is küldtek. Beh *savanyu!* 513, 7 Ott az ürge; Hű, mi *fürge!* 66, 3 Mindjárt itt lesz a hátam megett, S mily *haragos!* 66, 27 Az már aztán a szabó, A ki ezt a ruhát varrja. S milyen *olcsó!* A. II. 300, 4 Mily *szende!* milyen *szép!*

Idevalók még a ragos visszahozó névmás *(mely)* és *mi* származékai: P. 605, 3 Még az órában is, melyben *legvidámabb*, Emlékezni fog rád. A. II. 209, 4 Helyt állani jött a birodalm széken, Adaját is hozva, melylyel *adós* régen. P. 97, 43 Sarat kent rá, aztán nyakon veré, a mért olyan *tisztátalan*. 664, 4 Többet ér egy tekinteted, Mint a tavasz, mikor *legszebb*. A. II. 213, 10 Nem ember az ember, mikor *öltözetlen*. 199, 14 Szól Károly: a mily *dús*, keveset nem hozhat. P. 259, 21 S mióta *boldog*, hangja ritkán jő. 727, 4 Előre! Mindjárt vitéz, mihelyt *magyar*.

h) Egyedül vall a melléknév állítmányszerűségére a *határozó* és a vele egyenértékű ragos név. Ezeknek egyik tiszte úgyis melléknevet határozni meg, közvetlen szomszédságában foglal helyet, míglen e név másik felét hosszabb szünetet követelő pontozás tölti be. Ilyen mindenek előtt

1. a tagadó *nem:* P. 642, 15 Az mindegy; így is úgy is Tolvajnál nem *egyéb.* 651, 21 Nem *elég;* most föl Budára! A. II. 408, 7 nem *elég* tíznek. 502, 6 Rá ismert Anikó, el is pirult mélyen; Nem *idegen;* Miklós bíztatja, ne féljen. 320, 11 Nem *ifju,* nem *vén.* 338, 1 Nem *igaz.* P. 574, 20 (morgás) Mely a zajnak csak viszhangja, nem *más.* 395, 18 igaz-e, hogy nálunk valál? Talán nem is *igaz.* A. II. 71, 5 Ezt én nem akarom, és nem is *tanácsos.* P. 667, 10 Gyönge kéz az asszony keze, nem *való* kormányra.

2. más határozók és ragos nevek: P. 56, 9 *Elég* már; most én rajtam a sor. A. II. 248, 22 Nem lehet; addig már *lehetetlen,* mondja. P. 86, 11 Ki a családé volt, Most a *világé.* 116, 41 az nem volt puszta álom; Valónak képtelenség, S mégis *való.* 62, 27 a gyanu furcsa gyermek; Mihelyest a világra születik, Mindjárt *éhes.* P. 727, 4 Előre! Mindjárt *vitéz,* mihelyt magyar. A II. 158, 17 Egy szóba kerülne: *világos* azonnal. 172, 6 gyere hé közelébb! *Szégyellős* e kicsit. P. 726, 12 Úgy is épen arra *való.* 59, 24 ma Fölkelni nincsen kedve senkinek. Annál *jobb.* 755, 12 mennyi dolga van! Hogy minket békében tarthasson, Éj s nappal *nyugtalan.* A. II. 237, 13 Gondolta, de nem szólt. *Visszás* neki, bátor Szeresse.

i) A mondatvezetésre képtelen *kötők* és határozók vagy ketten vegyest úgy elszigetelik a melléknevet, hogy ennek állítmányszerű voltán kétséget nem hagynak. Ilyenek a kötők vagy határozók *két* felől, úgy mint: P. 519, 7 a dalmesterséghez Nem ért az a madár, S *egyszerű* mint magam. 67, 2 Ez komor tanya, A hová az ifjú mégyen. Félig *ép* Félig rom. 55, 16 Mi zaj hasítja a csendet keresztül? Még *halk,* de perczről perczre hangosabb. 132, 2 Ujítás a jelszó e sátán zászlaján, S még a dögvésznél is *haraposabb* talán. A. II. 271, 9 Még *jobb* így. 399, 23. a kobzos maradna, de *kész* is. P. 553, 23 És mégis *kínosabb* talán Mint —. 91, 29 Alig négy *esztendős* és már lopott. 90, 39 szívá a keserű életet. Csak egy *napos* még. 475, 4 az alkony üszköt vet fejére S *olyan* mintha égne. 627, 3 Jéggel van foltozva (a föld), itt ott *rongyos* is még. A. II. 90, 7 Kívül *nedves* ugyan, a harmat megeste.

k) De a többi egyedül álló melléknevek állítmányképességét is biztosítja az említett viszony tudata (134. l.). Sőt épen azzal jelentkezik a *puszta* név állítmánynak, hogy egyedül áll, hogy nem előzi, se nem követi más név (alany). Segítségére csak a hangbeli megszakítás vagy pontozás járul. P. 675, 12 Hazugság, szennyes gaz hazugság, S mint a nyelvetek, *akkora*; Nem pezseg, nem habzik a magyar nép, *Csendes*, de *tüzes* mint bora. A. II. 349, 9 *Átkozott*, a hol jár! *átkozott*, a hol kel! P. 173, 20 Temetőbe kit kisérnek? *Akárki*; már nem földi rab. 547, 8 Más ennyit sem tűrne; régen Mondta voln': *elég!* A. II. 490, 13 Leszakad a gyümölcs, ma szakad le, *érett*. A. II. 478, 9 *Igaz!* így szólítja Lajost a Tarántit, Volt hűhó valami bajvívás ezánt itt. 195, 21 *Igaz* is, megvallom. P. 32, 2 Jeles terv! *illő* Ily okos emberhez. 66, 9 *Jó*; ha nem hallgatsz rám, Üssön a menykő beléd. 91, 9 mi volt tennap? Szilveszter napja. *Jó*; legyen Szilveszter. 57, 24 S ilyen mi haszna pörben engemet Mertek bíróul híni, engemet! *Jó*. A. II. 250, 13 *Jó, jó*, nevet Örzse. 198, 17 *Jó*, jó! adok írást, Károly emígy szóla. P. 109, 10 *Irtóztató!* kiálta föl. 492, 16 S ez így tart mindörökké. Föl és alá, föl és alá. *Irtóztató, irtóztató!* A. II. 417, 18 *Kénytelen* hadától leküldeni Kontot. 418, 23 *Kénytelen* a belső övbe magát vetni. 432, 4 *Kész* a hadikoczkát így dönteni vele. 384, 5 *kész* gyónni. 222, 23 Mindegy; *lehetetlen*. P. 77, 13 csak mosolyog Murány ... *Magas* és *meredek*, fölnyúl a fellegig. 215, 2 Irják, hogy majd feljőnek Pestre. *Szép*. S meglátogatnak. Még *szebb*. A. II. 152, 15 Oda kap rúdjához, neki megösmerszik; *Bizonyos! bizonyos!* 185, 20 *Helyes!* helyes! Úgy van! kiki tűzzel mondja. P. 395, 7 titeket a törpe világ Mindig kicsinyeknek kiált. *Természetes*; hiszen a tölgy —.

4. A melléknév alanya igenév.

Az alany igenévbeli pótlékát ismerte már Sz. Molnár (T. C. gr. 368), IV: Infinitum verbum vel Infinitivi præsens aliquando pro nominativo ponitur, ut: *Jó* dicsérni az Istent, bonum est laudare Deum. P. 631, 19 *dicső* Kín és gyönyör között elvérzeni. Érdy C. Volf 49: Minekünk, igaz, *elég* hinnünk. P. 215, 13 mily *érdekes* hallgatni, hogy ha szól. A. II. 136, 22 *Illendő* megnéznünk a kis Piroskát. P. 503, 15 *illő* meglátogatni a társasági termeket. A. II. 248, 7 *Jobb* az idők fátylát rá vissza terítnem. P. 481, 20 Nem

legjobb-e sohsem élnünk? 641, 14 *isteni* A csillagok szomszédságából A nagy világra letekinteni. A. II. 452, 12 hogy elég had nincs, *képtelen* elhinnem. 380, 6. *könnyű* hadakoznunk. P. 673, 5 *Kora* még te néked Sírba fekünnöd le. A. II. 487, 20 Szökni *lehetetlen*. P. 126, 28 *lehetséges* a kívánt földre mennünk. A. II. 479, 4 *Méltó* ezen útat venni fontolóra. 291, 7 *Nehéz* kikerülni, hogy be ne lehelljed. P. 261 3 *Szabad*, mit jövendől, remélnem.*)

Az alanyi igenév hozzáértésére kényszerít az állítmányi melléknév következő példákban: P. 772. 34 *Jobb* annak oda lenn. 292, 3 Soh se búsulj! úgy is *késő*. 788, 28 S *könnyű* már annak, a ki —. 610, 1 Mindent tevél, a mit *szabad* És a mit nem *szabad*. 789, 21 Gorombáskodjék azzal, ott *szabad*. A. II. 207, 24 maga Károly fent lakik a várban; *Szellősb* neki ott fenn, *kellemesebb* nyárban.

A felsorolt példák többségében a melléknév megelőzi az alanyi igenevet.

5. *A melléknév alanya függő mondat.*

A főnévi alanyt itt függő mondatok pótolják, a minőket kötők *(ha, hogy)*, kérdők meg visszahozók vezetnek be. A kötős mondatokat az állítmányi melléknév megelőzi.

a) A feltételes függők.

A. II. 376, 9 *Hosszabb*, ha mi balra egy kerülőt tevén Ugy hatolunk át e nemes ország szívén. P. 226, 13 Még *jó*, ha költőt ér e balszerencse. A. 220, 4 *Jobb*, ha kötést mindent gyorsan aláírunk. 128, 5 *Jobb* bizony, ha nálunk megpihen. P. 185, 15 És *legjobb*, a mit tehetek, ha Elöveszem türelmemet. A. II. 401, 2 *könnyű*, ha gazdag az ember. P. 318, 5 *Mulattató, nevettető*, Ha összejön két szerető.

Tulajdonképen ezek feltételes mondatok, és más feltételesektől csak az utómondatbeli állítmányban tüntetnek fel külömbséget, a mennyiben ezeké melléknév, a többieké ige. Helyzetileg is az itélet (utómondat) megelőzi a feltételes részt, míg, ha követi, alanyi viszonyát a melléknévhez feledteti, pl. A. II. 448, 3 Ha sikerül, hát *jó*.

---

*) A szöveg: hinnem.

b) A hogyos függő.

P. 85, 24 mind egy; *elég*, hogy boldogok. 589, 17 *Igaz*, hogy ily leány nem Minden bokorba nő. 137, 18 *Illő*, hogy ezen túl szolgáld a nemzetet. 225, 17 *Jó*, hogy az embernek csontfoga van. A. II. 177, 10 De azért, hogy tőrbe foghasd, Nagyon *kétes*. Münch. C. Volf 321. *Lehetetlen*, hogy ne jőjjenek gonosz bolatok. A. II. 499, 18 *Szent*, hogy ez a Pejkó. P. 523, 9 *szép*, Hogy engem ennyire szeretsz. 777, 1 *szükséges*, hogy A költőnek lelke legyen. 691, 13 *Természetes*, hogy mikor a macska Nincs otthon, az egerek tánczolnak. 125, 2 *tudni való*, hogy én itt mostanság Nem írástudóknak . . . beszélek. A. II. 44, 21 *világos*, hogy megint fölkelne.

Alakilag ide való még P. 740, 28 *jobb, hogy ha* ott maradtok, értelmileg a feltételesekhez *(a)* való.

A feltételesek, ugy mint a hogyosak egyaránt bevallják függőségüket. A külömbség az, hogy a feltételes függők, a feltétel fogalmával megegyezőleg, jövő értelmű gondolatot rejtenek, a hogyosak tapasztalatiakat és eseményeket, kivéve *illő*-t és *szükséges*-t, melyek értelmüknél fogva a függő mondatra a foglalóval a követelés bélyegét sütik.

c) A hogyatlan függő.

Ez a nehány eset csak függeléke a hogyosaknak: ezek az állítmányi melléknévtől a függőséget *hogy* nélkül is éreztetik. De e nélkül bizonyos önállóságot is tüntetnek fel, kivált hogy a melléknév elől is hátul is meg közbeszúrva is mint egy határozó helyezkedhetik a mondatban hol megengedő hol kérdő színezettel. P. 23, 30 De annyi *bizonyos*, mennél tovább jutott, Annál sötétebb lett előtte a világ. A. II. 184, 17 *Igaz* ugyan, pártos napjain a honnak kiveték a hálót. 326, 1 Van, *igaz*, egy tudományom. 316, 26 Szilaj vagyok, *igaz*. 158, 20 Hisz nekünk ez úgy sem árthat; *Igaz*-e? 532, 22 Még *jó*, nem vesz éhen múzsád szárnyas lova. 545, 16 *jobb*, maradj el a csaták teréről. 293, 1 Pest csak Pest, *tagadhatatlan*.

d) A visszahozós függők.

Ismétlődik ugyan azoknak egy része, melyekben a mutatót *(az)* a visszahozó mondat követte (150. l. d β); csakhogy itt e

mutató elesik. Az állítmányi melléknév — kettőnek kivételével — megelőzi a visszahozó mondatot. P. 578, 5 *Balgatag*, ki ily dicső napokban Kenyeret és ruhát emleget. 228, 13 *Boldog*, kinek fejére Az ég oly sorsot mért. 685, 12 nem *magyar*, a ki szolga. 231, 14 *Szép*, a ki gazdálkodni tud. 442, 32 a ki jármot hágy nyakába tenni, *Méltó* reá, hogy azt hurczolja. P. 41, 35 Mind *igaz*, a mit kántor uram szólt. 205, 15 nem *mindennapi*, a mit most hallotok. 15, 8 nagy *fontosságú*, a mit majd beszélek. 676, 7 Tudom, *kevés*, mit a honért tevék. 191, 25 *Sok*, a mi sok. 175, 6 *Sok* már, a mit életemben szenvedtem. 443, 16 A mit mondtam, nem *uj*, de szent igaz. 122, 14 mért gyűjtöd fejedre Az isten átkát? Nem *elég*, A mely már rajta fekszik?

e) **A kérdős függő.**

P. 23, 29. Nem *bizonyos*, mennyi ideig haladott. 277. 13 *gondolható*, a könnyek és a szók Mi keserűk lehetnek. 269, 18 *Képzelhető*, mint fájt a seb. A. II. 466, 6 Lajos át fog kelni száz főnyi csapattal, Holnap-e, még *kétes*, vagy utóbb pár nappal.

II. A főnév állítmányképessége.

1. Az állítmányi főnév alanya főnév.

A főnév kevésbé alkalmas állítmányi szerepre mint a melléknév. Mindazonáltal a hol a tárgyak tulajdonát elvont alakban, a személyek minőségét hivatal, rang, osztály szerint kell feltüntetni, vagy azokkal egy hasonlatot párhuzamosítani, jobb szolgálatot tesz a főnév a melléknévnél.

A főnévi állítmány felsorolásánál is ugyanazokat a rovatokat tartottam meg, a melyeket a melléknévnél.

a) **Az alanyi főnév puszta.**

α) Előző alanynyal: A. II. 347, 6 *alázatosság* Most beteg lelkének keserű orvosság. P. 60, 26 *Csók* az észnek könnyen zavarója. 255, 12 *Feleséghűség* járatlan út. 255, 16 *Igazmondás* elhajított kő. 761, 8 *költő* nem a föld fia. A. II. 291, 3 *Pejkó* eszes állat. P. 9, 13 *Rablás, fosztogatás, ölés* nekünk tréfa. 322, 17 Keblem egy édeni kert S *rózsa* e kertben szivem. 502, 21 *Türelem* kicsépelt szalma.

β) Követő alanynyal: T. C. gr. 281 Három *mélföld Herborna* Marpurgtól. A. II. 196, 3 Közel a határszél, egy iramat *Prága.* 287, 6 Se apja, nagyapja, se senkije *Toldi.*

b) **Az alanyi főnév névelős.**

α) Előző alanynyal: P. 157, 3 Az *álom* ablak, melyen által Lelkünk szeme jövőbe néz. 389, 20 A *bánat* egy nagy oczeán S az *öröm* az oczeán kis gyöngye. 157, 15 a *dal* malasztos enyh a szívnek. 482, 15 Az *élet* rövid béke s hosszú harcz És a *halál* rövid harcz s hosszú béke. 629, 21 Az *életczél* boldogság. 399, 18 a természetnek az *ember* a legmostohább fia. 426, 29 A *föld* egy nagy beteghház. 336, 7 A *képzelet* sebes szárnya sas. 71. 21 A *kétségbeesés* pokoli hang. 616, 4 A *költő* az istenség szent *levele.* 398, 23 a *lélek* a testnek csak barátja. 160, 9 A *világ* az isten kertje. 487, 16 A *virág* s az erény két atyafi-gyermek.

Egy példabeszédünk így hangozhatik: «Duna vize folyni fog, *míg a világ világ lesz*», vagy jelenben: «Duna vize foly, *míg a világ* világ»; rövidebben, *elfojtott állítmánynyal,* a költő ezt így alkalmazta: A. II. 33, 23 S tán a szó belőle, *míg a világ,* folyna.

β) Követő alanynyal: P. 82, 13 csak szerep s nem más az *asszony-vitézség.* 643, 6 Régi sorsa magyaroknak a *bánat.* 609. 13 Munka, tett az *élet.* 643, 16 Egyszer ember csak a *magyar.* A. II. 213, 10 Nem ember az *ember,* mikor öltözetlen. P. 69, 33 Fél halál a *hallgatás.* 335, 5 Szép csillag a *honszeretet.* Fest. C. V. 1: nagy úr az isten. P. 722, 15 egy kis vigasztalás A bús szíveknek a könnyhullatás. 172, 3 Kikelet a *lyány,* virág a *szerelem.* 219, 13 Virány a *mult,* szorgalmatos méh A hű *emlékezet.* 344, 4 mi szép zöld erdő a *remény.* 631, 24 Drága árú a *szabadság.* 351, 14 rabság a *szerelem.* 98, 22 ember ám a *szolga* is. A. II. 341, 12 Csak baj is a *vénség.*

c) **Az alanyi főnév jelzett.**

α) Egyszerűen, 1. előző alanynyal: P. 273, 21 Minden *dal* kő egy épülethez. 595, 27 Házas *élet* kutya baj. A. II. 178, 1 Özvegy *ember* csak hitvány bor. 52, 19 Egy *fillér* kis darab. 280, 1 Kilencz *helység* már ma puszta Szalontai zsíros határ. P. 365, 16 minden *lyány* A mennyországnak angyala. 569, 23 Bús *komolyság* és vidám *könny* Csodálatos keverék.

2. követő alanynyal: P. 298, 1 Megannyi páholy mindenik *bokor*. A II. 19, 1 Átok és hazudság minden *ige* szádban. 174, 23 Nem a világ egy *lyány*. 208, 17 Kapuzárás elmult; börtön erős *Prága*. P. 435, 7 Vad ár e *szenvedély*. 516, 19 Kert ujolag e *szív*. 441, 22 Törhetetlen láncz körülem e *titok*. 666, 2 ellenségünk egész *világ*.

β) Többszörösen, 1. előző alanynyal: A. II. 456, 12 a szegődött *bér*, mondhatni, ajándék. P. 134, 2 a legszilajabb *betyár* a mi Tiszánk. 713, 15 Az a *csillag* ott a magyar nép képe. 132, 4 ama régi jó *Előljáróbeszéd* mostan csak Előszó. 362, 4. Az a görbe *felföld* . . . Könyv, melynek számtalan lapját forgatni kell. 700, 23 A negyvennyolczadik *év* a legdicsőbb lap. A. II. 173, 19 a jó *kedv* csak aranyfüst. P. 442, 13 E két országos *nemzet* a magyar. 483, 25 ez a *szentség* a szabadság. 392, 7 A lyányi *szív* csalárd folyó. A. II. 413, 12 ez a kis *vár*, ugy-e, nekünk bakkfitty.

2. követő alanynyal: P. 377, 11 Szép állat az asszonyi *állat*. 214, 9 Szép élet a színészi *élet*. 587, 20 furcsa portéka az a *feleség*. 565. 21 Nem a világ ez az egy *hét*. 229, 17 Haszontalan világ ez a *mai*. 346, 5 Isten előtt érdem a megtérő *szándék*. 627, 11 Milyen boldogság most a jó meleg *szoba*. 720, 11 Csatatér a nagy *világ*.

d) **Az alanyi főnév személyragos.**

α) *A személyragos alanyi főnév puszta.*

1. személyű, *a)* előző alanynyal: P. 781, 1 *Alkotmányunk* egy vásártér. 339, 24. *Czímerem* most rózsa s nem borág. 137, 3 *dajkám* a szerelem. 456, 6 *Dalaim* . . . Holdsugári ábrándos lelkemnek. 322, 8 *Keblem* egy oroszlánybarlang S *szivem* benne bárány. 306, 4 *mellem* folyton égő katlan. 92, 40 *nevem* Szilveszter. 177, 1 *szivem* tenger, 193, 9 *Torkom* a thermopylæi szorulat.

b) követő alanynyal: P. 293, 7 Egy óriás kígyó *bámészkodásom*. A. II. 296, 22 Halál ma egyönknek e szigeten *díjunk*. P. 290, 10 Egy hangszer *életem*. 430, 2 Hervadt lombok *emlékeim*. 473, 1 Legszebb ország *hazám*. 602, 10 Szép napkeletnek Viránya *lelkem*. 474, 25 Meghasadt lant *keblem*. 348, 5 Szerelemnek lobogója *szivem*.

2. személyű, *a)* előző alanynyal: P. 61, 30 *Arczod* rózsa, de

beszéded csalány. 77, 32 *Barátod* barátom s *ellened* ellenem. 669, 25 *Birodalmatok* A szabadság kalvariája. 603, 14 *hivatalod* Nem játék, nem tréfa dolog. 698, 18 *Kedélyed* gyermek, *szíved* asszony. 493, 9 *szived* rémek tanyája. 479, 1 *Szivetek* mindig nyilt ajtaju palota.

b) követő alanynyal: P. 182, 16 Tivornya *éjjeled* és *napod.* 206, 9 Örök törődés *naptok* s *éjetek.*

3. személyű, *a)* előző alanynyal: P. 133, 5 *Arcza* kellemdús arcz. A. II. 322, 8 *Czímere* a tündér. P. 713, 20 *Ellensége* minden ember. A. II. 344, 8 *Érdeme* a tört szív, nem az idők hossza. P. 515, 1 *Haja* tél. 358, 6. jobbágyai a csillagok. A. II. 174, 5 *Könnye* is egy kérdés az elolvadt szemben. 391, 6 kezdenek gajdolni Egy magyar vitézről, *neve* Cola Toldi. P. 659, 3 *Orczája* hó, *ruhája* vér, *Keze* halál, *neve* hóhér. 397, 3 Csatára iramlik a fergeteg, Paripája a szél. 136, 9 *Szeme* fényes ablak. 364, 37 *Szeretője* , a ki epedve néz rája, délibáb. A. II. 490, 23 Bízom a Jézusban, *vére* nekem zálog.

b) követő alanynyal: P. 79, 30 Elég súly most *szive.*

β) A személyragos alanyi főnév névelős.

1. személyű, *a)* előző alanynyal: P. 318, 1 A *szeretőm* nyalka gyerek.

b) követő alanynyal: P. 171, 5 *Viszontagság* az *életem.* 660, 3 Láng a *fejem,* jég a *szivem.* 208, 5 Gyönyörű kis szőke leány a *kedvesem.* 231, 2 versirás a *Mesterségem.* A. II. 131, 10 mikor otthon vagyok, Csuta György a *nevem.* P. 301, 1 Varró leány a *szeretőm.*

2. személyű, *a)* előző alanynyal: P. 698, 22 A *lelked* férfi. 249, 19 A *szemed,* galambom, Villámló sugár. A. II. 156, 5 Magad is gyermek vagy, az *urad* is gyermek.

b) követő alanynyal: P. 229, 13 Ember a *lelked* is, atyámfia. 74, 23 Ember vagy, ember a *lelked* is.

3. személyű, *a)* előző alanynyal: A. II. 471, 13 Pedig ebben csel volt, a *mestere* Károly. 395, 11 a *neve* Könyökvár. 247, 1 a neve Toldi. P. 132, 20 A *neve* pediglen jakobinus sipka. 296, 9 Az *orra* érett paprika.

b) követő alanynyal: P. 459, 1 abroncs a *czégére.* 683, 21 Szép fövény az *alja.* 210, 3 Árva szivem a *molnárja.* A. II. 100, 21 Széles utcza a víz, ember a *sövénye.* P. 562, 29 Éles, hegyes tőr a

szava, S édes balzsam az *ajaka*. 730, 11 Láng a *szivök*, láng a *szemök*.

Egy ilyen példa is ide való volna mint »napi járó föld a *kerülete*«. V. ö. A. II. 19, 11 Száz mérföld a *világ* ere is arra is. Tagadva még azt is mondja A. I. 10, 20 napi járó föld *nincs* a kerülete.

γ) A személyragos alanyi főnév jelzett.

αα) Egyszerüen: 1. személyü, *a)* előző alanynyal: P. 770, 22 Langy *esőm* a bor. 174, 1 Kis *furulyám* szomorú füz ága. 46, 21 Végső kivánságom a gönczöl szekere. 519, 9 legkedvesebb *madaram* a gólya. 650, 4 Vég *szavam* szabad halál. 431, 24 Bágyadt *szemem* az ősznek Lankadt napsugara. 236, 26 Minden *versem* egy levelke rajt'.

b) követő alanynyal: P. 344, 4 villám benne égő *agyvelőm*. 503, 16 Harczos legény minden *dalom*. 505, 18 Egyegy virág minden *gondolatom*. 15, 15 Kukoricza Jancsi becsületes *nevem*. 435, 14 félre vert harang lázas *szivem*.

2. személyü: P. 431, 22 Piros *arczod* a tavasz Virító rózsája.

3. személyü, *a)* előző alanynyal: A. II. 273, 23 Szeplőtlen *alakja* neki égő szégyen. P. 263, 24 komor goromba *bátyja* a való. 241, 16 Minden *döfése* százszoros halál. 698, 22 Kis *fészke* neki az egész világ. 176, 10 Végső *imája* Áldás a honra. 81, 36 rideg *magánya* Most a szerelemnek hangzatos tanyája. A. II. 322, 21 már új *neve* Zrinyi. 174, 3 Minden *szava* színméz. P. 612, 3 Második *szomszédja* China.

b) követő alanynyal: P. 727, 27 Vét, gyalázat teljes *élete*. A. II. 81, 15 Könnyü dibdáb játék maga *esküvése*.

ββ) Többszörösen, 1. személyü, *a)* előző alanynyal: P. 480, 4 Édes meleg *csókom* hü szerelmi zálog. A. II. 362, 7 Az én *nevem* is György. P. 307, 5 Az én *pályám* nem mindennapi pálya. 432, 22 ez az egy *reményem* is Elmulandó álom. 241, 1 Az én *szerelmem* nem a csalogány. 396, 1 Az én *szivem* egy föld alatti lak. 134, 22 Az én táblabiróm és Latóczi Endre Régi ellenségek. 533, 13 az én *templomom* a nyilt, nagy természet.

b) követő alanynyal: P. 582, 24 az igazság a *fegyverünk*. 70, 13 Hosszú fájdalom rövid tartalma Sirban két jó *gyermekem*. A. II. 214, 12 Pünkösdi királyság e mi *győzödelmünk*. P. 348, 13

Alacsony kis ház az én *lakásom*. 209, 9 Ómás pej a nyergös *lovam*. 552, 20 Nem angol ló az én *Pegazusom*. 552, 24 Magyar csikó az én *Pegazusom*. 512, 7 Kicsiny leány az én *rózsám*. 565, 21 Tüzes patak a mi *vérünk*. 481, 14 Bolygó tűz az én *vezérem*.

2. személyű, *a)* előző alanynyal: A. II. 338, 24 Másénál bizony a te *fiad* se kárabb. Bécsi C. Volf, 2 a te *néped* én népem és te *istened* én istenem. P. 707, 29 Az a te *szived* egyetlen világom. 330, 14 A te *véged* hatalmas mulatság.

b) követő alanynyal: P. 667, 14 Gonosz asszony a te *feleséged*.

3. személyű, előző alanynyal: P. 94, 35 *Ez egy barátja* a kutya.

δ) A személyragos alanyi főnév birtokossal.

I. főalak: P. 336, 12 Nagyságod *híre* csak mese talán. 512, 11 Rózsám *lelke* egész ország. 629, 14 Nőtelen ember *szerelme* Csak virág a kalap mellett. 615, 1 arczod *tükre* lelkem. 307, 14 Keblem *varázsfüve* A büszke öntudat. 13, 25 Törökök *vezére* hét lófarkú basa.

1. másod alak: P. 12, 9 A francziák *földje* gyönyörű tartomány. A. II. 158, 24 a leány *sorsa* csupa kénytelenség. P. 134, 17 A tornácz *teteje* torony s óra rajta. P. 210, 1 Az én feleségem *torka* valóságos pergő rokka.

2. másod alak: P. 486, 12 hitemnek *Gyümölcse* kárhozat. A. II. 141, 3 (játék) melynek *neve* torna. P. 138, 4 apádnak minden *hangja* parancs neked. 240, 11 tüzének Örök *sugára* égető pokol. Döbr. C. Volf, 144 Ezért törvénynek *teljesítése* szeretet. P. 659, 12 békójának *töredéke* Fegyver mostan a kezébe. 86, 36 ott volt előtte, Kinek *valója* fény. 157, 8 Szivének mindenik *virága* Életéből egyegy drága nap.

3. m. alak: P. 9, 14 E derék tréfának *díja* gazdag préda. 253, 1 Az öreg úrnak *élete* szánandó gyötrelem. 770, 6 a boros pohárnak *Oble* tengerem. 710, 4 ezen oltárnak *papja* a kis csalogány. A. II. 144, 8 A nagy hasú háznak minden *része* csak tár. P. 537, 3 A szabadság hősinek *tanyája*, Ime, ime, most rabok hona. 60, 16 A szigetnek legszebb *virágszála* Egy vén halász fiatal leánya.

4. m. a. P. 302, 11 Paripámnak az ő *neve* Csillag.

5. m. a. P. 625, 14 Az esztendőnek a *halála* Oly ünnepélyes

egy halál. 135, 2 A vén butoroknak talán a *legvéne* Borbála kisasszony.

II. főalak: P. 176, 5 Szentegyház keblem *belseje*. 339, 9 sötét föld keblem *birodalma*. 576, 5 Egy kis mennydörgés szivem *dobogása*. A. II. 162, 16 Maga egy háború Toldi veszett *kedve*. P. 91, 11 Olyan fiu ő *kelme* mint a pinty. 348, 23 kert szivem *szerelme*. A. II. 225, 4 Nap az ő *szerelme*.

1. m. a. P. 339, 6 mily rém a Nem viszonzott szerelem *baja*. 208, 1 Árvalányhaj a süvegem *bokrétája*, Árva leány a szerelmem *violája*. 481, 19 Sötét felhő a szív búja. 60, 25 Legtüzesebb bor a szép lyány *csókja*. A. II. 492, 18 Kont a had *fővezére*. P. 667, 9 Gyönge kéz az asszony *keze*. 400, 16 Mulandóság a királyok *királya*. 328, 5 Pillangó a költő *lelke*. 482, 22 Piros betük az ünnep *napjai*. 328, 5 Virágos kert a költő *szive*. A. II. 101, 15 Vérszín a cseh *tolla*. P. 100, 4 mennydörgés a folyam *zúgása*.

2. m. a. P. 329, 1 Méhek s virágok kertednek *lakói*.

III. főalak: A. II. 432, 22 *Örököse* annak kicsi Martel Károly.

2. m. a. A. II. 489, 1 Nem *tiszte* e lantnak olyatén szolgálat, Hogy megénekeljen. 322, 16 *Törzs apja* ez ágnak Hédervári Lőrincz.

IV. főalak: A. II. 372, 8 Istennyila-zápor méltó *neve* ennek. P. 300, 8 Vízbehullás *vége* részeg örömének.

2. m. a. P. 402, 7 Kereszt *jutalma* a fáradságnak.

V. fő alak: A. II. 387, 17 *tanuja* egész Buda ennek.

2. m. a. A. II. *Neve* Hincz és Kuncz a két gyalázatosnak.

VI. fő alak: A. II. 128, 12 Úrnak úr, szegénynek szegény illő *társa*.

3. m. a. P. 433, 2 E szobának szivem az *asztala*. 399, 18 a természetnek az ember a legmostohább *fia*. 647, 8 Azon nemzetnek koldus a *neve*. 397, 5 Csatára iramlik a fergeteg, Kezében a felleg a lobogó, A melynek villám a *nyele*. 667, 9 a gyöngeségnek Gonoszság a *párja*.

2. Az állítmányi főnév alanya névmás.

a) **Az alanyi névmás személyes.**

α) Egyszerű állítmánynyal, 1. előző alanynyal: P. 133, 16 ő valóságos *czethal*. 99, 4 ő is *ember* mint akárki más. 190, 27 ő makacs *fej*, föl nem Világosíthatám. 692, 18 ő milyen *férfi*.

777, 5 Nagyságos úr! ön nem *isten*, Még nem is nagy *ember*. A. II. 234, 4 ő igazán *királyné*. 478, 6 ők lelkemnek *rokoni*. 294, 18 ő német *színésznő*. 157, 10 ő a lángban *martalék*. 96, 9 ő ily rosz *unoka*. 294, 8 ők is *emberek*. A. II. 322, 8 ők ama hires *Héderváriak*.

2. követő alanynyal: A. II. 337, 9 micsoda *ember* ő? P. 263, 14 Igen komor, goromba *férfi* ő. 695, 1 Dicső *fiak* ők. 645, 7 A te dicső szent *katonáid* ők. 358, 5 Egy zsarnok *király* ő. A. II. 249, 16 *Rokonom* pedig ő az anyai ágon. P. 560, 14 Nagy *szellemek* ők. A. II. 221, 22 Nagy *teher* is ő most. 473, 3 Egy kis *világ* maga.

β) Állítmányi birtokossal, 1. előző alanynyal: P. 338, 20 Ők a föld *csillagjai*. 569, 5 ők a hon *eladói*. 491, 22 ő csak egy *gyürüje* Az óriási láncznak. 329, 17 Ő a tallérnak csengő, tiszta *hangja*. 773, 24 ők a honnak hű *leányai*. A. II. 132, 22 Ő lelkemnek *lelke*.

2. követő alanynyal: P. 259, 20 A fájdalomnak *csalogánya* ő. 42, 30 A gondviselésnek Választott *embere* ő. 308, 22 a felhőknek sem *társa* ő sokáig. 212, 22 Furcsa isten *teremtése* ő. 251, 13 Talán ön is (t. i. Thalia *papja*)?

b) Az alanyi névmás határozatlan.

1. Előző alanynyal: A. II. 174, 8 *Mind* csupa szív, részvét. P. 404, 6 *minden* a világon Csak álom. 298, 6 *minden* a legforróbb érzelem. 551, 4 *Mindenik* egy csalogány.

2. követő alanynyal: P. 684, 11 Kitűzött zászló *mindenik*.

c) Az alanyi névmás visszahozó.

α) *(a) ki:* A. II. 355, 6 Lakol mind, ki az udvarnál gonosz *ellenségem*. 375, 5 Ki Johanna *híve*, azt felbátorítja. 453, 18 Vajda kiszemelte, ki az ifjú hősök *java, lángja, lelke*. P. 465, 17 Előre hát mind, a ki *költő*. A. 474, 2 Utánam, ki *legény*, emberi hágcsóval. P. 146, 14 csak a bor istene, A kit én imádok, a ki e kebelnek *mindene*. 252, 30 befogad Minden bitangot, gaz sehonnait, Kik a világnak *söpredékei*. A. II. 68, 4 Csak testvér marad az, a ki egyszer *testvér*.

β) *(a) mi:* A. II. 328, 9 Ott van, a mi *ékszer*. P. 721, 18 Minden, a mi *gond*, oda van hagyva. A. II. 212, 23 Oly tréfa ez,

a mi, ha sikerül, *játék;* De ha nem, vér ontó eleven *mészárszék.* P. 615, 4 tőrdöfés az, a mi Kis *redő* csak homloka fölött. 91, 16 Szó, a mi *szó.* 557, 13 Tréfa, a mi *tréfa.*

γ) *(a) mely:* A. II. 440, 7 (hártya) Mely nem is *állatbőr.* P. 16, 2 (jó akarat) A mely reám nézve nem érdemlett jóság. 482, 2 (baj) A mely a más világnak *követe.* 233, 10 (bor) mely minden bajnak *orvoslója.* 590, 8 (szabadság) Mely legimádottabb *sajátunk.*

d) **Az alanyi névmás mutató.**

α) *ez:* αα) egyszerű állítmánynyal, 1. állítmányt előzve: A. II. 302, 5 ez csak *álom.* T. C. gr. 100. ez nem deák *betű.* A. II. 478, 14 Rokon! ez *czudarság.* P. 61, 25 Már ez derék *dolog.* P. 668, 18 ez az utósó *falattok.* 56, 19 ez nem *férjem.* 343, 8 Ez a *gyülölet.* 337, 19 ez *hazugság.* 762, 3 a puszta föld, ez nem az én *hazám.* Katal. leg. Szil. 105 ez kediglen nagy *hazugság.* A. II. 499, 18 ez a *Pejko.* 369, 20 Mind ez *tanuság* rád. P. 690, 27 De ez már a *vége.*

2. állítmányt követve: A. II. 202, 16 *Árulás* ez, uram. 434, 16 A *Cola* ez. Marg. l. Volf, 1. O ki nagy *csuda* ez! A. II. 217, 15 Mi *dolog* ez? P. 369, 13 Arcza pirul; *harag* ez vagy *szégyen?* 337, 7 Legdrágább *kincsem* ez. A. II. 134, 21 be áldott *szó* ez! 162, 5 *titok* ez még. 212, 23 Oly *tréfa* ez, a mi, ha sikerül, játék.

ββ) állítmányi birtokossal, 1. állítmányt előzve: A. II. 55, 23 Ez a Miklós *dolga.* 483, 11 ez Károly *embere* és *dolga.* P. 48, 26 Ez az élet legszebb *éve.* A. II. 284, 7 Ez az asszony *háza.* P. 605, 29 ez nem az ő *hibája.* 71, 17 ez a bűnök *koronája.* 311, 6 e szívközép, ez Szentek *szente.* 86, 26 ez a bűnök *szülője.* A. III. 289, 1 ez a fiam *vára.* P. 56, 40 ez férjed *vére.* A. II. 475, 4 ez az ő *vére.*

Ezektől különválasztottuk a-*nek* ragos birtokosakat, mint: P. 404, 7 Ez *álma* mind a természetnek. 298, 17 ez a rózsának *bokra.* Döbr. c. Volf, 1. ki magát királyvá teszi, ez császárnak ellensége. P. 37, 33 Ez vésznek előjele. A. II. 285, 11 Ez fekete színű *fala* a szövetnek. 180, 2 ez szivemnek éj- és nappali *gondja.* 336, 16 Ez a magyar lónak igazi *hajtása.* Bécsi c. Volf, 61 Ez isten parancsolatinak *könyve.*

Folytathattam volna ugyanezt az elkülönítést alább *az* mutatóval is, ha az aprólékosság vádjától nem félnék. De megtettem ez elkülönítést, nem mintha -*nek* és -*nek* közt anyagi különbséget

látnék: csak mondattani fontosságára figyelmeztetni akartam, melyre már a 146. l. ráutaltam. Ugyan e fontosságát még látni fogjuk (a 178. l.), a hol a «van» ige első felléptét szükségszerűnek fogjuk találni.

2. állítmányt követve: P. 336, 16 alkonyodnak *harmatcsepje* ez. 331, 4 Az én fáradt életemnek *képe* ez. A. II. 348, 8 az ő *lova* ez. P. 77, 2 A tanyának *mécsvilága* ez. 567, 12 Szüleim egyetlen Lágy *párnája* az. 567, 9 barátság Hű *tanyája* ez. 372, 19 Abelszivek fölfecscsent *vére* ez. 339, 2 Szerelemnek *világa* ez.

β) *az:* αα) egyszerű állítmánynyal, 1. állítmányt előzve: A. II. 188, 15 Nem a halált kérdem, az utolsó *bérünk*. P. 661, 14 az csak félig *beszéd*. Érdy C. Volf, I. 8 Az tudó *dolog*, hogy —. P. 641, 24 az oda fön csatázó *fergeteg*. 181, 14 az az én *gondom*. T. C. gr. 97 Az semmi egyéb hanem *igazság*. P. 289, 23 Még az is nagy *kérdés*. 101, 14 azok élő valódi *lények*. A. II. 376, 13 Az rövidebb *munka*. 68, 14 Nekem az kiváltkép *szégyenem* és *gyászom*. P. 27, 16 az csak egy *sziget*. A. II. 455, 1 Az *titok*.

2. állítmányt követve: P. 15, 3 Nem is *csoda* biz az. 231, 3 Mi *dolog* az? A. II. 178, 2 *Eczet* az, mi azután forr. Érdy c. Volf, I. 272 Boldog ember az, ki —. P. 508, 14 kopár *föld* az, nem süt a nap rája. 3, 24 *Iluska* az, Jancsi szivének gyöngyháza. 763, 32 Bájoló lyány, *késed* az. A. II. 257, 21 nem akármi *lány* a. 354, 15 Gyanus *szeretet* az. 314, 1 nem járatlan *út* az.

ββ) állítmányi birtokossal, 1. állítmányt előzve: P. 572, 24 az a szép leány *babája*. A. II. 388, 10 az neki bizonyos *halála*.

2. állítmányt követve: A. II. 470, 1 Mert a hol most jártak, csata *helye* már az. P. 83, 12 Padlásszobának halvány *mécse* az. 503, 27 hősök temetője az.

3. Az állítmányi főnév alanya rejtett.

a) *hogy:* P. 63, 1 Hogy nem *álom*, azt onnan tudta meg —. A. II. 498, 5 Meggyőződött róla, hogy igaz, nem *álom*. P. 88, 5 látszik, hogy *asszony*. 78, 23 Mondja követem, hogy szép és ifjú *asszony*. 612, 6 És ez, hogy Ausztráliának *Tőszomszédja*, vajmi jó. A. II. 321, 9 Czimere jelenti, az oroszlán rajta Keresztet emelvén, hogy Széchenyi *fajta*. 166, 16 Lajos ezt nem bánta, hogy jó *fiú*. 196, 11 Hogy valami *fortély*, azt érzi, gyanítja. P. 713, 24 (Attila) Kit úgy hitták, hogy az isten *ostora*. 351, 10 Erre aztán

elmondhatni ám, hogy Valóságos szerelem *sebe*. A. II. 415, 8 Most veszik észre, hogy nem *tréfa, nevetség*. P. 13, 28 Azt hinné az ember, hogy érett *uborka*. 12, 26 Ugy-e, barátom, hogy keserves *állapot*. — *hogy* nélkül: A. II. 502, 7 Miklós biztatja, ne féljen, Neki hű *bajtársa*. 465, 8 hagyta, hogy elvigyék, mondva, vitéz *ember*. 32, 3 Azt gondolta, *farkas*. 134, 11 Torna-bajvivásnak, hallom, *kedvelője*. P. 631, 6 A merre tetted utadat, jól látszik, hosszú *sivatag*. 441, 12 Mi volt e találkozás? Csak azon tünődik elmém, véletlen vagy *számítás*. A. II. 143, 18 gondolá, nem *szégyen*. 8, 15 Azt hinné az ember, élő *tilalomfa*.

b) *ha:* A. II. 341, 6 Ha nemének is *baj*, hát öreg korának. 219, 7 Fiam! egy tréfáért a tréfa elég lesz; Vagy ha *harag*, szüntesd lángját haragodnak. P. 363, 11 hová az idő lép, omlik, ha *kő* ha *vas*. A. II. 338, 3 Nem igaz, ha még oly kikiáltott *vád* is. 401, 4 Akármi legyek, ha nem igazi *tátos*.

c) *mert, hisz(en):* P. 88, 30 Viseld gondját, mert isten *adománya*. A. 34, 14 De hiszem az Istent, az árvát sem hagyja, Mert azért az árvák gondviselő *atyja*. P. 592, 12 sohajt a rab S már az isten tudná, hányadikszor; Hiszen olyan régi, régi *rab*. 134, 18 azért jövünk rája, Mert Fegyveres Tamás *residentiája*. 59, 21 mosd meg arczodat, Hiszen merő *vér*.

d) *bár:* A. II. 507, 15 Ide írom, ámbár régi, kopott *nóta*.

e) *kérdőben:* P. 91, 9 De úgy, igaz, *Fiú*-e vagy leány? 93, 19 Itt van; ugye, szép *kutya*? 251, 12 Thalia *papja*? kérdém. 192, 16 S a kit látok, *Tündér*-e vagy *leány*? 5, 12 *tolvaj*-e vagy *farkas*, a mi elment vele?

f) *mutatóval:* P. 93, 22 Ott a pokrócz. Olyan jó *ágy*, hogy —. 552, 15 Több a költészet; olyan *épület*, Mely nyitva van —. 440, 15 Egy század óta hordom őket már; Olyan nehéz és oly hideg *halottak*. 453, 9 Hazánk a bokréta rajta; Oly szép *ország*, oly virító.

g) *visszahozók*, s ide soroljuk (mint 153 l.) nem csak a valódi visszahozót (*mely*), hanem az ezzel rokon kérdő és felkiáltó származékokat meg felkiáltókat egyéb kérdőkkel és felkiáltókkal: A. II. 11, 23 be nagy *kár*, Hogy apád paraszt volt. P. 555, 24 Szent atyám be tarka *élet*! A. II. 204, 19 Ki elől ki hátul hányféle *hasíték*! 275, 12 Hallgatom a három nyárfa ezüst lombját, S tanulom, a melynek *tanui*, a mondát. P. 283, 19 Mi bűvös bájos *hang*! 569, 1 Oh mi *vakság*! fölemelte még a Népszerűség őket.

762, 90 mi *változás!* 27, 17 Biz az csak egy sziget, felelt, a ki vitte; János azt kérdezte: És micsoda *sziget?* A. II. 251, 5 Nézzük, micsoda *ló,* miféle *sikoltás.* P. 101, 22 Világtörténet, mily csudálatos *könyv!* 788, 32 Te vagy, hazám, most a világ vezére. Mily nagy *szerep,* milyen lelkesítő! 100, 30 Oh milyen *érzés,* milyen *gondolat,* Midőn az ember —. 294, 19 ha végig gondolom Egy gőzhajói kalandomat, Minő *boldogság!* A. II. 217, 23 hódolj, mint *kötelességed.* 458, 13 Köröskörül, mint a jó csikós *szokása,* Tereli tömegbe Toldi karikása.

h) **Az egyedül álló állítmányi főnév.**

Már a melléknévi állítmány (151 l.) alatt volt alkalom az egyedül álló állítmányra utalni. S midőn a hasonló minőségű főnevet mutatjuk be, emlékeztetünk egyuttal az állítmány-hiányos nevekre (136—139 l.), melyekkel annak sok hasonlósága van.

A külömbség a kettő közt az, hogy ott semmi alanyhoz viszonyítás nem volt, ott maga volt egyedül alany és állítmány, ott mondatok nem voltak, csak gondolatok. Itt a főnév valóságos állítmány, mely épen a rejtett alanyhoz viszonyítva nyeri mondatszerűségét; itt az egyedüli főnév egy mondat része, melynek másik részét a magyar értelem hamar feltaláltatja velünk (vö. 134—135 l.).

Részeiben, osztályaiban is megegyező az állítmányi főnév a melléknévivel. Eltérést legfeljebb oly osztályokban találunk, a hol a melléknevet határozó támogatta (154. l.), míg itt e tisztet a melléknévi jelző teljesíti.

Kezdjük felsorolásunkat azokon, a melyekben egy megelőző «mi?» mintegy rá utal (l. 133. l.) a feleletül következő állítmányi névre: P. 102, 11 Mi czélja a világnak? *Boldogság.* S erre eszköz? A *szabadság?* 474, 2 Mi mostan a magyar? Holt dicsőség halvány *kisértete.* 91, 10 Fiú-e vagy leány? *Fiú,* szomszéd uram, *fiú.* 487, 21 Tudod, mi a virág? A földnek *jósága.* Tudod mi a *jóság?* a lélek *virága.* 720, 10 Mik ezek itt lábad alatt? eltépett *láncz* s eltört *korona.* 490, 9 Mi most nekem a szerelem? Rózsafán kis *madárfészek.* 27, 17 Biz az csak egy sziget, felelt, a ki vitte. János ezt kérdezte: És micsoda sziget? *Tündérország;* róla hallhattál eleget. 500, 2 mi az emberiség története? *Vérfolyam.*

Ez a legkönnyebb módja az értelmi viszonyításnak oly állítmánynévhez, melynek alanyát maga a *kérdő mondat* rejti.

Rejtettebb az *állításokba* burkolt alanyhoz való viszonyítás, míg az állítmánynév támogatására járuló jelzők vagy ragos nevek a magyar olvasó előtt azt elég feltűnővé teszik.

1. Jelzős állítmánynevek: P. 253, 4 éjszakázni fél; Keserves *állapot*. 80, 9 Többször olvasá már a kapott levelet S ujra elolvassa, reszket keze s lelke. «Gyönyörű, szép asszony!» 354, 23 (pohár) a mely csordultig áll. Drága *bor!* 33, 33 Nem maradt el Bagarja uram sem. Méltóságos termetű *férfi*. P. 75, 16 Szinte restellem leírni, Olyan furcsa valami. Nagyon egyszerű *dolog* különben. 262, 2 Van én nekem egy kedves czimborám, Talpig derék becsületes *ember*. A. II. 218, 12 Mi csatát sem álltunk: nagy *erő*, híjába. 70, 3 Ha győz, úgy derék *fi*, méltó kegyelemre. 172, 5 Bencze legyen, mondok. Nagy *fiú;* ehol van. P. 67, 29 Ez komor tanya ... Olyan szomorún áll. És pedig nagy *épület*, Nem paraszt kőmives rakta. Drága *mű*. 432, 19 Álldogálok a tó partján Szomorú fűz mellett. Nekem való *hely*. 720, 21 Nagy *idők*. Beteljesült az Irás. 301, 6 kiáltja ezt Vadul ugrándozó szivem. Bolondos egy *historia* talán. De —. P. 93, 24 nem bánt, jó kis *kutya*. 162, 23 Szerelem! lerázom Fölvett lánczodat. Kedves *láncz*, igaz, de Mégis láncz marad. 709, 24 Romba dőlt a fél világ: kietlen *Látomány*, mely szemet s szivet bánt. A. II. 175, 14 Kard veri a czombját, vállát veri mente, Kinyalva pogányul, csupa kész *levente*. 142, 5 No, fiam Miklós, hát hogy lesz Rozgonyinál? Gazdag *leány*, szép is. P. 601, 17 Hősi *pálya*, hősi *pálya*, Gyöngy *élet*. 612, 21 Boldog *ország*, mert bár érzi A szükség sok nemeit —. 173, 19 Temetőbe kit kisérnek? Akárki; már nem földi *rab*. 711, 21 Czudar, gaz *rágalom;* bebizonyítom ezt. A. II. 177, 17 Jár utána gazdag fösvény. Nagy *szerencse*. P. 539, 21 Ruháidtól megrezzen a haraszt. Nem alvilági *szellemek*, Boldog halottak, kik —. 67, 13 Szép *szivárvány*, szólt a vándor. 83, 18 elfér e kicsiny szobában. Kicsiny *szobácska* mint a fecskefészek. 523, 1 Pompás kis *utazás* valóban. 537, 13 Lépte gyors még; új *vendég* bizonynyal. 446, 10 Ketten ülünk Együtt, én s az unalom; Terhes *vendég*. 32, 2 Megvagyon a szabadulás terve. Jeles *terv*. A. II. 320, 13 Bölcs *vezér*, tanács, de bátor erős hazafi.

A főnév határozója, mint láttuk, a melléknév. De a valódi határozót is eltűri olykor a főnév, ezek közt legkönnyebben

2. a tagadót: P. 235, 5 Nem álmodom-e? félve kérdezem. Oh nem, nem *álom*, hallom hangjaid. A. II. 44, 5 Ezer lelked

volna, mégis megölnének. Semmi *baj*. Az néki a tulajdonsága. P. 90, 32 Tej kell, biz a, tej. Hó! se *baj*. 776, 35 De se *baj*; Megszoktam már a hideget. 640, 3 Azzal vigasztalt, hogy se *baj*. Megtanulom máskor. 622, 7 kiszáradott a torka; Nem is *csoda* ily melegben. 363, 6 Nem *csoda* külömben, mert —. 630, 21 a virág piros volt. Nem *csoda*; Egy összetépett szívből támada. 393, 4 Nézzétek a napot, ha jön a deczember. Nem valóságos öreg *ember*? 784, 5 Nem jó *idők*! A féreg eddig a vén fákat rágta csak. A. II. 249, 18 Nem *rokonod*, látom. 220, 10 Csak rám ne kiáltsa: nem igaz *történet*. 195, 10 Maga Lajos király indul ebéd tájon; Nem oly puszta *vitéz*, hogy —.

2. más határozók: A. II. 24, 11 Gunnyaszt vagy *dög* is már. 174, 16 Könnyez is, úgy tetszik, zokog is mint gyermek, Már *szégyen* avagy nem embernyi embernek. 276, 9 ott van a Szigettó, ma *ugar* vagy *pázsit*.

4. birtokossal és más ragos nevekkel: A. II. 202, 6 Ezeket ha réven ha eresztik vámon, Császár *ajándéka*. 283, 15 Nyugotra *mező* s *láp*, be sem is látható. P. 90, 13 Polyája vén, kopott ruha, Szegény asszonynak *gyermeke*.

Nagy részét ezeknek, úgy mint a következő főnévi állítmányoknak felkiáltás jelével tünteti ki a közírás, jogtalanúl; mert sem hívás, sem fájdalom, sem öröm közvetlen nyilvánításai. Csupa itéletek szem előtt fekvő tárgyakról, állapotokról, melyeknek mondatokká kiegészítésére elegendő egy alanyi *az ez*.

5. *Puszta* néválltmány: A. II. 11, 3 Ember ez magáért, Laczfi mond, *akárki*. P. 565, 28 *Baj, baj*, de nem olyan nagy baj. 760, 17 Szívszakgató, miket Az ifjú látni fog. *Csók* és édes szavak. A. II. 323, 13 Meztelen a karja, vállai és melle, Mintha övig épen a habokból kelne. *Festés*; de ki látja, nézi elevennek. P. 489, 5 Ott jár galambomnál. *Galamb*? Majd mit mondok; *kígyó*, mérges kígyó. 570, 18 Mosolyognak ifjú czimboráim, *Gúnymosoly*, mely —. 675, 11 Hogy... a magyar... Harczolni nem bír, nem akar? *Hazugság*, gaz hazugság. 465, 5 Azt hirdetik nagy gonoszan, hogy már megállhatunk, mert itten Az igéretnek földe van. *Hazugság*, szemtelen hazugság. A. II. 257, 21 nem akármi lány a, *Kisasszony*; az is fő, bosnya király lánya. P. 784, 5 *Szégyen, gyalázat*. Hát az oroszlán Rókák fészkébe tér? A. II. 11, 7 *Szégyen* és *gyalázat*, zúg, morog mindenki. 149, 9 Baj ugyan nem történt. *Szerencse, szerencse*.

4. Az állítmányi főnév alanya igenév.

P. 71, 1 *Áldás* ott lenn porladozni. 604, 12 őt *Árulás* szeretni s halál védnie. A. II. 265, 3 Mire csak gondolni *borzalom, utálság.* 253, 10 *bűn* itt érezni a lánynak. 158, 10 Nem csoda, suttogták, ilyen állapotban Megkötni az éltét egy idegen társsal. P. 90, 9 Igy elhajítani a gyermeket, *czudarság.* 282, 10 a sírban Feküнni olyan szomorú *dolog.* 160, 4 Csapjatok kezet! Jó barát markába csapni kedves élvezet. 502, 4 életemnek egy fő czélja less, S ez a zsarnokság ellen küzdeni. A. II. 419, 8 Azt lebocsátani... Sok napi *fáradság.* P. 350, 4 véled élni Oh mily szép, mily édes *gondolat.* 783, 5 Kétségbe esni, milyen *gyávaság!* 533, 3 *Gyermek-dolog* inkább szomjazni mintsem más Pohárból inni. 318, 4 *Gyönyörűség* nézni rá. Marg. leg. Volf, 5. l. *Ideje* vecsernyét harangoznia. 416, 14 Meghalni az emberiség javáért, milyen szép *halál.* 43, 38 Az egész falú népe Egymást kaszabolja, Hogy nézni *iszony.* 609, 8 Isten drága napját Egyre lopni *kár.* 663, 14 *káromlás* róla ilyet tenni fel. 598, 5 Mi *kéj* igy kóborolni. 136, 20 *Keresztényteleнség* nézni mint vesződik. 72, 3 maradok, *Kötelességem* maradni. 249, 11 Ugy sem sok gyümölcsű *munka* Falra borsót hánynatok. A. II. 334, 1 *Szándéka* elébb is az özvegy királynét megkérni. 437, 20 futni se *szégyen* most. P. 635, 14 *Szentségtelenség* háborítani. Marg. leg. Volf, 25. Mikoron *szokás* az kart be tennie. P. 367, 18 Csak *szomorúság* széttekintenem. T. C. gr. 270 *Szükség* keresztyénnek mindenkor vigyázni. P. 551, 27 a boldogságnak *testvére* Boldoggá tenni másokat. 498, 14 (szivárvány) Melynek ellentállni Hasztalan *törekvés.* A. II. 351, 5 egy *ugrás* elérni Velenczét. 361, 16 Tisztelni magánál régi erős *vágya.* P. 226, 5 *vakmerőség* Igy fölhangolni kis nádsípomat. 353, 6 Menni és meghalni szörnyű *vég.* A. II. 306, 15 Megölni se *vétek,* sőt *érdem* eloltni.

Elfojtott igenévvel (vö. 156. l.) P. 508, 5 Talppal az ég felé (ti. lenni) isszonyú *állapot.*

5. Az állítmányi főnév alanya függő mondat.

a) **A feltételes függő.**

A. II. 218, 16 Csuda, ha már eddig Prágába nem értek. P. 307, 9 fájdalmas *dolog,* Ha sziszegő kígyók fulánkja bánt. 616, 15 *Szégyen,* ha elfelejtettétek. A. II. 210, 5 Bámulta özön nép; *szerencse,* ha látták.

b) A hogyos függő.

P. 202, 15 *Absurdum* pedig, de nagy, hogy Ennek kelljen állnia. A. II. 338, 22 *Anyasors*, hogy szüljön fiat és gyászoljon. Pann. megv. Szil. 6 Deus! Deus! ott kiáltonk, *Bizonságonk*, hogy megárultonk. P. 370, 18 *büszkeségem* mindenek felett, Hogy mint barátod úgy állok szivednél. A. II. 347, 24 *csuda*, hogy már ki nem teríték. P. 374, 6 Isten *csodája*, hogy még áll hazánk. 191, 7 Csodák *csodája*, hogy meg nem pukkad bele. A. II. 516, 7 Mi *dolog*, tábornál, hogy nem látja senki. P. 602, 5 a földnek *érdeme*, Hogy terem gyümölcsöt és virágot. 420, 17 *Fájdalom*, hogy Csak álmaimban látom őt. 597, 1 ő rá nézve a *fő*, Hogy elérte végre nyugodalmát. 98, 40 S hogy eldobott magától, Az ő *hibája*. 234, 11 *Kár*, hogy addig lesz csak az. A. II. 91, 11 Ha örül az ember, csak *nyűg*, hogy van esze. P. 601, 19 *Szégyen* rám, hogy számot veték Te veled. 133, 11 *Szerencse*, hogy irom és hogy nem rajzolom. A. II. 379, 23 *Szükség*, hogy erőnket többfelé mutassuk. 342, 12 Vita *tárgya*, hogy mit hova alkalmazzon. P. 133, 23 Első *tempója*, hogy hasát ügygyel-bajjal föltálalja. A. II. 397, 1 *tisztesség* (Gondolta), hogy e vad a királynak essék. P. 88, 6 a sötétség *titka*, hogy Koldusnő-e vagy úri hölgy.

c) A hogyatlan függő.

P. 311, 24 Mit szóltok rá, mit nem szóltok, Mit nem szóltok, semmi *gondom*. 133, 1 Régi *példabeszéd*, nehéz minden kezdet. 605, 31 S hazájában ősi *jelszó*: Ejh! rá érünk arra még. 282, 25 Végső *reményed*, Ha majd halálod meg fog hűteni, Fölmelegítnek Még egyszer gyermeked hő könnyei.

d) A visszahozós függő.

P. 23, 9 A mit bátyánk mondott, közös *akaratunk*. 509, 2 *angyal*, a ki ott őrt áll. 772, 9 Csak *árny*, a mit teremt a költő képzelet. 574, 14 leghívebb *barátom*, Kit soha sem kaptam hazugságon. 246, 23 Csak a *bor*, a mitől ez Ismét lecsillapul. 177, 18 *Csunyaság*, a mit mível. 188, 9 S a mi több, a ki rája nehezül, Nem csak a jó *dádé* egyedül. 650, 25 Sehonnai bitang *ember*, Ki most, ha kell, halni nem mer. 292, 6 *Galamb*-e igazán, A mi ott száll? 508, 15 sötét *gondolat*, a mi benne terem. 273, 9 *Hazugság*,

a mit annyiszor hallottam. A II. 432, 12 Mind veszedelmes *hely*, hová amaz csalja. P. 16, 6 *Hijábavalóság*, a mi téged aggaszt. 146, 14 És mit ámultok, ha mondom, Hogy csak a bor *istene*, A kit én imádok. 420, 6 Csak *kétségbesés*, a mi bennünket vidít. 510, 9 Drága *nap*, mit nála tölték Kedvesemnél, drága nap; Üdvösségben egy öröklét S futtában egy pillanat. A. II. 205, 16 Csupa *rendetlenség*, a mi rendet hoznak. P. 711, 26 Csak miljomod *része*, a mi közte jó van. A. II. 132, 10 *szó*, a mi szó. P. 557, 13 *Tréfa*, a mi tréfa.

III. A névmás állítmányi képessége.

A névmás egyik másik faja, mint láttuk, eddig is szerepelt: mint *alany* szegődött a kérdő névmás az állítmányi melléknévhez (149. l. *b*), a személyes az állítmányi melléknévhez (u. o. *a*) és főnévhez (158.l. *a*), a mutató s a határozatlan hasonlóan mind a kettőhöz (150—151 és 157. l. *b*, *d*). A kérdőről már említettük (133. l.), hogy alanyképen csak (állítmányi) melléknévvel szemben található. A személyes és mutató az, mely alany és állítmányként egyaránt található (149. *c*, 159. *c*, 157. *d*). Miután alanyi szereplésével, szemben a melléknévi (149. *a* és *d*) és főnévi (164. *a*, és 166. *d*) állítmánynyal, már találkoztunk, vizsgálni fogjuk e csoportban (III.) állítmányi szereplését egymással és a főnévvel szemben. S következni fognak erre az állítmányi kérdő és határozatlan esetei.

1. *Az állítmányi névmás személyes.*

a) A személyes névmás alanya főnév.

A. II. 464, 5 Veri, mint vas éket, . . . a melynek ő maga az *éle*. P. 97, 28 Érezteté, hogy ő az *úr*.

b) A személyes névmás alanya mutató.

A. II. 320, 9 *Ő* az, István vajda. P. 80, 21. Egy a gondolatom, s ez *ő*. A. II. 217, 8 Nem *ő* az.

2. *Az állítmányi névmás mutató.*

a) A mutató névmás alanya főnév.

P. 233. 5 Fején ez a nagy *átok*, Mert a papucskormány terhét nyögi. A. II. 458, 3 Csak az a *baj* (szétnéz), hogy keveseu

agytok. 400, 15 Csak az a *baj*, engem ott ismernek. P. 201, 1 a énz, ez ám a *bökkenő*. A. II. 388, 5 *Bűnöm* ez; van-e rá irgalom? 85, 23 Ennyi az én *bűnöm*. P. 454, 5 Ez hát nemes *büszkeségünk?* 40, 23 *dühe* az, hogy álljon boszut. 223, 17 Csak ez az *élemény*. . II. 222, 13 Ott ez az *élet*. P. 206, 14 ő becsületes lelkü, igaz; zt gondolá, hogy minden *ember* az. 613, 21 Kutyabőr, ez itt a *ifő*. A. II. 339, 22 este is az *gondja*, Hogy —. 240, 7 Ez a *hol-miglan*, ez a holtodiglan. P. 615, 21 Ifjuság, ez a minden *jó*. 30, 26 Zsivány voltál, vagy és maradsz, És minden *ivadékod* az. . II. 250, 13 nem az itt a *kérdés*. 133, 5 Kinek fia nincsen, lyá-yára nem hagyhat. Ez az én *keservem*, ez az én bánatom. P. 71, 5 (büntetés) *Mely*, ha nagy, azért az, mert —. 402, 22 Az idő az, S eldönti, a *mi* nem az. A. II. 142, 17 Ezt dörmögte Miklós, z az ő *nótája*. 26, 12 El kell fogni nyomban, ez kemény *parancsa*. . 66, 25 Az már aztán *szabó*, A ki ezt a ruhát varrja. 558, 1 Az z egyetlen *szerencsém*, Hogy —. A. II. 44, 5 az néki a *tulajdon-íga*, Hogy —. P. 703, 11 Az a *vége*, hogy katonák legyetek. 462, 8 ő boldog; Hiszi tehát, hogy a *világ* is az. 730, 1 Hát ezek a ad *vitézek?*

P. 461, 7 Ez hát a költő *sorsa*. 83, 6 Ez a szobának minden útora. A. II. 257, 14 az a *sora* ennek. 293, 2 Nem ez a *sora* ket-is hadnak. 250, 9 Annak ez a *sorja*. 238, 16 kiáltás füleit szag-atja, Melynek szitok, átok s ez a *foglalatja*.

Külön szedtem e hat példát, hogy feltüntessem, miszerint *ez az)* külömböző helyet foglalhat a mondatban a ketté oszlott lanynyal szemben, de azért a mondat súlyát mindenütt megóvja, leül annak, hogy állítmányi szerepet vállalt.

b) **A mutató névmás alanya személyes.**

P. 508, 19. *Az* ő nekem, a mi a csillag az éjnek.

c) **A mutató névmás alanya mutató.**

P. 135, 19 S *ez* az, a mi őt oly jókor oda vonja. A. II. 151, 16 *Ez* az, *ez* az, mondják. I. 346, 7 *Ez* az, uram. A. II. 189, 12 De irály parancsa, *az* az, így kell lenni. P. 83, 21 Kietlen puszta iind a négy fal, *Az* az, hogy puszta volna, ha —. 301, 2 Varró ány a szeretőm, *Az* az, hogy én őt szeretem. 721, 15 Mi légyen z? talán lakodalom? Nem *a* biz a. A. II. 89, 24 De minek eszélek? a szám majd hibázik. Nem biz *az*, kerek szám lett.

d) **A mutató névmás alanya visszahozó mondat.**

P. 204, 11 *Ez,* a mi búban engemet vigasztal. 371, 20. *ez,* a mit kivánok. 229, 16 hagyjuk a világot papolnia, Hogy, ki a bort szereti, *ez* és *ez.*

Találjuk ennek párját a melléknévi (157. l.) és főnévi (173. l.) állítmányok közt is.

A rejtett alanyú (151. és 167. l.) mondatoknak is találjuk itt párját. P. 420, 5 vajon boldog-e? Én nem hiszem, hogy *az.*

Érdekes összehasonlítás esik a névmás súlyos és súlytalan volta közt e két mondatban: P. 730, 1 Hát *ezek* a vad vitézek, és P. 730, 5 Hisz ezek jámbor *koldusok,* melyekben ugyanaz a névmás *(ezek)* egyszer állítmány, máskor alany gyanánt egyedül súlyos vagy súlytalan kiejtésével jelentkezik. Több ilyen hasonlítást nyujtanak az elébb (174. l. 1. és 2.) felsorolt állítmányi példák az alanyiakkal (149. l. *a* és 164. l. *a).* S ha mégis azok közt valamelyik alany súlyosabb lesz az állítmánynál, ezzé, úgy szólva, mesterkélten, erre alkalmas határozókkal támogatva lett, a minők *csak (csupán), épen, is,* pl. ők *emberek.* Ebben «emberek» lesz a súlyosabb ejtésű szó, de *is*-sel támogatva lesz: *ők* is emberek (P. 294, 8.). Az említett határozók mint egy átkölcsönzik az állítmányi *emberek*-től a mondat súlyát, és ez, *ők*-re átruházva, csak kölcsönzött, az alanyi névmást nem illető.

Másnemű a névmás súlya ezekben (174. l. 1. és 2.). Itt állítmányiaknak és súlyosoknak jelentkeznek a névmások szemben a névelős alanynyal (pl. *ő* az úr, *az* a baj). Csak a számneves alanyok veszik a mondat súlyát az állítmányi névmástól kölcsön. Pl. barátom *becsületes,* barátom *az,* ezekben «becsületes» úgy mint helyettese «az» volt a súlyosabb, s még ebben is: «jó barátom *becsületes*» épen maradt az állítmányi név súlya. De ha így jelzem az alanyt: «*minden* barátom» vagy «*kevés* ember», evvel a jelzéssel a mondat súlya is átköltözik az állítmányról és ennek névmásbeli helyetteséről az alanyra: «*kevés* barátom becsületes», «*minden* ember az» (P. 206, 14).

A tagadó *(nem)* is olyan része a mondatnak, mely az állítmányra nehezedő mondatsúlyt átveszi. Minthogy azomban e tagadó szoros összeköttetésben áll magával az állítmánynyal, azt a súlyt át nem adja az alanynak.

A személyes névmás súlybeli viszonyáról a mutatóval már elebb (133 l.) szóltunk.

3. *Az állítmányi névmás kérdő.*

a) A kérdő névmás alanya főnév.

A kérdő névmás mint állítmány csak az alanyi főnévvel szemben jöhet figyelembe. Mert melléknévvel szemben a mondatban szerepléséről már szóltunk (148), de nem a főnévvel szemben. A kérdő névmásnak mint állítmánynak szemben az alanyi főnévvel csak itt van helye. Még jöhet figyelembe a kérdőnek szereplése szembe a személyessel, de ezt e két eset hamar kimeríti: *ki* ő? *mi* ő? A mutatóval is szembe nem sokkal számosabbak az esetek: *ki* az? *mi* az? *ki* ez? *mi* ez? Ezeknél sokkal számosabbak és jelentékenyebbek a kérdők esetei az alanyi főnévvel szemben. A kérdők közül is csak az önálló *ki? mi?* két alakot veszszük itt számba, kizárásával az ezektől származó *kicsoda, micsoda, milyen, melyik, minő, mennyi* szóknak, melyek, az egy *kicsoda* kivételével, mint *jelzők* használatosak.

Már említettem (133. l.), hogy az önálló kérdőknek a mondatban, szemben a főnévvel, csak állítmányi hivatása van. V. ö. 169. l. *h)* alatt. S ezt követeli is a velök együtt szereplő főnév felszerelése. Mert készletben álló 60 példánk (l. alább) közt az együttes főnév, a mondat alanyi része, 34-szer névelős, 54-szer személyragos, 5-ször névelős és személyragos, s csak egyszer nem bír az alany e kellékeivel.

Ezekből következtetve mondhatjuk pl. 1. mi *a* fiú? 2. mi *fiad?* és 3. mi *a fiad?* de nem 4. mi *fiú?* Mondhatjuk: 1. ki *a* férj? 2. ki *férjed?* 3. ki *a férjed?* de nem 4. ki *férj?* Mondhatjuk továbbá: 1. mi az *ok?* 2. mi *oka?* 3. mi *az oka?* de nem 4. mi *ok?* De ugyan e példák szerint mondhatjuk: 1. mi *a* baj? 2. mi *bajod?* 3. mi *a bajod?* és — 4. mi *baj?* Ez az egyetlen és széltiben hallható példa a 60 közt, melyben a főnév *(baj)* alanyszerű szereplése iránt kétséget támaszthat.

Ezzel még nem akarunk pálczát törni a puszta alany (mi *baj?)* helyessége fölött. Mert hiszem, hogy mondhatjuk: 1. ki *az* úr? 2. ki *ura* (a háznak)? és 3. ki *az ura* (a háznak)? de talán azt is 4. hogy: ki *úr* (a háznál?). Hiszem azt is, hogy további kutatás e puszta főnév használatát is igazolni fogja alany gyanánt ilyen kérdő mondatokban.

Idő előttinek tartom már itt kitérni a «(mi) baj van» szerkezetére és «mi baja»-éra (191. l. 3. alatt). Elvégre lehet, hogy

a nyelvtanilag külömböző két szerkezet[1]) az alakok hasonlósága miatt a nyelv tudatában összefoly.

A fenn elősorolt osztály szerint a példák ezek:

α) névelős (és jelzett) alanyok: P. 68, 17 Itt az úr; mi a *baj?* A. II 108, 1 De ki az a *bajnok?* P. 75, 24 mi a *boldogság?* A. II. 414, 23 nem látja, mi a szél? P. 719, 9 Mit tudják ők, mi az a *dicsőség?* A. II. 458, 2 Most az első *dolog* mi? P. 659, 1 Tudjátok-e, ki ez az *egy?* 376, 14 Mi az *ember?* 343, 7 mi e roppant *fa* keblem pusztájában? 391, 21 mi a *gyötrelem*, Mik a *keservek?* 358, 3 Mi a *hajnal* és az alkony? 492, 19 mi a *hideg?* 286, 12 Mi hát az a *hír?* 358, 5 mi a *hold*? 487, 22 mi a *jóság?* 616, 1 mi a *költő?* 329, 13 Ha a világ pénz, a *költő* mi rajta? 642, 13 Mi is az a *jövő* s *mult?* 474, 1 Mi mostan a magyar? 296, 19 mi az a *nap?* 361, 28 Mi a *remény?* 526, 23 Mi a *szép?* (= 492, 33). 629, 10 Mi az igazi *szerelem?* 68, 13 Ki itt az *úr?* A. II. 261, 2 Ki a más *vendég?* P. 487, 20 Mi a virág? 714, 5 Ki az a vén *zászlótartó?*

Csonka mondat, 1. alany hiányos: P. 365, 7 A hazaszeretet napom volt, Mely melegíté lelkemet; S mi mostan? —2. állítmány hiányos: A. II. 130, 16 hanem még egy híja: Becsületes neved; édes atyámfia?

β) személyragos alanyok: P. 379, 22 Nem mondom én el másnak, mi *bajom*. A. II. 146, 3 Mi *bajod*, levente? 174, 2 Mi *baja?* mi lelte? (= 439, 7). 216, 12 nem tudják császári vitézek, Mi *baja*. P. 150, 1 Mi[2]) *haszna*, hogy a csoroszlya Az ugart felhasogatja? l. még 13, 8; 236, 15; 457, 16 Mi *haszna*, Ha hidegen vállat rántok A roszra? 707, 21 Karom feszül, szívem tombol; mi *haszna?* A. II. 42, 5 Vissza vissza nézett; hej, pedig mi *haszna?* 68, 24 De mi *haszna?* lebzsel és a bajt kerüli. 132, 17 mondjam? ne mondjam? mi *haszna?* Ehrf. c. 9: Mongyad meg nekem, ki *neved*. A. II. 220, 15 Vigan koczog a had Prága kapuin túl, Kiki önnön tettét elmondva mi *része*.

Még egyszer visszatérve e «mi haszna» kifejezésre, megjegyezzük, hogy melléknévi (állítmányi) használatot öltött ebben (A. II. 271, 1): *Mi haszna* az a vidor élet? P. 256, 21 *Mi haszna* minden búm és bánatom? — jelzőit ebben: P. 57, 25 S ilyen *mi haszna*

[1]) Egy harmadikat «mi baja van» l. alább.
[2]) Emez állítmányi *mi*-vel vö. 185. l. a jegyzetet.

pörben engemet Mertek bíróul híni! — igehatározóit ebben: P. 283, 7 eljő az éjfél; *Mi haszna* jő?

γ) névelős és személyragos alanyok: P. 92, 36 Ki az *apád?* ki az *anyád?* 728, 14 Mi a *bajod?* (= 778, 16.) 90, 5 Kik a *szülői?* A. II. 351, 3 akarom tudni, mi a *részem*. 261, 2 Ki a mi *vendégünk?*

δ) személyragos alany birtokossal: A. II. 335, 22 Mi a lóhajtásnak *bibéje, fogása?* 353, 2 Ki itt az igazság fő *embere?* P. 347, 18 akarod-e tudni, Álmaimnak *foglalatja* mi? A. II. 198, 20 Mi *helye*, mi *sorja* efféle beszédnek? 320, 21 Mit jelent e két szín? mi *jóslata* ennek? P. 350, 7 Harczolunk, s mi harczaink *jutalma?* A. II. 457, 21 mi az *oka* ennek? — Végre következik

ε) a puszta alany: P. 43, 27 kérdezte: Mi *baj?*

A kettős jelzői kérdővel ellátott főnév P. 363, 9 *Mely'k milyen* épület? az állítmányi főnév alá való (159. l. c α). — Ehez sorakozhatik a kettőre oszlott állítmányú: P. 12, 2 nem tudom, *melyik kinek* a csillaga. — A kettős kérdés mintájára, főnév nélkül: A. II. 245, 22 Fényes nap az éjjel dali tánczát lejti; Toldi, *melyik másik*, soha nem is sejti.

b) A kérdő névmás alanya személyes.

P. 207, 1. Mi *ő* nekünk, azt el nem mondhatom.

c) A kérdő névmás alanya mutató.

A. II. 431, 13 Ki *az?* P. 61, 23 Ki *az?* ki jön? A. II. 86, 7 Hé! ki *az?* hová mész? P. 415, 3 Ki *az*, a ki mostan is barangol? 201, 1 Tudod, ki *az*, ki Pestre elkísért? — A. II. 302, 1 Ki *ez?* P. 59, 14 Hát *ez* ki itten? — P. 276, 10 Mi *az*, midőn a lélek — ? 316, 1 Mi *az* fölöttem, ég vagy sírbolt? A. II. 423, 21 Kérdi Lajos, mi *az*. 502, 11 Toldi «mi *az?* mi *az?*» kérdi. 197, 5 De mi *az?* a főrend lágy melegen buzdul. — A. II. 246, 7 De mi *ez?* P. 363, 5 De mi *ez?* Sír, halál. A. II. 378, 23 Néztek az urak rá: mi *ez?* P. 720, 13 Mik *ezek* itt lábaid alatt?

d) A kérdő névmás alanya visszahozó mondat.

A. II. 381, 7 kicsoda, a kit ezek hoznak.

4. Az állítmányi névmás határozatlan.

a) **A határozatlan névmás alanya főnév.**

P. 208, 19 *bármi* a halál, Az élet nála többet ér. 713, 17 Mutassuk meg: a magyar nem *olyasmi*. A. II. 175, 1 Hát *baja* csak *semmi*. 492, 3 ez *itélet* a törvényben *semmi*. 480, 11 Károly *szava semmi*. 293, 3 Lovagi törvényben a te *szavad semmi*.

b) **A határozatlan alanya egyéb névmás.**

A. II. 236, 13 hiszen *ez* már semmi. P. 304, 5 De semmi *az*, csak add elém. 532, 21 Szépecskén benőtt az udvar; semmi *a*. 369, 7 Elvágták-e a négy hámistrángot? Vagy a kerék mély kátyuba vágott? Sem az *egyik* sem a *másik* biz *a*.

c) **A határozatlan névmás alanya rejtett.**

A. II. 146, 4 Mi bajod? *semmi*, felelt Miklós. P. 191, 18 Disznó forró idő. No, *semmi*; legalább Ki ott kinn dolgozik —. 556, 7 No de *semmi*. Van elég, ki —. 666, 13 No de *semmi*, jó az isten.

IV. A számnév állítmányképessége.

Hogy itt csak az alapszámokat értem, azt már fentebb érintettem, a hol a sorszámokat a melléknevekkel egy csoportban szerepeltettem.

a) Az állítmányi számnév alanya főnév.

P. 12, 1 *Ezer* a szerencséd, te gonosz mostoha, Hogy nem tudom, melyik kinek a csillaga. 161, 11 *Három* a táncz! mondá, s egyre Hegedült. A. II. 433, 2 *Kettő* az övé most. P. 253, 23 Csak *egy* a *bibéje*, Hogy soha sincs pénze. 80, 21 Egy a *gondolatom*, s ez ő. 69, 23 Ételed jó, de egy hija van. Az az egy a *híja*, hogy Nagyon sótalan. A. II. 130, 15 hanem még egy *híja*: Becsületes neved? P. 317, 17 Ezért csak egy, csak egy a *kérelem*. 434, 20 Egy, csak egy a *kivánságom*. 285, 2 benned Egy a *költő* s *ember*. 591, 21 Egy-e a *lélek* és a *test*? 768, 27 Egy a *fészkem*, egy a *párom*.

Ide való még a közönséges: *hány* az óra?

b) Az állítmányi számnév alanya: *az*.

A. II. 310, 16 Az előttök mind *egy*, közönösnek tetszik. P. 50, 26 Földön vagy égen, *az* mind egy nekem. — S így ugyanez

a «mind egy» még többször; az alanyi «az» nélkül is: P. 39, 14 mind *egy*, akár van akár nincs engedelem. Még 81, 24. 85, 24. 242, 1. 383, 21. 492, 1. 617, 3. A. II. 161, 7. 222, 23.

B) «VAN» ÁLLÍTMÁNYI SZÜKSÉGE.

A mit eddig mintaírók segítségével bebizonyítottam a név állítmányképességéről, azt a nyelv sajátságaképen tüntettem fel. A következő szakaszok feladata lesz «van» helyét feltüntetni. S erre rászorultunk, ha eredménynyel akarjuk megoldani a harmadik (C) kérdést «van» közömbös használatáról (201). De egymagára is jó ez eseteket megállapítani, hogy az ellentétes sajátságok a megelőző (A) részszel jobban kidomborodjanak.

Van használata, mint látni fogjuk, korlátoltabb más európai nyelvek hason igéjénél, de számos sajátságaiban velök megegyező.

V. A tulajdonítós *van*.

Végig tekintve a névállítmányos mondatalakulásokon, észlelhettük (128. l.), hogy a jelzős fogalomból (a *jó* ember) lett változó helyzet folytán a mondat (az ember *jó*). Tovább követtük e mondat alakulását ketté vált alanyával, s mind annyiszor tapasztaltuk, hogy az állítmánynak bélyegelt név (melléknév, főnév) alanyánál súlyosabb hangot követelt (134. l.) akkor is, a mikor az állítmányt névmás pótolta (175. l.). Említettük azt is (125. l.), hogy a név mint állítmány felér a jelentő jelen 3. személyben az állapotjelentő igék bármelyikével, s ezzel elértünk a mondatalakulásnak ahoz a neméhez, melyben a névállítmányt az igeállítmányok legáltalánosabb, legszíntelenebb alakja pótolhatja: *van*. Ezen átalakulás feltüntetése végett álljon itt pl. «a *nagy* baj» fogalmából alakított mondatok sora és változata az *igeállítmány* szerepléseig:

1. a baj *nagy*,
2. az ember baja *nagy*,
3. az embernek *nagy* a baja,
4. az embernek *van* baja.

1. A mondat legelső és legegyszerűbb alakulása ez (140. l. *b*): a jelzői névtől csupán h e l y z e t é v e l különbözik. A mondat súlyát megóvta az állítmányi jelző, melylyel elébb bírt mint értel-

mezői jelző. És megóvja e súlyát akkor is, ha névelős alanyát megelőzi.

2. A mondat e második alakulása a birtokos adta szaporodásból áll (a 147. l. I. 1). A névelő azomban átszállt azelébbi (1.) alanyról az új birtokosra, ezt külömböztetvén meg egyedileg. E harmadik mondatelem sem változtatott semmit az állítmány súlyán.

3. Ebben az alakjában csak helyzete változott az állítmánynak (l. a 148. lapon VI. 3.), nem a súlya. De hozzá járult az egyik névhez a tulajdonító rag, a másikhoz a névelő. Az egyik úgy mint a másik szükséges: a rag megkülömbözteti a nevet mint birtokost a birtoktól. Jóllehet az előbbiben (2) ragtalan is megállhatott az, de birtokától elválasztva csak e raggal óvja meg birtokos tulajdonát. A névelő is lényeges lett az alany előtt, miután a névállítmány megelőzi azt. Másképen magyarázza Pereszlényi a névelőt, l. 131. lpon.

4. A mondatelemek megmaradnak és meg a mondat súlya ugyanazon a helyen. Csak a névállítmány változik: felváltja ezt az igeállítmány. A névelő hiánya az alany előtt lényeges; m egtörténik ez más színtelen igével is, mint *lesz, lehet, támad*, míg *van*-nak más módosulásai, mint *él, nő, árt, használ* vagy idő- meg helyhatározók hozzájárulása a névelőt megtűrik s meg is követelik.

Az állítmány helyzete birtokos és birtok közt nem lényeges, de legtermészetesebb, mikor külbefolyástól menten maga veszi igénybe a mondat súlyát.

Egy lépéssel tovább haladott a nyelv tündére, midőn látta, hogy, ha a tulajdonítót *(az embernek)* névmás pótolja, pl. ebben: «*neki* van baja», egyenértékét szerezte a latin *habeo* igének *(habet mala)*. És azonnal kész volt *habeo* három személyére a változat: nekem *van* bajom, neked *van* bajod, neki *van* baja. *) Végre látva e mondatban a súlytalan «nekem, -ed, -i» személyragos tulajdonítóval a személyragot kétszerezve (neke-*m* van bajo-*m*), értelemzavar nélkül elejthette azt, így: «van bajom, -od, -a.» Csak, ha tárgy a birtokos (nem személy: *neki*), lett a tulajdonító ragú szó szükséges.

A tulajdonító -*nek* nevét nem azért ragadtuk meg, mintha e

*) Sz. *Molnár* A. (T. C. gr. 270.) VII. Verbo *habeo* Ungari destituti, pro eo utuntur verbo *vagyon, vadnak est, sunt*, pro *non habeo* ponunt *nincs, nincsen. nincsenek, non est, non sunt*, quæ plerumque dativum regunt (?) cum affixis possessivis.

ragot azonosnak akarnók nyilvánítani a latin vagy más európai dativus-sal. Ellenkezőleg ép úgy pótolja ezen kívül a genetivust és szolgáltatja még sok más mondatviszonyok kapcsát. Vö. Krichenbauer értekezését az ungvári kir. kath. főgymn. értesítvényében 1859-ben. Első látásra azt hinnők, legalább *nekem (-ed, -i)* önálló (személyragos) alakjáról, hogy ez kizárólag dativust képvisel. De épen az a körülmény, hogy fentebbi példánkban *(nekem* van *bajom) nekem* az első személyt mint birtokost képviselte, biztosítja *-nek* ragnak a genetivusi értelmet. Vö. a fent felállított négy minta-példánkat, melyekben «ember» ragosan úgy mint ragtalan ugyanazt a viszonyt jelöli.

Tulajdonítós példáink a három személy szerint három csoportra, a kitett vagy elfojtott tulajdonítók szerint pedig két csoportra oszlanak. Sorakozik végre ezekhez egy kis (harmadik) csoportja olyanoknak, melyekben a tulajdonítóval együtt a «van» is eltűnt, melyekről alább többet (191. l.).

Ha mintául veszszük ezt a mondatot: *neki van baja,* három mondatreszt külömböztetünk meg: a tulajdonítót, az igeállítmányt és a nyelvtani alanyt. Legtökéletesebb a mondat, ha mind e három részszel bír. Hiányosabb, de értelmileg ép oly tökéletes, a melyben a tulajdonító hiányzik: *baja van, vége van.* Csonka, de értelmileg még mindig teljes, az a nehány mondat, a melyben a tulajdonító és a van is hiányzik: *vége,* jóllehet a tulajdonító és *van* hozzájárulása is megjárja.

1. Az alany igeállítmánynyal és tulajdonítóval.

Az ide tartozó esetekben a tulajdonítós nevet lényegesnek nyilvánítottuk (182. l. 3), de nem mintha elmaradása esetében (187. l. 2) «van» szükségszerűsége is megszűnnék. Ellenkezőleg ha el is esik a *nekes* név, ennek hozzá értése akkor is fen van tartva a mondatnak. Vö. 192. l. 3) időbeli forgalmaknál «annak» abbanhagyását.

E szükségszerű «van» ragaszkodása a *nekes* nevekhez kiderül, ha visszapillantunk oly birtokos peldáinkra, melyekben a *-nek* rag közömbös volt (pl. a 165. és 166. lapokon.). Ott észlelhetjük, hogy az alanyi és állítmányi névmások csak azokban az (épen e czélra elkülönitett) nekes esetekben lesz helyettesíthető változás nélkül «van» állítmánynyal, csak ne legyen névelős a birtoka (182. l. 4). Ellenben a nektelenek e helyettesítést el nem fogadják.

Pl. «*ez* a rózsának bokra» igeállítmánynyal pótolva minden egyéb változás nélkül így alakítható: «*van* a rózsának bokra», s így a külön választott példák a 166. lapon, míg a többi példák u. o. ezt a helyettesítést el nem tűrik, a minő: «*ez* a Miklós dolga» sat. Ép úgy állunk e példákkal a 179. l. δ, mint: «*mi* a lóhajtásnak bibéje?» = «*van* a lóhajtásnak bibéje», vagy a 165. l. β: «*ő* csak egy gyűrűje Az óriási láncznak» változhatik egyszerű helyettesítéssel így: «*van* csak egy gyűrűje Az óriási láncznak», míg a megelőző többi hason példák nektelenségük miatt e helyettesítésre alkalmatlanok.

A tulajdonítós példák személyenként osztályozva ezek:

Egyes 1. személy.

A. II. 62, 23 *anyám* van nekem is otthon. P. 190, 27 a földön nekem van legszeretőbb *anyám*. 747, 25 Van bizony én nékem *becsületem*. A. II. 236, 1 nekem is van nagy búm. P. 262, 1 Van én nékem egy kedves *czimborám*. 106, 24 *Emlékim* nincsenek nekem. 212, 15 *Feleségem* van nekem csak egy. A. I. 34, 11 Van nekem még öt hat *garajczárom*. A. II. 148, 11 Én nekem ezúttal Toldira van *gondom*. I. 354, 7 Nekem nincs se *hazám* se *párom*. P. 209, 19 Ölégségös *hitelöm* van ott néköm. A. II. 134, 5 Van nekem egy *lyányom*. P. 209, 5 Nincs én néköm *mesterségöm*. 236, 4 nekem nincs *örömem*. 773, 1 Nekem nincs *semmim*. 114, 7 Nekem nincs *senkim*. A. I. 238, 20 Nincs-e nekem elég nagy *szárnyam*. 530, 3 Nekem nincs régi *szeretőm*. 352, 16 Mért nincs nekem is *szőlőhegyem*. 95, 1 Nekem *szülőim* nincsenek, Vagy nem tudom, hogy vannak-e. 723, 9 Nekem nincsen *vágyam*. Nincsen *akaratom*. Erd. népd. I. 54 Nincsen nekem sehol *maradásom*.

Az első személy ragjának, a mint láttuk, mindenütt megfelelt az első személy tulajdonítója, csak ebben: A. II. 363, 6 «Nem vagyok én méltó kardra, hogy viseljem, Nincs lyány-*megölőnek* lovagok közt *helyem*,» áll a személy tulajdonítója helyett ennek értelmezője.

Egyes 2. személy.

P. 335, 8 Neked kevés*) van ilyen *csillagod*. A. I. 229, 6

---

*) «Számjelzők állhatnak elválva is főnevektől.» E szabályt hasztalan kerestem nyelvtanainkban.

Neked is van két *fiad* Terbágyon. 241, 6 Se neked se neked nincs *igazad.*

Egyes 3. személy.

A. II. 333, 8 neki is van *anyja*. P. 509, 24 e szivnek nincsen *ára*. 47, 3 A mi *átka* van a széles világnak. 71, 29 van a világnak *atyja*, Van egy hű *gondviselője*. 132, 18 Minden embernek van *baja* meg panasza. 57, 10 karomnak sincsen legkisebb *baja*. A. I. 281, 1 *Bajusza* van Szűcs Györgynek. T. 263, 13 E jó fiúnak egy rossz *bátyja* van. 604, 13 Csak az árulónak van *becse*. 112, 13 (Valami) A melynek egy kis *becse* van. 342, 5 Nagy *bizalma* van szivemnek önben. 445, 25 Kinek van mint neked Ilyen *boldogsága*? Kinek van a földön Ilyen *mennyország a*? A. II. 194, 19 Liliomnak, strucznak vagyon ottan *bőve*. P. 234, 18 igyék bort az, a kinek *Búja* van. A. II. 372, 11 *dolga* van a kéznek. P. 158, 16 egyéb *dolga* Nincs neki. A. II. 46, 8 Nincs Györgynek végső *éjszakája*. P. 700, 2 Szabadságának nincs többé ellenség. A. I. 183, 14 Van neki ott *embersége*. P. 484, 24 e kéznek nincsen semmi *érdeme*. A. I. 51, 18 Napjainknak a jelenben csak *erénye* van. P. 474, 27 (táj) Melynek nincs már éltető *erője*. A. I. 184, 13 *Esze* is van neki annyi mint akárkinek. P. 367, 30 annyi *fája* Nincs a világnak, hogy —. 194, 12 (magam) Kinek kissé akaratos *feje* van. A. II. 133, 4 Kinek *fia* nincsen, lyányára nem hagyhat. P. 230, 10 Pinty urfinak *fillére* sincsen. 225, 17 az embernek csont *foga* van. 528, 29 tiszta nevemnek ilyen *foltja* vagyon. 715, 14 neki nincsen *gazdasága*. 288, 13 Az embernek mért is van *gondolatja*? A. II. 61, 6 Arra Miklósnak most van is nincs is *gondja*. I. 93, 18 Ki az, kinek oly méltó *gyásza* van? P. 616, 24 a nagy tüzeknek Már csak hideg, holt *hamva* van. 212, 9 mi *haszna**) van az átkozódásoknak? A. I. 420, 8 Széttörnie varázs gyürüt Nincsen *hatalma* földi karnak. 57, 18 (puszta) melynek nincs *határa*. P. 551, 17 annak nincs *határa*. 60, 13 Szerelmemnek nincs *határa, vége*. 60, 24 Szerelmemnek nincs *vége, határa*. A. I. 137, 8 a költőnek egy, csak egy *hazája* van. P. 476, 20 lyányoknál Nincs ő neki *helye*. P. 623, 12 Nagy *híja* van a ménesnek. 15, 25 örömemnek nincsen semmi *híja*. 522, 30 Nincs a csillagoknak *híre* se. 301, 20 Erényednek köz *híre* van. A. I. 271, 22 *Híre* sincs *Nyoma* sincs a

*) Itt «mi» jelző, más a 178. l.

levélvivőnek. P. 659, 12. Királyoknak nincsen *híve*. 434, 17 Egy *napja* van csak az égnek, Egy *holdja* van csak az éjnek. A. II. 290, 10 Nincs *hossza* se *vége* a takarításnak. I. 10, 22 (vetés) melynek *széle, hossza* nincsen. 326, 2 *vége, hossza* Nincs vetélgő hegyke dicsnek. P. 421, 10 Pythagorasnak *igazsága* van. A. I. 429, 10 Nincs *ideje* lomhán búsulni vezérnek. 370, 8 Van-e még a magyarnak *istene?* I. 127, 17 egy *Isten-atyja* van Az égben e családnak. P. 422, 26 a népnek nincs *joga*. 731, 27 Meghalt, de nincs *kára* a hazának. 61, 32 Van czigányné s van annak *kártyája*. 263, 11 Lelkemnek oly széles jó *kedve* van. 391, 13 másnak ismét vannak *kedvesi*. 210, 14 Van szivednek kő *keménysége*. 380, 23 Ugy sincs e honnak, nincs hálás *keze*. 243, 9 Annyi *kincse* van hát e hazának? A. I. 211, 24 A fásult kebelnek nincsen *költészete*. P. 478, 11 Vannak neki miként szememnek *Könnyűi* és *villámai*. A. II. 440, 20 Nincsen ahoz többé *köze* a világnak. P. 699, 20 Senkinek sincs semmi *köze* hozzánk. 167, 14 a költőnek *lantja* van. 417, 15 Van szép *leánya* minden falunak. A. II. 431, 22 *Lilioma, struczcza* ennek is van bőven. A. I. 88, 19 új tisztnek *lova* nincsen. P. 517, 4 Nincs a toronynak többé *lobogója*. A. I. 174, 4 az éjfélnek van-e *magánya?* P. 533, 25 Az erdőnek *madara* van, És a kertnek *virága* van, És az égnek *csillaga* van S a legénynek *kedvese* van. 47, 11 van már kis *magzata*, van már *férje* neki. 3, 4 A juhásznak úgy is nagy *melege* vagyon. 21, 8 Van nekem, van biz az ördögnek jó *napja*. A. II. 197, 4 a mi cseh *népe* van a cseh királynak. A. B. H. V. É. Nincs földön, egen nincs vadnak *maradása*. 55, 14 Kínját elbeszélni *nyelve* nincs embernek. P. 80, 20 Nincs ezen fátyolnak csak egy kis *nyilása*. 188, 5 Csak ember és állatnak nincs *nyoma*. A. II. 413, 6 *nyoma* sincs veszélynek. P. 28, 21 Van a tündéreknek *virágnyoszolyája*. A. II. 406, 7 Nincs *nyugta* madárnak. P. 371, 19 Szivednek csak egy óhajtása van. 696, 4 Van annak nagy *oka*. 229, 28 Minden dolognak van *oka foka*. 442, 12 Egy nemzetnek két *országa* van. A. II. 158, 14 *Panasza* most sincsen halovány ajkának. P. 302, 4 Ennek széles földön *párja* nincs. 234, 22 igyék bort az, a kinek *Pénze* nincs. 500, 5 nincs *pihenése* a megeredt árnak. A. II. 344, 12 a szívnek nincs semmi *reménye*. 59, 1 Kinek az ég alatt már *senkie* sincsen. 647, 7 Azon nemzetnek még sincs *semmije*. 182, 13 a sopánkodásnak úgy sincs *sikere*. 227, 11 kis *száma* van A sikerülés remek órájának. A. I. 140, 25 *szárnya* van neki. 234, 17 A kinek nincs

szeretője, bort igyék. 72, 35 van-e annak *szive?* 700, 12 Van egynek a másra leginkább *szüksége*. 789, 19 annak egy ily *tábornokja* van. 303, 9 Betyár embernek jó *tanyája* nincs. A. II. 16, 15 Toldi Lőrincznének most*) van-e a *torja?* 16, 19 Nincs halotti *tora* Toldi Lőrincznének. P. 214, 2 a rózsának Sokkal nagyobb *törzse* van. 482, 23 életemnek nincs még *ünnepe*. 686, 17 Nincs itt *urasága* csak az egy magyarnak. 260, 21 Elhamvadt *üszke* van csak a bánatomnak. A. I. 185, 1 Katonának háboruba semmi *vágya* nincs. 368, 3 az ősznek van *varázsa*. P. 502, 17 *Vége* van a boldogságnak. 116, 34 Mindennek *vége* van. 116, 37 Minek van *vége?* 288, 10 Az én mulatságomnak *vége* van. A. II. 317, 21 *Vége hossza* nincsen a gyászos menetnek. P. 569, 20 ennek sincs *vége*. 478, 13 (fa) Melynek nincs *virága*. 784, 1 A honnak egy igaz *zászlója* van. A. II. 448, 17 a vár-vivásnak nincs *vége* se *hossza*.

Többes 1. személy.

P. 164, 18 Van nékünk *feleségünk*. 164, 21 Van mi nékünk egy kis *pénzünk*, Van mi nékünk *pinczénk*, házunk. 732, 23 Van nekünk is *istenünk*.

Többes 3. személy.

P. 616, 14 a magyar költőknek vajmi Nagy honfi *érdemök* vagyon. 114, 9 ő nekik sincs a világon Kivülem *senkiök*.

2. Az alany igeállítmánynyal tulajdonító nélkül.

Egyes 1. személy.

A. I. 69, 14 Hogy velök megoszszam a kevést, *a mim* van. P. 92, 40 nincs *apám* s *anyám*. 744, 10 Sem atyám sem anyám Nincs többé. 242, 16 Van érted titkos *bánatom*. 747, 23 több *becsületem* van. 361, 20 Nincs senkiben *bizalmam*. 197, 15 Van *cserényem*, van jó *paripám*. 394, 5 jó *dolgom* van. A. I. 439, 14 egyéb *dolgom* sincs. P. 326, 6 Van *életem*, mert henyélek, *Gazdaságom* van, de nem sok, S van *adósságom*, de sok. A. I. 58, 18 nincs *erőm* alunni. P. 70, 19 ez óta nincs egyéb *érzelmem*. A. II. 337, 11 Egy *fiam* van, Miklós. P. 204, 1 Van egy két *forintom*. 456, 2 mi *gondolatom* van? A. II. 385, 23 van egyéb *gondom*. P. 115, 34 *hitvesem* van és van *gyermekem*. 16, 20 úgy sincs *gyermekem*. 150, 18 Naplementén van *gyönyörűségem*. 197, 14 Nincs födeles kéményes

*) A névelőt lehetővé teszi «torja» előtt, l. 182. l. 4.

hajlokom. A. II. 378, 8 Üzni *hajóm* nincs. P. 220, 21 más *hibám* nincs. A. II. 55, 5 Nincs *időm*. I. 108, 10 *igazam* van. P. 57, 20 Nincs-e *igazam?* 411, 15 a bölcs névre már *jogom* van. 345, 16 Nincs *jogom*, hogy féltselek. A. I. 146, 1 Télen nyáron nincs több csak egy *kabátom*. II. 90, 4 most magas *kedvem* vagyon. P. 554, 6 tánczolni való *kedvem* van. 365, 12 Daczolni van *kedvem* vele. 677, 2 van *ifjúságom* s *kedvesem*. 309, 6 Van azért jó *keresetöm*. A. I. 91, 5 *kertem* is van. 106, 4 Annyi *kezem* nincsen, hogy magamat védjem. 91, 14 *lakóm* is van. P. 243, 5 Nem vagyok tűz, nincs emésztő *lángom*. A. Dal. I. 3 é. tovább sehogy sincs *maradásom* itten. Erd. Népd. II. 154 Zöld erdő szállásom, Itt sincs *maradásom*. Balassy: Mert itten *lakásom*, Nincsen *maradásom*. A. II. 385, 5 *nevem* nincs. P. 143, 7 Megsiratni van *okom*. 164, 13 Nincs semmi *örömem*, Nincs semmi *bánatom*. 231, 1 *Panaszom* van kelmed ellen. A. II. 160, 7 Nincs *panaszom*. P. 721, 19 nincs *pénzem*. A. II. 378, 7 nincs semmi *reményem*. 256, 22 Úgy sincs *sokam*. 315, 1 Van *szállásom* itten. A. II. 305, 19 Nincs *szám* kibeszélni. P. 65, 8 Egy kis *számadásom* van. 600, 32 kihez van *szerencsém?* 61, 29 Van-e *szeretőm?* 270, 19 *szivem* van. 365, 12 Nincsen *szivem*, eredjetek. 243, 6 Van éles hangú *szóm*. 735, 5 Nincsen *szóm* elbeszélni. 95, 38 koldulásra Nincsen *szükségem*. 456, 13 szép lyánynyal van *találkozásom*. A. II. 388, 2 Senki *tanum* nincsen. I. 121, 21 van *Tárgyam* unos-untig elég. *) P. 243, 26 megdalolni méltó *Tárgyam* nincsen. 326, 1. Van, igaz, egy *tudományom*. 40, 39 Arról nincs *tudomásom*. 788, 2 Nincs semmi *vagyonom*. 532, 18 Sok mondani *valóm* van (= 268, 8). A. II. 383, 20 Inni *valóm* úgy sincs. P. 548, 18 rosz *verseim* is vannak. 105, 23 *vétkem* van. A. II. 133, 23 De van egy *vigaszom* ebb' a tekintetben.

Egyes 2. személy.

P. 54, 43 add elő, *a mid* van. A. I. 348, 3 *bajod* nincs. P. 551, 21 *bánatod* van. 87, 31 Az égbe van szabad *bejáratod*. A. II. 384, 22 akármi *bűnöd* van. P. 403, 12 jó *dolgod* van. 228, 21 van *erőd*. 499, 23 szembe szállni Nincs *erőd* a vészszel. 228, 23 Ha nincs *(erőd)*, ragadj ekét. 8, 3 Van-e *feleséged? Akármid* van, nem fog többé látni. A. II. 255, 1 Nó, Lőrincz, van szép *feleséged*. O. 717, 16 egy *Gondolatod* van és az én vagyok. A. II.

*) L. a 184. l. a jegyzetet.

253, 10 *Igazad* van. P. 675, 6 ha *istened* van. 730, 17 Állj meg, a ki [1]) *istened* van. 711, 15 *kedved* van lázas indulatra. P. 633, 18 mikép oszlassam el, ha vannak (t. i. *kétségeid)*, kétségeidet? 132, 20 kikhez, te rosz szellem, nincsen semmi *közöd*. 693, 6 átkozott *neved* van. A. I. 350, 3 mi *okod* van új panaszra? P. 661, 9 Nincs is *okod* Engemet féltened. 282, 27 Nincs hát *reményed*. 771, 3 Nincs *sympathiád* irántam. A. II. 102, 11 Ha haragunnál is, egy *órád* sincs hátra. P. 61, 27 van-e már *szeretőd?* 523, 14 érzékeny *szived* vagyon. 783, 28 Minden *szükséged* van, de lelki nincs. 95, 34. Vannak szülőid. 211, 25 van most *urad*. 87, 24 *vasárnapod* van.

Egyes 3. személy.

P. 459, 21 *Ablaka* csak egy[2]) van. 95, 37 van *anyja*. 273, 1 a földön *ápolója* nincs. A. I. 21, 20 *aranyja* sok [2]) van. II. 413, 3 Nincs *árka*. P. 78, 34 mi *baja*[3]) van? A. I. 190, 14 Alig van a *csontja, bőre*.[4]) A. II. 91, 11 van *esze*. I. 154, 2 nincsen *éte, álma*. 136, 5 van egy édes *fia*. A. II. 428, 12 de nincs *foganatja*. A. I. 213, 7 *gazdája* nincs. P. 513, 27 arra sincsen *gondja*. 576, 2 és mi[5]) *haszna* van? 576, 3 De lesz, ha nincs *(haszna)*. 493, 13 Van *hatalma*. 701, 4 nincs se *híre* se *hamva*. 5, 26 nagy *híja* van. 69, 22 Ételed jó, de egy *híja* van. A. I. 118, 7 nincs egy nap *híja* se. P. 137, 29 nincs egy betű *híja*. A. II. 343, 13 *ideje* sincs búcsut venni. P. 317, 15 Ebben *igazsága* van. 493, 15 van *joga*. 57, 19 ehez nincs *joga*. A. II. 260, 19 azt sincs *joga* venni. 383, 13 Nincs *kedve* maradni. A. I. 14, 2 Arra sincsen semmi *kedve*. 151, 18 *Keresztje* elég van. II. 343, 20 nincs már *köze* földdel. 186, 16 semmi *köze* nincs a birodalommal. P. 226, 20 a jövőhez semmi *köze* nincsen. 159, 26 De azért nem csüggedünk ám, A ki[6]) *lelke* van. A. I. 428, 9 Most ebédre, hollók, varjak, Seregestül, a ki (t. i. *lelke)* van. A. II. 344, 14 nincs *lelke* bevárni. P. 420, 10 *lelke* nincs. A. II. 132, 10 gyönyörű *lyánya* van. P. 635, 20 mily *mél-*

---

[1]) A névmás az alany jelzője, vö. «*mi* gondolatom van» a 185. l.

[2]) A számjelző helyét l. 184. l. a jegyzetben.

[3]) «Mi» az alany jelzője, mint 185. l.

[4]) A névelőt a módositott értelmű van mellett l. 182. l. 4 alatt. Itt *van* a. m. *megvan*.

[5]) A kérdő mint 185. l.; máskép a 178. l. β alatt.

[6]) Vö. az 1. jegyzet alatt.

tósága van. A. II. 399, 21 Nem tudja miért, de nincs ott *maradása*. I. 401, 5 Nincs feltünő bársony *meze*. II. 134, 14 *módja* van. P. 134, 3 Rakonczátlan legény, nincsen semmi *módja*. A. I. 430, 16 Vagyon immár a második *napja*. P. 315, 21 *vasárnapja* sincsen. A. I. 5, 2 sok szép népe vagyon. A. 166, 4 úgy is elég *lova* van. A. II. 212, 3 *Nyoma* sincs, *zaja* sincs. 505, 23 nincs több *nyugovása*. 108, 16 Gyilkos *öcscse* van. 377, 19 Hanem ellenkező *okai* is vannak. P. 253, 22 János gazda derék gazda, Nincsen *párja*. 104, 27 *pártfogója* van. A. II. 76, 6 egy *pénze* is nincs üres tarsolyában. 449, 11 Nézte Lajos, nincs-e *porondja, füzcsse*. I. 50, 8 *reménye* van. 124, 13 van *rokonja*. P. 296, 3 meleg *ruhája* nincs. 605, 28 Soha sincsen *semmije*. A. II. 339, 11 nincs *szive*. P. 536, 23 nyugalomra nagy *szüksége* van. 314, 17 a leánynyal nincs *találkozása*. A. II. 480, 3 nyert *ügye* van. P. 117, 11 *vége, vége* van. A. II. 78, 15 oda van, *vége* van. 78, 17 Dehogy van *(vége)*. I. 163, 10 Néha tenger *vize* vagyon. 163, 11 Néha csepp *(vize)* sincs.

Többes 1. személy.

P. 781, 13 Nincsen *emberméltóságunk*. 719, 12 van tán *gazdaságunk*. 462, 19 *gondunk* ételre sincs. A. II. 459, 3 nincsen Laczfi körül *helyünk*. P. 632, 17 van *kenyerünk*. 755, 14 van még *kenyerünk*. 252, 22 haladni nincsen semmi *ösztönünk*. 257, 15 *pénzünk* van. 624, 15 nincsen *pénzünk*. 129, 29 van is rá *szükségünk*. 383, 19 egy *vitorlánk* van.

Többes 2. személy.

P. 771, 15 *Fogalmatok* sincs róla. A. I. 11, 21 Nincs is más *hagyaték*. II. 314, 2 Hova nektek, úgymond *indulástok* vagyon. P. 179, 19 Nemes vagyok, nincs nemes embert Botozni *jogotok*. 782, 15 kis *számotok* van. 417, 16 nincsen *szivetek*. 417, 2 csak *zsebetek* és *gyomrotok* van.

Többes 3. személy.

P. 719, 10 mi *hasznuk* van benne? 98, 8 Dolgoztathatnak, erre van *jogok*. 695, 15 egy nagy *szándékjok* van. A. I. 181, 15 *Szavuk* sem igen van. 113. 17 *Törvényök* nincs.

Talán helyén lesz itt érinteni a nyelvtani külömbséget «*nem* rokonom» és «*nincs* rokonom» közt. S ez azonnal kiviláglik, ha ráutalok az állítmányi főnév alatt tárgyalt rejtett alanyú példákra

(170. l. 2) és az imént tárgyaltakra (187. l. 2). Az az, «*nem* rokonom» rejtett alanyú mondat, állítmánya egy hozzá értett alanynak, «*nincs* rokonom» tagadása (*nincs*) az alanynak (*rokonom*). Ehez hasonló a külömbség «*nem* baj» és «*nincs* baj» közt, melyről alább (194. l. 3).

3. Az alany igeállítmány nélkül.

E czím alá sorolandó minden oly példa, mely a megelőzők szerint a szükségszerű *van*-nal is állhat. A *van* hiányának ellenére azonban e mondatoknak csak itt van helyök, mivel a megelőzőkből (2) fejlődtek s a hiányzó *van* is csak egy igen korlátolt feltételhez van szabva. T. i. a mondatnak pusztán alanyi része képviseli a mondatot. De azért külömbözik a névállítmányos mondatok természetétől (168—171. l.) már a lényeges személyragozással, s még inkább a személyragos főnév alanyi természetével.

Az ide való mondatok olyanok, *a*) a melyekben «nincs (sincs)» a híja. Ez az igeállítmány elmaradhat minden oly mondatban, melyben a főnévi alanyt az egyszerű *semmi* (*mi*) jelzi vagy a többszörös alanyt az ismételt *sem* (*se*) tagadja.

α) *semmi* (*mi*) jelzéssel: P. 136, 29 Oh, felelt a lányka, nekem semmi *bajom*. 490, 15 Honnan jöttel, fülemile? Akárhonnan, semmi *gondom* rája. 333, 1 Semmi *vágyam* semmi *kedvem* A borostyán koszorúhoz. A. II. 68, 21 De korhely, buta lőn; jóra semmi *kedve*. P. 632, 16 Erre semmi *gondunk*. 591, 22 s mi *gondod* rá, Mi volt és mi következik? 565, 5 De mi *közöm* ehez? 462, 23 Mi *gondunk* rá? A. II. 87, 16 Gondoskodjam róla, mikor mi *szükséged*. 388, 16 Mi *köze* avval az anyaszentegyháznak?

Ezekhez hasonló alakítás «*semmi* baja» és ennek rövidítése «*mi* baja». Bár e rövidített alak egészen megegyező a 718. l. β alatt érintett alakkal, a külömbséget a jelzői «mi» és állítmányi «mi» közt fenntartjuk. Ugyanezt a külömbséget fenntartjuk e «(sem)mi *baja*» és «semmi *baj*» meg «se *baj*» közt, mely utóbbit rejtett alanyú állítmánynak neveztünk (171. l. 2 alatt).

«*Semmi* baja» helyett népszerű így is: «*kutya* baja», mint: P. 495, 1 Katonának *kutya* baja, Van mit ennie s innia. 476, 22 Subában jár a juhász, *Kutya* baja néki. 37, 32 És ime leért, és *kutya* baja. 695, 15 Egy huszárezred van, Szép magyar huszárok. Fiatal legények, *Kutya* bajuk.

β) *sem* (*se*) tagadóval: P. 234, 22 *Sem* szeretőm *sem* pénzem,

csak bánatom. 357, 20 Az enyém volt a pihentető éj; Most *sem* éjem többé *sem* napom. 71, 30 Ki vagyok? Sehonnai, *Se* országom *se* hazám. 134, 29 *Se* szere *se* száma Kálnón az uraknak. A. II. 194, 9 Aranyos hintónak *se* szeri *se* száma. 205, 3 *Se* neszi *se* hangja léptiben a nyomnak. 333, 5 Az óta *sem* éje *sem* napja szegénynek. 283, 5 e szónak *se* vége *se* hossza. P. 26, 32 *Se* vége *se* hossza ennek a tengernek. 459, 12 A homokbuczkáknak *Se* hossza *se* vége.

γ) *soha* tagadóval: A. II. 462, 15 (had) melynek *soha* vége. — *Soha* mellett ragtalan alanyok is, l. időjelentesű határozók alatt 213. l. *a* alatt.

Sorakozik hozzá *sehol*, l. példát a 204. l. *a* alatt.

b) «Van» a kihagyott igeállítmány, és pedig:

α) «vége» alany mellett: A. J. Ö. oda vagyok, *végem*. A. II. 213, 8 Oda vagyunk, *végünk*, vége ma mindennek. 478, 23 mindennek *vége* (= P. 316, 11.). P. 316, 3 Hanem már mindennek *vége*. 493, 1 *Vége*, *vége* már a dalnak. 587, 9 És *vége* a komédiának. A. II. 482, 18 De *vége* Lajosnak. 465, 1 *Vége* is, úgy látszik, a bátor olasznak. 477, 6 egy két nap, s az erősnek *vége*. P. 547, 5 *vége* a tréfának. 356, 17 *Vége* a varázséneknek. 244, 4 S frigyünknek *vége*, *vége*. 423, 13 *vége* a piros alkonyatnak. A. II. 70, 17 Neki már világ és törvény szerint *vége*. 289, 7 Hanem annak *vége*. P. 707, 7 De már annak *vége*. A. II. 650, 13 Dejszen 'annak *vége*.

A tulajdonító rag el nem eshetett, akár megelőzte akár követte az alany a tulajdonítót, annak jeléül, hogy birtokos és birtok közt kell a hiányzó *van*-t képzelnünk.

Ellenben hiányozhatik ez állandósága miatt könnyen hozzá érthető *annak*

β) *időbeli* fogalmaknál: P. 703, 3 Ma egy *éve*, hogy először Csokoltál meg. 232, 6 két *éve*, Hogy a mellényem meg van véve. 454, 11 Ezer *éve*, hogy e nemzet Itt magának hazát szerzett. A. II. 504, 17 ma negyedik *este*,*) Hogy kidobva fekszik a Durazzó teste. P. 200, 7 Másfél *hete*, hogy őket elhagyám. 609, 13 Pár *hónapja* csak, hogy Feleségem lett. 60, 1 Jó *ideje*, hogy a nap lenézett.

*) A főnévileg használt személyragos múlt idő helyesebben: «*nap* este», s itt: «ma negyedik este (van *annak* a *napnak*), hogy —.

A. II. 214, 11 Nagy *ideje* mennünk.[1]) A. II. 32, 10 Harmad *napja* már, hogy mindenütt kereslek. P. 546, 1 Jó *ideje*, lement a nap.[2]) 592, 13 egy pár kurta *napja*, hogy a sírnak testvérébe bujt.

Annak kitételével is: P. 713, 1 akkor még nem csókolhattam, Mint mostan, édes ajkadat. Két *éve annak*. Sokat elvitt az idő tőlem az alatt. 24, 7 Boszorkányoknak a sötétség országa Rég *ideje a*, hogy birtoka tanyája.[3])

Utántétben a számjelzős idő nem lehet el *van* nélkül: A. II. 92, 4 Nem volt ilyen kedvem, *van* száz esztendeje. Vö. 196. l. 7.

Az időbeli fogalmakról megjegyezzük, hogy, míg a megelőző esetekben (183. l. 1 és 187. l. 2 alatt) az alanyok mind a három személyraggal voltak elláthatók, ezek a fogalmak csak egyes 3. személyüek.

VI. A puszta főnév és *van*.

«Neki van baja» mintául említett elébbi (182. l.) példa, megfosztva a tulajdonítós névtől és személyragtól, adja a puszta (alanyu) mondatot: «van baj». Személyragos alanyt tulajdonító nélkül a megelőző osztályban (187, 2) találtunk. Találni ragtalan alanyt tulajdonítóval, u. m. A. II. 338, 18 *Arany* is *gyémánt* is van nekem itt bőven. I. 65, 9 Nincs-e néki egy *nyugalmágy* otthon? 282, 7 Folyó víznek nincs semmi *gát*.

Az alany névelőtlen, ragtalan szükségképen megköveteli a «van» igeállítmányt és, ha csak nem tulajdonnév az alany (140. l. *a*), be nem éri a névállítmánynyal. A puszta alany e minősége eltűr jelzőt, egyet, többet, el a határozatlan *egy*-et, de nem *az*-t; mondhatom: «*egy* isten van», de nem: «*az* isten van egy», hanem csak: «*egy* az isten.»

A puszta alanyok a főnevek nemei szerint:

1. személyek: P. 61, 32 van *czigányné* s van annak kártyája, 653, 8 Nincsen többé szeretett *király*. 59, 3 Szabad vásár van, minthogy nincs *király*. A. II. 205, 18 király jövetelét, ha van *őr*,

---

[1]) Az időbeli főnevek mind jelzősök, és csak e tulajdonánál fogva sorolható e példa inkább ide mint 172. l. 4.

[2]) Elfojtott *hogy*-gyal.

[3]) Vegyüléke e kettőnek: 1. a sötétség országa boszorkányoknak a birtoka, tanyája, és 2. Rég ideje annak), hogy a s. or. boszork. a birt. t. Vö. Magyar kötőszók, Simonyi II. 118, 2. jegyzet.

jelentse. P. 466, 1 Vannak hamis *próféták*, a kik —. A. II. 91, 20 fölkelt hallva, hogy *vendég* van. 557, 9 Nincs *zsivány*, de a helyett a Szél kutatja zsebemet. A. II. 452, 8 Szem nincs, *vezető* nincs. 487, 6 a herczegek esdve Bizonyíták, hogy nincs (*Werner*).

Csak az európai bölcsészet és theologia tette közkeletűvé az effélét: «*az* isten van». Ennek a mintájára készült A. I. 122, 28 Az ember ujságot se lát, Mióta nincs *a* régi pap[1]). «Nincs (van)» értelme kibővül ezzel: «(nem) él»[2]); így A. II. 496, 19 lányát elszerette sírja, És mivelhogy már *nincs, nincs* az ő Margitja, A kötött szerződést a sors szétszakitja.

2. tárgyak: A. I. 91, 3 nálam lehet nyugodnotok, Fölösleg *ágy* van. II. 467, 10 Mindenfelé *árok*, sűrű *palánk*, *gát* van. 370, 5 Van *más* is: akasztó lába nehéz baknak. 370, 13 van egyéb *szerszám* is. 215, 2 nincs *kulcs*. P. 755, 15 Van tiszta, szép friss *tej* és *vaj*.

3. cselekvés, szenvedés, állapot: A. I. 202, 7 Adjon isten, *a mi* nincs. II. 34, 9 A mi volt, *az* nincs már. 344, 23 Nincs *akadály*, csak még Piroska —. P. 198, 6 *Aratás* van. A. II. 420, 10 Nincs *arcz* se *merészség* helyt állani ennek. I. 30, 13 Még valami, ha nincs *babér*. P. 43, 28 *Baj* van, bíró uram, és nagy *baj*. 62, 1 Rettenetes *baj* van. A. II. 176, 13 *Baj* nincs,[3]) de van ebből sok tréfa. I. 274, 22 mit ér, ha nincs *bajusz*. II. 360, 12 Nincs *barátság*, nincs ott *szerelem*. 143, 14 Toldi szabadkoznék, de nincsen *bocsánat*. P. 30. 7 Nagyobb *csend* nincs a mocsárok partjánál. A. I. 58, 19 *Csend* van, és a csendben —. 47, 7 *Csend* van a tetőkön, *csend* a völgy lapályin. A. 304, 19 A faluban *csend*, néma *csend* van. A. I. 264, 23 *Csendesség* van. P. 248, 3 *Csendesség* van, csak az ebek csaholnak. 223, 2 Oda suhan a pásztor, és Van *ölelés*, van *csókolás*. 420, 6 Nincs *ellenállás* a viharnak. A. II. 39, 14 akár van Akár nincs *engedelem* számomra. P. 169, 15 Van a hírnél, van a kincsnél Egy igézőbb *hatalom*. 115, 18 egy közös *jó* van, miből —. A. II. 255, 15 Van ott *irgalom*. 388, 5 Bűnöm ez; van-e rá *irgalom* és *mentség*? P. 345, 15 Vég *itélet* van, az alkotó az Angyalokkal —. A. II. 149, 11 Van *kaczagás* van *taps*. 69, 21 Még

---

[1]) Egy másik magyarázatát l. 213. l. *b*.

[2]) Vö. 182, 4.

[3]) A külömbséget az alanyi «van (nincs) *baj*» és állítmányi «nem *baj*» közt vö. 191. l. A hasonló «mi *baja*» szerkezetet u. o.

is van egy módon *kegyelem* számára. 143, 15 Nincs *kegyelem*. I. 240, 7 Ellenben van *kilátás*, hogy —. A. II. 360, 12 Megijedtek, hogy már nincs *menedék* többé. 254, 10 Nincs *menedék* földhöz. 471, 5 *menedék* nincs se földön se vizen. P. 466, 9 Addig nincs *megnyugvás*. 213, 15 Nincs *mentség* (= 487, 3). 386, 14 Lovagi törvényben nincs ellene *mentség* I. 110, 13 Most fázok, mert van benne *mód*. 311, 3 nincs is benne *mód*, hogy gyalog oda érjen. P. 549, 35 az eléléshez nincsen *mód*. 109, 11 Nincs *mód* tehát, hogy meghallják szavam. A. II. 300, 24 Nincs *mód* beférni a sírba. 374, 2 Nincs *mód* lépni reája. I. 343, 20 van arra nagy *ok*. 343, 20 De van *öröm*, *hejjehuja*, *táncz*, *muzsika*. II. 216, 7 Van *zavar* és *patvar*. 230, 1 könnyű halálhoz nincs [1]) semmi *reménység*. 396, 5 Társa felől nincs *szó*. 378, 17 Értitek, úgy sejtem, kirül vagyon a *szó*.[2]) P. 223, 7 Mire nincs *szó*, nincsen *képzet*, Az —. 220, 3 Arról *szó* sincs, hogy —. 526, 25 *Szó* sincs róla, hogy szép e lyány. 673, 27 halálrul ottan *Szó* sincs. 748, 25 Ki is megyünk, *szó* sincs róla. A. II. 442, 12 Nincs azután szép *szó*, a mi vegyen rajta. 476, 10 Igazán nagy *szükség*, *élelem* is rosz van. 457, 11 Nincs-e hamar *szükség* innenti segélyre? P. 168, 3 nincsen is *szükség* reá. 654, 1 Nem lázítok, mert nincs erre *szükség*. 53, 23 S most a fölött van [3]) a *tanácskozás*. A. I. 290, 2 Nincsen *törvény*, nem lehet per. II. 200, 7 Nincs is egyéb *válasz* az ilyen kérdésre. P. 59, 3 Szabad *vásár* van. A. I. 414, 5 Nincs erőnkhöz méltó *verseny*.

4. hely: A. I. 435, 3 örül, ha van *hely* felakadni. II. 477, 14 Van kifelé innen föld alatti *járat*. 477, 17 Van (t. i. *járat*), felel a várnagy, s vezet egy fülkébe. P. 612, 1 Van egy *ország*, úgy híják hogy Okátootáia. A. II. 376, 5 Van rövidebb *út* a Volturno folyamnak.

5. idő: P. 538, 9 *dél* van. 538, 11 meleg *dél* van. 354, 5 Szép őszi *délután* van. 23, 29 *éj* van (= 115, 10. 339, 13. 345, 4). 606, 2 késő *éj* van. A. II. 222, 10 Mindenfelé *éj* van. I. 39, 13 *éjfél* van. 41, 1 *éjfél* van a sírban, *éjfél* van felette. A. I. 71, 1 *este* van (= 178, 1 182, 9; P. 219, 28 351, 2 621, 13 98, 9). P. 371,

---

[1]) «nincs» hiányozhatik «semmi» mellől (191. l. *a* alatt), mint A. II. 477 16. Jól tudja pedig, hogy *semmi* remény ahhoz.

[2]) A névelős alany előtt «vagyon» tömött értelemben: «bangzik, foly», vö. a 182. l. 4 alatt.

[3]) bővített értelemmel: «foly», vö. az elébbi jegyzetet.

4 késő *este* van. 64, 4 itt van már az *este* 594, 26 Nincs ezekre soha, nincs sovány *esztendő*. 378, 7 *Hideg világ* van. A. I. 169, 2 Gyönyörű *idő*[1]) van. 342, 9 Rosz *idő* van. II. 467, 5 Van *idő*, bátorság —. P. 220, 1 Esős *idő* van. 105, 25 Javuljanak, míg van *idő*. 587, 8 ha van itt *tél*, van *kikelet* is. A. I. 169, 11 *Nyár* és *kikelet* van. P. 432, 5 Azt sem tudtam, *mi* van, *Ősz*-e vagy *kikelet*. 59, 2 Már fényes *nap* van. 308, 27 ekkor épen *Napfogyatkozás* van. 683, 1 Forró *nyárközép* van. 236, 6 *Szüret* van úton útfélen. 296, 27 kék az ég, *tavasz* van. 182, 6 *Tél* vagyon. 11, 15 Taljánországban örökös *tél* vagyon. 270, 23 nincsen *tél*. A. I. 70, 10 *Ünnep*, igen, *az* van.

Ide való még: *Hét* óra van, de: *Hét* az óra (180, IV).

6. érzéki tünemény: A. I. 114, 1 Nincs *déli báb*. 113, 23 Nincs többé nagyszerű *csoda*. P. 177, 23 Már ha *fütty* van, legalább hát —. 80, 17 Azt sem tudta eddig, van-e *madárének*. 535, 16 Van *muzsika*, varju károg. A. I. 292, 9 Nincs semmi *nesz*. 214, 23 *Szellő* sincsen, de zúg; *Felhő* sincsen, de búg. II. 76, 10 *Tűz* van-e vagy *árvíz*, vagy víják a várat? Nincsen *tűz* sem *árvíz*, nem is jö ellenség, Hanem van egy másik rémitő *jelenség*. I. 293, 15 Nincs semmi *zúgás*.

7. Számjelzős alanyok. Említettük elől (125. l.) e két példát: «*sok* a német» és «van *sok* német», melyekben értelmi külömbséget nem találtunk, csak alakit. «*Sok* a német» példáját igazolva találtuk a 140. l. *a* és *b*, β szakaszban, mely szerint *sok* névállitmányként szerepel. «Sok» ebben: «van *sok* német» már mint a névelőtlen «német» jelzője szerepel s követeli az általános «van» igeállítmányt mint puszta alany, vö. «van baj» a 194. l. — A számjelzős alanyokat e jelző felmenti a névelő használatától, s ez épen alkalmatosakká teszi a számjelzős alanyú példákat a «van» használatára. Ezeket egy csoportba gyüjteni szükségessé tette nem csak e közös tulajdon, hanem a számjelző helyzete is, melyre már elébb (184. l.) jegyeztük meg, hogy főnevétől elváltan is lehet.

A számjelzős példák ezek: P. 75, 15. vagyon még *annyi*, hogy elég lesz. 201, 24. Jelenleg is, A mennyi, *annyi* van. 473, 3 Nincsen *annyi* szám, A hány —. A. II. 52, 19 *annyi* hely sincsen, Hová az arczáján csókvetést ne hintsen.[2]) 378. 13 *Egy* ember

[1]) Lehr A. I. 282. jól sejti, hogy «ebben *van* nem hagyható el.»
[2]) *Van* elfojtásával: P. 720, 11 A *hány* kéz, *Annyi* fegyver, *annyi*

van, agya furt és álnok. 178, 11 *Egy* (levente) van ilyen. 200, 33 Szécsi van *egy*, Miklós. P. 70, 34 *Egy* van csak, mi áldást érdemel. 182, 34 S van még *egy*, a hon. A. I. 198, 27 van *elég* víz a Duuában. 184, 19 van *elég* apai *jus*, hogy megéljen. II. 452, 12 hogy *elég* had nincs, képtelen elhinnem. I. 235, 17 Szakáll bajusz is van *elég*. 279, 15 Főzelék van *elég*. 426, 16 Házi patvar Attól kezdve van *elég*. P. 556, 7 Van *elég*, ki Én helyettem is evett. 789, 20 van ellenség *elég*. 660, 3 *ezer* és *ezer* van, a ki a zablán tépelődve rág. 55, 7 *hány* csillag van ott? 698, 1 *Három* madár van, a kit szeretek. A. II. 195, 5 *Hét* ló van előre. P. 486, 13 Csak egy lénynyel van *kevesebb* Mint tennap volt. A. II. 144, 6 *Nehány* szoba van csak. I. 143, 10 Van felőle *sok* mese. II. 380, 3. magyar hadunkhoz van *sok* német ember. P. 224, 9 *Sok számos* poeta vagyon. P. 370, 17. *Sok* van, miben büszkélkednem lehet. 786, 2 ott *száz* és *száz* van veled. A. I. 21, 4 Csöndes fiókban tartalak, Hol nincsenek *több* aranyok. II. 182, 13 Mikor aztán nincs *több*, hihetetlen. P. 285, 21 fájt Látnom, hogy van olyan, és hogy nem *kevés* van.

Ide való a főnévi állítmányú (A. I. 10, 20) «napi járó *föld nincs* a kerülete», melynek állító párját l. a mellőzött *van* alatt 162. l. β végén.

8. Mutatós és fokozott alanyok. A mutatónak *(az ez)* csak származékaival van itt dolgunk, a minők *annyi (ennyi)*, *akkora* és *olyan* s ez utóbbinak melléknevekkel társulása mint *oly jó*, *ilyen szép*.

S mivel ezek közt is egy *(annyi ennyi)* a számjelzők egyike, e szakasz is csak toldaléka az előbbinek, annál inkább, mivel mind e három mutató a számjelzők helyzetére vonatkozó szabályunkat (184. l. jegyzet.) követi, és pedig a követkerő változattal:

1. *annyi* ember van, a mennyi (mint, hogy) —.
2. ember *annyi* van,
3. ember van *annyi*,
4. van *annyi* ember,

---

katona, mint a latin: *Quot* capita *tot* sensus. Hasonlóan mondja Arany II. 326, 14 Sárkányfogakat hoz Bátori, Szokoli s — nem úgy folytatja: a *hány* e törzs ágrokona, hanem — a *hányan* e törzs ágrokoni. P. 662, 11. Nagyobbodtak a halálnak tartományai, S bennök *sokan* a szabadság Szent halottai.

5. van ember *annyi*,
6. van *annyi*,
7. *annyi* van.

S mind e változatokban a mutató a kitett (1—5) vagy hiányzó (6—7) főnév jelzője. Abban a pillanatban, hogy e jelzőből állítmányt csinálok — és ez előáll, mihelyt névelőt adok az alanynak —, az igeállítmány szükségképen elenyészik, így: «*annyi* az ember». Vö. még 196, 7.

A mutatók e jelzői minőségét a középfokú melléknevek is követik.

A némettel összehasonlítva, akár jelzőnek teszem a számnevet akár állitmánynak: «annyi ember van» vagy «annyi az ember», mindig: «es giebt so viele Menschen».

Készletben levő példáinkból ötfélére jutott. Ezek:

1. P. 322, 17 *Olyan* öröm sincs, Milyen az én örömem. 2. P. 548, 28 *semmi bolondabb* nincsen mint az okos levelek.

3. A. II. 177, 14 Tulipán szív nincs *oly büszke* Mint a lyányé.

4. A. II. 200, 7 Nincs is *egyéb* válasz az ilyenre. 278, 8 Nincs *egyéb* út mint a cselé. P. 204, 13 nincs *szánandóbb* pára Mint kit fukarság bánt. 191, 11 Nincs *rutabb* valami Mint ez a lomhaság. 169, 15 Van a hirnél, van a kincsnél Egy *igézőbb* hatalom. A. II. 313, 5 Nincsen *olyan* időpercz, kibe dolgot nem lél. P. 322, 5 Nincsen *olyan* bú Mint az én búm.

6. P. 227, 21 mert van *ilyen* és pedig nem egy van. 285, 20 fájt Látnom, hogy van *olyan*. 100, 32 Vannak nála *szánandóbbak* is. 576, 9 Nincs *nevetségesebb* az embernél. A. I. 118, 19 mivelhogy nincs *különb*, Hordjuk biz azt. II. 182, 13. Mikor aztán nincs *több*, egyszerre riadnak.

A fent idézett hét mintában az alanynak személyragos volta mellett is elfér a számbeli vagy fokos jelző s mondhatjuk 1. akkora *gyermekem* van, 2. *gyermekem* akkora van, 3. *gyermekem* van akkora stb. Szeretjük azonban a személyragos alanyokat, a mint láttuk (144 és 161, β), névelővel is ellátni; de mihelyt névelő foglalja el a jelző helyét, a volt jelző (*akkora*), a mint fent mondtuk állítmánynyá válik és az igeállítmányt (*van*) felessé teszi: *az én* gyermekem akkora. Mind azon által hallani eseteket, a melyekben a névállítmány (*akkora*) az igeállítmányt is etlüri, így: az én gyermekem *van* akkora. De ez csak idegen befolyásnak lesz tulajdonitható.

VII. A függő mondat és *van*.

Az itt következő mondatok tovább fejlődése a VI. alatt felsorolt puszta névbeli alanynak: «van baj, van pénz»; tovább fejlődése a visszahozó névmás segítségével: «van pénz, *mivel* kenyeret veszek (vegyek); nincs (pénz), *mivel* kenyeret venni; nincs *mit* venni.» A visszahozók: *ki, mi, mely, mért, hol, hová, hogy.* A viszonyszó hol kitett, hol mellőzött. A függő mondatot megelőző főnév vagy helyettese néhutt előlegezett tárgya vagy alanya a függő mondatnak.

Mintája e mondatoknak eléggé ismeretes*) a latinból: *Sunt quos* curriculo pulverem Olympicum collegisse *iuvat* (Horatius), s a görögből: Ἔστιν ὅστις βούλεται ἄθλιος καὶ κακοδαίμων εἶναι; (Plato), v. ö. Krüger Gr. Spr. 61, 5, 3.

Az osztályozás alapját czélszerűen a függő mondat igéje (módja, ideje) nyujtja. E szerint ez:

1. jelentő jelen: P. 606, 13 *Vannak,* kik most kinn *bolyongnak.* A. I. 383, 1 *Van,* fájdalom, kinek *czégér* hona. P. 655, 16 *Van*-e mostan olyan legény, a ki *fél?* A. II. 16, 5 *Van,* ki a kis bárányt izzadástul *félti.* 32, 28 *Vannak* ugyan, kik Állitni *merészek.* Vörösmarty (Az elv. orsz.): *Nincs* kő, hová fejét Csak egy is *teheti.* A. II. 224, 13 Az oroszlánnak *van* hová *megtérhet.*

2. foglaló jelen: A. I. 165, 7 Nincsen rajtok miért *bánkódjam, örüljek.* II. 340, 10 nincs ki *lebeszélje.* P. 763, 33 Nincs tehát a nagy világon, Nincs hely, . . . Hol sebemre ír *csepegjen,* Hol feledni *tudjalak.* A. I. 291, II. Nincsen osztály, nincs egyesség, Hogy szép szóval meg ne *essék.* 115, 7 Nincs többé Caledonián Nép, kit te *felgyujts* énekeddel. P. 194, 23 Nincs nedv, a mi *hajtsa.* A. II. 30, 6 Nincs, hova *lehajtsa* fejét. P. 142, 20 Nincs balzsam, mely *hegeszsze* a sebét. A. II. 52, 19 annyi hely sincsen, Hová az orczáján csókvetést ne *hintsen.* 134, 6 fiam nincs, kire a birtokom *szálljon.* A. I. 394, 7 Hol van, ki *zengje* tetteim?

3. foglaló félmult (régmult): P. 641, 3 Nincsen ember, nincsen isten, a ki Minket újra megkötözni *bírna.* 155, 17 van szív, mely föllobogva *érzene.* A. I. 175, 19 nincs vidám tor, Mit ének *fűszerezne.* Tompa (Galamboskő): Nincs egy tenyérnyi hely, hová fejét bizton *lehajtaná.* P. 463, 7 Nincs egy bokor se, hol *Meghúzhatnók* magunk. 666, 12 A ki hozzánk jönne mostan, Bajainkat

*) L. A magy. igenév 25 (1, b).

osztani, A ki velünk kezet *fogna*, Nincs barát, nincs atyafi. A I. 187, 9 Nincsen olyan puszta ínség, Hogy magának benne A halandó egy tenyérnyi zöld virányt ne *lelne*, P. 104, 34 Nincsen ember és nem volt soha, Ki őt testvérnek vagy barátnak Vagy gyermekének *hívta volna*.

4. Jelen névjelző: P. 143, 19 nincs idő, Szent frigyünk szép kötelét *eltéphető*.

5. igenév: A. II. 453, 8 benne *bíznia* nincsen mit. P. 8, 9 életét van miért *félteni*. Tompa (Andr. h. solyma): Fejed nincs hol *lehajtanod*. P. 78, 11 Nincs mit *kotyvasztanod*. 627, 14 Van honnan *rakni* a kandallóra fát. A. I. 218, 7 nincs mér' *sietni*. P. 595, 2 markába nincs mit *szorítani*. Erd népd. I. 288. El kell menni, nincs mit *tenni*, Nincs lelkemnek hová *lenni*. P. 729, 13 Nincs mit *tennünk*. A. II. 458, 22 *várnia* nincsen mit. I. 330, 6 E kopja tövén nincs mér' *zengeni* többet.

6. igenév hiánya: P. 177, 8 nem mondom, mert nincs kinek. A. I. 281, 20 Nem tehette, mert nincsen mit.

7. igenév visszahozó nélkül. «Nincs mit tenni», állítva: «van mit tenni», kérdve: «van-e mit tenni?» vagy: «mit van tenni?» és A. I. 112, 5 Mit van *tennem*? De egyszer így is: 202, 5 Mit van *mit* kivánni még? Vö. Lehr. (A. T. 98.), népd. *Mit* volt fejemnek *hová* lenni? — A többi példák: P. 315, 1 Van szállásom itten s *ennem, innom* ingyen. A. I. 68, 27 Nincs hely a nagy világban fejét *lehajtania*. P. 360, 11. Nincs már semmi szépet *látnom*. A. I. 174, 21 Lelkedben eszmék gyulva forrnak S nincs tárgy *kiöntened*. II. 434, 4 Nincs tőle kegyelmet se *várni* se *nyerni*.

Idegen a mi íróinktól, de a napilapok útján mind ismeretesebb e szólás: «nem *tudtunk* hová *lenni* (a nevetéstől)» és «az állomás rendőrsége sem *tudta* mire *vélni* a hordárok sztrájkját (l. Budapesti Hirlap 1888. szept. 7. 248. sz. 7. l.). Még tovább megy a hírlapi szabadság, ha az egyes számú *van* és *nincs* alanya többes, mint: «Ott van Castle Garden, hol a partra szállott s magyar vagy a tót nyelven kivül más nyelvet nem értő *honfitársaink nincs* a kihez szóljanak (Amer. Nemzetőr 1888. aug. 22.)» Ezzel az említett igék mondatszerkezeten kivül maradtak, mint a latin *nescio quid*, a görögben: Ἔστιν οὓς τινας ἀνθρώπων τεθαύμακας ἐπὶ σοφίᾳ; (Xenophon).

C) «VAN» ÁLLÍTMÁNYI KÖZÖMBÖSSÉGE.

Láttuk a névállítmány kizárólagos uralkodását s azután az igeállítmányét a mondatban. Emitt bemutatjuk azokat az eseteket, a melyekben *van* kizárólagossága megszűnik és uralmát határozókkal, névutókkal meg egyenértékű ragos főnevekkel osztja meg.

VIII. Térjelentések.

Felsoroljuk válogatva a határozók, névutók és ragos nevek mellett szereplő vagy hiányzó «van» példáit a hely (hol?), irány (hová?) és eredet (honnan?) kérdései szerint. Nehézséget a nyelvtani műszók határozatlanságából nem csináltam, sem az illető szók bizonytalan hovátartozásából. Nyelvtanosaink elnézésére számítok, ha egy határozót névutónak vagy ragos nevet határozónak találtam keresztelni. Szükségesebb a *van* tételét vagy hiányát megfigyelni oly esetekben, melyekben annak tétele vagy elmaradása közömbös, és olyanokban, a melyekben ugyan annak a tétele lényeges, de azért egyéb jellegei miatt ugyan e (VIII.) csoporthoz volt számítandó.

1. Helyi határozóknál.

Már a Debr. Gr. (196) ismerte, hogy hol kimondjuk hol elejtjük a *van*-t, ha az állítmányban helyhatározó vagy helyragos főnév van. Határozatlanabbúl szólt előtte Sz. Molnár A. (T. C. gr. 268), a ki így tanít: «Essendi verbum *vagyon est, vadnak sunt* præsentis temporis in tertia persona numquam exprimitur, nisi sermo fuerit de *loco* et habendo, ut: Törökök *vadnak* Budában, Turcæ *sunt* Budæ». Szerinte lehetséges volna: «A törökök *Budában* az ország-urai *vannak*», és a Debr. Gr. szerzői szerint: «*itt* sok baj» meg «*ott* az atyának két fia». Nem levén tiszta nyelvtani fogalmuk sem a név állítmányképességéről, sem a puszta alany igeállítmány-követeléséről, a *van* használatát sem szabhatták meg pontosan.

Igaz, hogy a helyi határozóknál állhat is az igeállítmány (*van*), el is maradhat, pl. P. 84, 32 *hol* a tőr? *hol van* a kard? 255, 11 *Itt van* a pohár, *hol* a bor? 380, 17 *Hol van* legelső dalnokom? *hol* ő? 550, 24 *Itt* a gyűrű, *itt* a gyűrű, *Itt van* végre ujjamon. A. I. 39, 9 *Hol van* a szellem, ki életre lehellje A szivet? —

és elébb 39, 6. *Hol* a kéz, a ki fölemelje? — De ha meg nem teszszük a szükséges megkülömböztetést tekintettel az eddig nyert eredményre, ugyan abba a hibába esünk, a melybe elődeink.

A névállítmányos mondatokra t. i. semmi befolyása nincs sem a helyi határozónak sem névutónak. P. 384, 2 Egy tengerészköpeny *Fölöttük* a fedél. 389, 11 Melyk a legvigabb temető? A bú temetője. S ez *hol* lelhető? 713, 15 Az a csillag *ott* a magyar nép képe. A. II. 257, 15 *A hol* az úr kedves, *ott* ebe is kellő. 425, 4 a fal erősebb, magasabb is *ottan*. 437, 14 a falon áll, *hol* az épen tiszta. P. 761, 6 És az *ott* mely rózsaszál! A. II. 412, 24 *Fönt* napos a csúcs már.

És valamint a névnek állítmányképességét meg nem szünteti, úgy nem tehet róla a határozó, ha az igeállítmány az V. és VI. osztálybelieknél szükségképen bekövetkezett, mint: A. II. 62, 23 anyám *van* nekem is *otthon*. P. 209, 19 Ölégségös hitelöm *van ott* néköm. A. I. 183, 14 *Van* neki *ott* embersége. Vörösm. Salamon: Salamonnak *nincs hol* maradása. P. 686, 17 *Nincs itt* urasága csak az egy magyarnak. A. II. 360, 12 *Nincs* barátság, *nincs ott* szerelem. 437, 15 Oda ment, *hol* baj *van*. 255, 15 *Van ott* irgalom. P. 587, 8 ha *van itt* tél, van kikelet is. 786, 2. *ott* száz és száz *van* veled. A. II. 452, 7 *Van* ember elég *ott*.

E mondatok állapotán, *van* maradásán vagy mellőzésén, a határozó vagy névutó mit sem változtat.

Az alább felsorolandó példáinkban következő határozók találhatók: *hol, a hol, ahol, ehol, máshol, sehol; itt, ott, itten, ottan, imitt, amott, itthon, otthon; mindenütt, középütt, fenn (fönn), lenn (lent), benn, kinn (kint); alant, magasan, hátul.*

Az előzmények után tehát a határozói állítmány mellett *van* közömbös, állhat is *(a)* nem is *(b)* vagy szükségszerű *(c)*.

Mielőtt emez osztályozásom szerint példáim felsorolásához fogok, még egyes észrevételt koczkáztatok.

Tudva levő, hogy a határozó a mondat állítmányi részében foglal helyet, de nem csatlakozik ám bárminő alanyhoz. «Itt» és «víz» pusztán egymás mellett *(itt víz)* még nem mondat, ép oly kevéssé, mint a puszta főnév és melléknév: *jó víz* vagy *víz jó*. Vö. *kép sárga* a 132. l. Határozó és főnév csak úgy képezhet mondatot, ha a névelő *(az)* vagy «van» közvetíti: «itt *a* víz» vagy «itt *van* víz».

Ide érthető Pereszlényi szabálya (131. l.), hogy «apud

Ungaros verbum *(est)* non exprimitur, sed articulus *a* vel *az* expresse ponitur et *subit vices occultati verbi.*

Míg tehát «itt van» egyaránt járulhat a névelős és névelőtlen főnévhez: a puszta határozó «itt» csak a névelőshöz járulhat: «itt *a* víz.»

Névelő nélkül még ellehet az alany, ha személyragos, pl. itt *hitvesed* (P. 600, 5), vagy ha jelzős: mindenütt csak *bús* enyészet (P. 728, 14). Itt görcsös botjával egy *vándorló* legény, Ott zsiros subában egy pár *szegény* legény, Itt hosszú szakállal egy *üveges zsidó,* Amott egy *drótos* tót s több *ilyen* borozó (P. 364, 2). Vö. még P. 598, 1.

Ha visszahozó névmás az alany, az is ellehet névelő nélkül, pl. P. 557, 3 S így a csárdát, *mely* még messze, Szaporábban érem el; meg ha az alany mutató: P. 585, 22. mindenhol *ez.*

Természetes, hogy a tulajdonnév meg a névmás *(ő* vagy *az)* felér egy névelős főnévvel. Hiányzását azomban a névmás csak a második *(b)* csoportnál érvényesítheti, pl. így: «itt van (t. i. *ő*), és nem: itt (t. i. *ő*). Szereti követni e példát a névelőtlen tulajdonnév is, így: «itt *van* György», de nem: «itt György», míg a Dunán túl, a hol névelős a tulajdonnév: «itt *a* Gyuri» (Simonyi).

a) Egy közömbös van hiányzik ilyenekben: P. 415, 1 *Amott* egy ház, a tetején két gólya, *Alant* egy pár ember a kis Ajtóba'. 67, 3 Mit tünődöm? *Amott* egy tanya. Bemegyek. 68, 17 De ha *benn* még mostan is Timurlán, Dzsingiszkhán s az egész Tatárország, Még úgy is belépek. A. I. 198, 9 *elől* Rozgonyival Kedves élet-párja. II. 160, 18 Ott Rozgonyi a nép elejét kinálja, *Felyül,* az asztalfőn, magyarok királya. P. 655, 13 Habár *fölül* a gálya S *alul* a víznek árja, Azért a víz az úr. A. II. 46, 15 Ne félj! *fenn* az isten, ő majd igazat lát. 348, 4 *Hátul* csupa csipő, csupa fej *előre.* 420, 22 *hol* a barát? P. 295, 5 *Hol* a boldogság mostanában? A. II. 316, 5 Visegrád! *hol* hajdani fényed? 302, 10 héj, jó lovam fakó! *Hol* az egyik lábadról a patkó? II. 281, 21 *Itt* az ellen. P. 638, 7 *Itt* már a tavasz! A. II. 463, 13 *kinn* a farkas, *benn* a bárány. P. 67, 23 A nap vége pedig mér *közel.* A. II. 134, 30 Jobbra a cselédház, az istállók balra, *Középütt* egy almafa a nagy udvarba. 297, 3 *közelebb* jó kardja mint a Duna partja. P. 598, 2 Előre, csak előre! Nagy *messze* még a czél. 67, 22 messze vagy te tőlem, Jaj de *messzebb* még a város. 585, 30 De *mindenütt* a régi látomány: Dult arczok és öngyilkolás. 88, 2 *Ott*

egy élő alak. A. II. 213, 16 *Sehol* egy védő kar, özön az ellenség. P. 531, 23 Mostan röpülj idő, Míg *távol* kedvesem.

A sajátlan helyhatározókhoz csatlakozik még P. 715, 22 A Kárpátoktul *le* az al Dunáig Egy bősz üvöltés, egy vad zivatar.

b) A helyhatározó mellett egy közömbös *van* áll.

Meg kellett volna az elébbi csoport végén még jegyeznem, hogy abban az egész csoportban *(sehol* kivételével) tagadós mondatot nem soroltam fel. És ez igen természetes. Mert azzal a közömbös *van* hiányával alakult *(itt a víz)* mondatokban soha sem lehet tagadás esetében *nincs*-nek helye, csak *nem*-nek, pl. így: «*nem* itt (a víz).» Ebben pedig *nem* «itt» határozót (s nem az alanyt) tagadja pl. ilyen állító értelemben hogy «másutt». Ha az alanyt akarom tagadni, kénytelen vagyok az igéhez *(nincs)* folyamodni s egy ilyen eset nem volt az elébbi *(a)* csoportba való. Ilyen tagadós mondatok közt találunk *sem (mi)* és *se* tagadókkal jelzett alanyokat, a minőkről szóltunk a 191. lapon. Ide tartozóságukat csak a személyrag hiánya árulja el, mint A. I. 285, 9. Minek is ott hid, *hol* se víz se medre.

A közömbös *van*-nal példáink ilyenek: P. 277, 20 Elmennek oda, *A hol* Etelka van. A. I. 386, 4 Mennyed *alant* is van. II. 288, 18 Csak az árnyéka van *belül* a házban. P. 513, 10 (az ürge) oda *benn* van, Benn a lyukban. 415, 9 *fön* van a hold, *fön* vannak a Csillagok. A. I. 338, 12 Bothi Bajnok *hol* van szegény? P. 546, 27 az igazság *itt* van. 77, 27 *Itt* van ime jobbom. 221, 1 Nem *itt*, nem *itt* van az én világom. 466, 4 *itten* Az igéretnek földe van. A. I. 106, 2 nincsen *itthon* senki. P. 49, 33 *közel* van hát a föld az éghez. A. II. 237, 8 ha nem volna, sincs *közelebb* a messze. P. 546, 3 Már a hold is *magasan* van. A. I. 194, 10 Nincs az *messze*. P. 684, 9 *Ott* van a déli báb A láthatár szélén. 691, 14. a macska Nincs *otthon*. A. I. 213, 2 A többi rab Nincsen, uram, *sehol*. P. 74, 19 Nincs *sehol* a régi rozsda. 20, 14 A temető helye nincsen innen *távol*.

A határozott «az» helyett áll a határozatlan «egy» is: P. 91, 18 *Ahol* van *egy* zsák.

Előadtuk a rendelkezésünkre álló eseteket, a melyekben egy közömbös *van* áll *(b)* és a melyekben az hiányzik *(a)*. Figyelmes hasonlítása e két csoportnak valamint a hamisítatlan nyelvérzék tudatta velünk ez utóbbiakban *(b)* a *van* kihagyhatóságát, de egy kis külömbséggel: Előzze meg a határozó szó az ő

névelős alanyát; vagy ha nem. a *van*-t közömbössége ellenére is inkább tegye belé a mondatba. Pl. «*ott* a sátán háza» és «a sátán háza *ott* van (P. 509, 21)», de nem «a sátán háza *ott*». «*Ott* a tenger» vagy «a tenger *ott* van (A. II. 378, 8)», de nem «a tenger *ott*». Egyszer még is: P. 67, 23 A nap vége pedig már *közel*.

Második megjegyzésünk a számot illeti: a többes számú alany nem szeret ellenni igeállítmány nélkül, tehát «itt *vannak* kardjaink (P. 79, 21)» s nem «itt kardjaink»; «hol *vannak* ők (A. I. 30, 7), s nem «hol ők».

c) Szükségszerűen áll s nem hiányozhatik a *van* azokban, a melyekben az a tulajdonítós (V) és puszta alanyú mondataink (VI) szerint úgy is állana.

Mielőtt ezek felsorolásához fogunk, meg kell jegyeznünk, mint ezt már a 201. l. tettük, hogy a hiányzó, vagy a hogy a 151. és 167. ll. neveztük, rejtett alanyú példák tulajdonkép a (204. l. felsorolt) *b* csoportba valók. Hogy őket itt *c)* alatt) soroljuk fel, annak az az oka, hogy emez alany-hiányzás a *van*-t elmaradhatatlanná, szükségszerűvé tette. Minthogy e példák épen ennél fogva átmenetet képeznek a *c* csoportra, rajtok kezdjük felsorolásunkat: A. II. 172, 5 Nagy fiú, *chol* van. 88, 7 *itt* van (= 90, 2. 172, 15. 21. P. 137, 29). 91, 12 *itt* van, igyál. P. 785, 9 Imé a sas, ha *itt* alant van, A földön, milyen nagy madár! 748, 20 jön az orosz, *Itt* is van már valóban. A. I. 346, 7 Ez az, uram; *itt* van, uram. P. 581, 22 *Itt* van a meleg szobában. 341, 10 Most is *itt* van a szivem felett. 318, 2 *itt* van az enyim mellett. 513, 25 S mostan *itt* van karjaimban. A. II. 501, 4 hidd ide, ha *itt* van. P. 34, 3 Hanem *itten* nincs. 93, 19 Kutyus ne! *Itt* van. 115, 6 most *itt* van a börtönfalak között. 698, 15 *máshol* van untalan. 505, 23 Még *messzebb* van tőlem, kit szeretek.*) 699, 14 *Mindenütt* van, a hová tekintesz. A. II. 351, 24 *Ott* van, ott. 169, 4 *ott* van hátul. P. 593, 4 utószor van ma *ott* alant. A. I. 140, 17 Messze sincs az, lám csak *ott* van. P. 34, 2 *Ott* van, *a hol* van. 120, 34 most is *ott* van. A. II. 451, 20 nincsenek *otthon*. 410, 11 Nincs *sehol*. I. 144, 24 de nincs *sehol*. P. 230, 13 *Távol* van tőle mint a hold.

---

*) E példát: «Nincs *messze* odáig (P. 196, 4.)» az alanytalanok (135. 3) közt soroltuk fel.

A tulajdonnév mint névelőtlen szó hasonlóan nem lehet el *van* nélkül (l. 203. l.). Jóllehet mondhatjuk «*ott a* város» úgy mint «ott *van* a város», de csak «ott *van* Mohács (P. 375, 1).»

Szükségszerű a kérdők *van*-ja is, úgy mint P. 529, 19 *ki* van ott? A. I. 195, 4 *Ki* van itthon? 564, 21 *mi* van ott a csillagokon? 449, 1 *Mi* van innen távol? 778, 6 ott alant *mi* van?

A többi szükségszerű *van*-nal álló példáink ezek: P. 615, 19 *A hol* árnyék nincsen, ott a Fényt sem igen látom. 40, 34 (élet) *a hol* tán Nincsen is élet. A. II. 361, 3 *a hol* csak vár van, Mind sereget gyűjtsön. P. 522, 4 ott jártam, *a hol* fizetésért Sincs emberi lábnyom. 319, 2 *belül* a sírban féreg és halott van. 170, 8 oda *benn* szép leány van. 624, 19 Mennyi volt *benn* s mennyi van még! P. 134, 14 Van *elől középütt* holmi tornáczféle. A. II. 356, 14 Lajos felhívta, mint oda *fenn* van szó. I. 384, 15 Van hiány már *fönn* és *lenn*. P. 64, 28 *Fönn* a bakon kocsis és hajdu van. A. II. 218, 2 *Hátul* az őrség közt moraj, izgalom van. 354, 2 (nápolyi határ) *hol* Akvila vára van. I. 21, 4 *Hol* nincsenek több aranyok. II. 437, 15 oda ment, *hol* baj van. I. 378, 20 ily sebre *hol* van balzsamír? II. 377, 10 (ország) *hol* nincs nagy erősség. P. 155, 12 (föld) *Hol* nincs többé gondolat. A. I. 62, 3 *Hol* nincsen jelen. P. 422, 2 Haza csak *ott* van, *hol* jog is van. 486, 16 (falu) *Hol* egy fekete szemű leányka van. 126, 16 *Hol* vagyon jobb ország? 397, 27 (oda) *Hol* egy kis vidámság van. 5, 8 *imitt amott* van egy-kettő belőle. 587, 7 Nincs *itt* angyal, ám de nincs is ördög. 382, 6 Láttam mindent, mi látható van *itt*. 628, 24 *Itt* van egy szobában mult, jövő és jelen. A. I. 437, 13 Van nádas *itt*, van buczka, posvány. II. 350, 8 Van patak *itt*, árnyék s jó legelő helyünk. P. 612, 24 Lelki szükség nincsen *itt*. A. I. 436, 13 *itt* nincs tábla, tilalomfa. P. 351, 17 Nincsen *itt* tér, nincsen *itt* időköz. 208, 22 Van *itten* bú, de vigadás. 267, 23 Koporsód van *itten*, 300, 21 Nincsen *itten* rabság, nincsen *itten* úrkény. 315, 1 Van szállásom *itten*. 318, 9 mi zaj van oda *kint*? P. 72, 9 *Kinn* azonban zaj van. 335, 3 *Közel* s távolban semmi fény nincs. A. II. 224, 2 Oda már nincs *messze* uj vára, Szalonta. 287, 1 Nincs *messze* Szalonta. P. 553, 7 még *messze* Vagyon útam. P. 300, 21 Turi vásár nincsen *Messze* már. 500, 14 attól, a mi *ott* van, Borzadok. A. I. 344, 18 annyi van *ott*, vigye el az ördög. P. 360, 12 Nincs barátság, nincs *ott* szerelem. A. I. 55, 8 Béke, nyugalom van *ott*. II. 515, 20 kilencz deák *ott* van. P. 565, 1 Van-e *ott* is élet.

154, 20 Van-e *ott* is élet és bor és leány. 610, 1 Van embervásár, szinte van *Ott* túl a tengeren. A. I. 54, 8 Kedves félhomály van *ott*. 392, 5 Van-e *ott* folyó s földje jó? 55, 8 Csöndesebb halál van *ott*. 54, 24 Csendes, jó idő van *ott*. II. 352, 22 Van igazság ott is. 255, 15 Van *ott* irgalom, kegyelem számomra. P. 28, 15 nincsen *ott* napkelte. A. I. 54, 16 Állandó magány van *ott*. P. 695, 19 De van *ott* egy század, A melyik nem —. 639, 1 Van biz' *ott* a sok rosz között Van jó tanító is. A. II. 42, 6 Egy teremtés sincs *ott*. P. 772, 12 Most víz van *ott*, hol egykor tűz vala. 208, 21 Van *ottan* béke, semmi más. A. II. 147, 6 Nincs tőr vagy hurok *ottan*? 147, 7 Hirdeti, hogy nincsen (hurok *ottan*). 15, 2 De van drága dolog *otthon*. 343, 2 Bencze nincs *sehol*. 392, 4 Nincs ma *sehol* szükség több kenyérevőre. 231, 2 Nincs *távol*, akárhol, maradása tőle.

Felsoroltuk azokat, a melyekben az V. és VI. osztály szerint helyhatározó nélkül is a *van*-nak állania kellene. A VII. osztály szerint csak ezeket találtuk: A. I. 394, 17 *Itt* van, király, ki tettidet Elzengi. II. 328, 9 *Ott* van, a mi csillog, *ott* van, a mi ékszer. 231, 1 *Ott* van, ki szeresse.

2. Névutóknál.

Ezek közel állanak a mellékkörülményt rajzoló állítmánytalanságokhoz (137. l.), és csak a megelőző vagy követő (fő-) mondattal való mellérendelt viszonyuk óvja meg e névutós mondatok önállóságát.

a) *Van* hiányával: P. 409, 4 Kevély tölgyfák *alatt* Szerény virágok. 512. 17 Ha *előttem* e két fáklya, Belátok a mennyországba. 353, 9 *Előttem* *) most egyetlen kivánság, Megnyerhetni, lyánka, szivedet. 488, 9 *Előttök* étel, bor; De nem kell nekiek. 729, 3 Közöttök van — hogy ne volna? — Kont István is a vadonba'. Feje *fölött* sötét ágak, Szive *fölött* sötét bánat. A. II. 216, 21 Feje *fölött* nap, hold, sok csecsemő angyal, Kirakva, kivarrva gyémánttal, aranynyal; Két oldalon a tíz koronás fők rendbe. P. 536, 27 Itt nyugszik ő Vad fák és vad füvek körében, *Fölötte* hófehér szobor. 134, 17 Tisza *mellett* Kálnó; azért jövünk rája, Mert —. 684, 3 nagy ágas Áll szomorún, egykor kút ágas

*) Az én kiadásomban (1877): *életem*.

lehetett; *Mellette* a gödör, hanem már beomlott. 728, 5 Halál, rablás, mind a király *miatt*. 381, 22 *Mögöttem* a mult szép kék erdősége, *Előttem* a jövő szép zöld vetése. Az mindig messze, és még sem hagy el; Ezt el nem érem, bár mindig közel. 56, 9 most én *rajtam* a sor. A. II. 269, 3 Hogy tipra keresztül egy boldogtalan év S közel a másiknak fele is már *rajtam*. 394, 18 Ha te vagy, hol jársz itt? s *rajtad* ez a szentség? P. 642, 14 Fejeden házi sipka, *Rajtad* háló ruha. A. II. 126, 3 Egyszerű az ének, *rajta* semmi dísz tán. 496, 14 Lajosnak az elsőn a czimer, a zsineg (*Rajta* vörös, arany és fekete szinek), mely keresztül fogja, megmondá előre, Hogy —. P. 67, 32 Csak hogy az enyészet lába *rajta*. 436, 19 Van szived, lángoló, Csak hogy az észnek jég pánczélja *rajta*.

E (2.) szakasz élén fel nem soroltuk a névutókat, mint ezt a határozókkal tettük (202. l.). Elég, ha ezeket soroltuk fel; mert a ragoktól a névutókat megkülömbözteti önálló voltuk. Csak a névutók és határozók közt nem elég éles a megkülömböztetés. E megjegyzésre «körül» kényszerit, melynek kétségtelen névutó volta ellenére egyidejüleg határozó használata is található, mint A. II. 146, 21 *Körül* a sok szinben szüzek asszonyságok. Vö. *belül, elől.*

b) *Van* tételevel: P. 414, 4 Kis lyány van *alatta*. 403, 7 ott *alattatok* van (a boldogság). A. II. 397, 10 (róna) mely délre *alattuk* van. P. 67, 8 méltóságán *alul* van zúgolódni. A. II. 293, 21 (part) Mely házok *előtt* van. P. 564, 22 mi vagyon a csillagok *felett?* A. I. 99, 11 Hiba van a kréta *körül*. P. 268, 28 éj van *körülem*. A. I. 262, 17 Remek táncza van *körüle*. P. 108, 28 Van-e világ *körülök?* 511, 21 Csend van *körülöttem*. A. I. 78, 22 *körültem* Nincs a nehány kedves barát. 343, 19 Nincsenek is ma *körötte* nagy szakállu vének. P. 361, 25 Romjai *között* egy ép oszlop van. 575, 5 Dél s est *között* van az idő. 729, 3 *Közöttök* van — hogy ne volna? — Kont István is. 82, 16 nem igen van több szó *közted* s *közöttem*. 711, 26 Csak miljomod része (az embernek), a mi *közte* jó van. A. II. 152, 11 *köztük* van-e Toldi? P. 699, 17 *Köztünk* van a legnagyobb ellenség. A. II. 341, 24 Kettő *közül* egy sincs. P. 182, 27 A jelen hátam *megett* van. A. II. 138, 9 a legszebb rózsa *mellett* is van tüske. I. 172, 7 *Mellette* és *körüle* vannak Romjai sok törött sohajnak. P. 704, 23 most én *rajtam* van a sor. A. I. 187, 18 Van pihenő *rajtad*. P. 426, 2 Panasz van *rajta*. 118, 21 Az itélet napján rég *túl* vagyon.

Mind egyik névutót szoros kötelékben találtuk az igeállítmánynyal (vö. a 202. l.); menten emettől csak a következők függnek az alanyi főnévtől. Más külömben a puszta alanyu (VI.) osztályba valók: A. I. 253, 3 kétség nincs *felőle.* P. 723, 30 *Kivüled* rám nézve Nincs élet. 207, 2 Mért nincs *rá* szó, nincsen *rá* fogalom?

3. Ragos neveknél.

a) A marasztalónál.

a) Van hiányával: A. II. 315, 24 Egy hang lesz a gyülés, *abban* semmi kétség. P. 458, 1 *Átellenben* az ágy. Régesrégen Lehetett megvetve. 67, 8 De nincs annak félelem szivében, A kinek még *bányában* a pénze. P. 70, 10 És mi hasznom *benne?* P. 618, 18 És *kezemben* a lant; rajta Ábrándos dalt pengetek. A. II. 274, 5 Már földi reménye ide alant *romban.* 352, 21 legközelebb *utunkba'* Velencze. P. 715, 2 *Vészben* a hon! elhatott a nagy szó.

b) *Van* tételével: A. II. 49, 7 Rozmarin bokor van gyászos *ablakában.* I. 378, 24 Van élni *abban* hit. P. 224, 5 Nincs *abban* sok czifra poetai szépség. 242, 7 Hadd lássa meg, mi kín van *bennem.* 203, 2 Csak egy van *benned,* a mit restelek. A. I. 110, 13 Most fázok, mert van *benne* mód. P. 744, 3 Nincs köszönet *benne.* A. I. 51, 5 nincs-e *bennünk* Rejtve már a mag. P. 417, 1 Nincs *bennetek* sziv. 400, 14 Mi van *ebben* és mi van abban? 453, 15 *ezekben* annyi kincs van. A. II. 201, 12 (ő) vagyon oly *hiszemben.* P. 234, 2 Jó *kedvemben* nincs határ. A. II. 171, 13 Nincs *semmibe'* hijány. 695, 31 *veszélyben* van Édes magyar hazánk.

β) Az állapitónál.

a) *Van* hiányával: P. 779, 8 És ez *arczon* és e szemben Mennyi lélek, istenem! A. II. 272, 1 Még *ajakán* a csók, a bűnös. P. 270, 5 Semmi jég a síma *Dunavizen,* Semmi hó a szent *Gellérthegyen.* 75, 36 Nagy pelyhekben sűrün omlik a hó, Hó a *földön,* éj a hó felett. 450, 17 *Keblemen* a szerelem Virágbokrétája, *Fejemen* honszeretet Töviskoronája. 420, 9 Rab a világ, igen, *kezén lábán* bilincs. 726, 18 ugyan minek *Szamáron* a bársony nyereg? 787, 9 Buda *várán* ujra német zászló. A. II. 483, 13 a vár is ügye is ma *vesztén.*

b) *Van* tételével: P. 215, 21 Könyvtára van szobája *ablakán.*

A. II. 344, 15 *azon* van mindig, fátyolt veszen ő is. P. 457, 2 Nemzeteknek keze van *bilincsen*. 447, 9 *Fogytán* van a hold. 720, 23 Egy vallás van a *földön*, a szabadság. 161, 27. *hányadán* van a dolog? 749, 10 Minden, a mi szent előttünk, *Koczkán* van. A. I. 417, 22 a *millioson* van a sor. 159, 9 Nincs enyelgő tréfa *nyelvén*. 327, 9 Jánk azomban mind *nyomon* van. II. 379, 2 az ő *pártján* van. P. 338, 14 *rendén* is van ez. A. II. 354, 17 nincs e dolog *rendén*. I. 241, 3 melyik *részen* van itt az író? II. 480, 5 Sok van a *rováson*. 329, 6 (Lajos) Legelébb *talpon* van. 193, 2 Virága, vitéze útra kel, *úton* van. 30, 12 Széles e *világon* nincsen árvább nála. I. 343, 27 *Visegrádon* a király van.

Kivételt nem csináltam az átvitt kifejezésekkel, a minők: *azon* van, *fogytán* van, *hányadán* van, *koczkán* van, *millioson* van a sor, *rendén* van. Mert meggyőződésem, hogy térbeli értelmen alapszanak, akár nyelvünk eredeti kifejezéseit képezik, akár idegen nyelvi fordítások.

γ) A veszteglőnél.

a) *Van* hiányával: P. 484, 18 S miért vagytok ti kiváltságosok? Miért a jog csupán ti *nálatok*?

Nem idevaló ez: A. II. 383, 22 Mondák neki: *nálok* törvény. Az állítmányképes «törvény» 171. l. 4-be való.

b) Van tételével: P. 154, 3 A *kinél* van (bú), igazitsa el. 245, 22 lelkem már a *galambomnál* van. A. I. 277, 4 Melyik *háznál* van eladó? P. 281, 15 (Életem) nincs *nálad*. A. II. 388, 20 nincs *nála* bocsánat. 426, 11 nincs *nála* a kobozza. P. 243, 10 Koldusbot van *nálatok*. A. I. 104, 5 A közös barát nincs *örömünnepednél*. P. 30, 7 Nagyobb csend nincs a mocsárok *partjainál*. A. II. 459, 10 Ki van e *tábornál* közel ismerőse? P. 267, 22 A *templomnál* van koporsód. A. II. 231, 11 ki van az *udvarnál*? I. 326, 6 *udvaromnál* van egy apród.

δ) A segítőnél.

A segítő értelme legközelebb áll a veszteglőéhez; alatta lappang a helyi jelentés.

a) Van hiányával: P. 580, 2 Elértem, a mit ember érhet el: *Boldogsággal* csordultig e kebel. A. II. 460, 24 Magyarok! ki *velem*? 426, 11 *Vele* a kobzos, de nincs nála kobozza.

b) Van tételével: P. 232, 20 *Holddal* esti csillag, *vélem* Égő szerelem van. 599, 18 az ember így másod *magával* van. A. II. 166, 16 még jobb *szívvel* van iránta. 226, 17 Kopja *vele* nincsen. P. 713, 16 *velünk* van az igazság s az isten. 787. 23 *velünk* van az isten, vagy *velök* sincs, ha mi *velünk* nincsen.

IX. Irányjelentéseknél.

1. *Határozóknál.*

a) Van hiányával: A. II. 131, 22 Hol *fel* a talpával a kerék hol *alá*. I. 201, 1 *Kifelé* az évnek a szekere rúdja, Pályáját a nap is csak robotban futja. A. II. 433, 16 Ijedve fut össze: *oda* az erősség. 218, 9 *Oda* egész tábor! *oda* egész ország! Hadaink elfogták, leölék, szétszórták.

b) Van tételével: P. 715, 23 Minden *ellened* van. A. II. 222, 10 *Mindenfelé* éj van. 168, 5 *Ide* át van a komp. P. 304, 3 Nincs *ide* haza. P. 5, 13 *oda* van (t. i. ő). A. II. 78, 15 *Oda* van, vége van. 421, 15 Az *oda* van. 316, 15 *Oda* van a lépcsők márvány büszkesége. P. 626, 5 *oda* van mind. 256, 29. minden *oda* van. A. I. 113, 21 *oda* van a szép nyár, *oda*.

2. *Irányragos neveknél.*

a) Van hiányával: P. 134, 25 Latóczi Endrének *nyugatra* a háza. 134, 29 *Jobbra* a cselédház, az istállók *balra*. A. II. 355, 2 Ime az *ujjodra* köves arany gyűrű.

b) Van tételével: A. I. 68, 12 útját arra vészi, *a merre* nincsen út. P. 523, 2 Alig van egy *arasznyira* (az utazás). A. II. 230, 23 *arra* van a lejtő. P. 134, 4 *arra* van az útja (=429, 20.) 133, 14 Az mely *arra* van, hogy az ételt emészsze. A. I. 240, 6 nincsen *arra* jó idő. II. 497, 23 nincs már *ellenemre*, Ha jelenti magát. P. 330, 10 a fejtörő Gerenda *ellenedre* *) van. A. II. 334, 8 A mi *hátra* van még, a cselédre hagyja. I. 14, 19 Meg a darvak *hátra* vannak. P. 136, 17 Nincsen egyébb *hátra*. A. II. 368, 16 Nincs *jobbra* se *balra* hadi járó tőle. 219, 19 nincs szája *izére* az ilyen békesség. P. 79, 1 Melyik asszonynak nincs *kedvére?* 86, 24 miljom *mértföldnyire* Van egyik égi test a másikától. A. II. 127, 7

---

*) Elébb (*1* alatt) elég volt *ellened*.

Merre mi panasz van? 196, 12 *Merre* van a nyitja? I. 223, 7 *mire* nincs szó, nincsen képzet, Az vagy —. P. 613, 2 rangjával kissé *Nagyra* van az úri rend. 446, 8 *Napnyugatra* Vannak, a kik —. 367, 14 Nincs *számomra* nemesebb halál? 134, 14 ez alig van fiaid *számára*. 669, 20 Nincs *számotokra* többé kegyelem. 283, 9 *terhedre* van búm. 108, 6 *terhedre* van (hogy jöttem.)

X. Eredetjelentéseknél.

1. Határozóknál.

a) *Van* hiányával: Bécsi c. Volf 3. *Honnat* az ennékem, hogy malasztot lelnék te szemeid előtt? P. 39, 32 *Honnan* ez elnevezés? 762, 20 *Honnan* e feszítő érzet keblemen? 32, 27 *innen* ez elnevezés. A. II. 276, 1 *Onnan* a végházak ostora és réme.

a) Van tételével: P. 498, 16 *Honnan* nincs menekvés. A. II. 263, 15 *Honnan* egyéb út, mód sincsen menekedni. P. 454, 4 ez *innen* van honunkból. 133, 3 *innen* van, Hogy —. 347, 19 *Onnan* van, mert rajzolásit elmém Minden este véled végzi be. A. I. 411, 6 nincs *onnan* út, kivezető.

2. Ragos neveknél.

A. I. 133, 17 S mi van *abból*, a miért fáradt? II. 89, 10 Hogy ne őrült volt, *abból* semmi sincsen. P. 169, 12 És hogy őket ne kivánnám, *Abból* ugyan semmi sincsen. A. II. 176, 13 Baj nincs, de van *ebből* sok tréfa, nevetség. P. 251, 30 A *káposztából* is van maradék. 9. 23 Papok *pinczéjéből* van jó borunk elég. A. II. 255, 14 Ha van egy balzsamcsepp földi *reménységből*. — A. II. 152, 4 soha sincs e dolog *istentől*. P. 87, 21 Ki vagy? *kitől* van származásod? 553, 4 Ha szakad a tajték róla, ez a sok *tűztől* van, nem a fáradságtól.

E fajta ragos főnevekből csak «van» tételével sikerült példákat lelnöm. De nem tartom lehetetlennek «van» hiányával is a hason példákat.

XI. Időjelentéseknél.

a) Van hiányával: P. 476, 24 lyányokhoz *Korán* még mennie. 778, 1 *Megint* panasz, hát már *megint* panasz. 585, 22 Méregpohár, akasztott emberek, Mindenhol ez, *mindig* csak ez. 782, 7

Soha, soha ilyen őrült szerelem. A. II. 175, 3 *Soha* nekem, mondá, ha aranyból lesz is. 456, 4 Jöttök, felel, épen a készre, kapóra; *Soha* ily szerencsés hely, alkalom, óra.

b) Van tételével: 593, 4 utószor van *ma* ott alant. 785, 6 *Ma* jókor van, holnap késő lesz. A. I. 70, 9 Örömünnep van *ma.* 242, 5 Tegnap is volt, már *ma* is van. 330, 16 Ali győzelemünnepe van *ma.* 429, 2 *ma* van első napja. P. 624, 14 Vannak *ma* számadások. A. II. 234, 10 Ül vala királyné . . . Nappali termében, mivel udvar van *ma.* P. 777, 27 *Mióta* van, hogy meri ingerelni. A. I. 122, 28 Az ember újságot se kap, *Mióta* nincs a régi pap*) P. 615, 10 feleségem Nevenapja vagyon *most.* A. II. 158, 14 Panasza *most* sincsen.

Idő- és térbeli méretek fogalmai érintkeznek oly példákban, a melyekben a munka bizonyos határidőre terjed: P. 191, 12 Ott kinn (az építkezés) *meddig* vagyon? — s e szerint: P. 479, 10 csak *addig* van, míg jön az önérdek. A. II. 128, 15 Nem *addig* van ám az.

Szerte használjuk továbbá *van* tételét még a *kor* ragosoknál is, mint *ilyenkor, ekkor, mikor,* (két) *órakor;* vajjon *van* hiányával is, sem az egyikre sem a másikra példákkal nem rendelkezem.

Csak ide csatolhatjuk az időjárási mellékneveket, a minők: *hideg, meleg, sötét* van. A. I. 304, 3 *hideg* van itt. P. 225, 14 be *hideg* van oda ki. 495, 9 Ha *hideg* van is, meg nem fagysz. 557, 1 Jó hogy ily *hideg* van. 642, 1 *hideg* van ott kinn. 259, 1 *Hideg* van a síréjben. 91, 5 De itten egy kissé *hűvös* van. 93, 31 *késő* van. 707, 29 rekkenő *meleg* van. 158, 21 Meg nem fázunk, jó *meleg* van Ide be. 231, 9. Oly *sötét* van benne mint a —. 733, 3 *Sötét* van a más világba. 282, 11 Ott oly *sötét* és oly *hideg* van. 722, 11 Hiszen *sötét* van, ha a nap lemén.

Mert hogy melléknevek, kétséget nem szenved, akár nyilt alanynyal tekintjük (pl. P. 768, 10 *Hideg* neki ez a határ) akár rejtett alanynyal, a minőre a felelet mutat pl. e kérdésre: künn milyen az *idő?* — *hideg.* Fenn idézett példáink e kettőjök egyikéhez sem számíthatók. S kénytelenek vagyunk a melléknevet főnévileg használtaknak tekinteni vagy — az alanytalanságokhoz számítni, l. 135, 2.

Az idői értelmű melléknevekhez való még e szó: *jelen,* ha

*) Vö. 194. l. 1 végén.

ellentétei *mult, jövő*, míg helyi értelemmel (= nem *távol*) határozó jelleget ölt és inkább VIII-ba (a 201. l.) való. Példáink csak ezek: P. 551, 20 (az *ég*) mely *jelen* van. A. I. 70, 10 Ünnep, igen, az van, de öröm nincs *jelen*.

XII. Okjelentéseknél.

a) *Van* hiányával: P. 297, 19 Pajtásaim! *értetek* a bú. 110, 26 *Miért* e halk járás, e suttogás? A. I. 214, 8 *Miért* e félelem? Hallgat minden elem. P. 155, 19 ha van szív, mely a kéjben Föllobogva érzene, *Mért* reám e jégtekintet? 159, 5 De mi a kő? *mért* e hosszu Méla bámulat? 762, 30 *Mért* e láng, e hullám dagadó eremben? 765, 9 *Mért*, leányom, e busongás? 782, 18 *Mért* e kis számot megfogyasztani? 776, 17 Oh de *mért* elősorolnom E szegény hon vétkeit? A. II. 492, 5 Lakomára jöttünk; *minek* e feszület? P. 709, 17 Ily időkben *minek* az a dal? 711, 13 Csendesedjél, szivem! *minek* ez indulat? *Miért* pazarolnod nemes haragodat?

«Miért» mintájára áll «mit», mint a görög τί vagy latin *quid* pl. ezekben: *quid* venisti? *quid* fles? *quid* hoc? A. II. 142, 11 Eh *mit* nekem asszony és köloncz egy falka? P. 763, 21 *Mit* nekem hab? *mit* nekem vész? Én nem félem haragát. 550, 10 *Mit* néki az étel? A. II. 137, 1 Virágai mellett — *mit* neki virágok? — Elsuhan. 225, 16 *Mit* neki Tar Lőrincz? szégyelje a gyáva. P. 786, 17 De mit az itélet nekünk? 132, 5 De *mit* nekünk a nyelv, *mit* az irodalom.

b) *Van* tételével: P. 80, 24 És ez is *azért* van, hogy szemem őt lássa. 288, 16 Haszontalan historia az élet. *Miért* is van? vagy mért nem végtelen.

XIII. Módjelentésnél.

1. *Határozóknál és egyenértékű ragos neveknél.*

Ezeknek egy nagy része joggal találhatott volna helyet már VIII. 3. α) (209. l.) és β) (u. o.) alatt. Csupán a szokásnak hódoltunk, midőn a marasztalós meg állapítós főneveket és mellékneveket *így úgy hogy mint* módhatározókkal egy osztályba vetettük.

a) *Van* hiányával: A. II. 248, 13 Nyerge *azon módon*, s minden egyéb szerszám, kardja, ott lóg vala nagy pajzsán.

P. 757, 19 *Hijába!* a csigázott ész Egy kukkot sem szüle. 777, 19 *Hijába!* olyan a világ. 692, 2 A mi sok, az csak sok, *hijába.* A. II. 218, 12 Mi csatát sem álltunk; nagy erő, *hijába.* P. 470, 15 Az iskolákban nem tanulni, *hijába,* Ilyet. 67, 30 De *hijába,* nem tehetek róla. 639, 21 Már *hijába,* ha ez olyan Különös plánta volt. A. II. 81, 13 Látta, hogy *hijában* minden akaratja. P. 403, 5 *Hijába* igyekeznetek. A. II. 253, 17 Szabadulás módja nekem immár *készen.* I. 208, 15 Nyitva már az ajtó, *készen* a sír szája. P. 776, 33 *Ugy* ám! De hát ha nem nyerünk? 124, 1 *Ugy* bizony, híres kürt a jászberényi. 57, 2 Nem *úgy,* jó bátya; így nem alkuszunk. 12, 26 *Ugy*-e, barátim, hogy keserves állapot. 512, 21 *Ugy*-e, fáj. 570, 20 Savanyú a szőlő, *ugy-e* bár.

Hogy a «hagyján» hason szerkezetű mondatokat (a minők P. 96, 2. 351, 7. A. II. 144, 22) ide ne igtassuk, tiltja eredeti jelentése: *hagyd járjon* (Simonyi).

b) *Van* tételével: A. I. 289, 10 *A hogy* van, véres orral Megy panaszra, 437, 2 Igy is, *a hogy* van, szeretem. P. 185, 13 *A mint* van, úgy van. 771, 21 *A mint* van, legyen. 50, 23 *bármiként* van. A. I. 278, 15 *Egyedül* van Szűcs György. II. 284, 5 Oh mily *egyedül* van. 296, 24 Viadalmunk *ekkép* van egyenlő szerben. I. 218, 20 Nincs *épen* semmi rész. P. 713, 25 *Hijába* van gazságod. 486, 15 *Hijába* van szóm, te anyám. A. I. 111, 3 *Hijába* van toll kezemben. P. 206, 7 *hogy* van dolgotok? 549 8. hát a kert *hogy* van? A. II. 424, 14 Mi *hogy* van? P. 72, 4 *így* van. 348, 1. nincs *így.* 69, 13 *Jól* van. A. II. 71, 19 Öcséd örökségét, *jól* van, elfogadom. I. 299, 9 *Jól* van így. P. 551, 17 *jól* van dolgod. 50, 15 honnan s *miként* van ez? 317, 18 így, *mint* van, nem sok évet lát. 32, 26 Már *mint* az idő járása vagyon. A. II. 481, 5 nincs e sor *őszintén.* P. 342, 3 *roszul* van. 30, 26 *úgy* van. 36, 39. *úgy* van-e vagy sem? 365, 1 Nem *úgy* van, a mint volt. 520, 3. az ember nincs *úgy* mint a madár. A. II. 208, 16 *vígan* van. P. 699, 17 *vígan* vannak.

2. Jelen igejelzőnél.

Ismeretes ennek egyes *(-vave)* és többes *(-vákvék)* alakja. Mondattani külömbség a kettő közt, hogy az előbbi egyes és többes alanynyal, *van* tételével és hiányával áll, utóbbi csak többes alanynyal és csak *van* hiányával.

a) *Van* hiányával: P. 316, 12 Minden alszik. *Becsukva* a szem, *hülve* a szív. Csak én magam vagyok még élő. Tompa (A bojtár): Mind az egész falka *megdögölve, fagyva*. P. 597, 13 Csakhogy elhalt. Most *feledve* minden, Nyomorúság és a harczi lárma. 344, 22 Voltak sokkal jelesebbek mint én, Hírök még is *elfelejtve* már. A. II. 30, 14 Nádtörs lőn az ágya, zsombok a párnája, Isten kék egével *födve* a tanyája. P. 84, 4 (nyoszolya) Mely *födve* durva lepedővel. A. II. 270, 20 Hol van a toll, a szó, Életre idézni, a mi neked *halva*. P. 316, 15 *Behunyvák* a szemek mind. 134, 35 Fegyveres Tamás úr háza a más végén, ... Homlokára *írva:* 1603. A. II. 481, 1 *Kötve* tehát fegyver-nyugovás az napra, S a kettős viadalt kitűzék holnapra. P. 647, 15 Lábunk szabad, de a szemünk *bekötve*. 54, 40 legényid egyig megkötözvék. 463, 10 Fázunk és éhezünk S *átlőve* oldalunk. 355, 5 Lelkem egy könyv, a mely mindig *nyitva*. 530, 17 Jer, *nyitva* ajtóm és karom. A. I. 208, 15 *Nyitva* már az ajtó, készen a sír szája. II. 147, 9 Vitézek! Daliák! a sorompó *nyitva*. 200, 1 Nem felel az érsek; szeme alig *nyitva*. 335, 11 (gyöngy) melylyel az *kirakva*. P. 98, 6 ezért szolgálom őket, S ezzel *leróva* a jótétemény. A. II. 291, 21 Virági *taposva*, díszei *feldulva*. P. 447, 1 Világos kék a csillagos éjszaka, *Tárva nyitva* szobámnak az ablaka. 406, 24 (sziget) a mely *Telve* a föld gyönyöreivel. A. II. 286, 19 Füle a rosz hírrel hetek óta *telve*. P. 624, 19 Amazoknak a ládáik, Minekünk sziveink *telvék*. 701, 10 *Betelvék* vágyaink. 312, 30 S ha rá hull a halál fehér virága, *Beteljesülve* minden kivánsága. 155, 15 És ha puszta nékem üdvben E világ, mért e kebel *Megteremtve?* 756, 15 Mert lépteim *tetézvék* Butornak terhivel. 269, 8 Mert a mi fölsegítene, *Eltörve* lajtorjám, a hit. A. II. 407, 20 Uszva hogy átkeltek ..., jelezék lángfénynyel, Csak mint mezei tüz gömbölyü csilláma, De *tudva* előre azok szeri száma. P. 642, 11 Te foglald egyedül el Egészen lelkemet! *Számüzve* a jövő s mult. A. II. 484, 18 Urok így elhelyzék tiszta, födött helyen, Hol *védve* nyilaktól s hulló kövek ellen. Mert —. 466, 3 mondják, hogy a Csata *veszve*. P. 763, 16 Vagy ha *zárva* tőled e világ határa, Oh ha karjaimba jőnöd nem szabad: — 430, 7 Ajtóm, ablakom *bezárva*, Üldögélek a szobába. 104, 17 Dicső hely a hölgyek szive; Önzés előtt *bezárva* ajtaja.

b) *Van* tételével: A. II. 480, 21 Ki *van* adva még is (t. i. a rendelet). 383, 22 nálok törvény, ki van *adva*. 316, 20 (földje)

Nincs *beárnyékolva* illatozó hárssal. 502, 10 a titok nincsen *elárulva*. 101, 9 Sisakellenzője le vagyon *bocsájtva*. P. 302, 7 Födele is félre van *csapva*. 284, 27 Nincs a kucsmám félre *csapva*, Nincs a bajszom *kipödörve*. 689, 6 szent emlék van *csatolva* hozzá. 652, 6. *díjazva* van az élet. 730, 24 a koczka el van *dobva*. 738, 5 Két nemzet van *egyesülve* bennünk. 45, 33 azonban az nincs *megénekelve*. A. II. 370, 10 Hosszú gerenda van oly módon *eresztve*. 262, 4 Nem bánja, ha Lőrincz oda van is *értve*. 459, 23 Nincs a fiú harczi hajszára *megérve*. P. 654, 4 gyümölcse Már túl *érve*, rothadásba' van. 504, 1 Négy ágú épület, a mely be sincs *fedve*. 788, 17 *befejezve* nincsen még a munka. 627, 6 az inség Vastagon van bágyadt alakjára *festve*. 369, 18 Talán nem is él, csak úgy van *festve*. 84, 5 (kép) melyre miljom élet Insége és fájdalma van *lefestve*. 459, 32 (fala) figurákkal Van tele *firkálva*. 651, 22 Ott egy író *fogva* van. A. I. 311, 5 Harminczhat ökör van *fogva* a járomba. P. 369, 1 Van beléje *fogva* négy paripa. 627, 3 (a föld) Jéggel van *foltozva*. 334, 16 az csatáitól a fergetegnek Mind fenekiglen *fölforgatva* van. 121, 14 a világ... mélyebben van *meggörbedve*. 721, 18 Minden, a mi gond, oda van *hagyva*. 3, 17 szoknyája térdig föl van *hajtva*. 110, 30 A kisded *halva* van. A. I. 62, 4 (remény) a mi másutt ki van *halva*. 25, 12 (az állat) Még is meg van *halva* 32, 11. S van *hintve* mag ott valahol. P. 102, 26 (könyv) melybe *Jegyezve* vannak a martirok. A. II. 237, 7 Lajossal már ki van *eljegyczve*. P. 260, 8 (oda) Hol boldog évim följegyezve vannak. A. I. 281, 16 Csak annyi van *följegyezve*, Hogy —. P. 93, 23 *irva* van: A ki nem dolgozik, ne is egyék. 82, 4. Sorsom és sorsod egy csillagra van írva. A. II. 25, 3 (Samson) kiről irva vagyon, Hogy —. 315, 11 (zászló) Melyen *irva* őseink halálképe vagyon. 149, 1 Nincs *irva* se *festve* párja lovagkönyvben. P. 362, 8 vannak beléd *irva* szép, nagy gondolatok. A. II. 271, 15 (bú) mely ide van *irva*. P. 84, 3 (könyv) a mibe A földnek minden gondja van *beirva*. A. I. 352, 3 Be van *irva* vásárhelyi tanácsnál. P. 379, 24 Ott föl van *irva*, . . . Hogy —. 600, 3 Föl van *irva* szintén sorsod csillagába, Ragyogó betükkel: boldog házas élet. 438, 16 sziveden *Följirva* nincs az én nevem. A. I. 102, 13 le van *irva* Szenvedő orczádon egy hosszú év kínja. II. 180, 12 Hol az ország minden dolga le van *irva*. P. 503, 3 Az van *megirva* róla, hogy —. A. I. 281, 15 Nincs *megirva* krónikában. P. 51, 19 Szivemből is ki vannak *irtva* már (a sebek). 48, 10 még Nincsen *kikelve* a rejtett önérdek.

504, 2. akasztófának vagyon *keresztelve*. 437, 13 Fut mint szilaj ló, s lelkem rája van *kötözve*. A. II. 269, 4 e dalra *kulcsolva* van ajkam. 53, 23 Szakmánymódra van rám *mérve* minden óra. I. 13, 6 el van *metszve* szárnya. P. 648, 26 Akaratja ki van *mondva*. 148, 4 ez csak úgy van *mondva*. 452, 23 Ki van rám *mondva* a kemény itélet. 83, 10 az alakok Mint álomképek el vannak *mosódva*. 437, 26 Hozzád van *nőve* szellemem. 118, 4 Hozzá van nőve a keserves élet. 659, 22 (ló) Mely föl vagyon *nyergelve*. 514, 3 Van *nyergelve* pápaszemmel orra. 552, 16 (épület) Mely *nyitva* van. A. II. 319, 16 A nemesség is már csapatait hozza Száz vagy ezer számmal, kire hogy van *osztva*. P. 81, 10 csillaggal kinek van *megrakva* melle? A. I. 51, 5 Nincs-e bennünk *Rejtve* már a mag? P. 743, 5 El van *rejtezve* a világ elől E szent magány. 755, 25 egy ember van mellé *rendelve*. 458, 8 homloka Meg van *repedezve*. 9, 18 Nincs *elromolva* a lelkiismeretem. 546, 19 (a zászló) meg van *rontva*. 740, 7 mind a három be vagyon *sorozva*. 308, 20 az én képzetem ... a föld alá is Van gyakran *sülyedve*. 355, 8 Össze is van az *szaggatva* már. A. I. 180, 12. Mélyre van az *szántva* az életekével. 99, 15. Elszeretik a menyecskét; El van az már réges régen (t. i. *szeretve*). II. 356, 5 *Szorítva* nyakára egy drága zsinór van. P. 129, 23 Nincsen rá *szorulva* senki istápjára. 660, 7 meg van *tágítva* rajtad (a láncz). 15, 32 Föl is van *tálalva* a szomszéd szobában. 20, 12 Szegény Jancsi bácsi! Hát el van *temetve*. 48, 31 Az öröm van Legrégebben *eltemetve*. A. I. 11, 22 (hegy) Melyben egy egész had *eltemetve* vagyon. P. 572, 19 Ha már ki van *tépve* (a virág), mit csináljon vele? 591, 10 *Teremtve* van-e a világ? 552, 25 Egy kis csótár van csak rá *terítve*. 660, 8 nincs *eltörve* még a láncz. 507, 20 dalától nincsen a szív *feltüzelve*. A. II. 243, 16 Kőszál gyökerébe van börtöne *vágva*. P. 788, 19 Csak félig van még a csomó *elvágva*. 786, 21 Meg van *vagdalva*, vérzik a kezünk. A. I. 39, 11 a hű szív porrá vagyon *válva*. P. 132, 21 e sipka ördögkezektől van *varrva*. A. II. 463, 22 Csak alig van *védve*. 69, 11 öcsém el van *veszve*. P. 105, 19 El vannak *veszve* mind a két világon. A. I. 158, 21 ő nincs *elveszve*. 444, 11 A mit adál, abból semmi sincs *elveszve*. P. 164, 18 borba van a kedvmag *vetve*. 766, 25 A sors koczkája *vetve* van. 654, 19 Most már meg van *vetve* a lába. 82, 16 ez nincs *megvetve* lágyan. 48, 28 Az éj kárpítja félig van *levéve*. 104, 22 mindenhonnan *számkivetve* van. 605, 22 a Posztó meg van *véve* rég. 232, 16 mellényem meg van *véve*. A. II. 496, 11 Fekete pe-

cséttel van mindegyik *zárva*. P. 599, 24 minden gyönyör ide van *bezárva*. A. I. 14, 11. (ég) Hol a pálya nincs *elzárva*. II. 153, 12. Mind az urak *zavarodva* vannak.

3. Jelen névjelzőnél.

Módjelentésével legjobban sorakozik a jelen igejelzőhöz a marasztaló ragú jelen névjelző, váltakozva-*félben* összetétellel.

a) *Van* hiányával: Erd. Népd. I. 20 Lovam lába *indulóban*, magam szája *bucsuzóban*. Simonyi.

b) *Van* tételével. P. 315, 17 *Alkonyulófélben* van már élte napja. 631, 17 (föld) *Haldoklófélben* van. 134, 10 (fal) *ingófélben* van. A. I. 205, 14 Ezek közöttünk Vannak *kelendőben*. 131, 12 Uj bűnök milliardjai vannak *keletkezőben*. P. 344, 11 Fergeteg (ha) van *keletkezőben* 677, 13 A vész csak *készülőben* van még. 410, 24 *Lemenőben* van a nap. 150, 10 Vagyon a nap épen *lemenőben*. 605, 17 *Roskadófélben* van a ház. A II. 81, 23 Mint a mely madár van *elröppenőfélben*.

4. Tele *és* van.

Tulajdonképen a jelen igejelzőjű (2.) példáinkhoz (215. l.) kellett volna e melléknevet sorolnunk. Mert ez teljesebben annyi mint *telve*, a mit ott a 216. l. fel is soroltunk. És ez teszi, hogy a melléknév *tele* (vagy *teli*) ép ugy található *van* tételével mint *van* hiányával. *Tele* tehát mint igejelző *(telve) van* hiányát eltűri, mint melléknév és állítmányképes szó azt megköveteli.

a) *Van* hiányával: A. II. 418, 20 *tele* már lovassal elseje a körnek. P. 179, 1 nem panaszlok, bár keblem *teli*. 70, 16 (világ) A mely széppel, jóval ugy *tele*. 354, 17 Szivem olyan *tele* szerelemmel. A. II. 290, 19 Szive a benzápult sok ronda gyönyörrel *Teli*. 348, 3 *Tele* bojtorjánnal nagy gubanczos szőre. 394, 15 *tele* az egész táj sűrü fehér gőzzel.

b) *Van* tételével: P. 451, 1 *Teli* van a Duna. 130, 14 az ég... hajnallal van *tele*. 405, 18 ez éj kisértetekkel van *tele*. 191, 6 Az ember élete Méreggel van *tele*. 417, 2 ez nincs *tele*. 168, 14 a fejem *tele* van. 778, 22 a pokol fele ... pappal van *tele*. 125, 31 tűzzel van *tele* a szőlő gerezdje. 536, 4 (kamra) lommal van *tele*. A. I. 61, 10 kebele remények édes mézivel van *tele*. P. 503, 12

(a korsó) ismét *tele* van. 556, 6 *Teli* vannak szemeim. 294, 16 szivem Sok szép emlék kincsével van *tele*. 396, 8 (szörnyek) Mikkel *tele* van (szivem). 60, 24 *tele* van a világ irigyekkel. 420, 2 énekszóval s zenével van *tele* (a világ). 136, 7 zsebem most is könyvekkel van *tele*.

VERESS IGNÁCZ.

Párhuzamos idézetek.

Sophokl. Oid. Kol. 1650—5.:

«Ἄνακτα δ' αὐτὸν ὀμμάτων ἐπίσκιον
χεῖρ' ἀντέχοντα κρατός, ὡς δεινοῦ τινος
φόβου φανέντος οὐδ' ἀνασχετοῦ βλέπειν.
ἔπειτα μέντοι βαιὸν οὐδὲ σὺν χρόνῳ
ὁρῶμεν αὐτὸν γῆν τε προσκυνοῦνθ' ἅμα
καὶ τὸν θεῶν Ὄλυμπον ἐν ταὐτῷ λόγῳ.»

A plastikai stílusnak oly kitünő helye ez, melyhez foghatót keveset találunk az egész világirodalomban. Mint egy dombormüvön látjuk itt a királyt, a mint Oidipus eltűnt helyén áll, majd térdre ereszkedve imádkozik. Irodalmunkban is van a plastikai stílusnak egy remeke Arany Jánosnál, csakhogy ez Toldit (Toldi estéje) a sír mellett mindjárt térdelve állítja elénk:

«— — — térdel a sir dombja megett.
Övéig lenyulik szép ezüst szakálla,
Szép fehér szakálla, melyet, a míg térdel,
Kebelére kulcsol összefont kezével.
Imádkozik ottan csendesen és mélán,
Néha egy könny csillog szeme alsó héján.»

Horat. Od. IV. 8.: «Dignum laude virum Musa vetat mori,
Cœlo Musa beat.»

Virág Benedek «Nunkovics György emlékezete»:
«Hiába tapsolsz rettenetes halál!
Kik érdemekkel nyertek örök nevet:
Büszke hatalmad alá nem esnek.»

VÁRKONYI ENDRE.

KISFALUDY SÁNDOR LEVÉLREGÉNYE.

1871-ben adta ki Toldy Ferencz Kisfaludy Sándornak számos ismeretlen munkáját ezen a czímen: *Kisfaludy Sándor hátrahagyott munkái.* Köztük van a regeköltőnek *Hattyúdala,* melyet már nem fejezhetett be, mert elnémította őt a halál; *Önéletrajza,* levelei hitveséhez, a *Két szerető szív története* s egy csomó fiatalkori zsengéje.

Kétségkivül legjobban megérdemli figyelmünket a *Két szerető szív története,* mely tulajdonképen levélregény két szerető leveleiből összeállítva. Nem is tekintve, hogy becses adalékokat nyújt e mű *A kesergő szerelem* dalnokának életéhez, különösen ifjúkorához, mint irodalmi mű is figyelemre méltó.

S eddigelé mégis alig foglalkozott vele valaki. Már Toldy panaszkodik 1874-ben, hogy «regényirodalmunk e diszét a magyar eszthetikai kritika észre sem vette».*) Azóta 15 év mult el s bizony nagyon kevés az, mit róla tudunk. Itt-ott fölemlítik, írnak róla pár sort, dicséretekkel halmozzák el, s ezzel végeztek vele. Legbővebben írt még róla Rényi Rezső, ki irodalomtörténeti tanulmányában **) egy-két lapon kimutatja, milyen hatással voltak a német költők Kisfaludy Sándor ezen művére.

Mindezt tekintetbe véve, azt hiszem, senki sem tartja jelen értekezésemet jogosulatlannak.

Természetesen, nem mellőzhettem el azon kérdést sem: milyen viszonyban állott Kisfaludy Sándor Szegedy Rózával, későbbi hitvesével, mert ez egyrészt a levélregény megértéséhez szükséges, másrészt meg ennek megfejtése nélkül nem magyarázható meg, hogyan függ össze a *Két szerető szív története A kesergő szerelem*-mel.

Pedig, megvallva az igazat, ez nehéz és kényes föladat.

---

*) *Kisfaludy Sándor vegyes leveleiről.* Felolvastatott 1874. decz. 30-dikán. A Kisfaludy-társaság Évl. Új foly. X. kötet.

**) *Petrarca és Kisfaludy Sándor.* Irta Rényi Rezső. Budapest, 1880.

Sokak előtt talán különösnek tünik fel ez az állítás, mikor félszázada sincs, hogy *A kesergő szerelem* dalnokának ajkán elhalt a dal; mikor szerelmi viszonyát megénekelte; mikor ő maga megírta életrajzát, melyben határozott szavakkal nyilatkozik a Róza iránti szerelméről. S mégis úgy van a dolog; mert Kisfaludy Sándor akkor írta ezeket, mikor Róza már hitvese volt s mikor másképen nem is írhatott, ámde a barátaihoz intézett bizalmas levelek mást látszanak bizonyítani. Innen van, hogy a dolog máig sincs eldöntve s két párt van az irodalomban. Az egyik félen, mely szerint Róza csak hasznos parthienak volt kiszemelve s *A kesergő szerelmet* épen nem a Róza iránti reménytelen szerelem szülte, olyan tekintélyes férfiú áll, mint Toldy Ferencz. A másik fél pedig, melynek buzgó harczosa Kisfaludy A. Béla, a költőnek unokaöcscse, minden ilyen állítás ellen tiltakozik s azt bizonyítgatja, hogy Kisfaludy Sándor kezdettől fogva szerette Rózát s e szerencsétlen szerelemből fakadtak *A kesergő szerelem* dalai.

Mind a két félnek megvannak bizonyítékai s ép azért terhes ily körülmények között annak a föladata, ki dűlőre akarja a kérdést juttatni.

Nagy buzgósággal fogtam hozzá a kutatáshoz azon reményben, hogy majd csak ráakadok valami adatra, mely fényt fog deríteni a homályba burkolt kérdésre. Fölkutattam Kisfaludy Sándor minden kéziratát, melyekhez csak hozzáférhettem: a Kisfaludy-társaság birtokában s az Akadémiában levőket s mindazokat, melyek Kisfaludy Á. Béla egyetemi tanár úr birtokában vannak, ki szives volt azokat nekem átengedni, a miért e helyen mondok neki köszönetet; de sajnálattal kell bevallanom, hogy semmi olyanra nem akadtam, a mi hivatva volna a kérdést végleg eldönteni.

Újat tehát e tekintetben nem igen adhatok s csak a már ismert kéziratokból és adatokból igyekszem megállapitani a Sándor és Róza közötti viszonyt, mely tehát csakis valószinű lehet, míg valamely véletlen biztos adatot nem juttat kezünkbe.

A mi értekezésemnek többi részét illeti, abban már van egy-két új dolog is.

Szólok azon szoros kapcsolatról, mely *A kesergő szerelem* és a *Két szerető szív története* között van, s míg Rényi Rezső megelégedett két rokon gondolat kimutatásával, addig én egész sereget soroltam föl, melyek kétségtelenné teszik, hogy a *Két szerető szív története* szorosan összefügg *A kesergő szerelem*-mel.

Legterjedelmesebb kétségkívül dolgozatomnak az a része, melyben Rousseau hatását mutatom ki, mit eddig még senki sem próbált meg.

A levélregény összeállítására nézve is más nézetet vallok, mint Toldy, ki lelkesedésében gyakran túlzott.

Talán szintén új dolog lesz a Szegedy Róza jellemének vázolása, melyet levelezése alapján kisérlettem meg; s igaz ugyan, hogy Szegedy Rózi ezen leveleit Toldy is ismerte, de nem olvasta el őket, legalább nem találom nyomát Toldy műveiben. Így majd jobban bevilágíthatunk a homályba, mely a Kisfaludy Sándor és Szegedy Róza közötti viszonyt födi, ha ismerjük a Róza és a Kisfaludy Sándor jellemét.*)

I.

Nagyon sok költői mű van, melyeket nem értünk át egészen, hacsak nem tudjuk a körülmenyeket s nem ismerjük az író lelkét, melyből fakadtak. Ilyen a *Két szerető szív története* is; Kisfaludy Sándornak Szegedy Rózával való viszonyát kell ismernünk, hogy megérthessük s méltányoljuk e levélregényt, mely ama viszony gyümölcse.

A költő maga megénekelte e viszonyt *Hattyúdalában*, leírta *Önéletrajzában*. E szerint Kisfaludy 1795 őszén ismerkedett meg Szegedy Rózival a badacsonyi szüreten s beleszeretett. «Három esztendeje — írja 1798 szeptember 21-én Gmundenből — hogy Magát Hajnalodon (Badacsony) láttam, hogy lettem, mint a miként a villám által világosság lészen.»**) Az 1795. év végén történt Kisfaludyval az a kellemetlen dolog, hogy öt társával együtt «lázasztás és ellenkezés» miatt a testőri karból egy garnizon regementhez tétetett át. A vád ez volt, a tulajdonképeni ok pedig az, hogy Splényi Mihálynak, a testőrsereg másodkapitányának durva és igazságtalan bánásmódját ki nem állhatván, folyamodtak a fő-udvarmester útján a királyhoz, hogy segítsen ezen a bajon. Az ügyet megvizsgálták, azonban a rövidebbet nem Splényi, hanem

*) Nem mulaszthatom el, hogy e helyen is ki ne fejezzem köszönetemet Gyulai Pál és Beöthy Zsolt uraknak, kedves tanáraimnak, kik e kérdésre figyelmemet ráfordítani s engem útbaigazításaikkal támogatni szivesek voltak.

**) *Két szerető sziv története.* Első levél. *Kisfaludy S. hátrahagyott munkái.* III. kötet.

Kisfaludyék húzták. A garnizon ezred, melyhez áttétettek, Milánóban és Cremonában állomásozott, oda kellett tehát Kisfaludyéknak menniök. A hadi tanács pár hónapra szabadságot engedett nekik, hogy ügyeiket elintézhessék s ezen idő alatt fordult meg Kisfaludy otthon, Zalában. Itt az a hír terjedt el, hogy Kisfaludy becstelen viselet miatt mozdíttatott el a testőrségtől, a mi mélyen sérté őt; de különösen az fájt szivének, hogy Szegedy Róza is meghidegült iránta.

Öntudatom tisztaságát
Leginkább az sértette,
Hogy egy nő, rég keblem lángja,
A hírt könnyen hihette.
Hattyúdal, X. 38.

Elkeseredve indult tehát el Kisfaludy Bécsből Milánóba 1796. márczius 6-án azon szándekkal, hogy a harczban elveszszen. De a szeretett nő képe mindenüvé követte őt, nem tudta felejteni s «írá *Himfy szerelmeit* déli ég s nép lángjával, hazája édes emlékivel elméjében és keblében, kivánati ostromában, égő sebbel lelkében». (*Hattyúdal* XII. 11.) Két esztendeig Kisfaludy annyira elszakadott hazájától, nemzetétől, rokonaitól, barátaitól, mint a ki más világra költözött. Végre Takács József barátjához intézvén hosszú elszakadása után első szózatját, hírt vett azokról, kik őtet érdeklék, hírt vettek felőle azok, a kiket ő érdeklett és ezek között az is, kit ő nem feledhetett és «1799 elején erőszakkal fakadott kebléből egy szózat a nem felejthetetthez». Ezt sűrű viszontlevelezés követte, melyet azután a katonaságtól bucsúvétel s végre házasság fejezett be.*)

Ime a Kisfaludy Sándor szerelmének története a saját leírása szerint. A költőnek szavaiban nem kételkedett senki, nem is volt rá ok s ép azért mindenki elfogadta azokat. Igy volt meggyőződve róla először Toldy is s csak mikor Kisfaludy Sándor vegyes leveleit rendezte, csak akkor változtatta meg addigi véleményét, s állott elő ama meglepő állítással, hogy «*Himfy* tervét Kisfaludyval Petrarca olvasása koncipiáltatta, s hogy ahhoz saját élményei sem mesét, sem hangulatot nem nyujtottak, mert neki eladdig nem volt szerencsétlen szerelme; Róza hasznos parthienak rég ki volt ugyan

*) *Kisfaludy Sándor Önéletrajza. Hátrahagyott munkái.* IV. kötet. 29. és 30. lap.

szemelve, de e tervben még édes kevés része volt szívének». Módosítani akarja Toldy Kisfaludy Sándornak azon nyilatkozatát is, mely szerint 1799 elején erőszakkal fakadt kebléből egy szózat ahhoz, kit szive feledni nem tudott. «Kisfaludy meg akart válni a katonaságtól — írja Toldy — és saját tűzhelyet alapitani, megkezdte tehát a levelezést s a levelezés folyamában, a mint jobban és jobban megismerte Rózát, ennek esze és szíve meggyujtotta benne a lángot s így lett valódi érzéssé az, a mi első leveleiben csinált volt.»[1])

De ezen meglepő állítását Toldy nem bizonyítja be kellőleg, mert felsorol ugyan egy sereg bizonyítékot a költőnek Pepi grófnővel való viszonya mellett, de bármilyen szenvedélyes volt is ez a szerelem, azt épen nem bizonyítja, hogy Szegedy Rózit csak hasznos parthienak szemelte ki Kisfaludy, s hogy Rózi a *Himfy*-dalokhoz sem tárgyat, sem tüzet, sem színeket nem nyujtott. Mert Kisfaludynak ez a szerelme az 1797. évre esik, mikor Klagenfurtban tartózkodott, holott a *Himfy*-dalokat már 1796-ban elkezdte írni Draguignanban, mint maga írja, ha nem fogadjuk is el azt, a mit a Kisfaludy kézirataiból Rényi igen elmésen bizonyít,[2]) hogy t. i. már Milánóban elkezdte azokat írni; szóval Kisfaludy megkezdette a *Himfy*-dalokat, még mielőtt Pepi grófnőt ismerte volna is. S vajjon abból, hogy egy olyan szenvedélyes s erősen érzéki természetű férfiú, mint Kisfaludy Sándor, később szerelemre gyúl egy nő iránt, következik-e, hogy előbbi ideálját, Rózit, nem szerette s csak hasznos parthienak szemelte ki? Az olyan szenvedélyes férfiú, mint a milyen Kisfaludy volt, könnyen lángra lobban s így könnyen megeshetett, hogy vére fölhevülése félre vezette őt, de csak egy időre tudta felejteni Rózáját s újra visszatért hozzá.

Úgyde Toldy azt is bizonyítgatja, hogy a Kisfaludy Sándor szerelme Szegedy Rózi iránt semmivel sem állott feljebb a fagypontnál. S vajjon milyen bizonyítékokkal? Kisfaludy Sándor *Naplójából* sorol föl egy csomó helyet. Ámde épen ezen *Naplóból* még több helyet lehet fölsorolni — a mint ezt meg is tette Kisfaludy Á. Béla[3]) — melyek az ellenkezőt bizonyítják t. i. hogy

---

[1]) *Kisfaludy Sándor vegyes leveleiről.* A Kisfal.-társ. Évl. Új f. X. kötet 200. és 201. lap.

[2]) *Rényi Rezső* i. műve 38. lap.

[3]) *A Himfy Múzsája.* Irta Kisfaludy A. Béla. Figyelő VIII. kötet 150. s k. l.

Kisfaludy Sándor már kezdetben szerette Rózit. S hozzá még, ha szemügyre veszszük a Toldy idézeteit, azt találjuk, hogy ezek nagy része semmit sem bizonyít a Toldy nézete mellett, sőt épen ellene. Mert azt hiszem, az ilyen helyek:

Rózi nevét sóhajtottam
S irám a bikk kérgére,
Az erdőt megtanítottam
S az egész tájt nevére;

vagy «Eleven képzelő erőm; a mikor szivem kivánja, mindeg Imrém és Rózi, a szép Rózi társaságába gondolhatom magam», vagy «O te és Rózi, mért nem vagytok itt?» vagy «Azt az egyet kérem a sorstól, hogy téged és Szegedy Rózit ismét lássam», vagy «Mennyét, poklát e szív benned (Rózában) fogja lelni» stb., nem azt bizonyítják, hogy Rózi csak hasznos parthienak volt kiszemelve s hogy az érzelem a fagyponton alúl maradt, hanem épen az ellenkezőt.

De számoljunk le a többi helylyel is!

«Ha Rózinak Julia tetszeni fog (a *Nouvelle Heloise*-ből), akkor (kivévén büszkeségét) felséges leány; ha nem, hát nem sokat tartok felőle.»

Ez mindenesetre súlyos bizonyíték volna így magában, kiszakítva a szövegből; de mindjárt utána áll ez is: «Lát'd, milyen könyv ez, ha egy Szegedy Rózinak csalhatatlan próbaköve lehet!»; ez egy kissé, azt hiszem, meggyöngíti a bizonyíték erejét.

De nem bánom, vegyük ezt a helyet eredeti ridegségében s csatoljuk hozzá ama másikat is, mely legerősebb bizonyítéka Toldynak: «Rózival lévén nehány alkalmatosságokban, hidd el, keresztül néztem szívén, lelkén és egész karakterén: szép és jó az, hanem nagyon alá van vetve neme közönséges gyengeségének.»

Nem tagadhatjuk el, hogy ezen a helyen, sőt az egész levélben, hidegen, gúnyosan szól Kisfaludy Sándor Róziról, de nem is akarjuk ezt eltagadni, inkább magyarázzuk ezt meg lélektani okokból.

Mikor Kisfaludy azon, reá nézve oly kellemetlen dolog után haza jött, Rózit meghidegültnek találta s ez nagyon fájt szívének, de sértette hiúságát is.

Ezen sértett hiúságnak lehet betudni, hogy eltávozása előtt megbántotta Rózit; talán szemére vetette hűtlenségét. Erre vonatkoznak a levélregényben Liza szavai: «S hogy te azután engem

Marconfán (Gógánfa) a mindennapi leányok számába aláztál, mégis nagyon fájt nekem» (*Két szerető sziv története* XX. levél) s a Kisfaludy szavai:

«Ne boszankodjál többet marconfai viseletemen, hej eléggé bűnhődtem már viseletemért. De mondd meg, kegyetlen szerettem, ki volt mégis annak oka? Valóban csak magad, ki kegyetlen büszkeséggel megveté szerelmemet.» (XXVI. levél.) Erre yonatkozik az is, a mit Skublics Imrének ir Kisfaludy 1796. április 9-én Trauburgból: «Szegedy Rózinak írjad meg, hogy én a külföldön is nagy tisztelője vagyok, ne nehezteljen reám, sőt inkább szánakodjék rajtam.»*) Kisfaludy sértett hiusága nyilatkozik a fönnebb említett két helyen is; mintegy erőt akar venni magán, hogy ő is hidegséggel viszonozza a Rózi hidegségét, hogy bebizonyítsa barátjának s általa Lizának is, hogy ha ő nem kellett neki, hát jó van, nem sokat vesztett vele, mert hisz Rózi is csak olyan közönséges leány, mint a többi. Ime a Kisfaludy hideg, gúnyos hangjának psychologiai magyarázata.

Ha tehát Petrarca olvasása koncipiáltatta is Kisfaludyval a *Himfy szerelmeit,* de ahhoz saját elményei mesét is, hangulatot is szolgáltathattak; s hogy Rózi csupán hasznos parthienak volt volna kiszemelve, épen nincs bebizonyítva, sőt inkább minden a mellett szól, hogy Kisfaludy Sándor már kezdetben szerette Rózit; ha Pepi grófnő iránti szenvedélye feledtetni is tudta egy időre kedvesét, de újra visszatért hozzá s így nem kell módositanunk a költőnek azon állítását sem, hogy «1799 elején erőszakkal fakadt ki kebeléből egy szózat ahhoz, kit szive feledni nem tudott».

Nem vág dolgozatom keretébe bővebben foglalkozni azzal a kérdéssel, vajjon csak Rózihoz írta-e Kisfaludy az egész *Kesergő szerelmet* vagy pedig, mint Gyulai Pál állítja, három elemből áll-e: az első a franczia nő iránti ábrándozás, a második a klagenfurti grófné iránti szenvedélyes szerelem, a harmadik Szegedy Rozália iránt támadt szerelme.**) Hogy a *Himfy-daloknak* nagy része a Pepi grófné iránti szenvedélyes szerelemből fakadt, az kétségtelen s lehet, hogy más nőhöz is írt dalokat, bár azt bebizonyítani nem

*) *Kisfaludy Sándor Naplója.* Kisfaludy-társ. Évl. Új foly. XVIII. kötet.

**) *A magyar irodalom története 1807—1848.* Dr. Gyulai Pál egyetemi előadásai után.

tudjuk. Később természetesen minden dalt átvitt Szegedy Rózira s így *A kesergő szerelemnek*, mint egésznek, múzsája Szegedy Rózi.

A *Himfy-daloknak* egy részét tehát máshoz írta Kisfaludy, e tekintetben igazat kell adnunk Toldynak; ez azonban még épen nem dönti meg azon állításunkat, hogy Kisfaludy már kezdetben szerette Rózit, még pedig nem mint hasznos parthiet, s hogy hozzá írta a legelső *Himfy-dalokat.*

S ezen nézet mai nap általánosabb is irodalmunkban egyrészt *Kisfaludy Sándornak Naplója* folytán, melyet *Kisfaludy Á. Bela* tett közzé, másrészt meg *Rényi Rezső* derék értekezése következtében, mely azért becses, mert a Kisfaludy Sándor kéziratos füzetei nyomán igyekszik megállapitani a valóságot. Ezen nézetet vallják értekezéseikben *Szécsen* gróf,[1]) *Heinrich Gusztáv,*[2]) *Szana Tamás*[3]) s még többen mások, így *Vass Bertalan,*[4]) *Heffler Konrád*[5]) stb. Mindezek Toldy régibb nézetén vannak több-kevesebb eltéréssel, de részletesen ismertetni véleményöket, túlhaladná dolgozatom keretét.

Még csak *Dengi Jánossal* akarok röviden foglalkozni, ki nem régiben írt értekezésében[6]) Toldy újabb nézete mellett harczol.

A Darnai-család birtokában levő okiratokkal, reverzálisokkal és nyugtatványokkal mutatja ki, hogy a Kisfaludy-család a Szegedy és Somogyi-familia iránt több rendbeli tartozással volt terhelve s ez volt az oka a feszült viszonynak, melyben a költőnek és nejének szülei éltek. Mindezt aláírjuk. De menjünk tovább. Egy helyen azt írja Dengi, «hogy Kisfaludy Sándor Rózáról csak Takácshoz írt leveleiben szól, kiről jól tudta, hogy a leánynak legbensőbb barátja s így neki mindent elmond és megmutat; ez ma már kétségtelen». Épen nem. Először is nemcsak Takácshoz intézett leveleiben szól

---

1) *Kisfaludy Sándor.* Irta Szécsen Antal gróf. A Kisf.-társ. Evl. Új foly. XVI. köt. 218—232. l.

2) *Kisfaludy Sándor kézirati Naplójának ismertetése.* Kisf.-társ. Evl. Új foly. XVIII. köt.

3) *A két Kisfaludy.* Irta Szana Tamás.

4) *A szonett és jelesebb művelői.* A székesfehérvári ciszt. r. főgymn. 1888—89-iki Értesítőjében.

5) *Kisfaludy S. költészete.* A rozsnyói kath. főgymn. 1880—81-iki Értesítőjében.

6) *A Kisfaludy-család.* Irta Dengi János. A lugosi róm. kath. főgymn. 1888—89-iki Értesítőjében. V. ö. a Philologiai Közlönyt XIV, 265. és 355. l.

Róziról Kisfaludy, mert hisz ott vannak a Skublics Imréhez irottak is, melyeknek majdnem mindegyikében szól Róziról; másodszor meg, ha csak azért emlegeti Rózát Kisfaludy Takácshoz intézett leveleiben, mert tudta, hogy ez mindent megmond, megmutat Rózinak, miért írta mégis tele ezen leveleket a Pepi grófné iránti szerelmével? Hisz Toldy épen ezen levelekből bizonyítja azt a nagy lángot, melylyel Kisfaludy a klagenfurti grófné iránt viseltetett. Ugyancsak megszerezte volna ily úton-módon a Rózi kezét Kisfaludy!

Ezután Dengi azt mondja, hogy atyja neki is, mint többi fiának szívére kötötte, hogy szegény leányt ne vegyen el, hanem hasznos házassággal segítsen magán, mert tőle alig várhat valamit. «E viszonyok — úgymond — védelmére kelnek Toldy ama egykori föltünő állításának, hogy Rózi a költő által hasznos és előnyös parthienak mindenesetre ki volt szemelve.»

Ezzel szemben én azt mondom: ha szomorú anyagi körülmények között volt is a Kisfaludy-család, ha az atya sokszor intette is fiát arra, hogy hasznos parthiet keressen, mondom, ha mindez áll is, csak akkor lesz érv az állítás mellett, ha elöbb bebizonyítják, hogy Kisfaludy Sándor ilyen prózai módon gondolkodott a házasság felől; mert ha nem ilyen prózai ember, akkor nem törődik az anyagi viszonyokkal, akkor szivére hallgat, nem apjára.*)

S épen az a bökkenő, hogy Kisfaludy Sándornak ezen prózai gondolkodása módját nem tudják bebizonyítani; az ellenkezőt meg igen könnyen bebizonyíthatjuk.

Nem is fektetek súlyt arra, a mit Kisfaludy maga ir a *Két szerető sziv történetében* (XXVI. levél): «Fel volt téve az, hogy vagy szeretetből, vagy sohasem házasodom», hanem csak arra hivatkozom, a mit Toldy hoz föl a Kisfaludy jellemzésére, nem gondolva arra, mennyire ellentétben fog majd ezzel állani az, a mit később állít. De halljuk magát Toldyt.**) «Kisfaludy a zalaegerszegi gyűlésen volt, midőn a magyar nyelvet kormánynyelvvé tevő rendelet kihirdettetett. Akkor felesége a többek között ezt írja férjének: «A jégzápor a sümegi és rendeki mezőnek egy részét jól megverte; a szöllőt gyengébben csapta meg. Minket mind a két helyen ta-

*) Hisz Kisfaludy Károlyt is intette a hasznos házasságra apja, s vajon hallgatott-e rá?

**) *Kisfaludy Sándor öneletrajza.* Hátrahagyott munkái. IV. köt. 35. l.

lált» ... Kisfaludy akkor nyomban ezt válaszolta: «Jegedet most fel sem veszem. Kenyerünk, borunk lesz talán, míg élünk. Én tenéked jobb hírt mondok, halljad és örvendj: a magyar nyelv törvény által kormánynyelvvé lett. Ezen szép nagy termésből legalább egy kéve az én munkám. Ezen kévére örömtelve ülök le és hogy én is a bibliával szóljak mint te, azt mondom: most már örömest meghalok, mert látják szemeim a jövendő nagy és erős magyar nemzetet.» Azt hiszem, az ilyen jellemű ember és prózai gondolkodásmód kizárják egymást.*)

De Dengi János hivatkozik Kisfaludy Sándornak azon levelére, melyet az 1800. jun. 28., tehát nemsokára házassága után írt Takácsnak, «ebben — úgymond Dengi — igen prózai és praktikus tanácsokat ad Kisfaludy Takácsnak a házasságra vonatkozólag».**) Dengi először is hibásan idéz, azután meg olyan valamit olvas ki, illetőleg bele a levélbe, a mi ott nem található. Kisfaludy ugyanis ebben a levélben azt tanácsolja Takácsnak, hogy csak maradjon Pesten s prókátoroskodjék, mert így jobban megélhet, de házasságról nincs benne egy szó sem. Hogy olvasta ki Dengi ebből azt, hogy Kisfaludy nagyon praktikusan gondolkodott a házasságról, nem tudom.

De most már foglaljuk össze a mondottakat s igyekezzünk kellő objektivitással megállapítani a Kisfaludy Sándor és Szegedy Rózi között lévő viszonyt.

Kisfaludy Sándor a badacsonyi szüreten ismerkedett meg Szegedy Rózival az 1795. év őszén s a művelt lelkű és kiváló szépségű hölgy nagyon megnyerte tetszését; udvarolni kezdett neki s úgy látszik, Rózi szíves volt irányában, legalább ez látszik a Kisfaludy szavaiból: «Mikor elválásunkkor Lovándon (Sümegen) ke-

*) Több adatot is hozhatnék föl, de erre nem lehet ily részletesen kiterjeszkednünk e helyen. Összes műveiből, leveleiből be lehet bizonyítani, hogy nem volt olyan gondolkozású ember, a ki a hasznos parthiet vadászta. Csak azon levelekre hivatkozom, melyeket az insurrectio alatt írt Szegedy Rózához, akkor már feleségéhez. (Hátrahagyott munkák IV. kötet.) Ezen levelek a dolog természeténél fogva igen bizalmas levelek, melyekben sokszor van szó gazdasági dolgokról is, a mennyiben a férj feleségétől tudakozódik a gazdaságról, utasításokat ad stb., tehát olyanok, hogy legkönynyebben elárulhatná magát Kisfaludynak a prózai gondolkodás módja, s mégis ezen levelekben nem találunk semmit, a mi Dengi állítását bizonyítaná.

**) M. T. A. levéltára. Magy. irod. Levelezések 220. l.

zeidet megcsókolván, kezeimet megszorítád». (*Két szerető szív története* XXVI. levél.) Viszony azonban még nem alakult köztük, a mint ez kiviláglik azon levélből, melyet Kisfaludy Skublicsnak írt 1796. márczius 8-án Wiener-Neustadtból:*) «Imre, iparkodjál barátodnak megszerezni ezt a természetemmel megegyező leányt; az én ismeretségem még igen új véle, újabb mintsem hogy valamit kezdhetnék».

Mikor azután Kisfaludy azon szomorú eset után hazajött, hidegnek találta a leányt. Hogy miért, nem nehéz eltalálni. Ide vonatkozik *A boldog szerelem* 4. és 5. dala :

Ti a sorsnak ostorai,
Jó hír s névnek férgei
Becsületnek gyilkosai, . .
Töpörödött boszorkányok,
Néktek most már fittyet hányok . . .

Kikre vonatkoznak e sorok, biztosan nem tudjuk; de valószinű az, a mit Kisfaludy Á. Béla még gyermekkorában hallott, hogy t. i. a Rózi nagynénjeire. Ezek észrevették a két fiatal szív egymáshoz való hajlandóságát s elárulták a Szegedy Rózi atyja előtt. «Atyám éles tekintete a mások nyelvétől segíttetvén a dologba hatott; ne átkozd rágalmazóidat, ha szeretsz; bocsáss meg nekik, mint én megbocsátottam s felejtsd el.» (*Két szerető szív története.* XX. levél.) S rágalmazták Kisfaludyt, hogy kicsapott testőr, hogy ilyen meg olyan ember, stb. a mint ez az életben rendesen történni szokott. Különben is Rózi egész környezete ellenezte e viszonyt s ezen Kisfaludyra nézve oly gyászos dolog után talán el is tiltották Rózit Sándortól. Ide vonatkoznak a *Két szerető sziv történetében* a Liza szavai: «Megrettentem, mert jól tudtam azt, hogy a szerelem, a ki más környülállásokban életemnek boldogságát fogná tenni, azon állapotban, melyben akkor valék, csak szerencsétlenné tenne. Mit volt tennem egyebet! kötelességem arra kéntett, hogy felejtsek, — ha lehetett volna.» (XV. levél.) A nemes gondolkozású leány tehát kötelességből tartózkodó volt Kisfaludy iránt; ez nagyon bántotta Kisfaludyt s elkeseredett kedélylyel indúlt el Olaszországba. De a Rózi képe mindenüvé vele ment. «Szívem teli vagyon véle. Őtet

*) *Kisfaludy S. Naplója.* Kisfaludy-társ. Evl. Új foly. XVIII. kötet 176. lap.

látom, hallom, érzem mindenben, mindenütt, mindenkor.»[1]) Néha, mikor büszkesége föltámad, hogy szerelmét visszautasította Rózi, még pedig, mint ő gondolta, azon dolog miatt, melyben teljesen ártatlan volt, hidegen, gúnyosan akar róla írni; de ezt csak magára erőlteti s újra visszatér szerelmi lángja. 1797-ben Klagenfurtban szenvedélyes szerelemre gyúl Pepi grófné iránt s ez egy időre feledésbe borítja Rózi emlékét; szenvedélyes természetének lehet ezt betudni, mint maga Kisfaludy írja: «Tüzes temperamentumom és indulatim némely intselkedő alkalmatosságokban gyengeségekre ragadtak.»[2]) E szenvedélye azonban, bármilyen erős volt is, úgyszólván csak a Pepi grófné közvetlen közelében tartott; miután elváltak, egyideig még dúlt ugyan benne a szerelmi láng, de csakhamar elhomályosúl a Pepi grófné képe[3]) s kiábrándulva Kisfaludy szíve mámorából, visszatér Rózihoz, az «el nem felejthetett»-hez s 1799 elején levéllel keresi őt fel, melyben bevallja szerelmét s határozott válaszát kéri. A válasz megérkezik s ezzel megindúl a két szerető között a levelezés, melynek folyamában kiderül, hogy ismeretségük első pillanatától fogva szerették egymást s csak az akkori mostoha körülmények választták el őket egymástól. A levelezést 1800-ban boldog házasság fejezi be.

Ezen levelekből állította össze Kisfaludy Sándor levélregényét: a *Két szerető szív történetét*. Hogy változtatott-e a leveleken s mennyiben, majd későbben fogjuk látni.

A mű meséje nagyon csekély, úgy hogy pár sorba összefoglalható. Bodorfi Imre a szerelem kínjaitól gyötörve levelet ír Meződy Lizának, melyben bevallja, hogy már három esztendeje szereti őt, de mivel Liza már egyszer úgyis kiadott rajta, nem kér töle szerelmet, csak barátságot. Imrének ezen levele elvész s így nem jut a Liza kezébe. Kétségbeesett levélben kérdi most Imre Lizától, vajjon megkapta-e a levelet vagy nem. Liza e kérdésre válaszolva, rövid levélben adja az Imre tudtára, hogy nem. Időközben Imre azon

[1]) *Kisfaludy Sándor Naplója.* Kisfaludy-társ. Évl. Új foly. XVIII. k. 176. lap.

[2]) *Kisfaludy Sándor Naplója.* Kisfaludy-társ. Évl. Új foly. XVIII. kötet. 263. lap.

[3]) Körülbelül egy esztendeig tartott e szerelem. Az 1797. év nov. 30-án kelt levelében még szenvedélylyel ír Kisfaludy Pepiről. A következő évről csak egy levelünk van 1798. decz. 20-áról. Ebben már nem szerepel Pepi grófné.

hírt hallja hazulról, hogy Liza Domboryval jegyben jár. E hirre minden reményét elvesztve megirja Lizának, hogy most már az ő életének nincs czélja s azért a harczban a halált fogja keresni. Erre Liza kijelenti, hogy a hír, mintha ő Domboryval jegyben járna, hamis s levelében női ügyességgel érezteti kegyét barátjával. De a heves és szenvedélyes Bodorfi nem értvén meg a mélyen gondolkozó leánynak kétes nyilatkozatait, arra kéri őt, hogy nyilatkozzék határozottan s «vagy emelje fel őt szerelmének egébe vagy taszítsa a mélység gyomrába». Liza, kinek időközben kezébe kerül a Bodorfi elveszett levele, most már nyilatkozik s bevallja, hogy egyedül csak Imrét szerette s szereti.

Ezzel a tulajdonképeni mese be van fejezve, Imre elérte czélját: Liza szerelmét, de azért tovább folyik közöttük a levelezés; mert Imre távol kedvesétől a háború veszélyeinek van kitéve, Lizának meg környezete előtt titkolnia kell szerelmét s csak levélben tárhatja föl szivét kedvese előtt. Leveleikben semmit sem titkolnak egymástól; minden gondolatjukat, minden érzelmüket közlik egymással, visszaemlékeznek az első találkozásra és sóvárogva várják azt a pillanatot, mely őket egymással egyesíti.

A mű meséje tehát — mint láthatjuk — egyszerű, szegény, de nem is ebben áll érdekessége, hanem lélektani festéseiben. Föltárul előttünk a szeretők lelki világa: belelátunk annak a magasztos gondolkozású leánynak szivébe, ki szerelmét képes feláldozni kötelességének; ki női ügyességgel tudja rejtegetni szerelmét hideg környezete előtt, mely őt megérteni nem tudja; mi megértjük őt, nem marad előttünk mese, mint környezői előtt. Méltányoljuk az Imre türelmetlenségét, kinek távol az imádottól háborúban kell résztvennie most, mikor három évi epedés után tudja, hogy a Liza szive csak érte ver; boldogságát csak a Lizától kapott levelek képezik s így értjük, ha a levelek elmaradása szilaj fájdalmat, bánatot, boszúságot, féltékenységet kelt szivében. Remény és levertség, őrült gyönyör és szilaj bánat, féktelen szerelem és féltékenység váltakoznak az Imre leveleiben, s mindez összeolvad egy hatalmas indulattá, mely lelkünket magával ragadja. S vele ellentétben a Liza leveleiben az odaadó női szerelem, mely csak remélni, megbocsátani s kedveseért remegni tud; a női szerelem gyöngédsége szembe van állítva a heves férfi szerelem erejével. Ez mindenesetre oly érdem, mely könnyen feledteti velünk a cselekvény szegénységét.

II.

Kisfaludy Sándor egy helyen ezt írja Naplójában az *Új Heloiz-ről:* «Két fiatal léleknek sympathiája, két szivnek ragadozó indulatja, égő szerelme, búja, bánatja, keserű kínjai, szomorú elszakadása; a szerelemnek ereje, hatalma, állandósága: mindezek és egyébb imádandó virtusok, botsánandó gyarlóságok, gyönyörű tébolyodások, ah Imre, mikép jelennek meg itten!»*)

S vajjon nem mondhatjuk-e el nagyrészt ugyanezt a *Két szerető szív történetéről* is?

Valóban, a ki e két művet tanulmányozza, nem tagadhatja el, hogy Kisfaludy művére befolyást gyakorolt az *Új Heloiz,* sőt azt hiszem, nem tévedek, ha azt állítom, hogy a *Két szerető szív története* mint irodalmi mű a Rousseau művének köszöni létét. Hogy milyen hatást gyakorolt az Új Heloiz Kisfaludy Sándorra, az kitűnik Naplójából, hol ezeket írja: «Nem szégyenlem megvallani, hogy ez az Új Heloiz úgy megtuda illetni engem, hogy szemeim keserűvel elegy édes könnyekben lábognak. Isten! nekem egy ilyen Júliát és én legottan meghalok a világnak és már idvezülök.»**) Föl is találta Júliáját s szivök érzelmeit a távolból levelekben közlék egymással. Vajjon, kérdem ezek után, mi adhatott impulzust Kisfaludynak arra, hogy regénynyé szőjje e leveleket, melyekben két szív szerelme meg volt örökítve, ha nem a *Lettres de deux Amants,* az *Új Heloiz?*

Ekkoriban úgyis nagyon divatosak voltak a levélregények az európai irodalomban.

A levélregény eredete Angolországban keresendő Richardson családregényeiben (*Pamela, Clarissa*), melyek levelekben voltak írva. Innen terjedt át a levélregény divata Francziaországba, Németországba s a többi nemzetek irodalmába is.

A levélszerkezetnek sok jó oldala mellett sok rossz oldala is van. Nem tagadhatjuk, hogy a lélek szenvedélyeit, indulatait festeni, fejlődéseiket motivumaikkal együtt vázolni sehol jobban nem lehet mint levelekben, melyek épen szubjektivitásuk folytán feltárják előttünk a szív minden érzeményét, legtitkosabb redőit is. De másrészt meg épen ez az alanyiság válhatik veszélyessé az íróra nézve,

---

*) Kisfaludy-társ. Évl. Új f. XVIII. kötet. 261. l.

**) I. m. 264. lap.

a mennyiben nagy alkalmat nyújt a reflexióra, kitérésekre s így az író a mese szálait könnyen összezavarhatja, eltévesztheti.

Beleesik ezen hibába Rousseau is, kinek semmit sem lehet annyira szemére vetni, mint azt, hogy műve telve van kitérésekkel, értekezésekkel, s mikor a szenvedélynek legjobban kellene lángolnia, mikor St. Preux kedvesétől távol van, negyven lapos leveleket ír a franczia színházról, a párisi társaságokról, a franczia és angol kertészetről és más ilyen dolgokról, melyekhez a szerelemnek semmi köze.

Kisfaludynál sem hibanélküli a szerkezet: az olvasóra sokszor zavarólag hat, hogy a két szerető levelei, melyek egymásnak megfelelnének, nagyon messze vannak egymástól, mit különösen akkor lehet észrevenni, mikor az egyik fél a másiknak levelében irottakat sorba veszi s felel rájuk. E különben csekélynek mondható szerkezeti hibától eltekintve mitsem vethetünk a Kisfaludy szemére Kitérések, hosszabb reflexiók nem terelik el figyelmünket a szív dolgaitól s a szeretők nem igen okoskodnak, hanem csak szivök legelrejtettebb szálait bontogatják egymás előtt; hisz — mint Imre (Kisfaludy Sándor) írja — «neki nincs feje, egész valósága csak egy nagy sziv, a szív pedig nem tud gondolni, csak érezni». *Két szerető szív története.* XVII. levél.

A levélszerkezetnek két formája van: az egyik, melyet *Richardson* alapított meg s melynek jellemző vonása, hogy több egyénnek leveleiből van összeszőve a levélregény; utánozta őt ebben Rousseau is, kinek *Új Heloiz*-ében nemcsak a két szerető, levelei vannak, hanem több ember: Wolmar, lord Bomston, Clair Júlia atyja stb. leveleiből van összeállítva a regény. A levélszerkezetnek másik formája az, melyet Goethe használt *Werther*-jében. Goethe ugyanis levelekben irta *Werther keserveit*, de a leveleket csak egy személy írja: Werther. Goethe ezzel erős központositást ér el s innen van, hogy nagyobb közvetlenséggel hatnak ránk a Werther levelei; mintha hozzánk volnának intézve azok a levelek, melyekben Werther előttünk mint jó barátai előtt föltárja szivét; szinte látjuk, mint nő szivében a láng, mely őt el fogja emészteni. A levélregénynek ez a formája tehát egyrészt előnyösebb, de másrészt meg könynyen abba a hibába esik az író, hogy egy személy ömlengései unalmasakká válnak.

Kisfaludy két személy leveleiből állítja össze a *Két szerető sziv történetét*, tehát Rousseaut követi, sőt még abban is utánozza őt, hogy át-át szövi a leveleket franczia és német költőkből vett vers-

sorokkal vagy versszakokkal; ez kedves szokása volt Rousseaunak, melyet nemcsak az *Új Heloizben* találhatunk föl, hanem egyéb más irataiban is.*)

De nemcsak a szerkezetből mutatható ki Rousseau hatása; a jellemeknek egy-egy vonása, a szenvedély rajza, egy-egy gondolat, valamely apróbb körülmény nem egyszer juttatja eszünkbe az *Új Heloizt;* mert igaz ugyan, hogy Kisfaludy Sándor eredeti levelekből állította össze levélregényét, de sokat változtatott rajtuk, mint ezt későbben fogjuk látni.

Ha úgy fölületesen olvassa el az ember az *Új Heloizt* és a *Két szerető szív történetét*, eszébe sem jut, hogy hasonlóságot keressen St. Preux és Imre, Júlia és Liza között. Hiszen Júlia atyja kényszerítésére lemond kedveséről, kit annyira szeret s hozzá megy az öreg Wolmarhoz; míg Meződy Liza szive «ez a századtól keresett és imádott szív valamennyit megveté és a sympathiának titkos ereje által vonszódván, egyedül Imreért ver három éven keresztül», s az atyafiak unszolásainak és testvéreinek nem áldozza fel élete boldogságát. St. Preux meg legyőzi azt a forró szerelmi lángot, mely szivét eltölti s képes kedvese házánál végignézni azt a családi boldogságot, melyet az mint Wolmar felesége élvez és képes arra, hogy nevelője legyen kedvese gyermekeinek. Nem úgy Imre, ki jun. 13-án ezt írja Lizájának: «Ha te másnak felesége lettél volna, hát én vagy megbolondultam volna vagy gazember — vagy — a magam megváltója lettem volna.»

Nagyon fölületesen itélne mégis, a ki ebben megnyugodnék; mert nem lehet ugyan tagadni, hogy Liza nem Júlia s Imre nem St. Preux, azonban ha mélyebben igyekszünk behatolni a jellemekbe, számos apró vonásra fogunk akadni az Imre és Liza jellemében, melyek St. Preuxre és Júliára emlékeztetnek.

Júlia legyőzi szíve indulatját, lemond St. Preuxről s hozzámegy az öreg Wolmarhoz, bár nem szereti; mert a kötelesség követeli: «Ainsi l'ordonne l'inflexible devoir.» *Nouv. Hel.* III. rész. 20. levél.**) S mi nyújtja a Liza jellemének megértéséhez a kulcsot, hogy bár szereti Imrét, mégsem fogadja el kezdetben szívét, ha nem a kötelességérzet? «Még most is, Imre, bármely igazán szeretlek, bármely mélyen érzem, hogy nálad nélkül nincs boldogság itt alatt

*) Schmidt Erich: Richardson, Rousseau und Gœthe. Jena 1875.

**) A kérlelhetetlen kötelesség szakaszt el bennünket egymástól.

számomra, — még most is, ha ugyanazon környülállásokban volnék — bár ez a szív meghasadna is, még most is kötelességemet követném.» *Két szerető szív története.* XVI. levél.

Júliának is, Lizának is kiváló jellemvonásai közé tartozik az erény tisztelete, szeretete, az erényességnek emlegetése.

Júliát már műve első részében is kiválóan erényesnek tünteti föl Rousseau ballépése daczára is; föllángolni kezdő szerelme ellenében a St. Preux erényeihez menekszik; és St. Preux szerelme — mint maga írja — épen Júliának erényein alapszik. «Cet amour est invincible comme le charme, qui l'a fait maitre; il est fondé sur la bas inébranlable du merite et des vertus.» *Nouv. Hel.* II. rész. 1. lev.[1])

Liza is azt tartja, hogy «virtus az ember boldogsága s nála nélkül semmi meg nem állhat a világon», ép azért tetszik neki leginkább Wolmárné mint feleség és anya. S Imre szerelme épúgy mint a St. Preuxé kedvesének virtusán alapul. «Forró szerelmem, a te szép virtusaidon épült tiszteletem tűrhetőkké fogják tenni hibáimat.» *Két szerető szív története.* XIV. levél.

Mind a ketten szeretik a magányt, az álmadozást, ámbár mind a ketten érzik, hogy veszélyes reájok nézve s mégis keresik, bár akaratlanúl. Júlia így ír barátnéjának: «La solitude m'est dangereuse précisément parce qu'elle m'est douce et que souvent cherche sans y songer.» *Nouv. Hel.* IV. 1. levél.[2])

Liza is nem egy helyen fejezi ki szeretetét a magány iránt. Örömtelen magánosságát nem cserélné el a legfényesebb társaságokkal sem, de azért érzi, hogy nem tesz az jót neki. «Miért is kellett ábrándozó melancholiámmal ezen magánosságba rejtőznöm.» *Két szerető szív története* XV. levél.

A magány szeretetéből fakad a csendes, nyugalmas falusi élet iránt való szeretetök, mert hisz csak itt gyönyörködhetnek a természet szépségeiben. Júlia gyűlöli a várost. «Tu connais mon aversion pour la ville» *Nouv. Hel.* IV. rész 1. levél.[3]) Ott a természet elrejti szépségeit az emberek szemei elől, falun, az erdők homályában magános szigeteken tárja ki elragadó bájait. «La nature fuit les

[1]) Ez a szerelem legyőzhetetlen, mint ama báj, a melyből fakadt; a belső értéken és erényeid alapján épült az.

[2]) A magány azért veszélyes reám nézve, mert édes nekem s gyakran akaratlanul is keresem azt.

[3]) Ismered ellenszenvemet a város iránt.

lieux fréquentes; c'est au sommet des montagnes, au fond des forêts; dans les iles désertes qu'elle étale ses charmes les plus touchants.» *Nouv. Hel.* IV. rész 11. lev.*)

Liza is jobban szereti a csendességet, a nyugalmat a természet anyakeblében minden gyönyörűségnél, «mert ott a világról, az emberekről és bolondságaikról elfelejtkezik.» A mezödi romántos remeteségben elandalogja napjait; «órákig elbolyong a kertben vagy a közellévő erdőben s gyönyörködik a vidék kellemeiben s dicsőíti a Teremtőt, a ki oly szépnek, oly felségesnek alkotta az ő világát.»

S ezt a vonást: a természetnek, magánynak, a falusi életnek szeretetét én különösen jellemző vonásnak tartom, ez rousseau-ias vonás. Rousseau különös elragadtatással viseltetik a természet iránt: a természet neki anyja, Istene, mindene. «Ha a fölkelő nap — írja emlékirataiban — áttöri a ködfátyolt, mely a földet borítja s a természet a maga ragyogó és csodálatos mivoltában föltárul előttem: azonnal eloszlik lelkemről is a köd, megtalálom hitemet, Istenemet.» Szereti a természetet a maga vadságában és nagyszerűségében; neki a szép vidékhez patakok, sziklák, sötét erdők, bérczek kellenek, meredek hegyi utak két oldalt tátongó örvénynyel, a mint ez hatalmas szenvedélyeinek legjobban megfelel; de szereti a magányt is s ép azért kedves előtte a csöndes, nyugodt falusi élet; szelid tájak, virágos mező, madárdal lelkét álmadozásba ringatják. Ezen vonásokat vitte bele Rousseau levélregényébe is.

S e tekintetben föllépése korszakalkotó, mert az ő koráig természetleirásoknak nem volt helyök a regényekben és Schmidt említi, hogy midőn Hermes egyik regényében pár sorban leírja a nap fölkeltét, mindjárt bocsánatot is kér olvasóitól és kritikusaitól, nehogy azt gondolják, hogy ő csak a szót akarja szaporítani.**) Rousseau *Új Heloiz*-ében már egész özönét találjuk a természet-leírásoknak, melyek ezután általánosakká lettek a regényekben ezen mű és a Goethe *Werther*-jének hatása alatt.

Az *Új Heloizben* valóban művészi a természetfestés. Az első részben, míg a két szerető szenvedélye teljes erejében lángol, vadregényes, nagyszerű, lelketrázó, szenvedélyes rajzait találjuk a ter-

*) A természet kerüli a népes utczákat; hegyek bérczein, erdők homályában, magános szigeteken tárja ki legelragadóbb bájait.

**) Erich Schmidt: Richardson, Rousseau und Goethe.

mészetnek.*) S mikor már szerelmi lángjok hűlni kezd, elhamvad a második részben, a falusi élet csöndes, szenvedélytelen, szelid képe tárul elénk.

Rousseau nagy természetszeretete, mely sokszor természetimádássá fajul, nagy hatást gyakorolt Kisfaludyra is.

Láttuk a Liza és Júlia jellemének bonczolgatásánál, mennyire uralkodik Lizán a természet, a magány, a falusi élet szeretete. De nemcsak ebben nyilvánul Rousseau hatása, hanem egyáltalában a természet fölfogásában, mely egészen rousseau-i. A két szerető lelkét a természet alkotta egymásnak, mely előttünk nem élettelen, hanem élő; Imre a «természet karjaira, szivére dül le, mikor a közelgő tavasz elé nyilni láttatik»; Liza a természet anyaölében akarja elfeledni a világot, az emberek bolondságait; a természet mindkettőjüknek anyja! «Ha megcsalsz, megcsalod mindkettőnk anyját, a nagy természetet.» S mikor Imre átkot mond arra, ki kettejük közül a szerelmet megszegi, így ír: «Jaj annak közülünk, átok szálljon azon szívre, mely ezen szót (szerelem) visszaveszi. Ezerszer jaj annak! Azt a természet okádja ki anyja kebeléből!»

Rousseau természetfestésének csak csekély nyomát találjuk a *Két szerető szív történeté*-ben; ennek oka abban rejlik, hogy a szenvedélyek heve uralkodik végig az egész regényen, mely kizárja a hosszasabb leírásokat: a szív érzelmeinek hullámzása, a háború veszélyei, a régi emlékek nagyon elfoglalják őket s ha itt-ott le is írják a vidéket, a tájat, csak rövid vonásokban teszik ezt.

A Júlia és Liza jellemében kimutattunk pár rokonvonást annak a bebizonyítására, hogy a Kisfaludy Sándor levélregényére befolyást gyakorolt Rousseau; próbáljuk meg most ugyanezt St. Preuxre s Imrére vonatkozólag is.

Hogy Imre és St. Preux hasonló jellemek volnának, nem

---

*) Szép példa rá az I. rész 23. levele: «Tantôt d'immenses rocher pendaient en ruines au-dessus de ma tête. Tantôt de hautes et bruyantes cascades m'inondaient de leur épais brouillard. Tantôt un torrent éternel ouvrait a mes côtés un abime dont les yeux n'osaient sonder la profondeur. Quelquefois je me perdais dans l'obscurité d'un bois touffu. Quelquefois en sortant d'un gouffre, une agréable prairie réjouissait tout a coup mes regards.» Kisfaludynak annyira tetszett e hely, hogy az egész levelet leírta magának. *Nyolczadrét lap Kisfaludy Á. Béla úr birtokában.* Valószinüleg több helyet is kiírt ő magának Rousseauból, melyek tetszettek neki, de ezekre nem birtam ráakadni.

mondhatjuk, de hogy Imrében mégis sok van St. Preuxből, azt szerelmi szenvedélyök rajza bizonyítja.

Mind St. Preuxnél, mind Imrénél szivök érzékenységén alapul a szerelem; ezen érzékenységből fakad minden boldogságuk s minden fájdalmuk; kétszeresen érzik a boldogságot, de kétszeresen a fájdalmat is, nem úgy mint más közönséges szív. «O Julie! que c'est un fatal présent du ciel qu'une âme sensible?» *Nouv. Hel.* I. rész. 26. levél,[1]) sóhajt föl St. Preux: s Imre. «De a hyænát keblemben meg nem fojthattam, mert mindegyre új és mindig több élelmet lelt az érzékeny szivemben és termékeny fantaziámban!» *Két szerető szív története.* 1. levél.

Imre és Liza teljesen értik egymást, mint St. Preux és Júlia, s legnagyobb boldogságuk a szíveik közt lévő édes összhang. «Quels charmes dans la douce union de deux âmes pures», írja St. Preux *Nouv. Hel.* I. rész 4. levél.[2]) S Imre: «A te szíved és az én szivem öszve, együtt mondják ezt, oly megegyező hangokban, mint egy melódiának hangjai, énekelve a harmóniától. Előbb hiszem, hogy a sphærák harmóniájában egy selyp hang eshetne mint szívünkben.» Imre és Liza lelke teljesen egy, épúgy mint a St. Preuxé és Júliáé. «Viens donc, âme de mon cœur, vie de ma vie, viens de te réunir à toi même», írja Júlia St. Preuxnek. *Nouv. Hel.* I. rész 54. levél.[3]) Imre meg így ír: «Liza, tedd szívedre kezedet, azután csapd azt az enyémbe — s ezen órától fogva mi ketten csak egy vagyunk.» *Két szerető szív története.* XIV. levél.

Midőn St. Preux elválik Júliától s messze töle él, akkor is szüntelen vele van lelke. Ha szomorú, hozzáfordul, hogy fájdalma enyhüljön; ha örül, siet vele megosztani örömét. Mindig vele van Júliája: «Voilà, ce qui m'est arrivé durant toute cette course.» *Nouv. Hel.* I. rész 23. levél,[4]) hisz ő csak test, melynek Júlia a lelke. «Chaque pas qui m'éloignait de vous, séparait mon corps de mon âme et me donnait un sentiment anticipé de la morte.» *Nouv. Hél.* I. rész 18. levél.[5]) Imre is csak a Liza képét látja min-

---

[1]) Ó Julia, van-e az égnek végzetesebb ajándéka, mint az érzékeny szív?!

[2]) Mennyi boldogság rejlik két tiszta szív egyesülésében!

[3]) Ó jőjj, lelkem lelke, életem élete, jőjj, egyesítsd magadat önmagaddal!

[4]) Velem jön ő ezen egész utamon.

[5]) Minden lépés, a mely eltávolított tőled, egyszersmind elszakította testemet lelkemtől s a halál érzetét költötte föl bennem.

denütt; ébren, alva vele van, őt érzi, és gondolja. «Én éjjel-nappal Magánál, Magával vagyok, mintha Maga volna a lélek és szív bennem, én csak a test.» *Két szerető szív története.* XIV. levél.

Mind St. Preux, mind Imre szerelmének forrása kedvesök szívében ered; a szív szerintök minden boldogságnak talpköve; a szív nem fogad el törvényeket, hanem maga szabja meg azokat, s azok előtt mindenkinek meg kell hajolnia, mert az igaz szerelem mindennél többet ér. «Ah! qu'est-ce que la vie d'une mère, la mienne, la vôtre, la sienne même, qu'est-ce que l'existence du monde entier, auprès sentiment délicieux qui nous missait?» *Nouv. Hel.* III. rész 3. levél.[1]) S a *Két szerető szív történetében:* «Mi egy világ balgatagainak javallása és dicsérete az igaz szerelem véghetetlen boldogságához képest?» XVI. levél.

A házasság szerintök a szívek szövetsége, ők tehát már házasfelek. St. Preux is, Imre is hitvesöknek szólítják kedvesöket. «O mon épouse, ô ma digne et chaste compagne! ô charme et bonheur de ma vie!» *Nouv. Hel.* I. rész 31. levél.[2]) S a *Két szerető szív történetében:* «Feleségem ő, én férje!» XXVI. levél és «Szeretett, tisztelt, imádott feleségem!» u. o.

Mind a ketten hiszik, hogy kedvesökkel egyesülnek, ha nem itt a földön, akkor az égben, a síron túl. «La vertu qui nous sépara sur la terre, nous unira dans le séjour éternel.» *Nouv. Hel.* VI. rész 42. levél.[3]) S Kisfaludynál: «Van egy jobb élet, hol a szerető, összhangzó szíveket semmi el nem választja.»

St. Preuxnek is, Imrének is emésztő láng a szerelem; oly tüzes az, hogy maguk is érzik: sok az egy emberi szívnek. «L'amour véritable est un feu dévorant qui port son ardeur dans les autres sentiments et les anime d'une vigueur nouvelle.» *Nouv. Hel.* I. rész 12. levél.[4]) Imre meg így ír: «Ha az epedő, önnön tüzében emésztödő, magát fájdalmával tápláló, bús szerelmet valaki emberi for-

---

[1]) Mi az anya élete, mi az én életem, mi magának Júliának élete, igen, mi ez az egész világ ahhoz a drága érzéshez képest, mely bennünket összefűz?!

[2]) Ó én feleségem, ó drága és tiszta hitvesem, éltem üdve és boldogsága!

[3]) Az erény, mely elválaszt e földön, egyesíteni fog bennünket a más világon.

[4]) Az igaz szerelem emésztő láng, mely a többi érzelmeknek is meleget kölcsönöz s azokat új erőre éleszti.

mába önteni és lerajzolni akarná, csak engem rajzolna le.» *Két szerető szív története.* XVII. levél.

Mindkettőjök szerelme enthuziazmussá, imádássá fokozódik; s ennek így kell lennie, mert mint Rousseau mondja: «Mikor a szenvedély elérte tetőpontját, tárgyában a megtestesült tökéletességet látja; bálványnyá teszi azt s fölemeli az égbe. Nem lát mást, mint megnyilatkozott eget, angyalokat, szentek erényeit, a menny gyönyöreit.» (Nouv. Hel. második előszó.) S csakugyan St. Preux ily nevekkel szólítja Juliát: «mon ange», «ange du ciel», «âme céleste», «divine»; a Júlia szobája előtte szentély, a legdrágább hely a világon; saját szíve szekrény, melyben Júlia honol. Imre meg így szólítja Lizáját: «imádott istennéje életemnek», «imádott Lizám, te egyetlen egy isteni»; Liza szíve a «mindenható sors, ki életét határozza» *(Két szerető szív története* XVIII. levél), «szívem és lelkem lábaidhoz borulnak, imádlak téged isteni»; az Imre szíve templom, melyben Liza a bálvány: «Gondolja magát vissza a hajdani vak pogány időkbe — írja Lizának — gondoljon magának egy templomot, abban egy bálványt és milliom térdre omlott imádkozó pogányt: Ezen bálvány te vagy, egyetlen egy isteni! a templom az én szívem és a millió imádó szívemnek milliom szerelmes érzeményi.» *Két szerető szív története.* VI. levél.

Több vonás mellőztével még csak egyre akarok rámutatni, mint a mely szintén jellemző St. Preux és Imre szerelmére s ez az, hogy mindkettőjük szerelmi rajza telve van erősen érzéki képekkel. Júliát látja álmában St. Preux s mikor kedvese arczképe előtte van, csókokkal borítja azt el s fantáziája olyan élénk, hogy azt hiszi, magát Juliát csókolja. «Ah cher amante, ne sens-tu pas ton charmant visage inondé des pleurs de l'amour et de la tristesse? ne sens-tu pas tes yeux, tes joues, ta bouche, ton sein pressés, comprimés, accablés de mes ardents baisers? ne tu sens-tu pas embraser tout entière du feu de mes lèvres brûlantes?» *Nouv. Hel.* II. rész 22. levél.*) Különösen ilyen Kisfaludy Sándornál a XVI. levél második része, melyben maga elé képzeli Lizáját, a mint alszik. «Varázsolj hozzája engem, te a szerencséseknek örömadója,

---

*) Ó imádandó kedvesem, nem érzed-e arczodon a szerelem és fájdalom könnyeit? Nem érzed-e, hogy szemeidet, arczodat, ajkadat, kebledet forró csókjaimmal halmozom el? Nem érzed-e, mint borítanak lángba forró csókjaim?

képzelő erő; ott, ott fekszik ő, a kegyes, a jó, a gyönyörű, az ő epedő édes tekintetével, a csendes melanchóliának bájoló vonásival... Szívem és lelkem lábaidhoz borulnak, imádlak téged isteni... Menny és föld, s ez, ez a dicső, felséges, ezen kimondhatatlan boldogság enyém?!»

Azt hiszem, eléggé látható ezekből, hogy a szenvedélyek rajzán is meglátszik Rousseau hatása. A bálványozásba, imádásba átmenő, emésztő szenvedély rajza, a szív kultusa, a XVIII. századnak e jellemző vonásai oda vezetnek bennünket a forráshoz, melyből fakadtak: Rousseau *Uj Heloizéhez*, az első regényhez, mely a szerelem szenvedélyének rajzát, a szív kultusát a regényekben divatossá tette.

Nem mellőzhetem el, hogy föl ne soroljak végül a *Két szerető szív történetéből* pár gondolatot, melyeket Rousseaunál is megtalálunk. Mert kétségtelen ugyan, hogy több ember fejében is megfoganhatik ugyanaz a gondolat, a nélkül, hogy egyik a másikat csak látta is vagy művét olvasta volna, s így csupán a gondolatok hasonlóságából nem lehet biztosan következtetni arra, hogy egyik mű hatott a másikra. De én nem is mint egyedüli bizonyítékokat óhajtom felsorolni ezen gondolatokat, melyeket mind a két műből kibögésztem, hanem csak mint erősítő adatokat most, mikor már a jellemekből, a szenvedélyek rajzából, a természet felfogásából kimutattam Rousseau hatását. Felsorolok e gondolatok kiséretében egy-két apróbb vonást is, melyeket én különösen jellemzőknek tartok, mert ezek adják meg a gondolatoknak azt a színt, azt az árnyalatot, mely legbiztosabb jele annak, hogy az egyik gondolat hatott a másikra.

Júliának is, Lizának is a legnagyobb vigyázattal kell írnia, hogy eltitkolják szívök szerelmét környezetök előtt, mely őket megérteni nem tudja.

«Tu sais bien, mon ami, que je ne puis t'écrire qu'à la dérobée et toujours en danger d'être surprise.» *Nouv. Hel.* I. rész 49. levél.*)

«Én mindennap örömest irnék, csak tudnám biztosan, hogy leveleink bátran járnak. De mindég attól tartok, hogy eltévelyednek.» *Két szerető sziv története.* XV. levél.

---

*) Jól tudod, kedvesem, hogy csak titokban irhatok neked s mindig attól kell tartanom, hogy meglepnek.

Júlia is, Liza is jól bánnak cselédeikkel, jobbágyaikkal, innen van, hogy ezek annyira szeretik úrnőiket. Mikor Júlia meghal, a cselédek fájdalma leírhatatlan, térdre borulva sírnak, zokognak holtteste mellett. S mikor Liza elrándul jószágaira, «az atyja idejebéli cselédek és jobbágyok csak úgy tolyonganak hozzá», hogy kezét csókolják.

Mind Imre, mind St. Preux extasisba esnek, ha egy-egy levelet kapnak kedvesöktől. St. Preuxnek keze remeg, mikor a legdrágább kincs: Júlia levele után nyúl; mintegy őrülten rohan lakására, hogy ott bontsa fel a levelet, hogy ott élvezze azt a kéjes gyönyört, mely majdnem megfosztja őt eszétől. Imre is tüzesen szalad a postára leveléért s mikor megkapja, «szinte kiugrik emberi hüvelyéből», Lizának minden levele «egy-egy Messiás» szívének s majdnem «megőrül gyönyörűségében», mikor azokat olvassa.

Leveleiket nem egyszer írják künn a szabad természetben mohos szikladarabon.

«J'ai pris tant de goût pour ce lieu sauvage; que j'y porte même de l'encre et du papier; et j'y écris maintenant cette lettre sur un quartier que les glaces ont détaché du rocher voisin.» *Nouv. Hel.* I. rész 26. levél.*)

«Itt irok én Magának zöld mohán fekve egy itt talált szikladarab asztalkán.» *Két szerető szív története.* XIII. levél.

Ugyanolyan szilaj fájdalommal dühöng Imre is, mint St. Preux, ha nem kap levelet kedvesétől; ha arra gondol, mily távol van tőle. St. Preuxt szilaj fájdalma szikláról-sziklára űzi s úgy «ordít, mint egy bőszült oroszlán». Imre meg, ha elgondolja szerencsétlenségét, «szeretné megragadni a világot, megrázni és hajdani zürzavarába ontani s kínzó fájdalmát úgy kivánná odaordítani, hogy az örökkévalóságon keresztülhasson», s «szívének fájdalmában úgy ordít, mint egy sebesített oroszlány».

Rousseaunak a könyv-olvasásról való nézete is, mintha visszhangot talált volna a *Két szerető szív történeté*-ben. Mint minden más munkájában, épúgy az *Új Heloizben* is kikel Rousseau a sok és haszontalan olvasás ellen; szerinte csak azon könyveket szabad olvasni, melyek megjavítanak bennünket s ép azért meg kell vál-

*) Annyira megtetszett nekem ez a vad vidék, hogy tintát és papirost hozok ide magammal s most is itt irom neked ezt a levelet egy szikladarabon.

toztatni olvasmányainkat. S Liza azt írja egy helyen, hogy ő nem engedné meg lányának a románok olvasását, «mert valamint a válogatott könyvek szükségesek a szív és lélek formálására, úgy a sok és számosabb könyv épen veszedelmes, megorvosolhatatlan méreg a fiatal szíveknek».

St. Preux összegyűjti kedvese leveleit, mert az ő szívök története regényt képez; ugyanezt teszi Imre is. S mint már e fejezet elején rámutattam, valószínűleg innen merítette Kisfaludy az eszmét: regényt állítani össze a maga és kedvese leveleiből.

Mikor St. Preuxt Párisban barátjai elcsábítják, St. Preux őszinte vallomást tesz Júliának, s Júlia megbocsát, nem haragszik meg érte, bár fáj szerető szívének. S Imre ugyancsak őszintén bevallja, hogy Nordenthal grófnéval és Linois kisasszonynyal volt viszonya; azoknál kereste élete boldogságát, de csakkamar belátta, hogy keserűen csalódott. S mit tesz Liza? megbocsát neki, söt megdicséri őszinteségeért.

St. Preux Júliával olyan tökéletesen van egyesülve a saját véleménye szerint, hogy ők ketten csak egy valóságot képeznek, épúgy, mint Imre Lizával.

«Jamais il ne forma d'union si parfaite; jamais il n'en forma de plus durable. Nos âmes trop bien confondues ne sauraient plus se séparer; et nous ne pouvons plus vivre éloignés l'un de l'autre que comme deux parties d'un même tout.» *Nouv. Hel.* II. rész 7. levél.*)

«Tehát valóságunk olyan egy, hogy egyik a másik nélkül csak félvalóság lehet, hogy a másik nélkül nem élhet, ha csak az életet úgy nem akarja hurczolni, mint egy fájdalmas terhet.» *Két szerető szív története.* XIX. levél.

Épen azért Júlia St. Preuxt így szólítja: «âme de mon cœur», «vie de ma vie»; Liza meg Imréjét így: «Úgy vagyon ó szíve szivemnek, lelke lelkemnek, lelke életemnek» stb.

St. Preux is, Imre is azt óhajtja, hogy bárcsak lelkük elegyülhetne kedvesök lelkével, hogy tökéletesen egyek lennének.

«Que, ne puis-je ici rassembler, toute mon âme, en toi seule

*) Még soha sem volt a világon ilyen tökéletes egyesülés. A mi lelkeink olyan tökéletesen átömöltek egymásba, hogy nem választhatók el többé egymástól s elválasztva csak mint egy egésznek két fele élhetünk.

et devenir à mon tour l'univers pour toi!» *Nouv. Hel.* I. rész, 23. levél.[1])

«Ó, ha az én lelkem a Maga lábaihoz ömölhetne s elegyülhetne, egyesülhetne, egy lehetne a Magáéval.» *Két szerető szív története.* VI. levél.

St. Preux szerint a világ két részre van osztva: az egyik rész, a hol Júliája van, a másik meg, a hol nincs. Ugyanígy van Imre is.

«Le monde n'est jamais divisé pour moi qu'en deux régions; celle où elle est, et celle où elle n'est pas.» *Nouv. Hel.* IV. rész, 6. levél.[2])

«Nékem egyik hely olyan (kínos), mint a másik, azt kivéve, a hol te vagy.» *Két szerető szív története.* XIV. levél.

A St. Preux és Júlia sorsa úgy össze van kötve, hogy ők csak egymással lehetnek boldogok vagy boldogtalanok; szintén így van Imre és Liza.

«Nos destinées sont a jamais unies et nous ne pouvons plus être heureux ou malheureux qu'ensemble.» *Nouv. Hel.* I. rész, 11. levél.[3])

«Úgy van édes barátném! csak szerelmed az, a mi engem egészen szerencsésé vagy szerencsétlenné tehet.» *Két szerető szív története.* XIX. levél.

A szerelem fájdalmaiban St. Preux is, Imre is édességet talál.

«C'est un des miracles de l'amour de nous faire trouver du plaisir à soufrir.» *Nouv. Hel.* II. rész, 16. levél.[4])

«A szerető szívnek fájdalmaiban mégis kimondhatatlan édesség vagyon.» *Két szerető szív története.* XIX. levél.

Ilyen hasonló gondolatok még ezek is:

«Vos feux, je l'avoue, ont soutenu l'épreuve de la possession, celle du temps, celle de l'absence et des peines de toute espèce.» *Nouv. Hel.* III. rész, 7. levél.[5])

---

[1]) O ha az én lelkem a tieddel elegyülhetne, egygyé lehetne

[2]) A világ számomra két részre van osztva: az egyik, a hol ő van a másik, a hol ő nincs.

[3]) Mi össze vagyunk egymással kötve s nem lehetünk boldogok vagy boldogtalanok csak egymással.

[4]) Valóságos csodája az a szerelemnek, hogy a fájdalomban is édességet talál.

[5]) A te szerelmed, szívesen beismerem, kiállotta a birtoknak, az időnek és a távollétnek próbáját és minden fájdalmat.

«A maga szerelme az időt és távollétet (a két legnehezebb próbát) szerencsésen kiállotta.» *Két szerető szív története*. XI. levél.

«Oui, mon ami, nous serons unis malgré notre éloignement, nous serons heureux dépit du sort.» *Nouv. Hel.* II. rész, 15. levél.*)

«Külön nyögvén kínja és fájdalmai alatt talán örökös különlétünknek, most se vagyunk szerencsétlenek. Még jól fog mehetni dolgunk.» *Két szerető szív története*. XXII. levél.

E felsorolt gondolatok legtöbbször nem egyeznek meg szórólszóra, de ez nem is szükséges, mert azért mindeniknek megvan az a színezete, mely Rousseaura vall s ha olvassuk őket, akaratlanúl is meg-megcsendül a fülünkben az *Új Heloiz* egy-egy hangja.

Még több gondolatot s apró körülményt felsorolhattam volna, de fölöslegesnek tartottam, az eddigiekből is eléggé látható, hogy Kisfaludy Sándorra hatást gyakorolt Rousseau.

Ezen hatás daczára is lényegesen különbözik a két mű egymástól: az *Új Heloiz* s a *Két szerető szív története*.

Két szív története mind a kettő, de egészen más a meseszövés, a megoldás, a felfogás, a háttér.

St. Preux és Júlia szeretik egymást, de soha sem lesznek egymáséi: a társadalmi állás elválasztja őket egymástól. Júlia Wolmar felesége lesz s boldog családi életet él; St. Preux pedig ott él velök mint Wolmarné gyermekeinek nevelője. Júlia egy alkalommal meghűti magát s meghal. A mese magában véve csekély, de telve van kitérésekkel, melyekben Rousseaunak a vallásra, társadalomra, erkölcsiségre vonatkozó nézetei, elvei vannak leírva, azok a nagy társadalmi és vallási problemák, melyek a XVIII. századot annyira foglalkoztatták. S ezen morális fejtegetések közé van mintegy beleszőve a két szív története. Az első részben a szív rajza oly élénk, olyan szenvedélyes, olyan életteljes, hogy magával ragad, de a többiben a fejtegetések már elnyomják a szívet. St. Preux értekezik az erényességről; Júlia, mikor kedvese párbaj előtt áll, a párbaj helytelen voltát fejtegeti; a nevelésről, a könyvolvasásról, a franczia színészetről, a vallásról, földmívelésről több lapra terjedő értekezést találunk Rousseau ezen művében s az elhamvadó szerelmi láng csak itt-ott tud előtörni. S ezt Rousseaunak czélja hozta magával; három czélt tűzött ugyanis Rousseau maga elé e regényé-

*) Igen, barátom, mi egyesülünk, bár el vagyunk egymástól választva, mi szerencsések leszünk sorsunk ellenére.

nél: először morális czélt, küzdeni a házasságra vonatkozó nagyon is szabados felfogás ellen s a házasság szentségét bizonyítani, másodszor nemzetgazdasági czélt és harmadszor vallási czélt.*)

Az *Új Heloiznek* tulajdonképen csak első része szerelmi regény, a többi értekezés; ép azért mondta Mendelssohn, hogy az *Új Heloizben* csak a kitérések jók s Rousseaunak el kellett volna hagynia a szerelmi részt és egy kötet értekezést kellett volna kiadnia.

Mindebből a *Két szerető szív történetében* semmi sincs.

A két szerető három esztendei félreértés után feltalálja egymást s boldogok lesznek; legalább azt engedi a regény sejtenünk, bár nincs befejezve. Kitérések nem igen fordulnak elő benne; nagy társadalmi kérdések, erkölcsi és vallási elvek fejtegetését sem találjuk sehol, csak a szív, a szenvedély rajza tölti be az egészet. Szerelmi regény az egész, mely a franczia háborúk idejében játszik ugyan, de azért minden időre szól, s nem egy kor képét állítja elénk, mint az *Új Heloiz*, melyben szinte elvész a szívek rajza, hanem csak két szív világát tárja föl előttünk: a női és férfi szív világát művészi ellentétben. S míg az *Új Heloizben* a szenvedély, mely az első részben olyan nagy lánggal ég, lassan-lassan elhamvad: addig Kisfaludynál folyton fokozódik a láng, mely mindent magába olvaszt s uralkodik az egész regényen végig.

De nem is szükséges több dolgot felsorolni, eléggé látható úgyis, hogy a *Két szerető szív története* merőben különbözik az *Új Heloiztől*, bár ez utóbbinak hatását eltagadni nem lehet. A főbb különbségekre is csak azért akartam az előbbiekben rámutatni, hogy kitűnjék, milyen önállólag járt el Kisfaludy azon hatás daczára is, melyet rá Rousseau gyakorolt.

III.

Az előbbi fejezetben Rousseau hatását igyekeztem kimutatni, ebben meg arról akarok szólni, milyen befolyást gyakorolt a német költészet a Kisfaludy Sándor levélregényére.

Hogy Kisfaludyra a német költészet is hatott, minden kétsegen fölül áll; a *Himfy szerelmeire* is, bár ezt Imre Sándor nem

---

*) Erich Schmidt: Richardson, Rousseau und Goethe.

igen akarja elismerni,*) de különösen a *Két szerető szív történetére*, a mint ezt Rényi Rezső a Kisfaludy jegyzeteiből mutatja ki.

S csakugyan, csak végig kell futnunk azokon a gonddal és csinnal leírt füzeteken, melyekben Kisfaludy Sándor azon gondolatokat irta le, melyek olvasmányaiban legjobban megragadták lelkét, hogy meggyőződjünk felőle, mennyire szerette Kisfaludy a német költészetet.**)

Lépten-nyomon német költővel találkozunk ezen füzetekben.

Rousseau hatása inkább a szerkezeten, a szenvedélyek rajzán és a természet fölfogásában nyilatkozik; mig ellenkezőleg a német költőktől csak gondolatokat vesz át Kisfaludy, melyek meglepően megegyeznek az eredetiekkel, legtöbbször szóról-szóra ugyanazok.

Rényi már kimutatott egy csomó gondolatot a *Két szerető szív történetéből*, én csak hárommal vagy négygyel találtam többet, de leírom őket mind, mert ebből vonhatjuk le következtetéseinket arra vonatkozólag, hogy mennyit változtatott Kisfaludy az eredeti leveleken s mennyiben folytak be e gondolatok a Kisfaludy stilusára.

De lássuk e gondolatokat!

«Épen most három esztendeje, hogy magát Hajnalodon láttam, hogy lettem, mint a miként a villám által világosság lészen, hogy legottan ugyanazon szempillanatban előbbi életemnek vége lett; hogy a maga tekintetei életem minden erejét, minden tehet-

---

*) Imre Sándor: Az olasz költészet hatása a magyarra. Budapesti Szemle XVI. kötet 1878.

**) Ezen kéziratos füzetek számát nem tudjuk. Rényi Rezső értekezésében fölhasználta az *elsőt*, mely Zlathényi Béla esztergomi papnöveldei tanár birtokában volt; az *ötödiket*, mely Véghely Dezső veszprémmegyei alispán, a *6.*, *7.* és *8.* füzetet, mely a költő unokaöcscse, Kisfaludy Á. Béla birtokában van. A *11.* füzet a Kisfaludy-társaság kézirattárában van; ezt még Rényi nem ismerte. Hogy a többi füzet hol lehet, nem tudjuk. Ezeket fölkutatni annak föladata lesz, ki Kisfaludy Sándor életét fogja megírni, mert ezek kapcsán könnyen megállapíthatni a Kisfaludy költői fejlődését. A 11. füzetben idézetek vannak, többnyire német költőktől; csak négy sor van *Himfy dalaiból:*

Ha egy kis kedv oda cseppen
Szívem égő sebjébe,
Tsak lobot vet s füstbe reppen
S ezer kín szúr helyébe.

Himfy.

Nem emlékszem rá, hogy e versszak valahol előfordulna *Himfy szerelmeiben.*

ségét és akaratját lelkemnek, minden gerjedelmét szivemnek magokhoz szívták; hogy maga engem mindenemtől megfosztott, midőn újra teremtett.» *Két szerető sziv története* 5. lap.

«Ich wurde nun erst, wie durch ein Licht Erhellung wird; umgab sie so, folgte ihr so, und im Augenblicke meines Werdens endete auch meine Selbstheit; ihre Blicke zogen meine Lebenskraft in sich, mein Können, mein Wollen. Sie nahm mir alles, indem sie mir alles gab.» *Weber* (6. füzet 5. lap).

«Három esztendeje, hogy maga éjt-nap szívemben uralkodik, hogy szívemnek minden ütése magáé.» *Két szerető szív története.* 5. lap.

«Hier in meinem Herzen wohnt er Tag und Nacht. Jeder Schlag meines Herzens trifft ihn.» *Cramer.* (7. füzet.)

«Igy élek egy valóság önnön erő és akarat nélkül, egy báb ide s tova vonatva, taszíttatva a balgatag fantáziáktól, magamnak kínjára, a világnak haszontalan! Valóban néha csodálnom kell ily felséges végre lett rendeltetésemet.» *Két szerető szív története.* 5. lap.

«Ein Ding ohne Selbstkraft automatisch gezogen und gestossen von albernen Fantasien, bin ich mit Seel' und Leib und muss zuweilen ernstlich verwundern über meine erhabene Bestimmung.» *Donamar.* (8. füzet 2. lap.)

«Kétségbeesés dühödik keblemben, melylyel semminemű vigasztalás ki nem tehet, mely ezen nyomorult földi életnek minden örömét merevén elemészti, mint a tavaszi fagy a fiatal virágzatot.» *Két szerető szív története.* 5. lap.

«Eine Verzweiflung, gegen welche keine andere Verzweiflung der Erde zu Gefühl und Sprache kommen und kein Trost bestehen kann; Verzweiflung, die jedes Glück und jede Freude des armseligen Erdenlebens so rein weg sengt, wie der May-Frost die jungen Blüthen.» *Cramer.* (7. füzet 8. lap.)

«Ó Liza, szeretem én Magát nemcsak a szerelem és barátságnak egész buzgóságával; szeretem én Magát minden gerjedelmével, minden lehelletével, minden erejével a bennem mozgó életnek.» *Két szerető szív története.* 6. lap.

«Ich liebe Sie nicht nur mit der vollen Wallung der Herzlichkeit und der schwärmenden Vergötterung. Ich liebe Sie mit allen Wallungen, allen Trieben, allen Sinnen, allen Pulsen des Lebens in mir.» *Donamar.* (8. füzet 3. lap.)

«Irva vagyon, hogy én itt meddőn, ridegen, magánosan a

szerelem gyógyíthatatlan mérgével megétetve, elveszve, tárgy nélkül, eredeti rendeltetését szívemnek, hogy midőn mást boldogítanék, magam is boldogulnék, örökké elhibázva.» *Két szerető szív története.* 6. lap.

«Unempfindlich, kalt, leblos schwamm ich in dem unermässlichen Raume meines Elements, deine Liebe gab mir Leben und Daseyn: Gefühl für dessen Wonne. Und nun willst du das arme betrogene Wesen hinausstossen in dieses Element zwecklos, vergiftet, ewig verloren für die ursprüngliche und einzige Bestimmung seines Seyns, glücklich zu seyn, indem es beglückt.» *Julius Soden.* (7. füzet 6. lap.)

«Irva vagyon, hogy érzeményeim rivására semmi ne feleljen ebben a roppant természetben; hogy magamon kivül, enmagamnak idegen éljek e szomorú, vad, sivatag, végtelen pusztában.» *Két szerető szív története.* 6. lap.

«Für den Schrey meines Gefühls ist kein Wiederhall in der Schöpfung und fremd und verlassen steh' ich mitten in der todten, freudlosen Wüste.» *Julius Soden.*

«Mint az árnyék, úgy állok itt most e mozgó világban: haszontalan nyujtom ki karjaimat, semmit meg nem foghatok. Csakhogy semmiségemet annál inkább érezzem, ragaszkodom néha egy álmodott valamihez, s ha egyszer egy érdemes gondolatot megragadhatok is és az hamar ismét elreppen, úgy nézek utána mint a gyermek; a kinek markában egy madár volt és elrepült.» *Két szerető szív története.* 12. lap.

«In dieser lebendigen Welt steh' ich nun wie ein Schatten, wie ein Luftbild. Strecke ich die matten Arme aus und kann nichts mehr greifen, noch halten. Nur um mein Nichts zu fühlen, schmiege ich mich minutenlang an ein geträumtes Etwas; und wenn ich einmal einen denkenswerthen Gedanken erhasche, und er mir dann so geschwind entschlüpft, seh' ich ihm nach wie ein Kind, dem ein Vogel aus der Hand fliegt.» *Donamar.* (8. füzet 2. lap.)

«Két lélek között, kiket a természet egymásnak alkotott, gyakran sok fekszik; annyi ember! a fél világ! fél emberélet, gyakran a koporsó s mindég legalább két test.» *Két szerető szív története.* 12. lap.

«Zwischen zwey Seelen, die sich einander die Arme öffnen, liegt oft sehr viel, viele Jahre, so viele Menschen, zuweilen ein Sarg, und allezeit zwey Körper.» *Graf Lismore.* (8. füzet 4. lap.)

«Vajha agyonsujtva volnának dühös, bolond szívemnek felzendült kivánati is! De megzabolázhatatlan szilajsággal ostromolnak ezek engemet.» *Két szerető szív története.* 12. lap.

«Schwiegen nur, wie mein Geist schweigt, auch die rebellischen Wünsche meines verrathenen Herzens! Aber mit unbezwinglicher Wildheit umstürmen sie mich.» *Donamar.* (8. füzet 2. lap.)

«Szakaszd ki magadból magadat és légy sorsodnak ellenére szerencsés szíved szerencsétlenségében.» *Két szerető szív története.* 13. lap.

«Reiss dich aus dir selbst heraus! und sey, deinem Schicksal zum Trotze, glücklich im Unglück.» *Cramer.* (8. füzet 14. lap.)

«De félre az észszel! az ész maga soha sem boldogíthat oly valóságot, a ki nem csupa lélek. Éreznünk és élnünk kell, és csak így lehetünk boldogok.» *Két szerető szív története.* 13. lap.

«Die Vernunft allein kann kein Wesen beglücken, das nicht lauter Vernunft ist. Wir wollen fühlen, geniessen und glücklich sein.» *Mendelssohn.*

«Menny és pokol! idvesség és kárhozat! itt érinti egymást határtok.» *Két szerető szív története.* 17. lap.

«Himmel und Hölle, Seeligkeit und Verdamniss, so berühren sich eure Enden.» *Julius Soden.* (7. füzet 6. lap.)

«Mert mi az emberélet szerelem nélkül? Festett tűz, mely se meleget, se világot nem ád.» *Két szerető szív története.* 29. lap.

«Menschenleben ohne Liebe ist wie ein gemaltes Feuer, umsonst forderst du Licht, forderst du Wärme von ihm.» *Weber.* (6. füzet 5. lap.)

«Egy velem mindenben megosztozó, okos, kellemes, valósággal élni, benne is élni, élni ezen valóság által; az ő élete az én boldogságom; az ő boldogsága az én életem; egygyé lehetni véle! hasonló módok által együtt azon egy czélra törekedni; akarni — nem akarni, tenni — nem tenni, minden hasonló, azon egy okból eredvén.» *Két szerető szív története.* 64. lap.

«Mit einem theilnehmenden, vernunftbegabten Wesen leben auch in ihm leben, leben durch dies Wesen; sein Leben mei Glück, seines Glückes Fortdauer mein Leben. Eins werden könn mit ihm! Ein Zweck, gleiche Mittel; Thun und Lassen, Woll und Nichtwollen aus ähnlichen, gleichen, denselben Ursachen e stehend.» *Weber* (6. füzet 3. lap.)

«A tökéletes boldogság már kezdete a halálnak.» *Két szerető szív története.* 77. lap.

«Von dir geliebt zu werden ist vollendete Glückseligkeit und diese Anfang des Todes.» *Fessler.* (8. füzet.)

Íme, mennyi gondolatot vett át Kisfaludy Sándor a német költőktől! Még pedig, mint látható, legtöbbször csak lefordítja s nem olvasztja át azokat lelke tüzében, hogy így mintegy sajátjai gyanánt tünnének fel.

Mintegy magától kinálkozik itt az alkalom, hogy ezek kapcsán a levélregény stilusáról szóljunk és arról, mennyit változtatott Kisfaludy az eredeti leveleken, melyekből levélregényét összeállította.

Toldy a *Két szerető szív történetét* valóban váltott levelek szerkesztményének tartotta, ezt kivált a Lizáéira értve.*) S ebben nincs okunk kételkedni, mert maga Kisfaludy Sándor is említi ezt *Önéletirásában,* meg *Hattyúdalában.* De legjobban bizonyítja ezt a Kisfaludy-társaság birtokában levő, négy, negyedrét levélből álló jegyzet, melynek czime: «Változtatni való nevek a levelekben.»**) Sorban megtaláljuk itt a *Két szerető szív történetében* előforduló költött neveket s mellettök a nekik megfelelő tulajdonképeni neveket. De hogy mennyiben hagyta meg Kisfaludy Sándor ez eredeti leveleket s mennyiben változtatott rajtuk, erről Toldy nem szól. Próbáljuk meg, talán sikerül valamit a már mondottakból megállapítanunk.

Hogy a saját levelein, melyek a levélregényben Imrének vannak tulajdonítva, változtatott Kisfaludy, az kétségtelen; hisz ha az első leveleket nézzük, alig van bennök pár sor, melyet a németből vett gondolatok között fel nem találnánk s ezekből összeállíthatjuk majdnem az egész első levelet. Már pedig azt csak nem tehetjük fel, hogy ilyen, német költők gondolataiból mozaikszerűleg összeállított levelet intézett Kisfaludy Szegedy Rózához, hogy bevallja neki szive érzelmeit, hogy nála keresse földi boldogságát. Az psychologice lehetetlen, hogy a sziv érzelmei ilyen mesterkélt módon nyerjenek kifejezést. Ezt a mesterkéltséget Toldy is észrevette, azért mondja a Kisfaludy Sándor vegyes leveleiről tartott értekezésében: «A mi a Himfy-dalokban valódi érzés — ma ugyan azt hivő va-

*) Hátrahagyott Munkák. Előszó.

**) Lásd a Függelékben 52. l.

gyok — a Kisfaludy első leveleiben csinált vôlt.» De Toldy ezt azon állításának bizonyítására hozza föl, hogy Rózi csak hasznos parthienak volt kiszemelve s hogy Kisfaludyban csak a levelezés folyamában gyujtotta meg a lángot a Róza esze és szive.

Én másképen vélekedem, mert egyrészt azt tartom, hogy Kisfaludy Sándor már kezdetben szerette Rózát s ezt igyekeztem is bebizonyítani; másrészt mert ismerjük azon kis füzeteket, melyeket Toldy még nem ismert s melyekből Kisfaludy különösen az első levelekben levő gondolatokat átvette. E mesterkéltséget tehát én annak tudom be, hogy Kisfaludy a szerkesztés alkalmával változtatott a leveleken, még pedig ilyen, német költőkből vett gondolatokkal, sőt valószinű, hogy a legelső, mely Gmundenben kelt 1798. szeptember 21„ s mely majdnem egészen német költők gondolataiból van összeszőve, nem is volt soha Rózához intézve, hanem csak későbben írta meg azt Kisfaludy, mikor levélregényét szerkesztette, a kompozició kedvéért. Hogy valami meséje is legyen a regénynek, e levél állítólag elvész, mint alul csillag alatt megjegyzi Kisfaludy: «Imrének ezen levele soha sem jött kézhez, a mássát ezen levélnek mindazonáltal vette Liza utóbb mégis, a mint ez tovább jobban meg fog világosodni.» Erre Imre elkeseredett levelet ír Lizának, melyben kérdőre vonja őt, megkapta-e az első levelet vagy nem. Ezt a másik levelet is csak később irta meg Kisfaludy s szőtte bele a levélregénybe. A két szerető levelezése valószínűleg csak azzal a negyedik levéllel indult meg, mely Ardingban kelt 1799. jan. 20., de a mely a kidolgozásnál már természetesen szintén átalakuláson ment keresztül, a mint ezt a német költőkből átvett gondolatok bizonyítják. Ez állításomat tények bizonyítják. Kisfaludy azt írja *Önéletrajzában*, hogy «kebeléből erőszakkal fakadott egy szózat a nem felejthetetthez *1799 elején*». Már pedig ez a negyedik levél az, mely 1799 elején kelt, míg az előbbi három 1798 végéről való, a legelső meg épen 1798. szept. 21-én kelt. Támogatja ez állításomat a *Hattyúdal* 13. éneke is, melynek czíme: «*Hadi életem 1799.*» Ebben elmondja Kisfaludy, «hogy vágyakozván hazája anyakeblébe, elhatározta: lemondani a katonaságról s hazatérni, nehogy idegenek között veszszen élete mint egy hang a pusztában. De mielőtt ezt megtenné, fölkeresi levelével Lizát, hogy megtudja, remélheti-e tőle boldogságát.

S megrohanám ostromolva
Igen vagy nem válaszért.
Ott is csak úgy, ha nem késő
S keze, szive szabad még.
Hattyúdal, 13. é. 22. és 23.

A harcz kitör, még mielőtt a válasz megérkeznék s csak az első ütközet előestéjén kapja meg Kisfaludy Sándor a Róza levelét. E szerint is 1799 elején kezdődött meg a levelezés. Érdekes az is, hogy Kisfaludy sehol sem tesz említést az elveszett levélről; már pedig meg kellett volna említenie, ha valóban úgy történt volna a dolog, mert ezen első levél elveszése provokálta a Kisfaludy második elkeseredett levelét; ennek pedig, mint mondom, semmi nyoma a *Hattyúdalban*, jóllehet még több levelet is fölsorol Kisfaludy ezen énekben.

A saját levelein tehát változtatott Kisfaludy a csinosítás, dísz tekintetéből, sőt új, költött leveleket is vett föl a kompoziczió kedvéért.

De mit tartsunk a Liza leveleiről?

Hogy ezek valóban a Szegedy Róza levelei, azon nem kételkedhetünk, mert Toldyval együtt én sem bátorkodom «Kisfaludynak azt a művészetet tulajdonítani, mely e női alakot, ennek saját nyilatkozatai alapvetése nélkül meg tudta volna teremteni». Az eredeti levelekre ugyan a legszorgosabb kutatás után sem tudtam ráakadni, de Szegedy Rózának 42 darab levele volt kezemben a Kisfaludy Á. Béla úr szívességéből, melyeket az «insurrectio» alatt írt férjének, mikor ez távol volt tőle, mint a nemesi fölkelő seregben «főstrázsamester», s ezen levelek nagy rokonságot tüntetnek fel a *Két szerető szív történetében* lévőkkel.

Ezen említettem levelek németül vannak irva s csak itt-ott van egy-egy magyar sor, hol gazdasági dologról van szó.*)

Nagy fáradságomba került átolvasnom az idő viszontagságaitól megviselt, megfakult, elmosódó, amúgy is nehezen olvasható

*) Kétféle papirosra vannak e levelek irva: egyik részök, a régebbiek, vékonyabb papirosra, a későbbiek már vastagabbra s ép azért ezen utóbbiak meglehetős állapotban vannak, míg az előbbiek el vannak rongyolva s az irás már nagyrészt megkopott, elmosódott. A megszólítás rendesen így van: *Geliebter Freund* vagy *Ewig und einzig Geliebter!* A levelek kelte legtöbbször nem vehető ki s csak a Sándor megfelelő leveleiből lehet kisütni, hogy körülbelül mikor irattak.

női kézvonásokat, melyek annak a szép kedélyű, mély gondolkozású nőnek, Szegedy Rózának lelkét tárják elénk. Beleönti ezekbe szivének minden érzelmét: vágyát, bánatát, örömét, szóval egész lelkét, hisz annyira szeretett férjének írja e sorokat, ki előtt nincs mit titkolnia. Most tíz esztendei házasság után is forró, odaadó szeretettel csügg férjén; minden leveléből kisugárzik szelíd, őszinte lelke, melynek egyedüli boldogsága, ha férje szereti őt; a vagyon hadd veszszen el, csak férje maradjon meg. «Csak te maradj meg nekem, akkor elég gazdag vagyok.» Mikor néha-néha panasz fakad ajkán, mindjárt bocsánatot kér férjétől. «Ne zavarjanak meg ezek a panaszok, hisz ezek csak az én szerető szivem aggodalmai, mely nélküled nem élhet és csak benned talál örömet és megelégedést.» Távol férjétől rokonai között kell tartózkodnia, a kik részéről sokat szenved, de némán tűri, hisz férjeért szenved. «A távollét kinjait csak az a gondolat édesítheti meg, hogy te érted szenvedek.» Olykor meg-megcsendül egy hang a *Két szerető szív történetéből* is: «Úgy élünk itt, mint egy kolostorban.» «Mostani helyzetemben könnyebben nélkülözhetem a társaságot, mint bármikor; ha nem beszélhetek arról, a mi az én lelkemet foglalja el, inkább hallgatok; legjobb, ha az ember önmagába zárja a fájdalmat; de nevetni, ha a sziv vérzik, az nehéz művészet.» És másutt: «Mi csak szeressük egymást s boldogok leszünk a sors és szerencsétlenség ellenére.» És több ilyen.

De ne szaporítsuk a szót! A mondottakból már levonhatjuk következtetéseinket. Először is, hogy Szegedy Rózi irta a *Két szerető szív történetében* a Liza leveleit s másodszor, hogy Kisfaludy a regény összeállításánál ezeken is változtatott. Toldy is fölemlíti, hogy «egy helyet a Kisfaludy kevésbbé gyengéd átdolgozó keze eredeti, nem keresett, hanem természetes leányiságából kivett», de nem mondja meg ezt a helyet s nem is bizonyítja állítását. Én azt állítom, hogy nem csak egy helyet változtatott meg Kisfaludy, hanem többet is: így a harmadik levelet, mely a *Két szerető szív történetében* Lizának van tulajdonítva, maga Kisfaludy irta a kompoziczió kedvéért, a mint ezt már följebb kimutattam, mert még ekkor el se kezdődött a két szerelmes levelezése. A többi leveleken is változtatott, még pedig azokon a helyeken, a hol a Szegedy Rózi vázoltam jelleméhez ujabb vonásokat csatol a Rousseau hatása alatt, így a természet felfogását, az erényességnek magasztaló em-

legetését és több más apróbb vonást, melyeknek Szegedy Róza előbb ismertetett leveleiben semmi nyomuk.

Sőt még tovább megyek.

A *Két szerető szív történetében* a stilus egyöntetű s ez a körülmény azt a gondolatot érlelte meg bennem, hogy Szegedy Rózi németül irta a levélregényben lévő leveleket is s Kisfaludy, mikor levélregényét szerkesztette, leforditotta azokat, mert javítgatásokkal, közbetoldásokkal nem lehet ily egyöntetű stilust teremteni. Más bizonyitékot nem hozhatok föl; de támogatja ezen talán merésznek tetsző állításomat az is, hogy Szegedy Rózának mind a 42 levele, melyeket ismerünk, németül van irva, jóllehet a Kisfaludy Sándor megfelelő leveleinek egy része magyar. Különben is gondoljunk csak arra, hogy abban a korban különösen túl a Dunán a nők el voltak németesedve, mivel nevelésök, olvasmányaik folytán megszokták a német szót, s így történt, hogy a míveltebb társalgás hangja is német volt s levelezéseiket is német nyelven folytatták. Sőt még Kisfaludy Sándor, a magyar író is németül levelezett nemcsak hitvesével, hanem testvérével, Kisfaludy Károlylyal is.

A levélregény stilusáról is kell még valamit mondanunk, mert ez a legnagyobb mértékben megérdemli figyelmünket. Toldy a legnagyobb dicséretekkel halmozza el e regény stilusát, «mely Kisfaludyt úgy tünteti föl, mint a költői próza mesterét, Kazinczy és Kármán méltó és szerencsés vetélytársát».

Természetes dolog, hogy nem szabad szem elől téveszteni a kort, melyben a mű készült, ha kellőleg méltányolni akarjuk a mű stilusát.

A XVIII. század végén vagy a XIX. elején készült e mű, mikor nyelvünk mostoha bánásmódban részesült, a közigazgatásból, törvénykezésből, iskolából, a felsőbb és a középrangúak köréből is száműzve volt s a latin, német, franczia nyelv foglalta el helyét. Nem csuda hát, ha parlagon maradt nyelvünk. Mikor azután a jelen század elején megindult az a messzeható mozgalom: a magyar renaissance, első sorban a nyelvet kellett átalakítani, mely a költői előadásra alkalmatlan volt, s kitör a nyelvújítási harcz az orthologusok és neologusok között.

Kisfaludy nem csatlakozott az újítókhoz s egy ismeretlen, ki Kisfaludy *Hunyady Jánosát* birálta, örvendve jegyzi meg: «Ezer meg ezer hálát adok a magyarok Istenének, nyelvünk angyalának és *Hunyady János* érdemes szerzőjének, hogy e felséges munkában

nem találtam szavakat, melyek a Mondolatba illenének.»*) S csakugyan a *Két szerető sziv történetében* sem találunk ilyeneket, de idegen szó sok van benne, különösen latin, mely jellemzi azon kort. Így praktika, originál, romántos, spekulálni, karakter, elementom, epocha, sympathia, theatrom, talentom, sphæra, principium, regula, virtus, óbester, strázsa stb.

A levélregény nyelve kiválóan magyaros, csak kevés helyen fordul elő benne germanizmus és latinizmus. Germanizmust különösen azokon a helyeken találunk, hol német költőkből vesz át Kisfaludy gondolatokat, így: «Három esztendeje, hogy így élek, egy valóság, önnön erő és akarat nélkül, egy báb, magamnak kinjára, a világnak haszontalan», vagy «Szívemnek minden ütése (Schlag) magáé»; kiloptam magamat; regementünk stábja most Freisingenben fekszik; nincs ez egy kissé gúnyolva; magam interessálni magáért» stb. Itt-ott előfordul egy-egy latinos szószerkezet is, mi az akkori latin világban általános volt, pl. «azt véltem, hogy egy kis kosár gyümölcs fogna lenni», «azt irák nékem Ordányból, hogy maga Domboryval jegyben járna», «érzém akkor, hogy a szerelem fogna életem legfontosabb története lenni», «könyörögtem néki, hogy nékem mindent megirna» stb.

A mi nyelvtani különösséget találunk nála, az koráé vagy a vidéké, mivel akkor még nem állapodott meg az irodalmi nyelv; ilyen az -ód, -őd-féle szenvedőnek használata, mely abban a korban általános volt s melyet a *Debreczeni Grammatika* szentesített, ilyenek: balszárnyunk visszanyomódott; teremtődnék; iródott volna; fosztódom stb. Ilyen az is, hogy a számnevek után többes számot használ, mint: néhány esztendőkig; nyolcz napokig; minden esetekben és alkalmatosságokban stb. Ilyen a határozatlan igealak használata a határozott helyett, így: megtámadánk az ellenséget; sohasem látnánk egymást; vagy megfordítva: neheztelem, nem tudom, hogyan kezdjem ezen levelekre felelni.**) Ide vonhatjuk azt is, hogy a birtokszót a birtokossal megegyezteti számban,

---

*) Kézirat a Kisfaludy-társaság birtokában. Talán Kulcsár irta (?)

**) Érdekes, hogy *Himfynek* egy ismeretlen rostálója ezen kifejezéseket megrója és germanizmusoknak bélyegzi. Kisfaludy ez ellen védelmezi magát s hivatkozik arra, hogy az ő vidékén ezt széltében használják. Mind a kettő kézirat a Kisfaludy-társaság birtokában, czímök: «Nyelvészeti észrevételek Kisfaludy regéire s felelet ugyanerre». De ez utóbbi csak töredék.

így: a szerető szíveknek örök csúfjokra, ijedelmekre; férfiaknak mondások.*)

Előfordul nála a képzőhalmozás és a hosszú kötőszók közül is egy-egy, melyek néhol nehézkessé teszik előadását, így: türedelem; percenet; önnöngyilkosság; tétemény; következendőképpen; minekutánna. Mind a mellett előadása meglehetősen folyamatos, csak itt-ott nehézkes egy kicsit, főleg a hol németből vesz át gondolatokat, így: «Valóban csudálnom kell ily felséges végre lett teremtetésemet, felséges rendeltetésemet»; «egy velem mindenben osztozó okos, kellemes valósággal élni, benne is élni, élni ezen valóság által; az ő élete az én boldogságom; az ő boldogsága az én életem; egygyé lehetni vélc, hasonló módok által együtt azonegy czélra törekedni, akarni, nem akarni, tenni, nem tenni, minden hasonló, azonegy okból eredvén»; vagy mikor sok jelzőt halmoz egymásra, mi nála sokszor kakophoniával van összekötve, pl. «a leghívebb, legfenjebb, legerősebb, legszentebb szerelemnek határán éreztem magamat» stb.

Az indulatok hevét, a fájdalom nagyságát oly erővel festi, hogy szinte magával ragad; néha azonban túloz a finomság rovására, pl. imígy kámpulom magamat; mintha pofon csapna; az ember a remény pórázzán rángódik; a gondolatok agyamat szinte kitúrják és a temérdek érzemények mellemet szinte kilökik; szívem csikorog fájdalmában stb. A szendedélyek lüktetését igen jól kifejezi azzal a rövid mondatokból álló szaggatott stilussal, melyet Rousseautól tanult.

A nyelv teljes mértékben rendelkezésére áll, ismeri azt egész szókincsében, sőt fejleszti magyaros szólásmódokkal, fordulatokkal, melyeket a néptől les el, pl. kedvem duzzant; hozzám vont; esző-

*) Főképen ez ellen tiltakozott Veszprém vármegye 1807-ben, midőn a Haza elébe terjesztette *Észrevételeit a Magyar Nyelvnek a polgári Igazgatásra és törvénykezésre való alkalmaztatásáról*, a melyben így szól: Igen tetemesen sérti nyelvünket az is, hogy némely mai felesleg okoskodó Nyelvtudósaink szavainknak ezen természeti összeigazítását: a dolgok folytatása, Magyarok törvényei, ma már így kezdik tenni: a dolgok folytatások, Magyarok törvényeik, melyeket minden igaz magyar első hallásra is igen erőltetett szólásoknak talál. Az ilyen Magyarjaink tehát ezeket is: a Magyarok lova, a Németek tehene, a Tótok ökre, így teszik ki az ő regulájok szerint: a Magyarok lovak, a Németek tehenek, a tótok ökrök. Ime így tiltakozik az élő nyelvérzék azon szabályok ellen, melyeket Révai a régiség alapján fejtett ki. *Bánóczi*. Révai élete és munkái.

ket vesztem; egy két látogatót vigyek véghez; beleszakadok a panaszokba stb.

Szóval Kisfaludy Sándor ezen levélregényében kiváló prózaírónak mutatkozik, ki nem idegen szépségekkel gazdagítja a nyelvet, mint Kazinczy, hanem magából a magyar nyelvből fejt ki minden szépséget.

Kár, hogy e mű nem jelent meg nyomtatásban s így a széppróza fejlődésére semmi befolyást sem gyakorolt.

IV.

A két szerető szív történetében szerelmének történetét írta meg Kisfaludy Sándor s ugyanez van megírva a *Himfy szerelmeiben* is, ép azért azt hiszem, nem lesz érdektelen megvizsgálni, hogy milyen kapcsolat van e két mű között.

Hogy szoros kapcsolat van közöttük, bizonyítja a sok eszme, kép, hasonlat, kifejezés, melyek mind a két műben megvannak.

Toldy a levélregénynek és *A kesergő szerelemnek* egymáshoz való viszonyát úgy fogja fel, hogy «Kisfaludy egy nagyobb és összefüggő műben akarta megörökíteni szíve történetét, mikor az oly boldogító kifejlést nyert, mert a dalok csak egyes képecskéi voltak fájdalmas életének. Mit csinált tehát? Szívének története mint kész regény feküdt előtte a saját és kedvese leveleiben. Ezeket állította tehát össze egy levélregényben. Később azután ezzel a tervvel felhagyott s egy másik váltotta fel: dalaiból és énekeiből alakítani egy egészet s így a levélregényt dalregénynyel helyettesíteni».*) S ebből azt következteti Toldy, hogy a levélregény 1799-ben vagy 1800-ban készült, mivel előbb megvolt *A kesergő szerelemnél*, mely 1801-ben jelent meg először.

Ez a Toldy föltevése, mely igen tetszetős és szívesen elfogadnók, ha nem volna adatunk, mely az ellenkezőt bizonyítja. Ez az adat pedig Kisfaludy Sándornak egy levele, mely *1798. decz. 20 án* kelt Breitenben Bavâriában s melyben Kisfaludy azt írja Takácsnak, hogy «a *Himfy*» első része *A kesergő szerelem*, mely 200 dalokból és 20 énekből áll, már egészen készen vagyon.**)

---

*) *Kisfaludy S. hátrahagyott munkái* III. k. XI. l.

**) Magyar irodalmi levelezések. M. T. A. levéltára 220. sz. Ez még eddig ismeretlen adat.

A kesergő szerelem tehát egészen készen volt, mielőtt Kisfaludy szive története oly boldogító kifejlést nyert volna, sőt még mielőtt Kisfaludy megirta volna Szegedy Rózinak azt a levelet, melylyel a két szerető levelezése és így a Kisfaludy Sándor szavai szerint «szerelmük epochája» (*Két szerető szív története*) megkezdődött. És így elesik a Toldy egész véleménye s kétségtelenné válik, hogy a levélregény későbben készült *A kesergő szerelemnél*, de hogy mikor, még megközelítőleg se tudjuk meghatározni, csak annyi bizonyos, hogy 1799 után.

Rényi Rezső is ezt bizonyítgatja irodalomtörténeti tanulmányában, de ő egészen helytelenül Toldynak tulajdonítja e véleményt, hogy t. i. a levélregény későbbi keltü.*) Honnan vette ezt Rényi, nem értem. Hivatkozik ugyan a *Hátrahagyott munkák* 3. kötet Előszó XI. lapra, de ott épen az ellenkező van, hogy t. i. *A kesergő szerelem* későbben készült. S hozzájárul még, hogy Rényi bizonyítása sántikál is, mert ő azzal bizonyít, hogy a dalok egy része már megvolt, mikor a levelezés kezdődött; ebből pedig — azt hiszem — még nem következik, hogy *A kesergő szerelem*, mint egész, előbb készült a levélregénynél.

Különben elég az hozzá, hogy *A kesergő szerelem* előbb készült, mint a *Két szerető szív története*; de azért, hogy a kettő között szoros kapcsolat van, nem tagadható s ezt semmivel sem bizonyíthatjuk jobban, mint ha felsoroljuk azon eszméket, képeket, melyek mind a két műben előfordulnak s legtöbbször valamely német költőből vett gondolat visszhangjai.

Vegyük például *A kesergő szerelem* 28. dalát:

... Attól távol estem,
A ki lelke testemnek,
Te vagy lelke tetememnek,
Csak általad élhetek...

Vajjon nem ugyanaz a gondolat van-e a *Két szerető szív történetében* is: «Én éjjel-nappal Magánál, Magával vagyok: mintha Maga volna a lélek és szív bennem, — én csak a test». S mind a kettő Rousseau ezen gondolatának visszhangja: «Chaque pas qui m'éloignait de vous séparait mon corps de mon âme». *Nouv. Hel.* I. rész 18. levél. Vagy *A kesergő szerelem* 55. dala:

---

*) Petrarca és Kisfaludy Sándor. 65. lap.

Ha mindennek felosztását
A különbség szerezi,
Az egész nagy teremtést hát
Szivem ekként felezi:
Egyik része, melyben ő van
S ebben vagyon minden kincs,
Mi csak lehet száz világban,
Másik része, hol ő nincs;
Ez unalmas és szomorú,
Minden nyomban halavány bú,
Csömör, méreg s átok van:
S én itt élek pokolban.

nem annak az eszmének kiszinezése, kibővítése-e, melyet a *Két szerető szív történetében* olvasunk a 14. levében: «Nékem egyik hely olyan (t. i. kínos), mint a másik a világban, azt kivéve, a hol te vagy» s melyet Kisfaludy szintén Rousseautól vett: «Le monde n'est jamais divisé pour moi qu'en deux régions, celle où elle est et celle où elle n'est pas. La première s'étend quand je m'éloigne, elle est à présent bornée murs de sa chambre. Hélas! ce lieu seul est habite; tout le reste de l'univers est vide». *Nouv. Hel.* IV. rész 6. levél.*)

A kesergő szerelem XI. énekének 2. strophája:

Lehetnék bár egy oly virág,
Melyre ott szép lába hág;
Virág, melyet szép lába nyom,
S úgy lehetne meghalnom.

rokon a *Két szerető szív történetében* levő gondolattal (62. lap): «Boldog a fűszál, melyet szép lábaid tapodnak! jobb szeretnék imily fűszál lenni, mint ura egy világnak», mely hely Petrarcát juttatja eszünkbe:

Boldog virágok, vidám kis füvek,
Miken Madonnám oly gyakorta bolygott.

---

*) A világ számomra két részre van osztva: az egyik, a hol ő van; a másik, a hol ő nincs. Az első rész azonnal kiterjed, a mint én eltávozom s minél közelebb megyek hozzá, annál kisebb lesz, mint az olyan hely, melyet sohasem lehet elérni. A Júlia szobáinak falai határolják azt most. Egyedül csak az népes; a többi rész, az egész mindenség üres, elhagyott.

O part, mely hallod, mint szól, mint cseveg,
Mely lábai nyomát is egyre hordod.
Petr. CXI.*)

A kesergő szerelem 134. dala:

Szivem kinja kedves nékem,
Szeretem én kinomat;
Ez teszi csak üdvességem,
S minden boldogságomat.
Nevetsz, látom hidegebb vér
Es gúnyolod eszemet?
Mert jegedhez a tüz nem fér,
Mely égeti keblemet.
S mégis igaz: őt szeretvén,
Kinomat is kedvelem én:
Mert a kinom hiszen ő,
Az imádott öldöklő...

megegyezik ezzel a helylyel: «Az igazán szerető szívnek fájdalmaiban mégis kimondhatatlan édesség vagyon, melyet a csendes, kemény, délczeg szív nem ismer». *Két szerető szív története.* Ugyanezen gondolatot megtaláljuk Rousseaunál is: «C'est un des miracles de l'amour de nous faire trouver du plaisir à soufrir.» *Nouv. Hel.* II. rész 16. levél s Petrarcánál:

Szivem e két kín közt csak egyet érez:
Hogy folyton lángolok — e kin mily édes!
Petr. CXXX.

A kesergő szerelem 136. dala:

... A természet (hajdanában
Oly szép nekem) mostanában
Semmi kellővel nem bir:
Egy éktelen puszta sir.

A *Két szerető szív történetében:* «Máskor a tavasznak érkezésével újult életerőt, örömöt és gyönyörűséget éreztem magamban, de most harmadszor van, hogy a feléledő, megifjadó természet csak kínaimat szaporítja».

A kesergő szerelem XV. énekének 4. és 5. strophája:

---

*) *Petrarca összes szerelmi sonettjei.* Fordította: Radó Antal. Olcsó könyvtár.

... Rózsa, melyet öntözének
S letépének kezei,
Melyet most szép kebelének
Hervasztanak hevei;
Mint irigylem szerencsétek,
Hogy őt érinthetitek.

S a *Két szerető szív történetében* a 162. lapon: «Boldog a rózsa vagy viola, mely mennyei kebled tiszta tüzétől hervad!»

A kesergő szerelem XVI. énekének 13. és 14. dalában a *Két szerető szív történetében* is fölhasznált, különben német költőből átvett gondolat viszhangjaira találunk:

Innen, a hol hű szerelmem
Sehol meg nem szállhatott,
Hol sohajtás volt élelmem,
Hol csak a köny itatott,
Innen, a hol érzeményim
Eledelt nem lelhettek:
Hol sem másnak szerencséjét,
Sem magamét nem tettem;
Hol semmi nem viszontagolt,
Meg nem fogott engemet,
Hol csak méreg táplálta volt
Esengő bús szivemet...

S a *Két szerető szív történetében:* «Haj, irva vagyon a sors nagy könyvében, hogy engem senki meg ne fogjon, meg ne értsen, — hogy feszegető sovárgásaimat semmi meg ne oldozza; égető szomjuságomat semmi el ne oltsa; érzeményim rivására semmi ne feleljen ebben a roppant természetben; hogy szerelmem semmi asszonyi kebelben nyugalmat, szállást ne leljen; hogy én itt a szerelem gyógyithatlan mérgével megétetve; eredeti rendeltetését létemnek, hogy midőn mást boldogitanék, magam is boldogulnék, örökké elhibázva éljek.»

Ezen gondolatcsoport Julius Sodennek ezen három helyéből van összeállitva: «Für den Schrey meines Gefühls ist kein Wiederhall in der Schöpfung», «Diese Welt hat nichts, dass mich fasse und erwiedere» és «Und nun willst du das arme, betrogene Wesen hinausstossen in dieses Element, vergiftet, ewig verloren, für die ursprüngliche und einzige Bestimmung seines Seyns: glücklich zu seyn, indem es beglückt.»

A kesergő szerelemnek 158. dala:

Őt tárgyazza s őt találja,
Őt tiszteli s őt szolgálja
Lelkem minden érzése,
Szivem minden ütése.

A *Két szerető szív történetében:* «Három esztendeje, hogy Maga éjt-nap szivemben uralkodik, hogy szivemnek minden ütése a Magáé.» (5. lap.)

Ezt a gondolatot ismét a németből vette Kisfaludy Cramerből:

Hier in meinem Herzen wohnt er Tag und Nacht,
Jeder Schlag meines Herzens trifft ihn.

A kesergő szerelem 168. dala:

Mint a füge áttétetvén
Egy sivatag országba,
Haszon nélkül úgy állok én
Ez eleven világba;
Csak árnyékkép vagyok én itt,
Semmit meg nem foghatok;
S ha megkapok is valamit,
Semmit meg nem tarthatok.
A mi van mind nem értem van.

A *Két szerető szív történetében:* «Mint az árnyék, úgy állok most itt e mozgó világban; haszontalan nyujtom ki karjaimat, semmit meg nem foghatok; s ha egyszer egy érdemes gondolatot megragadhatok is, az ismét elreppen.»

Ez a hely Donamarból van átvéve: «In dieser lebendigen Welt steh' ich nun da, wie ein Schatten, strecke die matten Arme aus und kann nicht mehr greifen, noch halten. Alles, was ist, für mich ist nichts». Ezután egy hasonlat következik, hogy olyan ő, mint a gyermek, a kinek a markában egy madár volt és elrepült; e képet átvette a *Két szerető szív történetébe* Kisfaludy Sándor, de *A kesergő szerelemben* hiányzik.

A XXVIII. ének négy első strophája szintén nem más, mint Weber egy gondolatának kiszélesítése, mely a *Két szerető sziv történetében* is megvan:

Egy hasonló valósággal,
Kiben sziv és lélek van,
Egymás egész birásában
A természet szép karjában,

Elni vele és benne,
Be gyönyörű jó lenne!
Az egyiknek szerencséje,
A másiknak nyugalma;
Egyik szivnek a bibéje
Másiknak is fájdalma;
Hogy a kettő csak egy lenne,
S mindent csak egy okból tenne.
A kettőnek érzeményi
Mind rokonok volnának:
Kivánati és reményi
Egy tárgy körül járnának.

A *Két szerető szív történetében:* «Egy velem mindenben megosztozó, okos, kellemes valósággal élni, benne is élni, — élni ezen valóság által; az ő élete az én boldogságom; az ő boldogsága az én életem; egygyé lehetni véle, hasonló módok által együtt azon egy czélra törekedni, akarni, nem akarni; tenni, nem tenni, minden hasonló azonegy okból eredvén». S Webernél: «Mit einem theilnehmenden, vernunftbegabten Wesen leben, auch in ihm leben, leben durch dies Wesen; sein Leben mein Glück, seines Glückes Fortdauer mein Leben, Eins werden können mit ihm! Ein Zweck, gleiche Mittel! Thun und Lassen, Wollen und Nichtwollen aus ähnlichen, gleichen, denselben Ursachen entstehend.»

A kesergő szerelem 179. dala:

S fellengő szép reményimet
Tekintete leverte;
Hogy elvette mindenemet,
És rabjává tett engemet
Harmadik ősz most lészen...

A *Két szerető szív történeté*-ben: «Épen most három esztendeje, hogy a Maga tekintetei életem minden erejét magukba szivták, hogy Maga engem mindenemtől megfosztott, midőn újra teremtett.»

Itt Webernek ezen gondolatát használta fel Kisfaludy Sándor: «Ihre Blicke zogen meine Lebenskraft in sich. Sie nahm mir alles, indem Sie mir alles gab». Természetesen átalakult a gondolat, különösen *A kesergő szerelemben,* de azért nagyon valószínű, hogy a Weber gondolata szolgált alapul.

Még több helyet is föl tudnék sorolni, de ezeken már nem oly szembetünő a gondolatok hasonlósága.

Itt-ott egyes kifejezések is ugyanazok a két műben, így: minden ideg vonagol bennem; lélek, a milyen nem vala még; szivem csikorog fájdalmában s több ilyen.

A *Két szerető szív története*, mint láttuk, egy férfi és egy nő lelki világát tárja föl előttünk s már csak ebből a szempontból is érdekes összehasonlítani Kármánnak művével, *Fanni hagyományaival*. Még indokoltabbá teszi ezt az összehasonlítást azon körülmény, hogy mind a két mű a XVIII. század végén készült, mikor az a nagy mozgalom, mely Rousseau és Goethe hatása alatt Európaszerte elterjedt, hozzánk is eljutott. Értem az u. n. *wertherismust*.

Korbetegség volt ez, a XVIII. századnak általános jellemvonása.[1]) Mindenfelé beteges érzelgősséget találunk levelekben, iratokban; a barátságot, szerelmet, természetet istenítik; bizonyos nyughatatlanság uralkodik a kedélyeken, sóvárognak valami után, magok sem tudják, mi után. Nem is lehet rövidebben és találóbban jellemezni e kort, mint a hogy Guizot jellemezte: «Aujourdhui l'homme désire immensément, mais il veut faiblement». (Mai napság az emberekben határtalan a vágy, de gyönge az akarat.)

Ezt a vágyat, ezt a hangulatot fejezi ki már Rousseau műve, de még inkább a *Werther* s innen magyarázható meg az a rendkívüli hatás, melyet korukra gyakoroltak. De különösen *Werther!* Kifejezi azt a sovárgó, bús elégületlenséget, melyet mindenki érzett, de kifejezni nem tudott; hangot ad a panasznak s ekkép szószólója lett egész korának. Werther nem egy egyednek véletlen szenvedélyét, esetleges szerencsétlenségét mondja ki, hanem úgy van tárgyalva, hogy egy egész korszak szenvedélye, sovárgása, kinja van benne kifejezve.[2])

Nem csudálatos tehát, ha olyan nagy hatást gyakorolt[3]) s míg a közönség Német-, Franczia-, Angol- s Olaszországban, szóval egész Európában könyek között olvasta, addig egész sereg író támadt nemcsak Németországban, hanem másutt is, kik utánozni akarták.

Hozzánk is elhatottak e mozgalmak: a sentimentalismusnak nálunk is akadunk nyomaira, de mégsem volt az olyan, mint

---

[1]) *Lewes György: Goethe élete.* Fordította Szász Károly. Budapest, 1887.

[2]) *Appell: Werther und seine Zeit.* Leipzig, 1865.

[3]) Die Hauptströmungen der Literatur des neunzehnten Jahrhunderts. Vorlesungen gehalten an der Kopenhager Universität von Georg Brandes, übersetzt von *Adolf Strodtmann*. Berlin, 1872. I. k., 47—48. lap.

másutt, hisz a magyarnak egészséges természete ellenkezett ezzel a beteges érzelgéssel; Werther-féle művek nálunk is vannak, de a legtöbb csak fordítás, mint Kazinczy Ferencz *Bácsmegyei levelei.**) Valódi Werther-korszakról tehát mi nem is beszélhetünk, nekünk *Wertherünk* nincs, Eötvös *Karthauzija* sem az, mert nem egy kor vágyainak, eszméinek, forrongásának ad hangot.

Ebbe a szellemi mozgalomba esik két eredeti mű keletkezése: a *Fanni hagyományai* és a *Két szerető szív története.*

Nem szeretném, ha valaki félreértene. Nem akarom én ezzel azt mondani, hogy a Kisfaludy Sándor levélregénye Werther-féle regény. Épen nem. Csakhogy a *Két szerető szív története* a Rousseau hatása alatt készült s így ez is beleesik abba a szellemi mozgalomba, mely a Rousseau és Goethe hatása alatt terjedt ugyan el, de a *Werther* nevéhez fűződik.

Látható tehát, mennyire jogos ez a két mű összehasonlítása s így érthetetlen s indokolatlan a Haraszti Gyula nyilatkozata, ki Halász Ignácznak *Kármán* czimű irodalomtörténeti tanulmányát birálván ezeket mondja: «Nagyobb méltatlanságot, hogy itt szóljunk erről, nem követhetünk el, mintha a *Fanni*hoz merjük hasonlítani a *Két szerető szív történetét,* ez izetlen, szintelen, s ügyetlen csinált valamit».**) Alighanem a nagy hév ragadta Harasztit ilyen nyilatkozatra, melyet bizonyítani szükségesnek sem lát! Mert hogy a Fanni hagyományai fölötte áll a Kisfaludy Sándor levélregényének, az kétségtelen, hisz emez csak töredék; de hogy izetlen, szintelen s ügyetlen csinált valami volna, épen nem áll.

A mennyiben ugyanazon szellemi mozgalom terméke mind a kettő, ezen mozgalom jellemző vonásai mind a kettőn megjelennek, de e mellett nagyban különböznek egymástól; ennek oka egyrészről abban rejlik, hogy az egyik mű *Rousseau,* a másik *Goethe* hatásának nyomait viseli magán, másrészt meg a költők egyéniségében.

Mind a két mű a szív érzelmeit festi; de míg *Fanni hagyományai* egy ártatlan leány szívvilágát tárja föl előttünk, «ki elhervad a szeretet édes melege alatt», addig a *Két szerető sziv története* egy

*) Ez a mű *Adolf's Briefe* czimű műnek átalakítása. Egy másik fordítása is van: *Tejfalusi Csóka József* kálvinista prédikátortól, mely csak kéziratban van a nemzeti Múzeumban. L. a Philolog. Közlönyt XIII, 513.

**) Figyelő IV. kötet 3. füzet, 231. lap.

heves, szenvedélyes férfi lelki világát állítja elénk, egy mély gondolkozású, gazdag érzelmű nő szívvilágával kapcsolatban.

A mese mind a két műben csekély, pár sorba összefoglalható, inkább belső psychologiai mozzanatokban gazdag. Ez közös vonásuk a levélregényeknek, melyekben nem a cselekmény a fődolog, hanem a lélek rajza, a szenvedélyek, indulatok festése. Ámbár a cselekmény, a mese rövid, mégis sokszor megtörténik az ilyen levélregényekben, hogy nem kerekedik ki jól kompozicziójuk, mert a reflexiók nagyon is kiszélesednek bennük.

Hosszabb kitéréseket, reflexiókat sem Kármánnál, sem Kisfaludynál nem találunk, de míg a *Fanni hagyományainak* szerkezete kerekded s a szegény özvegy asszony epizódja mesterileg van beleillesztve a regénybe; addig Kisfaludy levélregényéről ezt már nem mondhatjuk. Sokat levon a szerkezet kerekdedségéből az, hogy az egymásnak megfelelő levelek sokszor messze vannak egymástól s ez zavarólag hat az olvasóra.

Különben e mű szerkezetének megbirálásánál tekintetbe kell venni azt is, hogy nincs befejezve: az 1799. jun. 14-én kelt XXVII. levéllel félbeszakad, végét nem találták.

Vajjon megvolt-e az egész mű s csak a tisztázásban nem haladt tovább Kisfaludy? vagy egyáltalában nem készített el többet s itt abba hagyta a szerkesztést? mind olyan kérdések, melyekre nem tudunk teljes biztonsággal felelni. Hogy az anyag a költő előtt állott s hogy levélregényének terve készen volt, azt kétségtelenné teszi az a nyolczadrétű négy lapból álló kézirat, melynek czíme ez: *Változtatni való nevek a Levelekben.**)

Legfelül ez van: Bodorfy Imre, Meződy Rózi, ezután következnek a *Két szerető szív történetében* előforduló költött személy- és helynevek, s mellettök a valódi nevek. Ámde ezen nevek között sok olyan van, melyek nem fordulnak elő a levélregényben s ez igazolja föntebbi állításomat.

Valószínű, hogy abbahagyta Kisfaludy a szerkesztést, a mint Toldy tartja; vagy mert ki volt merítve minden, a mit a szeretők önmaguknak, érzelmeiknek jellemzésére mondhattak, vagy talán más valami ok szakította félbe a szerkesztést.

A mi a külső alakot illeti, mind a két mű az akkoriban divatos alakban van írva, de a mint más a levélalak *Rousseau*-nál és

*) Lásd a Függelékben 52. lap.

más *Goethe*-nél, épen úgy különbözik itt is. A *Két szerető szív története* a Rousseau hatása alatt készült s ép azért nem egy, hanem két személynek lelki világát akarja elénk tárni. A *Fanni hagyományai* ellenben a Goethe hatása alatt erős központosítást mutat; csak egy személy, Fanni, naplóz és levelez s ez jobban is illik a regény czéljához. Kármán ugyanis csak a *Fanni* lelki világát akarja festeni s épen azért T...ai Józsi csak úgy van oda vetve, mint a kibe Fanni szeret, de a ki igen keveset cselekszik.

A mi a jellemeket illeti, Kármán *Fanni*-ján meglátszik a *Werther* hatása; a természethez való vonzódás, a magány szeretete, az emberek kerülése, a szív érzékenysége; de mindez természetessé van téve azáltal, hogy a körülményekből folyik. Egy fiatal leány, ki gyermek korától fogva édes anya nélkül növekszik föl s atyja, mostoha anyja és testvérei részéről csak lenézésben, megvetésben részesül, a dolgok természetes rendje szerint olyanná fejlődik, mint Fanni. S *Liza* megegyez némi tekintetben Fannival. Mind a ketten kerülik az emberek társaságát, a kik őket csak bántják, boszantják, üldözik; legboldogabbak, ha a magányban lehetnek, ha a természet ölén feledhetik az emberek csalárdságait, irigységeit s átadhatják magukat szivök álmainak. E tekintetben Liza rokon Fannival, de máskülönben a női természetnek két ellentétét tüntetik fel.

Fanni kiváló érzékenységénél fogva áldozata lesz szerelmének s «kit a szeretetlenség hidege meg nem emésztett, elhervad a szeretet édes melege alatt», *Liza* ellenben a mily mély érzéssel, épen olyan kiváló akaraterővel bír s ezért végre is boldog lesz, bár három esztendeig kell várnia, szenvednie.

Fanni idealis alak s meglátszik rajta a sentimentalismus hatása; *Liza* ellenben nagyon is valószínű, telve élettel, elevenséggel. Igazi magyar nő, kinek jelleme föntebb ismertetett leveleiből is visszatükröződik s Rousseau hatása csak egyes mellékes vonásokon látszik meg.

A női szív érzelmeinek festése mind a két műben művészi, de *Kármán*-nál nagyobb a művészet, mint *Kisfaludy Sándor*-nál; mert míg *Kármán* lelke magából meríté a szépségeket, melyekkel Fanni rajza dicsekszik, mint bimbóból fakad a virág, mely színpompájával gyönyörködtet bennünket: addig *Kisfaludy* a Róza levelei alapján festi ennek lelki világát.

A levélregények nyelvéről és stilusáról is kell még szólanunk. Megegyezik e két mű abban, hogy egyiknek a szerzője sem

tartozik a nyelvújítók közé, hogy egyik sem törekszik az idegen nyelv virágait átültetni, mint Kazinczy, hanem magából a magyar nyelvből igyekszik minden szépséget kifejteni. Tagadnunk nem lehet, hogy mind a két műben találkozunk germanismusokkal, nem magyaros szólásmódokkal, de ezt könnyen megbocsáthatjuk nekik, ha tekintetbe veszszük az akkori viszonyokat és körülményeket.

Kisfaludy Sándor is kitünő stilistának mutatkozik e művében, de azért *Kármán* fölülmúlja őt. A *Fanni hagyományai*-nak stilusa valóban remek; a szív indulatait, szenvedélyeit legfinomabb árnyalataiban festi, változatos, plasztikus s kiválólag zengzetes; *Kisfaludy* is kitünően festi a szenvedélyeknek, indulatoknak erősebb, hevesebb lüktetéseit, de nem tudja finoman árnyalni a gyöngédebb érzelmeket; előadása eléggé folyamatos ugyan, de néhol bőbeszédű s nem elég plasztikus, nincs valami kitünő zenéje, rhythmusa.

Főbb vonásokban kimutattam, miben hasonlít s miben tér el egymástól e két mű, melyek — Toldy szerint — regényirodalmunk azon kezdetkori évtizedének gyönyörű ikerszüleményét teszik. Mind a kettő némi tekintetben idegen hatás alatt készült, de ez inkább csak a külsőségekben nyilvánúl, míg a cselekvényben, kompoziczió- és jellemrajzban eredetiek maradtak.

FÜGGELÉK.

A levelekben előforduló személy- és helynevek.

Bodorfi Imre — Kisfaludy S.

Meződy Liza — Szegedy Rózi.

Roppány — Veszprém.

Ordány — Kőszeg.

Alkonyi Károlyné — Horváth Imréné. Kisfaludynál a kéziratban Adonyi van, de később — úgy látszik — megváltoztatta.

Alkonyi Czenczi — Horváth Rózi.

Érdekes, hogy mikor Kisfaludy Sándor a Rózi részéről azon szerencsétlen dolog után hideg bánásmódban részesült, vidámnak tetette magát, hogy eltitkolja szíve állapotát. Leírja ezt maga a *Két szerető szív történetében* a XXVII. levélben: «Hogy ki ne tanulják

szívem keserves állapotját, jó kedvet kelle színlenem; és dühösségemben szilaj vidámságra fakadtam. Alkonyi Czenczivel játszottam és dobáltam mint a lapdát. Én, ki a tánczot soha sem kedvellém, muzsika nélkül is szinte az eldűlésig tánczoltam véle. Szemébe mondám néki: «Legyen feleségem!» A gyermek valóságnak vévén szilaj játékomat, anyjához utasított.» Innen értjük a Szegedy Rózi enyelgő kötődését a IX. levélben: «Juliska szép, ravasz leányka, csókot érdemelne tőlem azon derék gondolatjáért, hogy Czenczi rajzolatját elküldötte magának. Jól eltegye Maga ezen kincset; mert ha a szikra ismét lángba találna lobbanni, az jó szolgálatot tehetne.» Azon fönnebbi esetre czéloz Rózi, mintha Kisfaludy Sándor valóban szerette volna Alkonyi Czenczit, azaz Horváth Rózit.

Őrhegy — Felső-Eörs.

Harmaty — Takács.

Marczonfa — Gógánfa.

Hajnalod — Badacsony.

Meződ — Eötvös.

Zalánfa — Zala-Egerszeg.

Biali — Zalabér.

Csombory Fanni — Rosty Terka.

Kékedy Nina — Nanette Nedeczky (Mayerné).

Bárdy Manczi — Marie Révay.

Erked — Hosszúfalu s nem Badacsony, mint Rényi mondja. (*Petrarca és Kisfaludy Sándor* 33. lap.) Itt látta először Kisfaludy Szegedy Rózit, de csak Badacsonyban ismerkedtek meg a szüreten.

Bányai Lili — Therese Wenstein.

Bánlaky Vincze — Berray Vincze.

Cserenye — Gyömörő.

Ferdenyő — Besenyő.

Dunavár — Pozsony.

Nagyvár — Győr.

E két név a Kisfaludy kéziratában megfordítva van: Dunavár — Győr és Pozsony — Sasvár, később azonban a levélregényben fölcserélte őket.

Tarna — Somogy.

Nordia — Brünn.

Bakonyi — Oszterhueber.

Csombori Lajos — Rosty Antal.

Csabányiné — Ruminé.

Lamarine kapitány — Lamarine.
Nordenthal grófnő — Gräfin Christalliny.
Soprony — Rábony.
Bálintfa — Páldorf.
Morva — Balaton.
Sziklai János — Skublits János.
Váradyné — Kun viczispánné.

Ezeken kívül még sok más név van a kéziratban, melyek nem fordulnak elő a levelregényben s viszont több költött név van a *Két szerető szív történetében,* melyek nincsenek meg a kéziratban s így a tulajdonképeni neveiket nem tudjuk, így pl. Ludány, Tápländ, Jegenyey Juliska, Bodon és *Linois comtesse,* kivel Kisfaludy Sándornak saját vallomása szerint viszonya volt s a ki Szegedy Rózival Győrött együtt járt iskolába; de hogy ki volt, nem tudjuk.

Mutatványul közlöm itt Szegedy Rózi egy levelét, melyet férjének írt akkor, mikor ez arra kérte, hogy látogassa meg a táborban. Én németből forditottam e levelet s így talán letörültem már róla a nőiesség himporát, de így is érdekes, mert igen szép színben tünteti föl előttünk a Szegedy Rózi belső lelki világát.

«Ha tudnám biztosan, hogy még ott talállak, akkor semmi sem tartana vissza; de mily végtelen lenne fájdalmam, ha hiában keresnélek téged ott, vagy ha foglalatossággal elhalmozva alig ölelhetnél engem, sőt talán zavarba hoználak jelenlétem által. Nem! Bármennyire fáj is szívemnek kérésedre nem-et mondanom, mégis le tudok mondani és maradok. Majd ha alkalmas lesz rá az idő, akkor majd biztosan megírod, kedves Sándorom, hogy mehetek-e s akkor majd a vágy szárnyain röpülök kebledre és hosszú ideig az lesz vigaszom, hogy láttalak téged. Addig, bármily rosszúl esik is, tűrni fogok.

Hogyan tudsz te olyant gondolni, kedves Sándorom, hogy az én szívemben a szerelmen kívül más érzelem is helyet foglalhatott volna, mely nem téged tárgyazna? Beteges érzékenységem az oka, ha néha sértve éreztem magamat és nem találtam örömet a családi életben, ... Bocsáss meg, örökké Szerettem, ha beteges és érzékeny létemre, néha terhedre valék önfejűségem által ... Bocsáss meg, ha nem tettelek oly boldoggá, mint azt tőlem joggal várhattad; én csak javadat akartam s az én szívem mindig téged szeretett s téged fog szeretni, míg csak dobog.

Nem kivánom én, hogy hosszú leveleket irj, nagy elfoglaltsá-

god nem engedi ezt meg, csak arra kérlek, értesíts mindig arról, vajon megkaptad-e levelemet és egészséges vagy-e; ha ezt tudom, boldog vagyok.

Nem akarlak én foglalatosságaidban zavarni, csak arra kérlek, hogy üres perczeidet szenteld nekem és én meg leszek elégedve. De ha be lesz fejezve ez a háború s hőseink ismét itthon lesznek; ha te, örökké Szerettem, szerencsésen visszatérsz, akkor minden óráddal rendelkezni akarok s minden perczet, melyet te nem az én körömben töltesz el, elveszettnek tartok.

Jó atyád szerencsétlenségét nem akartam körülményesen leirni, hogy meg ne szomorítsalak téged.

Itt akarok maradni, a meddig te jónak látod s magam is belátom, hogy ez a legjobb; s innen gyakrabban is irhatok neked és biztosabban, a mi fődolog.

Az ellenség pusztításával nem sokat törődöm. A legrosszabb esetben is marad annyi, a mennyi két megelégedett embernek szükséges; a többit büszkén fogjuk nélkülözni, hisz a hazának áldozzuk. Mi szeressük egymást és boldogok leszünk a sors és szerencsétlenség ellenére is; csak viszontláthassalak téged, a többivel nem törődöm; csak te légy itthon és légy egészen az enyim, akkor gazdag leszek es boldog, de nélküled mindig szegény és boldogtalan. Milliószor csókol

Rózád.»

Ad Vegetii Epit. rei milit. l. I. c. 20.

Vegetius in Epitoma rei militaris, ubi, quomodo milites Romani labante antiqua disciplina gravem armaturam repudiaverint, fusius describit, hæc quoque dicit: «Itaque ab imperatore postulant, primo catafractas, deinde cassides *sedere* * refundere». Ubi Oudendorpius locum procul dubio corruptum sanaturus coniecit *sede reponere,* quod tamen et minus aptum efficit sensum et a litterarum ductu nimium recedit. Nos scribendum censemus: *sinere refundere,* ut sensus sit huiuscemodi: milites rogant imperatorem, ut gravem armaturam exuere concedat.

Geyza Némethy.

DE MARCI CHRONICAE DE REBUS GESTIS HUNGARORUM LATINITATE.

Præfatio.

Marcianæ chronicæ latinitatem investigare nobis cum esset in animo, nonnulla de ratione, quam in hac dissertatione scribenda secuti sumus, dicere operæ pretium existimavimus.

Ac primum de chronica hac ipsa pauca sunt nobis dicenda. Franciscus Toldy in editionis suæ *) præfatione (p. 2—6) fusius de hac re disputavit: eius quidem iudicio noster Marcus ex veteribus chronicis compilavit, multa explevit, de suo quoque plura addidit usque ad tempora Caroli Regis, i. e. ad sæculum decimum quartum. Hæc sunt, quæ de nostro vitaque eius comperimus. Ex quibus autem chronicis hauserit, quo modo opus suum collegerit, nostrum non est officium exquirere. Operis nostri ratio ita fert, ut linguam tantum eius tractemus.

Ad linguam syntaximque nostri auctoris quod attinet, lingua est usus illa, quæ per omnem mediam, quam vocant, ætatem, chronicarum scriptoribus communis erat.

Nam postquam Romanum imperium quinto post Christum natum sæculo exeunte, corruit, barbari, aquilis Romanis devictis, Romam expugnaverunt, Italiam omnem incenderunt, Romanum quoque imperium in potestatem suam redegerunt. Romæ, quæ olim reipublicæ liberæ et Augusti temporibus celeberrima habebatur liberalibus disciplinis, ubi et artium studia vigebant, tunc litteræ iacebant neglectæ. Barbari, omnis cultus et humanitatis expertes,

*) Marci chronica de gestis Hungarorum ab origine gentis ad annum M.CCC.XXX producta. Rec. præfatus est Fr. Toldy. Pestini in ædibus Gustavi Emichii M.D.CCC.LXVII.

urbes solo æquaverunt, opera arte facta monumentaque scriptorum Latinorum omnia diripuerunt.

Latina lingua tunc ad monachos in monasteria confugit, ubi diligenter colebatur.

At non erat iam lingua illa, purus ille sermo, quo Cicero, Livius, Vergilius, Horatius scriptoresque alii maximi Latini in scribendo usi sunt: multa iam erant barbara verba admixta: vitia permulta orationis irrepserunt; corrupta Latini sermonis integritas: leges quoque dicendi vitiosæ; tempore autem progrediente ex hac lingua ortæ sunt Italorum, Gallorum, Hispanorum et Vlachorum linguæ, quæ nunc «linguæ Romanæ» nuncupantur.

Per mediam, quæ vocatur, ætatem, notum est fere omnes in scribendo Latina lingua usos esse: in Hungaria ad nostram usque ætatem Latine omnia, quæ ad rerum memoriam pertinebant, scribebantur: sed qui in hac re versabantur, parum Latinam linguam callebant: sermonis patrii multa verba in Latinum vertebant: nova verba inducebant novaque etiam fingebant.

Aemilio Thewrewkio de Ponor et Antonio Bartalio,[1]) viris doctissimis, deque philologicis disciplinis bene meritis, auctoribus operam in monumentorum historicorum latinitatem pervestigandam contulimus, ut, si res eventum habitura esset, in unum redigeremus corpus hungaricorum monumentorum historicorum latinitatem atque glossarium mediæ latinitatis verborum copia augeremus. Hæc sunt, quæ de hac re digna, quæ memorarentur, nobis videbantur esse.

Restat, ut de ratione, qua opus nostrum confecimus, pauca quidem verba dicamus. Ac primum vocabula omnia collegimus, quæ nullo in lexico, tum quæ tantum apud sequioris ævi scriptores inveniuntur: postremum quæ alium habent sensum ac apud scriptores mediæ, quæ vocatur, ætatis.[2])

---

[1]) Vide, quæ viri docti de hac re in actis philologicis Hungaricis (VII. p. 112—113, XII. p. 380—391) subtiliter disputaverunt.

[2]) Syntaxim silentio prætereundam putavimus: ceterum occurrunt usus verbi facere pro iubere, post verba sentiendi et dicendi usus particulæ quod, consecutionis temporum vitia et alia similia, quæ communia esse omnibus mediæ ætatis chronicis quis est, qui nesciat (vivere facio, I, pr. dicunt, quod, I, 1, audito quod, I, 3: vocari se faciens, I, 4. postquam redissent, I, 5: suggessit, ubi . . . possit adipiscere, I, 5: destrui fecit, I, 5.).

Nominum propriorum locorum et gentium indicem in ex-
no libro addidimus.

Operibus his usi sumus:

Glossarium ad scriptores mediæ et infimæ latinitatis; auctore
olo Dufresne, Domino Du. Cange. Parisiis MDCCXXXIII.

Totius Latinitatis Lexicon, opera et studio Aegidii Forcel-
: ed. tert. cur. Vinc. De Vit. Prati MDCCCLVIII—LX.

K. E. Georges: Ausführliches Lat.-Deutsches Handwörter-
h. 7. Aufl. Leipzig. 1879.

Etymologisches Wörterbuch der romanischen Sprachen v.
edrich Diez. 4-te Ausgabe. Bonn. 1878.

I.

Quæ ad lexicographiam spectant.

1. Vocabula, quae apud nostrum tantum occurrunt.

Adminus] Quod omnes ecclesias in quolibet anno adminus
us vicibus visitabat, II, 39.

adminus, idem ac saltem; cfr. voc. ital. almeno.

amonitus] angelico amonitu proposuit constituere monaste-
n, II, 64.

amonitus; admonitio, monitum.

circumadiacentes] et dominio eius principatus atque pote-
es subiiciendo omnium ceterarum nationum circumadiacentium,
41, II, 52.

circumadiacere (circum + ad + iacere); iuxta iacere, proxi-
m esse.

clandestinatus] rogaverunt Bissenos per clandestinatos nun-
, II, 56.

clandestinatus, a clam: occulte, secrete: secretus.

congratulanter] plebs autem tota congratulanter affirma-
, II, 52.

congratulanter i. e. gratulando.

delinitiva] omne genus musicorum delinitiva siluerunt, II. 42.

delinitiva, a verbo delenio, seu delinio i. e. mitigare, placare: est itaque genus blandum musicorum.

dentositas] dicimus etiam Dentos a dentositate, quia sicut dentes omnia corrodunt et triturant, ita ipsi . . . ., I, 2.

dentositas est dentium singularis illa vis ac natura, qua omnia triturant. Vox ideo a nostro ficta, ut Scythas cum dentibus compararet.

gyrovallare] Regio quidem Meotyda Persidæ patriæ est vicina, quam undique Pontus gyrovallat, I, 2.

gyrovallare est gyro circumdare.

incomputabilis] et cecidit militum et principum ac nobilium incomputabilis multitudo, II, 103.

incomputabilis, qui computari, numerari nequit.

monarchialis] De electione Atylæ regis Hungarorum et de victoria eiusdem monarchiali, I, 4.

monarchialis victoria, qua monarchiam sibi adeptus est.

periae] herbam periarum in utrem ponens, II, 13.

peria est genus herbæ, quam Hungari perje vocant: manifestum est nostrum e voce hungarica latinam finxisse.*)

pratosus] et vidit . . . . fluvium bonum et pratosum, II, 13.

pratosus, ad pabulum idoneus.

pseudo-sacerdotes, II, 92. Falsi sacerdotes.

recomedere] et tandem in carcere fuit reclusa, donec recomederet pedes suos, II, 47.

recomedere, totum edere, vel rursus edere.

reinvenire] regnum autem suum reinvenit in prospero statu, II, 78.

reinvenire, rursus invenire, cfr. voc. ital. rinvenire.

scalidi] Iuvenes et virgines præ tristitia et moerore scalidis induti, II, 42.

scalidus, saccus: vestis crassiore filo contexta, qua præcipue utebantur in poenitentiæ signum, sine manicis et ad corpus adhærens.

Scalidus a squalido: Diez. Etym. Wört. p. 447.

secundario] cum Hungari in Pannoniam secundario sunt reversi, I, 10.

secundario, i. e. rursus, iterum.

---

*) Proprie est perje vox e slavico in hung. inducta.

subcastrum] ut ipsum regem de subcastro procul pelleret præpotenter, II, 96.

Subcastrum; castrum, oppidum, castellum.

submirteus] super equum submirteum, II, 58.

submirteus (sub et myrteus): Apud. Pallad. de equis 4, 13: Colores hi præcipue, badius, aureus, albineus, russeus, mirteus... Isid. Orig. 12, 1: Murteum colorem dicit esse, qui est pressus in purpura, h. e. subniger, aut fuscus sine splendore.

tornatoria] fecit illam includi per artem tornatoriam in flasconem, II, 94.

ars tornatoria; ars tornitoris, a tornare, polire, torno rotundare.

traditamentum] postmodum vero Detricus de Verona per traditamentum Chabam fecit superari, II, 10.

traditamentum: proditio.

traditrix] decreverunt Albam traditricem, II, 56.

traditrix a verbo tradere: forma gen. fem. vocis traditoris: cf. voc. ital. traditrice.

tragefactus] rex ergo venenosis verbis Comitis Vid tragefactus, II, 57.

tragefacere, ira permoveri, irasci.

2. Vocabula, quae alium habent sensum ac apud scriptores mediae praecipue, quae vocatur, aetatis.

allocare] Galeas quoque Venetorum .... allocans pecunia maxima II, 67.

allocare pro locare usurpatur, sicut apud Thuroczium in Colomanno rege Hungarorum c. 2. Allocans pecunia maxima exercitum copiosum.

banerium quoque regis Atylæ, quod in suo scuto gestare consueverat, similitudinem austuris in capite habebat cum corona, I, 4.

Apud Duc. banerium est vexillum, signum bellicum ex gall. banniere. Alb. Argent. an. 1349. Bannerium suum ... super turrem Ecclesiæ Spirensis constituit.

Apud nostrum id est quod hungaricum «czimer», quæ banerii significatio apud Ducangium non occurrit.

carnis via] dominum suum demonstrans universæ carnis viam introisse, I, 10.

carnis viam introire: e vita decedere.

condicto] ibique ex condicto utrique eorum tantum cum octo hominibus .... navigaverunt in insulam, II, 58.

Apud Duc. condictum in Concilio Cloveshonensi decretum, mandatum et edictum appellatur.

Szabó hanc dat versionem: és ott mindketten kiséretökből csak nyolcz-nyolcz emberrel et q. s.

Nisi fallor, falsa est hæc versio: nam condictum e verbo, quod est «condicere» derivatur: condicere autem id est, quod una dicere, aliquid in commune agere: ex condicto itaque «ex communi consilio», quod hungarice «közös megbeszélés folytán» reddi potest.

conductores] Ducem quoque Bohemorum .... mercede conduxit, et confidebat in multitudine conductorum, II, 51.

Hic «conductores» idem est, quod hungaricum «zsoldosok».

dignoscuntur] usque hodie ipsum regnum invitis vicinis possidere, I, 2.

«Dignoscuntur» pro «noscuntur» usurpatur: apud Duc. hoc significatu non occurrit.

embola] una cum felici embola totius Hungariæ cum triumpho victoriæ .... redierunt, II, 55.

Apud Duc. haec legimus: Embola, transvectio mercium, quæ in navim iniiciuntur.

Hic embola potius pro gaudio magno excercitu et ducibus redeuntibus usurpatur: nam de navibus aut de transvectione mercium in naves nulla est mentio. In hac sententia est Szabó quoque, qui ita in hungaricum vertit: szerencsés hadseregével.

festum tubae, I, 2. Apud Duc. præter multas huius vocis significationes, festum tubæ non occurrit: hoc festum proprium fuisse genti hungaricæ, videtur (a kürt ünnepe).

Francigenae] et postea Gallici, qui sunt Francigenæ, a quodam Francione dicti, filio Paridis, I, 1.

Apud Duc. hæc de hac voce: Francigenæ Anglis dicebantur omnes extranei, sivi cogniti essent, sive incogniti, nisi Anglos se esse probassent.

Francigenatus apud eundem Gallus e Francis oriundus.

Apud nostrum itaque Francigenæ iidem sunt, qui nunc Galli (francziák) nuncupantur.

fundamentum] Cereos magnos ardentes in fundamentum hominis stillare faciebat, II, 68.

Fundamentum hominis idem ac hungaricum: az ember feneke.

impendere] sed homines more pecorum bigis iuncti vices animalium impendebant, II, 87.

impendere vices animalium i. e. pro animalibus vehicula trahere.

ingerere] cum se ingereret ad buccinandum, II, 33.

Ingerere pro se parare, se accomodare ad aliquid usurpatur.

interruptio] iuxta Tatam, cuius oppidi adhuc apparet interruptio, II, 10.

Interruptio hic pro ruina usurpatur: oppidi interruptio i. e. oppidi ruinæ.

latini, II, 67, II, 43.

Apud nostrum latini, qui nunc itali. Apud Ducang. latini sunt Christiani occidentales, qui latinam ecclesiam agnoscunt.

magnificus vir, II, 77.

magnificus idem est quod hung. nagyságos.

pluteum] Vidi enim dominum nostrum in pluteo matris suæ sedentem, II, 47.

pluteus est proprie machina bellica, Veget. 4, 5. Apud nostrum est sinus, gremium.

rusticare nobiles præ inopia paupertatis, II, 87.

Hac in forma «rusticare» non occurrit. Rusticari est rei rusticæ operam dare; rustice loqui. Hic rusticare, rusticorum more vivere.

velle] Hungari autem præscientes eius velle, II, 47.

Velle i. e. ac voluntas, desiderium: velle infin. ponitur pro nom. substantivo.

3. Vocabula, quae apud sequioris aevi scriptores occurrunt.

absque velle] ipsum avunculum suum cum tota familia sua absque velle conpulit baptizari, II, 38, II, 51, II, 58, II, 66.

nolente illo.

abusio] superbi (sc. Teutonici) et abusione insultantes inpetebant Hungaros, II, 70.

Abusio: deceptio, error. Ap. Duc. Ludewig rel. MSS tom. 3. p. 94: Hæc Corbanam locutus in superbia et abusione. Vulg. Interpr. psal. 30, 19: Muta fiant labia dolosa, quæ loquuntur adversus iustum iniquitatem in superbia et abusione.

adinventionibus (in) antiquorum patrum suorum perirent, II, 47. Apud scriptores ecclesiasticos sæpe occurrit in malam partem sicut apud nostrum, pro impiis et perversis excogitationibus. Cfr. Luc. Car. 163, 25 (W. Hartel: Lucifer von Cagliari und sein Latein, p. 13).

adiutorium (in) sunt ei adducti, II, 24. Passim II, 26, II, 44, II, 69.

Adiutorium est auxilium, præstatio et præcipue ea, quæ a subditis principi fit pro eo adiuvando in eius necessitatibus. Charta Alexandri Comitis Cupersanensis an. 1102. (Duc. I.) [Cfr. voc. ajuto ab adjuto ap. Macrobium Diez: Et. Wör. p. 10.]

agazo, II, 71: Agazo: curator equarius seu stabularius.

allodium] Piissimus autem Rex Bela... in Demes, regali allodio, cœpit ægrotare, II, 52, II, 58.

Apud Duc. hæc de hac voce: Allodium nude positum sæpe pro prædio immuni et quod nulli præstationi aut oneri obnoxium est, usurpatur. Erat igitur Allodium prædium non modo ab omni præstatione liberum, sed et a quolibet servitio reali et personali immune, licet illius possessor dominum agnosceret, a quo illud tenebat in feudum honoratum. Ital. allodio: v. Diez. Et. W. p. 12.

amodo] numquam amodo Regem Hungarum.... lædere attemptaret, II, 50.

Amodo: postmodum, deinceps, ἀπὸ τοῦ νῦν. Hieronym. Vita Hilar. 51: Amodo videre desiderans, quos horrebat audire. Inde modernus ap. Priscianum et Cassiod.: Diez o. c. p. 216.

appendentia] totam enim ecclesiam illam, ceteraque ædificia et appendentia repentina flamma corripuit. II, 53.

Appendentia sunt ædiculæ sacræ, quæ ab Ecclesia maiori pendent.

appropriata ducatui erant, II, 61.

Ad ducatum pertinebant, ducatus possessiones erant.

attinentiae] ipsam etiam Zeuryn cum suis attinentiis, II, 103.

Appendices: Thurocz. Tandem antedicti trini dextrarii solemnes cum armis omnibus ipsorum gloriosissimis, seu attinentiis.

austures, I, 4, II, 62.

Sunt aves rapaces: hung. karvaly. Ap. Fridericum de Venatione l. II: Sunt et de avibus rapacibus austures, sperveri. Ital. est «astore»; Diez. o. c. Nachtrag zu I. p. 779.

authenticus] Cumque appropinquasset Guncel quidam authenticus, II, 70.

Authenticus, cui fides præstari potest: hic pro interprete usurpatur.

balistarius regis, II, 56.

Balistarii, qui arcu baleari utuntur in prœliis. Thur. Chron. c. 50.

Barones, II, 64: passim eadem notione, qua apud huius ætatis scriptores; i. e. bárók.

Beginae] et sepultus est in ecclesiæ Beatæ Virginis in insula Budensi in loco Beginarum, II, 83.

Beginæ ordo monacharum, de quibus fusius disputavit Ducangius to. I. s. v.

beneplacitum, II, 19.

beneplacitum i. e. voluntas, desiderium. Vulg. Interpr. Ephes. 1, 9. Secundum beneplacitum eius.

bicellus] Et cum bicello inter collum et scapulam fortiter feriendo transfixit, II, 102.

Pugio: parva quædam species hastæ. Decreta Sigismundi reg. Hung. an. 1435: Arcus, pharetras et bicellos habentes. Thuroczius in Car. r. Hung. c. 97: Uno bicello valente 200 marcas argenti.

bursa, II, 39.

Ex græco βόρσα: crumena: ital. borsa: hung. erszény.

campanile, II, 47. Idem quod campanarium: turris ecclesiæ, in qua campana pendent. Ital. campanile.

capitalis urbs, I, 5. Id quod nostrum főváros.

capitaneus, I, 3. Præfectus copiis militaribus: hung. kapitány.

carnalis frater, II, 97. Frater genuinus, uterinus, proprius (ἀδελφὸς σαρκικός). Passio SS. Perpetuæ et Felicitatis: Hic Democrates fuerat frater carnalis. (Duc. to. II.)

Castellanus de Bereg, II, 96.

Castellani sunt, quibus feuda Castellaniæ pertinent. Passim ocurrit in chartis.

cauteriata] Salamonis autem cauteriatam conscientiam ....., II, 62.

Cauteriata conscientia, depravata cui quasi cauterii nota inusta est. Occurrit ap. Marten. tom. 2. Murator. to. 3. Scriptor. Ital. p. 430 col. 1. (Duc.)

celsitudinis regiæ coronam est adeptus, II, 37.

Per mediam ætatem celsitudo erat titulus honorarius Regum.

censualem faciam, II, 34. Censualis: censui obnoxius.

celones] Græci autem et Bulgari navigantes in celonibus suis, II, 56.

Est genus quoddam navium velocissimum: cfr. Thurocz. in Salamone r. Hung. c. 50.

coenobium in eodem monte fecit, II, 21, II, 29.

Cœnobium apud scriptores ecclesiasticos est locus, in quo simul vivunt monachi cœnobitæ (i. e. κοινὸς βίος).

coepiscopus II, 47. Episcopi socius. V. ap. Duc. to. II,

collecta abolenda sit, II, 47.

Collecta a colligendo: i. e. hungaricum adó. V. ap. Duc. to. II.

complices, I, 9. Scelerum socii: cfr. voc. ital. «complici».

commune I, 3. Incolarum urbis vel oppidi universitas rege concedente: vide fusius ap. Duc. to. II.

communitas, I, 3: Idem est, quod commune. (vid. s. v.)

condescensurum petitioni eorum se promisit, II, 59.

condescendere, sicut passim apud scriptores ecclesiasticos, eadem notione, qua obtemperare, obsecundare: cf. ital. ac-condiscendere.

conditionales villæ omnes de Hungaria, II, 69.

Conditionibus et oneribus servilibus obnoxiæ.

Conditionales servi, et conditionales absolute, dicti sunt ministrorum quoddam genus, qui ea conditione erant, ut illi muneri essent addicti et mancipati, neque ab eo liberari aut ad maiora aspirare possent (Forc. Thes).

confessiones] et in Ymnis et confessionibus benedicebant Deum, II, 55.

confessio, oratio quæ a voce confiteor vulgo incipit: v. ap. Duc. to. II.

conflictum (ad) non audentibus (sc. Bohemis) venire II, 54.

ad conflictum venire: prœlium committere, Vopisc. Car. 10.

confortatum est regnum in manu Geysæ Regis, I, 61.

confortare i. e. fortem reddere. Passim apud sequioris ævi scriptores. Lact. Hieronym. Vulg. Interpr.

coniunxit se mari Adriatico, I, 7.

coniungere, pervenire aliquo. Vita S. Macarii Romani c. 5:

Post hæc vero decem et septem dies ambulantes coniunximus Jerusalem. (Duc.)

conpaternitatis vinculo sociatur, II, 70.

conpaternitas, cognatio quæ inter conpatres intercedit: hungarice est atyafiság. Thurocz. in Geysa rege Hung. c. 66.

conpotista subitlis modo collegit, II, 103.

conpotista, i. e. computator, qui conpotum docet. Ap. Thurocz. in Carolo r. Hung. c. 97. Cfr. voc. ital. computo, conto.

conquestrantes simul regionem, I, 10, II, 19.

Idem quod conquestare ap. Thurocz. in Chron. Hung. 2, 9. Conquestare autem est bello et armis acquirere.

conregnare, II, 57. Simul regnare. Passim occurrit.

consodalibus omnibus meis acquiescentibus, II, 58.

consodalis; amicus, sodalis. Appon. in Cantic. l. VII. p. 28 apud Mai Gloss. nov. Lat. p. 18: Adulescentulis consodalibus suis (Forcellini-De-Vit: Onomasticon).

consummatione virtutum vestitum esse, II, 62.

Vulg. Interpr. Eccl. 30, 11: In accipiendo ipsum stolam gloriæ et vestiri eum in consummatione virtutis.

contemplativam vitam perageret, II, 41.

In contemplando peracta: Fulg. myth. 2, 1: August. de civit. dei 8, 4.

contribulato corde, II, 70. Afflicto, contrito corde, non semel apud scriptores ecclesiasticos.

cruciferos (per) Sancti Johannis, II, 95.

Ordo monasticus sic dictus, quod Monachi cruces in baculis deferrent, ut auctor est Ducangius.

dacium, II, 62. Tributum, vectigal: ital. dazio. hung. vám.*)

deaurata sella, II, 13. Gloss. Græco-Latin. deaurare, χρυσόω. Tertull. de idolatria c. 8.

decanis consueti modo positivis, II, 11.

decanus (δεκάδαρχος, δέκαρχος), qui decem militibus præest. Veget. de re milit. 2, 8.

decimator, II, 47. Idem forte, qui decimarius, vel, qui ius habet exigendi decimam in agris, auctore Ducangio. Hung. adószedő.

*) Hisp. dacio: e voce latina «datio». Diez, Etym. Wort. p. 117.

deiscentes] videntes (sc. Hungari) scrobes Græcorum deiscentes, II, 56.

deiscere: immergere: Gloss. Lat. p. 95. Hild. (De-Vit: Onomasticon).

delicatus] propter delicatum nuncium remisit, II, 13.

delicatus, qui gaudium affert.

Passio S S. Perpetuæ et Felicit.: Sequebatur Perpetua lucido incessu, ut Matrona Christi, ut Dei delicata. (Duc.)

descensus montem Kyscen et insulam Danubi dedit pro decensu æterno, II, 21, II, 30.

Descensus: hospitium, habitatio. Consilium Budense an. 1269 c. 14: Cum suas diœceses vel parochias visitant... descensibus aggravant et molestant. Hung. szállás.

dextrarii (sc. equi), II, 21, II, 28, II, 46, II. 71.)

Equi maiores et cataphracti, quibus utebantur potissimum in bellis et prœliis, auctore Ducangio.*)

districtus] misit currere per districtum regni sui, II, 52.

districtus (cfr. ital. distretto, gall. district) est, auctore Ducangio, territorium feudi, in quo Dominus vassalos et tenentes suos distringere potest. Bulla Bonifaci P. P. an. 1033: Maneantque sub iudice et districto vestro.

dolabrum, II, 34. Securis ut ap. Thurocz. in Stephano rege Hung. c. 26.

domicella, I., 88. Filiæ nobilium, magnatum, innuptæ. Rogerius de destructione Hung. c. 34: Dominæ vero et Domicellæ et puellæ nobiles se in Ecclesiam recipere voluerunt.

domina Crumheldina, I, 10, II, 68, II, 98. Sunt dominæ nobilium uxores: domina est etiam mulier quævis. (cfr. voc. ital. «donna» a domina.)

ducatus, I, 10, II, 36, II, 61, II, 65 et passim eadem notione, qua apud huius ætatis scriptores: i. e. hung. «herczegség» vid. quæ fusius de hac voce disputavit Duc. to. II. p. 1662: cfr. Diez. Et. Wört. p. 124.

ducissa Rhutenorum, II, 65. Ducis uxor: ital. «duchessa».

duello confligerent duces eorum, II, 46.

duellum: singulare certamen, quo ambiguæ disceptationes

---

*) Inde vox ital. destriero gall. destrier. Diez. o. c. p. 119.

dirimebantur, quæ ordinario iudicio terminari non poterant: Ab antiqua forma «duellum» pro «bellum».

dulcorosum mel, II, 82. Dulce.

Alvanis in vita S. Eulogii: Undique fulgidus rediens limpidus, dulcorosus, nectareus... (Duc. To. II.)

elegantissime rimuneravit, II, 69.

elegantissime, copiose, laute.

emphyteosis] et tu propter emphyteosim, id est inopiam et cupiditatem terram, herbam et aquam concessisti, II, 13. Emphyteosis pro emphyteusi. Greg. M. pap. ep. 1, 70: Terras aliquas multi in emphyteosin sibi postulant dari. Adde 2, 3. (De-Vit: Glossiarum.)

Est emphyteusis contractus iuris civilis, quo prædium quoad dominium utile alicui ad longum tempus, vel in perpetuum conceditur ea conditione ut certam pensionem solvat. Olim agri inculti ac minus fructiferi hoc modo dabantur, ut plantatione et cultu meliores utilioresque redderentur. Postea usus obtinuit, ut etiam agri fecundi in emphyteusin darentur. (Forcell. Thes.)

falcatores et *furcantes* coadunasset, II, 58.

falcatores, milites falcibus instructi: Thurocz. in Salamone rege Hung. c. 52.

furcantes, qui furcis utuntur.

fatatum fuit, quod de lumbis eius gloriosi reges propagarentur, II, 11. Fatare, fato destinare: jósolni.

feraliter, II, 102: ferarum more.

feria tertia, I, pr.

Feria: primus igitur hebdomadis dies Dominicus dicitur: qui post sequitur secunda feria et deinceps.

Feria septima pro Sabbato: feria tertia igitur id quod nostrum kedd.

figmentum] satagebant variis figmentis inducere Imperatorem, ut reverteretur, II, 60.

figmentum: simulatio, prætextum, ficta ratio.

flasco, II, 94. Lagenæ genus, vas figulinum aut vitreum vino conservando idoneum: inde hung. flaskó.*)

---

*) Verbum, quod ital. est fiasco, ductum esse a verbo, quod est vasculum putat Diez: o. c. p. 138 et sqq.

fusor sanguinis, II, 64. Cfr. Luc. Caral. 143, 21. 148, 25. 185, 3. 253, 4. (Hartel o. c. p. 22.)

galea, II, 67. Genus longarum navium : cfr. voc. ital. galea sive galera: gr. γαλέα, γαλαία: v. ap. Diez. o. c. p. 152 sqq.

galeotae, II, 67. Remiges galearum: ital. galeotto.

gentaculum] Priusquam Rex et dux cum exercitu suo capita de gentaculis levassent, II, 56.

gentaculum, aliter ientaculum, cibus, quo ante prandium solvitur.

gratia (ex) etenim Romanorum imperatoris memorati, I, 3.

Ex gratia, idem quod nostrum kegyelemből.

griffones] In montibus enim deserti memorati griffones nidum parat. I, 2.

Nomen est huius avis ap. Duc. griffus: ital. griffi: quadrupes alatus sed fabulosus.

griseorum`monachorum (in monasterio), II, 77.

Ordo griseus: Monachorum scilicet, qui coloris cinericii [griseus: ital. grigio: szürke] vestibus induebantur, quo nomine Cistercienses monachi intelliguntur, qui nigrum habitum primi in griseum commutarunt, ut auctor est Jacobus de Vitriaco in Hist. Occident. c. 14. (Vid. Duc. to. III. s. v.)

guerrarum incentores, II, 45. II, 49.

guerra: bellum: ital. guerra.

haeretici, II, 70, II, 47. August. de utilitat. cred. c. 1:

Hæreticus est, qui alicuius temporalis commodi... falsas ac novas opiniones vel gignit vel sequitur. Inde vox hung. eretnek.

hermellina albissima, II, 58. Mus ponticus. Thurocz. in Salamone Rege Hung. c. 52.

hospitalarii, II, 23. Ipsi hospites sicut ap. Thurocz. in Chron. Hung. II, 3.

husones] misit Cæsari quinquaginta corpora immensorum husonum, II, 50.

Husones, maiorum piscium species. Vetus Charta apud Browerum in Antiquit. Fuldensib. l. 3. c. 11:

Unde singulis annis transmittere debent ad Fuldensem Ecclesiam piscem magnum husen nuncupatum.

Epist. 7 ex Tegernensibus: Sed si Deus anno præsenti secundavit capturam husonum. (Duc. to. III.) Germ. «Hausenfisch».

idriae, II, 78. Apud Sambucum ad leges Hungaricas hæc legi-

mus de hac voce; Metreta frumentaria interdum liquidorum et vini: hung. veder.

immeabile desertum, I, 2.

Immeabilis; non meabilis. Not. Tir. p. 151 (De-Vit: Glossarium).

impetebat duos Hungaros cum eo altercari, II, 34.

Impetere: exigere, cupere quadam animi ostentatione.

impraemeditate, II, 60. Imprudenter, extemplo.

Buscius de reform. Monast. a. Leibnitium t. 2: impræmeditate subito feci. (Duc.)

improperasset regi Stephano, II, 65.

Improperare: aliquem ignominia afficere.

incidentia, I, 40.

Otto a S. Blasio c. 12: Traditionesque Hebraicas cum incidentiis Historiarum notas faciens. (Duc. to. III.)

inconsolabiliter] Flevit autem eum Rex Stephanus et tota Hungaria inconsolabiliter, II, 41.

Inconsolabiliter: inconsolabili modo. Occurrit in Thesauro nov. Lat. p. 527 ed. Mai, teste De-Vitio in Glossario.

inductio] transtulit se in terram Bazarad ad inductionem Thomæ Vojvodæ, II, 103.

Inductio, suasio, qua quis inducitur ad aliquid faciendum. Origo belli Hussitici Ludewig to. 6. p. 156: Ad inductionem ergo Sacerdotum... monasteria destruuntur et diruuntur. (vid. a. Duc. to. III.)

ingenia, II, 56. Machina bellica. Thuroczius p. 15. 23. 72. 97. 153.

insultum fecerunt super Atylam, I, 5.

Insultus: aggressio: ital. insulto.

Insultum facere: aggredi: adoriri aliquem.

intendere, Salamon autem intendens laudare Hungaros, II, 60.

Intendere: velle, cupere. Ap. Thurocz. in Geyza r. c. 54.

interdictum, I, 5. De interdicto hæc apud Duc.: Dicitur generalis excommunicatio, quæ fertur in provinciam vel villam aut castrum. In interdictis denudata etiam altaria, prostrates crines ad terram et reliquias Sanctorum et inversa cymbala, sicut Synodi aliquot docent.

investitur optimis et latis possessionibus, II, 28.

Investire, in possessionem alicuius rei venire. Passim eadem notione apud huius ætatis scriptores.

iobagiones, II, 66. Sambuco, Lydio et Alberto Molnario testibus Hungarice dicuntur coloni, ruricolæ, atque adeo ipsa mancipia. Decreta Ludovici Regis Hungariæ an. 1351 c. 5: Praterea ab omnibus iobagionibus nostris aratoribus et vineas habentibus.... Decreta Sigismundi Regis: Si quis iobagionem alterius... potentialiter abduxerit. Decreta Alberti Regis: Nobiles tam iobagiones habentes, quam non habentes, decimas dare non teneantur. Vide autem ap. Thuroczium in Colomanno rege c. 61.

Vocem Latinam ex hungarica, quæ est jobbágy, ductam esse quis est, qui nesciat.

iuvamen, II, 19. Auxilium, præstatio: et præsertim auxilium, quod subditi (vassalli) regi ferebant, cum bellum immineret.

lanceare, II, 5: lancea vulnerare: lancea est genus armorum missilium; inde hung. lándzsa: ital. lancia.

Langravius, II, 28, II, 78.

Langravius (Landgravius) e germanico «Landgraf»: örgróf.

laycalem habitum induens, II, 50.

Laicalis, pertinens ad Laicum. (v. s. v.)

laycus] Cadavera enim omnium tam virorum ecclesiasti, corum, quam laycorum nobilium, II, 103.

Laycus est popularis; ita dictus, ut a viris ecclesiasticis distingueretur. Joan. Villanus (Giovanni Villanni) de Dante Aligiero, summo Italorum poeta, hæc dixit: Questi fu grande letterato quasi in ogni scienza fosse tutto laico.

legenda] ex legenda eiusdem beatissimi confessoris, II, 35.

Legenda erat liber, qui acta sanctorum continebat: certisque diebus legebatur in Ecclesia a moderatore chori: inde nomen habuit: inde etiam vox ital. leggenda.

licentia] deinde ad patrem redeuntes ab ipso licentia impetrata, I, 2. Venia, facultas abeundi.

machinamenta, quod audiens Rex Andreas, timens illius machinamenta, II, 51.

Machinamentum, versutia, conatus. Epistola Capr. ad Vital. et Constantinum to. 2; Conc. Hisp. p. 200: ... ad dissolvenda omnium hæreticorum machinamenta et universas calumnias refellendas. (Duc.)

magnates Hungariæ, II, 47.

Magnates, nobiles, qui regis imperio subiecti sunt. Inde hung. gnás.

malefactor, I, 3. Impius, maleficus. Leges Ethelredi Regis gliæ §. 6: Si intra Burgum Regis fiat infractio pacis, adeant rgenses et conquirant illum malefactorem vivum vel mortum. d. Duc. to. III.)

manganum II, 44. Tormentum. Will. Tyrius l. 3. c. 5: Jacu-orias, quas vulgari appellatione manganæ dicunt. Occurrit apud urocz in Aba r. Hung.

marchia, II, 32, II, 45. Est provincia, quæ in finibus imperii est.

marchio, II, 28. Marchiæ præfectus. Aliter Marchisus (cfr. rquis) Marchiensis.

marchionatum, II, 88. Idem quod Marchia.

maristalla, I, 4. Equile, stabulum equorum. Apud Thurocz Attila c. 14.

martyrizare, II, 47. Martyrem fa-re: cruciare.

Ap. Duc. Rogerus Hovedenus in Willelmo I: Dani suum re-n martyrizaverunt. [Duc.]

matrimonialiter nupta, II, 102. Matrimonio alicui coniuncta.

Apud Duc. Charta Chasimiri reg. Poloniæ an. 1341 apud dewig. to. 5 p. 502: Cum serenissimus Princeps ...... incli-n Margaretam comitissam Palatinatus Rheni..... tradere pro-sit matrimonialiter in uxorem.

metallina porta urbis, II, 34. Ex ære, metallo ficta. Occurrit Thurocz. in Stephano r. Hung. c. 26.

ministrare sacramenta, I, 92. 1 . est sacramenta præbere, por-ere. Charta an. 1250 to. 2. p. 153: Quod Canonici S. Nicolai sunt et debent ministrare universa et singula sacramenta.

natale domini, II, 61: natale, γενέθλον in Gloss. Gr. Lat. ng. est karácsony: inde gall. «noël».

naturalis, in regem Hungariæ tradidit naturalem, II, 90. Rex turalis, rex legitimus, qui iure regnum obtinet: legitime rex atur: törvényes király.

notarius regis, II, 69. Qui vulgo scriba [secretarius] vocatur.

omagio] omnem omagionem et reverentiam Regi Atylæ fe-se perhibetur, I, 5.

Apud Duc. hæc sunt: homagium, omagiare. omago. Homa-m apud De-Vit. Gloss. subiectio, subiectionis signum.

optimates, II, 64. Apud veteres erant proceres, primores, patres: apud Græcos οἱ δυνατοί, οἱ ἀριστῆες, οἱ ὀλίγοι. Aetate, quæ media vocatur, sunt Barones, Vassali, qui dicioni regis subiecti erant.

orcistrum, quibus (sc. præpositis) præparaverunt orcistrum de lignis, II, 52.

Apud Duc. orcistra occurrit, de qua voce hæc: Pulpitum Ecclesiæ, ex gr. ὀρχήστρα, locus, in quo mimi actiones suas exhibebant. Ordericus Vitalis I. 11. p. 817: Ibique aute aram Virginis et Matris in orcistram conscendit.

Joh. Thurocz. in Bela Rege c. 46 orcistram dixit pro suggestu, sicut noster, tantum quod forma est apud nostrum vocis «orcistrum».

paganismis ritibus dediti et intenti, II, 19: pronior enim erat gens hungarica ritui *paganismo*, II, 41.

Apud Duc. forma nominis substantivi occurrit, paganismus-i, i. e. paganorum religio. Forma adiectivalis, paganismus, a, um, quæ est apud nostrum, nusquam invenitur. Quæstio nunc est, utrum hi duo loci corrupti sint an Marcus, chronicæ scriptor, solus forma hac usus sit? Equidem hic errorem latere puto: facile potest corruptela sanari, si scribimus: paganismi ritibus ac ritui paganismi. (cfr. Anonymus latinsága: Uhlarik János s. v.)

Palatinus Comes, II, 68. Apud Hungaros dignitas præcipua, de qua sic decreta Andreæ Regis Hung. an. 1222 c. 10:

Palatinus omnes homines regni nostri indefferenter dissentiat ad causam nobilium.

palliatae insidiæ, II, 47. II, 91.

Palliare pro simulare, fingere.

pampiliones, II, 50. Pampilio (Papilio) est tabernaculum, tentorium. Pavillon, padiglione.

panceria] habebatque Sampson sub tunica panceriam, II, 69.

Panceria, est lorica, thorax: ital. panciera: germ. Panzer: hung. pánczél. Apud Thúrocz. in Geysa Rege c. 65.

paramenta varia, II, 102: ornamenta, opus phrygium auratis, argenteis filis intextum.

paraloyzare, hic enim Hadolch exprimi non potuit, sed paraloyzando Hoholt, II, 27.

Paraloyzare (παραλογίζομαι) pro paralogisare: decipere: vocabula corrupte exprimere.

parator monasterii, II, 20. Exornator. Thurocz. Chron. II, 10.

paraturam habebat purpuram, I, 4. Ornatus, ornamentum.

parochia, II, 64. Ex græco παροικία, i. e. conventus accolarum: regio quæ episcopi dicioni obnoxia est: hung. plébánia.

pascha domini, II, 44.

Pascha e iud. Pesach: hung. husvét. (v. ap. Duc. to. V.): ital. pasqua.

pascuales pecudes, II, 50. Cum diligentia nutritus: (De-Vit-Glossarium).

passagium generale pro Terra Sancta, I, 10, II, 95.

Passagium: transitus, iter. Per mediam ætatem intelligendæ sunt sub passagio expeditiones illæ, quas milites cruce ornati rei christianæ causa suscipiebant, ut sanctum sepulchrum e manibus paganorum liberarent. cfr. voc. ital eadem notione passaggio. Jacobus de Vitriaco Hist. Orient. l. 3: Fecit treguas usque ad magnum passagium. Sanutus de Petro Eremita l. 3. c. 2: Deinde per illas partes transcurrens, et ad Passagium cunctorum corda succendens.

pensare, et quantum pensari potest, II, 62: liberare pensaverunt, II, 64. Pensare. cogitare, in animo aliquid versare. Passim occurrit.

pensiones annuas, II, 46. Præstatio annua.

Duc. Gregor. mon. ap. Murat. to. 2. coll. 395: Concessit unum servum, manualem sub annuali pensione denariorum. Inde ital. pigione e «pesio» pro «pensio».

personati, videntes autem ipsos Cumani optime personatos II, 47.

Personatus est clarus, cuius fama longe personat. Miracula S. Eutropii: Quidam Francia optime personatus. [Duc.]

petitio] et petitionibus loqui traxit originem. II, 74.

Petitio, libellus supplex. Occurrit ap. Thurocz. in Bela rege c. 64. hung. kérvény.

phitonissa, II, 47. Mulieres, quæ artem magicam exercent.

pinnaculum palatii, I, 7. Culmen domus. Matth. 4, 5: Et statuit (diabolus) cum super pinnaculum templi.

plebanus, II, 103. Parœcus, curio plebis. ital. piovano. hung. plébános: e lat. «plebes» (pieve): Diez. o. c. p. 390.

plenaria (ex) auctoritate. II, 95.

Plenarius, summus, plenus. Passim apud scriptores ecclesiasticos.

praeconceptus, pestiferum præconcepti veneni fœtorem in propatulum effudit, II, 43.

Præconceptus, ante conceptus. De-Vitio (Glossarium) auctore occurrit ap. Plinium, 2, 84, 1: Præconceptum spiritum: sed Harduin. ex MSS. conceptum legit.

praeiudicium, aliique quamplures in præiudicium Regis Andreæ a Papa Bonifacio VIII. regem petierunt, II, 88.

Præiudicium, damnum, detrimentum. Duc. Charta Johan. Ducis Silesiæ an. 1330: Per quæ nobis suffragium ac dicto domino regi ... præiudicium posset quodlibet generari. 1. Balítélet. 2. Sérelem. Cur. Fog. Debr. Georch. (Törvénytudományi szótár: Budán 1843. p. 307.)

praeparatura armorum, I, 3. Fabricatio: Tertull. adv. Marc. l. 4, 13: præparatura viarum.

praesentare, omnes apparatus in domo Domini existentes sibi præsentari faciebat, II, 39.

Præsentare est offerre, aspectui subiicere. Ordericus Vitalis l. 3: Willelmum Ducem adiit eique pretiosissam pallam præsentavit. — Inde ital. «presente», quod est donum.

praesumere, ut saltem pro reverentia Dei et Sanctorum eius eum inde abstrahere non præsumant, II, 67.

Præsumere est: audere, moliri, qua notione sæpius apud sequioris ævi scriptores.

praeventus est propria morte, II, 41.

Subitanea et improvisa morte decessit: subita morte exstinctus est. Passim occurrit.

primates Hungariæ, II, 51. Iidem sunt qui magnati: primates urbium, castellorum non semel occurrunt in Chartis auctore Ducangio.

primitus, quam quidem civitatem Romanorum nullus Cæsar potuit primitus expugnare, I, 5.

Primitus, prius, πρώτως. Diploma Caroli Reg. Hung. an. 1325: .... nisi primitus ad hoc dicti fratris.

primogeniturae iure, II, 64. Est ius primogeniti. Charta Philippi pulchri an. 1291: Salva adhuc primogenitura ipsius Johannis primogeniti. [Duc.]

principissa, I, 10. Principis uxor. Diploma Caroli reg. Hung. an. 1338: Nos et serenissima Principissa Elizabeth regina Hungariæ.

privilegio insignivit, II, 38. Ius præcipuum, immunitas, beneficium: hung. kiváltság.

processus illorum reciperet felicia incrementa, II, 60.

Processus est proprie actus procedendi: hic res illorum: passim apud veteres scriptores hac in significatione.

proclamato statim, exercitu, I, 5. Est exercitum convocare, comparare.

prognosticum, nocte autem secuta prognosticum futuræ discordiæ et turbationis provenit, II, 53.

Ap. Duc. hæc occurrunt: prognosticon, pronosticatio. Est autem prognosticum futuræ rei signum: divinatio.

propalare, II, 69. Palam facere, divulgare. Sid ep. 9, 11: Quæ propalare dissimulat, excolere dectrectat.

propheticum, propter ymbrium densitatem iuxta propheticum facti sunt ut stercus terræ, II, 84.

Propheticum i. e. verbum prophetæ: sermo propheticus. Apud scriptores ecclesiaticos passim.

pro posse liberaliter affluebat, I, 4.

Pro posse, pro facultate. Duc. Charta an. 1246: .... sed potius in omnibus locis, pro posse suo, bona fide custodirent.

quantitate bona de terra eundem hæreditarie non omisit II, 46.

Copia, multitudo. Hist. Orient. ap. Marten. coll. 274: Hortus balsama habens in quantitate. Litteræ Renati Comitis pro Piscatoribus Massil. an. 1479: Fecerunt senchas turnorum in magna quantitate (v. ap. Duc. to. V.).

quaternatim connectendo tria agnima, II, 58.

Quaternatim, per quaternos.

rancore deposito, II, 53. Odium, ira, invidia. Hieronym. ep. 13, l.: veteri rancore deposito.

rationalia, II, 38. Apud Duc. de hac voce hæc legimus: Rationale in veteri Testamento erat stola Pontificialis quæ et Logium dicebatur. Vestis Episcoporum novæ legis vel ornamentum: Menardus ad librum Sacramentorum Gregorii M. ait esse ornamentum quoddam pectorale ad similitudinem illius, quo utebantur olim sacerdotes legales. Hung. est. misemondó ruha.

rasta, I, 3.

Rasta est vox germanica: goth. rasta, illyr. werst: mensura miliaris. S. Hieronymus in Ioelem: Unaquæque gens certa viarum

spatia suis appellat nominibus. Nam et latini mille passus vocant, Persæ parasangas et Rastas universa Germania. Ap. Thurocz. in Chron. Hung. I, 11.

recoligatus est a sacerdotibus, II, 47.

Recolligere est rursus colligere. Quod autem ad formam participii «recoligatus» attinet, codd. omn. recoligatus, præter Bud. Dub. Tur. qui «recollectum» scribunt. Recollectus nobis probabilior videtur, contra auctoritatem cod. Vindobon.

recompensabo laborem vestrum VII. milibus marcarum argenti, II, 103.

Recompensare, est remunerari, retribuere. Passim apud scriptores mediæ ætatis.

rectorem errantem capitaneosque deponerent, quando vellent, I, 3, II, 91.

Rector est apud nostrum urbis seu communitatis curio, iudex, arbiter.

Apud Venetos erat titulus honoris, qui tribuebatur «Potestati et capitaneo armorum», sicut in Ducangio legimus.

reformata, pacem inter eos reformatam confirmavit, II, 53.

Reformare, sancire, statuere. Chron. Parnense ad an. 1287. ap. Murat.: Per consilium exstitit reformatum ... (v. ap. Duc. to. V.)

regalia et reginalia iura nolebant restituere. II, 95.

Jura regia. Radevicus l. 3. c. 41: Regalia veluti monetam, teloneum ... comune Mediolanensium dimittet. [Duc.]

Jura reginalia, ad reginam pertinentia.

registrati sunt eodem die tam viri, quam mulieres, II, 69.

In registrum et acta referre. Thurocz. in Bela coeco c. 54 et passim.

regnicola, II, 62. Qui in regno habitat (regnum et colo): indigena. Diploma Caroli Regis Hung. an. 1327: De regno nostro Hungariæ ipsis aliqua subsidia per quoscumque nostros regnicolas afferratur.

rehabitae sunt expulsis Venetis, II, 67.

rehabere, iterum habere, quod iam habuimus. Passim occurrit.

remeliorare, II, 39. Renovare, reficere. Thurocz. in Chron. Hung. I, 31.

reparatio vitæ, II, 11. Prud. cath. 10, 120: renovatio vitæ.

repatriare, II, 58, II, 86. Redire in patriam. Passim apud huius ætatis scriptores: ital. ripatriare: gall. repairer.

repausare, I, 5. Quiescere, pausam facere. Thurocz. Chron. II, 56: cfr. voc. ital. «riposare»: Dietz. o. c. p. 239.

reverentiam regi Atylæ fecisse perbibetur, I, 5.

Reverentia est salutatio, salutationis officia. Odo de Diogilo 3, 35: Sic enim vocantur reverentiæ, quas non solum Regibus sed quibusdam suis maioribus exhibent, caput et corpus submissius inclinantes, vel fixis in terram genibus, vel etiam se toto corpore prosternantes. [Duc.]

salmarius, II, 58.

Salmarius, seu sagmarius (lat. sagma: ital. salma) qui salmarium equum seu iumentum (sarcinale) agit.

scrutinii astutia subtilissima Scythiæ regione explorata, I, 2.

Scrutinium, investigatio, inquisitio. Statuta Eccl. Valent. inter Concil. Hisp. to. 3, p. 510: Mandamus ... ut possit fieri scrutinium diligenter, (v. ap. Duc. to. VI.)

seducti frandolentis verbis, II, 56.

Seducere, aliquem in errorem in ducere, a vero abducere. Passim: Tertull. adv. Marcion. 2, 8. Aug. Confess. 2, 3. et alibi.

sequacibus (cum) suis fecit captivari, II, 9.

Sequax, secutor, sectator: cfr. voc. ital. seguace.

seratis ianuis illum excluserunt, II, 47.

Serare, claudere, occludere: ital. serrare. Rodericus Toletanus in Hist. Arabum c. 25: ... civitates et ianuas seraverunt.

serenitatis regiæ omnem benignitatem abiecit, II, 43.

Serenitas est titulus imperatorum et regum apud Facundum Hermianensem l. 5, 2. auctore Ducangio.

servientem illum putabat esse Salamon, II, 61.

Serviens, servus, famulus, armiger. Rogerus Hoved. in Richardo I.: Willelmus cognomenti Cocus, serviens Richardi, regis Angliæ ... (Duc. s. v.)

sindone, (in) quam in bisso omni anno renovabat, II, 39. Est panni species. Ap. Duc. Vetus Charta: Unam cappam de diaspero aurisamito vel tartarico aureo de sindone foderatam. Inde ital. zendale: Dietz. o. c. p. 346.

sine, dux Saxoniæ apud Ysmacum ... sine septem Hungaris omnes interfecit, II, 19.

Sine, præter, extra. Cumeanus Abbas de Mensura pœnitentiarum c. 1: Sine quadragesimis 40. dies pœniteat.

solidans naves, II, 67.

Solidare milites seu naves i. e. milites, naves colligere, comparare: a voce, quæ est solidus (zsold), soldo, stipendium militum unius soldi: cfr. voc. ital. as-soldare, soldato. Passim occurrit apud medii ævii scriptores.

spolium, cum maximo spolio in Pannoniam cum victoria redierunt, II, 32.

Spolium est proprie pellis a corpore animalis detracta, exuviæ: hic spolium pro spoliis usurpatur: rerum ablatio. Præda seu spolium in Conc. Coloniensi an. 1266 c. 4: furtum aut spolium in Spec. Sax. l. 3. art. 31. §. 2, teste Ducangio.

stabili in re omnia amiserunt, II, 19.

Stabilia, bona immobilia. Duc. Charta Petri Episcopi an. 1297: Dedit... liberam potestatem restituendi castra et stabilia omnia.

strata, I, 3, *strata* publica, II, 94.

Strata est via strata, unde ital. strada: gr. στράτα. Cfr. Brutum, Rer. Hung. XII, 337, 22. Chron. Parnense ad an. 1300 ap. Murat.: Omnes domus stratæ Claudiæ in civitate et extra ...

Strictum Sibiliæ, I, 5. Fretum: cf. ital. stretto, Stricta Marrochi, fretum Gaditanum quod strictum Sibiliæ seu Seviliæ dicitur Thuroczio in Chron. Hung. I, 25.

subintroducunt in Regem Hungariæ (sc. Othonem), II, 93.

Subintroducere: i. e. q. clam introducere. Aug. ep. 78, 3. Hier. ep. 112, 6 et alibi.

sublimatus divino munere, II, 41.

Sublimare, exaltare, tollere, in sublime ferre.

tabulis fusoriis ultra modum ditavit, II, 38.

tabulæ fusoriæ inter vasa ecclesiastica, sanctorum reliquiis sæpius ornatæ (v. quæ uberius de his disputavit Ducang. to. VI. s. v.)

temporali diademate deposito, II, 41; qui prius pugnabat pro *temporalibus*, nunc solum intendit cœlestibus, II, 62.

Temporalis est mundanus, sæcularis: temporalis potestas, temporalis dies, temporalis hostis apud scriptores.

Thavarnicorum magister, II, 90.

De hac voce Duc. sic: Tavernica, tavernicalia, Hungaris iudicia dicuntur de liberarum civitatum controversiis, quæ remitti solebant ad personalem præfectum, qui Magister Thavernicorum

Regalium dicitur in Charta an. 1308 ap. Odoricum Raynaldum et in Decretis Ludovici regis Hung. an. 1351 et Sigismundi Regis an. 1435. Rogerius de destructione Hung. per Tartaros c. 10: Qui autem potentiores erant, sicut Tavernicus, qui et Camerarius dicitur. Occurrit etiam ap. Nic. Istvanfi Hist. l. VI, 85, 40.

toxicatus ranæ velut porci, basilicus et pluria animalia toxicata, I, 2.

Toxicatus est apud nostrum veneficus. Hygin. fab. 38 (Mai): Fervens ira, emissa sagitta, toxicata vulneravit eum: i. e. sagitta toxica, veneno imbuta. Ambros. de Tob. 7. §. 26. Mythograph, Lat. 1, 58.

tractare consilium I, 3. Est consulere, sententiam in commune proferre.

tractatus, I, 3. Consilium. Senator. l. 8, ep. 8: Defensorem omnium suis tractatibus adiuvabant.

traduxit de gente Corosmina uxorem, I, 10.

Uxorem traducere, idem quod uxorem ducere. Chron. Janfliet. ap. Marten. to. 5: Winceslaus dux, qui dominam Johannam traduxerat. [Duc.]

traha, II, 51. Est genus vehiculi sine rotis in usu apud rusticos. Colum. 2, 21.

transfixiones, multosque alios bellatores fortes sagittarum transfixionibus occiderunt, II, 65.

Verbale a transfingo; actus transfingendi: Leo pap. ep. 165 p. 1398: Clavorum transfixiones aut alia vulnera (De-Vit: Glossarium).

transpassato brachio mari, I, 5.

Transpassare: transire, transmeare. Ap. Thurocz. Chron. I, 24.

treguis ordinatis, II, 31. Tregua: induciæ. Passim occurrit auctore Ducangio.

unanimiter, II, 48. Uno animo: concorditer. Vopisc. Tac. 4. (cfr. Rönsch: Itala p. 230).

veraciter, si vero Salamon conversus fuisset, veraciter regnum sibi restituisset, II, 62, II, 68.

Est idem ac vere. Aug. Civit. Dei 4, 4.

Aug. ap. Hieronym. ep. 56, 3: De sanctis libri sancte et veraciter existimare.

verbum, qui deberent proclamare edictum et verbum domini Endræ et Levente. II, 47.

Verbum: præceptum, mandatum. Capitulare Metense an 756 c. 4: Qui res ecclesiasticas per verbum Domini Regis tenent.

vertibilis fortuna... terga vertit, II, 102.

Mutabilis, quæ verti, mutari potest. Boëth. Aritm. 1, 1.

Guilbertus in vita sua l. 1, c. 2: Quamvis momentanea pulchritudo sit sanguinum instabilitate vertibilis. [Duc.]

ventilata diutius causa, II, 82.

Causam agitare, exagitare. Iudicium an. 1027 in Append. ad Marcam Hisp.: Cumque diu hæc causa fuisset ventilata.

venustata herbis, I, 2. Ornata. Pseudo Cassiodorus Amicit. 24. Arida vestita est herbis et arboribus decorata, venustata floribus et fructibus decorata.

vicecancellarius Regiæ Maiestatis, II, 103.

Vicecancellarius, qui cancellarii officia, munera aliquando peragit.

vicedapifer reginæ, II, 102. Vicedapifer, qui dapiferi vices supplet.

vicinari, circa mare Aquilonis de occidente, quod ei vicinatur. I, 2. Vicinari: vicinum, finitimum esse. Vita S. Eugenii to. 3. p. 506: Fuit iste in quadam civitateproxima eremo, quæ Tripolitanæ provinciæ vicinatur (Duc.).

victuales naves, II, 50. Sunt naves, quæ victui res necessarias ferunt (victualia). Occurrit passim apud ævi sequioris scriptores.

villa, II, 45, tres *villas* in Simigio, II, 59.

Villa, est vicus, urbs. Vita S. Gregorii: In quodam vico... quem situm iuxta fluvium Bornæ vulgaris lingua villam nuncupavit.

villani. II, 68. Villanus (a villa): propie ad villam pertinens, ructicus, græce ἀγροῖκος. Passim occurrit.

Vojvoda, II, 93, II, 103.

Est alicui provinciæ præfectus: hung. vajda. Ivan Leonclanius in Pandecta Turcico. n. 71: Vojvoda vero præses dicitur, loco regis administrationem habens, in aliqua provincia puta Transilvania, Valachia maiori et minori.

yconam argenteam portans, II, 56.

Ycona (ap. Duc. ychonia) vox græca εἰκών: imago. Necrol. B. M. de Argentolio fol. 56: Contulit ecclesiæ ychoniam B. M. cum ceteris imaginibus. [Duc.]

II.

Index nominum propriorum locorum et gentium.[1])

Aba, II, 19, II, 44.
Agria, II, 68. (Eger).
Akus, II, 19 (Ákos).
Aladarius, I, 10. (Aladár).
Alba-Bulgaria, II, 55 (Bolgárfejérvár): Saalf. Alba Bulgarica.
Alba-Transilvania, II, 103 (Gyulafejérvár): Saalf. Alba Carolina.
Almus, II, 11 (Álmos).
Altenburg, II, 24. Óvár. Saalf. Ad Flexum: Ovaria. [Flexum veteribus, ut nonnulli arbitrantur.] Brut. VIII, 366.
Arad, II, 69. (Arad).
Atyla I, 4.
Australes, II, 49, II, 83 (osztrákok).
Bachienses, II, 56 (bácsiak).
Bachia, II, 58 (Bács). Ap. Saalf. non occurrit.
Balatun, II, 18. (Balaton: Sinus Balatinus ap. Saalfeld. o. c. p. 29.
Bamburgenses, II, 83.
Barbantia, II, 33. Ap. Saalf. o. c. p. 57: Brabantia, Brabant.
Bechey, II, 62, II, 102 (Vecsey).
Beela, II, 41, (Béla).
Bereg, II, 96. Saalf. Comitatus Bereghiensis.
Besprem, I, 2, I, 10 (Veszprém): Saalf. Vesprimia. Bél.[2]) p. 54. Vesprimium.
Bihor, II, 55 (Bihár). Biharia: Bél. Comp. Hung. geogr. p. 282.
Bihoriensis, II, 58 (bihari). Saalf. Comitatus Bihariensis.
Bobuth, II, 59 (Babót).
Bobuch, II, 45, II, 58 (Bobut).
Bodohot montes, II, 50 (bodóháti hegyek).
Bokon, II, 66 (Bocon, II, 51) Bakony.
Boiota, II, 28 (Babocsa).
Buda vetus, II, 39 (Ó-Buda.) Ap. Saalf. non occurrit. Bel. o. c. p. 118.
Bulchu, II, 11 (Bulcsu).
Buzias, II, 56 (Buziás).
Byzanczium, II, 45 (Konstantinápoly).
Canadinum, II, 45 (Csanád). Saalf. Comitatus Csanadiensis. Csanád: Morisana ecclesia.
Caputstria, I, 7 (Capo d'Istria). Ap. Saalf. «Capula Histriæ.»
Caratani, II, 53. (Karántanok).
Carobertus, II, 89 (Carolus Robertus).
Cassa, II, 96 (Kassa). Saalf. Cassovia.
Cassenses, II, 95 (kassaiak). Ap. Saalf. non occurrit.
Castrum portæ, II, 59 (Kapuvár). Ap. Saalf. non occurrit.
Catona, I, 9 (Catania sive Catona).
Cesumaur, I, 3 (Cezumaur).
Chaak, II, 94, II, 27 (Chak, II, 14) (Csák).
Chaba, I, 10 (Csaba).
Chauara, II, 14 (Csákvár).
Chanadiensis episcopus, II, 45 (csanádi).
Chiglamezey, I, 10 (Sziklamező).
Chour, II, 66 (Csór).
Colocensis, II, 89 (kalocsai). Ap. Saalf. Colocia-Colozza.
Corniola, II, 31 (Krajna): Saalf. Carnia-Carniola.
Croatia, II, 62 (Horvátország).
Crumheld, I, 10 (Krimhild).
Cumani Albi, I, 3 (Fehér kunok).
Cumani Nigri, I, 3 (Fekete kunok).
Cunues Calman, II, 67 (Könyves Kálmán).
Cupan, II, 16 (Koppány).
Dalmatia, II 62 (Dalmátország).
Demes, II, 66. (Demes).
Desev, II, 103 (Dezső).
Devecher, II, 47 (Devecser).
Dun, I, 1 (Don).
Eccylburg, I, 5 (Eczilburg).
Engaddi, I, 4. (Engadi).
Erdeelw, I, 10, II, 36, II, 87 (Erdély).
Erdeelwi Zoltan, II, 38 (Erdélyi Zoltán).

[1]) Deutsch-lateinisch. Handbüchlein der Eigennamen aus der alten, mittleren und neuen Geographie v. Dr. G. A. Saalfeld. Leipzig, 1885.

[2]) Compendium Hungariæ geographicum. Matthiæ Bél. Posonii et Cassoviæ. 1777.

Ethele, I, 3 (Etele).
Eucius, I, 5 (Etius).
Ferteu, II, 59 (Fertő tó). Saal. Lacus Peisonis.[1]
Ferraria, I, 9 (Ferrara).
Forum Julii, I, 9, II, 52 (Fréjus).
Frangfurt, II, 28, II, 78 (Frankfurt). Saalf. Francofurtum.
Gaurinum, II, 50 (Győr). Saalf. Arabo, Jaurinum, Jurinum.[2]
Geminum Castellum, II, 58 (Ikervár). Ap. Saalf. non occurrit.
Geur, II, 53 (Győr) V. s. v. Gaurinum.
Geurinum, II, 50 (Győr). V. s. v. Gaurinum.
Geycha, I, 3, II, 21, II, 19, II, 69, II, 70 (Géza).
Geysa, II, 47.
Golgate, II, 17 (Galgócz). Bél o. c. p. 64: Galgoczinum.
Goron, II, 23, II, 36 (Garan).
Guilermus, II, 24 (Wilmos).
Gyula, II, 102.
Gywla, II, 15 (Gyula).
Harnad, II, 96 (Hernád).
Hendree, II, 52 (András).
Hood, II, 84 (Hód).
Hungari, II, 11. (Magyarok).
Jadria, I, 7.
Janus, II, 47, II, 68 (János).
Jaurinum, II, 21, II, 45 (Győr). V. s. v. Gaurinum.
Jherosolima, -æ II, 65. (Jeruzsálem): Saal. Hierosolyma, -orum.
Irchania, I, 2. (Irkania).
Ismacum, I, 5, II, 19. Saalf. Isenacum, Isnācum. (Eisenach).
Istria, II, 62. (Isztria).
Jula, II, 65. (Gyula).
Karasu, II, 68. (Karassó). Saalf. Melas (Μέλας).
Karulus Claudus, II, 89.
Keau, II, 38.
Keisla, II, 27. (Gisella).
Kelenfeld, II, 47 (Kelenföld).
Keres, II, 64. (Kőrös). Saalf. Chrysius.
Kereszeg, II, 87. (Kereszeg).
Kestelei, II, 58 (Kestelcz).
Keveoza, I, 3 (Keweháza).
Kezumaur, I, 10 (Czezumaur).
Korokou, II, 63 (Krakkó), Saalf. Cracovia.
Kuni, II, 68. (Kúnok).
Kyo, II, 11 (Kiew) Saalf. Chiovia. Kiiovia.
Kyschen, II, 21. (Kiszén).
Kyrieleys, II, 55. (Kerlés).
Ladizlaus Calvus, II, 35. (Szár László).
Lapus, II, 55. (Lápos).
Laytah, II, 19 (Lajta).
Lays, II, 99, II, 100 (Lajos).
Leel, II, 17 (Lél).
Leopach, II, 31 (Laibach). Saalf. Aemona, Labacum.
Levente, II, 11.
Lewa, II, 102. (Léva).
Lodomeria, II, 47. (Lodomeria).
Luchumburgensis, II, 97. (Luxenburgi). Saalf. Luceburgensis.
Lugdunum, I, 5. (Lyon).
Luxonium, I, 5 Saalf, Luxovium.
Lypna, II, 99 (Lippa). Bél. o. c. p. 260: Lippa.
Lypnensis, II, 99 (Lippai).
Magari, I, 1 (Magyarok).
Maiorica (insula), II, 29.
Mangali, II, 80 (mongolok).
Marhiani, I, 10; (messianok): Saalf. Misnicus.
Marrachia, I, 5. (Marókk). Saalf. Regnum Maurocilanum.
Meisnensis, II, 28. Saalf. Misnensis.
Menfew II, 45. (Ménfő).
Merania, II, 31. (Meránia).
Messiani, I, 10, II, 27. Saalf. Misnensis.
Metense (territorium): II, 33.
Meysie (provincia), II, 28. (Meissen). Saalf. Misnia.
Mikolch, I, 10 (Mikolt).
Minorica (insula), II, 29; (Minorca).
Misca, II, 36, II, 46.
Misniensis, II, 30. Vid. s. v. meisniensis.
Monopolis, II, 67 (Monopoli).
Monoroth, II, 58; (Monyoród): Bél o. c. p. 114: abbatia Monyoród.
Moroth, II, 49; (Maróth).
Morova II, 90 (Morva). Saalf. Marus, Margus. Bél. p. 15. Marcus.
Moysi, II, 13. (Mózes).
Musun, II, 48, II, 58 (Mosony). Saalf. Mosonia, Mosonium.
Nandor Feirwar, II, 56. (Nándorfejérvár): Saalf. Belgradum.

[1] Bél. o. c. p. 14: Peisonem etiam aliqui scriptores.
[2] Bél. o. c. p. 158. Jaurinum, Jauarinum, Jaurium.

Niger Georgius, II, 88. (Fekete György).
Nitria, II, 59 (Nyitra). Saalf. Nitrava. Bel. o. c. p. 63. Nitria.
Noe, II, 13; (Noehegy).
Nona, I, 7. (Nona): Saalf. Aenōna.
Nova Civitas, II, 80 (Bécs-Újhely).
Novum Castrum, II, 47, II, 55 (Új-vár). Ap. Saalf. non occurrit.
Nurumburg, II, 26 (Nürnberg). Saalf. Norinberga.
Nyr, II, 16, II, 55 (Nyir).
Nys, II, 58; (Nissa); Saalt. Naissus, Nissena, Næsus.
Orsova, II, 68. Saalf. Clodova, Orsova.
Owbudant, I, 5 (Ó-Buda): Buda Vetus: Bél. p. 118.
Paganti, II, 62. (Pogándi).
Papya I, 8. (Plavia): Saalf. Papia.
Parentia, I. 7. (Parenzo): Saalf. Parentium.
Paris, I, 2.
Patavia, II, 65; (Padova).
Pergamum, I, 9; (Bergamo.): Saalf. Bergamum.
Pesth, II, 47. (Pest).
Petergozdia, II, 67. (Petergozdia).
Petovia, II, 44; (Pettau).
Polonia, II, 46; (Lengyelország).
Polonici fines, II, 68.
Pola, I, 7; (Póla).
Pomorani, II, 46. Saalf. Pomerani.
Pons Bani, I, 10; (Banhida). Non occ. ap. Saalf.
Posoga, II, 103; (Pozsega); Saalf. Basiana. Possēga.
Poson, II, 50; (Pozsony): Saalf. Posonium.*)
Potentiana, I, 10; (Potentia).
Potokensis comitatus, II, 102. (Patakvármegye).
Pragensis, II, 20. (prágai).
Pruteni I, 2. (Pruthenek).
Pyrisk, I, 68 (Piroska).
Quinque-Ecclesiæ, II, 47, II, 53 (Pécs).
Rabcha, II, 45; (Rábcza).
Rachus, II, 58, II. 98; (Rákos).
Ratispona, II, 33; (Regensburg), Saalf. Ratisbona.
Realth (insula), I. 7; (Rialto).
Regiona, I, 9; (Reggio); Saalf. Rhegium.
Rhenenses, II, 30.
Riphæi montes, I, 2. (Rif hegyek).
Rotundum mare, I, 2 (Fekete tenger): Ap. Saal. hæc. occ.: Pontus Euxinus, Mare Ponticum, Mare Nigrum.
Ruscia II, 47; (Oroszország). Saalf. Russia.
Saar, II, 19; (Sár).
Sabaria, I, 8, (Szombathely).
Sakana, I, 1, (Sakana).
Salona, I, 7; (Salona).
Saraceni seu Ismahelitæ, II, 30: (Szerecsenek).
Sardona, I, 7, (Sardona).
Sarolth, II, 35.
Sarus, II, 45 (Saros). Saalf. Sárosiensis.
Scenia, I, 7; (Zengg). Saalf. Senia.
Scepes, II, 96; (Szepesség), Saalf. Comitatus Cepusiensis s. Scepusiensis.
Scepnensis, II, 90, II, 96 (Szepesi).
Sclavi, I, 10, II, 38 (Szlávok).
Scythia, I, 10. (Scythia).
Segusa, II, 33; (Susa). Saalf. Segusio, Segusium.
Sempte, II, 59. Bél. o. c. p. 68: Sempthe.
Sentapoulog, II, 58, II, 64. (Sentapolug).
Seo, II, 69, II, 80. (Seó):
Servia, II, 68, Saalf. Moesia Superior-Servia.
Seyo, II, 19; (Sajó). Saalf. Saunius.
Sibilia, I, 5; (Sevilla). Saalf. Sevilia.
Sibinicum, I, 7 (Sebenico). Saalf. Sevium.
Sicambria, I, 10, (Sicambria).
Simbourg, II, 11 (Siebenbürgen, Erdély). Saalf. Septem Castra.
Situatus, II, 47; (Zsitvatő). Ap. Saalf. non occurrit.
Soldanus, II, 29. (Szultán).
Spaletum, I, 7; (Spalato). Saalf. Spalatium. Spalatrum.
Strigonium, II, 56; (Esztergom).
Strigoniensis porta, II, 36. (esztergomi kapú):
Strozburg, I, 5, II 33; (Strassburg). Saalf. Strateburgum.
Suevia, II, 24; (Sváborszag).
Supronius, II, 45; (Sopron). Saalf. Sempronium.
Symigiensis, II, 36; (Somogyi). Bél. p. 174: Simeghiensis.
Symigium, II, 22, II, 31; (Somogy). Bél. p. 180: Simigium
Talna, II, 68; (Tolna). Bél. o. c. p. 173: Tholna.
Tarnokuolg, I, 3; (Tárnokvölgy).

*) Bél. o. c. p. 48: Posonium, nonnullis Pisonium.

Tarsia, I, 2; (Tarsia):
Tata, II, 19. (Tata); Bel: o. c. p. 94: Dotis, Data.
Taurina, II, 33; (Turin) Saalf. Taurinum.
Temes, II, 62. Saalf. Temessus. Bél. p. 254: Temesvariensis c.
Terra laboris, I, 9; (Terra di lavoro).
Terrestrina, I, 7; (Trieszt). Saalf. Tergeste Tergestum.
Tervisium, I, 9; (Treviso). Saalf. Tarvisium.
Themeswar. II, 97. Saalf. Temesvaria. Bel. o. c. p. 258. Temesvarinum.
Thogata, I, 2. (Togata).
Thocoyd, II, 58; (Tokaj). Saalf. Tocaium, Bél. p. 204: Tokajnum.
Toxun, I, 3, II, 11; (Taksony).
Tragura, I, 7; (Trau). Saalf. Tragurium.
Traysama, II, 44; (Trasen). Saalf. Trigisamus.
Trenchen, II, 64; (Trencsén). Saalf. Singōne.
Treverense territorium, II, 33.
Trinchnius, II, 96, II, 102; (trencséni). Saalf. Trentschiensis.
Tulna, I, 3; (Tolna). Bél p. 173.
Tunisium, II, 29; Saalf. Tunesium.
Turda, I, 3; (Torda).
Tyhon, II, 49, II, 51; (Tihány).
Tyscia, I, 3; I, 10; II, 58; II, 62; (Tisza). Saalf. Tibiscus. Bél: p. 12: Tibissus, Pathyssius, Tibisia.
Umsoer, II, 62; (Omsó-ér).
Ungaria, II, 43; (Magyarország);
Ung, II, 62; Saalf. Comitatus Unghensis.
Uylac, II, 88; (Ujlak): Saalf. Bononia. Milatæ.
Vacia, II, 58; (Vácz). Saalf. Vacia-Vazia. Bél: Waczia.
Vach, II, 58. (Vácz).
Vaciensis, II, 90. (váczi).
Varad, II, 62. Saalf. Varadinum maius.
Varadiensis II, 90. (váradi).
Varkun, II, 51, II. 65; (Várkony).
Vatha, II, 67;
Veneciæ, II, 88; (Velencze).
Vercellina, II, 32; Saalf. Vercellæ.
Vertesheg, II, 50; (Vertéshegy).
Vesprimensis porta, II, 36; (veszprémi);
Vlaccus, I, 6, I, 10; (oláh). Saalf. Valachi.
Veyzimburg, II, 45; (Veissenburg). Saalf. Alba Regia.
Vyssegrad, II, 98; (Visegrad).
Wag, II, 39; (Vág). Saalf. Vagus-Waga.
Waltha, II, 33;
Wazunburg, II, 22: (Wasserburg); Saalf. Aqunburgum.
Werbulchu, II, 18; (Vérbulcsú).
Westnempti, II, 45; (Veszett-német). (cfr. Ferlorum peyer, II, 45;).
Willelmus, II, 64;
Yadria. I, 5; (Adria).
Ydropolis, II, 34; Idropoli).
Ysmacum I, 5; (Eisnach): vid. s. v. Ismacum.
Ytalia, II, 88; (Italia).
Zaah, II, 102; (Zách).
Zaar Ladislaus, II, 14, II, 24; (Szár László).
Zador, II, 66; (Zara); Saalf. Jadera.
Zadariensis, II, 66; (Zárai).
Zala, II, 50, II, 58; (Zala).
Zalonkemen, II, 56; (Szalánkemén).
Zamur, II, 48, (Zámos).
Zava, II, 56; (Száva). Saalf. Savus, Sawa.
Zarholm, I, 3; (Szászhalom).
Zekul, Zekuli, I; 10: (Székely).
Zelice, II, 50, (Zelice).
Zelyz, IJ, 53. (Zeliz).
Zemlen, II, 73, Zemlyn, II, 65; (Zimony). Saalf. Malavilla.
Zeurin, II, 103; (Szörény). Saalf. Severinum: Bél: Severiensis.
Zobolcs, II, 14; (Szabolcs). Saalf. Comitatus Szaboltensis.
Zolium, II, 103; (Zólyom). Saalf. Comitatus Zoliensis.
Zomus, II, 55. (Szamos): Saalf. Samosius.
Zuatupolug, I, 10, II, 13. (Sentapoulog).
Zugzard, II, 52 (Szegszárd).
Zultan, II, 59. (Zoltán).
Zygefeu II, 58. (Szigetfő).
Zyngota, II, 58. (Czinkota).

ARTURUS NEGOVETICH.

DE I. M. BRUTI HISTORIAE HUNGARICAE LATINITATE.

Exhortationibus Aem. *Theurewkii* de Ponor et Ant. *Bartalii*, quas ii viri doctissimi latinitatis scriptorum Hungarorum investigandæ et elaborandæ causa ad philologos patrios direxerunt[1]), diligenter consideratis, ut ego quoque viribus meis exiguis operæ perficiendæ[2]) adessem, Bruti[3]) latinitatis demonstrandæ consilium inii. Qui genere Italicus, quamquam alienus ab eo incepto videtur, quod latinitatem scriptorum Hungarorum exquirendam proposuit, attamen cum magnam ætatis suæ partem apud nos egerit et Hungariæ historiam[4]) litteris persecutus sit, scriptoribus infimæ latinitatis Hungaricis iure adnumerari potest.

Pro nostro proposito neque syntaxim, neque orationem Bruti latinitatis tractare in animo est, nam constructione ambituque verborum vel maximos suæ ætatis scriptores valde is superat. Fuit enim magna eius facultas in dicendo, ita ut ubertate verborum et quod integritatem, elegantiam ornatumque orationis attinet, equidem paucos ei pares esse iudicem. Quod tu quoque minime dubium habebis, si orationem eius expedite et facile currentem numeroseque cadentem reputaveris.

[1]) Cf. «Egyetemes Philologiai Közlöny» VII. pag. 112. Ibid. XII. pag. 380.

[2]) Tria adhuc huiusmodi opuscula in lucem prodita sunt: Ant. *Bartal:* «Diplomatarium relationum reipublicæ Ragusanæ cum regno Hungariæ» E. Ph. K. XII. 380—391. — I. *Uhlarik:* «Anonymus latinsága» a. 1889.; — Ant. *Bartal:* «Magyar jogtörténeti emlékek.» E. Ph. K. XIV. 394—402.

[3]) De vita et operibus I. M. Bruti luculenter egit Fr. *Toldy* in editionis suæ præfatione, pp. I—LXXXIV.

[4]) Brutus János Mihály «Magyar históriája» 1490—1552-ig. A magyar királyi egyetemi könyvtár eredeti kéziratából a szerző életével közli *Toldy Ferencz.* — I. kötet: II. Ulászló király országlata. — II. kötet: II. Lajos király trónralépésétől 1537-ig. — III. kötet: (*Nagy Ivántól*) 1537-től Egervár ostromáig 1552-ig.

Annotationes meæ et emendationes in Appendice sunt enumeratæ.

Leges dicendi præceptaque grammaticorum semper in oculis habens, tantum raro ordinibus verborum novis, a latine dicendo parum declinantibus Brutus est usus, sicuti *inter se* serere sermones (III. 280, 5)[1]) sive *cum aliquo* serere sermonem (IX. 68, 8) pro *alicui* serere sermonem, — *auribus* insusurrare (II. 184, 9) pro *in* sive *ad aures* i. (cf. V. 22, 33: ea vero *in pronas aures* ad sua mala insusurrabantur), — mulieres *uterum* gestantes (X. 155, 22) pro *partum in utero* gestantes, — *edere* documentum (III. 303, 5) pro d. *dare*.

Vocabula et dicta e lingua Latina in Hungaricam inducta vel similiter expressa diligenter investigantibus hæc nobis digna commemoratu videntur:

I. 70, 29: de suo *iure decedente* = elállván jogától.

II. 238, 18: *iuxta dies* noctesque, cf. *nap nap mellett.*

II. 243, 3 sqq.: Raro tam opportunam occasionem oblatam tetrum[2]) monstrum a Christianorum populorum *cervicibus deiiciendi*. Ap. nos: *lerázni nyakáról.*

V. 235, 25: Vngaris *rem esse cum* hoste potentissimo, cf. *vele van dolga.*

VII. 296, 4: *legislator* = *törvényhozó.*

VII. 319, 17: *subit animum* = *eszébe jut.*

IX. 27, 9: *partes* = *pártok*, sive *párt* (XI. 199, 31).

IX. 29, 33 et passim: *per se* = *persze.*

X. 77, 22: pertinacius septentrionibus *tenentibus*, idem ac: makacsúl *tartottak* a szelek. — XI. 196, 7: diutius opinione *tenentibus* imbribus.

X. 144, 4: *syrtes* = *szirtek.*

XII. 235, 18: arrepta falce, quæ *venerat ad manum*, cf. *keze ügyibe akad.*

Vocabula, quæ tantum apud Brutum occurrunt, i. e. in nullis glossariis inveniuntur, e fontibus his hausta sunt:

a) *verba ducendo vel derivando*, ut dilectitia (I. 134, 33), perinique (IV. 451, 5), subalbicare (VIII. 352, 18), interamnensis (VIII. 422, 21), pireite (IX. 251, 17);

---

[1]) In citatis libros, paginas et lineas signavi.

[2]) Litteras æ et e, y et i, œ et e etc. a scriptoribus sæculorum sequentium sæpe commutatas esse nil quid mireris.

b) *verba componendo*, ut peropulentus (V. 8, 24 et passim), semitransfuga (VII. 272, 14), prorex (IX. 19, 18), semicapta (X. 95, 30), semidiscere (XI. 195, 17), perictus (XI. 205, 18), contrasentire (XI. 209, 15), bellidux (XI. 222, 11), expernoctare (XI. 229, 5), rectane (XIII. 390, 3);

c) *barbara verba in linguam Latinam inducendo*, ut banus (VII. 310, 6), visirii (VII. 355, 23, — IX. 54, 8), alla (VIII. 364, 30), nasades (VIII. 387, 15), martalocii sive martelosii (X. 80, 6), huzarones (XI. 219, 9), bassa (XI. 237, 33; passa 474, 9), Ianniceri (XI. 245, 21), birous (XII. 314, 12), ciausii (XIII. 359, 13), haidones (XIV. 419, 11).[1])

Restat nunc, ut *rationem* in Bruti latinitate pervestiganda a nobis secutam breviter commemoremus.[2]) Ex iis, quæ supra dicebantur, efficitur, ut in opusculo hoc nostro tantum pars Bruti latinitatis *lexicographica* fusius tractetur. Qua in parte seorsim et de vocabulis Latinis, quæ apud scriptores medii ævi latius patent et de vocabulis novis ab eiusdem ævi scriptoribus usurpatis et quæ tantum apud ipsum Brutum occurrunt, actum est. Sequitur, ut tota dissertatio sit in tres partes divisa, quibus »*Index nominum propriorum gentium et locorum*» accedit, ut eis quoque, qui magis ipsam historiam a Bruto scriptam spectent, aliqua ex parte satisfaciam. «*Appendicem*» denique, in qua errata et corruptelæ editionis principis afferuntur, opusculo adiunxi.

---

[1]) Quibus de vocabulis plura in parte III. afferentur.

[2]) Quibus usus sum opera sunt hæc: Glossarium ad scriptores mediæ et infimæ latinitatis auctore C. Dufresne, dom. *Du Cange* e. q. s. Parisii. — Totius latinitatis lexicon opera et studio *Aegidii Forcellini* e. q. s. Prati, MDCCCLXV. — Ausführliches lateinisches Handwörterbuch, ausgearb. v. *K. G. Georges*. Leipzig, 1880. — Etymologisches Wörterbuch der romanischen Sprachen von *F. Diez*. Bonn, 1878. — Archiv für lateinische Lexicographie und Grammatik mit Einschluss des älteren Mittellateins, herausgegeben von *Eduard Wölfflin*. Leipzig, I—VI. Jahrg. — Deutsch-Lateinisches Handbüchlein der Eigennamen aus der alten, mittleren und neuen Geographie von *Dr. G. A. Saalfeld*. Leipzig, 1885. — Compendium Hungariæ geographicum ad exemplar notitiæ Hungariæ novæ historico-geographicæ *Matthiae Bel*, Posonii et Cassoviæ, 1777., — aliaque lexica, opuscula et dissertationes.

I. VOCABULA, QUÆ LATIUS QUAM APUD SCRIPTORES AUREÆ ÆTATIS PATENT.

agitatio (equorum) II. 222, 2, idem ac *lóverseny,* productum ab agitando, sicut a. fluctuum, a. lecticæ, corporis, mentis, animi etc., nec ullo tamen loco cum vocabulo equorum coniunctum reperitur.

albani XII. 309, 27 ab Alba Regalis (= Sz.-Fehérvár) székes-fehérváriak.

bulla aurea VIII. 411, 15 significat imperii formulam a Carolo IV. Cæsare descriptam, est igitur aliud ac in decretis Andreæ regis legitur. Cf. Du Cange s. v. Bulla.

cancellarius IX. 4, 2, ubi St. Verbœtius dicitur regni cancellarius, id est qui notarii munus apud regem obit, igitur minime cum significatu a scriptoribus ecclesiasticis usurpato permutandum est.

cauda XI. 247, 5: «locare tormenta loco idoneo ad verberanda mœnia iubet, cratibus humo refertis dissimili corbium forma, quas caudas vulgo *milites* vocant».

corona I. 114, 9, idem ac *diadema* regium (I. 82, 5) sive sacrum diadema (I. 83, 3). *Corona regia* quoque legitur V. 32, 15. De corona aurea v. Du Cangii Glossarium s. v. *corona aurea,* ubi illam dicit coronam auream, qua Romæ a summo pontifice donatur, tamquam Imperator. Coronam a Bruto allatam Silvestrem II. papam regi nostro Stephano I. donasse constat.

exul X. 105, 16 «ut res per Vngaros exules ageretur», id est per eos, qui sunt *extra muros,* non in ipsa urbe.

facere XIII. 382, 30 «nobilitate ad reginam faciente» id est reginæ *partes sequente,* quæ significatio producta est a significatu *factionis,* quæ passim legitur.

falco VIII. 477, 9 est apud veteres nomen avis ex accipitrum genere, quod ungues more falcis habeat introrsum flexos (cf. Lex. Forcell. s. v. falco); ap. Brutum falcones sunt *minora tormenta,* ut vulgo milites vocant. Quibus de falconibus hæc tantummodo dicuntur; «Nam hostes præter alia genera telorum, minora tormenta, quæ vulgo milites *Falcones* vocant, in subeuntes de loco

superiore directa habebant, ut raro ictu frustrarentur». Neque D. C. his plura de falcone dicit: falco *lanceae species*, ad modum falcis recurvæ; non ad tegendum, sed ad nocendum apta. Cf. *Diez*, s. v. *falcone*.

fistula ferrea VIII. 411, 31 et passim. Est genus tormenti bellici, e quo glandes plumbeæ emittuntur. Apud Brutum plerumque cum aliis tormentis allatum invenitur, ut XI. 251, 28, — XI. 252, 26 etc.

graecus IX. 17, 29 attributum ad vocabulum superstitionis quasi proverbialiter usurpatum, ut apud nos *muszka* barátság, *török* átok etc.

levidius XI. 202, 12 «nam in colle posita (Alba Julia) sensim levidius se in planiciem demittente, olim ad amnem usque Marusium pertinebat». Ap. Forcell. legimus lividius=*suboscure*.

manare XII. 293, 5 id est parum *declinare* eltérni, különbözni.

mortarium XII. 294, 8 «in his erant — ait Brutus, — quæ vulgo *ob formae similitudinem* mortaria vocant, quibus lapideas pilas trecenta pondo atque eo amplius deiiciebant». Latius et fusius de mortario, genere tormenti bellici, tractatur ap. D. C. s. v. mortarium. Cf. Diez o. c. p. 217. s. v. mortajo. Ap. Valach. mozériu, unde ap. nos: *mozsár*.

multus XI. 270, 1 dicitur vir, qui vires plurimas aliquid efficiendi sive auctoritatem maximam habet.

piratica III. 283, 32 «multi qui insedissent publica itinera, piraticam fecissent . . .» Piratica proprio sensu est piratarum ars et vita, — deinde, ut D. C. ait, non solum est deprædatio marina, sed omnis felonia super mare aut infra magni Amiralii iurisdictionem perpetrata. Ap. Brutum significat raptorem, prædonem sive latronem.

plectere (capite) IX. 38, 4 idem ac capitis *damnare*, quo sensu ap. scriptores ævi sequioris passim occurrit.

pulcherrima (occasio) XI. 196, 1 idem ac *opportunissima*.

pyxis (pixis) IX. 47, 19 «quousque pixidis globo interiit,» — XII. 304, 9 «oppletas pyxides tormentarii pulveris», — XII. 335, 20 «præter tormentarias pixides» sqq., — XIV. 455, 33 «insertis *parvis fistulis*, quas vulgo, non male, quod pugno (!) gestantur, pyxides vocant». Pyxis proprie significat vasculum e *buxo* excavatum a πύξος, buxus. Ap. Brutum est species machinæ bellicæ, ut

apud plures scriptores ævi medii, qui in Gloss. D. C. commemorantur.

sacerdotium XIV. 418, 32 idem ac *episcopatus*. «Agriense sacerdotium inter cætera Vngariæ, quæ et multa sunt, et luculenta, secundum Strigoniense princeps dignitate atque opulentia habetur».

siculi III. 299, 27 et passim, idem ac *székelyek*.

suffulcio V. 43, 20 proprie est subtus fulcio, sustento; ap. Brutum legitur: «cum enim grandis iam natu quodam die suffulta veste Ponticorum murium pellibus, quas zibellinas vocant, prodiisset e. q. s.» Habet igitur significationem ornandi sive intus muniendi.

venalis (lingua) I. 78, 7 «hi palam regiorum turpes assentationes et blanditias exsecrati, non regi eos gratificari, sed suo tempori servire contendebant, venalis linguæ homines et qui haud gratis de re tanta serere sermones in foro ac frequenti adeo regia auderent.» Cf. I, 111, 13 «turbulento hominum genere, qui venali lingua addicta potentibus hominibus populum ... ad inferenda patriæ impia arma ... adhortantur.» Unde hoc vocabulo linguam blanditiis refertam significari facile apparet.

vis (temporis) IX. 36, 13 idem ac circumstantia, ratio, conditio temporis etc. «Tria — ait Brutus — hæc imprimis spectari consuevisse et quibus esset tributum imperandum et qui imperaret et quæ temporis vis esset, cum ad ad confectionem tributi conferri oportet.»

II. DE VOCABULIS A SCRIPTORIBUS SEQUIORIS ET MEDII AEVI USURPATIS.

alla VIII. 364, 30 «vox est dei immortalis vim maiestatemque afferentium» (ap. Turcos). *Allah* quoque scribitur.

archibusus VIII. 373, 19 «erat Ianizerorum delecta manus, qui fossa et vallo muniti, fistularum crebris ictibus, quæ *manualia tormenta* (archibusi vulgo *milites* vocant, in eo militiæ genere maxime exercitati) efficiebant, ne e. q. s.» Quo modo autem hoc tormenti genere utebantur, minime certum nobis videtur.

archiepiscopus I. 9, 12 et passim. Persæpe hoc vocabulum

apud scriptores ecclesiasticos occurrit et *summum Episcoporum* significat; ap. nos: *érsek*. Inde *archiepiscopatus* ap. Bonif. epist. 63.

argentarium VII. 293, 10. Proprie est locus, in quo argentea vasa reponuntur; eodem sensu ap. Brutum: «distractum sacrum argentarium (sc. ab avaro milite)» e. q. s.

asserculum XIV. 455, 29 deminutivum ab assere: *parvus asser*.

banus VII. 310, 6 = *bán* ap. nos; hoc nomine præfecti provinciarum appellantur, dicit Brutus de F. Batthyano Croatorum bano.

cardinalatus passim, est dignitas cardinalis. De cardinalibus copiose actum est ap. D. Cange.

catholici V. 69, 26 = fidem catholicam profitentes.

coenobium XIV. 430, 22. «In interiore arce religiosorum hominum *sacra domus*, quam cœnobium vocant et carcer, damnatorum hominum custodia ab (!) varia facinora inclusus atque hic quidem in propugnaculi formam exstructus» e. q. s. Inde: cœnobialis, cœnobiosa etc. V. ap. Sittl: Archiv VI. 115.

colubrina XIV. 442, 30 est genus tormenti, de quo autem nil nisi nomen a Bruto affertur: «Tria quidem muralia (tormenta) advexisse dicuntur, quarum (!) singula pilas quinquaginta pondo iaciebant, tum quas colubrinas vulgo *milites* vocant, ingentis emissionis omnes» e. q. s.

coronatum VIII. 413, 7 est nummi genus; D. C. ait id esse nummum aureum ducum Burgundiæ et comitum Flandriæ. — *Koronás tallér* vulgo appellatum est.

Christus, christianus crebro occurrunt.

cratitium (opus) XI. 251, 13: «*corbes* cratitio opere», — XIV. 428, 10: «*muro* exstructo cratitio opere.» Est hoc vocabulum adiectivum a *crates* et significat ex cratibus factum, ut cratitii parietes, qui cratibus insertis fiunt, scil. asseribus arrectis et transversis (Forcell.).

cucullatus XII. 325, 12 «Iovius ait multos sacros ordines professos, quos ipse *inter seria ludens* cucullatos sacerdotes appellat, impigre aut faciendo opere, aut pugnando operam navasse ait.» Ap. alios scriptores tantummodo de rebus dicitur, ut vestis cucullata, saga cucullata etc. Ap. D. C. hæc legimus: «Cucullati appellati S. Aemilianus confessor et Petrus Abælardus ab aliquot scrip-

toribus» e. q. s. *Cucullarius* in Gloss. Trev. Graff, II. 804 (in Etym. Wörtb. von Diez p. 365.) s. v. *cogolária.*

Cucullatus est *cucullum habens.*

dapifer VI. 177, 7 idem ac σιτοφόρος dapes ferens. Magister dapiferorum = főétekfogó.

decimare VI. 204, 12. In re militari decimari legiones dicuntur, quando *decimus quisque supplicio afficitur* ab imperatore, sorte ducta, cui contingat (Forcell.). Nos dicimus: *megtizedelni.*

expergefacti III. 257, 23 idem ac *surgentes:* «cur non vere aliquando expergefacti efficerent, ut» e. q. s.

fenestrare XII. 299, 1 idem ac fenestram facere.

florenum IX. 73, 10 est nummi genus, de quo hæc ap. D. C. legimus: «Floreni, monetæ aureæ *Florentinorum,* quorum octo unciam conficiebant. In una horum parte insculptus fuit *flos lilii,* unde monetæ nomen inditum. Hinc fere monetis aureis cæteris Floreni indita appellatio.» Cf. Et. Wörterb. s. v. *fiorino.* Ap. nos: *forint.*[1]

formator V. 5, 26 qui format, sive regit, dirigit.

fulcimentum XI. 275, 2 ap. nos *támasz* «cuius (scil. Solimanni) unum maximum fulcimentum ad stabiliendum tantum imperium positum est» e. q. s.

intersecare XI. 202, 14 compositum ex inter et secare: «Marusius, qui planiciem intersecat.»

iubilaeus (annus) I. 130, 15 «ac Iulius quidem pontifex, per speciem gerendi sacri belli, callido consilio moliens in Venetos arma, iubilæi annum a Bonifacio octavo in annum centesimum, mox in quinquagesimum ab aliis, postremo in XXV. ab aliis redactum in *decimum* revocarat» e. q. s. Est vox Græca (ἰωβηλαῖος sive ἰωβιλαῖος) ex Hebraica, qua annus quinquagesimus ap. Hebræos expressus est. Plura sis legas ap. Forcell. s. v. iubilæus. *Jubileum, jubilálni* etc. ap. nos quoque persæpe usurpantur.

lucta II. 222, 2 a luctando = *bajvivás* ap. nos. Cf. *Luc. Cag.* 250, 7: luctam gerere. Ap. ital.: lutta, lotto.

manuarius VII. 307, 17 idem ac *manualis*; tormenta manuaria. Cf. Diez. o. c. p. 383 s. v. mannaja: im mlatein manuaria synonym mit *dextrale.*

mus ponticus I. 117, 13: «Vngarorum pretiosis vestibus induti, quas suffultas aut pardorum, aut ponticorum murium pellibus» e. q. s. Cf. IX. 64, 6: «vestibus duabus ex holoserico villoso

purpurei coloris auro distinctis, totidem pictis Damasceno opere et Zibellinis pellibus, quas nonnulli certis adducti coniecturis putant ponticorum murium esse.» Est ap. nos — ait Forcell. — *hermellini*, pilo albo et mollissimo. V. etiam v. *zibellina* (III.). Hermellinus, herminiæ sive arminiæ quoque pelles ap. alios. Cf. Diez. o. c. p. 26.

mutilatio I. 88, 8 idem ac *mutatio*, mutilitas, actus mutilandi.

opificium I. 86, 7: «cum eius maior pars, labore diurno atque urbanis opificiis alerentur.» Est igitur idem ac *labor*, non laboris sive operis confectio, ut a scriptoribus compluribus usurpatur.

paropsis VIII. 377, 18 «p. aqua referta» est *patina*, proprie quadrangula, ap. Brutum cuiuscunque formæ.

pernicio XI. 217, 24 est *inflammatio*, ap. nos: *gyuladás*. Ap. alios scriptores tantum in num. plur. hoc sensu occurrit.

protonotarius I. 47, 17: «protonotarios quos appellant, qui ius regi dicenti præsto esse consueverunt.» Ap. nos: *itélőmester*. p. D. C. est *primus inter notarios*, sive summus cancellarius; deinde commemorantur protonotarius τοῦ δρόμου, p. thematis, p. in ecclesia Constantinopolitana (πρῶτος τῶν πατριαρχικῶν Νοταρίων), p. Apostolicus etc. sed neuter eodem sensu ac ap. nostrum usurpatur.

purgatoria VIII. 373, 9: «porta, quam vulgo *Burgthor*, hoc est castrensem portam appellant (Iovius *detorto nomine* purgatoriam vocat)» e. q. s.

resanari XII. 315, 12: «quid vero inconsultius, quam earum rerum retinendarum causa, quarum iacturam spes esset posse resanari, facere cum iis ipsis salutis et vitæ iacturam?»

sabulosus XII. 319, 18 «solum sabulosum» id est *sabulo abundans*. De vocabulis, quæ -osus exeunt, subtiliter disputavit Schönwerth-Weyman in Archiv für lat. Lex. V. pp. 192—222.

sphaerula XIV. 452, 20 est deminutivum a sphæra, ap. nos: *golyó, löveg*. Apud ital. perula, perla, quod Diez o. c. p. 241—242 cum sphærula non facile conferri posse iudicat.

stoliditas XIII. 414, 29: «eum infra bestiarum stuporem stoliditatemque habendum, quæ nunquam eo redire, ubi semel offendissent, consuevissent.»

strata XII. 337, 22 est *via* strata ap. sequioris ævi scripto-

res, ait Forcell. Ap. nostrum est ipsa *urbs*, quæ stratis (viis) abundat. Strada, estrada ap. ital. Cf. Diez o. c. p. 309—310.

suborior III. 413, 31 idem ac *orior*, *exsurgo* etc.

sultan III. 328, 2 est Imperator Ottomanorum.

superinduco XIV. 429, 14 idem ac argilla oblinere, insuper adiicere etc.

sutrina XI. 271, 33 «aut in fabrica, aut in sutrina, aut in opere rustico vitam agunt.» Sequitur, ut non solum sutoris, sed cuiusvis etiam opificis officinam significet.

tormentarius (pulvis) V. 83, 23 a tormento (tormenta: S. Brandt in Archiv V. p. 286 sqq.) idem ac *pulvis igneus* (cf. V. 104, 13) sive *p. sulfureus*, ap. nos: *puskapor*. Deinde *tormentarii* ap. nostrum occurrunt (XII. 298, 21): «qui igni tormentis admovendo operam subministrant.» Quod vocabulum in nullis glossariis legitur, itaque pertinet ad caput sequens, ubi iterum allatum erit.

ustio VIII. 371, 28 ab urendo = *égetés*: «ut langentia corpora gravioribus morbis non solum lenioribus remediis, sed ustione etiam et sectione alentur.»

usurpator X. 89, 21 «regni usurpatores» id est qui nullo iure regno utuntur.

vaivoda VII. 226, 18: «v. Transilvaniæ» (etiam VII. 275, 12), — VIII. 386, 26 sqq. «ut cum Cassono Voivoda atque equitum ala rei militari præesset,» — VIII 387, 3 «quibus Numin Voivodam iusserat præesse» etc. Cf. D. C. s. v. *Vaivoda*: «Vaivoda, Voyvoda Dalmatis, Croatis et *Hungaris* est exercitus ductor hodie vero promiscue pro quolibet exercitus vel ordinum ductore accipitur, ut ap. Italos *capitaneus*. Voivodæ nomen generaliter significat *Praefectum militum*, quem Capitaneum vulgo vocant. Sed ap. Hungaros, ut olim, sic etiam hodie, duæ sunt appellationes administrationum maximarum, una Bani, altera Vaivodæ. Voivoda vero *praeses* dicitur, loco Regis administrationem habens *in aliqua provincia*, puta Transilvania, Valachia maiori, Valachia minori» etc. Ap. nos: *vajda*.

veteramentarius (sutor) III. 379, 22 est sutor, qui sarcit.

xenodochium VIII. 413, 33 «qui præessent sacris xenodochiis ad alendos mendicos institutis.» Est igitur locus, quo mendici accipiuntur et aluntur, quo sensu passim ap. scriptores ecclesiasticos legitur.

III. DE VOCABULIS, QUÆ TANTUMMODO APUD BRUTUM OCCURRUNT.

bassa XI. 237, 33 et XIV. 439, 26. Est vox *Turcica*, quæ significat *praefectum* Solimanni aliorumque Turcarum imperatorum. *Passa* quoque legitur XIV. 474, 9.

begus V. 62, 31. Becram*beius* VIII. 373, 9. Ianus begus IX. 54, 8. Luphti*beus* (=Lufti bég) IX. 53, 17. Bali*begus* (= Bali bég) XI. 189, 3. Beller*beius* (= Begler bég) XI. 239, 21, cf. Beler*begus* XIV. 442, 3. Hæc quoque vox *Turcarum* est et significat *ministrum* Regis sive Imperatoris Ottomanorum; deinde *suffectum* alicuius regionis, sicuti Balibegus Budæ suffectus, denique ducem Imperatoris. — *Bekus* legitur VIII. 393, 16: Mahemet Bekus. XIV. 441, 19: Arczlam*bekus* (= Arszlán bég).

bellidux XI. 222, 11 et XII. 319, 2 idem ac *belli dux;* est compositum ad formas vocabulorum: bellifer, belliger, belligerator etc.

birous XII. 314, 12 est vox *Hungarica* idem ad *biró*. «Iam nostri — ait Brutus — Albam advenerant et de totius belli gerendi ratione consultabant, Albæ *magistratu* præsente, quem Vngari *biroum* vocant» e. q. s.

ciausius X. 158, 2 et XIII. 359, 13 est vox *Turcica* (idem ac *csausz*), quæ *internuntium Regis* significat.

contrasentire XI. 209, 15 est compositum ex contra et sentire, idem ac *secus sentire*, ut XI. 209, 33. *Contrasentiens* tantummodo ap. Forcell. occurrit, quæ forma est participii a contrasentiendo, absolute adhibita: qui contra sentit.

credator XII. 293, 19 «odium vero in optima etiam causa semper pessimus suasor, sive is credator odisse, sive qui persuadere vult, sive odio habeatur». Est igitur is credator, qui credit sive persuadetur.

despeculari XIII. 388, 25 idem ac depeculari, hoc est *furari pecuniam* sive intercipere, supprimere ærarium.

dilectitia (pecunia) I. 134, 33 «quæ vero cogatur pellendis ex Europæ finibus barbaris hostibus». Forma et notio huius vocabuli parum certæ mihi videntur.

exigerare XI. 209, 23 idem ac exaggerare, coacervare, *cumulare*. Compositum ex *ex* et *agger*, ubi *a* ad rationem formæ *exigere* (ex + agere) mutatum est.

expernoctare XI. 229, 5 est decompositum ex ex et pernoctare (per + noctare). Notio vocabuli elucescit ex ipsa enuntiatione, quæ sic currit: «Edixerat dux, ut in itinere, ubi esset pernoctandum, seorsum Vngari, Germania, Itali castra ponerent, qua in re Vngarorum erat *expernoctare*, mos est, ut alibi diximus, quietem non molli strato, unde amoliri sopitum corpus operosum sit, sed labore et lassitudine virium captantibus».

haidones XIV. 419, 11 est vox *Hungarica: hajdúk, hajduság*.

huzarones (Vsarones) VII. 315, 29. VIII. 448, 25. VIII. 483, 8. XII. 219, 9. XII. 309, 32. XII. 322, 8. Est vox *Hungarica* idem ac *huszár* et significat manum delectorum equitum (= *huszárság*). Huzarones ap. nostrum ita sunt descripti: «latrociniis milites assueti .... genus hominum *barbarum* et infidum, non a causa, sed a spe compendii consuevisse sumere et ponere arma, ... quos homines latrociniis faciendis, quam in bello operæ navandæ aptiores, satis contumeliose Iovius appellat, certe ne ille ipse quidem negat: esse usaronum *infame nomen*, qua nota cur aspergeret nobilissimam gentem, præter odium, quo in omnes capitali flagravit, non Italia natos nulla causa erat» c. q. s. Husarones sunt *equites Hungarorum* rei militaris peritissimi.

ianizeri V. 49, 16. VII. 355, 22. XI. 245, 21, 29. Vox *Turcica*, ap. nos: *janicsárok*, qui delecti sunt *peditum* Turcarum. «Quidquid inest — sit B. — in exercitu Turcarum nervorum et roboris, *Ianniczerorum* (sic quoque scribitur) militia constat, delecti milites e nostrorum descriptione, qui Turcarum imperio parent».

insegne XI. 200, 33 adverbium ab insegnis sive inseguitia. *Insegnis* «Anecdota Helvetica p. 98, 17 (Wölffl. Archiv 1876, p. 255)».

interamnensis VIII. 422, 21 idem ac interamnanus sive interamnus, id est locus, qui inter amnes situs est.

martelosii X. 80, 6. *mantelosii (martalocii)* XI. 238, 22 idem ac *martalóczok* ap. nos; montanos Illyrios Brutus ita appellat, qui *latrociniis assueti sunt*.

mazuli XII. 342, 10 est vox *Turcica*, cuius notio e contextu

idens est: «Reo tamen, quæ pœnæ loco esset ita infamis relicta, ısta nomini fæda ignominiæ nota, ut in eorum numero haberer, *quibus lege ad urbanos magistratus et militiae honores est adis praeclusus*, quo(s) *Mazulos* patria lingua vocant».

nasades VIII. 387, 15. X. 131, 33. Vox *Hungarica*, idem ac *szúd*, cuius notio luculenter tractatur ap. nostrum: «his adıxerat navales copias atque expedita navigia nonnulla, quæ ıgari *Nasades* vocant», deinde: «Germanus quidem dux fluviaes naves ad centum numero comparaverat *mirae velocitatis*, as Nasades Danubii accolae appellant».

perictus XI. 205, 18 est compositum ex per et ico, «fatali *ricti* malo» hoc est: malo tentati, malo prostrati.

perinique IV. 451, 5 est adverbium a vocabulo *periniquus*.

peropulentus I. 5, 9. II. 163, 10; 167, 17. III. 385, 22. IV. 7, 31. V. 8, 24. VI. 131, 15. VII. 270, 4. IX. 45, 18. X. 105, 21; 4, 21. XII. 286, 7. XIII. 371, 13; 400, 20. Est compositum ex r et opulentus, idem ac *praedives*, ditissimus, uberrimus.

pireite XI. 251, 17 idem ac piratarum more, piratice.

prorex IX. 19, 18, qui est *pro rege*. Cf. proconsul, propræ· etc. Hic Huniades dicitur prorex: «itaque post Ladislai morn, quoad puer Rex adolesceret, Huniades prorex gentis decreto ɔ nunciatur». Cf. XII. 306, 1: «qui tum prorege civitati præerat» q. s.

rectane XIII. 390, 3 est compositum ex recta et ne, ut *superne* super et ne.

semicapta X. 95, 30 *semidiscere* XI. 195, 17 *semitransfuga* VII. 272, 14	sunt composita ad rationem formarum: *semicinctus*, seminudus, semirutus, semisomnis etc.

sena XIII. 390, 18 «iubebat instrumenta varia comparari, *as*, maleos, dolabras, cuneos, fibulas, cochleas» e. q. s. Est igi· instrumentum quoddam ad *caedendum* sive *perfringendum*.

subalbicare VII. 352, 18 «conspicatum enim in summo templi tigio erectum vexillum, quod iam *nimia vetustate* subalbicabat» c est *subalbida erat*. *Subalbicans* tantummodo legitur ap. *Varr. Gallis*: «oculis ravis ac nigris, palea rubra subalbicanti».

sulphureum *tormentarium*	pulvis	vide p. s. v. *pulvis*.
tormentarii		

visirii VII. 329, 16. IX. 54, 8. XI. 266, 33. Est vox *Turcarum*, qua interiores amici sive ministri Imperatoris vocantur.

zibellina (vestis) V. 43, 19. IX. 64, 7. XI. 269, 22. Vide p. 11. s. v. *mus ponticus*. Ap. nos: *czoboly*prémes ruha.

INDEX NOMINUM PROPRIORUM GENTIUM ET LOCORUM.

A.

Abdua II. 147, 1. urbs in Apulia; ap. Saalf. non occurrit.
Acangius VIII. 366, 13.
Acelus VII. 220, 13. (Aczél).
Achmates XIV. 421, 4. Achomates V. 90, 33. (Achmed).
Aenobarbus X. 123, 17.
Agria XIV. 425, 3 (Eger).
Agriensis VI. 183, 25 (egri), ap. Saalf. tant. Agria.
Alba Regalis XII. 314, 10 (Székes-Fehérvár), ap. Bel: Sessilis sive Sessoria arx.
Alba Julia VIII. 399, 3 (Gyula-Fehérvár, Károly-Fehérvár), legitur ap. Saalf. etiam Alba Carolina.
Albani XII. 309, 27 (székes-fehérváriak).
Albensis I. 14, 14.
Alexa IX. 24, 15.
Al-Maghiari XIV. 448, 8 est nomen montis ad Agriam.
Altemburg VIII. 366, 10 (Óvár). «Flexum veteribus, ut nonnulli arbitrantur.» Ap. Saalf. ad Flexum (scil. Danubii), Flexum, Ovaria, Ovarium.
Alvincium VIII. 456, 29 (Alvincz). Ap. Bel: Bints, Aluinczium, Binsium.
Almas IX. 31, 13 (Homoród-Almás) in sede Vdvarhelyiensi.
Amurathes II. 270, 15. Amurathus II. 270, 19.
Annassus VIII. 434, 13 flumen in Italia «quem nostri nunc Plavim credunt».
Anglia I. 35, 23.
Antisiodorense (prœlium) II. 186, 26.
Apontius VIII. 445, 21.
Ardecus VIII. 366, 30.
Ariadenus XII. 283, 5.
Artandius VIII. 394, 14 (Ártándi).
Attinaius (Simon) VII. 347, 4.
Auranea I. 5, 17. sacerdotium Aurana seu Vrana, in qua olim sedes erat prioris equitum S. Joannis Baptistæ Auranæ». Bel.
Aufmannus (Joh.) XIII. 414, 9.

Auria X. 123, 21.
Avalus (Alph.) VIII. 411, 27.

B.

Bacchitius (Paul.) VII. 272, 23. Bakithius VII. 315, 28 (Bakits).
Bætica I. 131, 4.
Bacius X. 113, 12 (Baky).
Baiasetes I. 28, 25.
Balaton VII. 241, 31 (Balatontava). Ap. Saalf. Sinus Balatinus, Volceæ palus.
Balassius (Franc.) VII. 240, 21. (Balassa).
Balogus (Andr.) XIV. 457, 31 (Balogh).
Bamfius (Joh.) VII. 219, 22. (Baldass.) VII. 272, 20 (Bánffy).
Banatum II. 230, 22 (Bánát). Ap. Saalf. Dacia.
Banocius X. 79, 26 (Bánóczy).
Barcotius X. 148, 12 (Barkóczy).
Bardani XI. 203, 25. Ap. Saalf. n. o.
Bardenses XIV. 446, 3. Ap. Saalf. n. o.
Batha VI. 189, 22 ap. Bel: Batta, abbatia olim d. Mariæ sacra.
Bathor XIII. 410, 27 (Nyir-Bátor), ap. Bel: Bathorinum.
Bathor (Steph.) I. 18, 1. Bathoreus VI. 174, 20. (Andr.) VII. 226, 33 (Báthory).
Batthianius (Franc.) VI. 146, 1. (Urb.) 171, 11.
Batus III. 363, 20 (?)
Bavarus (Rubert). I. 20, 11.
Baxaius (Bern.) VIII. 399, 18 (Baksay).
Bebekianum XIV. 454, 6 (a Bebek).
Bechie XIII. 356, 13 (Becse in comit. Temesvariensi). Ap. Bel: Betse, Betsche, Betze, Betscheck.
Bechkereke XIII. 356, 13 (Nagy-Becskerek in com. Temesvariensi).
Bekesessus XI. 203, 32 (Békésmegye), ap. Bel: comit. Bekesiensis.
Belgicus II. 222, 6.
Belgradum III. 300, 30 (Belgrád sive Nándorfehérvár). Ap. Saalf. Bellogradum, Alba Græca, Alba Bulgarica, Singidunum, Taurunum. — Ap. Bel: Belligradum vel Alba maris quoque vocatur.
Benedictus (pontifex) I. 36, 24.
Berka (N. Laipanus) VII. 277, 23.
Bericica XIII. 401, 33 (Bereczk in Transilvania). Ap. Saalf. n. o.
Bihorffus XI. 203, 31 (Bihar, comit Bihariensis). Ap. Bel: Bichor.
Bistricia IX. 23, 17 (Besztercze in Transilvania). Ap. Saalf. n. o.
Blactius V. 102, 16.
Blaschus (Ant. Janischus) XIV. 439, 13.

Bodo (Franc.) VII. 314, 29 (Bodó).
Bœmia I. 21, 22 (Csehország).
Bœmicus IV. 455, 8 (cseh).
Bœmundus V. 70, 6 (cseh). Ap. Saalf. Bœmicus, Bohemicus.
Bonfinius I. 4, 8.
Bononia II. 151, 20.
Borbély (Georg). t. III. 473, 23.
Bornemisza X. 104, 21.
Borussi IV. 410, 14 idem ac Prussi (poroszok).
Borysthenes II. 143, 29.
Bosna V. 53, 26 (Bosznia).
Bothius V. 102, 30 (Both).
Brandenburgensis I. 114, 5.
Brassovia IX. 45, 19 (Brassó). Ap. Bel: Corona, Stephanopolis.
Britannicus (oceanus) VI. 152, 15.
Britannus II. 186, 7 (angol, Anglus).
Brodericus VI. 188, 20.
Bruggum IV. 421, 21 (Brügge). Ap. Saalf. Brugæ.
Bruna II. 166, 4 (Brünn).
Buda I. 13, 11 et passim.
Budensis I. 3, 8.
Budahacius (Steph.) XIV. 441, 28 (Budaháti).
Bulgaria VIII. 452, 15.
Burgundus II. 186, 6.
Buslaius (Mos.) IV. 420, 24.
Byzantium I. 132, 7.

C.

Cacianerus VII. 322, 8.
Cæcius (Leon.) XI. 204, 6. (Csécsy).
Caietanus (Th.) VI. 153, 26.
Callaius (Joh.) VII. 225, 7 (Kállay).
Calvus (Car.) II. 185, 24.
Camaracense (fœdus) I. 131, 4.
Camers (Laur.) XI. 242, 27.
Capolnaius (Fr.) XII. 338, 5 (Kápolnay).
Caransebesium XI. 203, 24 (Karánsebes). Ap Saalf. Carencebæ. Notare dignum mihi videtur, quod Bel s. v. Caransebesium commemorat: «sunt, qui existimant hic Romanorum olim colonia olim Ovidium in exilium missum habitasse».
Capistranus II. 209, 17 (Kapisztrán).
Cassovia VII. 347, 33 (Kassa).
Carnkowskj IV. 481, 18.
Carvaialis (Joh.) II. 209, 17 (Karvaly).
Celia VII. 238, 12 pagus haud longe a Mohacio (Csele ap. nos). Bel: Czelie.
Cepellia X. 132, 18 (Csepelszigete).
Cetinus (Math.) VII. 240, 20.
Cetricius VII. 227, 18.
Chuenricus (Christ.) VIII. 489, 11.
Cheglevithius (Petr.) V. 151, 29 (Keglevich).
Chüküllum IX. 21, 30 (Küküllő). Ap. Bel: Kükülliva-rinum a flumine Kochelio (Küküllő).
Cianadinum XIII. 356, 32 (Csa-

nád). Ap. Saalf. Morisana ecclesia.
Cianadiensis III. 375, 5 (csanádi).
Cibacus (Em.) VII. 226, 24 (Czibak).
Cibinium IX. 40, 7 (Nagy-Szeben).
Clissa IX. 52, 13 in Croatia, ap. Saalf. Andretium, Andecrium, Andetrium.
Colocensis I. 18, 24. VI. 144, 25 (kalocsai) a Coloca, Colozza, Colocza (Kalocsa).
Colonia I. 41, 4 (Köln).
Columna (Pomp.) VII. 291, 13.
Columnius (Prosp.) XIII. 394, 2.
Comarum VII. 246, 32. Ap. Bel: Comaronium. Ap. Saalf. Comara, Comarnum, Comoronia, Comorra, Crumenum.
Constantia I. 37, 15 (Konstantz).
Copitlanseus (Georg.) I. 87, 27.
Corlatius (Petr.) VII. 227, 8 (Korláth).
Coronenses IX. 22, 31 (brassóiak).
Corporanus VIII. 417, 18.
Cosmus (Medicis) II. 198, 6.
Corvinus I. 4, 13 (Korvin= Hollós).
Coveius (Lud.) VIII. 438, 10.
Cracovia I. 71, 18 (Krakkó).
Crasso VI. 195, 22 nec ap. Bel occ. (Est rivus haud longe a Mohacio).
Cremsirium I. 120, 31. Ap Saalf. Cremesia, Cremsa, Cremisium.

Crisium VII. 302, 31 (Kőrös-Vásárhely in Croatia). Ap. Saalf. n. o.
Croatia I. 6, 27 (Horvátország).
Croatus III. 371, 6.
Crosticius (Petr.) IX. 52, 15.
Csáki (Mich.) XIII. 384, 10.
Cubitum I. 87, 14 (?) Ap Saalf. n. o.
Cursinus (Andr.) VIII. 467, 14.
Cuspinianus II. 180, 31.
Cuthnensis I. 39, 6. Ap. Saalf. tantummodo Cutna occ.
Cÿabius XIV. 430, 31 (Csabai?)
Cyprius (Hann.) VII. 241, 1.
Cziczo IX. 21, 32 (Csík).

D.

Dalmatia VIII. 452, 15.
Damascenus I. 156, 17.
Dambo arx X. 113, 20 (Dombovár).
Dantiscum VI. 159, 15 (Danzig).
Danubius I. 4, 27 et passim.
Davalus (Ferd.) XIII. 385, 2.
Deacus (Georg.) XIV. 435, 25 (Deák).
Delius (Steph.) XI. 267, 27 (Deli).
Demetrius (Phil.) XIV. 452, 17.
Deva XIII. 371, 18 (Déva). Ap. Bel: Deua, Devidava. Ap. Saalf. n. o.
Diod sive Diodum IX. 31, 13. XIII. 264, 5 nec ap. Bel occ.
Dionisiopolis XI. 225, 32 (Várna).
Diozegum XIII. 381, 2 (Diószeg

in com. Bihariensi). Ap. Bel false scribitur Vj-Oszeg pro Dioszeg.
Dobo (Steph.) XIV. 435, 21 (Dobó).
Dobozius (Mich.) VII. 248, 6 (Dobozy).
Dracula IX. 16, 27 (Drákul).
Dragfius (Barth.) I. 7, 16. (Joh.) VII. 227, 14 (Drágffy).
Drenczennius (Em.) I. 18, 8 (Trencséni ?)
Dreviczius (Math.) IV. 405, 3.
Dubravius IV. 455, 8.

E.

Ebraimus VII. 329, 16 (Ibrahim).
Echinadæ insulæ VIII. 452, 2. (?).
Egervizze XIV. 428, 12 (Eger vize, Eger patak).
Eniedinum XIII. 382, 15 (Nagy-Enyed).
Erchius pagus VI. 176, 11 (Ertse ap. Bel).
Erdeodius (Petr.) VII. 219, 26 (Erdődy).
Erdy pagus VI. 176, 8. Ap. Bel: Erd, alias Hanza-Bég.
Ered XII. 349, 11 (Érd ?)
Ezech, Ezeekum VI. 168, 24. VIII. 468, 18 (Eszék). Ap. Bel: Essekinum. Ap. Saalf. Mursa maior, Myrsa, Essecum.
Ezekius (Joh.) IX. 40, 25 (Eszéky).

F.

Feldvarum VI. 178, 20 (Földvár in com. Tolnensi).
Felmohatium VI. 195, 7 (Felső Mohács).
Feketeus (Steph.) XIV. 440, 16 (Fekete).
Feraga dux XIII. 374, 11.
Ferisus VIII. 439, 1 (Feriz bég).
Ferrariensis II. 148, 29.
Figedius (Joh.) XIV. 435, 25 (Figédy).
Firleius (Nic.) II. 142, 3.
Flaccus consul IX. 17, 7.
Fogarasium IX. 31, 5 (Fogaras). Ap. Saalf. et Bel: Fogarasinum.
Forgachius, Forgatius XIII. 374, 28. XIV. 439, 11 (Forgách).
Fotiscus (Otto) X. 79, 25.
Franconia VIII. 485, 7. Ap. Saalf. Francogallia.
Frangepan (Bern.) V. 33, 3 (Frangepán).
Frangipanes (Christ.) VI. 163, 30 (Frangepán).
Fregosius XI. 197, 2.
Fuggeri VI. 134, 31.

G.

Galeatius (Joh.) V. 11, 2.
Gallicia VIII. 452, 14.
Gandala (Anna) I. 25, 17.
Gandavenses IX. 63, 2.
Gara VIII. 478, 17 (urbs in comit. Posegiensi).
Garus (Fr.) VII. 272, 21.

Gasparithius (Mich.) XIII. 452, 19.
Gastaldius XIII. 375, 19.
Genso (Joh.) I. 35, 3.
Gerebus (Steph.) I. 18, 8.
Gerendius (Nic.) VI. 167, 15 (Gerenday).
Gnarius (Fr.) X. 81, 8.
Gnesnensis II. 142, 4. Ap. Saalf. n. o.
Gnoscius (Leon.) VI. 183, 21.
Gothardus (mons) XI. 240, 27. Ap. Saalf. Fanum sct. Gotthardi occ.
Græca Alba I. 4, 33. Cf. p. 19. s. v. Belgradum.
Granvellanus XII. 284, 2.
Gratium VIII. 435, 29 (Gratz).
Grittius (Alois.) VII. 329, 16. (Andr.) VII. 229, 22 (Gritti).
Groffius (Petr.) V. 18, 13 (Gróf).
Guintzium VIII. 422, 23 (Kőszeg). Ap. Bel: Köszög, Ginsium.
Gulaius (Georg.) XIV. 445, 30 (Gyulay).
Gurcensis II. 151, 21 (Görzi). Ap. Saalf. Gurca.
Gyula 473, 14. Ap. Saalf. Julia.

H.

Haczakum XIII. 374, 22 (Hátszeg). Ap. Bel: Haczek in Transilvania.
Hadrianopolis V. 57, 33.
Hagideus, Hegeduus XIV. 449, 14. 448, 9 (Hegedűs).
Halys V. 53, 24.
Hamburgum IV. 421, 21 (Hamburg).
Hampo (Franc.) VII. 240, 20.
Hanelus (Mich.) II. 158, 3.
Heczeianus XIV. 452, 26.
Heimelbergus (Georg.) VIII. 489, 4.
Herbestenius (Max.) VIII. 452, 14.
Herbstulphus X. 140, 8.
Hermandum VIII. 471, 6 nec ap. Saalf. nec ap. Bel. occurrit. Est oppid. in Slavonia.
Hernacus (Christ.) VIII. 489, 3 (Csernák?)
Hessius (Conr.) XI. 218, 13.
Himbrecurtius IX. 27, 15.
Homonaius (Fr.) VII. 226, 22 (Homonnay).
Horvatus (Gasp.) VI. 177, 6. Mich. XIV. 441, 29 (Horváth).
Horvathinoviczius (Barth.) XII. 339, 15. (?)
Hunganotus XI. 218, 33.
Huniades V. 85, 20 (Hunyadi).
Hussius I. 21, 23 (Husz János).
Hussitæ I. 37, 10.
Husthium IX. 22, 5 (Huszt) in com. Maramarosiensi. Saalf. omm.

I.

Iachius Balida V. 53, 25.
Iagello (Lad.) XI. 225, 31.
Iaicza I. 68, 23. Ap. Saalf. n. o.
Ianellus X. 175, 17.
Iaurinum XII. 339, 15 (Győr).
Illyrii III. 278, 29.
Iornandes XI. 203, 7.

Iovanzerius VII. 320, 33.
Isabella regina II. 186, 16.
Istvanfius (Joh.) VII. 240, 22 (Istvánffy).
Iuvanka VIII. 473, 25 in Slavonia. (Ivanetz ?)
Ivani (Georg.) XIV. 439, 13.

K.

Kamihatius IX. 46, 13 in Croatia (Kamenitz ?)
Kapolnaius (Fr.) VIII. 390, 6 (Kápolnay).
Kaproncza VII. 309, 10. Ap. Saalf. Caproniensis Procenus.
Karlacius (Osv.) I. 70, 30.
Karlovicium VII. 309, 19 (Karlócza).
Kaydacz pagus VIII. 385, 26, situm flumen ad Sarviz, nec ap. Bel occurrit.
Keczkes (Paul.) VII. 305, 23 (Kecskés).
Keglevithius (Petr.) VII. 302, 25.
Kemin (Joh.) XIII. 372, 7 (Kemény János).
Kendefius (Joh.) XIII. 372, 8 (Kendeffy).
Kendius (Fr.) IX. 32, 9 (Kendy).
Kerecsenius 473, 16.
Kereputius (Nic.) XIII. 402, 4.
Keresbania XIII. 383, 3 (Kőrös-Bánya) alias Chrysii Auraria, ut ap. Bel et Saalf.
Kerrles IX. 47, 14. Kyrie eleison ap. Marc. Chron. hist. Hung.
Kinirmezensis I. 18, 7 (Kenyérmezei). Ap. Saalf. Campus Panis.
Kinisius (Paul.) I. 4, 13 (Kinizsy Pál).
Kis (Petr.) XII. 384, 10 (Kis Péter).
Kun (Gotth.) Kyn VIII. 402, 19. VII. 346, 16. (Kún Kocsárd).
Kykro XII. 339, 1. Ap. Bel: Csikvár. Ap. Saalf. non occ.
Kyokhaken XII. 339, 6 (Csókakő). Ap. Saalf. Monedulæ Petra.
Kÿs (Ant.) XIV. 439, 17 (Kis Antal).

L.

Lád IX. 47, 23 (Lád). Ap. Bel: Laddum.
Laibaciensis VII. 275, 5 (laibachi). Ap. Saalf. tantummodo nomina urbis enumerata sunt, ut: Aemona, Ema; Colonia Tauriscorum, Laibacum, Lubiana.
Lascanus (Thom.) VII. 348, 15 (Laskay).
Laskius (Hier.) VII. 325, 15 (Laskay).
Lateranense consilium II. 170, 10. Ap. Saalf. non occurrit.
Laurana IX. 52, 13.
Leuchovia I. 5, 33 (Lőcse).
Liectestesius (Sig.) X. 174, 6.
Lincium VIII. 366, 16 (Lincz).
Lippa VII. 346, 23. XI. 201, 6 (Lippa).
Lithvania II. 167, 32.

Lodomeria VIII. 452, 15.
Lodronium VIII. 463, 23. Ap. Saalf. n. o.
Logod VIII. 391, 28 (Logod). Ap. Bel non occ.
Longus (Ant.) III. 383, 10 (Hosszú Antal).
Losontius (Lad.) I. 18, 8. Losoncius (Ant.) XIII. 350, 7 (Losonczy).
Lublinensis II. 142, 3 a nomine urbis Lublini, quod ap Saalf. occ.
Lubregum VII. 303, 1 non procul a Dravo. Ap. Saalf. non occ.
Lugas XI. 202, 24 (Lugos).
Lundensis IX. 7, 29.
Lusitani V. 13, 20.
Lutherus I. 38, 5.

M.

Macedonius (Lad.) VI. 167, 12.
Maier (Joh.) VIII. 488, 30.
Mailatus VII. 227, 18 (Majláth).
Maklar XIV. 439, 27 (Maklár). Ap. Bel: Makla in com. Hevesiensi.
Mamuthus XIII. 357, 12.
Marotius pagus VII. 247, 3 (Maros ad Strigonium).
Martivaniecz VII. 309, 7.
Martonfius (And. et Val.) XIII. 401, 3 (Mártonffy).
Marusius XI. 202, 13 (Maros flumen in Transilvania). Ap. Bel etiam Meriscus et Marisus nominatur.
Matricius (Vinc.) XII. 290, 27.
Mazza Cortonensis XI. 242, 28.
Meczkeius (Steph.) XIV. 432, 24 (Metskey).
Meggesium VIII. 457, 21 (Medgyes in sede Mediensi). Ap. Saalf. nominatur hoc oppidum: Mediesus, Medveschinum, Medyeschinum, Mediessinum.
Memphiticus I. 56, 17.
Meraxius (Joh.) IV. 415, 24.
Mezericius VI. 181, 3.
Micalogles VIII. 373, 13.
Mihallius V. 53, 24 (Mihály).
Mirstembergensis VI. 129, 5. Ap. Saalf. non occurrit.
Misna XII. 281, 20. (?)
Misnia VIII. 485, 6.
Modrusum VII. 309, 33. Ap. Saalf. etiam Modrusa, Tediastum.
Mohacium, Mohacsium VI. 195, 7. XI. 212, 1 (Mohács).
Moræus (Phil.) VII. 220, 21. Vlad. ibid. (Móré).
Moronus (Joh.) XI. 215, 3.
Moschi II. 218, 3 (moszkók, muszkák).
Moscus III. 278, 29 idem ac Moschus.

N.

Nadina IX. 52, 13. Ap. Saalf. non occ.
Nadlacum III. 391, 6. Nag-Lacum III. 362, 33 (Nagy-Lak).
Nagius (Em.) VIII. 399, 21 (Nagy Imre).

Nandoralba IV. 419, 7 (Nándorfehérvár). Cf. p. 19. s. v. Belgradum.
Nauritius (Iv.) XI. 218, 7.
Nemethium VIII. 401, 23. [(Szatmár-) Némethi]. Ap. Bel: Nemethi, Nemethum, Nemethinum.
Nemetuivarum I. 9, 32 (Németújvár in comit. Castriferrei). Ap. Germanos: Güssingen.
Nemtium XIV. 440, 22.
Neukirchen VIII. 442, 26 Novecclesia.
Niarius (Laur.) XIV. 422, 16 (Nyáry).
Nordous (Alex.) XII. 290, 27.
Norimberga XI. 217, 33 (Nürnberg).
Novadomus (Ad.) VI. 129, 7 (Újlaky Ádám).
Nova villa VI. 199, 22 est pagus ad Mohacium, itaque non est commutandum cum Neovilla, quæ ap. Saalf. reperitur.
Novecclesia, vide: Neukirchen.
Novizolium XI. 204, 19 (Érsekújvár). Aliud ac Neosolium, quo nomine nos Beszterczebánya nominamus.

O.

Obemburgensis VII. 275, 8. Ap. Saalf. non occurit.
Oberdanskius VIII. 366, 21.
Oderus (Wolfg.) VIII. 374, 21.
Olomucensis VI. 131, 18 ab Olomucio I. 64, 26 (Olmütz).
Opaviensis ditio II. 146, 3 ap. Saalf. non occ.
Opoliensis ditio VI. 131, 15. ap. Saalf. occ.
Orbanesius (Andr.) VII. 243, 18 (Orbán).
Ormosdum VII. 305, 15 (Ormósd). Ap. Bel: Ormosdinum. Saalf. non comm.
Orzagg (Fr.) VII. 240, 19 (Országh).
Ozora XII. 339, 21 in com. Tolnensi.

P.

Pachi VI. 183, 5 (Paks). Ap. Bel: Paxum. Ap. Saalf. n. occ.
Palatinus (Phil.) VIII. 366, 29 (Palotás).
Palina (Georg.) VII. 240, 19.
Palotius (Ant.) VII. 226, 22. (Pálóczy).
Palzanus (Petr.) X. 112. 21.
Pannonia II. 206, 13 et passim (Hungaria, Magyarország).
Parisium II. 153, 1 (Páris).
Parlagi (Fr.) VIII. 403, 24 (Parlaghy).
Patocius (Fr. XIII. 350, 6 (Patócs ?).
Paxius (Blas.) VII. 240, 18. Mich. IV. 422, 4 (Paksy).
Pechius (Nic.) XI. 267, 27 (Péchy).
Pechrius (Gabr.) XVI. 427, 2 (Pekry).
Pekri (Lud.) VII. 309, 14 (Pekry).

Penteleum VI. 176, 25 (Duna-Pentele). Ap. Bel. et Saalf. non occ.
Perinnius V. 30, 28. (Petr.) VII. 226, 19. Gabr. VII. 226, 23 (Perényi).
Perusiczius (Gasp.) XIII. 402, 8.
Pestum III. 377. 9 (Pest).
Pestanus III. 377, 10 (pesti).
Pestensis (Georg.) VIII. 389, 17 (Pesty).
Petrovithius (Petr.) III. 371, 5. Petrovicius IX. 42, 16. Petrovitius 470, 23. (Petrovits.)
Plavis VIII. 434, 13 est nomen fluminis in Italia. Ap. Saalf. n. o.
Pocamius (Bald.) X. 148, 12.
Podmanicius (Mich.) VII. 240, 23 (Podmanitzky).
Pogibracius I. 38, 14 (Pogyebrád).
Poky (Petr.) I. 15. 5 (Puky ?).
Porcolabus (Col.) XIV. 452, 17 (Porkoláb).
Poscaius (Bald.) X. 184. 5 (Bocskay ? Posgay ?)
Posgaius (Joann.) XVI. 4. 46, 23 (Bocskay ? Posgay ?)
Posegiensis VIII. 468, 18 (pozsegai) a Possega sive Possegia, quam Basianam quoque ap. Saalf. nominatam invenimus.
Praga I. 37, 33 (Prága).
Pribecus (Em.) XIV. 449, 14 (Pribék).
Prinius XI. 191, 16 (Perényi).
Procekius (Joh.) II. 159, 19.
Prussia. II. 146, 2.

Q.

Quinquecclesiæ I. 13, 17 (Pécs), ap. Bel. Pente quoque dicitur.
Quinquecclesiensis VI. 167, 12.

R.

Radulus VI. 145, 31.
Raisciaus X. 133, 32 (Ráskay ?)
Rakos V. 21, 18 (Rákos).
Rascaius (Gasp.) VII. 225, 6 (Ráskay).
Ratisbona VIII. 408, 13.
Rauberus (Christ.) VII. 275, 7.
Regalis (Alba) v. Alba p. 18.
Reskius (Andr.) VIII. 489, 3 (Recsky).
Revaius (Steph.) VII. 348, 14 (Révay).
Revalius (Fr.) X. 82, 7.
Rhaciani XIII. 402, 4 (ráczok).
Rinco (Ant.) IX. 63, 2.
Rocandulphus X. 84, 12 (Roggendorf).
Roggendorfius VIII. 366, 30 v. Rocandulphus.
Rosemius (Mart.) XII. 283, 23.
Rostanes IX. 58, 24.
Ruffus (Car.) XII. 325, 22.
Rubra-turris XIII. 372, 9 (Vöröstorony). Ap. Saalf. etiam Arx Rubra legitur.
Rubra porta XIII. 374, 21 (Vöröskapu). Nec ap. Saalf. nec ap. Bel. occurrit.

S.

Sabatia I. 27, 25. Ap. Saalf. n. o.
Sabesum XIII. 400, 17 (Szász-Sebes). Ap. Saalf. non occ., Ap. Bel. Zabesum.
Salamanca XII. 290, 32. Ap. Saalf. Salamantica, Salmantia, Elmatica, Hermandica et Salmantica quoque scribitur.
Salerius (Amb.) III. 377, 13.
Samandria IV. 437, 23. Ap. Saalf. non occ.
Samonium V. 94, 26 est oppidum, quod Belgradum obiectum e regione habet (Zimony).
San-Margaretha XI. 237, 14 (Szent-Margit szigete). Ap. Bel: Insula Leporum (Nyulak szigete), ins. Beatæ Virginis et Dominicorum insula (Úr-sziget) quoque nominata est. Ap. Saalf. tantum Fanum S. Margarethæ occ.
Santandrea XI. 231, 11 (Szent-Endre). Ap. Saalf. Fanum Sancti Andrea; ap Bel. Ros sive Kos.
Sarcanus (Amb.) VI. 176, 8 (Sárkány).
Sarospatak VIII. 385, 25 (Sárospatak.)
Sarviz VIII. 385, 26 (Sárviz flumen trans Danubium).
Saurenus (Laur.) IV. 415, 27.
Saxones VI. 167, 27 (szászok).
Sazsebesium IX. 38, 30 (Szász-Sebes). V. Sabesum.
Scarparia XII. 281, 22 oppid. non longe a Florentia. Ap. Saalf. non occ.
Scepusius (Steph.) I. 16, 33 (Szepesy).
Schaubembergensis I. 87, 23.
Schidlovitius (Christ.) IV. 415, 27.
Schonenberg (Nic.) VI. 156, 16.
Scipecasius (Marius) X. 80, 26.
Scrofatius (Oct.) XII. 312, 25.
Sebesius IX. 38, 33. (Sebes-Körös flumen in Vngaria).
Seredius (Gasp.) VII. 272, 22. (Georg.) XIV. 448, 11 (Serédy).
Serotinus (Car.) XII. 338, 6.
Siculus (Ant.) 472, 1. (Nic.) IV. 420, 7 (Székely).) Cf. Siculi III. 299, 5 (székelyek).
Sighetum XI. 219, 5 (Szigetvár). Ap. Bel: Szigethinum. Saalf. omm.
Simigiensis VIII. 399, 7 (Somogyi).
Sirmiense I. 9. 15 (szerémi).
Sixum XIV. 432, 22 (Szikszó com. Abauj). Ap. Saalf. n. o
Soklonses XII. 289, 21 (sik siak) a nomine Soklos (Sikl quod est opp. in com. ' nensi.
Somliæus (Bathor) IX. 4' (Somlyói) a monte So cui — ait Bel — Várhe men insedit.

Soproncza VIII. 386, 3 forma corrupta pro Kaproncza. V. hoc.
Spira VIII. 174, 10 (Speier).
Staladna XI. 203, 15.
Staphileus (Joh.) II. 156, 1.
Statilius (Joh.) VI. 179, 21.
Storambergum VIII. 439, 9.
Strigoniensis I. 73, 28 a Strigonio (Esztergom), quod alias Istropolis et Istrogranum vocatur.
Suchavia IX. 27, 28 (Szucsava).
Szereczen (Joh.) VIII. 385, 28 (Szerecsen).
Szolnokum XIV. 437, 28 (Szolnok) in documentis antiquis — ait Bel — Zoonok et Zunuk scripta sunt.

T.

Tahius (Joh.) VII. 219, 21 (Tahy).
Tajscus (Bald.) X. 184, 5 (?).
Tamisius (Max.) VIII. 412, 14
Tamovius (Joh.) VII. 324, 19.
Tarczai (Georg.) 472, 4 (Tarcsay).
Tarnalius (Jac.) X. 47, 32.
Tarsaius (Nic.) VII. 240, 21 (Tarcsay).
Tata, Thata VII. 299, 26. VII. 246, 32 (Tata). Ap. Bel: Dotis, Data.
Taurunum III. 360, 30 (Belgrád). V. Belgradum.
Telegdius (H.) I. 71, 17 (Telegdy).
Tensinenses II. 146, 12 (?).
Terechius (Val.) VII. 315, 19 (Thewrewk=Török). VII. 272, 20: Terekius, V. 76, 8 Therechius, VII. 225, 6 Törökius, VIII. 390, 9 Tœrœkius legitur.
Themesvarium I. 7, 9. (Temesvár). Ap. Bel: Temesvarinum. Ap. Saalf. Tibiscum, Temena, Temesva, Temesia, Temesvaria quoque leguntur.
Themessa III. 392, 21 (Temes flumen).
Tholna, Tolna VI. 171, 23. VI. 151, 12 (Tolna). Vide annot. ap. Bel, p. 173.
Thomicius, Tomicius (Petr.) IV. 415, 27. II. 142, 11.
Thuringia VIII. 485, 6 (Thüringien).
Tibiscus III. 361, 16 (Tisza). Veteribus— ut ap. Bel legimus — Tibiscus, Pathyssus, Tiscia, Tibisia erat.
Ticinenses VI. 163, 33 a Ticino, quod ap. Saalf. legitur.
Tokaium VII. 311, 26 (Tokaj). Ap. Saalf. Toceum, Tocæa quoque scribitur.
Tomoreus VI. 144, 24 (Tomory).
Torda IX. 30, 31 (Torda).
Totvaragia XIII. 376, 3 (Tót-Váradja ad Lippam).
Transilvania I. 7. 4 (Erdély).
Trencinium I. 124, 18 (Trencsén). Ap. Bel: Trencsen, Trusum, ap. Saalf. Singone quoque legitur.

Trucses (Jac.) XI. 265, 15 (Thrux).

Turrius (Fr.) VIII. 448, 17. (Tornyos).

Turso VII. 219, 17 (Thurzó).

U.

Ulamanes X. 125, 6.

Ungari I. 3, 3 et passim (magyarok).

Ungaria (Hungaria) I. 127, 3 (Magyarország.)

Ungarosaxones V. 27, 11 (magyarosodott szászok).

Ursinus (Jul.) XII. 337. 31 (Medvey).

Uthyesenich (Georg.) IX. 46, 14 (alias Martinuzzi sive Frater).

V.

Vacia I. 8, 4 (Vácz). Watzovia ap. Bel.

Vaciensis VI. 125, 5 a Vacia.

Vaida (Joh.) XIV. 439, 8 (Vajda).

Valachia V. 62, 32 (Oláhország).

Valponium VIII. 473, 20 a Valpo, sive Iovallio, Ivollo, quæ ap. Saalf. leguntur.

Varadinum VI. 174, 6 (Nagy-Várad). Ap. Bel. Varadinum Maius.

Vardaius (Petr.) VI. 183, 25 (Várday).

Varkoczius XIII. 374, 32 (Barkóczy).

Varsanius (Em.) XIV. 459, 30 (Varsányi).

Vásárhel XIV. 400, 29 (Maros-Vásárhely) Ap. Bel. Agropolis, ap. Saalf. Zarmizegethusa, Colonia Szarmizægethusa, Colonia Augusta, Ulpia Traiana, Augusta Dacica etc. leguntur (falso scribitur ap. eum Varsely pro Vasarhely).

Verantius (Ant.) VII. 271, 10 (Veráncz).

Verbœcius (Steph.) VIII. 389, 17. Scribitur etiam Verbecius IX, 10, 11. Vorbocius IX. 40, 25. Verbetius IX. 3, 1. (Verbőczy).

Verbosianæ V. 50, 24 urbs in Illyria. Ap. Saalf. non occurrit.

Veroche VII. 311, 18 (Verőcze). Ap. Saalf. Serota.

Vesprimiensis I. 14, 14 (Veszprémi).

Viglephus (Joh.) I. 35, 19.

Villach, Villachum I. 9, 30. VI. 180, 13. Ap. Saalf. Carnicum Iulium, Vaconium, Teurnia, Villacum.

Visegradum VI. 141, 21. (Visegrád). Ap. Bel: Arx alta, Castrum altum, Altus Lapis (Magaskő), Vicegrad leg.

Vitéz (Fr.) XIV. 446, 26 (Vitéz).

Vogtius (Gabr.) IV. 415, 27.

Vormatia V. 74, 32 (Worms).

Vratislavia I. 64, 33 (Boroszló.)

Z.

Zadornichius (Ambr.) XIV. 439, 5.

Zalanicius (Joh.) XIII. 360, 3. (Szalánczy).
Zalcanius (Lad.) VI. 147, 30 (Szalkay).
Zamlache VII. 305, 18 (Semlin? Szalankemen?)
Zamos VIII. 402, 4 (Szamos). Ap. Saalf. Samusius.
Zampheius (Christ.) IX. 73. 7.
Zatmar VIII. 401, 23 (Szatmár).
Zechelus (Georg.) III. 299, 27 (Székely).
Zecius (Thom.) VII. 226, 23 (Szécsy).
Zegedinum VII. 241, 14 (Szeged).
Zent-Erzebet VII. 350, 17 (Szent-Erzsébet).
Zerechenus, Zerechienus VII. 220, 6. VIII. 390, 6 (Szerecsen). Cf. Szereczen.
Zigethum VIII. 380, 19 (Szigetvár). Vide: Szigethum.
Zina VIII. 322, 7 (Szina) in comit. Zempleniensi.
Zirmaius (Paul.) XIV. 457, 30 (Szirmay).
Zoccolius, Zocolus VII. 240, 18. VII. 305, 17 (Zokoly).
Zolnochius XI. 203, 32 (Szolnok). Vide Szolnokum.
Zoltaius (Steph.) XIV. 434, 17.
Zrinius VII. 302, 26 (Zrinyi).
Zubovicius (Math.) 467, 5.
Zucanius (Joh.) XIV. 452, 22.

APPENDIX DE ERRATIS ET CORRUPTELIS, QUAE IN EDITIONE PRINCIPI INVENIUNTUR.

Quantopere collatio correcturaque parum accurata operis alicuius pretio obsit, vel ex iis erratis permultis et corruptelis videri potest, quæ lectorem editionis Bruti (et præcipue tomi III., quem Ivan Nagy curavit) diligentem perpetuo turbant.

Errata evidentiora (omnia affere non possum), sunt hæc:

IV. 445, 12 *lapideus globus* pro lapideo globo, — IV. 458, 22 *qua* p. quæ, — V. 32, 27 *qui cum* p. quocum, — V. 45, 12 *ungeret* p. urgeret, — VI. 207, 28 *praemonire* p. præmonere, — VIII. 364, 31 *efferentium* p. afferentium, — IX. 39, 30 *linga* p. lingua, — X. 119, 16 *suppurentium* p. suppurantium, — X. 136, 3 *postam* p. positam, — X. 143, 4 *internecinum* p. internecivum, — XI. 197, 2 *nunciato* p. nunciata, — XI. 203, 3 *appellatum* p. appellatam, — XI. 217, 10 *veritim* p. viritim, — XI. 229, 8 *summe* p. summa, — XI. 258, 6 *praefectione* p. profectione, — XII. 282, 11 *aliquos* p. aliquot, — XII. 292, 3 *revincandae* p. revindicandæ, — XII. 293,

5 *predita* p. credita, — XII. 335, 3 *calidi* p. callidi, — XII. 327, 19 *sole* p. solo, — XII. 328, 8 *eo* p. ea, — XII. 335, 3 *quos* p. quas, — XII. 342, 10 *quo* p. quos, — XIII. 375, 14 *retio* p. retro, — XIII. 389, 26 *sive* p. sine, — XIII. 390, 5 *manchinis* p. machinis, — XIII. 393, 28 *compontarentur* p. comportarentur, — XIV. 419, 14 *flaviatiles* p. fluviatiles, — XIV. 423, 14 *sum* p. cum, — XIV. 424, 25 *pecuniara* p. pecuniaria, — XIV. 426, 31 *pollitationibus* p. pollicitationibus, — XIV. 438, 4 *accensita* p. accersita, — XIV. 459, 18 *susperat* p. superat etc. etc.

Maioris autem momenti sunt *corruptelae* ratione philologica sanandæ, quæ item haud paucæ reperiuntur. Quas cum diligenter animadvertissem, locos parallelos quoque ex ipso contextu afferri non mihi silentio prætereundum videbatur. Quo factum est, ut *varias* meas *lectiones* et *coniecturas* non litteris inutiles habeam.

X. 20, 20: *naratione* = *narratione* (ab instituta *naratione* non erit alienum). Cf. VII. 257, 27: «sed ut ad institutam *narrationem* revertamur» e. q. s.

X. 175, 15: *paria* = *fama* sive *gloria* (cuius *paria* et nomen, ob singularem industriam et solertiam, in omnem posteritatem prodatur).

XI. 197, 3: *unicoris* = *Rinconis* (nunciato Solimanno Cæsaris Fregosii et *unicoris* cædes e. q. s.). De Rincone, qui hic commemoratur, plura IX. 63, 2.

XI. 193, 15: *illime* = *illuvie* (cum cura detersis sordibus atque *illime* corporis e. q. s.).

XI. 206, 22: *nidia* = *media* (in acie *nidia*).

XI. 223, 32: *exarcime* = *exanime* (quæ pestilentia pavidos Turcos tanquam capite truncato *exarcime* corpus, de spe salutis deturbasset e. q. s.).

XI. 230, 12: *medicos* = *medios* (ubi facile sit a multis paucos *medicos* circumveniri). Cf. XI. 252, 28: «circumventos *medios*».

XI. 242, 1: *reti* = *freti* (*reti* magnitudine animi).

XI. 259, 1: *emptione* = *eruptione* (subito ex urbe *emptione* facta adoriri constituit). Cf. XIII. 403, 4: *eruptione* facta.

XI. 263, 16: *tenuerunt* = *triverunt* (inter varia sentientes docendo, disputando, negando, refellendo tempus *tenuerunt*). Cf. XIII. 366, 3: «tempus *terere*».

XII. 291, 16: *memorem* = *terrorem* (inde hostis vires nostros estimantes (!) tristis desperatio subibat, que (!) *memorem* augeret,

cum omnia circa infesta nulla ratio ostenderetur effugiendi in vestigio urgentis mali vim). Ibid.: «accessit ad *terrorem* augendum» e. q. s.

XII. 330, 1: *peduum* = *pedum* (quæ liberam manuum et *peduum* explicationem requirit). *Peduum* vi formæ *manuum* esse deformatum facile apparet.

XII. 330, 25: *maero* = *maerore* (occupati *maero* et luctu).

XII. 335, 22 *veneribus*: = *veteribus*, quod facile e contextu elucescit.

XII. 340, 8: *latiorem* = *laetiorem* (neque vero tam diris auspiciis susceptum bellum *latiorem* eventum secutum).

XIII. 375, 28: *dabitus* = *cladibus**) (retro retullerat (!) signa, cum militum ad triginta millia in armis habuisset, quorum grave præda agmen Siculis multis *dabitus* afflictis, in Moldaviam reduxit).

XIII. 382, 24: *recinderet* = *recideret* (cum illud præterea vererentur, ne ubi plus æquo lente et dissimulanter reginæ iniurias ferrent, quibus propulsandis ipsa impar fuisset, ipsi succumberent, ubi ad illos idem *recinderet* casus). Cf. ap. nos: «ugyanazon hibúba *esik*, u. a. bajba *esik*» etc.

XIII. 390, 4: *collimare* = *collineare* (ut quisque suo cum usus posceret, qua dirigi ictum oporteret, rectane, obliqua regione tormenta collocato, liceret *collimare*). Cf. Georges «Handwörterb.» s. v. *collineare*.

XIV. 445, 5: *regiarum* = *regia aedes* (iam et tentata tormentis *regiarum*, *quam* vocant porta e. q. s.) Cf. XIV. 443, 21: «magno inde studio Achmates, qua *regiarium aedium* muri exstabant, tormenta opponit» e. q. s. Deinde XIV. 445, 13: «ad *regias aedes* murus prorutus» e. q. s. *Et regia sedes* vim habet probabilitatis, occurit enim XIV. 440, 21: «locus castris locandis ad infimi collis radices delectus, quam *sedem regiam* vocari diximus, quæ ad Nemtium, late circa regionem complexus, produxit».

XIV. 462, 17: *Bolikianum* = *Bebekianum*. (Eodem tempore ad *Bolikianum* propugnaculum res bene gesta e. q. s.) Cf. XIV. 445, 16: «tum ad *Bebechianum* propugnaculum» e. q. s. Item XIV.

---

*) Coniectura amici mei Dr. Rud. *Vári*, quam ego mea, qua forma *damnis* hic erat restituenda, omissa maxime probabilem habeo.

454, 6: «militem multis verbis confirmatum ad *Bebekianum* propugnaculum adducunt».

Illum denique locum afferendum puto, qui est X. 130, 19, ubi legimus hæc: «Vigere in terris divinum numen, fortissimum imperatorem, maximum, potentissimum, cuius *ulgetra* perstringerent sceleratorum oculos, fulmina quaterent altissimas turres, disiicerent arces, urbes everterent et solo æquarent». *Fulgura*-ne an aliud hic sit legendum vocabulum, incertus hæreo.

Iosephus C. Vietórisz.

Ad Firmici Materni Matheseos l. VIII. c. 17.

Apud Firmicum Maternum astrologum in l. VIII. c. 17. hoc vaticinium legimus de hominibus sub terræ motu natis: «Huic oculi micabunt et ardenti *omnium* acie perhorrescent». Ubi pro corruptela *omnium* procul dubio restituendum est *luminum*.

Geyza Némethy.

Hartmann von Aue.

Keresztesdal.

Sokat követtem a csalárd
Világ nyomát,
S jót tőle szűm hiába várt, —
Hazug, galád.
Csalogatott s bilincsbe tőn
Csábingere,
Én ifju voltam s vakmerőn
Futék vele.
Jézus, te légy velem,
Igy elkerülhetem
A rossz csalétkeit
Jeleddel, a mely ékesit.

Mióta győze uramon
A zord halál,
Tőlem, mi a világhoz von,
Mind távol áll.
Ő véle, kedvem, eltünél
Sir mélyibe;
S most nékem lelki üdv a czél
Legfőbbike.
Áldd őt meg, Istenem!....
S most át a tengeren!
Övé dijam fele!
Add trónodat látnom vele!

Bartha Dömk.

A FORTUNATUS-MESE AZ IRODALOMBAN.

I.

A szép-prózai elbeszélés keletkezése a nyugati irodalomban.

(A verses műfajok háttérbe szorulásának okai: politikai és társadalmi okok; a polgárság izlésének jellemzése; a könyvnyomtatás jelentősége; a szép-prózai elbeszélés jellemzése.)

Motto: «Voltaképen csak innen kezdve beszélhetünk szorosabb értelemben magyar irodalomról....» Beöthy Zsolt.

Az irodalmi élet élénk szineket játszó, alakot és képeket felöltő történetében egy, aránylag gyorsan történt izlésváltozásnak leszünk tanui, ha a XIII. század végén beálló eseményeket figyeljük meg. Az okokat, melyek ez izlésváltozást szülték, a XII. századtól kezdve tarthatjuk ugyan szemmel, de maga a tény, «a tölgy kidőlése», aránylag gyorsan állott be. E tény: a verses műfajok háttérbe szorulása s a szép-prózai elbeszélés keletkezése.

A fényes, csodás világ, a lovagi élet haldoklóban volt. A troubadourok, trouvèrek és minnesängerek, kik ideális lelkesedéstől vezettetve egy hölgy szolgálatának, dicsőítésének szentelték életöket, s keblök valódi, hamisítatlan vallásos érzelemmel volt telve, — e hősök és dalnokok száma egyre kisebbedett. Az a sivár, kesernyés érzés, mely a keresztes hadjáratok sikertelensége folytán Európaszerte uralkodott, nem felelt meg többé annak a hangulatnak, mely a föltétlen, eszményi, lángoló s odaadó hitet költészetté emelte. A legendák és a lovagregények, az eposok s az idealis szerelmi dalok nem fakadhattak a XIII. század dalnokainak hangulatából. A satirai elem egyre nagyobb tért foglal el ez időszak költészetében. Ez felelt meg a költők lelkének és jóleső érzéssel hallgatta meg őket a közönség is. A verses műfajok formája, a beltartalom elsekélyedesésével, egyre hanyagabb és pongyolább lesz. S időmultával a művészi érzek veszendőbe is ment.

Politikai okok nagyban közreműködtek ez izlésváltozás létrejöttén. A keresztes hadjáratok ez idétt már ímmel-ámmal folytak, nem az Isten hivására, de a pápa parancsára. Kimerítették

a nemesség erejét; dísze-virága ott hullott el a szent földön; anyagilag tönkre ment, szellemileg elzüllőfélben volt, a folytonos hadakozás elvadítá az erkölcsöket s kioltá a nemesebb érzelmeket. Beállott a durva ököljog kora, melyre Voltaire gúnyja teljes joggal hullhatott. Németországban II. Frigyes halálával 18 évig tartó küzdelem kezdődik a trónért, a trón és a főnemesség közt. S mikor Konrad herczeg 1268-ban Nápolyban fejét veszti, az interregnum szomorú időszaka megkezdődik. Hol lehet most igazságot nyerni s mi más most a jog, mint erőszak? Mindenki visszavonúl a maga körébe, önmagát védve. Freidank «Bescheidenheit»-jében (ed. Grimm 46, 5.) olvassuk:

Sît beide vater unde kint
ein ander ungetriuwe sint,
unt bruoder wider bruoder strebet,
unt mâc mit mâge übele lebet:
roup unt brant sint ungeriht,
man fürhtet künc unt keiser niht.

De nemcsak a közéletben s nemcsak Németországban volt ez így! Hol maradt a lovagias eszmény, a nemes idealismus, a tisztalevegőjű nőtisztelet? Nagyot mozdulhatott a föld. Az idealt az anyagiasság váltá fel, a nőtisztelet érzéki vágygyá törpült, az udvarnál élés titkos czéllal volt egybekötve. A nemesek nem igen foglalkoztak többé költészettel, — nem volt idejük, kedvük s alkalmuk hozzá! — s nem is ápolták azt. S a papság? A papság nem folytatott nemzeti politikát s nem volt érzéke a nemzeti költészet iránt.*) A troubadourok és minnesängerek száma egyre gyérül s a költészet idegen kézbe megy át. E sivár politikai kép azonban egyoldalú.

Mert míg egyrészt a lovagi élet fénye egyre halaványúl, egy új elem, a *polgárság* kezd mindinkább előtérbe emelkedni. A minnesängerek észre kezdik venni, hogy a polgárság megmozdult. Kinevetik őket. *Neidhart* már képeket rajzolt ebből a megmozdult polgári népből, gúnynyal és satirával illeti őket, de ép ez a gúny bizonyítja azt, hogy tudomást kezdenek venni róluk. Hogy a polgárság, viseletére nézve, közeledik a nemességhez — kigúnyolja.

*) Lásd bővebben: *Thurnwald* András: Die d. Poesie in d. 2. Hälfte d. 13. Jahrhunderts. Progr. d. Gymn. zu Eger in Böhmen, 1862.

A tánczba kezdő «paraszt» illegeti-billegeti magát, két tenyérnyi széles kard az övén, le nem tenné a világért sem, hadd lássák! Csipkés a ruhája és tarka az ujjassa,

«Sein Gewand
kann man nur an eiteln Narrn erblicken!»

De ez a kigúnyolt «parasztfaj» mindinkább nagyobb tért kezd nyerni, s egyre nagyobb jelentőségre kezd szert tenni. Erejének tudatára ébredve, vad természetét megbecsüli, egészséges értelmét méltányolja, s a visszahuzódó nemességgel szemben egyesül a nép is, az erőszakosság ellen leleményre törekszik és szövetséget köt, a milyen pl. az 1241-ben megkötött Hansa. A nemesség körében elterjedt erkölcstelenséggel szemben a jó erkölcs és szigorú szokások épségben tartására törekedtek, igyekeznek önkormányzatra szert tenni, megerősítik városaikat és egymás közt czéheket alkotnak. A polgárság imez emelkedése és a nemesség fentebb körvonaloztuk sivár állapota jellemzi e kort. E viszonyok nem maradhattak hatás nélkül a költészetre. Nem a nemesség, hanem a polgárság az olvasóközönség, és természetes, hogy ha a polgárság nem gyönyörködik többé ama költői termékekben, melyek pusztán a lovagi élet dicséretével voltak telve. Pedig a polgárság pártfogolja a költészetet s ápolja a képzőművészeteket is: a középkori építkezések fényre és nagyszerűségre nézve ma is egyedül állanak s a festészet ekkor éri virágzása egyik hatalmas korszakát. Így áll be ama izlésváltozás, melyről fentebb említést tettünk.

A polgárság izlése lényegesen elütött a nemességétől. Így mindenek előtt erkölcsös történeteket szeretnek hallgatni. Nem gyönyörködnek a verses lovagregényekben s akadnak mihamar írókra, kik ezeket számukra prózába öntik. Ösmerünk prózába átírt *Tristan* töredéket, melyet Bartsch adott ki a Germania hasábjain. (XVII. 416.) De nyomtatásban is megjelentek: a németeknél pl. Wirnt von Grafenberg *Wigoloysa,* Eilhart von Oberge *Tristan*-ja, a francziáknál pl. a híres *Merlin,* az angoloknál Malory Tamás *Morte d'Arthur*-ja stb.

De e lovagregények túlságosan hosszadalmasak. Rövidebb, összevontabb, gyorsan leperdülő történeteket szeretnek s így keletkeznek ama prózai gyüjtemények, melyek Gesta Romanorum, A hét bölcs mester stb. néven eléggé ismeretesek. A kereszténység is előmozdítá ez érdeklődést, hiszen magában a bibliában, vala-

mint a szent atyák irataiban számos ilyen példázat foglaltatik, melyekben az erkölcsi elem az elbeszélés magja. A Gesta Romanorum elbeszélései is erkölcsösek és mystikus magyarázatokkal vannak ellátva. A prédikáló papok az e fajta kisebb példázatokat egyre felhozták az erkölcsi igazságok bizonyítására, tudván, hogy a nép az «ilyen újságokban gyönyörködik». Pelbárt prédikáczióiban pl. gyakran találkozunk a «Gesta Romanorum» meséivel, felhozva azokat példázatként, «propter consolationem», vagy mint mondja, hogy az «elszundikáló népet felserkentse». Ez ideig csak a szószékről hallott a nép ilyen «novellá»-kat, most már e prózai kisebb elbeszéléseket otthon is olvashatta. Ez elbeszélések nélkülöznek minden művészi törekvést; a nyelv szépségére, a forma üdeségére alig vetnek ügyet, a jellemfejlesztés háttérbe vonul, a fődolog az olvasó mulattatása, felizgatása, meghatása és érdeklődésének ébren tartása. A harcziasság, a személyes erő, a porszülött királylyá emelkedése tetszett az erejének tudatára ébredt népnek, hisz e tájt a herkulesi erő, a malom udvarából tábornoki ranggal királyi udvarba jöttmentek, személyes kiválóságukért, trónokra kerültek. Apollonius, Salamon és Markalf, Eulenspiegel, Barlám, Olivier és Artus, a két hű barát, Pontus és Sidonia, a szerelmes pár, Melusina a hű özvegy: a kedvelt hősök. Capet Hugóból Schapler Hugó lesz, a ki önerejéből vergődik fel — a trónra. Eulenspiegel s Markalf roppant népszerűségüket is annak köszönhetik, a minek jóval később nálunk Ludas Matyi: a paraszti agyafurtság, elmésség és ügyesség győzelme a hatalmason minden időben tetszett s tetszhetett a magafajtájabelinek. De Pončzianus historiáját és Nagy Sándor történetét is igazi érdeklődés mellett olvassák.

De hogy e történetek ilyen általános tetszésben részesülhessenek, hogy a nép Ezopuson és a szép Magelonán, Ponczianus historiáján és Fortunatus szerencséjén oly nagy, mondhatnók, lázas érdeklődéssel csüngjön, valaminek közbe kellett jönnie s ez *a könyvnyomtatás* feltalálása volt. E nélkül képzelnünk sem lehetne, hogy az olvasóközönség száma oly rövid idő alatt oly nagy mértékben megnövekedetett volna. A polgári osztály meggazdagodásával a kéziratok kereslete is emelkedett ugyan, s ezt az ezidétt divó gyors s hanyag másolás élénken bizonyitja; de mikor a kéziratok oly mesés árakon keltek el, ez uton az olvasóközönség tömeges és gyors szaporodása nem volt várható. 1455-ben jelent meg az első

nyomtatott biblia, a találmány lényegére azonban Gutenberg már ket évvel azelőtt rájött. S attól kezdve óriás léptekkel terjed el a könyvnyomtatás, a könyvkereskedéssel karöltve az egész művelt világon. A könyvek aránylag roppant olcsók voltak s a kereslet is arányban állott ezzel.

Képzeljük magunkat a középkor egy polgári családjába. Vásárfiát hozott haza a családfő. A ponyván kiterített könyvkötegek közt egy «szép nyájas rövid históriá»-ra is akadt, minőt ezelőtt csak a kolostorban hallott a tudós paptól, kit nagy, sűrűn beírt pergamenre hajolva talált, valahányszor lelki vigaszért fordult hozzája. A mit azelőtt a kolostor tudós könyvmolya pergamenjeiből kiolvashatott, megtalálta a vásárban, a ponyvára kiterített könyvek között az egyszerü polgár is s egy pár fillérért megszerezheté. A család minden tagja elolvassa. A megelégedés általános, s a vágy erősen felébredt a család minden tagjában, hogy még egy ilyen historiát elolvashasson. Olcsó, csekély összeg az ára, s alig várják a legujabb vásárt s véle a nyomdász megérkeztét.

Mit törődnek ők a formával, melyben a történet megjelenik? Anyag, történet, az ujság ingerével ható s bizonyos irányú romantikus mese kell nékik. A könyvnyomtató pedig könnyebben szerezhet prózában irt történeteket, legrosszabb esetben idegenből fordíttatja őket, de a közönség kivánalmának eleget igyekszik tenni. A közönség izlését szem előtt tartva, készülnek is e szép historiák s a felölelt anyag teljes képet nyujt az olvasók műveltsége, műizléséről.

Harder Mihály 1569-ki húshagyókeddi *Messmemorial*-ja szerint (ed. Kelchner és Wülcker, 1873) *Ponczianus*ból 233 példányt, Pauli *Schimpf und Ernst*-jéből 202, *Fortunatus*ból 196-ot (s nem mint Bobertagnál van 166-ot), *Magelloná*ból 176-ot, *Melusiná*ból 158-at, Pontus lovagból 147-et, *Galmy*ból 144-et, stb. összesen 5918 könyvet adott el.

Az ujság, az ösmeretlen mese, — mely azonban történeti igazságként került jórészt forgalomba, izgatta az olvasóközönséget s keltette fel érdeklődését. Innen a már a czimben kifejezett *reklám: szép historia, szép és nyájas historia,* Heltai Cancionaléjában levő énekek *«gyönyörüségesek hallgatásra és olvasásra»*, stb. de meg a rendes bekezdés, mint pl.

Czuda szép példákról már bölcsec irtak,
Cronicákat Historiákról hattac,

De ez egy dologról még nem szóltanac,
Kit ha meghalottoc, Maidan czudáltoc.
[Szép roevid história két
nemes iffiaknak igaz barátságokról.]
Tiszta életről szép dolgot hallhattok,
Kit netalán soha nem hallottattok.
(Valkai, Bánk bán.)

Nálunk nem a prózában, hanem a verses — de költőinek nem mondható — formában irt termékek voltak inkább divatban. Igaz, hogy jóval később. De a mit prózából vesznek át, többnyire azt is rímbe szedik. De ez csak látszólag áll. Tény az, hogy nagyobb számban maradtak reánk verses formában, mint prózában irt munkák. Czélzattal mondom, hogy «*maradtak reánk*». Mert ki tudja, mennyi kallódott el? Azonban e verses históriákban a külföldi prózatermékekkel közös az anyag, s közös a czél, melyet, szerzőik őket megirván, szemük előtt tartanak.

A fenti példákat még számosíthatnám, de legyen elég. Mert mindez a sok csodás, szép és nyájas történet a mellett, hogy igaz, hogy megtörtént, erkölcsös és tanulságos is egyszersmind — legalább szerzőik nagy hangon hirdetik. Hivatkoznak forrásaikra, s előszavaikban elmondják a tanulságot is, mely rendesen általános, moralis eszme, de sokszor a bibliának egy mondata. E nélkül alig találnának vevőt abban a korszakban, mikor a népek bűnösségük tudatában az elemi csapásokat s a politikai élet sivárságát büntetésnek vették s mindenképen azon voltak, hogy amaz ellentéteket, melyek között e kor mozgott, elsimítsák s a társadalmat e chaotikus állapotból kiszabadítsák. E munkák szerzői nyomdászok, papok és iskolamesterek, a *schola mesterségen levők*, kik e *lött dolgokat*, e tanulságos, erkölcsös történeteket, melyeket «igazán szedtek jó krónikákból», vagy «megfordítottak» hiteles szövegekből, keserves hangulatok közt vagy jó kedvükben, de mindig hazafias lelkesedéssel írják. Mig a külföldi fordító a nyomdásztól nyert bérért dolgozik: a magyar énekmondót kielégíti a pohár jó bor és a nyájas szó, a lelkes tekintet.

Ime a prózában írt romantikus históriák elterjedésének okai. Romantikus historiákat mondunk, de megjegyezzük, hogy e termékeket nem az a vad, csapongó s lángoló képzelet szülte, mely a lovagi kor költészetét. Más hangulat uralkodott már ekkor, nem az az idealis, tiszta levegőjü többé, mely az égre tekintésben olva-

dozott s a vallási rajongásnak példáit szülte. A csodás, a nem mindennapi utáni vágyba belevegyült a mindennapi életnek a körülményekkel számoló higgadtsága, józansága is. Idealis világnézet és reális felfogás egy furcsa keverékét képezik e prózában irt historiák s ennek az egyesülésnek egyik jellemző termékét, «*Fortunatus historiá*»-ját akarjuk az alábbiakban kialakulásában és elterjedésében, változásaiban és vándorlásában megfigyelni.

II.

«Fortunatus históriája.»

(«Fortunatus históriája» kedvelt népkönyv; igen elterjedt; morálja átmegy a közmondások közé; motivumai.)

> «A jelenkornak fényes külsejű divatos irodalma mellett feledjük-e azért a régit, melynek vállain emelkedtünk nagygyá s mely mindig azon alap marad, melyen magán emelkedhetik a tudomány szilárd épülete».
> Ipolyi.

A középkorban elterjedt úgynevezett *népkönyveknek* egyik legkedveltebbike «*Fortunatus históriája*». Igy pl. tudjuk, hogy Harder, frankfurti könyvkereskedő, az 1569-ki vásáron 196 példányt adott el belőle s igy a népkönyvek között kedveltségre nézt a harmadik helyet foglalja el. Pedig 1569-ben már nyolczvankilencz év mult el első megjelenése, 1480 óta!

Német, olasz, spanyol, franczia, angol, dán, holland, norvég, izlandi és magyar nyelven s mindenütt több kiadásban jelent meg e história, s e kiadások több kisebb fajta eltéréseket is mutatnak fel. Sőt mint *Steinschneider*-nél (Ueber die Volkslitt d. Juden. II) olvassuk, zsidó-német jargonba áttéve a Ghettoban is kedvelt olvasmány lett. De úgy belőle, mint róla közmondások is keletkeztek, a milyen pl. Jeder wollt gern Fortunatus Seckel und Hütlin haben, dass er hett, was er wünscht, und wäre, wo er wollt. (*Wander*, Deutsche Sprichwört. lex. 1867. I. 1091.) Vagy egy másik: Er heisst ja Fortunatus! A mi annyit jelent, hogy szerencsés gyermek. (U. o.) A szerencsére különben magának a németnek 1025 közmondása van, de Fortunatusra különösebben egyik sem igen vonatkozik. Azonban egyes helyzetéből, meséjének egyes

részéből is keletkezett közmondás. *Ballagi* (Magy. példabesz. gyüjt. 7006. sz.) felhozza ezt is: A szerencsének ajándéka álomkincs. Németben is megvan ez a közmondás: Glück kommt im Schlafe! Fortunatusnak is álmában jelenik meg Fortuna. És mintha hallanók azt a sóhajtást, melyet az olvasó eresztett ki melléből, azalatt mig Fortunatus történetét lapozgatta: bizony legjobb útitárs a tele erszény, — s ime szórúl-szóra ott találjuk ezt is Ballaginál, (1944. sz.).

Kedveltségét, elterjedettségét s hirességét önmagának köszönheti, mert valóban a középkor egyik legszebb meséje, s a német romantikusok táborában általános tetszést aratott a XIX. század elején is. Szépségét talán mi is élvezhetjük.

Itt csak igen röviden mondom el tartalmát, hiszen mellékelem magát a népkönyvet, a mint az első izben magyar nyelven megjelent.

Elszegényedett szülők gyermeke Fortunatus, s Cyprus szigetének Famagusta nevü városában születik. Fortunatus nem akarván szülei terhére lenni, egy flandriai gróf szolgálatába áll, s ura hamar megkedveli, hisz ügyes bevásárló s mindenkivel előzékenyen bánik. Amellett ügyes vívó is, a szolgák versenyén győz, a mi által felébreszti társai irigységét s Rupert nevü társa fogadást tesz, hogy elűzi. Barátságot szinlel s egy alkalommal tudtára adja, hogy a gróf neje szolgálatába akarja fogadni, de hogy biztosítva legyen, férfiasságától akarja megfosztani. Fortunatus úgy megijed, hogy reggelre kelve megszökik. Londonba megy, hol rossz társaságba kerül, elcsalják pénzét, mire ő magára hagyva, ismét szolgálatba szegődik Roberti Jeronimo kereskedőnél. Az elbeszélésben ekkor egy kis kitérés áll be. Egy florenczi kereskedő fia, Andreas, Brüggébe megy, hogy ott bevásároljon, de a helyett elpazarolja mindenét. Visszaindúl hazájába, de Turinban hallja, hogy ott egy angol nemest elfogtak és sem rokonai, sem a király nem akarják kiváltani. Ő elmegy hozzá. A fogoly elpanaszolja sorsát s kéri, hogy térjen vissza s forduljon Londonban Robertihez, hogy az váltaná ki őt, ő kész háromszorosan visszafizetni, őt magát pedig jó álláshoz juttatja. Andreas reáll, Robertihez utazik, ki azonban kezes nélkül nem hajlandó az összeget megadni. Andreas a királyi udvarba megy, azonban ott nem kap kezest, de meghallja, hogy a király egy nemes embert azzal bízott meg, hogy drága ékszereket vigyen jegyesének a franczia udvarba. Andreas csúnya cselt forral. A nemes-

nél ékszerésznek adja ki magát, fölajánlja ékszereit, Roberti házába csalja, megöli s a tetemet a privetbe dobja. A nemes ember gyürüjével annak nejéhez megy, előkéri az ékszerdobozt, de nem találják meg. Ekkor megijed, hogy netalán felfedezik s — megszökik. A nemes ember halála természetesen kitudódik, Robertit, háznépével, igy Fortunatussal együtt, elfogják. Fortunatus nem is volt a bűn elkövetésekor Londonban s igy ő megmenekül, a többieket azonban felakasztják. Az ékszerdobozt a nemes ember neje, másképep helyezvén el az ágyat, megtalálja, visszaszolgáltatja a királynak, ki ezért egy ifjuval házasítja össze. Fortunatus vándorolni kezd, egy vadonerdőbe kerül, hol harczba keveredik egy medvével, melyet sikerül megölnie, mire fáradtan elalszik.

Fölébredvén álmából, Fortuna áll előtte, ki bűvös erszénynyel ajándékozza meg, melynek az a tulajdonsága, hogy a hányszor belenyúl, 10 aranyat talál benne. Fortuna megmutatja neki az erdőből kivezető útat is, s egy vendégfogadóba jut, hol lovakat akar vásárolni, de bajba kerül s nagy nehezen tudnak megmenekülni. Leopoldus nevü szolgát fogad fel, kivel utazni indulnak. Eljut Hiberniába, hol szent Patricius poklát látogatják meg; Konstantinápolyba, hol ép a fiatal császárt koronázzák. Itt a vendéglős éjnek idején reájuk tör, de Leopold megöli, a tetemet a kútba dobja és reggelre kelve elindulnak. Beutazzák Europát, végre Fortunatus megtér Famagustába, apátságot alapít, megnősül; két fia születik: Ampedo és Andalosia.

Ekkor ujra kedve jő az utazásra, beutazza keletet, Alexandriában ellopja a szultántól a láthatlanná tevő és repülésre képesitő süveget, melylyel gyakran «mulatozik». Halála előtt elmondja fiainak az erszény és süveg titkos erejét. Atyja halála után Andalosia útra kél, magához vevén az erszényt. Londonba jut, hol szerelmes lesz a királyleányba, Agrippinába, s ajándékokkal kedveskedik neki. Költekezésével kihívja a király irigységét, ki megbizza lányát, hogy tudja ki, hogy honnét van nagy gazdagsága. Agrippina el is jár ebben, s Andalosia szerelmi felhevülésben elárulja titkát. Agrippina elaltatja őt s megfosztja erszényétől, mire Famagustába tér meg. Bátyjától elkéri a süveget s Genuában ékszereket lop, majd Londonba repül, hol mint ékszerkereskedő felajánlja Agrippinának az ékszereket, s mikor Agrippina fizetni akarna, meglátja erszényét, átöleli s egy vadon erdőbe kivánkozik, s hip-hop — ott is van. Agrippina az ijedtségtől bágyadtan kéri

őt, hogy szedjen neki almát, s Andalosia könnyelmüen Agrippina fejére teszi a süveget s mikor Agrippina felsóhajt: oh bárcsak otthon lennék -- menten hazarepül. A szegény Andalosia dühében eszik az almából, mire szarvai nőnek! Egy remete jön segitségére, ki egy másik fához utasítja, melynek gyümölcse meggyógyítja. Erre vesz magához a kétfajta gyümölcsből és Londonba gyalogol. Oda érve gyümölcsárúsnak adja ki magát s elad Agrippinának is belőle, ki mikor abból evett volna, szarvai nőttek. London orvosai nem tudnak baján segíteni, ekkor Andalosia ajánlkozik, orvosnak öltözve. Bejutva Agrippinához, meglátja süvegét az ágy alatt, melyet fölemel s kéri Agrippinát, hogy adjon neki pénzt. Agrippina elővezi az erszényt, ekkor átöleli s egy vadonba kivánkozik — hip-hop — oda repül. Ekkor már okosan jár el. Elszedi tőle az erszényt s meghagyja homlokán szarvait büntetésül, és saját kivánságára kolostorba viszi, ő maga meg hazatér.

A királyi udvarban hamar elsőrangú szerepet játszik, megszerzi a királyfinak Agrippinát, kinek szarvait a gyümölcscsel lelohasztja. De irigyei is támadnak. Két lovag elfogja és megöli. Ampedo a süveget megégeti s mivel mi hirt sem hal testvéréről, bujában meghal. Halálukkal az erszény is elveszti erejét, a min aztán a két gróf összevész, elárulják magukat, a király felakasztatja őket s elfoglalja Fortunatus csodaszép palotáját s ott tart udvart.

Ime ezek mesénk főbb motivumai!

III.

A mese keletkezése.

(Hatféle hypothesis; ezek részletes tárgyalása; az egyes motivumok s eredetük; az általunk felállított föltevés; a népkönyv megíratásának ideje és szerzője.)

> «A lovagregények hazája nem — mint általán tanítják, — az angol népeknél, hanem keleten keresendő.»
>
> Holtzmann

Mielőtt Fortunatus historiáját æsthetikai szempontokból vennők szemügyre, kisértsük meg azt a kérdést tisztába hozni, hogy

ki volt szerzője, vagy ha ez nem sikerülne, hogy honnét ered s mikor alakult ki?

Ezekre vonatkozólag több föltevést találunk részint irodalomtörténetekben, részint elszórtan egyes czikkekben. Szerzőjének nevét homály födi. Német nyelven 1480-ban jelent meg először Augsburgban, de névtelenül. Hogy *ki* volt szerzője, nem tudjuk tehát, de hogy *mi* volt, azt részint a história szelleméből, részint egyéb más körülményekből következtetnünk lehet s alább meg is kisértjük. Első sorban tehát arra kell feleletet adnunk, hogy a mese honnét eredt. Azokat a föltevéseket, melyek e kérdésre vonatkoznak négy főbb csoportba foglalhatjuk. Az egyik csoportbéli a mesét spanyol eredetünek, a másik angolnak, a harmadik francziának, a negyedik németnek mondja. Vannak azonban egyes különálló föltevések is, melyek szerint a mese görög eredetü, sőt már olyan is akad, mely ind eredetünek tartja. Lássuk őket egyenként s mérlegeljük okaikat.

a) **Spanyol eredet.**

Oudrio (Della Storia e della ragione d'ogni poesia IV. p. 408.) szerint a mese azért spanyol eredetü, mert legelőbb spanyol nyelven adatott ki s ebből 1670-ben signor d'Alibray fordította francziára. Azonban a historia német nyelven már jóval előbb megjelent s az is igen kétséges, hogy a franczia fordítás spanyolból készült-é? *Görres* (Die teutsch. Volksbücher) külső okokból a spanyol ered-t mellett van. Ily külső oknak mondja a franczia fordítás előtt álló következő sorokat:

Si Fortunatus doit sa gloire
A celui qui est son Auteur,
Il n'en doit, à ce q'on peut croire,
Gueres moins à son Traducteur,
Car l'un est cause qu'il sérivole
Dans la Région Espagnole
L'autre de plus vive voix.
Par sa célèbre élégance,
Lui donne seconde naissance
Dans se territoire François.

Zacher (Ersch és Gruber-féle encyklopædia) bebizonyította, hogy abból a franczia eleganciából vajmi kevés található a francia fordításban. Vagy a spanyol fordított a németből vagy a fran-

czia, bár az előbbi valószinűbb, mert a franczia fordítás sokhelyt összevon. Annyi azonban bizonyos, hogy a német az eredeti. Görres fölhoz még egy pár nevet a népkönyvből, mint a melyek spanyol hangzásúak, valamint a *zoyelier* (ékszerész) szót s ezt a spanyol joyelero-, helyesebben joyeroból, származtatja. Zacher ezzel szemben s igen helyesen az olasz giojelliere-re mutat; s hogy olasz ékszerészek sűrűn jártak e tájt Németországban is s hogy a német *juwelier* az olaszból jő: alig vonható kétségbe.

Schmidt Valentin (Decker Tamás: «Fortunatus»-drámájának német fordításához irt jegyzeteiben) szintén a spanyol eredetet vitatja s felhozza Alamaneliát, a spanyol várost hol — mint a népkönyvben a szultán mondja — a bűvészkedést tanulják. Vajon bizonyíthat-e ez a spanyol eredet mellett? Már Zacher felemlíti, hogy a középkorban Spanyolországot tartotta mindenki a nigrománczia fészkének, s főkép Toledot, bár Alamanelia is eléggé hires volt. (L. bővebben: Zeitschrift f. d. Myth. IV. 185.) Delrius Disquis Magicæjá-ban II. (1657-ből) olvassuk:

Denn Viele in der Stadt Toledo wandten
Zum Studium sich der Nikromantie,
Und öffentlich dort lehrten, die da kannten
Die Zauberkunst und die Pyromantie . . . stb.

Schmidt imez indoka sem állja ki tehát a kritikát s a spanyol eredet mellett alig is találunk többé valakit, kivéve *Kobersteint*, ki «Német irodalomtörténet»-ében a német népkönyvet spanyolból készült franczia népkönyv fordításának mondja, mi alapon? nem tudni. Utóbb azonban (Grundriss I. 433.) ő is megváltoztatja nézetét és átcsap a franczia eredetet vitatók táborába, de ekkor is csak úgy kijelentőleg nyilatkozik, s nézetét mivel sem indokolja.

Az eddigiekből tehát annyi bizonyos, hogy a spanyol eredet mellett mi elfogadható bizonyíték sem létezik.

b) Angol eredet.

Görres, ki külső okokból kiindulva a mellett volt, hogy a francziák, olaszok és németek *spanyol*-ból vették a mesét, fentebb idéztük művében belső okokat is sorol föl, melyek azt látszának bizonyítani, hogy a mese *angol* eredetü lenne. Mik ezek a belső okok? Ilyenekül felsorolja, hogy a népkönyvben bizonyos lázas nyugtalansággal beszélnek pénzről, kincsekről, hogy a mese nagyrészt Angolországban játszik, s hogy többnyire angol viszonyokat

rajzol s hogy már korán nyer drámai alakot Angolországban. Görres e nézetében *Tieck* is osztozik, (Phantasus. III. p. 240.), bár Görres óvatosan megjegyzé, hogy «bizonyos tények mégis ellentmondanak e feltevésnek». Bizonyos tények? Hiszen a mit Görres népkönyvünkről mond, joggal elmondható még igen sok másról is, s a Faust-monda is jóval előbb nyer Angolországban drámai alakot, mint Németországban, s mondja-e valaki azért a Faust népmondát angol eredetünek? Angolcrszágban már virágzó szinpad és jeles drámaírók éltek, Németországnak azonban még jó sokáig kellett várnia Gœthére, Schillerre és Kleistra.

c) **Franczia eredet.**

Schlegel Vilmos 1803-ban tartott felolvasásában (Gesch. d. rom. Litt. p. 150) egész elragadtatással szól népkönyvünkről és azt «franczia regény»-nek mondja. Ezzel a kijelentéssel megelégszik, bár úgy odavetőleg azt is megemlíti, hogy van benne egypár keleti motivum is. Schlegel után persze *Gervinus* is (Gesch. d. d. Dicht. II. p. 353) szintén csak úgy kijelentőleg franczia eredetről beszél s nézetét mivel sem indokolja. Úgy látszik Gervinus hatása alatt, *Koberstein* is siet e nézetét kifejezni, azonban e feltevés teljesen alaptalan. Nem tudunk egy okot sem felhozni, mely a franczia eredet mellett bizonyítana, mert *Zacher* amaz állítása, hogy az erdő, melyben Fortunatus Fortunától a varázserszényt nyeri, élénken emlékeztetne a Fontaine de Berenton-ra a híres Brezeliande hegységben, mi alappal sem bír. Ama leírás épen nem jellemző, a népkönyv egyszerűen «vad őserdő»-nek mondja s Angolországba helyezi. Sem az angol, sem a franczia, de a spanyol eredet mellett sem maradhatunk tehát, mert mint látjuk, e feltevések önkényesek s nélkülöznek minden szilárd alapot.

d) **Német eredet.**

A negyedik főcsoport a mese német eredetét vitatja. *Zacher*, ki e kérdéssel eddiglen a legbehatóbban foglalkozott, s tanulmányát alaposságra való törekvés jellemez, a német eredet védője. Ő igen helyesen két kérdést állít fel. 1. Hol ölté fel a mese jelenlegi alakját? 2. Mik elemei? Az első kérdésre azt válaszolja, hogy a népkönyv szellemében és jelenlegi alakjában *német* eredetű, mert hisz nem mutatható ki más nyelven, régebbi alakban s egyes episodjai — mint pl. Fortunatusnak a szt. Patricius-pokolba való leszállása,

Drakul vajda megemlítése, Németországban nemcsak általán ismertek voltak, hanem jobban is érdekelhették Németországot, mint Francziа-, Angol- vagy Spanyolországot. Állapodjunk meg kissé e pontnál. Zachernek igaza van,— mi is azt hisszük —, hogy a népkönyv jelenlegi alakjában Németországban iratott. Azonban téves azt hinni, hogy pl. Fortunatusnak a szt. Patricius-pokolba való leszállása jobban érdekelte volna Németországot, mint Spanyolországot. A legendák iránt valójában Spanyolországban volt kiváló érzék s Calderon ugyan e legendát drámává dolgozta fel. Erről alább bővebben beszélünk, most csak megjegyezzük, hogy Calderon nem a spanyol népkönyv után, hanem jórészt a közös forrás, az Aurea legenda után dolgozott. Ez tehát még nem szolgálna döntő bizonyítékúl, valamint az sem, hogy a népkönyv más nyelvű régebbi alakban nem maradt ránk. Mert hátha csak elkallódott? Azonban a népkönyvön átvonuló szellem kiválóan német, melyet különösen akkor fogunk észrevenni, ha látjuk, hogy egyes episodjai milyen más-más forrásból valók, s hogy a szerző tulajdonképen csak szerkesztő, a ki az egészet valóban egészszé, egységessé tudta tenni. *Tittmann* (az angol komédiások «Fortunatus»-ának kiadása elé írt jegyzeteiben) népkönyvünket német eredetűnek tartja, mert a magja: a megajándékozás, szerinte a Wuotánmondában gyökeredzik. Alább látni fogjuk, hogy — *nem* a Wuotánmondában gyökeredzik s nem is tartjuk mi német eredetűnek, hanem csak azt állítjuk, *hogy jelenlegi alakját Németországban nyerte.*

Azonban e négy főcsoporton kívül találhatunk még elszórtan megjegyzésekre, melyek egy-egy elszigetelt véleményt mondanak ki. Igy *Grässe* (Liter. Gesch. II. 1.) felsorol egy pár hasonló keleti mesét és hozzáveti, hogy *nem* tartja mégsem *keleti* eredetűnek népkönyvünket. *Bobertag* (Geschichte d. Romans) görög eredetűnek mondja s ugyan e nézetben van *Heinrich Gusztáv* is (Ném. irod. tört. II. p. 169), ki szerint «homályos, semmi esetre spanyol vagy angol, még legvalószinűbben *görög eredetű*». Úgy látszik abból indult ki, hogy Fortunatus és fiai bebarangolják az egész világot s ez a vonás már elegendő ahhoz, hogy népkönyvünket görög eredetűnek tartsuk.*) Azonban jobban szemügyre véve a görög regényeket, mi más vonást sem találunk, mely e következtetésre feljogosíthatna. A véletlen szülte kalandok tarka egymásutánja, mely a görög re-

*) Dehogy, — de erről majd máskor! H. G.

gények főjellemzője, megvan ugyan Fortunatusban is, azonban más semmi, mi a görög eredetet indokolná. Sem a nevek, sem a helyszín, sem a népkönyv technikai fogásai nem jogosítanak e feltevésre. A szerelemnek igen kevés szerepe van a bonyodalomban; hiányzik a sophisticus görög regények terjengős stílusa; vidék-, népleírás, mulatságok és népszokások rajza; az események realisak, alakjai épen nem idealistikusak, s nem talál az sem, a mit *Rohde* (Der griechische Roman, p. 7) mond a görög regényekről: «wie die blutlos durchsichtigen Schemen einer Zauberlaterne schwebt und schwankt das Alles in wunderlichem Zuge an uns vorüber». Népkönyvünkben nincs cselszövény, mely ügyetlen és béna legyen, mint a görög regényekben, az érzelmek nem igen szerepelnek s akkor sem édeskések, sőt inkább igen is érzékiek, s a kalandok sem ugyanazon természetűek, mint a görög regényekben, nincs szó tengeri vihar szülte szerencsétlenségekről, melyek a két szerelmest elválasztják egymástól. A görög regény eme motivuma is, a hányattatást értem, ind eredetű.*) Skylax, Ktesias s Magasthenes indiai utazásai óta az indiai regényeknek formája Görögországban is ösmertté válik. Az ethnographiai leírásokban szerepelni kezd a képzelem is, melyből a prózai útleírás, majd a kalandteli regény keletkezik. A formát a görögök az ind regényekből vették s valószínűleg több más elemet is. Mikor tehát népkönyvünknél azt látjuk, hogy a formán kívül egy oly elemet sem fedezhetünk fel, mely jellemzőleg görög lenne, az a forma pedig visszamegy az indre: nem csatlakozhatunk tehát a görög eredetet védők táborához. *Liebrecht* (Dunlop: Geschichte d. Romans. Übersetzt von Liebrecht p. 478.) ind eredetűnek tartja népkönyvünket, azonban e kijelentését mivel sem indokolja. Hogy regényünk motivumai közt egy pár keleti eredetű, azt, mint már fentebb említettem, Schlegel is, Grässe is elismerték, de részletesen ki nem jelölték.

Ime e, Scherer szerint «idegen hős», Fortunatus historiájának eredetére vonatkozó föltevések lánczolata. Hatféle a vélemény, van tehát miben válogatnunk! Már ama egypár kritikai megjegyzésekből, melyekkel a föltevések elöszámlálását kisértük, körülbelül kiviláglik, hogy mi, biztos alap hiján, nem fogunk sem az egyik, sem a másik csoporthoz csatlakozni, hanem ekklektikus módszert követve igyekezünk eredményt fölmutathatni.

*) Benfey: Panschatantra I. p. 287.

Megfordítjuk Zacher kérdéseit. Kutatjuk először is: mik elemei s másodszor milyen az egészen átvonuló szellem, s ha ezekre megfeleltünk, ki fog tünni, hogy a népkönyv jelenlegi alakját Németországban nyerte s hogy igen sok és különböző elemből áll. Mielőtt az elemek vizsgálatába bocsátkoznánk, állapodjunk meg a név mellett. *Fortunatus!* Első pillanatra látjuk, hogy latin, s annyit jelent, hogy «a szerencse által megajándékozott». Tulajdonnév gyanánt gyakorta előjön a rómaiaknál, de elő az olaszoknál is. Faustus is latin név s Martialisnál egy helyt összekerültek (Epigrammái II. p. 14.):

«Nec Fortunati spernit, nec balnea Fausti!»

A «Fortunatus» név előjön azonkívül Szent Pálnak a Korintusbeliekhez írt levelében is (XVI. 17. vers). hol ez áll: «örvendezek pedig a Stéfana, Fortunatus és Akháikus jövetelek»-nek, kik mint követek, e levelét vitték Korintusba. E helyre a magyar XVI. századbeli verses feldolgozás figyelmeztet, hol ez áll:

Ez nevet nem tudom ha csac maga lelté,
Van ugyan eleb is ez nevet étteté.
Mert ez nevet sehol eleb nem hallottam,
Szent Pál irásában Corintusban láttam,
Tizenhatod részben az első könyvében,
De másut ez nevet sehol nem találtam.

Most térjünk át az egyes motivumokra!

I. §.

1. Fortunatus eltávozik a szülői házból, s egy flandriai gróf szolgálatába szegődik s onnét egyik szolgatársának irigysége csellel eltávolítja.

2. Londonban rossz társaságokba kerül, kiknek körében elpazarolja pénzét s ekkor társai hátat fordítanak neki.

3. Roberti Jeronimus esete.

4. A megölt nemes özvegye mihamar férjhez megy, nem sokáig búsul férje után.

Az első három motivum kiválólag *európai színezetű*, kivéve Rupert cselét, melynek talán keleti mese szolgál alapul. A második olasz novellát sejtet forrásul s több moralitásban találunk is ehhez hasonló történeteket erkölcsi czélzattal. A harmadik motivum egészen különálló elbeszélés, melynek bizonyára valami olasz

novella a forrása. Felfogása, szelleme keresztyéni s talán megtörtént dolog, de minden bizonynyal európai. A negyedik motivum igen elterjedt, eredeti alakjában keleti, de jelenlegi alakjában európai. Egyik változata az ephezusi özvegy híres történetének, melyet Európában Petroniustól kezdve minden nemzet satiricusa feldolgozott. E négy első motivum tulajdonképi forrására nem akadtam, de az a töménytelen hasonló motivum, melyet olasz novellákban, de német, franczia s más egyéb forrásokban is lépten-nyomon találkozunk, arra enged következtetni, hogy egy, talán elveszett vagy csak eddiglen ismeretlen *novellával* állunk szemben, egy kikerekített novellával vagy legrosszabb esetben novellatöredékekkel.

Helyesen mondta Zacher, hogy elbeszélésünk két részre oszlik: Fortunatusnak és fiainak történetére. Mi e két részben kisebb, önálló részeket is megkülönböztetünk. Mindaz, a mi Fortunatussal a fenti négy motivum keretében történt, mi szorosabb belső kapcsolatban sincs az ezutániakkal. Fortunatus megajándékoztatásától a varázssapka ellopásáig külön részt veszünk fel, majd onnét haláláig ismét egy újabbat. Fortunatus fiainak története már sokkal egységesebb.

II. §.

5. Fortunatus egy erdőbe jut. Harcza a medvével. Kedvelt kaland. Poncziánus historiájának III. részében is megvan (p. 48.) s *keleti eredetű.*

6. Fortuna az álmából felébredt Fortunatust a varázstárgygyal ajándékozza meg.

Úgy Zacher, mint Tittmann kiemelték, hogy *e motivum az elbeszélés magja.* Láttuk, hogy e motivum eredetére több feltevés állíttatott fel, de e helyen, hol e motivum eredetével behatóbban akarunk foglalkozni, megkisértjük összefoglalni mindazt a sok állítást s föltevést, melyeket e kérdésre nézt irodalomtörténetekben, mythologiákban és kisebb czikkekben igen nagy számmal találtunk.

E motivum tulajdokép *két* elemből áll: Fortuna szerepléséből és a varázstárgyból. *Zacher* — idéztük értekezésében — azt mondja, hogy az istennő sorsa, ki Fortunatust bűvös erszénynyel ajándékozza meg, a csillagok járásától függővé van téve, mi által az inkább kelta, semmint német eredetre mutat. *Tittmann* szerint

azonban germán mythologiai eredetű. Wuotannak, ki a «Wunsch» istene is volt, hatalmában állott a gazdagság s annak elajándékozása, melyet Sælda istenasszony útján eszközölt. A népkönyv szerint Fortunatus az erszényt egy, a csillagok járásától függővé tett istennőtől nyeri, a mi annyit jelent, hogy magától az Istentől. Ugyanezen nézetet találjuk *Simrock*- (Deutsche Mythologie)-nál is kifejezve, *Grimm* (D. Myth.) pedig a latin Fortuna-mythos «bőség szaru» jának tartja. Azonban már Tittmann rámutatott a német és latin Fortuna-mythos közti lényeges különbségre; ugyanis a latin szerint Fortuna vak, míg itt csak Fortunatus álmában jelenik meg. A Fortuna-mythost azonban nem tarthatjuk sem kelta, sem germán eredetűnek, mert az összehasonlító mythologia alapján annak idegen s *keleti eredete* kétségtelen. Már a görög regényekben ott találjuk Tiché, a véletlen istennője alakját, kit Homer még nem ösmert. Szeszélye szerint uralkodik, azt teszi, a mit s a mikor tetszik: kialakult elsőbb a népben, de átment költészetbe, bölcsészetbe egyaránt, s mint hatalom: jót és rosszat osztogatva, jelenik meg később s Thukydides szerint már ő a világtörténelem mozgatója. Ebből lett a latin Fortuna, a vak, a szeszélyes istennő, s átment a keresztyénségbe is s Dantenál teljesen kialakulva jelenik meg előttünk. A pokol VII. 62—96. soraiban, Virgil és Dante a tékozlókat és fösvényeket nehéz hordókat szitok és átok között görgetni látván, Dante kérdésére Virgil Fortunát a vak szeszély istenőjeként mutatja be, ki az emberek panaszával szemben pedig süket. Azt a vonást, a mit Fortunatusnál látunk, hogy álomban nyeri a szerencsét, megtaláljuk a görög Tyché-mythosban (Rohde, der grichische Roman p. 280) s átment a keresztyén felfogásba s közmondássá vált. (Álomban jő meg a szerencse!) E mythos kifejlődését *Uhland* (Schriften, 3. 264—267) az újévi kivánságokból származtatja, melyeknek haszontalanságát belátván (Wünschen ist kurze wil, Und wirt sin niempt gebessert ze kainem zil) — tündérekhez, istennőkhöz fordultak, azokban biztak és bűvös tárgyakat kértek. Ez a hypothesis épenséggel el nem fogadható, bár első pillanatra szellemesnek tetszik. A bűvös tárgyakat istennőktől épen úgy nem nyerték, a mint nem teljesültek be kivánságaik, de meg másrészt az a hit, hogy isteni erővel felruházottak bűvös tárgyakat osztogatnak, nem keresztyén eredetű, sem latin, sem görög s nem is germán. Hogy Saxo Wuotant bűvésznek mondja, nem lehet előttünk irányadó, ma, mikor Saxo értékét és viszonyát idegen írókhoz pl. Galfrid von Monmouth-hoz ösmerjük.

(Bugge: Studien über die Entstehung d. nord. Götter- und Held. sage p. 123.) Bátran kimondhatjuk, hogy a görög-latin-keresztyén Tiché-Fortuna-mythos *keleti eredetű*. Bizonyítja ezt az idő, a mikor Európába átjött: Görögország utolsó korszaka ez, mikor keleti mesék szülték meg a görög regényt is; de bizonyítja az a tény is, hogy keleten ismertek egy jóttevő szellemet, *pir*-t, a ki álomban jelenik meg kiválasztottjai előtt s bűvös tárgyakat osztogat (lásd: Kúnos bevezetését Török népmesegyüjteménye előtt) s az, hogy az indeknek van külön szerencse istenök, kit vaskos, alacsony termetűnek képzelnek s ki választottjait bűvös tárgyakkal ajándékozza meg. Ilyen bűvös tárgyakat sokfélét ösmerünk. *A soha ki nem fogyó erszényt* megtaláljuk az ezeregyéj meséi közt, e valószínűleg perzsa erdetű, Rasti perzsa költő írta mesegyűjteményben is (Erdélyi: Egyet irod. tört. p. 185). «Nureddin Ali és Bedreddin Hasszán történeté»-ben említés van téve egy erszényről, mely a szellem gondoskodásából mindig tele maradt. De csattanós bizonyítéka keleti eredetének a *Tuti Naméh* (II. 249.) egyik elbeszélése, hol említve van «egy erszény, melyből akár mikor s bár mennyi pénzt szednek is ki, soha sem fogy ki tartalma». (L. Varnhagen. Ein indisch. Märchen, p. 9.) A bűvös erszénynek egyik variansa az a tintás üveg, melyből pl. Simplicissimus azt húzhatta ki, a mit akart, aranyat, drága ruhákat, ékszereket stb. Maga Grimmelshausen megjegyzi, hogy ez a tintás üveg: «mich allerdings an des Fortunati Säckel gemahnete». Ez a tintás üveg valóban csak a bűvös erszény után van csinálva!

Ezek után bátran állíthatjuk, hogy e motivum második eleme *keleti eredetre* mutat.

7. Fortunatus utazik.

E motivum alapján Bobertag és Heinrich Gusztáv a népkönyvet görög eredetűnek tartják. Fentebb kifejtettük nézetünket, hogy t. i. népkönyvünk nem lehet görög regény, bár nem tagadjuk: *ez a motivum* közös a görög regényekkel. Azonban kell-e nekünk annyira visszamennünk ily elterjedt forma eredetének keresésénél? Nem állottak-e szerzőnk előtt a lovagregények, a keleti utazók útleírásai formának, mintának, modellnek? Igenis, Maundeville könyvét, mint alább látni fogjuk, fel is használta, átírta egyes részleteit s így e motivumot egyrészt a lovagregények s Maundeville hatásának s másrészt a keresztes hadjáratok utáni időszakban felébredt ujságvágynak tudom be. Mivel e motivum

teszi ki épen könyvünk *szellemét*, alább még visszatérünk reá, most csak konstatáljuk, hogy e motivum ez alakjában európai eredetű.

8. Fortunatus leszáll szent Patricius poklába.

E motivum *görög eredetű* s e fejezet az Aurea-legenda után készült. Calderon szent Patricius esetét drámává dolgozta fel s e motivumot alább majd bővebben fogjuk tárgyalni.

E motivum általán elterjedt Európában. Heinrich Julius braunschweigi herczeg, «Tragica Comœdia von einem Wirthe» czímű szindarabjában hasonló tárgyat dolgozott fel.

9. Fortunatust kirabolja egy vendéglős, de a bűvös erszényt ott hagyja; a vendéglőst megcsípik s megölik.

10. Fortunatus meg akarván nősülni, az ajánlott három testvér közül a legfiatalabbat veszi el.

Népmesei motivum. Ime Gyergyainál is Argirus a kitüntetett; két bátyja, kik előtte lopóznak be a kertbe, hogy megleséék a csodafa elvirágzását, nem boldogulhatnak. Ez a motivum minden kétség nélkül *keleti eredetű*. (V. ö. Kúnos: Török népmesék p. 87.)

III. §.

11. A török szultántól ellopja a láthatatlanná tevő és röpülésre képesítő süveget.

Ime a mese másik fontos motivuma, mely ismét két elemből áll: hogyan jut Fortunatus a bűvös tárgy birtokába és maga a bűvös tárgy. Az elsőre vonatkozólag láttuk a hatodik motivum tárgyalásánál, hogy keleten a jó szellemtől nyert ajándék útján vélték hozzá juthatni. De ez csak az egyik mód volt. Csalfa uton, csel útján is hozzájuthatni ily bűvös tárgyhoz, ilyen a bűvös tárgyakon veszekedő ördögők esete, kiknek bűvös tárgyait rendesen egy harmadik nyeri el. E motivum *keleti eredetű*, nálunk Gyergyai «Argirus»-ában is előfordul.*) Maga a bűvös tárgy, a min az összeveszés történik,

*) Gyergyai «Argirus királyfi historiájá»-nak forrását mindeddig nem mutatta ki a magyar összehasonlító mese-tudomány, s ezt mi sem tehetjük. Heinrich Gusztáv értekezése alapján, — mintegy ama állításának igazolására, hogy úgy a keret, mint a részletek a legtöbb nép népmesei költészetének motivumai, — egy pár feltűnő hasonlóságot legyen szabad kimutatnom, melyek mind *keletre*, mint őshazára, mutatnak vissza. Kúnos Ignácz «Török népregények» czímű dolgozatában említi, hogy az e fajta török «népregény»-ek hőse, elszakadva kedvesétől (az ok természetesen igen sokféle lehet) bujdosik, de végre is egyesül kedvesével. A görög regényeknek pedig

többféle lehet, de nagyobbrészt a láthatatlanná tevő s repülésre képesítő süveg is benne van. Daczára ennek, vannak, kik itt is germán mythologiai vonást keresnek. *Grimm* (Mythologie, p. 126)

általában ez az alapmotivumuk s Heinrich Gusztáv helyesen hozta fel Apulejus regéjét példának. Hogy az Arany László kiadta: «Eredeti népmesék» Jankója is bujdosik a hattyúvá vált felesége után, azt talán Argirus hatásának tudhatjuk be. Ugyancsak e hatás nyilvánul egy garaboncziás diákról szóló mesénken is, melyet Ásbóth Oszkár mond el (Archiv f. slav. Phil. IV. köt.). De figyelemre méltóbb már az a török mese (a 18-dik), melyet Kúnos Ignácz közöl az «Oszmán-török népmesék» közt, s melyben a királyfi addig keresi elveszített kedvesét, míg végre az övé lesz. A Grimm Jakab közölte mese (Haupt és Hoffmann: Altdeutsche Blätter I. 296—297), melyben a Fortuna erdejébe került ifjú meglátja Fortunát, megszereti s véle boldogon él; majd meglátogatja szüleit, visszavágyik Fortunához, de nem tud visszatalálni, bujdosik és végre is megtalálja: csak változata lehet a keleti eredetű mesének, s Európába kerülve itt a tündérleányból — Fortuna lett. A Tuti Nameh (II. p. 249)-ben is olvasunk egy mesét, hol az ifjú kinai császár vándorútra kél a kedvese után, kihez szintén csak a repülő csizma segítségével ér el, melyhez csel útján jut. Ez is a mellett bizonyít, hogy az alapmotivum keleti! — Nem törekszünk a hasonlóságok felmutatásában teljességre, pusztán csak azokat a meséket említjük meg, melyek más irányú tanulmányaink között szemünk ügyébe akadtak. Ezért forduljunk most már az e keretbe illesztett motivumokhoz! Hogy e három testvér közül a legifjabb a kitüntetett (akár szép és okos, akár rút és bárgyú) — olyannyira kedvelt népmesei motivum, hogy a hasonlóságok felsorolása ívekre terjedne. De hogy keleti eredetű — ha más nem is — de Kúnos gyűjtései élénken illusztrálják. (V. ö. pl. «Török népmesék» 87. lap.) A csodafa is nagyon elterjedt népmesei motivum, termeljen az akár aranyalmákat, akár életadó s vevő gyümölcsöt. Hogy a legkisebb fiú álmában már látta, hogy a jósnak lesz igaza (30. versszak 4. sor), hogy ő miatta nőtt ki a csodafa s természetesen a *tündérleányt is látta* (a mit azonban Gyergyai nem említ): megvan a görög regényekben, de a török népregényekben is s mindkét helyen jellemző vonás. A Tuti Nameh idéztük meséjében a királylány álmában látta meg a királyfiút és szeretett belé, mielőtt még valósággal megösmerhetné. Óriások és egyszemüek, szóval csodás alakú emberi lények szereplése is *keleti eredetű*, az ind utazási regények kedvencz motivuma. Görög, azaz helyesebben keleti motivum a kert hosszas leírása, mely azonkívül is telisdedteli van görög Istenekhez való hasonlítgatásokkal és *keleti eredetű*, de görögös feldolgozásban levő forrásra utal. Hasonlókép a görög regényekre mutat a lány és ifjú szépségeinek többször adott rajza, még pedig a görög sophista regényekre, hol az e fajta fogások — melyeken a stilus csiszoltságát ragyogtatni lehetett — igen kedveltek voltak. De keleti eredetre mutat főkép: az ördögfiak összeveszése az örökségen, a köpenyen, ostoron és bocskoron, melyet a ki magára ölt s az

szerint Odin (Wuotan) kalapja láthatatlanná tevő erővel birt s a Wuotanshut-ból lett átvitt értelemben a Wunschhut! *Simrock* is e nézeten van, *Zacher* megemlíti Saxo regéjét egy öregről, ki védenczét köpenybe burkolta s egyik helyről a másikra repült. Szerinte e mythologiai vonatkozásokból származott a Fortunatus mesének e motivuma. Pedig hogy ez *keleti motivum* kétségtelen! Igaz, Európában már korán elterjedt, a Nibelung-énekben is szerepet játszik, Faust varázsköpenyegje is ilyen tulajdonsággal bir, törpék és manók tetszésük szerint használhatják: de keletről jött be, még pedig valószínűleg a görögök révén, hisz már Plato tud láthatatlanná tevő gyűrűről, míg a görög regényekben pl. Antonius Diogenes regényében, a Thulén túli csodákban, mely egy szerelmes pár kalandjait mondja el, már az fordul elő, hogy a holdba jutva egy ismeretlen hatalomtól azt az erőt nyerik, hogy a hová kivánkoznak, egy pillanat mulva oda jussanak. (Rohde i. m. p. 270.) Ime ez a forma még egészen közel áll ahhoz, a melyben

---

ostort megperdítvén, azt mondja: «hip hop ott legyek, a hol én akarok» — menten ott lesz — s melyet a hős ravaszúl megkerít, s így jut kedveséhez! Grimm fentebb idéztük meséjében is előfordul az ördögfiak verekedése az örökségen, mint jellemző motivum; de elő az Arany László kiadta «Jankó és a három elátkozott kisasszony» czímű népmesében, elő az Ásbóth elmondta népmesében is, bár ide határozottan Gyergyai «Argirusá»-ból ment át. Katona Lajos (Ethnologische Mittheilungen II. 171) e motivumot *ind eredetűnek* mondja s utal Julien «Les Avadânas» cz. gyűjteményére (II. 8—74. szám) továbbá: a Kathâsaritsâgara I. könyv 3. fej. (Brockhaus német ford. I. 19. lap) stb. Liebrecht (Zur Volkskunde, 117. lap) utal Grimm «Kindermärchen»-jére. De megtaláljuk ezt a motivumot Kúnos «Török népmeséi» közt is (1889. 88. lap), Gyergyaival majdnem szórólszóra megegyezve. Megvan az ezeregyéjben Mazin kalandjaként előadva, s megvan a török «Tuti Nameh»-ban is (II. 249) egy kinai császár történetében stb. stb. Mindezek az összevetések, melyeket bizonyára rövid utánjárással számosíthatni tudnók (s ám tegye is más!) — csak azt a feltevést akarják valószínűvé tenni, hogy Gyergyai közvetlen forrása — ha olasz «krónika» volt is —, de mindenesetre egy keleti, talán ép *ind regény görög átdolgozásából készült olasz krónika* lehetett. Hogy ez nem állana az irodalomtörténetben egymagán, azt a «Barlaam és Josafát» esete is bizonyíthatja. Hisz Hommel tanár csak nem rég találta meg egy igen régi arabnyelvű kéziratban Damaskusi Szent János e művének eredetijét. Pedig az arab is csak fordítás a középperzsából, ily czím alatt: «A hit betetőzése és a hódolat teljessége», s igen valószínű, hogy a végső forrás az *indre* megy vissza. (Münchener Allg. Zeit. 1890. febr. 1.)

azt népkönyvünkben találjuk; minél inkább távolodunk Európától, elhull a burok s marad a csupasz motivum. A buddhisták meséiben a levegőben való repülés nagy szerepet játszik (Benfey I. 159.), a Tuti-Nameh-ban (II. 249) csizmatalp pótolja a süveget, a bűvös gyűrű minden kívánságot betölt s láthatatlanná tesz, v. ö. Mackenzie: Collection I. 96., továbbá Tuti-Nameh II. 297—98. Kúnos török meséiben turbán, korbács és szőnyeg együttesen felelnek meg Fortunatus süvegének. «Ki a turbánt fejre rántja, senki szeme meg nem látja. A ki a szőnyegre terül, kézben korbács egyet cserdül, madár módra messze repül» (p. 85).*) De meg van az ezeregyéj meséi közt is, hol Mazin ellopja a bűvös süveget, melynek birtokosa rabolhat, csak legyen fején a süveg, ki sem tudja meg, hogy ő a tettes s így azt teheti mi néki tetszik. De kell-e még a példákat számosítanom annak bizonyítására, hogy e motivum *keleti eredetű?*

IV. §.

12. Andalosia esete Agrippinával.

Már *Zacher* helyesen mutatott a népkönyv eme részének forrására, mikor olyanúl a Gesta Romanorum 120. fejezetét jelölte ki. Mi ez a Gesta Romanorum? Egy, jóval a könyvnyomtatás feltalálása előtt összeírt prózai munkák gyűjteménye, melyeknek főjellemzőjük az erkölcsös alapeszme vagy legalább az azokból levont moralizáczió. A nép vallás mezébe burkolt meséket kapott, a bibliai történetek is tetszetősebb alakban vannak felfrissítve; a legendák és szent históriák, a népmesei motivumok gazdagságával, a keresztyén mystikának mindent átömlő bűbája; a romanticzismus és a keleti fantázia csodás világa; az antik világ a középkor szellemében és ruhájában, a katholicismus szentjeinek rajongó hitbuzgalma, isteni átszellemülése: ime ezek alkotják a Gesta Romanorum meséinek lényegét, ezek motivumai és ilyen a szelleme! Igen sok helyről van összeszedve: történetírók és bölcsészek, kritikusok művei és útleírások, természettudósok és biblia-magyarázatok, költött mesék és való történet, legendák és keleti regék, egy helyen, egy gyűjteményben s a mi fő: egyazon szellemben! Ez érdekes történeteket szerzetesek gyűjtötték, hogy azokat prédikácziókban felhasználhassák, mint a hogy Pelbárt mondja:

*) L. még Jahrbuch für rom. Lit. III. 147.

«hogy az elszundikáló népet felserkentsék». Moralizálás végett gyűjtötték, s e gyűjtemények kolostorból-kolostorba vándoroltak, s bár előbb az erkölcsi tanulság volt a fődolog, később a mese lett az, s idővel a moralizáczió teljesen kiszorult. E gyűjtemény a XIV. század elején keletkezett, még pedig — a mint azt Oesterley kimutatta — Angolországban, bár Németországban már korán elterjedt. Nyomtatásában 1472-ben került ki először és azóta többször s 181 fejezetből állott. 1489-ben már német fordításban is kijött («Der Römer tat»); magyarra Haller János (1682) fordította le.

A Gesta Romanorum 120. fejezete *keleti mese*, minden motivuma keleti és szelleme is az. Hasonló motivumú meséket nagyon sokat fel lehetne mutatnunk, közvetlen forrását azonban nem ösmerjük. Hogy a leány elcsalta az ifjútól a bűvös tárgyakat s viszont ez is csellel él s úgy kapja vissza azokat: a keleti mesék kedvencz motivuma, sok a rokona, bár a legközvetlenebbet — sajna — nem ösmerjük. A mi a mese magja: a bűvös tárgy s annak visszaszerzése: a bűvös tárgyakra vonatkozólag kimutattuk azoknak keleti eredetét, a csellel való élés pedig ha valahol, úgy a keleti mesékben fellelhető; hogy csak egy példát idézzünk, ime ilyen a bűvös tárgyakon való veszekedés s annak egy harmadik által való megszerzése is, mely mindig csellel történik. A Gesta Romanorumban a csel nem almákkal (melyek közül az egyik szarvakat növeszt, a másik leapasztja őket,) megy végbe, hanem savanyító víz-, bélpoklossá tévő fa- és gyógyító vízzel. Lássuk előbb a motivumokat. Előbb a *csodáshatású* vízről szóljunk. Ki nem ösmerné Lethe vizének hatását, melyben a görögök hittek? Norvégiában Ódrerir vizéről azt tartják, hogy ifjúságot és életerőt kölcsönöz. Finn varázsdalok gyógyító hatású vízről beszélnek, de e víz a Jordán vize s úgy látszik Európában János evangéliumából ment át a néphitbe, hiszen pl. a lappok annyiszor keresztteltetik meg gyermekeiket, a hányszor csak betegségbe esnek: a szentelt víz gyógyító hatásában bizván. De a csodáshatású vízben keleten is hisznek. Kúnos, az általa lefordított népregényekhez írt előszavában, említi ezt a motivumot is; oszmán-török népmese-gyűjteményében (II. 77. mese) csodavízről szól, mely életre ébreszt. A víz imez csodahatásában való hitet tehát *keleti eredetűnek* kell tartanunk, valamint a *gyümölcs csodahátását is*. Találunk ugyan varázserejű fáról szóló mythost Európában is, ilyen pl. a

norvég Iggdrasil-mythos, szólanak e mythosok aranylevelű, arany almákat termő, az emberi életre befolyással biró, egészséget vagy betegséget előidéző fákról, óriás, az egekbe nyúló, a földet lombjaikkal árnyékba borító fákról stb. (*Bugge*: Studien p. 543.) A görögök bizonyos gyümölcsnek csodaerőt tulajdonítottak, valamint a norvég sagaban Balderusnak a «nymphák» csodáserejű ételt hoznak, mielőtt harczba szállna. (*Bugge* : u. o. p. 125.) De Kúnos szól bűvös almáról, melyet mikor a magtalan királyi pár elkölt, gyermekük születik tőle. Firdusinál olvasunk olyan gyümölcsről, mely gyógyít és feltámaszt. (*Müller*: A mesék vándorlásáról p. 310.) Az ind Asvattha gyümölcse is bűvös erővel bir. (*Kelly*: Curiosities stb. VII. fejezet.) A hasonló motivumokat sorolhatnók fel tömegesen, s mindez csak azt bizonyítaná, hogy a Gesta Romanorum 120. fejezete keleti eredetű s népkönyvünk ezt dolgozta fel. *Hogyan* dolgozta fel, egyáltalán a népkönyv esztbetikai értékéről a következő fejezetben szólunk, most csak kimondjuk vizsgálódásunk eredményeképp, hogy a 12 motivum közt hét keleti, három európai, s kettő kétes vajjon keleti vagy európai eredetű-e. A mit *Holtzmann* (Orient und Occident I. p. 34.) állított, hogy «die Ritteromane haben ihre Heimat nicht bei den britischen Völkern, wie noch allgemein gelehrt wird, sondern im *Occident*», ime egy újabb példával újra bebizonyult, ha nem is oly határozott eredménynyel, mint az legújabban a «Barlaam és Josafát»-nál történt.*)

E keleti eredetű mese népkönyv alakjában 1480-ban jelent meg először német nyelven Augsburgban. Mikor iratott? Ezt már Zacher helyesen tette a XV. század közepére, mert Cyprus csak 1489-ig keresztyén királyság, Konstantinápoly csak 1453-ig van keresztyén kezekben, Bretagne önnálló herczeggel csak 1491-ig bir, Granada a mórok kezei közt csak 1492-ig maradt, sz. Patricius poklát csak 1492-ig szabad volt látogatni, mikor is a pápa betiltotta. Tehát 1440-ben megállapodhatunk, a mikor is népkönyvünket talán Augsburgban, *de mindenesetre Németországban irták.*

Fentebb már említettük, hogy az egészen átömlő szellemből mi következtetni merünk arra, hogy a mű Németországban iratott. Említettük, hogy szerzőnk ösmerte Sir John *Maundeville* útleirását, s e könyv nagy elterjedettsége csábította őt ama forma hasz-

*) Értem *Hommel* felfedezését, ki arab nyelven találta meg a «Barlaam és Josafát»-ot.

nálatára, melyet különben elődeinél, a lovagregényeknél is talált. De Maundeville nem csak a formára nézt volt reá hatással, egyes részleteket is átírt belőle, ilyen pl. Konstantinápoly leírása, a Sofia templommal, János pap országának rövid leírása stb. Szerzőjének vallásos lelke, tisztult világnézete, realis gondolkozásmódja, sokhelyt világos fejtegetése: szintén a mellett szólanak, hogy a népkönyv Németországban s talán Augsburgban keletkezett, mely közvetlen érintkezésben volt Olaszországgal, jelesen Florenczczel, s közvetett érintkezésben Angolországgal is.

Szándékosan hagytuk legutoljára a talán legérdekesebb kérdést: ki volt a szerzője? Erre azonban — sajnos — még hozzávetőleg is nehezen felelhetünk. Ösmerve szellemét s látva, hogy a többi népkönyvek szerzői, illetve fordítóik előkelő nők (Lotharingiai Erzsébet, Skót Eleonora) s tudósok (von Eybe, von Wyle, Steinhövel): feltehetjük, hogy szerzőnk is tudós férfiú volt, bár ez nem látszik ki másból, csak hogy ösmeri a polgári és lovagi életet, talán maga is megfordult előkelő udvaroknál, s hogy helylyel-közzel be-be sző művébe rövid elmefuttatásokat is.

Ime vizsgálódásunk eredménye: *Népkönyvünket Németországban — talán Augsburgban — valamely tudós s vilaglátott férfiú egy keleti eredetű mesének európai motivumokkal való egybeolvasztásával a XV. század közepén irta!*

IV.

A népkönyvről.

(Aesthetikai méltatása a német népkönyvnek. — Alapeszme, jellemek. — Előadásmód, csodás elem. — A magyar fordítás. — A fordítás méltatása.)

> «Vagynak az ilyen könyvek az magyar nyelven is felesebb számmal, mint sem azt valaki gondolhatná». Bod.

Ha magát a népkönyvet elolvastuk, könnyen megérthetjük, hogy miben keresendő nagy elterjedésének, kedveltségének forrása. A feldolgozás ügyessége, a formának, melybe öntve van, jelessége szülte azt. Magukról a népkönyvekről azt mondja *Görres*: «A hol csak németül beszélnek, mindenütt szeretik és tisztelik őket; az ifjúság kapva kap rajtuk, az öregek az emlékezés derűjével moso-

lyognak feléjük, s hatásuk alól nem vonhatja ki magát senki sem!» Hogy Fortunatus egyike a legkedveltebbnek, ösmeretes.

Magáról könyvünkről azt mondja *Tieck* (Phantasus, V. p. 240.): «Der Erzähler des Volksbuches zeigt sich als ein gebildeter Schriftsteller» — a mint hogy igaz is, a mit ő abból magyaráz ki, hogy népkönyvünk nem rövid, ellentmondásos és száraz kivonat, hanem folyamatos elbeszélés. Azonban ez természetes, hisz nem képzelhetjük, hogy Fortunatust a népfantásia hozta volna létre, vagy hogy pusztán kompilaczió lenne. Itt az öntudatos alkotás nyomai élénken észrevehetők és stylje oly zenei, folyamatos, élénk, naiv és üde, hogy valóban sem a lelketlen kivonat, sem az üres kompilaczió hatását nem gyakorolja ránk. Irója nem erős ugyan a jellemek határozott körvonalainak lerakásában. Ampedo és Andalosia ellentétűl van ugyan szembeállítva, de ezt nem sikerült eléggé élénk világításba helyeznie. Egyes alakjai azonban kitünőek. Agrippina például. Valódi egyén. Lélekállapotok rajzolásában is finom érzék vezeti és egész felfogásában s a részletrajzban őszinte, realis megfigyelést, realis gondolkozásmódot árúl el.

A ki először szólott róla, lelkesedten és behatóan: az Schlegel Vilmos volt. Szerinte az az alapeszméje a műnek, hogy bebizonyítsa, hogy pénzzel mindent el lehet érni: barátságot, szerelmet, tiszteletet, még a papok rokonszenvét is! (Vorlesungen III. p. 150.) Ez a romantikus világnézetben élő kritikus tollából fakadt, ki akkor még hatalmas s világfelforgató eszméket hirdetett s a középkort is modernizálta, azaz modern szemüvegen át tekinté. Azonban a középkor irója előtt más czél lebegett; nem ilyen czélzatos, sokkal korlátoltabb, egyszerűen az, a mit az előbeszéd ki is mond: «melyből ki-ki értelmet és okosságot vehet magának, mely az világi kincsnél feljebb tartozik». A *bölcseség* tudni illik! Ha Fortunatus a bölcseséget választotta volna, nem jutott volna annyiszor szorult helyzetbe — szól a morál —, bár a nép ebben nem igen hitt, hisz régi példaszó, hogy jobb egy marok szerencse, mint egy köböl ész!

Ezt a papos morált nem tekintve, az egész munkán józan realismus vonul végig. Nincs benne semmi sentimentalis, fellengző, idealis motivum, minden a valószinűség határai között mozog, ha a csodás elemet nem tekintjük, a miben különben akkortájt rendületlenül hittek. Említettük, hogy szerzőnk jó elbeszélő, tud helyzeteket festeni s jellemeket kialakítani. Schlegel czélzatosságot keres

a két fiúnak annyira elütő jellemében is. Azt mondja, hogy apjukra ütnek, bár Ampedo a hülyeségig elővigyázó, s Andalosia fantastikusan merész. Van ugyan benne valami, de ilyesmire aligha gondolt szerzőnk s ha ez így állana is előttünk, alighanem önkénytelen kialakulás lenne. De a két fivér jellemzésében, bár meg van kisértve az ellentét kialakítása, szerzőnknél ez is önkénytelenül történt. Ampedot nem használhatta, s csak ügyes fogásnak tudhatjuk be, hogy abból, a mire a mese sajátossága erölteté, tőkét csinált s Ampedot elővigyázónak, könyvmolynak tette meg. Későbbi feldolgozók jelentősebben kivitték e jellemzést, mint alább látni fogjuk!

Főképen stylusa az, a mi kiválóan becses. Naiv s élénk előadásmódjával mindvégig fenn tudja tartani érdeklődésünket, s ha kompozicziója nem szilárd, ha épen kétfelé szakadó, azt a mese sajátossága megmagyarázza. A mi neki nem sikerült, nem sikerült az a legjelesebb modern költőknek sem!

Az a csodás elem! Tulajdonkép ez tette a mesét érdekessé közönsége előtt, s igen ügyesen van beszőve az elbeszélés egymásutánjába. Az hiba, hogy Fortunatus mi hasznát sem veszi a süvegnek, de kellett, hogy maga Fortunatus szerzette legyen, ám fia, Ampedo történetében e hiba is helyre van ütve. Ott a süveg nélkül az erszénynek nem vehetné hasznát, s miután elveszíté, nem nyerhetné azt többé vissza, pedig épen ezen fordul meg a mese.

E szépségek mián terjedt el a népkönyv s fordították tizenkét nyelvre: magyarra is! Az első magyar kiadást a Függelékben közöljük. Szóljunk hát e magyar fordításról!

Majdnem kétszáz évvel a német eredeti után jelent meg Lőcsén 1651-ben:

«Az Fortunatusról | iratott igen szép nyá-|jas beszéd | könyvetske | Miképpen az ö erszényéhez, és kévánt | kedves süvegetskéjéhöz jutván, és | több történt sok dol-|gairól. | Melly most Németböl Magyarrá fordittatott | az szép Ujságokban gyönyörködöknek | kedvekért | Anno 1651. esztendöben. |»

Ime ez áll az erdélyi muzeum tulajdonát tevő ez unicum czímlapján, ama czímképpel együtt, mely a Függelék elé fénykép másolatban illesztetett. A czímképet Szabó Károly ekkép magyarázta meg: Alvó férfi, kinek lábainál egy a felhők közt lebegő Szűz-Máriához imádkozó szerzetes térdel. Széll Farkas e czímképet egy lőcsei nyomatú és hasonlókép a XVII. századból származó

Aesopusban is, valamint egy 1673-ban, Lőcsén megjelent «Magyar Aesopusban» is megtalálva, a czímképet igyen megmagyarázza, (Magyar Könyvszemle 1886. p. 93.): Az alvó férfi Aesopus s előtte Isis papja térdel, ki a felhők közt lebegő Isishez, a gazdálkodásnak istenasszonyához imádkozik, ki Aesopusnak álmában megjelent Bár e czímkép csak annyiban talál könyvünk tartalmával, hogy Fortunatusnak is álmában jelent meg Fortuna, de hogy ekkor még nem nagyon sokat adnak az illusztrácziókra, nagyon természetes. Ennyi hasonlóság teljesen elegendő volt, hogy egy már kész metszetet egy másik kiadványnál is felhasználjanak. Maga a fordítás Lőcsén, 1689-ben is megjelent, mert az 1778-iki Pesten, Royer Ferentznél megjelent kiadás tulajdonkép az 1689-ikinek új lenyomata, mint azt a czímlapján olvashatjuk.

A fordítás szerzőjéről mit sem tudunk, még nem is gyaníthatjuk kilétét. Sem nyelvészeti, sem æsthetikai szempontból mindeddig nem volt tárgyalva, Beöthy Zsolt pusztán megemlíti. (Széppróziai elb. tört. I. 154.) Minthogy egész terjedelmében közöljük, hátul, jegyzetekben a nyelvészi szempontokból felötlő különösségeit soroljuk fel, itt pusztán æsthetikai tárgyalását adjuk.

Általánosságban megjegyezhetjük, hogy e fordítás épen nem szolgai, szerző az értelem visszaadására törekszik első sorban s ha kell, feláldozza a szavakat. De széphangzásra, csinos mondatszerkesztésre, festőiségre való törekvést is lépten-nyomon elárúl. Álljon itt egy kis összevetés.

A német szöveg:	A magyar szöveg:
Wie Andalosia von zwei Grafen gefangen wurde.	Miképen Andalosia a lakodalom után haza Famagustában menvén, a két gróftól elfogattatván, szolgái megöletteténok.
Als nun die Hochzeit ein Ende hatte, und Andalosia heim gen Famagusta reiten wollte, da fielen die beiden Grafen Andalosia an, erstachen seine Diener und führten ihn auf die Insel gen Limisso in das Schloss, wo sie ihn wohl verwahrten, dass er nicht davon kommen könnte. Da versprach er denen so ihn hüteten, gross Gut	És hogy már a lakodalomnak vége volna, Andalosia pedig haza Famagustában menne, a két Groff népet fogadván megfogák őket, és szolgáit megölék, de magát vivék a Lymosiai várban, a honnan ki nem szabadulhata. Andalosia pedig az őrzőknek nagy summát igérvén, hogy őtet megszabaditanák; de azok ezt gondolván, ha

zu geben, dass sie ihm davon hülfen; sie wollten aber nicht trauen, vermeinten, wann er davon käme, so gebe er ihnen nichts. Den Seckel durfte ihnen Andalosia nicht zeigen, weil er fürchtete, er möchte davon kommen, war aber in grossen Nöthen. Die Zeitung kam vor den König, wie Andalosias Diener alle erstochen wären, Niemand wusste, ob Andalosia todt oder lebendig wäre, auch nicht, wer es gethan hätte. Die Grafen aber ritten wieder an des Königs Hof, hielten sich still, als ob sie von nichts wüssten. Da nun Andalosia verloren, ward es seinem Bruder Ampedo kund gethan; der schickte bald Boten zu dem König und liess ihn bitten, dass er hülfe, damit ihm sein Bruder wieder würde. Der König entbot ihm, es wäre ihm leid um seinen Bruder Andalosia, doch wollt er Fleiss anwenden, und könnte er erfahren, wo er wäre, so sollt ihn kein Geld dauern, und sollte es sein halb Reich kosten, so müsst er ihn frei machen.

ö megszabadul, nekünk semmit nem fog adni. Az Andalosia pedig nem meri vala mutatni az erszényt, mert fél vala nagyobb nyomorúságtól. Ezt meghalván a király, hogy az Andalosia szolgáit mind megölték, és magát nem tudnák hol volna, tudakozik vala felöle, de a két Groff tsak magokban tartyák vala e dolgot, a Király udvarában lévén.

Az Andalosia elveszését Ampedo is mindgyárást megtudá és mindgyárást a Királyhoz követeket küldvén, hogy segitségül lenne az ö ötse haza szerzésében. A Király azt izenvén, hogy ö is igen akarná megtudni hová löt, kiben szorgalmatosan forgolódik.

E rövid kis példa is eléggé föltünteti névtelen fordítónk fordítási módszerét. Értelmes, világos és rövid mindvégig. Ezt mondhatjuk különben fordításáról általában. Hogy a német szavaknak nem találja meg mindig a magyar megfelelőjét, s megtartja inkább a német szót, csak azt bizonyítja, hogy nem törekszik minden áron purismusra. Sokhelyt azonban teljesen félre is érti az eredeti szöveget! Fordítása általán magyaros, ha szórendi hibákkal, germanismusokkal találkozunk is fordításában, mint azt a jegyzetek közt kimutatjuk.

Hallernek három évtizeddel később megjelent «Hármas Istoriá»-jával összevetve, elmondhatjuk, hogy ama színtelenség vagy jobban mondva egyszínűség, mely Haller prózáját első sorban jel-

lemzi, nincsen meg a Fortunatus-fordításban, (bár amannak magyarosságát, népies zamatát és üde színét eltagadni nem akarjuk!). Fortunatus forditójának nyelve változatosságra, elevenségre, többszínűségre, fordulatosságra nézt határozattan felülmulja Haller nyelvét, de népies színre nézt mögötte marad. Mondatai folyékonyak s valójában az a legnagyobb dicséret reá, hogy utólérte az eredetinek élénkségét, folyékonyságát s a párbeszédek elevenségét is elég melegen adja vissza s mindenesetre könnyedebben, mint Haller. A hol az eredeti lendületesebb, ő is igyekszik megközelíteni s megütni ugyanazon hangot a magyar nyelv skáláján. Különösen szépen sikerült s lendületességre való tekintetből szépnek mondható a második rész eleje, Andalosia kalandjai, Agrippinával való beszélgetése a végzetes éjt megelőzőleg stb. Más hang az, mi itt megüti füleinket, mint az előbbi kornak Heltaiasan lakonikus, székely szinezetű, népieskedő elbeszélő prózája. Ponczianus historiájában, de még inkább a Szép Magelonában olvashatjuk csak a társalgási nyelvet ama formájában, melyben az itt kerül elénk. Ügyesség a mondatszerkesztésben, melegség az előadásban s a kifejezés nem egy érdekes, jellemző formája: jellemzi névtelenünk e fordítását. Mindezekre jegyzeteink között az egyes helyeken rámutatunk, s ép e sok jeles tulajdonságának köszönheti, hogy rövid idő alatt újabb meg újabb kiadásokban jelent meg s fentartotta magát — a ponyván legalább — mindmaig (a mit nem tartok olyannyira kicsinylendőnek).*)

Megakarom még e helyen jegyezni, hogy a népkönyvet franczia, valamint német nyelven (Frankfurt) 1787 táján regényben is dolgozták fel: e két feldolgozást azonban nem sikerült megkerítenem.

Kleistnak «Phöbus»-ában (6. füzet p. 8—17.) 1808-ban következő czímű mese jelent meg: «Das Märchen von der langen Nase», — melyben Andolosiának története foglaltatik, pompás népmesei hangon, közmondásokkal, alliterácziókkal vegyítve, mesteri népmese, bár az, hogy *irva* van, nagyon is lerí róla. Végűl hadd említsem meg Schwab Gusztávnak ügyes népkönyv-felelevenítéseit (Universal. Bibl., 1526. sz.), melyek között «Fortunat und seine Söhne» czímű is van.

*) A ponyva-kiadás csak Fortunatus történetét foglalja magában, s hogy a fordítás az 1651-iki — arról is meggyőződtem.

V.

A magyar verses Fortunatus.

(A XVI. századi költői elbeszélésekről; Heltai-e a Fortunatus-história szerzője? A história tárgya; forrása; változtatások; új motivumok; æsthetikai méltatás.)

«A regényes költészet nálunk a XVI. században sok illatos virágot hozott, de azok ide majd mind idegen földről plántáltattak által.»
Toldy.

Toldy Ferencz egy XVI. századbeli históriás énekünkre, «Fortunatus históriá»-jára azt mondotta (Magy. Költ. Tört. p. 115): hogy a Gesta Romanorumból vétetett s mellékesen megjegyzé, hogy az, a 120. elbeszélés t. i. — egy régibb angol népregényből van összevonva. Fejtegetéseink folyamán láttuk, hogy a Gesták amaz elbeszélése pusztán csak egy motivumot ölel fel, Fortunatus fiainak történetét, s az a rész is a népkönyvnek szolgált volt forrásúl. Határozottan kimondhatjuk, hogy históriás énekünk forrása a német népkönyv, melyet szerzője nem Szebenben hallott, mint írja, hanem előtte a német népkönyv állott, valamint megjegyezhetjük azt is, hogy szerzője nem Heltai Gáspár.

Mielőtt ez állítások bizonyítgatására térnénk, vessünk egy futó pillantást a XVI. századbeli elbeszélő költészetre, melynek egyik érdekes terméke — *Fortunatus históriája* is. A XVI. században elbeszélő költészetünk virágzott. Szülte az új vallás és a politikai viszonyok, melyeknek szolgálatában állott. A hitben és politikában szakadás állott be. Ferdinánd hívei és Zápolya pártja éles ellentétet képeztek és harmadiknak ott volt a török, mely egyre jobban befészkelődött az országba. Hasonló a zavargás a hit kérdéseiben. A külföldi egyetemet bejárt pap visszajövet a szó hatalmával, az ének közvetlenségével, az irás maradandó benyomásával egyaránt közreműködik az új vallás, a reformáczió terjesztésén. Lassanként leveri a czellákba zárkozott, pergamenjeire hajló, a világ folyásával mit sem törődő, erkölcseiben tévedező szerzetest s előbb kétkedést szít, utóbb meggyőz. Háttérbe szorúl a szerzetes legendáival és szentjeivel, Mária cultusával és Krisztus dicsőítésével, s előtérbe emelkedik az új vallás, fenséges komorságában, zsoltáraival, a bibliával, hazafias énekeivel, bibliai elbeszéléseivel, vitázó drámáival és erkölcsös, moralizáló beszélyeivel. Meleg, ára-

dozó érzés az, a mi az e korbeli énekeket egytől egyig átömli: akár vallásos, akár politikai legyen is az. Regényes elbeszéléseink versben vannak írva, bár forrásaik prózában (a biblia, Boccaccio, Petrarca, Gesta Romanorum stb.). Nincs oly históriás énekünk, melynek ne legyen tendencziája: moralis avagy históriai, de van. Mindegyik mint megtörtént esemény, mint «lött dolog» kíván tekintetni, s mindegyiket énekszóval kisérték. Innen formájuk pongyolája, verselésük hanyag volta, zeneietlensége, hisz ezt maga a *zene* pótolta. Kezdették bizonyos közhelylyel, pl. «Emlékezzünk régiekről» vagy «Jámbor házasok meghallgassátok», s végezték valamelyes összevetéssel, czélozván valami korabeli eseményre, az énekmondó bújára, bajára, de mindig hangsúlyozzák, hogy a «szép tanúságért» dolgoztak. Az egyik jobban versel, a másikban több az alakító tehetség, egyiknek nyelve simább, költőibb, a másik egyszerűbb és világosabb, egyikben több a fantásia, a másik ügyesebben tud hangulatot kelteni, egyikben erős a hazafiúi fellángolás, a másikban meg túlnyomó a moralizálás. Nincs közöttük egy sem, ki hatalmas arányokban emelkednék ki közülök. Számra, mennyiségre nézt Tinódi produkált legtöbbet, de Istvánfi és Gyergyai költői tehetségre nézt jóval túlszárnyalják.

Ime az e korbeli költői elbeszélés általános képe! «Fortunatus»-unk e képbe beválik. Teljes példánya nem maradt reánk. Első felét a Teleki-könyvtár őrzi, a másik felét a Rádai-könyvtár.*) E két példányból megismerhetjük az egészet s szóljunk is róla behatóbban.

Czímlapján ez áll:

«Az Fortunatusrol valo | szép Historia, énec szerént szerez|ve: mikeppen az Ő attyanac szegensege mi|at kiindulván szolgallatra és mikeppen a szerencze a For|tuna egy erszént ada neki egy erdőben, kinec soha | aranyba fogyatkozása nem vala: az után ismet | Indiában ollyan süveget lele a királynál, | kit mikor az feyébe tötte volna va|lahová kévánkozot azon | orába oda iutot és az | ő nagy Kazdag|sága miat | császárrá választottác.»

A czimképen a hattérben vár áll, elöl jobbra gránátalma,

*) Ez alkalommal fejezem ki hálás köszönetemet Szász Károly és Horvát Gáspár uraknak, kik lekötelező szívességgel bocsátották rendelkezésemre az oly ritka és értékes irodalmi kincseket.

alatta egy férfi s egy nőalak, a férfi kezében erszény és süveg, balra egy oroszlányt átdöfő lovag.

Ki e néphistória szerzője — nem tudjuk. Toldy *Heltai Gáspárt* gyanítja annak, «mire a tudós felfogás, az írásmód, s azon körülmény látszik mutatni, hogy, mint mondja, a történetet Szebenben németül hallotta, holott XVI. századbeli magyar versíróink közt Ormpruszt Kristófot kivéve, de ki egészen más irányban dolgozott, alig van, ki a német nyelvet birta, Heltai pedig erdélyi szász volt». (Költ. tört. p. 116.) Toldy e feltevését nem látom beigazoltnak. Ipolyi Arnold, ki szintén Heltait véli, de csak Toldy után, a krónika szerzőjének, hasonlóképen nem hoz fel nyomós okokat. (Magyar Muzeum. 1855. I. egy jegyzetben.)

Vizsgáljuk e kérdést közelebbről. Heltainak meséi vagy ama 44 strófája, a melyeket *Nagy Bánkai Mátyásnak* Hunyadi krónikájába (R. M. K. T. V. p. 273.) csempészett, de egyáltalán stylje határozott egyéni vonásról tanuskodnak: ha nem tudnók is, észrevehetnők, hogy egy magyarúl megtanult embernek keresett népieskedésével állunk szemben. Halmozott indulatszavai, népies szólásainak nagy tömege, a közmondások serge, melyekkel nyelvét *magyarrá* akarta tenni, első pillanatban felötlő. Vegyük ezekhez székelyes kifejezéseit, humorát, mely minden írásából kicsillog, s ennek megfelelően tréfás szavainak nagy számát: bizonyos, hogy Heltai nyelve annyira speczialis, egyéni, hogy azt igen is könnyű felösmerni. Alább be fogjuk bizonyítani, hogy históriánk szerzője, bár állítja, hogy «ezt irván, Németből Szebenben hallottam», de ez állítását ilyen alakban semmikép sem fogadhatjuk el. Az igaz, hogy e történet eredetije német, s hogy a szerző előtt a német népkönyv állott; de Toldy erre még nem építhet hypothesist, mert ösmerjük-e a XVI-ik századbeli énekmondók mindegyikét? Igaz, a krónika Kolozsvárt a XVI. században jelent meg, valószínűleg a Heltai nyomdájában. De mivel semmi adatunk sincs arra, hogy szerzője maga Heltai, csak a krónika *nyelve* igazíthat útba akkor, mikor annak szerzője után tudakozódunk. Sem a tudós irásmód, sem a felfogás nem lehet előttünk mérvadó, mert ugyanezen felfogás s írásmód üti meg füleinket, teszem a *Póli István* Jovenianusából, pedig arról csak annyit tudunk, hogy énekmondó volt. Bibliás hang, morálizálás, bibliai példák iránti előszeretet itt is, ott is!

Nos hát a nyelv! Olvassuk csak a Fortunatus színtelen,

lapos, üres, minden élénkséget nélkülöző verseit, s első pillanatra belátjuk, hogy ez nem Heltai nyelve, sehol Heltai népieskedése, székelyes, tréfás kifejezésmódja. Mindenütt krónikás szárazság, mely a Nagy Bánkai krónikában levő Heltai-versektől is elüt, a mennyiben ott a nyelvvel való küzdelemből alig kikerülve, bizonyos, bár alantas fokú színt nyer előadásmódja, itt legfeljebb csak invenczióját lehet az *ismeretlen szerzőnek* érdemül betudnunk, de kifejezésbeli erőt sehol sem találhatunk. Ez nem a Heltai nyelve, ez nem lehet Heltai műve! Itt-ott egy-két szép kifejezés, teszem

«Elindula Péter temérdeki kincscsel»,

vagy — (ez emlékeztet a népmesékre):

«Végre ha nem elnec megholtanac vala».

Ritkább kifejezései közül megemlítem a következőket: *kórosként* hűséget mutatni (koronként); *hellyhiti* (helyezi); *ösztökeyűl adni* (ösztökül) stb. Általában nyelve épen nem érdekes, sem nyelvészeti, sem æsthetikai szempontból.

Lássuk tartalmát. Kezdete a közönséges közhely:

Iffiac halgassatoc im egy dolgot mondoc
Kit talán gyakorta még nem hallottatoc,
Egy régi beszédet elötökbe hozoc,
Kiből ha akartoc mostan tanolhattoc.

Fortunatus dolgát én mostan beszéllem,
Kinec ő életét nevét tudom leltem,
És ennec nemzetit most egybe rendeltem,
Mulatság okáirt erről emlékesztem.

Summa szerént irom eszt udvari rendnec,
Kic az uj dolognac olly igen örvendnec,
Vitézi dologról ha ők mit értének,
Iffiac cselekedni azont igyekeznec.

Mint látjuk tehát ő is példaadás kedveért mondja el az igaz történetet. Megkezdi Fortunatus életének elmondását Noénál, s elsorolja három fiának Japhet, Sem és Kámnak élete sorát. Ezeknek a gyermekeiből szaporodott el az emberiség, kijelöli mindegyik nemzetnek az ősét a három közül, s elbeszéli a biblia alapján, hogy Isten Japhet fiait tüntette ki a kinyilatkoztatással, mit csak később vett át az avar és hunból lett magyar is. Áttér azután Róma és Bi-

zanczium alapítására, a nemesség kialakulására, s majd Fortunatus atyjáról szól, ki olasz eredetű. Elvesz egy gazdag leányt, de gyermeke mind csak nem születik. Ő buslakodik, «jártában, költében oly gyakorta suhajt», míg végre Isten meghallgatja s fia születik, kit Fortunatusnak neveznek el. Mikor már Fortunatus «nagy jó inaskorban» van, apja tönkrement s ezen búsul.

Innen a népkönyv után elbeszéli, mint fogja kérdőre Fortunatus atyját, száll hajóra, áll be szolgálatba, támadnak irigyei, kik közül egyik csellel szökésre birja, s bujdosni indul. Nem mulasztja el az alkalmat, hogy ne elmélkedjék azon, hogy milyen csunya az irigység!

Elmondja azután a Fortuna jelenetet, majd hogy mint fogad fel egy világlátott szolgát, Pétert, kivel utazni indúl. Elsőbb is a királyi koronázásra megy, hol pazarúl él, s nagy feltünést kelt. Tudákos megjegyzésekkel telve e rész, a szerző fitogtatja a klasszikus irodalomban való jártasságát!

Fortunatus nagy ebédet ad a király tiszteletére, ki meghagyja a vendéglősnek, hogy foszsza ki Fortunatust, s az meg teszi, bár azért Fortunatus nem lesz szegényebb. Egyszer meg ruháit és erszényét is ellopja, de az erszényt eldobja magától s mikor Fortunatus azt megtalálja, nagy hamar kiengesztelődik. De az ebédnél bepanaszolja a szolgát, kit megölnek, ő meg elutazik. Utaztában egy császár birodalmába jut, ott megtelepszik, védi egy háboruban a császárt, miért ez annyira megszereti, hogy leányát feleségül adja hozzá. Szerző ekkor kitér a házasság intézményének fejtegetésére. Nagy eljegyzést csapnak, a császár Fortunatusnak adja a várost, hol szülei laknak, s Fortunatus ott fényes palotát építtet, hova meghívja a császárt, kinek a sok drágaság roppant tetszik. A császár halála után ő lesz az utódja. Két fia születik: Andalosia és János. Ezután következik a süveg megkerítésének története, melyben szintén vannak eltérések a népkönyvtől. Ugyanis Fortunatus hallja, hogy az indiai császár igen gazdag, vetélkednek tehát, hogy ki gazdagabb, s az indiai császár megmutatja neki a süveget. Fortunatus ezt megkerítendő, visszatér a császárhoz s kéri, hogy mutassa meg neki még egyszer a süveget, elfeledte ugyanis a színét. A császár megmutatja neki s ő ellopja. Fortunatus haza érve felkeresi szüleit s magához fogadja és számos esztendig nyugodtan él, míg egyszer csak meghal a felesége. Ezen ő úgy elbusulja magát, hogy belebetegszik, végrendeletet csinál s elmondja fiainak a csodaszerek

erejét. Halála után fia Andalosia útnak indul, világot látni s magával viszi a két bűvös tárgyat, a miket egy leány elcsal tőle, de bátyja tanácsára visszaszerez. Ez alig tesz ki 2—3 versszakot. Fiai ezután «ha nem élnec megholtanac vala». S ezzel vége a historiának!

Látni való, hogy az elbeszélésnek nem a Gesta Romanorum a forrása. A Gesta Romanorumot forrásúl használta ugyan a népkönyv szerzője, de annak is csak egy motivumát dolgozta föl s nem azt, mely az elbeszélés tartalmát teszi. Szerző — mint mondám — állítja, hogy

Deréc irást erre én még nem olvastam,
Életét is ennec többé nem hallottam,
Gondolatbol ezért nem szinte ezt irtam,
Ezt irván *Németből Szebenben hallottam.*

Erre vonatkozólag már Ipolyi megjegyzé: «Az ily szólás akkor megszokott ajánlás volt. Valamint számos külföldi hasonló átdolgozások, fordítások és kiadások példái mutatják: előbeszélvén, mily különösen véletlenül jöttek ily példányhoz, vagy hol hallák az elterjedt, általánosan más népnél vagy nyelven divatozó szép történetet stb. Látni fogjuk azonban, hogy a csekélységekig szorosan követték az előttük álló eredetit.» Hogy szerzőnk előtt csakugyan ott volt a német népkönyv — azt máshelyt említi is. Ime e helyek:

De német irásból igy értettem volna.

vagy: Fortuna attyának nemzete ki volna,
Eszt még ez irásból nem értettem volna.

Máshelyt: (Fortunatusról)

Ezek után az ő dolgairól
Kiket leirtanac németek már arról.

De maga az elbeszélés tartalma is meggyőzhetett bennünket arról, hogy szerzőnk előtt a német népkönyv állott, bár sok leleménynyel változtatásokat is eszközölt, sőt új motivumokat is szőtt elbeszélésébe. Lássuk csak azokat:

I. Változások. Míg a népkönyvben Fortunatust az apja házánál egy gróf fogadja fel, a magyar elbeszélésben utazik és csak később áll egy császár szolgálatába. — Majd bujdosásában három vaddal küzd meg, egy medvével, mint a népkönyvben, de egy

oroszlánynyal és egy sárkánynyal is, a mi népmesei vonás. Általában szereti szerzőnk alakjait nagyitani, azért tesz grófból császárt, valamint elvéteti Fortunatussal egy császárnak a lányát, s nem, mint a népkönyvben, egy elszegényedett grófét. A német népkönyv szerzőjében, látszik, több a való iránti érzék. Ugyanez okból megteszi a magyar elbeszélő Fortunatust császárnak is! Az elbeszélés ezután egészen a népkönyv medrében halad. De Andalosiának történetét összevonja, s itt érthetetlen is lesz. Hogyan szerzé vissza a bűvös tárgyakat: titok marad. Azért, mert Andalosia kalmárnak öltözik s a templom elé áll, nem «következik» — mint szerző állítja, hogy a süveget és erszényt vissza hozza.

II. Új motivumok. Az a rész, hol Fortunatus az indiai császártól megszerzi a süveget, egészben új, s valóban ügyes leleménynyel van elmondva. De mindjárt az eleje, míg rátér Fortunatusra, merőben új: a biblia s nem a népkönyv alapján szól Noé fiainak történetéről. — Újak az elbeszélésbe szőtt elmélkedések is, melyek valósággal bizonyítják, hogy *szerzője pap lehetett,* még pedig református, mert kikél egy helyt a pápa ellen is!

Mint költemény az elbeszélés nem sokat ér. Szerző nem tud elbeszélni. Folyton ismétel, ki-kitér, kizökken az elbeszélő hangból, belezavarodik az egymásutánba. Mikor a császár a többi fejedelemmel tudatja, hogy leányát Fortunatusnak adja, ír egy levelet, melyben a történteket újra elmondja, hosszú lére eresztve, bibliai példákkal tarkítva, elmélkedéssel fűszerezve. Annak bebizonyítására, hogy jó lenne, ha a gazdagot a szegényhez is hozzáadnák, 86 négysoros versszakot — 13 oldalon — tölt meg, példákat halmozva fel a bibliából, történelemből s evangeliumból. Ugyanazon leirással kétszer is előáll, képei, elmélkedései banálisok, verselése darabos, alexandrinjainál alig ügyel a czezurára, költői fellendülésről, melegségről és hévről mit sem látszik tudni. Legjobban sikerült a süvegellopási jelenet, ebben van különben is a legtöbb eredeti invencziója összpontosúlva.

Ime e XVII. századi költői elbeszélésről mindaz, a mit el lehet róla mondani. Szóljunk most a purgatorium motivumnak költői feldolgozásáról, mely motivum a népkönyvben külön szakaszt képez. De erről a következő fejezetben.

VI.

Calderon.

«A valóságnak az idealistól való eltávolodása Calderonban klasszikus kifejezőre talált.» Schmidt Julian.

Népkönyvünk nyolczadik motivumát Fortunatusnak Szent Patriczius purgatoriumába való leszállása képezi. E purgatorium, melyet az Acta Sanctorum (márcz. 17.) szerint, Patricziusnak Isten mutatott meg, az írek földjén, Donegal grófságban fekszik. Patriczius 377-ben született A-Cluydban (Skócziában), s 413-ban ment Irföldre. Életét Calderon előtt Juan Perez de Montalvan és Jocelinus is feldolgozták, s Calderon drámájában mind a kettőt felhasználta.*)

Calderon tulajdonképen a purgatorium felfedezését dramatizálja, népkönyvünk azonban a legenda e szavai után indúl: «Annakutánna sokan keresték fel a borzadalmas barlangot». 1153-ban egy Oënus nevű ember visiója tette a helyet híressé s az augustinusok, kik oda telepedtek, fel tudták az alkalmat használni, míglen Rómában értesültek zsarolásaikról s 1492-ben betiltották a hely látogatását. Népkönyvünk iratásakor azonban a hely még igen látogatott volt.

Mint látjuk, Calderon drámája mi szoros összefüggésben sincs népkönyvünkkel, de mert Patriczius életének híres dramatizálása s ugyanazon Patricziusénak, kinek purgatoriumát Fortunatus is felkereste, legyen szabad Calderon drámájáról röviden megemlékeznünk.

A katholiczismus legnagyobb költője, a myszticzismus klasszikus kifejezője, a középkor szellemvilágának jeles megtestesítője: Calderon, 1600—1681 közt élt. Költészetében semmi sincs a kétely dialektikus erejéből, semmi, a mi őt lelke odaadásában, a hit iránti határtalan bizalmában zavarná, lelke nyugalmát megsemmisítené. Fanatikus hivő, ki a valóságra ügyet sem vetve, lelke világában él; az élet előtte csupán álom. Itt minden mulandó, változó, a túlvilág ám szilárd, magasztos, mély. Alakjai, főkép vallásos drámáiban, absztrakcziók, bábok és nem emberek, de magasztos eszmék hordozói, mélységes igék hirdetői, fenséges

*) *Schmidt* Valentin: Die Schauspiele Calderons, 1857. p. 424.

gondolatok ábrázolói. Hisz a csodákban, lelkével csügg rajtok, lénye beleömlik a katholikus dogmákba s hirdeti őket úgy, a mint megösmeré. «Szent Patriczius purgatoriuma» 1635-ben jelent meg legelőbb.[1]) Egeziohoz, Irország bálványimádó királyához, két hajótörött keresztyén menekül: a kegyes Patriczius és a gonosz Ennius Lajos. A király az utóbbinak fogja pártját, Isten angyala Patricziusnak. Lajos összevész a király egy rokonával, megöli azt, de a börtönből a király lánya megszökteti, ő azonban leöli. Patriczius feltámasztja s térítgeti a pogány királyt, ki csodát kíván. Isten angyala felszólítja Patricziust, hogy keressen egy barlangot s abban látni lehet majd a purgatoriumot. Úgy lőn. A király is, a gonosz Lajos is megtér végűl s elbeszélik a purgatorium csodáit.

E dramatizált legenda tulajdonkép a katholiczismus apologiája, semmi egyéb. De mint ilyen a meggyőződés lángoló ékesszólásával hat és elragad. A vallásos Calderon a középkori szerzetesnek vad, romantikus phantasiájával, tűnik benne elénk. Minden hullámzása lelkének, agyának minden gondolata e mély vallásos felfogás szülötte. Egyik alakja sem igazi ember, de mindegyik Calderon embere. A kegyes Patriczius Calderon ékesszólásával győzi meg a vad pogányt s hiszi szentűl, hogy ékesszólása meggyőző erejű.

Patriczius purgatoriumát sokan látogatták. E motivum, mint fentebb megjegyeztük, görög eredetű. Csak az Odysseabeli Νέκυια-ra utalunk (Vergil Aeneisének VI. énekében csak ezt utánozza!). De a görög regényekben is találkozunk e motivummal, így Diogenes regényében Deokyllis száll le az alvilágba.[2]) A keresztyén középkor is ösmert azonban ilyen pokolba menést, nagy Gregor Dialog-jai közt szó van egy pokolvisioról,[3]) hasonlókép a Barlám és Josafatban, Dantét pedig alig is kell megemlítenem. Nálunk Tinódi említi Tar Lőrincz pokolbamenését:

Énekben hallottam, vagy volt, vagy nem volt,
Tar Lőrincz hogy pokolba bément volt,

ez énekről azonban semmit sem tudhattunk meg.

---

[1]) Magyarra fordította *Görgényi* Jenő. (Szépirodalmi Kert. 1888.) Igen rossz magyarsággal!

[2]) Rohde: Der griech. Roman, p. 260,

[3]) *Ebert:* Gesch. d. chr. lat. Litt. p. 522.

S legyen szabad most már a következő fejezetben népkönyvünknek annyiszor emlegetett angol feldolgozására áttérnünk.

VII.

Decker Tamás Fortunatus drámája.

«Shakespeare megértéséhez költőtársai adják meg a kulcsot.» Taine.

A Fortunatus-mese angol eredetének vitatói feltevésük bizonyítására hozták fel ama tényt, hogy a mese legelőbb Angolországban nyert költői feldolgozást. Erre vonatkozólag elmondtuk már fentebb nézetünket, most lássuk magát a feldolgozást, mely 1600-ban Erzsébet királynő jelenlétében került volt Londonban legelőször szinpadra. Decker Tamás írta, Old Fortunatus czímmel.*)

Decker Tamás szinész volt, 1578-ban született, s 19 éves korában játszottak tőle legelébb egy tragédiát, költői hírnevét azonban Fortunatus-drámájával alapította meg. Ekkor 22 éves volt s haláláig egyre írt drámákat, számra nézt 45 darabot, melyek közöl mintegy 15 nyomtatásban is megjelent. Tieck (Teutsches Theater I. xxvi.), nem tudni mi alapon, azt állítja, hogy Fortunatus-drámát már Decker előtt is írtak, sőt egy ilyet 1595-ben elő is adtak. Mi csak Decker drámáját ismerjük és szóljunk is erről bővebben.

Decker műve a Shakespeare előtti korszak jellemző terméke, különösen formájára nézt. Innét csak egy lépés kellett, hogy a Shakespeare-dráma kialakuljon. E lépés: Shakespeare költői lángesze. Nem mondhatjuk, hogy Decker nem költő, de nincs benne a lángelmék rekonstruáló ereje s megmarad azon a lépcsőn, melyen kortársai állottak. E lépcsőn ám becsülettel megállotta helyét. Drámájában rátalálunk ugyan még az előbbi korszak maradványaira: a moralitás elemeire. Szinpadja azon a fokon áll, melyen azt Shakespeare találta, próza és vers nála felváltva fordul elő, de minden bensőbb ok nélkül alkalmazva, a komoly és víg jelenetek nála is egymást váltogatják s humora mellett költészete is fel-felcsillan.

Tulajdonképen nem Fortunatus, hanem fiainak történetét

---

*) Németre fordította *Schmidt* Valentin, Berlin, 1819.

dramatisálja. Fortunatus öreg ember, ki eltéved a vadonban s az Echo megtréfálja. Fiai már felnőttek s az ő történetük képezi a dráma cselekvényét. A Bűn és az Erény — (ime a régi moralitás maradványai!), — leszállnak a földre, hogy Fortunatust megnyerjék. Fortunatus a gazdagságot igérő Bűnt választja, gazdaggá lesz, de rövid időn meghal. Fiai közül a hevesvérű Andalosia útnak indúl s Angolországban szerelmes lesz a királylányba. Innen kezdve a mese a népkönyv dramatisálása, nem felvonásokra, hanem sürűn váltakozó jelenetekre osztva, a mi az akkori angol szinpad sajátságainál fogva igen természetes. Nincs a darab-humor hiján: Andalosia szolgája, *Árnyék* uram, képviseli azt. Látni fogjuk, hogy mint válik majd Árnyék-ból Pickelhäring, a németországi angol komédiásoknál. Decker Árnyéka a humoros alakot azon a fokon matatja be, mikor a moralitásból kiválva, mindjobban beleolvad a cselekvénybe, bár az angol komédiásoknál különválva marad egy ideig, a mikor t. i. még csak a bohózatos elem volt német. A hol a mese fejlődése megakad, ott a chorus segít, mely elmondja az időközben történteket (a mi mindössze kétszer történik). A darabot egy, Erzsébet királynét illető s az egész személyzet jelenlétében előadott dicsérő hymnus zárja be.

Magában a cselekvényben csak kisebb fajta eltérések vannak a népkönyvtől. Így pl. Agrippinát nem anyja, hanem atyja bujtatja fel, hogy Andalosiától a bűvös erszényt eltulajdonítsa. Változtatásai többnyire angolosítások. Így a két lovagot, kik Andalosiát végül megölik, Longaville nevű franczia és Montrose nevű skót lovagnak, a két ellenséges nemzet fiainak, teszi meg. Nem elégszik meg azzal, hogy e rút tettre őket a bírvágy hajtja, hanem a komikus hatást fokozva: a két lovagnak is szarvat növesztet Andalosiával, kik őt aztán e miatti boszúból ölik meg. Hoz új alakokat is szinre: Orleans és Galloway franczia lovagokat, kik közül az első szerelmes lesz Agrippinába, de ez a cselekvényre mi befolyással sincs. Azt az alapeszmét ábrázolja, hogy a pénzzel okosan kell bánni, s hogy az erényt kell véle szolgálni.

A mi jellemző erejét illeti, tagadhatlanúl Andalosia legjobban kivitt alakja. Kincssovárgó, vérmes, heves, dé a mellett eszes is, furfangos is. Ampedo az ő ellenképe, busongó, álmadozó s könyveibe merülő jellem. A többinél hiányzik az egyénités, pusztán typikus alakok, még csak Agrippinát lehet közülök kivennünk. Érdekes, hogy már a Faust-mondára találunk benne czélzást. Az

angol király kérdi önmagától: honnan vehet Andalosia annyi pénzt? S így folytatja:

Bizonynyal bűvész, a ki od'adá,
Hogy pénze légyen, a pokol urának
Szerződésszerűen a lelkét....

Ime mindaz, mit Decker drámájáról mondhatunk. Tény, hogy költészettel megírt munka, mely az angol komédiások révén Németországba is átkerült s ott nagy hatással adták. Lássuk az angol komédiások átdolgozását.

VIII.

Az angol komédiások Fortunatus-drámája.

A XVI. század végén, mikor az angol szinészet virágzásának egyik fényes korszakát élte, azon érdekes jelenséget figyelhetjük meg, hogy angol szinészek ott hagyják hazájukat, átmennek a kontinensre s Németországba érve, ott a szinészet és dráma felvirágzásához jelentékenyen hozzájárulnak. Dániából 1586 októberében jönnek át Németországba s rövid idön elterjednek. Természetesen előbb angol nyelven játszanak, a münsteri krónika világosan állítja, «si agerden vif dage uf den vaedthuse achtereinanderen vif ver scheiden comedien *in ihrer engelscher sprache*». Csak 1603-ból tudjuk, hogy német nyelven játszottak, bár a fejlődés bizonyára akép történt, hogy előbb kizárólag angolul, majd közjátékokat németül, végül egészen németül játszottak. Repertoire-jukon később német eredeti darabokat is találunk, mert hogy Heinrich Julius herczeg darabjait a Sackevill-csapat előadta — bizonyos.[1])

Miket adtak elő — feljegyzésekből tudjuk meg, sőt 1620-ban egy szindarab-gyűjtemény is megjelent, mely egy Fortunatus-drámát is tartalmaz. Hogy a Fortunatus-drámát többször előadták, tudjuk. Így Gráczban 1608. febr. havában, mely előadásról Magdalena főherczegnő azt írja, hogy «ist auch gar schön gewest».[2])

---

[1]) L. *Creizenach:* Die Schauspiele d. engl. Komöd. 1810. Bevezetés.
[2]) *Meissner:* Die engl. Comöd. Bécs 1884. p. 78.

Valamint Drezdában 1626 julius 11 én is előadták, a mint az a fenmaradt repertoire-ból kiviláglik.[1])

E Fortunatus-dráma közel rokonságban áll Decker drámájával, de azért nem fordítás, sem átdolgozás, hanem — mondhatjuk talán — *átírás*, abban az értelemben, hogy az angol vers német prózába van átírva, mert szószerint soha sincs fordítva. Az átíró ugyanis csak a helyzeteket s gondolatokat tartja meg és — mint már Scherer észrevette, — [2]) egyes helyeket szószerint átvesz a német népkönyvből.

Nem lehet föladatom ezeket a drámákat általánosságban jellemezni, Creizenach idéztük tanulmányában e feladatnak pompásan megfelelt. — Feladatom pusztán a Fortunatus-drámára szorítkozva, annak jellemző sajátságait s forrásaihoz való viszonyát előtüntetni.

Mint minden e korbeli angolos drámában fő a szinpadi hatás, nyelvük próza, s mélyebb, bensőbb motiválás általán hiányzik belőlük. Határozott, erős színekkel kivitt jellemek, mozgalmas, erőteljes cselekvény, keresett hatásvadászat: jellemző sajátságuk. A szenvedély kialakulása elesik, monologban értésünkre adja a hős, hogy milyen a jelleme, mi a terve és a szerint cselekszik. A személyek jönnek-mennek a drámában, a szinpad nem változik, kép-képet, alak-alakot egyre mást követ — minden indokolás hiján. Így van ép e Fortunatus-drámával. Ampedo és Andalosia két egymással szembe állított jellem, az egyik hevesvérű, a másik nyugalmas természetű, sokkal jobban kivive, mint a népkönyvben.

Decker drámáját — mint megjegyeztük — átírja. Kezdi Fortunatusnak az Echoval való jelenetén, de rövidít rajta, megvan benne az Erény és Szégyen jelenete is (Deckernél Bűn volt a Szégyen helyett), nála is a király biztatja fel lányát arra, hogy álomporral ejtse meg Andalosia erszényét, sőt a végjelenetet is megtartja — Erzsébet királynő dicsőítésével, — bár változtat rajta, a mennyiben itt a szavak nem a királynőt, hanem az országot illetik. Egyes helyeken a német népkönyvet használja fel s kiirja azt. Így Fortunatusnak Fortunával való beszélgetése, Ampedonak és Andalosiának egyezkedési jelenete, a két grófnak Andalosia ellen való összeesküvése szórúl-szóra a népkönyvből van átvéve.

---

[1]) *Creizenach:* u. o. p. 28.

[2]) Zeitschrift f. d. Alterthum 23. köt. p. 199.

Figyelemmel végezve az összehasonlítgatást, látjuk, hogy vannak helyek, melyek sem Decker drámájában, sem a népkönyvben nem találhatók, melyeket tehát az átdolgozó sajátjának kell betudnunk. Ilyent mindössze két helyet találunk: a sultán elbeszéli a bűvös sapka erejét s Fortunatus nagy beszédben bucsuzik el halála előtt. Mindkettő hatásos hely s ügyesen van alkalmazva.

A mi nyelvét illeti, az rövid, határozott és elég drámai, de hibás kifejezésmód s tudákos latinismus is elégszer ötlik szemünkbe. Még egy érdekes változtatását kell felemlítenünk. A népkönyvben el van mondva, hogy Agrippina cselt szőve magához hívja Andalosiát, átdolgozónk ezt párbeszédbe szedi (a mi Deckernél nincs meg) s teszi ezt oly pikanteriával, a mi hatását bizonyára nem veszítette el. Decker Árnyék-jából Pickelhäringet csinál, de nem szövi be a cselekvénybe, csak az egyes jelenetek után veti oda: «allhier agirt Pickelhäring».

A mint Deckernek, úgy német átírójának sem sikerült a cselekvény két felébe összhangot hozni. Valóban e Fortunatus-dráma is tulajdonkép Fortunatus és fiainak története, gyenge szállal összefűzve. Figyelemmel fogjuk kisérni, hogy a cselekvény e sajátságos nehézségét az egyes drámaírók mint kisérlik meg legyőzni s e küzdelem folyamán érdekes bepillantást vethetünk a dráma belső technikájába.

IX.

A casseli Fortunatus-dráma.

Creizenach idéztük művében *) megemlíté, hogy Casselben egy, prózában, az angol komédiások módján írt Fortunatus-drámát őriznek. E kéziratban maradt drámáról eddiglen csak ennyit tudtunk, értekezőnek sikerült azonban a drámát megszerezni, s így azt behatóbb vizsgálat alá vonhatta. Öt felvonásból áll s a népkönyv egyszerű dramatizálása, bár több kisebb-nagyobb eltérés, motivum elejtése s újabb motivumok felhasználása is konstatálható.

---

*) L. p. XLV.

Nem kezdi, mint Decker, Fortunatusnak a vadonban való eltévedésével, szorosabban ragaszkodva a népkönyvhöz, Fortunatus atyjának szomorú elszegényesedését is szinre hozza. Innét indul ki a mese, s folyik tovább a népkönyv rajzolta sorrendben. Szerzőnk nem ismerte Decker művét, mi közös vonás sem fedezhető fel ugyanis a két dráma között. Egyszerűen a népkönyvet dramatizálja, s merőben új motivumai jelentéktelenek. Azonban itt-ott el-eltér a népkönyvtől vagy elejt egyes motivumokat. Ezekről számoljunk hát be bővebben.

I. *Eltérések a népkönyvtől.* Az első felvonás második jelenetében, daczára hogy Fortus, Fortunatusnak atyja még él, Fortunatusnak már két nagy fia van. A népkönyvben jóval később, kalandjai végezte után, házasodik meg. Hogyan távolítják el Fortunatust ellenségei a királyi udvarból, hasonlókép máskép van dramatizálva, mint a népkönyvben elbeszélve, hol az tudvalevőleg Rupert ügyes, de inkább epikai természetű cselének sikerül. — Szerzőnk továbbá Rosinával, Agrippina szobalányával, beszélteti rá Agrippinát, hogy Andalosiától a bűvös erszényt megejtse. Ez dramaturgiai szempontból ügyes fogás.

Mindezen apró változtatások természetesen elhatározó befolyással nincsenek, a mese lényegét, szerkezetét nem változtatják meg, összhangot a kétfelé ágazó cselekvénybe nem hoznak. — Azok a motivumok, melyeket elejt s nem használ fel, szintén igen jelentéktelenek, a dráma magában foglalja a mese összes érdekes motivumait. Lássuk

II. *az elejtett motivumokat.* Nem magyarázza meg pl., hogy mikép kedvelte meg Fortunatust a király, a medveharczot természetesen nem hozhatta szinre; Agrippinát kolostorba viszi Andalosia s ott hagyja, nem pedig, mint a népkönyvben, feleségül adja a czyprusi királynak. Fortunatus nem megy le Patriczius poklába, s nem veszi nőül Kassandra grófnőt . . . stb.

III. *Az új motivumok* is igen jelentéktelenek. Így Fortunatus többet használja a varázssüveget, mint a népkönyvben, elmegy Indiába, hol egy mór felvilágosítja az ország szokásairól, azután elröpül, a min a mór nagyon csodálkozik.

A mód azonban, a hogy a dráma felépítve s kidolgozva van, arra tanít bennünket, hogy szerzőnk ismerte az angol komédiások darabjait. E korban Móricz casseli tartománygróf nagy pártolója volt az angol komédiások művészetének. 1592—1627 közt udva-

ránál játszottak, számukra szinházat építtetett, Németország első udvari szinházát. Tudjuk, hogy ő maga is írt drámákat, latin, angol és német nyelven, egypárnak czímét is bírjuk: Saul, Nabuchadonozor, Esther, Ritter Galmy ... stb.*) Drámánk kézirata a XVII. századra utal, s Móricz tartománygróf népkönyvet is dramatizált, német drámát is írt, s a mi fontos, az angol komédiások számára dolgozott. Drámánkról könnyedén be fogjuk bizonyíthatni, hogy az angol komédiások drámáinak hatása alatt keletkezett. Mindezen körülmény tehát valószínűvé teszi ama feltevést, hogy *drámánk szerzője maga Moricz casseli tartománygróf.*

Vegyük tehát szemügyre az angol komédiások drámáinak jellemző sajátságait. Az első sajátság, hogy kizárólag *prózában* vannak írva. A mi náluk szükség volt: hisz nem tudtak annyira németül, hogy verselni képesek lettek volna, az utánzóiknál modorrá vált. Már Lessing megjegyezte (a 17. irodalmi levélben), hogy ők a nagyot, a borzasztót, a rettenetest jobban kifejezték, mint a kedvest, a csinost, a naivot. Szerették a borzalmas jeleneteket, a szenvedélyesen mozgalmas momentumokat, melyek a közönséget lázas izgatottságba hozták. Minden a szinen esik meg, rablás, gyilkosság, panasz, jajveszéklés. Hadd lásson a közönség, ők «játszani» akarnak. A szenvedély fokozatos felébredése, a lélekállapotoknak egymásba olvadása ki van zárva darabjaikból. Mindezt drámánkban is megtalálhatjuk. Fortunatust a szinen árulják el barátai, s a király a szinen űzi el — a mi mozgalmas, élénk jelenet. Fortunatus más helyt (I. felv. 5. jel.) hangos jajveszéklésben tör ki, hasonlókép tesz Andalosia, Rosina, Ampedó. Előttünk veszekszenek a testvérek, előttünk kap össze a két gróf, s ölik meg egymást. Fortunatus és Andalosia egyre-egyre elröpülnek, a szinre, a szinen. A szerelem érzelme egyszerre lobban fel Agrippinában a deli lovag, Andalosia iránt. De jellemző továbbá a sok monolog. Ezekben a személyek jellemzik önmagukat, de főkép bemutogatják magukat. Így tesz Fortus, Fortunatus atyja, Andalosia, Agrippina, de maga Fortunatus is igen gyakran. Ezek közül nem egy igen jól sikerült. Fortunatus öröme, megnyervén a bűvös zacskót, ügyesen van festve, szemben a népkönyvvel, mely azt egyszerüen elmondja. A két fivér ellentétes jelleme is monologokból tűnik ki. Kifejezései sokkal erőteljesebbek, mint az angol komédiások drámáiban, a mi

*) *Gödeke:* Grundriss. II. p. 522.

azt bizonyítja, hogy a dráma nem lehet angol eredetű szinész tákolmánya. Jellemző, hogy a bohócznak nincs a darabban szerepe. A mi azonban csak azt bizonyítja, hogy a bohózatos elem a dráma felvonásai közt fordult elő, mert annak teljes elmaradása, azidétt, lehetetlenség volt. Erre pedig tudunk több esetet, Decker drámájában is, a felvonások után van odavetve: «allhier agiert Pickelhäring».

Mindez élénken bizonyíthatja azt, hogy szerzőnk az angol komédiások hatása alatt dolgozott. Említettük, hogy szerzőnk sem tudott egységet önteni a már alapjában kétfelé ágazó cselekvénybe. Indokolatlanságok, naivitások is gyakran előfordulnak, a személyek jönnek-mennek szeszélyük szerint, de előnyei is vannak s ilyenekül jellemző tehetségét s egyénítő törekvését említhetjük. Andalosia és Ampedo, Theodorus és Limosi, de maga Fortunatus ügyesen kivitt alakok. S még valamit, a dialog élénkségét, a próza drámai elevenségét kell dicsérettel megemlítenünk, ha nem is osztozhatunk Scherer nézetében, kinek fülében e próza a «Götz von Berlichingen» előhangjaként csendült meg.

X.

Hans Sachs.

(1494—1576.)

«Frommkeit und Tugend bieder preisen,
Das Böse mit seinem Namen heissen — —
— — mögt ihr's in seinen Schriften lesen!»
Goethe.

1550-ben a mesterdalnokok szinpadot épitenek Nürnbergben.*) E tény elhatározó befolyással volt a már a dialogban erejét megkisérlett Hans Sachs költészetére. Németországban, antik hatás alatt, egyre nagyobb mértékben terjedt el a dráma kultusza s mikor Nürnbergben szinpadot is felállítottak — Hans Sachs lelkesedéssel fogott drámák írásához. 1550—60 közé esik drámaírói működése. Mint mesterdalnoknak a költészet más ágaiban elismert neve volt, ezidétt mint drámaíró diadalokat aratott. Tudjuk, hogy

*) *Hysel:* Das Theater in Nürnberg. p. 28.

drámáit országszerte játszották. Valóban korában — különösen fastnachtspiel-jeivel — ő érte el a legmagasabb fokot.

1553-ban írta «Fortunatus» drámáját, mint feljegyzé, márczius 4-én, *Der Fortunatus mit dem wunschseckel* czímmel. Tragédiának nevezi és hét felvonásra osztja. Mily alapon nevezi Hans Sachs egyik drámáját tragédiának, a másikat komédiának? E kérdésre biztos választ nem adhatunk. *Nythart* pl. (Terentius «Eunuch»-jának 1486-ban megjelent fordítása végén) a moralizáczió szempontjából kiindulva komédiának nevezi azt a drámát, melyből megtudható, mi a követendő s mi a kerülendő! Hans Sachs ebből nem sokat tanulhatott. Igaz, a tendencziát ő mindig levonja, sokszor igen ügyesen, mint teszem azt, Fortunatus-ánál is láthatjuk, hol a varázstárgyak elveszítéséből a szerencse forgandóságára következtet (*Wann Glück ist Wankel*)! De nem ez nála az elhatározó tényező. Hogy tragédiának csak háborús, zajos darabokat tart — sem fogadható el. *Tittmann* *) szerint mindig a véghatás volt előtte irányadó. Ha szomorú hangulatban kellett közönségének szétoszolnia — akkor a drámát tragédiának, ha megnyugtató volt a vége — komédiának nevezé.

Van egy adatunk, hogy Fortunatusa is szinre került, még pedig Augsburgban 1660-ban, bár valószínű, hogy a Dresdában 1670-ben előadott Fortunatus-dráma is Hans Sachs műve! Hans Sachs drámái anyagát többnyire és igen különböző forrásokból meríté. E tájt érdem volt igaz történeteket dramatizálni s a szerzők a prologusokban ezt külön ki is emelték, megemlítvén forrásukat. Így egy müncheni kodexben «Damascenus» prologusában olvastam (p. 532):

Die Action
Die wir jetzunde fangen an
Welche nit ist ein falsch gedicht,
Sondern ein gewiss und wahr geschicht.

Fortunatus-drámájának forrása a német népkönyv, melyet ő egyszerűen dialogba szedett, összevont, sokhelyt — különösen a párbeszédeket — szószerint is átírva belőle. Módszere, melyet e munkájában használt, a következő:

Mikor Fortunatus a Szerencse istenasszonyát meglátja, így szólítja meg:

*) Dichtungen von H. S. Einleitung. p. 18.

Népkönyv.	*Hans Sachs.*
O liebe Jungfrau, ich bitte euch durch die Ehre Gottes, ihr wollt mir helfen und rathen, dass ich aus diesem Wald komme, denn es ist heut der dritte Tag dass ich in diesem Wald umgehe ohne alle Speis, und sagte wie es ihm mit dem Bären ergangen wäre.	Ich bitt dich durch die Gottes er, Du wölst mir geben weis und ler, Das ich kom aus diser wildnus darin ich sonst verderben muss; Wann ich drei tag und nacht darin, hin und wieder irr gangen bin, hab kein menschliche speis entbissen, auch hat mich schier ein ber zurissen, den ich doch hab umbbracht durch list.

Kihagyja a medvével való harczot — ez nem való szinpadra! — s egyszerűen elmondja azt a népkönyv utasításának megfelelően. Látjuk, hogy a szavak is kevésbbé változnak, a gondolatok pedig ugyanazok. S ezt számos helyen megtalálhatjuk, (ilyen pl. Leopoldus és Fortunatus beszélgetése), s ismételjük, főkép dialogoknál!

Természetesen sokat kihagy, vagy összevonja a népkönyv által terjedelmesebben előadottakat. A motivumokban keveset változtat. Teszem, míg a népkönyv szerint Fortunatus szülei tudta nélkül száll hajóra s áll szolgálatba, Hans Sachsnál atyja tudtával, sőt ez utóbbi tanácsokkal is ellátja: Red wenig und hör aber viel! — mondja. Igen ügyesen sikerült Rupert cselét összevonni, hol amaz elhatározásra, hogy az éléktelenítés elől megszökik, maga Fortunatus határozza el magát. Kihagyja Fortunatusnak a sz. Patriczius poklába való leszállását, a kiházasitási jelenetet, s ezek által egységesebbé teszi a cselekvényt. Ez a törekvés vehető észre Fortunatus *fiainak* történetében is, mely szintén dramatizálva van, s a IV—VII. felvonás anyagát képezi.

Motiválásról mit sem tud. Miért s hogyan jő egyik-másik alakja a színre, s miért épen akkor, hogyan tud meg egyik-másik alak valamit — azzal Hans Sachs mit sem törődik. A király pl. hogyan tudja meg Andalosia halálát, hogyan, hogy a két gróf a gyilkos, miért megy Ampedo Angolországba — — stb., megoldatlan kérdések. Természetesen lélektani indokolásról, jellemzésről sem lehet szó. Naiv közönségnek írta egy naiv költő. De drá-

mának nem szabad tekintenünk s irodalomtörténi szempontból birálhatjuk csupán.

Ebből a szempontból tekintve sem mondhatjuk a drámát Hans Sachs sikerült művének. Sem képzelete, sem költői ereje nincs meg benne oly mértékben, mint azt víg és élénk menetű fastnachtspiel-jeiben találjuk. Nincs meg benne az, a mi kárpótolna bennünket humoros elbeszéléseinek csengő kaczajáért.

A legkezdetlegesebb módja a dialogizálásnak az, mit Hans Sachs e drámájánál bemutat, az a fok, melynél még nehezen mondhatjuk, hogy a mikép feldolgozta anyagát, úgy az az övé. Nem e pontnál kezdődik a költő!

Végül még megjegyzem, hogy a drámát az Ehrenholdt nyitja meg s zárja be. Elsőbb elmondja a mesét, utóbb a morált. E szokást antik minta után vette fel Hans Sachs.

XI.

Bábjátékok.

Wackernagel [1]) szerint a bábjátékok már a XII. században ismeretesek s maig is fenmaradtak. Tudvalevőleg Gœthe bábjátékban látta először a Faust-mondát, mely bábjátékra Marlowe műve után alkalmaztatott.[2]) A XVIII. században nagyon el voltak terjedve s Engel gyűjteménye [3]) alapján mi is megismerhetjük. E gyűjtemény VII. kötetének első darabja: «Glückssäckel und Wünschhut» czímet visel s tulajdonképen egy Fortunatus-dráma.

E bábjáték a Decker-angolkomédiások Fortunatus-drámájának közel rokona. Az utolsó két jelenetig, egy-két scenikai változást leszámítva, szórul-szóra megegyezik az angol komédiások drámájával, s így erről bővebben szólanunk is fölösleges. Az utolsó két jelenet azonban lényegesen megváltoztatja a darabot. A tragédiából komédiát csinál. Nem csak azért, mert «jó vég»-et farag, hanem azért is, mert e czélt elérendő kezdettől fogva úgy rajzolja meg alakjainak indulatait, hogy azok hatalmasabb szenvedélyt nem éreznek; az indulat, a hajlam megmarad egyazon fokon, nem fejleszti őket s így a jó vég indokolt.

[1]) Gesch. d. d. Dramas. Kleinere Schriften II. p. 102.

[2]) *Heinrich* G.: Gœthe Faustja. p. 226.

[3]) Deutsche Puppenkomödien.

Míg az angol komédiások — a népkönyv után — Andalosiát két irigy lovag által megöletik s Ampedo bújában meghal: a bábjátékban Andalosia hazaviszi a királyleányt s a Hans Wurst felszította tűzben önkényt megégetik a varázstárgyakat, miután magukat előbb bőségesen ellátták aranynyal. Erre megjelenik Fortuna s dicséri tettüket, mondván: «Legyetek elégültek azzal, a mit rátok sorsotok kimér, s tetteitekben Isten nevében járjatok el! Éljetek szerencsésen, bölcs módon és igaz úton!»

E jelentékeny különbségen kívül még két kisebb fajta, de hasonlókép ügyes *scenikai változtatásról* számolhatunk be. Így a III. felvonás 2. változásában két jelenet fel van cserélve, a mi helyesebb, mert így Andalosiának nem kell a szinről eltávoznia pusztán csak azért, hogy a király tanácsot adhasson lányának, mikép jusson Andalosia gazdagságának nyomára. Ki van hagyva Agrippina vallomásának a királyra tett hatása, hol a király pénzsovárgása tűnik elő, a mi a német közönség előtt nem lehetett kedvelt jelenet.

A német Pickelhäringből itt már Hans Wurst lett, de hóbortoskodását ő is a darabtól függetlenül űzte. Engel röviden értesít arról is, hogy milyenek voltak e bohóskodások. Bakugrások és szójátékok, verekedések és mókák. Hans Wurst hosszan alkuszik Fortunatussal, míg szolgájának felcsap, miközben bizonyára mimikájával ért el komikus hatást. Hans Wurst kolbászt süt egy fa alatt, mialatt elbeszéli, hogy milyen éhes, a mi szintén szülhet komikus hatást! stb.

Sokkal érdekesebb e bábjátéknál a mese ama feldolgozása, melyet a müncheni *Schmidt-féle* bábszinházban 1889. ápril 7-én láttam.

E dráma mi viszonyban sincs sem az angol komédiások, sem Hans Sachs drámájával. Látni fogjuk, hogy a népkönyv alapján, de egészen új, idegen motivumokkal tarkítva, operai szinezettel bir. Ez új motivumok egyszersmind azt is bizonyítják, hogy a feldolgozás sokkal ujabbkorú az összes eddig tárgyalt drámáknál s hogy határozottan a romantikus felfogás szülötte. Ebből a szempontból alább még tárgyalni fogjuk. Ime a müncheni előadás színlapja.

Mindenekelőtt ismerkedjünk meg a mesével. Fortunatus a burgundi herczeg fia, kit Bombastus varázslóhoz visznek nevelőbe. Fortunatusnak választania kell a varázsló által eleje tett két dobos közt, melyek közül az egyik a bölcsességet, a másik a gazdagságot

J. Schmid's

Marionetten-Theater

Marsstraße 13.

Sonntag, den 7. April 1889.

Fortunatus,

oder:

Die Ohren der Prinzessin von Maroko.

Komisches Zaubermärchen in 3 Akten und sieben Bildern.

Erster Akt:

Erstes Bild: Stab und Stiefel.

Personen:

Der Herzog von Burgund.
Die Herzogin, seine Gemahlin.
Prinz Fortunatus, deren Sohn.
[illegible], ein Zauberer.
Ein Lakai.

Zweites Bild: Am Hofe des Sultans von Maroko.

Personen:

Der Sultan.
Zenaide, seine Tochter.
Casperl Larifari, [illegible].
[illegible], Leibsklave des Sultan.
Prinz [illegible].
Sklaven.

Zweiter Akt:

Drittes Bild: Ein Gastmahl und seine Folgen.

Personen:

Der Sultan.
Zenaide.
[illegible]
Casperl Larifari.
[illegible].

Viertes Bild: Der Feigenbaum in der Wildniß.

Personen:

Gordin, Beherrscher der Wildniß.
[illegible], sein Weib.
Beider Kinder.
Fortunatus.

Fünftes Bild: Der Sultan geht auf Reisen.

Personen:

Der Sultan.
Zenaide.
[illegible], Großvezier.
[illegible], Admiral der marokanischen Kriegsflotte.
[illegible].
[illegible].
Casperl Larifari.
Fortunatus.

Dritter Akt:

Sechstes Bild: Die Ohren und die Stiefel.

Personen:

[illegible]

Siebentes Bild: Die Heimkehr des Fortunatus.

Personen:

Der Herzog von Burgund.
Die Herzogin.
Fortunatus.
[illegible].
Casperl Larifari.
Der [illegible].
Ein Herold. [illegible].

Preise der Plätze:

[R]eservirter Platz 60 Pfennige, zweiter Platz 40 Pfennige, dritter Platz 20 Pfennige.
[illegible] sind an der Theaterkasse im Laufe des Vormittags zu haben und sind dieselben nur [illegible] den Tag, an welchem sie gelöst wurden, giltig.

[A]nfang Nachmittags 3 Uhr. Ende nach 5 Uhr.

[illegible] Die [illegible] wird um [illegible] Uhr geöffnet.

tartalmazza. Fortunatus az utóbbit választja, s szülei e miatt megharagusznak reá.

Mint látjuk, a mese új motivumokból áll s határozott törekvés vehető észre az *egységesség felé.* Ezek az új motivumok azonban csak annyiban újak, hogy az eredeti Fortunatus-meséében nem fordulnak elő. Egyébiránt a közös mesemotivumok közül valók. Fortunatus sorsa és viselt dolga ettől kezdve a mese központja.

A varázsló madara, kinek gazdája nem adott czukrot, elárúlja Fortunatusnak gazdája titkát, a rejtekhelyet, hol annak varázscsizmája és varázsvesszeje van elrejtve. Fortunatus ezt felhasználja és elrepül — Marokkóba, hol a szultán kétségbeesve követeli Casperl Larifari kincstárnokától, hogy teremtse elő a lánya, Zoraida kivánta összeget. A kincstárnok nem tehet semmit, mert a hol nincs, ott ne keress! Ekkor jön Fortunatus és aranyesőt varázsol elő. A szultán rögtön kincstárnokának nevezi ki, s ő lakomát rendez a szultán és leánya tiszteletére, de leitatják, elveszik varázstárgyait és kidobatják.

A Fortunatus-mese motivumai újabb változatban. A komolyabb motivumok rendre elesnek s az egésznek operai a szinezete. De tény, hogy e változtatások élénkek és ügyesek! Zoraida pénzvágya ugyan egyszerű szeszély, de mégis indokolva van az, hogy miért akarnak a varázstárgyak birtokába jutni. A szerelmi szenvedély ugyan elesik, a mi kár, de az egészen bohózatos lég suhan végig, a mi a következőkben egyre erősbűl.

Fortunatus kikergetve egy vadonba érkezik, hol fügét eszik, melytől szamárfülei nőnek. Találkozik egy gorillával, ki nem akar rajta segíteni, de sőt ráparancsol, hogy nevelje a gyermekeit emberekké, különben megeszi. A gorilla mamát azonban elijeszti e tervtől Fortunatus, mondván, hogy meghalnak a gyermekei a sok tanulástól. Ez ötlet segit rajta. A majom-mama megmondja, hogy melyik fügefa lohasztja le nagyra nőtt füleit s ő a két fa gyümölcsével útnak indul. A szultán elé érkezve, ősz ember képében, szamár füleket növeszt neki, lányának s udvarnokainak, a szultánnal kimondatja a varázsigét, mire az repülni kezd. Casperl megszöktet egy udvarhölgyet s így az udvarnál nagy a zűrzavar. De végre Fortunatus segít mindenkin s hazatérve — lovaggá ütik!

Ezek között is sok az új motivum s nem egy igen elmés. A remete helyett majommal találkozik a vadonban Fortunatus s alkalma van a *majomszeretetet* kigúnyolni. A szamárfül emlékeztet

Midas király regéjére, s a szultán röpülése, nem tudván az ellenvarázsigét, Gœthe «Zauberlehrling»-jére. A többi motivum mesénkből való, kivéve a véget, mely egészen modern szellemű.

Egyáltalán erősen modernisálva van mesénk, s erősen bohózatos jellegüvé vált. A humoros elemet Casperl Larifari képviseli, ki a mese Árnyék ja, Pickelhäring-je vagy Hans Wurst-ja. Mint bábjáték megfelel czéljának s hogy ügyes csinálmány — az tagadhatatlan.

XII.

Tieck és Bauernfeld.

A müncheni bábjáték áthidalja azt az űrt, mely az eddig tárgyalt Fortunatus-drámák és a romantikus iskola drámái között fennáll. Egyrészt az egységesség felé törekszik, másrészt van benne abból az operaszerűségből is, mely a romantikus iskolát általán jellemzi.

Politikai viszonyok sivársága a jelenből a múltba, az álmodozó phantasia révén a valóból a gondolatok világába kergette a XIX. század elején az érző embereket. Ez ellentét természetes fejlődés is. A mikor nem sokkal előbb a materialismust hirdette a franczia forradalom, az a forradalom, melynek borzasztó kihágásai előtt megborzadt a világ: a finomabban érzők lelke visszaszállt a középkor bilincsei közé, poezisét szépnek, aszkezisét idealisnak találta. A síma, de egyszínű, a kifínomúlt klasszikus formákból oda vágytak a középkornak üdébb, de durvább, hatalmasabb, bár korlátolt költészetének világába. Wackenroder írja: «Nemcsak olasz ég, hatalmas kupolák és korinthusi oszlopok alatt: csúcsívek, bodros épületek és gothikus tornyok alatt is művészet fejlik elő». Tieck hozzáteve: «Nem sentimentális regények, elcsépelt, tisztasággal kérkedő dalok rejtenek magukban költészetet: a régi egyszerű dalok, naiv elbeszélések ontják elő valóban a költészet illatát.»

A középkor költészetének dicsőítése, a röpkedő phantasia korlátlanságának elve, a szeszélyes tetszésszerintiség, a lelki tisztaság ironiája: íme a romantikusok vezérgondolatai! Anyagot, formát, képzelmet a középkorból merítettek s így lett az anyag meseszerűvé, a forma csapongóvá a képzelet korlátlan uralmával. A képzeletnek teremtő erőt, isteni hatalmat tulajdonítanak. Lelki sejtelmet tettek föl, mely a valótól csak ihletet nyer s a képzelem azt feldolgozza.

Nem a mindennapit, hanem a különöst, a groteskot, a csodálatost kell rajzolni. Mindegyikre áll az, a mit Sainte-Beuve Hugó Viktorról mondott: *«mindent biborvörösnek lát»*. «Nur bei dem Ausserordentlichen und Einzigen verweilen, aber auch dieses nicht motivirend zergliedern, sondern es eben positiv hinstellen und Glauben dafür fordern». S ha Schlegel e nyilatkozatához Haym [1]) e szavait veszszük: «In dem Ineinanderfliessen der Phantasie und Gedankenlebens besteht das Wesen der Romantik» — úgy eléggé ösmerhetjük ez irány alapelveit, hogy egyes részleteinek vizsgálatába bocsátkozhassunk.

A természet csodálatosságában annak zeneiségét, mystikus voltát kutatták. Ép ebben a mystikus sajátosságban, az önkényes és éber álomban vélték a költészetet. A forma szabad röptű, hullámos hangulatok szeszélyes alakja. A hol tehát a csodás szerepel, abban a romantikus országban találták föl a költészet virányát. A természetet csodás érzelmekkel látták el, nekik az symbolum, jelkép lett, mindenben csak önlelkök visszatükröződését, zenét láttak. Az életnek ez álmodozó játékká válása a romantikus világfelfogás. Alapérzelmük az érzelgés, mely betegséggé fajult. E betegség: az öngyilkosság. Novalis írja: «Der echte philosophische Act ist Selbsttödtung». Ez elől pedig a vallásos rajongás karjaiba menekülnek! — Ha drámát is írtak, mit sem törődtek a modern szinpaddal. De nem törődtek a belső technikával, a formák sajátosságával sem. Schlegel [2]) buzdít a novellák dramatizálására s megengedi, hogy a költő mélyebb tartalmat öntsön belé. A dráma alakjainak belső egységéről mit sem tud, szeszélyes fejlődést vagyis inkább csodás változásokat követel. Így nagyban ajánlja a Fortunatus-mese dramatizálását, mely elveinek alapján igazi dráma tárgy. Tieck, Bauernfeld, Collin drámákban fel is dolgozták. Mindegyik varázsdrámát írt az olasz Gozzi mintájára. A varázsdráma ám nem komoly műfaj, mert tökéletes ellentéte a drámának. A dráma indokolást követel — a mese feloldja magát ez alól. A dráma perspektivát és testet hoz be abba, a mi mint mese árnynak, perspektiva és testi dimensiók nélkül levőnek akar látszani. A phantasia megköttetik, a dráma a mesét, a mese a drámát semmisíti meg. A motivumok, a hangulat, a forma egysége elvész és el vele a dráma is. Tiecknek sem sikerült ez ellentéteket kiegyenlíteni.

[1]) *Haym:* Die romant. Schule. Berlin, 1870. p. 8.

[2]) «Vorlesungen» gehalten in Berlin. III. p. 248.

Tieck Lajos Berlinben, 1773 máj. 13-án született. E kor a költők kora, a lángelmék kifejlődésének ideje, a «genie-kor», mint általán nevezik. Tieck fiatalon sajátítá el a szükséges társadalmi műveltséget s fiatalon lesz íróvá is. Rabja a felcsigázott képzelemnek, mely már ifjúkori műveiben a bizarrságig ki van fejlődve. Ódai, lelkesülő, elömlő melegség jellemzik ifjukori kisérleteit, regényeit és lyrai költeményeit egyaránt. 1792-ben, Göttingában, Shakespeare és az angol drámaírók ragadják meg figyelmét, de csak az, a mi bennük tulzó, a csodálatos, a nem mindennapi. Ez alapsajátsága vezette a romanticzismushoz, — vezette a népkönyvekhez, melyeket Shakespeare módján kezd dramatisálni. Shakespeare és Gozzi a mesterei, az anyagot a népkönyvekből vette; a mi az övé, az a felpezsdülő, lelkes szárnyalás, melynek lángoló melege itt-ott bár, de minden e nemű művében, megcsapja az olvasót. A költészet melege ez, mert Tieck igazi költői lélek, bár maradandót csak később, mikor a romantikus tulzásokból kijózanodott s csak novelláiban alkotott. A dráma terén egész életén át kontár maradt.

Így vagyunk *Fortunatus-drámájával* is, mely tulajdonkép két dráma, mindegyik 5 felvonásban.

E drámáknak kettős forrásuk van: a *népkönyv* és a szerző *phantasiája*. Mindegyiket egyaránt felhasználta. A népkönyvből vette az anyagot, a külső technikát, a felépítést, az elrendezést, a hatalmasabb, jelentékenyebb motivumokat, az alakok jellemének konturját: — *a mesét.* Mindezek kicsinosítását phantasiájának köszönheté. Annak az anyag művészivé tevését, a külső technika megnemesítését, a belső elrendezést, a motivumok gazdagítását, az alakok jellemének mélyítését: — *a kidolgozást.* A formához Shakespeare és Gozzi szolgáltak modellként.

Megtartotta a népkönyv elbeszélésének egymásutánját, úgy az első, mint a második részben. De az egyes jeleneteket saját alakjaival gazdagítá, s így külső mozgalmasságot idézett elő. Sem az első, sem a második rész nem *dráma.* Az első rész igen-igen epikai színezetű, egy alakja közös: Fortunatus. Az egyes felvonások között mi más összekötő kapocs sem létezik. Fokozásról, bonyodalomról, hangulat- és cselekvény-egységről — különösen az első részben — szó sincsen. Csak Fortunatus kalandja mindegyik s csak ezért vonható egy kalap alá. A romantikus szeszély kaczér uralma hajtja Fortunatust az egyik kalandból a másikba, a véletlen fura helyzetekbe hozza, melyekből ki is menti, de ő nem tör bizonyos erővel

bizonyos czélra — sehol. Ez azonban romantikus alapelv — de hogy határozottan ellenkezik a dráma megkövetelte egységgel, mely az érdeklődést lekösse s egy irányba terelje: az bizonyos.

Tagadhatlanul van költészet Tieckben, azt egyes jelenetei, egyes alakjai, helyzetei élénken bizonyítják. De minden egyéb eltanult nála. A színhely egyre változik, a hangulat egyre más: de ha az egyes jeleneteket elszigeteljük egymástól, sok szép és költői helyre találunk, melyek azonban az egészbe be nem illenek.

A mi azonban a népkönyv kettéválását, Fortunatus és fiai történetét illeti, a mi a mesét elkülöníti egymástól, s a mit egységesíteni nemcsak a bábjátékok, de mindegyik előbbi dramatizálás is megkisérlett — Tieck mellőzi ezt — mi belső összefüggés sem lévén a két dráma közt. Fortunatus mint öreg ember jelenik meg a 2. részben, ki haldokolva elmondja bűvös tárgyainak erejét. Halála után fia, Andalosia kalandokra megy ki a nagy világba. S itt kezdődik a dráma. A cselekvény egymásutánjában, a motivumokban vannak apró *eltérések*. A legfontosabb az, hogy Theodorus, kinek Andalosia hosszú orrt növesztett, (s nem szarvat!) az e miatti bosszúból, hozzájárulván azonban pénzvágya is, megöli. E nélkül nem lenne a dráma befejezve, bár így is csak el van vágva a mese fonala. Érezte ezt Tieck is, de azzal védekezik, hogy a hangulat komolysága megkivánja ezt. Tagadhatlanúl, a 2. részben több a hangulat- és cselekvény-egység is! — Alakjaiban sok a friseség és üdeség. Különösen kitünő alak a párisi orvossá átöltözött Andalosia, a mint francziásan és tört németséggel s igen szellemesen beszél. A szolgában is sok a humor, a pezsgő szellem. Jellemző, hogy Andalosia és Agrippina Andalosia halála előtt kibékülnek, hogy a hős halála annál frappansabb legyen. Ez is romantikus, élére állitott helyzet! — Ime mindaz, mit Tieck kettős drámájáról elmondhatunk, mely egy szomorúan eltévesztett munka, meseszerű dráma, a nélkül, hogy mese avagy dráma lenne. A hatás mindig szomorú, ha hogy nagy szellemek ilyetén tévesztett, erőltetett kisérleteiknél kell a későbbi kor kutatójának megállapodnia, a mikor bár a szellemet a hibás alkotásból is kicsillogni látjuk, — a hiba, a tévedés óriási fekete keresztként elénk sötétedik. Igaza van Tiecknek, mikor azt mondja e kisérletéről: «ich fühle recht gut, dass ich ein gosses Wagestück unternommen, welches sich mein froher Muth im Anfangen nicht so schwer vorgestellt hat». Az vigasztalhatja, hogy nem erejének hiánya szülte bukását. Olyanba vágott, a mi nem sikerülhetett, mert hisz a *varázsdráma önmagának ellentmondó fogalom!*

Bauernfeld is varázsdrámát írt. Először 1835-ben adták a bécsi józsefvárosi szinházban és Scherer Bauernfeldről, 70. születésnapja alkalmából írva, úgy szól Fortunatusáról, mint arról a darabjáról, mely a költő első korszakának legnevezetesebb terméke.[1]) Bauernfeld költői fejlődésének két jelentős korszaka volt. Ifjúkorában a romantikus iskola híve, romantikus levegőben él, tárgyait, a formát, a szellemet a romantikusok módján írja, választja és alkalmazza. E korszak terméke «Fortunatus»-a is. Második korszaka nevezetesebb. Mint vígjáték-író, ki korának ir, lett jelentőssé. A párbeszéd nemes volta darabjainak legfőbb érdeme. Laube[2]) a bécsi költőt Kotzebueval összevetvén, dicséri Bauernfeld dialogjait, pedig ha mindent, úgy a párbeszéd élénkségét, csattanósságát nem lehet Kotzebuetól sem elvitatnunk. Bauernfeld egy előkelőleg vígjáték-közönség előtt, a vígjáték ama elemének kifejlesztésével hatott, mely csak előkelő közönség előtt értékes: a párbeszéddel. Cselekvénye kuszáltságát, motivumai köznapi voltát, a szerkezet egységes czélra törekvésének hiányát sokszor szemére vetették és sok esetben joggal, de korát megértette, bár szeme csak külsőségeken tapadt, a mit dialogjai üdeségével takart. A józsefvárosi színház 1835 táján válságos éveket élt át. 1832-ben Stöger, ki azelőtt gráczi szinház-igazgató volt, vette át a szinház vezetését, 1834-ben Hoch, négy hó múlva Dr. Steiner, a ki csak 1836-ig tartá ki.[3]) Dr. Steiner hozta színre Bauernfeld *Fortunatusát.* Maga Bauernfeld a Várszinháznak nyujtotta volt be, de Deinhardtstein, a Várszinház akkori aligazgatója, sem tudta kivinni gróf Czervinnél, hogy a darabot előadják. Pedig Tieck, Raupach, Holtei, Grillparzer mind igen elismerőleg nyilatkoztak róla, de az volt a vélemény, hogy az ilyen «varázsdrámák» a lipótvárosi színházba valók. A fiatal szerző Ferencz király elé vitte az ügyet — hasztalanúl. Így került a józsefvárosi szinházba, hol akkor a Holtei-pár játszott.

A darab legfőbb jellemzője, hogy benne a *mese egységesítve van,* még pedig úgy, hogy Fortunatus és Andalosia egy alakká van összeolvasztva. Kezdődik azon, hogy Fortunatus szerelmes Pancratio famagustabeli kereskedő lányába, de Pancratio nem adja a szegény ifjúhoz a lányt, hanem egy Calandrino nevű gazdag fiatal

---

[1]) *Scherer:* «Vorträge und Aufsätze». p. 314.
[2]) «Das Burgtheater». p. 131.
[3]) *Schlögl:* «Vom Wiener Volkstheater», p. 85.

kereskedőnek szánja. Mikor Rosamunda enged — bár látszólag — atyja akaratának, Fortunatus bújában elvándorol s a flandriai gróf szolgálatába szegődik. Rosamunda azonban férfi ruhába öltözve utána megy. Ezután rablók megtámadják a flandriai grófot s megölik, Fortunatus azonban megmenekül Arles városába, hol Rosamundával találkozik, ki szolgálatába áll.

Rosamunda ettől kezdve Decker *Schatte*-je, az angol komédiások szolgája szerepét játsza. Furcsa, hogy Fortunatus nem ismer rá a hangjáról s nem tudja a darab végeig, hogy nő. De ez romantikus fogás — mit el kell fogadnunk.

Fortunatus szerelmes lesz Agrippinába, ki franczia királykisasszony s csellel keríti meg a Fortuna ajándékozta bűvös szereket (a mi ismét eltérés a népkönyvtől), de Fortunatus — az ismert módon — visszakeríti azokat és zárdába zárja (s nem lesz a cyprusi királyfi neje, mint a népkönyvben). Fortunatus könnyelmű életet folytat, a mint az a népkönyvben Andalosiáról mondatik. Ez teszi Fortunatus jellemét zavarossá. Három lányba is szerelmes egymásután, Rosamundá-ba, Berthá-ba, Agrippiná-ba. Ezek nincsenek oly élesen megkülönböztetve, hogy az egyiket igaz szerelemnek, a másik kettőt a vér felhevülésének nevezhetnők. Maga Rosamunda elmonologisálja: «Melyiket szereti? Melyiket szereti?» Igaz, a költő Fortunatust könnyelmű ifjúnak nevezi:

Ein schöner Jüngling, lieblich, freundlich, lebensfroh,
Rasch, unbekümmert, kecken Handelns, herzenswarm,
Gebildet nicht, doch bildsam, drum den Frauen werth.

Az ifjúság csodás éveiben csodás kalandokon megy át, de első szerelmének alapja nem elég mély, hogy annak komolyságában bízhatnánk. Ezért Fortunatus alakja elrajzolt.

Egyéb a népkönyvtől való eltéréseket is találhatunk Bauernfeld e drámájában. Így Fortunatus visszatértekor még életben találja szüleit, ráismer szolgájában Rosamundára s nőül veszi, a mi teljesen eredeti fikczio. Új alak *Vasko,* Fortunatusnak egyik szolgája, ki mikor Fortunatus elveszti bűvös tárgyait, Agrippinához pártol s annak megbizásából meg akarja ejteni Fortunatust, de Rosamunda megmenti. Közönséges gonosztevő, kinek jellemét ez a monologja megérteti: «Leben ist das Erste. Wenn mir die Tugend zu essen gibt, so will ich mich zu Tisch laden; wenn aber das Laster eine bessere Küche führt, dann trägt die Tugend selbst die Schuld, dass sie ihre Kostgänger verliert». A burgundi herczeg itt a népkönyv angol királynőjének felel meg.

Érdekes, hogy Bauernfeld nemcsak a népkönyvet, hanem *Deckert* is felhasználta, s egy jelenetet át is vett belőle. Mikor Fortunatus a vadonban panaszkodik nyomoráról, az Echo gúnyosan felel rá, a mi Decker fikcziója. Chablonszerű alakjai Pancratio, Vasko, régi színekkel festett Agrippina, erőszakolt jellemű alak Rosamunda. Hogy a véletlennek, csodásnak, nem mindennapinak szabad szerepe van — az romantikus alapelv s nem csodálandó. De a kisérlet magában véve, t. i. a mese egységesítése, igen ügyesnek mondható s verselése, dikcziója csinos, sokhelyt költői.

A darab érdekes motivuma az is, hogy végül Fortunatus a tengerbe dobja a bűvös tárgyakat, azt az alapeszmét fejezve ki véle: «a szerencse nem boldogít, kevés javak, de megelégedettség, és kész a földi boldogság». Ugyanezt az alapeszmét találjuk a casseli drámában is, mint a hogy ez a népkönyvből is kiolvasható! — Különösen ezt a moralt támadja meg Saphir, ki ekkor Bauernfeldre haragudott s a darabról gúnyos és rosszakaratú kritikát közölt.*) Szerinte e moral nincs kivive, mert bár a tengerbe dobja Fortunatus a bűvös tárgyakat, de a javakkal megrakott hajó megérkezik. Ez azonban mi ellentétben sem áll a darab fenti moraljával. Hogy Fortunatus nem tud érdeket kelteni, hogy Fortunatus csak a darab végén ismeri fel Rosamundát, hogy Vasko fölösleges alak: valóban a darab hibái, de azért Bauernfeld darabja mindenesetre többet ér Tieck elhibázott és unalmas kisérleténél, s nem áll az sem, hogy e drámából hiányoznék a költészet, a naivitás, a humor.

Saphir e megjegyzéseire czáfoló választ írt Zedlitz, a mire a mókamester ujabb élczeket faragott. Egyébiránt maga Bauernfeld bevallja, hogy a német közönség a phantastikus elemet csak a parodia formájában tűri meg a szinpadon. Hozzátehetjük, hogy nemcsak a német közönség, mert hisz a varázsdráma egy önmagának ellentmondó fogalom.

XIII.

Uhland és Collin.

Még két nevezetes feldolgozásról kell beszámolnunk, mindkettő a romantikus iskola terméke, egyiknek epikai, a másiknak drámai a formája.

---

*) *Saphir's* Schriften 4. köt. p. 40.

Az epikai *Uhland* nevét viseli homlokán. «Fortunat und seine Söhne» a czíme, de csak töredék maradt. 1787-ben született Uhland s már egyetemi éveiben megismerkedett a középkori költészettel. Walter és Hildegunde dala ragadta meg legelőbb költői lelkét. «Das hat in mich eingeschlagen» — írja. «Was die klassischen Dichtwerke trotz meines eifrigen Lesens mir nicht geben konnten, weil sie mir zu klar, zu fertig dastanden, was ich an der neueren Poesie mit all ihrem rhetorischen Schmucke vermisste, das fand ich hier: frische Bilder und Gestalten mit einem tiefen Hintergrunde, der die Phantasie beschäftigte und ansprach». Ő is a középkor felé hajlik tehát, mint a romantikusok. Költészetének alakjai királyok és királynők, veres vállvetőkkel és aranyos koronákkal, királylányok és ifjú pásztorok, apáczák és hárfások, szerzetesek és lovagok. Romantikus lég-, irány- és hangulatokban él és költ. De főkép hazafiúi érzelme kerekedik fölül és művészi formába önti verseit. Ez jellemző Uhlandra. Scherer azt mondja róla: «Die volle Meisterschaft kann ihm niemand bestreiten».

1816. november 7-én ezt írja Varnhagennek: «Zwei Gedichte beschäftigten mich, ein erzählendes in Stanzen: Fortunat — woran ich aber seit zwei Jahren nicht mehr als 2 Gesänge zu stande gebracht habe, — und ein Trauerspiel: «Herzog Ernst». Ez időben Uhland azzal volt elfoglalva, hogy magának biztos állást szerezzen, ügyvéd lett s ez elfoglalta idejét, később tanári, végre képviselői állásra törekedett — a mit 1820-ban meg is nyert, s megnősült. E mozgalmas időben nem volt meg a kellő nyugalma s Fortunatus-a töredék maradt.

De szép töredék. Kezdi egy a felhőkhöz, habokhoz, szelekhez intézett invokaczióval, melyeket — miként ha Muzsákat — arra kér, hogy segítsék őt Fortuna szeszélyes játékáról szóló dalában. A meglevő két énekben Fortunatusnak a flandriai grófnál eltöltött napjait, onnét való megszökését, az angol kereskedő történetét beszéli el — egészen a népkönyv alapján, igen csekély változtatásokkal, sőt sokhelyt szószerinti átvételekben.

Az angol nemes özvegyét pl. a népkönyvben ezzel vigasztalja barátnője: «Die Todten zu Todten und die Lebendigen zu den Lebendigen». Uhland így szól:

«Die Todten zu den Todten, mein' ich eben,
Die Lebenden zu denen, die da leben!»

Mikor Rupert Fortunatus barátságába hizelgi be magát, a

népkönyv így adja vissza a szolgák gondolatát: «Meinet Rupert, Fortunatus mit solchem Leben weg zu bringen? Ja wäre er jenseits des Meeres und wüsste solches Leben hier, er sorgte, dass er bald herkäme». Uhlandnál így:

«Will er ihm so den Aufenthalt verleiden?
Wär' Fortunatus noch auf Cyperns Küste,
Er käme flugs, wenn er solch Leben wüsste». stb.

De változtatásokat is eszközöl. Fortunatus a hajóra úszva, elbeszéli ifjúsága történetét s itt kezdi az elbeszélést; Rupert helyett egy udvari bolondot szerepeltet, a ki a cselszövényt kieszeli és végrehajtja. Uj fordulat, hogy Fortunatust Roberti kereskedő nejéhez adják, de hogy mi következik ebből, nem tudjuk meg, mert itt félbenmarad az elbeszélés.

Szép részletei a költeménynek az első ének ama helyei, hol a szakács, a pohárnok fegyverkezését, a szolgáknak a lovagjátékra való készülődését bizonyos nemes iróniával irja le. Általában az egészen üde, nemes hang vonul végig és csak sajnálni lehet, hogy a költemény befejezetlen maradt.

Collin Mátyás ismét varázsdrámában akarta feldolgozni a Fortunatus-mesét, de műve csak halála után jelent meg s szintén csak töredék. Tieck buzdította őt a mese dramatisálására, de nem volt meg hozzá a kellő ereje. Ő drámákat, lyrai költeményeket írt s előbb az æsthetika tanára volt Krakauban, később Bécsben. Folyton idegen hatások alatt áll s az alatt ír is. Rajong Tieck phantásiájáért és kedélyéért, Gœthe erejéért és styljáért, Shakespeare szelleméért s minden műve — így Fortunatusa is — e hatások vegyüléke. — 1779-ben született és 1823-ban halt meg.

«Fortunatus»-a *) különösen a Szentivánéji álom hatása alatt készült, s bár igen kevés az, mi megmaradt belőle, de mert szerencsétlen a kezdete, bizonyára olyan lett volna a vége is. Collin költői alakja egy szempontból érdekes. Ő egy haldoklóban lévő irány korában élt, hisz a romantikus iskola teljesen kifejlődve — bukásnak indult volt. Uj, belső formát nem nyujthatott, s csak a már meglevők után indult. Míg a romantikus iskola megalapitói költői lelküket fejezték ki, szellemük nyilvánulásait öntötték formába, lett légyen lelkük hangulata szeszélyes, szellemük korlátlan, csapongó is: Collin már csak meglévő formulákat kapott örökbe, æsthetikai

---

*) Nachgelassene Werke, herausg. von *J. v. Hammer*. 1827.

elveket, merev doktrinákat s ezek szerint dolgozott. Ezért hiányzik műveiből a közvetlenség és szellem ereje.

Theodorus, Fortunatus atyja elbeszéli álmát, s ez Shakespeare III. Rickhardjára élénken emlékeztet (Clarence álma); Fortunatusba szerelmes lett Fortuna, de ő Solinát szereti, ez meg a Szentivánéji álomra emlékeztet. A folytatás is Shakespeare-i nyomon halad. Fortuna akaratából Solina egy vadászba szeret s így a bonyodalom magvai le vannak rakva, bár egészen idegen minták után.

Pusztán egy motivum való a népkönyvből, az t. i. hogy Fortunatusnak atyja elszegényedett. A többi Shakespeare-ből van véve. Sem a cselekvény- sem a hely-egységre nincsen tekintettel, de verselése folyékony, síma: a mint az a bukófélben lévő irodalmi korszakokban általán történni szokott. Bukik a belső tartalom, de nyer a külalak.

Epikai költeményt akart e tárgyról írni egy franczia eredetű német költő is: *Chamisso* Adalbert, de csak egy pár versszakot írt meg s abba hagyta.

*

A romantikus dráma romantikus zenét — operát is szült és *Weber* Freischützе mintájára egyremást írtak varázsoperákat is. 1829-ben *Schnyder von Wartensee* frankfurti zenetanár *Döring*, a «Frankfurter Journal» szerkesztőjének szövegére «Fortunatus» czímű operát írt, mely Frankfurtban színre került, de nem aratott nagy tetszést.

Saphir említi, hogy *Lembert* (1780—1851), egy bécsi színész is írt volna egy «Fortunatus» drámát, de ezt nem sikerült megszereznem.

Miután még megjegyzem, hogy *Schlegel* Vilmos Fortunatus-sonettjé-ben nem e tárgyat dolgozta fel, a mese vándorlásának e végpontján szemlét tartva a megtett uton, azt látjuk, hogy mesénknek már Deckerben akadt költői feldolgozója s hogy műremeket létrehozni egyik feldolgozónak sem sikerült. Oka a tárgy természetének félreismerésében rejlik. Talán csak Uhlandnak sikerülhetett volna, egy Oberon mintájára írt remek epikai költeményt megalkotnia, ha műve nem maradt volna torzó.

Végig kisértük im mesénket kialakulásában és vándorlásaiban. Utja innét ködbe vész. Kérdés, hahogy egy újabb feldolgozás alkalmat nyujt-e, az elejtett fonalat ujonta felvenni?...

—

AZ FORTVNATVSROL IRATOTT IGEN SZEP NYA-JAS BESZEDU

KÖNYVETSKE.

Miképpen az ő Erszényéhez, és kévánt kedves Süvegetskéjéhöz jutván, és több történt sok dol-gairol.

Melly most Németből Magyarrá fordittatott az szép ifjuságokban gyönyörködőknek kedvekért.

Anno 16 [illegible] esztendőben.

ELŐL-JARO BESZED.

Ez Kőnyvetske azt jelenti-meg, miképpen egy Fortunatus nevű iffiatska szűlettetvén ez világra Czypria Országban, és idegen Országokban bujdosván, nagy szegénységre és nyomoruságra juta, és ő neki egy igen nagy puszta Erdőben az Szerentsének Szűze az ő szomoruságában meg-jelenvén, egy Erszényt ada, mellyből soha az pénz ki nem fogyván, az után nem szűkőlkődik vala, mellyel ő osztán sok Országokat és Királyságokat által jára.[1]) Es Alkyrban-is Soldán[2]) Király, ki őtet vendégűl hivá, melly ő néki minden javait és kintseit meg-mutogatá, annak utánna egy kopasz kedves Sűvegetskéjét[3]) is, az kit Fortunatus osztán el-orza tőle, és magával Czypria Országában vivén, ugyan ott meg-is házasodék.[4]) Mellyből ki-ki értelmet és okosságot vehet magának, melly ez világi kintsnél fellyeb tartatik, és ez alkalmatosságbol[5]) tanulhat.

Mikeppen Fortunatus születvén, és mikent az ő szerentséje mindgyárt leg-először szerentsétlenséggé vált vala. 1

Czypria Országában vagyon egy Város, kit neveznek Famagustának, abban egy nemes és bőtsűletes Theodorus nevű városbéli ember lakván, a' ki edgyszer s'mind ditsiretes nemből is vala, annak az ő szüléitől sok joszága maradván, annyira, hogy ő igen gazdag, hatalmas, de még iffiú, vala, és arrol keveset gondolkodék, hogy miképpen és minémű nagy munkával az ő szüléi azt gyűjtötték vólna, az ő szándékát és minden akarattyát tellyességgel az világi bőtsűletre és testi gyönyörűségre s' örömre, ugy-mint nagy fő állapotra, kopia törésre s' viadalra, Király udvarához pompásan való járásra forditotta vala; az mellyek által ő nagy sok joszágait el tikozolván, kiért az ő attyafiaitol meg-útáltaték. Ezeket látván ők azon igyekezének, hogy ötet mi modon meg házasithatnák hogy inkáb ötet efféléktől el-távoztathatnák. Mellyet ő is mind az-által meg tselekednie igére.

Es minek-utánna ez dolog meg-lött volna, azonnal az ő attyafiai házas-társat keresenek néki. Akkoron vala edgy Nemes udvari ember Nicofia nevű városban, melly Czypria Országban fővebbik[6]) vala, az hová az Királyok gyakorta szoktanak vala öszve-gyűlekezni közönségesen, annak edgy igen szép leánya vala, kit Gratiának neveztek, az néki el-jegyezteték, holott azt sem kérdék, mitsoda ember lehetne ő, hanem tsak az hirért, minémű gazdag és hatalmas volna, hanem az szép leány néki adaték, és elhozatta|ték, az fő lakodalom penig el-végződék gazdagon és ditsős- 2
ségesen. Es midőn már menyekző után vólnának, ki-ki maga | A 2a
házához mene, az Theodorus-is el-vivé az ő feleségét, és lakozék véle szépen s' barátságossan, kinn maga és attyafiai-is örvendeztenek, és vélik vala hogy ő véle igen jó dolgot töttenek-vólna, hogy az Theodorusnak feleséget adtanak, ki az előtt vad vala immár az feleség által megszelidülne, de az nálok tudatlan, mitsoda

rosz természettel ő birna,[7]) mellyet el sem távoztathata. Azon-közben az Gratiána edgy fiú magzattal terhes lévén, minek-utánna ideje el-jött vólna, szûlé az ő fiát, kinn mind az két félnek attyafiai igen örvendének, kit azonnal meg-keresztelvén Fortunatusnak nevezének. Es noha az Theodorus-is örvendez vala, mind-az-által az ő régi szokott tselekedetit meg[8]) elő-vévén, ûtközésekkel és vivásokkal, nagy fő lovakkal az Király udvarához jár vala, s' feleségét és gyermekét tsak el-hadgya vala, és senkivel nem gondola, ha ma edgy usorát[9]) tsinála, holnap meg-int mást, és ez mesterséget mind-addig ûzé, hogy ő néki végezetre semmie nem marada, s' az illyen (ke)reskedés által igen szegénnyé lőn, és igy haszontalanul iffiúságában éle, ugy hogy utollyára se szolgát se szolgálot nem tarthata, és magának ez Gratiána aszszonynak, mint eladottnak,[10]) kellett mind főzni és mosni.

Edgykorban[11]) midőn ők az asztalnál ûlnének, és enni akarnának, noha örömesben jobban laktanak vólna ha lett vólna mivel, az attya megtekintvén az ő fiát, nagy szûbéli fohászkodást tőn, mellyet az fia meg-látván, melly már 18. esztendős vala, az ki semmit egyebet nem tudott, hanem tsak azon nevet meg-irnia s' olvasnia, mind-az-által az fegyver játékot tudta és egyéb lo kōrnyûl való abrakolást[12])-is, mert az vala öröme és gyönyörûsége, s' monda az attyának: Oh szerétő atyám, vallyon s' mi lelhetett tégedet? Mert én jól láttam, hogy mikoron te én reám tekintettél vólna igen meg-szomorodtál; azért kérlek édes atyám, mond-meg, nékem, ka megharagitottalaké valaha valamiben, add tudtomra, mert én-is
3 akarok az te akaratod-szerént mindenkor élni. | Felele az Attya:
| A 2b Oh édes fiam, az miért én szomorkodom, abban tenéked nintsen semmi vétked, sem másnak vétkûl nem tulajdonitom, mert az én sanyaruságom és nyomoruságom mellyben én mostan vagyok, magam magamnak szerzettem, mert mikoron eszemben jút az én nagy bôtsûletem és jószágom melly énnékem vólt, mellyeket haszontalanul el-kôltöttem, kiket az én atyáim nagy hûséggel gyûjtöttenek, az mellyet nékem is kôvetni kellett volna, sőt régi jôvedelmûnket s' eredetûnket bôtsûletben tartottam vólna, a' kit én nem tselekedtem, de azért nézek reád és gondolkodom, hogy én már mostan sem tenéked se énnékem nem lehetek segitséggel, és ezért olly keserûségben vagyok, hogy én se éjjel se nappal miatta nem nyughatom, ugy hogy még azok-is már mind el-hadtak, az

kikkel én az én javaimat bővön el költöttem, azoknál én most méltatlan vendég vagyok avagy felette érdemetlen.

Mindezekre felelvén Fortunatus: Oh én édes atyám, ne szomorkodgyál annyira, ne-is törődgyél érettem, mert én iffiú, erőss és egésșeges vagyok, el-vándorlok idegen országokra, és szolgálni fogok, ez világban még elég sok jó vagyon,[13]) bizom Istenben, hogy énnékem azokban még elég részem lészen, tenéked penig az mi Királyunk kegyelmes urad, s' az alá adgyad magadat,[14]) az se tégedet se anyámat valamig éltek el nem hágy, és igy ne légyen gondod én reám, hiszem én már fel-nevekedtem, hanem minden én hozzám való jóakaratitokat köszönöm, azon-közben felkelvén, minden fegyvereit, melly az játékoktol meg-maradt vala, fel-vévén, ki-méne házából az tenger partyára, gondolkodván mit cselekedgyék, ugy hogy ő soha többé attya eleiben ne menne, hogy ő reá többé ne neheztellene.

Es midőn ő az tenger parton alá s' fel járdogalna, az parton edgy Velenczei Gálya megállapodék, melly Jerusálemből jővén, azon vólt edgy Flándriai Grof, kinek két legénye meghólt volt. Es mikoron már az Grof az Királynál dolgait el-végezte vólna, és az Patronus[15]) el-készülne, trombitát-is fuvatván öszvegyülésre az | Gályához, azonban el-érkezék az Grof-is több egyéb Nemessekkel, ezt | 4 A 3a
látván nyavalyás Fortunátus, gondolkodván magában: Vajha én ennek az Urnak szolgája lehetnék, és véle el-mehetnék, ugy hogy én Czypriában soha viszsza ne térhetnék, méne az Grof eleiben, szép reverentiát[16]) néki adván, mellyet az Grof hogy látott vólna, nem itélte paraszt nemből valónak lenni; monda azért Fortunatus: Kegyelmes Uram, hogy kegyelmességednek szolgai el-holtanak, nem fogadnaé kegyelmességed mást azok helyett? Monda az Grof, mit tudtsz te? Felele és monda: Vadászni tudok s' az abrakoláshoz-is jól értek, annak-fölötte úton járni-is az mire szükșeg és kévántatik. Monda az Grof: Ugyan tsak arra kelletnél énnékem, de azon fęlek, hogy te ez Országtol el nem akarnál menni távolyra. Felele Fortunatus: Söt kegyelmes Uram, kegyelmességed nem mehet oly meszsze, ha négy ennyire-is mint vóltál, elmégyek veled. Monda ismét az Grof: Mitsoda fizetést adgyak tehát tenéked? Az Fortunatus is igy szólla: Kegyelmes Uram, én nem kévánok semmi fizetést, tsak az mint fogok szolgálni, az szerént fizess énnékem. Az Grofnak igen tettzék ez iffiúnak beszélgetése, s' monda: Imé ezentöl[17]) az Gálya el-mégyen, készen vagyé?

Monda ő-is: Készen vagyok uram, és ő azontol[18]) fegyver játékját,[19]) melly kezében vala bé-veté az hajoban, és el-mene butsu nélkűl az attyától és annyától az Groffal edgyűtt, mint szolga, az Gályán, de igen kevés pénz lévén nála, tsak rővid idő mulva eljutának szerentsésen Velenczében.

Mikeppen Fortunatus az Attya és Annya hire nélkűl edgy Groffal el-hajozott volt Flandriában.

Es midőn már ők Velenczében érkeztenek vólna, az Velenczének penig minden ditsőségét hogy látná, nem kivánkozék ő ott többet mulatni, hanem tsak vágyása lőn hazájában, és jó aka|roihoz, | A 3b ez vala menten akarattya, hogy ha Isten ez Országbol viszsza viszi békével, feleségűl venné magának az Clevei Herczegnek leányát, melly igen szép iffiú és gyenge vala, kit már alattomban meg-is szereztetett vala addig magának miglen viszsza jőne. Annak-okáért ő inkább hazájában kévánkozott, és vétettete lovakat, és egyéb szépségű drága marhákat, bársonybol és vont-aranybol tsináltattakat, és egyebeket, az kik az menyegzőhőz valók vónának. Es noha sok szolgai voltanak, de azok kőzzűl tsak egy sem tudott Olaszul Fortunatuson kivűl, és ki mindenhez olly alkalmatos vólt vólna, mind adáshoz vévéshez, mellyekért az Grof felette igen szerette őtet, ezt hogy vévén eszében Fortunatus, annál-is inkább okoskodott az hűségesen való szolgálatban, mert ő néki kellett mindenkor az Urnál első és utolso lenni. Es mikoron már az Grofnak sok lovakat vettenek vólna, azok kőzűl némellyek igen alá valók valának, az mint hogy gyakorta történik, hogy az hol sok lovak vannak edgyütt rosszszak-is találkoznak kőzőttűk, azokat penig az Grof előtt mind meg-kellett mustrálni, és osztán ugy osztogatván-el az szolgák kőzőtt, de az Fortunatusnak ada leg jobbat kőzzűlők, kinn az több szolgák igen boszszonkodnak vala, és gyűlőlik vala őtet, és monda edgyik az másiknak; az ördőg, ugymond, hozta kőzinkben ez butsujáró legényt, mind-az-által békeségesen jártak véle az ő Urok előtt, nem-is merték őtet az Grofnak bévádolni; sem valamit néki szollani és ekképpen nagy őrőmmel haza-menvén az Grof, nagy tisztességgel fogadák az ő népei, szerették-is felette igen őtet, mert igen felette jámbor Grof Ur vala, ő-is kedvezett az ő alatta valoknak. Es midőn már házánál volna, azontol az ő szomszédi hozzá-jővének, és az ő jó akaroi, az kik őtet kedvesen

fogadák, ditsőitvén az Istent, hogy az ő mostani uttyát szerentsésen véghez vihette volna, azontol, kezdének véle beszélgetni az házasságrol, mint hogy az előtt is vólt szó felőle, kire kedve lévén magának-is, és kéré őket azon, hogy véghez vinnéjék; melly dolog rővid idő mulva meg lévén, hogy az Clevei Herczegnek leánya néki adattaték. Akkor készit-|-tetek nagy gazdag és fő 6
lakodalom, mellyben sok Fejedelmek és fő Urak jővének, és lőnek | A 4a
űtkőzések s' kopia tőrések, és vitézi játékok tartatának az sok szép Nemes aszszonyok előtt. Es noha az Fejedelmek és fő Urak, fő Nemes szolgákat magokkal hoztanak vala az lakodalomban, de nem vólt edgy-is kőzűlek, kinek szolgálattya az Urak és fő aszszonyok előtt oly kedves lőtt vólna, mint Fortonátusnak. Kik meg-kérdék az Grofot, hogy honnét találkozott vólna hozája illyen jó udvari szolga, ki nékiek megmondá: miképpen Jerusalemből való viszszatérésęben hozzaja jutott volna, és meg-is beszéllé minémű jó nyulászó és madarászó, s' minden-fęle vad állatokat az erdőkőn vadászó volna, annak-felette minémű kedves és jó szolga, ki mindent érdeme-szerént bőtsűletben tartana. Ez illyen ditséret által, kit az ő Ura néki ada, sok ajándékok néki az Fejedelmektől és nagy Uraktól ajándékoztatának, és az sok fő aszszonyoktól-is.

Mikeppen Fortunatus az Ura Lakodalmakor az űtkőzésben es viadalban magát tartotta Flándriában, és az által az fel-tőtt kintset el-nyerte.

Az Fejedelmek és nagy Urak űtkőzése után, ismét őszvetanátskozék Clevei Herczeg az Groffal, az leánya urával, egyenlő akarattal, tétessęk-fel, ugy-mond, valami joszág az Urak szolgainak, kik az lakodalomban vannak, hogy érette űtkőzetek legyenek, és az ki leg-győzedelmesb lejend kőztők azé légyen az jutalom. [20]) Az szolgák penig azon felette őrvendezének, és mindenik szándékozván arra miképpen el-nyerhetné az jokat. Es mikoron az első napon űtkőzet lőtt vólna, akkor az Brabantiai Herczegneke dgyik szolgája, más penig Fortunatus ditsiretet nyerének, ezilly dolog penig az több szolgáknak nem igen tettzék, akkoron kezdék kérni Timotheust az Brabantiai Herczegnek szolgáját, az | ki edgyik részét az 7
fel-tőtt jóknak el-nyerte vala, hogy az Fortunatust hija-ki bajra, és | A 4b
az ő nyert javait az Fortunatus javaival tegye edgybe, és ugy osztán megint űtkőzzenek-meg érette, s' nyernéje-el tőle, ki-ki ajánlya magát érette szolgálattal. Az Thimotheus halván ez kérést mellyel őtet kéri vala az társaság, meg nem mentheté magát, hanem izene

Fortunatusnak, hogy az ő akarattyát tselekedné, és az el-nyert jókat az ővéi mellé fel tenné, és azért meg vina és ütközné az egész Frauczimerek [21]) előtt, és az ki erősb lészen azé légyen mindenestől. Ezt halván Fortunatus, mingyárt reá-vévé magát, noha ő annakelőtte sokszor nem ütközött vólt, mind-az-által azontol néki igértet tőn. Ez hirt halván az Urak, miként az Thimotheus ismét Fortunatussal edgyüt az nyert jókért víni akarnának, őrülének rajta. El-készülvén penig egyenlő akaratból, ki-menének az bajnak piatzára, és öszve-menvén, erősen, de mindenik keményen tartvan magát, midőn már negyedikszer öszve-menének, akkor Fortunatus az Thimotheust mind lovastol az lántsával le-veté, és el-nyeré az fel-tött jókat, az mely ér vala 200. korona aranyakat. Ez időtől-fogva annál inkáb irigykednek vala reája, de leg-főképpen az Flándriai Grofnak szolgai. Az Grof penig igen örvendezet, hogy az ő szolgai közzül találkozott olly ki az jutalmat el-nyerte, de az irigység felől semmit nem tudván, mellyet az Fortunatusra tettenek, mind-az-által edgyik-is nyilván nem mert felőle szollani.

Vala penig közöttök egy vén ravasz lovagos, ki Rupertnek neveztetet, monda az. Ha énékem, ugy-mond, tiz korona aranyom vólna, ennek az iffiúnak annyira vinném dolgát, hogy innen hamarsággal az Urtul butsu nélkül-is el-menne, senki bár kétséges abban ne lenne. Azok penig minnyájan mondának: Jo barátunk Rupert, hogy ha te illy dolgot tudsz, miért késel véle? Monda penig ő: Mert én ez pénznek szerit nem tehetem, hanem adgyon ki-ki edgy fel korona aranyat, és ha én ötet ez udvarbol ekképpen ki nem üzöm, tehát én tinéktek edgy-edgy koronával tartozzam. Azok
8 | B 1a penig egyenlő akarattal lévén, az mellyiknek pe|nig nem vólt az másik költsön adott annak, mind addig hogy 15 korona aranyat gyüjöttenek vólt öszve, és adák azokat Rupertnek, monda az: Mostan immáron edgyik se szollyon semmit-is, tsak ki-ki tegye maga dolgát. Ennek utánna menten meg-barátkozék Rupert Fortunatussal, és barátságot tartván véle, beszéll vala véle minden-féle dolgokrol, mellyek az Országban történtenek, az ollyakat penig Fortunatus igen örömest halgatta, és szép asszonyokhoz kezdé ötet tsalogatni azonban, az hová penig mentenek, mindgyárt ott Rupert borért küldött, és egyéb nyalánkságért, *mint hogy Rupert hozzá-is tanult volt az udvari konyhához.*[22]) Es igen ditsiré ötet minémő gazdag és nemes volna, kit Fortunatus tsak halgata, mind-az-által az Fortunatus-is mindenkor akart adni, de Rupert nem hagyott, söt

monda nékie; hogy minden ő attyafiainál kedvesebb vőlna, és az mi nékie vagyon, mindeneket kőzlene véle, tőbb illy sok szép szókkal gyakorta illette. Es barátságokat addig tartották edgyütt, hogy Rupertre immár minnyájan boszankodtanak, és mondának: Vallyon akarjaé Rupert Fortunatusnak életét el-fogyatni,[28]) és tudnaé ennek valamit mivelni? De bizonyára ha Rupert azt végben nem viszi, az kit minékünk fogadott az harmincz koronát meg kell nékie adni, ha semmije nem marad-is. Ezt meg-tudván az Rupert, tsufollya vala az ő társait, és monda: En egyébként kedvet magamnak nem találhatok, hanem tsak a ti pénzetek által. Es midőn már az pénzt mind el-kőltőtte vólna, edgykoron edgy estve későn, mikor az Grof az ő feleségével nyugodalomra menne, és senkinek nem kellene fenn szolgálni, el méne Rupert Fortunatushoz az ő ágyas házában, s' monda: En reám egy dolog tsak alattomban bizattatott az Uram Canczelláirusságtul, az ki énnékem kiváltképpen való fő barátom, és noha ő engem valóban meg-tiltott, ugy, mint baráttyát, de mind-az-által én meg nem tűrhetem, mint jó akaromtul te tőled el-titkolni, mert olly dolog ez, hogy nétalán tégedet-is illet. Es az, az mint magad-is jól tudod, miként hogy az mi Urunk az Grof edgy tőkélletes és szép feleséget vevén magá|nak, azzal pe- 9
nig sok szép asszonyokat és fraucimereket-is, annak valami bo- | B 1b
londság jutott eszébe, ugy-mint, feleségéhez való gyanuság, de azokhoz-is az fraucimerekhez, kik az új komornikok előtt szolgálnak, az mostanában jőttenek, noha ő olly reménség alatt vette-fel őket, hogy már azok bőtsűletesek, tisztesség kivűl egyebet nem tudnának, de még-is illy gondolkodási vannak felőlők, mert igen vak dolog az szerelem, mikoron az meg-gyulad és igen kezd égni, nehezen olthatni el, midőn két szeretők, az kik edgymást igazán szeretik, azokat majd senki sem választhattya-el, hanem tsak egyedűl az keserű halál. Es hogy el-távoztatódgyék ez illyen dolog, tanátsul adattatot nékie, és tellyes szándéka az, kit meg-tselekednie is igyekezik, mert az holnapi napon az Lauff nevű városban mégyen, holott ő nékie pőri vagyon edgy Groffal valami joszagért, és szintén jokor esik ez tőrvény, igy az maga szolgait-is el-viszi véle, mert jol tudgya, hogy az sz. Poli Grof is oda jő nagy pompáson. Az meddig penig ott fog lenni, addig meg-akarja az Fraucimeres szolgákat metszettetni, vagy kedvellik vagy nem, és ekképpen ereszti a Fraucimerek kőziben őket, és ugy szolgáltatni nékiek, mint az régiek szoktanak vólt. Annak-felette az ő kedve-

sęnek is meg-jelenti ugyan titkon, de hogy azt a dolgot magánál benn-tartsa, mert jol tudgya, hogy ha az ő feleşge a komornik asszonynak meg-jelenti, onnét továb mégyen, sőt az után edgyik az másiknak, mind addig hogy osztán minnyájan fogni tudgyák.[24]) Igy akarja eleit venni, hogy az Fraucimerek közt ne follyon az rosz szerelem, mert jol tudgya azt, hogy az asszonyi-állat nem kedvell meg-heriltetett embert, mert afféle természet ellen valo-is. Midőn Fortunatus ez beszédeket hallotta volna, igen meg-ijede, és menten kérdé tőle, hogy ha nem tudnaé az Városban valami áll kaputskát, kérné azon hogy mutatná-meg néki, mert ő azonnal onnat el-menne, és az ő Urának ottromba szándékát soha meg nem várná, s bár ő énnékem minden joszágát ide adná-is, vagy peniglen Angliai Királlyá tenne-is, de soha többé nem szolgálnám. Ez okon kedves barátom Rupert | légy segitsęggel mostan, hogy én ma innét
| B 2a el-mehesseek. Monda Rupert: Ertsed-meg barátom Fortunátus, hogy ez Város körös-környűl vétetett fallal, és senki sem bé sem ki nem járhat egész reggelig, mig könyörgésre harangoznának, akkor legelőször nyittatik-meg az barmoknak kapuja.[25]) De kedves barátom Fortunatus, hogy ha én volnék az, a' ki te mostan, én ez dolgot megtselekedném, mert mind éltig szűz lennék, igen akarnám, hogy ha én-is edgyik választott lehetnék, sokat nem vonogatnám magamat, sőt mindgyárt oda engedném. Monda az Fortunátus: En inkább házanként mennék koldulni, hogy sem mint étszakán vélek nem hálhatnék, az mint egyébkor hogy háltam. Monda Rupert: Bánom, hogy te néked az dolgot meg-jelentettem, mint hogy érteném az te innen való el-menésedet, mert minden én bizodalmam tsak te benned vala már, és mi ketten mint atyafiak edgyűtt ugy fogunk vala élni, és az mi barátságunkat kedvesen tartottuk vólna, de ha tellyesşggel el-akarsz már menni, tehát látogass-meg engemet irásod által az holott lészesz, én-is mikoron már az mi Urunknak Fraucimerei között elégedendő herélt Komornikok lésznek, azokat te néked én-is viszontag meg-irom, és viszsza jőhetz hozzánk, és abban nem kételkedem, hogy az mi Urunk te néked mindenkor kegyelmes Urad lészen. Gyorsan felele arra Fortunátus: Ne ird se izend bár énnékem, mert valamig élek: soha többé én ez udvarba nem jövök, sőt meg se jelents soha senkinek, hogy én ez Országból ezért el-megyek, miglen én harmad napig nem mennék. Ollyat hazudá néki Rupert, és igy el-butsuzék tőle, és igen szomoru vala, mintha ő igen bánkodnák, és az egész mennyei seregeknek őtet

ajánlya vala.[26]) Akkor vala bezzeg edgyszer az Judás tsokja. Ez szintén éjfélkor vólt, midőn mindenek alunnának, de az Fortunátusnak álom sem jutott szemére, sőt tsak edgy ora-is egész napnak tetszék néki, és azt véli vala, hogy ha az Grof meg-tudgya az ő el-menésęt, az azonnal meg-fogattya őtet, és igy tsak alig várá hogy meg-virradgyon, menten reggel meg-sarkantyuztatá tsizmáját, kezében vévén fegyverét, és ebeket-is vőn hozzá, | mint ha 11 | B 2b
vadászni menne, és nagy sietsęggel el-mene, olly igen siete penig, hogy ha az edgyik szeme ki-ugrott volna-is az agyából, de még sem igen gondolt vólna véle.

Mikeppen Fortunatus meg irtozván az meg-Kappanozástol, melly miatt alattamban el-is szalada.

És midőn már majd tiz-mél-főldnire menne, más lovat vén magának, és fel-űle reá, és méne tovább sietve, mind-az-által az Grof lovát, ebét és fegyverét vissza-kűldé, hogy inkább ok ne adatnék az ő utánna való kűldésre. Es midőn már, az Grof meg-tudta vólna, hogy Fortunátus ő tőle butsu-nélkűl el-ment, kire akarattya nem lévén, és még fizetést sem adott vólna néki, azon igen tsudálkozék, és kérdé az szolgákat, ha nem tudnak é mi lehet az oka az ő elménésęnek? Kik felelének, nem tudnák, és eskűdvén minnyáján hogy ő tőlők nem volna. Az Grof azonnal az ő ágyasához,[27]) és az Fraucimerekhőz-is bé-menvén, tudakozá tőlők, hogy ha valaki valami boszszúsággal illette é? De senki bizonyost nem tudhata mondani az ő butsú-nélkűl való el-menése felől. Az ő felesęge penig az többivel edgyűtt mondának, ők semmiképpen nem tudnák, hogy őtet valaki valami boszszusággal illette vólna, egyébként azon estve, minek-előtte el-ment, igen vigan vólt, és azonkőzben az ő hazájárol valamit beszéllettűnk néki, minémű szép lehet ott az Fraucimer, és egyéb rend-tartás is, de az tréfaság volt tsak mind, hogy nevetsęget űznénk, és ugyan tréfálódva válék el is tőlűnk. Monda az Grof: Vallyon mint mehetek végére, hogy Fortunátus innét el-ment, talán meg-tudhatom jővendőben, bizonyára ha meg-tudhatom, hogy az én népem kőzzől lészen valaki oka az ő elmenésęnek, azon boszszúmat meg-állom, mert ő ok nélkűl el-nem ment innét, és jól tudom, hogy néki itt őtt száz korona arany nyeressęge vólt miglen ő itt volt, én azt gondo|lom, 12 | B 3a
hogy ő innét nem kévánkozott volna-el; de immár azt-is jól értem,

hogy ő néki többé nints kedve az viszsza jövésre, mint hogy az maga kintsét és az mie egyebe vólt, magával mindeneket el-vitt.

Az Rupert midőn meg-értette vólna, miképpen busulna és bánkodnék az Ur érette, igen meg-rettene, és azon fél vala, hogy nétalán együld[28]) az ő társai közzül meg ne mondanák, miképpen Rupert onnét el-hajtotta, és rendre el-mene hozzájok, s' kéré őket hogy felőle valamit ne szollanának, hogy ő volna oka az ő el-távozásának, azok pedig mind fogadák, de őrőmest akarnák tudni, hogy mitsoda okkal tudhatta-ki az udvarból, hogy oly gyorsasággal minden butsú-nélkűl, mint-ha tselekedett vólna valami ollyat, szőknék el. Edgy pedig ő közzűlők, az ki Rupertnek legjobb baráttya vala, az gyakorta kérdezkedék tőle, és őrőmest akará megtudni, mi módon ijeszthette-el, ez az sok búsitás miatt, monda nékie; hogy, miképpen beszélgette Fortunátus az ő attyának dolgait, és miképpen lőtt szegény emberré, ki Czypriában az Király udvarátan szolgált, meg viszont ő néki mondék, hogy minémű nagy sietséggel az Angliai Királyhoz követ menne, és azt-is meg-mondám, hogy az Czypriai Király meg-hólt, mert ők atyafiasok vóltanak és hogy az követ nékem meg-mondotta volna ezeket, hogy miképpen az Király még éltében Theodorust az ő attyát Grofsággal meg-ajándékozta, és helyheztette vólna az meg-hólt Teraczinai Anshelmus nevű Grof helyébe, kinek semmi maradékja nem marada. Es ekképen Theodorus hogy leg-első volt, ki az Királytul az Grofságot kérte, az Királyhoz menvén, és neki menten meg adta, és az ő maradékainak-is, még pedig petsétes levelek alatt. Es midőn néki ezeket meg-mondanám, ez beszédimnek legelőször hitelt nem igen ada, mind-az-által monda: Bizony akarnám, ha az én atyámnak jól vólna dolga, még-is meg-gondolván magát, ez beszédekre el-méne. A több szolgák penig midőn ez beszédeket hallanák, monda edgyik az másiknak: Miképpen lehe-
13 tet Fortunatus illy esztelen, hogy őtet illy szerentse | talállya, mert
| B 3b ha ő az Urnak meg-mondotta vólna, őtet ékesen elkészittette, és vagy hármunkat véle el-küldőtt vólna, és ekképen nagyobb bőtsűlettel el-mehetett vólna, és egész életének rendiben néki kegyelmes és kedves Ura lőtt volna.

Mikeppen ment vala Fortunatus Londia [29]) *nevű Városban.*

Itt immár mi mostan az Grofot szolgaival edgyűtt el-hadgyuk,
az ki nem tudta minémű hazugsággal Rupert nála járt vala, sőt
inkább vegyűk eszűnkben, mint lőn osztán dolga Fortunatusnak.
Es midőn ő már más lovat vett vólna, az mellyen el-ment vala,
azt az ő Urának viszsza kűldé, de ugyan még-is félt, hogy nétalán
utánna jőnének, és igen siete, miglen ő Kálisban érkeznék, és ő
ott bé-szálla edgy hajoban, és mégyen vala Angliában, mert ő igen
fél vala az heréléstől, és sohult [30]) nem mere meg-maradni az ten-
geren innen. Midőn ő már Angliában jutott vólna, vélé ott immár
hogy bátran meg-maradhatna, és meg-kezde vidámulni. Es ekkép-
pen ő Angliának edgy fő Városában, kit Lundinak neveznek, jutott
vala, az hová minden-felől kereskedő emberek szoktanak vala jőni
az ő keresményekkel való kereskedésre, azonba oda érkezék edgy
Czypriából való Gálya nagy sok szép marhákkal, és sok kereske-
dők, kik kőzőtt vala két iffiú, az kinek Czypriában edgy igen nagy
gazdag attyok vólt, és ő nékiek sok szép keresményeket hagyott
vala, ők penig ezen kivűl soholt nem voltanak, és keveset tudta-
nak ahoz hogy miképpen tartsák magokat az idegen Országban,
és mint hogy attyoknak-is szavokat nem igen fogadták. Es midőn
már az Gálya minden marháktul [31]) űress volna, az Királynak-is
azoktol az adó meg adattatott vólna, és mindeneknek már szabad
lévén árulnia, kezdé az két iffiú-is az ő marhájokat el-adogatnia,
és árulának nagy sok pénzt, kin igen őrűlének, mert ők még szo-
katlanok voltak az pénz bánással. Akkor akada hozzá|jok Fortu- 14
nátus, és nagy ceremoniával fogadák edgymást az idegen országba, { B 4a
és lőnek barátságosok, de ezután ismét találának hasonlo hitván
Companiára, kikhez adák magokat, afféle emberek kőzűl való
nyalakodókra, és az szep aszszonyokkal vigan laktanak, midőn
valamellyiknek szép szeretője vólt, az másik meg-szebbet kévánt,
ha nem tudom, mennyiben kerűlt-is. Ez illyen frissen való lakást
penig egész fél esztendeig űzék, akkor igy lévén az állapot, igen
tetszék, de nem igen sok pénzek maradott vala, mind-az-által
edgyiknek még tőbb vala, hogy sem mint az másiknak.

Mikeppen Fortunatus rosz tarsaság kőzze adta vala magát, azokkal az hitván aszszonyokkal az ő pénzét elkőltőtte vala ugy annyira, hogy utollyára nagy szegénysegre juta.[32])

Az Fortunatusnak pedig leg-kevesebb pénze lévén, előszszőris ő fogyatkozék-meg, hasonlo-képpen az többinek-is, az mint Lundinban arultanak vala, az job részént mind el kele az szép aszszonyokra, és el kele az szerelem-is, sőt még meg-tsufoltatának; mennyetek-el, ugy mondanak, és hozzatok többet. Azonkőzben pedig az Czypriai kereskedők haza készűlének, és az Patronus-is el-igyekezik vala menni. Ekképen menvén az két iffiú magok szállására az szám-vetésre, és találtanak ugyan sok pénzt hogy árultanak, de igen kevés marhát vőttenek érette-bé az ő attyok jedzéseszerént, és tsak mind azon vizes Nád-mézet, avagy Czigány mézet vásároltanak vala az sok jó pénzen. De mind-azon-által még-is bé-szállának az Gályában, és mennek vala viszsza hazájokban minden keresmény nélkűl, de mitsoda szivel fogattattanak othon, én nem visgálom, ám légyen az ő gondgyok.

Az Fortunatus mi formán ment legyen az ő szeretőjéhaz kőltsőn pénz kérni.

Az Fortunatus midőn látá hogy már pénze el-fogyott vólna, gondolkodik vala magában, vajha énnékem tsak 3. korona aranyom vólna-is, azontul Fra(n)cia Országban mennék, nétalá(n) találnék ott valami Urat, akkor méne az ő szeretőjéhez, és kéri vala őtet, hogy ő néki vagy 3. corona aranyat adgyon kőltsőn, mert én Flándriában megyek az én atyámhoz, énnékem ott vagyon 400. corona aranyom, és azokat onnan el-hozván, igy az után osztán még vigabban fogok lakozni. Felele az: Ha te néked másutt pénzed vagyon miképpen hozhatod-el azt kár nélkűl? kin jól érthette, hogy néki tőle semmi pénz nem adando, mert ezt gondollya vala, ha az én pénzem meg vólna, soha többé ő neki el-tenni nem adnám. Monda ismét: Edes szivem kűldgy el borért, hadd igyunk még vagy edgyszer edgymással. Monda az aszszony az ő szolgálojának: Eredgy-el hozz edgy pint sőrt néki, hadd igyék az szamár. Ez vólt az kőszőnet az ő szolgálattyáért. Látván Fortunátus hogy ő tellyességgel el-hagyattatot, gondolkodik vala magába, szolgálnom kell valahun mind addig, miglen vagy három corona aranyat

kaphatok, és méne jó reggel az piatzra, az Lombárdi utzában, az holott gyakorta sokan őszve-gyűlekeznek vala, és kérdezkedik vala ha nem kévántatnéké valakinek szolga, vala penig ott edgy igen gazdag kereskedő Florenciai ember, a ki nagy gazdag udvart tartot és sok tselédet, mert kelletének néki az kereskedéshez, az meg-fogadá Fortunátust, mert kedvelli vala, és néki igére 2. corona aranyat edgy-edgy holnapra, el-is vivé magával haza, és kezde fen szolgálni az asztalnál annak az Urnak, ugy-mint Hieronimus Robertusnak, az ki jol látá hogy ő több tisztességes embereknél-is lakott vólna, kezdé őtet próbálgatni, és marhákat véle Gályában hordatni, s' viszontag ki-rakatni, mert az | nagy terhes hajokat mint edgy husz mél-földnyire nem hozhatták az réhez, és az mit | C 1a ő néki mondott, mindeneket véghez vitt.[33]) Ez idő közben vala ott edgy Florenciabéli igen gazdag embernek fia, kit Andrásnak neveznek vala, kinek az attya nagy jószágot adott vala, és őtet Burgba[34]) Flandria Országban kűldvén, mellyet ő rővid időn eltikozla, még az sem lőn elég, hanem az attyára meg-többet rován, haza ira, hogy még több marhát kűldgyőn; kit az attya el-hivén, az fiának annyit kűldőtt, hogy semmie sem maradott,ez pedig hon várja vala naponként az keresmént, mellyet az fiának kellene kűldeni. De ő annyit kűldőtt, mint az Szarkának az fia. Es midőn már annak az ravasznak semmie nem vólna, és hitit[35])-is el-vesztette vólna, mind az kereskedők s' mind penig kurvák és egyéb latrok kőzőtt, azon gondolkodik vala, hogy ő Florenciában menne, ha ott valami vén őzvegy aszszonyra találna, tréfálodnék véle. Es midőn már haza felé menne Francia Országba, érkezék Thurin nevű városba, abba vala edgy gazdag nemes ember fogva, ki Angliának Lundia nevű városábol való vala, azt ő meg-hallá az gazdájától, monda: Edes gazdám, vallyon nem meheteké én ahoz az rabhoz? Monda az gazda: En el-vihetlek hozzája, de ő vasban verve fekszik, az kin te meg-szomorodol. Es minek-utánna András az rabhoz menne, mind Angliai modon beszélgete véle, kin az rab felette őrűle, és kérdé őtet, hogy ha nem ismérié Robertus Hieronimust Lundiban. Az mondá: Igen-is ismérem; hiszem nékem-is igen jó akarom. Mondá az rab: Kedves barátom Andrásom menny-el Lundiban, az Robertus Hieronimushoz, és mond-meg néki, légyen segedelemmel, hogy én innen ki-szabadulhassak, hiszem nám[35]) jól ismér, jól-is tudgya, mitsoda birtokom vagyon,[36]) még penig az kőltsőn adott pénzét három-képpen[37]) meg-adom nékie. Azokáért jo barátom

András, légy szorgalmatos ez dologban, s' visely gondot reá, és hitemre fogadom, hogy tenéked ôt corona aranyat adok, még azon-kivûl-is tisztben állitalak tégedet, mond-meg az én rokonimnak hogy nálam vóltál, és hogy ôk addig Hieronimusnál érettem
16 | G 1b kezesek legyenek. | Felele András az Rabnak: Hogy hiven fog szolgálni ez dologban és el-menvén Lundiában, és ott az dolgot, az ki reá bizattatott vala, az Robertus Hieronimusnak eleibe adá, melly dolog néki igen tetszék, mert ezt gondollya vala, mit kévánnék tôbbet ha én edgy coronáért hármat nyerhetek, noha ô Andrást ismerte, hogy rosz ember vólna, mind-az-által még-is monda néki: Eredgy-el ugy-mond az ô rokonihoz az Király udvarába, im elôtted az út, legyenek kezesek érette, ám még-is le-tészem az pénzt, Az András mingyárt meg-kérdezvén az rabnak rokonit, és meg-mondá nékiek, melly keményen es erôssen vasban verettetet, de ô nem igen gondolt véle; azok penig mondának néki: Hiszen el-mehetz az Királyhoz és az ô tanátsihoz, és állapottyát beszéld-meg, mert, ugymond, az Király szolgálattyából ment-el. Es midôn ô az Király udvarában bé-menne, hamarsággal nem juthata hozzájok, azonban meg-hallá, hogy az Angliai Király az hugát házas társul adta vólna az Burgundiai Hertzegnek, az kinek ô még nagy kintset tartozik el-kûldeni, mellynek nehezen tehette szerit, mert igen drága az, azokat penig egy igen jámbor Nemes embernek adta, ki ugyan ott Lundiban lakot, feleșge és gyermeki-is vólt.

Ezt halván András az Király Udvarában, hogy az Nemes emberre ollynn drága kintset biztak vólna, kezdé magát hozzája adni, és mondá; miképpen ô hallotta, hogy az Király az Burgundiai Hertzegnek ô általa sok kintset kûldeni akarna, annak-okáért igen barátságossan kérné ôtet, hogy ha lehetsęges azokat megmutatná neki, mert ô-is illyen drága kintsekkel kereskedô vólna, és még Florenciában hallottam, hogy az Király illy drága kintsek felôl tudakozik, és én ide biztomban [39]) jôttem, gondolván nétalám tôlem-is az Király edgynehányokat venne, ugy reménlem. Az jámbor Nemes ember monda: Jôvel, embersęgemre mind meg-mutatom, és embersęgesen el menvén véle házához, és már dél-is vala, monda: Elsôben enni fogunk, és inkáb nem haragszik az feleségem. Akkor évének és bôtsûletesen tartá. Midôn már ettenek vólna és jó kedvek-is lévén, bé-vivé ôtet az ô ágyas-házában, és |
17 | C 2a meg-nyita edgy igen szép ládátskát, elôraká az drága kintseket, és meg-nézeté véle elég-képpen. Az kintsek penig ôt fęlék valának,

mellyek hatvan ezer Corona aranyat érdemlettek, és mennél tovább nézte azokat ember, annál inkáb tetzettek. András penig igen ditséré őket, és monda: Vagyon, ugy mond énnékem-is edgynehány-féle, de ha ekképpen főzve vólnának, még-is ezek tsak semmik volnának hozzá. Az Nemes ember ezeket őrőmest hallá, gondollya vala, ha ennek olly drága kintsei vadnak, bizonyára az mi Királyunknak kell tőbbet-is venni, és ekképpen ismét menének az udvarban. Akkor mondá András: Holnap ebéden fogsz én velem az Robertus Hieronimus házánál lenni, és az én drága kintseimet-is meg-mutatom tenéked. Ez igen tetzék az Nemes embernek.

Akkoron menvén András az Robertus Hieronimushoz, és monda: En immár az én emberemet az Király udvarában megleltem, ugy-is reménlem, hogy az fog segitsęgűl lenni, hogy az rabot ki-szabadithattyuk, tenéked azért bizonyos kezesed az Királyi vámon légyen. Ez Robertus Hieronimusnak igen tettzék. Monda az András: Annak okáért holnap igen betsűletesen késztis ebédet, mert ide hozom őtet, hogy mi-velűnk egyék, és lőn, hogy más napon ebédkor András az embert véle el-hozza, és minekelőtte asztalhoz űlnének, monda András Hierimusnak (igy): Nem kell ugy-mond, az rabrol sokat beszélleni, hanem tsak titkon tartani. Ekképpen ők évén, és vigan lévén, és sokáig űlének, minekutánna az ebéd fel-kelne, mene Hieronimus az ő iró kamorájában. Akkor szolla András az Nemes embernek: Jőj-fel velem az én kamorámban. és én-is meg-mutatom tenéked az én kintseimet, és igy mennek vala edgyütt edgy kamorában, melly az tornátz felett vala, az holott ők ettenek, és midőn ők az kamorában bé-mennének, András igen nehezen, mint ha edgy szekrint akarna megnyitni, azonban ki-ránta edgy nagy kést, és által-veré véle az Nemes embert, hogy mindgyárt le-esęk, és az torkát-is meg-mettzé néki, és az Aranyos gyűrejét, ki-voná az ujából, mellyen petsét | vólt igen szépen ki-metzve, és az ő kultsait-is el-vővé tőle, és igen 18
sietvén mene az Nemes ember felesęgéhez, s' monda néki: Asz- | C 2b
szonyom, az te Urad kűlde hozzád engemet, hogy te ő neki az kintseket el-kűldgyed, kiket énnékem tegnap meg-mutata, imhol el-is kűldé bizonyságnak okáért petsétes gyűrejét és az kultsokat-is az Almáriomhoz, az holott vadnak az kintsek. Az aszszony hivén szavának, meg-nyitá az rejtek helyt, de nem találák az kintseket-meg, noha az kultsok hármak vóltak, de edgyik sem vólt ahoz való, az aszszony viszont mind viszsza-adá néki, és monda:

Menny-el, és mond-meg néki, hogy mi nem találunk kultsot hozzá, hanem jöjön-el ő maga és lássa-meg hol vadnak. Akkor András igen el-ijede, hogy ő illyen rosz dolgot tselekedett, az kintseket-is meg-nem lelhette, és magával el nem vihette, és miglen ő az Nemes ember házához járt, addig az vér az padimentomon által az tornátzban le-szivárkozott,[40]) azt meg-látván az Ur, azonnal hivá az szolgákat, és monda nékiek: Honnan jő ide ez vér? Azok fel-menvén meg-találák az jámbor Nemes embert halva, az kinn igen el-ijedének, és az nagy rettegés miatt nem tudák mit kellessęk tselekedniek.

Mikeppen az gyilkos András az szegény Nemes embert meg ölvén, azt az árnyékszékben bé vetette vala, és maga el-szaladvan, de az Hieronimus egész tselédivel megfogaték.

Es hogy ők meg körűle állanának, azon közben el-jőve az az ravasz, és kiáltnak vala reá, hogy mit tselekedett, és kérdék-is ha ő ölte é-meg? Az monda: Ez rosz ember engemet megakart ölni, mert azt véli vala, hogy én nálam drága kintseket találna, azért én inkább akarom hogy én ötet meg-öltem hogy sem mint ő engemet, annak-okáért vesztegsęgbe[41]) legyetek, és ne kiáltsatok mert|
19 én ötet az árnyék-székben vetem, és ha valaki kérdezkedik,[42])
| C 3a mongyátok; hogy minek-utánna ettenek volna el-mentenek az olta mi edgyiket sem láttuk, és ekképpen béveté az testét az árnyékszékben, onnan hamar el-siete és mene mind éjel, nappal, hogy az Országból kimehessen, nem is mert sohul meg maradni, mert félt hogy utánna ne küldenének, hogy meg-fogattatván meg-büntetnéjék azért az rosz tselekedetiért, azonban érkezék az Velenczében, és ott szegődék evező legénynek az Gállyában, és onnat elmene Alexandriában, és mihelyt oda érkezék, azonnal meg-tagadá ő az keresztyén hitet, ott az ravasz jól tartaték, bátor is vala már ott az ő gonosz tselekedeti miatt, mellyet tselekedett vala, és ha szintén száz keresztyént meg-ölt volna-is, ott bátran megmaradhatna, akkor ez történet után érkezék Fortunatus Lundiban, Szanduwikból, az hol az Ura marháját hajoban rakatta vala. Es midőn már dolgát Ludinban, melly reá bizattatott vala, el-végezte vólna és az Ura házához menne, nem fogadtaték ugy mint egyébkor, midőn ő másunnan haza jöne, gondolkodik vala, hogy miképpen lehetne ez, hogy az ő Ura, társai, szolgák, és szolgálok, nem olly vi-

dámok, az mint őket ez előtt hadta vala, igen busula rajta, és megkérdé az kultsárnét hogy mi tőrténhetet légyen ithon, hogy ők minnyájan kedvetlenek? Az jó vén kultsárné, az ki az Ur kedvében-is vala, monda néki: Ne busuly te azon Fortunatus, mert az mi Urunkhoz Florenciából edgy levél érkezett, és abban az vala irva, hogy néki ott edgy rokona hólt-meg, az kiért igen busul, de az néki nem szintén olly rokona volt, hogy gyászolná őtet, de inkább akarná hogy tulajdon attyafia hólt vólna-meg, hogy sem mint ez az rokona, és abba hagyá Fortunatus, nem-is tudakozék többé felőle, mind-az-által ő-is bánkodik vala az Urával edgyűtt. Az étszakán pedig hogy az Nemes aszszonynak ura haza nem menne, sem nem-is izenne, tsudálkodék az aszszony rajta, mind-az-által tsak halgata, és midőn más nap-is reggel nem jőne, kűldé az aszszony az attyafiait az Király udvarában, az ő Ura felől tudakozni, hogy ha őtet az Király kővetsęgben nem kűldőt|-teé, avagy 20
pedig hol vólna? Es mikor hallaná az Udvar népe, hogy az Nemes | C 3b
embert kérdeznék, tsudálkozának rajta, és hogy Udvarhoz-is nem jőne. Ez hirt halván az Király, monda menten: Mennyetek-el hamar házához, és lássátok-meg, hogy az kintseket valahová vitte, mert az Király azt gondollya vala, nétalám az kintsekkel el-ment, noha én őtet jámbornak tartottam, talám az kints őtet meg-vakitotta és ravaszá tőtte. Es eképpen ki-hirdetvén edgyiktűl is-másiktul-is, hogy el-veszett ez Nemes ember, és senki nem tudna felőle semmit mondani. Az Király ismét hirtelensęggel kűlde az aszszony házához, hogy kérdeznék és keresnék-meg hol volnának az kintsek, és noha az Király igen szerette az Nemes embert, mind-az-által mégis igen kérdezteti vala az kintsekért, nem annyira magát az jámbort, mellynek bizonyos jele, hogy az világi jókért az szeretet azonnal el-szokott veszni. Es mikóron az aszszonytol kérdenék az Ura hol vólna, és az kintsek-is? Monda az aszszony: Immár ma harmad napja hogy őtet nem láttam. Akkor hogy el-ment azt mondotta, hogy edgy Florenciai emberrel fog ebédleni, és kűldé őtet osztánnan ide az ő petsétes gyűrőjével és az kultsokkal, hogy az kintseket néki oda kéldeném, az ki monda, hogy az Robertus Hieronimus házánál vólna és ott ő nála-is sok fęle kintsek vadnak, hogy edgyik az másikét látnák, és bőtsőllenék, ekképpen bévivém őtet az én kamorámban, és meg-nyitván néki az kints-tartó ládát, az mellyhez nála az kultsok valának, de az kintseket mi meg nem találhatók, és az ember igy az kintsek nélkűl mene-el igen kedvet-

lenůk, noha igen kerestette velem, de én sohul nem találhatám azokat, és azok tovább kérdezik vala, hogy ha tôb helybe lévő rejtek helyei nintseneké? Az asszony monda; hogy ő néki egyéb rejteki nem volnának, mert minden javait, leveleit és petséttyét mind ebbe zárja-bé, es az kintsek-is ebben voltanak, de én nem találtam itten őket és ha benne vóltak vólna, oda kůldőttem vólna néki. Ezeket halván a Király szolgai, minden ládákat és kints-tartó helyeket fel-rontának, de sohult nem találhaták az kintseket, kinn
21 az asszony | igen el-rémůle, hogy az ő házában illy erő-szakot
| C 4u tőttek, és az Király kőveti-is magok meg-ijedének, hogy sem az
embert sem penig az kintseket nem találák, mellyet meg-mondának az Királynak, az Király pedig igen meg szomorodék az kintseken hogy sem mint az árrán, mert igen drágák valának, és nem mindenkoron, bár embernek pénze volna-is, kaphatna illyen kintseket mint ezek voltak. Es nem tudhatá az Király tanátskozván mit tegyen ez dologban. Akkor ismét tanátslák neki hogy meg-fogattassęk az Robert Hieronimus mind tselédestůl, és felelyenek az Nemes ember felől, kinek már őtőd napja, hogy az ember meg-ölettett vala, az Biró szolgai pedig mig ebédlenék, és az után menten bé-rohanván az házban, minnyájokat ben-találák, két Urat, két iró Diákot, két szabadost, edgy lovászt, két szolgálot, és Fortunatust, ugy hogy szintén tizen valának, azokat mint fogva el-vivék, és mindeniket kůlőn kůlőn meg-kérdezték az két ember-felől hogy hová lőttenek, ők pedig edgyenként mind azt mondgyák vala, hogy midőn ettenek vólna, az után menten el-mentenek, kit többé azután nem láttanak, sem tudnák hová lőttenek, de azok nem elégedének-meg azzal, hanem az kultsokat el-szedvén tőlůk, bé-menének az házban, és meg-keresęnek mind istállókat, pintzéket és boltokat, az holott ők keresményeket tarttyák vala, és egyéb helyeket-is hogy ha az embert valahol el-temették vólna, de ők soholt nem lelheték. Es hogy már el-akarnának menni, vala edgynek edgy égő fáklya kezeben, mellyel ő minden szegeleteket meg-kersese, de nem lelhete semmit. Akkor ki-vona edgy ágybol edgy marok szalmát és azt meg-gyujtván bé-veté az árnyék-székbe, és alátekintvén, azontol meg-látván ez embernek lábait fel-tartván. Az kezde nagyon kiáltani: Itt van az gyilkosság, mert az ember, im hol az árnyékszékben, és azonnal fel-törvén azt, ki-vonák az embert igen undokol belőle meg-mettzet torokkal, és tévék őtet az Robert Hieronimus háza eleiben az ország uttyára bůdőssen és undokol, valamint

ki-vonták. Midőn az Anglusok ez gyikosságot látnák, lőn tőlűk az Florenciekre nagy kiáltás, az Lombar|-diakra is, ugy annyira, 22
hogy el-kellett rejtenie magokat, mert ha tsak edgyet közűlők az | C 4b
utzán találtanak vólna. mindgyárt az néptől meg-őlettetett vólna. Ez hir tsak hamar juta az Királyhoz és az Biro eleibe, mindgyárt meg-parantsolák, hogy azt az Urat és szolgait erőssen meg-kénozzák, hogy nyilván meg tudhassák mint történt légyen az Nemes ember haláia, és mindenkit kűlőn meg-vallatván. fel-irják; De legszorgalmatosabban az kintseket kérdezzék.

Azonban el-juta az Poroszló leg elsőben elő-vévé az Urat, és vivé az kénzó helyre, kezdé igen kénozni őtet, hogy meg-vallaná ki őlte-meg az embert, és miért őlték-meg, az Király kintse-is hol légyen. Az Hieronimus látván ez nagy esetet, és az nagy kint kit rajta mivelének, hogy meg-akarák tudni az gyilkosságot, ki az ő házában véletlenűl esett, kin noha ő-is igen sopánkodot, de látá hogy már kűlőnben nem lehet, kezdé mondani az dolgokat mint történtenek, miképpen András őtet kérte hogy ő néki jó ebédet készitsen, mert edgy nemes ember fog ő nála vendégűl lenni, hogy az segitsęgűl lenne, edgy Rabnak el-szabaditására, az ki Francia Országban Turin nevű városban vala fogva, mellyet én jó akaratombol meg tselekedvén az én kegyelmes Uramnak az Királynak és az egész Országnak kedveért, nem-is véltem kűlőmben, de hogy az ebéd már el-végződnék, én többet ott vélek nem mulatván, hanem menék az iró kamarában, és irtam, az irást-is el végezvén, ki-menék, és látám az kamarábol az folyoson hogy vér szivárkodnék-által, az kin igen el-ijedék, azonnal el-kűldém az szolgákat hogy meg-néznék mitsoda vér lehet az, kik meg-mondák ugyan, de azért én nem tudtam hogy s mint történt az dolog, azonban az ravasz András el-juta nagy hamarsággal mindgyárt, reá fogám ez gyilkosságot, de monda ő; miképpen őtet meg-akarta őlni, de Isten, ugymond, őtet tött szerentsésse, hogy ő találta meg-őlni, és ekképpen bé-veté őtet az Pilátus házában, de ő azonnal el-mene és hová lőtt én azt nem tudhatom. Es az miképpen ő beszéltett, akképpen vallottak az többi-is, az mig kinoztattak, de az | Fortunatus semmit 23
nem vallott akar-mint kinozták-is őtet, azért, mert ő akkor othon | D 1a
nem vólt, mikor ez dolog esęk és igy tudatlan vólt abba.

Mikeppen az Robertus Hieronimus minden tseledgyevel fel-akasztaték.[48])

No[44]) hogy már kűlőnben meg nem tudhaták az embert és az kintseket-is hová lőttenek, igen meg-haragvék az Király, és parantsolá hogy mindnyájokat fel-akasztanák új akasztó-fára,[45]) és vas lánczokkal oda szegezvén, hogy őket senki le ne vehetné se hamarsággal le ne esnék. Ekképpen edgymás után mind fel-akasztatának szintén Fortunátusig és edgy szakátsig. De hogy Fortunátus látná mint vagyon az dolog, hogy őtet-is felakarnák akasztani, gondolkodik vala; Oh én Istenem, vajha meg-maradtam vólna az én jámbor Uramnál az Grofnál, és bár meg-heriltettem vólna magamat, én mostan ez rut ügyre és nyomoruságra nem jutottam vólna. Es midőn már az szakátsot fel-akasztani akarnák, az ki Fortunatus előtt vala, az penig Anglus vala, ki kezde nagyon kiáltozni, ugy hogy mindenek hallanák, hogy az Fortunatus ez dologban tudatlan vólna, noha az Biró is jól tudta, hogy ő ártatlan, még-is fel-akarta akasztatni őtet, mert azt vélte, ha őtet szabadon hadgya, akar holis agyon vernék őtet, mind-az-által kérvén az Birót hogy fel ne akasztassęk, mivel hogy ő nem Florentinus, és bűntelen-is. Akkor monda az Biró Fortunatusnak: No vakarodgyál[46])-el mindgyárt ez Országból, mert ez uczáknak aszszonyi agyon vernek tégedet, és ada mellé két kisérőt, kik el vivék őtet mind az vizig, és osztán az vizen-által evezvén, és az országon-is által-menvén, hamar kijuta az Országból.

Akkoron midőn már Hieronimus minden tselédeivel fel-akasztatott vólna, menten az Király az kőz néppel Hironimusnak min-
24 denében Sákmánt vettete, de az fő nép legelőször az | javait
| D 1b elvévé, az ki mit kaphatott azé vólt, és ezért senki nem adott számot. Mikor a Florentinusok és Lombárdusok meg-hallották vólna ez dolgott, igen megrémülének, hogy valami az ő életeken és jószágokon-is ne tőrténnék, az kik kűldének az Királynak nagy summa pénzt, hogy bátorságos kisérőt adgyon nékiek, mert ők, ugy mondnak, bűntelenek. Es ekképpen az Király meg-engeszteltették, és ada nékiek bátorságos kisérőt, hogy mindenűt járhassanak és kereskedhessenek, az mint eleinten tselekedtenek. De hogy ily nagy gyalázat az Robertus Hieronimuson tőrtént, lőtt az gyilkoságnak el-halgatásáért az Császári tőrvény szerént.

Mikeppen az Király drága kintsei meg-találtatnak az Nemes ember özvegyétől edgy ágy alatt.

Midőn már ezek-is mind el-multanak vólna, az Király igen akarja vala tudni, hová lehettenek az ő kintsei, és ha viszsza-fordulnak é, az melyekért ő nagy joszágot adott vala, és még mászszor-is az árrát meg-adná, kit ki-is kiáltata, hogy ha valaki igazán meg-tudná mondani, hogy holott vólnának az ő kintsei, annak ezer Nobel[47]) aranyat adna, melly sok Királyok udvariban, Fejedelmek és nagy Urakéban, és még az gazdag Várasokban-is, megirattaték, hogy ha valahonnan akar-ki jőne, az ki ollyatén kintseket hordozna meg-tartoztassęk, még ugy-is nem tudhatának semmit felőlők. Mind-az-által tsudálkozásra méltó dolog vólt az után, noha ki-ki őrömest ez pénzt el-nyerte vólna, de ez dolog tsak mind benn marada, mind addig valamig az Nemes ember őzvegyének gyásza, lassanként el-muldogalna, néha azonkőzben ő szomszédit vendégsęgben hija vala, az kik kőzőtt vala edgy, melly tsak az előtt őzvegygyé marada, ki monda: Ha az én szómat akarnád fogadni, meg-tanitanálak, hogy te az Urad halálát hamar elfelejtenéd, tsináld, ugy-mond, az te ágyadat az másik kamorá|-ban, és ha azt nem akarod tselekedni tehát tsak más helyre tegyed | D 2a ágyadat, és mikoron estve le-fekszel, légyen gondolkodásod tsak valami szép iffiúra, az kit leginkább férjűl szeretnél, és mondgyad kedvetlensęggel: Halottak halottakhoz, és elevenek elevenekhez, én-is ekképpen tselekedtem, hogy az én férjem meg-halna, az aszszony monda: Oh édes társom, én az én férjemet ugy szeretem, hogy őtet illy hamarsággal el nem felejthetem, mind-az-által ez beszédeket tartá magában, és mihelt az aszszony az ő házától-elmene, azonnal kezdé az ő ágyás házát tisztogatni, és az ő Ura ládáit, és hun valót az kamorából ki-hordogatni, és az magáét annak helyébe helyheztetni, és az Ura ágyát-is más helyre állatni, hogy pedig onnan azt az ágyat el-vinnék, azonnal meg-lelék az ládátskát mellyben az kintsek valának az ágy lábnál, és meg-látá az aszszony, mert ismerte a ládátskát, és el-vivé azt, meg-hagyá addig szépiteni az kamarát, az mint elkezdette vala. Annak-utána elkűlde edgy jó kőzel való attyafiáért, s monda néki; miképpen ő az kintseket meg-találta véletlenűl, és ha az ágy tovább állott vólna, sokáig ott álhatott vólna az holott vólt, mert ott soha senki nem kereste vólna, és tanátsot kérde az ő baráttyától, hogy mit kellesęk

tselekedni ezekkel az kintsekkel. Es midőn az ő attyafia azt hallaná hogy ő az kintseket meg-találta, mond az aszszonyhoz; mert maga is igen őrűle rajta, Ha te, ugy-mond, én tőlem tanátsot kérsz hogy tanátsot adgyak, az mint hozá értek, tehát én azt tanátslom, hogy te azokat az kintseket menten vidd-el, én magam-is el-megye te veled, és talállyunk módot benne, hogy magunk juthassunk az Király eleibe véle, és ő neki magának kezében adhassuk az kintseket, és igazán meg-beszélvén mint lelted-meg azokat, és tsak az ő kegyelmes akarattyára hadgyuk, ez találmányért hogy mivel ajándékozzon-meg tégedet, mert hogy ha ezek az kintsek az Királytol meg-tartatnának, avagy hogy idegen Országokban kűldetnének az el-adásra, ez már igen meszsze el-hiresedett minden Országban, hogy azokat az kintseket, mellyeket az Király el-vesztett, meg-is-
25 mérik, és az kiknél azokat meg|-tanállyák, mindnyájan azokat
| D 2b elvesztik miatta, az kintseket pedig az Királynak viszsza-adattatnak.

Mikeppen az Nemes ember felesege az kintseket az Királynak megvitte vala.[48])

Ez tanáts az aszszonynak igen tettzék, és azonnal szépen felőltőzék, de ugy-mint özvegy aszszonyhoz illik, és az ő attyafiával menének az Király Tornáczában. és akarának az királlyal ők szemben lenni, kit meg mondának az Királynak, és bé-ereszteté az Király az Palotában, és mihelt az Király eleibe juta, terdeire esvén, az Királynak nagy bőtsűletet ada, és monda: Kegyelmes Uram, az te szegény szolgálód jött az te Királyi felsęgedhez, és adgya tudtodra, hogy az te kintseid mellyek az én házamnál vóltanak, mellyeket az én szegény Uramnak kezében adtál vólt, hogy az Burgundiai Herczegnének, az én Kegyelmes aszszonyomnak, parantsoltad vólt kezéhez szolgáltatni, én azokat ez mái napon meg-találtam az én ágyas házamban edgy ágy lábnál, mikor az ágyat meg-forditottam, és az alatt lelém-meg az ládátskát, és mihelt ezeket meg-leltem, azonnal siettem azokat kezedben adni, és ekképpen kezéhez jutatá az Királynak az kintseket. Az Király azonnal meg-nyitá az ládátskát, és benne lelé az kintseket, kinn igen őrűle, és mindgyárt parantsolá hogy azokat oda szolgátassák az hova tartoznának.

Az király pedig igen kedvellé az aszszonyt hogy illy szorgalmatos vólt, és az kintseket senkire nem bizta, és gondolá hogy őtet

meg-ajándékozná, és az ő gyászát meg-őrvendeztetné, mert az ő jámbor Ura ez kintsek miatt életét el-vesztette. Akkor hivata edgy Nemes iffiat az ő Udvar népe kőzűl, ki igen szép és ékes vala, kĩnek monda: Ennékem tőled edgy kérésem vagyon, de azt te meg ne vessed. Monda az iffiu: Kegyelmes Uram, tőlem semmit nem kérhetz ollyat, sőt inkább parantsolly, és tartozom az te parantsolatidat meg-tartani. |

Es ő azonnal parantsola edgy Papot hini, és ugyan ott az maga személye előt adatá az őzvegy asszszonynak az iffiat férjűl, meg-is ajándékozá gazdagon, ekképpen mene az asszony haza az ő asszony baráttyához, és igen kőszőni néki azt az tanátsot, mellyet ő néki adott vala, hogy az ő ágyát meg-változtatná, és monda: Ha én a te tanátsodat meg-nem fogadtam vólna, az mi Királyunk kintsei meg nem találtattanak vólna, és még énékem-is illyen szép férjem nem lőtt vólna, annak okáért jó dolgot tselekszik valaki az bőlts emberek tanátsit halgattya és fogadgya. 27 | D 3a

Mikeppen Fortunatus edgy erdőben eltevelyedvén, es abban edgy éjel hogy hálna, nagy nyomoruságban és felelemben vala.

No mostan hallyátok-meg továbbá Fortunatusnak dolga mint tőrtént, midőn ő az akasztofátol meg-menekednék. Es midőn már pénze sem vólna, és sietne-is hogy az Anglusoktul hamarébb elmehetne, méne Picardiában, őrőmest szolgálatra adná magát, de sohult olly Urhoz nem juthata. Mene ismét Britaniában, és érkezék edgy kietlen erdőben, az mellyben tévelyeg vala, és nem-is mehetne-ki belőle, hogy már bé-estveledńék, talála menni edgy űveg olvasztó házhoz, vagy kalyibában, az kiben régen műveltenek, kin ő meg-őrűle, vélvén hogy ott embereket fogna találni, de ott senki nem vala, mind-az-által abban az nyomorult kalyibában marada nagy éhsęggel és félelemmel az nagy szőrnyű vadak miatt, mellyek az nagy kietlen erdőben lakoztanak, várván az napnak fel-jőtét, illy bizodalommal, hogy az Ur Isten ki-segitené az erdőből, és hogy abban éhel [49]) meg nem halna, ő penig az erdő szélire akarván menni, annak hosszszára [50]) ment, és mennél odáb ment, annál inkáb ki nem mehetett belőle, és más napot-is ugyan azon szive fájdalmával tőlte el az erdőben, és hogy viszontag kez|de 28
sőtétetni, és igen el-is bádgyadott vala, mert már két egész napig | D 3b
nem ett vala, akkor véletlenűl edgy kúthoz juta, és abbol kedve-

szerént ivék, kitől ujobban meg-elevenedék, és midőn az kútnál űldőgelne, az Hold világ-is kezde világoskodni, azonban halla nagy ropogva valami vadállatot jőni, és medvét-is halla morogdogalni, gondolkodik vala hogy ő ott sokáig nem űlhetne, az el-szaladás-is nem igen hasznos vólna, mert az vadak hamar utánna lennének, de jobb néki edgy fára fel-hágjon, tsak ott az kútnál kőzel edgy fára fel-hága, kinek nagy és sok ágai valának, és ekképpen nézte miképpen minden fęle vadak innya[51]) oda gyűlekeztenek és mint marakodtanak és vittanak, azok kőzőtt vala edgy kőzép-szerű medve, az megérzé az fán Fortunátust, azonban kezde arra az fára hágni, ő penig igen fél vala tőle, az medve mind fellyebb hág vala utánna, Fortunatus midőn látá hogy már fellyebb nem mehetne, néki hajla edgy ágra, és ki-voná az ő fegyverét, és meg-szúrá az medvét főben, és egyéb-képpen-is meg-sebesité őtet. Az medve penig igen meg-haraguvék, annyira, hogy edgyik első lábával erőssen Fortunatushoz tsapa naǵ kegyetlenűl, ugy hogy azontul az fárol le-esvén nagy ropogással, ugyan zőnge az erdő belé, melly miatt az tőb vad-állatok mind el szaladának. Es midőn már mind elfutottak vólna, tsak egyedűl az medve, ki az fárol le-esęk vólna, az pedig ugy meg-eset[52]) vala, hogy fel nem kelhete, és tsak szintén hogy meg nem hala, Fortunatus pedig űlvén az fán nem mér vala le-szállani, noha álmos-is vala, de gondolá, ha valahogy elszunnyad, ottan le-esik az fárol és meg-bénnul, avagy ugyan oda vész, még-is igen nagy fęlelemmel le-szálla, és néki ragadván fegyverét belé űté az medvében, és igy néki hajolván az medve sebéből ki szívá az vért, ugy hogy viszont meg-elevenedék, és gondolja vala magában, ha tűzem vólna majdan az éhsęget-el-felejteném, de igen álmos-is vala, ugy annyira, hogy ő az medve mellett le-fekvék, és el-is aluvék, jól is alutt mind virrattig, az után fel-
29 ébredvén, láta előtte állani edgy igen szép aszszonyi állatot. |
| D 4a

Mikent az szép leány Fortuna Fortunatust edgy erszénnyel megajándékoza, mellyből soha az pénz ki nem fogyott.

Az Fortunatus akkor kezde igen kőnyőrőgni, és monda: Oh mindenható Isten, nagy hálát adok tenéked, hogy én még embert halálomnak előte láthatok. Ismét monda az előtte állónak: Oh kedves szép Szűzem, kérlek a nagy Istennek kedveért, most én nékem segitsęgűl légy, hogy én az erdőbűl ki-mehessek, mert immár

ma harmad napja vagyon, hogy én itt tévelygek minden étel és ital nélkűl, és meg-beszéllé néki miképpen járt az medvével. Az szép leány monda: Honnan való vagy te? Felele Fortunatus: En Czypria Országból való vagyok. Az szép leány ismét monda: Mit jársz tehát te itt? Monda Fortunatus: Hogy én itt járok, az szegénység viszen reá engemet, és azért kereskedném hogy ha az Isten boldoggá tenne, ðrðmest ez világban szerentsésen élnék. Az szép leány monda: Fortunatus el ne ijedgy, én vagyok az Fortuna és az égi Tsillagok és Planéták énnékem engedtettek, hatképen[53]), kik kðzűl vagy edgyet, kettðt, tðbbet-is, vagy tellyességgel minden uralkodó Planeta és ora-szerént mással részeltethetek; Ugy-mint Bðltseséget, Gazdadságot, Erðsséget, Egésséget, Szépséget és Hoszszú életet. No válasz magadnak az hat kðzűl edgyet, sokáig ne-is gondolkodgyál, mert a szerentse adásának orája már el-kðzelget. Azokáért ð sokáig nem gondolkodék, hanem monda: En gazdagságot kévánok, hogy mindenkoron sok pénzem lehessen. Akkor az szép leány ki-vðvén edgy erszént, és adá Fortunatusnak és monda: Im hol vedd-el ez erszént, és valahánszor te ebbe nyulsz, az minémű Országban te fogsz lenni, és az minémű pénz abban az Országban jár, annyiszor találsz te abban tiz darab aranyat, az országban járokat. Es ez erszénynek illy mivoltát te és az te maradékod meg-tartsa, és az kinél lészen, akar nálad s' akar másnál, de mihelt te meg-halsz, ð-is meg-szűnik,[54]) annak|-okáert tarts figyelmetes gondot reá, és kedvellyed ðtet. Noha Fortunatus igen | D 4b éh[55]) vala, de az erszényben való biztában ismét újonnan megelevenedék, és monda: Oh te drágalátos szűzetském, minthogy te engemet igen kedvesen meg-ajándékozál, ez-is illendő dolog tehát, hogy én-is viszont az te kedvedért más dolgot fogjak cselekednie, és az te jó voltodról el nem felejtkezni, kit én velem tselekedtél. Ismét az szép leány szolla Fortunatusnak igen kegyessen: Minek okárt hogy te-is én hozzám engedelmes vagy és meg-háláltad az mellyet én te veled tselekedtem, én is tehát ezokért három-féle dolgot hagyok tenéked, mellyeket te valameddig élsz mindenkor ez napon, ugy-mint ez máin, az én kedvemért meg-tselekedgy. Elsð légyen ez: ezt a napot meg-szenteld, második, ugyan ez napon az házasságnak dolgát ne miveld; harmadik, hogy ezen a napon minden esztendðben, akar minémű Országban légy, ez jot tselekedd, hogy az hol edgy szegény embernek házasságra menendő leánya vagyon, annak jo akaratodbol férjet szerezz; és ha annak annyira

valoja nem volna, te őtet tisztessęgesen meg-ruházzad és az ő attyát és annyát-is, de magát meg-ajándékozd és őrvendeztesd négy száz arannyal, abban az országban járókkal, ennek az napnak őrők emlékezetire, mellyben te én tőlem meg-őrvendeztetél, igy te-is minden esztendőben megőrvendeztess edgy szegény rendbéli leánt. Fortunatus felele néki, és mondá: Oh de drágalátos szép szűz, soha ne kételkedgyél azon, mert ez dolgokat bőtsűletesen és feledékenysęg-nélkűl végben viszem, és mostan az én szivemben felfogadom, és meg-is petsételem az te őrők emlékezetedre. Mind-az-által az-is Fortunatusnak igen elméjében forgott, hogy miképpen mehessen-ki ez kietlen erdőből, és monda: Oh te szép és ékes szűz, mostan légy segitsęgűl, hogy én ez Erdőbűl ki-mehessek. Az szép leány monda: Noha te ebben az erdőben el-tévelyedtél, és ez tőrtént rajtad, ez te néked szerentsédre vann. Ismét monda néki: Kővess engemet, és őtet az erdő szélin elvezeté edgy járt útra, és monda néki: Ezen az uton menny-el egyenesen, vissza ne térj, se
31 pedig hátra se nézz|arra az honn én leszek, ha azt tselekszed,
| E 1a azonnal az erdőből kimehetz. Es ekképpen meg-fogadván Fortunatus az szép leánynak tanátsát, meg-tselekedé, és mennél jobban lehetett nagy sietsęggel mégyen vala azon az úton, és ki-juta az erdőből, akkor meg-láta előtte edgy nagy vendég fogadó házat, az holott kőzőnsęges-keppen az emberek ettenek és ittanak, valakik azon az erdőn által menni akarnának. Midőn már Fortunatus az vendégfogadó házhoz kőzelgetne, le-űle, és ki-vővé az ajándékozott erszényt kebeléből, meg-akará látni ha igazé az, mint megmondattatott néki, hogy tudna bőtsűlettel belőle élni, mert ő néki azon kivűl semmi pénze nem vala, belé nyula azért az erszényben, és ki vőn belőle tiz corona aranyakat, kinn igen megőrűle, és nagy őrőmmel mene az vendég-fogadó-házhoz, monda az gazdának, hogy ő néki ennyi valót adgyon, mert igen éheznék, és mindgyárt megfizetne néki, ez pedig igen tetzék az gazdának, ki gyorsan bővön horda eleibe elegendő eledelt, mentűl jobbakat.

Mikeppen Fortunatus az vendegfogadó házhoz bé-menvén, és az ott való Grof ellen edgy-nehány szép lovat meg-vészen, kiért ő osztán meg-fogatatott, és nagyobb nyomoruságra jutott, mint az előtt vólt.

Az Fortunátus már hogy kedvét töltötte volna, és meg-elégednék az éhsęgben, mint edgy két napokon ott marada, és attol az gazdától egy fegyvert-is vün, azért hogy ő inkább hamarébb Urat kaphasson, az ő éhsęgében jól lakott, mellyet az előtt szenved vala, az gazdát-is penig kévánsága-szerént meg-elégité, és azután tovább mene. Imé edgy kis városka és edgy kis vár két mél-földnyile vala attul az erdőtül, kiben edgy Grof lakott, az kit erdő Grofiának hittak, annak olly igazsága vólt az helybe, hogy ő azt az erdőt őrzötte az Artianiai Herczeg parancsolattyából. Mene | 32
azért ott Fortunatus edgy igen jó gazdához, és kérdezé ötet, | E 1b
ha nem vólnánaké ott valami jó meg-venni való lovak. Monda az gazda: Vannak, tegnap, ugy-mond, egy idegen kereskedő ember jött ide, ki igen szép tizenöt lovakat az Britaniai Herczeg és az Arragoniai Király leányának lakodalmakra, hozott, annak vagyon három lova, az tizenöt között mellyekért az mi Grof Urunk már három száz corona aranyakat akart adni, de ez nem akarta három száz husznál külömben adni, és tsak abban maradt. Fortunatus alattomban méne az ő kamorájában, és ki vön az erszényből hat száz corona aranyakat, és más erszényben tévén azokat, az után mene az gazdához és monda: Hol vagyon az ember azokkal az lovakkal, hogy ha valami szép lovai volnának örömest látnám őket? Monda a gazda: Félek azon, hogy ő tenéked azokat meg nem mutattya, mert az mi Urunk-is az Grof tsak alig vehette reá, hogy azokat néki meg mutatta. Monda Fortunátus: Hogy ha énnékem tetszeni fognak, én hamarébb meg-veszem őket, hogy sem mint az Grof. De az gazda csufságnak tartá, hogy ő illy merészen szóllott, és arra való ruházattya is nem volt, gyalog-is járt, mindazonáltal oda vivé ötet az ló-tserélőhöz, és beszélgete véle hogy az lovakat néki meg-mutassa, ki meg-probálá előtte azokat, nyolcz ő néki pedig igen tetszenék, ő-is tsak az hármat kévánta, mellyeket az Grof akart meg-venni, meg-is értette vólt már, hogy tsak husz corona vólt még köztök, ő azonnal ki vön három száz husz corona aranyakat és adá néki, és hagyá őket az maga szállására vinni, nyereg-gyártóért-is mindjárt el-külde, parantsola

nyergeket és egyéb szerszámokat-is fő módon reájuk tsináltatni, és hagyá ismét az gazdának, hogy ő néki jó lovagosokat is szerezne, kiknek jó fizetést fogna adni. De miglen ő ez dolgokat végben viané, megtudá az Grof hogy Fortunátus megvötte az lovakat, kinn ő igen mőg-busula, és magára is boszszonkodék mert azokat az lovakat igen szereti vala, és immár nem-is hadta volna-el az husz corona aranyak miatt, mert őrőmest azokon az lovakon az
33 lakadalomban ment volna, és magát rajtok mutogatta|volna. Nagy
| E 2a haragjában kűldé edgyik szolgáját ahoz a gazdához és parantsolá ő néki, hogy meg-kérdgye mitsoda ember lehet az, az ki az lovakat markából meri ki-venni? Az gazda monda; hogy ő nem ismerné, mert ő hozzája tsak gyalog jőtt, de mint edgy lovagos fegyveresen; és még igy szolván: hogy én jól tartsam őtet, mert ő mindeneket jól megfizet. Ennékem-is tetszet; mikor edgy ebédet megett, mást én addig nem adtam vólna néki, ha az árrát az elsőnek meg-nem adta vólna, mert igy véltem volna, hogy talán elszőknék véle. Az Grof szolgája pedig felette haragvék az gazdára, hogy ő oda ment volt véle, és monda: Miért hogy te oda mentél vólt véle az lovakat meg-venni? Monda az gazda: En tselekedtem mint jámbor gazdát illet az ő vendégével tselekedni, és mitsoda bőtsűlettel tartozik lenni, ő kért engemet reá, hogy oda mennyek véle, én azt nem véltem, hogy tsak egy szamárnak-is az árrát ő meg-adhatná.

Mikeppen Fortunatus megfogattaték és meg-kérdezték az pénzhez mint jutott volna.[56])

A szolga pedig el-menvén nagy hirtelenséggel az Grofhoz, és meg-beszéllé[57]) néki az mit az gazdátol hallott; midőn az Grof hallaná hogy ő nem Nemes volna, monda nagy haragjában az ő szolgainak: Mennyetek-el és fogjátok meg azt az embert, mert ő azt az pénzt lopta, avagy hogy valakit megőlt. Es ekképpen megfogják őtet, és tővék őtet gonosz fogságban és kérdék honnan való lehet? Monda ő: Czypriábol való, edgy Famagussa nevű városból. Tovább kérdezék őtet hogy kitsoda lenne az attya? Monda: Edgy szegény Nemes ember. Ezeket az Grof őrőmmel hallá, hogy ő messze országbol való vólna, és kérdé őtet hogyhonnan jutott ennyi sok pénzhez, hogy ő illy gazdag? Monda: Enyim, mert
34 azt vélé, hogy nem tartoznék senkinek meg-monda|ni, hogy
| E 2b honnan jutott ő illy sok pénzhez, mert nints ollyan ki őtet bű-

nőssé tenné, hogy valakin erőszakot tött avagy lopott volna, hanẽ előtte igazsaggal és törvénnyel keresné. Monda az Grof: Tenéked nem használ az sok fetsegés, meg kell mondanod hun jútottál ez pénzhez; és parantsolá őtet vinni az helyre, az holott az gonosz tévőket kénoznák. Ezt Fortunátus látván, hogy mint akarnának ő véle bánni, igen megijede azon, és igy gondolkodik vala magában, inkább meg akarna halni, hogy sem annak az erszénnek mi-voltát megmondaná. Es midőn már őtet igen megterhelték vólna nagy terhel, kéré hogy néki meg engednének, mindent meg mondana, valamit ő tőle kérdeznének. Es midőn le-szállitnák monda néki az Grof: No mond-meg mostan hol vettél ennyi sok corona aranyat? Monda Fortunátus: Edgykor hogy ő emez kietlenben el-tévelyedett vólna, és egész harmad napig ott lévén, az Isten olly kegyelmessęget tött én velem, midőn már az erdőből ki-kezdenék jőni, hogy találék edgy erszént, mellyben hat száz és tiz corona arany vala. Monda az Grof: Hol vagyon az erszény? Felele Fortunatus az Grofnak: En hogy az pénzt meg-olvasám az magam erszényembe tőm, amazt penig erőssen az vizben vetettem, mely az erdő mellett foly. Monda az Grof: Oh te lator, te akarodé az én sajátomat el-idegeniteni? Most tudgyad, hogy minden jószágod és életed-is hatalmamban vagyon, mert mind az mi abban az erdőben vagyon, enyim, és sajátom énnékem. Monda Fortunátus: Kegyelmes Uram, én az te törvényedet nem tudtam; de én azért tsak az Istent ditsértem, és Isten ajándékának tartottam. Monda az Grof: En azzal nem gondolok, hogy te affelől sem tudtál, nem tudtadé azt hogy az ki valamit nem tud meg-kell kérdeni? Rővid szóval mondván, tsak néki készűlly, mert én ma mindenedet el-vészem, holnap életedet-is el-vesztem. Fortunatus igy gondolkodik vala magában, ó én nyavalyás, vajha akkor az hat ajándékok közzűl választottam vólna az bőlcsessęget az gazdagság helyett, én bizonyára mostan nem vólnék ilyen nagy insęgben és nyomoruságban, és kezde ke|gyelmet kérni: Kegyelmes uram, tégy irgalmasságot én velem nyomorultal, mit használsz az én halálommal, | E 3a vedd-el az meg-lelt joszágodat, tsak engedd-meg életemet és mindenkoron te éretted Istennek fogok imádkozni. Ez dolog az Grofnak tsudalatosnak tettszék hogy ő néki életét meg-engedné, mert azt gondollya vala, hogy az hová ez fordul, mindenűtt panaszt tészen rola, és azért ő néki sok Fejedelmektűl és Uraktul orczapirulást kellene látni, mind-azáltal még-is fel-indittaték az irgal-

masságra [az ő maga szolgaitól[58]), hogy ő néki életét meg-engedgye, vedd hasznát, ugy-mondnak az ő lovainak, és add vissza az ő fegyvereit, és vagy két corona aranyat utra valót. De az Grof az ő szolgainak-is kéréseket nagy nehezen fogadá-meg], mind-az-által másodnapon reggel ki-vitetvén az Városbol, megeskűdteté, hogy valamiglén ő él soha az ő országában többé nem jő, melyet meg-is tselekedtete, kin Fortunátus igen meg-őrűle, hogy az szerént-is megszabadult, de ha az Grof igazán megtudhatta vólna az dolgot, megnem szabadult volna ily könnyen[59]). Az Fortunátus ottan hogy meg-szabadula, nem mere nyilva az ő erszényébe nyulni, és láttatni magát hogy ő néki pénze vagyon, és költsőn, mene két napig, de még-is fęlt együld meg-tudnák hogy pénze vagyon, és nétalám őtet azért meg-fognák. Akkor jut Andegávis[60]) városában, ki leg-főb Britániában, az tenger mellett, ot sok Fejedelmek és Urak megszállottak vala, kik az Királyné aszszonyt várták, hogy tisztelnék az lakodalom napján, tánczolván és bajt viván és minden őrvendetes gyönyörűsęget mivelvén, kit ő őrőmest néze, de viszontag azt-is gondollya vala, ha én azokkal edgyütt tartom, fęlek ugy ne járjak, mint az erdőbéli Groffal. Mind-az-által vőn két szép lovat, fogada-is edgy szolgát, meg-ruházá magát és szolgáját-is igen szépon, az lovakat-is néki készitteté, és mene Andegávis városban az leg-fővebbik szállásra, és ekképpen akará nézni az lakodalom napját, és annak vége szakadását. Az Királyne pedig tengeren jővén, eleibe küldének nagy sok szép drágalátos hajokat, kik nagy bötsülettel fogadák. De még annál is nagyobb bötsülettel, hogy | már el-
36 | E 3b jutott vólna, fogadtatek az ő Urátul és mind az Fejedelmektől s' fő Uraktol, és tarta az Herczeg fő és drágalátos lakodalmat, melly hat egész hétig és harmad napig vala.

Mikeppen Fortunatus Britaniaban az Andegávis városban udvariság látni ment vala.

Fortunátus pedig hogy azokat látná igen tetszének néki, ő egyebet nem tselekedett, tsak hogy gyakorta az Udvarban járt, ugy hogy az szállásán nem igen sokat hagyott, az gazdának penig ez nem igen tetszett, mert őtet nem ismérte, és fęlt azon hogy egyszer együld el ne menjen, az mint gyakorta már rajta történt töb lakodalomkor-is; azért meg-szolitá Fortunátust: Edes rokonom, tégedet én nem isméclek, azért tselekedd ez jót, minden-nap fizess-meg

énnékem. Mosolyog Fortunátus, és monda néki: Edes gazdám, én el nem megyek innen miglen mindeneket meg nem fizetek, és azonnal ki vőn edgy erszényből száz corona aranyakat és adá azokat az gazdának, 's monda: Im hol vedd-el az pénzt, és hâ gondolnád hogy én vagy pedig azok kik én velem vannak, többel tartoznának, mindeneket megadok bár soha velem számot ne-is vess. Az gazda pedig el-vévé az pénzt, és annál inkább kezdé Fortunátust bötsülleni, az holott elől-találta süvegőlt előtte, és az leg-főb asztalhoz is ültette, és leg jobb ágyat-is adott néki, minthogy sem az előtt.

61) Edgykor hogy Fortunátus az asztalnál több fő Urakkal ülne, mentenek hozzájok mindennémű játékos és musikás emberek az Urak asztala elibe, hogy ott előttök nyájaskodnának, ugy hogy inkább pénzt nyerhessenek. Azonban el-juta edgy vén Nemes ember is, és monda: hogy ő Hiberniábol való Nemes ember vólna, és immáron hét esztendeje, hogy ide s' tova vándorlana, két Imperiumot, és husz keresztyén Királyságokat által járt vólna, kiknél| 37
több is nintsen, és annyira el-fogyatkozott, hogy már semmije | E 4a
nintsen, azért kéré őket, hogy segitséggel legyenek néki, hogy viszont hazájába mehessen. Ott akkor vala az asztalnál edgy Grof, monda az: Miképpen nevezik mind azokat az imperiumokat? Az Nemes ember mindgyárt kezdé edgymásután előszámlálni, és monda: Nints olly imperium, az kinek három vagy négy Herczegsége nem vólna még az Fejedelmek és fő Urak kivül, kiknek Országok és tartományok s' jobbágyságok vagyon, mellyeket én meg-látogattam, és az ő tartományokban, kikben mind külömb nyelvek vadnak, annyira valót tanultam, hogy én elégségesképpen az emberekkel beszélhetek, olly leveleim-is vadnak, hogy az melly Király, mellynek udvarában vóltam, mint neveztetik, és melly távoly vagyon edgyik Imperium az másiktol. Monda az Grof: Azt akarnám hogy én mind ott voltam vólna, de ugy hogy már viszont ismét itt vólnék, és azt bizonnyal el-hiszem hogy sok probákba forog, az ki annyi sok országokat akar látni. Felele az Nemes ember: Ugy vagyon Uram, valosággal megtanul mind jót 's mind gonoszt, mert gyakorta nyomorult szállásra talál, és sok meg-utálást 's meg-vetést kell szenvedni. Az Grof azonnal megajándékozá őtet négy corona arannyal és monda néki: Mig alkalmatosságod nem lészen, és itt maradtz, én te éretted mindeneket meg-fizetek. Az pedig köszöné néki, és monda: En már igen vá-

gyok az én rokonimhoz, mert már sok ideje hogǵ kin vagyok, és
az ajándékot igen kőszőné néki. Fortunátus-is pedig ez beszédekre
igen vigyáza, mellyeket az vén Nemes ember beszélgete, gondol-
kodék magában, vajha hozzám állana, és engemet az Országokon
által vinne, gazdagon megajándékoznám őtet. Es minek-utánna az
lakozásnak vége vala, kűlde ő érette, és kérdé őtet, kinek hinák?
Felele: Lepoldusnak. Fortunátus monda: En azt értettem te felő-
led, hogy Országokat jártál, és sok jeles Udvarokban vóltál, imé
én még iffiú vagyok és én-is őrőmest miglen még iffiu vőlnék, ván-
dorlanék, vagyon annyira valom-is. Hogy ha te engemet mindenűvé
38 el-vinnél, én te néked edgy jó lovat vennék szol|gát is fogadnék
| E 4b utánnad, bátyámnak-is fogadnálak, és jó fizetést is adnék. Monda
Leopoldus: En az mi illeti azt meg-tselekedhetném, ha engemet
bőtsűletben tartanának, és mindent eleget adnának, de én már
vén vagyok, felesęgem 's gyermekem vagyon, de azok felőlem
semmit nem tudnak, és azért az szeretet engem reá kénszerit hogy
én hozzájok mennyek.

Fortunátus monda: Leopolde, engedd magadat az én akaratomra, mert én el-megyek te veled elsőben Hiberniában, és ott az te felesęgednek s' gyermekeidnek, hogy ha még élnek, tisztessęges ajándékokat adok, és mihelt ezt az útat végben-viszszűk, ottan Czypria Országban való Famagutsában mennyűnk, tenéked ott szolgákat és szolgálókat elégsęgesen, hogy-ha tetszeni fog valamig élsz, szerzek. Leopoldus gondolkodik és mond magában; ez az ember énnékem sokat igér, ha az dolog igy lenne, és az én vénsęgemben szerentsémre válnék, monda néki: En mind-az-által akaratodnak engedek, ha tsak az te igéretednek meg-tellyesitője lészesz, és hogy ha annyira szert nem tehetz, inkább ne-is kezd-el, mert pénz nélkűl nehéz számot vetni. Fortunátus felele Leopoldusnak: Ne légyen tenéked gondod arra, én minden Országokban elegedendő pénzre tudok szert tenni, tsak te énnékem igérjed magad hogy én nálam meg-maradsz, és az úton való járást el-végezni. Monda Leopoldus: Fogadd te-is hát énnékem azt meg-tellyesiteni az kit meg-igértél. Es ekképpen fogadást tőnek ők edgymásnak erős hittel, hogy ők soha edgymást semmi modon el-nem hadgyák. No hodgy már ez kőtelessęg kőzőttők vólna, ki vőn Fortunatus azontul 200 corona aranyakat, és adá Leopoldusnak 's monda: Menny-el, és végy igen szép két lovat, ne kéméld az pénzt, és fogadgy magadnak edgy szolgát, és ha az nem tetzik, fogadgy annak helyébe

mást, és ha pénzed el-fogyna, azonnal tôbbet adok annélkûl nem hadlak. Ez Leopoldusnak igen tetszék, és gondolá hogy ez ugyan jól kezdi, ki ôrûlvén hozzá-is készûle. Fortunátus pedig nem fogada tóbbet két szolgánál és egy inasnál, úgy hogy hatan valának, kik egyenlô akarattal lévén hogy | edgyütt az Országokat meg-járnák, 39
legelsôben pedig az Romai Imperiumot meg-láták és azután men- | F 1a
tenek Norinbergiában, Wôrdara, Augustában, Nôrlingában, Ulmban, Costenczben, Basileában, Straszburgban, Meniczban, és Coloniában. Ezután osztán mentenek Coloniából Flándria Országban lévô Burgba, Burgbol Lundiban, melly az Angliai Királynak fô városa, az után mint edgy négy napi járó fôldnyire vagyon edgy sziget, az hol kelletik az tengeren által-evezni Lundibol Odnurgban[62]) Scotia országnak leg-fôb várossában, mellyek kilencz napi járó fôldnyire edgy mástol.

Mikeppen Fortunatus az ô szolgájával hazájában menvén, és osztán edgyütt az Patrici Purgatoriumba is mentenek.

Es hogy oda elérkeznének, még Hiberniában[63]) hat napi járó fôld vólt oda az Város, mellyben vólt lakos Leopoldus, akkor kéré Leopoldus Fortunátust hogy oda menne véle, kit ôrômest megtselekedék, és menének az Hiberniában levô Waldrick nevû Városban, az hol Leopoldus lakott. Ki ugyan azon állapotban találá feleşéget és gyermekit, az-miként ôket el-hadta vala, de némely fiai és leányai már meg-házusultanak vala, az kik az ô haza jôvésének ôrvendeztenek. Mint-hogy Fortunátus jol tudta, hogy azoknak kitsiny birodalmok[64]) vólna, ada Leopoldusnak 100 Nobelt, hogy készitessen valamit számára, mert ô oda megyen, és vigan fog nála lakozni. Leopoldus pedig az szerént mindeneket megkészittete, és az ô gyermekeit is oda hivatván, mind férjeket és aszszonyokat, s rokonit, és igen vigan tartá ôket, ugy hogy az városbeliek sokan tsudálnák. Az Fortunátus pedig igen vigan lakik vala, és hogy az ételt elvégezné, hozzája szolitá Leopoldust, kinek monda: No végy butsut feleşegedtôl és gyermekidtôl, de im hol vedd-el ez három satskot, mellyekben mind ôt-ôt száz Nobel vagyon és annak egyike-is jobb harmad-fęl forintnál, kik kôz|zûl edgyiket 40
feleşegednek, másikat fiaidnak, harmadikat penig az leányidnak | F 1b
adgyad, hogy kôltsęgek légyen. Kinn az Leopoldus igen meg-ôrûle, és megkôszôné néki ez nagy ajándékot, és feleşégét 's gyermekeit

azzal meg-örvendezteté. Akkor Fortunatus ot meg-hallá, hogy két napi járó föld vólna oda edgy város, melyben az szent Patriciusnak Purgatoriumja vólna az Hibernia országban, azt meg-akarná látni, és menének edgy Wermisse nevű városban, melyben nagy Apaturság vala, és az ott valo templomnak butsutjáró Oltára meget vala edgy ajtó, az holott alá-járnának abban az sötét hajlékban, mellyet neveznek vala szent Patricius Purgatoriumjának, abban pedig senkit nem eresztettek az Apatur engedelme nélkül. Mene Leopoldus az Apaturhoz, és engedelmet nyere az oda való menésre, de mind-az-által meg-kérdezteték, hogy kitsoda lehetne ez az Ur? Monda néki: Czypria Országbol való és az Apatur Fortunatust minden népével vendégsęgbe hivá, mellyet Fortunatus nagy bötsülettel vön, és hogy el-kellene már az lakásban menni, vön edgy hordo igen fö bort, és azzal az Apáturt megajándékozá, mert ott igen drága vala az bor, mellyet az Apátur igen nagy köszönettel el-foga[65]), mert az nélkül-is ott az Klastromban szűkön élnek vala az borral, noha Istent szolgáltanak. Es midön már az lakás[66]) el-végzödnék, monda Fortunátus: Kegyelmes Uram, ha ellened nem volna, én örömest meg-akarnám tudni, hogy mi okon mondatik ez sz. Patricius Purgatoriumjának? Monda az Apátur: En azt tenéked meg-mondhatom, mert itt ezelött sok esztendökkel, az hol mostan ez az hely az Istennek háza van, igen nagy éktelen puszta vólt, és nem messze edgy Apátur lakott, kinek neve Patricius vólt, ez igen áhitatos ember vala, és gyakorta ez pusztában bujdosott az pœnitentia tartásnak okáért, és edgykor véletlenül ezt az hajlékot találta, ki igen hosszú és mély, abban ö addig ment, hogy osztán belöle ki nem tudott jöni, esęk az ö térdeire, és imádkozék az Istennek, hogy ha jó tetszése vezérlené-ki ötet abbol az az hajlékbol, és az idö alatt miglen imádkoznék nagy áhitatosság-
41 gal, azon-közben oda bellyebb nagy | szörnyű kiáltást halla, és
| F 2a azonnal ö abbol az hajlékbol ki-viteték, kiért ö nagy hálákat ada, és viszont mene az maga Klastromában, még annál is inkáb megjámborodék hogy sem mint annak-elötte-vólt, és ez okon az nagy buzgo emberek által ez az Klastrom ide épittetett. Monda Fortunátus: Hát felöle mit mondanak az szarándokok, mikoron belöle ki-jönek? Felele az Apátur: En nem kérdeztem edgyiktöl-is, mindazon-által némellyek mondgyák, hogy ök hallanának szörnyű kiáltást, de ismét némellyek semmit nem hallanak, nem-is látnak, tsak hogy ott igen iszonyodnak. Fortunátus monda: En messzün-

nen ide jőttem, és ha én abban az hajlékban nem mennék, az holott ezt szóval előhoznák énnékem gyalázatomra esnék, azokáért addig innen el nem mégyek, miglen én abban az Purgatoriumban bé nem megyek.

Monda néki az Apátur: Hogy ha te abban akarsz menni, tehát igen bé ne menj, mert abban sok tévelygő út vagyon és kőnnyen el-tévelyedhetni benne, az mint már az én idémben-is sokakon tőrtént, kiket tsak azután osztán negyed napkor találtak-meg. Fortunátus kérdé Leopoldust, ha ő-is bé-megyené véle, ki monda: el-megyek te veled, és veled-is maradok mig Isten éltet engemet. Melly igen tetszék Fortunátusnak, és más napon reggel jó idején néki készűlének, és el-fogák az Urnak vatsoráját, annak-utánna meg-nyiták az ajtot nékiek, az holott az hajlékban kellene alámenniek, mely az Oltár meget az Klastromban vala, és ők bémenének, az Papok pedig meg-áldák elsőben őket, és bé-tévék utánnok az ajtot, akkor menten ők nagy setétsęgben járnak vala, nem-is tudták már beé vagy ki, mert mindgyárt el-tévelyedtek, az Papok reggeli ajtonál valo kiáltásokat-is nem hallották, az melly ajtora kellett nékiek tartozniok, és igy annál-is inkább bé-menvén nagy bátorsággal, ugy annyira, hogy immár onnét ki sem jőhettek, és igen el-éhezvén ugyan meg-bádgyattak vala belé, kételkedtek-is már az onnan való ki-jővésről; és gondollyák vala, hogy immár ott kell veszniek. Akkor igy szolla Fortunátus: Oh mindenható
Isten, jőj az mi segitsęgűnkre, mert itt nem segithet| sem arany 42
sem ezűst, és le-űlének mint el-hagyatot emberek, mert nem lát- | F 2b
hatnak sem halhatnak vala senkit-is. De az Papok azonban elmenének az Apáturhoz, és mondának néki; mi dolog lehet, hogy az két szarándokok ki nem jőnének, az kik igen szánák őket, de leg-inkáb Fortunátust, ki ő nékiek az jó bort adta vólt, és az ő szolgai-is igen futosnak és busulnak vala az ő Urokért.

Az Apátur pedig ott tudott edgy őreg embert az ki már sok esztendőkkel ez előtt sinorokkal azt az hajlékot meg-mérte vala, és elkűlde azért, és monda, hogy meg-lássa mint azt az két embert onnat ki-hozhattya az ő szolgai-is száz Nobelt igérének, hogy néki adnának: Az őreg ember monda, hogy ha még élnének, tehát bizonyossan ki-hozná őket, és azonnal elkészűle az ő szerszámával, és midőn bé-menne, néki igazitá az ő szerszámát, és mind elkeresę[67]) az hajlékokat edgy más után, miglen őket meg-találá, kik már szintén el-bádgyattak és erőtlenettek vala, ő pedig monda

nékiek; hogy ő utánna tartanának, valamint az vak szokott szintén ugy ő utánna mennek vala, és igy Isten segedelme által ki-jővének viszont az őreg ember után az emberek kőzibe, kin az Apátur igen meg-őrűle, noha azelőtt szánakozik vala rajtok, hogy ez két szarándok oda veszet vólna, mert azt goudollya vala, hogy nétalám tőb szarándok oda nem jűne ezt halván, és igy az ő haszna és még az Klastrom nyereșége is el-veszne[68]).

Akkor az szolgák mondának Fortunátusnak, miképpen ők ennek az őreg embernek száz Nobelt igertek vólna, hogy tsak megkeresné őkét, de ő azt, és még tőbbet-is ada néki, még felette meg is kőszőné, azonban parantsola edgy nagy vendégsęget késztettetni és hivá az Apáturt minden jó akaroival vendégsęgbe és hálákat ada, hogy ő ismét ez nagy insęgből meg-szabadult vólna, és hagya ott annak az Apáturnak egész Conventűl száz Nobelt, hogy ők imádkoznának érettek. Es ekképpen osztán butsut vévének az Apáturtól, és kezdének viszont az eleikben adott úton vissza-menni, az melly által út vala Calisra, mert Hibernia Országon tul tsak nagy puszták valának, és soha arra nem mehettenek vólna. El-menének
43 azért | Sz. Jobstban Picardiában, az után osztán Párisban az Fran-
| F 3a cia Országban, Hispánia Országon által, és Neápolisban, Román-is által szintén egész Velenczéig.

Miképpen Fortunatus Velenczében menvén, és onnan viszontag Constantinápolban mene az iffiú Császár koronázása látni.

Hogy immár Velenczében volnának, ottan meghallak, hogy az Császárnak Constantinápolban edgy fia vólna, kit Császárságra akarna koronáztatni, mert maga immár vén vala, azt akará, hogy miglen ő él, az birodalmat kezéhez adgya, mellyet az Velenczeiek tudván, készitének edgy oda való Gályát, kőveteket-is választának, és nagy sok drága kintseket-is szerzének, mellyet az új Császárnak ajándékba vinnének. Akkor mene Fortúnátus az ő népével az Gályához és fel szegődék reá, és el-menne az Velenczeijekkel Constantinápolban, ki igen nagy Város. Az hová sok idegen nép érkezék, hogy majdan tsak szállást-is már nem kaphatnának, de az Velenczeieknek szállást menten adtak, de azok idegent hozzájok bé nem fogadtak. Ott az Fortunátus az maga népével sokáig kerese szállást, mind-az-által utollyára mégis talála edgy gazdát, az-is pedig lopó vala, immár ennél lévén szálláson, minden nap elmennek vala

látni az pompának, de az mint vólt, arról sokat kellenék irnom, mellyet tsak el-halgatok.

Es hogy Fortunátus minden nap járna az szokás nézésęre, az szálláson pedig lévén kűlőn kamorájok, mellyet hogy már zárva tartottak, és vélték hogy az ő eszkőzők jól el-tétetvén vadnak. De az gazdának az Fortunátus kamorájában rejtek bé-jároja vólt, az hol ez nagyobbik ágy állott az falon által, az honnan ő mindenkor edgy deszkát ki-vehetett és ismét bé-tehetett, hogy rajta meg nem ismerszett, kinn ki 's bé-járt miglen ők az ceremoniákat nézték, ő addig minden ruhájokat és tarisznyájokat meg-keresdegel|te, de ő 44
azokban soha pénzt nem lelhete, melyen igen tsádálkozott, gon- | F 3b
dollya vala azt-is hogy talám az Vámeczekben[69]) bé-varva hordoznák. Es hogy immár edgyneháný napokig nála vólnának, számot vetének véle, az ki igen vigyáza reá, hogy honnan adnák az pénzt, és látá hogy Fortunatus az ő pénzét az asztal alol venné elő, és adná Leopoldusnak, Leopoldus ismét ugy fizetett-meg az gazdának. Az Fortunátus pedig Leopoldusnak meg-hadta vala, hogy akar hol-is az gazdának az szállásęrt az mit kévánna, meg-fizessen épen, és semmit el ne vonnyon benne, ezeket tselekedé ez gazdával-is, melly noha igen tetszék néki, de ő azzal meg nem elégedék, hanem inkáb mindenét ha lehetne el-venné és még az pénzes erszént-is. No immár az az nap el-kőzelget vala mellyen Fortunatus edgy szegény ember leányának férjet-kellene adni, és azt meg-ajándékozni száz corona arannyal, az Országban járo pénzel, és monda az gazdának: Ha tudnaé ő valami oly szegény embert, az ki jámbor erkőltsű és tőkélletes vólna, annak pedig jámbor leánya házasságra menendő vólna, de ez annak az szegénységnek miatta férjet nem szerezhetne, hogy az attyát hozzája hiná; és az ő leányát ki-házasitaná tisztessęgesen. Monda az gazda: Meg-lehet, én edgynél tőbbet tudok Uram, de az holnapi napon edgy igen jó és tisztes embert hozok ide, az leányát-is mindgyárt véle el kell hozni. Fortunatusnak ez beszéd tetszék. De mire szándékozott az gazda? En még ez éjel ha lehet el-lopom az pénzét miglen nála lészen, mert ha sokára hallasztom, el-kőltik, és azon étszakán bé-méne az lyukon, és hogy ők keményen alunnának, az egész ruhájokat el-keresę, ugy véli vala hogy nagy darab aranyakat az őltőzetekben fogna lelni, de semmit-is nem talála, akkor el-mettszé Leopoldusnak az erszényét, és abban vala mintegy 50. arany, az után Fortunatusnak-is, és midőn már azt az erszényt elő-venné, nagyon tapogattya

vala, de nem vala semmi benne, ottan ő azt el-veté az pad-alá, és az után mene az ő szolgaihoz, és mindeniknek elmetszé az ő erszényét, mellyekben ő tsak hitván pénzeket talála, azonban ő
45 minden ablakokat és ajtokat meg-nyita, mint ha | az utzákrol az
] F 4a lopok bé-hágtanak vólna. Es midőn Leopoldus fel serkenne, az ablakokat és ajtokat nyitva látná, ottan kezdé az szolgákat erősen szidnia és monda: Miért hogy ők igy alattomban ki-mennének, és az ő Uroknak nyughatatlanságot tselekszenek? De az szolgák aluván fel-ugrálának az álombol; és ki-ki monda, hogy ő nem tselekedte. Leopoldus azon el-ijede, és azonnal keresni kezdé az ő erszényét, kit el-metzettek vala, és tsak az el-metzet szij végét találá az övén, ottan kiáltá Fortunatust, és monda: Uram, az mi Kamoránk minden felől nyitva ál, és az te pénzed ki én nálam vala el lopták, ezt halván az szolgák-is, kiknek hasonlo-képpen lévén dolgok. Fortunatus nagy hamarsaggal elő-kapá az ő vámetzét, melyen az ő szerensés erszényét hordozza vala és ő-is ugy lelé, hogy elmetzettetett vólna, kinn ő azonnal el-ijede, ugy annyira hogy menten fél halva az főldre le-esęk. Az Leopoldus és mind az szolgák igen-el-ijedének, mert igen szánnyák vala az ő Urokat, de ők nem tudgyák vala derekason az nagy kár vallást, tőrőlgetik és élegetik[70]) vala őtet, miglen eszére juttathaták. Es hogy ők ily nagy insęgben vólnának, azon kőzben el-jőve az gazda, és nagy tsudáson tetteté magát, és monda: Mitsoda emberek vadtok ti, vallyon nintsené itt néktek jól zárlott komorátok, hogy igy magatokra nem vigyáztok? Mondának ők: Mind az ablakokat és ajtokat jól bézártuk vólt, de mindent nyitván találtunk. Monda az gazda: Meglássátok ugymod, hogy ti magatok edgyik az másikét meg ne lopja, mert mostan itt sok idegen emberek vannak, de ő azt nézvén hogy ők edgymás kőzőtt igen sopánkodnának, Fortunatushoz-is mene, és látá hogy miképpen az ő szinét el-vesztette vólna, és monda: Soké az pénz az kit el-vesztettetek: ők felelének nem igen sok vólna. Monda az gazda: Hát miért ennyire sopánkodtok edgy kevés pénzen, te az estve akartál edgy szegény ember leányának férjet adni és meg-ajándékozni, job ha megkémelled azt az pénzt
46 és magad el-kőltőd. De Fortunatus nagy bád|gyadva felele az gaz-
[. F 4b dának: En inkáb sopánkodom az erszényen, hogy sem mint az pénzen, mert abban edgy kéz-irás vólt, az melly egyébnek senkinek tsak edgy pénz érőt sem használ. Ezt látván az gazda, hogy Fortunatus igen keseregne, az irgalmasságra indittaték, s monda:

Nossa keressük talám meglellyük, mert ki örülne az üres erszénnek. Parantsolá azért hogy keresnék mindenütt, kit megtalálának edgy ágy alatt, mondván: |Itt vagyon edgy üres erszény, de lásd-meg ha ezé az jobbik erszény? Ki monda: Hadd lássam ha az én el-mettzet erszényem, az-is vólt. Immár Fortunátus azon fél vala, hogy talám elvesztette vólna erejét, nem-is mere nyilván beléje nyulni, mert félt hogy annak mivoltát meg-tudnák, és miatta életét-is el-vesztené. Fortunátus ismét le-feküvén, tsak lassan alattomban az Paplan alatt meg-nyita, és azon erővel találá, kin igen örüle, mind-az-által az nap az ágyban marada. Leopoldus őtet vigasztalván monda: Uram ne hadd-el ennyire magadat, hiszem még elég egyéb javaink vannak, és azokat el-advån, még-is az te hazádban tégedet haza viszünk. Mert Leopoldus véli vala, hogy nagy gazdag ember vólna hazájában, kinek efféle aprolék károtska nem fogna ártani. De Fortunatus nagy nehezen monda néki: Az ki joszágát el-veszti, eszét-is el-veszti, de az böltsességet az gazdagságnál job vólna választani, erőt egésséget, szépséget, és hoszszú életet senkitől el nem lophatni, ezek után halgata. De Leopoldus nem érti vala ez beszédeket, de mind addiglan szólla néki, hogy őtet ismét fel-élegeté. Ki ismét vigada, és parantsolá az szolgáknak, hogy étszakára elegedendő gyertyát vennének, és ki ki mezitelen fegyverét melléje tévén, többé meg ne fosztatnának. Fortunátus ismét az erszénynek el-mettzet sziait öszve-kötözvén erössen, olly hellyre köté, hogy azt senki el ne lophatná. Más nap reggel fel-kelvén mene az Sz. Sophia templomába, melyben vala edgy szép Kápolnátska, és az papoknak ott ada két forintot, hogy edgy prédikátziot tennének és az Te Deum laudamus-is el-mondanák. Az prédikátzio után ismét mene az piatzra, és parantsolá az szolgáknak, hogy ebédet készittetnének, Leopoldus|nak is pénzt 47|6
ada, és monda: Eredgy-el, és végy jó új satskokat, és én-is elmégyek az tserélőkhöz, és pénzt hozok tőlők, mert semmi örömem nem lehet pénz-nélkül. Leopoldus azonnal hoza öt erös satskokat, az Fortunatus edgyik satskoban tőn száz aranyakat és adá Lepoldusnak, és hagyá, hogy mindenekre gongya lenne, és ha az elfogyna többet adna néki. Az után ada az ő szolgainak edgy-edgy satskot és tiz aranyakat belé, és hagyá, hogy vigan laknának, de ugy hogy magokra is azonban gondot viselnének, hogy ugy ne járnának mint az előtt. Fortunátus utollyára tőn az ötödik satskoban négy száz aranyakat, és elküldе az gazdáért és monda: Az

mint az előtt te veled beszéltem, ha oly jámbor embernek házasságra menendő leánya vólna én azt el-házasitanam. Monda az gazda: En tőbbet tudok edgynél, de én tsak edgyet hozok ide az ő leányával, hogy meg-lássad őket.

Az gazda el-menvén az jámbor emberhez, és monda; hogy ott ő nála edgy igen gazdag vendég vólna, ki miképpen akarná az ő leányát el-házasitani, annak-okáért menne el véle, ugy véli hogy az ő dolga nem lenne heában.

Mikeppen Fortunatus edgy szegeny embernek leányát el-házasítván, melynek ajándékoza osztán négy száz aranyakat.

Az leánynak attya asztalos edgyűgyű és paraszt ember vala, ki monda: En az én leányomat sohová nem viszem; mert az talám tsak parázna életre kivánná őtet, és azért edgy rosz szoknyát vetne néki, ha az én lányommal valami jót akar tselekedni, ide hozzám el-jőhet, kinn az gazda igen boszszonkodék, és meg-mondá Fortunatusnak, de ő monda: Vigy oda engemet ahoz az emberhez, és el-vivén Leopoldust-is véle, menének az embernek házához, és monda: Ugy értettem, hogy te néked edgy leányod vagyon, melly
48 már házasságra menendő, hadd jőjőn előmben az an|nya-is ő véle.
| G 1b Monda az ember: Miért kivánod? Monda ismét Fortunátus: Engedd ide jőni, mert nem lészen szerentsétlen. Az ember elő-hiván mind felesęget és leányát, és elő jővén nagy szemérmetesen, az leány az annya megé álván, hogy az ő rongyosságát jól ne nézhetné. Fortunátus szolla, hogy az szép leány előállana, és kérdé az attyától mennyi idős lehetne? Ki monda: Húsz esztendős. Az Fortunatus pedig monda; hogy miért hadtátok ennyire el-aggani, és fęrjnek nem adtátok; Az annya nem szolla edgyet-is, de az attya monda: Még hat esztendőkkel ez előtt arra való vala, de nem vólt modunk benne. Monda Fortunatus: Im ha tudnátok hozzá illendő szeretőt én ki-házasitanám. Felele az annya: Edgynehanyakat tudnék, im tsak az szomszédunknak-is fia, ki kedvelli őtet, volna tsak valami érteketskéje az nem hadná őtet. Fortunátus kérdé az leánytol: Mint tettzik tenéked az szomszéd fia? En nē válogathatok benne, hanem az én atyám és anyám akarattya légyen. Monda az annya: Uram, jol tudom, hogy őtet igen kedvelli, és igen őrőmest-is ha módgya vólna benne, el-venné. Fortunatus azonnal kűlde az iffiúért, hogy el-jőne, elő-vővé az ő erszényét, az mellyben ő az

négy száz aranyakat bétette vala, és ki-tőlté azokat az asztalra eleibe, és monda: Akarodé ezt az leánt el-vennie, te-is szép leány ezt az iffiat? Imé én ezt az kevés pénzt tinéktek akarom ajándékozni. Az iffiu felele: Ha nem tréfálna, mert ő véle megelégedett vólna. Akkoron Fortunátus külde Papért, és gyorsan összve-adatá őket. Ezt látván az gazda, rajta igen megbusula, hogy ő arra az satskora, mellyben az négy száz arany vala, hogy nem akadott vólt, noha ő minden turbájokat meg-kereste vala, és boszszonkodván gondolá ha az Császár udvarába fognak menni, az ő gyertyájokat megfurván vizet tőltők-bé, és osztán bé-ragasztom, kit meg is tselekedék. No immár hogy az szegény dolga jól vólna, és az Császári pompa nézesęre-is ismét elmentenék volna, gondolá az gazda, hogy az immár nem tartana tovább, hanem elvégződnék, és Fortunátus is ott nem sokáig fogna maradni, és néki-is nem kellene késni, azon éjelre reá | vővé magát hogy az ő vendégét meg-károsi- 49
taná. Arra nézve azon estve legjobb bort ada nékiek, és keményen | G 2a
itatá őket, ő maga-is vigan lakván vélek, vélvén hogy jól fognának alunni utánna, de hogy immár le-akarnának fekűnni, az szokás szerint ismét meg-gyujtogaták az gyertyákat.

Mikeppen ez hitetlen gazda etszaka az kamorában be-menvén, kit Leopoldus meg-öle.

Azon éjel az gazda nem aluszik vala, sőt inkáb mind azon gondolkodék miképpen az ő akarattyát meg-tellyesithesse, és midőn már látná hogy az gyertya az viz miat el-alunnék, meg-int az lyukon be-buvék, és mene Leopoldushoz, és kezde feje alatt kereskedni, de még nem aluszik vala Leopoldus, annak pedip vala igen jó éles fegyvere az paplan alatt, az gazdát nagy hirtelensęggel meg ragadván, ugy tsapá nyakba, hogy mindgyárást meg-halván az főldre le-esęk. Leopoldus azonnal kiálta az szolgákra haragosan, s monda: Miért hogy ti az világot ki oltattátok? Az kik erőssen szabodván hogy ők nem tselekedték vólna. Monda Leopoldus: Mennyen-el edgyitek, és hozzon hamar világot, az többi pediglen ott állanak vala az ajtoban mezitelen fegyverekkel, és ki nem eresztenek vala senkit-is, az edgyik pedig hamar hozván gyertya-világot, ki monda: Tegyétek-bé hamar az ajtót, hogy az lopó ki ne fusson, és kezdék keresni, és meg-találák az gazdát meg-sebesedett nyakkal halva fekvén az Leopoldus ágyánál. Fortunatus

ezt halván, igen meg-ijede, hogy életében edgyszer jobban meg
nem ijedt vólt, és monda: Oh bár Constantinápolban soha ne jő-
hettem vólna, mert az tsak kitsiny dolog vólna, ha csak jósságun-
kat vesztenők-el, de mi mostan életünket-is elvesztettük, és monda
Leopoldusnak: O jaj melly igen gonosz dolgot tselekedtél, hogy
az gazdát megőlted. Monda Leopoldus: Ejel lévén én nem tudtam
50 kit találtam, mert én lopohoz tsaptam, az ki az én | fejem alatt
| G 2b kereskedett, ki az előtt-is minket meg-lopott, én azt találtam, és
ha meg-bizonyittyuk, miért kellene fęlnünk. Monda Fortunatus:
Mert mi azt meg-nem bizonyithattyuk, hogy a gazda lopó vólt, és
az mi pénzünk nem fog használni. Fortunátus ismét igy gondol-
kodik vala magában; vajha énnékem edgy jó barátom vólna, az
kire az én erszényemet bizhatnám, és annak mivoltát meg-mond-
hatnám, és mikoron mi az fogságban lészünk, és meg-beszélnők
mi formán lőtt ez, nétalántám az Biró attul az jó baráttyátul mi
érettünk nagy summa pénzt el-venne, de viszontag azt gondol-
ván, kinek én azt edgyszer adnám, az soha viszsza nem adná,
sőt inkáb az Birónak tanátslaná, hogy az gyilkosság meg-bün-
tettessęk.

Akkor Leopoldus látá, hogy az ő Ura és a Szolgák-is igen el ijedtek vólna, monda: hogy miért illy lágy szivűek vólnának, mert ez dolog meg-lőtt, és ez lopót ezzel meg nem elevenithettyük, hanem járjunk okossággal, és a dolgon által-mehetünk. Fortunátus monda, hogy ő ebben semmi tanátsot nem tudna adni, hanem tsak azon gondolkodik hogy az bőltsesęget magának nem választotta, de monda Leopoldusnak: Ha te tudtz valamit, lássad, mert most igen kévántatik. Monda Leopoldus: Fogadgyátok-meg tehát, és mivellyétek azt az mit mondok, és életünket s' jószágunkat minden tartoztatás nélkül innen ki-mentem; ők pedig igen meg-őrülének az Leopoldus mondásán.

Mikeppen Leopoldus az meg-holt gazdát az Istállonál edgy kútban vetette vala.

Monda akkor nékik Leopoldus: No hát legyetek vesztegsęg-
ben, és edgyik se szollyon semmit-is, rejtsétek-el még az gyertya
világot-is; és vővé az meg-hólt gazdát hátára, és vivé őtet az Istalló
51 megé, az holott vala edgy mély kút, mellyben őtet bé-veté, az viz
| G 3a pedig benne anyira mély vala, hogy abbol semmi módon | ki nem

látzhatott, az pedig szintén éj-félkor lévén, hogy senki nem hallotta sem nem látta, és viszontag méne Fortunátushoz s monda: En immár bennünket az lopótul meg-szabaditottam, de immár legyetek vigan. Monda ismét az szólgáknak: Mennyetek az lovakhoz és készitsétek el azokat, és kezdgyetek énekeket az szép aszszonyokról, senki komor kedvűn ne láttassęk, mert mihelt virradni fog, midgyárt fel-űllyűnk, és még hat oráig jó meszsze mehetűnk. Fortunátus ez beszédeken igen vigada, és midőn már készen vólnának, hozzájok hivák az gazda szolgáit és szolgálóit, és kűldének malosáért,[71] és mindeniket igen meg-részegiték és az után mindeniknek edgy-egy aranyat ada, kik mindnyájan igen vigan voltanak. Monda Leopoldus: Abban az remensęgben vagyok, hogy edgy holnap mulva ismét ide jővűnk, akkor jobhan fogunk vigadozni. Fortunátus-is monda az szolgaknak és szolgálóknak: Mondgyátok-meg az gazdának és az gazda-aszszonynak, őrőmest nékiek is vittem vólna az malosában az ágyhoz, de azt gondolám hogy ők szépen ketten nyugodnának. Es több illyen tréfalodo beszédekkel fel-űlének és el-menének nagy sietsęggel tőrők ország felé, és hogy érkezének tőrők országban, edgy Kanoffa nevű városban, mellyben tőrők Császárnak vala edgy tiszt-viselő embere, mellynek hagyva vala, hogy ha valamely szarándokok avagy keresztyén kereskedő emberek az Országon által-mennének, azokat kisęrtesse-el, kit Leopoldus jól tudott, és mihelt oda érkeztek, ő azontul ahoz az tiszt-viselő emberhez el-mene, és monda: Mi hatan szarándokok vagyunk, és kévánunk el-kisęrést, és tolmátsot-is. Ki monda: En tinéktek elégedendő kisęrőt adok, de minden embertől 4. aranyakat kivánok, az én szolgáimnak pedig egy napra edgy aranyat és kőltsęget is, mellyeket meg-igére néki.[72] Es igy által-menvén Tőrők országon, jutának Oláh Országban, mellyben uralkodik vala Tracola Vajda, az után Boszna országban, Boszniából Horvát országban, Horvát országbol Dalmaciába, Dalmáciabol Magyar országban, onnat Lengyel országban, onnan Dánia országban, és igy az több országokon-is által menvén jutának Velenczében. | 52

Es midőn már ő Velenczébe vólna, őrvendeze és gondollya | G 3b vala, hogy ott sok gazdag ember vólna, és ő is merné már magát mutogatni hogy pénze elegendő vagyon, és kezde tudakozni drága kintseket, és sokakat vivének néki, az mellyek pedig ő néki tetzenek vala meg-vővé őket, kikből az Velencziek nagy summa pénzt árultanak, és felette igen meg-bőtsűlteték ott Fortunatus. Es azt

jól tudta, hogy mikoron ő Famagustából eljőtt vólna miképpen az ő attyát Theodorust és annyát Gratianát igen nagy szegénysęgben hadta vólna, azért hagya magának igen szép ruhákat tsináltatni, sok házi ezkőzt-is vévén, és ugy osztán edgy Gályára fel-szegődvén, eveze Czypria Országban, és nagy szerentsęsen mene Famagustaban. Akkor immár tizen-őt esztendeje lévén, hogy othon nem vala, és hogy már az Városban érkeznék, meg-jelenték néki, hogy már az ő attya és annya meg-hóltanak vólna, kinn ő igen megszomorodék. Es vőn ott ő magának egy nagy házat, mellyben ő minden ezkőzeit bé-rakatá, és tőb szolgát, szolgálókat-is fogada. Kinek állapottyán sokan tsudálkoztak.

Mikeppen Fortunatus viszont Czypria Országban menvén, magának edgy igen nagy és szép házat épittete.

Es midőn ő már Famagustában volna, meg-vővé ott az attya háza-fęlét, és több házakat-is hozzája, az ő házát pedig épittetémeg szép tornátzokkal, más országban látot szép formára. Es az Tornátz mellett edgy szép Templomot-is épittete, az Templō kőrűl pedig épittete 13. házakat, ott ő nagy Apatursagot szerze, és tizenkét Papokat szállita belé, hogy azok untalan ott olvassanak és énekellyenek, és præbendakat-is rendelvén, az Apaturoknak három száz aranyakat, és minden Papnak esztendőnként százat, ugyan abban az Templomban két igen drágalátos temető-hellye-
53 ket tsináltata, és attyát annyát ki-ásatván, edgyikében tételé, az
—G 4a másikat pedig hogy ő néki és maradékinak legyen. Es hogy immár egészlen el-készűlne, gondolá hogy igen bőtsűletes dolog vólna, ha felesęget hozna belé magának. Es az hir ki-menvén, őrűlnek vala rajta, mert ki-ki leányát szépet fel-ékesitvén, vélvén hogy ő nékie birnék. Es ekképpen sok leány meg-ruháztatott vala az reménsęgért. De nem meszsze Famagustatul lakik vala edgy Grof, kinek vala három szép leanya, kik igen szépek valának, az Király annak tanátslá, hog Fortunátusnak adná edgyikét. Az Grof az mi illeti nem felettéb gazdag vala, de még-is igy szolla: Felsęges Uram, ha ő az én leányim kőzzűl edgyet kivánná is, vallyon miképpen ditsérhetnéd őtet énnékem? mert ő néki sem Jobbágya sem Jószága nintsen, noha sok pénze vólt; de tudhadd Uram az épűletre sokat el-kőlthetett, az kinek semmi hasznát nem veheti, és az többit-is kőnnyen el-kőltheti mellette, az attya is minémű szegény

ember vala. Az Király felele az Grofnak; En igy értettem azoktol,
az kik ugyan szemekkel látták, hogy ő néki sok szép és drágalátos
kintsei vadnak, ugy annyira hogy edgy Grof Joszágát rajta meg-
vehetné, és még tsak áruban-is edgyet-is nem bocsátott benne,
mennyi Országot ő által járt, még magam is azt tartanám felőle,
ha ő ennyi épűletet véghez nem vitt vólna, és nagy ajándékokkal-is
meg nem ajándékozta vólna, és azokat bizonyos rend-tartások-
szerént sok jó jővedelmekkel el nem szerzett vólna őrőkősűl, én
sem tanátslanám. De Fortunatus én nékem igen tetzik, és akar-
nám ha ő Nemes Nemből valót venne, de ha parasztot, magam-is
neheztelném, hogy nemtelen illyen tornátzot lakna. Ezeket halván
az Grof, hogy az Királynak Fortunatus igen tettzik, monda: Ke-
gyelmes Uram, én az te beszédedből jól vészem eszemben, az te
kedved tsak ez, hogy Fortunatusnak adnám az én leányimnak
edgyikét, az te hatalmadban vagyon mind életem és joszágom. Ezt
halván az Király, monda az Grofnak: Kűldgy el az te leányidért, és
fel-ékesgettetvén szépen hozasd ide őket, én-is segitsęgedre lészek
mindenekben. Az Grof Nimian az Király jó akarattyát igen kőszőn-
vén, és térdet fejet hajtván, monda: Vala|mint az Királynak tet- 54
tzenék, de az ő akarattya-is az vólna; és butsut vévén az Királytől, | G 4b
haza méne az ó felesęgéhez, és mindeneket meg-monda nékie,
hogy mitsoda dolgok vólt nékik az Királlyal, mellyek ez Grofné-
nak igen tettzének, és engede az Ura akarattyának; el-készitvén
pedig az ő leányit, botsáta vélek el Hofmesternéket és szolgákat
s' szolgálókat, az mint illyen nemhez illik, és menének az Király
udvarában, kik tisztessęgesen fogadtatának. Az Király pedig men-
ten kűlde bőtsűletesen Fortunátusért, hogy hozzája jőne, de azok
meg sem mondák mi okon, noha azt jól tudta hogy ő néki kegyel-
mes Királlya vólna, és el-menvén az Királyhoz, kedvesen fogad-
taték.

Akkor monda az Király: Fortunatus, tudom hogy én tűlem halgatz, és az mit tenéked parantsolok meg-fogadod, mert tudod hogy jodat akarom. Azt jól tudom pedig minémű drágalátos templomot és házat éppitettél, és hogy immár kedved vólna az házasságra-is, és fęlek azon hogy te ollyat ne vennél, az kit én nem kedvellenék; én azért gondott viselvén reád, tenéked mostan olly felesęged adok, ki által te és az te maradékit őrőkké bőtsűltetnek.

Monda Fortunatus: Kegyelmes Uram, igaz, hogy szándékozom felesęget venni, de mint hogy eszemben vévén hogy az te Ki-

rályi kegyelmességed vigyáz én reám, tehát nem szűkség azon feletteb tőrekednem, mert minden bizodalmam tsak az te Királyi kegyelmedben vagyon. Az Király hogy az Fortunatus beszédeit hallaná, és az gróf Nimian-is hogy az ő leányit már hatalmában adta vólna, ezt gondolá; Ennékem itt immár jó módom vagyon az házasság meg-szerzésében, monda Fortunatnsnak: Vagyon énnékem három szép leányom, és Mind az három egy atyátul s anyátul, de Grof nemből valók, az őregbig pedig 18. esztendős, annak Gemiana neve. Második pedig 17. esztendős, és annak Marsepia neve. Es az harmadik 13. esztendős, annka neve Cassandra, az három kőzzűl válasz magadnak edgyet, és akaratodra hagyom, ha mindeniket
55 meg-akarod-is látni személyek-szerént egyszer s' mind. |
| H 1a Az Fortunátus pedig nem gondolkodék sokáig, hanem monda: Kegyelmes Uram, mint-hogy szabad akaratomra hadtad, tehát azt akarom hogy ide elő-álván edgyszer s' mind lássam őket, és kűlőn kűlőn beszédeket halhassam.

Monda az Király Fortunátusnak: Az te akaratod ezennel meglészen, és azonnal izene az Királynénak hogy mindgyárt az leány aszszonyokat fel-ékesitené, mert ő néki kedve vólna az hozzájok való menetelre, és edgy vendéget-is vinne magával. Az Királyné pedig nagy szorgalmatoson meg-tselekedé, mert eszében vővé az dolgot.

Es midőn az Király gondolná hogy már ideje vólna, el-vivé magával az Fortunatust. Monda pedig az Fortunatus: Kegyelmes Uram, ha Felsęged ellen nem vólna, engednéd-meg az én régi szolgámat-is velűnk eljűni. Az Király pedig meg-engedvén néki, bévivé, Leopoldust-is, az nagy őreg embert magával, és bé-jutván az fraucimerben,[78]) ott mindgyárt fel-kele az Királyné és az leányok-is, és fogadák az Királyt az vendéggel edgyűtt nagy deli térd-hajtásokkal, és legottan az Király le-űle, de az Fortunatus menten mellette tsak meg-állapék.

Mikeppen az Király Fortunatusnak három szép leányokat eleibe állatván, az kik szepek és edgyek-is valának, kik kőzzűl magának az legkissebbiket feleségűl el-választá.

Akkoron monda az Király: Jőjenek elő az három leányok; Gemiána, Marsepia és Cassandra, az kik mindgyárást fel-kelének, és menének által az Palotán, és minek-elődtte az Király eleibe jutná-

nak, nagy tisztesşeget tévén, térdet-fejet hajtának, az mint hozzá-
juk illik vala. Az Király szolla az öregbiknek s' monda: Gemiana,
mond meg nékem, hol maradnál inkáb, az Királynénálé, | avagy az 56
Grof Nimián atyádnál, avagy anyádnál? Felele az: Kegyelmes | H 1b
Uram, nékem nem illik ez kérdésre vólta-képpen meg-felelnem;
hanem tsak azt mondom, hogy valamellyeket felsęged és az én
atyám parantsolni fogja, azoknak engedek.

Monda az másodiknak-is: Marsepia, mond-meg hát te énné-
kem mellyiket választanád inkáb? Felele az és monda: Kegyelmes
Uram, ez kérdésre nem illik énnékem semmi olly feleletet adnom,
mert én mind az kettőnek helt adok.

Monda az Király utolszor az harmadiknak-is: Cassandra,
mond-meg te énnékem, ha mostan itt valami szép tántz az mi pi-
atzunkon Fejedelmekből és fő Urakbol, avagy sok szép Grof és
Nemes aszszonyokbol és leányokbol állana, és edgyike mondaná:
Edes leányom mennj-el az tántzban, az másik pediglen mondaná,
ne menny, immár itt mellyiknek parantsolattyát fogadnád? Felele
az Cassandra: Kegyelmes Uram, Felsęged az jól tudgya hogy én
még iffiú vagyok, de én még is mindeniket valami jó okossággal
tsak el-hálolnám,[74]) és még tsak feleleletet-is nem adnék reá, mert
ha én edgyik helyett az másikat választanám, tehát edgyiket ha-
raggal kellene illetnem, az kit én nem örömest tselekedném.

Monda az Király: De ha az edgyiknek meg-kellene lenni?
Felele Cassandra: En akkor kérnék egész esztendeiglen arra való
gondolkodást, és ugy adnék osztán feleletet néki. Es igy ezzel az
Király ötet el-hagyá, és nem-is kérdezé tovább.

Midőn már az Király el-butsuznék az Királynétol és az több
Fraucimerektől, el-mene viszont az ő Palotájában, és követé ötet
Fortunatus Leopoldussal, és mikoron az Király kamorájában bé-
mentenek vólna, monda az Király Fortunátusnak: Im az te kéván-
sagod-szerent mind az három leányokat láttad, és beszédeket-is
halgattad, és én többet tselekedtem hogy sem mint magad kéván-
tad, és imé láttad öket ott állani, s járni, sokáig vagy hoszszan be-
szélleni, no azért mostan immár gondold-el magadban, mellyik
tetszik leginkább néked? Felele Fortunatus: Kegyelmes Uram, én-
nékem mind az három tettzik, ugy annyira, hogy nem tudha|-tom 57
mellyiket kellene választanom azok közzűl, hanem én várok az te | H 2a
Királyi Felsęgedtől, de én magam-is edgy kitsiny ideig az én hű
szolgámmal Leopoldussal tanátskozom rola. Az Király monda:

Meg-engedtetett. Es ekképpen ketten menének edgy rejtek-helyben félfelé.[75])

Fortunatus monda Leopoldusnak: Im te-is látád azt az három leányokat, mint szinte én magam, és azt jol tudod hogy senki nem lehet olly okos maga dolgában, hogy még-is mástul tanátsot ne kérdene. En azért kérlek tégedet, hogy énnékem mostan tanátsod adgy, mint magadnak pedig ollyat? Leopoldus azon igen meg busula, hogy ôtet olly nagy kéréssel kérné; s monda: Uram, ez dologban nintsen én nékem módom hogy tanátsot adgyak, hanem tsak magadra hagyom.

Monda Fortunatus: Azt én mind jól tudom, hogy tsak én magamnak vészek felesęget, és nem másnak; de én ezt akarnám hogy te énnékem ez dolog-ban minden szibéli titkodat ki-nyilatkoztatnád. Az Leopoldus pedig ez dologhoz nem örömest szólla, mert azon fél vala, ha ô ollyat találna ditsirni; az ki ô néki nem tettzenék, netalám azáltal nála való bötsületit is el-vesztené, ki mind-az-által monda: Uram énnékem mind az három tettzik, az mint meg-szemléltem ôket, az ô tekintetek és személyek-szerént, ugy tettzik énnékem hogy ôk edgyek lehetnek, és az ô tekintetek-is semmi ollyast az ki hůsęg ellen való vólna nem mutat. Fortunatus monda: De ugyan inkáb mellyiket tanátslanád énnékem? Felele Leopoldus: En nem akarom elôszszôr el-választani; de végy krétát kezedben, és irj ott felôled az asztalnak szegeletire, és én-is erre az szegeletre fogok irnia. Az Fortunátusnak ez igen tettzék, és ekképpen mindenik ír vala az maga szegeletin választ. Es hogy már meg-irták vólna, mind az ketten az Cassandrát irták vala le. Ezen igen meg-örůle Fortunatus, hogy az Leopoldusnak-is az tettzenék az ki ô néki; de az Leopoldus kétszerte inkáb vigada
58 azon, hogy ô néki-is az találkozott szivébe lenni, melly az ô Urá-
| H 2b nak kedvébe vala. Es midôn már ketten ez dolgon meg|-edgyesedtenek[76]) vólna, viszontag mene Fortunatus az Királyhoz, és monda: Kegyelmes Uram, mint-hogy énnékem felsęged szabad választást engedett, kit én felsęgednek igyekezem meg-szolgálni. Ez immar azért az én kévánságom, hogy énnékem az Cassandrát adgyad. Monda az király, tellyék-bé az te kedved. Akkor mindgyart elkůlde az Királyneért, hogy hozzája jôvén az Cassandrát véle el-hozná.

Mikeppen Cassandra Fortunatussal öszve-adattaték.

Akkoron el-jöve az Királyné, és el hozá véle az Cassandrat, és külde menten az maga Káplánnyáért, és hagyá öket öszve-adni azonnal, kihez mind-azon által az Cassandranak nem vala kedve, hogy ugy attya és annya hire-nélkül férhez menne. Es midön ök már igy özve-adattattak vólna, azonban az töb aszszonyok és leányok-is el-jutának, és az meny-aszszonynak nénnyei-is, kik szerentsézik vala az meny-aszszonyt, de az ö két nénnyei sirnak vala. Fortunatus kérdé tölük, hogy amazok miért vólnának illy szomorúak? Azok pedig felelének néki, hogy ezek az meny-aszszonnak nénnyei vólnának, és ö azonnal mene hozzájok, és vigasztallya, vala öket mondván: Ne szomorkodgyatok, mert imhol ezentöl azti szomoruságtok örömre fog válni, ö pedig azonnal külde kintsért Tamagustában, mellyet Velenczéböl hozot vala, és ajándékokat osztogatván elöször az Királynak és Királynénak, az után az meny-aszszonynak és az ö nénnyeinek, és végezetre meg-ajándékozá az aszszonyokat és leányaszszonyokat-is, valakik vóltanak az Királyné fraucimerében, mellyet nagy köszönettel fogadának minnyájan. Es ezeknek utánna külde az Király az Nimian Grofért és Grofneért. Fortunatus ezt halván, ottan ö-is fel-készitvén Leopoldust, és ada néki ezer aranyakat, hogy azokat az Grofnénak oda jutván ölében töltse, és ö néki ezt mondván: Imé | az te leányodnak férje ezek- 59
kel tégedet meg-ajándékoz, ezt pedig tsak azért tselekvé, hogy job | H 3a
kedvel jöne az lakodalomban.

Akkor az Grofné igen fél-kedvü [77]) vala, hogy az Fortunatus az leg-kissebbik leányát vötte volna el, mert azt ö maga-is leg-inkáb szereti vala; de osztán hogy Leoboldus az ezer aranyakat az ölében töltötte vólna, el-hagyá az kedvetlenséget, és tsak hamar néki készüle az Groffal edgyütt nagy tisztességgel, és jól fel-ékesittetett udvari néppel, kotsikkal, és az mi az bötsülethez tartozando vólna. Es el-menének az Királyhoz, kiket mindnyájan nagy bötsülettel fogának. Akkor az Grof Nimian monda az Grofnénak: Mi itt már többször-is vóltunk, de illyen nagy bötsülettel soha nem ilettenek bennünket, vallyon tsak mostan lészené az Király ily kegyelmes hozzánk? Es midön már mindnyájan jelen vólnának, monda az Király Fortunatusnak: Imé én meg-készittetem az lakodalmat, és ugy akarom hogy itt légyen meg. Monda Fortunatus: Kegyelmes Uram, engedd inkáb énnekem Famagustában az én új-házam-

nál az lakodalmat meg-késziteni, mellyet még meg nẽ áldattattam, és semmi némű őrőm még abban nem tartatott. Az Király mǫnda: En tsak azért akarom vala tselekednie, hogy az Nimian Grofnak és tenéked-is hasznotokra lenne. Felele Fortunatus: En semmi kőltsęgemet nem szánom, sőt inkáb felette kérem az te Királyi felsęgedet, hogy maga személye szerint az Királynéval, és egész udvarod népével edgyűtt Famagustában jelen légy, ha szintén felsęgednek és azoknak-is kik te veled lésznek, érdemek-szerént való bőtsűlettel nem lehetnék-is mind-az-által az én tehetsęgemmel azon igyekezem, hogy nem fog senki szűkőlkődnie.

Mikeppen az Kiraly az Kiralyneval edgyűtt az szép Cassandrát Fortunatusnak haza vivén, nagy tisztesseggel nékik lakodalmakat-is végben-vivék.[78])

Es az Király midőn azokat hallotta volna, mellyeket Fortunátus szóllana, monda néki: Légyen az te akaratod, menny-el, és késztűly hozzá, és én-is az Királynéval utánnad megyek, és elviszem tenéked az meny-asszonyt, és az tőb vendéget-is velem. | | H 3b Fortunátus ezen igen őrűle, és kőszőné az Királynak, s monda: Ne maradgy tehát sokáig hon, mert harmad napig mindenek el-késztűlnek, és ő-is ekképpen sietsęggel mene Famagustában, és mindeneket el-készite. Akkor hogy el-jutna az Király az sok vendéggel, tisztessęgesen Fortunatustol fogadtaték. Es az lakodalom napján lőnek mindenek nagy pompáson és bőtsűletesen, mellyeket az Grofné szemlélvén, vigada rajta. Es más napon reggel Fortunátus jegy ruháért, (mert hirtelensęggel nem késztűlhetett vala hozzá) ada az ő mátkájának őt ezer aranyakat. Az Király monda; Sok tudom mit kellyen tselekedni; Imé az Ligorniai Grofnak most nagy szűksęge vagyon pénzre, kinek vagyon edgy Vára és Városa három mélfőldnyire innen, kit Lorganubénak neveznek, azokat meg-vegyűk ő tőle minden jószágostul és jobbágyostul minden hozzá tartozokkal egyetemben. Akkoron kűldének mindgyárást azért az Grofért, és meg-vővék tőle az Várat az Várossal edgyűtt, ugy mint hét ezer aranyokon. Es ekképpen ott az Király elől minden szabadságával edgyűtt Cassandrának vallá, illyen modon, hogy soha senki annak igazságát és szabadságát ő rajta ne keresné. Ezek midőn mind meg lettenek vólna, igen őrvendeze az Grofné, és az után az háládásra mene az Templomban. Es mikoron az Temblombéli szolgá-

lat már meg-lött vólna, mene az Király az Vő-legénnyel és az meny-aszszonnyal viszont az Palotában és azonnal ebédhez ülvén.

Mikeppen Fortunatus az Kiralynak és Kiralynénak akarattyokra három fő jokat ada ki, kiért az Urak s Vitézlő renden valók és Nemessek harmad napiglan bajt-vinának. | 61 | H 4a

Hogy akkor már vigan lakának, gondolkodék Fortunátus, ő hogy valami vigaságot szerzene, mellyen az Király és az Királyné időt töltvén vigadnának, és ada-ki három fő jókat. Az első jó vala pedig hat száz aranyakat érő, kiért az Uraknak, Vitézlőknek, és Nemesseknek kelett öklelni, ugy hogy az ki magát jobban és erős-sebben forgatná azé lenne ez jutalom. Másikat pedig tött vala fel négy száz arany érőnyit, ezért pedig kelltt ökleni tsak az Városbélieknek ugy mint harmad napiglan, és az leggyőzedelmesbik veszi vala-el ez szép jutalmat. Viszont harmadikat fel-tön két száz arany érőnyieket, és azért kellett öklelni mind az Urak, Nemessek és Városbéli lovagosoknak egész harmad napiglan, és akkor-is az ki leg-jobban viseli vala magát, ez drága szép nyereség azé lészen vala, nohg ki-ki azon igyekezik vala, hogy el-nyerhesse. Es ekkép-pen minden napon három orákig hogy ütköznének, annak-utánna osztán tánczolván ettenek és ittanak.

Illy szép vigaságos játék két egész hétig tartaték, akkor az Király-is már továb nem akara maradni, és mihelt el-indula, az többi-is minnyájan el-menének véle, noha Fortunátus még továb akarja vala hogy ott mulattak vólna, leg-kivált-képpen az ipát és napát, de ők sem akarának maradni, mert látták ez nagy költséget. Es midőn már az Király el menne, az Fortunátus-is jó meszsze el-kiséré, és igen köszöné néki hogy ötet meg nem utálta, hanem inkáb meg-bötsülte vólna, és az ő lakodalmában el-jöt vólna. Es igy nagy alázatossan el-butsuzék mind az Királytol Királynétol, az Grof Nimiantol s' Grofnétol és az egész néptöl, és kinek-kinek meg-köszönvén, hogy az ő tisztessęge napjára hozzája jöttek vólna, és igy viszont vissza-fordula az ő szép Cassandrajához.

Mikoron már az idegen nép mint el-oszlott vólna, meg-int újobban kezde más lakodalmat készíttetni, és hivatá-el az Városbélieket, kikkel felette igen vigada majd edgy egész hétig, az ki által ő magának az Városbélieknél nagy jó akaratot és barátságot

szerze. Es midőn már ez jó lakásnak-is vége szakadna, monda
62 Leopoldusnak: Jo barátom, ad értésemre mi légyen az te akara|-
| H 4b tod, im én tenéked ez háromban választani engedek, és valamellyiked kedvelled ezek kőzzűl, válaszd el magadnak, és megadattatik. Ha hazádba akarsz menni, imé négy szolgákat adok melléd, kik tégedet tisztessegesen hazádba kisęrnek, és akkoron tenéked annyit adok, hogy te mind éltig meg-éred véle. Avagy ha itt Famagústában akarsz maradni, én te néked edgy házat vészek, és adok hozzája annyit, hogy te midenkor három szolgákat és három szolgálókat tarthatz, kik tégedet szolgállyanak, hogy semmiben meg ne fogyatkozzál. Avagy akarszé itt én nálam maradni, és az mi tenéked szűksęges lészen, mindenek mint szintén én magamnak ugy meg-lésznek, azért ezek kőzzűl válaszd-el edgyiket. Leopoldus igen kőszőné ő néki ez bőtsűletes jó akaratot, mellyet ő eleibe adott vala, és monda: Ennékem már nem illő hazámban mennem, mert immár igen vén és erőtelen vagyok, és egyűld valaholott az útban nétalámtám meg-halnék; és ha szintén hazámban igye*ke*ném-is, jút eszemben az Hiberniai Ország, az holott igen rosz vándorlani, mert sem bor sem gyűmőlts nem szokot termeni ott, mellyen nékem által-kellene mennem, és igy én immár itt meg-szoktam, és nétalám tsak hamar-is meg-halok.

Hogy pedig én te nálad tellyessęggel kévánhatnám lakásomat, nem; mert én immár vén vagyok, és az vén emberek nem mindenkor kedvesek az iffiak előtt, noha tihozzátok affęléből nem gyanakodom; mind-az-által én ezt választanám magamnak, ha nem lenne ellened, hogy énnékem az te nálad való lakásomat engednéd, mig élnék ez világon, és az én életem hadd végeződnék itt el. Az Fortunatus pedig ezt megigéré néki, és miglen ő élt tanátsával élt, vőn pedig házat néki, és szolgákat és szolgálókat is fogada, annak felette száz aranyat ada minden hora néki. Az Leopoldus pedig igen őrűle, hogy tőbbé ő nékie nem kellene udvarlania, hanem tsak alá s' fel-járván ennék és innék, és minden nap az templomban menne, Es mikoron már Leopoldus illy jól élne mint edgy fél esztendeig, edgykor meg-betegedék nagy halálos be-
63 tegséggel, akkor mindenűve Doctorért és Orvosokért kűldő|zének,
| I 1a de edgyik-is nem használhata néki, és meg-hala az szegény Leopoldus, mellyen Fortunatus igen kesereg vala., kit szépen és tisztessęggesen el-temettete az maga templomában, mellyet maga éppittetett vala.

Mikeppen Fortunatusnak edgy fiú magzattya születtetvén, mellyet Ampedonak neveztete, annak-utánna ismét másik, az kit Andolosiának neveztete.

Hogy immár Fortunátus az ő szép Cassandra feleségével edgyűt nagy őrőmben jó időkig laknék, és mindenek elegek vólna, semmiben semmi fogyatkozások nem vólna, igen kőnyőrőg vala hogy magzatokkal meg-áldanék, mert azt gondollya vala, hogy az erszénnek mivolta és ereje el-fogyna, hogy ő néki maradéka nem maradna, de meg-sem mondotta-meg az ő Cassandrajának, hanem tsak azt adta értésére, hogy ő őrőmest fiakat kévánna. Es hogy már az ő áhitatos imádságok és kőnyőrgések meg-halgattatott vólna, meg terhesűle az aszszonyi-állat, kin Fortunátus igen őrűle, és osztán szűle edgy fiú magzatot, kit Ampedonak kereszteltének. Annak-utánna viszont ismét tsak rővid időn meg-terhesűle az Cassandra, és hozza más fiat, mellyet nagy őrőmmel meg-keresztelvén, nevezének Andolosiának, s igy Fortunátusnak két szép fia lévén, kiket ő az ő szerelmes Cassandrajával edgyűt nagy szeretettel fel-tartának. Mind-az-által Andolosia sokkal furtsább vala hogy sem mint Ampedo, mint annak utánna meg-tettzet, noha Fortunátus őrőmest látta vólna, hogy ha Cassandrától még tőb fiai és leányi lehettek vólna, de nem szűlhete tőbbet, mellyen Cassandra-is bánkodott, mert ő-is őrőmest látta vólna, hogy ha Isten leányakkal-is áldotta vólna meg őket. | 64 | I 1b

Mikeppen Fortunatus Cassandrától botsánatot kérne, hogy az Pogányok kőzzé akara menni.[79])

Es midőn már Fortunátus Cassandraval edgyűtt tizen-két esztendeig laknanak, tőb magzatokat már nem reméll vala, akkor kezde boszszúsággal gerjedzeni, és Fámágustában-is az lakást meg-unta vala, noha ő néki mindenben elég nagy gyönyőrűsége vala, de még-is az Pogánságot, Pap János Országát,[80]) és az Indiát akará meg-járni, monda az Cassandranak: Ennékem te tőled edgy kérésem vagyon, hogy te énnékem még edgyszer megengedgyed széllyel mennem. Monda Cassandra: Hová lehet az te igyekezeted? Ki felele: Az ő igyekezeti széllyel vólna, mivel hogy már az előtt ez világnak felét láttam, akarnám az másik részét-is által-járni, ha szintén az én életem-is oda vész-is. Az Cassandra ezt

halván igen meg-ijede, és kezdé ötet kérni, hogy el-halasztaná ez igyekezetit és szándékát, kit együld meg-bánna, mert az holott ez elött forgot, mindaz keresztyének vóltak, és iffiú s' erös állapotban lévén, sokat tűrhetet, mellyet most nem tselekedhetel, és sok beszélgetési után meg-öleli ötet, és monda: O édes szerelmes Fortunátusom, én édes hüsęges társom, az mellyben én minden hüsęgemet és reménsęgemet helyheztettẽ vala, kérlek tégedet ne hadgy-el engemet te szegény árvádat, és édes gyermekidet, de vesd ki ez igyekezetedet szivedböl, és maradgy hon, avagy nemde haragitottalaké meg valaha valami olly dologban, és tselekedtemé ollyat az mi néked nem tettzet volna? ad értésemre, és ennek utánna soha többé az nem lészen, igy kesereg és siránkozik vala. Fortunátus monda: En édes társom, ne keseregj illy igen, hiszen ez tsak rövid idök alatt lészen, és viszontag nagy örömmel viszsza fogok jüni, és fogadom, hogy annak utánna soha többe te töled el nem megyek, hanem miglen életünk lészen, veled maradok. Az Cassandra
65 fefele: Tsak bizonyossan tudnám viszsza-fordulásodat, az te | viss-
| 12a sza-jövésędet örömesben Aárhatnám; Es tsak ne kivánkoznál
ollyan hitetlen nemzetsęg közzé, olly igen nem neheztelnék. Monda Fortunátus: Ez utat senki már tölem el-nem fordithattya, egyedül tsak az Isten és az halál, de ha szintén én innét el-mégyek-is, tehát én tenéked annyi pénzt hagyok, hogy-ha én meg nem jöhetnék-is, te és az mi gyermekink valamig élni fogtok, mindenkoron meg-éritek véle.

Az Cassandra látván és eszében vévén, hogy semmi kérés rajta nem fogna, monda néki: O én édes társom, ha immár külömben nem lehet, tehát mentöl hamarébb lehet jöj haza, és azt az hüsęget és szeretetet, mellyet mi ez ideiglen edgy más között tartottunk, az te szivedböl soha ki ne vessed, és mi éretted mind éjel és nappal fogunk imádkozni, hogy tenéked jó egéssęged, békessęges útad légyen. Monda Fortunátus: Am légyen ugy ha az Urnak jó akarattya, és bizom-is hooy én viszontag hamar haza jövök.

Mikeppen Fortunatvs Czypria Országából viszontag el-menvén, hogy még-is töb Országokat és Királyságokat látogatna-meg, és leg-elsöben érkezék Alexandriában.

Akkor meg-áldván Fortunátus felesęgét és gyermekit, és elhajozék onnan az maga gályájával, mellyet éppittetett vala az

Alexandriaiakkal. Hogy immáron Fortunátus késerővel egész az réh-partig[81]) mene, ottan ki-szállának az Gállyábol, de az pogányok meg-akarák tudni, hogy ez Gályának Ura kitsoda lehetne? Akkor meg-mondák nékik; hogy Fortunátusnak neveznék őtet, az ki Czypria Országbol az Famagusta Városbol való vólna. Az Fortunatus ott menten az Királyhoz menni akara, hogy néki ajándékokat vinne, mert minden kereskedő emberek szoktanak vala az Soldánnak ajándékokat vinni, az mellyek elsőben Alexandriában mennek vala. Midőn már Fortunátus az Király palotájában érkez|- 66
nék, azonnal meg-nyittata edgy igen szép Pohár-széket, és fel- | I 2b
raka belé igen nagy drága jószágokat, mellyek drágalátosok és szépek valának nézésre; Kűlde azonnal az Soldánért, az Soldán pedig látván az drágalátos jókat, igen tsudálkozék, és vélé azért hozta vólna oda azokat, hogy meg-venné tőle, és meg-kérdezteté, hogy mi áru vólna. Fortunátus viszontag meg-kérdeté az Soldánt, hogy ha tettzeneké azok ő nékie? Az ki monda: Igen-is. Ezt midőn hallaná Fortunátus, igen őrvendeze rajta, és kéreté az Soldánt, hogy őtet meg ne utalná, hanem inkáb tőle ajándékon kedvesen el-fogná. Ezt halván az Király el-tsudálkozék rajta, hogy tsak egy kereskedő lévén, még-is néki illyen nagy ajándékot adna, és bőtsűllé azokat ezer aranyakra, és rola igy gondolkodik vala, hogy ez igen sok vólna, és vallyon nem kelleneé viszsza-forditanié. Akkor parantsola nékie adatni száz Sák borsot, az mellyek majd annyi érők voltanak mint amaz jók, az kiket ő néki ajándékozot vala. Ezt az Velentzeiek, és egyéb Városbéli kereskedők hogy meghallák, kik akkor tájban ott valának Alexandriában, igen boszszankodának hogy az Király Fortunátusnak ollyan nagy ajándékott adott vólna, mely annak-előtte soha nem lévén, noha ők minden esztendőnként edgyszer avagy kétszer-is nagy ajándékokat adnának, gyakorta pedig az Országban lévén, nagy hasznot hajtanának, és soha semmit is nem adna nékiek, melly dolgon igen busulnak vala, és őszve tanátskozván mennének Admiraldushoz az Fő Kapitánhoz, és adának nagy ajándékokat néki, hogy ő az Fortunátusnak mindenkor ellene lenne. Ezeket Fortunátus hogy eszében vévé, ő még annál-is többet ajándékoza néki. Az Admiraldusnak ez jó játéknak tettzik vala, mert ő mind az két pártrol elvette az pénzt, de az Fortunatusnak leg több jókat akart, mert ő inkáb ezt kedvelli vala. No hogy már Fortunátus Alexandriában edgynehány napig vólna, és magát jó módgyával viselvén, az Ki-

rály őtet az idő kőzben vendégségben hivatá, és egynehánt-is kik
ő véle valának, és kedvesen tartá őket, emezek pedig annál-is
inkáb boszszankodnak vala; Hasonlo-képpen Admiraldus-is el-
67 hi|vatá, akkor meg leginkáb boszszonkodnak vala, mert láták hogy
| 13a az ő ajándekozások mind tsak hejában vólna. Es mikoron már az
idő el-jőtt volna, hogy az Gállyáknak meg-int el-kellene onnan
menniek, mert ollyan szokás vala, hogy nem maradhatott hat hét-
nél senki továb, vagy vettenek valamit avagy nem; Fortunátus-is
ezt jol tudta, és ahoz tartván ő-is magát. Ott az Fortunatus maga
helyett más Patronust szerzé, és meg hagyá néki hogy az Gályával
az tőb kereskedőkkel edgyűt mennyen Catheloniához, Portugaliá-
ban, Hispániában, Angliában, Flandriában, és ottan árullyanak
és vásarollyanak, és ekképpen járjanak edgyik Országbol az má-
sikban és az nyereseget szaporitsák. Ezt-is hagyá az Patronusnak,
hogy ő két esztendő mulva mind Gályástul ismét Alexandriában
légyen, és azt semmi-képpen el ne mulassa, mert ő fog addég
idegen országokat járni, akkor tájban viszont Alexandriában
akarna lenni. De ha akkor őtet ott nem lelnék, számot se tartsa-
nak reá, hogy ő még élne, hanem az Gályát minden joszágos-
tol az ő felesęgének Cassandranak és az ő fiainak Fámágustá-
ban vigye.

Mikeppen Fortunatus Indiát és egyeb sok Országokat által-járván, végzetre meg-viszsza tére Alexandriában.

Az Fortunatus midőn már maga maradt vólna, ottan nagy baratságot vetvén Admiraldussal, kéré azon, hogy szerezne az Soldantul ő néki az Országon való által kisęrőt, és uti levelet is, mert ő meg-akarná látogatni az Persiai Császárnak és Chaldeai nagy Chamnak országokat, és Pap Jánosęt is, s' tőb más országokat, mellyek azok kőrűl vadnak.

Ezeket Admiraldus mind meg-szerzé, kiket ő kévána az Soldan Királytul, mellyen Fortunátus igen őrűl vala. Es igy el-menvén, leg-elsőben juta az Persiai Császárnak udvarában, mellyet meg-is jára. Annak-utánna az nagy Chamnak országában. Ez után
68 | 13b osztán az nagy pusztaságon által | Indiában az Pap János orszá-
gában, kinek szép szigeti és mezei valának, és 72. Királlya, és
azoknak mindeniknek kűlőn kűlőn nagy roppant tartományi és
városi valának. Az Pap Jánosnak pedig Fortunátus igen szép kin-

tseket, mellyek abban az országban ritkák valának; ajándékoza, az Kamornyiknak-is, és azon kéré, hogy ő nékie edgy kisírő embert és levelet adgyanak, hogy ő Calecut országban és más egyéb helyekre-is el-mehessen, az holott bors teremne. Ott-is vala edgy igen hatalmas Király, de az felettéb való hésęgnek miatta mind férfiú és aszszonyi-állat ez országban mezitelen járnak vala. Mind ezeket Fortunátus meg-látván, és továb sem mehetet immár. Akkor meg-emlékezék az édes házas-társarul, Cassandrarul, és az ő két fiairol, mindgyárt sziből kezde kivánkozni viszont hazájában, és igy ismét vissza-fordulván hazája felé, és mene sok országokat által, és juta az Lamecha városban, az holott ő vőn edgy tevét, és ugy mene által osztán az pusztákon Jerusalemben, az Sz. Város látogatni. No immár az hagyott időnek tsak két holnapja vala, hogy néki kelletnék az maga Gályájánál lenni, annak-okáért igen siet vala Alexandria felé, és az Soldánnak-is meg-kőszőnni az ő Commendalo leveleit. Es ő akképpen Admiraldushoz érkezvén, ki ő néki igen őrűle, és fogadá őtet nagy tisztessęggel.

Es midőn immár Fortunátus Alexandriában edgy egész hétig laknék, voltanak nála sok néminémű tsudalatos állatok, azonban az Gálya-is oda el-érkezék. Azok pedig nagy nyeresęggel járván, el-annyira hogy az Gálya teli lévén mindennémű drágalátos marhákkal, és három-szerte [82]) is tőb vala, hegy sem mint mikor Fortunatus el-kűldőtte vala. Azon ő igen megőrűle, és kivált-képpen hogy minden ő népét jó egéssęgben láthatá, az kik ő néki az ő édes házas-társatul Cassandratul levelet-is haztanak vala, kin igen őrvendeze.

Akkor monda Fortunatus az ő népe kőzzűl edgyiknek, hogy
hamar bánnyanak az kereskedéssel, és oltsobban adgyák az tőbbi-
nél, mert valaki oltson ád, Miklos [83]) segit annak el-adni; Es igy | 69
három hétig mindeneket el-végzének az ő Urok parantsolattya- | I 4a
szerént. Ezt meg-értvén az Soldan, hogy az Fortunatus el-akarna menni, nem akará addig el-botsátanj, hanem hogy ő nála edgy vatsorán lenne az nap, előtte való nap tsak, hogy másod nap reggel el-akarna menni. Akkor meg-hagyá Fortunátus az tselédnek, hogy minden az Gályában menvén, és az partot bellyeb evezzenek az vizben, mert mihelt vatsorát észik, mindgyárást hozzájok jő. Azonban oda juta Admiraldus. és el-vivé magával Fortunatust az Király Palotájában. Es midőn oda érkeztenek vólna, akkor az Király igen kedvesen fogadá az Fortunatust, és kérdezé az Király, mikép-

pen járt s' költ az idegen országokban, ki mindeneket meg-beszélle néki, és köszöné néki az Commendalo leveleket, mellyeket ő néki adott vala.[84]) Azon-közben mig edgy mással beszélgetnének, az vatsora-is fő modon el-készitteték.

Mikeppen Fortunatus az Soldan Királytol vendégsegben hivattatván, ki ott nagy bötsülettel tartaték, és mikeppen ő az Soldánnak minden ott udvarlo szolgait meg-ajándékozá. Annak-utánna az Soldán nékie minden dragalátos kintseit meg-mutogatá, kik között az ő kedve tölt Süvegetskéje vala, mellyet Fortunátus osztán elvün magával.

Hogy immár vatsoráltanak vólna, meg-akará Fortunátus az Soldán udvara népét ajándékozni, kit az Soldán néki meg-engede. Akkor meg-nyitá az ő erszényét az asztal alatt, ugy hogy azt senki ne látná, és hogy annak az erszénynek mivoltát na tudhatnák. Midőn már rendel mindeneknek adott vólna, az Soldán azon igen tsudálkozék, hogy ő ennyi aranyakat magával hordozhatott, és ő azt igen nagy bötsületnek tartá, mellyet ő nála tselekedék, kinek monda: Te tiszteletes férfiú vagy, azért illik hogy te néked-is én
70 bötsületet adgyak, jöj-el azért én velem, és tenéked | meg-mutoga-
| 14b tom az mim nékem vagyon. Bé-vivé azért őket edgy toronyban, ki erős boltozatu vala, mellyben vala sok drágalátos kints nagy rakásokkal, és ezüst és arany, nagy rakásokra mint az gabonát szokták tölteni- Annak-utánna vivé meg más boltban, az meg-tele vala rakva aranyas marhákkal, és ugyan abban állanak vala nagy ládák, mellyek mint teli voltanak aranyokkal. Ez után meg harmadik boltban vive őtet, mellyben vala nagy öreg szekrények, mellyek mind teli lévén sok drága kintsekkel, és sok féle egyéb ékesseggel, és kivált-képpen vala ott két aranyos gyertya-tartó, mellyeken állott két nagy égő Carbunculus-kő, kin Fortunatus igen tsudálkozék, és felette igen ditsiri vala az Király kintseit, kit midőn hallana, monda néki: Ennékem még több vagyon az én ágyas-házamban, kit inkáb szeretek mind ezeknél az kiket láttál. Monda Fortunatus: Mitsoda lehet az, hogy olly drágalátos.[85]) Monda az Király, hogy meg-mutatná néki; és bévivé őtet az ő ágyas-házában, melly gyönyörüseges vala, és ablaki mind az tenger felé valának, az Soldan ott edgy Szekrényt meg nyita, és elő-hoza abbol egy semmire kellő kopasz Süvegetskét s' monda Fortunatusnak: Ezt az Süvegetskét inkáb szeretem én minden kintseimnél, mellyeket lát-

tál, ez okért, mert ha kintseim nem vólnának-is, tudnék ezzel szerezni, de illyetén Sűvegetskét sohonnan nem. Monda Fortunatus: Kegyelmes Uram, ha ellened nem vólna, őrömest akarnám tudni, mitsoda haszna lehet ez Sűvegetskének, hogy illyen sokra bőtsűllőd? Az Király felele: Meg-mondhatom. Ennek illyen mivólta vagyon, hogy ha őtet fel-tészem, ha más-is, az holott kiván lenni, azonnal ott lészen, mellyben tőb győnyőrkődésim vannak, mint az én kintseimben. Mert mikoron szolgaimat vadászni kűldőm, és nem győzőm őket haza várni, ha nálok akarok lenni, tsak ez Sűvegetskét tészem-fel, azonnal ott kőzőttők vagyok. Valaholott pedig az Erdőben valami oly tsuda fene vad vagyon, és akarok annál lenni, azonnal ott vagyok, és azt az vadászoknak kezekben hajtom. Ha pedig valakivel ellenkezem, ha akarom azonnal taborokban vagyok, és viszont ha aka|rom Palotámban, az hová engemet az én 71 K 1a
kintseim el nem vihetnének. Monda Fortunátus. Elé-meg az az mester az ki ezt tsinálta? Monda az Király, hogy ő sem tudná. Gondolá Fortunatus; Vajha kaphatnék én-is illyen Sűvegetskét, bezzeg igen illenék az én erszényemhez. Monda az Királynak: Azt tartom, es sűvegnek illyen nagy ereje vagyon, hogy ő igen nehéz lehet, és az embert felette meg-nyomja ki őtet fel-tészi. Felele az Király: Ez-is nem nehezebb más Sűvegnél; akkor hagyá kalapját le-tenni, és fejében tévé ez Sűvegetskét néki, s' monda ,Igazé hogy nem nehezebb más Sűvegnél? Felele Fortunatus: Ugy tettzik, nem véltem soha illy kűnnyű légyen, de te igen esztelen vagy hogy fejembe tőtted. Azonban kévána az Gályában lenni, mellyben azonnal lőn, és hagyá mindgyárást az Vitorlákat meg-ereszteni, szinte pedig akkor jó utánnok-való szél fú vala kik nagy hirtelensęggel onnan el-menének. Az Király midőn látná, hogy Fortunatus az ő leg-kedvesb jószágát el-vitte vólna, álván az ablakban, és nézván hogy az Gálya el-menne, nem túd vala mit tenni. Akkor parantsolá ő utánna mennének, hogy meg-fogván visszi-hoznáják, mert ő az életét el-akarná fogyatni, az ki őtet rutul meg-fosztotta. Es sietvén utánna, de miglen ők el-készűltek vala, addig az Gálya ugy el-mene, hogy senki azt nem láthattya vala.

Es midőn már edgynehány napokig utánnok mennének, nagy félelmek juta, mert az Catolinia, tengeri tolvajok reájok űtének, kik nem szintén fegyveresek valának, hanem viszsza-térének, és meg-mondák az Soldannak, hogy az Gályát el nem érthették vólna, kin igen busula.

Mikor az Velenczeiek egyéb Országbéliekkel megtudák, hogy az Fortunatus az Soldan leg-kedvesebb jószágát el-vitte vólna, őrűlnek vala rajta, és mondának egymás kőzt: Mivel hogy az Király és Admiraldus őtet nagy bőtsű'etben tartották, nemde ő nékiek nem igazán fizeteé-meg? Mi immár bátorságosok lehetűnk, mert ő már tőbbé ide nem jő, és nékűnk olly nagy károkat nem
72 tészen az vásárlásban. | [86])
| K 1b Az Soldan még-is őrőmest akarna ez jószághoz jutni, de mi módon nem tudhattya vala, és gondollya vala, ha szintén Admiraldust vagy edgyet az Fejedelmek kőzzűl el-kűldők is, még az utban egyűld az keresztyének el-fogják veszteni, hanem kére egy keresztyén Capitánt, hogy ez dolgot fel-vállalná, és szolgálván néki ez dologban, kit meg-beszélvén, az ki igéré magát szolgálatra az hová akarná mindenűvé. Mindgyárt készittete-el edgy hajot, és keresztyén hajos legényeket abban, kiknek parantsolá hogy Famagustában Fortunátushoz mennének, és mondanák-meg nékie, hogy az ő Sűvegetskéjét vissza-kűldenéje, kiért néki jővendőben edgy gálya Fű-szerszámot kűldene; de ha nem akarná meg-adni panaszollyanak menten a Czypriai Királynak, ki viszsza fogja adatni. Az Capitány Velenczei ember vala, ki Marcholandusnak hivattatott, kinek igére nagy joszágot, hogy ha viszont néki meghozná, mert igen bánnya vala azt az Sűveget, ki miatt semmi nyugodalma nem lehetet, és ki miatt sokan-is keseregtek, az kik pedig az előtt őtet ditsirik vala, hogy pénzt osztana nékiek, de hogy az Királyt megháboritaná, kiáltyák vala mindennél látrabnak az egész főldőn.

Mikeppen az Soldan kővetet kűldőtt vólna Fortunátushoz az ő Sűvegetskéjért, de semmi haszonnal kelleték meg-térni viszsza.

Ekképpen Marcholandus el-mene az Czypria Országban lévő Famagustában, de az Fortunátus már az előts tized nappal othon vala. Eszetekben vehetitek, hogy miképpen hon Fortunátus fogadtaték az ő kedves házas-társátul Cassandratol és (ma)ga-is mint őrűlhetet hogy meg viszontag haza jutot vólna, de még az egész Város is őrűlt az ő meg-jővetelin. No hogy már Marcholandus az Városban jutot volna, az Fortunátus azonnal meg tudá, hogy az
73 Alexandriai Királynak kővete Famagustában érkezett vól|na, melly-
| K 2a nek azonnal igen jó szállást rendele, és belé szállitá, és az mi kévántatot, mindeneket Fortunatus meg-szerzett nékiek. Mikoron

már Marcholandus Famagustában majd harmad napig mulatot vólna, mene Fortunátushoz, és monda: Az Babyloniai Soldán Király, a ki nagy Alkirnek Ura és Alexándriának-is, tenéked kőszőnetit ajánlya; ki izene én általam Marcholandus által, hogy az ő jószágat én általam vissza-szolgáltassad. Az Fortunatus felele: Tsudálkozom én azon, hogy az Soldán olly oktalan vala, mert midőn ő énnékem megbeszéllené, hogy mitsoda ereje volna annak az Sűvegetskének, még ő maga az én fejembe tévé, noha én nagy veszedelemre jutottam vólna, ha az én Gályámban nem mehettem vólna, mert az én életem menten oda veszet vólna, és én drágalátosb kintseket mint Soldánnak Királysága tenne, vesztettem vólna-el, ennek-okáért soha tőlem miglen élek ki nem adom. Ez beszédeket hogy az Marcholandus hallaná, gondolá hogy ő az Fortus beszédét joval el-forditaná, és monda: Fortunatus, fogadd meg ez tanátsomat, minek tartanád meg ez jószágot és én tenéked ezért annyit szerzek, hogy sokkal jobb és hasznosb lészen, mint ez rosz kopasz Sűvegetske, és ha én nékem szinte edgy sákkal vólna, és mindeniknek olyan ereje vólna is mint ez Sűvegnek, az ki tenálad vagyon, én azokat tsak harmad részéjért-is, az mennyit szerzeni érette akarok tenéked, oda adnám. Annak-okáért légy azon, hogy én te tőled jó kővet lehessek, én azt fogadom tenéked, hogy az Soldan király az te gályádat mindenféle jó-fűszerszámokkal megrakattya, ugy-mint Borsal, Győmbérrel, Szőkfűvel, Szeretsen-dióval, &c. az ki fog száz aranyakat érni, és addig az Sűvegetskét ki se adgyad bátor az te kezedből, miglen mindenek meg nem lésznek. Ha pedig ugy akarod, magam az te Gályáddal Alexandriába evezek, és teli rakva viszont ide hozom, s kezedben adom, és ugy adgyad osztán az én Kegyelmes Uramnak az Soldánnak az ő jószágát meg.

Erre Fortunátus tsak rőviden meg-felelé: Soha ugy-mód senki meg se emlitse énnékem ezt, mert én ez Sűvegetskét az én hatalmombol ki nem adom. | 74

Azon kivűl-is énnékem vannak még más jószágim is, kiket | K 2b meg-tartok valamig élek. Ez beszédre Marcholandus azonnal mene az Királyhoz, és panaszt tőn Fortunátusra, és kéré azon őtet, hogy az Soldan Jószágát viszsza-adatná, az kit ő tőle embertelenűl elidegenitett, mert ha az nem lészen, félő hogy ebből nagy viszszálkodás ne származzék. Az Király felele Marcholandusnak: Ennékem-is vannak Fejedelmek és fő nagy Urak az én birodalmam alatt, ha én azoknak parantsolok azt mivelik az mit akarok, és ha

Soldán Királynak Fortunátusra valami panaszsza vagyon, törvény s' igazság. Akkor gondolá Marcholandus: Itt az Pogányok nem felettébb sokat fognak nyerni. és azonnal az Gályát el-készitteté, s' el-akara onnan menten menni.

Az Fortunátus pedig ötet vendégségben hivá, kit fő módon meg-is vendégle, és sok kintsel meg-ajándékozá, azokat-is pedig kik ő véle valának, az után mondá: Mond-meg az Soldannak, ő is énnékem bizonyára nehezen küldené viszsza, ha az előtt ugy enyim lött vólna mint övé, és még mások-is tudom nem tanátslanák néki, hogy viszsza-küldgye. Igy azért énnékem-is nem adatot oly tanáts, hogy néki ismét viszsza-küldgyem.

Akkor az Marcholandus köszöné az Fortunátusnak jó tanátsát és ajándékát, és monda; hogy ő az Soldánnak mindeneket éppen megbeszéllene, és ekképpen minden jó végezés nélkül elmene onnan.

[87]) Midőn már ez dolog meg-lenne, akkoron kezdé magát Uri módon viselni, és fiait-is tisztessęgesen tartani, s' szolgákat nékiek fogadni, és tanittatni őket az vitézi játétékokra, az kissebbik igen serény, és vitézi ember módon viseli vala magát, ki miatt Fortunatus sok kintseket ki adott, mellyekért Famagustában kopiát törtenek, hogy mindenkoron az kissebbik fia győzedelmes vólt, és hirét nevét jól meg-tartotta, minden ember mondotta: Andolosia az egész Országnak nagy bötsületet tészen, kin Fortunátusnak nagy öröme vala. Elének pedig sokáig nagy örömben, bajnokkal
75 | K 3a és több egyéb magok gyönyörködtetésęvel. Midőn már igy sok | esztendőkig edgyütt laknának, edgyszer megbetegedék az szép Cassandra halálos betegsęggel, melyben meg-kelleték halni, nem használa semmi orvosság néki. Az Fortunátus-is osztán nagy bánattyának miatta száraz betegsęgben esęk, és igen el-szárada minden testében, midőn immár ez nagy betegséget rajta látná, külde minden-felé ki Orvosokért, hogy ötet meg-gyogyitnák, sok pénzt adván nékiek, de igen lassan biztaták ötet, látván az nyavalyát, noha mind-az-által igyekeznek vala életét meg-tartani az sok pénzért. Az Fortunátus pedig semmi jobbulást nem érezvén, eszében vövé hogy az halál uralkodnék körülötte.

Mikeppen holt-meg Fortunatvs, és halála előtt eleiben hivatván aző két fiait és meg-mondgya nékiék az Erszénnek és az Süvegetskének mivoltokat és erejeket.

Es midőn már halálos ágyában fekünnék, el-külde az ő két fiaiért, Ampedoért és Andolosiaért, és monda osztán nékiek: Lassatok édes fiaim, mint az ti anyátok, ki titeket szépen fel-tartott, már meg-hólt, im immár az én időm-is el-jött, hogy innet el kell válnom, igy azért mondom néktek miképpen ti magatokat visellyétek az én hóltom után, hogy bötsületekteknél s' mind pedig jószágtoknál meg-maradhassatok, az mint én-is mind eddiglen meg-maradtam; s' monda, hogy ő néki főképpen két jószága vagyon, edgy erszény, és mitsoda haszna vagyon s' nem-is tovább, hanem tsak addig miglen ők élnek, mitsoda haszna az Süvegetskének-is, kiért sok jó marhákat az Soldán nékie adott vólna, és hagyá nékiek, hogy ez két joszágot el ne oszszák, ne-is mondgyák soha senkinek, mert én-is ez erszényt 60. esztendeig birtam, de nem mondottam-meg senkinek-is, tsak ti néktek mostan, édes fiaim; és még edgy dolgot parantsolok néktek, hogy ti edgy tisztelete szűznek kedvére, az mellytől én ezzel az szerentsés erszénnyel meg|-ajándékoztattam, ti is minden esztendőben bóldog aszszony 76 | K 3b
havának első napján tisztességet tegyetek, és ugyan az napon se feleségetekkel, se pedig más aszszonyokkal ne fertőzzetek, hanem inkáb egy szegény leánzót, az mellyet az ő szüléi szegénységeknek miatta-el nem házasithatnának, annak négy száz arannyal segitséggel legyetek, az Országban járókkal, mert én is ezt tselekedtem miulta ezt tartottam. Igy az ő életének véget vete, kit az ő két fiai tisztességesen el-temetének abban az Templomban, melyet Fortunatus maga éppitetett vala.

Es hogy már az attyok meg-hólt vólna, gyászolák ötet esztendeig. Midőn Andolosia egész esztendeig igy veszteglene, s' nem ment se kopiát törni, sem semmi udvariságot nem üzött, tsak az könyveken töltötte idejét. és talála azokban, miképpen az ő attya sok országokat és pogány tartományokat által járt, ki néki igen tettzék, és ő is azonnal szándékozék vándorlani, s monda az báttyának, Ampedonak: En édes bátyám, mi mint kezgyünk élni? Jer vándorollyunk-el, és keressünk bötsületet magunknak, mint az mi atyánk-is tselekedett. nem olvastad-é mennyi sok országokat által járt? Felele Ampedo az ő öttsének, és monda: Az ki vándorlani

akar ám vándorollyon, énnékem nintsen semmi kedvem hozzá, egyűld olly helyre találnék menni, hogy nem ily jó dolgom volna, mint mostan itt. En azért Famagustában maradok, és az én életemet-is ebben az szép palotában hagyom. De Andolosia felele; Hogy ha te illyen szándékban vagy, osztozzunk-meg tehát az két jószággal. Felele Ampedo: Akarodé inkáb az atyánk parancsolattyát meg-szegni? Nemde nem tudodé, hogy ő parancsolattya, mi ez két jókat edgymástul el ne szakaszszuk? Monda Andolosia: Mit gondolok én azokkal az beszédekkel, ő meg-hólt, de én még élek, és meg-akarok osztozni. Felele Ampedo: Vedd-el hát az Sűvegetskét, és menny-el az hová akarod. Monda Andolosia: Vedd-el te magad, és maradgy itt véle. Igy sokáig ketten ez dolgon ők meg nem alkhatnak vala, mert mindenik maganak akarná tartani az er-
77 | K 4a szényt. Andolosia ismét monda: Edes bátyám, | jól tudom mit kellessék tselekednűnk ez dologban, ne hijunk mi senkit az atyánk tanátsa-szerént az mi osztozásunkra, hanem abból az erszényből inkáb töltsűnk-meg vagy két szekrényt tele aranyokkal, azokat te itt meg-tartsad, mellyeket te soha az te életednek rendiben el-nem költesz, és tartsd-meg az Sűvegetskét-is nálad, hogy néha mulatásid legyen véle, és engedd nékem az erszényt, mert én elvándorlok, s' hirt nevet keresek, és egész hat esztendeig oda maradok, ugy osztán meg-int viszsza-jövök, akkor én-is tenéked viszontag hat esztendeig engedem, és igy fogjuk mi ketten őtet közöttűn tartani, és hasznát venni. Az Ampedo pedig igen jámbor ember vala, és engede néki az szerint, valamint az ő öttse el-rendelé közöttök.

Mikeppen Andolosia az ő erszényével el-mene nagy keszűlettel az Francziai Királynak Udvarában.

Hogy már Andolosiának az erszény jutot vólna, azon ő igen örvendeze, és azontul el-készűle jó szólgákkal és lovakkal, butsut vévén az ő báttyától, és el-hajozék Famagustából negyven jól felfegyverkezett magával, egész Aquamor[89]) partig, ott ki szálla az mezőbe, és osztán mene az Franciai Király udvarában, holott ismeretsęget vete az nagy Urakkal, Grófokkal, és Nemessekkel, kik közzűl néki sokan hasznát-is vövék, az kiért meg-bötsűltetett. Az Király elött-is szolgál vala, mint ha tellyessęggel szolgálná őtet. Azonban történék, hogy kelletnék kopiát törni és ugrándozni, ki mind ezekben mestersęgesebb vala, és az kopia törés után az szo-

kás-szerint, az Nemes aszszonyokhoz hivattaték, kérdezék pedig az asszonyok, hogy kitsoda lehetne ez? Meg mondák azért, hogy Andolosiának hivattatik, Czypria Országából Nemes nemből való vólna. Az ki igen kedves vala az aszszonyok előtt. Az Király-is pedig vendégsęgben hivatá őtet, és | kedvesen tartaték mind az Nemessekkel edgyűtt. Hasonlo-képpen ő-is jó vatsorát készittetvén, el-hivatá az Urakat és fő aszszonyokat vendégsęgben, és akkor elhivék hogy ő Nemes nemből való vólna. Hogy ők immár igy vigan laknának, vala ott edgy Nemes az Király udvarából, annak igen szép feleségе vala, és az az ember Andolosiának az ütközőtben társa vala, és majd edgy arányuak-is valának, annak feleségét Andolosia igen kedvelli vala, gyakorta forgolodik vala kőrűlőtte, és igére néki ezer aranyakat, ha edgy éjel véle kedvét tőlthetné. Az aszszony gondolá, hogy hamar szolgálhatna ezer aranyakat; de mind-az-által tisztes aszszonyi-állat lévén, nem akara ura hirenélkűl tselekedni, hanem meg jelenté néki. Az ura monda: Az ezer Corona arany jó vólna, el-is tudnánk utánna élni, de nem jó az meg-tselekedésre; Igen gazdag lehet, hanem inkább azt tseleked-gyűk, hogy nám az szomszédbéli menyetske szép és adakozo-is, az meg-tselekszi az pénzért, és az ő testét nem kémélli, nem mondottadé hogy te néked urad vagyõ, és nem mered életedért megprobálni? Az aszszony mindgyárt futa az szomszéd aszszonyhoz, és meg-jelenté néki az dolgot, ha ugy-mond, edgy éjel az en házamnál amaz vitézzel hálnál véle én érettem, mintha én vólnék, tehát száz aranyakat adnék néked érette, mert az ezer Corona aranyakat fog nékem adni, hogy én véle hállyak. Az menyetske monda: En nem gondolok véle, illyen rmberrel ingyen-is véle mernék hálni, tsak hogy azon félek, hogy ha én ezt megtselekszem, te énnékem osztán az száz Corona aranyakat meg nem adod, hanem tsak edgyel vagy kettővel el-botsátasz, mint afféle menyetskét. Monda az aszszony: En tenéked azokat mind megadom minekelőtte meg-szolgálnál rola. És igy azután monda az menyetske; hogy ez dologban már reája bizhatik. Az aszszony haza-menvén, mindeneket meg-monda az ő urának az szomszéd aszszony felől, hogy végben vinné. Ez igen tettszék az ő urának. Azonban Andolosia meg-eljőve az aszszonyhoz, és igen forgolódik vala kőrűlőtte, ki azon-szerint igér vala néki ezer Corona aranyakat. Monda az asszony: Ugyan | való dolgot beszélszé legény? jőj holnap estvére, és hozd-el azt az pénzt magaddal, mert az én uram-is holnap el-

78 | K 4b
79 | L 1a

mégyen az Király szolgálattyára. Ezt Andolosia tsak semminek tartá, hogy ennyi pénzt kelletnék nékie ki anni, hanem másod nap étszakára tsak egyedûl lappangva el-menvén oda, el-vivé magával az ezer Corona aranyakat néki.

Mikeppen Andalosia az szep aszszonynak kedveskedvén, ezer Corona aranyakkal meg-ajándékozá, az ki ŏtet rutul meg-tsalá és mást fektete melléje szegénnek.[90]

Akkor szépen az asszszony ŏtet el-fogadá, és elvŏvé azt az ezer Corona aranyakat tŏle olvasatlanul, be-vivé ŏtet az ŏ ágyasházában, kinek monda; hogy le-fekûnnék, és lenne várakozásban, ŏ-is hamar el-jŏne. De ŏ mindgyárt az szomszéd aszszonyért kûlde, és el-jutván ada nékie száz Corona aranyakat, és az-is menten hozzá-készûlvén melléje mene. Midŏn ŏk már edgyûtt ŏrvendeznének, Andolosia nem kûlŏmben mint az ûtkŏzŏ társának feleşégével hálna, de az menyetske eszében vévén, hogy ŏ Andolosiának igen tettszenék, meg-mondá Andolosiának, miképpen az ŏ társa feleşége ŏtet meg-tsalta, s ŏtet helyében szerzette az véle hálásra, kiért ŏ néki száz Corona aranyakat adott. Ezt halván Andolosia, hogy igy rútul meg-tsalatott, az pénzzel nem annyira sokat gondolt, mint hogy az városban ki-hiresedvén, miatta gyalázodnék, kit fel nem venne sokért, hogy igy meg-tsalatot két aszszonytol, és hamar fel kele mellŏle, ada annak az menyetskének meg száz Corona aranyakat, és el-mene szállására, akkor fel-kŏlté minden ŏ szolgait, hogy el-készûlnének, mert el-menne onnan, gondolá hogy ennek utánna jobban fogna ŏrizkedni az hitetlen asszonyok álnokságátul, igy kedvetlenûl el-indula onnan. Es midŏn már edgy napi járó fŏldnyire Páristól ment vólna, ez dolog
80 | L 1b i|gen forog vala eszében, kûldé vissza edgyik szolgáját ahoz az kinél ŏ hála, kinek kûlde két száz aranyakat, izene-is néki, hogy annak az Nemes embernek feleşégét tŏrvényben tzitálya az Király eleiben az ki ŏ tŏle el-vŏve az kilenz száz aranyakat, melyekkel nékie tartoznék. Az szolga pedig oda jutván, megbeszéllé az ŏ ura akarattyát, melyben fogadá az menyetske, hogy hiven el-járna. Ekképpen Andolosia az két asszonyt ŏszve-háboritván, melly miatt az Nemes ember feleşége szégyent valla. No hogy már Andolosia az Franciai Király udvarából el-ment vólna, gondolá hogy ó még, hogy erszényétŏl az gonosz aszszonyok meg nem fosztot-

ták, az többivel nem-is gondola. Mene azért szintén egy menéssel az Nagy Arragoniai Király udvarában. Annak-utánna onnan menvén az Navarri Királyében[91]), holot jó időkig lakván. Ismét onnan viszontag el-hajozék Andolosia Angliában.

Immáron hogy Angliában szerentsésen jutot vólna, amaz nagy fő városban, Lundinban, akkor ott tarta udvart az Király, szerze azért magának ő-is edgy nagy szép házat ot, és abban az mi szükséges lőn meg-szerze, kezde osztán nagy udvart tartani, mintha nagy Herczeg vólna, és az fő Nemesseket, kik udvarában lakának, gyakran vendégsęgben hivatá s' meg-is ajándékozá, és mindenképpen tartá vélek, ütközetekben és vitézi dolgokban, az holott Andolosiának mind férfiaktol és asszonyoktol jó hir és ditsiret adattatott. Ezeket az Király hogy hallá, meg-tudakolá tőle, ha akarnaé udvarában lakni? Andolosia monda, hogy örömest. Azonban történék, hogy az Angliai Király az Scotusok Királya ellen akarna hadakozni, el-mene azért Andolosia-is az ő szolgaival az Királlyal, és probála sok vitézi dolgokat, kiert ő nékie mindeneknél nagy hire vala, noha ő Anglus ember nem vala, még-is ditsiretet tőnek Andolosiának nagy mérészsęgéről, mellyet az harckor probála. Hogy immár az Had el-oszlona, és ki-ki mind hazájában menne, akkor Andolosia-is Lundinban mene, ki bötsületesen fogadtaték magától az Királytol, de egyszer s' mind az egész néptől-is. | 81 | L 2a

Mikeppen Andolosia viszont Scotiából az Angliai Királyhoz viszszamenvén, az ki őtet vendégségben hivá.

Es mikoron már az hadakozo-nép mind el-oszlott vólna, az Király Andolosiát vendégsęgben hivá, ki az ő leányát Agrippinát az kinél szebb nem találtatik vala egész Angliában, mihelt meglátta vólna Andolosia, azonnal fel-gyulada reá nagy szerelemre, ugy hogy sem ehetet sem ihatot miatta, midőn már az étel el-végződnék, mene szállására Andolosia, és gondolá; Vajha én Királyi nemből születtem vólna, az Királyt mind addig szolgálnám hiven, valamiglen nékem adná az ő szép Agrippináját, de mit is kivánhatnék ennél egyebet? Az után kezde bajt vini és kopiát törni az Királyné aszszonynak és az leánynak kedvéért. Annak-utánna pedig az Királynét leányával edgyütt, és minden aszszonyokat, mellyek az udvarban valának, vendégsęgben hivá, és nagy gazdag ebédet szerze, hogy ki-ki rajta el-tsudálkozék, azon kivül az Királynét-is

nagy ajándékkal meg-ajándékozá, az Agrippinát-is, es az Leány-asszonyokat-is, azért, hogy nálok kedvesebb lehessen midőn hozzájok az Fraucimerben menne, mellyet az Király mind meg-tuda Es hogy edgyszer Andolosia az udvarban ment vólna, menda az Király néki: Ennékem az Királyné megmondotta, minémű gazdag ebéddel tartottad őtet, miért hogy engemet-is el nem hivattál? Felele Andolosia: Kegyelmes Uram, hogy ha felsęged engemet alázatos szolgáját meg nem utálna, ez meg-lehet? Az Király monda: En holnap tizedmagammal el-jővők hozzád. Ezen Andolosia igen őrűle, és nagy sietsęggel haza menvén, nagy drágalátos és friss ebédet készittete, midőn már mindenek el-készűltenek vólna, elérkezék az Király-is az Grofokkal és nagy Urakkal, és az ebéd lőn felette igen gazdagon, mellyen az kezde igen tsudálkozni, s' az többi-is kik véle valának. Az Király gondolá azt magában, hogy
82 meg-szégyenitse, hogy nem űz mászszor ilyen uri | pompát, meg-
| L 2b parantsolá azért alattomban, hogy senki még pénzéjért-is ne anna fát, hogy ne főzhetne, és ismét el-hivattatá magát Andolosiával, noha ő edgy elsőben őrűl vala rajta, mert minden egyéb elég vala, tsak fa nem lévén, majd nem tuda mit tselekedgyék, és minél főzessen; kűld vala annak-okáért sietsęggel az Velenczeiekhez ott Lundinban, és vétete-meg sok szőkfűvet, szeretsen-diót és fa-héjat, azokat mind az főldre tőltetvén meg gyujtatá, és azoknál főzetvén készittete nagy sok fęle étkeket, mint szintén az fánál.

No hogy már az ételnek ideje el-jőtt vólna, az Király fűl űlvén viszontag melléje vévén az Urakat, kik azelőtt véle valának, és el-vivé magával, menvén az Andolosia szállására.

Midőn közel az szálláshoz érkeztenek vólna, ottan őtlék az orokban jó izű illatos szag, ugy hogy azon tsudálkoznának mennél inkáb kőzelgetnek vala hozzá; annál több jo szag éré őket. Az Király parantsolá meg-kérdeztetni, ha készen vólnánaké? Akkor meg-mondák az Királynak, hogy készen vólnának, de mind fűszerszámnál készittettek. Kinn az Király el-álmélkodék, ha ő ennekelőtte az Királyt jól tartotta, mostan leg jobban tartya. Immár hogy az ebéd gazdagon vólna, és el-is múldogalnék, eljutának az Király szolgai-is, kiket Andolosia mind meg-ajándékoza tiz-tiz Corona arannyal, mellyeknek örűlnek vala mindnyájan, midőn már mindenek meg-lőttenek vólna, el-mene az Király viszontag haza az Urakkal.

Hogy már az Király palotájában jutot vólna, hozzája mene

az Királyné, kinek megmondá az Király minémű drága étkekkel Andolosia tartotta vólna, ki mind tsak azon fű-szerszámoknál fa *gyalánt*[92]), főzőttek vóltak, és az szolgákat is mint ajándékozta vólna meg, kinn ő fölötte igen tsudálkoznék hogy holott venne annyi sok pénzt, mert ott nintsen semmiben semmi kéméllés, és hová továb minden drágalátosban vagyon.

Az Királyné monda: Senki hamarébb meg nem tudhatná, s' jobban-is mint az mi leányunk Agrippina, mert ő igen kedvelli | 83
őtet s' azt vélem hogy az mit tőle fog kérdezni, meg nem tagadja | L 3*a*
érette. Az Király monda; hogy legyen azon. Az Királyné felele: En immár abban el-járok hiven. Midőn már az Királyné az Fraucimerben menne, hozzája hivá Agrippinát tsak magát, és az nagy lakodalmat meg-beszéllé néki, mellyet Andolosia késszittetett vólt, kin az Király felette tsudálkozik, én magam-is pedig, holott ő néki sem Országa sem jobbágya nintsen, s' honnan lehet nékie ennyi sok pénze? Azt én jól tudom hogy ő tégedet felette igen kedvell, mert tsak az ő szemlélésęből-is eszemben vettem, hanem mikoron te hozzád jővend, tzak asért-is tenéked hoszszabb időt engedek az mulatásra, hogy jól beszélhess véle, és te ő belőle ki-vehesd meg-tsalván honnan vólna néki annyi sok pénze. Agrippina monda: Elbidgyed meg-probálom.

Mikeppen az Király Leanya Agrippina, tsalárd szerelmével Andolosiát az ő kedves erszényétől meg-fosztotta.

Hogy viszontag Andolosia az Király udvarában menne, szépen fogadtaték, és tsak hamar az Fraucimerbē bé-ereszteték, mellyen felette őrvendez vala, és méne az szép Agrippinához beszélgetni. Hogy már igy ketten vólnának, monda Agrippina Andolosianak: Hallom hogy nagy ditsiretet felőled mindenek tésznek és az Királynak-is drágalátos és fő ebédet készitettél vólt, s' mint ajándékoztad-meg az ő szolgait-is, kérlek azért mond-meg nékem, ha nem gondolkodolé felőle, hogy valaha pénzedbéli fogyatkozásod légyen? Monda ő: Kegyelmes aszszonyom, soha az én pénzem el nem fogy miglen én élek. Monda Agrippina: Tsak kőnyőrőgj jól leveled által atyádnak, eleget kűld. Felele Andolosia: En olly gazdag vagyok mint az én atyám vólt, és ő-is nem vólt gazdagabb mint én mostan vagyok, mind-az-által más természettel bir vala ő, 84
mert ő néki tsak az vala kedvébe, hogy az idegen Országo|kat meg- | L 3*b*

látogassa, de engemet semmi egyéb meg nem őrvendeztethet, hanem tsak az igen szép aszszony és leány, az kiknél lelhetem tsak az én kedvemet. Monda Agrippina: No mostan énnékem hát mond-meg, mert te már sok Királyok Udvariban vóltál, ha nem láttálé az ki néked inkáb tettzett vólna? Monda Andolosia: En immár hat Királyok Udvariban szolgáltam, s' láttam szép aszszonyokat és leányokat-is, de te mind fellyűl halladod azokat az szépsęgben, kegyes járásoddal, mindennémű szép termeteddel, erkőltsőddel, és magad-viselésęvel, mellyekkel te énnékem az szerelmet az én szívemben felette igen fel-gerjesztetted, mellyet én ki sem beszélhetek számmal, és tsak azon kőnyőrgők tenéked, tsak meg ne tiltsad tőlem magadat, te-is én tőlem az mit kévánsz mindeneket meg-nyersz. Monda Agrippina: Andolosia, mond-meg énnékem igazán, hogy honnan vagyon tenéked ollyan sok pénzed és gazdagságod, és én-is akaratodat tselekszem. Azon Andolosia fe-ette meg-őrűlvén, monda néki: Mindeneknél kedvesb Agrippinám, az kit tőlem kévánsz, hitem-szerént tenéked igazán meg-mondok mindeneket, de te-is fel-fogadgyad, hogy magadnál benn tartod. Monda Aggippina: Oh te szerelmes Andolosiám, ne kételkedgyél soha az én hűsęgemben, és igéretemben, mert az mit én tenéked számmal meg-igértem, azt az én tselekedetemm(el) is meg-tellyesitem. Ezekre az szép beszédekre monda Ando(losia) az szép Agrippinának: Emeld fel az szoknyádnak szárnyát, . . . vővén az ő szerentsés erszényét, s meg-mutatá Agrigpinána(k s) monda: énnékem miglen ez erszényem lészen, soha el nem (fogy) az én pénzem, azonnal ezer Corona aranyat ki-olvasa néki belő(le), s őnté az szoknyája szárnyában, és monda: Ezekkel meg-ajándékozlak, és ha tőbbet kévánsz tőbbet olvasok. Hidgy bizonyossan énnekem, hogy mostan igazságot szóltam. Felele Agrippina: Látom és meg-is valhatom hogy igaz, nem-is álmélkodom most annyira immár az te magad viselésęn, hanem azt mondom, az Királyné es éjel az Királlyal fog hálni, és én-is az én komornyik aszszonyom-
85 mal el-szőrzőm, hogy te én velem hály, mert ő nála-nélkűl | sem-
| L 4a mit-is nem tselekedhetem, és annak tenéked nagy ajándékot kell adnod, hogy ki ne tudodgyék, kit Andolosia meg-igére néki; Es mihelt Andolosia el-mene, mindgyárt Agrippina az Királynéhoz futvást mene, és nagy őrőmmel meg-mondá nékie, miképpen ő meg-tudta tőle, hogy honnan volna Andolosiának annyi sok pénze, és miképpen ő néki igérte véle való hálást ez éjel. Az Királynénak ez igen tettzék,

és monda Agrippinának: Tudodé azért mitsodás formáju az az erszény, mitsodás szinû és nagyé? Felele: Igen-is, és azonnal el-kûlde edgy erszény-gyártóért, és parantsola az Andolosia erszénye formájára magának edgyet tsináltatni, mint ha az vólna, ottan az Királyné nagy hamar az maga Doctoráért kûlde ismét, kinek parantsola igen erôs italt késziteni, az mellytôl hamar és kônnyen el-alhassęk, ugy mint ha az ember meg-hólt vólna. Midôn már ez az ital meg-készûlne, bé-vivék azt az Agrippina ágyas házában, és igy meg-tanittaték az fô komornyik asszony, mikoron, ugymond, Andolosia el-jô ez étszakán, igen szépen fogadgyad ôtet, és bé-vigyed az Agrippina ágyas-házában, és midôn osztán edgyûtt lésznek, akkoron eleiben hordgyatok ô néki minden-féle confectomot és nád-mézes szerszámokat, min(dent).... pedig jól el-készittsetek, s' ugy vigyázzatok reá, hogy Ando(losi)ának ez italt hamarsággal az ô poharában tôltsétek, és ad . . . (mi)ndenek rend-szerint legyenek, hogy végben vihessętek. Az (haj)nal hogy el-jôtt vólna, eljuta Andolosia-is nagy bukálva, . . . vezeték az Agrippina ágyas-házában, az Agripgina-is azon . . . . jutván le-ûle melléje, és beszélnek vala edgymással barátsá(gos)on, azonban eleibe hordaték elégsęges confectomos italok. Agrippina fel-vôn akkor edgy pohárt s' monda Andolosiának: En nagy barátságossan kôszônôm ezt reád. Andolosia el-vôvén ivék, azért hogy inkább kedvet venne. Agrippina pedig mind addig itatá az édes italokkal, miglen ô mind azt az erôs italt meg-ivá, azután néki hanyatolván keményen elaluvék. Ezt látván Agrippina, azonnal rajta lôn, és fel-szakasztá az Vameczét, s' le-mettzé az ô | szerentsés erszényét, és a helyett | 86 L 4b
mást varra-fel mindgyárást.

Az Agrippina más nap reggel mindgyárást az Királyné eleiben vivé az erszényt, és meg-probálák hogy ha igazé; s' ugy találták mellyből ki-olvasanak sok Corona aranyakat. Akkor az Királyné az Királynak egy elô-kôtô aranyat vivén, meg-beszéllé miképpen bántanak vólna Andolosiával. Az Király pedig az Királynénak meg-hagyá, hogy Agrippinának megparantsollya ismét vissza-adni az erszént néki, mert egyûld ô tôle el-vész. Az Agrippina pedig semmi-képen nem akará viszsza-adni, banem monda: Minthogy az én életemet szerentsére vetettem, mert ha ô felserkent vólna miglen ô véle bajlottam nyilván meg-ôlt vólna engemet, kit meg-is érdemlettem vólna. Midôn már Andolosia-is eleget alunnék, fel-serkene, és tekintéle minden-fele, denem lát vala senkit-is egyebet az Komornyik

asszszonynál, kitől kérdezi vala, hogy hová lőtt vólna az szép Agrippina? Az felele: Im tsak most kele fel, mert az Királyné aszszon érette kůldőtt. Édes Uram, bezzeg igen el-aluttál vólt, melly sokáig költőttelek, de semmi-képpen nem kőlthettelek-fel, hogy nagy győ-nyőrůsęgben az szép Agrippinával lőttél vólna, de tsak mind edgyre aluttál, és ha lélegzetedet nem hallottam vólna, véltem vólna hogy meg-hóltál. Ezt hogy Andolosia hallá, hogy az szép Agrippinának szerelmét álommal el-mulatta, igen sopánkodék rajta, és átkozá-is magát. Az vén Komornyikné akarván tsendesiteni; monda néki: Uram ne háborogj illy igen, mert az mi mostan nem lehetett, meg lészen mászszor. Monda Andolosia: Isten veszessen-el tégedet vén kofa, miért hogy engemet fel nem kőltőttél, mert én soha nem aluszom ollyan igen el, hogy fel nem kőlthetnének, hanem tsak valamennyire meg-érnének-is, azonnal fel-ébrednék belé. Amaz eskůszik vala hogy őtet eleget kőltőtte, és tsak mind szépen szóll vala nékie, mert tsak azon estve két száz aranyakkal ajándékozta vala meg őtet. Andolosia az után haza-menvén, nem vala olly vig kedvů mint egyébkor, és tsak mind azon gondolkodék, hogy ő az jó alkalmatosságot álmával el-múlatta
87 | M 1a vólna, de azt nem tudta hogy szerentséje oda vólna. |

Minek-utanna Andolosia az erszénynek erőtlenségét eszeben-venné, felette igen meg-ijede azon, és minden szolgainak butsut adván, hamarsággal meg-válék tőlők.

Az Király-is őrőmest szerzett vólna magának ollyan erszényt, vélé Andolosiának tőbb-is vólna, s gondolá azt is hogy ő igen nagy bolond vólna, mert ő nagy gondot viselne effęlére, ki akarván viszont Andolosiával ebédleni; Ezt meg-értvén Andolosia, hogy az Király meg-int akarna véle ebédleni, előhivá az ő szolgáját, mellynek mindenkoron szokott vala adni olyan állapotban 3. vagy 4. száz Corona aranyakat, hogy ő mindent vásárlana az mi szůksęges vólna, s' monda; hogy viszont fő módon készittessen ebédet, mert az Király fog nála ebédleni. Monda az szolga: Uram én mindent őrőmest szerzenék, de nintsen elegendő pénz nálam, mert minden drága igen. Az Andolosia pedig nagy kedvetlen lévén fel-szakasztá az vámeczét, és elő-vővén viszontag az erszényt, hogy abbol adna szolgának kőltsęgre vagy négy száz Corona aranyakat, és midőn belé nyúlna az régi szokás-szerint, abban sem-

mit-is nem talála, és néz vala minden-felé, ki-fordétván az er-
szénynek belső részét, de ugy-is semmit nem lelhete benne.
Akkor hogy ez insegben jutna, eszében juta azonnal az attya ta-
nátsa, midőn Fortunátus halálos ágyban feküvén nékik mondott
vala, hogy ők miglen élnének az erszényről senkinek semmit ne
szollanának, de az immár meg-lévén, és igy minden pompásság-
nak-is vége-szakada. Elő-hiván akkor az ő szólgait, és butsut ad-
ván nékiek, monda: Immár tiz egész esztendeje vagyon, hogy én
az ti Uratok vagyok, ki tisztessegesen tartottalak benneteket, hogy
semmi fogyatkozastok nem vólt, nem-is maradván adossá edgyi-
teknek-is, de sőt jól meg-fizettem inkáb tinéktek. Most immár
illyen idő érkezett, hogy én ilyen udvart nem tarthatok, mint ez
i|deiglen, annak-okáért azokért az jókért kit velem tettetek, már 88
szabadon hadlak titeket, és lassa ki-ki mint leg jobban túd gondot | M 1b
viselni magára, továb már nem tarthatlak, mert nintsen több pén-
zem, tsak száz és hatvan Corona aranyam, nám mindeniteknek
adtam jó lovat és fegyvert-is. Ez beszéden az szolgák igen el-
jedvén, nézvén edgyik az másikra nagy tsudálkozván, hogy mi
lehetne ennek az oka; mind-az-által monda edgyik ő közülök: Edes
Uram, nétalám mi közzülünk valaki boszszúsággal illetet tégedet
add értésünkre, és meg kell miattunk halni, ha szintén bár más
és maga az Király vólna-is, de életünket le-tészszük melletted.
Andolosia monda; hogy senki miatta ne háborogjon. Kik felelvén
ismét: Mi te tőled semmi-képpen meg nem válunk, ha szintén
lovainkat, fegyvereinket, és mindenünket az mink vagyon el-
adgyuk-is, mi tégedet el nem hagyunk. Monda Andolosia: Köszö-
nöm néktek édes jámbor szolgaim az jo akaratot, ha viszontag az
szerentse meg hozzám fordulna, soha rolatok el nem feletkezném;
de az mint mondám azt tselekedgyétek, és hamar nyergellyetek,
mert azt akarom hogy tsak edgyitek se maradgyon velem. Az szol-
gák felette igen szomorkodnak vala az ő jámbor Urokon, az kinél
ők sókszor jól laktanak. Akkor ő tőlök butsut vévén, fel-üle jó lo-
vára, és indula haza Famagustában az ő báttyához.

Mikeppen Andolosia viszont haza ment vala, ki az ő báttyának panaszolkodván, hogy el-veszett vólna tőle az Erszény.

Es hogy jutott volna az szép palota eleiben, ottan kolom-
poza, ki tsak hamar bé ereszteték. És midőn Ampedo meg-hallá,

hogy az ő öttse Andolosia haza jutot vólna, igen örvendeze azon, és vélé hogy ő-is immár fogja magát az erszénnyel örvendeztetni, és többé semmit nem kémélléni, mint az tiz esztendők alatt tselekedett, mene azért az ő öttsének eleiben, és fogadá ötet nagy
89 | M 2a ő|römmel, ki kérdé ötet mi okon járna ő tsak egyedül, és holot hadta az ő népét? Ki felele: En mind el-hadtam az én népemet, és köszönöm az Istennek hogy magam-is haza jöttem. Monda Ampédo: Edes ötsém, mint történt dolgod mond-meg énnékem, mert nem tettszik énnékem hogy tsak egyedül jöttél-meg? Ez felele: Együnk elsőben, és hogy az ételt el-végezték vólna, menének ketten edgy kamorában, és Andolosia meg-ölelé Ampedot, s' monda: En édes bátyám, mostan jelentem-meg tenéked az én gonosz nyavalyáimat, hogy nékünk roszszul vagyon dolgunk, mert én az szerentsés erszényt el-vesztettem, kit én szivem szerint bánok de nem tehetek rola.

Az Ampedo ezen valóban meg-ijede, és nagy ijettében monda: Erővel vettéké-el töled, avagy ugyan el-vesztetted ötet? Felele ő: En azt az parantsolatot meg-vetettem, mellyet az mi édes atyánk testámentomban hagya, azt én edgy szeretömnek megmondván meg-mutatám, és az osztán meg-foszta töle, kit felöle nem vélek vala. Monda Ampedo: Láddé ha az mi atyánknak parantsolattyát meg-tartottuk vólna, tehát ez két jószág edgymástol el nem szakadott vólna, de te tsak idegen Országokat akarál probálni, im hol mit szerzettél azzal, és mitsoda haszonnal és nyereséggel jártál. Felele Andolosia: Edes bátyám, hidgyed hogy nagy szivbéli fájdalommal vagyok miatta, annyira, hogy életemmel-is nem sokat gondolok immár.

Mikeppen Andolosia az ő Báttyátol az kedves Süvegetskét ideig el-kérvén, és kivána lenni Angliában, ki osztán Agrippinát mind erszényestől el-ragadta vala.

Az Ampédo midön ez szokat hallaná, vigasztalá az ő ötsét, és monda: Edes ötsém ne sopánkodgyál annyira rajta, hiszem va-
90 | M 2b gyon még két szekrény aranyunk, és az kedves Süvegetske-is,|ha mi irnia fogunk az Soldán Királynak, nékünk azért ő nagy sok jó marhákat fog adni, melyekkel miglen mi élünk meg-fogjuk érni, és tisztességesen belőle élhetünk, hadd járjék[98]) az Erszény. Andolosia monda: Az megnyert jószágot nehezen hagyhatni el; de ez

vólna az én kévánságom, inkáb adnád ide nékem az Süvegetskét, mert én ily reménségben vagyok, hogy én még azzal az mi erszényünket ismét viszsza-nyerem.

Az Ampedo akkor monda: azt szokták mondani, Valaki az ő javait el-veszti, az el-veszti eszét-is, kit rajtad-is látok, mint mostan-is az mi jovunkat el-vesztetted, talám az Süvegetskét is tőlünk el-akarnád veszteni? az én akaratomat nem hagyom már én semmiben reád, de ideig mulatnia oda engedem. Ezt Andolosia értvén, hogy nem engedné az báttya az Süvegetskét véle el-vinni, gondolá, no külömben fogok tselekednie, ki monda Ampedonak: En édes szerelmes bátyám, ha immár gonoszul ellened vétettẽ, ennek-utánna immár akaratod-szerént fogok élni. Akkor el-küldvén az báttya szolgait vadászni az Erdőben, és monda hogy majd ő-is utánnok jutna. Hogy azok el-mentenek vólna, monda Andolosia: Edes bátyám, engedd ide edgy kevęssę az Süvegetskét, tsak az Erdőben megyek. Az báttya pedig azonnal oda engedé néki az Süvegetskét, de mihelt kezéhez vövé, azonnal el-hagyá az erdőben való vadászást, és mene mindgyárt Genevában, és ott tudakozik vala drága kintsek felől, az mellyeket találhatot, azokat mind szállására hordatta. Midőn már sokakat hordottanak vólna oda, markollya vala őket, kötvén őket keszkönőkben probállya vala, mint ha meg-mérni akarná mennyi nehézségek lehet, azonban el ragadtatván magát, fizetés-nélkül el-mene vélek, és az szerént tselekvék Florencziában és Velenczében-is, ki minden pénz nélkül nagy drága kintseket ez három fő Városokból el-vün magával. Mindőn mér ő nékie sok drága kintsei vólnának, akkor mene Angliának Lundin nevü Várossában. Jól tudván pedig az Agrippina mellyen járna el az templomban, és az utczában meg-bérle edgy boltotskát, mellyben ki-rakodék az kintsekkel. Midőn már | Agrippina az Templomban menne, 91 | M 3a
kivel szolgák és szolgálok elől és utol mennének, és az vén komornyik aszszony-is, az ki ő nékie az bolonditó italt innya adta vala, kit jól ismére, de az őtet nem, mert más tsinált orra is volt az maga orrán fellyül, az mely tsudássá tötte őtet, ugy hogy senki meg nem ismérhette.

Mihelt Agrippina mellőle el-hallada, menten elő-vővén két szép arany gyürüt, és meg-ajándékoza vélek két vén komornyik aszszonyokat, kiknek jól tudta, hogy Agrippina tanátsokkal élne, és kéré azon őket, az Királynénak tanátsolván azt, hogy ő érette küldenének, és vinni fogna ő magával el nagy drágalátos kintseket

oda, mellyekhez hasonlókat soha-is nem látot. Azok pedig fogadák nékie hogy el-fognák szerzenie. Midőn már Agrippina az templomból haza menne, mindgyárt meg-mutaták nékie azt az szép két gyűrűket, s' mondának, hogy az ki az templom előtt állot, az ajándékozá mi-nékűnk, hogy jó el-szerzői lennénk az ő jószáginak, mert ő néki sok drágalátos kintsei vannak. Az Királyné monda: En azt el-hiszem, hozy ő néki szép és drágalátos kintsei lehetnek, mivel-hogy ő tinektek illyen két szép gyűrűket ajándékozott, hivassátok ide, mert ugyan kévánván nem-is győzőm várni, hogy lássam azokat az kintseket, az pedig eljutván, bé-viteték az palotának edgyik tornáczában az Agrippina kamorája eleiben, akkor ő ki-rakogatván az ő kintseit, mellyek Agrippinának igen tettzének. Agrippina kérdé mi árruk lehetnének, az mellyeket kedvell vala, kik között valának ezer Corona arany érővek, és sokkal drágábbak-is, de ő fele árrán kéri vala. Az drága kő áros monda: Kegyelmes aszszonyom, régen hallottam hogy te igen gazdag Királyné vagy ez világon, azért én ez drága kintsekre az hol találhattam felkerestem és ide hoztam, de te igen keveset akarsz érette adni, kik magamnak-is többe állanak, de ne kévánd káromat, hiszem kegyelmes aszszonyom rakd őszve az mellyek tettszenek, és tűrhető-képpen adom. Ekképpen ki-választván az mellyek ő nékie tettzének, aprokat és öregeket, vagy tiz darabot. Akkor ez drága köveket meg-
92 számlálván, tőnek öt ezer Corona aranya|kat, de ő nem akara
| M 3b annyit adnia. Gondolá Andolosia magában: En sokáig itt nem veszekedem véle, tsak hozná inkáb most elő az erszént; meg-alkuvának mind-az-által edgymással négy ezer Corona aranyokon. Az Királyné akkor el-vivé az szoknya allyában az kintseket, és menvén kamorájában az ő szekrényéhez, mellyben az szerentsés erszény áll vala, mellyet köte erőssen az övére és ki jövén onnat meg akarván az drága köveknek az árrát fizetni. Ottan ez drága kő áros néki készűlvén, melléje álla; és midőn el-kezdé az olvasást, által-ragadván őtet keményen hozzá-szoritá, és azon kivána lenni edgy kietlen nagy erdőben, az kit semmi-is nem lak vala, akkor tsak hamar jutának egy nyomorult szigetben, nem meszsze Hiberniátul, mellyben lőnek edgy alma fa alatt, kin sok szép alma vala. Hogy már az Királyné az fa alat űlne, az drága jószágok-is még az szoknya-allyában vólnának, mellyeket vőt vala, és az szerentsés erszény-is az övén, feje felet láta sok szép almákat, monda az kő árosnak: Hatalmas Isten, hol vagyunk mi, és miképpen jőttűnk

mi ide? Imé én melly erőtlen vagyok, adgy azért ez almákbul vagy
edgyet hogy élezgessem magamat, kit nem tuda hogy Andolosia
vólna. Az tőb kintseket-is mellyek még nála valának tévé az ő ölé-
ben, és az kedves Süvegetskét, melly maga fején vala, tévé az ő
fejében, hogy akadállya ne lenne az fel-hágásban. Es hogy fel-
hágna az fára, nési vala hol vólnának leg szebb almák, az Agrippina
pedig ülvén az fa alatt, ki nem tudgya vala hol vólna és mi módon
jött vólna oda, és ezt gondolá magában: Vajha én viszontag meg
az én kamorámban lehetnék, mihelt ő igy gondolkodnék, azonnal
elmene az fellegek által, minden kár nélkül, és lőn az ő ágyas-
házában. Az Király dedig az Királynéval és mind az egész Udvar
népe örülvén, kérdezék holott lehetett vólna, és hol maradott vólna
el az az drága kő áros, az ki ötet el-ragadta vala. Ki felele: En
ötet edgy fán hadtam, ne is kérdezzetek mostan többet tőlem, hadd
nyugodgyam, mert erőtelen és el-fáradt vagyok. Hogy már Ando-
losia az fán üldögölne, látá, hogy Agrippina mind Süvegestül
edgyüt el-ment vólna, és az kintsekkel-is, az | mellyeket ő három 93
fő városokban szerzett vala öszve: Akkor átkozni kezdé azt fát, és | M 4a
az rajta való gyümöltsöt-is, azt-is pedig az ki ötet oda óltotta, és
egyebeket-is mondván: Atkozott légyen az az óra, melyben szü-
lettettem, azok az napok és órák, mellyekben én eddig éltem. Oh
te kegyetlen halál, miért hogy engemet meg nem fojtottál minek-
előtte én ez nagy insęgben jutottam vóna. Atkozott légyen az az
nap és óra, mellyben Agrippinát én elsőben meg-láttam, vajha az
én bátyám itt ez pusztaságban mostan én nálam lehetne, menten
ötet meg-fojtanám, magamat pedig edgy fára fel-akasztanám, és
igy mi ketten halva lévén, ugy osztán annak az erszénynek minden
hasznos ereje el-veszne, és igy az Királynénak és az hitetlen szivü
Agrippinának nem lenne semmi gyönyörüsęgek az drágalátos er-
szényben. Hogy már igy ide s' tova járna, azonban bé-sötétedék,
és hogy semmit nem láthatna, le-feküvék edgy fa alá, és nyugovék
edgy kevés-korig, de nem alhaték el semmi-képpen ez insęgnek
miatta, ki véli vala hogy abban az kietlenben kelletnék életének
el-fogynia, és igy ott feküvén mint edgy kétsęgben esett, ki inkáb
halált szenvedni hogy nem mint élni akar vala.

Hogy immár meg-virradott vólna, megyen vala nyavalyásul,
de ő sohult senkit nem láthata, és juta véletlenül edgy fához, kinn
valának igen szép piros almák, ő pedig igen ehetnék vala, és éhsęgé-
nek miatta hajitván az fára, kiről mindgyárt két nagy alma le-esek,

mellyeket ő tsak hamar meg-évék. Es midőn azokat meg-enné, ottan nevekedék néki két nagy hoszszú szarvai, mint az ketskének szokott lenni, ki neki futamodván az szarvakkal az fának, kikkel le-űttetni és taszitani akará, de mind tsak héjában lőn az ő dolga.

Akkor kezde nagyon kiáltozni: Oh én nyavalyás ember, ô boldogtalan ember, hogy lehet ez, mennyi ember vagyon ez világon, itt még sintsen edgy-is, ki énnékem segitsęgemre lenne, és hogy én az emberekhez juthatnék. Oh Isten jőj segitségűl ez mos-
94 tani nagy nyomoruságomban. |
{ M 4b

Mikeppen Andolosiának edgy vén Remete ember segedelmére jővén, attol az ektelen szarvaktol, kik rajta nőttek vala, megszabadítá őtet szépen.

Es midőn ő igy nyomorultul kiáltoznék, meg-hallá edgy Remete ki harmintz esztendeig ez nagy kietlenben lakván tsak edgy embert sem látot, mene az kiáltásra és hogy jutna Andolosiához, monda néki: Oh te nyavalyás ember, mi hozott tégedet ide, és mit keress te itt ez pusztában? Felele ő: Edes atyámfia, én-is igen bánom azt hogy én ide jőttem. Monda az Remete: Harmintz esztendőktűl fogva tsak edgy embert-is nem láttam, akárnám ha te-is nem jőttél vólna ide. Andolosia kérdé nagy bádgyadva az Remetét, ha vólnaé valami ennyi valoja? El-vivé az ért őtet az Remete az ő hajlékában, az mellyben semmi egyéb nem találtaték, hanem tsak valami kevés gyűmőlts, mellyekkel táplálá magát az szegény Remete, de Andolosiának semmire kellő eledel vala ez. Akkor monda az Remete: El-viszlek tégedet, holott találhatz magadnak elégedendő ételt és italt, ő pedig azonnal kérdé, hogy mit kelletnék az szarvakkal mivelni, mellyek rajta vólnának, mert valami tengeri tsudának fognák alitani? Akkor vivé őtet az Remete edgy kitsinnyel tovéb az ő hajlékától, és leszakaszta más fárol két almát, s' monda: Edes fiam fogjad és edd-meg ezeket. Mihelt Andolosia ezeket meg-évé, azonnal az ő szarvai el-veszének, midőn ő azt látná, kérdé mi dolog lehetne ez, hogy ő néki nagy hamarsággal szarvai lőttenek, meg olly hamarsággal el-vesztenek? Monda az Remete: Az teremtő, ki mennyet és főldet teremtette, és mind az bennek valót, ez fákat igy rendelte, és ez természetet nékiek adta, hogy ők illy gyűmőltsőket teremtsenek, kikhez nintsen-is ez egész világon hasonló, tsak egyedűl ez pusztában. Monda Ando-

losia: Edes atyámfia, engedd-meg hogy ez almákban el-vihessek magammal. Monda az Remete: Edes fiam, valamennyit | akarsz 95 annyit vigy el, és ne kérd tôlem, mert nem enyimek, és nintsen-is | N 1a semmim, ki sajátom vólna, tsak az én szegény lelkem, kit az én teremtômnek adok, az ki énnékem ôtet adta. Vészem eszemben, hogy gondolkodásokkal s' világi dolgokkal elméd meg-terheltetett, de el-hagyván azokat térj meg, mert nagy kár-vallás szokott edgy kis gyônyôrûsęgért az emberre kôvetkezni. Az Andolosia pedig mind untalan az ô szivében tsak az nagy káron gondolkodik vala, és le-szakasztа edgy nehányat az almában, az mellyektôl az szarvak nôttenek és az mellyektôl el-vesztenek vala, s' monda az Remeté-nek: Vigy ki engemet arra az útra, holot az emberekhez juthatok. Akkor az Remete ki-vivén ôtet edgy útra, monda: Menny-el mostan ez úton mely elôtted vagyon[94]) ki mégy edgy falura, holott találsz elég ételt és italt. Igen kôszôné az Remetének, és el-butsuzék tôle; akkor jutván az faluban, holott évék és ivék, erôt vévén magának. Es midôn eszére jutna, kérdé melly felé kelletnék menni Angliában lévô Lundin nevû Városban, ki meg-mondaték néki, hogy mostan ô Hiberniában vólna, és még Scotia Országon kelletnék által menni. Andolosia ezt halván, hogy ô ily meszsze vólna Angliától, megszomorodék magában, és bánkodék az almákon, mellyeket nála hordoz vala, hogy úttya sokára halladván el-vesznének tôle. Az emberek ezt értven, hogy ô ôrômest Lundinban akarna lenni, mutatának néki az tenger partyán edgy nagy Várost, mellybôl az hajok Angliában, Flandriában és Scotiában mindenkoron ki-járnak vala, holott talála-is tsak hamar hajót, ki egész Lundinig vivé. Midôn már Lundinban jutott vólna, bé-enyvezteté az fęl szemét, és ál-hajat tévén fel, az ki által senki meg nem ismeré ôtet; ki vévén edgy asztalotskát, és az templom elôtt le-helyhezteté, az holott tudta az Agrippinának bé s' ki-járását, és ki tévén az almákat edgy szép fejér ruhára, kiáltván: Ezek Damascusbéli almák, ha kérdették edgyet hogy adna, három Corona aranyakon mondotta, ki-ki tsak el-megyen vala mellôle, mert bánta-is vólna, ha minden ember azokban vôt vólna. Igy Agrippina is elô-jutvan az ô fraucimerivel, szolgáloival, | és komornyik aszszo- 96 nyival edgyütt, ô ismét kiáltozván, hogy Damascusbéli almái vól- | N 1b nának, az Királyné kérdé hogy adna edgyet. Ki monda: Három Corona aranyakon. Az Királyné-is monda: Vallyon mitsoda haszonra valók ezek hogy illy drágán adod? Felele ô: Az embert széppé

és okossá teszi. Ezt halván Agrippina, azonnal parantsola venni az komornyik aszszonynak vagy kettőt. Andolosia akkor meg-int bé-rakogatá az ő kalmár marháját, mert nem kévána többet senki-is benne venni. Hogy haza jutott vólna az Királyné, nem sokáig várakozván, meg-évé az két almát, és mihelyt meg-evé mindgyárt ki-nővének két nagy szarvai igen nagy főfájással, ki miatt le-kellenék fekünni az ágyra. Hogy már az szarvai elég nagyok vólnának és az főfájás-is megszűnnék rajta, felkelvén mene az tükörhöz, és hogy nézné magát, látá hát éktelen nagy két szarvai vólnának, néki esvén mind két kézzel, vélvén le-törhetné, de nem lehete, mindgyárt kiáltani kezde két leányzoknak, kik meg-látván őtet, igen meg-rettenének, és imádkozván mint ha gonosz lélek vólna. Maga-is annyira el-ijede osztán, hogy sokáig nem szolhata. Kik szolván néki: Kegyelmes asszonyom mint van ez, hogy az te Nemes személyed illy éktelen formájuvá lőtt? Ki felele; hogy nem tudná, gondolná hogy Istentől volna, avagy hogy az Damascusbéli almaktul lőtt, mellyeket nékem el-adot amaz lator kalmár. No lássátok legyetek segitsęgűl, hogy meg-szabadulhassak ez szarvaktul. Az szolgálók eleget vonászolván, kit meg-is törének, de nem használhatának, mellyen ő igen ohajtozék, és monda: Oh én nyomorult teremtetett állat, mi haszna hogy én Király leánya vagyok, és leg gazdagabb és szeb ez világon az aszszonyok között, ha mostan oktalan állathoz vagyok hasonlo, és hogy még valaha születtem-is, vallyon nem szabadithatnaké-meg ez éktelen formátul? az Tinis[95]) vizében vesztem magamat. Akkor az fő frauciemerek közűl edgyik vigasztalván őtet, monda: Kegyelmes asszonyom, ne légy olly kétsęges, mert ha ezek lőttenek, meg ugyan el-veszhetnek. De inkább
97 küldgy-el túdos orvosokért, kiknél akarmi légyen-is irva találtat|nak,
| N 2a mi okbol származtanak, mivel veszthetik el-is. Ez beszéd igen tetzvén néki, monda: Ne szollyatok senkinek, és ha valaki engemet kérdezne, tsak azt mondgyátok, hogy beteges vagyok, és ne-is botsássatok hozzám senkit-is. Az vén Komornyikné tudakozik vala pedig Orvosoktul, illy formán eleikben adván; hogy miképpen edgy kedves attyafiának két szarva nővén, mi modon veszthetnék azok el? Az orvosok ezt halván, igen tsudálkozának rajta, hogy embernek szarva nőne, és ki-ki közzűlők felette kévánnya vala ez embert látni, de az asszony monda; hogy egyéb ez személyt nem láthatná, hanem az ki jól tudna véle tenni, kinek fizetője-is lenne. De egy sem vala közzűlők, ki ezt fel-vállalná; mert soha nem hal-

lott, nem olvasott, sőt nem-is látot ily nyavalyát. Es hogy már az asszonynak az Orvosok kőzzűl ez nyavalya meg-gyogyitására edgyik sem igérné magát, igen meg-háborodék és viszsza-térvén az udvar felé, haza-felé mégyen vala.

Mikeppen Andolosia orvossa tevén magát, hogy az Agrippinanak szarvait fejéről el-vesztenéje.

Akkor elől találván őtet Andolosia, ki fel-őltőzvén vala mint edgy Doctor, vőrős Skárlát palástban, és vőrős kalap lévén fejében, nagy orrot tsináltatván pedig magának, s' monda néki: Te Sáfárné, láttalak hogy már három Orvosnál-is vóltál, találszé azért kedved szerint valora? Ne haragudgyál hogy kérdezlek, mert magam-is Orvos vagyok, ha valamiben kivátatnék, add tudtomra, nem lehet olly hogy én meg tudom gyogyitani. Az aszszony gondolván magában, hogy az Isten mutatta vólna ez Doctort, s' monda néki; miképpen egy fő személynek fejéből két igen nagy hoszszú ketske szarvakhoz hasonlo szarvai nőttek vólna, kinek ha segitséggel lehetnél, jó fizetést nyernél tőle, mert ott az pénzben sem pedig egyébben semmi fogyatkozás nintsen. Az Doctor mo|solyogván, 98
monda: Az szarvak el-vesztéséhez való mesterséghez jól értek, | N 2b
minden fájdalom nélkűl pedig, de pénz kévántatik ahoz, még az okát-is tudom honnan származtanak légyen. Az aszszony pedig meg-kérdvén; hogy honnan származott légyen ez tsudálatos termés? Felele az Doctor az vén aszszonynak: Abbol, midőn valamelly ember másnak valami hamisságot tészen, még nagyon őrűlvén az gonosz tételen, de nem mervén ki jelenteni, igy osztán más módon-is ki-nyilatkozik, noha jobb pedig az embernek kinek fellyől ki-űt, mert ha ki nem űthetne, az szivet meg-fojtván, meg-őlnéje. Nintsen még annak három esztendeje, hogy az Spanior Király udvarában vóltam vólna, ott-is edgy hatalmas Grof szép leányának két nagy szarvait vesztém-el. Ezt halván az vén aszszony az Doctortul, meg tudá ő tőle az ő házát, és monda, hogy menten hozzája viszsza-fordulna. Ki monda: En még semmit nem szerzettem, mert tsak harmad napja hogy itt vagyok szálláson az Hattyunál, ott meg-találhatz engemet tsak az nagy orru Doctort kérdezzed, mert igy neveznek, noha más vólna az én nevem, de ez legisméretesb. Az vén aszszony pedig nagy őrőmmel haza futván az nyavalyás Királynéhoz, s' monda: Kegyelmes aszszonyom,

őrvengy és vigady, mert az te dolgod majdan jól lészen, és megbeszélvén, hogy amaz három Doctorok semmi jó válaszszal nem botsátották vólna, hanem az után edgyre találván biztata engemet, meg-mondván minden dolgokat, és beszélgetvén véle, monda hogy egy Grofné-is szintén ekképen vólt. Meg-mondván nékem minden okait, hogy ez nyavalya mitűl származott légyen, kiért majdan hiszek-is néki. Az szomoru Királyné pedig fekvén az ágyban, monda az vén asszszonynak: Miért hogy ez Doctort veled el nem hoztad, tudván azt, hogy én ez szarvaktul mentűl hamaréb ha meg-szabadulnék? sies hamarsággal, és hidd ide őtet, és mondgyad néki, hogy mindeneket hozván magával, mellyek ide tartoznak, semmit nem kimélvén, és vigy néki száz corona aranyakat, ha pedig több kévántatnék annyit adgy néki mennyi szűksęgére
99 elég lészen. |

| N 3a Az vén asszszony azonnal el-menvén fel-keresę az Doctort, s ada néki száz corona aranyakat, s' monda: Kérlek tégedet azon, hogy étszakára el-menvén az személyhez, de senkinek meg nem mondván, mert még az ő tulajdon attya és annya-is nem tudgyák. Monda az Doctor: Ez dologban bátorságos lehetz, én tőlem ki nem tudodik, sőt ha akarod veled edgyűtt el-megyek, de elősszőr az Patikában menvén, ahoz valókat vészek, és igy várj-meg engemet, avagy két ora múlván ide jőhetz. Az vén asszony monda: En inkáb meg-várlak, mert nálad nélkűl haza nem merek menni; Es ekképpen el-menvén az nagy orru Doctor edgy Patikában, és vőn edgy kevés Rebarbaromot, azt meg-confrejtezvén edgyik almának felével őszve tsinálá, meg-nád-mézezvén, és más jó izű eszkőzőket-is hozzá adván, mellyek jó izűk valának; az után egy szelenczében valami jó illatu kenetet-is, pésmát is, és igy viszsea jőve az asszszonyhoz, mene véle étszakára az Királynéhoz, ki fekűvén az ágyban, és fogadván őtet nagy bádgyadva, mint ha erőtelen vólna. Monda az Doctor: Kegyelmes asszszonyom, légy jó reménsęgben, mert az én mestersęgem után jól lészen az te dolgod. Kelly fel edgy kitsinnyé, hadd lássam és tapogassam-meg az te nyavalyádat, talám inkáb használhatok. Az Aggrippina pedig igen szégyenli vala az szarvakat megmutatni, mind-az-által még-is fel űle az ágyban. Meg tapogatván azért az Doctor az szarvakat, monda; hogy mindenik szarvra edgy-edgy majom bőrből tsinált zatsko kelletik, kiket meg-kenvén reá kelletik vonni. Az vén asszszony azonnal edgy vén majmot meg-őletvén, bőrit le-vonatá, és

tsinálának két zatskokat az Orvos parantsolattya szerint, midőn el-készűltenek vólna, meg-kene ugyan azon majom hájával őket, az után osztán reá-vonván az szarvakra, s' monda: Kegyelmes asszszonyom, ez kenet az szarvakat meg-fogja lágyitani, és ez után purgalás után el-vesznek, és ez okon valami confectomokat-is magammal hozván, hogy azokban ennél, az után osztán el-nyugodván tsak hamar meg érzed hogy fog használni. El-fogván pedig az orvosságot Agrippina, melly tsak egy fel alma vala, az ki az szarvaikat el-szokta vala veszteni, mihelt pedig azt meg-évé, ottan az 100
Rebarbarum operálván az székre hajtá. Hogy meg nyoszolyájában | N 3b
fekütt vólna, monda az Doctor: Hadd lássam ha az orvosság használté valamit, és megtapogatván az bőr zatskokat, meg-érezvén hogy már az szarvaknak harmad része el-veszet vólna. Agrippina pedig gyűlölvén az szarvakat hozzájok sem akar vala nyulni, de hogy mng-mondák néki hogy már apadnának, meg-tapogatá, és meg-érzé ő-is hogy már kissebbek vólnának, kinn igen őrűlvén kéré az Doctort, hogy jól gondgyát viselnéje. Ki monda: Etszakára ismét el-jővők, és hozok magammal viszont az mi szűkseges lészen. El-menvén ismét az Patikában, és az másik fel almát-is meg Nád-mézezteté, de más izt adatván néki. Ismét étszakára az Királynéhoz bé-vittetvén meg-kené viszont az szarvakat, és az zatskokat kisseben tsináltatván, hogy az szarvakon jól állanának, és ada válami confectet-is néki, hogy el-alunnék; midőn már az természetet el-végezte volna, meg látogatván az szarvakat, és megérezvén hogy ismét apadtanak vólna ugyan jól, ha annak előtte őrűlt, mostan leg-inkáb, ki ismét ujobban kérvén az Dostort hogy már el ne hadnája, hanem szorgalmatos lenne az ő meg-gyógyitásában, és fáradságát nem hadná hejában. Ki monda: Ez dolgon lészen, és az miket az két étszakákon tselekedett, az harmadikon-is azt fogná mivelni; akkor már hogy ott űlne mellette, el-aluvék, és gondolkodván az Doctor magában, monda; Két avagy három ezer corona arany más Orvosnak elég vólna, de ahoz képest ha megszámlálom az mennyi jószágom nála vagyon. tsak semmi nékem annyi; minek-előtte azért az ő szarvait telyességgel elveszteném, külőmben fogok véle beszélleni, és akaratomat meg-mondom, ha nem akarja tselekedni, hanem még vélekedik, tehát ismét olly confectet tsináltatok, hogy viszont néki meg nagy szarvai lésznek, mint az előtt vóltak, és igy osztán Flándriában megyek, honnan osztán reá izenek, hogy ha akarsz az szarvaktul meg-szaba-

dulni. tehát hozzám jőj, és veled el-hozzad az Süvégetskét-is, min-
101 den esztendőben penig annyit adgy, hogy Uri mó|don élhessek
N 4a utánna. Midőn már ő igy gondolkodnék, azonban az vén asszszony el-jutván az gyertya világgal, hogy meg-tekintené az Királynét mit mivelne, de ő aluszik vala.

Mikeppen Andolosia le-hajolván, hogy kalapját fel-venné je az földrül, ki véletlenül az ő kedv kévéno[96]) *Süvegetskéjét meg-találá.*

A Doctor pedig le-vévén Kalapját el-ejté, és hogy le-hajlana fel-akarván venni, meg-látá az ágy alatt az ő kedv kévánó Süvegetskéjét az főldőn hevervén, kire semmi gond-viselés nem lévén, mert senki nem tudgya vala annak hasznát. Még maga az Királyné-is nem tudta hogy annak ereje által jutot vólna haza, mert ha tudta vólna ennek hasznát, bizony más szegre függgesztette vólna. Az Doctor pedig az vén aszszonyt el-küldvén edgy szelentzéjért, mellyben orvosság vala, és meddig ő az szelentzét el-hozá, ő-is addig fel-vévé sietséggel az Süvegetskét, rejtvén az Palástya alá, és igy gondolkodék, vajha az erszényem-is viszsza jőhetne, azonban fel-serkenvén az Királyné, és az Doctor le-vévén az zatssokat az szarvakrol, az kik már tsak kitsinyek valának, kinn az Királyné igen őrül vala. Az vén aszszony monda: Még ha edgy étszakán munkálkodik meg-gyogyulsz, és mi-is meg szabadunk ez rusnya nagy orru Doctortul. El-gondolván pedig magában hogy Agrippinával beszéllene, kit el-kezdvén, mert az Süvegetske már nála vala, s' monda: Kegyelmes aszszonyom, jól látod hogy dolgod immár jobban vagyon, és tsak az van hátra, hogy az fejed kaponyájábol kell ki-veszteui, még ehez kévántatnék leg jóbb orvosság, ha én itt ollyakat nem találok, az mi nékem kévántatnék, tehát magamnak el-kell mennem, avagy pedig edgy értelmes Doctort kell el-küldenem, meg-tanitván reá, de azokra sok pénz kell, és azon-kivül-is meg-akarván pedig tudni mennyit akarsz nékem
102 fizetni, | ha akarod hogy tellyességgel-ki-gyomláltassanak ez szar-
N 4b vak, és az te fejed olly sima légyen, mint annak előtte vólt. Monda az Királyné: En azt jol eszemben vettem, hogy az te mesterséged probált, de kérlek légy segitséggel énnékem, és ne kéméld az pénzt. Az Doctor monda: Azt mondod hogy az pénzt ne kéméllyem, mikor nintsen. Agrippina pedig igen fősvény vala, noha az erszény nála vala, az kit soha ki nem merithettek, akkor mene las-

satskán az ő szekrényéhez, melly áll vala ott az ágyánál, kiben vala az ő leg főbb kintsei és az erszény-is, edgy erős őre[97]) kötve, mellyet környűle ővedzvén, mene az asztalhoz, melly áll vala edgy szép ablaknál, és kezde pénzt olvasni, hogy már majdan három száz korona aranyokat olvasott vólna, kereskedni kezde az Doctor az köntős alatt, mint ha zatskot keresné az yénznek, és ugy tévén, mint ha az pénzt el-akarná venni, néki ragadván az Süvegetskét és fel-tévé, a' Kalapot el-hajitván meg ragadá az Királynét, és kévána, lenni edgy nagy puszta erdőben, holott emberek nem találtatnának, és az mint ő kévána az szerént lőn az Süvegetskének ereje által.

Midőn már Agrippina el-ragadtatot vólna, mindgyárást futa az vén aszszony az ő annyához, és meg-mondá néki, mikébpen viszontag Agrippina el-ragadtatott vólna, és az szarvakkal-is miképpen történt vólna dolga, az Orvossal mint ragadtattanak vólna el edgyütt, kinn az Királyné igen meg-ijede, mind-az-által vélé mint az előtt viszsza jőne, és most-is ugy lenne, nám nála ez erszény-is, és elég péze lészen, ki mindennek eléseges-képpen fizethet, hogy őtet viszont haza hozzák. Es midőn ők már egy nap s' edgy éjel várnáják, és viszsza nem jőne, az Királyné mint édes anya sziből ohajtya vala, hogy ő néki illyen módon az ő szép leányát kelletnék el-vesztenie, menvén nagy keserves szivvel az Királyhozhoz és meg-monda néki minden dolgokat mint történtenek, miképpen az Doctorral el ragadtattak vólna.

Monda az Király, Bölts Doctor lehet az, többet túd az más Doctoroknál; de senki nem egyéb az, hanem Andolosia, az kit ti | 103
hamissan meg-tsalátok. En azt gondolom, hogy az ki ő néki illy | 0 1a
szerentsét adott, böltsességet-is ugyan az adott néki, és hogy ha elvesztette-is az erszényt, az viszont meg meg-lészen nékie, mert az szerentse-is ugy akarja hogy övé légyen az erszény, és senkié egyébé ne, mert ha az szerentse akarná, énnékem-is avagy másnak ollyan erszényem vólna. Sokan vadnak Angliába, és tsak edgy Királyok vagyon, az ki én vagyok, az mig Isten és az szerentse engedi. Igy adattatott Andolosiának-is hogy ő néki légyen ollyan ersszénye egyedül, és egyébnek senkinek ne, tsak az mi leányunk vólna ismét ithon!

Monda az Királyné: Uram tselekedd azt, küldgy követeket széllyel, kik hol légyen talám meg-tudhattyák, és emez nagy szégyenre, és nyomorusságra jusson. Felele az király: En nem kül-

dők, mert nagy szégyen vólna az mi nékűnk, hogy mi ő reája gondot nem tudtunk viselni.

Midőn már Andolosia abban az igen vad és puszta erdőben vólna; holott edgy ember-is nem találtaték, hanem tsak ők Agrippinával ketten, akkor veté tőle meszsze-el az Doctori kőntőst, és az ő undok orrát-is le-vévén, osztán álván az szép Agrippina eleiben nagy haraggal, kit meg-ismére hogy Andolosia vólna, kinn igen el-ijede, ugy hogy nem-is szolhata, mert szemeit rutnl el-forditotta vala, mint ha már meg-akarná őtet őlnie.

Es ragadván hamar az kést, el-mettzé rola az ő ővét, és fel-szakasztván az maga vámetzét, bé-kőté az erszént az holótt az előtt tartotta. Ezeket mind tsak nézi vala az szegény Agrippina, de az nagy félelemnek miatta minden teste mint az nyár levél reszkete. Akkor kezde Andolosia nagy haraggal szollani, s monda: Te hamis és hitetlen aszszony, most immár enyim vagy, és én-is azokat tselekszem veled kiket ten én velem, tudod mikor az én erszényemet le-fejtetted és más rosz erszént varrottál helyébe, im látod ismét az ő régi helyére jutattam, nosza mostan tanátsollyon téged az te anyád és az vén kofa, és parantsoly jó italokat tsináltatni, kikkel te engemet meg-tsally, de bár mind az két boszor-
104 kány veled | itt vólnának-is, még-is minden ő mestersűgekkel tőbbé
| 0 1b ez erszént én tőlem el nem vehetnék. Oh te Agrippina, hogy mertél még tsak szivedben-is illyet gondolni? holott én te hozzád olly hű lévén, hogy szivemet, lelkekemet, testemet és minden jószágomat tenéked adtam vala? Illyen vitézt pedig, az ki minden napon az te kedvedért bajt vit, őklelt kopiát tőrvén, és minden egyéb vitézi játékokban győzedelmesen forgott, még is-nem szántad illyen nag nyomoruságban hozni, és valami irgalmasságot velem tenni, sőt még az Király és az Királyné-is engemet rút gyalázattal illettenek, mellyek az én szivemben el-felejthetetlenek, kik miatt tsak nem kétsęgben esvén magamat fel-akasztottam, mellynek te lettél vólna oka, ha testemet, lelkemet és minden tisztessęgemet elvesztettem vólna, de sőt még az, hogy te néked meg-mondották, hogy énnékem semmim nintsen, szolgaimat-is mind el-bocsátottam, és tsak egyedűl magamnak kell el-mennem, még-is énnékem tsak útra való kőltséget-is nem kűldőttél, hogy valami kis bőtsűlettel mehettem vólna haza az én rokonimhoz. Mostan te tégy itéletet. Az Agrippina pedig nagy rettegéssel el-telvén, nem-is tudgya vala mit kelletnék szollania; de még is meg rettent szivel-is az Egbe tekint-

vén, kezde szollania, és monda: Oh te nagy joságos tselekedetű erős vitéz, hogy én te ellened vétettem, kérlek tekints meg az én gyarloságomat és tudatlanságomat, tudod hogy természet-szerént az aszszonyi-nem az fęrfiúnál mindenkoron gyarlob, ez dolgot ne tulajdónítsad énnékem illy nagy vétkűl, sőt az te haragodat illyen nyomorult leányzo ellen le-tegyed, tégy jót az gonoszért, az mint az erős és bőtsűletes vitézhez illik. Felele ő és monda: Az kár és vétek, az kivel engemet illettél, forog az én szivemben, ugy hogy annak boszszúját meg-kell állanom· Felele Agrippina és monda; Andolosia tartsd eszedben, mitsoda bőltstelensęggel illetnének tégedet, hogy ha te edgy nyomorult aszszonyi-állaton ki tsak egyedűl edgy pusztában, avagy egy rabon boszszút allanál, érette? bizonyára az te erős vitézsęgednek az szégyen vólna. Monda Andolosia: Am légyen bátor,[98]) ellene állok az én ha|ragomnak, és fogadom tenéked az én vitézi hűsęgemre, hogy te rajtad boszszumat ki nem tőltőm, sem tisztessęgedben sem testedben meg nem bántlak. De az te jeled, mind éltiglen kell hordoznod én érettem, hogy engemet meg-emlegess. Az agrippina pedig az nagy fęlelemnek miatta az ő fején való szarvait el-felejtette vala. De midőn Andolosia meg-bátoritotta vólna élete felől, mint edgy fel-ébredvén monda? Ha Isten akarná hogy szabad szabad lehetnék ez szarvaktól, és vólnék ez atyám pblotájábã. Andolosia hallá hogy haza kévánkozik, az Sűveg pedig nem meszsze lévén tőle, futamodván felkapá és kőté erőssen az ővéhez, hogy ismét el ne menne véle. Melly Sűvegetskének jó vóltát Agrippina eszében vévén busul vala magában, és gondolá; hogy már mind az két jószág nála vólna, kit ő meg nẽ tuda őrizni, de az ő busulását nem meré jelenteni, hanem inkáb kéré őtet hogy az szarvaktol meg-szabaditanája, s' az attyához vinnéje. Monda Andolosia: Meg-kell viselned ez szarvakat az mig élsz, és én az te atyád házában soha nem megyek. Noha háromszor-is kéré Agrippina, de ugyan nem használa véle.

(lines "sia: Am légyen bátor..." carry margin note: 105 | 0 2a)

Mikeppen Andolosia Agrippinat Hiberniában az Apátzák Klastromában vivén, az holott őtet az fő Apátza aszszonnak ajánlá.

Agrippina midőn eszében vévé hogy kommi kérés rajta nem fogna, monda: Ha immár illy éktelen formájun kell énnékem maradnom, nem kivánok Angliában viszsza menni, sőt bár edgy ismerő emberem-is ne lásson, se atyám se anyám. Az okon vigy en-

gemet idegen helyre, hogy engemet senki ne ismérjen. Monda néki
Andolosia, hogy sohult nem vólna job min szűleinél, de ő nem
akará, de monda: Vigy engemet edgy Klastromban, hogy ez világ-
tol magamat el-vegyem. Monda Andolosiá: Azt kivánod? Felele:
Azt. Andolosia azonnal el-készűlvén vivé őtet Hibérniában, világ
106 végéhez kőzel és az szent Patricius Purgatoriumához nem | mesz-
| 0 2b sze, holott edgy mezőben lévén edgy igen szép Apátzák Klastroma,
kiben mind azon nemes aszszonyok valának, akkor hagyván őtet
ez mezőben, és maga mene az Klastomban az fő Apátzához; s'
monda néki, miképpen ő edgy tiszteletes nemes leányt magával
oda hozott vólna, az ki szép és egęsséges-is, tsak hogy az ő fején
valami nővés vagyon, ki szégyenletiben az ő attya házánál nem
akar maradni, de kiván olly helyet lenni az hol nem ismeretes, ha
te őtet fel-fogadnád három képpen meg-adnám érette az bért.
Monda az fő Apátza: Valaki ez szerzetben akar lakni, kell két
száz corona aranyakat annak le-tenni, mert mindeniknek egy szol-
gától tartok, és az mi szűkséges adok, de ha te érette az bért há-
rom-képpen meg-adod, hozd-el. Andolosia Agrippinájért menvén
el-hozá az fő Apátzának, ki térdet hajtván kőszőne, az fő Apátza
mindgyárt eszében vővé hogy nagy nemből lehetne, és kedvellé,
szánakozván hogy ez szép személy illyen nagy két átkozott szarvakat
viselne az fején, s' monda: Agrippina, kévánszé ez Klastromban
lakni? Felele nagy alázatossan: Kévánok kegyelmes aszszonyom.
Monda az fő Apátza: Szó fogadó lészszé az templomi szolgálatban,
az Chorusban bé-járszé, és tanulszé? itt ez helyben illy rend tar-
tatik, nem ugy mint egyéb helyekben, hogy az ki férhez akar
menni meg tselekedheti, de az pinzt kit ide adott, viszsza nem ad-
gyák. Felele Agrippina: Az mi az Klastrom rend tartása vólt rég-
től fogva, én miattam el nem vész. Ekképpen Andolosia le-olvasa
az fő Apátzának hat száz corona aranyakat, és kéré azon őtet,
hogy légyen jó akarattal hozzá, kit igen fogada néki, mert őrűl-is
vala az sok pénznek. Es igy el-butsuzván az fő Apátzától, ki as
Agrippinának parantsolván őtet ki-kisęrni. Mellyet hogy meg-
tselekedők és az ajtot utánna bé-akarná tenni, monda néki: No
immár légyen Isten veled, és adgyon jó egęsséget ebben az Klast-
romban, és adgya hogy őrőkké való őrőmet nyerhess. Monda Ag-
rippina: Amen, és kezde igen sirni, s' monda: Oh te erős vitéz,
emlékezzél-meg én rólam, és ez szarvaktul szabadits meg engemet.
107
| 0 3a Noha ez szok Andolosiának szivét fel inditották vala, de még |

sem ada egyéb feleletet, hanem ezt: Az mit Isten akar, az légyen, s el mene tovéb. Az keserves Agrippina bé-tévén az ajtot, mene az fő Apátzához, ki néki edgy kamorát és edgy szolgálót ada, az mellyben szolgál vala az Istennek. No hogy már Andolosia Agrippinánátol el-vált vólna, viszont őrvendez vala, fel-tévén az Süvegetskét, és kivána édgyik országbol másikban menni, minek-előtte érkezett vólna Bruck[99]) városába Flandriában, az holott szép mulatságokkal magát őrvendezteté, és az holott vőn magának negyven szép paripákat, és fogada edgy-nehány jó szólgákat, kiket megruházván edgy szinű őltőzettel, és kezde ismét vitézi dolgokat űzni és osztán által-menvén Német Országon, meg-látogatván az szép várasokat, mellyek az Impeiiumban találtatának, és széllyel vásárla magának sok drága szépsęgeket; Genevában osztán hajora szálván mind szolgástol és lovastol, mene nagy őrőmmel haza Famagustában az ő báttyához, ki őtet szépen és kedvesen fogadván, mert tettzék néki az ő ditsősségesen való haza jőveteli. Es hogy már ettenek vólna, Ampedo az őtsét kézen fogva vivé edgy kamorában, kérdezvén mintjárt vólna. Akkor el-kezdvén beszélleni, miképpen az Süvegetskét és az erszényt-is el-vesztette vólt. Mellyen való ijettében Ampedo hátra dőle; de Andolosia vigasztalván monda hamarsággal; hogy el-vesztette vólt, de viszont álnoksággal meg-hozzá jutott, azért ne háborogjon ily igen. Akkor le-oldván az erszént és az Süvegetskét-is elő-keresvén, eleiben tévé, és monda: Edes bátyám vedd-el mind ez két jószágot, és őrvendezszived szerint ez világban vélek. Monda Ampedo: Ennékem ez erszény semmire nem kell, mert az ki ezt tartya, nagy nyomorosságforog, mint olvastam az Atyánk-is miképpen véle járt. Midőn Andolosia ezt hallaná, igen őrűl vala az erszénynek, és gondolá; Tsak az tőb szerentsétlensęgimet mondom már meg néki, talán ijettében meg fog halni. Es gyönyőrkődteté magát az mig nála othon lőn. Hogy már jó ideig Famagustában vólna, mene edgyszer mulatságnak okáért az Királyhoz, holott kedvesen fogadtaték, és kérdezvén az Király, hogy hol járt vólna illy sokáig? | Kinek elő- 108 | 0 3b
számlálván sok országokat, az mellyekben járt vólna. Kerdé ismét, ha nem vólté mostan Angliában: Voltam kegyelmes Uram. Monda az Király: Az Angliai Királynak vagyon edgy igen szép Agrippina nevű leánya, azt akarnám az én fiamnak feleségűl hozatni, de illy hirem jőtt, hogy az leány el-veszett, mond-meg ha hallottálé valamit felőle, ha oda vagyoné még avagy meg-találtatott? Monda:

Kegyelmes Uram, tudok valamit 'rola, igaz, vagyon egy szép leá-
nya, de az Nigromantziai[100]) mesterşęgek-által Hibernióban vite-
tett, és ő ott edgy Apátzák Klastromában vagyon, az hol mind
azon nemes aszszzonyok vannak, holot nem régen beszéllettem
véle. Monda az Király: Vallyon viszontag leheté az ő attyánál?
Mert én immár vén vagyok, és minek előtte meg-hálnék, őrőmest
az én fiamat és az egész országot providealnám. Felele Andolosia:
Kegyelmes Uram, Felsęgedért és fiadért hiven forgolodom ez do-
logban, és őtet rővid időn attya házához szerzem. Az Király-is pe-
dig mindenben igéré néki az ő kegyelmessęgét. Akkor monda An-
dolosia: Kegyelmes Uram, Felsęged szerezzen tisztessęges kővete-
ket, kiket kűldgy-el két hét mulván utánnam, és othon talállyák
az szép leányt az attyánál. Hogy ha pedig ide igérte, bizonyossan
tisszessęgesen el-kűldi néked. Monda az Király: Jó barátom Ando-
losia, ez dolgot vidd-végben tehát, hogy fogyatkozásunk ne légyen.
Ne fély, tsak parantsollyad az fiadat kép-iróval leiratni, és kűld
oda az kővetőtűl, meg tudod, hogy az Király és az Királyné felette
ő rajta őrvendezni fognak, és akarattyok lészen az ő szép leányo-
nyokat illyen szép iffiúnak adni. Ezeket meg-értvén az iffiú Király,
hogy Andolosia ő néki házas-társęrt kűldettetik, mene ő hozzá, és
kéré őtet, hogy valóban ez dologban el-járna, mert sokat hallott
ennek szépsęgéről és tőkélletessęgéről. Andolosia igéré magát néki,
és el-butsuzék tőle, viszszatére az ő népével Famagustában, és
kéré az ő báttyát, hogy viszont ő néki az Sűvegetskét kőltsőn ad-
gya, és tsak hamar meg-jőne véle. Ampedo oda adá néki az Sűve-
getskét. Parantsolá azért Andolosia az ő komornyikjának, hogy vi-
109 | 0 4a gen tartaná addig az ő népét, miglen ő | viszsza-térne. Akkor fel-
tévén annak-okáért az Sűvegetskét, és kévána lenni abban az
pusztában, mellyben az alma fák valának, kitől az szarvak nőnek
és viszont el-vesznek vala, s' ott lőn. No immár ott nem tudgya
vala mellyik vólna az, kivel Agrippinát meg szabadithatná az
szarvaktul, hanem véletlenűl leszakaszta edgyet, és meg-évé, azon-
nal nőni kezde edgy nagy szarva, az után más félében-is évék, ki-
vei viszont el vesze, és ekképen el-vűn magával abban edgyneh-
nyakat, menvén vélek Hiberniában az Klastromhoz, kolompozván
azért hamar bé-eresztették, és mene az fő Apátzához, kérdezvén az
Agrippinát, mert néki véle titkon való beszéde vólna. Az fő Apátza
azonnal el-kűldi Agrippináért. Es midőn ő el-jutna, tsak edgy igyű
módon fogadá őtet, mert nem tudgya vala mi végre jőtt vólna

hozzá, sőt meg-ijede az ő jővetelin. Monda Andolosia: Kegyelmes asszszonyom, engedd-meg nékem Agrippinával edgy kevéssę való beszédem. Kit őrőmest meg-engedvén, mene véle fęl-felé, és monda néki: Kedvetlen vagyé még az szarvakhoz? Felele Agrippina: Igen-is. Monda Andolosia: Ha ezektűl meg-szabadulhatnál hová vólna azért szándékod? Felele Agrippína: Hová tudnák egyebűvé kivánkozni, hanem tsak Lundinába az én szerelmes atyámhoz és anyámhoz. Monda Andolosia: Agrippina, az te kőnyőrgésed meghalgattatott, és az mit te kévánsz, meg-adattatik, és meg-adá edgyik almát ennije, hagyá osztán egy kevéssę nyugodni, visont hogy felkelve, meg-szabadula az szarvaktul. Az szolgáló pedig melly ő véle vala, felékesitvén az ő fejét, és igy mene oszián az fő Apátzához, hogy ez Adrippinát illy ékesen látná, elő-hivá mind az Klastromban lévő aszszonyokat, hogy néznék az Agrippinát, melly széppé lőtt ezen orában, kinn minnyájan tsudálkozának, hogy illy rővid idő alatt szabadult vólna meg az szarvaktul. Monda Andolosia: Ne tsudálkozzatok azon illyen igen, mert Isten bir minden dolgokkal, ő tőle mindenek lehetsęgek, azért az kivel Isten mit akar mivelni, az ellen senki nem álhat, mert Agrippina ugyan Királyi nemzetből való, és én őtet az ő szűleinek viszsza-viszem, és rővid
idő mulván | el-jegyeztetik edgy szép iffiú Királynak. Agrippina 110
pedig ez beszédekre igen vigyáz vala, és akkor ada Andolosia az fő 0 4b
Apátzának száz Corona aranyakat, ki meg-kőszőnvén nékiek, hogy ők az Agrippinát tisztessęgesen tartották vólna. Hasonló-képpen Agrippina-is meg-kőszőnvén nékiek az szállást. Es igy el-butsuzván kimenének az Klastrombol. Azonnal az mezőn néki készűlvén Andolosia, fel-tévén az Sűvegetskét, és vivé őtet az ő attya palotájához Lundinban, de ő ott semmit nem mulatván, hanem térité az ő uttyát Famagustában az ő báttyához és szolgáihoz.

Mikeppen Agrippina az Andolosia tanátsa által az Czypriai Király fiának feleségűl hozattaték.

Midőn Agrippina ismét othon vólna, értésęre esęk az Királynak és az Királynénak, kin őrvendenek vala mind az udvari néppel edgyűtt. Hogy már őrőmekben vigan lakoznának, juta az Királyhoz Czypriai kővet sok néppel, hoǵ az ő leányát Agrippinát az Czypriai iffiú Királynak feleségűl adná, kiket tisztessęgesen el-is fogada. Vala pedig egy Hertzeg, két Grof, és azokkal sok

vitézlő rend. Kit meg-értvén az Királyné hogy az szép Agrippináért jőttek vólna, neheztelli vala az ő szép leányát illyen meszsze főldre adni. Az Kővetek szemben lévén az Királlyal és az Királynéval, elő-adák az ő iffiú Királyok képét, kit hogy meg-látna az Király, mondá: Valljou illyen szépé? De azok mondának, hogy még ennél-is szebb és tsak huszon négy esztendős vólna. Kit osztán az királyné vin [101]) Agrippina eleiben, és meg-monda hogy ez szép iffiúnak akarnák őtet adni, de Agrippina már ez dolgot tudgya, és tsak akarattyokra hagyá. Hogy már eszekbe vévék az ő akarattyát, azonnal készittete az Király sok hajokat, és mindeneket bűvőn azokra, és sok kintset. Hogy már el-készitette vólna, butsut vévén az szép Agrippina az ő szűléitől, s' monda: Hogy az egekben lako légyen vélek, és ajándékozza hoszszu élettel és jó
111 egésségęggel őket. De ő | is kévána az ő szüleitől való viszsza ál-
| P 1a dást.[102]) Akkor monda az Kiraly: Az Isten meg ótalmazzon minden nyomoruságtol tégedet, és adgyon tenéked és az te jó akaroidnak mindenekben elő-menetelt, Amen. Az Királyné-is monda, hogy ugy légyen. Akkor el-válék Agrippina tőlők, és méne az hajoban, kin mindenek szánakoznak vala. Nem sok idő mulva penig érkezének Famagustában. Az Király pedig hivattatot vala nagy Hertzegeknét, Grofoknét és sok Uri aszszonyokat, kik őtet el-érkezvén tisztességesen el-fogadnák, és el-készűlve vala nagy drágalatos étel és ital, őrűlvén az iffiú Királynak mindenek, hogy illy szép házas társ hozattatnék. El-érkezvén pedig Famagustában, fogadtaték nagy pompával, és menének véle Medusban, mert ott tart vala inkább az Király udvart, és tartaték nagy lakodalom, kibẽ jelen vala sok Fejedelmek és nagy Urak, az kik hozván magokkal nağ ajándékokat az Királynak. Lőn pedig ez lakodalom hat hétig és harmad napig, holott minden renden valóknak elégedendő ételek és italok vala. Az Andolosia penig hoza magával ajándékul az Királynak egy hajo Malosa és Muskataly bort, kit mint valami alma vizet vesztegetvén, mert ot semmi fogyatkozás semmiben nem vala valamig az lakodalom álla.

Mikkeppen Andolosia az nyargalásban és öklelésben leg-jobban forgolodván, kiert az asszonyoktol ditsiretet, de némelly Uraktol gyűlölseget nyere.

Addig pedig mig az lakodalom álla, az Fejedelmek és nagy Urak kopiát törnek, nyargalodnak és egyéb mulatságokat űznek vala, és az iffiú Királyné annak ajándékot advân, az ki hir nevet lél vala, és kiki azon igyekezik vala, de az Andolosia mindenkoron az vitézi játékokban mindenek felett ditsirtetik vala. Végezetre, hogy az ditséret mind tsak Andolosiának adgyák vala, de az Angliai Theodorus Grof méltoságosb lévén, néki akará engedni, de az nép kiáltván monda; hogy inkáb ő érdemlené meg. Mellyet meg-tud|ván az Theodorus ez dolgot, boszszankodék rajta, mert 112 | P 1b irégyli vala, és kaptsolá magát az Lymosi Grofhoz, kinek nem messsze Famagustától edgy kis szigetben vala vára, az kik igyekeznek vala az Andalosia el-vesztésęn és szolgáinak meg-ölésęn. Kik öszve tanátskozván hogy az lakodalom után, midőn ő haza menne, az útban meg-fogván, kinoznák, nékiek nagy summát adván, és ők-is az után nagy udvart tartván, szándékokat véghez vinnék.

Mikeppen Andolosia az Lakodalom után haza Famagustában menvén, az két Groftol elfogattatván, szolgai meg-ölettetének.

Es hogy már az lakodalomnak vége vólna, Andolosia pedig haza Famagustában mene, az ket Grof népet fogadván meg-fogák ötet, és szolgait meg-ölék, de magát vivék az Limosiai várban, az honnan ki nem szabadulhata. Andalosia pedig az örzőknek nagy summát igérvén hogy ötet meg-szabaditanáják; de azok ezt gondolván, ha ő megszabadul, nékünk semmit nem fog adni. Az Andolosia dedig nem meri vala mutatni az erszényt, mert fél vala nagyobb nyomoruságtol. Ezt meg-halván az Király, hogy az Andolosia szolgáit mind meg-ölték, és magát nem tudnák hol vólna, tudakozik vala felöle, de az két Grof tsak magokban tarttyák vala ez dolgot az Király udvarában lévén.

Az Andolosia el-veszésęt Ampedo-is mindgyárást meg-tudá, és mindgyárást az Királyhoz követeket küldvén, hogy segitsęgül lenne az ő öttse haza szerzésęben. Az Király azt izenvén, hogy ő-is igen akarná meg tudni hová lőt, kiben szorgalmatosan forgolodik.

Mikeppen Ampedo az Süvegetskét el-vagdalvan meg-égeté, hogy senki többé véle magát ne gyönyörködtethetné.

Akkor gondolkodván Ampedo, hogy az ő ötse nyilván az
113 | P 2a erszény miatt veszett vólna-el; kiért meg-kinozván, az Süvegets-|
két-is meg kellene nékie vallania, és azt tészik, hogy az-is övék
légyen, de az soha sem lészen. Akkor ragadá haragjában, diribre-darabra vagdalván az tüzben veté, mellette állván, miglen porrá égne, hogy abba senki ne gyönyörködhetnék. Es akkor nagy bánattyában halálra betegedvén, tsak hamar ki-mulék. Edgykor az Lymosiai Grof meg-gondolván magát, mene az ő szigetbéli várában, az holot Andolosia az fogságban vala egy igen mély toromba és mikor az Grofot meg-látta vólna, őrülvén kéré hogy irgalmasságot tselekednék véle meg-szabaditván őtet, mert ő nem-is tudná miért tartatnék ez fogságban. Monda az Grof: Nem azért hozattattál ide, hogy kiszabaduly, hanem tsak meg-mond honnan vagyon annyi pénzed, mert ha meg nem mondod; meg-kénoztatván ugy-is meg kell mondanod. Andolosia ezt halván igen el-ijede és nem tudgya vala mit felelne, de még-is monda: Famagustában az ő házában vólna egy verem, mellyből ki nem fogyna az pénz, és kivánná őtet oda vivén meg-mutatná néki. De az Grof azzal meg-nem elégedvén kinoztatá, de ő azonban marada. Az Grof ezt látván el-türhetetlenül kezdé kinzattatni, ıgy osztán Andalosia nagy fájdalmában elő-adá az erszént, meg-mondván annak jó voltát. Mindgyárt el-vévén az Grof az erszényt meg-próbálá, és ugy találá, de őtet ismét az fogságban vivék. Akkor meg-fizetvén az ő adosságit az erszényből, méne viszsza az udvarban Theodorushoz, kinek megbeszélle mindent az Andolosia felől, meg-mutatvã az drágalátos erszényt-is. Kinek monda az Theodorus: Bár meg-is őletet vólna, mert hallottam az udvarban, hoǵ az Nicromantiához jól ért, és az fellegekben járna, fęlő azért, hogy ki-szabadulván az Királynák bé vádlana, ki miatt életünk-is el-fogyna. De az monda: Olly nagy fogságban hadtam, hogy ő minékünk nem árthat. Ez után meg-alkúván edgymással, hogy edgyiknél fęl esztendeig lenne az erszény, és az másiknál-is meg fęlig, ki adatik elsőben az Lymosiai Grofnak, mert ő vala az öregbik.

Az két Grófnak már elég pénzek levén, de nem mernek vala
világosan véle élni az gyanoságtul fęlvén. Az Theodorusnak szi-
115 | P 2b vé|ben ez forog vala, hogy az Andolosia el-veszne, mert ha az

erszény ŏ nála lészen, mindgyárt annyira mégyen véle, hogy mind az Király és Grof miatt-is békeşggel meg-maradhat. Melly gondolat arra vivén, hogy az Lymosiai Groftul szabados menetelt kérvén az Andolosia látogatására, az ki néki levélet adván róla maga szolgáit-is botsáta el-véle. Ekképpen Theodorus el-menvén az Lymosiai szigetnek várában, mellyben az szegény Andolosia vala fogva. Ki mikor hozzája menne, Andolosia igen fęl kedvel fogadá, mert mind keze lába rothad vala az kalodában, de azt gondolá, hogy az Lymosiai Gróf kůldŏtte vólna az ŏ meg-szabaditására, mivel hogy már nalok-is vólna az erszény.

Minek utanna Andolosiának Erszénye el-vétetett volna, az után az fogságban meg-ŏlęték.[104])

Akkor monda az Grof: Mond-meg Andolosia, ha vagyoné, tŏbb ollyan jó erszényed? Adgy nékem-is edgyet. Monda Andolosia: Nintsen, ha vólna meg nem tagadnám tŏled. Monda az Grof: Azt hallottam tudsz te az fellegekben járni és az ŏrdŏgŏkkel birni nosza tehát mostan szabadittsanak-ki tégedet innen? Monda Andolosia: Uram ahoz soha nem tudtam, hanem egyedůl tsak az erszénnyel mulatoztam, kihez semmi kŏzŏmet ez után nem mondom, tsak szabaditski engemet és ne hadgy meg-halni itt nyomorultul. Felele az Grof: Tsak most veszed eszedben magadat, akkor nem gondolván senkivel mikor az Udvarnál ŏzŏd vala az nagy pompát nékůnk gyalázatunkra? Hol vadnak az téged ditsérŏk? mostan legyenek segitsęgůl, ŏrŏmest ki-szabadulnál? Akkor félre az ŏtet ŏrzŏt, igérvén 50 aranyat néki hogy ŏtet meg-ŏlnéje, de az nem akará semmiképpen. Monda az Grof: Adgy hát edgy kŏtelet hogy meg-fojtsam ŏtet, de azt sem adván, nem akara ez jámbor halálában részesůlni. Akkor nagy důhŏ*ssggg*el az maga ŏvét le-oldván kŏté az nyakára, az után edgy hanszárt keresztůl dugván az ŏbe, meg-tekeré az nyakán, és igy meg-fojtá az jámbor Ando|losiát, | P 3a
és ada pénzt az ŏtet ŏrzŏnek, hogy el-vinnéje onnan ŏtet. Az után pedig ott ŏ az várban nem sokat tractálván, hanem mentůl hameréb sietve mene Czypriában az Király udvarábaan az Lymosiai Grofhoz, ki el-fogadván kérdezé ŏtet, mint s' hogy járt vólna és mint tettzenék néki az sziget? Ki felele: Jol énnékem. Meg-kérdé az után titkon Andolosiát-is mint vólna. Monda az Theodorus: Ugy, hegy ŏ miatta minékunk semmi busulásunk és kárunk nem

következik, mert énnen kezeimmel fojtottam-meg őtet, én semmiképpen addig nyugadalmat nem lelvén, miglen ez világba való életét hallottam. No immár ez dolog után majd harmad napig az erszényben nem nyulván, hanem szintén harmad nap el-telvén az fęl esztendő-is meglőn és az Theodorusra kerűle az szer[106]) az erszénynek fęl-esztendeig való tartásából, ki monda: Immár engedd nekem, és vegy magad szűksęgére való elégedendő kőltsęget ki belőle. Mellyet az Grof nem ellenvén, hanem monda: őrőmest de szánakodom az szegény Andolosián hogy meg-őlted. Felele az Theodorus Grof: Hólt eb nem szerez háborut. Igy osztán menének edgy kamorában, holott az erszény vala, kit elő-vévén tőn az asztalra. Az Theodorus azonnal kezében vévén hogy olvasna belőle, mint az előtt-is tselekedett, de semmit talála benne, nem-is tudgya vala hogy az erszény az ő elébbi erejét el-vesztette vólna, mert immár mind ketten Ampedo és Andolosia meg-hólt vala. Es midőn ők az erszényben edgy pénzetskét-is nem taláfhatnak vala, néz vala edgyik az másikra. Mona akkot meg-dűhőtt haragjából az Theodorus: Te hamis Grof, igy akarsz engemet meg-tsalni, és más rosz erszényt adni az jó erszényért? Felele az és monda: Ez az erszény az, a kit Andolosiától elvettem, és nintsen más én nálam, de az dolog mint légyen edgyik sem tudgya vala. Az Theodorus penig ezzel meg nem elégedvén, hanem nagy haraggal monda: Ezentűl boszszúmat állom rajtad, és fegyverét ki-rántá. Ezt hogy látván az Lymosiai Grof, ő-is nem restelkedvén, kezdének egymással igen zőrgeni, azt halván az szolgák, fel-tőrék rájok az kamorát,
116 | P 3b látván az urokat edgymással vini, kik | kőzikben futamodván, elválaszták őket edgymastol. Az Lymosiai Grof már halálos sebben esett vala, kit látván az ő szolgai meg-fogák az Theodorust. Ez hir penig juta az Király fűleiben, miként az két Grofok, mellyek mint az atyafiak vóltanak az előtt edgymással, igen meg-vagdalkoztanak. Ottan parantsolá az Király, hogy mind az kettőt hoznák fogva eleiben, hogy meg-tudhatná okát az ő veszekedéseknek, akkor az Lymosiai Grofot eleibe nem hozhaták az nagy sebesűlés miatt, hanem tsak az Theodorust.

Mikeppen az ket Grof az Erszény felett ószve-veszvén, az gyilkosság ki-tudodott, kiért osztán mind az kettő kerékben tőretett.

Akkor az Theodorus Grof meg-kérdeztetvén; miért hogy, mostan ők, kik az előtt edgyesek [107]) lévén, edgymással vesződtenek? De az Theodorus Grof nem akarván felelni, hanem meg-kinoztatván mindeneket rendel meg-beszélle, hogy miképpen bántak légyen ők az Andolosiával. Halván ezt az Király, hogy mint bántanak légyen az szegény Andolosiával, igen meg-háborodék rajta, és boszszankodék (az) gyilkosokra; igy azért minden halladék nélkűl tőrvényt tevé(n . . . .)k, kerékben itélé őket, ha szintén az Lymosiai Grof meg holt (is), de meg-is az vesztő helyre ki-vitetvén kerékre tétessęk: Ezt tselekedvén azért tőrvény szerént mind az két Groffal mint gyllkosokkal, hogy kerékben tőretteté-nek, ez vala jutalmok, hogy ők az jámbor Andolosiát el-vesztették. Hvgy immár ez két gyilkos az erszény miatt, kiben ők kevés ideig gyönyörkődhettenek, kerékben tőrettek volna, azontul el-kűlde az Király, és az Lymosiai szigetet várával, városival, és egyéb hozzá tartozokkal egyetemben el-foglaltatá, és az hol az sze(gény Ando)-sia meg-hólt vala, mind férfiat és aszszonyi-állatot meg- . . . . kik az gyilkosságnak tudoi lévén ki nem jelentették, az vár(oson ki)vűl mind fel-akasztatá őket. Azt-is meg-tudván pedig h(ogy) az szegény Andolosia testét az városon kivűl tsak edgy rút motsá|ros-ban vetették vólna, mellyet onnat ki-vonatván, Famagustában | 117 P 4a
kűlde, és őtet ott nagy tisztessęgesen el-temetteté amaz szép Toronyban, mellyet az ő attya épittetett vala. Kinu minden rend-béliek bánkodtanak, de kiváltképpen az Király maga, és az iffiú Király-is az szép Agrippinával edgyűtt, az jámbor Andolosiát ohajtották. Minek-utánna már Ampedo és Andolosia-is meg-hóltak vólna, és semmi maradékjok nem maradna, az Király edgyik szép palotát maga számára el-foglalá, mellyben nagy sok jószágot talála, kintset és egyéb drága házi ékessęget. Mellyben osztán az iffiú Királyt szállitván, lakék az az ő attya haláláig benne. Az Király osztán hogy edgykor meg-halna, menten ő-is mind az egész Országot magának el-foglalván, birá mind egész hólta napiglan. | 118 P 4b

Vége.

JEGYZETEK.

1. Többször használja e jelentéssel: *bejár*. A régi nyelvben is ez a szokott szerkezet: ,*Kylemb kylemb orzagakat be yarwan*' (Érdy C. 560). ,*A király nagy darab földet bejárt*' (Fal.: TÉ. 708).

2. er zu dem sultan von Kairo kam (51).*)

3. auch ein altes haarloses hütlein, genannt *wünsch-hutlein*, zeigte (uo.). Máshel ,*kedvetőlt* sůvegecské'-inek fordítja (68.). A magyar népmesékben az efféle csodaerejű tárgyaknak rendszerint nincs sajátos neve, többnyire csak körülírással nevezik meg.

4. Kihagyva: und nach seinem ableben zwei söhne hinterliess, mit namen Ampedo und Andolosia, welche das seckel und das hütlein von ihrem vater erbten, wie ferner Fort. und seine gedachten beiden söhne mit den kleinodien viel wunders gethan und erlitten, auch wollust u. freude, noth u. drangsal bis an ihren tod erfahren haben (uo.).

5. *alkalomból*. — *Az ő irásoknak alkalmatossága nem hozta, hogy ezekrül szollanának* (Pázm. Kal. 617.).

6. *föbbik*. — ,*Nem a méltóság teszi fővebbé*' (Pós. Vetélk. 21.). ,*A Darius fővebbik generalissa*' (Hall: HHist. I. 21.).

7. ,jedoch war ihnen unkund, dass der natur nicht wohl zu widerstreben sei (54.). A ,*bir*' igének ez a németes szerkezete már a régi nyelvben szerte használt volt. ,Az mivel bír, örömest közli emberekkel (Cis. Ks.). ,Nagy erővel kell birnia' (Pázm. Préd. 154.). ,Nagy jókkal bír' (Mt. SB. 131.).

8. *megint, ismét*.

9. verkaufte heut ein gut u. morgen ein anderes (54.).

10. als ein armes weib (uo.).

11. *egykor*. — ,Egykorban kért fél akó bort' (Tört. T. VII. 109.).

12. A NyTSzótárban e jelentés nincs meg. Vö. később: ,az abrakoláshoz jól értek' (4.).

---

*) A német szöveg után a lapszámok ,*Die deutschen Volksbücher, gesammelt von Karl Simrock*' 1846. III. kötetére vonatkoznak.

13. es ist noch viel glück in der welt (55.).

14. dem mache dich unterwürfig (uo.). — ‚Akaratonkat istennek akarattia ala adniok‘ (Weszpr. C. 53.). ‚Adiac vala magokat a hit ala‘ (Helt. Kron. 31.). Hatalma alá adni: trado C.

15. schiffspatron (uo.).

16. machte ihm gar schöne reverenz (56.).

17. *ezennel.* — Többször így: *azontol, ezentel,* e helyett: azonnal, ezennel. — ‚A therekek ezenthel rajtok leznek‘ (LeoT. I. 9.). ‚Ime ezentől iuthatz nagy meltosagba‘ (FortSzer. G. 4.).

18. azonnal.

19. ‚warf das *federspiel* in die luft, liess es fliegen‘ (56.). A fordító alkalmasint nem tudta, mi az a ‚federspiel‘, mert előbb is ‚fegyver‘-nek fordítja: ‚minden fegyvereit, melly az játéktól meg maratt vala, felvévén‘ (3.): ging mit einem federspiel (55.). A ‚federspiel‘ Grimm szótára szerint: ‚ist ein spielvogel, der die falken lockt, mit dem sie spielen‘.

20. Nagyon rövidre fogja a versenyjáték előkészületeit, s az egész homályos. E rész az eredetiben így hangzik: ‚sie wollten zwei kleinode, bei zweihundert kronen werth, ausstellen, darum sollten sie zwei tage stechen und die achtzig diener sollten sich in vier rotten gegen einander stechen und wer das beste thäte, der sollte der kleinode eins haben (59.).

21. kammerjungfer. — Később is többször előfordul e jelentéssel. Ugyanígy használják a XVI—XVII. században, kivált erdélyi írók. Fordítónk nehányszor ‚női szoba‘ értelemben is él vele, a mire más íróknál példát nem találunk. ‚Midőn már az királyné az *fraucimerben* menne, hozzája hivá Agripinát‘ (82.).

22. A fordító ügyes betoldása, az eredetiben nincs.

33. *elveszteni.* - ‚Házi ellenségünket meggyőzhettyük de el nem fogyathattyuk‘ (Pázm.: Préd. 165.). ‚Kész hűségünk mellett életét is elfogyatni‘ (MonOkm. XXIV. 14.).

24. *tudni fogják.* — Értelem zavaró ragcsere.

25. das thor Porta de Bacche, das ist die kühpforte (63.).

26. Kihagyva: O was guter worte giengen da aus einem falschen herzen! (64.)

27. *feleségéhez.* — Ritkán e jelentéssel. ‚Teged szerelmes hitues agiassomat nagy ezvegsegre hadlak szep tarsomat‘ (Lipcsei C. 8. MF.).

28. E szó régi íróinknál ‚*egöld, együd, idgyol, igyöl, igy jol*‘ alakokban fordul elő, s jelentése: ne forte, forsan; hát ha, majd. ‚Egyld az konkollyal az bwzattys kyzaggatnak‘ (Pesti: NTest. 28.). ‚Együld a szerencze téged is meg czal‘ (FortSzer. 2.). — A köznyelvből kiveszett, de a dialektusokban még él, a palóczoknál: *jód,* dtúl: *igyól.*

29. London.

30. sehol.

31. jószág, árú.

32. Ez a fejezetczím nincs az eredetiben.

33. A németben itt új fejezet kezdődik.

34. gen Brügge in Flandern (70.).

35. *hitelét.* — A régi nyelvben nem volt oly éles jelentéskülönbség *hitel* és *hit* között. ‚Hitel azaz hit auagy lelki bizodalom' (Helt.: UTs. 3.).

36. *lám.* — ‚Nám a te apostolod azt irja, hogy . . .' (Pázm.: Préd. 504.).

37. *háromszorosan.* — ‚Háromképpen való öröm' (Matkó: BCsák. 45.).

28. Kihagyva: .meine verwandten meinen, der könig solle mich auslösen, weil ich in seinem dienst gefangen wurde; aber der könig will es nicht thun, weil er sagt, er habe mir einen grossen sold gegeben, täglich vier kronen auf zwei pferde: warum ich nicht weiter umgeritten sei, dass ich den feinden nicht in die hände gefallen wäre. Zum andern zieme es sich nicht, dass ein könig gefangene löse, denn wenn man einen gefangenen um tausend kronen losliesse, so müsste ein könig zehntausend geben (71.).

39. *bizva.*

40. *leszivárgott.*

41. *veszteg, nyugodtan,*

42. *kérdezősködik.* — ‚Egymastol kérdezkednek vala' (BécsiC.168.). ‚A madarak kerdezkődni kezdének egymastol' (Helt. Mes. 53.).

43. Kihagyva: und nur Fort. erledigt ward (80.).

44. Elbeszélésben gyakran használt kezdő szócska, körülbelől azzal a szereppel, mint más népmeséinkben: itt. ‚Itt a király', ‚Itt lelkem teremtette' sat. (Mer. Sajóv. Népm.)

45. er liess ihnen einen neuen galgen bauen zwischen der stadt und dem Westminster; daran hieng man zuerst die zwei mägde (81.).

46. *takarodjál el.* — Sajátságos szó, előfordúl még ez értelemmel Pethő: Kron. 272.

47. tausend nobel (83.). — ‚*Nobel:* eine urspr. englische goldmünze, die auch in andern ländern nachgeschlagen wurde' (Grimm: DWört. III. 862.).

48. E fejezetczím hiányzik az eredetiből.

49. *éhen.* — ‚Ehel halna meg' (ÉrdyC. 154.). ‚Az koldust had meghalni éhel' (Lép: PTük. I. 4.).

50. *hosszában.* — ‚A petrezselymet nem hoszszára metéli' (Szakácsmest. 13.). ‚Hosszára száz száz ember ůllyǒn' (Zvon. Post. I. 554.).

51. *inni.* — A nyelvjárásokban ma is így. Lehet egyszerű dissimalatio, vagy — Budenz szerint — a régi nyelvben dívott személyragos inf. maradványa.

52. *leesik.* — ‚Megesik a hid az jégen' (Decsi: Adag. 130.).

53. durch des himmels einfluss und der planeten und sterne sind mir *sechs tugenden* vertraut (89.). A magyar a *tugend* kihagyásával egész mást mond.

54. A fordítás értelmetlen. ‚dieser seckel soll diese tugend behalten während deines oder deiner ehelichen kinder leben hernach nicht mehr; und wenn er auch aus euern in andere hände käme, so hat er doch noch diese tugend und kraft (89.).

55. *éhes.* — ‚Talám éh vagy?' (Thaly: VÉ. II. 240.).

56. Az eredetiben tovább folyik az elbeszélés.

57. *elbeszélé.* — ‚Az fiu beszéllette meg mi nekünc' (Mt: Bibl. Előb.). ‚Megbeszéllé az ő álmát' (I. 37.). ‚A dolgot megbeszéllik a fioknak' (Illy: Préd. I. 425.).

58. E momentum, hogy a *szolgák kérésére* hagyja a gróf életben Fortunatust, a fordító sikerült beszövése, az eredetiben erről szó sincs.

59. Az eredetiben itt kezdődik a fejezet, melynek czíme szövegünkben hátrább került.

60. kam er gen Nantes (96.).

61. Az eredetiben külön fejezet: Wie Fort. einen diener annahm, der die welt gesehen hatte (97.).

62. gen Edinburg (u. o.).

63. Hibernia d. i. Irland (100.).

64. *birtok.* — ‚Mûminden birodalminc te zemeled előt vadnak' (BécsiC. 14.). ‚Jószág, birodalom' (Com: Ján. 143.).

65. elfogada. — Később is: ‚elfogák az urnak vacsoráját' (141.).— ‚Egőr kulcsát megadá, kit az király képe tőle elfoga' (Tinódi. 157.). ‚Az kenyeret Cristus paranczolattya szerint kezünkel el fogjuk' (Fél: Tan. 411.).

66. *lakoma.* — Többször igy.

67. *fölkeresé.* — Mynd elkerestwk es latogattuk, de nem talaltwk (RMNy. II. 62.). ‚Meg hadiá, hogy elkeresnéc az orszagot' (Helt. Kron. 1.).

68. Kihagyva: ‚Wohl möchte einer sprechen: Warum geht man nicht mit lichtern oder laternen in die höhle? Es is zu wissen, das die höhle keinerlei licht leidet (104.).

69. in dem wämsern (106.).

70. *élesztget.* — ‚Reménségeket élegetné, gerjegetné' (GKat: Válts. II. 1121.).

71. ‚schickten nach Malvasier' (117.).

72. Kihagyva: da nun Fort. sah, dass er keine sorge mehr haben dürfte, und ihm der schrecken, der ihn zu Constantinopel befallen hatte, vergangen war, fieng er erst an wieder fröhlich zu werden und scherzreden zu treiben (118.).

73. Lásd a 21. jegyzetet.

74. *elhallgatnám.* — A régiségben ismeretlen alak.

75. *félre.* — ‚Fél felé hivá Theophilust' (CornC. 252.). ‚Lépjenek félfelé egy kevéssé' (Pécsi: SzüzK. 84.).

76. *megeggyeztek.* — ‚Meg eggyesettűnk rayta, hogy senki euel az igeuel ne elne' (Mon: Apol. 311.). Az kő templomot, — igy egygyesőttűnk meg, hogy nekünk engették (KecskTört. IV. 225.).

77. *egykedvü, kedvetlen; unmüthig.* — ‚Az neep ffeel kedwel wagyon' (LeoT. I. 278.). ‚Fęl keduel tőn választ nęki' (Helt. Kron. 136.).

78. E fejezet czím nincs az eredetiben.

79. Ez sincs.

80. Priester Johannis land (136.).

81. rév-part.

82. *háromszorta.* Egyike a legérdekesebb alakoknak. Mutatja, hogy a szót még a XVII. században is összetételnek érezték s illeszkedés nélkül használták. Különben akkor még közkeletü volt az alapszó: *szer* is; ‚sor, rend', mellyet ma csak összetételekben és származékokban ismerünk. A *-szer* rag még most sem illeszkedik a göcsei és palócz dialektusokban (Sim. MNy. II. 193.).

83. dem hilft sanct Nicolaus verkaufen (142.). A kereskedők védő szentje Szt. Miklós volt, s az iskolás gyermekek patronusa. (RMH. II. 452.):

‚Nyughatatlanképen más zsidó tisztel vala,
Az te képed házában kőfalon tartja vala,
Mikoron mégyen vala kalmár árójával sokadalomba.
Innét ő házából hogy elmégyen vala
Minden jószágát neked hagyja vala.'
(Széchy Ferencz: Caus. Sancti Nicolai 1529.)

84. Kihagyva: denn dadurch wäre er bei andern herrn sehr gefördert worden und hätte er die briefe nicht gehabt, so hätte er die reise nicht vollbringen mögen. Das gefiel dem sultan gar wohl; ich muss aber eins dazu fügen: Fortunati seckel war auch gut neben eins den briefen (143.).

85. *drága, becses.* — Ma már — gúnyosan — az ellenkezőt jelenti.

86. Az eredetiben a köv. fejezet czím ide esik (147.).

87. Szintúgy.

88. *alkudhatnak.* — A ható képzővel a régi nyelvben mindig így, a mai alak már valószinüleg az inf. és perf. hatása folytán keletkezett. (V. ö. *alud—alhat, feküd—fekhet,* dialect. *feküdhet).*

89. bis an den hafen Aginesmortes (154.).

90. E fejezet czím nincs az eredetiben.

91. Kihagyva: zu dem könig Kastilien, zu dem könig von Portugal, zuletzt zu dem könig von Hispanien. Da gefiel ihm das volk und ihre sitten so sehr, dass er sich und all sein volk nach ihrem landsgebrauch kleidete. Der könig gewann ihm gar lieb, und da er in allen streiten an der spitze war und viel mannliche thaten verrichtete, schlug ihn der könig zum ritter. Nun war ein alter graf an des königs hof, der eine einzige tochter hatte: da wollte der könig, Andalosia sollte sie zur ehe nehmen, so werde er ihn zum grafen machen an des grafen statt. Aber Andolosia gefiel des grafen tochter nicht, auch achtete er der reichsten grafschaft nicht, denn er hatte genug in seinem seckel, darum nahm er urlaub von dem könig (158.).

92. *gyanánt*. — ,Az mérget méz gyalánt elnyeli gyakorta' (Thaly: VÉ. II. 280.). ,Pénz, melyet quietantia gyalánt küldjön az vezér az császárnak' (Mon. TME. VI. 233.).

93. lass den seckal fahren (170.). Nyelvtörténeti adatok bizonyítják, hogy a mai *hagyján* ebből alakult: *hadd járjon, hagyd járjon.* — ,De had jarion az én panaszim' (Csoma Codex 15.). ,Had iarion most egyéb, az jelen való dologról kel szóllani' (Decsi: Adag. 321.). ,De hadgyarjon; ugy kellett ennek meglenni' (Megy: 3 Jaj. II. 96.).

94. Kihagyva: so kommst du an ein breites wasser, das ist ein meeresarm, und wenn du daran kommst, ist dann flut, so warte bis die Ebbe kommt, und sobald es trocken ist, so hebe dich auf und gehe auf einen hohen thurm zu (177.).

95. will ich mich selbst in der Themse ertränken (179.)

96. Sajtóhiba: *kiváno*.

97. *övre, őre*: an einen starken gürtel (155.). Később is: ,Edgy hanszárt keresztűl bugván az őbe' (114.).

98. *bár*. —, Ám bátor ugy legyen, a mint mondod' (Helt: Bibl. I. O 4.). Legyen ugy bator (Czegl. Japh. 147.). Ma már a köznyelvből kiveszett, az irodalomban Arany elevenítette föl.

99. kam gen Brügge in Flandern (179.).

100. durch künste negromantie (181.).

101. *vere*. — Szokatlan összevonás ad analogiam: *vőn, tőn, lőn, hűn, hivén* stb.

102. Szokatlan szerkezet, a régiségben ismeretlen ily jelentéssel. Vö. ,Vissza áldották azaz megkáromlották' (Mel. Jób. 35.).

103. Kihagyva: Nun hatte er stäts boten unterwegs zu dem könig; aber so viel ihm auch boten kamen, so brachten sie doch keine botschaft, dass man erfahren hätte, wo sein bruder hingekommen wäre (202.).

104. E fejezet czím nincs az eredetiben.

105. Kihagyva: Ich höre wohl, du wärest gerne los: lass dir die zeit nicht lang werden, ich will dir bald davon helfen (205.).

106. sor, rend. — Lásd 82. alatt.

107. immereins gewesen (207.). — ‚Hywsseeges tarssassagban eegyesek valanak' (ÉrdyC. 359.). ‚Eretnekekcel egyesec voltatoc' (Mon: Apol. 13.). ‚Ha egyesek lesztek, győzhetetlenek maradtok' (Illy: Préd. I. 400.).

LÁZÁR BÉLA.

Anth. Pal. VII. 27. Antipatros Sidoniostól.

Elysionba' se légy te Anakreon, jóni dicsőség,
 Víg lakomák nélkül, víg szavu kobza hián.
Nedves pillával hamisan hunyorítva dalolgass,
 Fűzért lengetvén illatozó hajadon,
Hol dicsöítve az Eurypylét, dicsöítve Megistest,
 Vagy thrák Smerdisnek kíkoniféle haját,
Telve borillattal, Bacchos-nedvezte ruhában,
 Ránczairól nektár-cseppeket ejtve alá.
Mert eme háromnak: Muzsának, bornak, Erosnak
 Volt felavatva egész életed, édes öreg!

21. Metrodoros számvető epigrammája.

Hogyha Gadeirából Rómába elindulok útnak,
 Baitisnak csordás partjaig egy hatod út.
Innét egy ötöd út Pyladesnek phokisi földje:
 A vaccaei nevét a tehenészet adá.
Egy nyolczad rész kell az egekbe nyuló Pyrenéig
 Toldva tizenketted rész a tizedbül oda.
A Pyrenék s a magas Havasok közt egy negyed út van:
 Ausoniáig odább, ott hol az Eridanos
Elektronjával tündöklik, félhatod út van.
 Boldog az állapotom, a mikor innen odább
Kétezer és ötszáz stadiont még megteszek. Íme
 A tarpeiai szirt, amire vágyakodám!

P. T. E.

DUGONICS TOLDI-DRÁMÁJA.[1])

Dugonics András nem volt drámaköltő, egyáltalában nem volt költő; de elévülhetetlen és ma már általánosan elismert érdeme, hogy ő volt az elsők egyike, kik a rendkívüli akadályokkal küzködő első magyar szintársulatok műsorát eredeti darabokkal ellátták. Már t. i. a mit e korszakban eredetinek neveztek és tartottak, — darabokkal, melyekben magyar nevek és eshetőleg magyar történeti tárgyak szerepelnek, — melyekben azonban a cselekvény maga, nem csak nyers anyagával, hanem szerkezetével és jellemével is idegen volt. Idegen volt e színművek hangja, iránya, szelleme is; — de az írók ép úgy mint a közönség is meg voltak elégedve azzal, ha történeti hangzású magyar nevek csengtek fülükbe és a szereplők többé-kevésbbé gyakran a nagy multnak hatalmas alakjaira és nagy eseményeire czéloztak. Hiszen Dugonics maga, épen a «Toldi Miklós» előszavában (vagy jobban: ajánlásában) elég naivul indokolja ez álláspontját.[2]) «Nincs előttem nagyobb éktelenség», mondja itt, «mint mikor egy ánglust német ruhába avagy spanyolországi embert széles bugyogójába magyarúl szóllani hallok s füleimben a sok Don Pietrók és Don Gonzálesek hangzanak.» Dugonics azért első sorban épen Toldi-drámájával meg kivánta mutatni, «hogy lehessen a magyar játékszínbe magyarul beszéltetni a külsőket is».

Ez álláspontról dolgozta át, mint már nehány évvel ezelőtt kimutattam, Bertuch Frigyes Elfridáját «Kun László»-vá és Soden Gyula gróf Ines de Castro-ját «Bátori Máriá»-vá. Ugyanez álláspontról írta, még a nevezett darabok előtt, «Toldi Miklós»-át, megmagyarítván, mint maga mondja, egy corfui történetet, melyről azt állítja, «hogy igazán, magyar rámára szabván, tulajdonává és eredeti játékká» tette. Sajátságos félreértés! Mert az eredeti né-

---

[1]) Felolvasta a Kisfaludy-társaságnak 1888-diki márcziusi ülésében. Kivonatban megjelent a «Nemzet» 1888. április 1. számában.

[2]) *Jeles történetek, mellyeket a magyar játék-színre alkalmaztatott Dugonics András királyi oktató.* Első könyv. Pesten, Füskúti Landerer Mihály költségével és bötüivel. 1794. Tartalma: *Toldi Miklós. Szomorú történet három szakaszokban* (p. 3—170) és *Etelka Karjelben. Szomorkás történet négy szakaszokban* (p. 171—386).

met darabok idegen alakjai ez átdolgozásokban magyar nevekkel szerepeltek és néha magyar történetekre czéloztak, Dugonics már azt hitte, hogy őket magyar jellemekké alakította át és hogy dramatizált sorsukban a magyar multnak egy-egy nagy képét tárta olvasói és nézői elé!

Pedig e «Toldi Miklós»-ában még kevesebb a magyar jellem és szellem, mint többi szinműveiben. Ez természetes dolog is. Itt véletlenül oly tősgyökeres magyar alakhoz nyult, ki elevenen élt az egész nemzet emlékezetében, és oly kort varázsolt (ő legalább így hitte) a színpadra, Mátyás király korát, mely multunknak összes változatos századai közül legjobban, ha nem is épen leghívebben véste be magát a késő nemzedékek tudatába. És Dugonics tudja ezt. Dugonics jól ismeri a Toldi-mondát, melynek több nevezetes vonását épen ő mentette meg az enyészettől; — azt is jól tudja és helyesen mondja, hogy Toldi «régen megérdemlette volna a tollat», mert hiszen (arról is van tudomása) «Ilosvai, Rádai Pál, Bél Mátyás igen csekély emlékezetet tesznek róla»; — de az egész darabban alig van egy-két igen mellékes czélzás magára a mondára, mert «életének folyamattya és fiatal korában végbe vitt dolgai (erre Dugonics maga figyelmeztet) a jegyzetekben vannak», — a jegyzetekben, melyeknek a darabhoz semmi közük, melyeket valószinüen még az olvasók is, kik az ármányos cselekvény lefolyását feszült érdekkel követték, alig méltattak egy futó pillantásra.

Nem képzelhető nagyobb és kellemetlenebb meglepetés, mint midőn a mai olvasó, a Toldi-mondának csak vázlatos ismeretével is és teljesen mellőzve Arany János remekeit, Dugonicsnak e darabját méltó érdeklődéssel elővesz és végig olvassa, — mert nem képzelhető nagyobb ellenmondás, mint a milyenben e darabnak hőse és cselekvénye legnépszerűbb nemzeti mondánk imponáló alakjával és népies jellegű tetteivel áll.

Ime a Dugonics Toldijának siralmas története.

Toldi Miklós ezredes, Szeged várának parancsnoka, váratlanul érkezik vissza Budáról, és sem neje Magda, sem leánya Trézsi nem jöttek elébe, pedig tudatta volt velük megérkezése idejét. Egy kis szemrehányás után kiderül, hogy övéi nem kapták meg levelét. Toldi számon veszi szolgáját, Makrát; ez megzavarodik ugyan, de baj nélkül elsiethet a levél megkeresésére. Nyomban megtudjuk, hogy a levél hová lett. Szillér Mátyás, Szeged városának gaz birája, Toldi legnagyobb ellensége, már jó ideje következetesen felbontja

a hősnek leveleit, mire hamis pecséttel újra lepecsételi és így küldi meg Toldiéknak. Ez utolsó levélből megtudta, hogy az özvegy Tápainétól jogtalanul elvett jószágokat, Toldi közbenjárása folytán, Mátyás király parancsára, a szegény asszonynak vissza kell adnia. Most játszhatja Szillér a nemes érzésű férfiút: rögtön fölkeresi Toldit és kijelenti előtte, hogy saját elhatározásából visszaadja Tápainénak birtokát, de egyúttal megkéri Toldi leányának, Trézsinek kezét. Toldi megveti a bírót és már azért is megtagadná tőle leánya kezét, mert köztudomású dolog, hogy Szillér, nem is olyan régen, Ladányi Manczikát elcsábította és hűtlenül elhagyta. De Trézsi azonfelül arája Vendrődi szegedi polgármesternek, kit Mátyás, ismét Toldi közbenjárására, ép most nevezett ki titoknokává. Szillér természetesen iszonyú dühvel fogadja a kosarat és fenyegetve távozik. De az ő csillagát is fenyegeti a közeledő vész, mert Manczika, ki bosszút forral csábítója ellen és e czélra nemcsak a legnagyobb figyelemmel kiséri minden lépését, hanem folyton érintkezik is vele, véletlenül megtalálja Szillér szobájában a hamis pecsétnyomót, melyet magához vesz. Végre valahára megérkezik Makra a sokat tárgyalt levéllel, és az öreg Toldi, kit a hosszú út fáradalmai elbágyasztottak, szobájába vonúl, hogy leheverjen.

Eddig az első felvonás, «Toldi Miklósnak Szegedre jötte», a cselekvény hosszadalmas expositiója. Toldi ebben legkevesebbet sem tesz. A cselekvő hős Szillér, ki Trézsi kezére s birtokára vágyik, és midőn ezt tőle megtagadják, bosszút forral a jellemes, derék Toldi ellen, kit már előbb is szenvedélyesen gyűlölt volt.

Szillér e bosszújának kivitelére, nászával Vindblat erdélyi szászszal (mert Dugonicsnál a gazemberek mind nem-magyar nemzetségűek*) egyesül, ki szintén gyűlöli Toldit, mivel ez a gonosz embert kivetette a katonaságból. Tervük elég egyszerű. Midőn a török néhány év előtt Zimonynál váratlanul megtámadta a magyar hadsereget, a közvélemény a kudarczot árulásból magyarázta. De az áruló nem volt eddig kimutatható. Szillér és Vindblat most Toldit akarják ez árulás gyanújába keverni. E czélra levelet koholnak, melyben a belgrádi basa kétszáz aranyat küld Toldinak és megköszöni neki fontos szolgálatait. E levelet és többféle ka-

---

*) *Kún Lászlóban* Préda olasz, *Bátori Máriában* Gyiloki oláh származású.

tonai terveket meg egyéb irományokat Makra, a Toldi megvásárolt gonosz szolgája, elhelyezi ura szobájában. Az ármány természetesen sikerül. Toldi, ki ártatlanságát fennen hirdeti, fogságba kerül, háznépe megrémül, beteges neje az iszonyú eseménybe belehal, leánya megőrül, veje kardot ránt, — de a hőst azért elviszik és Szillér mielőbb ki akarja végeztetni.

Ime a második felvonás, «Toldi megbuktatása». A dráma hőse itt is teljesen passiv: sopánkodik és imádkozik, de nem cselekszik; folyton Szillér a cselekvény ura és mestere.

A harmadik felvonásban («Toldi Miklós házának omladékja») természetesen megfordul a koczka. Manczika előáll a hamis pecséttel, Vindblat kezd bizalmatlan lenni ura iránt, Vendrődi fellázítja a szegedi népet. Szillér meggyilkoltatja ugyan jeles társát, de ez halála órájában töredelmes vallomást tesz, a szegedi nép fellázad nagy sokára és Toldi kiszabadúl a börtönből. De bűnösök és ártatlanok egyaránt pusztulnak. Makra meggyilkolja Szillért s aztán önmagát, Trézsi pedig, Toldi leánya, őrülésében a vár bástyájáról a Tiszába veti magát. A hős e hirek hallatára e fohászszal végzi a darabot: Légyen áldott a magyarok istenének szent neve! — Hogy e szavak hogyan kerülnek, ily események után, Toldi ajkaira, azt valóban bajos volna megérteni, ha az eredeti föl nem világosítana.

Toldi tehát a harmadik felvonásban sem tesz semmit. Itt túlsulyra kap, mint minden ilyen ármányos históriában, az ellentábor, és a cselekvény hőse és megalkotója, a szegedi bíró, összes czinkos társaival együtt meglakol számos gazságáért.

A szinmű tehát ármánydarab, még pedig a rosszabb fajtából. Sem jellemzése, sem cselekvénye, de még szerkezete sem tanúskodik szerzőjének legkisebb drámai vagy színi tehetségéről. Hisz még a színpad igényeit sem elégíti ki. Három felvonásában tizenkét szinváltozást tesz szükségessé, és így még a közönséges színszerűség jelességével sem dicsekedhetik. De a darabnak ez æsthetikai gyarlósága nem sokat nyomna a latba, hisz rossz szinművet annyit írtak már, mint a mennyi a csillag az égen, — ha e rossz szinmű nem lépne föl azzal az igénynyel, hogy Toldi Miklós hatalmas alakját akarja föleleveníteni és föltüntetni. Pedig tudjuk, hogy Dugonicsnak ez volt a szándéka: «Azon iparkodtam (mondja már idézett előszavában), hogy honnyi történeteinket vegyem írásomnak tárgyául, s főképen azon embereket országunkban, kik, mi-

dőn éltek, nagy névben s böcsületben vóltak, de holttjok után olly feledékenségbe jöttek, hogy ha annyi derék tetteik vagy hitván kis iráskákban vagy parasztok szájában nem forogna, mivel íróink semmit se hagytak írva felőllök, örök feledékenségben, a setét tartománynak völgyeiben hevernének. Ezek közöl vagyon Toldi Miklós». — És folytatja: «Hátra vannak még egynehány érdemes magyaraink, kiknek emlékezettyeket méltó volna a hosszabb időkre terjeszteni. Ilyen Kinizsi Pál, ilyen Magyar Balázs, Mátyás királyunknak győzhetetlen vitézjei. Ha Toldi Miklóssal — így végzi Dugonics ez előszavát — kedvet találhatok (a mint nem kétlem, mert hazám dicsőségére dolgozom) elővészem, ha üreségem lészen, a többit is.»

Tehát hazája dicsőségére vélt dolgozni a jó öreg Dugonics, midőn nemzeti mondáink egyik legérdekesebb és legkedvesebb alakját egy teljesen idegen cselekvénybe belehelyezi és e cselekvény keretében siránkozó, tétlen, bárgyú, érzelgős aggastyánnak rajzolja, — azaz oly alaknak, mely a hősnek hagyományos jellemével és szerepével a képzelhető legélesebb ellentétben áll! De ismerjük már Dugonics sajátszerű álláspontját; — őt a Don Pietrók és Don Gonzálesek bántották, neki magyar nevek kellettek, — s így magyar historiává alakított át egy corfui történetet, véletlenül, sajnos, nem Kinizsi Pál- vagy Magyar Balázsnak, bár ez is baj lett volna, hanem Toldi Miklósnak történetevé, miben csak az vigasztalhat, hogy a rosszúl járt és jelleme magvában meghamisított hős egy félszázad múlva nemzetünk egyik legnagyobb költője részéről oly fényes rehabilitatióban részesült, milyennel a világ összes hagyományainak kevés hőse dicsekedhetik.

A corfui történet, mely minden baj kútforrása, eddig ismeretlen volt. Én már évek óta hajszoltam, eredmény nélkül; sok keresés után végre rájöttem, de most meg e darab oly ritkaságnak bizonyúlt, hogy sokáig nem tudtam megszerezni. De végül mégis csak megkeríthettem. Czíme: *Der Statthalter von Corfu. Ein Trauerspiel in drey Aufzügen von C. Christmann. Mannheim, 1782, 90 lap.* Tehát ugyanazon évben és ugyanazon városban jelent meg, a melyben Schiller «Haramják»-jának a mannheimi szinház számára készült átdolgozása napvilágot látott. A szerzőről, ki teljesen ismeretlen a német irodalom történeteiben, eddigelé nem tudhattam meg egyebet, mint hogy seborvos (Chirurg) volt Mannheimban; sem születése, sem halála évét nem sikerült a legszorgosabb utánjárás-

sal sem megtudnom; azt sem mondhatom ma még, színre került-e valaha ez a darab, akár Mannheimban akár másutt. A szerzőt valószinűen a Dalberg intendánssága alatt hatalmasan fölvirágzó mannheimi szinház fényes előadásai csábították a drámaírásra, melynek azonban, talán ezen első kisérletének sikertelensége folytán, úgylátszik, gyorsan hátat fordított. Mert egyebütt sehol sem ni nyoma annak, hogy Christmann ezen egy drámáján kívül még egyéb kisérletet is tett volna a szinműírás terén. «A korfui helytartó» æsthetikai értékéről, a fönt mondottak után, csakugyan kár beszélni, — bár tagadhatatlan, hogy a német eredeti sokkal kedvezőbb hatást tesz az olvasóra, mint a magyar átdolgozás, nem csak azért, mert nem Toldi a hőse, hanem azért is, mert stilje és nyelve távol sem oly lapos és parasztos, mint a Dugonics átdolgozásában, ki, zamatos népiességre való törekvésében, majdnem hihetetlen durvaságokkal és itt-ott még vastag ötletekkel is czifrázza föl az eredetit. Egyes rémületes irányú jelenetek, mint főleg a leány őrülése, a magyar átdolgozásban egyenesen a nem szándékolt komikumba csapnak át; másutt a polgárias kedélyesség hajhászása valóságos paraszt színvonalra nyomja le a gyámoltalan hősnek családi tragédiáját.

A német darab ment e kinövésektől, de azért nagyon gyarló, értéktelen férczmunka, mely teljesen magán hordja a Sturm- és Drang-korszak színi költészetének ismeretes és minden egyes productumban gyorsan fölismerhető jellemét: egy oldalról a nagy és vészes szenvedélyeket, melyek az embereket borzasztó tettekre ragadják; más oldalról, amazokkal furcsán összeforrasztva, a kornak beteges érzelgősségét, mely pazarul ontja a könnyeket s mely tudvalevőleg még a «Haramják» férfi- és nőhősében is oly nagy szerepet játszik. Nem volna érdektelen megtudni, mely furcsa véletlen játszotta ép ezt a gyenge darabot a magyar író kezébe, kiről föl nem tehető, hogy a kornak értékesebb és izmosabb német színi alkotásait ne ismerte volna; a színműnek átdolgozására valószinűen a háttérben szereplő törökök csábították Dugonicsot.

Dugonics eljárását idegen mintáival szemben már ismerjük Kun Lászlójából és Bátori Máriájából, melyeknek eredetieit kimutattam. «Toldi Miklós»-ban sem tett másképp. Általában megtartja a cselekvényt és az események dialogisált egymásutánját, és voltaképen csak a szereplőket kereszteli át magyar urakká és hölgyekké. Hogy drámai belátása mily csekély volt, egyetlen darabjában sem

mutatkozik oly kézzelfoghatólag, mint épen Toldi Miklósban. Láttuk, hogy a magyar darab hőse teljesen passiv alak, ki kezdettől végig Szillér aljas ármányának szenvedő áldozata, és hogy a cselekvény igazi hőse, a mennyiben ilyenről egyáltalában szólhatni, a szegedi bíró, a ki tudja, hogy mit akar és, az eszközökben legkevésbbé sem válogatva, erélyesen dolgozik ez akaratának érvényesülésén, — és ime, a német darabban csakugyan Szillér a hős, t. i. Grimaldi gróf, a velenczeiek birtokát tevő Corfu sziget gaz helytartója, ki Teraceto nevű titkárával egyesül, a helyi őrség parancsnokának, a velenczei tanács kedves emberének, az ősz Loredano grófnak megsemmisítésére. Loredano leánya Kordélia, Hortensio gróf alvezérnek, kit a tanács ép most Loredano közbenjárására Velencze helytartójává nevezett ki, jegyese, a Grimaldi elcsábított áldozata pedig Armanda grófnő. A cselekvény színhelye Corfu, ideje a XVIII. század eleje. Ime a két darab párhuzamos személyzete:*)

Graf Grimaldi, Statthalter der Insel.	Szillér Mátyás, Szeged birája.
Graf Loredano, General der Besatzung.	Toldi Miklós ezredes, parancsnok.
Maria, seine Gemahlin.	Magda, neje.
Kordelia, seine Tochter.	Trézsi, leánya.
Graf Hortensio, Unterbefehlshaber.	Vendrődi, Szeged polgármestere.
Gräfin Armanda.	Ladányi Manczika.
Teraceto, Sekretär bei Grimaldi.	Vindplat, Szillér irásza.
Wittve Horatio.	Özvegy Tápainé.
Carlo Francesco } Bürger in Corfu.	Sári, szegedi polgár. — —
Piedro Fredrigo } Bedіente des Loredano.	Makra, Toldi komornikja. — —
Philippo, Bedienter des Grimaldi.	Sebők, Szillér inasa.
Bagatello, ein Bandit.	Préda, olasz gyilkos.
Offizier mit Wache.	Tizedes két katonával.
Volk.	

Der Schauplatz ist in Corfu, der Hauptstadt einer venetianischen Insel. Die Zeit der Geschichte der Anfang dieses Jahrhunderts. Die Handlung dauert ohngefähr zweymal vier und zwanzig Stunden.

A német darab tehát nemcsak stil és előadás tekintetében sokkal jobb, mint a Dugonics átdolgozása. Lényegesen jobb az ál-

*) Megjegyzem, hogy Dugonics sohasem adja a személyek névsorát.

tal is, hogy a hősre nézve nem vezeti félre érdeklődésünket és hogy a cselekvényt a társadalom legmagasabb osztályában játszatja le, még pedig a felvilágosodás századában, tehát oly korban, mely a darab közönségének korához sokkal közelebb esik, mint Mátyás király nagy korszaka, melyre Dugonics színművében sehogy sem tudunk ráismerni. De végül még a cselekvény vagy szerkezet azon kisebb vonásaival is jobb a német darab, melyeket Dugonics, egyéb átdolgozásainál követett eljárása szerint, néha bajosan felismerhető indokokból, ez alkalommal is átalakított. A leglényegesebb ily módosítása a következő öt:

Az első felvonás utolsó jelenetében kikosarazott Grimaldi, Loredano házából haza érkezve, szenvedélyes monologban elhatározza, hogy a gyűlölt embert egész házával együtt megsemmisíti. Sötét gondolatai és tervei, úgy érzi, csak sötétben fokozódhatnak, igazán pokoliakká, azért eloltja az asztalon égő gyertyát és megállapítja gaz cselét. Az egész jelenet, a bőven tárgyalt előzmények után, teljesen szükségtelen, színszerűség szempontjából pedig nagy hiba, mert egy rövid monolog kedvéért a színnek *egy* felvonásban, még pedig a felvonás végén, már negyedik változását teszi szükségessé. Ezt mégis megérthette Dugonics, ki a gyertyák eloltásának motivumát is bővebben kifejti, mert a II. felvonás első jelenetévé teszi e monologot, a mi annál indokoltabb, mert e felvonásnak első jelenetei is Szillér szobájában játszódnak le, úgy hogy ez áthelyezéssel ez a szinváltozás egészen elesik; — de elég furcsán és valóban indokolatlanul a bíró által elcsábított Manczika ajkára adja az egész monologot, a mi magában véve nem volna ugyan nagy baj, de arra a valószinűtlenségre vezet, hogy Manczika most egyes egyedül azon czélból keresi föl Szillér lakását, hogy itt, gyűlölt csábítójának saját szobájában, főzze a bíró ellen sötét terveit.*) Du-

*) *I. Aufzug, 28. Auftritt.*
(Saal in Grimaldis Pallast. Durch einige Wandleuchter sparsam erleuchtet. Auf dem Tische brennt nur ein Licht.)

II. felv. 1. rész (Manczika intézetei).
Eljött, szokása szerint, a bíróhoz Manczika és nem kevés ideig várakozott azon pitvarszobájában, mellynek falain négy gyertyák égtek, az asztalon pedig kettő világosított. Nagy csendesség vala az egész házban. Manczika, elúnván a hosszas várakozást: hol leült az asztalhoz, homlokát vakargatván, hol ismét felkelt és méllyen gendolkodott. Végtére megbosszonkodván és az alvóknak nyugodalmával semmit se gondolván, így kezdette szavait

gonics egyáltalában elrontja vagy legalább is hamis világításba helyezi a Szillér és áldozata közti viszonyt, mely már az eredetiben sem elég világos; de a magyar átdolgozásban épen érthetetlen,

---

Grimaldi (allein, tiefsinnig auf einem Sessel sitzend). Das is also dein Schicksal, Grimaldi? Kordelia an Hortensio verheirathet, und du von dem Alten mit Verachtung abgewiesen? — Gut, seh r gut — (er lacht wild) Ha! welche Achtung für den Statthalter von Corfu! Statthalter — Lotterbube — (er steht auf und geht mit schrecklichen Geberden im Zimmer auf und ab). Kein Weg? Kein Mittel? — Ha! solche Entwürfe lassen sich nur bei finsterer Nacht ergrübeln. (Er löscht das Licht aus.) Wie Grimaldi, du scheuest ein bisgen Lichtstrahl, wenn du den Plan einer grossen Handlung entwirfst? (er lacht laut, ruft) Philippo, Licht—(Philippo bringt Licht)· Nein, trags weg! (Philippo trägt das Licht weg). Es lässt sich besser im Dunkeln denken, weil äussere Gegenstände uns nicht stören. — Ja! — und so — dann ist sein Fall unvermeidlich. — Wie ich sein Blut jetzt schon zwischen den Ritzen der Bühne herabtropfen sehe. — Das wird Rache sein! — Und dann, wenn er geblutet, sein Weib sich blind geweint, und in die glatte Backen Kordeliens Gram und Verzweiflung tiefe Furchen eingepflüget haben — dann können sie jenseits der See hinüberfahren, dort ihre Geschichte in einem Liede dem Pöbel um einen Pfennig vorheulen und neunmal des Tages ihr Elend doppelt fühlen — fort Grimaldi — fort! (Ab.)

Manczika. No, kerékre való, meg akarom vetni mennyegzős ágyadat. De jól tudom, hogy forgatod benne magadat. — Hogy Trézsi Vendrődivel összeházasodik, annál most nincs bizonyosabb Szegeden. Szillér tehát kosarat kapott. Ezt nem annám az egész Bánátért. (Hangosan nevetvén.) Oh be jól esett. Ugyan megböcsülték a város igazgatóját, a biró urat. (Mérgessen.) De még ez igen kevés hallatlan gonoszságidért, utálatos lidércz. Mást fogok én még főzni uraságod ellen. Úgy leforrázlak, hogy meg nem köszönöd. De ily fekete gondolatokat setétben kell forgatni.

Hogy ezeket elmondotta, nekiment a falon égő gyertyáknak és azokat rend szerént eloltogatta. Hallgatódzott azután az ajtókon; ismétt onnétt is eljövén, fel és alá sétálgatott. Mindenütt nagy csendesség vala. Azomban járásának és már erre már amarra csavargásának alkalmatosságával, mintegy darabolva, a szavakat így szólla

Manczika. Ezt így — amazt — amúgy — Bizonyossan meglehet. De mégis sok a gyertya. (Az asztalon egygyet eloltván.) Vagy törik vagy szakad, de azon úton fogsz menni, a mellyen én akarom. — Most jön már az utolsó irtóztató gondolat. — Eredgy te is, utólsó gyertyavilág, a pokolba! — (Eloltya az asztalon lévő utólsót.) Igenis: Igenis! El kell veszned gyalázatos. Pedig Makra szolgának kezei által fogod venni halálodat, kinek gonoszságával éltél Toldi Miklós ellen. — Ki van immár dolgozva halálodnak módja is. Szaporán, Manczika! Siess! tedd meg a rendeléseket. (Elszalad.)

hogy Manczika oly kedélyesen jár ki-be annál az embernél, ki boldogságát megsemmisítette, és oly otthonos a házában, hogy neje létére sem lehetne sokkal otthonosabb. Hogy a német darab Armanda grófnéja nem egyéb, mint az Emilia Galotti-féle Orsina grófnőnek nagyon, de nagyon halvány mása, ezt csak mellesleg említem, mert erről az öreg Dugonicsnak alig volt sejtelme.

A II. felv. 3. jelenete, melyben Szillér, hozzá méltó irászát szövetséges társul szegődteti, az eredetiben egy sakkjátékkal kezdődik, melynek egyes momentumait Szillér, az erdélyi Vindplattal szemben, terve értelmében félre nem érthető czélzásokra használja föl. Az első ily sakkjáték a német irodalomban a Gœthe «Götz von Berlichingen»-jében az Adelheid és Weislingen közti gyönyörű jelenet, melyet aztán a későbbiek számtalanszor utánoztak. A motivum kétségkívül igen szép, mert finomabb lélektani megfigyelésekre termett és szellemes költőnél az érdeklődésnek és jellemzésnek igen hatásos eszközévé válhatik. Christmann persze nem ilyen költő; ő egyszerűen és egészen külsőlegesen másolja a Gœthe jelenetét; — mégis kár, hogy Dugonics a jelenetnek e részét teljesen elhagyta. Talán mivel nem értett a sakkhoz?

E helyett kibővítette a II. felvonás 2. jelenetének elejét, hol Szillér álmatlan éjjel után korán fölkelve, inasát, Sebőköt, hivja, s mivel ez mélyen alszik és nem siet rögtön ura parancsára, jó humorral fölpofozza szép álmaiból. A jelenetnek e komikai, de az egész darab hangulatába épen nem illő részlete hiányzik a német darabból, — valamint a 13. jelenetnek vége is, hol Dugonicsnál Trézsi őrjöngeni kezd, de oly rikító stilben és oly hamis humorral, hogy ez a jelenet bizonyára nem tette meg a magyar író szándékolta hatást, t. i. nem keltett a nézőkben tragikai rémületet, hanem ellenkezően épen nem szándékolt, de nagyon is indokolt hangos kaczajt. Dugonics lélektani naivsága és fejletlen izlése sehol sem érezteti magát oly sajnosan, mint ezen jelenetben, melyre pedig valószinűen, mint saját elméjének szüleményére, igen büszke volt. Trézsi még a következő felvonás első jelenetében is folytatja sajátszerű őrjöngését, melyet Dugonics kétségkívül azért ecsetelt ismételve ily terjedelmesen és oly rikító színekkel, hogy a szegény leány végső sorsát, a mint ő azt szükségesnek tartotta, jobban előkészítse.

Mert végül megváltoztatta Dugonics a dráma befejezését is annyiban, hogy nála a hősnek ártatlan leánya, mint már említet-

tem, őrjöngésében maga vet véget életének, — míg a német darabban Kordelia, kinek elmezavara (mely szintén a Sturm és Drang egyik legkedvesebb motivuma) csak egy pár gyöngéd vonással van érintve, midőn atyja szerencsésen kiszabadúl a börtönből, örömében teljesen visszanyeri esze józanságát. Sajátszerű, hogy Dugonics nem elégedett meg a német darab végén is elég bőven kiontott vérrel, hanem még egygyel szaporította az erőszakos halállal kimúlt áldozatok számát.

E módosítások közül egy sem mondható szerencsésnek, bár az első, mely a színhely számos változását egygyel kevesbíti, szerkezeti szempontból helyes gondolaton alapszik. Még kevésbbé szerencsés a német darab nyelvének és stiljének átalakítása. Dugonics rendkívül bőbeszédű -- a magyar darab legalább is két akkora, mint a német, természetesen a szintén hosszadalmas epikai részeket és a nagyrészt terjedelmes húsz jegyzetet nem is számítva; — de nemcsak bőbeszédű, hanem rendkívül lapos és köznapi is. Az eredetinek egy odavetett szava az átdolgozásban ismételve hosszú mondattá dagad, Christmannak némely szenvedélyes fölkiáltásokból összetákolt rövid monologja vagy nehány sorra terjedő szakadozott párbeszéde Dugonicsnál nemcsak hosszadalmas dialogusokká, hanem néha igazán kedélyesen folyó beszélgetésekké lesznek. E tekintetben «Toldi Miklós» Dugonics leggyengébb, legkezdetlegesebb darabja, minden esetre sokkal kifogásosabb, mint akár «Kun László» akár «Bátori Mária», melyeket valószinűen csak Toldi-drámája után, már némi gyakorlottsággal írt.

Minthogy a német darab igen ritka, közlök belőle a Dugonics átdolgozására jellemző két részletet, melyekben a magyar író a német eredetit részben módosította.

II. Aufzug, 25. Auftritt.

Kordelia (hinter der Scene). Ich will, ich muss ihn sprechen.

(Kordelia ezalatt bejött.) Ha, Tyrann — (sie fällt entkräftet in einen Sessel).

Grimaldi (der sie bei der Hand fasset). Was ist dir, Kordelia?

Kordelia (blickt wild um sich,

II. szakasz, 13. rész.
(Trézsinek iparkodása.)

Trézsi (kint). Nékem bé kell mennem. Ereszsz bé, gyalázatos.

Szillér. No már ezt a mulatságot szeretem.

Trézsi (béjövén). Itt volnék tehát! — Istenem! hogy állhassam ki! (Leveti magát egy székre.)

Szillér. Mi lelte lelkem Trézsi kisasszonyomat?

Trézsi. Oh az én édes atyám!

mit entkräfteter Stimme). Vater — (sie sinkt wieder zurück).

Grimaldi (schmeichelnd). Kordelia ermuntere dich —

Kordelia (fährt wild auf). Weg, Mörder! — Ha! was mir ist? — fragtest du nicht das? — O, dass ich all meinen Kummer tausendfach in jeden Punkt deines Tigerherzens hinein pressen könnte! — Was mir ist? O Grimaldi, mich hungerts sehr — ich habe Hunger wie die Raben im Winter, und Durst wie der Fisch auf dem Sand. — Aber nur von deinem Fleisch möchte ich mich sättigen, und nur mit deinem Blut könnte ich meinen brennenden Durst löschen. — O du Mörder! Du Mutter-, du Vatermörder! (sie sinkt wieder entkräftet zurück).

Grimaldi (in äusserster Angst). So höre doch, Kordelia, ich will ja alles thun.

Szillér. Rólla ne szorgalmatoskodgyon. Jöjjön csak egészlen vissza magához.

Trézsi (térdelve). Az Isten szerelmére kérem az urat: szabadítsa ki édes atyámat.

Szillér (felemelvén). Erről ezután is beszélhetünk. Most arról, a mi hozzánk közelebb esik.

Trézsi. Nékem atyám az első kötelességem.

Szillér. De ennél nagyobb kötelesség a házasság, mert ezért elfelejti ember attyát és annyát.

Trézsi. Soha bíró úrnak törvényes felesége nem volt, se pediglen magzatja. Ugyanazért nem is tudhattya valóságossan ama szeretetet, mellyel édes attya gyermekeihez, gyermekeik édes attyokhoz viseltetnek. Tudom én, ki Toldinak, olly atyának magzattya vagyok. Ugyanazért: szívem repedtével esedezem az úr előtt, adgya viszsza édes atyámat.

Szillér. Hiszen én mindent megakarok tenni, csak az én Trézsim szebb szemeket vetne én reám.

Trézsi. Mit ért ezzel az úr? — Édes atyám a tömlöczbe. Kedves anyám kinyújtóztatva. Bátyám el is temetve. Magam elhagyatva, és szép szemeket vessek azon emberre, ki mind ezeknek oka! — Oh irgalmas Isten!

Kordelia (fährt auf, blickt ihn starr an, fällt vor ihm auf die Knie, fängt heftig an zu weinen). Grimaldi! — Graf — Statthalter — Engel — Gott — Alles, alles sollst du mir sein, gib mir meinen Vater, — gib mir ihn, er ist so gut, so unschuldig.

Grimaldi. Wenn ich kann, Kordelia, — wenn ich kann —

Kordelia. Will, und du kannst — O ich weiss es, du Teufel — Nein — Engel! du bist der beste, der erste Engel bist du, bist mein Engel, gib mir meinen Vater —

Grimaldi. Liebe Kordelia! Komm doch nur zu dir — höre mich an, dein Vater soll heute noch befreiet werden —

Kordelia. Heute noch befreit werden? Komm du Gott! halte, was du soeben sagtest, ich will dirs mit meinem Leben vergelten — Gib mir ihn, Grimaldi, gib mir ihn, wir wollen heute noch diese Insel verlassen.

Grimaldi. Das ist nicht so leicht, Kordelia. — Die Gesetze der Republik sind heilig, und diese befehlen uns einen jeden, wer nur im geringsten mit unseren Feinden in Verbindung steht, als Verräther anzusehen und ohne weiteren Aufschub am Leben zu strafen. — Sage selbst, Kordelia! ist er nicht leider dieses Verbrechens im höchsten Grade überwiesen? Wusste er das Geringste zu seiner Rechtfertigung vorzubringen? — Gewiss, ich muss noch viele Mühe zu seiner Befreiung anwenden; ich muss mich selbst in Gefahr setzen, ich muss —

Kordelia. O sag's nicht, Lieber! Thu's, und dann will ich's aller Welt erzählen, dass du's thatest! o thu's und dein Lob —

Szillér. No hogy töltsem bé tehát a kisaszszonynak kivánságát?

Trézsi. Biró úr! angyalom! és mindenem! bétölti minden kedvemet, ha visszaadgya atyámat.

Szillér. Ha lehe'ne!

Trézsi. Csak akarja az úr, bizonyosan lehet is.

Szillér. Édes Trézsim! lágyúllyon meg szíved, és édes atyád bizonyossan kiszabadúl, talán még ma.

Trézsi. Még ma? Jöszte, édes ördögöm avagy angyalom, akarám mondani. Én atyámért életemet feláldozom, csak kimenthessem.

Szillér. Oh ne életedet, hanem csak szívedet.

Trézsi. Oh ereszsze ki a tömlöczbűl, és még ma itt hagygyuk a várost.

Szillér. Itt hagygyák a várost. De az olly könnyen meg nem eshetik. A királyi parancsolatok szentek. Az ország árulói ellen pedig rettenetesek. És édes attya szóllhatott-é valamit maga védelmezésére? Ez még nékem nagy fáradságomba kerekedik.

Trézsi. (alattomban). Oh átkozott színlés! előbb azt mondá, hogy még ma kiszabadíthattya. Most más felé csavarta a rudat.

Szillér. Sőt még magamat is veszedelembe kell eresztenem érette. Azután szabadúl ki állhatatossan.

Trézsi. Oh szabadíttsa ki már egyszer, ne szóval, hanem cselekedettel. Akkor osztán az úrnak dicséreteit . . .

Grimaldi. Unnöthig, liebe Kordelia! wann ich nur deine Freundschaft, deine Liebe habe.

Kordelia. Das sollst du ja alles haben — gehe nur, gehe! (sie ziehet ihn).

Grimaldi. Auch deine Liebe? — O Kordelia — (will sie umarmen).

Kordelia (die ihn zurückstösst). Was, Barbar! ich deine Liebe? Weiche, weiche, Unmensch! ich bin Hortensio heilig. (Teraceto erscheint im Hintergrund.)

Grimaldi (äusserst aufgebracht). So gehe hin, Schlange, und lass ihn auch deinen Alten retten. (drohend) Kordelia! ich muss nicht wenig wagen! aber du, nur du sollst meine Belohnung sein, oder — ich wage nichts. Ist dir dein Alter lieb, Kordelia, so —

Kordelia. Grimaldi! rette ihn, und dann — (indem sie Teraceto gewahr wird) Ha! da kommt der Räuber, der mir meinen Vater stahl. O ich kann ihn nicht sehen, das Ungeheuer. — rette, Grimaldi! rette — (ab).

Szillér. Minek a dicséret? Trézsimnek barátságát!

Trézsi. Meglesz az is.

Szillér. És annak szeretetét?

Trézsi. Mindent! Mindent!

Szillér. Annak patyolat kezét is?

Trézsi. Mit? — az én kezemet? — Te anyám gyilkossa! Te atyám emésztője! — Mered-é e kezemet kérni, mellyet atyám Vendrődinek jobjával immár öszvefoglalt.

Szillér (félretaszítván Trézsit). Eredgy tehát Vendrődihez, és bízd rá atyádnak kiszabadítását, Macska-fi! Én pedig atyádat a pelengérre köttetem, bőrét lehúzatom, húsát bésózatom, csontyait összetöretem, a kerékre felakasztatom, porrá égettetem és hamuját a Tiszába szóratom. Vagy ez vagy a te kezed.

Midőn ama kegyetlen szavait még kegyetlenebb módra szórogatta Szillér, ime Trézsi, attyának keserves kénszenvedéseit hallván, eszében ugyan megtébolyodni kezdett, végtére meg is bolondúlt. Minek utánna ide tova csudálatossan nézegelt, így kezdette tébolyodott szavait

Trézsi. Oh mit látok amott előttem — Vigyázz vigyázz — Reám vigyorít — Egy Szerecsennek képe. — Oh be fekete a lelke is — Ime megette édes atyámat.

Szillér. Úgy, úgy. — Légy bolond — legalább Apád halálát eszedre nem veheted.

Trézsi. Nem látom édes atyámat — Oh jaj, ő immár Szerecsen-or-

szágba ment — Engem itt hagyott — Látod látod Szillér —

Szillér. Látom látom, eddig talán lehúzták a bőrit.

Trézsi. Oh bizony lehúzták — Oh te szegény atyám, be megfázol a télen. Várj várj, édes atyám, bétakarlak ruhámmal.

Ezek után levette nagygyából ruháját; úgy mint: előkötőjét, nyakáról a kendőt, és azokkal, mintha édes attya a földön előtte feküne, a földet bétakargatta. Ezt látván, és örvendezvén, ezeket mondá

Szillér. Úgy úgy, édes Trézsim vetközz le még tovább. Mégis fázik apád.

Trézsi. Hazudsz. Nem fázik! — Te szemérmetlen! — (felszedvén ruháját) Gyere, édes atyám haza. — Ott jobb gondodat viselem. — Levest főzök. Tudod ollyat, a mellyet szerettél. — Oh már én árva vagyok! — Se apám, se anyám. Oh ne kévánnyátok ezt magatoknak, leányok! Ez nagy súlly, nagy teher. Gyere, édes atyám. (Elment biczegve.)

Szillér. Úgy kell a gyalázatosnak. — Szeged várossa birájának kosarat adni, hiszen ez égbe kiáltó vétek — De hátra van ám még a fekete lév. Az én szívem nincs helyén. Hát ha még ebből valami kerekedik?

Részben ezen módosítás következtében megváltoztatta Dugonics a darab befejezését is. Ime az utolsó jelenetek.

III. Aufzug, 12. Auftritt.	*III. szakasz 10. rész.* (Trézsi Szillérnél.)
Kordelia. Sieh, sieh, Grimaldi, wie blass der Mond scheint und unsere Hochzeitsnacht weiss beleuchtet; komm Grimaldi, wir wollen bei Loredano's Bette den schönsten Reihen tanzen — Komm, Grimaldi, komm.	*Trézsi* (megtébolyodva). Én már tehát készen vagyok. — Lássa az úr, lássa — minő halavány a hold. De a mi házasságunk napja be fényes!
Grimaldi. Weib, fahr zur Hölle!	*Szillér.* Eredgy te is pokolba, fürtt eszű!

Kordelia. Bist du bös, Grimaldi? Ich habe dir ja nichts gethan, (bitter) bist ja mein Bräutigam, ich deine Braut. — Komm, Grimaldi, ich will dich mit eisernen Armen so fest an meine Brust drücken, bis blutige Tropfen aus deinen Augen quillen.

Grimaldi Weiche, Schlange! (er schleudert sie auf die Seite). Mir ist's bange — ist's mir doch, als wären alle Alpen an meine Füsse geschmiedet. — Nun, ich will gehen, in Garten gehen, frische Luft schöpfen.

Philippo. Fliehen sie! Hortensio und der Pöbel stürmen wüthend herbei (ab).

Grimaldi. Fliehen? — fliehen! Wohin? Wohin, Grimaldi? Ha, ich sehe dich, ich sehe dich, du wirst mich kühlen, Luft schaffen — gleich, gleich — (indem er

Trézsi. Jőjjön az úr velem. Toldi koporsója mellett három a táncz.

Sziller. Bolondozik-é? vagy talán még gúnyolódik is?

Trézsi. Ott vár a pap. Ott a hóhér is. A pap megeskűdtet. A hóhér tánczol — a vérben.

Sziller. Ismét megbolondúlt. Lódúly mondám. Víz-eszű. A fatytyú csemetének soha mély gyökere.

Trézsi. Nem vagyok én fattyú. Én tisztességes és, a mi több, a te mátkád vagyok.

Sziller. Most már számot vet az eszével.

Trézsi. Jöszte tehát hozzám, hadd ölellyelek meg.

Sziller. De már helyén az esze. Az enyim vagy tehát, édes Trézsikám? Meg is akarsz ölelni.

Trézsi. Meg igenis. De úgy: hogy mind szádon, mind órrodon kibugyogjon a vér. Te pedig magad elenyíszsz.

Sziller. Lódúlly, mondom a bolondok házába.

Trézsi. Nem oda, hanem Szerecsen-országba. Én tehát a Szerecsenyekhez állok. No Trézsika! Ország Világ.

Sebők. Uram! biró uram! az Istenért rejtse el valahová magát. Vendrődi az egész polgárságot fellázzasztotta. Egyenessen az úr ellen jönnek. (Elszalad.)

Trézsi. Jőjjön jőjjön! Mennyünk Szerecsen-országba. Eljön velem édes atyám is. Szaporán szaporán. No maradgy itt édes Szeged városom! Én szerecsen-országba megyek. (Elszalad.)

Sziller. Jaj hová rejtsem magamat. — Vendrődi bizonyossan megöl. Oda leszek egy szempillantásban. Csak valahová bujhatnék. De minek szaladok, mint az eszte-

eine Pistole ladet). Ich will fliehen, fliehen, dass ihr mich gewiss nicht erreichen werdet.

13. Auftritt.

Hortensio. Halt, Mörder! (er reisst ihm die Pistole aus der Hand). Es ist noch zu frühe für dich in die Hölle zu fahren — Rede! Sage! wo ist der General, wo hast du ihn hinbringen lassen? (ihn an der Brust fassend) Rede, Elender, wo, wo ist er?

14. Auftritt.

Bedienter. Freude! Freude! Er ist gefunden und gerettet. — Schon war das mörderische Schwerdt der Scheide entzogen, und nur noch einen Augenblick war er von dem Tode entfernt; aber das Volk entdeckte, dass er ins Kastell gebracht worden sei. — Es wahr kühn genug, sich gegen eine ungerechte Sache zu empören; wie die Meereswogen stürmte jung und alt herbei, und der muthigePöbel überwältigte eine Wache, die ihn eben so gerne entliess, als ihn jener zu befreien suchte.

len? (Elő vévén egy pistolt) ezt fejembe lőhetem, és elöllök úgy elrejtem magamat, hogy soha reám nem akadhatnak. (Fejének szegezi a pistolt, mintha e világi nyughatatlanságokból kimenvén [pedig szántt-akarva], nagyobb gyötrelmekre nem menne, pedig ostoba elhitetése mellett.)

11. rész. (Jó hírek.)

Vendrődi. Megálly gyalázatos. (A pistolt kifacsarván kezéből.) Még elég idéd a pokolba. Szólly: hová tetted Toldit? Az egész várba nem találhatni. (Megfogván mellyét és a pistolt mellyéhez szegezvén) Szólly, mondám: másként körösztül lőllek.

Szillér. Emberségemre mondom, egy szót se tudok felőlle. A Tizedesre bíztam. Ő megmondhatná, ha itt jelen vólna.

Tizedes. Itt jelen vagyon, meg is mondhattya. Titoknok uram! hogy előbb Ezredes urunkat a polgárok védelmezésébe adtam, ők szegények egy híd alá bujtatták Toldit, hogy mind addig ott légyen, még a Fekete Seregnek hírrűl adgyák Ezredesjeknek ártatlanságát. — Keveset hagyván őrizetére, a többiek ide tova széllyedtek. Azomban: a birónak gazemberei öszvecsődülvén, és a hív polgárokat széjjel kergetvén, Toldit a híd alól kivonták és a pelengérhez vezették.

Vendrődi. Oh átkozottak.

Tizedes. Már is kivonta kardját a hóhér. Én ezt meszsziről meglátván, tele torokkal kiáltottam a Fekete Sereghez: hogy Ezredesünk ártatlan. Ekkor őtet felkapák nagy örömjökben. De Szillérnek gazembereit egy lábig lekaszabálták. Velek egygyütt oda a hóhér is.

Vendrődi. Ez már megesett. De hol van Toldi Miklós?

Tizedes. Meghallotta, hogy titok-

nok úr és Trézsi kisasszszony itt Szillérnél valának, tüstént ide térítette úttyát. Elmegyek és tüstént meglátom. (Hirtelen elmegyen.)

Vendrődi. No biró úr, mit reméllhet ezek után?

Szillér. Oh titoknok úr, csak a polgárságot le lehetne csillapítani!

Vendrődi. Tudgya a szélvészt lecsillapítani, ha elkezdeni tudta (?).

Szillér. Oh ebben tehetetlen vagyok. Útál engemet az egész polgárság.

Vendrődi. Rejtse el tehát magát, csak addig, még a boszszú elmúl. Másként összveszaggattyák.

Szillér. Oh Istenem, hová rejtsem magamat! Talán a pelengér mellett nem keresnek! Oh Istenem, hová legyek! (Elmegyen.)

Hortensio. Ist das wahr, Junge — oder —

Bedienter. Hier kommt er selbst.

15. Auftritt.

Loredano (der eiligst herbeiwankt). Keine Übereilung, mein Sohn!

Hortensio (der auf ihn zustürzt). O mein Vater! (Nach einer Pause) Nein, mein Vater, ich werde mich nicht übereilen (indem er Grimaldi zu der Wache hinstösst). Bindet und fesselt ihn, er soll dem Senat überliefert werden (die Wache führt Grimaldi ab).

12. rész. (Rosz hírek.)

16. Auftritt.

Loredano. Befreyet, befreyet bin ich — Gott! dir will ichs ewig danken! — Hortensio! Wo ist meine Tochter, meine Kordelia?

Toldi. Megszabadított az Isten.

Vendrődi. Oh szerelmes atyám!

Toldi. Széket ide, fiam, nagyon elfáradtam.

Vendrődi (aláadván a széket). Imhol van, édes atyám. Oh hogy én soha meg nem tudhattam, hol hurczollyák édes uram atyámat.

Toldi. A pelengérnél vóltam. Es íme Makra oda feláll. Előbeszéllette minden gonoszságait. Hogy

adta Szillérnek leveleimet, mit tudott a kétszáz török aranyakról: hogy rejtette el szobámba a rajzolatokat.

Vendrődi. Igenis. Megigérte, hogy minden gonoszságát kivallya, hogy uram atyámat kiszabadíttsa.

Toldi. Oh fiam! láttad vólna mind a polgároknak mind a Fekete Seregnek örömét! Alig jöhettem ki csoportjok közűl. És mivel meghallottam, hogy te, fiam, Trézsivel egygyütt itt a bírónál lennél, tüstént hozzátok iparkodtam. — De hol van az én édes leányom?

Kordelia (die aus der Betäubung aufwachet). Wars ein Engel oder wars seine eigene Stimme, die ich zu hören glaubte —

Loredano. Kordelia! meine Tochter!

Kordelia (auf ihn zustürzend). O! mein Vater!

Vendrődi. Gondolom oda haza lészen. Mert én édes atyámnak felkeresttében foglalatoskodván, vele nem lehettem.

Toldi. Oh mennyünk haza, édes fiam (felkél). Alig várom, hogy Trézsimet láthassam. Annyának holtta után ő benne minden gyönyörűségem!

Tizedes (béjövén szomorúan és alattomban szóllván). Istenem, hogy mondgyam ki a többit.

Vendrődi. No vitéz! olly szomorú lehettsz? Mi hír a városban?

Tizedes. Uram igen szomorúakkal jövök.

Vendrődi. El ne ijeszsz, pajtás. Nagyobbaknak vélem, mint igazában vannak.

Toldi. Mi hírt hozol, fiam?

Tizedes. Soknál is többet, nagyságos uram. Elsőben Nagyságodnak Pirók lova, az istállóból kiszabadúlván, a szemétdombon tengődik. Nincs erő, melly őtet haza vezethetné.*)

*) Dugonics jegyzete e helyhez: «Máig is példabeszédben van a magyaroknál, midőn valakinek nyomorúltt sorsáról szóllanak: hogy *olly kénossan tengődik, mint Toldi Miklós lova a szemeten*».

17. Auftritt.

Der vom Volk. Gnädigster Herr! Es ist schrecklich, was Piedro begieng; in der äussersten Raserey drang er durch die Wache; vergebens rufte man ihm zu, dass der General gerettet sei, die Wuth machte ihn taub, es gelang ihm durchzudringen, er durchbohrte Grimaldi und ermordete sich selbsten auf der Stelle.

Hortensio. Sie erhielten beide ihren Lohn.

Loredano. Unbegreiflich, aber gerecht sind, o Allmächtiger! deine Wege!

Toldi. Ez, fiam, türhető. Hát még?

Tizedes. Makra, a pelengérnél találván a bírót, őtet minden irgalom nélkül megölte. Azután: hogy magát is el akarák fogni, maga ágyékába ütötte a kardot és a bíró mellett feldőlt és meghólt.

Vendrődi. Elnyerte mind a kettő jutalmát.

Tizedes. Oh Istenem, hogy mondgyam ki a többit! — Bár csak olly csikorgó hidegek lennének, hogy e hír annak előtte megfagyna, minekelőtte Nagyságodnak füleibe mászna.

Toldi. Ki vele, édes bajtársam. Van annyi szívem, hogy mindent eltürhetek.

Tizedes. Trézsi kisasszony...

Toldi. No! az én leányom...

Vendrődi. Hol vagyon!

Tizedes. Azt mondotta Sebők, Szillérnek szolgája: hogy szűnetlen Szerecsen-országról beszéllvén és édes attyát keresvén, felhágott a vár bástyájára és annak kerekdékéről magát levetvén, a Tiszába bukott s elveszett.

Toldi (az egekre tekintvén, a többi eliszonyodván). Istenem! Teremtőm! Te adtad nékem azon megböcsülhetetlen kincset — Te is vetted el én tőllem! — Légyen áldott a magyarok Istenének szent neve.

A «Toldi Miklóst» is Rehákné Moor Anna szinésznő alkalmazta színre, mint Dugonics többi darabjait is, — de e színre alkalmazás valószinűen csak az öreg Dugonicsnál divatos terjedelmes elbeszélő részleteknek (melyek rendszerint bevezetések a felvonások és jelenetek elején) egyszerű eltávolításában, azaz törlésében, és legfeljebb itt-ott némely rövidítések eszközlésében állt. Ily alak-

ban még 1794-ben, tehát megjelenése évében, került színre a darab, de úgy látszik nem aratott nagyobb tetszést, nem is vált a műsornak oly állandó és tartós erejű darabjává, mint «Bátori Mária», mely egészen a legújabb korig (legalább vidéki színpadokon) föntartotta magát, — sőt oly népszerűségre sem tudott szert tenni, mint «Kun László» vagy «Etelka Karjelben». Ezen, a mondottak után, nincs mit csodálkoznunk. Ez a Toldi Miklós, ki folyton szenved, sopánkodik, imádkozik és sír, kiről folyton halljuk, hogy ilyen meg olyan páratlan vitéz hős, de ki e darabban kezdettől végig nemcsak tétlen, hanem gyámoltalan és tehetetlen is, — ez a Toldi Miklós nem hódíthatta meg a magyar közönséget, mely ez időben még eleget tudott a monda Toldijáról, hogy ezt az alakot egyik legkedvesebb hőse tűrhetetlen és megbocsáthatatlan meghamisításának fölismerje és mint ilyent visszautasítsa. És így Dugonics darabjából csak az maradt értékes emlékül az utókorra, mit a lelkes öreg úr maga nem sokba vett: a szöveg alatti jegyzetekben*) eldugott, a hagyományos Toldi Miklósra vonatkozó adatok, melyekben Dugonics a feledésnek indúlt szép mondának nem egy fontos vagy legalább érdekes részletét mentette meg a végelenyészettől.

HEINRICH GUSZTÁV.

Anth. Pal. VII. 29. Antipatros Sidoniostól.

Alszol, Anakreion. miután dalos életet éltél,
   Alszik a kellemző éjjeli-csacska koboz.
Smerdis is alszik, a vágy kikeletje, kinek te dalolva
   Harmoniás nektárt valaha zengedezél.
Ifjak közt te valál az Eros czélpontja: csupán csak
   Rád ajzotta ivét, rád röpitette nyilát.

P. T. E.

*) Főleg a 4., 7., 10., 14., 16. és 17. számúakban. A 17. számút lenyomatta Szilády Áron, *Régi magyar költők tára* IV, 378. l.

A II. KÖTET TARTALMA.

Lap

Gyöngyössy István műfordításai. Közli Nagy Sándor 33
II. Helena Párisnak ... ... —
III. Penelope Ulyssesnek 45
Heinrich Gusztáv, Dugonics Toldi-drámája 505
Hellebrant Árpád, A magyar philologiai irodalom 1889-ben 52
I. Általános nyelvészet (s ethnographia) ... ... —
II. Aesthetika s műtörténet 53
III. Philologiai pædagogia 61
IV. Ugor nyelvek 63
V. Árja nyelvek (s czigány nyelv) 64
VI. Keleti nyelvek s irodalmak 66
VII. Magyar nyelv s irodalom 68
VIII. Klasszikus nyelvek s irodalmak 95
IX. Germán nyelvek s irodalmak 104
X. Román irodalmak 114
XI. Szláv nyelvek s irodalmak 119
XII. Vegyesek 121
Lázár Béla, A Fortunatus-mese az irodalomban 335
I. A széppprózai elbeszélés keletkezése a nyugati irodalomban —
II. Fortunatus historiája 341
III. A mese keletkezése 344
IV. A népkönyvről 360
V. A magyar verses Fortunatus 366
VI. Calderon 373
VII. Decker Tamás Fortunatus-drámája 375
VIII. Az angol komédiások Fortunatus-drámája 377
IX. A casseli Fortunatus-dráma 379
X. Hans Sachs 382
XI. Bábjátékok 385
XII. Tieck és Bauernfeld 389
XIII. Uhland és Collin 395
Függelék: Az 1651-iki magyar Fortunatus-könyvecske teljes szövege 399

Lap

E czikkhez két facsimile járul:
1. Egy Berlinben adott bábjáték szinlapja 387
2. Az 1651-iki magyar népkönyv czímlapja 399
Negovetich Artur, De Marci Chronicæ De Rebus Gestis Hungarorum latinitate 275
I. Quæ ad lexicographiam spectant 277
II. Index nominum propriorum locorum et gentium 301
Némethy Géza, A római költészet korszakai 1
— — Ad Vegetii Epit. rei milit. l. I, c. 20 274
— — Ad Firmici Materni Matheseos l. VIII, c. 17 334
Schullerus Adolf, A «Himilriche» cz. középfelnémet költemény 15
I. A kézirat ... ... —
II. A költemény forrásai 16
III. Szerző, nyelvjárás, a szerkesztés ideje 19
IV. A költemény jellemzéséhez 27
V. A költemény verselése 29
Várkonyi Endre, Párhuzamos idézetek 220
Veress Ignácz, «Van» alak- és mondattana 122
Bevezetés. «Van» alaktana ... ... —
«Van» Mondattana 132
I. A név állítmányképessége ... ... —
II. Az alany és állítmány meghatározása 129
III. Alanytalan mondatok 134
IV. Állítmány hiánya 136
A) A «van» állítmányi mellőzése 139
I. A melléknév állítmányképessége ... ... —
II. A főnév « 148
III. A névmás « 174
IV. A számnév « 180
B) «Van» állítmányi szükége 181
V. A tulajdonítós «van» ... ... —
IV. A puszta főnév és «van 193
VII. A függő mondat és «van» 199
C) «Van» állítmányi közömbössége 201
VIII. Térjelentések ... ... —
IX. Irányjelentéseknél 211
X. Eredetjelentéseknél 212
XI. Időjelentéseknél ... ... —
XII. Okjelentéseknél 214
XIII. Módjelentésnél ... ... —
Viktórisz József, De I. M. Bruti Historiæ Hungaricæ latinitate 305
I. Vocabula, quæ latius quam apud scriptores aureæ ætatis patent 308
II. De vocabulis a scriptoribus sequioris et medii ævi usurpatis 310
III. De vocabulis, quæ tantummodo apud Brutum occurrunt 315

Lap
Index nominum propriorum gentium et locorum 318
Appendix de erratis et corruptelis, quæ in editione principi inveniuntur 331
Werner Adolf, Kisfaludy Károly levélregénye 221

Fordítások:

Hartmann von Aue, Keresztes dal, *Bartha Döme* 334
Ludwig Fr., Légy üdvöz, mennyei este, *Id. Pekár Károly* 14
Uhland Lajos, A jó barát. *U. az* 121
Anthol. Pal. VII, 27. Antipatros Sidoniostól, *F. Thewrewk E.* 504
Metrodoros számvető epigrammája, *U. az* ... ... —
Anth. Pal, VII, 29. Antipatros Sidoniostól, *U. az* 525

